Карпатська Україна

Документи і матеріали
Хроніка подій
Персоналії

Закарпатська обласна державна адміністрація
Закарпатська обласна рада
Галузевий державний архів Служби безпеки України
Архів Управління Служби безпеки України
в Закарпатській області
Державний архів Закарпатської області

Карпатська Україна

Документи і матеріали ●

Хроніка подій ●

Персоналії ●

Карпатська

● Документи і матеріали ● Хроніка подій

Україна

● Персоналії

● У двох томах

Том 1

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
Документи і матеріали

УЖГОРОД
ВАТ "ВИДАВНИЦТВО
"ЗАКАРПАТТЯ"
2009

ББК 63.3 (4УКР) 624.01
К 21
УДК 9 (477.87)

Документальна книга у двох томах про один із найзагадковіших феноменів українського державотворення – Карпатську Україну, в якій всебічно представлені труди і дні її формування, розбудови та руйнації за умов терористичних актів двох великих європейських держав – Угорщини й Польщі (1938–1939), окупації гортіївською Угорщиною за згодою гітлерівської Німеччини (1939–1944) та входження до складу радянської держави (1944–1946), йде до читача вперше. Тематично двотомник поєднаний з виданнями редколегії обласного тому "Реабілітовані історією" у двох книгах та наступними збірниками – "Криваві тіні Кремлю" (2006), "Тернистий шлях до України..." (2007), "Закарпатські втікачі в СРСР. 1939–1941" (2008). Тут подано найповніший на сьогодні обсяг архівних документів і матеріалів з фондів ГДА СБУ, архіву УСБУ в Закарпатській області, ЦДАВО, ЦДАГО, ДАЗО, архіву ОУН в Києві, Центру досліджень визвольного руху у Львові та окремих московських архівів. Вміщено хроніку подій Карпатської України на основі широкого, відомого нині масиву джерел. З належною повнотою, наскільки це дозволяють доступні нині джерела, охарактеризовано постаті творців Карпатської України.

До першого тому ввійшли архівні документи і матеріали.

Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря

Редакційна колегія
М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови),
Вегеш М. М., М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун,
І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О.М. Пагіря, С. Д. Федака

Редактор Д. М. Федака

© М. А. Попович, передмова, 2009
© О. Д. Довганич, О. М. Корсун,
О. М. Пагіря, упорядкування
та "Від упорядників", 2009
© М. М. Дем'ян, художнє оформлення,
2009

ISBN 966-347-019-4

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

AAN	Архів нових актів (Польща)
АЗС	Автономний землеробський союз
АП РФ	Архив Президента Российской Федерации
арк.	Аркуш
ВВ	внутрішні війська
ВКП /б/	Всесоюзна Комуністична партія /більшовиків/
ВМН	высшая мера наказания
ВТ	Військовий трибунал
ГАРФ	Государственный Архив Российской Федерации
ГБ	государственная безопасность
ГДА СБУ	Галузевий державний архів Служби безпеки України
ГКО, ГОКО	Государственный Комитет Обороны СССР
ГУ ГБ	Главное управление государственной безопасности
ГУЛАГ	Главное управление лагерей ОГПУ-НКВД-МВД СССР
ГУПВИ	Главное управление по делам военнопленных и интернированных
ГУКР "Смерш"	Главное управление военной контрразведки
"Смерш"	НКО СССР
ДА, да	Действующая армия
ДАЗО	Державний архів Закарпатської області
ДБЗУ	Державна безпека Закарпатської України
док.	документ
ж-д., жел. дор.	железная дорога
ЗО	Закарпатська область
ЗУ	Закарпатська Україна, Західна Україна
зуз	західноукраїнські землі
ЗУНР	Західно-Українська Народна Республіка
ИККИ	Исполнительный комитет Коммунистического интернационала
ИТЛ	исправительно-трудовой лагерь
КА	Красная армия
КГБ	Комитет государственной безопасности
Коминтерн	коммунистический интернационал
КП/б/У	Коммунистическая партия /большевиков/ Украины
КПЗУ	комуністична партія Закарпатської України
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс
КПРС	Комуністична партія Радянського Союзу
КПЧ	Комуністична партія Чехословаччини
КРУ	Контрразведывательное управление

КС	Карпатська Січ
КУ	Карпатська Україна
к.ч.	крона чеська
л-т	лейтенант
МВД	Министерство внутренних дел СССР
МГБ	Министерство государственной безопасности
МДБ	Міністерство державної безпеки
МИД СССР	Министерство иностранных дел СССР
мл.	младший
МНО КУ	Міністерство народної оборони Карпатської України
МУН	молодь українських націоналістів
НАНУ	Національна академія наук України
нарком	народний комісар
НКО СССР	Народный комиссариат обороны СССР
НКВД СССР	Народный комиссариат внутренних дел СССР
НКВС СРСР	Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР
НКГБ СССР	Народный комиссариат государственной безопасности СССР
НРЗУ	Народна Рада Закарпатської України
н-р	номер
НТШ	Наукове товариство ім. Шевченка
ОББ УВД ЗУ	Отдел борьбы с бандитизмом Управления внутренних дел Закарпатской Украины
ОГПУ	Объединенное государственное политическое Управление
од. зб.	одиниця зберігання
ОДВУ	організація державного відродження України
ОКР "Смерш"	отдел контрразведки "Смерш"
ОПВИ	отдел /отделение/ по делам военнопленных и интернированных
оп.	опис
опер	оперативный, оперативный работник
отд.	отдел /отделение/
ОНОКС	Організація народної оборони "Карпатська Січ"
ОТ	охрана тыла
ПВС СССР	Президиум Верховного Совета СССР
ППВ	приемный пункт военнопленных
ПрикВО	Прикарпатський воєнний округ
ПУ	политическое управление
ПУН	Провід українських націоналістів
РГАСПИ	Российский государственный архив социально-политической истории
РГВА	Российский государственный военный архив
РНАП	Руська національна аграрна партія
РСФСР	Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика
РФ	Российская Федерация
СК "Русь"	Спортивний клуб "Русь"
СМ	Совет Министров

"Смерш"	смерть шпионам (смерть німецьким шпіонам)
сов.	советский
СПВ	сборный пункт военнопленных
спр.	справа
ст.	старший, станция
СССР	Союз Советских Социалистических Республик
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УВД	Управление внутренних дел
УВО	Українська військова організація
УГА	Українська Галицька армія
УГБ	Управление государственной безопасности
УК	Уголовный кодекс
УКР "Смерш"	Управление военной контрразведки "Смерш"
УМГБ ЗО	Управление Министерства государственной безопасности Закарпатской области
УНКВД	Управление народного комиссариата внутренних дел
УНКВС	Управління Народного Комісаріату внутрішніх справ
УНКГБ	Управление Народного Комиссариата государственной безопасности
УНКДБ	Управління Народного Комісаріату державної безпеки
УНО	Українське Національне Об'єднання
УНР	Українська Народна Республіка
УПВИ	Управление по делам военнопленных и интернированных
УПВС	Указ Президиума Верховного Совета
УПК	Уголовно-процессуальный кодекс
Упр. ДБЗУ	Управління державної безпеки Закарпатської України
УПС	українська пресова служба
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСБУ	Управління служби безпеки України
УСС	українські січові стрільці
УССР	Украинская Советская Социалистическая Республика
УПА	Українська повстанська армія
УТ	Управление тыла
УФ	Український фронт
ф.	фонд
ФППЛ	фронтовой приёмно-пересыльный лагерь
ЦАМО РФ	Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации
ЦДАВО	Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДАГО	Центральний державний архів громадських об'єднань
ЦК	Центральный комитет
ЦХИДК	Центр хранения историко-документальных коллекций
ЧСР	Чехословацька республіка

ПЕРЕДМОВА

Проголошення незалежності Карпатської України у березні 1939 року і її рішучість збройно відстояти своє існування в період, коли світова громадськість особливо виразно почала відчувати загрозу "коричневого" та "червоного" поневолення народів, набуло надзвичайно важливого політичного значення і водночас докорінно змінило погляди на українське питання в Європі, чітко перевело його зі стадії підпільної діяльності і поодиноких виступів окремих груп громадян за національне визволення у практичну площину конкретного державотворення, дало реальну надію успішно завершити процес відродження Соборної Української Держави на землях споконвічного проживання її народу, започаткований у 1918–1919 рр. урядами Української Народної Республіки (УНР) і Західної Української Народної Республіки (ЗУНР).

Акт незалежності Карпатської України, який став своєрідним прологом відродження Української Соборної держави і вагомим історичним моментом на шляху утвердження національної ідеї, був закономірним наслідком довголітніх змагань закарпатців за своє національне самовизначення і з самого початку базувався на стійких настроях широких верств населення краю до спільного життя у вільній Українській Державі. Все це знайшло свій вияв у факті існування Гуцульської Республіки (листопад 1918 – червень 1919 рр.), відповідних постановах окремих місцевих рад Підкарпатської Русі – Ясінянської (листопад 1918 р.), Любовлянської (листопад 1918 р.), Мараморош-Сигетської (грудень 1918 р.), резолюціях Всенародних зборів русинів-українців у Хусті (січень 1919 р.) та Станіславського (квітень 1919 р.) з'їзду закарпатських українців. Далі – у могутніх маніфестаціях закарпатців при проведенні в Ужгороді Всепросвітянського з'їзду у жовтні 1937 р. та Великих Демонстративних зборів у жовтні 1938 р. Логічним завершенням цих змагань став конституційний закон, прийнятий на засіданні Сойму (парламенту) Карпатської України 15 березня 1939 р., який проголосив її самостійну державність.

Її президент Августин Волошин при цьому передусім вірив у майбутню єдину Українську Державу, за яку, власне, згодом віддав своє життя. У завершальному слові, звертаючись до свого народу і делегатів Сойму, які щойно прийняли Закон про Карпатську Україну як незалежну державу, він наголошував: "...Виражаю нашу глибоку вдячність Всемогучому за те, що дозволив нам дочекатись цього історичного свята, яке є святом не лиш нашого малого краю, але також всіх земель, де живе наш великий український народ. Ми вірували і наша віра спасла нас. Вічно палаюча іскра українського національного життя збереглася... Сповнилися слова нашого безсмертного генія, пророка української нації Тараса Шевченка: "Встане Україна, світ правди засвітить ...".

Національна свобода завжди оплачувалась кров'ю сотень і тисяч кращих представників народу, який піднімався за своє національне визволення. Не стали винятком у цьому зв'язку і березневі події 1939 року, пов'язані з проголошенням незалежності Карпатської України, на придушення якої

були негайно кинуті сили сусідніх держав – регулярні війська гортіївської Угорщини, диверсійні загони тієї ж Угорщини та Польщі, заздалегідь сформовані і озброєні банди "п'ятої колони", підривні пропагандистські акції, до яких долучився і Радянський Союз.

У кровопролитних оборонних проти переважаючих сил ворога загони захисників Карпатської України, певну частку яких складали гімназисти та студенти Мукачівської торгівельної академії, не вагаючись стали на захист своєї країни. Завдяки мужності і любові до свого краю вони зупинили, хай і на короткий час, іноземних нападників, фактично першими напередодні Другої світової війни дали відсіч поневолювачам Європи.

Впродовж наступних років, що припали на угорську окупацію і тоталітарний радянський режим, пам'ять про Карпатську Україну та ідеали її національних провідників та героїв-січовиків свідомо нищилась. Але настав час відновити історичну правду, висловити глибоку шану і народну повагу до героїв національних змагань, увіковічити їх славні імена.

Саме подвигу учасників розбудови Карпатської України, її національним провідникам, оборонцям-січовикам, добровольцям з Галичини та інших місцевостей України, відомим і невідомим героям, хто впав на полі бою у березневі дні 1939 року, захищаючи край, був безжально страчений завойовниками або ж загинув у чужинських тюрмах і таборах радянського ГУЛАГу, тим, хто дожив до всенародного відзначення 70-ліття з дня проголошення незалежності Карпатської України, присвячується нове двотомне видання "Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії". Першим його том "Карпатська Україна: Документи і матеріали" оце і йде до читача в рік 70-річчя Карпатської України.

Поява цього збірника, який продовжує серію попередніх документальних видань – "Криваві тіні Кремлю ...", "Тернистий шлях до України ...", "Закарпатські втікачі в СРСР. 1939–1941", підготовлених редколегією закарпатського обласного тому "Реабілітовані історією" у двох книгах, стала можливою завдяки масштабній роботі Служби безпеки України із розсекречення та вивчення архівних документів радянського таємного діловодства, що здійснюється на виконання Указів Президента України "Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення визвольного руху та сприяння процесу національного примирення" від 14 жовтня 2006 року та "Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні" від 23 січня 2009 року. Що ж стосується практичного втілення цих Указів, маю нагоду висловити подяку директору Департаменту архівного забезпечення Служби безпеки України пану Вятровичу Володимиру Михайловичу, який надав редколегії закарпатського обласного тому "Реабілітовані історією" необхідну науково-організаційну допомогу у формуванні джерельної бази та упорядкуванні цього видання.

Опубліковані тут, у першому томі двотомника, архівні документи та матеріали переконливо і всебічно висвітлюють перипетії національних змагань мешканців краю один на одному з найбільш відповідальних етапів боротьби українського народу за відновлення власної держави, дають чітку уяву про тогочасні події, їх позитив та весь трагізм супутніх поразок, помилок і зрад, наслідком яких стали чисельні людські жертви.

Подані тут документи, значна частина яких друкується вперше, характеризують ставлення радянських каральних органів до учасників розбудови Карпатської України, арештованих вже в період возз'єднання краю з радянською Україною, зокрема, до президента Карпатської України Августина Волошина та його соратників, чиїми ідеями національного єднання в той

період лукаво маніпулювали представники радянської військової адміністрації та місцеві комуно-партійні функціонери. Як і особисте ставлення слідчих і оперативних працівників цих органів до десятків інших людей, добре знаних в Карпатській Україні. Документи розкривають всю існуючу на той час практику компрометації безвинних громадян, довільного визначення їм тюремно-табірних строків покарання або ж і позбавлення життя, як форми масового залякування краян.

Ознайомлення з документами, насамперед протоколами допитів арештованих осіб, які проводились органами військової контррозвідки "Смерш" та НКВС, дозволяє зрозуміти процес надзвичайно спрощеного підходу радянської каральної системи до політичних звинувачень підозрюваних, а водночас, усвідомити, що саме така спрощеність, умисно поєднана з безвихідністю, в яку попадали жертви, дозволяла органам слідства нав'язувати цим жертвам невластиві їм погляди на події та їх перебіг, що й було першопричиною їх звинувачень. Вимагати від них визнання інкримінованої їм вини і неправдивих показів на себе і своїх вчорашніх однодумців, завчасно відкорегованих тими ж слідчими органами.

Нині, коли незалежна Українська держава вже відзначила вісімнадцятий рік свого існування, події, що відбувались на теренах Підкарпатської Русі – Карпатської України, мають багато в чому повчальний характер для нашого покоління. У першу чергу для тих осіб, які займають активну громадянську позицію, входять до чисельних політичних партій і громадських об'єднань або ж безпосередньо причетних до управлінських структур держави і зобов'язаних враховувати позитивний і негативний досвід своїх попередників-державотворців.

Нам болісно сприймати, для прикладу, спогади начальника штабу Карпатської Січі полковника В. Филоновича про окремих військових очільників Карпатської України, які в критичний для оборони краю час діяли подекуди неузгоджено. Самі ж військові формування січовиків були слабо підготовлені, недостатньо озброєні, що, звичайно ж, не могло забезпечити їм успіх в боях з набагато сильнішим противником. Відтак, порівнюючи колишню ситуацію з сучасним станом обороноздатності української армії, мимоволі виникають досить неприємні асоціації...

Ми свідомі того, що розбудова Карпатської України проходила в надзвичайно складних політичних умовах, за обставин ворожої налаштованості щодо неї окремих сусідніх країн та відсутності міжнародної підтримки, що, цілком зрозуміло, майже не залежало від президента та уряду Карпатської України. Втім, мусимо акцентувати увагу на неприпустимих прорахунках наших славних попередників, які самовпевнено сподівались на допомогу країни, що першою ж їх і зрадила. Тоді це була Німеччина ...

Ми розуміємо, якими смертельно небезпечними і водночас образливими були дії радянських оперативних і слідчих органів, які тривалими знущаннями, погрозами фізичного знищення змушували національних провідників Карпатської України і їх прихильників "визнавати свою провину перед радянською державою", до якої вони не мали абсолютно ніякого відношення, "зізнаватись в антирадянській діяльності", якої насправді вони не проводили, "засуджувати свою поведінку", незважаючи на те, що, як громадяни іншої країни, вони не були підвладні радянській юрисдикції. Але чи усвідомлюємо ми, що подібне не зможе повторитись лише за умов, коли насильник не буде спроможним диктувати нам свою волю, коли ми самі визначимось як повновладні громадяни своєї країни...

Радянська влада доклала немало зусиль, щоб приховати свої злочинні дії щодо наших краян, змусити їх забути про Карпатську Україну і її прези-

дента А. Волошина. Саме з цих причин відразу після звільнення, зокрема в період входження території краю до складу радянської держави, суворо заборонялось публічно називати ім'я А. Волошина. Була заборонена публікація об'єктивних матеріалів про його діяльність і саме існування Карпатської України. Навіть факт арешту А. Волошина органами військової контрозвідки "Смерш" і його смерті в Лефортовській тюрмі Москви приховувався від краян і світу більше сорока років. Довгі роки не було відомо і про його близьке оточення, зокрема про долі членів уряду Карпатської України. Показово, що лише при підготовці цієї книги стали відомими справжні обставини смерті одного з найближчих соратників Августина Волошина Федора Ревая, розстріляного співробітниками фронтового Управління контрозвідки "Смерш" ще в січні 1945 року.

І все ж мешканці краю не забували про одну з найбільш яскравих сторінок своєї історії – творення Карпатської України, що і забезпечило появу чисельних публікацій, статей, книг, монографій на цю тему відразу після проголошення державної незалежності України у серпні 1991 року. Втім, залишається маловідомою подія, про яку вони дізнались лише недавно з окремих публікацій вченого-історика, нині покійного Омеляна Дмитровича Довганича, а опосередковано також з книги М. М. Вегеша, В. В. Туряниці і І. М. Чаварги "Смерть президента", виданої у 1995 році в Ужгороді. Йдеться про оприлюднення у 1989–1990-х рр. архівно-слідчої справи на А. Волошина, з якою саме тоді, у повному її обсязі ознайомились вчені-історики Ужгородського державного (нині – національного) університету О. Д. Довганич, В. Г. Пашкевич, М. М. Болдижар, М. П. Макара, І. М. Чаварга, тодішній ректор університету В. І. Лендьєл, письменники І. М. Чендей та В. Ю. Вовчок, журналіст М. І. Бабидорич, заступник голови облвиконкому Б. О. Молнар, окремі обласні партійні керівники, завдяки яким закарпатська громадськість вперше отримала правдиву інформацію про останні дні життя президента Карпатської України А. Волошина.

У пропонованому читачам виданні опублікована лише незначна частина документів і матеріалів про Карпатську Україну, які зберігаються в багатьох державних і відомчих архівах Києва, Львова, Ужгорода, Москви, Подольська, Праги, Будапешта та інших міст.

З нагоди публікації першого тому двотомника "Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії" його упорядники і редколегія закарпатського обласного тому "Реабілітовані історією" у двох книгах щиро дякують за сприяння у виявленні архівних документів керівництву і працівникам Державного архіву Закарпатської області, Архіву Служби безпеки України в Закарпатській області, Галузевого державного архіву СБ України, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Архіву ОУН в Києві, Центру досліджень визвольного руху в Львові, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Закарпатській крайової організації "Просвіта" та окремим громадянам області – Івану Михайловичу Ребрику, Олександру Дюловичу Гаврошу, Євгенії Володимирівні Мацолі, Оксані Юріївні Кішко, Івану Томашевичу Бадзо, Івану Юрійовичу Козаку, Ірині Михайлівні Гармасій, Михайлу Михайловичу Федаці.

Михайло Попович,
голова редколегії, заступник голови –
керівник апарату Закарпатської обласної
державної адміністрації

ВІД УПОРЯДНИКІВ

В умовах національного і духовного відродження України, розбудови її державності виняткового значення набуває відновлення історичної пам'яті українського народу, пов'язане із глибоким і всебічним дослідженням його історії та переосмисленням власного історичного минулого. Тривалий період перебування України в складі Радянського Союзу зумовив суттєву деформацію історичної свідомості, багато сторінок минулого народу навмисно замовчувалось або ж фальсифікувалось радянським тоталітарним режимом задля утвердження власної тоталітарної "історичної правди". Особливо це стосувалось проблем політичних репресій, голодоморів, українського визвольного руху та українського державотворення у XX ст. Будь-які спроби створення незалежної Української держави розглядались радянською історіографією як акти цілком ворожі українському народу, інспіровані зовні іноземними силами та державами, які нібито зовсім не пов'язані з прагненням українців до національного самовизначення.

Однією з тем, яка тривалий час перебувала під політичною забороною і на яку накладалося "табу" в радянський період, і вона всіляко замовчувалась або ж подавалась тоталітарною пропагандистською машиною у виключно негативних тонах, був процес українського державотворення на Закарпатті у 1938–1939 рр., кульмінацією якого стало проголошення 15 березня 1939 р. у Хусті незалежної Карпатської України. Після встановлення радянської влади в Закарпатті повоєнний час, як і у попередній період угорської окупації, в краї проходили масові репресії тоталітарних режимів проти активних учасників розбудови Карпатської України та українського національно-визвольного руху, спрямовані на знищення потенційних ворогів радянської влади та ліквідацію провідної української політичної еліти краю.

Пропонований увазі читачів перший том книги "Карпатська Україна: Документи і матеріали, хроніка подій та персоналії" є найбільш повним виданням архівних документів та матеріалів, які стосуються Карпатської України 1938–1939 рр. та її репресованих діячів. Подані у збірнику документи тематично поєднані з матеріалами попереднього видання "Тернистий шлях до України", що, на думку упорядників, сприятиме більш ґрунтовному висвітленню у науковій літературі різних аспектів історії Карпатської України, долі її провідних діячів та активних учасників.

Книга стала підсумком масштабної архівно-пошукової роботи членів редакційної колегії закарпатської обласної Книги "Реабілітовані історією" впродовж останніх років в архівах Служби безпеки України. Під час підготовки її до видання упорядники переслідували головну мету – ввести у науковий обіг раніше засекречені, а тому майже невідомі архівні документи та матеріали, які стосуються Карпатської України та політичних репресій проти її діячів. Цінність цих документів пов'язана з особливим режимом їх тривалого зберігання в системі радянських органів державної безпеки.

Сьогодні, в умовах незалежної України, створились якісно нові і сприятливі умови доступу науковців та істориків до раніше засекречених архівних

документів радянських органів державної безпеки. Документи радянських спецслужб, дія яких поширювалась на територію України, після проголошення незалежності України успадкувала Служба безпеки України. На виконання Указу Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р. органами СБУ протягом 90-х років було передано до державних архівів (центральних та обласних) понад 1,5 млн справ, у тому числі 1 млн 373 тис. так званих фільтраційних та 169 тис. архівних кримінальних справ. Облік, зберігання та практичне використання решти документів було покладено на Галузевий державний архів Служби безпеки України, створений 1994 р.

Історія Карпатської України належить до одного із добре задокументованих періодів історії України новітньої доби. Втім, пошук архівних документів та їх наукове опрацювання є одним із пріоритетних завдань науково-го джерелознавства та історичної науки загалом. На сьогодні писемна джерельна база Карпатської України розкидана по різних архівних установах кількох держав (України, Росії, Угорщини, Чехії, Словаччини, Румунії, Польщі, Німеччини, США та Канади) і потребує фахового опрацювання та видання у ґрунтовних археографічних збірках.

В радянський період про науково виважене дослідження, а тим більше видання окремого збірника документів з проблем Карпатської України не могло бути і мови. Події, пов'язані з формуванням та діяльністю автономних урядів Підкарпатської Русі (Карпатської України) у 1938–1939 рр. у радянській історіографії[1] подавались виключно у негативному ключі, як витвір українських буржуазних націоналістів, а уряд А. Волошина розглядався як фашистський і маріонетковий в руках гітлерівської Німеччини. Визначальна роль в історії краю у XX ст. відводилась виключно комуністичній партії. У виданому у 1960-х рр. радянському збірнику документів "Шляхом жовтня", 4-й і 5-й томи якого дотично стосувались періоду 1938–1939 рр.[2], були опубліковані документи, які висвітлювали роль Комуністичної партії Закарпаття в подіях, пов'язаних з федералізацією Чехословаччини та формуванням автономного уряду Підкарпатської Русі. Окрім цього тут були вміщенні деякі документи з військово-історичного архіву Чехословацької республіки, які стосувались участі чехословацьких збройних сил у боротьбі із загонами угорських терористів у 1938 р. і регулярною угорською армією під час окупації останньою території Карпатської України.

Кардинальним чином ситуація змінилась зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. З цього часу перед українськими істориками відкрилась можливість об'єктивно дослідити історію Карпатської України, спираючись на раніше недоступні документи, які зберігалась у колишніх державних, партійних та відомчих архівах служб безпеки України. Завдяки їх опрацюванню з'явились ґрунтовні дослідження М. Вегеша, В.Задорожного, О.Довганича, С. Федаки, О. Богіва, В. Боднара, М. Токара та інших, у яких розкривались різноманітні аспекти українського державотворення на Закарпатті у 1938–1939 рр. з опертям на широку джерельну базу. В той же час у

[1] Див. наприклад: Білак С. Народ за ними не пішов. – Ужгород: "Карпати", 1981; Співак Б. Нарис історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 рр. – Львів, 1963; Туряниця М. Авантюра галицьких самостійників на Закарпатській Україні / / Свободное слово Карпатской Руси. – 1959. – Т. 1. – № 1–2. – С. 20–26; № 3–4. – С. 27–29.; № 5–6. – С. 13–15; № 7–8. – С. 4–8; Туряниця М. Трагедия молодежи Закарпатской Руси //Там само. – № 5–10. – С. 22–26; № 7–8. – С. 10–13; № 9–10. – С. 2–4; Швагуляк М.И. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939 гг.). – К.: Наукова думка, 1982.

[2] Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. 4–5. – Ужгород: "Карпати", 1964–1967.

періодичних виданнях, наукових журналах, збірниках конференцій, окремих виданнях почали публікуватись документи та спогади, які безпосередньо стосувались історії Карпатської України.

Перші публікації документів про життя та діяльність президента Карпатської України Августина Волошина з'явились у 1995 р. з нагоди піввікового ювілею від дня його смерті. Зокрема, – нове ґрунтовне видання творів А. Волошина[3], в якому було опубліковано чимало документів часів перебування його на посаді прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі, а згодом і президента Карпатської України. Одним з унікальних видань, присвячених життю і діяльності А. Волошина, стала книга "Смерть президента"[4]. В ній вперше були вміщені уривки документів з архівно-кримінальної справи А. Волошина, яка у 1989 та 1990 рр. тимчасово передавалась з архіву Комітету державної безпеки СРСР в Управління державної безпеки в Закарпатській області. Тоді ж з'явилась праця львівської дослідниці Т. Беднаржової про президента Карпатської України, в додатках до якої були вміщені документи з фонду Українського вільного університету в Празі з ЦДАВО України [5].

У 1997 р. вийшла в світ книга О. Довганича про життя і діяльність Головного команданта Карпатської Січі Д. Климпуша, де були опубліковані документи з його архівно-кримінальної справи з фонду 2558 Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) [6].

Першою ж ластівкою в археографічному виданні документів і матеріалів про події Карпатської України стала поява у 1998 р. другого тому Закарпатської обласної "Книги Пам'яті України"[7]. Тут вперше були опубліковані документи Міністерства оборони та генерального штабу Чехословацької республіки з Військово-історичного архіву у Празі, які висвітлюють процес підготовки та проведення спільної диверсійно-саботажної операції Угорщини та Польщі на території Підкарпатської Русі у вересні-грудні 1938 р. Окрім цього в книзі були вміщені тексти телеграм начальника угорського генерального штабу генерала Г. Верта, в яких містяться дані про бої підрозділів і частин угорської армії проти чехо-словацьких військ та загонів Карпатської Січі в ході окупації Угорщиною території Карпатської України з 15 до 18 березня 1939 р. На жаль, більшість документів була подана упорядниками без приміток та належного археографічного опрацювання, а чеські документи – без перекладу на українську мову.

Інша спроба видання документів була здійснена в 2002 р., коли вийшла друком книга "Вони боронили Карпатську Україну"[8]. В додатках до солідного монографічного дослідження істориків М. Вегеша, В. Худанича, О. Хланти та О. Довганича були вміщенні окремі документи із фондів Державного архіву Закарпатської області, які стосувались заснування та діяльності Органі-

---

[3] Волошин А. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995.

[4] Вегеш М. М., Туряниця В. В., Чаварга І. М. Смерть президента. (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина). – Ужгород, 1995. – 40 с.

[5] Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів: "Основа", Львівська Богословська Академія, 1995. – С. 172-181.

[6] Дмитро Климпуш – головний командант "Карпатської Січі: Документи, спогади, статті, вірші. Упор. О. Д. Довганич та М. І. Кухта. – Ужгород, 1997. – 104 с.

[7] Книга пам'яті України. Закарпатська область. У 2-х томах. Т.2. – Ужгород: "Карпати", 1998. – 426 с.

[8] Вони боронили Карпатську Україну: Нариси з історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. Під ред. М. М. Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.

зації Народної Оборони "Карпатська Січ" та партії УНО в 1938–1939 рр., а також розкривалась роль окремих осіб в українському національно-визвольному русі на Закарпатті в роки Другої світової війни.

Випуск у 2003–2004 рр. двох томів закарпатської обласної книги "Реабілітовані історією" серед інших завдань було покликане також заповнити прогалину щодо публікації документів про репресованих в угорський та радянський періоди активних учасників та діячів Карпатської України. В другому томі цього фундаментального видання були опубліковані звинувачувальні висновки на Ю. Перевузника, С. Клочурака, М. Долиная, І. Цмура, окремі протоколи допитів Д. Климпуша, С. Фенцика, А. Бродія, деякі документи із архівно-кримінальної справи А. Волошина.

У 2006 р. побачила світ книга "Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України"[9] авторів В. Басараба, М. Вегеша та В. Сергійчука, де були вміщені документи різного характеру та змісту, які стосувались окремих аспектів історії Карпатської України, діяльності Карпатської Січі, життя і смерті президента А. Волошина. Незважаючи на значну історичну цінність і новизну документів книги, автори не змогли належним чином їх упорядкувати, опублікували матеріали без приміток та посилань на архівні установи, звідки вони взяті.

Віховою подією в археографічному виданні документальних джерел з історії Карпатської України стала поява у 2007 р. книги "Тернистий шлях до України"[10], в якій опубліковано цілий комплекс документів і матеріалів про події на Закарпатті у 1938–1939 рр. з різних архівних установ.

У 2009 р. на честь відзначення 70-го ювілею Карпатської України М. В. Делеган та С. А. Вискварко підготували ґрунтовний збірник документів і матеріалів "Карпатська Україна (1938–1939)"[11], до якого увійшло 120 документів діловодства місцевих і центральних органів влади Чехословацької республіки, різних установ та відомств автономного краю Підкарпатської Русі (Карпатської України), Першої Української Центральної Народної Ради, Українського Національного Об'єднання, Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" та інші матеріали із фондів Державного архіву Закарпатської області.

Видання першого тому книги "Карпатська Україна: Документи і матеріали, хроніка подій та персоналії" покликане заповнити прогалини у вітчизняній археографії щодо публікації документів і матеріалів з історії Карпатської України та радянських репресій проти її провідних політичних діячів, які довгий час зберігались під грифами "таємно" та "цілком таємно" в системі колишніх архівів КДБ УРСР.

Ключовим складником збірника стали документи, які зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ (ГДА СБУ) та архіві Управління СБУ в Закарпатській області (архів УСБУ в Закарпатській області). Поряд з цим сюди увійшли документи з кількох фондів Центрального державного архіву

---

[9] Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин: Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. – Ужгород: видавництво УжНУ "Говерла", 2006. – 151 с.

[10] Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів "Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр." / Упорядкування, передмова та покажчик О. Д. Довганича та О. М. Корсуна. – Ужгород: ВАТ "Видавництво Закарпаття", 2007. – 752 с.

[11] Карпатська Україна (1938–1939): Збірник архівних документів і матеріалів /Упоряд. М. Делеган, С.Вискварко. – Ужгород: Карпати, 2009. – 288 с.

вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), архіву ОУН в Києві, архіву Центру досліджень визвольного руху у Львові та Російського державного військового архіву.

За своїм інформативним потенціалом і науковою цінністю основою книги стали, насамперед, документи радянських органів державної безпеки, які зберігаються в архівах СБУ, більшість з яких вводиться до наукового обігу вперше. Це насамперед документи архівно-кримінальних (архівно-слідчих) справ на заарештованих провідних політичних діячів Карпатської України, які зберігаються в фондах на реабілітованих осіб: президента Карпатської України Августина Волошина, прем'єр-міністра першого автономного уряду Підкарпатської Русі Андрія Бродія, міністрів Степана Клочурака, Миколу Долинай, Юрія Перевузника, Головного коменданта Карпатської Січі Дмитра Климпуша, його братів Івана та Василя, функціонерів партії Українське Національне Об'єднання (УНО): генерального секретаря Андрія Ворона, членів проводу Михайла та Юліана Бращайків, Миколи Бандусяка, керівника Руської національно-автономної партії Степана Фенцика, літератора й одного із керівників "Пласту" на Закарпатті Володимира Бірчака, рахівського адвоката і редактора газети "Нація" Семена Юськіва.

Із групи архівно-кримінальних справ на провідних діячів Карпатської України не вдалось лише виявити і опрацювати справу на провідника УНО Федора Ревая, яка очевидно зберігається в Москві. В ході архівно-пошукової і дослідницької роботи була встановлена його доля. Зокрема, у довідці, складеній 5 серпня 1947 р. співробітниками УМДБ по Закарпатській області, вказувалось на те, що він був засуджений 25 січня 1945 р. військовим трибуналом 4-го Українського фронту до вищої міри покарання – розстрілу[12].

Поряд з цим, сюди також увійшли матеріали зі справ на репресованих державних службовців Карпатської України, вчителів, викладачів, священиків, членів Карпатської Січі, товариства "Просвіта", "Пласту", Українських Народних Рад, журналістів, функціонерів закарпатських політичних партій міжвоєнного періоду, української державної поліції, українських емігрантів та інших активних учасників закарпатської епопеї українського державотворення 1938–1939 рр. Фактично радянським режимом уперше повоєнне десятиліття була репресована ціла плеяда активних учасників національно-культурного та громадсько-політичного життя краю, які становили провідну еліту Закарпаття.

Це, зокрема, репресовані член "Пласту" та "Просвіти" Юрій Манівчук, просвітяни Лука Чешок, Микола Желтвай, Василь Дудла, Микола Баконі, Дмитро Попович, січовики Василь Микуляк, Євген Басюк, Іван Лавр, Іван Цмур, Федір Головко, пластун Михайло Шпонтак, член Карпатської Січі та ОУН Михайло Кіштулинець, греко-католицький священик М. Савчук, члени партії УНО Іван Чонка та Кирило Феделеш, редактор газети "Нова Свобода" Андрій Патрус-Карпатський, журналіст Йосип Бойчук, посол Сойму Карпатської України Михайло Тулик, український емігрант Микола Галаган, полковник армії УНР Епіфаній Камінський, інструктор Карпатської Січі та комендант Хустської поліції Василь Романчук, Олексій Симочко, члени крайової організації ОУН Михайло Орос, Юліана Паш, Іван Немеш, Михайло Габовда, Михайло Заяць, Михайло Петричко, Іван Корень, Магдалина Богдан, Ганна,

[12] Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509-С. – Т. 3. – Арк. 4 (конверт).

Дмитро та Іван Качуровські, Іван Балаж, Василь Укста, Степан Ільяшко, оунівець з Галичини Іван Данищук.

Упорядниками були відібрані найбільш інформативні за своїм змістом і важливі з точки зору радянського досудового слідства документи архівно-кримінальних справ на репресованих діячів Карпатської України. За різновидами вони поділяються на: ордери та постанови про арешт, довідки про затримання, протоколи обшуку, описи майна та речей, вилучених під час арешту, протоколи допитів, показання свідків, постанови про обвинувачення, звинувачувальні висновки, матеріали засідань і постанови суду та військових трибуналів, акти та довідки про виконання вироку, заяви, листи та прохання заарештованих, висновки і постанови суду щодо реабілітації.

Архівно-кримінальні справи – унікальне і надзвичайно цінне історичне джерело, документальне свідчення репресій радянського тоталітарного режиму проти активних учасників розбудови Карпатської України. Разом з цим, при їх науковому опрацюванні та використанні необхідно враховувати специфічний характер та особливості, які безпосередньо витікають із функції фондоутворювача – радянських органів державної безпеки. Сам характер слідства, запрограмованого на вибиття тих свідчень із підсудного, які були необхідні для формулювання "юридично обґрунтованих" звинувачувальних висновків, зумовлював суттєве спотворення історичної достовірності матеріалів архівно-слідчих справ. Особливо це стосується протоколів допитів заарештованих, які створювались в умовах фізичного і морального тиску з боку слідчих на підсудних, шляхом постійного залякування та побиття. Більшість з них записувались у максимально вигідній для слідства формі з використанням при цьому радянської ідеологічної термінології викривального змісту. Зазвичай свідчення підсудних готувались заздалегідь співробітниками радянських спецслужб і давались заарештованим на підпис заднім числом*. Доказом цього зокрема слугують підписи заарештованих на кожній сторінці протоколу допиту зроблених тремтячою рукою. Іншим важливим фактором, який суттєво впливав на інформаційний потенціал згаданих документів, було намагання самих підсудних приховати від слідчих ті чи інші факти свого минулого, пов'язаних з їх участю в подіях Карпатської України, які могли вплинути на звинувачувальний висновок та судовий вирок щодо них.

Окрім цього, необхідно також враховувати суттєвий вплив політичних факторів на процес досудового слідства над провідними діячами і активними учасниками розбудови Карпатської України, які визначали необхідність

---

* У цьому зв'язку надзвичайно промовистими є свідчення заарештованого першого заступника Наркомату внутрішніх справ СРСР М. Фріновського: "(...) Так как количество сознающихся арестованных день ото дня возрастало, нужда в следователях, умеющих составлять протоколы, была большая (...) Следователь вел допрос и вместо протокола составлял заметки. После нескольких таких допросов следователем составлялся черновик протокола, который шел на корректировку начальнику соответствующего отдела, а от него, еще не подписанным, – на просмотр народному комисару. [Тот] просматривал протокол, вносил изменения, дополнения. В большинстве случав арестованные не соглашались с редакцией протокола и заявляли, что на следствии они этого не говорили и отказывались от подписи. Тогда следователи напоминали арестованному о [физическом воздействии] и подследственный подписывал протокол. "Коррективу" и редактирование протоколов в большинстве случав [комисар] производил никогда не видя в глаза арестованных. (...). Скажу правду, если обобщая, заявляю, что очень часто показания давали следователи, а не последственные". (Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР "Смерш". – Москва: Материк. – 2006. – С. 45–46).

засудження радянським режимом історії Карпатської України, як націоналістичного явища.

Як зазначав з приводу наукового аналізу документів архівно-кримінальних справ відомий український джерелознавець Я. С. Калакура: "Дослідник не може приймати "за чисту монету" інформацію документів архівно-слідчих справ, а покликаний скрупульозно перевіряти достовірність усіх її компонентів (...)"[13]. Якщо говорити мовою джерелознавства, то необхідно застосовувати зовнішню та внутрішню критику джерел. Порівняння документів архівно-слідчих справ на репресованих учасників подій Карпатської України з іншими наявними архівними документами, спогадами учасників подій і досягненнями вітчизняної та зарубіжної історіографії у вивченні теми Карпатської України дає підстави для доведення правдоподібності або хибності тих чи інших даних, встановлених в процесі слідства.

Незважаючи на недоліки та вади, зумовлені специфікою діяльності органів радянської державної безпеки, документи архівно-слідчих справ на заарештованих діячів та учасників подій Карпатської України дають цінну інформацію з ряду важливих питань: суспільно-політичного розвитку Закарпаття в складі Чехословацької республіки у міжвоєнний період, проходження процесів національного відродження закарпатських українців, формування та діяльності двох автономних урядів Підкарпатської Русі (Карпатської України) в період з 11 жовтня 1938 р. до 15 березня 1939 р., створення, персонального складу, програмних засад та політичної діяльності партії Українське Національне Об'єднання (УНО), формування Карпатської Січі, як військової структури автономного краю, участі січовиків в обороні незалежної Карпатської України в березневі дні 1939 р., репресій угорських каральних органів проти учасників українського національно-визвольного руху на Закарпатті, діяльності уряду Карпатської України в еміграції та ін.

Особливу частину документів складають трофейні документи, вилучені у заарештованих і згодом додані до справ як речові докази. Унікальними в цьому контексті стали виявлені в архіві Управління СБУ в Закарпатській області внутріорганізаційні документи Карпатської Січі, які були вилучені у заарештованих співробітниками Управління МДБ по Закарпатській області 23 травня 1952 р. жителів с. Сторожниця Ужгородського району – Горняка Степана Степановича та Горняка Вільгельма Степановича. За своїм походженням вони належать до Окружної команди Карпатської Січі в Перечині. Під час виїзду до Чехії у березні 1939 р. окружний командант І. Костик передав документи команди на зберігання своїй жінці, сестрі заарештованих, Юліані Костик, яка залишилась проживати у своїх братів у с. Сторожниця. На жаль, оригінали захоплених документів та печатка Окружної команди в Перечині не збереглися в справі, а в кінці одного із документів була складена довідка співробітником УМДБ: "Мною в отделе "А" УМГБ ЗО (Закарпатської області – *Упор.*) проверялось наличие документов, которые фигурируют в настоящей выписке. Как мне заявил сотрудник отдела "А" лейтенант Погорелый, все документы, изъятые у арестованного Горняка Степана Степановича, по решению суда уничтожены"[14]. Незважаючи на це співробітниками УМДБ були зроблені виписки з цих матеріалів, які можна вважати самостійним джерелом.

---

[13] Калакура Я. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні поради: Збірник наукових праць. /Ред. кол. Р.Я. Пиріг (голова) та ін. – К., 1998. – С. 21.

[14] Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. II. – Арк. 239.

Окрім цього, в одній із оперативно-розшукових справ були виявлені оригінали та друковані примірники інших важливих документів Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" (ОНОКС), надіслані адвокатом М. Калиновим на адресу Верховного Суду УРСР в м. Київ у перші післявоєнні роки. За видовою класифікацією віднайдені документи є наказами, інструкціями, обіжниками, організаційними правильниками, закликами Головної Команди (ГК) ОНОКС, матеріалами суспільно-політичного, ідеологічного та військового вишколів для членів Карпатської Січі, конспектами, витягами з наказів генерального військового штабу Карпатської Січі. На жаль, значна частина документів перебуває в надзвичайно поганому стані, деякі з них пошкоджені (обірвані по половині) і потребують реставрації.

Всі ці документи, які вперше публікуються у збірнику, є лише невеликою частиною із групи автентичних внутрішніх документів Карпатської Січі. В історіографії вважається, що базовий архів Головної Команди ОНОКС був спалений перед відступом з Хуста 16 березня 1939 р. начальником генерального штабу Національної Оборони Карпатської України М. Колодзінським ("Гузаром")*.

Щоб частково заповнити прогалину в актуалізованій джерельній базі Карпатської Січі, упорядники включили до збірника тексти інших внутрішньоорганізаційних документів ОНОКС, які в 1938–1939 рр. публікувались у друкованому органі Січі, газеті "Наступ", і на сьогодні залишаються маловідомими для дослідників. Це різноманітні інструкції, накази, обіжники Головної Команди та генерального військового штабу ОНОКС, повідомлення про проведення окружних та районних з'їздів Карпатської Січі, заснування січових відділів у населених пунктах Карпатської України та визначні події в житті ОНОКС (проведення І та ІІ крайових організаційних з'їздів), реферати, заклики, оголошення та декларації. Загалом, представлені у збірнику невідомі досі внутрішні документи Карпатської Січі служать цінним історичним джерелом для реконструкції історії цього військового формування Карпатської України, висвітлення процесу становлення його організаційної структури та старшинського складу, проведення військової та бойової підготовки, основних напрямків діяльності відділів Карпатської Січі в період існування автономної Підкарпатської Русі (Карпатської України).

Особливо важливими з групи документів, вилучених управлінням контррозвідки "СМЕРШ" 4-го Українського фронту, є листи уповноважених (членів делегації) уряду Карпатської України до уряду Угорщини в Будапешті. Вони проливають світло на невідому історію дипломатичної місії урядової делегації Карпатської України у складі міністра фінансів та комунікацій Юліана Бращайка (голова), міністра здоров'я та соціальної опіки Ми-

* За спогадами команданта Національної Оборони Карпатської України полковника С. Єфремова перед відступом головних сил січовиків 16 березня 1939 р. з Хуста, не маючи змоги вивезти всю внутрішню документацію Карпатської Січі, яка нагромадилась за 1938–1939 рр., він наказав завідувачу архіву чотарю Є. Врецьоні ("Волянському") спалити архів Головної Команди ОНОКС. (Єфремов С. Бої 14-15 березня 1939 р. на Карпатській Україні – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 81). Це підтверджує також сам виконавець акції чотар Є. Врецьона у своїх спогадах "Перед загрозою мадярського наступу", опублікованих в збірнику "Карпатська Україна в боротьбі" (С. 118). Такий захід командування збройних сил Карпатської України був здійснений з огляду на загрозу захоплення внутрішніх документів ОНОКС зі списками січовиків по всіх округах Карпатської України угорськими військовиками, що дало б можливість угорській жандармерії та військовій контррозвідці оперативно провести заходи по розшуку, арешту та здійсненню репресій проти членів української військової організації на території краю.

коли Долиная та інженера лісництва Михайла Дутки. Делегація була сформована на останньому засіданні уряду Карпатської України ввечері 15 березня 1939 р. і отримала завдання негайно виїхати до столиці Угорщини для проведення офіційних переговорів з угорським урядом на тему припинення військових дій на території краю та визначення державної приналежності Карпатської України. Діяльність української місії цілком узгоджувалась з політичною позицією президента А. Волошина та уряду Карпатської України щодо угорсько-карпато-українського конфлікту.

Цінність віднайдених документів підсилюється також тим, що в спогадах Ю. Бращайка та його свідченнях на допитах радянських органів державної безпеки міститься доволі загальна інформація про створення та діяльність карпатоукраїнської місії в Будапешті у березні – вересні 1939 р. На жаль, українські науковці поки що слабо дослідили урядові документи Угорського королівства періоду окупації Карпатської України, які могли б в повній мірі реконструювати дипломатичні заходи уряду Карпатської України та його місії в Будапешті щодо врегулювання угорсько-карпатоукраїнського конфлікту та визначення політичного статусу краю в складі Угорської держави.

Три листи, надіслані членами урядової делегації Карпатської України в Будапешті, відповідно 19 березня, 26 травня і 12 червня 1939 р., на адресу угорського прем'єр-міністра графа Пала Телекі та державного секретаря з питань національних меншин Тібора Патокі є лише частиною документів, написаних ними в період перебування в столиці Угорщини. Загалом, за спогадами Ю. Бращайка, було підготовлено близько 78 меморандумів, заяв, листів, звернень та прохань з вимогами різного характеру до угорського королівського уряду[15]. Більшість з них залишилась без відповіді, будучи сприйнятими виключно як звернення приватних осіб. Угорські правлячі кола, засліплені ідеєю відновлення угорської тисячолітньої держави св. Іштвана, відкинули усі вимоги української делегації, проігнорувавши сам факт її прибуття та довготривале перебування в столиці Угорщини. Тим самим угорські керівні кола взяли на себе повну відповідальність за наслідки кривавого терору проти учасників українського національно-визвольного руху на території Карпатської України. Остаточно місія уряду Карпатської України припинила своє існування у вересні 1939 р., коли з огляду на безперспективність подальшого перебування в Будапешті та повне ігнорування її діяльності з боку угорського уряду до Хуста повернувся її голова Ю. Бращайко.

Цікаві документи – переписку колишнього прем'єр-міністра уряду Карпатської України Юліана Ревая – виявили радянські органи державної безпеки у м. Пряшеві (Чехословаччина) у серпні 1946 р. На жаль, оригінали листів (загалом – 8) не збереглись у справі, а з них були зроблені перекладі російською мовою. Хронологічні межі листів до Ю. Ревая охоплюють період від другої половини 1939 р. до кінця 1944 рр., тобто емігрантський етап життя колишнього прем'єр-міністра уряду Карпатської України.

Адресатами Ю. Ревая були відомі діячі закарпатської еміграції з території Словаччини, Протекторату Богемії та Моравії та окупованої Югославії: журналіст І.Бойчук, драматург Ю. Шерегій, ігумен Севастіан (Степан Михайлович Сабол), вчитель Ю. Гончаров-Гончаренко та І. Гриць. Поряд з особистими враженнями в листах до Ю. Ревая відображені політичні настрої та сподівання представників карпатоукраїнської еміграції у зв'язку з подіями

[15] Бращайко Ю. М. "Що я видів на Закарпаттю...": Спогади / Передмова та упорядкування І.Ліхтей, Ю. Сідей. – Ужгород: Поліфграфцентр "Ліра", 2009. – С. 47.

Другої світової війни, переживання за долю рідного краю та українського народу. На жаль, поки що не вдалось виявити листів самого Ю. Ревая до адресатів.

Надзвичайно цінні для збірника з точки зору їх автентичності стали документи із фондів ЦДАВО України. Зокрема були використані документи із фонду № 3988с. ("Український комітет допомоги збігцям з Карпатської України"), першого опису ("Протоколи свідчень про звірства та терор мадярських окупантів над українським населенням Карпатської України") та фонду № 3575 ("Українське пресове бюро в Берліні"). Із першого фонду до збірника увійшли протоколи (записи) свідчень емігрантів із Карпатської України у Празі про угорські репресії і терор проти українського населення краю. Свідчення записувались "Українським комітетом допомоги збігцям з Карпатської України у Празі" по гарячих слідах подій впродовж березня-травня 1939 р. шляхом опитування очевидців задля документації фактів угорського терору на території краю. Переважна більшість з них була записана простою народною мовою. Інколи сюди потрапляли розповіді про інші події, скажімо, про бої чеських військ з січовиками у Хусті 13–14 березня 1939 р. Характеризовані документи фонду №3988с є унікальним джерелом, живим свідченням жорстоких знущань угорських жандармів і співробітників військової контррозвідки над січовиками і мирним населенням у перші місяці окупації краю.

Документи із фонду № 3575 – це матеріали про діяльність Карпатської Січі у 1938–1939 рр., які надсилались членом ОУН, поручиком військового штабу ОНОКС Г. Барабашем ("Петром Чорним") на адресу Українського Пресового Бюро в Берлін для подальшої публікації в українській і іншомовній пресі й трансляції по віденському радіо. Документи підтверджують заходи ОУН з інформаційного забезпечення діяльності Карпатської Січі та автономного уряду Карпатської України за кордоном і водночас подають цікаві дані про організаційну діяльність ОНОКС в 1938 – 1939 рр.

Загалом слід відзначити, що дослідження документів ЦДАВО України з історії Закарпаття першої половини XX ст. тільки розпочинається. Особливо це стосується фондів т. зв. "Празького архіву", який розкиданий по багатьох архівних установах кількох держав (України, Росії, Чехії)[16], і містить чимало документів, які в тій чи іншій мірі відображають процеси українського державотворення в Карпатській Україні у 1938–1939 рр. та діяльність її провідних діячів.

Декілька цінних документів з тематики Карпатської України було виявлено в архіві ОУН в місті Києві, в якому зберігаються документи мельниківської фракції ОУН та деякі матеріали української еміграції. Тут, зокрема, віднайдено "верифікаційну грамоту" посла Сойму Карпатської України Степана Росохи, видану 28 лютого 1939 р. прем'єр-міністром та міністром внутрішніх справ уряду Карпатської України о. А.Волошином, яка визначала його повноваження як делегата законодавчого органу автономного краю.

[16] Про історію та долю фондів Музею визвольної боротьби України у Празі (1925–1948) див.: Мушинка М. Музей визвольної боротьби України і доля його фондів. – Мельбурн, 1996; Його ж. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: Історико-архівні нариси. – К., 2005 (перевид. в Україні); Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі // Київська старовина. – 1997. – №1/2. – С. 122-137; Палієнко М., Срібняк І. Музей визвольної боротьби України у Празі (1925–1948): Створення, діяльність, доля архівної колекції // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. зб. – Вип. II: Архівознавчі читання. – К., 2000. – С.35–47.

Цінність публікованого документа полягає в тому, що до цього часу українські дослідники не мали уяви про те, як виглядало посвідчення посла Сойму Карпатської України.

Іншим цікавим документом з даного архіву є лист о. А. Волошина до митрополита греко-католицької церкви А.Шептицького, написаний 28 липня 1941 р. у зв'язку з святкуванням 40-річного ювілею перебування його на посаді вищого ієрарха греко-католицької церкви. В умовах відступу Червоної армії з території України, колишній президент Карпатської України у листі до А. Шептицького висловлював свою думку з приводу необхідності відновлення єдності християнської церкви на Україні та створення з представників української греко-католицької й автокефальної церков Українського патріархату, який би підтримував тісний зв'язок з Католицькою церквою. На думку о. А. Волошина, Українсько-католицький патріархат мав забезпечити самостійність українській християнській церкві та релігійне об'єднання українського народу, а також посприяти піднесенню культурного рівня життя українців. Віднайдений лист є унікальним джерелом, в якому відображено погляди А. Волошина на проблеми майбутнього релігійного будівництва в Україні.

До групи документів, які вперше публікуються у збірнику, належать також розвідувально-інформаційні звіти 5-го представництва II відділу (розвідка і контррозвідка) польського генерального штабу у Львові за січень – лютий 1939 р., які зберігаються у Російському державному військовому архіві. У цих трофейних польських документах, захоплених більшовиками під час проведення "визвольного походу" у Західну Україну у вересні 1939 р., міститься інформація про військово-політичну ситуацію на Закарпатті та діяльність відділів Карпатської Січі на початку 1939 р. Незважаючи на певну тенденційність та неточність у подачі матеріалів, донесення польської розвідки дають цінну інформацію про структуру, чисельність та діяльність відділів ОНОКС в окремих населених пунктах Карпатської України.

Окрім суто архівних документів до книги увійшли маловідомі спогади безпосередніх учасників подій в Карпатській Україні, а також матеріали українських періодичних видань Хуста, Праги та Ужгорода (газети та журнали "Вперед", "Нова свобода", "Пробоєм" та "Наступ").

Серед джерел особового походження слід насамперед виділити спогади коменданта Національної Оборони Карпатської України полковника Сергія Єфремова та члена генерального військового штабу полковника Василя Филоновича, які є маловідомими для вітчизняних науковців. Опубліковані в еміграції, вони проливають світло на багато маловивчених проблем історії Карпатської України, зокрема, військових аспектів підготовки та участі збройних сил молодої держави в обороні краю від угорської інвазії. Спогади старшин армії УНР розкривають буквально по годинах перебіг військово-політичних подій в Карпатській Україні з 14 до 18 березня 1939 р., участі відділів Карпатської Січі в оборонних боях проти наступаючої угорської армії на різних ділянках фронту. При цьому слід зазначити, що на відміну від інших автентичних спогадів учасників оборони Карпатської України в березневі дні 1939 р., спогади вищих офіцерів та членів командування збройних сил молодої держави вирізняються надзвичайно цілісним та об'єктивним викладом подій і містять в собі значно більше конкретної та узагальнюючої інформації щодо ведення бойових дій загонів та відділів Карпатської Січі проти підрозділів і частин угорської армії в ході окупації останньою території Карпатської України. За відсутності інших оригінальних документів штабу Національної Оборони Карпатської України, які могли б пролити світло на

військово-організаційні аспекти участі збройних сил молодої держави в обороні краю, спогади полковників С. Єфремова та В.Филоновича становлять унікальне джерело з військової історії Карпатської України. Окрім цього вони також містять унікальну інформацію щодо угорських репресій і терору проти українського мирного населення, січовиків, української інтелігенції, державних чиновників та інших активних учасників розбудови Карпатської України. В цьому відношенні, зокрема, спогади Ф. Филоновича можна порівняти хіба що з аналогічними свідченнями про угорський терор, відображеними в щоденнику В. Ґренджі-Донського "Щастя і горе Карпатської України".

Книга увібрала в себе більшість ключових документів з історії Карпатської України, які були раніше опубліковані у попередніх виданнях. Упорядники зробили це з огляду необхідності відновлення всього комплексу документів та матеріалів, які стосуються проблеми Карпатської України та долі їх учасників.

Серед документів з використаних нами видань слід виокремити матеріали польського збірника "Польські диверсійні дії в Закарпатській Русі в світлі документів II відділу Генерального штабу Війська Польського", упорядкованого Павлом Самусом, Казимиром Бадзяком і Геннадієм Матвєєвим у 1998 р.[17], які висвітлюють основні етапи підготовки та реалізації польської диверсійно-саботажної операції під кодовою назвою "Лом" на території Підкарпатської Русі в жовтні–грудні 1938 р. Значна частина документів, що стосується міжнародно-політичного становища Карпатської України у 1938–1939 рр. та боротьби Угорщини й Польщі за встановлення спільного міждержавного кордону в Карпатах, теж була вже значно раніше опублікована в збірнику "Угорщина і Друга світова війна. Секретні дипломатичні документи напередодні та в період війни"[18] і також увійшла до нашого видання, яке не претендує на абсолютну повноту в археографії усіх документів і матеріалів тематики Карпатської України. Частина з них була вже опублікована раніше. Введення усієї наявної джерельної бази з цієї проблеми в науковий обіг стане можливим лише у майбутньому завдяки кропіткій і системній праці дослідників з пошуку документів з історії Карпатської України в архівах Москви, Варшави, Праги, Братислави, Будапешта, Бухареста, Берліна та інших міст Європи. Поряд з цим, велику перспективу для подальшого опрацювання мають архіви осередків української еміграції в Канаді, США, Франції та інших держав[19]. Потреба подібних досліджень особливо актуалізується у процесі пошуку ключових документів з історії українського державотворення в Карпатській Україні. Зокрема, поки що не встановлене місце зберігання оригіналу прийнятого 15 березня 1939 р. на Соймі в Хусті конституційного закону № 1, яким проголошено створення незалежної Карпатської України та визначено основи її політичного устрою і державну символіку.

---

[17] Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja "Lom": Polskie dzialanai dywersyjne na Rusa Zakarpackiej w swietle dokumtntow Oddzialu II Sztabu Glownego WP. – Warszawa, 1998. – 327 s.

[18] Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. Перевод с венгерского Б. Я. Гейгера и Н. Н. Сикачева. Предисловие Г. А. Деборина; Венгерская академия наук, Институт истории. – М.: Издательство иностранной литературы, 1962. – 367 с.

[19] Детальніше про місце зберігання та склад архівів осередків української еміграції за кордоном див.: Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К.: "Темпора", 2008. – 688 с.

Опубліковані у збірнику документи радянських органів державної безпеки відкривають перед вітчизняними дослідниками невідомий до цього часу і слабо опрацьований у науці комплекс документальних джерел, який раніше був недоступний для них. Вивчення та наукове опрацювання цих документів на основі сучасних методів історичної науки дасть можливість розкрити нові до цього часу невідомі або ж маловивчені аспекти в історії Карпатської України, глянути на ці події крізь призму документів діловодства радянських органів державної безпеки на репресованих у післявоєнні роки провідних діячів і активних учасників розбудови Карпатської України. З оприлюдненням архівно-кримінальних справ у історичну науку повертаються із забуття імена людей, які у 1938–1939 рр. брали активну участь в українському визвольному русі на території краю і розбудові української державності – Карпатської України. Відтепер для вітчизняних істориків відкривається широке поле для поглиблення наукових досліджень з історії Карпатської України, залучаючи для цього вперше опубліковані у збірнику документи і матеріали. Поряд з відтворенням подієвої (евентуальної) історії Карпатської України, науковці мають можливість поглянути на події 1938–1939 рр. так би мовити "знизу", крізь призму життя та діяльності простого селянина, січовика, пластуна, просвітянина, вчителя чи греко-католицького священика, що значно розширює спектр уявлень про події на Закарпатті у 1938–1939 рр. До того ж, проведення подібних наукових досліджень вкрай необхідне вітчизняній історіографії з огляду на надзвичайно популярний в західній історіографії напрям "історії повсякдення" ("мікроісторії", "історії знизу").

* * *

Представлені у збірнику документи свідчать про те, що вже з початку 1920-х рр. рух закарпатських українців за національне самовизначення став домінуючим і набув незворотного характеру. На території краю починають створюватись та діяти організації "Просвіти", "Пласту" та "Січі", які відіграли визначальну роль у справі національного відродження українського населення краю. Важливе значення у справі національно-культурного виховання нового покоління в міжвоєнний період мали молодіжні часописи та журнали, які регулярно друкувались в Празі ("Пробоєм"), Ужгороді ("На стійці"), Мукачеві ("Тиса"), Хусті ("Скоб"), Берегові ("Карпати") та в окремих селах – Бедевля ("Ватра"), Нересниця ("Мочари"), а також редакції багатьох крайових газет – "Свобода" ("Нова Свобода"), "Вперед", "Земля і воля", "Карпатська молодь", "Українське слово" та інших видань українського спрямування. У цей же час до керівництва українським національним рухом на Підкарпатській Русі долучаються високоосвічені представники національної еліти – Августин Волошин, Юліан та Федір Реваї, Михайло та Юліан Бращайки, Степан Клочурак, Дмитро Климпуш, Степан Росоха, Іван Рогач, Володимир Бірчак, Микола Бандусяк та інші. У грудні 1934 р. представники Першої Руської Народної Ради А. Волошин і М. Долинай, посилаючись на історичні традиції українського народу, поставили офіційну вимогу до чехословацького уряду узаконити прапор Підкарпатської Русі синьо-жовтого кольору[20].

Значне зростання національного руху в Підкарпатській Русі відбулось у 1937–1938 рр., коли різні політичні партії і громадські організації українського спрямування почали згуртовано домагатись для краю автономного

[20] Волошин А. Вибрані твори. – Ужгород: "Закарпаття", 2002. – С. 130-134.

статусу у складі Чехословацької республіки. На масових мітингах і зборах жителі рішуче виступали за демократичні права і свободи та вільний економічний розвиток і, перш за все, за національну розбудову краю, за необхідність створення українських освітніх закладів і підготовку місцевих національних кадрів.

Історично важливим і переломним на користь прихильників української ідеї став Всепросвітянський з'їзд, проведений у жовтні 1937 р. в Ужгороді, в якому взяли участь тисячі народних представників з найвіддаленіших куточків краю. У виступах провідних політичних і культурних діячів А. Волошина, Ю. Ревая, С. Клочурака, І. Рогача та інших, а також в тексті Маніфесту до українського народу Підкарпаття, прийнятого на з'їзді, чітко визначалась необхідність продовження національної розбудови краю в українському дусі і містився категоричний осуд проявів русифікації та мовного хаосу, спричинених політикою чехословацької влади у краї та діяльністю представників русофільського спрямування на чолі з А.Бродієм та С. Фенциком. Рішуче виступаючи за реалізацію автономних прав краю, з'їзд водночас підтвердив громадянську вірність його учасників Чехословацькій республіці, однак застеріг, що "в мовних і культурних питаннях [мешканці Підкарпатської Русі] були і будуть частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї народної культурної єдності ніколи не зречуться"[21].

Такими ж масовими були і Великі демонстративні збори Першої Української Центральної Народної Ради, що відбулись у вересні–жовтні 1938 р. в Ужгороді, які фактично стали відповіддю на початок саботажно-терористичних і диверсійних акцій з боку Угорщини та Польщі з дестабілізації суспільно-політичної та економічної ситуації в регіоні.

Як відомо, український національний рух на Закарпатті впродовж 20–30-х років минулого століття підтримувала також і крайова комуністична організація. На мітингах, в матеріалах партійної преси і на Всепросвітянському з'їзді у жовтні 1937 р., зокрема, представники компартії, яка в той час проводила свою діяльність в Чехословаччині на цілком легальній основі, неодноразово виступали за розвиток української мови, національне і духовне відродження українського населення краю.

Однак, як свідчать документи, здебільшого ця політика була ні чим іншим, як узгодженою лінією партійної поведінки закарпатських комуністів, ініційованої Комінтерном таємними каналами з Москви. Будь-які дії закарпатських комуністів, що не відповідали рішенням Комінтерну і завданням з поширення комуністичних ідей та експансіоністським намірам Кремля, найчастіше розглядались як приховані симпатії до єднання закарпатців з українським народом на ґрунті спільного етнічного коріння і жорстоко карались все тим же Комінтерном, щільно опікуваним органами НКВС. Саме за прояви "українського буржуазного націоналізму" у міжвоєнний період були репресовані функціонери та керівники закарпатської крайової комуністичної організації – Олександр Бадан-Яворенко, Михайло Жупник-Чорногорський, Бейла Кашеляк, Іван Мондок. Не оминув політичних переслідувань після своєї еміграції у березні 1939 р. до Москви і секретар крайового комітету компартії Закарпаття Олекса Борканюк. Лише особисте заступництво Генерального секретаря ЦК КП Чехословаччини, вбачається, врятувало йому життя[22].

[21] Гренджа-Донський В. Великий Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді 17.X.1937. Маніфест до українського народу Підкарпаття. – Ужгород: Просвіта, 1997. – С. 30.

[22] РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 281. – Спр. 209. – Арк. 11-12.

Найбільш показовим свідченням реального ставлення закарпатських комуністів до процесів національного відродження в краї є численні факти спеціального засилання в урядові і місцеві управлінські структури та військові формування Карпатської України комуністичних агентів, щоб з цих позицій "боротись за прихід до влади комуністичної партії"[23].

Підривна робота крайових комуністів проти Карпатської України досягла свого піку у найбільш напружений період існування автономного краю, коли поряд із загальним спостереженням за діями державних службовців уряду А. Волошина комуністичні агенти наважувались створювати у загонах січовиків та урядових установах комуністичні осередки (трійки-п'ятірки) для політичного розкладу українських націоналістів, а "все вістря своєї політичної діяльності крайком компартії спрямував проти українських націоналістів"[24].

Залишається лише додати, що незважаючи на існуюче з жовтня 1938 р. розпорядження центрального уряду Чехословацької республіки про заборону комуністичної партії, закарпатські комуністи продовжували перебувати практично в легальних умовах, без будь-яких політичних переслідувань, чого (такого прояву поблажливості до них з боку уряду А. Волошина) пізніше ніяк не могли зрозуміти співробітники радянських слідчих органів, допитуючи членів уряду Карпатської України. В свою чергу, читачам, можливо, теж буде важко собі уявити, що в управлінських і військових структурах Карпатської України в період 1938–1939 рр. таємно діяло більше трьохсот п'ятдесяти місцевих комуністів, відомих за прізвищами[25].

В надзвичайно складних умовах, в яких проходила розбудова автономного краю в складі федеративної Чехо-Словацької республіки* (здійснення масштабних саботажно-диверсійних і терористичних акцій угорських і польських груп, втрати економічно розвинутих районів за результатами Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р., вимушеної евакуації державних установ, навчальних закладів та окремих підприємств до Хуста, перманентної антиукраїнської пропаганди з боку сусідніх Угорщини та Польщі, беззахисності перед реальною загрозою збройної агресії з боку Угорщини), – уряд Карпатської України за кілька місяців свого існування все ж спромігся здійснити ряд важливих заходів з розбудови автономного краю. Зокрема, розпочав створення Організації Народної Самооборони "Карпатська Січ" (ОНОКС), об'єднав окремі партії українського спрямування на Закарпатті в єдину політичну організацію – Українське національне об'єднання (УНО), забезпечив інформаційну підтримку своїй діяльності безпосередньо на території краю і за його межами. Головне, успішно провів підготовку і вибори до Сойму Карпатської України, що забезпечило переконливу перемогу урядовій партії УНО.

Очевидно, що більшість починань автономного уряду А. Волошина залишились незавершеними і перебували на рівні декларативних намірів, втілення яких в значній мірі залежало від міжнародної ситуації, що з кожним днем ускладнювалась. Якщо фінансове забезпечення, громадський поря-

---

[23] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 1433. – Арк. 28-29.

[24] Архів Управління СБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С-5616. – Арк. 30.

[25] Особистий архів О.Довганича.

* Назва Чехо-Словаччина замість попередньої назви Чехословаччина була введена 22 листопада 1938 р. після прийняття Конституційними Зборами у Празі двох конституційних законів про автономію Підкарпатської Русі та Словаччини, чим було перетворено республіку із унітарної у федеративну. Часто в історіографії – позначення назви держави.

док, охорона кордонів і оборона краю значною мірою забезпечувались центральним урядом з Праги, то з початком виводу чехо-словацьких військ, дислокованих на території краю, і розчленуванням самої Чехо-Словацької республіки Карпатська Україна ставала практично беззахисною. Слабо підготовлені у військовому відношенні та нечисленні загони Карпатської Січі, яким вдалось отримати незначну кількість зброї від відступаючих чехословацьких частин, здебільшого шляхом їх примусового роззброєння вже в ході оборонних боїв, не могли організувати належний опір угорській агресії.

Таємна згода Німеччини на окупацію Карпатської України військами Угорщини, як і відмова взяти її "під опіку", засвідчили повний крах ілюзій та сподівань керівництва Карпатської України на захист своєї країни з боку Третього райху. Обнадійливий розрахунок на допомогу світової громадськості та звернення уряду А. Волошина з цього приводу до окремих держав теж не принесли бажаного результату. Події, пов'язанні з проголошення незалежної Карпатської України 15 березня 1939 р., наочно продемонстрували чергове ігнорування з боку провідних європейських держав "українського питання" на міжнародній арені. Новонароджена українська держава, побудована на невеликому клаптику української етнічної території, стала жертвою і розмінною картою у зовнішній політиці великих держав, насамперед Німеччини. Протестна заява Радянського Союзу, оприлюднена вже після окупації території краю, щодо вторгнення угорських військ в Карпатську Україну та порушення прав її населення, з огляду на хрестоматійний виступ Й.Сталіна 10 березня 1939 р. перед делегатами XVIII з'їзду ВКП(б) з його принизливою оцінкою самого факту існування Карпатської України[26], була всього-на-всього звичайнісіньким фарсом.

Проголошена конституційним шляхом незалежна Карпатська Україна була цілковито проігнорована зовнішнім світом. З точки зору міжнародного права вона так і не була визнана жодною з європейських країн. Сусідні держави (Угорщина, Польща, Румунія) проявили надзвичайну ворожість та агресивну налаштованість щодо можливості створення українського державного організму на території Закарпаття. Якщо між ними існували суперечки з різних проблем міждержавних відносин, то у питанні ліквідації Карпатської України вони дуже швидко дійшли спільної згоди. Окупація угорськими військами території Карпатської України відбувалась за активної співучасті польських збройних сил* та сприятливого нейтралітету з боку Румунії. Незважаючи на існування глибоких суперечностей в угорсько-румунських відно-

---

[26] Сталин И. Отчетный доклад на XVIII съезде партии о работе ВКП(б). – Москва, 1945. – С. 13-14.

* Перспектива близької дезінтеграції Чехо-Словаччини у середині березня 1939 р. поставила перед польськими військовими колами на порядку денному необхідність сприяння Угорщині в окупації території Закарпаття. У зв'язку із початком угорської інвазії в Карпатську Україну, польська сторона вдалася до посилення охорони кордону з метою недопущення проникнення на територію Польщі груп українських політичних та військових втікачів, побоюючись загострення національного напруження в південно-східній частині держави, де проживали українці. У зв'язку з цим, в ніч на 15 березня 1939 р. за наказом інспектора польських збройних сил маршала Ридзи-Смігла була створена польська оперативна група "D" (т. зв. Група стримування) під командуванням бригадного генерала М. Борути-Спеховича з центром у Стрию та силою до півтори піхотної дивізії підсиленої кавалерією та бронетехнікою. Одним із головних завдань польських військ було не допустити переходу на територію Західної України відділів Карпатської Січі. Водночас польське військове угрупування повинно було стати своєрідним "тараном", призначеним для оперативного вторгнення на територію Закарпаття (на глибину кількадесят кілометрів) для здійснення там пацифікаційної акції та ліквідації українських збройних

синах через Трансільванію, румунська сторона посприяла у проведенні угорських карально-репресивних заходів на території Закарпаття, видала 19 березня 1939 р. угорській жандармерії 273 січовиків та 10 старшин, з них 6 старшин генерального штабу Карпатської Січі, які відступили на територію Румунії[27]. Окрім цього, надзвичайну ворожість щодо українського національно-визвольного руху та відділів Карпатської Січі в регіоні проявило чехословацьке армійське командування та жандармерія, які, відступаючи з території Карпатської України, часто передавали зброю місцевим угорцям і терористам, сприяючи тим самим в окупації краю угорськими військами.

Представлені у цьому томі документи засвідчують, що створення автономної української одиниці у складі Чехословацької республіки, а згодом і незалежної Карпатської України – це не події локального рівня, а явище, яке мало загальноукраїнське значення. Адже із проголошенням незалежності Карпатської України і затвердженням її державних символів на історичній сесії Сойму у Хусті 15 березня 1939 р. завершився складний і тривалий процес національного відродження закарпатських українців та інтеграції корінного населення краю до загальноукраїнського національного організму. Водночас події Карпатської України 1938–1939 рр. започаткували новий етап українського державотворення у XX ст., стали провісником відбудови Української незалежної соборної держави на всіх етнічних землях проживання українського народу.

Самовіддана і жертовна участь січовиків в обороні краю від угорського вторгнення в трагічні березневі дні 1939 р. стала по суті першим у Європі збройним виступом проти агресивних планів Третього райху та його союзниці – гортіївської Угорщини.

Як справедливо зауважують упорядники збірника документів "Карпатська Україна (1938–1939)" М. Делеган та С. А. Вискварко, "історія Карпатської України не закінчується подіями 14-16 березня 1939 року"[28]. Поразка січовиків в березневих боях з угорськими військами та повна окупація Угорщиною території Карпатської України, жорстока розправа з оборонцями краю, репресії і каральні акції гортіївського режиму проти учасників урядових, партійних, громадських і військових структур Карпатської України та антиугорськи налаштованих осіб значно ускладнили внутрішньополітичну ситуацію в краї.

Головною політичною метою проведення зазначених карально-репресивних заходів угорського режиму на окупованій території Закарпаття було намагання остаточно покінчити з "українською проблемою"* у краї і придушити будь-які прояви української національної ідеї в свідомості місцевого

формувань у прикордонній з Польщею смузі. Осередками координації військових зусиль Угорщини та Польщі в справі окупації Закарпаття стали, як і під час спільної диверсійної операції восени 1938 р., будапештський та варшавський військові аташе. (Див. детальніше: Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939. – Toruń, 2007; Deszczyński M. P. Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939. – Warszawa, 2003).

[27] Ольжич О. Вояки – будівничі // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. – К.: "Дніпро", 1993. – С. 57.

[28] Карпатська Україна (1938-1939). Збірник архівних документів і матеріалів /Упоряд. М. Делеган, С.Вискварко. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 12.

* Зокрема, один із рецептів вирішення «українського питання» в Угорщині запропонував, у зв'язку зі вступом останньої у війну проти СРСР 27 червня 1941 р., начальник угорського генерального штабу Генрік Верт, який у зверненні до прем'єр-міністра Лас-

населення для подальшої інтеграції його до складу Угорського королівства. Суцільна мадяризація населення краю і судові процеси над учасниками підпільної мережі ОУН у 1942 р. практично звели нанівець будь-які спроби відродити український визвольний рух у краї. Вимушений від'їзд президента А. Волошина та його найближчого оточення в європейські країни і, поряд з цим, втеча в Радянський Союз всього керівного складу крайового комуно-партійного активу лише посилювали загальну атмосферу невпевненості у найближчому майбутньому і в умовах значного погіршення економічної ситуації після угорської окупації змушували багатьох краян шукати для себе захисту і роботи за межами своєї країни.

Близькість радянського кордону, встановленого після вступу радянських військ на територію Західної України, який у більшості випадків майже непоміченими долали закарпатці, ефективно використовували і радянські прикордонники та органи військової контррозвідки, схиляючи багатьох втікачів до таємної співпраці, залучаючи їх до збору розвідувальної інформації та проведення підпільної антиугорської діяльності на території краю. Водночас більша частина з них потрапила до радянських концтаборів і згодом була використана радянським військовим командуванням для формування частин Чехословацького армійського корпусу у 1942-1943 рр.**.

Зміни в політичних настроях значної частини мешканців краю і зростання серед них симпатій до радянської влади у зв'язку зі вступом РСЧА в Західну Україну у вересні 1939 р. викликали занепокоєння проугорсько налаштованих політичних діячів Закарпаття. У своєму листі до прем'єр-міністра Угорщини в липні 1939 р. С. Фенцик, відомий своєю русофільською орієнтацією, дбаючи про інтереси окупаційного режиму, змушений був констатувати занепад мовної культури в Закарпатті та появу відповідних протестних виступів. Одночасно він повідомляв, що мовне і культурне приниження мешканців краю, посилене комуністичною пропагандою, викликає серед населення потяг до радянської країни, особливо серед молоді, яка "десятками переходить в Росію"[29].

Таке ж занепокоєння з приводу ліквідації угорським режимом політичних і культурних здобутків Карпатської України, проявів національної зневаги до її громадян та їх політичних переслідувань у листопаді того ж року висловили у меморандумі до Й.Ріббентропа А.Волошин та члени його уряду. Втім, проблему, яка виникла для Карпатської України у зв'язку з наближенням радянського кордону, вони зрозуміли значно глибше, зауважуючи, що невдоволення громадян угорським режимом відбувається водночас з "більшовизацією Карпатської України", "з проявами симпатій населення до

ло Бардоші писав про необхідність депортації всього неугорського населення (в тому числі і закарпатських українців) на окуповану угорськими військами південну Галичину. Г.Верт намагався довести угорському уряду, що в основі участі Угорщини у війні на боці Третього райху повинно лежати питання про переселення карпатських українців в Україну (Пушкаш А. Цивилизация или варварство. Закарпатье 1918–1945. – М: "Европа", 2006. – С. 371–372).

** Беручи до уваги документальні дані та списки осіб, які втекли до СРСР, а також архівні кримінальні справи на більше як 5 тис. чол., які зберігаються у фондах ДАЗО, можна вважати, що загальна кількість мешканців краю, які втекли у 1939-1941 рр. в Радянський Союз, може сягати 10 тис. чол. (Див. Закарпатські втікачі в СРСР. 1939–1941. – Ужгород: Закарпаття, 2008. – С. 5–20. Упорядники О.Довганич, О.Корсун).

[29] Шляхом Жовтня. Збірник документів. – Т. 5. – Ужгород: Карпати, 1967. – С. 113–117.

Радянського Союзу" та "дружніх до Радянського Союзу демонстрацій", які "королівський уряд [Угорщини] не зможе придушити". Що сусідство з Радянським Союзом закінчиться можливою з його боку інтервенцією та "приєднанням Карпатської України до Радянського Союзу"[30] з всеохоплюючими для Європи наслідками.

Ось таких досить сміливих передбачень щодо наслідків можливої радянської територіальної експансії на Захід як для Карпатської України так і для країн Центральної та Південно-Східної Європи, висунутих у листопаді 1939 р. урядовцями Карпатської України і з великою точністю відтворених радянською військовою адміністрацією у 1944–1945 рр., звичайно ж, не могли пробачити А. Волошину та членам його уряду радянські слідчі органи.

У висловлюваннях, заявах, зверненнях А. Волошина різних років, коли мова йшла про його національні уподобання, зокрема і в тих, що наведені у меморандумі до Й. Ріббентропа, марно шукати якихось суперечностей. Впродовж свого життя, навіть за обставин, коли його діяльність і особиста поведінка певною мірою визначалась громадянством Австро-Угорщини, або ж Чехословацької республіки, до яких в різні періоди належала Підкарпатська Русь – Карпатська Україна, він послідовно виступав за національне самовизначення народу Закарпаття, як однієї з етнічних гілок українського народу, за український напрям розвитку краю і національну з ним єдність, врешті-решт за його українську державну розбудову та створення Української держави шляхом об'єднання всіх українських земель[31].

Втім, радянським слідчим органам, які мали на меті цілковито скомпрометувати діяльність уряду Карпатської України, для звинувачень та катувань провідних діячів Карпатської України і їх прихильників вистачало й загальних розмов про Велику Україну, яку начебто збирались побудувати українські націоналісти разом з А. Волошином за допомогою Німеччини, та різних пліток і інсинуацій на цю тему, значна частина яких продукувалась за хворобливою уявою самих же органів слідства. Власне, на таких же ницих домислах була побудована і раніше згадана доповідь Й. Сталіна з його брутально зневажливою характеристикою Карпатської України. У багатьох же випадках, про що свідчать документи цієї книги, для звинувачень проти урядовців Карпатської України надійно слугували доноси, зізнання фізично зламаних людей з близького оточення підозрюваних осіб або ж і свідчення самих підозрюваних, які внаслідок тортур, свого стану здоров'я і душевного розпачу в безвихідних для себе ситуаціях свідомо йшли на самообмови. Головною ж їх "провиною" перед радянською владою була їх національно-патріотична позиція, причетність до розбудови Карпатської України на ідеях соборності українського народу, з чим так завзято боролась радянська влада. Вбачається необхідним також наголосити на тому, що вболіваючи за долю Карпатської України, А. Волошин був здатний рахуватись з реальними обставинами, які виникли в зв'язку з територіальним розчленуванням Чехо-Словацької республіки та угорської окупації краю. І саме з цих причин був налаштований піти на компроміс з Угорщиною, заради замирення та пошуку шляхів виходу з ситуації, що склалася, уже в період початку оборонних боїв у березні 1939 р., безперспективність яких для нього була очевидною, але з тактичних міркувань необхідною. Він постійно шукав прийнятний варіант рішення, що зокрема вбачається у проекті можливого об'єднання зі

[30] Тернистий шлях до України... – С. 280–281.

[31] ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-фп. – Арк. 24–26.

Словаччиною, де національна самобутність Карпатської України була б збережена і не розмита в іншомовному середовищі.

З цього приводу особливої уваги заслуговують архівні документи, які вперше вводяться в науковий обіг, про хід переговорів у березні – червні 1939 р. уповноважених уряду Карпатської України Ю. Бращайка, М. Долиная і М.Дутки з прем'єр-міністром уряду Угорщини Телекі Палом та державним секретарем національних меншин Патакі Тібором. Вони дають повну уяву про те, на яких позиціях перебував А. Волошин, члени його уряду і депутати Сойму Карпатської України, а також умови, на які вони мали погодитись заради збереження цілісності Карпатської України – надання територіальної автономії в межах угорської держави, збереження українсько-русинської національності, її літературної мови, релігії, шкіл, господарства та юриспруденції, а також можливості кваліфікованим кадрам Карпатської України "в рамках угорської держави" продовжувати свою службову діяльність[32].

Враховуючи шовіністичну політику угорського окупаційного режиму, у травні 1939 р. уповноважені Карпатської України висунули додаткові вимоги до угорського уряду: повернення на попередні місця роботи звільнених карпато-українських вчителів, професорів, державних, адміністративних і фінансових службовців та персонального складу судів, а також службовців залізничних доріг, амністії громадянам краю щодо їх політичної діяльності як карпато-українського, так і великоруського спрямування, не допускаючи перевірки та переслідування за фактами минулої діяльності, звільнення з таборів всіх в'язнів, а також кооптації в угорський парламент двадцяти представників краю. Одночасно ними був запропонований склад делегації Карпатської України для подальших переговорів з угорським урядом, в який мали ввійти основні лідери від українського і русофільського рухів – А. Волошин, Ю. Ревай, Ю. Бращайко та А. Бродій і С. Фенцик[33].

У червні того ж року від уповноважених Карпатської України була висунута чергова низка пропозицій: надати амністію та сприяти вільному поверненню в Карпатську Україну громадян, які емігрували за межі краю, зокрема, членів Карпатської Січі, звільнити всіх громадян, арештованих після 15 березня 1939 року, надати письмові гарантії на право говорити українорусинською мовою. Посилаючись на прохання А. Волошина, уповноважені вимагали, щоб обговорення законів про автономію краю і всіх адміністративних справ проходило за присутності членів уряду Карпатської України. Що ж стосується А. Волошина, то його повернення з еміграції, на їх погляд, могло відбутись лише на умовах збереження його життя і власності, які гарантував би уряд Угорщини[34].

Сьогодні неможливо навіть уявити, щоб на такі умови будь-коли погодилась Угорщина. Ймовірно, на успіх не розраховував і А. Волошин. Але принципова сутність його позиції, як політичного лідера, щодо захисту національних інтересів населення Карпатської України є очевидною.

З початком Другої світової війни всі питання про становище окупованої Карпатської України не мали чіткої перспективи і відійшли на задній план. Жахливі наслідки березневих боїв і окупації краю за відсутності політичного впливу з боку колишніх національних провідників, які перебували в еміг-

[32] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 928. – Т. 2. – Арк. 29–31

[33] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 928. – Т. 2. – Арк. 11–19

[34] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 928. – Т. 2. – Арк. 24–26.

рації, призупинили громадське життя. Втім, населення краю жило в напруженому очікуванні великих змін, пов'язуючи їх, насамперед, з перемогою Радянського Союзу у війні з Німеччиною, підтримуючи народний рух проти окупантів, ініціатива якого впевнено перехоплювалась радянською стороною.

Дбаючи про посилення впливу на населення Карпатської України, яка за радянською термінологією стала називатись Закарпатською Україною, радянське і партійне керівництво, особливо з початком переможних наступальних операцій, під прикриттям Комінтерну провели масштабні заходи з мобілізації своїх прихильників серед колишніх мешканців краю, які в силу своїх комуністичних переконань та загальних симпатій до "країни трудящих" як політемігранти, втікачі з окупованих територій, військовополонені або ж перебіжчики з ворожих армій опинились в Радянському Союзі[35]. З них формувались розвідувально-диверсійні загони, які масово десантувались на територію краю, зокрема "спеціальні", під виглядом "чехословацьких". Їх включали як командирів і політичних працівників окремих підрозділів у Чехословацький армійський корпус, більшість складу якого становили саме закарпатські втікачі, які перейшли в Радянський Союз у 1939–1941 роки. А найбільш політично надійна їх частина була використана в іншій "спеціальній роботі" – для участі у створенні майбутніх партійних і управлінських структур Закарпатської України[36]. З визволенням краю вони займались пропагандистською та організаційною роботою з возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, брали участь у роботі "ініціативних груп" та "організаційних комітетів" зі скликання першої конференції комуністів, яка об'єднала місцеві партійні організації в єдину комуністичну партію Закарпатської України (КПЗУ) та обрала її Центральний Комітет. Нарешті, забезпечили керівними кадрами Народну Раду Закарпатської України (НРЗУ) та місцеві органи влади – Народні комітети.

На фоні переможного вступу радянських військ на територію краю, як визволителів, ефективної пропаганди, проведеної радянськими фронтовими політорганами з прицілом на заздалегідь сплановані заходи по радянізації краю, почуття його мешканців про єднання з Радянським Союзом досить швидко набули свого завершеного виразу. До того ж війна не стерла пам'ять про Карпатську Україну, котра досить успішно декларувала етнічну єдність з Україною. Не забулись криваві події на Красному полі і полеглі в бою з агресорами за національну ідею патріоти.

Вимушена еміграція очільників Карпатської України та постійні політичні переслідування їх прихильників на території краю теж далися взнаки. Навіть відверто ворожий випад з боку діючої з середини жовтня 1944 р. в окремих округах краю чехословацької військової адміністрації щодо негайних арештів колишніх членів громадських організацій, які діяли в період існування Карпатської України, зокрема Карпатської Січі, нікого не збентежив[37].

Відтак, поле діяльності для радянської сторони було навдивовиж сприятливим і, практично, ніким і нічим не обмеженим для проведення заходів з возз'єднання краю з радянською державою за спланованим наперед сценарієм та масових політичних переслідувань мешканців краю.

---

[35] Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР "Смерш" 1939. – март 1946. – Москва. – 200. – С. 354-355

[36] РГАСПИ. – Ф. 82. – Оп. 2. – Спр. 1354. – Арк. 43, 92.

[37] Центральный архив Министерства Обороны Российской Федерации (ЦАМО РФ). – Ф.244. – Оп. 2980. – Спр. 67. – Арк. 180.

Політичні репресії, які проводили органи військової контррозвідки "Смерш" та фронтові війська НКВС, розпочались відразу після вступу на територію краю військ 4-го Українського фронту. Були заарештовані всі лідери політичних партій, окрім комуністичної, які діяли на території краю за чехословацького та угорського владних режимів, а також представники установ, в першу чергу ті з них, діяльність яких була пов'язана з Карпатською Україною. Невдовзі за постановою № 0036 від 13 листопада 1944-го року була проведена масштабна військова операція, ініційована Управлінням фронтових військ НКВС, з вилучення та ізоляції в табори для військовополонених більше 30 тис. осіб угорської та німецької національності – колишніх військовослужбовців, які втекли з ворожих армій і відкрито проживали в своїх сім'ях, і т. зв. військовозобов'язаних, тобто, цивільних осіб, які до військової служби взагалі не мали прямого відношення[38].

Поряд з ними радянські каральні органи, незважаючи на великі жертви серед місцевого єврейського населення (більше 85 тис. осіб), раніше депортованого в німецькі концтабори для знищення, провели ізоляцію вцілілої решти євреїв чоловічої статі, які до приходу радянських військ переховувались в закарпатських сім'ях або ж перебували в угорських трудових таборах[39].

У грудні 1944 – січні 1945 рр., згідно з постановою Державного Комітету Оборони СРСР № 7161 від 16 грудня 1944 року, фронтові війська НКВС здійснили заходи з мобілізації та інтернування працездатних осіб чоловічої і жіночої статі з числа місцевих німців для їх використання в тилових районах Радянського Союзу на примусових роботах[40].

Новий 1945-й рік розпочався все тими ж арештами мешканців краю (близько 3 тис. чол.), які здійснювали органи "Смершу" та фронтові війська НКВС. Згідно з наказом НКВС СРСР № 0016 від 11 січня 1945 р., підлягали арешту та ізоляції в спеціальні табори НКВС всі особи, незалежно від їх національної приналежності, які мали бодай якусь причетність до ідеологічних органів попередніх режимів – чехословацького, карпато-українського, чи то угорського, або ж займали посади в колишніх управлінських установах, останніх розглядали їх як пособників тих режимів.

Цим же наказом вирішувалась доля багатьох відомих діячів Карпатської України (Юлій Бращайко, Едмунд Бачинський, Федір Ревай, Микола Бандусяк, брати Климпуші, Мілош Дрбал) та їх прихильників в краї, "антирадянська діяльність" яких не була доведена в ході попереднього слідства. У своїй більшості всі вони були етаповані в спеціальні табори НКВС, зокрема розташовані у містах Горлівка та Єнакієво сучасної Донецької області або ж засуджені до розстрілу. Через деякий час над тими, з них, які залишились живими, почався новий етап слідства з боку центральних і місцевих органів держбезпеки.

У повсякденній атмосфері мітингів та маніфестацій, присвячених підписанню Маніфесту про об'єднання Закарпаття з радянською державою, вихваляння бойових перемог радянських військ та подяк "великому Сталіну", мобілізації закарпатців у Червону Армію (більше 25 тис. чол.) з широкого ужитку досить швидко було витіснене саме поняття "Карпатська Україна" як

[38] РГВА. – Ф. 32885. – Оп. 1. – Спр. 243. – Арк. 35-37; ЦАМО РФ. – Ф. 244. – Оп. 2980. – Спр. 97. – Арк. 298.

[39] РГВА. – Ф. 32201. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк.133.

[40] РГВА. – Ф. 32885. – Оп. 1. – Спр. 243. – Арк. 1.

назва ще зовсім недавнього державного утворення. Проте вирази "волошинець", "січовик-волошинець", "послідовник попа Волошина" набирали свого принципово негативного значення для багатьох краян. Особливо пильнувалась можлива поява таких осіб у структурах крайової ради та середовищі управлінців на місцях – вони негайно звільнялись з посад як такі, що "пролізли до влади". Гучно запевняючи закарпатську громадськість у тому, що "більшість колишніх січовиків зрозуміли свої помилки і чесно працюють в нових органах влади" та розраховуючи у такий спосіб на прихильність національно свідомих патріотів до нового режиму, фронтове військово-політичне керівництво, що режисерувало хід "возз'єднання", у своїх таємних документах, не вагаючись, піддавало сумніву подібні висновки, зовсім інакше доповідаючи в Москву про ситуацію в Закарпатті: все "це не цілком відповідає дійсності, бо якраз найбільша небезпека на даний час загрожує зі сторони українських націоналістів"[41]. Одночасно, на десятиліття, разом з "Карпатською Україною" почали забуватись імена її президента Августина Волошина та його однодумців, згадуваних інколи лише для того, щоб в черговий раз зганьбити їх особисто, як і саму незабутню сторінку в історії закарпатців – період існування Карпатської України.

18 серпня 1944 р., приблизно за місяць до початку Карпато-Ужгородської військової операції з визволення території Закарпаття, управління контрозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту започаткувало ведення оперативно-розшукової справи під назвою "Українське Національне Об'єднання" на членів партії УНО та провідних політичних діячів Карпатської України 1938–1939 рр.[42]

Майже відразу після зайняття радянськими військами території Закарпаття в краї розпочали свої масштабні репресивні заходи котррозвідувальні органи 4-го Українського фронту. На території, яка з точки зору міжнародного права продовжувала залишатись складовою частиною Чехословацької республіки і на яку не поширювалася юрисдикція законів СРСР, радянські каральні органи почали розшукувати та арештовувати членів уряду та активних учасників розбудови Карпатської України, функціонерів партії УНО, ОУН, "Просвіти", "Пласту", Карпатської Січі, греко-католицьких священиків, представників закарпатської інтелігенції і засуджувати їх за "ворожу" діяльність, інкримінуючи їм антирадянську пропаганду та нічим не підтверджену "боротьбу проти Радянського Союзу".

У 1944–1945 рр. мешканців краю судили військові трибунали 18-ї армії 4-го Українського фронту, прикордонних військ МВД Закарпатського та Прикарпатського військових округів, особливі наради, Спецсуд при Народній Раді Закарпатської України та інші судові структури.

Одним із перших 16 листопада 1944 р. "смершівцями" був заарештований генеральний секретар партії УНО А. Ворон, звинувачений у причетності до діяльності німецьких розвідувальних органів та в українському націоналізмі. В ході проведення допитів над ним співробітникам радянських контрозвідувальних органів 4-го Українського фронту стали відомі імена, прізвища та місця перебування головних політичних діячів Карпатської України та членів партії УНО. Слід наголосити на тому, що свідчення А. Ворона стали ключовими в подальшій реалізації радянськими органами державної безпеки операції з розшуку та арешту членів політичного керівництва Карпатської України.

---

[41] ЦАМО РФ. – Ф. 244. – Оп. 2980. – Спр. 97. – Арк. 315.

[42] Архів Управління СБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 138.

У листопаді 1944 року в Хусті був арештований колишній міністр фінансів та комунікацій уряду Карпатської України Ю.М. Бращайко[43]. На початку грудня 1944 року радянська контррозвідка заарештувала колишнього коменданта Карпатської Січі Дмитра Климпуша і його братів Василя та Івана, міністра уряду Карпатської України Е. Бачинського, колишнього голову проводу УНО Ф. Ревая та багатьох функціонерів нижчого рівня.

У травні 1945 р. у Празі органами "Смершу" був заарештований колишній президент Карпатської України А. І. Волошин, міністри уряду С. С. Клочурак, Ю. Ю. Перевузник та М. П. Долинай, літератор В. І. Бірчак, а у м. Меджилаборці (Словаччина) рахівський адвокат С. П. Юськів. 25 листопада 1945 р. до рук радянських органів державної безпеки потрапив лідер партії Автономно-Землеробський Союз (АЗС), перший прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі А. Бродій, слідство над яким провадилось слідчою частиною НКДБ УРСР в м. Києві.

Інші члени політичного керівництва Карпатської України, такі як прем'єр-міністр та міністр закордонних справ Юліан Ревай, голова Сойму Карпатської України Августин Штефан, член Головної Команди Карпатської Січі Степан Россоха, керівник відділу пропаганди в канцелярії автономного уряду Володимир Комаринський, уникли арешту, емігрувавши напередодні приходу радянських військ на захід. Обійшов арешт і Василя Ґренджу-Донського, який жив і працював у Братиславі.

Сучасне покоління повинно знати прізвища тих, хто проводив слідство і засуджував мешканців краю за статтями так званого "контрреволюційного" характеру – від ст.ст. 54-1"а" до 54-14 Карного кодексу УРСР. Серед них слідчі органів "Смершу" Вайндорф, Марченко, Полієвич, Сосновий, Шапрацький, Соловйов; слідчі обласного управління КДБ в Закарпатській області Балас, Василевський, Винокуров, Гаврилов, Гур'єв, Зудов, Аксьонов, Пацула, Петренко, Снєсаренко, Увін, Фьодоров, Хролович та інші; голови трибуналів та судів Воронкевич, Милаєв, Мурашин, Ніколаєв, Прохоренко, Романенко, Русин, Токар, Шолом та інші.

На питання, чому вищезгаданих осіб арештовували органи контррозвідки "Смерш", дає майже вичерпну відповідь довідка заступника начальника 1-го відділення 3-го відділу слідчого управління Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР. Під грифом "цілком таємно" в ній сказано: "За даними Комітету держбезпеки при Раді Міністрів СРСР у період угорського і чехословацького режимів на території Закарпаття існували різні буржуазно-націоналістичні організації, з яких провідне місце займали Українське національне об'єднання (УНО), націоналістичне товариство "Просвіта", молодіжне націоналістичне товариство "Пласт" та збройні загони "Січі". Вищезгадані націоналістичні організації видавали велику кількість літератури антирадянського, націоналістичного характеру, а також в широкому масштабі проводили обробку українського населення в буржуазно-націоналістичному дусі. Після Віденського арбітражу у 1938 році на Закарпатті був утворений буржуазно-націоналістичний уряд на чолі з Волошином Авґустином, і в цьому ж році в основному із українських націоналістів була створена Карпатська Січ і урядова партія – так зване націоналістичне об'єднання (УНО). Волошинський уряд і ватажки ОУН, які орієнтувалися на фашистську Німеччину, пропонували Гітлеру свої послуги в боротьбі проти Радянського Союзу, проводили антирадянську агітацію і репресії проти осіб, які симпатизували Радянському Союзу"[44].

[43] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 1678. – Арк. 29–32.

[44] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5386. – Арк. 287– 288.

Отже, на таких підставах радянські органи державної безпеки могли судити всіх, хто був членом партії УНО та Карпатської Січі, міністром чи державним службовцем Карпатської України, вчителем, священиком, членом "Просвіти", "Пласту" чи просто представником української інтелігенції. Як згадував репресований М. М. Бандусяк, слідчі органи МДБ та контррозвідки "Смерш" розробили своєрідний сценарій, згідно з яким арештовані учасники Карпатської України мали визнати, що вона була маріонеткою Німеччини, а А. І. Волошин і члени його уряду – українськими буржуазними націоналістами, агентами і прислужниками Гітлера, ворогами Радянського Союзу; що керівництво партії УНО складалося з націоналістів, колишніх емігрантів з Галичини та Радянської України, які виконували завдання спецслужб Німеччини; що Карпатською Січею керували колишні галицькі емігранти, які займалися антирадянською пропагандою. І цей сценарій перетворювався в життя[45].

15 травня 1945 р. капітаном контррозвідки "Смерш" Шибайловим у Празі у будинку під № 12 по вул. Підлипки був затриманий президент Карпатської України А.І. Волошин. Під час арешту в нього було вилучено круглу печатку з надписом "Президія уряду Підкарпатської Русі". Відразу після цього А. Волошин був вивезений в Москву й ув'язнений у Лефортовській тюрмі. Тут вже 22 травня розпочалися допити, які проводив слідчий Головного управління "Смерш" майор Вайндорф. Загалом було проведено 8 допитів (22, 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 та 20 червня 1945 р.).

Основним звинуваченням, яке висувалось А. Волошину, було те, що, начебто, він, будучи керівником Християнсько-народної партії, встановив зв'язки з німецькими нацистами і за їх вказівкою здійснював роботу, спрямовану на відокремлення Підкарпатської Русі від Чехословаччини і створення самостійної держави під протекторатом Німеччини. По-друге, те, що будучи прем'єр-міністром уряду Карпатської України та членом партії УНО, проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу.

Цікаву тезу щодо обвинувачень слідства в справі А. Волошина і планів радянських властей висунув історик С. Д. Федака: "До Москви прибула чехословацька делегація, що мала підписати договір про передачу Закарпаття до СРСР. Не виключено, що на випадок якихось труднощів у переговорах Сталін намагався б використати А. Волошина як главу легітимного крайового уряду, призначеного свого часу самою ж Прагою. Тому на момент приїзду чехів уже мав бути обґрунтований смертний вирок, як засіб тиску на прем'єра-президента"[46].

Одним з основних складових у звинуваченні А. Волошина був меморандум колишнього уряду Карпатської України, надісланий міністру закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропу, з яким кілька місяців раніше спілкувався та проголошував тости з нагоди підписання таємного пакту про територіальний розподіл Східної Європи сам Й. Сталін. Документ, на якому зосереджувалась особлива увага радянських слідчих як такому, що начебто переконливо свідчив про антирадянські наміри А. Волошина та членів уряду Карпатської України та їх зв'язки з Німеччиною[47].

---

[45] Новини Закарпаття. — 1991. — 18 липня.

[46] Крізь пекло ГУЛАГів. Документи, спогади, нариси. – Ужгород. – 1996. – С. 51.

[47] Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів: "Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр." / Упорядкування, передмова та покажчик О. Д. Довганича та О. М. Корсуна. – Ужгород: ВАТ "Видавництво Закарпаття", 2007. – С. 279–283.

На допиті А. І. Волошин розповів, як виник задум створення цього документу. Після опрацювання остаточний варіант меморандуму був перекладений на німецьку мову і один його примірник 30 листопада 1939 р. надісланий поштою в Берлін, другий – уряду Словаччини, а третій залишився в ліквідаційній канцелярії уряду Карпатської України у С. С. Клочурака. Підписали його А. І. Волошин, С. С. Клочурак, Ю. Ю. Перевізник і А. І. Штефан[48].

Головною проблемою, яку намагались у меморандумі вирішити А. Волошин та члени його уряду з допомогою Німеччини, було питання про відокремлення Карпатської України від Угорщини та її об'єднання зі Словаччиною на федеративних засадах. Інша справа, що об'єктивно мотивація цих пропозицій дисонувала із реалізацією на той час політики радянської держави щодо "визволення підневільних українських братів" в Західній Україні, в чому провідні діячі Карпатської України вбачали не справжнє звільнення, а окупацію Радянським Союзом західноукраїнських земель.

Окрім цього, з ліквідаційної канцелярії уряду Карпатської України було вилучено ще один документ – копію анонімного листа на ім'я рейхсканцлера Німеччини А. Гітлера, переданого йому 11 липня 1941 р. через чиновника м. Пардубіце Отто Ернста, який нібито був близьким другом Гітлера. Доля цього документа та інших листів, які А. І. Волошин надсилав Гітлеру 27 травня і 15 жовтня 1940 та 12 березня 1941 р., невідома. За документами радянських органів державної безпеки відомо, що лист на адресу А.Гітлера від 11 липня 1941 р., який радянські слідчі приписували А. Волошину, був написаний емігрантом із Галичини Гренюком в місті Пардубіце (Чехія)[49].

У цьому листі висувалась пропозиція: "німецький уряд чимскоріше зносить на Карпатській Україні угорський режим, оголосить її частиною України і буде сприяти поверненню законного уряду доктора Волошина. Там почалась би концентрація всіх українських елементів і перебіжчиків. Самостійність України могла би втілюватися в життя з Ужгорода. Завойовані частини України повинні були послідовно приєднуватися до Карпатської України"[50]. У 10-ти наступних пунктах викладено проект реалізації цього задуму.

Сплановане поширення у післявоєнні десятиліття радянською ідеологічно-пропагандистською машиною неправдивої інформації про таємні зв'язки провідних діячів Карпатської України з гітлерівською Німеччиною та їх вирішальний вплив на процеси українського державотворення в краї стало однією з головних форм радянської пропаганди з компрометації і дискредитації процесу розвитку українського національного руху на Закарпатті у 1920–1930-х рр., діяльності уряду Карпатської України та її президента в очах місцевого населення. Штучні ярлики на зразок: "німецький ставленик", "агент Ватикану", "профашистський буржуазно-націоналістичний уряд т. зв. Карпатської України", "маріонеткова держава", "банди січовиків-націоналістів" та безліч інших кліше, – мали сформувати апріорно-негативне уявлення про історію Карпатської України та її провідних діячів, викликати у мешканців краю відразливе ставлення до українських визвольних змагань на Закарпатті у 1938–1939 рр. Спотворюючи і фальсифікуючи історичне

[48] ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684 фп,. – Арк. 18–19.

[49] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 35. – Арк. 165.

[50] Молодь – Україні. Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету. – Т. 1. – Ужгород, 1994. – С. 22.

минуле, радянський тоталітарний режим намагався стерти з свідомості наступних поколінь закарпатських українців пам'ять про події Карпатської України.

Втім, якихось конкретних доказів таємних зв'язків уряду Карпатської України з Німеччиною або ж інших форм будь-якої залежності її керівництва від Третього райху, радянськими слідчими органами ні з відомства військової контррозвідки "Смерш", які займались справами А.Волошина та членів його уряду, ні з місцевих управлінь державної безпеки, котрі проводили допити нижчих за рангом службовців Карпатської України, так і не було знайдено. Єдиним "аргументом", який ліг в основу звинувачувальних висновків щодо заарештованих осіб, і зокрема президента Карпатської України А. Волошина, стали хіба-що їх особисті зізнання про те, що уряд Карпатської України орієнтувався на Німеччину, яка, на їх думку, мала забезпечити недоторканість кордонів Карпатської України[51].

У цьому ж контексті, розглядаючи питання контактів уряду Карпатської України з Німеччиною, насамперед дипломатичних та економічних, які справді існували в зародковій формі, слід чітко розмежовувати спеціально сплановані керівництвом Німеччини провокативні акції, спрямовані на розчленування Чехословаччини на ґрунті існуючих в ній міжнаціональних суперечок та національних проблем, зокрема і української, від офіційної зовнішньої політики Третього райху, керівництво якого довгий час не розкривало своїх справжніх планів щодо "українського питання". Ця невизначеність і водночас показове заграванння окремими відомствами Німеччини, зокрема управлінням зовнішньої політики НСДАП А.Розенберга, із українськими політичними діячами, створювала у них певні ілюзії та невиправдані очікування щодо підтримки Німеччиною ідеї створення незалежної української держави.

Питання про те, чи розуміли А. Волошин і його оточення всю фальш цієї гри з боку Німеччини та її значення для долі Карпатської України, таке ж риторичне, як і намагання пояснити поведінку правлячих кіл Англії та Франції під час Мюнхенської конференції 29–30 вересня 1938 р. щодо вирішення судетської проблеми. Та й чи була у А. Волошина можливість за тих умов знайти інших союзників, окрім Німеччини, дружба з якою постійно декларувалась, в той час, коли всі сусідні держави без винятку мали територіальні, або ж політичні претензії до Карпатської України. До того ж, внутрішня і зовнішня політика т.зв. другої післямюнхенської Чехо-Словаччини, до складу якої на федеративній основі входила Карпатська Україна, була вкрай суперечливою і непослідовною. В умовах наростаючої зовнішньої військової загрози з боку Німеччини, у країні набували поширення авторитарні тенденції політичного керівництва і диктат волі центрального уряду Чехословаччини над діяльністю автономних урядів Словаччини та Підкарпатської Русі. Окрім цього, відбувався процес згортання демократичних прав і свобод, все більшого напруження набували міжнаціональні відносини, особливо між панівним чеським етносом та представниками інших національних меншин, які входили до складу Чехо-Словаччини. Зростаючий вплив Німеччини на європейську політику змушував лідерів інших держав шукати компромісу з нею, і дії уряду Карпатської України в цьому відношенні не були якимось винятком.

Той факт, що саме з санкції Німеччини відбулась окупація угорськими військами території Карпатської України, теж свідчить не на користь версії

[51] ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-фп. – Арк. 14.

про приязні відносини між ними. Окрім цього, розрахунок на допомогу, заступництво і захист з боку Німеччини, на який справді сподівались в Карпатській Україні, не був закріплений в жодній угоді чи в політичних домовленостях автономного уряду А. Волошина з представниками Німеччини, і для А. Волошина та його оточення був скоріше наслідком їх невиправданих сподівань на таку допомогу, навіяних агентами Берліна (Р.Ярий), з метою унеможливлення збройного опору військам Угорщини[52].

Радянська контррозвідка "Смерш" не встигла засудити о. А.Волошина. Через важку хворобу 11 липня 1945 р. слідство було припинене, а в'язня перевели до лікарні Бутирської тюрми, де він 19 липня 1945 р. о 15 годині 20 хвилин помер від паралічу серця[53]. Реабілітований 12 вересня 1991 р.

Арештованих "Смершем" міністрів Карпатської України С. С. Клочурака, Ю. Ю. Перевузника, М. П. Долиная теж перевезли із Праги у в'язницю міста Пардубіце (Чехія), а звідти через військовий аеродром у Польщі 20 травня 1945 року відправили в Москву у відому Луб'янку, а 22 травня – у Лефортовську в'язницю. Кримінальна справа на міністрів була об'єднана в одну.

28 травня 1945 р. у Празі радянською фронтовою контррозвідкою був затриманий колишній комендант Хустської поліції, інструктор Карпатської Січі в с. Ясіня поручик Василь Романчук, якого 1 червня 1945 р. було етаповано до Москви. 27 лютого 1946 р. В. Д. Романчук був засуджений закарпатським обласним судом до 9-ти років тюремного ув'язнення[54].

Особливою нарадою при НКВС СРСР 26 грудня 1945 р. С. С. Клочурак та Ю. Ю. Перевузник "за участь в антирадянській націоналістичній організації"[55]. були засуджені на 8 років виправно-трудових таборів і відправлені у Воркуту.

Особливою нарадою при НКВС СРСР "за участь в антирадянській націоналістичній організації" на 5 років виправно-трудових таборів був засуджений і міністр М. П. Долинай. Його сестра Марія відразу звернулася до М. С. Хрущова з проханням про звільнення свого брата з-під варти, як невинного. Але начальник головного управління контррозвідки "Смерш" 6 травня 1946 р. відхилив її прохання. Відсидівши в таборах срок свого покарання, М. П. Долинай був звільнений 1 березня 1950 р. і повернувся в Прагу.

Не оминули репресії і коменданта Карпатської Січі Д. І. Климпуша, який після визволення Закарпаття 8 грудня 1944 р. був затриманий і відведений у радянську військову частину. Всі звинувачення проти себе він повністю відкидав. 21 січня 1945 р. була прийнята постанова про припинення справи і його направлення в табір НКВС м. Єнакієво Донецької області[56]. Після відбуття покарання і повернення додому через деякий час за новою постановою Д. І. Климпуш та його брати Іван та Василь були знову заарештовані. Так з'являються чотири томи кримінальної справи.

У кримінальній справі відсутні докази про будь-яку його конкретну практичну діяльність проти СРСР. Та особлива нарада у 1947 році все ж засуди-

---

[52] Шандор В. Спомини. – Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. – Ужгород, 1996. – С. 306

[53] Вегеш М. М., Туряниця В. В., Чаварга І. М. Смерть президента. – Ужгород, 1995. – С. 28; Волошин Августин. Твори. – Ужгород: Гражда. 1995. – С. 17.

[54] ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75837 фп. – Арк. 39.

[55] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 12.

[56] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 3742. – Арк. 94.

ла Д. І. Климпуша "за шпигунство і участь в антирадянській націоналістичній організації" на 8 років таборів[57].

Без ордера на арешт був схоплений і ув'язнений в Празі 9 вересня 1945 р. В. І. Бірчак, постанову на арешт якого виписали тільки в Мукачеві, куди його перевезли і де проводилися допити, а 11 січня 1946 р. спеціальним судом Закарпатської України він був засуджений як український буржуазний націоналіст на 20 років таборів з поразкою в правах на 5 років[58].

У Празі 11 серпня 1949 р. арештували С. П. Юськіва, який за часів Карпатської України жив і працював у Рахові адвокатом, був головою товариства "Просвіта", відповідальним редактором окружної газети "Нація", що виходила в 1939 р. в Карпатській Україні. 19 липня 1949 року особлива нарада при МДБ СРСР засудила його на 10 років таборів. Був відправлений у табір Дубравний, с.Явас Мордовської АРСР, звільнений 12 серпня 1955 року, реабілітований 26 квітня 1989 року[59].

Основним приводом для проведення радянськими органами безпеки арештів серед українського населення краю слугувала їх участь в українських громадських, національно-культурних та виховних організаціях і товариствах українського спрямування ("Просвіті", "Пласті", "Січі") на Підкарпатській Русі в міжвоєнну добу, а також будь-яка їх причетність до подій Карпатської України.

Особливу увагу з боку радянських органів державної безпеки на території Закарпаття, як і раніше – у 1939 році – співробітників угорської контррозвідки та жандармерії, привертали колишні члени Карпатської Січі та члени крайової організації ОУН, котрі розглядались як потенційні вороги радянської влади на території краю. Матеріали на цю категорію людей збирались незалежно від того проводили вони активну антирадянську діяльність чи ні. Зокрема, уявлення про кількість колишніх членів Карпатської Січі на території краю, які перебували під пильним наглядом радянських спецслужб, дає довідка, складена 15 січня 1946 р. начальником Хустського окружного відділу НКВС Закарпатської України Гужвою, де зазначалось: "Не дивлячись на те, що угорці провели значні репресивні заходи проти "січовиків" і багато з них загинуло в боях з мадярами, все ж таки на даний момент є значна кількість осіб, які приймали участь в "Січі", хоча активних нами виявлено і взято на оперативний облік всього 10 чоловік. Всього ж взято на оперативний облік "січовиків" – 750 чоловік. Активності у ворожій діяльності, за виключенням незначної кількості, поки що вони не проявляють"[60].

Арешти А. Волошина та колишніх урядовців Карпатської України – Ю.Бращайка, Ф. Ревая, С. Клочурака, Ю. Перевузника, М. Долиная, Е.Бачинського, А. Ворона та інших осіб з їх оточення, які здійснили органи фронтової контррозвідки "Смерш" на території Закарпаття, в містах Словаччини та в Празі в період з листопада 1944 р. до червня 1945 років, для закарпатської громадськості пройшли непоміченими. Мало хто наважувався, ризикуючи бути заарештованим, згадувати своїх національних лідерів або ж вести розмови про "антинародний буржуазно-націоналістичний" період в історії Закарпаття. За спогадами колишнього військового коменданта м.Уж-

[57] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 3740. – Арк. 344.

[58] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 3740. – Арк. 7–8.

[59] ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 5386. – Арк. 48–49.

[60] ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 5. – Арк. 455.

города А. Д. Круглякова, називати прізвище А. Волошина при спілкуванні з місцевим населенням або в розмовах серед військовослужбовців, якщо це безпосередньо не стосувалось виконання прямих службових обов'язків, категорично заборонялось під загрозою дисциплінарних покарань навіть старшим офіцерам контррозвідки "Смерш" та військ НКВС. Такі ж обмеження були на публікацію критичних матеріалів про Карпатську Україну та діяльність її урядовців. Імена національних провідників в умовах радянської дійсності, без заперечень, підлягали забуттю.

Радянське фронтове військово-політичне керівництво, котре з самого початку жорстко контролювало процес прискореної радянізації краю разом з більшовизацією структур місцевої влади, почуттями національного єднання, абсолютно не притаманними і по своїй суті однозначно ворожими радянській системі, звичайно ж не переймалось. Зате голосно їх декларувало, що зовсім не заважало, майже не приховуючись, переслідувати носіїв подібних ідей, зокрема, провідників і рядових прихильників Карпатської України, водночас нещадно компрометуючи це державне утворення, розбудова якого базувалась саме на ідеї національного єднання з народом України.

Втім, справедливим буде наголосити, що цілком свідомий потяг закарпатців до єднання з Україною аж ніяк не можна ототожнювати з кон'юнктурними, анексійними за своїм характером діями радянського державного і фронтового військово-політичного керівництва, яке докладало неабияких зусиль, щоб перехопити ініціативу у возз'єднавчому русі для маскування своїх великоімперських цілей. Різна мета була у сторін, як і почуття, якими вони керувались при її досягненні. Якщо для закарпатців це був вистраждани й життєвий вибір, то для радянського партійно-державного керівництва – не що інше, як здобуття як першого вагомого воєнного трофею територіально вигідного плацдарму для майбутніх "визвольних" походів в Європу під виглядом таких же "возз'єднань". Практично це були два паралельні рухи (відмінні між собою за своїм глибинним внутрішнім змістом) двох порізному зацікавлених сил у возз'єднанні, один з яких у своїх намірах був прихований у привабливу оболонку іншого. Саме звідси беруть витоки все ще існуючих непорозумінь та хибних висновків, коли дії військової адміністрації фронту та його політорганів у процесі об'єднання Закарпаття з Україною змальовуються такими, що, начебто, саме вони забезпечували майбутню єдність закарпатців з українським народом. Тоді як глибинна сутність такого єднання ніколи не приваблювала владний режим. Навпаки, радянська держава постійно і послідовно пропагувала зовсім іншу "єдність" своїх народів – створення єдиного радянського народу з його індивідуумом – радянською людиною, позбавленою будь-яких національних ознак. З одночасним жорстоким переслідуванням тих, хто виступав за збереження національних особливостей свого народу та його культурної серцевини.

Той факт, що єднання Закарпаття відбулось тоді, коли сама Україна була у складі колишнього Радянського Союзу, а про її політичну та державну незалежність доводилось лише мріяти, сьогодні не має принципового значення. Головне, що глибинний рух до злуки, який набув свого найбільш потужного прояву в період розбудови Карпатської України у 30-ті роки минулого століття та в період визволення краю восени 1944-го, був вдало використаний нашими попередниками і досяг бажаної мети. Як і те, що не була втрачена слушна нагода для здійснення цієї історичної події, заради якої, без вагань, жертвували життям відомі і невідомі герої України.

***

Документи та матеріали розташовані нами в хронологічному порядку. У випадку відсутності дати на документі, упорядники визначали приблизний час його створення за текстом. Усі опубліковані документи подаються за порядковими номерами, з редакційними заголовками та легендами. В легенді вказується місце зберігання документа (абревіатура архівної установи, номер фонду, опису, справи, тому, аркушів), відзначається автентичність документа (оригінал, копія, завірена копія, чернетка, друкований примірник), засоби відтворення на письмі (рукопис чи машинопис), видання, в якому раніше був опублікований документ.

Науково-довідковий апарат книги представлений археографічною передмовою від упорядників, списком скорочень, коментарями та примітками до документів, списком опублікованих документів, розгорнутим іменним покажчиком.

Всі стилістичні, редакторські, мовні та діалектологічні особливості документів збереженні. Без застережень виправлено орфографічні та граматичні помилки при повному збереженні їх мови. Пропущенні в тексті та відновлені за змістом слова або частини слів поміщені в квадратні дужки. Вилучені упорядниками фрагменти тексту документів позначено трьома крапками у круглих дужках. Зазначені скорочення викликані наявністю повторень або інформації, яка не має істотного значення для характеристики подій та явищ.

Частину документів пропонованого збірника було раніше оприлюднено, проте, з огляду на малодоступність попередніх видань для українського читача та потребу цілісного відтворення всього комплексу документів з визначеної тематики, їх теж було включено до цього збірника.

Омелян ДОВГАНИЧ
Олексій КОРСУН
Олександр ПАГІРЯ

Документи і матеріали

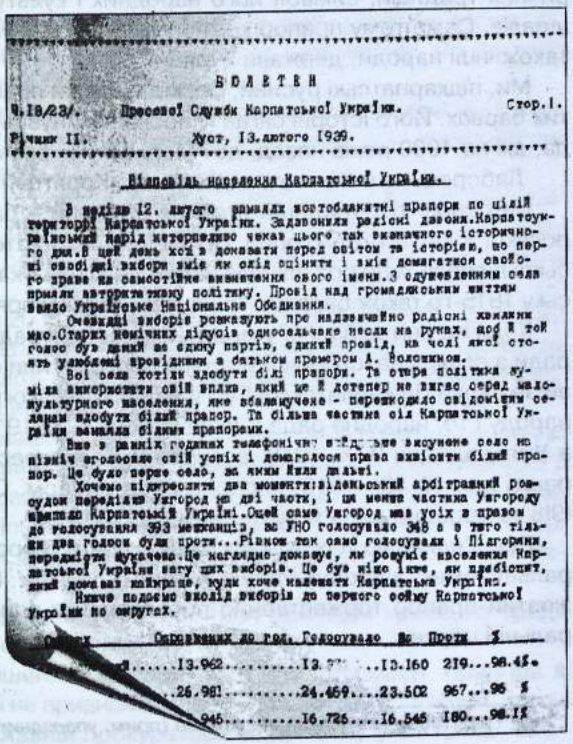

БЮЛЕТЕНЬ

Ч.18/23/. Пресової Служби Карпатської України. Стор.1.

Річник II. Хуст, 13.лютого 1939.

Відповідь населення Карпатської України.

В неділю 12. лютого замайли повстобляктні прапори по цілій території Карпатської України. Задзвонили радісні дзвони.Карпатоукраїнський нарід нетерпеливо чекав цього так визначного історичного дня.В цей день хоч в домовати перед світом та історією, що перші свобідні вибори вміє як слід оцінити і вміє домагатися свойого права на самостійне визначення свого імени.З одушевленням сели приялн авторитативну політику. Провід над громадянськими життям взяло Українське Національне Обединення.

Очекувані вибори розказують про надзвичайно радісні хвилини нас.Старих немічних дідусів односельчане несли на руках, щоб й той голос був даний за одну партію, єдиний провід, на чолі якої стоять улюблені провідники з батьком премєром А. Волошином.

Всі села хотіли здобути білі прапори. Та отара політика зуміла використати свій вплив, який ще й дотепер не вигас серед малокультурного населення, яке вбалакучене - перекодило свідомішим селянам здобути білий прапор. Та більша частина сіл Карпатської України вивісила білими прапорами.

Але в ранніх годинах телефонічно вістки, що численне село на північ оголошує свій успіх і домагалося права вивісити білий прапор. Це було перше село, за яким йшли дальші.

Хочемо підкреслити два моментивиділяючий арбітражний розсудок передміщ Ужгород на дві частки, і ця менша частина Ужгороду приняла Карпатську Україні.Ощей саме Ужгород мав усіх в правом до голосування 393 мешканців, за УНО голосувало 348 а в того тільки два голоси були проти...Рівном так само голосували і Підгорини, передмістя Мукачева.Це наглядно доказує, як розуміє населення Карпатської України вагу цих виборів. Це був міцно їкне, як плебісцит, який домагав найкраще, куди хоче належати Карпатська Україна.

Нижче подаємо вислід виборів до першого сойму Карпатської України по округах.

Округ	Списків	Оправданих до гол.	Голосувало	За	Проти	%
[illegible]	[illegible]	13.962	13.[illegible]	13.160	219	98.4%
[illegible]	[illegible]	26.981	24.469	23.502	967	96 %
[illegible]	[illegible]	16.945	16.725	16.545	180	98.1%

№ 1

6 грудня 1934 р. – Боротьба за прапор Підкарпатської Русі. Меморандум Першої Руської Народної Ради до уряду Чехословаччини

Перша Руська Народна Рада подала до правительства* на руки голови ради міністрів п. Івана Малипетра слідуючий меморандум:

"Народний прапор є в кожного народу предметом великої пошани й пієтизму, яко символ його народної індивідуальності, історичних традицій, символ його народних і культурних змагань та ідеалів. Саме тому прапор кожного народу шанують й поважають також інші народи, держави і уряди.

Ми, підкарпатські русини, маємо теж свій прапор в синьо-жовтих барвах. Його історія сягає глибоко в минувшину нашого народа, аж на 1000 років назад, до "Мархії Рутенорум".

Лаборець, а потім теж князь Федір Корятович.

На основі тих традицій сталися ці барви – барвами Мараморуської жупи, міста Ужгород, Пряшева, греко-католицької мукачівської дієцезії, а по розділенню цієї дієцезії на мукачівську й пряшівську 1815-го також барвами греко-католицької пряшівської дієцезії.

Коли по світовій війні утворилися народні ради русинів – всі ці ради з огляду на історичні традиції проголосили синьо-жовті барви за барви Підкарпатської Русі й нашого руського (малоруського) народу і то: народна рада в Любовні дня 5. X. 1918, народна рада в Ужгороді дня 9. X. 1918, всенародний конгрес русинів в Будапешті дня 10. XII. 1918, народна рада в Марм. Сиготі дня 16. XII. 1918 та народна рада в Хусті дня 11. I. 1919 р.

При з'єднанню всіх руських (малоруських) народних рад в Центральну Руську Народну Раду в Ужгороді дня 7. V. 1919 р. був синьожовтий прапор торжественно посвячений в єпископській катедральній церкві.

* Тут і далі мову документів збережено (*прим. упорядників*).

Під тим-то прапором проголошено потім дня 8. V. 1919 р. добровільне прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки й під тим прапором 100-членна делегація Центральної Руської Нар. Ради дня 12 травня 1919 р. передала торжественно в Празі на Граді пану Президентові Т. Г. Масарикові рішення Центр. Руської Нар. Ради про прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки. В тім часі повівали синьо-жовті прапори на Граді, на залізничному двірці та на інших публічних і приватних будовах в Празі, а всі члени делегації враз з бл. губернатором Антоном Бескидом мали на грудях синьо-жовті кокарди.

Руські емігранти в Америці, що в р. 1918 дали перший почин до злуки нашого краю з Чсл. республікою, заслали нам в 1920 р. на пам'ятку нашого прилучення до Чехословацької республіки прекрасний і дорогоцінний синьо-жовтий прапор, який окрема делегація американців дня 18 липня 1920 р. на Корятовичовій площі серед великого торжества передала пану губернаторові Гр. Жатковичові й пану віце-губернаторові д-ру Петрові Еренфельдові. Заступники ужгородської влади перебрали цей прапор, а між іншим пан віце-губернатор Петро Еренфельд іменем празької влади обіцяв охорону й пошану цьому руському народному, а водночас краєвому прапорові Підкарпатської Русі.

Цей прапор є тепер в охороні магістрату головного міста Підкарпатської Русі – Ужгорода, – і вживається його при різних наших святах (торжествах).

На основі цієї історичної традиції й історичних фактів перебрано ці синьо-жовті барви до гербу Підкарпатської Русі, а наслідком цього також до середнього й великого гербу Чехословацької республіки.

В законі з дня 20 березня 1920 р. ч. 256 в §§ 5–6. з. і р. сказано: "Герб Підкарпатської Русі: щит повздовж розділений, в правім синім полі три золоті бервена, в лівім срібнім полі стоячий червоний медвідь, що дивиться вправо".

В перші часи нашого автономного життя не тільки наші руські інституції й руський нарід, але й державні уряди дійсно вживали й вивішували цей прапор, яко краєвий прапор нашої автономної країни, пізніше все більше й більше зникав він з державних установ, потім зник цілком, а в найновіші часи наші уряди просто його переслідують.

Так, наприклад, дня 11 липня 1934 президія краєвого уряду видала таке розпорядження:

"Випадок вивішення недержавного прапора респ. прапора в барві краєвій, досі не признаній, треба вважати за каригідний, справу зголосити державній прокураторії за провину § 14 точка і охо-

рону республіки, а також в одписі окружному урядові, бо треба в цьому добачувати теж карний вчинок, який підлягає покаранню політичними урядами т. є. переступок міністерського розпорядження ч. 26559/74 Б. м.

В тім ділі є важний закон прапоровий (ч. 252/20), розпорядок, яким закон вводиться в життя ч. 512/20, рішення мін. внутрішніх справ ч. 57352/20, та вкінці ч. 30.962/32 (напрямні про вживання державного прапора і т.д.). Всі ці приписи знають тільки державний прапор, т. є. в державних барвах, винятково теж прапор чужий (при відвідинах голови чужої держави).

Краєві барви Підк. Русі не були досі установлені, установлений був лише герб. Підк. Русі. Барви, про які мова, то є барви синьо-жовті, є – як загальновідомо – барви українського народу (держави).

Поставлення прапорової щогли в барві синьо-жовтій й вивішення прапора в тих барвах противиться грубо цит. законним приписам. Такий випадок доторкає державної суверенності й цілості державної території. Державний прапор є символом державної суверенності, коли ж однак вивіситься прапор з чужими барвами, можна це вважати за виступ проти державної суверенності, а тим – з огляду на обставини тут міродайні – і проти державної цілости (єдности).

Цей приказ висловно забороняє вживати наш прапор, символ нашої народної індивідуальности, наших народних і культурних змагань, а також наших народних і автономних прав та нашого добровільного прилучення до Чехословацької республіки.

А що цей приказ проводиться фактично, то доказує новий розпорядок краєвого уряду, підписаний п. краєвим інспектором Вондрачком з дня 5 жовтня 1934 р. ч. 160 480 1934. Той розпорядок дає такий припис на день 28 жовтня: "В день державного свята 28 жовтня, а також в інші державні пам'яткові дні мусять бути шкільні будинки прикрашені державним прапором (державним стягом). Інші прапори без окремого дозволу тутешнього уряду не може допустити".

Підкреслюємо, що дійсно в день 28 жовтня жандарми в деяких селах зривали синьо-жовті кокарди з грудей громадян, усували наші прапори також з приватних будов та зробили цілу масу карних донесень проти багатьох осіб, лояльних громадян, святкуючих день 28 жовтня.

Ось чого ми дочекалися й заслужили.

Наш прапор, під яким ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, якого барви взяті до нашого й державного

герба, проголошують наші уряди за неустановлений, та навіть за протидержавний, який треба забрати силою, а людей за його вживання давати до суду й безпощадно карати.

Автори того нещасного розпорядження в часи теперішнього сильного міжнародного напруження, в часи, коли шаліє ревізіоністична пропаганда, роблять нашій державі якнайгірші, просто фатальні прислуги.

Ми протестуємо проти того грубого порушення наших святощів і наших народних прав і проти такої поведінки з нашим народом.

Справа нашого прапора є вирішена, і прапор є установлений нашою історією, традицією, нашими Народними Радами, нашим прилученням до Чехословацької республіки, під тим прапором та законом число 152/1920, що на основі вищенаведеного взяв ці барви до герба Підк. Русі і до герба самої держави.

Коли наша Народна Рада мала право вирішити прилучення Підк. Русі до Чсл. республіки, і це рішення було акцентовано на мировій конференції, то мала теж і таке право на установлення раз назавжди нашого прапора.

А тому наш прапор не сміє бути переслідуваний, навпаки, має бути шанований, респектований, а при нагоді державних і народних свят, і також при інших нагодах державного або краєвого значення мають його вживати не лише приватні особи, але й уряди.

На основі вищенаведеного домагаємося:

1. щоб правительство заборонило всяке переслідування нашого прапора;

2. щоб правительство видало розпорядження всім урядам державним і самоуправним на Підкарпатській Русі: при державних і краєвих святах були публічні будови прикрашені, крім державного прапора, також нашими синьо-жовтими прапорами;

3. щоб чинники, які спричинили видання вищенаведеного протизаконного й наші почуття глибоко ображуючого того розпорядження були з Підкарпатської Русі відкликані й притягнені до відповідальності.

Віримо, що правительство Чехословацької республіки не допустить, щоби ми ставали з нашими урядами до завзятої боротьби за наші права і за наш прапор. В цій боротьбі мусили б ми йти до крайності, а думаємо, що це не є бажано ані для республіки, ані для урядів, ані для нас.

За Першу Руську Народну Раду в Ужгороді:

А. Волошин в. р. *Др. М. Долинай в. р.*

председатель *секретар*

Волошин А. Вибрані твори. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – С. 130–134.

№ 2

1934 р. – Редакційна стаття журналу "Пробоєм" з нагоди 60-річчя з дня народження о. Августина Волошина

Молодь!
Краще майбутнє народу залежить від поступу свідомості; лише ясна народна свідомість може в нас витворити культ ідеалів, які можуть оборонити великі маси громадянства.

А. Волошин

В 60-ті РОКОВИНИ УРОДИН о. АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Святкуємо ювілей, що вже нині набирає всенародного значення серед українського народу на Підкарпатті. Будительська праця, що внесла нове світло та свіжість у наше сонне життя, на всіх ділянках, яку виконав о. Августин, є гранітною основою для будови національного, соціального та політичного відродження країни.

І саме в праці та у свідомому й відповідальному спрямуванні її до мети, бачимо епохальну вартість о. Августина Волошина в житті нашого народу. Отець А. Волошин стає історичною особою, давши новий напрямок нашому життю, повернувши його на нові дороги, поставив нові цілі, показав нові завдання й перший, майже одинокий на все Підкарпаття своєю працею й усім життям наглядно показав, як те нове треба здійснювати. Він теж наглядно вчить нас як любити народ, як жити для народу. Про його любов говорять не голосні фрази, як у нас зазвичай є, але довга, свідома своїх завдань праця та довершені вчинки.

Це підкреслюємо якраз тому, що в нас загально оцінюють речі по рекламі, а не за їх моральною вартістю.

І нині, коли все Підкарпаття святкує 60-ті уродини о. А. Волошина, коли задумується над Його життєвим чином, коли старається вгадати причини Його життєвого успіху, ми ще з більшою любов'ю святкуємо подвійно дорогий нам ювілей свого вчителя, що все життя віддав на те, щоби ми могли буйно рости й розвиватися.

Отець А. Волошин є і буде для нас взірцем і приміром. Тому увіковічнюємо Його ім'я та віддаємо Йому високу пошану, яку лише можна віддавати заслуженій людині.

Зі щирого серця бажаємо Йому довгого віку, що буде для нас і для всього українського народу дорогим скарбом виняткової ціни.

Пробоєм. – 1934. – № 4. – С. 45.
Стилос проти стилетів: Карпатська Україна у журналі "Пробоєм" (1934–1943). /Упорядкування, передмова та примітки Леся Белея (серія Ucranica ad fontes. Книга 5) – Ужгород: Гражда, – 2009. – С. 102–124.

№ 3

1 січня 1935 р. – Стаття Ю. Манівчука в газеті "Вперед" про необхідність формування осередків пожежно-спортивного товариства "Січ" у населених пунктах Підкарпатської Русі

ЗАКЛАДАЙМО СІЧІ

Підкарпаття перебуває в стані національно-культурного відродження. Культурна праця по селах є в повному ході. Праця в цій ділянці забирає майже всю енергію наших працівників, так що залишається дуже мало часу на працю над розвитком тілесного виховання. Крім організацій Пласту, які готують по більшій части шкільну молодіж, нема в нас організації, яка продовжувала б ту працю між молоддю, яка вийшла зі школи. Молодь прагне за такою організацією і їх не тяжко буде поширити, коли тільки візьмемось за працю. Наша молодь, не маючи свого руханкового товариства, йде до чужих, Сокола чи інших, де її поступово винародовлюють Така молодь для української справи є пропаща. Інші, які зісталися взагалі поза організацією, втрачають час марно.

Організація молоді в руханкових товариствах має велике значіння в громадському життю. Тут побіч плекання тіла, учиться молодь порядку, дисципліни і організаційно думати.

Такі товариства відіграли у визвольній боротьбі інших народів велику ролю, творили кадри людей, яким можна було доручити виконання важливіших завдань. Українські руханкові товариства "Січ" відіграли в боротьбі за визволення нашого народу й велику ролю. Вони були основою організованої сили, яка виступила проти москалів і поляків.

Український нарід оспівав у своїх піснях їх, як найкращих борців за волю України.

Чеські Соколи та члени ДТЄ творили переважаючу більшість [в] легіонах – в часі перевороту, були тими, які стали на сторожі здобутої держави ЧСР.

На Підкарпатті, побіч пластових організацій, найбільш відома є Січ. До цього часу існувала в 13 селах, але через недостаточні статути 10 було їх розпущено, так що тепер є тільки 3 січі: в Ясіню, Перечині й Ужгороді.

Тепер справу статутів вже полагоджувано, й треба взятись до закладання Січей всюди по селах. Молодь найлегше організувати в руханкові товариства, а там разом з руханкою можна призвичаювати й до освітньої праці. Коли буде більше число Січей, створиться союз, який після переберe провідну ролю над організаціями по селах, виробить програму праці й тоді дальшій розвій піде скорим темпом.

Тож в новому році до закладання січей кличемо Вас!

Ю. Манівчук

"Вперед". – 1935. – 1 січня. – Ч.1–2. – С. 2.

№ 4

1 жовтня 1937 р. – Заклик представників інтелігенції Підкарпатської Русі до участі у Всепросвітянському з'їзді в м. Ужгороді

17-го жовтня (октобра) 1937 ВСЕПРОСВІТЯНСЬКИЙ З'ЇЗД В УЖГОРОДІ!

Наша народня честь приказує нам масово появитися на тім з'їзді, показати свою силу, свою волю та домагатися усунення нашої народньої кривди і дати належну відсіч всім ворогам нашого народу.

У світовій війні принесли ми величезні жертви в маєтку, здоровлю і крові для чужих народів і чужих інтересів. Тепер боронимо інтереси свого народу, і ми повинні принести незначні жертви, що їх від нас наш народній інтерес, тож наш власний інтерес, вимагає.

Ні студінь, ні дощ, ні інші менші-більші невигоди не можуть відстрашити нас від участи на з'їзді а так само і в дальшій боротьбі та праці за наші народні інтереси та ідеали.

В день з'їзду старинний Ужгород, це історичне місто князя Лаборця, цей наш культурний, економічний і політичний осередок – має привитати тисячі й тисячі достойних потомків наших славних предків.

В той день мають замаяти тут сотнями наші синьожовті краєві прапори, під якими разом з державними прапорами будемо походувати вулицями Ужгороду, мов дисциплінованe народне військо, готове до бою, маніфестувати нашу єдність, нашу незломну силу та нашу волю і протестувати проти тих, що демократизм нашої республіки зловживають проти народної культури і рідного слова, що наносять ганьбу науковій правді, яку найвищі учені люде (академія наук) у нашій державі голосять.

Того дня справді підемо до бою за святе діло, за правдиву нефальшовану демократію в нашій народній культурі і в шкільних справах, за наше рідне слово і за наші школи, за наш добробут, за нашу кращу долю, з непохитною вірою в нашу певну, повну і світлу перемогу.

По з'їзді розійдемося, як апостоли, і будемо проповідати нашу народню правду, освідомляти несвідомих наших братів, щоб вони з нами разом боролися і, як вірні та ревні вояки, на сторожі – на варті – наших народніх прав, відбивали всякі ворожі напади і не допустили до того, щоб наша народня справа потерпіла кривду.

І тоді сповняться віщі слова Великого Пророка:

"Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає;
За вас сила,
За вас воля
І правда святая."

Дано в Ужгороді, дня І.Х. 1937
За товариство "Просвіта" (централя, 14 філій і 232 читальні по селах):Др.Юлій Бращайко, адвокат в Ужгороді, Федір Ревай, б. краєв, посол.

За Першу Руську Народню Раду: Августин Волошин, дир. муж. учит, семінарії, Др.М. Долинай, директор ужгородської лічниці.
За Учительську Громаду (14 окружних гуртків і 1517 членів): Августин Штефан, директор торгов. академії в Мукачеві, Василь Свереняк, фах. учит.
За Педагогічне товариство Підкарпатської Руси: о.Августин Волошин.
За Жіночий Союз: Ірина Невицька, письменниця, Марія Долинаєва, фах. учит.
За Товариство Українських Письменників та журналістів: Др. Володимир Бірчак, гімн, проф., Василь Ґренджа-Донський, письменник.
За Шкільну Матку: Др. Мих. Бращайко, адвокат в Ужгороді, Др.М.Долинай, дир. ужгор. лічниці.
За товариство "Бандурист": Мих. Біличенко уряд, банку, Золтан Бубелені, урядник.
За Робітничу Академію: Михайло Карбованець, фах. учит., інж. С. Довгаль.
За товариство "Січ": Василь Деха, пенсист, Юрко Манівчук,урядник каси хорих.
За Соц.-Дем. Партію: Юлій Гуснай, шк. інспектор, Юлій Ревай, посол до парляменту.
За Христ. Нар. Партію: Др. Василь Гаджега, канонік, Іван Грига, господар з В.Верецких.
За Народовецьке крило Аграрної партії: Ст. Клочурак, секретар. Василь Приймак, з Тересви.
За Українську Селянсько-Робітничу партію: Іван Гриць, управ, школи, Ірина Невицька, письмен.
За редакцію "Свободи" о.В.Желтвай, дир. Учит. Семінарії, на пенсії.
За редакцію "Учительського Голосу": Андрій Ворон, фах. учит.
За редакцію "Вперед у": Дмитро Німчук, редактор.
За редакцію "Землі і Волі": Ст.Клочурак, редактор.
За редакцію "Карпатська Молодь": Микола Байда, редактор.
За редакцію "Українського Слова": Др.М.Бращайко, адвокат, редактор.
За редакцію "Народньої Сили": М. Тулєк, редактор.
За редакцію "Світла": І.Петричко, редактор.
За редакцію "Наш родний край": А.Маркуш, шк. інспектор, редактор.
За Союз Українських Студентів Підкарпаття в Празі: Ю.Кеннє, студ. прав.

Ґренджа-Донський Василь. Величний Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді 17.Х.1937. Маніфест до українського народу Підкарпаття. – Ужгород, 1997. – С. 31–34.

№ 5

Травень 1938 р. – Стаття Степана Росохи про національне піднесення молоді Підкарпатської Русі

МИ НЕПЕРЕМОЖНІ

Дійсно, ми непереможні, бо ми маємо за собою всю молодь Закарпаття: від селянської аж до високошкільної; молодь ідейну, молодь працьовиту, молодь, що не заломлюється й під найсильнішими ударами ворогів українського народу; ворогів чуженаціональних, своїх ренегатів і бувших австро- й угро-русинів і хитрих малоросів; молодь, що цілковито стала на службу ідеї, яку віками виконував український народ. Тому ця ідея – ідея українського націоналізму – вічна, непереможна й непоборна, як і сам Український Нарід, – а заразом є смертельною зброєю проти ворогів і їхніх прислужників, що хочуть український нарід туманити чужими розкладовими ідеями.

Українська молодь, що стала на службу лише своєму українському народові та його ідеї, всією рішучістю ставиться проти чужих ідей: безбожного соціялізму, московського комунізму й усяких інших інтернаціоналізмів і їхніх пропаґаторів-запроданців; вона доказує це чином: своїми виступами, поводженням, творчістю; доказує журналами, що їх видає, редагує, пише й малює, почавши від ужгородської "На Стійці", через мукачівську "Тису", берегівські "Карпати", хустський "СКОБ", аж по бедевлянську "Ватру" й нересницькі "Мочари". З тих юнацьких часописів дише ідея українського націоналізму – ідея великої Любови до Української Нації. Бо українська молодь хоче, щоб кожний з нас під бурі, громи й блискавиці боровся за здійснення ідеалів Української Нації" ("На Стійці"), а не ідеалів, які пропагує п. Довгаль у чсл. "Вперед" та інші прислужники чужих ідей; вона хоче "піднести на вершок слави український нарід, спричинитися до його заділення між інші щасливі народи Европи... й щоб над Карпатами ген-ген високо замаяв український прапор" ("Карпати"). І молодь осягає свою ціль, бо вона є "на правильній дорозі, не зважаючи на перешкоди, бореться аж до перемоги, вірить у власні сили українського народу" ("СКОБ"). Не зложить рук, щоб спокійно дивитися на руйнуючу працю людей, хоч би вони себе називали й українцями. "Ми не будемо чекати, щоб наші вороги самі відступили, але будемо працювати, як тілом, так і душею, щоб вони чимскоріше щезли з лиця української землі" ("Ватра"). Будемо "працювати для добра свого народу, щоб дійти до щастя, слави і свободи" ("Мочари").

Отут і сила української молоді – сила в ідеї українського націоналізму. Тому ми непереможні. Тому Закарпаття – відвічна земля українського народу – буде навіки українським!

Пробоєм. – Прага, 1938. – № 5, травень.

№ 6

22 червня 1938 р. – Витяг із циркуляру Закарпатського Крайкому КПЧ партійним організаціям про ставлення до автономії Закарпаття

ЗА ЯКУ АВТОНОМІЮ БОРЮТЬСЯ КОМУНІСТИ?

...Комуністи ставляться за повне і якнайскорше здійснення автономії Підкарпаття так, як її визначує Сен-Жерменський мировий договір і конституція Чехословацької республіки, хоч це ще не є докладне демократичне вирішення національного питання. Це означає:

Боремося за автономію, яка дала б найширші демократичні права і свободи підкарпатському народові: аби народ демократичними, прямо пропорційними виборами вибрав автономний сойм, аби автономний сойм мав права назначувати і суспендувати всіх урядників, аби автономний сойм мав права вирішувати всі господарські, соціальні і культурні питання підкарпатського народу. Аби були розширені права окружних і сільських заступництв, а то так, аби в окружних заступництвах були лише ті члени, яких вибирає народ голосуванням, аби права окружного начальника перейшли на окружне заступництво, а права нотаря – на сільське заступництво. Нотаріати аби були зрушені, а сільські заступництва щоб вибирали секретарів, які б виконували функцію нотарів і які були б відповідальними перед сільським заступництвом. Аби були розширені права сільських і окружних заступництв в справах господарських і фінансових. Аби було забезпечено якнайбільшу свободу організацій, зібрань, демонстрацій, страйків і преси. Одним словом, таку автономію, аби сам народ міг управляти своїм політичним життям.

Боремося за автономію, яка забезпечила би переведення великих господарських реформ: щоб великі природні багатства були використані для збагачення краю і його народу. Це означає, що влада дала достаточні суми на переведення великих інвестиційних робіт, аби було розбудовано промисловість в нашому краю, щоб наші робітники мали в себе дома порядочні заробітки, аби було переведено земельну реформу, аби було передано державні полонини сільським громадам, аби держава дала належну допомогу для розвитку сільського господарства, для розвитку ремесла і торгівлі, аби було утворено крайовий банк, який давав би дешеві позички селянам, ремісникам, торгівцям і робітникам, аби було переведено віддовження селян, ремісників і дрібних торгівців, аби була переведена податкова реформа, аби податки платили головно багаті. Разом з цим щоб було вибрано демократичним способом промислову комору, земледільську комору, лікарську комору, адвокатську комору, аби було утворено дирекцію залізниць, дирекцію пошт і

телеграфів і всі інші кооперації, необхідні для суспільного життя підкарпатського народу.

Боремося за таку автономію, яка б забезпечила переведення далекосяглих реформ для ліквідації голоду і нужди підкарпатського народу: аби на Верховині було знищено голод, аби безробітні за увесь час безробіття одержували підпору, аби робітникам було збільшено платні, аби було розширено інститути для німих, глухих і сліпих, аби було забезпечено підпору старим, аби було побудовано достаточно лічниць і бідному населенню забезпечено лікування безплатно, аби було побудовано в нашому краю купелі, санаторії і т. д.

Боремося за автономію, яка забезпечила би культурний розвиток підкарпатському народові: аби було в достаточнім числі побудовано народних, горожанських і середніх шкіл: для українського народу – українських, для мадярського – мадярських, для єврейського – єврейських, для німців – німецьких, для румунів – румунських. Аби було побудовано інтернати і щоб держава дала допомогу дітям бідних родичів, щоб вони могли здобути середню і вищу освіту. Аби в урядах урядувалося на мові тутешніх народів, аби до урядів на службу були в першу чергу взяті демократичного погляду домашні люди. Аби влада дала достаточної допомоги для переводжування господарських, ремісничих і інших спеціальних курсів. Аби було забезпечено допомогу для побудування будинків народної культури, для поширення кіно, для театрів, для видавання книжок, для утворення народних бібліотек, для читання лекцій про різні наукові, господарські і культурні справи. Аби далось достаточну допомогу для розвитку спорту і чужинецького руху. Аби було утворено крайову шкільну раду, яка підлягала б автономному сеймові і яка б дбала про всебічний культурний розвиток нашого народу. В цій раді були б витворені секції українська, руська, мадярська, єврейська і для інших національностей...

Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. 4. – Ужгород: Карпати, 1964. – С. 468–470.

№ 7

7 вересня 1938 р. – Повідомлення про установчі збори напіввійськової організації "Українська Національна Оборона"

Копія

ОРГАНІЗАЦІЯ МОЛОДИХ УКРАЇНЦІВ

/Ужгород 4.9./ Цього дня відбулися установчі збори політичної організації молодих українців "Українська національна обо-

рона". Ціллю організації є об'єднати українську молодь і людей молодих духом до оборони українських природних прав і спільного наступу на ворожі позиції серед українського населення

.....

.....

На зборах проголошено, що українська національна оборона співпрацюватиме зі всіми українськими організаціями, що не йде в розріз з українським національним ідеалом і що під час виборів до сойму чи парламенту підпиратиме акцію першої Української Центральної Ради, яка буде стояти виключно на українському ґрунті.

До проводу УНО, що мав відтак перше своє засідання, увійшли члени: Дмитро Климпуш

.....

Копія вірно: Начальник ССФ
Облдержархіву (підпис) Панова

Основание: Газета "Нова свобода", 7 вересня 1938 р., № 66.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. 1509. – Т. 3. – Арк. 3 /пакет/.

№ 8

1–15 жовтня 1938 р. – Витяги із щоденника Міклоша Козми про заходи з підривної діяльності і збройного захоплення Угорщиною території Підкарпатської Русі

1–15 октября 1938 г.

ВЫДЕРЖКИ ИЗ ДНЕВНИКА МИКЛОША КОЗМИ

1 октября

В половине одиннадцатого меня вызвал Имреди и попросил взять на себя политическое руководство акцией в Русинской области, осуществление пропаганды там и руководство повстанцами. Он принял все мои предложения и согласился на применение, если потребует обстановка, нелегальных и насильственных средств...

4 октября

Наконец, дело сдвинулось. За истекшие три дня наконец-то был принят мой следующий план: в Русинской области начинается интенсивная пропагандистская кампания и одновременно прямая акция. Участники батальона добровольцев концентрируются на венгерской стороне границы около Нирбатор и Вашарошнамень. Этот отряд из 600 человек начнет операцию как можно скорее.

Цель: население Русинской области неудовлетворено и действительно хочет присоединиться к Венгрии, но неудовлетворенность открыто не проявляется из-за размещенных там войск. А она должна проявиться, и все это дело должно принять общеевропейский характер. Первый военный план разработан пятым отделом генерального штаба с поразительной методичностью. Группа в несколько сот человек, отобранных из батальона добровольцев для осуществления непосредственной акции, должна пройти предварительную подготовку где-то в комитате Сольнок, скрытно дислоцируясь на хуторах. После четырех-пятидневной подготовки их должны были направить к границе. (...)*

Время вскоре опрокинуло планы генштаба, и первым подтверждением правильности моих соображений явилось то, что дело не дошло до проведения военной подготовки добровольцев в комитате Сольнок. Бойцы батальонов частично уже находились на плацдарме, а частично в пути. Приказ о выделении отряда Хейяша и отправке его в Вашарошнамень был доставлен с курьером. Валер Штефан получил кличку директора Сигетвари. Особый отряд насчитывает около 600 человек и именуется группой "Н". Им командует Хейяш. Бойцы приносят присягу. Им выданы комбинезоны и баскские шапки; все их здесь называют не иначе как медведями. Одежда для данного времени пригодна, но позже в ней будет холодновато. (...)

9 октября

Провел один час у Имреди. Ознакомил его с вышеизложенным (...)

Я предложил Имреди объединить имеющиеся подрывные отряды и рискнуть провести открытое нападение. Я готов взяться за это. Изложил свои доводы. (...)

Немедленное разрешение русинского вопроса я считаю настолько важным с точки зрения будущего Венгрии, что ради этого готов пойти на любой риск, если нужно, то стать к стенке...

15 октября

...Чаки встретил меня известием о том, что произошла неприятность. Группа наших людей попала в плен. Значит, сообщение чешского радио, услышанное в Намене, соответствует действительности. Еще печальнее, что подтвердились мои опасения относительно неудачи перехода границы поротно в боевом порядке. Разумеется, роты, составленные из пештских барчуков, попали в плен. Политический энтузиазм Берзевици, Дьюлы Сабо, Буковински и их друзей продолжался лишь до тех пор, пока дело не при-

* Тут і далі трикрапкою у дужках позначено скорочення у документах, які не стосуються даної теми (*прим. упор.*).

няло серьезный оборот. Там, где свистят пули, недостаточно краснобайства, равно как недостаточно объявить себя во всеуслышание нилашистом. Чешское радио, естественно, день и ночь на всех языках мира говорит об этом деле. Оно сообщило также, что все 300 человек будут расстреляны. Действительно ли речь идет о 300 человек, мы еще не знаем.

...Перед переходом границы они еще раз были предупреждены: тот, кто чувствует себя недостаточно сильным для того, чтобы в случае необходимости умереть, должен выйти из строя. Они оказались трусами и когда можно было еще выйти из строя, и тогда, когда, взявшись за дело, должны были вступить в бой...

Мое мнение, которое я высказал также Имреди, состоит в том, что ничего прекращать нельзя, если даже всех расстреляют. Почему смог погибнуть под Дерценом отряд Према? Неужели тот, кто сдается без выстрела, лучше того, кто сражается, и почему именно трусы не должны умирать. За поимку меня, Хомлока и Штефана назначено вознаграждение, и мы хорошо знаем, что были переброшены террористы, для того чтобы уничтожить нас...

Оригинал, отпечатанный на машинке.
Гос. арх., Материалы Козма, 27.

Венгрия и Вторая мировая война:
Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. – Москва, 1962. – С. 108–110.

№ 9

3 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському послу у Празі Яношу Ветштейну з приводу необхідності передачі прикордонних територій Підкарпатської Русі до складу Угорщини

Будапешт, 3 октября 1938 г.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА
МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНА
КАНЯ ПОСЛАННИКУ В ЧЕХОСЛОВАКИИ
ЯНОШУ ВЕТШТЕЙНУ

6082/81. Весьма срочно!

Соблаговолите немедленно посетить Крофту. Передайте ему ноту и одновременно заявите ему следующее:

Венгерское правительство, придавая значение тому, чтобы переговоры с Чехословакией проходили в дружеской и мирной атмосфере, считает необходимым, чтобы были созданы некоторые предпосылки к созданию мирной атмосферы.

Исходя из этого, венгерское правительство призывает чехословацкое правительство незамедлительно провести следующие мероприятия:

1. Немедленно освободить политических заключенных венгерской национальности.

2. Немедленно демобилизовать и отпустить домой солдат венгерской национальности.

3. Создать местные отряды для охраны жизни и имущества населения. Командование отрядов смешанное.

4. В качестве символической уступки территории передать Венгрии 2–3 чехословацких пограничных города, которые должны быть заняты венгерскими войсками. На западе такими городами могут быть Комарно, или Парканьнана, или Ипойшаг, на востоке – железнодорожная станция Шаторальяуйхей, или Чоп, или Берегово.

5. Наконец, венгерское правительство предлагает начать непосредственные венгеро-чехословацкие переговоры в Комарно в четверг 6-го числа сего месяца в 4 часа пополудни. Венгерскую делегацию буду возглавлять лично я.

Если Крофта не сможет лично принять Ваше Превосходительство, то соблаговолите в любом случае доставить ему ноту еще сегодня.

О выполнении указания прошу сообщить по телефону.

Каня.

Копия. Гос. арх., М. МИД, пол. отд., 1938– 7/а.– 951.

Венгрия и Вторая мировая война. – С. 111.

№ 10

6 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма тимчасового повіреного в справах Угорщини в Чехословаччині міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані щодо передачі грошової винагороди А. Броді

Прага, 6 октября 1938 г.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА ВРЕМЕННОГО ПОВЕРЕННОГО В ДЕЛАХ ВЕНГРИИ В ЧЕХОСЛОВАКИИ ЯНОША ВЁРНЛЕ [94] МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНУ КАНЯ

6426/166.

Просьба Берталана*: пусть Андор Балог из канцелярии премьер министра, вышлет жене Берталана в Балатонкенеш 500 (пятьсот) пенге.

---

* Псевдонім Андрія Бродія. За таємну діяльність на користь приєднання Закарпатської України до Угорщини йому постійно надавалась грошова винагорода.

Перечисления на его имя он просит направлять не в Братиславу, а в Прагу.

Если венгерское правительство сочтет необходимым с ним переговорить (чего он по возможности хочет избежать), то необходимо послать ему из Балатонкенеша без ведома жены телеграмму следующего содержания: "Ребенок болен, немедленно приезжай, Марика".

Вёрнле.

Копия. Гос. арх., М. МИД, шифр. отд., 1938. (Входящая.)
Венгрия и Вторая мировая война. – С. 111–112.

№ 11

6 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському послу в Празі щодо проведення плебісциту на території Підкарпатської Русі

Будапешт, 6 октября 1938 г.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНА КАНЯ ПОСЛАННИКУ В ЧЕХОСЛОВАКИИ ЯНОШУ ВЕТШТЕЙНУ

6121/86. Секретно!

На шифрованную телеграмму № 165.

Соблаговолите предупредить Берталана, чтобы он ни в коем случае не поддавался обещаниям чехов и безоговорочно стоял на прежних позициях, то есть на самоопределении с плебисцитом. Особо обратите его внимание на то, что если они не присоединяться к нам, а территории с венгерским населением будут отторгнуты, то в этом случае сложатся невыносимые для них экономические условия. Если же они присоединятся к нам, то эти вопросы можно будет решить в дружественном духе, с учетом их интересов. Плебисцит за автономию в рамках венгерского государства – это единственно разумное решение для русин.

Венгерская сторона разработала большую программу: сооружение огромных водохранилищ с многомиллионными ассигнованиями и вообще большие капиталовложения в промышленность.

Если по каким-либо причинам возникнут трудности в отстаивании этой позиции, то Берталан при всех обстоятельствах должен приехать в Пешт.

Петравич располагает соответствующими средствами для русинских руководителей.

Каня.

Копия. Гос. арх., М. МИД, шифр. отд., 1938. (Исходящая.)
Венгрия и Вторая мировая война. – С. 112.

№ 12

7 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма угорського посла у Варшаві міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані щодо необхідності проведення саботажу в районі Чопа

Варшава, 7 октября 1938 г.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА ВЕНГЕРСКОГО ПОСЛАННИКА В ПОЛЬШЕ АНДРАША ХОРИ МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНУ КАНЯ

6435/286.

Мои друзья настоятельно рекомендуют немедленно начать широкий саботаж в Русинской области. Венгрия еще не ввязалась в это дело. Вопрос о железнодорожной линии настолько занимает румын, что с ним следует срочно покончить, поставив всех перед совершившимся фактом – путем подрыва железнодорожных мостов (Чоп) и т. д.

Я договорился о подобных же акциях с польской стороны – с помощью агентов. Но до тех пор пока я не смогу сослаться на серьезные акции саботажа с венгерской стороны, все мои усилия окажутся напрасными.

Хори.

Копия. Гос. арх., М. МИД, шифр. отд., 1938. (Входящая.)

Венгрия и Вторая мировая война... – С. 112–113.

№ 13

8 жовтня 1938 р. – Пропозиція Руської і Української Центральних Народних Рад про склад автономного уряду Підкарпатської Русі

ПРОТОКОЛ:

З наради представників "Центральной Русской Народной Ради" і "Першої Руської-Української Центральної Народної Ради", яка відбулась дня 8-го жовтня 1938 року в домі краєвого уряду.

Присутні були: сенатори др.. Едмунд Бачинський і Юлій Фелдеші, посли Андрій Бродій, др. Павел Косей, др. Іван Пєшак, Юлій Ревай, Петро Жидовський і др. Степан Фенцик.

За Українську Народню Раду: о. Августин Волошин, Степан Клочурак і Дмитро Німчук.

За Ц. Русску Народню Раду: др. Йосиф Каминський, др Володимир Гомічко і Михайло Демко.

На нарадах одноголосно було рішено: домагатись для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала і одержить Словаччина на основі прилог, долучених до цього протоколу.

Дальше одноголосно було рішено запропонувати на прем'єр-міністра й на міністра народньої освіти Андрія Бродія, на міністра внутрішніх справ др-а Едмунда Бачинського, міністра судівництва др-а Івана Пещака, міністра комунікації, то є: залізниць, пошти і публічних робіт, – Юліяна Ревая, міністра здоровля і соціальної опіки о. Августина Волошина, міністра економічних справ др. Степана Фенцика,

Постановлено вимагати від чехословацького правительства безвідкладного сповнення цих домагань.

Ужгород, дня 8-го жовтня 1938.

Нова свобода. – 1938. – 11 жовтня.

Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів. Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. – Ужгород: Закарпаття, 2007. – С. 143. Далі – Тернистий шлях до України...

№ 13 а

10 жовтня 1938 р. – Телеграма угорського воєнного аташе у Варшаві начальнику генерального штабу Угорщини про проведення підривної акції на території Підкарпатської Русі

Варшава, 10 октября 1938 г.

ТЕЛЕГРАММА ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО АТТАШЕ В ПОЛЬШЕ БЕЛЫ ЛЕНДЬЕЛА НАЧАЛЬНИКУ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ВЕНГРИИ

368/К. а. – 1938. Срочно!

Начальник польского генерального штаба считает акцию, которая должна быть проведена в Русинской области с севера, задачей, ложащейся на польскую сторону. В целях обеспечения четкого руководства он не считает целесообразным использовать совместно польские и венгерские подрывные отряды. Поэтому он решил:

1. В Мукачево и Ужгород под руководством офицера будут направлены, как мне представляется, солдаты действительной службы в гражданской одежде. Численный состав отрядов будет соответствовать нашим планам.

2. По другим дорогам они направят в Русинскую область патрули, составленные из добровольцев, с целью осуществления взрывов и прочих подрывных действий.

Польская сторона активизирует свою деятельность, когда венгерские подрывные отряды развернут боевые операции. Для ко-

ординации действий они просят ежедневно информировать их об обстановке.

Боевая ценность Корена и его товарищей считается сомнительной, незачем с ними возиться.

Польский генеральный штаб считает излишним доставку венгерских подрывных отрядов по воздуху.

Докладывается Пятому отделу VI управления Министерства обороны.

Бела Лендъел,

Тернистий шлях до України... – С. 143–144.

№ 13 б

11 жовтня 1938 р. – Листівка, виготовлена технічним сектором II відділу Генерального штабу Війська Польського для розповсюдження серед населення Підкарпатської Русі з провокаційною метою щодо чехословацького уряду і крайової чехословацької спільноти

БРАТЬЯ!!!

Настал час освобождения!

В Мюнхене решили судьбу Чехословакии. Наступит раздел построенного на лжи государства, в котором многие народы еще страдают.

Русины! Готовтесь к этому дню!

День Вашего освобождения уже наступает!

Не верьте чехам, которые снова хотят обмануть Вас новыми обещаниями!

В "новой" Чехословакии снова будете РАБАМИ!

Чехи уничтожили Ваше хозяйство!

Закрыты фабрики, где раньше Вы работали!

ВАШИ СЫНОВЬЯ напрасно учатся и НЕ ПОЛУЧАЮТ РАБОТЫ!

Чехи-директора – на заводах и фабриках, чехи – рабочие!

РУСИНЫ повсюду лишены куска хлеба!

Все плоды Ваших полей взяла Прага!

С Ваших налогов платили жандармам, которые Вас угнетали. Ваши сыновья служили в армии на чужой стороне, в то время, когда дома Ваши братья голодали.

Довольно!! Сбросьте с себя чешское иго!

Граница Мадьярии приближается к Вам, и Вы идите ей на встречу!

Вместо чешской нужды, чешского угнетения получите Вы от мадьярской земли – пшеницу, вино и мир.

В сиянии короны Святого Стефана будете жить в богатстве и пользоваться религиозной, хозяйственной и политической свободой.

Фотокопія машинопису, AAN,
Військовий Інститут ..., 296/ II-26, к. 72

Павел Самус, Казімір Бадзюк, Геннадій Матвєєв. Акція "Лом". Польські диверсійні дії в Закарпатській Русі в світлі документів відділу II Генерального штабу Війська Польського. – Варшава, 1998. – С. 63.

№ 14

12 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському послу у Варшаві про спільну з Польщею підривну акцію на території Підкарпатської Русі

Будапешт, 12 октября 1938 г.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНА КАНЯ ПОСЛАННИКУ В ПОЛЬШЕ АНДРАШУ ХОРИ

6181/136. Совершенно секретно!

До сих пор удалось забросить в Русинскую область приблизительно 750–800 человек. После стычек и актов саботажа, имевших место вчера и позавчера, чехи буквально наглухо заперли границу. Соблаговолите вернуться к предложению, которое сделал в понедельник военный атташе, вновь попытайтесь добиться осуществления плана, представленного им польскому правительству. Я опасаюсь, что, если брожение, организованное ценой больших усилий и крупных расходов, не получит подкрепления с севера, непрерывность этого мероприятия окажется под угрозой.

Каня.

Копия. Гос. арх., М. МИД, пол. отд., 1938–7/а.–1060.
Венгрия и Вторая мировая война. – С. 113–114.

№ 15

12 жовтня 1938 р. – Нотатки М'єчислава Франковського щодо підготовки листівок, призначених для розповсюдження на території Підкарпатської Русі

11 жовтня 1938 р. о 12:00 за дорученням начальника 2-го відділення, сектор С, віддрукував у друкарні самостійного технічного сектору II відділу Генерального штабу 15 000 штук листівок з текстом, наданим Міністерством закордонних справ.

Листівки були надруковані на папері місцевого виробництва без ознак, які могли би видати їх походження.

Час виготовлення листівок: 8 годин – набір, купівля і підготовка паперу, верстка і коректура; 8 годин – друкування і біля 2 годин – упаковка, загалом – 18 годин.

Виготовленням листівок керував інженер М'єчислав Франковський за допомогою працівників самостійного технічного сектору II відділу Генерального штабу п. Собєрайчика і п. Мачейовського, а також працівниці 2-го відділення п. Ванди Зволіньської, яка здійснила коректуру.

Листівки були упаковані у пачки по 500 штук, а надруковані на папері вісьмох кольорів з метою полегшення контролю за їх розповсюдженням.

У додатку з метою обліку наведено взірці надрукованих листівок.

Уся макулатура під час виконання роботи була спалена.

Концепція листівки полягає у тому, що їх, начебто, видала на території Підкарпатської Русі руська (русофільська) організація з диверсійною метою.

Листівки розповсюджені на Підкарпатській Русі у жовтні 1938 р.

Для друку листівки використано російський шрифт типу антиква і [маюскула]

Фотокопія, машинопис. AAN, Військові інституції 296/II-26, криптонім 70-71

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 64–65. Переклад з польської.

№ 16

13 жовтня 1938 р. – Рапорт Яна Мєлчарського щодо спільної диверсійно-саботажної акції Польщі та Угорщини на території Підкарпатської Русі

Донесення № 1 від 14.10.1938 р., передане телефоном 13.10. 1938 р.

"Владислав" * приїхав у Сянки у супроводі консула** та його жінки і 12.10.1938 р. повідомив йому таке:

1. Образок розмірами 60 х 33 мм з шифром, де перша цифра 40, був розсекречений***.

---

* Псевдонім капітана Владислава Гуттре, представника 2-го відділення II відділу польського Генерального штабу в Ужгороді.

** Йдеться про М'єчислава Халупчинського, консула Польської Республіки в Ужгороді.

*** Йдеться про конспіративну перепустку через кордон для угорських учасників диверсійної акції на Закарпатській Русі.

2. Наші люди, крім охоронних грамот, відомих мені та "Владиславу", отримають також образки розміром 60 х 33 мм без шифру. При перетині угорського кордону шифр буде доданий. Я повідомив про це прикордонну службу і видав розпорядження, щоби мені доповіли про перетин людьми кордону (затверджено "Владиславом").

3. Угорці почали операцію:

а) На залізничній гілці на ділянці Береги-Ремети вбито жандарма, шляхового обхідника та його жінку – трупи перевезено до Ужгорода.

б) На північний схід від м. Мукачева у районі Вишній Коропець – Ромочевіця – Макарьово у лісах виявлено угорську диверсійну групу кількістю біля 500 осіб. 11.10.1938 р. на шосе з Ужгорода до Мукачева вислано транспорт артилерії, піхоти і кавалерії. У ніч з 11 на 12.10.1938 р. у напрямі з Мукачева чути артилерійські постріли. "Владек" припускає, що це сутичка військ з угорцями.

4. Декілька угорців з образками були заарештовані.

5. Усі мости – залізничні і автомобільні – охороняються військовими, жандармами і Народною Гардою* від кордону аж до Великого Березного на трасі Великий Березний–Сянки. "Владек" бачив це сам, їдучи до Сянок...

Прикордонна служба подає:

а) Увесь кордон серйозно охороняється, усі прикордонники мають телефонний зв'язок з Ужгородом.

Можливості:

а) Людей завжди можна перекинути бездоріжжям за допомогою контрабандистів...

"Бонецький",
14.10.1938 р., 15:00

Оригінал, рукопис. ЦХИДК., 461-1-509, криптонім 1.

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 65–66. Переклад з польської.

№ 17

16 жовтня 1938 р. – Інформація про збори Української Народної Ради

ВЕЛИКІ ДЕМОНСТРАТИВНІ ЗБОРИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ

Дня 16-го жовтня, в неділю, відбулися в найбільшій ужгородській залі кіно "Уранія" великі демонстративні збори Української Народної Ради.

Збори відкрив д-р Юлій Бращайко і між іншим сказав:

* Національна Гвардія.

– В цей день мали відбутися маніфестаційні збори обох Народних Рад: української і русскої, де мали промовляти міністри і делегати обидвох рад. Але пан прем'єр Бродій не погодився на спільний виступ з невідомих причин. (Шкода, бо між населенням панує протимадярський настрій і то можна було використати).

– Вже в останній хвилі заповіли ми селам, щоб не приходили, але всі не могли ми сповістити. Може, й добре, бо ось бачимо, що прибули ви в такій масі, а це свідчить про вашу свідомість.

Після цього взяв слово пан державний секретар о. Августин Волошин:

– На нас дивляться великі держави як на націю. Ми мусимо доказати, що ми політично і національно зрілі, щоб перебрати веденя нашої країни в наші руки. Ми не позволимо торгувати собою. Чотири великі держави, як будуть судити, то мусять дивитись і на наш життєвий інтерес. Я певен, що їх присуд піде на нашу користь, але коли не будемо свідомі, здисципліновані, то вони махнуть рукою. Через те проявляймо свою свідомість і тут, і на околиці. Гуртуймося, висилаймо телеграфічні протести до посольства великих держав. Задокументуймо, скажім відкрито, що не хочемо з тою державою мати нічого спільного, де ми були рабами, де ми були погноєм мадярів. Не сміють від нас забрати залізничну лінію й урожайні притисянські землі!

(Народ гуде: "Так є! Так є!".

– Складом нинішнього уряду і ми не є задоволені. З нашої сторони була охота співпрацювати, але не бачимо щирости. Коли ми підемо до боротьби з організованою силою, то в скорому часі ми поставимо умовини і вирішимо долю нашого краю.

Наступним промовцем був міністр Ревай:

– Українки й українці! Від середи зробили ми перші кроки до розбудови нашої країни. В Празі заграничні журналісти питали мене, чи з державністю не стане наша земля піємонтом до створення великої самостійної української держави. Тяжко вірити, щоб півмільйонове населення створило державу 50 мільйонової маси, та нема сумніву, що наші успіхи будуть електризуючою силою для цілого українства на всьому світі. Але тепер з цим мусимо обережно поступати, щоб у політичному світі не настали які комплікації, щоб нас не задавили вороги. Ми мусимо доказати перед світом, що ми народ зрілий на самостійне політичне життя. Підкарпатські українці хочуть жити своїм національним життям, ми нікому, ніякій державі не кидаємося в обійми... Звернули мені увагу закордонні журналісти на ту велику радість українців у Галичині і деінде з приводу іменування нашої влади. А я відповів, що вони наші брати по крові, і, зрозуміла річ, що вони радіють нашими успіхами, так само, як би ми раділи їх здобутками. Український нарід на найбільше на

захід висуненій землі виборов собі волю і незалежність, що має велике значення для цілого українського народу. Сонце завжди сходить зі сходу, але може бути, що цим разом воно зійшло з заходу (великі овації)... Але нашу радість знепокоюють голоси тривоги. Ворожі агітатори каламутять воду. В сусідніх державах роблять пропаганду, щоб зробити заворушення між українським населенням, щоб потім показати світові, що тут вибухло комуністичне повстання... щоб потім призвати сюди чужих робити порядки... Але наше здисципліноване населення постояло і не далося спровокувати, ані заманити в їхні сітки... Від середи наша країна вільна. Стара Чехословацька Республіка перетворилася в федеративну державу чеської, словацької й української республік. Будемо мати тільки спільного голову федеративної держави, загранічну політику, військо і гроші. Всі інші функції празьких міністрів перейшли в наші руки. Ми осягнули максимум того, що в кожному разі могли осягнути. А тепер від вас і від нас усіх залежить, щоб сконцентрувати всі наші сили до творчої праці. Ми мусимо з'єднатись і перебрати всю владу в руки тим більше, коли творимо майже 70% всього населення, отже, абсолютну більшість. Перед нами ще велике завдання, переведення виборів, скликання сойму, упорядкування конституції. В нас партій нема, під проводом Народної Ради мусимо скупчити всі фізичні і моральні сили нашого народу.

– З русскими ми пішли на компроміс. Але дуже помиляються ті, що думають, що вони гратимуть головну роль, а ми другорядну. Проти таких замірів всі українці, як один, мусимо виступити.

– Після впорядкування кордонів нас жде велика праця. Наша влада мусить вирішити господарсько-рільничу проблему, щоб біля сто тисяч перелюдненого верховинського населення кудись примістити. Мусимо хоч тепер перевести земельну реформу і подбати про працю і хліб для цілого населення нашої країни.

– Закликаю всіх українців до спільної праці. Зробім "табуля раса", забудьмо все, що нас розділювало. Ми не сміємо поповнювати таких хиб, як 1918 року. За 20 років нашої боротьби ми вже дечого навчилися. Кожна свідома одиниця нехай стоїть на своєму місці, а наша народна єдність нехай буде тією скелею, на якій ми побудуємо краще майбутнє нашого народу.

Промовець Федір Ревай:

– Ось у моїх руках летючки, які видали панове з противного табору. Супроти нас наші рускіє обіцяли толеранцію, а тепер наше населення називають українськими бандитами. (На залі величезне збурення й викрики: "Фуй! Ганьба!"). Ці панове не мають місця на нашій землі! (Викрики: "Так є!"). Ось учора попрощали ми нашого героя в Дубриничах, Андрія Ригана, якого вбила мадярська банда... Ми хотіли сьогодні запротестувати перед цілим світом проти мадяр-

ської пропаганди, але ці пани, замість того, щоб з нами разом маніфестувати проти мадярні, видають проти нас летючки (викрики: "Ганьба! Розпустити Автономний Союз!").

Промовець Степан Клочурак:

– Ми мусимо зреорганізувати, перетворити ціле наше політичне життя. Ми мусимо зімкнутись довкола Української Народної Ради і спільним, одним українським фронтом піти до боротьби. Я вже пережив одну революцію і багато навчився. Навчився я, по-перш, і пізнав, що тільки той виграє, хто не втратить своїх нервів і свого спокою. Мусимо виконувати всі накази проводу і не втратити голови, не втратити свого здорового розуму. Під проводом Народної Ради йдемо до боротьби. Витворюймо гурти цієї Ради, які освідомлювали б народ, і приготовляймося до вирішаючого кроку, щоб на нашій українській землі була своя українська влада! (Вигуки з зали: "Так є!").

Д-р Степан Росоха:

– Сповіщаю сумну вістку: у зв'язку з нашим визволенням і проти польської політики протестувала передучора у Львові українська молодь. При демонстраціях польські бандити вбили 11-х українців, а 56-х тяжко зранили. Поляглим борцям віддаймо честь повстанням з місця й однохвилинною мовчанкою...

– Щодо дальшого, то ставлю внесок ухвалити таке:

Негайно усунути ведучих урядовців, які шкодять українській справі (вигуки: "Так є!"), усунення русотяпських шкільних інспекторів, заборонити всі чеські школи, усунути мовний хаос і державною мовою признати мову українську (великі оплески на залі) і перебрати поліцію і жандармерію в свої руки, перебрати пошту і управу залізниці, перевезти наше військо на Підкарпаття і застановити всі екзекуції! (Вигуки з зали: "Так є!").

Промовець В. Ґренджа-Донський:

– Провокують нас мадяри, а вже й ті роблять провокації, з якими ми пішли на компроміс... Сьогодні владними літаками та автами розкидують летючки проти українців, замість того, щоб іти проти спільного ворога. Проти мадярської банди, проти провокаторів всілякої масти українське населення безборонне і не є запевнене. Тому ми вимагаємо, щоб українське населення було озброєне. (Вигуки з зали: "Так є!"). Ми вимагаємо в руки зброю, і тоді ми оборонимо своє життя і своє майно. Зброю нам у руки давайте! (Величезні вигуки: "Зброю нам у руки, зброю!") Ми святочно проголошуємо, що від сьогодні синьо-жовтий прапор уважаємо своїм державним прапором. (Великі оплески і вигуки: "Проголошуємо!").

Д-р Юлій Бращайко:

– Пропоную з нинішніх загальних зборів післати телеграми амбасадорам чотирьох великих держав у Празі з нашим проголошенням, що ми хочемо жити в федеративній державі чехів, словаків і

українців Ми протестуємо проти всякого порушення наших границь, які загарантували 28 держав, між іншими і ті великі чотири держави, що тепер рішатимуть про нашу долю. Наші господарські і комунікаційні інтереси вимагають цілість нашої країни... Зі всіх сіл Підкарпаття подібні телеграми мусять піти на адресу амбасадорів тих держав, щоб вони бачили, що цілий народ противиться всякому нарушенні границь...

Всі внески маніфестаційні збори прийняли. Наприкінці відспівано український гімн і з тим народ, вище тисячі душ, розійшовся.

На нинішніх зборах було видно той запал, той ентузіазм, яким перейняте наше населення, зокрема наша українська молодь. Ми віримо в свою перемогу, бо народ з нами!

1938

Василь Ґренджа-Донський.
Я теж українець.– Ужгород: Закарпаття, 2003 – С. 311–315.

№ 18

19 жовтня 1938 р. – Донесення начальника відділу головного штабу чехословацької армії про підривну діяльність угорських терористичних груп на території Підкарпатської Русі

10 жовтня 1938 року було вчинено напад на залізничну станцію Боржава на Підкарпатській Русі, причому був убитий провідник поїзда Ярослав Гошек.

Розслідуванням було встановлено, що напад на станцію вчинила нелегальна озброєна угорська банда, яка таємно перейшла державний кордон з Угорщини на Підкарпатську Русь. Ця банда намагалась також підірвати залізничний міст через Боржаву. Дальшим розслідуванням і допитом затриманих було з'ясовано, що ці банди організовані в Угорщині під безпосереднім керівництвом службовців угорської армії, що терористи виключно угорські громадяни, що вони військовослужбовці дійсної служби або запасу, спеціально вивчені й озброєні для терористичних цілей. Головний центр цих терористів у Кішварді в Угорщині, де є учбовий табір і командування цих нелегальних банд, що звуться "Szabad csapatok".

Навчання терористів відбувається під керівництвом угорських офіцерів дійсної служби. Потім банди зі зброєю, але в цивільному одязі направляють до кордону з Підкарпатською Руссю, а звідти їх надійні провідники таємно переводять на Підкарпатську Русь. Головним завданням цих нелегальних банд є, напевне, з одного боку – вести пропаганду серед населення Словаччини і Підкарпатської Русі, щоб підготувати ґрунт для плебісциту на користь Угорщини, з другого боку – терористичними діями викликати неспокій і непевність серед населення Підкарпатської Русі, створити там обстановку, яка

була б причиною для прямого втручання угорської армії і щоб це втручання було полегшено викликаними непорядками.

Здається, що терористи почали переходити державний кордон уже на початку цього місяця різними по кількості бандами. Ще не з'ясовано, яка кількість терористів проникла на Підкарпатську Русь. Згідно попередніх відомостей, кількість інсургентів на Підкарпатській Русі становить від 600 до 1000 солдатів.

Банди озброєні пістолетами-кулеметами німецького виробництва, рушницями зразка 88, автоматичними пістолетами й ручними гранатами.

Деякі терористи мають вибухові речовини. Мають, напевне, також кулемети великого калібру.

Встановлено, що на Підкарпатській Русі є дві терористичні групи:

в лісовому масиві біля села Шаланки (на схід від Берегова) в лісах Лапошерде і Надьєрде;

на території Ліскове–Дрисине (приблизно 12 км на південь від Мукачева).

З 11 по 14 жовтня 1938 р. проти цих терористів було проведено декілька збройних наступів, під час яких деяку кількість терористів було вбито, поранено й захоплено.

14 жовтня 1938 р. біля Шаланок (на схід від Берегова) групу терористів було оточено. Під час цих дій 305 терористів здалися.

З допитів полонених стало відомо:

Військові запасу, солдати й офіцери, були покликані в кінці вересня ц. р. на військову службу до Вашарошнамені, звідки їх було переправлено до Кішварди, де перебуває командування "Сабад чапаток" і учбовий табір. Їх було розміщено в приміщенні гімназії.

Командир учбового табору – підполковник Геяш Іштван.

Ад'ютант – надпоручик Єзенські Ференц.

Прикомандирований – підполковник Гайнал Ференц. Усі вони офіцери дійсної служби.

Крім них, для навчання "Сабад чапаток" призначено біля 30 офіцерів дійсної служби.

В таборі чотири батальйони, кожний з трьох рот. Рота має три взводи. Є дві самостійні роти підривників. Командир першого батальйону капітан Геяш Аврел. Командир другого батальйону капітан Вен.

Командиром першої роти підривників був надпоручик Йозеф Прем з Кечкемета, один з головних організаторів цих терористів. Він мав в одній з перших груп перейти чехословацький кордон і взяти участь у нападі на Боржаву.

Організація рот: кожна рота має приблизно 130 солдатів і побудована так:

1-й взвод має три відділення, в кожному відділенні 2–3 легких кулемети;

2-й взвод має відділення, озброєні двома кулеметами великого калібру (22 мм) та вибухові речовини;

3-й взвод – ударний, має три відділення, солдати мають рушниці зразка 88 і по 200 патронів. Кожен офіцер і унтер-офіцер ударної роти озброєний автоматичним пістолетом, кожен солдат має дві ручні гранати.

Полонені свідчать, що в учбовому таборі в Кішварді є або було 1500–3000 солдат, яких поступово, групами, відсилають на Підкарпатську Русь і в Словаччину.

Деякі полонені свідчать, що на Підкарпатській Русі вони повинні з'єднатися з польськими терористами і що їх метою є встановлення спільного угорсько-польського кордону на Підкарпатській Русі.

За останніми відомостями, під час ліквідації центру терористів біля Берегова було захоплено:

26 офіцерів запасу,

62 унтер-офіцери запасу,

205 солдатів запасу угорської армії,

3 чехословацьких громадянина.

Одержані документи свідчать, що кампанія організована генеральним штабом військового міністерства.

Додаток від 14 жовтня 1938 року.

Операція біля Шаланок ввечері 14 жовтня була закінчена. 305 терористів було взято в полон, а решту – перебито.

Наші втрати: один жандарм убитий, чотири солдати поранені, з них один – тяжко.

З допиту захоплених біля Берегова терористів відомо, що всі вони добровільно пішли на цю кампанію на заклик угорського уряду. Це, переважно, члени "Левенте", "МОВ", та інших угорських ірредентичних організацій.

Зв'язок терористичних банд з угорською армією доведений, як зізнанням полонених, так і документами, військовими білетами та різними посвідченнями, які терористи, незважаючи на заборону, мали в себе. Сучасна зброя та її кількість доводить, що озброєння могла дати тільки армія. Далі доведено, що головні учбові табори терористів були в Кішварді й Вашарошнамені, де терористи навчались у військовій формі й під командуванням угорських офіцерів дійсної служби. Головний командир Геяш і підполковник Гайнал нам відомі.

Ймовірно, що терористи почали переходити кордон з Підкарпатською Руссю 3 жовтня кількома групами:

1. Перша невелика група правдоподібно мала пропагандистські завдання і повинна була підготувати ґрунт для останніх, більших

груп. Про цю групу нема відомостей, можливо, що вона перебуває десь на території Мукачева.

2. Друга група перейшла кордон вночі з 9 на 10 жовтня цього року. Це була, очевидно, група надпоручика Према, яка налічує біля 120 солдатів. Ця група не була затримана.

3. Третьою групою був батальйон, який 14 жовтня було ліквідовано. Але одній роті вдалося втекти. Про неї нема відомостей.

Деякі полонені розповідають, що це була генеральна кампанія, яка велась не тільки на Підкарпатській Русі, але й на Словаччині. Але оскільки на інших територіях досі не було виявлено жодної нелегальної банди, можна вважати, що кампанію було розпочато тільки на Підкарпатській Русі, та що твердження про генеральну кампанію проти цілої Словаччини було терористами вигадане.

Взята в полон інтелігенція (офіцери запасу, всі люди літні) повідомляє, що вона була втягнута в цю кампанію обманом. Їм обіцяли, що на окупованій Підкарпатській Русі всі вони одержать негайно державні посади.

Було конфісковано 60 000 к. ч., які терористи мали для ведення пропаганди.

(Без підпису)

Воєнно-історичний архів Чехословацької Соціалістичної Республіки в Празі, MNO–HS. Переклад з чеської.

Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. 5. – Ужгород, 1967. – С. 30–34.

№ 19

20 жовтня 1938 р. – Рапорт Казимира Лурського про хід угорської диверсійної акції на території Підкарпатської Русі

Коменданту Східно-Малопольського прикордонного округу, Львів
(у службовому порядку)

Доповідаю: Угорські повстанці, які 17 числа поточного місяця о 05:00 перетнули кордон ЧСР у бік Польщі на ділянці застави Климець, дали такі покази:

Щоденно до кордону автомобілями підвозять по декілька загонів численністю по 6 осіб у кожному, де вони отримують завдання на проведення розвідки, здійснення диверсій і вивчення настроїв населення на території ЧСР. Ці загони повинні діяти у смузі між Мукачевом до віддаленості приблизно 20 км від угорського кордо-

ну. Диверсійний загін чисельністю 10 осіб перетнув кордон на ділянці застави Климець та 6 числа цього місяця вийшов маршем з м. Тарпа у напрямку Берегово. На південь від Берегова у районі м. Мачола і м. Чума виявлено бетонні укріплення з наявністю автоматичної зброї. У Берегові не виявлено більше чисельних військових підрозділів, тільки жандармерія. Місцеве угорське населення було озброєне угорською владою. Як тільки про це дізналися чехи, вони негайно направили туди військові підрозділи невідомої чисельності. З м. Берегова дісталися лісами в район Мукачева, озброюючи по дорозі угорське населення. Було роздано 18 гвинтівок і по 200 набоїв до кожної. У Мукачеві не були, але через свого інформатора встановили, що там розміщений сильний гарнізон з великою кількістю артилерії і бронетехніки. Нумерації підрозділів вони не знають. Євреї у Мукачеві зібрали 5 000 000 чеських крон на боротьбу з угорцями. Залізниця Чоп – Берегово – румунський кордон охороняється постами безпеки, які складаються з єврейських сіоністів-добровольців. З Мукачева лісами рушили в напрямку на Сваляву. Через свого інформатора встановили, що у південній частині м. Свалява знаходяться великі заводи з виробництва боєприпасів. Міст на залізничній гілці, що веде до заводських складів, підірвали разом з одним складом. Звідти рушили у напрямку на Воловець, який вони обійшли з заходу. Від лісничого, який провів їх лісами, довідалися про пересування військових підрозділів у районі Воловця, а також про збільшення кількості жандармів на дорогах. З Воловця рушили у напрямку на Верхні і Нижні Верецьки. У районі м. Нижні Верецьки їх оточили військові підрозділи і загони жандармерії. Вони все ж потрапили у район м. Латірка і прикордонними лісами дісталися через заставу Климець на територію Польщі. Там вони встановили, що мешканці прикордонних районів хочуть приєднатися до Угорщини, а чим далі на північ, тим настрої все більше формуються під впливом чеської і комуністичної агітації. Ці жителі [...] Підкарпатської Русі, ставилися до них вороже, доносячи [...] чеським органам влади.

Комендант Комісаріату Казім'єж Лурскі, підкомісар

Копія, машинопис, ЦХИДК, 461-1-510, криптонім 32
Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 73–74. Переклад з польської.

№ 20

21 жовтня 1938 р. – Рапорт Станіслава Папроцького у відділ Генерального штабу Війська Польського про хід угорської диверсійної акції на території Підкарпатської Русі

Генеральний штаб, II відділ – підполковнику Генерального штабу Банах, Варшава

Подаю наступні відомості про угорське повстання:

[...] Група налічує 13 чоловік.

08.10 ця група у складі 13 осіб під командуванням підпоручика резерву Кемери Ноль Імре вийшла з Угорщини, підірвала залізничний міст на річці Боржава та здійснила декілька актів саботажу проти чеських властей на Підкарпатській Русі, після чого, не втративши жодної людини, дісталася прикордонними лісами до польського кордону.

Друга група 17.10 перетнула польський кордон поблизу Климця без провідника, керуючись тільки мапами і інформацією населення.Група налічує 10 осіб... Ця група вийшла з Угорщини 06.10 у складі 22 осіб під командуванням поручика Кошшокурті Поула, підірвала дерев'яний міст у Латовицях* і залізничний міст у Сойбах** на залізничній гілці, що веде до заводу боєприпасів. У Гросбереку*** група віддала частину свого озброєння місцевим угорським повстанцям, а сама, озброєна двома автоматичними пістолетами, 10 автоматами, 18 ручними гранатами і 2000 стрілецькими боєприпасами, рушила лісами до польського кордону. По дорозі група мала декілька сутичок з жандармами, під час яких загинуло 12 осіб.

Третя група перетнула польський кордон 20.10 о 03:20 на ділянці застави Лібухора комісаріату Сянки. Група складалася з 1 особи, а саме: поручика резерву Ульріха Йозефа, керівника четвертої групи повстанців. Його група у складі 100 осіб 14 днями перед цим перетнула угорсько-чеський кордон поблизу залізничної станції Тарпа. У районі Мукачева загін був розбитий чехами, поручик Ульріх утік у Польщу, що сталося з його людьми йому невідомо.

Четверта група 20.10 о 6-й годині перетнула польський кордон на ділянці застави Лібухора комісаріату Сянки. До складу групи входить 2 особи, а саме: 1) кадровий підпоручик Золо Марчін з 4-го мотоциклетного батальйону з місцевості Кішкунхалош, а також капрал резерву Папп Георг. Золо був командуючим п'ятої і шостої груп повстанців у складі 35 чоловік з двома ручними кулеметами. Ці групи під Мукачевом були розбиті чехами. Золо з п'ятьма людьми і двома ручними кулеметами утік у напрямку Польщі. Поблизу місцевості Перехресне перед заставою Лібухора ввечері 19.10 групу оточили 20 чеських жандармів, виникла сутичка, у результаті якої угорці розсіялися. Золо і Папп втекли до Польщі, доля решти загону невідома.

---

* Лецовиця.

** Невідома місцевість.

***Невідома місцевість.

П'ята група перетнула польський кордон 21.10 о 03:00 на ділянці застави Опожец комісаріату Лавочне. До складу групи входить 2 особи, а саме: 1) доктор Віктор Дежо і 2) Поляк Антон. Ця група під назвою "Чопорт" належала до загону поручика Према і вирушила з ґміни Торка 09.10, а 11.10 поблизу Мукачева була розбита чеськими військовими підрозділами, причому угорці кинули зброю. З того часу вони втікали лісами до Польщі.

Шоста група перетнула польський кордон 21.10 о 03:00 на ділянці застави Опожец комісаріату Лавочне. До складу групи входить 9 осіб... Ця група 07.10 під командуванням Обіса вирушила з ґміни Торпа у складі 9 чоловік, взявши з собою листівки, які вони на своєму шляху роздавали угорським і руським жителям. На околиці м. Свалява група з'єдналася з п'ятою групою і була обстріляна угорськими жандармами. П'ята і шоста групи складаються лише з цивільних осіб.

Майор Папроцкі

Копія, машинопис, ЦХИДК, 461-1-510, криптонім 47–49
Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 74–76.
Переклад з польської.

№ 21

21 жовтня 1938 р. – Маніфест Першої Української (Руської) Центральної Народної Ради з вимогами до празької влади

МАНІФЕСТ

Громадяни і громадянки!

Давня наша мрія: створення своєї держави, де панами були б ми самі на своїй землі, здійснюється. Старі часи гніту і неправди минули і не сміють ніколи вернутися.

В своїй державі зарядимо все по своєму смаку так, щоб не було нуждарів, безробітних, голодних і босих та щоб ніхто не наживався з мозолиці нашого селянина і робітника. Не дозволимо лихварські здирства. Кожний мусить добитися правди свого справедливого діла.

Від нашої влади вимагаємо наступне:

1.Забезпечення дотеперішніх границь проти Мадярщини і Польщі, прилучення цілої Земплинщини і шариських та списських округ з нашим населенням до Підкарпаття.

2. Вимагаємо негайного виготовлення й ухвалення конституції нашого краю.

3. Вимагаємо проведення виборів до нашого парламенту (сойму).

4. Наша народна мова (українська, або, як кажуть, малоруська) мусить бути державною мовою (язиком), якою мають видавати закони і розпорядки та якою мають урядувати суди, всі державні і публічні уряди.

5. Наші свята (греко-католицькі і православні) мусять бути святами державними.

6. До державної служби ніхто не може бути прийнятий, хто не є членом нашого народу.

7. Вимагаємо усунення всіх урядовців, які прогрішилися проти нашого народу.

8. Вимагаємо скасування всіх чеських і словацьких шкіл на нашій землі, де для цього нема законної підстави.

9. Вимагаємо розв'язання всіх політичних партій. Натомість український нарід створить могутнє Національне Об'єднання.

10. Вимагаємо співпрацю з Німеччиною в політиці заграничній і господарській і на кожному полі.

11. Вимагаємо перебрання у свої руки всіх грошових, промислових, торговельних, господарських і соціальних установ, які свої осередки (централі) мають поза Підкарпаттям.

12. Вимагаємо працю для населення і з тією метою вибудування залізниць з Ужгорода до Мукачева, з Перечина через Сваляву до Хуста, з Малого Березного до Пряшова і Маргецан. Також вибудування державної дороги з Перечина до Хуста і з Волосянки до Ясіня.

13. Вимагаємо розбудову всякого промислу, фабрик, електрівень, і радіостанції.

14. Вимагаємо віддовження селян і робітників, застановлення всяких екзекуцій і ліцитацій, забезпечення Верховини хлібом, вільної торгівлі збіжжям, мелаєм (кукурудзою) і побудування для тої цілі магазинів на Верховині.

15. Вимагаємо ревізію земельної реформи і дальшого негайного переведення земельної реформи на державних і латоричанських землях.

16. Вимагаємо негайне перенесення соляних млинів з Оломовца на Підкарпаття.

17. Вимагаємо повне відшкодування за шкоди, що постали у Світовій війні і під час теперішньої мобілізації.

18. Вимагаємо вибудування лічниць в Хусті, Воловім, Рахові, Березному і Лютій та амбулаторії в менших місцях.

19. Вимагаємо ревізію концесій корчм, готелів, трафік, кін, алтей, театрів і загально-торговельних підприємств.

20. Вимагаємо заснування свого університету для Підкарпаття і також інших високих шкіл.

"В СВОЇЙ ХАТІ СВОЯ ПРАВДА І СИЛА І ВОЛЯ!"

В Ужгороді, дня 21 жовтня 1938 р.

ЗА ПЕРШУ УКРАЇНСЬКУ (РУСЬКУ) ЦЕНТРАЛЬНУ НАРОДНУ РАДУ:

Степан Клочурак
Д-р Михайло Бращайко
Д-р Микола Долинай
Федір Ревай
Микола Лацанич
Дмитро Німчук
Федір Шімоновський
Василь Свереняк
Проф. Карло Феделеш, Берегово
Василь Федак
Михайло Попадючок
Олександр Тар, Севлюш
Юрко Лацанич, Ужгород
Іван Герич, Перечин
Д-р Юлій Бращайко, Ужгород
Іван Булеца, Кальник
Учит. Андрій Ворон, Севлюш
Волошин, абсольв. госп. школи
Інсп. Гуснай, Берегово
Інсп. Гулянич, Хуст
Іван Грига, Верецьки
І. Галмáй, Севлюш
Юрко Довбей, Перечин
о. Віктор Желтвай, Ужгород
Франц Агій
Микола Лизанець
Василь Грабар
Д-р Микола Цуперяк
Михайло Карбованець
Ірина Невицька
Микола Бабота
Василь Ґренджа-Донський
Іван Ігнатко, Білки
Василь Клемпуш, Ясіня
І. Келемен, Велика Копаня
А. Лацанич, Великий Березний
Інсп. Олександр Маркуш, Тячів
Михайло Марущак, Бичків
Інсп. Юрій Пазуханич, Волове
С. Петровцій
Йосиф Данько, Баранинці
В. Приймак, Тересва
Петро Перевузник, Середнє

Єлисавета Станькова, Хуст
Проф. Августин Шерегій, Бичків
Інж. В. Тегза, Буштино
о. Іван Фленько, Йовра
Іван Човбан, Ужгород
Проф. А. Чичура, Хуст
Дир. Августин Штефан, Мукачів
Д-р Степан Росоха
Михайло Тулик, Ужгород
Євген Шерегій, Хуст
Іван Рогач, Ужгород
1938

Василь Ґренджа-Донський. Я теж українець. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – С. 315–317.

№ 22

24 жовтня 1938 р. – Донесення Станіслава Кіяка про хід підготовки польських спеціальних операцій на території Підкарпатської Русі

ДОНЕСЕННЯ № 1,

складене на підставі інформації, отриманої від майора Анкерштайна контрактним службовцем Казім'єжем Снаглєвським з Е 2

Бойові дії

Майор Анкерштайн відправив у ніч з 22 на 23.10.[19] 38 р. патруль диверсантів, до складу якого входить 3 чол. і 2 провідники, з метою дій у районі Оленьово на шосе Перечин – Свалява. Об'єктом диверсії повинні були стати телеграфна лінія зв'язку і мости.

У ніч з 23 на 24 поточного місяця вислано загін, який складається з 22 осіб і одного провідника, з метою здійснення диверсії у районі на північний схід від Перечина.

У ніч з 24 на 25 поточного місяця буде вислано загін, який складається з 22 осіб, для здійснення диверсії на території Русі на схід від залізничної колії Лавочне – Свалява.

Крім того, майор Анкерштайн має три інших підготовлених загони, до складу яких також входить дозор бійців. Ці загони майор Анкерштайн по черзі відправить до Русі.

Оригінал, машинопис, ЦХИДК, 461-1-508, криптонім 83-85

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 77–78. Переклад з польської.

№ 23

25 жовтня 1938 р. – Привітальний лист Генеральної Управи Українського Національного Козацького Руху (УНАКОР), надісланий на адресу автономного уряду Підкарпатської Русі

Генеральна управа. ч. 2741/УВК
3 жовтня 1917 р. Чигирин
Монахія 25 жовтня 1938 року,
Норденд штрассе 1.

ДО ВИСОКОГО УРЯДУ КАРПАТОУКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ, на руки ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА МІНІСТРА ПРЕЗІДЕНТА!

УЖГОРОД

Ваша Ясновельможність!

Віковий гніт неволі та чужого панування над Великим Українським Козацьким Народом від Карпат до Кубані– стався, хоч і частинно, але розбитим сьогодні на споконвічній підкарпатській Українській козацькій Землі.

Тут на Підкарпаттю, на західному стикові Великої Української Козацької Нації, нащадки великих і славетніх прадідів пізнали:–

Хто вони! – яких батьків діти!

І, водимі славними вождями та борцями за честь і славу України, 8-го жовтня 1938 року відбудували, під їхнім проводом, Карпатоукраїнську Козацьку Державу та проголосили свій український Уряд.

З цієї важливої та великої історичної нагоди, ми Українські Вільні Козаки (Український Національний Козацький Рух УНАКОР) засилаємо Карпатоукраїнському Козацькому Народові, його Президентові та Урядові наші найщиріші поздоровлення та найсердечнійші побажаня до успіху в праці, яка має стати основою до відбудови ЄДИНОЇ СОБОРНОЇ САМОСТІЙНОЇ ВЕЛИКОДЕРЖАВНОЇ УКРАЇНИ.

Засилаючи ці наші поздоровлення й побажання, ми одночасно свідчимо про наше бажання стати до найщільнішої співпраці з Урядом. Карпатської України, яко нашим національним урядом!

Ми знаємо, що вороги відродження Самостійної і Соборної України та деякі й українські політичні угруповання, що тримаються своїх вузьких групових засад, а то і орієнтацій на чужі, ворожі Україні, сили – не скажуть про нас нічого доброго, а, навпаки, поквапляться навіть облити нас брудом перед Урядом Карпатської України.

Але ми, Українські Вільні Козаки, не маємо а ні часу, а ні потреби спростовувати усіх цих наклепів і натомість заявляємо, що нашим прагненням не є осягнення урядових посад, не є творення авантюр і інтервенцій чи революцій проти своїх національних урядів, а є якийсь намір стати до допомоги кожному законному українсь-

кому національному урядові нашою національно-патріотичною працею!

Ми хочемо, аби тяжкі наслідки 1917–20 років Україна не тільки забула, але в майбутньому їх і оминула!

Ми бажаємо виплекати посеред нашого поневоленого й покаліченого народу ту національну козацьку свідомість і гордість, яку викликає націонал-соціалізм в Германії та фашизм в Італії!

Ми воліємо дати Українській Козацькій Державі оден з найголовніших фундаментів її міцности й тривалости тобто: – модерне рейстрове Козацьке Військо, збудоване на засадах лицарських традицій Козацької України, де честь козацького жупана й Батьківщини зрослися би в одно ціле, як то приміром є в Німеччині й Італії та посеред ин. модерних національних державних народів світу!

Ми прагнемо дати Україні таку ж саму свідому й орґанізовану національно-політичну армію, якою приміром є в Германії СА СС і молодь, а в Італії фашистівська міліція й Баліла, та на яку в Україні міг би спертись кожен національний уряд і яка би оговорила той моноліт національно-державної свідомости в народі, чого у нас бракувало!

Не бракує нам, Вільним Козакам, також зв'язків посеред національних течій в Європі, які зацікавлені в відродженню Самостійної України і своїми впливами можуть створити нам, українцям, відповідну допомогу!

Йдучи до нашої мети твердо й непохитно від часу Всеукраїнського Вільнокозацького З'їзду 3-го жовтня 1917 року в м. Чигирині, ми тому одверто й щиро оповіщаємо про наше бажання стати Вам на допомогу у вищезазначенім напрямі.

Приймаючи до уваги все вищенаведене, гадаємо ми також що, сучасний центральний Чехо-Словако-Український Уряд в Празі після того, коли він стався залишеним його союзниками на заході і сході, перестане плекати стару невдалу московсько-антантську політику, а стане на шлях добросусідського порозуміння з Німеччиною і подбає про те, аби якнайшвидше відродилась Самостійна Україна на всіх землях, на яку він зможе спертись в майбутньому і, вже доцільніше, ніж на Москву, та буде в стані переорати шлях тому прагненню Польщі, яка за рахунок Карпато-України воліє створити спільність кордону з Угорщиною, а тим самим і Дунайсько-Балтицький блок.

Сподіваючись, що Високий Уряд Карпатоукраїнської Козацької Держави, який стоїть поза партіями, зрозуміє правдиво нашу щиру й одверту пропозицію до співпраці і тому ми вітаємо його нашим гучним козацьким:

Слава Великодержавній Козацькій Україні!

Слава Міністрові Президентові Карпатоукраїнської Козацької Держави!

Слава його урядові!

Слава Карпатоукраїнському Козацькому Народові!
В імени Українського Вільного Козацтва УНАКОР:

Полковник Іван Полтавець-Остряниця
Отаман УВК УНАКОР
Полковник Іван Волошин-Берчак.
Генеральний Писар УВК УНАКОР
Л.Бондаренко

Генеральний Хорунжий УВК УНАКОР

Президія Уряду Карпатської України в Хусті

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 1–2.
Оригінал. Машинопис.

№ 24

Близько 25 жовтня 1938 р. – Звернення* Крайового Проводу Організації Українських Націоналістів і Української Військової організації Закарпаття до населення краю, Буковини та Бессарабії

ВІД РУК ДО РУК! ВІД ХАТИ ДО ХАТИ!

Український Народе! Українські Націоналісти!

Під сучасний момент переживає Україна найтяжчі хвилі поневолення!

На всіх просторах українських земель горять гекатомби жертв!

На наше українське Закарпаття простягають свої лапи мадяри, поляки і циганська банда румунів.

У відповідь ми їм кажемо: геть свої брудні лапи, бо Закарпаття було, є й буде українське!

Залежно від того, як тепер поставимося, така буде наша майбутність.

Тому кидаємо заклик: Під сучасний момент кожний клаптик української землі – то фортеця українства.

---

* Листівка (звернення) була виготовлена в другій половині жовтня 1938 р. II відділом (розвідка і контррозвідка) польського генерального штабу з провокаційною метою. Вона мала на меті привернути увагу румунського уряду до проблеми зростання іредентистських (возз'єднавчих) тенденцій в діяльності українського визвольного руху на території Закарпаття і його можливого поширення на підвладні Румунії території Північної Буковини та Бессарабії. Цим самим польські військові кола намагались у позадипломатичний спосіб переконати румунів у необхідності сприяння Угорщині в окупації нею території Підкарпатської Русі. Листівка поширювалась польською військовою розвідкою на території Марамарош-Сігета, Чернівців та Підкарпатської Русі. (Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej).1938 –1939. – Toruń, 2007. – S. 160-161).

Тому, передовсім, Українські Землі під Польщею, а також Буковина й Бессарабія мусять дати зі свого боку всі свої сили для підготування хвилі великого зриву цілого українського Народу!

Геть з московським окупантом, геть з польским дикунством та румунським постолом!

Хай живе Соборна Україна!

Хай живе Українська Національна Революція!

Ужгород. XXI року Української Національної Революції

Крайовой Провід Організації Українських Націоналістів і Української Військової Організації Закарпаття

Фотокопія, машинопис, AAN, Військовий інститут ...., 296/II-26, к. 66–68

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 81–82. Переклад з польської.

№ 25

26 жовтня 1938 р. – Протокол з текстом присяги, прийнятої А. Волошином після призначення його на посаду прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі

26 жовтня 1938 р.
м. Ужгород

ПРОТОКОЛ

Написаний дня 26. жовтня 1938 в канцелярії министра Дра Едмунда Бачинського в Ужгороді з нагоди зложення урядової присяги телефонічною дорогою министра для Підкарпатської Руси Мсгр. Августина Волошина до рук предсідника влади армаднього генерала Яна Сирового в заступстві президента республики на основі § 60 конституційної грамоти республіки Чехословацької.

Міністр для Підкарпатської Руси Мсгр. Августин Волошин точно о годині 16.40 перечитав до телефону слідуючу формулю присяги : " Присягаю на свою честь и свідомість, що буду совісно и не стороньо зповняти свої обов'язки и буду дбати про точне виконання конституційних и інших законів."

При складанні присяги були присутні як свідки генерал дівізії Олег Сватек і віце-губернатор Підкарпатської Руси Др. Олександер Бескид.

Дано як вище.

Присягу складаючий:
Августин Волошин

Свідки :
Генерал Олег Сватек

Віце-губернатор Підкарпатської Руси
Др. Олександер Бескид

Державний архів Закарпатської області. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 47. – Арк. 18. Відпуск.

Карпатська Україна (1938–1939): Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 44–45.

№ 26

26 жовтня 1938 р. – Біографія Августина Волошина, надрукована в пресовому бюлетені, з нагоди призначення його прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі

Додаток до бюлетеня, ч. 20(25)

ПРЕМ'ЄР АВГУСТИН ВОЛОШИН.
(Біографія).

Дня 17 березня 1939 року прем'єр Карпатської України буде святкувати 65-ліття свого життя.

Ціла Карпатська Україна вже заздалегідь приготовляється величаво відсвяткувати цей так знаменний ювілей.

Батько карпатоукраїнського народу народився 1874 року в селі Келечині Волівського округу. Ґімназію і теологію кінчав в Ужгороді. Професорський іспит склав у Будапешті. Швидко потому став професором мужеської учительської семинарії в Ужгороді.

В дуже молодому віці почав свою громадську працю. В 1901 році зачав редагувати "Науку", що опісля приняла назву "Свобода". Майже 40 років нинішній прем'єр Карпатської України колишній о. директор А. Волошин був непохитним борцем за права українського народу під Карпатами. Часопис "Свобода" став його трибуною, з котрої лунало живе слово і взивало нарід до боротьби за краще завтра. І хоч важко було голосити те, що наказувало його національне почуття – проте через драконські закони побідно проходив о. директор і разом зі своїми співробітниками виховував нові кадри свідомої молоді.

Між 1901 та 1907 видає цілий ряд педагогічних підручників. І так появляються і "Читанки", "Азбуки", різні фахові підручники. В тому часі виходить теж з друку його "Граматика української мови". Це є одна з найповажніших його праць, що принесла йому признання і в кругах філологів. Щоправда, під цю пору є вже ця граматика перестаріла, але в той саме час вона виконувала велику і незаміниму прислугу в школах.

В часах найбільшої мадяризації Августин Волошин веде найактивнішу працю і надає всеціло тон тодішньому інтелектуальному життю. Видає книжку календарів, редагує часописи та бере живу участь в громадському житті.

Та найбільші заслуги має Августин Волошин супроти українського народу з часів Визвольних Українських змагань в рр. 1918 – 1920. В той час український нарід будував на всіх українських етнографічних землях Соборну Українську Державу. Карпатська Ук-

раїна на своїому конгресі в Хусті 21 січня 1919 року висказала своє рішення, що хоче прилучитися до Української Держави.

Українську Державу розбили, Карпатська Україна шукала сама собі виходу з тої важкої ситуації, в якій по війні найшлися інші народи, а між ними і український нарід.

Тоді Карпатська Україна прилучилася до ново повсталої Чехословацької Держави. Саме під проводом А. Волошина 100 членна делегація приїхала до Праги і підписала формальну злуку.

Тепер ми б мали сказати дещо про його 20-літню працю. Та тут ми б мусіли витягати на денне світло декому досить неприємні моменти старого режиму. Хай це оцінить історія. Ми можемо сказати, що цих 20 років А. Волошин провів дуже тяжку боротьбу з насаджуваним русофільством, мадяронством і взагалі з тими перешкодами, які клав старий режим.

По війні А. Волошин знову береться до нової праці. Засновує разом зі своїми співробітниками "Хліборобську партію", яку опісля реорганізує на "Християнську народню партію", на чолі якої стояв аж до минулого року. Був вибраний теж послом до пражського парламенту із згаданої партії.

Являється співробітником т-ва "Просвіта", яка дуже багато спричинилася до культурного піднесення краю видаванням популярних брошур та газет.

Рівно ж А. Волошин є відомий як письменник. Його драма "Маруся Верховинка", "Без Бога ні до порога" мали великий вплив на маси. Тому теж зовсім заслужено т-во письменників і журналістів в Ужгороді вибрало його за почесного члена.

І на полі господарському дав тривкі основи під цілий ряд економічних інституцій. Згадаємо тільки Підкарпатський Банк, Краєвий Кооперативний союз, асекураційне т-во Бескид, фабрики "Акорд" та "Геліос", Торговельний Союз та інші.

У кожну працю він вкладав себе цілого. Завжди бадьорий, повний енергії, молодости, мужчина. І дійсно можемо повторити його слова, які сказав на своїому 60-му ювілею: "Не той старий, кому метрика показує..."

Нарід карпатоукраїнський і взагалі весь нарід український його шанує і любить. Зовсім влучно назвав його Батьком. Бо ж він відкрив нову сторінку в історії Карпатської України. А цей день, 26 жовтня 1938 року, стане пам'ятним днем.

ДАЗО. Ф – 19. – Оп. 3. – Спр. 970. – Арк. 11, 12. Друкований примірник.

№ 27

27 жовтня 1938 р. – Рапорт Юзефа Скшидлевського начальнику II відділу Генерального штабу Польщі про

діяльність спеціальних угорських груп на території Підкарпатської Русі

У період з 20 до 26.10.[1938 р.] підрозділи групи "S" здійснили такі дії:

а. Проведена на захід від Берегсаза вилазка показала, що чеські укриття пусті. У цьому районі чули два сильних вибухи нез'ясованого походження.

б. Під Н-Севлюшем (30 км на схід від Берегсаза) декілька днів діють дрібні загони угорців.

в. На залізничній колії Н-Севлюш – Хуст здійснено диверсії (до масельничок вагонів всипано пісок).

г. У Берегсазі вибухівкою пошкоджено телефонний кабель.

д. У місцевості Кіш-Гут, Гать (10 км на північ від Берегсаза) і у м. Салока (8 км на південний схід від залізничної станції Чоп) вбито жандармів.

е. На околицях Мункача підірвано колію та вирізано частини телефонної лінії у напрямку на Унгвар і Берегсаз.

є. Невдала спроба знищення залізничної колії під Унгваром.

ж. Під м. Гетьєн (14 км на схід від Торньош-Палчо) знищено мале укриття і лінію високої напруги.

Місцеве командування повідомляє, що чехи залишили прикордонні укриття, повернувшись на лінію річки Сернє. Кордон на цій ділянці (від Чопа до Берегсаза) охороняють дрібні підрозділи, які складаються з русинів, словаків та євреїв під командуванням прикордонників, т. зв. "фінансів".

На північ від шосе Нодьміхай – Унгвар – Мункач на схилах хребта Вігорлат чехи будують польові укріплення. До цих робіт залучають колишніх угорських військових.

Згідно з непідтвердженими даними чеське командування мало претензії на м. Хуст.

Відомості з угорської території:

Сьогодні підполковник Хомлок, командувач операцією на усій території, пояснив мені, що визнані території займе військо, за військом на територію Русі прийде добровольчий стрілецький полк. Одночасно повинна розпочатися пропагандистська і політична акція на усій території Русі. Для цього підготовлено спеціальний підрозділ пропаганди у складі диверсійної групи "S".

Я перед цим вже звертав увагу на необхідність використання моменту для організації на незайнятій території Русі повстання і здійснення щонайменше активної диверсійно-партизанської діяльності з метою недопущення організованого опору чехів на позаосталій території і змушення їх залишити територію Русі.

Сьогодні після полудня підполковник Хомлок отримав наказ підсилити диверсійні дії, зокрема у напрямку на Унгвар. На моє за-

питання він пояснив, що таке підсилення може розпочатися вже в ніч з 28 на 29.10.[19]38.

У доданій будапештській газеті наведено дані про формування польського легіону для боротьби за спільний польсько-угорський кордон. На моє запитання я отримав відповідь, що цю новину повідомив варшавський кореспондент "Фольксблатту" нібито за згодою нашого Міністерства Закордонних Справ. Місцеве командування сильно зацікавилося цією інформацією. Прошу надати інформацію по цій справі, щоби передати її місцевому командуванню.

Також прошу надати інформацію про власну диверсійну діяльність. Тут відомо тільки, що в ніч з 23 на 24 вирушили патрульні дозори у трьох напрямках.

Усі дані і накази прошу направляти через підполковника Генерального штабу Емісарського, з яким ми підтримуємо постійний зв'язок.

Скшидлевський, підполковник Генерального штабу

Оригінал,
машинопис. ЦХИДК, 461-1-517, криптонім 2–4

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 92– 94. Переклад з польської.

№ 28

28 жовтня 1938 р. – Привітання Августину Волошину з нагоди обрання його прем'єр-міністром Підкарпатської Русі від митрополита Галицького Андрея Шептицького

Його Ексцеленція
Високопреподобний Отець Прем'єр Августин Волошин

ВАША ЕКСЦЕЛЕНЦІЄ,
ВИСОКОПРЕПОДОБНИЙ ОТЧЕ ПРЕМ'ЄРЕ!

Трудно представити Вам ентузіязм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особлившим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народові Закарпаття. Тому народові потреба й апостольської любови священика і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народові, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і встримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання.

Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за підданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і

нехай наповняє Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всесторонього добробуту.

Прийміть вискази моєї найвищої пошани

АНДРЕЙ, Митрополит

Новий час. – Львів. – 1938. – 28 жовтня
Стерчо П. – Карпато-Українська Держава. – Торонто, 1965. – С. 101.

№ 29

28 жовтня 1938 р. – Донесення Юзефа Скшидлевського про хід польської диверсійної операції "Лом" на території Підкарпатської Русі

1. Підрозділи, відправлені на територію Русі.

а. Партизанський загін № 3 + бойовий підрозділ № 5.

Командир – "Долото".

Особовий склад: 21 партизан та 2 бійці.

Завдання: знищити лінію дротяного зв'язку і міст на шосе на південь від м. Волове, скоріше за все, на шосе Синевир–Драгово. Очікувана тривалість операції 4–5 днів. Загін перетнув кордон 27.10. ц. р. о 15.30, скоріш за все, через гору Попадя.

б. Бойовий загін № 6 (самостійний).

Командир – "Ух".

Склад: 3 особи + 2 провідники.

Завдання: знищити лінію дротяного зв'язку і мости на шосе у районі Оленьово–Поляна–Уклин.

Загін перетнув кордон у ніч з 28 на 29.10 у районі на південь від Гузне.

в. На території Русі також знаходиться загін № 2, який вирушив з району витоків річки Свіца (30 км на схід від Лавочного) з метою виконання завдання на шосе між м. Керецьки і м. Довге. Про дії цього загону більше інформації немає.

2. Повернення загонів з території Русі.

а. Партизанський загін № 1 під командуванням підхорунжого Ланга, який вирушив з м. Ветліна для знищення залізничної колії на південь від Великого Березного, повернувся 27.10 між 10:00 та 18:00 на територію Польщі через гору Дзюровець. Загін зруйнував у двох місцях шосе і знищив чотири телеграфні стовпи та опори високовольтної лінії на північ від Великого Березного. Крім того, загін знищив залізничну колію у районі Березного.

Через втому загін повернувся до Польщі найкоротшим шляхом, а не через гору Пікуй або м. Волосате, як йому було наказано. У ході операції у Чехословаччині загинули Яблоньський та Гоголевський. Поблизу гори Дзюрковець і гори Плаша загін мав сутичку з чехами.

Деталей цієї операції немає, оскільки з командиром загону я особисто не мав контакту. Моральний стан частини партизанського загону № 1 поганий.

б. Бойовий загін № 3, висланий з метою знищення трансформатора біля шосе на північний захід від м. Березний, повернувся на територію Польщі 28.10 через гору Пшислуп'я.

Бойовий загін № 3 знищив міст на шосе Малий Березний – Убля та лінію дротового зв'язку у тому районі. Це сталося 26.10 о 22:00. Під час операції загін не поніс втрат. Моральний стан людей – хороший.

Примітка: У майбутньому майор Анкерштайн має намір висилати менш численні партизанські загони (13–17 партизанів і 2 бійців), оскільки загони по 25 осіб занадто великі.

3. Загони, підготовлені до дій.

Склад бойового загону в Розлучу – 29 чоловік. Кількість бійців на території – 14 осіб. Провідників на території – 5 осіб. У розпорядженні провідників – 1 особа.

Партизанські загони: склад загонів, які здійснюють операції – 65 осіб і 3 партизанських загони.

Готуються партизанські загони:

а. Західна група – керівник Бачиньський, місце дислокації – Турка.

1 партизанський загін у Леско.

1 партизанський загін у Саноку.

1 партизанський загін у стані організації.

б. Східна група – керівник Новоженюк, місце дислокації – Стрий.

1 партизанський загін у Калуші.

1 партизанський загін у Стрию.

1 партизанський загін у стані організації.

Приблизна чисельність партизанських загонів коливається від 20 до 25 осіб.

в. Резерв для створення партизанських загонів.

Станіслав

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-509, криптонім 27–29 Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 103–105. Переклад з польської.

№ 30

29 жовтня 1938 р. – Розпорядження президії уряду Підкарпатської Русі про зміни в уряді і розподіл функцій між ресортами (управліннями)

ПРЕЗИДІУМ ПРАВИТЕЛЬСТВА ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ

№ 201/през. 1938. В Ужгороде дня 29. X. 1938.

Дело: Перемена в правительстве Подк. Руси; распределіеніе ресортов.

1) Президіуму Краевого уряда Подк. Руси	в Ужгороде
2) Дирекція держ. лесові и именій	в Ужгороде
	Буштине
	Рахове
3) Главной финансов. дирекцій	в Ужгороде
4) Дирекціи почти и телеграфов экспозитура	в Ужгороде
5) Краевому суду	в Ужгороде
	Хусте
	Берегове
6) Реферату министерства культа и народн. просвещенія	в Ужгороде
7) Команде "Карол"	в Ужгороде
8) Краевой жандарм. команде	в Ужгороде
9) Главной финанс. прокуратуре	в Ужгороде
10) Всем министерствам Подк. Руси	в Ужгороде
11) Промысловому инспекторату	в Ужгороде
	Хусте
12) Цейховому уряду	в Мукачеве

Центральное правительство Чсл. республики постановлением от дня 26. X. 1938, интимать президіума министерской рады от дня 26. X. 1938, чис. 8060(909) – 38 т. ч. (уволило Андрея Бродія с поста министра-премьера Подк. Руси и одновременно именовало правит. секретаря Мнср. Августина Волошина министром-премьером Подк. Руси. Об этом уведомляю Вас с тем, что ресорты министерства культа и народнаго просвещенія, экономіи (финансовые, торговые и земледельческіе дела) и правосудія переходят в веденіе новозназначеннаго премьера-министра. Веденіе остальных ресортов пока не меняется.)

По распоряженію Председателя правительства:
Мин. Внутренних дел
министра Д-ръ Э. Бачинскій.
Мин. комуникацій, публ. работы, Министр:
здравоох. и соц. попеч.:
Министр Ю. Ревай заступает
временно и мин. внутр. дел.

ДАЗО. – Ф. 3. Оп. – 3. – Спр. 147. – Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№ 31

29 жовтня 1938 р. – Кодована телефонограма угорського посланника в Італії міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані щодо проведення Віденського арбітражу

Рим, 29 октября 1938 г.

КОДИРОВАННАЯ ТЕЛЕФОНОГРАММА ПОСЛАННИКА В ИТАЛИИ ФРИДЬЕША ВИЛЛАНИ МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНУ КАНЯ

6775/155.

Весьма срочно!

Риббентроп согласился на арбитраж. Винчи будут даны указания сообщить завтра об этом официально Вашему Превосходительству и попросить сделать заявление о том, что мы подчинимся решению арбитража (впрочем, это я уже сделал). Арбитраж состоится в Вене в среду, 2 ноября.

Граф Чиано должен выехать из Рима в понедельник. Для того, чтобы при переговорах с Риббентропом он мог чувствовать себя тверже в пограничных делах, он просит Ваше Превосходительство завтра, в воскресенье, послать в Рим самолетом эксперта, хорошо знающего географические, этнографические и экономические особенности спорных территорий. С его помощью и с привлечением Эстерхази завтра во второй половине дня я дал бы Чиано необходимые пояснения.

Воссоединение трех восточных городов почти обеспечено. Прошу немедленно сообщить по телефону о времени прибытия эксперта. Граф Чиано просит держать в строгом секрете это сообщение, а также соблюдать тайну в отношении поездки эксперта, который должен прибыть инкогнито.

Виллани

Копия. Гос. арх,, М. МИД, шифр. отд., 1938. (Входящая.) Венгрия и Вторая мировая война. – С. 118.

№ 32

2 листопада 1938 р. – Текст першого Віденського арбітражного рішення про передачу окремих прикордонних територій Чехословаччини Угорщині

Вена, 2 ноября 1938 г.

ТЕКСТ ПЕРВОГО ВЕНСКОГО АРБИТРАЖНОГО РЕШЕНИЯ

На основании просьбы, переданной венгерским королевским и чехословацким правительствами германскому и итальянскому королевскому правительствам об урегулировании путем арбитража существующих между ними вопросов относительно областей, которые должны отойти к Венгрии, а также на основании последовавшего затем между заинтересованными правительствами обмена нот от 30 октября 1938 г. сегодня в Вене состоялась встреча германского имперского министра иностранных дел г-на Иоахима фон Риббентропа и министра иностранных дел Его Величества короля Италии и императора Эфиопии графа Галеаццо Чиано. В ре-

зультате этой встречи и после вторичных переговоров с венгерским королевским министром иностранных дел г-ном Кальманом Каня и чехословацким министром иностранных дел г-ном д-ром Францем Хвалковским вынесено следующее решение:

1. Области, отходящие от Чехословакии к Венгрии, указаны на прилагаемой карте. Установление границы на месте должна произвести венгеро-чехословацкая комиссия.

2. Эвакуация отходящих областей Чехословакией и их передача начинается с 5 ноября 1938 г. и должна быть закончена к 10 ноября 1938 г. Отдельные этапы эвакуации и передачи, как и прочие формальности, должны быть немедленно определены венгеро-чехословацкой комиссией.

3. Чехословацкое правительство должно позаботиться о том, чтобы эвакуируемые области были переданы в полном порядке.

4. Отдельные вопросы; возникающие из территориальной уступки, в особенности вопросы гражданства и оптации, должны разрешаться венгеро-чехословацкой комиссией.

5. Венгеро-чехословацкая комиссия должна также принять более конкретные решения о защите как лиц венгерской национальности, остающихся на территории Чехословакии, так и лиц невенгерского происхождения в отходящих областях. Эта комиссия несет особую ответственность за то, чтобы венгерское нацменьшинство в Братиславе пользовалось такими же правами, как и другие национальные группы.

6. Поскольку при передаче областей Венгрии может быть причинен ущерб и возникнут трудности экономического характера и техники связи в оставшихся за Чехословакией областях, венгерское королевское правительство, со своей стороны, в согласии с чехословацким правительством сделает все возможное для устранения подобных трудностей.

7. В случае возникновения трудностей или сомнений при осуществлении настоящего решения венгерское королевское и чехословацкое правительства должны непосредственно договориться между собой. Если при этом они не придут к единому мнению по какому-либо вопросу, то спорный вопрос они передадут на окончательное решение германского и итальянского королевского правительств.

Иоахим фон Риббентроп,
Галеаццо Чиано.

Magyar Tőrvenytar. 1938 XXXIV tc. 528–530 old.
Венгрия и Вторая мировая война. – С. 118–119.

№ 33

2 листопада 1938 р. – Циркуляр Президії Крайового управління Підкарпатської Русі в Ужгороді про порядок

евакуації чехословацьких владних установ з території, що відійшла до Угорщини за наслідками Віденського арбітражу

2 листопада 1938 р.

м. Ужгород

Предмет: Евакуація території,
що відійшла. Вказівки.

Таємно!

Панам окружним начальникам в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Севлюші, Іршаві.

Пан повноважний міністр у справах Підкарпатської Русі зажадав від військового командування, щоби для переговорів про передачу території, яка згідно постанові Віденської конференції відійде до Угорщини, була призначена достатня кількість офіцерів зв'язку у званні не нижче штабного капітана і, по можливості, із знанням угорської мови. Від військових органів влади вимагається, щоб перед початком робіт, зв'язаних з евакуацією, ці офіцери встановили з Вами прямий контакт і обговорили всі подробиці передачі території.

Порядок евакуації території цивільними органами влади необхідно узгодити з заходами військових органів влади, звертаючи увагу на те, щоб:

а.) Начальники політичних управлінь, державних управлінь безпеки, а також і державні органи безпеки, включаючи членів Стор/ожі/ О.Д. (SOS)* залишались на своїх місцях і займалися охороною громадського спокою та порядку аж до настання строку передачі територій.

б.) Інші державні органи влади, включаючи членів сімей всіх державних службовців, які готуються до від'їзду, необхідно було б відправити заздалегідь, тобто як можна раніше, і тільки після них будуть відправлені органи влади, згадані у пункті а.

в.) Виходячи з необхідності відправки меблів державних службовців, необхідно заздалегідь домовитися з залізничним управлінням про необхідну кількість вагонів і забезпечити відправку меблів до завчасно визначених станцій завантаження.

Подальші розпорядження будуть Вам передані, імовірно, після обговорення директив Віденської конференції.

Віце-губернатор Підкарпатської Русі
/начальник Крайового управління / **

Помітка: Взято до відома. Дальшого продовження не вимагаю.***

* Сторожі Охорони Держави.

** Підпис не прочитано.

*** Текст помітки відтиснутий штампом чеською мовою.

ДАЗО. – Ф.88. – Оп. 1. – Спр. 501 – Арк. 8. Ротапринт.
Карпатська Україна (1938–1939): Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 51–53.

№ 34

3 листопада 1938 р. – Маніфест автономного уряду Карпатської України з приводу рішення Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р.

МАНІФЕСТ

УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО ВСІХ ГРОМАДЯН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ми, Уряд Карпатської Русі, яку великодержави, що встановили остаточні границі дня 2 листопада 1938 р. у Відні, назвали її природно Карпатською Україною, звертаємося в цю вирішальну хвилину з гарячим закликом до вас, браття і сестри.

Відірвання споконвічних наших городів Ужгорода й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої рани здобуто українську державну самостійність. Цей важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія.

Супроти нового стану речей, столицю нашої країни переносимо з забраного Ужгорода до Хуста, до того міста, в якому 21 січня 1919 року проголошено перше бажання нашої самостійності.

Ми рішили взятися за історичний труд будови нашої обкроєної, однак до самостійності піднесеної країни.

Між вами ходять аґенти чужих інтересів, що застрашують вас, що ми на нашій обкроєній землі не зможемо жити, бо не буде з чого жити й на чім працювати. Та таке твердити може лише ваш ворог, що хотів би підчинити цілу нашу землю пануванню тих фальшивих "приятелів", цю сьогодні забрали наші прадідні міста, хоч їм ті міста не потрібні, ні не принесуть їм ніякої користі.

Ви повинні це знати, що наші вороги хотіли забрати всі скарби нашої землі, які забезпечать нам краще життя.

До розбудови нашої країни маємо забезпечені услів'я, тобто капітал і працівні сили, що допоможуть вашій владі повести вас до кращої будучності.

Наша самостійна держава дає нам не тільки культурну і політичну свободу, але й забезпечує також для нас хліб і працю. Вже цього року приступимо до будування нових доріг і залізниць. Закликаємо вас усіх, свідомих братів і сестер, щоб ви на початках нашої самостійності показали себе гідними свободи й помагали владі в розбудові нашої держави.

Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьогодні викликували між нами вороги нашого народу.

Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку нашої держави.

Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальших дій, які ми підприймемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опертя населення Карпатської України і всього українського народу.

Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!

Ужгород, 3. XI. 1938.

Д-р Августин Волошин в. р.
Прем'єр-міністр

Волошин А. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 375–376.

№ 35

6 листопада 1938 р. – Оперативне донесення про хід польської диверсійної операції "Лом" на території Підкарпатської Русі

1. Додаткова інформація про дії на території Русі.

а. Партизанський загін № 4 з бойовим підрозділом № 7. Командир Майхер.

Особистий склад: 14 партизанів та 2 бійці.

Загін вирушив з району Ветліна 31.10 ц. р. з метою знищення залізничного моста між Сіллю і Кострино.

01.11 командир Майхер відправив на територію Польщі 13 людей зі свого підрозділу, неспроможних надалі діяти через втому, а сам з двома бійцями і одним партизаном рушив далі з метою виконання завдання. Відправлені ним люди повернулися на територію Польщі у районі Волосате 01.11 о 15:30. Решта загону під часу подальшого маршу зіткнулася з чеською заставою і була обстріляна з автоматів.

Командир Майхер, поранений в руку, і ще один чоловік залишилися на території Русі, їх подальша доля невідома. Двоє осіб повернулися на територію Польщі 04.11, принісши з собою частину вибухівки.

б. Бойовий підрозділ № 9, який вирушив з району на південь від м. Вишкув 31.10 ц. р., повернувся частково разом з партизанським загоном № 5 і бойовим підрозділом № 8 на територію Польщі.

Два бійці з бойового загону № 9 (командир Ярецький) вирушили далі і підірвали місток на шосе у 1 км на північний схід від м. Майдан. Вони обидва повернулися на територію Польщі. Деталі цієї операції все ще відсутні.

2. Підрозділи, направлені на територію Русі .

Кадровий поручик Шиманьський засланий з 3 партизанами і 1 бійцем на територію Русі з району на південь від м. Вишкув. У ніч з 5 на 6.11 вони вдерлися у м. Торунь на південь від м. Вишкув (з південного боку), підірвали управління ґміни і поштове управління та вбили 3 жандармів. Після виконання операції повернулися на територію Польщі без втрат. Деталей щодо часу виходу і повернення загону поручика Шиманьського немає.

3. Інформація про наших диверсантів, затриманих чехами.

Співробітник 2-го відділення в Ужгороді капітан Гуттри доповідає.

а. Вночі 03.11 чехи загнали до річки Уж поблизу м. Кам'яниця (10 км на північний схід від Ужгорода) 6 наших диверсантів. Вбили трьох диверсантів: Маріана Гоголевського, Яна Піша і "Худого". Інші три поранені диверсанти вийшли з води після відходу жандармів. Один із них, Ян Яблонський, дійшов до госпіталю в Ужгороді, йому ніщо не загрожує з боку чехів. Доля інших двох диверсантів капітану Гуттри не відома, він намагається їх знайти.

Цю інформацію капітан Гуттри отримав від Яблоньського.

Примітка. Партизани Маріан Гоголевський і Ян Яблоньський належали до партизанського загону підхорунжого Ланга (загін № 1). Вони залишилися на території Русі і могли потрапити до рук чехів.

Решта 4 партизани могли належати до інших підрозділів, які діяли на території Русі у районі Волового. Можливо, чехи зібрали полонених диверсантів в Ужгороді і після отримання від них усіх свідчень вирішили їх розстріляти.

б. За даними, що походять від угорського діяча (Возарі), який був ув'язнений разом з двома нашими партизанами, цих диверсантів чехи страшенно катували. Я вимагав від капітана Гуттри детального рапорту про вбитих і поранених чехами партизанів (під Кам'яницею), а також про осіб, згаданих у пункті 3.

4. Організація підрозділів.

Згідно з детальною інформацією, отриманою від політичного комітету, створеного у Львові для організації партизанських загонів, на території Львова було створено 3, а, може, і 4, загони, на території Перемишля – 2 загони.

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-514, криптонім 20–22

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – Арк. 135–137. Переклад з польської.

№ 36

9 листопада 1938 р. – Кодована телефонограма угорського посла у Варшаві міністру закордонних справ Угорщини

Кальману Кані про хід спільної угорсько-польської диверсійної акції проти автономної Підкарпатської Русі

Варшава, 9 ноября 1938 г.

КОДИРОВАННАЯ ТЕЛЕФОНОГРАММА ВЕНГЕРСКОГО ПОСЛАННИКА В ПОЛЬШЕ АНДРАША ХОРИ МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНУ КАНЯ

6856/438. Совершенно секретно!

Подлежит расшифровке лично начальником шифровального отдела! Содержание шифрованной телеграммы № 187 довел до сведения польского министра иностранных дел с добавлением, что я упоминал о сотрудничестве в отношении второй альтернативы на основе последних переговоров двух генеральных штабов как о реальном факте.

Я также просил дать указание генеральному штабу относительно соглашения о деталях.

Министр иностранных дел Бек ответил, что вопрос об использовании польских регулярных войск возникал еще во время пребывания здесь графа Чаки. Уже тогда он изложил польскую точку зрения по этому вопросу, состоящую в том, что нет политических доводов для военного выступления Польши, которые могли бы явиться приемлемым объяснением для внешнего мира.

В отношении второй альтернативы он не видит никаких трудностей.

Впрочем, о принятом решении он вскоре сообщит мне.

В надежде получить одобрение Вашего Превосходительства я ответил следующее: Я не имею полномочий высказываться в пользу какой-либо из альтернатив, но прошу Вас, выслушайте мое личное мнение.

Мне нет нужды перечислять польские аргументы в пользу общей границы. Она представляется мне весьма важной с венгерской точки зрения потому, что Венгрия лишь тогда сможет проводить самостоятельную политику, когда она будет опираться на такую державу, с которой нет противоречий интересов и которая никогда не захочет осуществлять экспансию в ущерб Венгрии.

Без этого Венгрия рано или поздно вынуждена будет в своей политике равняться на Германию или же избрать балканскую ориентацию.

Вопрос о Русинской области следует решить быстро и самым коренным образом. Возможно, что мы можем достичь цели исключительно с помощью повстанческих отрядов. Но что произойдет, если они будут разгромлены? Удовлетворимся ли мы констатацией того факта, что наши попытки не удались? Не исключено, что на наши повстанческие акции чехи ответят ударом по регулярным вен-

герским войскам. В этом случае может создаться обстановка, относительно которой я вчера спрашивал Ваше мнение. Сегодня в Венгрии все требуют установления общей границы. Настроение в войсках отличное. Чехи не в состоянии оказать серьезное сопротивление полякам и венграм. Решительным выступлением мы можем внести ясность в обстановку и, завладев территорией, мы затем сами продиктуем условия.

Я решительно убежден, что Бек, если бы это от него зависело, немедленно согласился бы с первой альтернативой. Лубиенский также не считает приемлемой первую альтернативу. Он сказал, что соответствующую формулу, если речь идет только о ней, всегда можно придумать. Одной из формул, по моему личному мнению, могло бы быть заявление о том, что русинское население попросило ввести в Русинскую область одновременно венгерские и польские войска. Такую акцию можно было бы быстро подготовить или организовать. Можно избрать и такое решение: вошедшие в Русинскую область венгерские войска обратятся за поддержкой к польской армии. Об этом, естественно, нужно будет заранее условиться.

Начальник канцелярии министра иностранных дел ухватился за эту мысль и сегодня во второй половине дня доложит ее министру.

Хори.

Копия. Гос. арх., М. МИД, шифр. отд., 1938. (Входящая). Венгрия и Вторая мировая война. – С. 132–133.

№ 37

9 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма польського військового аташе у Будапешті підполковника Генерального штабу Яна Емісарського до полковника Тадеуша Пельчинського з приводу реалізації таємної угорсько-польської співпраці на території Підкарпатської Русі

Начальнику II відділу Генерального штабу

ДОПОВІДАЮ ПРО РІШЕННЯ РАДИ МІНІСТРІВ:*

1. Дуже ймовірно, що уряд Русі запросить допомогу від Угорщини для наведення порядку. У такому випадку Угорщина готова вислати у Русь військо, однак вона ставить це у залежність від одночасного введення регулярних польських військ на територію Русі. Для узгодження спільних дій Рада Міністрів пропонує негайно розробити план спільних військових дій.

2. Потрібно рахуватися з тим, що чехословацький уряд може тоді розпочати військові дії не тільки на території Русі, але і на інших ділянках угорського кордону. Польсько-угорська військова співпраця

* Мова йде про угорський уряд.

повинна врахувати ці обставини, передбачивши розширення військової операції вздовж усього кордону з Чехією.

3. Якщо уряд Русі не прохатиме допомоги від Угорщини, слід продовжувати паралельні диверсійні дії з метою спровокувати заворушення і викликати появу декларації про бажання Русі належати Угорщині.

Військовий аташе у Будапешті
09.11.[19]38 р., реєстр. № 32

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-519, криптонім 6–7

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 150.
Переклад з польської.

№ 38

9 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Яна Емісарського до Тадеуша Пельчинського щодо розпорядження угорської влади у справі співпраці з польською стороною у вирішенні проблеми Підкарпатської Русі

Начальнику II відділу Генерального штабу

Доповідаю про військове розпорядження у зв'язку з ухвалою Ради Міністрів: 1. Угорщина відправить армійський корпус плюс дві моторизовані бригади. Більшість сил буде кинута на східну частину Русі у напрямку м. Гамана* і м. Варано**. З польської сторони просять надати корпус і направити його частину у напрямку Керешмезу*** для захисту від Румунії. Дії можна розпочати 12.11 .[1938 р.]

2. Якщо почнуться дії чеського війська, тоді буде задіяна уся угорська армія, а її більша частина почне діяти у долині річки Ваг. У такому випадку Угорщина просить підтримати свої дії 3–4 польськими корпусами, переважно у долині р. Ваг.

3. У випадку продовження диверсійної операції Угорщина використає 1500 осіб з числа нерегулярних військ. Їх передові частини почнуть діяти 12.11.[1938 р.] У такому випадку Угорщина просить задіяти з нашого боку 1000 людей з ночі на 12.11.

Військовий аташе у Будапешті
Реєстр. № 33 від 09.11.1938 р.

Оригінал, машинопис.ЦХИДК, 461-1-519,
криптонім 12–13

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 151.
Переклад з польської.

---

* Гуменне.

** Вранов.

*** Керешмеза – угорська назва с. Ясиня.

№ 39

9 листопада 1938 р. – Протокол установчих зборів Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" [ОНОКС]

ПРОТОКОЛ

списаний на установчих зборах організації Народної Оборони "Карпатська Січ", що відбулися в Хусті дня 9 листопада 1938.

Програма:

а) створення зборів та вибрання предсідателя та протоколянта зборів,

б) прочитання статуту та його прийяття,

в) впис членів,

г) вибір команданта,

д) закриття зборів.

Присутні: як на листі присутних під А).

Ад 1). Збори відкрив Дмитро Климпуш. Предсідателем вибрано Дра Миколу Бандусяка, а протоколянтом Дра Юрія Шпильку.

Ад 2). Статут прочитав Др. Осип Січ. Прочитаний статут одноголосно прийнято.

Ад 3). Всі присутні вписалися в члени товариства.

Ад 4). На внесення Степана Папа вибрано одноголосно командантом Дмитра Климпуша, підприємця з Ясіня.

Ад 5). Збори закрив Дмитро Климпуш.

предсідатель:
протоколянт:

ДАЗО. – Ф. 3 – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 15. Оригінал. Машинопис.

№ 40

9 листопада 1938 р. – Звернення Дмитра Климпуша, Юрія Шпільки та Степана Папа до міністерства внутрішніх справ в Хусті з приводу затвердження статуту ОНОКС

МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ В ХУСТІ

Організація Народної Оборони "Карпатська січ" в Хусті

Предмет: предложення Статутів до затвердження.

Прилоги: 5.

Просимо о ласкаве затвердження приложеного Статуту організації Народної Оборони "Карпатська січ", яка була заложена дня 9 листопада 1938.

в Хусті, дня 9. Листопада 1938.

підписи
Дмитро Климпуш
Юрій Шпілька
Степан Пап

Додаток:

СТАТУТ

Організації Народної Оборони "Карпатська Січ".

§ 1. Загальні постанови

а) Назва: Організація Народної Оборони "Карпатська Січ".

б) Місце осідку: Хуст.

в) Округ ділання: Підкарпатська Русь.

г) Урядова мова: українська.

г) Організація не є партійною.

§ 2. Ціль

Ціллю товариства є оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного Духа в українськім громадянстві того краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підк. Руси, зокрема для удержування ладу та безпеки.

§ 3. Засоби

Засобами організації є: Закладання та керування відділами організації у життя всіх пропагандивних середняків. Інструкторська та вишкільна праця, різні підприйняття, зв'язані з ціллю організації. Військові вправи, також із зброєю, удержування своїх касарень, майданів та стрільниць, а також публічні виступи.

§ 4. Членство

Членом організації може бути кожна фізична особа української нації, що довершила 18 літ життя та є горожанином Підк. Руси.

Члени діляться на;

а) дійсні, котрих як таких приняла Команда організації;

б) добродії, які дали організації визначнішу моральну або матеріальну піддержку;

в) почесні, що заслужилися для української нації.

Членів дійсних приймає Команда після свого довільного погляду, членів добродіїв і почесних іменує рада.

§ 5. Кандидати

Команда організації може принимати фізичних осіб лише як кандидатів та членів товариства.

§ 6. Права і обов'язки членів

Правами членів є: Брати участь та користатися всіми підприняттями організації, право голосования та активного і пасивного вибору. Дійсні члени мають, крім того, право носити однострій, відзнаки та зброю, згідно з постановами, наведеними в окремому правильнику, котрий видасть Команда і який буде затверджений Правительством Підк. Руси.

Обов'язками членів є: дбати постанов статуту організації, беззастережно сповняти накази Команди та вдержувати карність.

§ 7. Втрата членства

Членом перестає бути: а) хто добровільно виступив з організації, б) кого Команда з членства вичеркне за несповнювання обо-

в'язків, в) кого Команда виключить за шкідливу діяльність проти держави, ладу чи товариства.

§ 8. Відділи

Для успішного осягання своєї цілі, творить організація із своїх членів відділи, а більше відділів творять кіш. Відділи й коші ведуть провідники, назначені Командою. Відділи й коші є лише внутрішніми органами організаційного уряду товариства та підлягають безпосередньо Команді, котра видає відносно них всякі рішення після свого довільного вибору.

§ 9. Власти

а) Команда

б) Рада

Команда складається з Кандидата і двох членів Команди. Першого Команданта організіції вибирають Уст. збори товариства, а двох дальших членів Команди назначує сам Командант. Кожного дальшого Команданта вибирають спеціально для того скликані Командою збори, ці збори складаються з делегатів, котрих висилають від себе поодинокі відділи, а то з членством до 50 осіб одного делегата, до 100 осіб двох делегатів. Вибраний є той, хто одержав абсолютну більшість голосів присутніх.

Команданта вибирається на три роки, а затверджує його правительство. На випадок, коли Командант помер, відказався або зрадив товариство, скличе його заступник надзвичайні збори в цілі вибрання нового Команданта.

Команда є найвищим органом товариства. Вона керує працею цілої організації, зараджує її майном та видає правильники. Командант має право кооптації. Рада складається з команди і назначених Командантом рефератів, то є: а) організації та зв'язку, б) пропаганди та преси і морального виховання, г) інструкторського та оборонного вишколу, г) господарсько-фінансового та референта місця осідку Команди. Завданням ради є допомогти Команді у веденні організації згідно з правильником, котрий видасть Команда. В тім правильнику будуть устійнені подрібно завдання поодиноких референтур.

§ 10. Репрезентація

Організацією заступає назовні Командант або його заступник, якого він навчить.

§ 11. Майно

Майно організації творять (пропуск) субвенції, правильні та надзвичайні членські внески, дари спадщини, фундації, збірки та прибутки з підпринять організації. Майном завідує Команда.

§ 12. Спори

Спори внутрі організації рішає безвідклично Команда.

§ 13. Ліквідація

Організація може бути зліквідована рішенням Ради, а то 3/4 більшістю всіх її членів. Ця Рада рівночасно рішить, як наложити з майном організації.

§ 14. Кінцева постанова

У випадку, коли би організація не додержувала в статутах назначеного поступу й цілі. згл. переступила межі своєї діяльности, правительство може оскільки би дальшою діяльністю був огорожений інтерес держави, або інтерес матеріальний, членів організації безвідкладно суспендувати її чинність, а після висліду слідства, що буде наряжене і розпустити, аби під наслідки розпущення зобов'язати організацію до найточнішого додержування статутів.

Кожна зміна статутів рішення о ліквідації організації та о судьбі її маєтку підлягає правительственному затвердженню. Цей статут був принятий на Уст. зборах Організації Народної Оборони "Карпатська Січ", що відбулася в Хусті дня 9. XI. 1938.

Міністерство внутрішніх справ по згоді з предсідником правительства Підк. Руси рішенням з дня 10 листопада 1938. чис. 372/1938 вище наведені статути Народної оборони "Карпатська Січ" затвердила.

Міністр: Ревай в. р.

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 1 – Спр. 19. – Арк. 19–25. Оригінал. Машинопис.

№ 41

10 листопада 1938. – Лист міністра внутрішніх справ Підкарпатської Русі про затвердження статуту ОНОКС, його коменданта та дозвіл на проведення діяльності організації

ПАНУ ДМИТРУ КЛИМПУШОВИ,
ПРОПОНЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ ДЛЯ ПІДКАРП. РУСИ "КАРПАТСЬКА СІЧ" В ХУСТІ

На Вашу просьбу з дня 10 листопада 1938 затверджую по згоді з предсідником правительства Підкарпатської Руси предложені Вами статути Організації Народної Оборони для Підкарп. Руси "Карпатська Січ", а тим самим дозволяю, щоби товариство зачало нинішним днем свою діяльність.

Одночасно потверджую вибір коменданта в особі п. Дмитра Климпуша, промисловця з Ясіня.

Про основання поодиноких відділів маєте все сейчас подати зголошення приналежному окружному урядови. Проти того рішення не має апеляційного средства інстанційним шляхом.

Один примірник статуту з клявзулою "Міністерство внутрішніх справ" по згоді з предсідником правительства Підкарп. Руси рішенням з дня 10 листопада 1938 чис. 372/1938 вищенаведені статути Народної Оборони "Карпатська Січ" – затвердило. Міністр: Ревай в. р. вертаю.

Міністр: підпис Ревай

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. І. – Спр.19. –Арк. 2.
Оригінал. Машинопис.

№ 42

10 листопада 1938 р. – Звернення міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Руси в Хусті до окружних урядів автономного краю з приводу створення Організації Народної Оборони "Карпатська січ" і сприяння в її роботі

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ
В ХУСТЕ

Число: 372 /1988. въ Хуст, дня 10 .XI. 1938.

Предметъ: Організація Народної Оборони на Подк. Руси "Карпатська Січ" – повідомлення о заложеніі Команда Карол в Перечині, Краєвий уряд в Хусті, Всім окружним урядам на Підкарп. Руси

Рішенням тут. (ешнього) міністерства з дня 10. XI. 1938 чис. 372/38 були затверджені по згоді з паном предсідником правительства Підкарпатської Руси статути організації Народної Оборони "Карпатська Січ" з осідком в Хусті, а з кругом ділення на цілу Підкарпатську Русь.

Згідно § 2 того статуту ціллю товариства є оборона державних та національних інтересів Підкарпатської Руси та плекання оборонного духа в українськім-руськім громадянстві того краю, поборювання протидержавної пропаганди і всестороння підтримка правительства Підкарп. Руси, зокрема удержування ладу та безпечності.

З огляду на це, що товариство має за завдання переводити консолідаційну працю для привернення та удержання ладу та спокою і скріплення державної думки, взиваю всі уряди, щоб і вийшли на встрічу діяльности того товариства, в законних рамках підтримували єго чинність та з тим товариством та складовими єго організаціями тзв. "відділами" співпрацювали.

Командантом тої організації затверджений був п. Дмитро Климпуш, промисловець з Ясіня.

Ухвалені статути будуть додаточно прислані.

Кругла печатка

Міністр: підпис

ДАЗО. – Ф. 211. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 2. оригінал. Машинопис.

№ 43

10 листопада 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському по-

слу у Варшаві з приводу спільних дій Угорщини та Польщі на території Підкарпатської Русі

Будапешт, 10 ноября 1938 г.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНА КАНЯ ПОСЛАННИКУ В ПОЛЬШЕ АНДРАШУ ХОРИ

451/190. Совершенно секретно

На шифрованные телеграммы № 438 и 440.

Соблаговолите сообщить Беку следующее:

В том случае, если русинское правительство действительно попросит нас ввести венгерские войска с целью поддержания порядка на еще сохранившейся русинской территории, то мы удовлетворим эту просьбу, несмотря на то, что польское правительство не считает для себя возможным использовать в Русинской области регулярные войска.

Мы с благодарностью принимаем сообщение о том, что в этом случае Польша усилит действия диверсионных отрядов и что мы можем рассчитывать на то, что в необходимом случае Польша удержит Румынию от нападения на Венгрию.

Мы придерживаемся той точки зрения, что вопрос можно решить быстро, лишь поставив всех перед совершившимся фактом. Поэтому наши дипломатические действия будут сведены к тому, что мы подготовим итальянское правительство к такой возможности.

Для Вашего лично сведения сообщаю, что венгерский генеральный штаб просил о поддержке четырьмя польскими дивизиями только на тот случай, если выступление чехословацкой армии не ограничится лишь Русинской областью. Для операций в Русинской области венгерский генеральный штаб просил лишь поддержки со стороны одной польской дивизии.

Каня

Копия. Гос. арх., М. МИД, шифр. отд., 1938. (Исходящая.)
Венгрия и Вторая мировая война. – С. 135.

№ 44

11 листопада 1938 р. – Звіт Владислава Дреліхажа про перебіг польської диверсійної операції у районі Нижні Верецьки

Розлуч, 11.11.[19]38р.

ЗВІТ* ПРО ДІЇ У РАЙОНІ НИЖНІ ВЕРЕЦЬКИ

1. Завдання

Підрозділ чисельністю К III 16 + 1 [особ] і самостійна група Стрілецького Союзу Турка 14+1 [особ] повинен потайки дістатися у район Нижні Верецьки з такою задачею:

а) знищити мости – один на шосе до Жденієва, другий – до Волівця і одночасно знищити телефонний зв'язок;

в) розділений загін К III діятиме по осі Нижні Верецьки – Латірка з завданням знищити сторожові пости у Біласовиці і Латірці. Самостійна група Стрілецького Союзу – Турка на осі Нижні Верецьки – Верб'яж повинна знищити сторожові пости Завадка і Верб'яж;

г) у всіх місцевостях закликати до бунту і повстання, бажаючих відправляти на польський бік.

2. Керівники і провідники

Група К III – командир "Конрад III".**

Самостійна група Стрілецького Союзу – командир "Владислав",*** який повинен дати наказ продовжувати рух після захоплення Нижніх Верецьок групою К III.

Провідники: перший – Гриць Сораньський, другий – [Едвард] Чермек.

3. Організація

Загони рухаються маршем разом у район Нижні Верецьки під проводом Сораньського. Кордон перетинають між 781 і 831**** поблизу Ясеняви. Після прибуття у район Верецьок К III мінує мости за допомогою годинникових мін, щоби вони вибухнули у момент входження підрозділів у Верецьки. Самостійна група Стрілецького Союзу знищує телефонні лінії. У Верецьках група Конрада III повинна роззброїти солдат і жандармів, а група Стрілецького Союзу займається знищенням і агітацією.

Далі групи діють самостійно.

4. Дані про неприятеля

а) Нижні Верецьки – 20 солдат і вісім жандармів.

б) Воловець (18 км від Верецьок) – біля 50 солдат і 18 жандармів, можливо, броньовані автомобілі.

в) Сторожові пости: Біласовиця – 10 караульних + 9 жандармів + 3 солдати з автоматичною зброєю. Латірка – 4 жандарми + 10 ка-

---

* Документ занесений у справи 2-го відділення II відділу 17.11.1938 р., наступного дня на звіті поставив свої ініціали майор Едмунд Харашкєвіч.

** Псевдонім Конрада Гудерського.

*** Псевдонім поручика Владислава Дреліхажа.

**** Йдеться про висоти над рівнем моря.

раульних. Завадка – 9 жандармів. Верб'яж – 18 караульних і жандармів.

5. Амуніція

Група К III: вибухівка – 42 кг; боєприпаси – по 600 [штук] на автомат, по 40 – на бойову гвинтівку; "манліхери" + 2 ручних кулемети чеського виробництва; 2 сокирки; одяг чеських жандармів.

Група Стрілецького Союзу: гвинтівки "манліхер"; боєприпаси по 70 на гвинтівку; сокирка, пилка, "кішки" для лазіння по стовпах, щипці, цивільний одяг.

6. Виконання

Група К III – від'їзд з місця зосередження Розлуч 08.11 о 18:30 вантажним автомобілем. Приїзд до Верхнього Висоцька об 11:30. Прибуття на прикордонну заставу Кривки 09.11 о 9:15. Тут вже чекає група Стрілецького Союзу. 09.11 відпочинок до 16:00. О 17:30 марш у бік кордону і перетин його о 20:15. Перетин кордону і сам марш чеською територією пройшли нормально. Траса маршу за мапою 1:100 000 у бік Пікуя. Після того, як дісталися району Нижні Верецьки, біля 01:00 групи перепочили близько 30 хвилин і о 01:30 група К III рушила на міст, а група Стрілецького Союзу, що укрилася у районі перехрестя доріг Воловець – Жденієво, вислала патруль для знищення лінії зв'язку і охорони з боку Верецке. Лінію знищено на віддалі 1 км на обох дорогах. О 03:15 група К III повернулася від першого мосту, і з'єднаний загін маршем рушив до другого мосту. Тут К III виставила охорону з боку Верецьок і почала мінування. Група Стрілецького Союзу забезпечувала охорону з боку Волівця.

О 03:45 вибухнув перший міст, а о 04:00 – другий. Через непорозуміння між мінером і командиром другий міст вибухнув через 15 секунд замість 15 хвилин. Випадково ніхто не постраждав. Одразу після вибуху чеські жандарми, які прямували патрулювати міст, відкрили вогонь. К III розділилася, одна частина рушила дорогою під прикриттям групи Стрілецького Союзу, а друга вийшла за будинками ззаду жандармерії. У результаті роззброїли трьох жандармів. На виконання завдання К III вирушила на околицю Верецьок, і група Стрілецького Союзу знищила пошту, роззброїла жандарма і знищила сторожовий пост. Частина загону Стрілецького Союзу після ліквідації жандармерії зайнялася агітацією. О 05:30 група Стрілецького Союзу вирушила у напрямку групи К III, яка тим часом роззброїла 15 жандармів. Після об'єднання група К III повинна була рушити далі, а група Стрілецького Союзу – повернутися до Верецьок, збурити населення і рухатися на Завадку. Однак частина групи Стрілецького Союзу не насмілилася повернути назад, і її командир організував спільну з групою К III акцію, тим більше, що

і ця група була вражена несподівано великою кількістю жандармів. У ході наступного маршу загін був обстріляний охоронцями з Біласовиці, однак через вигуки роззброєних жандармів і розпорошення групи Стрілецького Союзу вправо на пагорбах бійці припинили вогонь і втекли до лісу. Далі рухалися без перешкод. У Латірці їм здався ще один охоронець, тобто загалом полонених стало 20. По дорозі були знищені споруди постів у Біласовиці та Латірці. Захоплену зброю і боєприпаси везли на підводі. Кордон перейшли о 08:15 (група К III з полоненими) та о 09:15 (група Стрілецького Союзу з підводою). Група К III повернулася до поліційного відділу у Кривках, а група Стрілецького Союзу – на заставу Кривки, де охоронці були заарештовані.

7. Примітки

а) Ця операція потребувала одного командира аж до моменту розділення груп.

б) Слід ретельно підбирати бійців, щоби вони не губилися під вогнем, як цього разу.

в) Командир повинен познайомитися з людьми принаймні двома днями раніше, щоби вивчити їх якості.

"Владислав"

Примітки: Загалом загін Стрілецького Союзу в операції, яка вимагала дисципліни і рішучості, виглядав надто слабо. Своєю поведінкою вирізнялися підхорунжі Ян Піч, Тадеуш Ланг, [Рудольф] Регнер і наймолодший за віком стрілок, його прізвище знає підхорунжий Піч. Я забрав з пошти поштові чеки і печатки.

"Владислав"

Оригінал, рукопис. ЦХИДК, 461-1-522, криптонім 5–6
Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 178–180.
Переклад з польської.

№ 45

12 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Яна Емісарського Тадеушу Пельчинському з інформацією про заплановану угорську операцію на території Підкарпатської Русі

Угорщина розпочне дії силами нерегулярних військ у ніч з 13.11 на 14.11.[1938 р.] у чотирьох основних напрямках на схід [від] м. Ужгород на: 1) долину Ужа, 2) долину Латориці, 3) долину Боржави, 4) м. Хуст – долина Нодьог.

Більша частина сил повинна пересуватися між м. Ужгород і м. Мукачево, усі засоби будуть задіяні двома хвилями чисельністю спочатку 500, потім – 1 000 людей. Їм буде поставлено задачу: проведення агітації за приєднання Русі до Угорщини, дрібні акти сабо-

тажу і створення у людей уяви, що вони непевно почувають себе під чеською владою.

Військовий аташе у Будапешті
№ 40 від 12.11.1938 р.

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-519, криптонім 11 Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 183. Переклад з польської.

№ 46

12 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Яна Емісарського Тадеушу Пельчинському з інформацією про перебіг спеціальної операції на території Підкарпатської Русі

12.11 о 20:00 підполковник Генерального штабу Скшидлевський повідомляє з м. Берегсаз, тогочасного місця перебування полковника Генерального штабу Хомлока:* початок диверсійної акції 15.11, кількість цивільних партизанів – 2 тисячі, у тому числі – частина русинів. Угорщина продовжила дії і змінила лінії розмежування: Перечин, Сойво** біля Довгого.

11.11 Угорщина розпочала пропагандистську кампанію на території попередніх диверсійних дій. Українці – добровольці з Польщі – збираються у м. Волове і м. Довге.

У м. Берегсаз відгукнувся Шеремета, який під час операції втратив свій загін. Прошу подати більше інформації про нього та повідомити рішення, що робити далі у подібних випадках.

У м. Унгвар угорці звільнили одного пораненого і двох здорових польських партизанів. Їх прізвища повідомлю додатково.

Військовий аташе у Будапешті 12.11.1938 р.

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-519, криптонім 10 Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – Арк. 184. Переклад з польської.

№ 47

12 листопада 1938 р. – Шифрована телеграма угорського посла в Варшаві міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані про захоплення польським диверсійним загоном в полон 17 чехословацьких громадян

Варшава, 12 ноября 1938 г.

---

* Полковник Генерального штабу Шандор Хомлок, керував угорською диверсійною акцією у Підкарпатській Русі.

** Свалява.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА
ВЕНГЕРСКОГО ПОСЛАННИКА В ПОЛЬШЕ АНДРАША ХОРИ
МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНУ КАНЯ

6977/449.

Польский министр иностранных дел упомянул вчера о том, что несколько дней назад значительный польский диверсионный отряд прорвался в Русинскую область и, выполнив задание, захватил в плен 17 чешских жандармов и чиновников, доставив их на польскую территорию "в совершенно излишней невредимости".

Чехословацкий посланник предпринял вчера демарш по этому вопросу перед начальником канцелярии министра иностранных дел, который ответил, что не располагает сведениями, но что немедленно будет проведено расследование и т. д.

Чешский посланник спросил, можно ли рассчитывать на быстрое решение дела, поскольку он приглашен на охоту с президентом республики. Лубиенский дал ему такое обещание. Последний добавил, что чехословацкий посланник принял приглашение президента республики на охоту, которая состоится в районе Тешина 16-го числа сего месяца. Из этого делается вывод, что чехи проявляют мало интереса к Русинской области.

Хори

Копия. Гос. арх., М. МИД, шифр. отд., 1938. (Входящая.)
Венгрия и Вторая мировая война. – С. 136.

№ 48

12 листопада 1938 р. – Донесення Фелікса Анкерштайна про хід польської диверсійної акції "Лом" на території Підкарпатської Русі

"Лом"

12.11.[1938 р.]

ДОНЕСЕННЯ

1. Доповідаю про готовність усіх частин до акції.
2. Дії партизанського загону № 8.

Командир Бур'ян плюс 10 людей відправлені 08.11. Завдання: підірвати залізничний міст на південний захід від Волівця. Перехід кордону о 17:00 10.11 у районі Корна на південний захід від Вижлова. Без сутичок дістався залізничного мосту у 1-1/2 км на північний схід від Яблонева, відігнав охорону – вона втекла без бою – і підірвав міст. Під час вибуху рейка роздробила обидві ноги добровольцю Чарнецькому, який підірвав себе гранатою. Решта групи повернулася 11.11 до Вижлова.

3. Бойовий загін 12 перетнув кордон 09/10.11 і повернувся 11.11. Згідно з загальним рапортом, завдання виконано: підірвано міст на шосе Перечин – Поляна, втрат немає...

"Лом"

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-514, криптонім 68
Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 185.
Переклад з польської

№ 49

14 листопада 1938 р. – Лист коменданта Карпатської Січі міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі про дозвіл на проведення акції під назвою "Збірка на оборону держави"

ХВАЛЬНОМУ МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ В ХУСТІ

Число 25/38 Хуст, 14 листопад 1938

Команда Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" в Хусті просить отсим Хвальне Міністерство о позволения провести по цілому краю свого ділання збірку на цілі згаданого товариства під назвою "Збірка на оборону держави".

Збірку мали би провести всі організації, а то як на уповноваження, так і з власної ініціативи, кромі того, також особи фізичні.

Всі збираючі повинні вижадати собі від Команди товариства збіркові листи, що будуть числовані, та подати вчас зі своєї акції звіт.

Кругла печатка *Підпис: Іван Роман*
за коменданта

ДАЗО. – ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№ 50

17 листопада 1938 р. – Телеграма Української Народної Ради президенту Чехословаччини про назву автономного краю

ТЕЛЕҐРАМА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ ДО ПРАГИ

Дня 17. листоп. У. Н. Р. вислала до пана предсідника Центральної Влади, ген. Сирового, до пана мін. внутріщніх справ др. Яна Черного, до пана мін. закордонних справ др. Хвалковського та законодавчій комісії парламенту в Празі, такий телеграфічний протест:

Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не русским то є великорусским. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народня Рада, яка проголосила р. 1919 прилучення нашого народу до республіки, як народна репрезентантка українського населения в інтересі консолідації та спокійного розвитку цього краю, домагається, щоб в новій конституції була ужита урядова назва цього краю: Карпатська Україна. Тим буде нещасне язикове питання раз на все вирішене. Домагаємося того і тому, бо під плащем русскості провадилася та провадиться протидержавна чинність та мадярська іредента.

Українська народна рада

Др. Михайло Бращайко,
Др. Микола Долинай,
Федір Ревай.

Нова Свобода. – 1938. – 22 листопада.

Тернистий шлях ... – С. 172–173.

№ 51

18 листопада 1938 р. – Лист коменданта Карпатської Січі про затвердження статуту ОНОКС та направлення його відповідним урядам і командантам

ПРЕЗИДІЇ ВЛАДИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ В ХУСТІ

Чис: 36/38 в Хусті, дня 18. XI. 1938

до чис. 372/38.

Предмет: пересилання статутів.

Рішення тут[ешньої] влади з дня 10 листопада 1938 чис. 372/38 було розіслане урядам повідомлення про затвердження статутів організації народної оборони "Карпатська Січ" в Хусті.

В тому повідомленні було наведено, що статути будуть додаточно заслані.

В прилозі пересилаємо подрібні примірники статутів в ціли пересилання їх компетентним урядам та командам.

Кругла печатка *Підпис Климпуш* *Підпис Степан Пап*
комендант *головний писар*

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 17. Оригінал. Машинопис.

№ 52

18 листопада 1938 р. – Рапорт Яна Емісарського Тадеушу Пельчинському про перебіг угорської диверсійної операції на території Підкарпатської Русі

Варшава

18 числа поточного місяця я був у начальника II відділу Генерального штабу^, якому передав такі відомості:

1. З 10 листопада Угорщина почала активну пропаганду на території Підкарпатської Русі, керуючись при цьому такими гаслами: "автономія для Русі на основі 1918 року", "свобода для русинської культури, мови та релігії". Як виконавчі засоби використовуються дрібні дозори, які контрабандою провозять журнали і газетки, видані на русинській мові, а також продовольчі посилки. Незалежно від цього з літаків скидають пропагандистські листівки. Загалом ці дії проводяться між містами Ужгород і Мукачево, в основному, у долинах рік.

2. Угорщина розпочала акції нерегулярних військ у ніч з 13 на 14 листопада [1938 р.] (за даними Скшидлевського – на один день пізніше). У першій хвилі, як я раніше доповідав, повинні бути задіяні 500 людей.

У ніч з 13 на 14 листопада кордон перетнуло 60 людей, завданням яких була акція саботажу на околицях між Ужгородом та Мукачевом, ліквідація невеликих військових підрозділів, відділень жандармерії і поліції, а також знищення телефонних і телеграфних ліній. Друга хвиля у кількості 1 000 осіб повинна бути використана в залежності від результатів дій першої хвилі ...

Якщо йдеться про організацію регулярних військ, то угорці схильні здійснити їх після звернення до них по допомогу з боку русинського уряду.

16 листопада вислано надійних людей до Волошина з метою схилити його оголосити маніфест щодо приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини.

Військовий аташе
Ян Емісарський, полковник Генерального штабу

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-519, криптонім 20-21
Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 207–208.
Переклад з польської.

№ 53

19 листопада 1938 р. – Донесення Станіслава Кіяка про перебіг польської диверсійної акції на території Підкарпатської Русі

ДОНЕСЕННЯ

про спеціальну операцію від 18.11.1938 р.

1. Додаткові відомості про втрати бойового загону № 17

З бойового загону № 17 кадрового підпоручика Вольського з 52-го піхотного полку повернувся доброволець Ян Гулецький. Підпоручика Вольського і 3 добровольців немає...

2. Повернення загонів з території Русі.

а. З партії № 3 "Климець" вислано у ніч з 15 на 16.11.1938 р. три патрулі.

Патрулі мали завдання розкидати листівки і перерізати телефонні лінії у таких місцевостях: Лази – Верхні Верецьки, Завадка–Нижні Верецьки,

Латірка – Медвеже – Тишова.

Патрулі виконали завдання і повернулися на територію Польщі 16.11. ц.р.

б. Бойовий загін № 22 Склад – 1 офіцер і 8 рядових. Вирушив у ніч з 16 на 17.11 ц.р. з району на південь від м. Вишкув.

Завдання: розкидати листівки у місцевості Стригальня (8 км на північний схід від Волового). Загін виконав завдання. Під час повернення загін вступив у бій з чехами під м. Високе Бистре. До цієї пори повернулися 2 людей з загону. Щодо решти людей відомостей немає.

в. Партизанський загін № 11 (з партії № 5, Сянки). Склад – 1 офіцер, 11 рядових, 1 ручний кулемет.

Завдання: знищити пост [...] Щербін (приблизно 5 км на південний захід від м. [...] взаємодіяти в операції з партизанським загоном № 12, який рухався з аналогічним завданням. Загін вступив у бій з чехами поблизу тунелю, в результаті якого нібито вбито 4 чехів. Під час операції загинув командир партизанського загону № 11 (а також командир партії № 5) кадровий капітан Ян Клепацький з 99-го піхотного полку. Решта загону повернулася на територію Польщі.

г. Партизанський загін № 12. Склад – 1 офіцер, 11 рядових, 1 ручний кулемет. Вирушив у ніч з 17 на 18.11.[1938 р.]

Завдання: знищити чеський пост біля тунелю поруч з залізничною станцією Щербін. Загін завдання виконав, вбито 2 чехів. Повернувся загін 18.11 без втрат.

д. Бойовий загін № 23 (з партії № 3 "Климець"). Вирушив у ніч з 17 на 18.11. [1938 р.]

Завдання: знищити міст у 2 км на південь від Нижніх Верецьок. Загін напав на чеський пост біля мосту, вбив 3 чехів і повернувся на територію Польщі 18.11.

Втрати загону: 1 поранений, 1 вбитий. Інших подробиць перебігу акції немає.

е. Бойовий загін № 24 (з партії № 3 "Климець"). Склад- 10 осіб. Вирушив у ніч з 17 на 18.11.[1938 р.]

Завдання: здійснити напад на чеський пост поблизу моста на дорозі на північ від м. Поліста. Загін не дістався на місце, оскільки зіткнувся з чеським підрозділом. Зав'язав бій з чехами. На територію Польщі повернулися шестеро. Немає 4 осіб. Одна людина, схо-

же, вбита, 3 поранених повинні були покінчити з собою. Подробиці перебігу цієї акції невідомі.

є. Бойовий загін № 16. Склад – 4 бійці. Вирушив 15.11.[1938 р.]

Завдання: знищити міст на шосе між Малим Березним і м. Убля. Загін дійшов до мосту, який мав знищити, але помітив, що міст охороняє група чеських солдат чисельністю 20-30 осіб, озброєних важким кулеметом. Через перевагу чехів загін завдання не виконав і повернувся 18.11 на територію Польщі без втрат, принісши з собою взяту вибухівку.

3. Загони, відправлені на територію Русі.

а. Бойовий загін № 25 (з партії № 1 у Славську)

Вирушив 18.11.[1938 р.]

Завдання: здійснити напад на м. Скотарське.

Загін перейшов на територію Русі, дані про його діяльність відсутні.

Оригінал, машинопис. ЦХИДК 461-1-514, криптонім 113-116

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 210–211. Переклад з польської

№ 54

21 листопада 1938 р. – З робочих записів Олега Кандиби-Ольжича щодо пропагандистського забезпечення розбудови Карпатської України*

(...)

НАЛЕЖИТЬ ЗРОБИТИ: (ЗАМІТКИ СВЄНЦІЦЬКОГО**)

1. Вислати точні інструкції нашій пресі й організаціям, які мають ставити й представляти Закарпатську акцію.

2. Інформувати пресу докладніше про кожну поточну акцію, напр., протипольську (подається замало і зарідко).

3. В справі збірок "на Закарпаття" дати всім організаціям вияснення, що збирати між українською (не закарпатською) еміграцією треба на визвольний фонд і туди ж пересилати гроші.

4. "Об"єднанню" треба (за посередництвом Делегації К.У. або Уряду) довести до відома, куди зібрані гроші вони мають спрямовувати, щоб не попали у невідповідні руки. (Гроші збирають зде-

* Робочі записи О. Кандиби-Ольжича зберігаються в архіві ОУН в Києві, складені під час його поїздки наприкінці серпня – на початку вересня 1938 р. в Нью-Йорк (США) у складі делегації членів проводу ОУН генерала В. Курмановича, Я. Барановського та О. Сеника для згуртування українців в США в справі надання підтримки визвольних змагань українців в Закарпатті (*прим. упоряд.*).

** Свєнціцький: Псевдо О. Кандиби-Ольжича (*прим. упоряд.*).

більша наші організації і спрямовують на оборону Закарпаття до "Об"єднання", – це так тепер є!).

5. Подати всім нашим орґанізаціям, щоб пересилали рівночасно копії меморіялів та телеґрам з акції Закарпатської й протипольської летунською поштою сюди.

6. Редакції наших органів за океаном повинні закупити радіоапарати, щоб слухати Європу, – в час подій відчувається дуже брак багатших відомостей, що з пропаганд. боку дуже прикре.

7. Референт Макара з Конгресу Нац. в Америці має бути негайно висланий до ОДВУ, бо там вже набрана ціла брошура про Конгрес, і не мають змоги довше тримати слова.

8. Не треба подавати "Об"єднанню" рівнобіжно тих вісток і апелів Уряду К.У і наших. Хай все йде на Українпрес, а ОДВУ відповідні речі передає Об'єднанню і Свободі. Інакше фаворизуємо їх "незалежність".

9. В листі до ОДВУ треба згадати від імені Референтури Зв'язку, щоб ОДВУ не вагалося покрити кошти перекладу антольоґії української літератури на англійську мову, яку антольоґію редагує п. Семенина.

10. Вислати негайно до Пресової Служби в Нью-Йорку бодай 20 примірників "Карпатен-Україне", бо є ряд замовлень.

11. Хоч з запізненням належить зарядити відповідні обходи проголошення нового Вождя – обіжник хай вкаже їх форму: скликання членства, а) молитва або служба Божа, б) проголошення Проводу, в) слово Вождя, г) урочиста обітниця і присяга, ґ) гімни (по можності членство в одностроях, військовий характер церемонії).

12. Пропагандивний реферат не узгляднює пропаганди словом. Належить висилати місцевим орґанізаціям напрямні на теми для поточних кампаній бодай раз на два місяці та відповідний матеріял для використання. Цим спрямується належно відчитову працю організаторів централі, зглядно редакторів, які їздять по провінції з рефератами. Взагалі вважаю потрібним трактування такої праці в площині пропаґандивної референтури. Належить встановити при централях організацій функцію пропаґандивного референта, що ним має бути найкращий редактор місцевого орґану.

13. Скоцкові дати доручення особисто відібрати від Антоновича збірник Академічного Комітету до друку в англійській мові.

14. Заряджуючи поодинокі акції, треба все подавати форму співпраці з громадянством, це є – чи робити їх самостійно, чи з тими, чи тими елементами. (У Канаді, напр., притягали до праці гетьманців і СУС).

15. Подати Карбовичеві, що Кедринова праця на конґрес (реферат про Україну в світі) не може бути готовий на кінець листо-

паду, з огляду на все, що сталося в міжчассі і вимагає зміни в рефераті.

16. Прошу допильнувати справи переїзду Базя до Канади.

17. Поему Олеся про Сл. П. Вождя варто десь використати друком, зглядно окремою брошуркою.

18. ОДВУ треба дати докладні інструкції та плян праці в закарпатській акції. (Диви окремий додаток!).

19. Використати на відповідних місцях мадярський блеф з ухвалою віча у Гарисбурґу та телєґрамою Югаса. Все неправда! (Диви Американсько-Руський Вістник).

20. Взяти під увагу, що при ОДВУ є культурна референтура, а її референтом є Бакуменко.

Створено тіло культурної референтури: культ. референт Бакуменко:

а) книгарня та бібліотека при ОДВУ – п-ні Різникова;

б) літературний гурток при МУН – п. Труш;

в) драматично-музична справа – п. Скоробогач (має ставити трупу, хор, вокальний ансамбль, тр іо, радіові авдиції);

г) акція дошкільного виховання (садки, з рамени УЧХа);

д) акція виховання дорасту з рамени МУН.

Книжки наші до розповсюдження спрямовувати до ново закладеної книгарні при ОДВУ. Належить давати опуст, з якого має бути заплачена ведуча сила книгарні.

Додаток в справі закарпатської акції в Америці

1. Комітет Оборони Закарпаття має по часі переформуватися в Організацію Допомоги Карпатській Україні, яка переведе перманентну працю між американськими закарпатцями з рамени ОУН і уряду Карп. Укр.

2. Тепер треба підготовляти це через створення місцевих Комітетів оборони Закарпаття, підпорядкованих централі (один є у Філядельфії).

3. З рамени Комітету Оборони вже тепер треба приступити до видавання органу – на разі місячника, потім дво- і тижневика, наприм.: "Карпатський Голос".

Редактори: О. Беньо та Ґабода, фірмують, Скоцко доглядає, інж. Кість помагає. – Ґаботу всеціло взяти до організаційної праці.

4. З рамени Комітету члени делєґації Беньо і Ґабода роблять спільний виступ – звіт у Нью-Йорку та поїздку по провінції там, де є прихильні громади закарпатські, та по більших українських осередках. (Прихильні Громади Закарпатців напр.: Ст. Клєр, Мінерсвіль, Пассай – де о. Данилович, де о. Ковальський, можливо в Мікіспорт ("Собраніє"), Павкін, Ембридж, Кліртон, Пітсбурґ – де є філія Нар. Помочі зі Закарпатцями).

5. Використати Кістя в осередках, де делегати матимуть успіх для пізніших відчитів його на історично-культурні теми про Закарпаття.

6. Використати Кістеву акцію школи танків національних для нав'язання зв'язку зі закарпатцями поступового – гуртуючи дітей їхніх, закладаючи курси під їхніми церквами і громадами.

7. Онишкова з Пітсбурґу інтерпелювати стало про настрої в міродайних очинників руських орґанізацій Закарпатських, з якими він на мою просьбу має утримувати інформативний контакт та сповіщати ОДВУ.

8. Передплатити для нашої пропаґ-референтури і Уряду К.У. всі америк-закарпатські часописи:

а) "Американсько-руський Вістник" – орґан Соєдиненія греко-катол. Братств – коло 100 000 членів;

б) "Вісник – орган Соєдиненія православних братств – 15 до 20 000 членів;

в) "Восток" – ультрамосковський орґан "Свободи" – 10 000 членів;

г) "Правда" – орґан Общества руських братств – 20 000 членів;

д) "Просвіта" – орган Собранія греко-кат. – 20-30 000 членів;

є) "Руський Вістник" –

ж) "Народна Страж" – мадярофільська!

9. Уважати на започатковану акцію протестів перед міжнародними чинниками проти назви Карпатська Україна і арешту Бродія. Небезпека нав'язання зв'язку між Америкою і Ужгородом! Увага на "Нар. Страж"!!

10. О. Невицький підніс потребу висилки листів чи зворотів від Уряду К. У. до певних організацій амер.-руських. Це треба розважити!

11. Надсилати укр. пресу зі Закарпаття і іншу треба цим організаціям, редакціям їх органів.

12. Виїзд спеціяльного уповноваженого Уряду К. У. (Рогач?) в справі допомоги Закарпаттю. Всі ті амер.-закарпаторуські організації дуже багаті! – Дуже обережна лінія супроти руських! Контакт з їх організаціями, не афішувати українства, репрезентувати Карпатське Державництво.

Серед свідомих українців, звичайно, інша постава. Справи:

а) Державна позика – бонди, на розбудову країни.

б) Збіркова акція на гуманітарні цілі: зимова акція, будова шкіл і т. ін.

в) Заклик вкладати гроші у конкретні підприємства державні та кооперативні, приватні і т. ін.

г) Заклик до повороту кваліфікованих майстрів, підприємців на Закарпаття, для закладання самостійних верстатів, підприємств тощо.

Створення відповідного економічного реферату при Комітеті Оборони Карпатської України, який би удобрював пляни, подавав інформації і т. ін. (Кацішинський і Скоцко).

21 листопада 1938 р.

Українське слово. – 2000. – 2–8 листопада.

№ 55

21 листопада 1938 р. – Наказ Головної Команди ОНОКС про створення на території Підкарпатської Русі організаційних округів

КОМАНДА ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНЬОЇ ОБОРОНИ
"КАРПАТСЬКА СІЧ" в ХУСТІ

Наказ ч: 2

Команда ОНОКС рішила утворити такі організаційні округи:

1. Великий Березний, обіймає політичний округ: Вел[икий] Березний з осідком в Великому Березному.
2. Волове, обіймає політичний округ Волове з осідком у Воловому.
3. Іршава, обіймає політичний округ Іршава та часть політичного округу Мукачева, по село Лалово, включно, осідок в Іршаві.
4. Перечин, обіймає політичний округ Перечин та часть політичного округу Ужгород по лінію коти 972 м. села Ярок і Доманинці включно.
5. Рахів, обіймає політичний округ Рахів з осідком у Рахові.
6. Свалява, обіймає політичний округ Свалява та часть політичного округу Мукачева від села Лалово по лінію Каменець*, кота 722 м. Лиса кота 470 м., Жорнипо** кота 588 і 544 м. устє п. Визниці. Осідок, Свалява.
7. Середнє, обіймає часть політичного округу Мукачева, від лінії означеної в точці 6 та часть політичного округу Ужгород, означену по лінії в точці 4.
8. Тячево, обіймає політичний округ Тячево з осідком в Тячові.
9. Хуст, обіймає політичний округ Хуст та політичний округ Севлюш. Осідок в Хусті.

До тих округів будуть призначені Окружні Команданти, або Окружні Організатори, які переведуть організацію призначеного округу.

---

* Коропець.

** Жнятино.

Бажання про приділення якогось села до іншої округи, будуть по можливости сповнятися, аж до створення нових округів включно.

Дано в Хусті 21 листопада 1938.

Команда ОНОКС

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник.

№ 56

21 листопада 1938 р. – Німецька нота міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані із висловленням застереження відносно можливої окупації Угорщиною території автономної Підкарпатської Русі

Берлин, 21 ноября 1938 г.

ГЕРМАНСКАЯ НОТА МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНУ КАНЯ

По поручению моего правительства имею честь сообщить Вашему Высокопревосходительству нижеследующее:

"Германскому правительству от итальянского правительства стало известно венгерское сообщение, в котором венгерское королевское правительство извещает итальянское правительство о своем намерении начать в воскресенье 20 ноября военные действия с целью оккупации Карпатской Украины.

Это сообщение итальянского королевского правительства находится в вопиющем противоречии с сообщением, которое венгерское королевское правительство сделало имперскому правительству. 19-го числа сего месяца венгерский королевский министр иностранных дел сообщил посланнику Эрдмансдорфу, что он попытается не допустить насильственных мер против Карпатской Украины. В таком же духе венгерский королевский посланник во время его визита в министерство иностранных дел 18-го числа сего месяца заверил нас в том, что Венгрия не будет предпринимать никаких мер без согласия германского правительства. Кроме того, необходимо обратить внимание на следующее:

В демарше, сделанном 19 ноября венгерскому королевскому правительству, германский посланник высказал опасения германского правительства по поводу применения силы против Карпатской Украины и указал на то, что, если венгерским войскам будет оказано сопротивление, а это, по имеющимся сведениям, вполне возможно, германское правительство в данный момент не сможет оказать военную помощь венгерскому правительству. Указывалось далее, что по этим причинам германское правительство не одобрит подобную акцию.

По сообщению итальянского правительства, венгерское правительство, видимо, по недоразумению, представило итальянскому правительству этот шаг таким образом, будто германское правительство не возражало против подобной акции с применением силы в настоящее время и лишь пожелало выразить опасения по поводу положения в Венгрии. В целях устранения всяких недоразумений германское правительство теперь имеет честь повторно сообщить венгерскому правительству следующее:

1. Состоявшееся недавно в Вене по просьбе венгерского и чехословацкого правительств арбитражное решение германского и итальянского правительств установило границы между Венгрией и Карпатской Украиной. Поставив свою подпись в Вене, Венгрия признала перед всем миром эту границу как окончательную. Если же теперь Венгрия совершит вооруженное нападение на Карпатско-украинскую часть Чехословакии, то венгерское правительство возьмет на себя серьезную моральную ответственность.

2. Помимо этого, такие действия могут нанести ущерб авторитету двух держав-арбитров, вынесших венские решения. Германское правительство вправе рассчитывать, что Венгрия будет соблюдать решения арбитража.

3. Согласно имеющимся здесь сведениям, существует возможность того, что вторжение в Карпатскую Украину встретит вооруженное сопротивление чехословацкой армии. Насколько германскому правительству известно соотношение сил двух армий, Венгрия может попасть в военном отношении в тяжелое и, возможно, критическое положение. Однако германское правительство, как уже указывалось, в настоящее время лишено возможности оказать в какой-либо форме помощь Венгрии.

4. Исходя из этих соображений, германское правительство указывает на те серьезные опасности, которые, как оно полагает, могут возникнуть в случае вооруженного вторжения в Карпатскую Украину, и заявляет, что ответственность в случае неудачного исхода такого рода действий целиком ложится на Венгрию".

Примите Ваше Превосходительство заверения в моем глубоком уважении.

Д-р О. фон Эрдмансдорф.

Оригинал. Гос. арх., М. МИД, пол. отд., 1939–33/а.–1431. Венгрия и Вторая мировая война. – С. 140–141.

№ 57

21 листопада 1938 р. – Італійська нота міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані про неможливість надання військової допомоги Угорщині в справі окупації нею території Підкарпатської Русі

Рим, 21 ноября 1938 г.

ИТАЛЬЯНСКАЯ НОТА МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ КАЛЬМАНУ КАНЯ

По поручению моего правительства имею честь довести до сведения Вашего Высокопревосходительства следующее:

1. В арбитражном решении, принятом недавно в Вене в связи с просьбой венгерского и чехословацкого правительств, итальянское и германское правительства определили границу между Венгрией и Карпатской Украиной. Своей подписью под венским решением Венгрия публично признала перед всем миром окончательный характер этой границы. Но если теперь Венгрия направит свои вооруженные силы в сторону Карпатско-украинской части Чехословакии, то тем самым она возьмет на себя тяжелую моральную ответственность.

2. Кроме того, одним из последствий такого развития событий могло бы оказаться то, что решения Венского арбитража потеряют силу, а это нанесло бы ущерб авторитету двух держав-арбитров. По этим соображениям итальянское правительство считает возможным потребовать, чтобы Венгрия соблюдала решения арбитража.

3. По имеющимся здесь сведениям, существует возможность, что вторжение в Карпатскую Украину натолкнется на вооруженное сопротивление чехословацкой армии.

Судя о соотношении сил на основании имеющихся в распоряжении итальянского правительства данных о двух армиях, можно предположить, что в этом случае Венгрия и в военном отношении окажется в тяжелом, если не в критическом положении. Как мы уже указывали, итальянское правительство в сложившихся в настоящее время условиях лишено возможности оказать Венгрии какую бы то ни было помощь.

4. В силу вышеизложенных причин итальянское правительство вновь ссылается на серьезные последствия, которые, по его мнению, могут возникнуть в связи с нападением на Карпатскую Украину, и заявляет, что в случае неудачного исхода такого рода действий вся ответственность ляжет на Венгрию.

Прошу Ваше Высокопревосходительство принять уверения в моем самом глубоком почтении.

Винчи

Оригинал. Гос. арх., М. МИД, пол. отд., 1939–33/а.–1432. Венгрия и Вторая мировая война. – С. 142.

№ 58

22 листопада 1938 р. – Вимоги Української Народної Ради в Севлюші до уряду Підкарпатської Русі

ОКРУЖНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РАДА В СЕВЛЮШІ ПРАВИТЕЛЬСТВУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ

Меморандум

Окружна Українська Народня Рада в Севлюші на своїм, засіданні дня 22 листопада 1938 рішила предложити правительству Карпатської України слідуючі домагання:

1. Тому що в многих селах (Севлюш-город., Севлюш-нар., Королево н/Т. – горож. – Королево н. Т. – нар., Велика Копаня – нар. Великі Ком'яти – нар.) до цього часу "чеські школи не були закриті, що викликує велике обурення і невдоволення, домагаємося негайного і консеквентного переведення в життя розпорядку Правительства Карп. України з дня 19 жовтня 1938, чис. 5 про меншинові школи на Карп. Україні.

2. Домагаємося, щоби Правительство Карп. України не принимало ані не повишувало жодних службовців будь-якої національности без допоручення Окружних Українських Народніх Рад.

3. Домагаємося прискореного пропущення всіх службовців, які протягом 20-ти років були ворогами нашої культури і народу, а то головно в крузі нотарів. В Севлюшськім окрузі жадаємо пропустити Йосифа Шулца, ведучого нотаря у Влахов і Франтишка Ржеголу, вед. нотаря в Рокосові, Срба вед. нотаря в Текові, Цінку, вед. нотаря в Фанчикові, мадярона Рішко у Вел. Копані. Дальший матеріал по висліджені предложиться. Рівночасно звертаємо увагу на то, що при поштовім уряді в Севлюші нема ані одного урядника української національности.

4. Домагаємося, щоби Правительство Карп. України негайно примусило всі уряди респектовати розпорядок з дня; 15 жовтня 1938, чис. 4. про урядову Карп. України.

5. Домагаємося, щоби Правительство Карп. України видало новий і строгий наказ відносно уживання гімну і прапору Карп. України.

6. Домагаємося заведення автобусового споєння Хуст – Сільце через Вел. Копаню, Вишній Шард, Влахово. Далі Севлюш – Сільце через Великі Ком'яти.

Уведені домагання предложити правительству Карп. України примусив нас дійсний стан річей на провінціях, де нереспектування розпорядків правительства Карп. України, оголошених в Урядовому Віснику, викликує невдоволення до самого Правительства як до компетентного чинника зробити порядок.

В Севлюші, дня 22 листопада 1938.
За: Окружний Секретаріат Першої Української (руської) Центральної Народної Ради в Севлюші.
Підпис не чіткий, в. р. голова ОУНР
Підпис не читкий, в. р. секретар ОУНР

Три підписи не чіткі, в. р.
Печатка Секр. Укр. Центр. Нар. Ради в Хусті.
Число: 1502/1938.

Хуст дня 1. III. 1939.

Предмет: О. У. Р. в Севлюші – меморандум

Міністерству внутрішніх справ в Хусті до відома і дальшого поступування.
Начальник президії правительства:
Особистий архів О. Довганича.

№ 59

22 листопада 1938 р. – Пропозиції міністра Юліана Ревая до законопроекту чехословацького парламенту про автономію Карпатської України

ЗАКОНОПРОЕКТ МІНІСТРА РЕВАЯ ПРО АВТОНОМІЮ КАРП. УКРАЇНИ

(Прага, Ч. Т. К.) Внесок посла Ревая на схвалення парламентом конституційного закону про автономію Карпатської України є тотожний з відомим внеском послів Глінки, Сідора, др. Сокола і др. Тіса на схвалення основого закона про автономію Словаччини.

Згідно з тим мають усі постанови словацького автономного закона бути поширені на автономну підкарпатську територію, що носить назву "Карпатська Україна". Всюди там, де в основному законі про словацьку автономію вживається означень "Край Словаччина," "словацький краєвий уряд," і "словацька мова," мають бути вставлені для Карпатської України слова "Карпатська Україна," "карпатоукраїнский уряд" і "українська мова." Заки сойм Карпатської України установить правлячі й виконавчі органи, буде сповняти правлячу й виконавчу владу на Карпатській Україні Тричленний Карпатоукраїнський Уряд. Вибори до першого сойму Карпатської України мають бути переведені в установленім карпатоукраїнським урядом речинці, одначе найпізніше 18 місяців по проголошенні внесеного закона. Виборче право має бути унормоване аналогічно до словацького. Столицю Карпатської України установить карпатоукраїнський уряд.

Конституційна Комісія парламенту погодилась на три зміни в законопроекті міністра Ревая:

1. Назва краю полишається незміненою, тобто Підкарпатська Русь, а не Карпатська Україна.

2. Вибори до першого сойму Карпатської України відбудуться на протязі п'яти місяців, а не до 18 місяців, як це було проектовано.

3. Найвищий Суд і Найвищий Адміністраційний Суд у Братиславі буде лише для Словаччини. Для Карпатської України буде третьою інстанцією Найвищий Суд і Найвищий Адміністраційний Суд у Празі.

Палата послів празького парламенту схвалила дня 19 листопада законопроект посла-міністра Ревая із вище поданими трьома змінами. У вівторок схвалить цей законопроект сенат.

Нова свобода. – 1938. – 22 лист.

Тернистий шлях ... – С. 178–179.

№ 60

22 листопада 1938 р. – Промова Юліана Ревая, виголошена у Празі по радіо у зв'язку з прийняттям чехословацьким парламентом Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі

МОЇ ЗЕМЛЯКИ, УКРАЇНЦІ Й УКРАЇНКИ!

Знову говорю до Вас. Говорю із радости, бо закінчилася наша боротьба за волю народа. Моя радість випливає з двох причин: 1) серед найбурхливіших подій ми як національна одиниця захоронили себе живими, 2) починаємо нове господарське, політичне, культурно-національне життя, тому що Підкарпаття, підкарпатський народ має ухвалену свою конституцію. Днесь пополудні сенат Народного Зібрання ухвалив автономію Карпатської України, яку вже минулого тижня у п'ятницю ухвалив Празький Парламент. Цікаво зазначити, що як у парламенті, так у сенаті, у парламенті о 4 голоси, а у сенаті о 1 голос голосувало на нашу конституцию чим на словацьку конституцію. Ми здобули всі ті права, що словаки. Цей успіх має переломове значення для нашого народу взагалі, а для нашого краю зокрема. Ми відбили напади наших ворогів, ми осягнули дуже багато. Наша країна стала державою, наш народ став державним народом. Це мусимо пригадувати собі дуже часто. Для нашого краю, після нашої конституції, буде ухвалювати наш Сойм. Спільні у цілій Федерації є: президент, міністерство заграничних справ, міністерство народної оборони, однак із своєю місцевою командою, та справа державних позичок. Інакше нашою державою буде управляти Уряд нашої країни, що буде складатися тільки з синів нашого народу. При судах у Празі і Брні, що торкається наших громадян, всі скарги будуть полагоджуватися окремими сенатами, що будуть зложені із наших людей. Наша конституція стала законом, а тим самим нашим народнім катехизмом.

Я є певний, що з нами разом радіють наші брати в Америці і інде, що ми взяли свою долю в свої руки. Я пробував змінити і назву нашої країни, на Карпатську Україну, що я мотивував тим, що коли лишиться стара назва Підк. Русь, то пригадувати буде старий край, по старому ведений, з баламутством. Я говорив, що треба

будувати наше нове народне життя на самім фундаменті, до того потребуємо не лиш добрих майстрів, але також добрий матеріал. Коли б хтось думав будувати наше нове народне життя на старих основах, нашу будуччину по старому способі, то не мало б то тривкої основи, скоро розлетілось би і мали б ми знову багато зрадників. Я зробив у цім проекті уступок і згодився на те, що назва нашої країни до скликання сойму по старому лишиться. Дефінітивну назву вирішите всі Ви, посередництвом своїх заступників у соймі. Те саме підноситься також до урядової та навчальної мови. До того часу також вже не буде позволятися робити хто, що хоче, як дотепер. Це мусить перестати. Мусить настати повний лад повний порядок, повна єдність. То, що зроблено уступки, щоб ніхто не закинув нам, що чехи і словаки нам дали нову назву, що вони нас охрестили. Не хотів я, щоб нас хтось хрестив, я хотів, щоб ми самі охрестилися. Не потребуємо жодних хрестителів, не потребуємо жодних посередників, не потребуємо, щоб між нами хтось посередничав, хочемо, щоб у нашій хаті запанувала наша правда, наша воля та наша сила.

Дорогу до щирого взаємовідношення найдемо собі без посередників. Сердечне відношення до інших народів знайдемо також, а не забудемо тих, що не забували дотепер нас.

За подіями на Карпатській Україні слідкує цілий світ. Дальше хочу зазначити значення другої причини. У далекому світі заготовують події на Карпатській Україні з найбільшим інтересом. Кожного дня приходять із нашого краю красні вісті, радісні вісті. Вони наповняють мене охотою і силою до дальшої праці. Ви, мої дорогі слухачі, запричиняєте мою радість, що не підлягаєте під впливи ворожих агітаторів та чужої ворожої пропаганди. Ви не злякалися чужих терористів, ви не дали себе підвести, ви видержали. Видержіть і дальше. Ми цю Вашу героїчну поведінку нашого народу подивляємо, подивляють нам всі наші браття, подивляє центральна влада в Празі, подивляють всі народи, які не мали до цього часу нагоду пізнати силу нашого народу.

Видержіть так дальше. Я певний, що ми зазнаємо щастя, що ми будемо у нашім краю щасливі...

Визиваю Вас всіх, старих і молодих, дівчат і хлопців, мужщин і жінок об'єднати свої сили, об'єднати свої серця, і розуми. Вступайте всі в ряди Першої Української Народної Ради, а я є певний, що в будочности має бути тільки ця одинокою партією, а так і буде.

Кожна хвилина дорога, кожний день дорогий для нас утім відношенні. Відбити напасників можемо лиш тоді, коли будемо скріплені духом.

Дорогим Слухачам, а зокрема пану прем'єрові Волошинові посилаю щирий привіт від Празької Центральної Влади Чехословач-

чини, від всіх Приятелів нашого народу, що помагали нам, поздоровляю Вас і від себе самого. Вернемо до дому приготовані, щоб разом з Вами будувати Свободу, щоб разом з Вами будувати Державу. Я вірю в успіх нашої праці. Будучність належить нам. Мусите довіряти своїм представникам і собі самим.

(П-С)

З архіву Олександра УГРИНА.

Тернистий шлях ... – С. 179–181.

№ 61

22 листопада 1938 р. – Оперативне донесення у II відділ Генерального штабу Війська Польського про хід польської диверсійної акції "Лом" на території Підкарпатської Русі

ДОНЕСЕННЯ ПРО СПЕЦІАЛЬНУ ОПЕРАЦІЮ ВІД 22.11.1938 р.

Повернення загонів з території Русі. Протягом 22.11.1938 р. надійшли розрізнені дані про здійснені операції у м. Торунь і м. Прислоп.

а. Партія № 1 + частина партії № 4.

Після перетину кордону партії дісталися м. Прислоп без бою, оскільки неприятель відступив. Тільки загін охорони, висланий під командуванням підпоручика резерву Бур'яна до м. Новоселиця, вступив у бій. Подробиць цього бою немає. Відсутня також інформація про те, чи вияснено обставини загибелі світлої пам'яті підпоручика Вольського. Партії повернулися на територію Польщі нібито без втрат.

б. Партія № 7.

Після перетину кордону партія рушила на м. Торунь, де наштовхнулася на чеських жандармів, підсилених резервістами. Жандарми захищалися у закритих будинках. Після 20-хвилинного ближнього бою (кидання ручних гранат до будинків через вікна) до м. Торунь автомашинами прибув загін чеських військ. Партія вела бій з цим загоном півтори години. Після закінчення бою партія повернулася у Вишкув, перетнувши кордон о 07:00. Втрати партії № 7 склали 2 легко поранених, які повернулися разом з усіма на територію Польщі.

Детальне донесення про перебіг акції буде представлене після отримання детальних рапортів від командирів партії.

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-511, криптонім 28

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 234. Переклад з польської.

№ 62

23 листопада 1938 р. – Донесення у II відділ Генерального штабу Війська Польського про перебіг диверсійної акції на території Підкарпатської Русі

ДОНЕСЕННЯ ПРО СПЕЦІАЛЬНУ ОПЕРАЦІЮ ВІД 23.11. ц. р.

1. Додаткова інформація про проведені дії

Згідно з відомостями, отриманими від інформатора з Завойки, троє осіб з патруля підпоручика Вольського загинули від куль на місці, четвертого було легко поранено у коліно. Скоріш за все, пораненим був підпоручик Вольський, при ньому було 1 200 крон. Пораненого чехи дико катували, а коли він знепритомнів, його привели у свідомість і далі катували, поки він не вмер. Схоже, нічого конкретного він не сказав.

Втрати загонів, які брали участь у діях у Торуні і Прислопі, становлять тільки 2 легко поранених з партії № 7.

2. Відправка загонів у найближчі поля.

Наразі на території Русі немає жодних наших підрозділів. Вислано тільки дрібні засідки у найближчі поля.

3. Радіоінформація з Хуста.

21.11 ц. р. радіостанція у Хусті повідомила, що інформація про те, що чеські власті знущалися над полоненими диверсантами, не відповідає дійсності.

На околиці Ясеня, нібито, взято у полон двох поляків, а селяни, які їх затримали, отримали нагороду. У ніч з 21 на 22 цього місяця на територію Підкарпатської Русі увійшла нова диверсійна група, яка, наштовхнувшись на сильний опір, повернулася до Польщі.

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-511, криптонім 39

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 235. Переклад з польської.

№ 63

23 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Юзефа Скшидлевського Тадеушу Пельчинському про військові заходи з боку Угорщини щодо Підкарпатської Русі

Начальнику II відділу Генерального штабу

23.11.1938 р. о 10:00 полковник Хомлок попрохав мене передати пану полковнику наступне донесення:

Угорщина перервала збройну акцію ранком 23.11. Пропаганда без зброї продовжується. Полковник Хомлок зауважує, що було би доцільно перервати збройну акцію також і з боку Польщі до момен-

ту отримання ним нових наказів, на які він очікує сьогодні або завтра.

Скшидлевський

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461-1-517, криптонім 17

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 236. Переклад з польської.

№ 64

23 листопада 1938р. – План польського Генерального штабу щодо здійснення нової диверсійної операції на території Підкарпатської Русі

Проект диверсійного плану
на Підкарпатській Русі

ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН

У зв'язку з відмовою Угорщини збройним шляхом зайняти решту Закарпатської Русі, а також через прийняття нею нового способу домагання приєднання цих земель, тобто, виключно дипломатичним шляхом, існують побоювання, що у процесі конкретного розв'язання питання існуючі зараз проугорські настрої місцевого населення можуть з часом ослабнути, а три основних чеських політичних фактори, якими є українофільський уряд Волошина, вплив Праги і військово-політичний режим, можуть на цьому тлі стабілізуватися і зміцніти морально і організаційно.

У той час Угорщина втратила би важливий політичний козир у вигляді постійних заворушень на Русі, підбурюваних зараз ще й диверсійними загонами.

З моменту ліквідації бойових підрозділів, які вторгаються ззовні, слід замінити їх чимось іншим, що опирається на нові принципи і нову організаційну систему, а саме:

а) використання місцевих факторів у спеціальних бойових, диверсійних і пропагандистських операціях;

б) використання цінного людського елементу, який знаходиться у даний час на території, зайнятій Угорщиною, для створення бази для навчання, керівництва і постачання;

в) створення оперативного штабу, до складу якого увійшли би, окрім місцевого керівництва, польські та угорські спеціалісти.

1. Завданням нової організації було би:

а) продовження саботажної діяльності, направленої проти чеських властей;

б) знищення комунікацій, які ведуть на Русь зі Словаччини і Румунії;

в) розгортання пропаганди різними способами і засобами, а також використання настроїв у власних інтересах.

2. Організації на території Русі.

Тут можна використати людей, об'єднаних в існуючі руські організації з винятковою проугорською орієнтацією, а саме: АЗС (Автономний Землеробський Союз) і РНАП (Руська Національно-Автономна Партія).

Керівником АЗС – партії Бродія – є зараз депутат парламенту д-р Павло Косей, який мешкає у Тячеві, а у РНАП на місце Фенцика призначено суддю з Севлюша д-ра Омеляна Міша.

Головним завданням цих організацій може стати:

а) підтримка серед місцевого населення національної карпаторуської свідомості, а разом з тим активна та пасивна протидія пропаганді українізації;

б) непризнания теперішнього україно фільського уряду і представлення колишнього міністра Бродія як дійсного міністра і виразника волі карпаторуського народу (плебісцит), великого патріота і національного мученика;

в) організація селянських бунтів і заклики до опору властям з використанням елементів наявного голоду і ненормальної економічної ситуації у краї;

г) залучення надійного і цінного людського елементу до абсолютно законспірованої бойової диверсійної організації з метою здійснення на території Русі актів саботажу, направлених проти чеських властей (напади на пости жандармерії, знищення комунікацій і доріг, розпалювання пожеж, здійснення замахів тощо);

д) використання диверсійних загонів для знищення комунікацій з Румунією і запобігання поставок з Румунії продуктів харчування для чеського війська;

є) усна пропаганда ідеї приєднання решти земель до Угорщини на виконання гасла "незалежності Підкарпатської Русі" у супроводі розповсюдження листівок.

Оскільки ані обидві організації, ані їх керівництво не мають наміру і відповідним чином не підготовлені для виконання вказаних вище завдань, належить перш за все дати їм можливість і час для виконання цілого ряду підготовчих робіт, пов'язаних з підготовкою апарату. З цією метою необхідно висувати відповідних осіб на керівні посади, що можна здійснювати за допомогою консула Халупчинського, як такого, що найкраще орієнтується у місцевих умовах, з наступним навчанням їх конспірації та спеціальним предметам.

3. Організації в Унгварі* та Мукачеві.

З моменту зайняття частини території Русі угорськими військами ряд членів АЗС і РНАП залишилися на угорській стороні. Між іншими там залишилися відомі та дуже цінні політичні діячі, наприклад, Возарі з Мункача і д-р Раух з Унгвара, а також священик Марина, котрий має великий вплив на молоді греко-католицькі клери-

* Ужгород.

кальні кола. Цих і інших людей можна, після попереднього навчання конспірації, використати для:

а) підготовки керівних регіональних кадрів в галузі бойової і суспільно-політичної діяльності (вишкіл і інструктаж);

б) використання і доставки диверсійних і пропагандистських матеріалів;

в) облаштування спеціальної пропагандистської радіостанції, яка б транслювала свої передачі на Русь з угорської прикордонної території;

г) зв'язку з територією і польськими та угорськими чинниками (об'єднаний штаб).

4. Об'єднаний штаб.

Об'єднаний штаб для координації усієї диверсійної, бойової та пропагандистської роботи міг би розміститися на угорській території, десь неподалік від теперішнього угорсько-чеського кордону на Русі.

5. Бази зв'язку і інформації.

З інформаційними цілями і для забезпечення зв'язку можна використати:

а) приміщення польського консульства в Унгварі (зв'язок з Варшавою за допомогою шифру; залучення консула Халупчинського, який досконало знає регіон і людей, можливість використання 1 польського офіцера як працівника консульства);

б) представництво консульства у Севлюші (передача усієї інформації з території Русі телеграфом та можливість зв'язку з представниками місцевих організацій);

в) створення інформаційної бази на кордоні Русі з Румунією на території Мараморош-Сігету силами польської організації, існуючої в Румунії, з завданням точного інформування про транспортні поставки з Румунії продовольства і обладнання для чеського війська.

Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 236–239.
Переклад з польської.

№ 65

24 листопада 1938 р. – Донесення Фелікса Анкерштайна про здійснення польських диверсійних акцій поблизу сіл Прислоп і Торунь

"Лом" 24.11.1938 р.

II відділ Генерального штабу, полковнику
Генерального штабу Чястонь

1. Подробиці акції у напрямку на Прислоп і Торунь

Завдання: 1. Партії "Чеслав" і "Шимек" під командуванням "Чеслава" – набіг на Прислоп. Знищити особовий склад, зокрема, пост жандармерії, вдарившись з південно-західного напрямку, утримувати

село і розслідувати обставини загибелі світлої пам'яті Вольського, захиститися з боку Новоселиці. 2. Партія "Шимек" – атакувати у напрямку на Торунь з південного заходу з метою взяття у полон особового складу і забезпечення здійснення операції у напрямку на Прислоп. Початок обох операцій – о 02:00.

Виконання: "Чеслав" перетнув кордон о 22:30 на захід від Чорної Репи, просунувся між селами Новоселиця – Прислоп до району на південь від церкви, де розділився на групи – дві з них рухалися у північному напрямку з завданням очистити село, а ще дві, як резерв, повинні були рухатися за однією з попередніх груп. Один загін він вислав для захисту з боку Новоселиці. Дві головні групи (друга та третя) встановили, що в селі є тільки пост жандармерії (у частині села на південь від церкви). Через це командири вказаних груп рушили не на північ, а на південь. Дізнавшись про це, "Чеслав" затримався з резервом. Друга група підійшла на 100 м до посту жандармерії, але через втрату зв'язку з іншим загоном, повернулася назад на його пошуки. Третя група підійшла до посту і зав'язала короткий бій біля 03:40, після чого повернулася без втрат, жандарми, схоже, теж повернулися. Почувши постріли, друга група і загін "Чеслав" вирушили у тому напрямку, де не змогли зустрітися. Не почувши звуків сутички, вирішили окремо відійти за кордон, який перетнули о 07:00-08:00. Власних втрат немає. Втрати неприятеля за даними інформаторів: 1 вбитий, 2 поранених.

Партія "Шимек" перейшла кордон о 19:00 у районі Б'яла Криниця і, йдучи вздовж потоку на південь, вийшла до напису "Скора", звідки атакувала Торунь о 02:00. Особистий склад неприятеля був готовий до цього, одна частина оборонялася у будинку жандармерії на північ від церкви, друга частина – на пагорбах на схід від Торуня, а третя – в районі мосту на південь від церкви. Через двадцять хвилин автомобілями під'їхав принаймні взвод бійців з важким кулеметом і відділенням, підсиленим броньованим автомобілем. Вони відкрили вогонь з південної частини села у бік наших і неприятельських підрозділів у північній частині. Один наш підрозділ атакував будинок жандармерії, декілька людей дісталися власне будинку, кинувши 8 гранат всередину. Серед них двох добровольців було поранено. Інші два підрозділи билися з неприятелем на південь від церкви. Після півторагодинного бою командир наказав усім загонам зібратися о 03:40, після чого віддав наказ повертатися хребтом Гемби. Неприятель відстрілювався і надалі. Перетнули кордон о 07:00. Наші втрати – 2 поранених. Втрати неприятеля невідомі, скоріш за все, вони значно більші за наші.

Примітка : Ніч з 21 на 22 цього місяця була винятково темна.

"Мальський"

Оригінал, машинопис. ЦХИДК, 461 -1-511, криптонім 40
Самус П., Бадзяк К., Матвєєв Г. Акція "Лом"... – С. 240–241.
Переклад з польської.

№ 66

24 листопада 1938 р. – Звернення XII крайової команди "Народних Гвардій" Підкарпатської Русі про перетворення її на Організацію Народної Оборони "Карпатська січ"

КРАЄВА КОМАНДА НАРОДНИХ ҐАРД XII В ЧІНАДІЙОВІ

В Чінадійові, дня 24. XI.1938.

П. Т.

Канцелярії пана предсідника правління в Хусті

Підписаний комендант XII области Народних Ґард голошу, що на Підкарпатскій Руси істнують Народні Ґарди, а то в Сваляві, Севлюши, Хусті, Буштині, Вічкові, Рахові і Ясіню, які в часі мобілізації робили службу сторожну і місцеву порядкову по боці армії. Народні ґарди стерегли фабрики, мости, залізниці і т. д.

Нині основуються на Підкарпатскій Руси орґанізації Народна Оборона Січ, яка буде мати таку саму ціль як Народна Ґарда.

В Сваляві домагає ся Народна оборона Січ, щоби Народна ґарда передала їй ціле своє майно, одяги, зброю і грошову суму.

Звернув я ся сьогодня на Команду Народної ґарди в Празі, що цей поступ переміни Народної ґарди на Народну оборону Січ, уважаю за користний для населеня і допоручую, що Народна оборона Січ відповідає духово народньому і традиції.

Все ж таки прошу, щоби орґанизатори Народної Оборони Січ увійшли співроботу з Народними Ґардами і в тім огляді стою до диспозиції, щоби 1) Перевести орґанизацію Січи на спосіб військових товариств. 2) Народні Ґарди увійшли до стану Січей. 3) Товариства Січи стали членами союзу Народних Гард в разі а тим способом дістали б усі вигоди тих напіввійськових організацій.

На конець перепрошую, що звертаюсь в тім ділі, але хотів би і в тім напрямі послужити нашому ділови.

Окружний начальник, комендант XXII. области Народних Ґард.

ДАЗО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 6. Оригінал. Машинопис.

№ 67

24 листопада 1938 р. – Звернення Української Народної Ради та "Карпатської січі" до автономного уряду про необхідність здійснення кадрових змін в Королеві над Тисою

МЕМОРАНДУМ

УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ І ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ "КАРПАТСЬКА СІЧ" В КОРОЛЕВІ НАД ТИСОЮ І ВЕРЯЦІ ДО ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ

Тому, що вороги нашої держави Карпатської України розношують фальшиві вісті о тім, що в нас є неспокій і що наше населення не є задоволене нашою сучасною владою з прем'єром Др. А. Волошином, ми з міста, яке колись було гніздом фенциківців, мусимо заявити нашій владі і цілому культурному світу, що і в нас є повний спокій і задоволення нашою Владою. Однак, щоб це задоволення і спокій було затримане й на дальше, ми подаємо деякі бажання Нашій Владі, які просимо по можливости сповнити. То суть:

1) Читаємо в часописах і чуємо різні вісті, що центральна влада ЧСР в Празі не схвалила назву нашої держави Карпатська Україна. Ми домагаємося того, щоб та назва була здійснена, бо не хочемо, щоб наша держава була й на дальше землею без імени.

2) Королево над Тисою було вузлом залізної дороги і мало великий рух. Тепер внаслідок страти головної залізнодорожної лінії Прага-Ясіня, стається воно пустим і без жадного руху. Тому просимо по можливости примістити деякий державний уряд в Королеві над Тисою. На такий уряд маємо поміщення, а то при залізній дорозі суть два великі будинки, які мають щось 40 кімнат.

3) Просимо замінити окружного начальника Івана Главачка нашою людиною Др.-ом М. Стахурою, адвокатом в Севлюші.

4) Просимо замінити нашого нотаря Петржелку паном Петром Стець, котрий був нотарем у Петрові, тепер окупована територія Мадярщини. Згаданий Петро Стець був піднотарем в Веряці перед цим пару літ. Є українцем, вродженим на нашій землі. Тепер є без посади.

5) Домагаємося вибудування мосту через Тису, який зв'язував би Хуст з Королевом над Тисою.

6) Просимо заложити в Королеві над Тисою школу жандармів і фінансів, як також назначити головним комендантом (велителем) жандармів в Королеві над Тисою нашого чоловіка Михайла Кона, котрий є тепер прапорщиком при тутешній жандарм. станції.

7) Домагаємося заміщувати наших людей до пошти, залізниці і інших урядів.

8) Просимо перевести ліквідацію чеських шкіл в Королеві над Тисою. Тут є мало чеських дітей, а чеські учителі всі засталися тут і далі учать неоповідне число дітей.

9) Просимо виміну начальника станції в Королеві над Тисою, а то нашим чоловіком Миколою Павлюком. Також просимо виміняти таких осіб, котрі в нас до тепер робили баламуту і знущались над нашими людьми при залізній дорозі, а властиво виправчого Смолі-ка.

10) Наші урядники і робітники при залізній дорозі пропускаються, дають для них неплачені відпустки, або їх переміщують з доправного руху до відбору, а чехи остаються на своїх попередніх місцях. Просимо більшу увагу звертати на наших людей.

11) Просимо замінити руських учителів нашими українськими, а, властиво, замість жида Й. Катца дати Михайла Леньо, замість

А. Борецького, котрого брат привітав мадярів у Ужгороді, дати Івана Кадара з Факовбіка, а замість Віри Сочки, дочки експонованого москвофіла, замінити Михайлом Попадичем, котрий був учителем в території, окупованій Мадярщиною.

В Королеві над Тисою і Веряці, дня 24. XI. 1938.

За Народну Раду: Др. Г. Мельник – голова, Іван Талабірчук, Людвик Палько

За Народну Оборону "Карпатська Січ": Петро Міговк, командант Іван Калемен, Мигаль Андрашко

ДАЗО. – Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 493. – Арк. 2. Оригінал. Машинопис.

№ 68

25 листопада 1938 р. – Розпорядження автономного уряду Підкарпатської Русі про державну мову

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ З ДНЯ 25 ЛИСТОПАДА 1938 ПРО ДЕРЖАВНУ МОВУ

Правительство Підкарпатської Русі на основі § 8 мовного закону з дня 29 лютого 1920 чис. 122 Зб. з. і розп. наказує:

§ 1. Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська).

§ 2. Особи чеської, словацької й російської (русской, великорусской), народності можуть вносити подання і в своїй материнській мові.

§ 3. Всі постанови, які суперечать §§ 1 і 2 цього розпорядження, касуються.

§ 4. Розпорядження це вступає в силу з днем оголошення і переведуть його всі міністри.

Міністр для управи Підк. Русі:
Августин Волошин в. р.,
предсідник правительства.

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 377.

№ 69

25 листопада 1938 р. – Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти про мову навчання в школах Підкарпатської Русі

РОЗПОРЯДЖЕННЯ МІНІСТЕРСТВА КУЛЬТУ, ШКІЛ І НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ХУСТІ З ДНЯ 25 ЛИСТОПАДА 1938 ПРО МОВУ (ЯЗИК) НАВЧАННЯ

§ 1

На основі § 58. зак. арт. XXXVIII з року 1868 заряджується, що кожний ученик має бути навчаний в своїй рідній мові, оскільки та мова вживається в дотичній громаді.

§ 2

В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі.

§ 3

Там, де до великорусскої мови навчання приголосять родичі (опікуни) української (малоруської) або великоруської народности на приналежнім шкільнім уряді найменше 40 школоповинних дітей, може міністерство, на внесення приналежного шкільного уряду, відкрити також клясу з великорусскою мовою навчання.

Приголошення треба подати на приписанім друксорті до 30 червня кожного року приналежному шкільному урядові, а цього року виїмково до 15 днів від оголошення цього розпорядження.

§ 4

Коли число учеників у клясі з мовою навчання великорусскою упаде під число 30, то аналогічно до постанови § 45 арт. XXXVIII закона з року 1868 приналежний шкільний уряд зарядить до 8 днів закриття такої кляси і учеників приділить до кляси з мовою навчання українською (малоруською).

§ 5

Під мовою навчання у школах (українських-малоруських) згляднo великорусских треба розуміти літературну мову українську (малоруську), згляднo літературну мову великорусску з правописом у літературі загальновживаним і Міністерством Культу, Шкіл і Народної Освіти одобреним.

§ 6

Приналежним шкільним урядам, згаданим у §§ 3, п. 4 цього розпорядку є: а) у школах середніх, торговельних та фахових – дирекція школи, б) у доповняючих школах (ремісничих) – інспекторат доповняючих шкіл, в) у школах народних (елементарних, горожанських і захоронок) та інших школах – державний шкільний інспекторат.

§ 7

Це розпорядження вступає в силу з днем його оголошення.

Міністр для управи Підк. Русі:
Авґустин Волошин в. р.,
предсідник правительства.

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 378–379.

№ 70

Кінець листопада 1938 р. – Повідомлення Головної команди ОНОКС про з'їзд організаторів, провідників та членів Окружних команд ОНОКС у м. Хусті

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ІНСТРУКЦІЇ Ч.2

Головна Команда ОНОКС скликує на неділю 4 грудня ц.р. З'ЇЗД ОРГАНІЗАТОРІВ, ПРОВІДНИКІВ та ЧЛЕНІВ ОКРУЖНИХ КОМАНД, що відбудеться в год. 10-30 в залі кіна Слав'янського дому в Хусті. Участь обов'язкова. На з'їзді будуть подані ідеологічно-програмові та організаційні напрямні дальшої діяльности ОНОКС. При тій нагоді зложать Окружні Команданти та Провідники на руки Команданта ОНОКС присягу та одержать "Виказки", якщо в час пришлють свої фотографії (найменший формат 6х6). По з'їзді відбудеться спільний обід учасників. Хто хоче взяти участь, хай зголоситься завчасно. Ціна 7 Кч. Всі відділи мають подати до затвердження своїх провідників, а Окружні Команди – своїх членів.

Провід кожного новозаложеного Відділу має переслати Головній Команді поіменний спис членів, подаючи: рік народження, чи був у війську та яку має рангу, свобідний чи жонатий та заняття. Пізніше зголошених подавати Головній Команді у "додаткових списках".

Головна Команда ОНОКС видала "Приписи для Відділів" та залучає їх до цих "інструкцій". Всі відділи якнайскоріше до них примінитися.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник. Дата не вказана.

№ 71

4 грудня 1938 р. – Реферат Ю. Шпильки "Організаційні основи ОНОКС", виголошений на першому з'їзді Карпатської Січі

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ

Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ"

(Реферат, виголошений на Організ[аційному] З'їзді ОНОКС в Хусті 4.12.1938).

Кожна складна чи ширша праця, а тим більше праця колективна-громадна мусить опиратись на певних організаційних засадах, якщо має виповнити намічені завдання без зайвої затрати енергії та часу. У нас, українців, дотепер взагалі мало уваги присвячувалось питанням організації праці. Уважаю за вказане пригадати головні засади. Отже, заки приступимо до праці треба:

устійнити точну, одну і обмежену ціль, простежити найкращі методи, що провадять до цілі,

приготовити відповідне приладдя і засоби, працю виконувати точно після наміченого пляну,

провірювати перебіг чинности та висліди.

Щоправда, "Карпатська Січ" розпочала свою працю у зовсім несприятливих і непідготованих умовинах, часто поминаючи подані

вище засади, – однак цю підбудівку мусить вона створити рівночасно із працею, яку виконує тепер і то у всіх своїх ділянках, бо КОНЕЧНІСТЬ ОРГАНІЗУВАТИ ПРАЦЮ Є ТИМ БІЛЬША, ЧИМ ТЯЖЧІ ТА ВАЖНІШІ ЗАВДАННЯ. А про важливість завдань Організації Народньої Оборони та про їх вирішне значіння при будуванню Карпато-Української Держави, здається, не треба вже нікого переконувати.

З огляду на окремі обставини, в яких живе Українська Нація, ми мусимо присвятити організаційній сторінці нашої праці ОКРЕМУ, ЗБІЛЬШЕНУ УВАГУ. Ми мусимо також для улекшення нашої праці приняти деякі ВЖЕ ГОТОВІ, ВИПРОБОВАНІ організаційні форми. Маю на думці деякі військові організаційні форми, які уважаю за дуже практичні та доцільні. Деякі інші будемо творити самі, черпаючи в першу чергу з нашої багатої рідної традиції. А в разі потреби не завагаємось взорувати навіть на чужих, випробуваних взірцях, примінюючи їх до наших окремих обставин і потреб. В кожному разі НАШІ ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ МУСЯТЬ ВІДПОВІДАТИ НЕ ТІЛЬКИ МОМЕНТАЛЬНИМ ТА МІСЦЕВИМ ПОТРЕБАМ КАРПАТСЬКОЇ ВІТКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ, АЛЕ МУСЯТЬ ПРИСТОСОВУВАТИСЬ ДО ВЕЛИЧНИХ ТА ДАЛЕКОСЯГЛИХ ЦІЛЕЙ ЦІЛОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ВЗАГАЛІ. Наші організаційні форми мусять також узгляднювати всі труднощі, з якими зовсім певно будемо змушені боротися, а то як труднощі внутрішнього характеру, а між ними зокрема знані від'ємні риси українського суспільства, – так і зовнішні, головно, міжнародного характеру.

Ясно, що деякі питання не можемо, з ріжних зглядів, обговорити подрібно вже сьогодні та зробимо це у відповідний час.

Тут мусимо зробити ще замітки, що Головна Команда Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ" хоч вповні оцінює велику вагу усталених, традиційних форм, все таки буде без вагання їх міняти, якщо того буде вимагати життя. Нашим кличем мусить бути: НЕ ЗАСКОРУЗЛІСТЬ ТА КОНСЕРВАТИЗМ – АЛЕ ГНУЧКІСТЬ ТА РОЗВІЙ.

Переходячи до подрібнішого обговорення, мусимо завести певний поділ, що давав би нам ліпший перегляд цілости нашої праці. Тому намічуємо такі чотири етапи організаційної праці "Карпатської Січи":

1) Придбання та реєстрація членів,

2) Устійнення організаційних форм, наладнання певного та швидкого зв'язку та вибудування фінансово-господарських основ;

3) Вишкіл членства та

4) Реалізація завдань Організації Народної Оборони "Карпатська Січ".

Цей поділ є тільки теоретичний, тільки помічний. В дійсному життю, яке вимагає від "Карпатської Січи" вже сьогодні рішучих чинів,

всі ці етапи взаємно переплітаються та немає можливості розділити їх часово. Часто приходиться тепер реалізувати четверту етапу, не виконавши як слід етапи другої та третьої.

І. До першої етапи треба в першу чергу зачислити всі пропагандивні засоби для вербування членства. Крім пропаганди живим словом, що на неї кладеться велику вагу, найбільшу увагу буде присвячуватися пропаганді друком. Доки не дійшло нашого пляну видавати наш власний періодичний орган, прийдеться послуговуватися для наших цілей вже існуючою українською пресою. Переговори з відповідними чинниками увінчалися повним успіхом. Далі приготовляється до ... цілий неперіодичних публікацій: популярні реферати, летючки, відозви, картки і т.п.

Публічним виступам, яко важливому засобові пропаганди буде присвячена належна увага. Тут прийдеться витратити много енергії для придбання засобів до уніформування членів "Карпатської Січи", що рівно ж має велике пропагандивне значіння. Також і вся дальша діяльність "Карпатської Січі", зокрема рішучі виступи в обороні українських національних інтересів, треба підготовити так, щоби заразом служили і для пропагандивних цілей.

Дальша чинність першої етапи зосереджується на переведенню реєстрації членства. Виходячи із заложення, що для здійснення наших важких завдань мусимо приняти як одиноко правильний кваліятативний та елітний прінціп, себто: опиратися завсігди на ядрі, витворенім з вибраних та найкращих одиниць, не гонячись за фанатичними числами – сумнівної вартости. Головна Команда устійнила таку форму реєстрації членства: До організації Народ. Оборони "Карпатська Січ" приймають уповноважені Відділи тільки новиків (кандидатів) та оголошують їх Головній Команді. Від Головної Команди одержать Відділи "Карти впису", що їх по виповненню новикам повертають Провідники Відділів за своїми замітками Головній Команді. На основі виповнених "Карт впису" видає Головна Команда "Легітимаційні листки". По щонайменше тримісячній бездоганній службі – складають новики присягу на руки Команданта, або його заступника. Щойно тоді може Головна Команда іменувати новика дійсним членом Орган[ізації] Народ[ної] Оборони "Карпатська Січ", званим січовиком (січовичкою) та видавати йому "Виказку" з фотографією, що дає право у певних обставинах носити також зброю.

Приймання новиків та січовиків, як також видання "Легітимаційних листків" та "Виказок" діється після довільного погляду Головної Команди і ніхто посторонній не може мати на це жадного впливу.

ІІ. Друга етапа вимагає перш-за-все заведення адміністративного поділу та устійнення завдань та способу праці адміністраційних одиниць. В тій цілі видала Головна Команда відповідні правильники, зглядно ще деякі випрацює.

Отже схема організаційного поділу Орган[ізації] Народ[ної] Оборони "Карпатська Січ" виглядає так: На чолі стоїть Комендант, що разом з Головним Писарем, Містокомендантом та Зв'язковим з Владою Карпатської України творить Головну Команду. Містокомендант є заразом Головою Ради (то є штабу), що обіймає такі реферати та субреферати:

Реферат організації та зв'язку
зі субрефератами: організаційним,
інформаційним та
зв'язку
Реферат морального виховання, пропаганди та преси
зі субрефератами: морального виховання,
пропаганди й преси та
друкарським
Реферат господарсько-фінансовий
Реферат жіночих відділів та
Реферат місця осідку Команди.

Всі референти творять вужчу Раду, а всі референти та субреферентн разом творять ширшу Раду. Компетенція поодиноких референтів та субреферентів є означена у окремім "Правильнику Команди та Ради".

Цілий край є тимчасово розділений на 9 організаційних округів (диви "Наказ ч. 2.4), що на їх чолі стоять Окружні Команди, зорганізовані на взір Головної Команди, але з деяким обмеженням компетенції та упрощенням (реферати не є розділені на субреферати, а в разі потреби одна особа може виконувати функції більше референтів). Всі окружні Команди відлягають безпосередньо Головній Команді. Точний правильник буде випрацьований.

Коли цего вимагають окремі обставини, можуть бути округи розділені на "Райони" на чолі з "Районовим", що виконує функцію посередника між Окружною Командою та поодинокими Відділами, чи Кошами того Району, що йому підлягає.

Основною частиною Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ" є Відділ, що складається з 3-4 Гуртків по 8-15 членів. Кілька (найменше два) Відділів тої самої місцевості творять Кіш.

Всі частини мусять строго додержуватись "урядової дороги", значить звертатись у всіх справах виключно до свого безпосереднього зверхника. Отже, напримір: Гурток може звернутися до Головної Команди тільки через Провідника свойого Відділу, Кошового, Районового та Окружного Коменданта.

З огляду на дуже ріжнорідні завдання "Карпатської Січі" прийдеться перевести зріжничкування відділової праці. Перш-за все треба буде зорганізувати такі Відділи, або бодай самостійні Гуртки:

СЛУЖБОВО-ОХОРОННІ (для служби коло Головної Команди, важких урядів, для охорони загрожених об'єктів і т.п.) для охорони загрожених об'єктів і т.п.

ОХОРОНИ ГРАНИЦЬ (відповідали б відділам пограничної сторожі);

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛАДУ І СПОКОЮ внутрі краю (наша міліція, що відповідало б поліції чи жандармерії);

ПРОБОЄВІ (для наглої проти акції у загроженому місці);

ЗВЯ'ЗКУ (для витворення нашого власного зв'язку з нашими частинами та для забезпечення правильного зв'язку державного – в разі потреби), а то піші, кінні, моторизовані;

ІНСТРУКТОРСЬКІ (для вишколювання та гуртування інструкторів "Карпатської Січі" – у всіх потрібних ділянках).

ТЕХНІЧНІ (піонерські);

РОБІТНИЧІ (що будуть ядром таборів праці);

ПРОПАГАНДИ (що будуть до диспозиції реферату пропаганди й преси);

СУСПІЛЬНОЇ СЛУЖБИ (для помочі соціяльно слабким верствам української суспільності).

Жінки – члени "Карпатської Січі" будуть брати участь у праці відповідних Відділів, або будуть творити самостійні жіночі Відділи.

У цій етапі буде також конечним розбудувати свій власний зв'язок, що лучив-би Головну Команду а Окружні Команди, а Окружні Команди з місцевими Відділами (евентуально через Районових та Кошових). Треба буде уживати усіх засобів, що є під рукою як: піших та кінних курієрів, кола, мотоциклі, авта, а по можливости розбудувати і наймодерніші, як радіо, летунство.

Щоби уможливити в разі потреби *мобілізацію всіх засобів зв'язку* треба завести картотеки власників цих засобів, як членів Орган. Народ. Оборони, так і нечленів. Рівно ж треба час-від-часу переводити із згаданими членами вправи для прилучення їх до зв'язкової служби та для підготовки загальної мобілізації.

В цій етапі треба рівно ж взятись до *розбудови господарсько-фінансових основ ОНОКС.* Перш за все треба звернути всю увагу на осягнення якнайскорше повної *самовистачальности.* Отже треба постарати власну нічлігарню, касарню чи навіть готель, свою харчівню, реставрацію, молочарню, свої робітні, своїх ремісників, склепи, пекарню і т.п. Далі треба зорганізувати збірки, оподаткування, заробіткові виступи та підприємства, і т.п.

III. Третя етапа є найважливішою, є безпосередньо підготовчою для всеї чинности Орган[ізації] Народ[ної] Оборони. Щоби "Карпатська Січ" могла виконати свої великі та почесні завдання, вона мусить перш-за-все у кожного свого члена витворювати фізичні, моральні та духовні цінності, що є конечні для ведення побідної боротьби та як противага до від'ємних, чи ворожих впливів. В ширшому розумінню "Карпатська Січ" є школою в якій має перевихо-

вуватись та перевишколюватися ціла карпатська вітка Українського Народу. Мусимо виховувати і самі себе – ми, старшини та провідники, мусимо вишколювати та виховувати інструкторів та взагалі січовиків, всіх січовиків без виїмки, всіми доступними засобами та після одного пляну. Мусимо виховувати а розрахунок на потреби боротьби, а не лише на потреби мира.

Плян виховання та вишколювання, що його приготовляє провідник-вихователь, обіймає особисті дані, про січовика, ціль, що їх хочемо осягнути та середники виховання. Виховання та вишкіл будуть щойно тоді повні, коли обійматимуть всі ті ділянки та елементи, що підготовляють людину фізично, та морально до бою. Всі ті ділянки взаїмно себе доповнюють і у висліді дають гармонійну цілість – вояцького духа. Отже, мусимо зосередити всі наші зусилля, щоби кожний з нас став на своїому становищі правдивим вояком: карним та відданим своїому проводові, день і ніч у службі та на сторожі, все готовий відбити ворожий удар або й самому перейти у наступ. До цього можемо дійти відповідним вишколом, виплекавши у нас всіх глибоке почуття обов'язку служби для Нації, далі защіпленням боєвого духа в цілому Народі та заведення простого спартанського життя. Мусимо зробити своїм законом клич: не туга за спокійним та вигідним життям, – але труд і боротьба – і побіда за кожну ціну!

Вишкіл може відбуватися:

1) при Головній Команді. В тій ціли Головна Команда заложить вишкільний кадр, де буде переводитися сталий, загальний вишкіл, або довші чи коротші курси окремого вишколу;

2) при Відділах – місцевий вишкіл. Коли Відділи не будуть мати своїх власних інструкторів, то Головна Команда буде старатися о потрібних інструкторів та дасть їх до диспозиції Відділам. В тій ціли Головна Команда зорганізує мандрівні інструкторські гуртки та буде їх розсилати відповідно до потреби.

Вишкіл мусить пристосовуватись до певних вимог, що до нього кладемо. Отже відповідно до того, для кого він призначений, мусить бути окремий вишкіл:

1)загальний, для звичайних членів;

2)для Провідників Відділів та Гуртків;

3)для інструкторів – підстаршин;

4)для старшин, членів Команди та Ради (штабу).

Далі відповідно до змісту мусить бути, крім загально- стрілецького, ще й окремий вишкіл для спеціяльних Відділів чи Гуртків.

Щоби спонукати січовиків до вишкільної праці та праці над собою взагалі та щоби відрізнити від себе січовиків, що перебули певний вишкіл та посідають певне знання – Головна Команда заведе старшинські степені. Відповідні приписи Команда випрацює та подасть до відома членів.

При загальному вишколі треба починати працю від фізичного виховання та опісля перейти до дальших ділянок, як: впоряд, стрілецький вишкіл, служба, виховні науки, культурно-освітня праця та вишкіл боєвий. Велике значіння у військовому вихованні мають також: відповідна обрядовість, акції зближені чи подібні до боротьби, особистий примір провідника чи команданта.

Щоби вирівняти рівень поодиноких Відділів, буде Головна Команда покликувати, а поодиноких Відділів на переміну по 2-3 членів на вишкіл до свойого вишкільного кадру.

Головна Команда приготовляє подрібні пляни для поодиноких родів вишколу у всіх потрібних ділянках та буде давати їх відповідним частинам до диспозиції.

IV. Всі дотепер вичислені етапи були тільки підготовчими для четвертої етапи, котра є завершенням організаційної програми. В цій етапі приступаємо до чинного виконування наших обов'язків не тільки внутрі ОНОКС, але перш-за-все НАЗОВНІ.

І при цім виконуванню обов'язків мусимо придержуватися певних організаційних правил. Отже і цю працю мусимо розділити на певні ступні. Цей поділ виглядав би так:

1) Устійнення наших ЗАВДАНЬ;

2) простудійовання загального ПОЛОЖЕННЯ та його поодиноких елементів;

3) винесення відповідних РІШЕНЬ;

4) ВИКОНАННЯ цих рішень та

5) сконтролювання перебігу та вислідів праці.

Коротко обговорю ці ступні:

1) Завдання "Карпатської Січі" є дуже велике та важке: створення основ і сильного ядра для української державности. Завдання незвичайно широке, що обіймає всі ділянки національно-державного життя. Тому для кращої організації праці мусимо витворити ОДИН ЗАГАЛЬНИЙ ПЛЯН, що обіймав би поодинокі подрібно опрацьовані завдання. Кожне таке окреме завдання мусимо брати яко самостійну працю та призначувати для її виконання окремих людей.

2) Щоби виминути прикре репарування або може навіть і хвилеву невдачу при поборюванні певних перешкод, треба докладно пізнати ПОЛОЖЕННЯ ТА ОБСТАВИНИ, серед яких приходиться виконувати намічені завдання. Загально це буде: а) господарський, внутрішньо-політичний та культурно-освітній стан нашого краю. Як знаємо той стан є вислідом з нової неволі в мадярському ярмі та після 20-літніх від'ємних планів.

б) Людський матеріал є у своїй подавляючій більшости добрий. Але він є фізично невироблений, технічно невишколений та невиховваний у військово-боєвому дусі. І національну свідомість треба ще місцями закріплювати.

в) Засоби і приладдя є нашою найслабшою сторінкою. Вони є щойно у стадії організації та збирання.

Згадані недостачі треба поборювати незломною волею та прямо фанатичною вірою у світлу побіду. Це так загально. При поодиноких конкретних завданнях на місця – прийдеться подрібно проаналізувати всі місцеві обставини, що мають яке-небудь відношення до нашої праці.

3) РІШЕННЯ мусить бути швидше, без злишньої затримки, але по зрілій увазі та узгляденню всіх згаданих чинників. Далі воно мусить бути тверде та непохитне – так, щоби за ним слідувало нестримно.

4) ВИКОНАННЯ. І воно мусить бути бадьоре, жваве та охоче. Мусить безуслівно вести до успіху.

5) При праці треба виминати, головно в початках, неправильностей та блудів, бо опісля їх важко направити. Тому в кінці торкнуся справи контролі-провірки. Вона є потрібна на те, щоби стверднти чи видані накази або рішення виконанні взагалі та чи виконані правильно, бути часто товчком до дальшої праці, оминути СТАЛІ хиби та помилки.

Вона відбувається від нас самих. Вона відбувається на всіх шаблях організаційної гієрархії: від Головного Команданта – аж по звичайного січовика. При цьому важне, щоби контроля нічим не була подібна до поліційної системи. ХИБНИЙ І ЗЛИЙ ПІДХІД до цеї справи викличе зовсім противні наслідки. Провірка повинна бути така, щоби не ображувала і не нарушувала гідности людини.

Щоби провірка праці не остала тільки теоретичним актом без практичних вислідів, Головна Команда опрацьовує систему відзначень та похвал за незвичайно добре виконання обов'язків та кар і наган за їх погане виконання.

З огляду на всю широчінь завдань ОНОКС у цій етапі, годі про них подрібно говорити. В кожному разі велику помилку роблять ті, що уважають "Карпатську Січ" за аматорство у поліційні та жандармській службі. В цій етапі "Карпатська Січ", перейшовши попередній вишкіл, перестає властиво бути звичайною, замкненою в собі організацією, а стає зорганізованим суспільним, всеукраїнським державницьким рухом. На цій етапі "Карпатська Січ" вростає у національно-державний організм та зливається з ним в одно нероздільне тіло.

Наступ (Хуст). – 1938. – 20 грудня 1938.

№ 72

4 грудня 1938 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про перший з'їзд Організації Народної Оборони "Карпатська січ" (ОНОКС) в Хусті

Перший з'їзд Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" в Хусті

ВЕЛИКИЙ ДЕНЬ

Дня 4 грудня ц.р. наша нова столиця в піднесеному, святочному настрої. На мурах поважно повівають жовто-блакитні прапори. Плакати заповідають Перший З'їзд ОНО "Карпатська Січ". Побіч видніють написи кличів: "Карпатська Січ" нову правду несе, нація "понад все". І кожний Українець свято вірить, що за тими кличами стоять лави зорганізованих січовиків і, що вони їх здійснять на наказ історичної хвилі, на наказ своєї Команди. За кілька годин ми побачили, хто стоїть за тими твердими, як криця, кличами – коли вулицями міста машерували стрункo, гордо під проводом свої команд січовики з цілої Карпатської України на те, щоб завтра стати вояками і творцями нового порядку в своїй державі. Щоби з дня на день підносити загал з невільничого упадку на вершину свідомої, радісної праці та будувати власними руками краще завтра в своїй Державі. З'їхалися тут сотні передових січовиків, за якими стоять тут десятки тисяч готових станути до творення збройної сили народу в "Карпатській Січ". Гордий марш, ентузіястичні оклики переконували кожного, що січовики вже довго ждали на остаточний наказ, який того дня вони почули. А з ними і ціла Карпатська Україна.

Сотні станули на наказ.

Серед захоплених окликів в честь влади і Січи марш січовиків перемінювався в похід. Перед вела орхестра з Перечина. В загальному захоплені напливав нарід до салі Слов'янського Дому. Чепурно розмальовані плакати з кличами "Наступ в кожну хату" і "Ставайте в ряди Карпатської Січи" – промовляли про те, що організаційний апарат є в повному розгоні і на відтинку пропагандивно – пресовім. І "Карпатська Січ" – як найкраще стремління народу, як найкраща його сила наступає, щоб відвоювати нарід з полону чужого, щоб зробити його сильним двигуном нового життя в своїй Державі.

А на тому І. З'їзді "Карп. Січи" – мають передовики дістати плян праці у формі наказу. І тому в салі святочний настрій і тому кожне слово команди всі будуть жадібно ловити, щоб понести його своїм друзям боротьби і праці – ген по цілій країні.

З'їзд розпочався

Саля "Слов'янського Дому" – виповнена вщерть. З запертим віддихом, з прихованою радістю серед святочного настрою очікують січовики відкриття З'їзду та першого слова Команди Карпатської Січи. З'їзд відкрив комендант Карп. Січи – п. Климпуш. Великі чини наших героїв становили наші січові задуми і нашу Державу,

такі були перші слова Команданта. А друге це те, що ми мусимо сповнити поборницькі завдання цілого українського народу. Потім слідувала мовчанка для вшанування поляглих героїв. З черги виголосив ідеологічно-політичний реферат Др. Степан Росоха.

Творім збройні сили народу

Оце була головна думка реферату др. Стапана Росохи. Нарід – мусить бути табором у поготівлі. Він мусить стати воєнним табором. Кожний громадянин – Українець без огляду на стан мусить служити в дисципліні народові і державі. Замало є вложити людині кріс в руки. Треба людину виховати в дисципліні, щоб вона була свідома в крові і кости за що вона бореться. Тому Карп. Січ є оборонно-суспільною організацією. Вона вчить народ здобувати позиції на всіх ділянках і вносити такий порядок сил і праці, щоб кожний мав змогу користати із своїх здібностей. Тому – "Карп. Січ" – є рухом націоналістичним і бореться зо всіма спекулянтами і калькулянтами, як би вони себе гарно не називали, включно з московськими комуністами. Наш рух дає змогу виявити всім здоровим силам народу. Боремося за новий порядок, нових людей. Коли нарід не хоче впасти жертвою других народів – мусить іти цим шляхом. Найменше спізнення коштує міліонів, які вмирають в нужді, біді, а найкращі з них на полю бою. "Карп. Січ" є виявом сили і організованости народу в будуванні держави. Як підстава, "Карп. Січ" є душею держави. Вона стоїть і стоятиме на сторожі думок, сумлінь народу, послуговуючись безоглядним порядком найкращих синів народу. Разом з тим, тримає в поготівлі цілий нарід перед ворожими нападами ззовні.

Реферат вислухали з молитовним захопленням задивлені на вільний знак Тризуба – січовики. З черги слідував організаційний реферат, який виголосив п. Шпилька. В цьому рефераті намітив ясно орг. плян праці, який друкуємо в "Січових Вістях".

Присяга

В кінці на сцену виходить І. Рогач, якого січовики вітають бурею нестримних оплесків. Він відчуває декларацію З'їзду та відбирає присягу. Серед загального піднесення З'їзд скінчився виспівуванням національного гімну – "Ще не вмерла Україна".

Наступ (Хуст).– 1938. – 4 грудня.

№ 73

Початок грудня 1938 р. – Рекомендації (тимчасові приписи) Головної команди ОНОКС щодо створення місцевих структур Організації Народної Оборони "Карпатська січ"

ТИМЧАСОВІ ПРИПИСИ для ВІДДІЛІВ
Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ"

I. Загальне.

1. Діяльність ОНОКС проявляється назверху через основні частини, звані "Відділами ОНОКС".

2. Для успішного ведення праці творимо ріжні Відділи ОНОКС – відповідно до ріжних окремих завдань. Так можуть бути, напр., Відділи, або окремі Гуртки:

а) Оборонно-вишкільні (стрілецькі, охоронні, інструкторські, вишкільні і т.п.).

б) Технічні (заколесників, мотоциклістів, автомобілістів, летунів, радіотехнічні, піонерські, і т.п.).

в) Помічні (Червоного Хреста, ремісничі і т.п.).

г) Культурно-мистецькі (театр, хор, музика і т.п.).

ґ) Окремого призначення.

3. Всі ті частини є лише внутрішніми органами ОНОКС – без права самостійної зовнішньої діяльности. Команда ОНОКС їх основує, розв'язує видає для них правильники, іменує провідників та виносить всякі рішення що до них після свого довільного погляду.

4. Команда і Рада має право коли-небудь робити перегляди та контролювати діяльність частин.

5. Всі середники діяльности тих частин (домівка, площа, інвентар, готівка і т.п.) є маєтком ОНОКС. Рада (референт, господарсько-фінансовий) може ними розпоряджатись та контролювати їх уживання.

II. Організація Відділів

1. Відділ ОНОКС обіймає звичайно 2-4 гуртки по 8-15 членів.

2. Кілька Відділів тої самої місцевости творять "Кіш ОНОКС".

3. На чолі Відділу стоїть "Провідник" затверджений Головою Ради. Він добирає собі поміч: а) господаря, що є рівночасно заступником Провідника, та б) писаря.

4. На чолі Кошу стоїть "Кошовий", затверджений Головою Ради. Йому до помочі є Провідники підчинених Відділів. Він може добирати собі дальших помічників відповідно до потреби.

5. Гуртком управляє "Гурткoвий", затверджений референтом організаційним Ради на внесок Провідника. Він добирає собі до помочі писаря, що є рівночасно його заступником.

6. Всі справи полагоджуються виключно тільки "урядовою дорогою", т. зн. – через свойого найблишого зверхника.

7. Всі свої рішення та накази Команда подає до відома частинам своїми обіжниками, оголошеннями у свойому органі (в разі потреби – взагалі в пресі), своїми окремими відпоручниками та курієрами.

III. Основування та розв'язування ВІДДІЛІВ

1. Відділи основуються або на ініціативу Ради – або місцевих людей.

2. Місцеві ініціатори подають список охочих вступити в ОНОКС із зазначенням кандидата на Провідника – Голові Ради до затвердження. Добре є долучити до поручення знаних національних працівників.

3. По затвердженню Провідника та Відділу (по провіренню дійсного стану) Команда повідомляє про заложення Відділу відповідні уряди і тоді щойно Відділ починає офіціально існувати та може починати працю.

4. Кожний, що хоче вступити до ОНОКС, мусить виповнити "Карту впису", що її дістане у місцевого Провідника, або в референта організації.

5. Членів – кандидатів приймає референт організаційний на внесок Провідника.

6. Кандидата, що відбув 3-місячну службу та зложив приписану присягу, може затвердити Голова Ради – членом дійсним.

7. "Легітимаційні листки" для кандидатів та "Внески" для дійсних членів видає референт організації.

8. Коли Відділ не проявляє як-слід діяльности або не виконує доручених наказів – Команда може покарати винних, назначити нового Провідника або і взагалі розв'язати Відділ.

IV. Праця Відділів

1. Праця поодиноких частин ОНОКС відбувається за сталої ініціативи та догляду Провідника, який несе повну відвічальність за її діяльність.

2. Провідник дбає про виконання в першу чергу всіх доручень та наказів своїх зверхників – а потому з власної ініціативи старається о переведення в життя всіх завдань намічених статутом, правильником та сталим пляном праці.

3. Головними засобами для успішної праці будуть: сталі сходини, вправи, прогулки, публічні виступи, сталі стійки, стежі, поготівля і т.п.

4. На плян праці буде між іншим складатися (загально):

а) Праця організаційна (регістрація Відділу та членства, одержування тісного контакту з Командою та сусідними частинами і т.п.).

б) Праця пропагандивно-виховна (ширення національних ідей та популяризація ОНОКС – всіми засобами).

в) Праця шкільна* (впоряд, військові вправи, фізичне виховання (...).

г) Праця оборонна (удержування порядку та спокою, береження важних об'єктів, розвідка та паралізування ворожих починів, поготівля ...)

ґ) господарська чинність (придбання фондів ріжними підприємствами, придбання середників для успішної діяльности – головно: домівка, площа, однострій, прапор і т.п.).

* Має бути – вишкільна.

5. Найвищим приказом для кожного члена ОНОКС – є: невтомна праця для добра свого Народу та безпощадна боротьба з його ворогами.

УВАГА!

Всі обіжники та накази Команди ОНОКС є строго довірочні – якщо Команда не дасть іншого розпорядження!!! Точний та подрібний "Правильник для Відділів" буде опрацьований та розісланий Відділам пізніше.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник. Дата не вказана.

№ 74

Початок грудня 1938 р. – Наказ Головної команди ОНОКС про збереження таємниці щодо інструкцій військової підготовки та виховання членів "Карпатської січі"

Наказ ч.: 3

а) Отсим наказом Гол[овна] К[ома]нда затверджує та впроваджує до уживання при вишколі "Інструкції впоряду" В.С.1-1, видані Вишкільним субрефератом при Головній К[ома]нді ОНОКС.

б) Всі інструкції К[ома]нди та програму вишколу Команда наказує задержати в тайні перед не членами (не кандидатами ОНОКС).

Климпуш Димитро
Комендант в.р.

Архів УСБУ в Закарпатській обл. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник. Дата не вказана.

№ 75

Початок грудня 1938 р. – Рекомендації оборонного відділу Головної Команди ОНОКС щодо тематики та порядку проведення виховної роботи серед членів "Карпатської січі"

Історія України:

Осілі і Кочові народи на території України. Україна як передова сторожа західної осілої цивілізації проти руйнації Азії. Антипредки Українців. Войовничість Антів і їх війни з Готами і Гунами.

Україна є колискою слов'янських племен. Розселення Слов'ян. З чого витворився московський (російський) нарід.

Українські племена: Поляне, Деревляне, Дуліби, Тиверці, Уличі, Сіверяни. Перевага Полян культурна і торговельна (Чому?) Роля Дніпра в історії України. Суспільний лад княжої доби.

Побут, звичаї, вірування. Боги, як втілення природніх сил.

Волинська держава (Велінана) місцевого походження. Початки Київської Держави. Аскольд і Дир.

Перші київські князі. Олег, Ігор, Ольга, Святослав. Горда лицарська вдача Українця ("Іду на вас"). Війни з Греками і Болгарами. Торговельні зв'язки з Візантією. Звідки походить назва Русь? Державність Українців старша, ніж поява Варягів.

Загальна характеристика княжої доби поганського періоду.

Володимир Великий. Об'єднання всіх українських племен під Володимиром. Прийняття християнської віри. Заник відрубности поодиноких князів. Українська імперія за Володимира.

Роздори по смерти Володимира. Мстислав Тмутороканський. Межиусобиці. Ярослав Мудрий. Втрата і поворот західноукраїнських земель. Роля держави Ярослава в тодішній Європі. Розвиток освіти за Ярослава. Софійський собор. Початки літописання. Руська Правда як основа українського старовинного права сусідніх народів.

Загальні риси державного життя за часів розквіту Київської Держави, боротьба з кочовиками. Знищення хозарської держави. Політика меча. Київ цеї могучої імперії, від Балтики до Чорного моря. Перші князі – невтомні вояки і добрі господарі. Мілітаризм княжої доби. Глибока національна свідомість Українця. Гордість за свою Націю. Почуття національного солідаризму.

Межиусобиці. Інтриги бояр. Занепад Київської Держави. Не розводитись надто над негативними явищами. Володимир Мономах. Пересунення державного центру на захід.

Географія України:

Положення України. Брак природніх кордонів вимагає створення стратегічних та внутрішної мобілізації Нації. Простір України, і число населення. Перенаселення України. Потреба простору для колонізації. Напрям на схід. Гори, ріки, озера і моря. Чорне і Каспійське море завсігди українські моря. Карпати і Кавказ всеукраїнські твердині. Клімат, рослини, звірі. Різноманітність української природи.

Природні богатства (земні, скарби, чорнозем тощо). Господарська самовистачальність України. Промисловість. Торгівля. Близький Схід – простір для торговельної експансії України. Середники комунікації.

Увага! До предмету історії України уживати: Історії України Грушевського, Терлецького і інші. При географії України послуговуватись Географією Рудницького.

Загальне військове образование: Бог і Нація! Релігійність і любов до Батьківщини. Значіння січової присяги. Січовик є: послушний і карний супроти своєї команди Обов'язковий у виповнюванню своїх обов'язків. Самовідреченість і відвага. Січовик, це взір Українця громадянина. Він готов кожної хвилини віддати своє життя в обороні України. Вірність і послідовне здійснювання Ідеології Українського Націоналізму. Січовик є націоналістом. Найвищою честю січовика є служити для народу і батьківщини. Усі свої сили

віддає до будови Української Держави на усіх її етнографічних землях. "Карпатська Січ" повстала як вияв Волі Нації до життя. Вона оборонить Українське Закарпаття перед ворогами і поведе народ до Світлої Будучности. Бойова відвага січовика вимагає гарту волі і рішучості чинах. Тхірство, це образа. Нерішучість це не мужеська прикмета. Послух, це підстава організації, а віра це підстава послуху. Великі осяги так у війні, як і в часі мира повстають при співпраці проводу і частин. Бойова спільність вимагає товариськости.

Найвищою заплатою та щастям для січовика є совісне виповнювання обов'язків.

Увага: Матеріялу до Гігієни і Ідеологічно-політичного образовання не подаємо, бо ті річи вийдуть на днях окремим випуском і це негайно вишлемо на місця.

Практичні завваги до лекцій:

Пред кожною працею провідник мусить усталити ціль, яку він хоче осягнути в протягу вишколу. Приступаючи практично до вправ, чи викладання, треба провірити способи і методи, якими можна найкраще осягнути намічену ціль (курси, реферати, вправи в полі, голосне читання, писемні вправи і т.п.). Рівночасно треба приготовити знаряддя (книжки, писані реферати, інструкції, складові частини озброєння (кріс, кулемет, багнет, лопатка, газова маска, гранати до вправ). Дальше конечно придбати салю викладову з лавками, столами, таблицею до писання (креда, губка і т.п.).

Працю вести стисло по виготованому пляну. Тут посилаємо програму на два тижні. Програму на дальші два тижні вишлемо в половині січня.

Коли приступаємо до слідуючої лекції, перед тим конечно є ствердити, чи учасники засвоїли собі попередний матеріял.

Січовики! З вірою у Велике Майбутнє Української Нації зачинайте працю вишколу. Не зражуйтесь першими не успіхами. Твердо і послідовно, завзято і мужньо творіть перші чини Завойовника Святослава.

Слава Україні!

За інстр[укторсько] оборон[ого] референта:
інстр[уктор] Петро Чорний в.р.

Архів УСБУ в Закарпатській обл. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1.
Машинопис. Друкований примірник. Дата не вказана.

№ 76

Початок грудня 1938 р. – Рекомендації Головної команди ОНОКС щодо військової підготовки та виховання військових підрозділів "Карпатської січі"

Програма військового вишколу і виховання

В програму військового вишколу і виховання входять слідуючі дисципліни:

а) Фізичне виховання (руханка і спорт);

б) Стрілецький вишкіл;

в) Боєвий (полевий) вишкіл;

г) Впоряд (муштра);

ґ) Служба (сторожева і внутрішня касарняна);

д) Науки виховні: Історія і географія (землезнання України, історія українського війська, обов'язки січовика (вояка));

і) Культурно-освітня: загально-освітна праця, гігієна, поборювання неписьменности серед січовиків;

й) Військовий церемоніал.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник. Дата не вказана. Документ обірваний.

№ 77

13 грудня 1938 р. – Інструкції Головної Команди ОНОКС щодо проведення підстаршинського вишкільного курсу в Хусті

Головна Команда Організації Народньої Оборони
"Карпатська Січ" в Хусті

Субреферат вишколу

В.С. 2-2/38.

Інструкції

Інструкторсько-оборонний реферат при Головній Команді організує одномісячний інструкторський курс для вишколення організаторів і провідників О.Н.О. "Карпатська Січ". Курс буде відбуватися в Хусті при вул. Румунській 1.

Початок курсу призначається на день 11 січня 1939 р., а кінець на день 11 лютого 1939. В тому ж дні відбудеться святочне заприсяження й іменування курсантів.

Скількість учасників є обмежена, тому приділюється на кожну округу по 6 (шість) кандидатів і стільки на місто Хуст. Підбір відповідних кандидатів належить до Окружних Команд. Вони мають подбати, щоби учасники прибули на час до Хуста.

Кандидати на курс мусять виказатися наступними кваліфікаціями:

1) Відбутою військовою службою;

2) Укінченою при найменше горожанською школою;

3) Дотеперішньою культурно-освітньою, пластовою чи якоюнебудь іншою працею на громадянському полі і при організуванні відділів "Карпатської Січі". Першенство мають учителі.

Зголошення на курс спрямовувати до Гол[овної] Команди О.Н.О. "Карпатська Січ" в Хусті, вул. Румунська 1. Зголошення приймається до 5 січня 1939 р.

До зголошення належить долучити:

1) Документ, стверджуючий відношення до військової служби;
2) Останнє шкільне свідоцтво;
3) Дотеперішний перебіг життя;
4) Поручення Окружної Команди і Відділу, до якого кандидат належить.

Учасники на курс мають привести із собою наступний виряд:

а) Два убрання: одне до вправ, а друге до виходу в місто;
б) Теплий зимовий плащ;
в) Дві пари білля;
г) Сінник, два простирадла і два покрівці;
д) Їдунку, горнятко, ложку, вилки і ножик;
е) Приладдя до шиття, миття і голошення;
є) Гроші, потрібні для біжучих видатків.

Безплатно одержать курсанти помешкання і удержання.

Головна Команда звертає увагу, що курс буде інтенсивний, праці багато, тому висилати на курс таких, яким дуже лежить на серці дальший могутній розвиток "Карпатської Січі". Кандидати на курс повинні мати вже засвоєнні підставові поняття організованого життя.

Якщо б в котрій-небудь окрузі знайшовся кандидат, що не відповідав би кваліфікаціям в горі вичисленим, а даній Окружній Команді залежало б на тім, щоби цей січовик укінчив інструкторський курс, належить внести до інструкторського реферату при Гол[овній] Команді відповідно узасаднене прохання о приняття.

На підставі повищого Головна Команда О.Н.О. "Карпатська Січ" видає Окружним Командам наступний наказ:

1) Скликати негайно засідання для ознайомлення з повищими інструкціями і визначення кандидатів на цей курс, яких треба про це повідомити.

2) Поробити усі заходи для придбання фондів на закупівлю потрібного виряду на курс. За підбір, вислання на час і відповідне вирядження кандидатів на курс відповідають Окружні Команди.

Хуст, 13.12.1939* р.

Дмитро Климпуш в[ласною] р[укою]
Головний Командант

Наступ (Хуст). – 1939. – 1 січня; Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1.

* Має бути – 1938 р.

№ 78

13 грудня 1938 р. – Розпорядження міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Русі про виготовлення публічних написів українською мовою

Всім окружним урядам
Міністерство Внутрішніх справ в Хусті.
Чис.: 511/през. 1938.
В Хусті, дня 13. XII. 1938.
Предмет: Публічні написи на території
Підкарпатської Руси

Інтерес цілодержавний і інтерес Підкарпатської Руси вимагає, щоби наша територія робила на кожного враження консолідованої країни. Тому вимагає публічний інтерес, щоби всі написи публічні, то є написи, призначені для ширшого кругу громадянства, були правильно написані і відповідали національному характерові нашої країни.

Взиваю тому всі окружні уряди, щоби негайно видали у своїм окрузі у власній компетенції по постановленню артикулу 3 закона о організації політичної адміністрації слідующе оголошення:

Окружний уряд в_____
Чис._____

ОГОЛОШЕННЯ

Приказую по постановленню артикулу 9 закона о орґанізації політичної адміністративи, щоби усі публічні написи без виїмки, то є написи на склепах, банках, касах ощадності, публічних інституціях, приватних фірмах, написи лікарів, аптекарів і адвокатів і взагалі написи, вивішені публічно для більшого числа населення, були негайно виготовлені так, щоби на першім місці був текст український з фонетичним правописом. По нім може бути наведений текст чеський або словацький.

ДАЗО. – Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 33. – Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№ 79

14 грудня 1938 р. – Лист Окружної Української Народної Ради в Білках Іршавського округу міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі про негативне ставлення місцевого коменданта жандармерії до Карпатської Січі

ДО МІНІСТЕРСТВА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ
ОКРУЖНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РАДА В БІЛКАХ

Білки 14. 12. 1938.

Окружна Нар. Рада в Білках на засіданню дня 13-го ц. м. рішила, щоб влада Карпатської України негайно забрала з Білок коменданта жандармерії Богача, по національности чеха, а на його місце іменувати українця.

Причини: Пан комендант Богач є запеклим чеським шовіністом, який все ворожо ставився, ще і нині ставиться до української справи. Жінка вищенаведеного є запеклою мадяркою. Ставиться ворожо до організації Карпатської Січи. Дня 13-го ц. м. в 21 годину прийшов до команданта Січи в Білках Миколи Ретія і заявив йому, щоб негайно скликав січовиків, бо мовляв, на Білки має напасти 180 мадярських терористів. Однак перед цим мав наради із фенциківцем Корпошом, учителем в Білках в його помешканню. Що радилися – невідомо. Однак, коли січовики наступили поготовість, сталася несподіванка, бо хтось болотом обкидав чеський надпис на бувшій чеській захоронці, де тепер находиться управа укр. нар. школи. Болотом були обкидані і вікна канцелярії управи. Пан комендант скоро по обкиданню болотом надпису появився в касарні Січи і заявив, що цей вчинок зробили січовики, бо тоді нікого не було на улици, тільки січовики. Можна повірити, щоб наші січовики кидали болотом у вікна своєї управи укр. школи...

Було сказано, ще мають напасти терористи. Чому тоді пан комендант не хотів учителеві Ст. Бокотеєві, який мав іти перевірити ліси – дати зброю, леворвер, заявляючи, що не має? Однак учит. Бокотей звернувся до другого жандарма, від якого одержав 2 леворвери. Підозріваємо, що це було навмисно приготоване, щоб нас випровоковати і очорнити, що ми виступаємо проти чехів. Зачуваємо, що пан комендант це заявив до Хуста.

Окружна Нар. Рада якнайрішучіше домагається, щоби вище згаданий пан ради безпечности був негайно усунений із нашого села.

Голова: підпис нерозбірливий
Секретар: підпис нерозбірливий

ДАЗО. – Ф. 17. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 3. Оригінал. Машинопис.

№ 80

18 грудня 1938 р. – Повідомлення про проведення окружного з'їзду ОНОКС в Іршаві

Величавий Січовий здвиг Іршавщини

День 18.12.1938 р. записався Золотими буквами в історії Січового руху Іршавської Округи. Перейшов він усі припущення і сподівання. Праця Окружної Команди під проводом Др. Шпильки видала прекрасні овочі.

Вже слова провідника в церкві "любімо рідний край" – впровадили у вірних святочний настрій і пригадали не одному збаламученому Фенциком, Бродієм і тим подібною голотою, що хто не любить свого рівночасно не ненавидить чужого, той негідний називати себе членом Української Нації. – Любов і ненависть – провідна думка церковної проповіди.

Виходимо з церкви, а перед нашими очима розкривається прекрасний немов в казці образ. – Пригадались визвольні змагання й геройська боротьба тих безіменних стрільців. – Стрункі ряди січовиків, дві орхестри і море – море прапорів. Обчорнілі на вітрі обличчя, п'ястуки затисненні, а очі вп'ялені вперед. Сонце вийшло високо на обрій, приносячи привіт для Іршавщини з Кавказу, а Кубані, а над Дону, Дніпра. Чорного моря. Принесло з Київа, Львова і з усіх країні, де тільки є українці.

Короткий наказ! Рівний крок і лава за лавою, трійки за трійками, прапор за прапором ідуть воїни Іршавщини.

Дарма, що мороз, вітер. Дарма, що дві треті з них неодіті, прямо босі. Бо в них незломна віра і залізна воля творити нове діло. Ставити націоналістичний світогляд з його безкомпромісовою послідовною боротьбою. Творити світ твердого життя. Так січовики Іршавщини. Так дорогі Білки. Тільки і тільки під прапором українського націоналізму виборемо собі соборну, вільну українську Державу від Попраду й Сяну по Кавказ.

Виборемо собі зброю до рук, якої Ви так могучо і енергійно домагалися на з'їзді. – Викинемо з наших земель усіх заїдів, що грабували, грабують і думають дальше продовжати свою каїнову роботу.

Збудуємо національну армію, що лявіною розіллється по нашій землі і під проводом Вождя України покличе до вільного життя 50-міліонову українську націю.

Віра, віра і ще раз незломна віра в Україну.

"Зброю дайте нам до рук!".

Серце радувалося, нерви прямо не витримували напруження, коли до вух доносилися кличі:

"Зброю дайте нам до рук!"

"Волошин наш батько рідний, поведе нас в край свобідний!".

"Січ нову правду несе, нація понад усе!".

"Партії це нам руїна, понад усе Україна!"

Ми є за містом на площі. Вирівняні ряди, прапори і провідники перед відділами. "Струнко" – "На право глянь!" Комендант Округи Др. Шпилька складає Головному Командантові звіт. – Залунав оклик "Слава Україні", і понісся через Карпати, стукнув о город Князя Льва, а далі дав знати св. Софії й золотоверхому Київови, що настав час великих подій, що грядуть.

Нація як цілість – це сила!

Вершком з'їзду були промови Гол[овного] Команданта Д. Климпуша, секр[етаря] Івана Рогача і реф[ерента] пропаганди і преси Д-ра Росохи.

А головно дві останні були виголошені зі серця й захопили всіх присутніх, щохвилини знимали бурі оплесків й признання.

Промова Рогача була мов вогонь наскрізь пронизана соборництвом. Затиралися різниці між Закарпаттям, західними і східними

землями. На місце регіональних ворожнеч приходили служба Ідеї. – Бо горе нам, коли ми схочемо себе ділити на тутейших, на горожан і не горожан. Тоді тяжко пімститься на нас історія. Бо тільки українська Нація, як цілість, представляє собою реальну силу. І так нас цінять закордонні держави. Якщо вони зачинають числитись з нами, то не з 600.000-ами закарпатських українців, але з 50.000.000 укр[аїнською] Нацією.

"Ще не вмерла Україна" – "Боже великий єдиний" – "Не пора, не пора" закінчили національну маніфестацію Іршавщини.

Наприкінці декілька завваг.

Тут українська Держава!

Прикро вражало, що в церкві знайшлося декілька Мадяронів, чи Фенциківців, що кашлянням перешкоджали проповіді священика. Їх треба негайно вислідити і післати на Думин. Нехай там хрунькають скільки схочуть. – Дуже, що дуже вразило, це провокативна поведінка Чехів- урядовців, що не уважали за відповідне вивісити бодай один український прапор на будинку, що стоїть напроти, звідки виголошувалися промови. І не дивно, що учасники з'їзду негайно на це зареагували, домагаючись вивішення прапорів. Доперла особиста інтервенція Д-ра Шпильки, Рогача, Д-ра Росохи, ледви успокоїла розбурених Січовиків.

Делегація визначила двогодинний речинець до вивішення українських прапорів.

Чехи хочуть, чи не хочуть, чи це їм на руку, чи ні, мусять погодитися, що тут є українська автономна держава і українська влада. А з цего нехай витягнуть собі відповідні консеквенції. Бо інакше стрінуть з нашою реакцією. З Гол[овної] Команди взяли участь у з'їзді: Гол[овний] Комендант, гол[овний] писар, реф[ерент] пропаганди і преси, реф[ерент] інструкторсько-оборонного вишколу. Крім цего Вп. Пані М. Химинцева.

Учасник з'їзду

Наступ (Хуст). – 1939. – 1 січня.

№ 81

23 грудня 1938 р. – Розпорядження міністерства культу, шкіл народної освіти про вживання на державній службі української літературної мови

45. 796/38.

Хуст,
дня 23. XII. 1938.

ПРЕЗИДІЇ ВЛАДИ КАРП. УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
І МІНІСТ. КОМУНІКАЦІЇ В ХУСТІ

Розпорядженням правительства Підкарпатської Руси з дня 25 листопада 1938 чис. 23. державною мовою в країні Підкарпатської Руси була установлена мова українська (малоруська). Переведення цього розпорядження вимагає, щоб усі урядники на державній та громадській службі в урядовім листуванні, а також у зносинах із патентами (сторонами) практично знали українську літературну мову, вимову та її правопис,

Щоб в усіх урядах була одностайність, МКШНО звертає увагу на помічну мовознавчу літературу і радить, щоб урядовці кожного уряду запізналися з відповідним її відділом,

1. ЗАГАЛЬНІ МОВОЗНАВЧІ ПИТАННЯ

1) "Рідна Мова", видає Др Іван Огієнко у Варшаві, річна передплата 36 Кч. – Тепер виходить VII річник. – Адреса: Варшава 4. Сталова 25.

2) Др Іван Огієнко: Рідне писання ч. I і II (укр. правопис і основи літер. мови).

3) Др І. Огієнко: Словник місцевих слів-6 Кч.

4) Др І. Огієнко: Початкова граматика укр. літр. мови ч. I і II/12 Кч і 9 Кч

5) Др І. Огієнко: Складня укр. мови (І2 Кч)

6) Др І. Огієнко: Сучасна укр. літр. мова (6 Кч).

2. ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1) Др. Василь Сімович: Граматика укр. мови – Київ–Лайпціґ–Укр. Накл. – ціна 80 Кч.

2) Др Василь Сімович: Практична граматика укр. мови – ціна 21. Кч.

3) А. Штефан-І. Васко: Граматика укр. мови – ціна 6 Кч.

4) Неверлі Ярослав; Граматика укр. мови частина І–8 Кч, частина II– 6 Кч.

3. ЗАГАЛЬНІ СЛОВНИКИ

1. Словарь укр, мови Б. Грінченко –Берлін 1924 р.Ціна 216 Кч.

2. Уманець і Спілка: Словарь російсько-український – Ціна 90 Кч.

3. С. Іваницький – Ф. Шумлянський: Російсько-Український словник.

4. Калинович: Українсько-німецький словник – Ціна 18 Кч.

5. Словник чужих слів – 12 Кч.

6. Щербуха: Чесько-укр.словник. Прага 21 Кч.

7. "Укр.-чеський словник" 21 Кч.

8. Грицак-Кисілевський: Укр.-польський і Польсько-укр. словник.

4. СПЕЦІАЛЬНІ – СЛОВНИКИ

1. А. Ю. Кримський: Російсько-український словник правничої мови. Видання Укр. Акад.. Наук. в Києві – словник дуже добрий, повинен бути основою.

2. Др Кость Левицький: Німецький-український правничий словник на 20 Кч (перестарілий).

3. Шерудько; Технічно-термінологічний словник – Ціна 162 Кч.

4. Секунда: Словник з обсягу механіки, – Київ 1930. – Вид. Укр. А. Наук Київ.

5. Словник ботанічної номенклатури – Київ, 1930.

6. Др Зиновій Лисько: Музичний словник. – Стрий. 1933 р.

7. Голоскевич: Правописний словник – Київ 1930.

8. Возняк: Український правописний словник – Львів.

9. Українська загальна енциклопедія – Книга знання ціна 750 Кч.

10. Словник ділової мови – російсько-укр.

11. Др. Торонський: Мадярсько-руський правничий словник.

12. Латинсько-український лікарський словник – Др. Галін, Прага, ціна 70 Кч.

5. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СТАТТІ

Термінологія канцелярійна – Рідна Мова з 1937 р. – ст. 411–14.

Термінологія спортова Р. М. 1937 р. – 437–440.

Термінологія броварняна Р. М. 1937 р. – 168–170.

Термінологія цукрівняна Р. М. 1937 р. – 168.

Термінологія авіаційна Р. М. 1937 р. – 113–114.

Термінологія автомобілеві Р. М. 1936 р. – 261–264, 361–4, 461–4 449–52.

Термінологія пожежна Р. М. 1937 р. – 167–168.

6. ПРАЦІ В ДРУКУ

Цими днями вийде "Адміністративне Поступування" в перекладі Дра Стебельського Степана, при кінці "Адміністративного Поступування" знаходиться чесько-український словник правничих виразів.

За міністра:

ДАЗО. – Ф. 18. – Оп. 3. – Спр. 75. – Арк. 2. Оригінал. Машинопис.

№ 82

27 грудня 1938 р. – Інформація Головної Команди ОНОКС для міністерства внутрішніх справ про склад Хустського коша

Команда організації Народної Оборони
"КАРПАТСЬКА СІЧ"

Хуст, вул.. Румунська 1.
Телегр.: Карпатська Січ Хуст.
он ч. 147.
243/38
Хуст, дня 27. XII. 1938,
П. Т.

МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ ДІЛ В ХУСТІ

На Ваше бажання предкладаємо Вам список членів хустського коша.

Рівночасно голосимо Вам, що: Дмитро Климпуш є нашим командантом,

Іван Рогач, секретарем

Д-р. Стефан Росоха, референтом преси

Дра Семена Юсківа в нас зовсім нема, а є то адвокат в Рахові і належить до там. коша, як звичайний рядовик. Жодну функцію не виконує.

Теофіла Капустянського і Андрія Мельника в нас нема і зовсім таких людей не знаємо.

Гната Стефанова в нас нема. В Рахові просив о прийняття до Січи, однак не був прийнятий, тому що не є нашим громадянином.

Слава Україні

Президія уряду Карпатської України в Хусті

ДАЗО. – Ф – 3. – Оп. 3. – Спр. 66. – Арк. 4. Оригінал. Машинопис.

№ 83

Грудень 1938 р. – Лист місцевого коменданта Карпатської січі з с. Веряця Севлюського округу Головному ОНОКС в Хусті

КОМАНДІ ОРГ[анізації] НАР[одної] ОБОРОНИ

"КАРПАТСЬКА СІЧ" У ХУСТІ

Підписаний комендант відділу Організації] Нар[одної] Оборони "Карпатська Січ" у Веряці, допоручає всіх веряцьких січовиків до служби прийняти.

Можу сказати, що вони всі свідомі січовики, вислужені вояки і в рядах січи положили велику працю.

Може добре виінформовані, що наше село Веряця має населення свідоме, котре все працювало для української ідеї.

Надіюся, що вони в тих службах принесуть в майбутньому своїй державі славу, а цілому народу похвали.

Прошу їх прохання переглянути і по можливости всіх до служби приняти.

З брацьким привітом

Слава Україні!

Підпис нерозбірливий

ДАЗО. – Ф. 18. – Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 2. Оригінал. Машинопис.

№ 84

29 грудня 1938 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про візит прем'єр-міністра А. Волошина до Головної Команди Карпатської Січі

ПАН ПРЕМ'ЄР ВІДВІДУЄ "КАРПАТСЬКУ СІЧ"
"СІЧОВИКИ ОБОРОНЦІ КОРДОНІВ БАТЬКІВЩИНИ"
"ВИ – МОЛОДІ – ПРАЦЮЄТЕ ДЛЯ ВОСКРЕСЕННЯ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ"
"ВАС ЖДЕ ПОВНА СВОБОДА"

Несподівану, але милу подію пережила Головна Команда й хустський кіш О.Н.О. "Карпатська Січ".

Дня 29.12.1938 р. о год. 5-й по полудні відвідав Високодостойний Гість в супроводі державного секретаря Івана Рогача Головну Команду в її приміщеннях при вулиці Румунській ч. І.

На вступі привітав Пана Прем'єра іменем Головної Команди референт організаційний інж. Є. Кульчицький: "Нашим головним завданням є оборона всіх державних інтересів Карпатської України.

П'ять тисяч зорганізованих уже січовиків стоять до Вашої диспозиції. Ми всі готові активно виступати проти кожного ворога, що чигатиме на нашу Державу. На нас, січовиків, Високодостойний Отче Прем'єре, можете вповні споглядати".

Відтак представились Пану Прем'єрові всі члени Команди й службовники канцелярії. З великим зацікавленням оглянув Пан Прем'єр всі кімнати, де приміщені всі поодинокі референтури.

Зокрема звернув увагу на діяграми, образи й карти. Живо випитував про стан організації, членства й приміщення для січовиків.

Серця радувалися, а очі горіли від щастя, коли Пан Прем'єр по-батьківськи випитував про кожні недомагання.

По перегляненню бюр Головної Команди вдався Високодостойний гість до Команди коша, де в імени січовиків привітав його кошовий Федір Тацинець. Команда "Струнко!" й невгаваючі оклики січовиків: "Слава Батькови народу!".

І полилися слова Пана Прем'єра:

Свободу легше здобути та важче є здобути, закріпити й вдержати. На вас, січовики, спочиває це почесне завдання оборони незахищених кордонів нашої Батьківщини.

Народ України є дуже добрий, в його душі заховані дорогоцінні моральні скарби, що определюють його на провідний нарід в Европі.

ІДІТЬ В НАРОД! ОСВІДОМЛЮЙТЕ ЙОГО! БУДІТЬ В НЬОМУ ТІ ВЕЛИКІ МОРАЛЬНІ СИЛИ, ЩО Є ОСНОВОЮ НАШОГО ІСНУВАННЯ! Мимо лихоліття наїзду кочовиків зі всходу, ПОМИМО НАПОРУ З ПІВНОЧІ Й ЗАХОДУ ми вдержалися при житті. Це неоспоримий доказ живучості нашого народу. МОСКВА ВІДВІЧНИЙ НАШ ВОРОГ хотіла накинути нам свою культуру – культуру Азії. – Там, продовжував достойний гість, над Дніпром було правдиве православ'я. Москва своєю політикою викривала його й поставила на службу світській владі. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА Є СТАРШОЮ ЗА МОСКОВСЬКУ, ПОЛЬСКУ І ИНШІ. НАША КУЛЬТУРА ВИПЕРЕДИЛА Й

ЗАХІДНІ КРАЇ. ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ, ЯРОСЛАВ МУДРИЙ І ОСМОМИСЛ ЦЕ СВІТОЧІ НАШОЇ КУЛЬТУРИ КНЯЖОЇ ДОБИ. Ми Українське Закарпаття – є малою віткою українського народу. МИ ЧУЄМО НЕРОЗРИВНУ СПІЛЬНОТУ З ЦІЛИМ УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ, для якого я взяв тягар уряду й для його Ми всі живемо.

Я вже старий, може Бог не дасть Мені побачити світла Воскресення Соборної України. За це ви молоді працюйте так, щоб я ще міг це побачити".

Загомоніли оклики січовиків: МИ ВСІ ОДИН ДО ВАШИХ НАКАЗІВ, ВИСОКОПОВАЖНИЙ ПАНЕ ПРЕМ'ЄРЕ, МИ ВСІ ЯК ОДИН НАЛЕЖИМО ДО ВАС. Ми не допустимо до загарбання Закарпаття, доки хоч один з нас остане при житті".

"Многая літа" й ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА закінчили це небуденне для січовиків свято.

Наступ (Хуст). – 1939. –1 січня.

№ 85

30 грудня 1938 р. – Проект розпорядження уряду Підкарпатської Русі про назву автономного краю

30 грудня 1938 р.

Розпорядження
правительства Підкарпатської Руси
з дня [30 грудня 1938 р.]

[Правительство Підкарпатської Руси на основі розпорядження]

§ 1.

До дефінітивного становлення назви [Подкарпської Руси Сеймом можна по думці § 2 Конституційного закона з дня 22. листопада 1938 ч. 328 Зб[ірника] з[аконів] і р[озпоряджень] уживати також назви] " Карпатська Україна".

§ 2.

Це розпорядження набуває обов'язуючу силу днем оголошення.

Принято.

Перевірено.

Др. М. Бращайко.

А. Волошин

Карпатська Україна (1938–1939). Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 105.

№ 86

1 січня 1939 р. – Наказ ч. 6 Головної Команди Карпатської Січі про старшинські відзнаки та однострій

Команда Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ"
Інструкторсько-оборонний реф[ерат]
Субреферат діяльности
С.Д. 1-1

НАКАЗ ч. 6.

Доки не вийде старшинський правильник забороняємо на вільну руку носити старшинські пояси (з коаліційним поясом через плечі).

На разі ці пояси мають право носити:

1) Члени Головної Команди і Окружних Команд.

2) Інструктори при Головній Команді, яким інструкторсько-оборонний реферат уділить на це дозволу.

Окружним та Районовим Командам наказуємо слідити за цим і негайно голосити в Головній Команді.

Право на однострій мають лише ці члени "К[арпатської] С[ічі]", що одержали січову виказку. Самий легітимаційний листок не дає права на ношення однострою.

Члена, що носитиме січовий однострій, потягнемо негайно до строгої відповідальности.

Інстр[уктор] Чорний Петро в[ласною] р[укою].
За інстр[укторсько] оборонний референт.
Климпуш Дмитро в[ласною] р[укою].
Головний Комендант.

Наступ (Хуст). – 1939. –1 січня.

№ 87

1 січня 1939 р. – Інформація для Української Пресової Служби в Берліні про вшанування січовиками пам'яті В. Біласа та Д. Данилишина

ХУСТ, 1.1*.1939.

Українській Пресовій Службі
Берлін**.

ВІСТІ З*** "КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ" СІЧОВИМ ГЕРОЯМ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ: ДАНИЛИШИНОВІ І БІЛАСОВІ, замучених катами у Львові в 1932 р.

Вони два, як і сотні тисяч таких, як вони, на цілій широкій Україні вірили в побіду своєї нації. Вірили у воскресний день з ганьблячого ярма, яке накинули займанці. Вони два тихі герої вийшли

* "1.1." – закреслено і внизу написано сірим олівцем "в січні".

** "Українській Пресовій Службі. Берлін" – закреслено сірим олівцем.

*** "ВІСТІ: З" – закреслено сірим олівцем і зверху написано сірим олівцем "З преси".

з-під землі і кинули займанцеві:ідемо! Вони два, як і сотні тисяч таких, були виконавцями одної Євангелії: до волі, сили нації ідеться шляхом національної революції.

Вони бачили і сотні тисяч таких – не вагалися перед жадним чином, коли того вимагає добро НАЦІЇ. Для них життя було боротьбою. Вони не знали відпочинку: Вони продовжували ЛЕГЕНДУ з 1918 р., яку кати уважали за скінчену.

Своя чернь, як це нераз лучалося в нашій історії, віддала їх в руки ката. Грубий розбишака, повісивши двох, жахнувся: ПО НИХ ДВОХ ПІШЛИ в НАСТУП МІЛІОНИ. Наші січовики-юнаки шанують їх пам'ять, СЕМУ РІЧНИЦЮ ЇХ ГЕРОЙСЬКОЇ СМЕРТИ СВЯТОЧНИМИ АКАДЕМІЯМИ.

Січовий Рій-Летюча Естрада при "К. Січі" в Хусті виїжджає в край 13. ц. м. з рецітаціями і інсценізаціями, присвяченими сл.п. ДАНИЛИШИНОВІ і БІЛАСОВІ, замучених поляками у Львові в 1932 р.

Головна Команда "К. Січі" відвідала в перший день Свят Христового Різдва Мон. ПРЕМ'ЄРА ВОЛОШИНА зі святочними побажаннями. Делегацію проводив шеф штабу "К.Січі" Іван Роман. Монс. ПРЕМ'ЄР живо цікавився досягненнями "Січі", станом людей та плянами штабу на будуче.

Слідуючого дня січовий хор відспівав низку колядок, та "многая літ" у о. Прем'єра, у мін. Ревая, у начальника департаменту шкільництва Августина Штефана, у шефа штабу "Карп. Січі" Івана Романа та у рефератки Жіночих Відділів "К. Січі" п. Тисовської. Головна Команда "К.Січі" отворила своє конто у Підкарпатському Банку, куди вкладає наше громадянство датки на оркестру "Карп. Січі". Кличемо всіх українців жертвувати на ту ціль.

Адреса: Підкарпатський Банк. р-к "Карпатської Січі" Хуст.

Січовики-культурники по наших селах.

Ви хочете знати, хто такий наш селянин, як живе, що його цікавить, для чого живе – послухайте вірних голосів наших сіл, які передають нам наші січовики-культурники, що постійно мандрують зі села в село з рефератами. "Ми задовго жили під кількома займанцями. Ми хочемо прилучення наших братів з Прящівшини. Ми жадаємо в кожному селі української школи з учителями, свідомими патрійотами-українцями.

Українська Держава – це не клаптик гірської країни, – це простір більш чим мільйон квадратових кілометрів, це велика Нація –більше чим сорок п'ять мільйонів населення! ... В українських урядах тільки українці –урядовці! Ми підемо тільки за Батьком-Прем'єром сповнити наш національний обов'язок" ...

Це не фрази. Це говорить оте гуцульське, українське серце так і так переконуючо, це говорить гуцул, син гордих верхів, що ніколи, ніколи і нізащо не відступить панування над ними. Це говорить

українська душа! Нічого тут не вдіє ворожа клевета з їх радіями, з їх бруковою пресою.

Білки: це село з шістьма тисячами душ. Ми всі в час евакуації Берегова пішли рятувати наші цінності – говорить січовикові – культурникові комісар того села, селянин Іван Ігнатко. Коедукаційна українська гімназія, яку перенесено з Берегова, так й залишилась у їхньому селі. Село подбало про два інститути: дівочий і хлопчачий і вивінувані по наймодернішим зразкам. Тепер заміряє вибудувати новий великий будинок під гімназію. Чи можна тим, в кого бракує гімназій і по містах, кидати клевети про несвідомість нашої країни!

В нас гімназія в селі це не унікат.

Ось село Бичків, Ракошин, Воловець зі своїми осередніми школами.

В час Свят Христового Різдва відвідали наші січовики-культурники ще й такі місцевості: Білки, Раковець, Іршава, Чорнява*, Іза та інші.

Головна Команда "К. Січі" для провідників відділів "К. Січі" скликає з'їзди в таких днях: Рахів 19.1. ц. р., Тячів 22.1. ц. р.

Дня 9.1. ц. р. більше чим три тисячі народу маніфестувало перед представниками Уряду й "К.Січі" в Севлюші свою непохитну вірність і вірність свойому українському Проводові – тоді, коли мадярські терористи піселювані кимсь, хто переводить вправи на нашому пограниччі. Їхнім брехням про нашу зачепність мабуть ніхто не повірить. Ми не зачіпаємо їх, але й себе не дамо нікому зачепити.

Від Уряду промовляли: Начальник Департаменту шкільництва Августин Штефан, від "К. Січі" державний секретар Іван Рогач.

ЦДАВО України. – Ф. 3575. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 5–7. Чернетка. Машинопис.

№ 88

1 січня 1939 р. – Інструкції Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі для створення відділів "Жіночої Січі"

ІНСТРУКЦІЇ
для закладання жіночих відділів

Головна Команда О.Н.О. "Карпатська Січ" в Хусті покликала до життя референтуру жіночих відділів при Гол[овній] Команді Референткою іменовано Вп. П. Тисовську. Завданням цієї ж референтури є повести пропаганду за зорганізуванням жіночих відділів та референтур при Окружних і Районових Командах.

* Невідомий населений пункт.

Рівночасно утворює Головна Команда при кожній Окружній і Районовій Команді Референтуру жіночих відділів, що має співпрацювати з тими ж Командами Референтури жіночих відділів підлягають Головній Референтурі ж[іночих] в[ідділів] при Гол[овній] Команді.

Районова згл. Окружна референтура ж[іночих] в[ідділів] складається з: референтки, її заступниці. В разі потреби можна утворити субреферентури організації, вишколу і т.п.

Зачинати працю по селах негайно. Зібрати декілька жінок чи дівчат, зорганізувати з них перший відділ. Цей відділ має збирати з поміж себе провідницю, яка має списати усіх членів і зголосити негайно Головній Референтурі Ж[іночих] В[ідділів]. Оголошення має містити в собі список поіменний, назви місцевості, ім'я й прізвище провідниці.

Начерк праці, програму вишколу вишлемо додатково. На разі сходитися до тих самих домівок, що й мужеські відділи, розділивши відповідно час. На разі повести освідомлюючу працю внутрі, доки не вийде правильник діяльності.

З вірою в успіх нашого діла починайте перші кроки.

Чекаємо, який відділ повстане перший. Повстання відділів будемо оголошувати в пресі.

Гол[овний] Реф[ерент] Жін[очих] Відділів:
Тисовська в[ласною] р[укою].

Наступ (Хуст). – 1939. –1 січня.

№ 89

1 січня 1939 р. – Відозва Головної Команди ОНОКС до свідомого українського жіноцтва із закликом вступати до лав жіночих відділів Карпатської Січі

ДО СВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК!

Живемо в добі великих історичних подій. На арену світової боротьби виступали Нації, що в завзятому змагу кристаліють своє національне обличчя, різьблять характер цілости, кують національний ідеал і створюють залізну віру у свої сили. Перед нами райдужний образ Української Держави. Встає скований віками Український Геній до вільного життя, щоб засісти у народів вольних колі. Тверда боротьба звільнила бо вільного лету дрімучі сили нашого народу. Хто хоче жити, мусить боротись.

На наших очах встає серед моря ворогів молода Українська Держава. З півночі і з полудня насунулися темні хмари, щоб молодий, а ще не закріплений дер[авжний] організм повалити на землю. Ще так ніколи, як тепер боротьба за найвищий ідеал Нації не вимагала зосередження усіх наших сил. Українська жінка повинна станути побіч мужчин до бо́ротьби, бо на ню спадає така сама відповідальність за майбутнє Української Нації. Не лише виховувати дітей

і вести сімейне життя, але брати живу участь в праці на різних ділянках національного життя.

Вірні дочки і сини з Карпат з над Тиси і з над широких українських земель, що придавлені гнетом окупантів, чекають від нас помочі.

Українська жінка вже дала в історії України нераз доказ геройства і посвяти для загальної справи. Ім'я княгині Ольги записалось в історії княжої доби золотими буквами як взір жінки. Докажімо, що зуміємо в найкоротшому часі зорганізувати жіночі відділи "Карпатської Січи".

Поруч з мужеськими відділами понесемо поміч і опіку в найдальші закутини нашого краю, а слово віри в кожню сільську стріху.

Ставаймо в ряди Організації Н. О. "Карпатська Січ!".

Організуймо жіночі відділи в кожному селі!

Творім районові, окружні осередки, що займуть місце посереднє між Головною Командою а низами.

Вишколити на місцях провідниць і організаторок січового руху, запалити нарід Ідеєю Українського Націоналізму і повести до нових жертв на вівтар свободи.

Нехай не лишиться ні одна українська жінка поза рамцями січової організації. Хочемо відчути ритм бурхливого життя, хочемо співпрацювати над сучасністю і майбутністю.

Геть з байдужістю і лінивством!

Усі на фронт боротьби за Українську Державу.

В силі "Карпатської Січи" лежить могучість нашої держави!

Слава Україні!

Наступ (Хуст). – 1939. – 1 січня.

№ 90

1 січня 1939 р. – Повідомлення про З'їзд пластових організацій 24 грудня 1938 р. в Хусті та створення "Українського Пластового Уладу Карпатської України"

ПЛАСТУНИ НА СЛУЖБІ БАТЬКІВЩИНІ

Після бурхливих переворотів, які потрясли цілим життям усієї нашої країни, Українська Пластова Організація у власній державі – Карпатській Україні послідовно стремить до здійснення Ідеалу всієї української молоді.

24 грудня відбувся в Хусті надзвичайний Загальний З'їзд провідників та представників Укр[аїнських] Пластових Організацій.

Уступаючи Команда склала звіт з своєї діяльности і з'їзд на пропозицію ревізійної комісії уділив їй абсолюторію.

Краєвий звітодавець Степан Поп-Пугач* прочитав новий статут пластової організації, офіційна назва якої тепер: "Український

* Має бути Пап-Пугач.

Пластовий Улад Карпатської України", скорочено "УПУКУ". Після дебати над статутом приступлено до перевиборів нової Команди.

До Почесної Пластової Ради були одноголосно вибрані: протектор пан прем'єр др. А. Волошин, міністр Ю. Ревай, начальник шкільництва А. Штефан і директор А. Алиськевич.

До головної Команди УПУКУ війшли: Др. Вол[одимир] Бірчак, як почесний комендант, Ст. Поп-Пугач – комендант і сім членів Команди.

До Ревізійної Комісії: Мих[айло] Штефуца, Вол[одимир] Свереняк та Л. Кузьмівна.

На першім засіданні нової Команди дня 27 грудня були розподілені функції членів Команди:

Почесний комендант: Др. Володимир Бірчак.

Комендант: Степан Поп-Пугач.

Заступники: Др. Богдан Алиськевич, Марія Химинцева.

Економічний референт: Ростислава Бірчакова.

Референт організації й діяльности: Степан Поп-Пугач.

Референт культурний: Александер Блистів-Гайдамака.

Референт вишколу: Микола Небесник.

Референтка дівочих частин: Маруся Химинцева.

Секретар Головної Команди: Йосип Ондьол.

Референт

Наступ (Хуст). – 1939. – 1 січня.

№ 91

1 січня 1939 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про діяльність культурно-мистецького товариства "Говерля"

З ДІЯЛЬНОСТИ "ГОВЕРЛІ"

В Хусті утворилася Українська Мистецька "Говерля", що гуртує наших найкращих представників усіх галузей мистецтва в Карпатській Україні. На чолі "Говерлі" стоїть знаний драматург і поет *Микола Чирський*, автор "Неофавстіяди", "Отамана Пісні", "П'яного Рейду", "Андрія Карабута" й інших п'єс, секретарем є *Іван Патрус*.

Завдання УМГ "Говерлі": зосередити й об'єднати культурно-мистецьку працю всіх ділянок мистецтва та оживити культурно-мистецький рух у Карпатській Україні. Гаслом "Говерлі" є *мистецтво на службі нації*.

З рамени "Говерлі" відбуваються щовівторка виклади – у великій салі січового готелю "Корона".

Досі відбулися такі виклади:

Дня 6 грудня наш знаний романіст Улас Самчук прочитав доповідь на тему: *Завдання сучасної української літератури*.

13-го грудня відбувся виклад М. Карбовича: *На шляху визволення нації* (замість перешкодженого викладу Р. Керча: *Наша доба*).

20 грудня Др. О. Кандиба виступив з викладом: *Передісторія України*.

27 грудня промовляв широко знаний серед молоді письменник Горліс-Горський на тему: *Молодь над Дніпром*.

Улас Самчук об'їздить тепер всі більші осередки Карпатської України із своїми викладами (*Завдання суч[асної] укр[аїнської] літератури та українська національна свідомість*). Досі він виголосив свої виклади в Буштині, Тячові, В. Бичкові, Рахові, Богдані, Ясіні, Драгові, Синевіру, Воловім, Севлюші, Королеві, Білках, Лозах, Іршаві. Населення всюди щиро вітає нашого великого письменника, вщерть переповнюючи викладові салі. Плян поїздки Уласа Самчука обіймає 24 сіл і містечок Карпатської України.

Адреса Говерлі: Хуст, Коменського 6

Наступ (Хуст). – 1939. –1 січня.

№ 92

3 січня 1939 р. – Обіжник Головної Команди ОНОКС з приводу проведення організаційної діяльності та вишкільної роботи в окружних та районних командах Карпатської Січі

Головна команда "Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" в Хусті

Інструкторсько-оборонний реферат
Субреферат вишколу
С.В. 2-2/39.

1. Головна Команда Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ" в Хусті пригадує усім Окружним Командам, що до 1.01.1939 року вже зголошені є кандидати на курс з усіх округ. Є вже округи, що виповнили наказ по вояцьки. Якщо до 5.01.1939 р. залишиться певна округа, що не зголосить учасників на інструкторський курс, виїде на кошт даної округи відпоручник Гол[овної] Команди, щоби на місці ствердити причину несолідности і занедбування службових обов'язків. Кромі Вего, ці округи будуть поміщені в спеціяльних обіжниках, а Окружних Командантів потягнемо до відвічальности.

Пригадуємо, що кожна округа має вислати по 6 кандидатів. В оголошенню треба придержуватися висланих Інструкцій С. В. 2-2/38.

2. Рівночасно з інструкторським курсом буде йти курс залізничної поліції. При оголошенню на цей курс обов'язують ті самі приписи, що при зголошенню на Інструкторський курс.

Учасники обох курсів будуть мати першенство при прийманні до державної служби.

3. Висилаємо:

а) Інструкції січового поздоровлення;

б) Дальшу частину впоряду;

в) Начерк Ідеологічно-Політичного вишколу на два тижні. Усі ці речі впровадити негайно до вишколу.

4. Головна Команда наказує усім Окружним Командам, щоби вони по одержанню друків, інструкцій, обіжників і т.п. на цілу округу негайно це розсилали до відділів. Головна Команда ствердила вже, що є округи, що занедбують цю висилку, а внаслідок цего приходять письма від відділів до Гол[овної] Команди, в яких ці жаліються на брак всяких інструкцій. Недбальства терпіти не будемо! З невиконанням наказу витягнемо найдальше ідучі консеквенції!

5. Повідомити усі підчинені відділи, що безпосередньо по святах мають вони здати звіт про вислід Коляди.

6. На днях виїде до поодиноких округ референт вишколу при Головній Команді Петро Чорний. Тому негайно підготовити звіт про діяльність дотичної округи.

7. Справа зв'язку: Окружні Команди нав'яжуть негайно постійний зв'язок з Головною Командою. Ім'я й прізвище зв'язкового належить негайно подати Головній Команді. Кошти подорожі зв'язкового – покриває дана округа. Зв'язковий має раз на тиждень з'явитися в Головній Команді.

Хуст, дня 3.01.1939 р.

Дмитро Климпуш в[ласною] р[укою]
Головний Комендант
Петро Чорний в[ласною] р[укою]
Референт інстр[укторсько] оборонний

Наступ (Хуст). – 1939. – 17 січня 1939 р.

№ 93

4 січня 1939 р. – Інтерв'ю прем'єр-міністра автономного уряду Августина Волошина газеті "Нова свобода" про актуальні проблеми розбудови Карпатської України

ПРО АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Празький український університет до Хуста. Урядовий палац, народний театр, музей і катедраля в Хусті під замковою горою. Будова залізничної лінії Перечин–Свалява–Хуст почнеться вже ранньої весни.

(Хуст, 4. І.) Прем'єр Карпатської України д-р А.Волошин дав співпрацівникові "Лідових Новин" до новорічного числа цього часопису інтерв'ю, яке дослівно передаємо:

– Так, справді, – відповідає на запити кореспондента прем'єр д-р Волошин, – всі три народи – чехи, словаки й українці є по мові близькі та без більших труднощів можемо порозумітися. Відносно цього пригадую собі одну цікаву подію з року 1919, яка стверджує

нашу мовну спорідненість. Президент Масарик не міг вийти з дива, як ми взаємно розуміємося, навіть підозрівав мене, що я говорю теж і по-чеськи. Була це однак наша українська мова, якою говорить населения Карпатської України. Що нас, крім цього ще зв'язує? Двадцятиліття спільного державницького життя мусило залишити якісь сліди. Тільки сліпі та несправедливі не можуть видіти тих зв'язків нашого приятельства та взаємності. Ми, українці, тільки зискали цим, це доказує наше шкільництво та різні освітні корпорації.

– Але є тут, крім цього, ще інша реальна підстава нашої взаємності, а це федеративний лад нашої держави. Нас зв'язує географічна конфігурація, спільна західна культура, господарські зв'я- зки, і само собою розуміється, що і слов'янство. Погоджуюся з тим, що наша федерація є пробним каменем практичного, справедливого співжиття слов'янських народів. Я є переконаний, що ми цей іспит видержимо і дамо так приклад для інших. Нашу взаємність у республіці я характеризував би ще так: ми зжилися, це я сам відчуваю, я в Празі завжди дома, як між своїми. Я міг би навести багато доказів щодо доброї волі чехів, були і є й досі зносини справді братерські.

– Були однак переборщення та перепони. У Празі вже сьогодні одні загально визнають, що русофільська політика в Карпатській Україні була зовсім шкідлива. Зворот настав зрадою Фенцика та Бродія, які гнали воду на млин мадярів та поляків.

Це хибило багато до нещастя і, Богу дякувати, події багатьом отворили очі. Ми нічого не маємо проти русофільства чехів, то єсть проти такого, яке шанує російську культуру. От, ані ми, українці, – а це треба пояснити – не є проти росіянів, ми шануємо їхню літературу та культуру. Але ми хочемо жити своїм власним життям, своєю українською культурою і, захищаючи послідовно та твердо своє, ми не відцураємося від шанування духовного багатства інших. Я сам особисто не маю жодного упередження проти росіянів, сам говорю добре по-російськи, але я не можу бути ренеґатом українського народу.

– І в наступному році буде мати влада Карпатської України повні руки праці. На політичному горизонті наближаються соймові вибори. Будуть проведені за п'ять місяців, як то закон приписує, я є переконаним, цю українська національна думка вийде з виборів переможною – побідительницею, сойм буде мати українську більшість. Покладаємося теж і на чехів. Гарний початок співпраці українців і чехів у Карпатській Україні зробили недавно обидві народні ради – чеська і українська, їхні функціонери багато дечого об'яснили, договорилися на співпраці, і це може бути добрим підкладом для дальшої співпраці обидвох народів. У шкільництві потребуємо багато шкіл та клас, будемо наше шкільництво поширювати, народ це добре розуміє, дві депутації передучора тут просили владу, щоб зорганізувала дві горожанські школи на селі.

– Український Університет хочемо перенести з Праги до Хуста. Признаємо, що Український Університет багато виконав у Празі, але ліпше його мати в серці народу.

У дальшій розмові прем'єр Карпатської України говорив: – Якщо хтось говорить, що ми поборюємо православ'я, це не є правдою. Я стою на становищі повної свободи релігії, яка однак не може бути ототожнювана з національним самовизначенням. Якщо влада змагається пробуджувати карпатських українців, цим вона не ставиться ще проти православ'я, до якого належить багато свідомих українців. Однак мусимо оборонятися проти надужиття релігійних почувань.

– Будуємо нову Карпатську Україну та її головне місто, яким правдоподібно буде Хуст. Ведемо вже переговори про побудування біля ста помешкань для державних службовців. На просторі між замковою горою і залізничним двірцем побудуємо нову урядничу дільницю, наше хустське Ґалаґо. Побудуємо там палац уряду, університет, катедралю, домівки для студентів, музей, український народний театр. Буде це модерна дільниця з широкими вулицями. У наступному році з весни розпочнемо будувати залізничу лінію впродовж Карпатської України через Перечин, Сваляву до Хуста. Рахуємо при тому на чеський капітал і чеські технічні сили. Правда, зголошується й чужий капітал. Будемо підпирати туристичний рух, а це нас ще більше зближить з заходом і з Чехією. Український народ є релігійний і будемо його виховувати у вірі в Бога. З щирого серця бажаю державі чехів, словаків і українців, щоб у новім році всебічно закріпила свою внутрішню структуру. Я вірую в її добру господарську, культурну й соціальну будучність. Що переказую чехам на Заході? Щоб між ними й українцями настали найбільші приятельські зносини, – закінчив своє інтерв'ю прем'єр д-р А. Волошин.

Волошин А. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 92–93.

№ 94

4 січня 1939 р. – Повідомлення начальника мукачівського окружного уряду в Чинадійові міністерству внутрішніх справ в Хусті про напади угорських терористів на села Мукачівщини

ПРЕЗИДІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ ДІЛ В ХУСТІ

Окружний уряд мукачівський в Чинадійові
Число: 2770 проз. № 1938 в Чинадійові, дня 4 січня 1939.
Предмет: Терористи з Мадярщини занепокоювання іміграниць.

Голошу, що в послідніх днях знова починають знепокаючу роботу на границях мадярські терористи, не є то родовиті терористи мадяре, але се є з одної сторони утікачі-дезертирі з нашої армії, а з другої сторони приклонники Др. Фенцика, Бродія і Демка, які втікли

з нашої території до Мукачева. Після зачислення таких людей в Мукачеві около 300. Вони є уміщені в будові бувшої робітничої асекурації і промисловій школі.

В послідних днях такі напади були зроблені на Макарієво дня 30, а 31. XII. 1938 а Барбове дня 2. 1. 1939.

Ефект нападів є малий, але по цілі ночи є сторожі оборони держави занепокоєні, усі члени єї занимають предписане бойове становище і більше годин триває потому перестрілка. Сам особисто переглянув я граничні села, усі сторожі треба конечно скріпити, а то:

1) На відтинку межи Залужем і Мукачевом о 30 людей, а межи селом Старим Давидковим і Чомонином о 20 людей.

Прошу отже усе потрібне зарядити, щоби се скріплення було переведено.

Окружний начальник: підпис нерозбірливий

ДАЗО. – Ф. 17. – Оп. 2. – Спр. 319. Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№ 95

5 січня 1939 р. – Прохання члена військового штабу Карпатської Січі чотаря Є. Врецьони ("Волянського") про надання йому краєвого громадянства Карпатської України

ДО МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ

Підписаний Євген Врецьона інж. хімік з Празької Політехніки, уроджений дня 1 жовтня 1905 у Винниках Львівського повіту, приналежний там же, син Омеляна і Марії з Банахів, просить признати йому право громадянства Карпатської України на основі обіцянки домовського права в Хусті, признаного йому письмом Урядового Комісаріату там же з дня 4 січня 1939 ч. 69/1939 ріш. ч. 19/1939.

Підписаний перебуває постійно в Хусті і працює на відповідальному пості в Карпатській Січі від перших днів її існування. Вже як студент працював для справи визволення української нації, за що і був переслідуваний. Коли ж тепер, з моментом повстання Карпатської України розкрилися нові можливості праці для нації і держави, хоче підписаний віддати всі свої сили і досвід для Карпатської України. І тільки для цієї справи просить признати йому це право, яке нині є зв'язане не з привілеями, але в першу чергу з обов'язками, з яких підписаний здає вповні справу.

До прохання долучує письмо про обіцянку домовського права посвідку сплачення такси кч. 1007, доказ ідентичності, виданий Староством дня 2 липня 1924 ч. 29497/24., допоручення Гол. Ком. ОНОКС.

Хуст, 5 січня 1939.

(підпис нерозбірливий)

ДАЗО. – Ф. 18. – Оп. 4. – Од. зб. 587. – Арк. 1. Оригінал. Рукопис.

№ 96

11 січня 1939 р. – Повідомлення Головної референтури жіночих відділів ОНОКС про проведення тритижневого інструкторського курсу для організаторок та провідниць "Жіночої Січі"

Референтура Жіночої Січі. 11.01.1939. Хуст

1.К. 1-1.

Референтура Жіночої Січі організує трьохтижневий інструкторський курс для вишколення організаторок та провідниць Жіночої Січі. Курс буде відбуватися в Хусті. Початок курсу 1.02.1939 р.

Кандидатки на курс мусять виказатися наступними кваліфікаціями:

1. Нележньою освітньою підготовкою.
2. Дотеперішньою культурно-освітньою, пластовою чи якою-небудь иншою працею на громадському полі діяльности.
3. Кожен округи мусить вислати три жінки.

Зголошення на курс спрямувати до Референтури Жіночої Січі в Хусті, Румунська вул.1.

Зголошення приймаються до 25.01.39 подробніші інструкції в дальшому числі.

Наступ (Хуст). – 1939. –17 січня .

№ 97

12 січня 1939 р. – Розпорядження міністерства внутрішніх справ автономного уряду Карпатської України про виділення і підготовку виборчих приміщень

Міністерство внутрішніх справ у Хусті.

В Хусті, дня 12 січня 1939.
Термін: 22, 1, 1939.
Виборче!
Число: 86/2 през. 1938.

Предмет: Виборчі поміщення,
голошення їх числа.

ВСІМ ОКРУЖНИМ НАЧАЛЬНИКАМ
ВСІМ НОТАРСЬКИМ УРЯДАМ

Розказую: Нотарські уряди зроблять сей час без проволоки виказ виборчих поміщень свого обводу після політичних громад (§ 30 уст. 4 зак, 126/927 Зб. з. і р.). В тім виказі подайте, де будуть (в якій будові, в школі чи в громадськім уряді) виборчі поміщення і кілько їх буде. Оден примірник зашлете до 22 січня 1939 р. прямо міністерству внутрішніх справ, а другий примірник свому окружному урядови.

Пани окружні начальники провірять їм заслані викази щодо їх правдовірности і пересвідчаться, чи нотарі додержали терміна, і голосять свої спостереження найдальше до 25 січня 1939. Голошення негативні не засилайте.

За міністра внутрішніх справ
(підпис)

ДАЗО. – Ф. 18. – Оп. 3. – Спр. 91. – Арк. 3. Оригінал. Машинопис.

№ 98

12 січня 1939 р. – Супровідний лист Г. Барабаша ("Петра Чорного") працівнику Української Пресової Служби (УПС) в Берліні В.Стахіву про надіслані матеріали для публікації в закордонній пресі про діяльність Карпатської Січі

ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ ХУСТ, 12.1.1939
"КАРПАТСЬКА СІЧ" – ХУСТ

УКРАЇНСЬКА ПРЕСОВА СЛУЖБА
БЕРЛІН

Пересилаємо в залучнику "Вісті з "Карпатської Січі", які прохаємо ввічливо передати українській та чужій пресі.
Дякуємо за труди.

СЛАВА УКРАЇНІ!

За реферат пропаганди і преси:

Друже Стахів: Посилаю Вам деякі вістки з преси "К.С." – Використайте це в у "Пресовій службі". Дякую за подання вісток до галицької преси. Постараюся, щоби Ви це щодня одержували. Коло мене все гаразд. Авансував я на старшину.
Слава Україні! Чорний.
Щирі поздоровлення для Габрусевича і редактора. Чорний.

ЦДАВО України. – Ф. 3575. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 4. Оригінал. Машинопис і рукопис.

№ 99

13 січня 1939 р. – Прохання Головної Команди Карпатської Січі до президії уряду Карпатської України про передачу січовикам зброї, вилученої окружними урядами та судами у місцевого населення

ДО ПРЕЗИДІЇ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ
Команда організації народної оборони "Карпатська січ"

Адреса: Хуст, вул.. Румунська, 1
Адр. телегр.: Карпатська Січ Хуст
Телефон ч. 147.
Ч. п. 23/39 Справа: приділення зброї.

Хуст дня 13 січня 1939.

Головна команда Карпатської Січи в Хусті просить отсим Хвальну Президію влади Карпатської України – приділити зброю Карпатським Січам з засобів, які надходять при окружних урядах та окружних судах.

При цих урядах находиться багато зброї, забраної від осіб, які не мали права її уживати, а ця зброя якраз потрібна до вишколу та виконування служби січовиками.

Надіємось, що Президія Влади Карпатської України видасть відповідні доручення на передання цієї зброї.

Слава Україні!

Командант: підпис Роман
Гол. секретар: підпис Рогач

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 3. Оригінал. Машинопис.

№ 100

13 січня 1939 р. – Прохання Головної команди Карпатської Січі до президії уряду Карпатської України про дозвіл на купівлю зброї для січовиків

ПРЕЗИДІЇ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХУСТІ

Адреса: Хуст, вул. Румунська, 1
Адр. телегр.: Карпатська Січ Хуст

Справа: Позволення на закуплення зброї для Кар[патської] Січі.

Хуст дня 13 січня 1939.

Головна команда Карпатської Січи в Хусті звертаєсь отсим з проханням до Хвальної Президії Влади Карпатської України о уділення позволення на закуплення зброї для Карпатської Січи.

Вишколення та виконування служби січовиками є можливе лиш тоді, коли січовики будуть озброєні. Головно це потрібно в більших селах та на пограничних містах, де час від часу занепокоюють наше населення зовнішні та внутрішні вороги Карпатської України.

Забезпечення порядку Карпатської України може заручити лише Озброєна Карпатська Січ.

Надіємось на скоре вирішення нашого прохання.

Слава Україні!

Командант: підпис Роман
Гол. секретар: підпис Рогач

Кругла печатка

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 4. Оригінал. Машинопис.

№ 101

16 січня 1939 р. – Звернення Української Центральної Народної Ради до громадян Карпатської України у зв'язку з призначенням генерала Прхали третім міністром Карпатської України

ДО ВСІХ СІЛ ТА МІСТ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Українці! Громадяне Карпатської Української Держави!

Дня 16 січня 1939 р. президент Федеративної Держави др. Гаха іменував третього міністра уряду Карпатської України – чеха ґен. Прхалу. Це іменування є нарушенням прав Українського народу та його волі організувати самостійно власне життя. Цим актом Прага підриває основи конституції, нівечить здобуту нами самостійність, встановлює порядок шкідливий Карпатській Україні та кидає виклик Українському Народові, встановлюючи стан, що був на протязі останніх двадцяти літ. Сьогодні назначує нам міністра Чеха, завтра відкличе міністра Українця і так поступово ліквідуватиме наші права. Цей акт вдаряє найбільше в життьові інтереси Українського Народу, викликує гостре обурення найширших мас і ставить їх у поготівля, щоб дати гідний відпір чужинецьким наступам на волю і на самостійність нашого державного життя.

Українська Центральна Рада, Організація Народної Оборони Карпатська січ, Просвіта і всі національні товариства пройняті глибинним обуренням – закликають народні маси до готовності на все. Будемо невгнуто і до кінця боронити наше право і наш стан посідання. В тій цілі:

1. Всі Українці Карпатської України – мусять, зараз після одержання цього обіжника, гострим рішучим і негайним протестом виявити свою тверду волю.

2. Кожне село і кожне місто – мусить негайно улаштувати масове віче і видвигнути резолюції проти чехізації нашого життя та наші домагання.

В резолюціях жадайте:

а) Негайного відкликання міністра чеха з Уряду Карпатської України. Не позволимо нарушувати нашої самостійности.

б) Звільнення з урядів Карпатської України урядників, жандармів і фінансів не українців та передання всієї служби в українські руки.

в) Негайного перенесення всіх українців вояків, підстаршин, старшин на Карпатську Україну і створення з них територіальної армії під українською командою. Після віча масовий похід по вулицях під нашими прапорами.

3. Ухвалені резолюції негайно переслати телеграфічно (як листовну телеграму) до Уряду Карпатської України, до Української Народної Центральної Ради і до Команди Карпатської Січі.

Терпеливість наша скінчена! Рішення Праги принімаємо як тяжку зневагу й наругу над нами!

Бойовою поставою, карною готовністю на все і неуступчивістю виборемо собі належне нам право і збережемо свою волю!

Хочемо і будемо самі собою кермувати! Геть з чехами! Геть з наїздом! Геть з неволенням українського народу! Хай живе самостійна Карпатська Україна гарантована федеративною конституцією!!!

ДАЗО. – Ф. 18. – Оп. 3. – Од. зб. 105. – Арк. 7. Машинопис.

№ 102

17 січня 1939 р. –Повідомлення про масові акції протесту в Хусті проти призначення третім міністром Карпатської України чеського генерала Л. Прхали

УКРАЇНКИ! УКРАЇНЦІ!

Празька влада проти нашої волі й проти наших прав іменувала третім міністром влади Карпатської України чеха генерала Прхалу!!

Є це провокація проти Українського населення Карпатської України, – і порушення його автономних прав!!!

Тому кожна свідома Українка й Українець мусить прийти днесь у вівторок дня 17. І. 1939 на протестні збори!!!

Збірка на площі перед Січовою гостинницею "Корона" в 3 $^1/_2$ години по полудні.

Похід

Промову виголосить Федір Ревай директор канцелярії Української Центр. Нар. Ради в Хусті.

Українська Центр. Нар. Рада в Хусті. Державна друкарня в Хусті 1939–139

ДАЗО. – Ф. 18. – Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 8. Друкований примірник.

№ 103

17 січня 1939 р. – Інформація для віденського радіо про діяльність Летючої Естради Карпатської Січі

Хуст, 17.01.1939.
Вісті з "Карпатської Січі"
Для Віденського Радія*

СІЧОВИЙ РІЙ-ЛЕТЮЧА ЕСТРАДА ЗБИРАЄ ОБИЛЬНЕ ЖНИВО СВОЄЇ ПРАЦІ

Українське село пробудилося, українське село активізується, українське село рветься вперед! Українське село стається здоровим звеном в нашому твердому національному ланцюху.

---

* Слова: "Віденського Радія" в тексті закреслені червоним олівцем і написані синім "Української Пресової Служби Берлін".

Наростають нові лави молодого українського села, пнуть вгору, що жадібно п'ють знання. Українське селянство хоче стати в перших рядах теперішньої та прийдешньої боротьби за загальноукраїнську справу. Ми не хочемо цим сказати, що це заслуга цих культурно-освітніх груп "К.Січі", які діють в українських селах. Цю стихію викликав гомін Волі, який вже ніколи не затихне, якого ніхто не зможе приглушити. Це викликав той непереможний міг: Жити і Володіти.

Наша летюча естрада тільки підсичує цей животворний огонь, спрямовує тверді кроки українського селянина на невпинний шлях перемоги.

Січовий Рій-Летюча Естрада переконує нас про це фактами. Перед приїздом в село всі квіти випродані, саля приготована. В час імпрези кожний куток заповнений.

Хлопці в січових одностроях твердо скандують:

"Рости, рости, квітуча перемого" і рух міцної селянської груди, виповненої вщерть жадобою до переможного кінця, відповідає: ТАК!

На сцені темна ніч – видніє тільки марево шибениць.

Український хлібороб розуміє це: затиснений п'ястук звертається в сторону тих, що так карають борців за волю. Він розтиснеться і посипле помстою по них!

А хлопці знову самопевно: Москву будемо карати!

Заслона паде. Врочиста тиша вщерть виповненої салі німо присягає.

Це ті радощі, що їх переживає Січовий Рій-Летюча в кожній закутині нашої країни. Ніхто не жаліє виданого на імпрезу гроша. Це – ж іде на народну оборону.

Головна Команда "Карпатської Січі" радіє, що українське громадянство йде зі зрозумінням на зустріч нашим змаганням в розбудові нашого молодого життя. Уважаємо, що ці змагання – це змагання Цілої української нації. Боремося власними силами. Всі українці мусять брати чинну участь в цій такій важкій боротьбі.

Головна Команда складає подяку за жертви на народну оборону всім жертводавцям, всім українським редакціям і видавництвам за книжкові датки нашій бібліотеці.

Досі помогли нашій бібліотеці: Інж. Іван Тарас з Грути Словаччина, п. Бажанський – Прага, Видавництво "Дешева Книжка" – Львів та Пластова Бібліотека – Прага. Всім названим щиро дякуємо і шлемо привіт. Віримо, що за їх слідами підуть другі.

Жертви слати на такі адреси: ОНО "КАРПАТСЬКА СІЧ" – ХУСТ вул. РУМУНСЬКА, 1 /на руки Івана Романа/.

На Бібліотеку і читальню: БІБЛІОТЕКА "СІЧ" – ХУСТ, вул. ІЗЬКА, 67.

Дня 13.1. ц. р. влаштували січовики в Рахові "Маланчин вечір" з дуже гарною програмою. В склад програми входили між іншими хорові продукції, українські національні танки, скечі та ін. Того ж дня влаштували січовики такий самий вечір в Солотвині. Дохід з тих імпрез призначений на НАРОДНУ ОБОРОНУ.

Дня 14.ц.м. відбувся Районний З'їзд в Нересниці. З'їзд почався Службою Божою в місцевій православній церкві.

Друга частина Свята – це багата програма збірок українських пісень, танків, колядок і т.п.

Виконавцями програми були учениці та учні місцевої державної горожанської школи під умілим проводом директора місцевої горожанської школи п. Буркацького.

Реферат на тему: Гуцульське повстання – виголосив районовий Комендант Петренко, а на тему: Наше сучасне – інж. Кушніренко.

Від Головної Команди "К.Січі" промовляв чотар штабу Мр. Петро Чорний, а від Окружної команди – Степан Миколин.

Учасники передіфілювали перед делєгатами Головної Команди: чотарем штабу М-ром Петром Чорним та чотарем Дмитром Кетровським.

Свято закінчилось відспівуванням національного гімну.

Реферат пропаганди, преси і морального виховання при "К. Січі", знаючи, яке значення має національно-політичне виховання для жовніра, дбає про таке виховання.

Члени культурно-освітнього Гуртка запізнають січовиків з історією, географією України, ідеологією українського націоналізму і т. п. Таке виховання переводиться систематично постійними лєкціями.

(підпис) Чорний

ЦДАВО України. – Ф. 3575. ("Українське пресове бюро в Берліні"). – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 1–3. Машинопис. Чернетка.

№ 104

17 січня 1939 р. – Повідомлення про відзначення у Хустському Коші Карпатської Січі Свят-вечора

СІЧОВИЙ СВЯТ-ВЕЧІР В ХУСТІ

Всі серця били під один такт радости. Це перший Свят-Вечір на вільному клаптику української землі.

Особливо врочисто вітали перше Різдво Волі Січовиків в Хусті. Вже вранці закипіло в коші, як в улию. Це-ж завітають Достойні Гості. Все прибране. В кімнатах січовиків чисто і свіжо під зеленої сосни. На почесному місці ТРИЗУБ – ЗНАК ВЕЛИКОЇ ДЕРЖАВИ, замаєний жовто-блакиттю. Наші пляни з Відділу Карп[атської] Січі метушаться: приготовляють вечерю.

Година: три чверти на четверту. Три колони струнко випрямлених Січовиків слухають короткого наказу Кошового: "Спочинь, Свобідно!" Січовики не опускають рядів: когось очікують. Гудок самоходу. Гостре: "Струнко! Вправо глянь!" і "Ваша Ексцеленціє, голошу слухняно!".

Це Кошовий передає звіт Й.Е. єпископові Наряді. Довгі столи застелені сніжно-білими скатертями. По них котиться дзвінкий юнацький сміх. Враз тихо і грімке: "Бог передвічний народився".

"Боже, благослови наше діло. Дозволь нам, Всевишній, співати пісню ПОБІДИ в другий Свят-Вечір в цілій широкій вільній Україні!". Це прохає помочі у Всевишнього Провідник церкви. І дріжучою рукою витягає медалики Богородиці. Роздає їх хлопцям.

"Прийміть і носіть їх. Хай Мати Божа хоронить нас і помагає нам у змаганнях! Благослови, Боже, ваше діло!".

Хвиля врочистої мовчанки і грімке: "Слава Україні! Слава її Провідникам!". Всі в кого защеміло серце при Свят-вечірному столі за сином, братом, знайомим – потішаться. Небавом всі разом будемо святкувати ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ !!!

Наступ (Хуст). – *1939.* –17 січня.

№ 105

17 січня 1939 р. – Повідомлення про вшанування ясінським відділом Карпатської Січі жертв бою військ Гуцульської республіки проти румунської армії під Мараморош-Сиготом в січні 1919 р.

ЯСІНСЬКА "СІЧ" ГЕРОЯМ З ПІД МАРАМОРОШ-СИГОТУ

Головний Командант "Карп[атської] Січі" доручив вшанувати пам'ять поляглих під Мараморош-Сиготом в 1919 р. за Волю України.

Найвеличніше вшановано цей день в Ясіні.

Довгий ряд в з чотирьох під величній пам'ятників Героїв. В поході взяла участь місцева "Січ", відділ Січовиків з Хусту. Свято відкрив брат Коменданта п. Василь Климпуш. По тім промовив учасник бою Комендант Дмитро Климпуш. Зворушливим був чотири стріл з'єднення всіх наших земель.

"Наступ (Хуст). – 1939. – 17 січня.

№ 106

17 січня 1939 р. – Звернення Головної Команди Карпатської Січі до національно свідомого жіноцтва Карпатської України

ЩО МУСИТЬ РОБИТИ КОЖНА СВІДОМА УКРАЇНКА?

1) Вступати в організацію Жіночу Карпатська Січ.

2) Твердо протистоятись агітації наших ворогів, добре пам'ятаючи, що терплять ще й досі наші сестри під чужим пануванням. Добре знаючи, що ті агітації ріжних вигод та рівности є агітацією лінюхів та нікчемних слабодухів.

3) Твердо пам'ятати, що Україна лише для українців.

4) Йти все вперід, набуваючи знання в школах, збираючи на викладах, звертаючись до інструкторок, читаючи по домівках часописи, брошури та інше.

5) Виховувати своїх дітей національно свідомими, непохитними та чесними громадянами, переконаними вояками.

6) Не лишатись позаду мущин. Іти все рам'я об рам'я – а світ буде належати до нас.

Жінка – як мати зі своєю чулою душею, світлим розумом та сильною волею вміє не тільки бути жрекинею родинного, але і національного огнища. Наша зовсім молода держава потребує нашої героїчної волі, розуму та сили. Щоб це було доцільне та корисне – мусимо організуватись та виконувати завдання, які вимагає Нація в боротьбі. Завжди ж пам'ятаючи на трьох наших сестер, які залляті кров'ю б'ються за визволення цілої нашої Великої Нації. Мусимо бути сильні й приготовані в кожну хвилину на все.

Слава Україні!

Наступ (Хуст). – 1939. –17 січня.

№ 107

18 січня 1939 р. – Інструкції Головної референтури жіночих відділів ОНОКС про проведення тритижневого курсу для організаторок та провідниць "Жіночої Січі"

ІНСТРУКЦІЇ

Для трьохтижневого інструкторського курсу
від 1 лютого 1939 р. до 22 лютого

Реферат Жіночої Січі організує трьохтижневий інструкторський курс для вишколення організаторок та провідниць в О.Н.О. Жіночих відділів Карпатської Січі. Курс буде відбуватися в Хусті. Початок курсу назначується на день 1 лютого 1939, кінець – на день 22 лютого 1939. В тому ж дні буде святочне заприсяження й іменування. Тому що скількість учасниць є ограничена, приділюються на кожну округу по три кандидатки і стільки ж на м. Хуст. Підбір відповідних кандидаток належить до окружних Команд. Вони мають подбати, щоби учасниці прибули на час до Хусту.

Кандидати на курс мусять виказатися наступними кваліфікаціями:

1. Укінченою принайменше горожанською школою.
2. Дотеперішньою культурно-освітньою, пластовою чи якою небудь іншою працею на громадяському полі.

Зголошення на курс спрямувати до Референтури Жіночої Січі в Хусті, Румунська ч.1.

Зголошення приймаються до 25 січня 1939 року.

До зголошення належить долучити:

1. останнє шкільне свідоцтво;
2. дотеперішній перебіг життя;
3. поручення Окружної Команди і Відділу.

Учасниці на курс мають привести із собою:

1. два убрання: одне до вправ, а друге до виходу в місто;
2. теплий зимовий плащ;
3. дві пари білля;
4. сінник, два простирадла і два покрівці;
5. їдунку, горнятко, ложку, вилки і ножик;
6. приладдя до шиття, миття і голошення;
7. гроші, потрібні для біжучих видатків.

Курсантки одержать помешкання та удержання (...)*.

Головна Команда звертає увагу, що курс буде інтенсивний, праці багато, тому висилати на курс таких, яким лежить на серці дальший могутній розвиток Жіночої Січі. Кандидатки на курс повинні мати вже засвоєні поняття організованого життя. Якщо б в котрій-небудь окрузі знайшлася кандидатка, що не відповідала б кваліфікаціям в горі вичисленим, а даній Окружній Команді залежало б на тім, щоби ця кандидатка укінчила інструкторський курс, належить внести до Референтури Жіночих відділів Карпатської Січі відповідно узасаднене прохання о приняття. На підставі повищого наказує Референтура Жіночої Січі:

1. скликати негайно засідання для ознайомлення з повищими інструкціями і визначення кандидаток на цей курс, яких треба про це сповістити;
2. поробити усі заходи для придбання фондів на закупівлю потрібного виряду на курс;
3. За підбір, вислання на час та відповідне вирядження кандидаток на курс – відповідають окружні команди.

Хуст, 18.01.1939 р.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник.

№ 108

19 січня 1939 р. – Подання секретаріату Українського Національного Об'єднання тексту програми УНО на реєстрацію до міністерства внутрішніх справ Карпатської України

Хуст, 19 січня 1939

* Далі текст заклеєний папером.

Українське Народне Об'єднання в Хусті
ул. Коменського ч. 9.
Предмет: Реґістрація партії.

ДО МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ В ХУСТІ

Нижепідписані прекладаємо отсим правильник і програму партії Українського народного об'єднання та просимо по мисли розпор. прав. ЧСЛ, ч. 355/1938. Зб. з. і р. ЧСЛ прав. доповненого розпор. ЧСЛ 4/1939.

Представником і уповноваженим партії є Федір Ревай, директор держ. друкарні Хуст, ул. Коменського ч. 9.

ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ.

1. Членом УНО може статися лише українець по крови та по походженні.

2. УНО заступає погляд, що Українська Нація являється безмежним паном усіх духових та матеріальних скарбів та життя поодиноких членів української народної спільноти в Карпатській Україні та що основним завданням членів УНО є віддати себе всецілo на службу загальнонаціональним інтересам, бо людина є смертна, а лиш Нація живе вічно.

3. УНО бореться за розбудову федеративної Карпатської України та за злуку всіх українців карпатської области.

4. УНО заступає погляд, що християнський світогляд є основою морального життя Нації, та що довкола нашої багатої національно-церковної традиції згуртується український народ, щоб плекати свої глибокі моральні чесноти.

5. УНО є того погляду, що вічне життя Нації опирається на основній біологічній організації людського життя – на родині. Тому охорона родини, охорона материнства та опіки над дітьми буде одним із основних завдань господарської та соціальної політики Карпатської України.

6. УНО бореться за такий суспільний устрій в Українській Державі, який гармонізуватиметься із історичною місією Української Нації, та який відповідатиме загальним інтересам основних верств української народної спільноти.

Українська національна традиція була все наповнена глибоким соціальним змістом та вічною тугою по справедливості:

а) тому прокламуємо рівність всіх членів та станів української народної спільноти в їхніх правах та обов'язках;

б) тому не узнаємо ніяких ні родових, ні особистих привілеїв, які основувалися б на матеріальному багатстві або на родовому походженні. І дійсно дитина селянина та робітника має таке саме право брати участь в найвищих правах та обов'язках, які випливатимуть в приналежності до української народної суспільності, так як і діти других станів української нації;

[тому Карпато-Українська Держава зверне спеціальну увагу на українську селянську та робітничу верству, які являються основним чинником у твореннi морального та матеріального багатства української нації.]

7. Українська селянська верства є основною верствою української нації. Її завдячує українська нація тисячолітнє існування свій територіальний стан посідання. На протязі століть було українське селянство рятівною силою нашої національної історії. Воно творило полки князя Ігоря. Воно боронило українську землю перед татарами і турками: з него виросла організація Запорозької січі та славної козацької минувшини. В козацьких війнах та в трагічному гайдамацькому повстанні в XVIII столітті, подала українська селянська верства безмежний доказ свойого героїзму та жертовності на вівтар батьківщини. Вона творила невмирущу основу динамічної сили української нації, з якої все знову й знову вставала з мертвих воля до української державності. Вона одиноко зберегла за найтяжчих умовин життя і страшних соціальних злиднів вічні категорії нації: кров та земельний стан посідання, а тим самим захоронила надію від її політичної та національної смерті.

Кров та плуг українського селянина від віків стоїть на сторожі українського етнічного стану посідання на його західних та південних кордонах. Український селянин не попустив ні п'яди прадідної землі, видержав віками на втраченій національній сторожі, перебув панщину, катування, вікові злидні, жорстоку спробу винародовлення та діждався дня, коли з його крови й труду продовжує нація дальше своє вічне життя.

Безмежна життєздатна енергія української селянської маси, її вічне завдання боронити націю кровію та земельним станом посідання, проявилось стихійним колонізаційним інстинктом, котрий спрямував її енергію на столітню боротьбу з кочовими азійськими племенами.

Карпатська Україна завдячує головно свою молоду самостійну державу селянській верстві. На протязі 900-літньої неволі лиш одинока селянська верства не піддалась мадяризаційному напорові. Цілковито обезправлене, віддане на ласку й неласку мадярських магнатів, які поділились з жидами його життям, зіпхнене на саме дно матеріальної нужди, опущене майже цілою своєю провідною кастою, що пішла служити мадярським панам, українське селянство зберегло незмінену вічну українську душу. В своїй крові заховало воно німу традицію колишньої української держави Володимира Великого, Льва Даниловича та померклу славу князя Коріятовича. Воно без огляду на страшні переслідування, не зреклось своєї віри та не перестало ніколи тужити за своїм державним життям. Воно століттями доказувало свої державні устремління цілим рядом кровавих повстань. Під проводом Петра Петровича в XIV столітті,

Юрія Довжі в XVI ст., під цісарем з-під Тиси в XVII ст., в XVIII ст. під Францом Раковцієм та в 1848 році текла кров українського селянина в Карпатській Україні. Він стояв по цілі століття на сторожі життя та прав української нації. Він діждався її відродження у формі независимої федеративної Карпатської України.

Карпатська Україна матиме велике завдання: окружити опікою те все зробити для українського селянства. (Український селянин мусить стати співвласником української держави). Українська влада Карпатської України переведе земельну та лісову реформу, забезпечить селян дешевим кредитом на відбудову та інтенсифікацію сільського господарства. Пішло в село агрономів, що безплатно будуть селянам радити, як найліпше вести господарство, щоб найбільше прибутків несло. Українська влада строго каратиме та заборонить лихву і використовування селян. Усуне кривди, заподіяні лихварями та проведе відновлення селянських господарств. Українська влада постарається про те, щоб кожний селянин мав працю та свій кусок хліба. Злишні працьовиті руки селян із Верховини дістануть працю на дорогах, при ставленні нових мостів, сіл, містечок, нових фабрик та електричних станцій. Бідним дітям незаможних селянських родичів дасть змогу кінчати на кошт держави високі школи й вони будуть пізніше сплачувати свій борг працею в користь народу. Українські селянські сини найдуть стале заняття в новопоставлених фабриках, вивчать ремесло, найдуть заняття в урядах та в державній службі, заповнять військо та службу безпеки й наслідком того не треба буде ділити поле так, як було дотепер, де всі селяни голодували. Ґаздівський ґрунт буде достаточно великий, щоб селянин міг не лише добре жити, але щоб міг прибутки зо свого ґаздівства добре провадити.

8. Українське робітництво Карпатської України є творцем матеріальної культури нації і тому має велике культурне й просвітнє завдання в українській народній спільноті.

Його праця двигає вперед цілий народ, його знання та національна стійкість, завершує розум та свідомість народу. Українська нація із своєї сторони висуває труд на найвищий ступінь маєстату. В українській нації не буде ледарів та паразитів. В українській нації всі будуть робітниками, один за плугом, другий за станком, третій у лабораторії, четвертий над книжкою, а корисна праця цінитиметься, як національний обов'язок. Праця простого робітника на будові дороги або на фабриці: є з національного боку також цінна, як праця інженера, що веде догляд або вкладає розум і організацію в труд. Вона має таку саму вартість, як праця вченого, що прослідив матеріал, з якого будується дорога, або винайшов нову сполуку сталі, з якої будує робітник нову машину. Його праця є таким самим геройством, як праця вояка, що зі зброєю в руках стоятиме на сторожі національних, справ. В Українській Державі кожний член української спільноти працюватиме для Української Нації – тому всі

будемо робітниками. Проте українська спільнота не знатиме кляс, а її члени ділитимуться лиш по категорії обов'язків, які Нація на них наложить. Нація є тоді сильною, коли її життя та її розвиток проходить гармонійно в усіх її ділянках. Українська робітнича верства займатиме почесне місце, щодо її кількості та її інтелектуальності. Й тому українська робітнича верства, що є творцем матеріальних цінностей Нації, буде окружена любовію та спеціальною опікою. Робітники матимуть законом забезпечену справедливу заробітню платню. Соціальні умови їхнього життя стоятимуть під контролею Української Держави, котра старатиметься, щоб життєвий рівень українського робітництва відповідав усім культурним і соціальним потребам. Законне обезпечення на старість буде першим ділом Української Держави, а санітарну й гігієнічну опіку поставимо на такий рівень, щоб український робітник був здоровим і щасливим. Опіці над дітьми робітників буде зі сторони Держави уділена всестороння поміч. В українській Державі не сміє бути голодних та занедбаних дітей.

УНО Карпатської України доглядатиме за ходом продукції, слідкуватиме за додержуванням гігієнічних умов у заводі, берегтиме справедливу заробітню платню та шукатиме доріг разом із управою фабрик для зліпшення продукції та матеріального стану робітників. В Українській державі не буде взаємно ворогуючих кляс робітничої та капіталістичної. Тому українська національна спільнота не визнає ніяких окремих професійних організацій фабрикантів і капіталістів, але лиш "Єдиний український фронт праці", який поведе УНО, та в якій заступники робітників разом із організаторами праці рішатимуть конкретні господарські проблеми. В нас не буде кляси капіталістичної, в нас існуватимуть лиш організатори продукції, права яких залежні будуть від того, по скільки сповняти будуть чесно свій обов'язок супроти Української Нації. УНО так само, як визнає справедливу заробітню платню, так само визнаватиме лиш справедливий дохід. Всякий непродуктивний дохід буде підчинений строгій ступневій податковій системі та буде використаний в користь Української Нації. У випадках, де організатор продукції занедбуватиме через своє ледарство або злу волю виконування свого національно-суспільного обов'язку, або навмисне пошкоджуватиме інтересам Української Нації, постановить Українська Держава другого організатора продукції, який у порозумінні з УНО та фабричним комітетом переберe управу фабрики та поведе її так, щоб інтереси української національної спільноти не були порушувані.

Українська Держава дбатиме також, щоб культура мешкання робітників відповідала всім найновішим вимогам. Тому фабричні управи разом із Українською Державою матимуть обов'язок ставити помешкання, в яких за незначне наємне будуть поселятися робітничі родини. В випадках сталого місцевого заняття робітників буде Держава уділювати дешевий кредит робітничим родичам, щоб

могли ставити власні родинні дома. Засоби тяжкої індустрії, шляхи та копальні будуть знаціоналізовані та зістануть власністю Української Нації. Українська Держава не допустить, щоб тими найважнішими ділянками спекулював міжнародний капітал. Українська держава перемінить лиш організаційну форму управи цими галузями промисловості. Ця управа буде гнучка, пристосується до потреб Нації, введе господарність та найбільш можливу ініціативу, а в поодиноких галузях зробить робітника співвласником у продукційному процесі.

Українська національна спільнота визнаватиме одиноку підставу господарського права, цебто людську працю. Лише сумісна праця та совісне виконання обов'язків даватиме одиницям повні права. Всі банки поставлені будуть під державну контролю. Центральний державний банк регулюватиме доцільне розділення грошей по всіх галузях продукції.

Державна господарська рада, що в ній засідатимуть представники галузей продукції та "єдиного українського фронту праці" буде вести господарське життя української держави. Вона слідкуватиме за загальним ходом продукції та старатиметься, щоб українська нація безустанно йшла вперед у своїй господарській розбудові.

Також загранична торговля буде контрольована державною господарською радою і ввіз та вивіз товарів буде підпорядкований загальному добру української нації.

Широкий кооперативний рух, підсилюваний державою, допоможе українській нації в найкоротшому часі нагромадити достаточні грошові засоби для господарського опанування держави. При помочі кооперативної акції розбудуємо в першу чергу сільськогосподарську промисловість. Також по-части наша легка промисловість та цілий домашній промисел буде розбудований при помочі кооперації. Деякі галузі промислової продукції будуть спочивати на кооперації селянській та робітничій. Можна припускати, що нагромадження грошових засобів та вільного капіталу буде в нас відбуватися на підкладі організованої кооперації та що тим способом заховаєте свою незалежність від капіталу заграничного.

Працьовитість українського робітника та організація забезпечать небувалий розцвіт не лише робітничої верстви, але й усіх других верств нації. Тому, що в українській державі добро загальне стоятиме над добром особистим, не буде в ній соціального використування та не буде паразитарних кляс. В морі української праці для загального добра втопиться кожний, хто хотів би ставити свої особисті інтереси вище чим інтереси Української Нації. Тому українське робітництво зоритиме передову верству нації.

Його працьовитість, жертвенність та ідеалізм буде трівкою основою української держави. Його добробут буде щастям цілого народу.

Нація українська навчиться цінити працю робітничих рук. В Українській державі не буде людини, щоб не перейняла школу робітничої праці. Українська держава проголосить закон про "введення загальної робітньої повинності. Кожний член Української Нації без огляду на стан, буде працювати півроку в "робітничій службі". Там українська нація навчиться цінити лопату, сокиру та молот, і тим ростиме братерство нації.

Українське національне відродження несе свободу українському селянинові і робітникові. Воно несе йому також соціальну справедливість та матеріальний добробут. Українська національна революція скасує рабський труд, повисить заробітню платню, досита накормить робітника, одягне та взує його, заборонить всякого рода використовування та верне йому найцінніший скарб – гордість з приналежності до української нації.

Український робітник стане знову передовою частиною української народної спільноти. На його опиратиметься творча сила нації, а його розум, патріотизм та вміння забезпечить її вічну живу силу.

Проти московсько-жидівського інтернаціоналу золота та пануючих над нами надій ставимо солідарність поневоленої Нації української!

Проти московсько-жидівської диктатури, що називає себе "диктатурою пролетаріату", ставимо диктат "української національної революції".

Проти азійсько-большевицького варварства та колоніального поневолення, ставимо волю Геройської української Нації до створення Соборної України.

Проти соціального визиску українського робітника новою паразитарною московсько-жидівською буржуазією, ставимо соціально справедливу організацію української національної спільноти. Лише в українській національній спільноті український робітник здобуде своїх повних прав, бо вона буде національно-соціальною. Вона з'єднить Українську Націю та всі її стани довкола одного змагання: зробити Українську Націю сильною та могучою і забезпечити її вічне місце під сонцем.

9. Український середній стан дістане всебічну підтримку з боку Української Держави. Господарські основи Української Нації опиратимуться також на здоровий, всебічно ініціативний та моральний середній стан, який своєю особистою відвічальністю та працьовитістю спричиниться до розгорнення всебічності та багатства української національної спільноти.

10. Національні провідники та організатори праці. Сила української національної спільноти полягатиме в тому, що вона в процесі своєї розбудови виділить із себе провідників, які по своїх природніх здібностях, по своїй вірності ідеї та по своїх моральних властивостях будуть покликані до того, щоб сповнити обов'язок про-

відників суспільного та господарського життя Української Нації. Лиш найліпші та найздібніші можуть стояти на передових місцях без огляду на це, з якого стану української національної спільноти вони походять. Українська Нація не узнає соціальних привілеїв. Вона визнає лише національні обов'язки та національну виконність й одиноко ці будуть мірилом національної почесті бути провідником.

Зі станові права заставати функцію національного провідника або організатора праці не випливають ніякі права для нащадків. УНО подбає, щоб провід Нації із самих долів аж по найвищі провідні місця був все заповнюваний живими найліпшими силами з цілої української національної спільноти.

11. УНО вводить засаду особистої відвічальності на безіменної відвічальності колективної. Тому УНО відкидає фальшиву демократію, яка дозволяє несовісним демагогам вирувати серед Нації, ширити баламуцтво, деморалізацію та особисто при цьому збагачуватись. Тому УНО узнає лиш Єдиний політичний провід, який від верхів аж униз стоїть під строгою контролею найвищого політичного органу, що складатиметься з найліпшої крови та найліпшого й відданого мозку Нації. Тому УНО вводить в першу чергу залізну дисципліну та особисту відповідальність, а потім таку саму дисципліну вводить в ціле життя української національної спільноти. Тому УНО виповідає безпощадну боротьбу деморалізуючій атаманщині та всяким самозваним спасителям, які розкладають творчі зусилля Нації. Єдина Нація та єдиний провід – це основні принципи нашого політичного життя!

12. Чесноти лицарської та геройської Нації плекатиме українська національна спільнота у своїй військовій організації. Від малої дитини вестиметься підготовка до розгорнення патріотичних почувань, почувань національної спільноти, безприкладного послуху та до жертвенності життя в обороні Батьківщини. Плекання фізичної здатності та підготовка до військової служби займатиме поважне місце в військовому вихованні. В організаціях "СІЧ" викристалізується моральна сила української молоді слухати політичну проводу Нації та бути його кулаком супроти внутрішнього та зовнішнього ворога. В Карпатській "СІЧІ" будуть згущені всі лицарські чесноти нашої вічно воюючої Нації. Дружні відносини та строга дисципліна оживлять геройські козацькі пісні та повищать смерть в обороні рідної землі на найвищу національну почесть. В цьому Карпатська "СІЧ" буде прикладом для цілої української національної спільноти.

13. Українська Держава старатиметься переселити всіх українців по крови та походженні, які собі цього бажатимуть, на матірню територію, тому що еміграція – це наслідок поневолення України та тяжких життєвих умов Української Нації. Українська Держава приверне всі суверенні права українському народові та згуртує в межах своєї держави всі творчі сили для праці в українській національній спільноті.

14. Духове життя нації не сміє бути затроюване чужими розкладними доктринами, які матимуть за ціль послабити моральну силу Нації та дезорганізувати українську національну спільноту. Тому ціле духове життя; як школи, преса, фільми, театр, духова продукція та чинники, що впливатимуть на фізичну та моральну вартість Нації, поставлені будуть під строгу контролю Української Держави. Учителями Нації, журналістами, письменниками, митцями та творцями духових цінностей Нації можуть стати лиш українці по крові та по походженні, моральні вартості яких перед українською національною спільнотою будуть неоспоримими. Боротьба проти ворожих агентур серед нації буде вестись безпощадно.

15. УНО вносить в Українську Націю елемент братської дисципліни та елемент абсолютної єдності політичної, етичної, національної та господарської. Тому її організаційна структура є ієрархічною, її моральна сила лежить в особистій відповідальності та дієвій жертвенності її членів, а її незмінимий національний характер – у тісному зв'язку з найширшими верствами української національної спільноти.

16. Тому УНО відкидає парламентарний устрій, який є виявом реакційної форми правління, та який поглублює пропасть між Нацією та органом правління. Одиноке право заступати національні інтереси визнає УНО за українськими національними радами, що мають за собою столітню традицію в українській Нації, та які завжди були виявом спільноти українських національних інтересів. Українські Національні Ради від Місцевих, Окружних аж по Центральну Українську Національну Раду, являються національними заступництвами, що в них проявлятимуться стремління української національної спільноти по всіх виявах свого національного, політичного, культурного та соціального життя.

Центральна Національна Рада, завершуючи ці стремління, стане дорадчим органом державного проводу Нації.

(підписи 56 політичних діячів Карпатської України)

ДАЗО. – Ф. 18. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 1–12. Машинопис.

№ 109

20 січня 1939 р. – Інтерв'ю прем'єр-міністра Августина Волошина газеті "Нова свобода" про його ставлення до призначення празьким урядом генерала Л. Прхали третім міністром Карпатської України

ПРЕМ'ЄР А. ВОЛОШИН ПРО ДЕМОНСТРАЦІЇ
ПРОТИ ІМЕНУВАННЯ ҐЕН. ПРХАЛИ МІНІСТРОМ

(Хуст, 20. 1.) Редактор "Нової Свободи" мав нагоду говорити з паном прем'єром Карпатської України, д-ром А. Волошином, про

демонстрації в Хусті, влаштовані проти іменування третім міністром нашої влади генерала Прхали і записав собі ось такі примітки пана прем'єра щодо цих демонстрацій:

– Вповні розумію чуттєву сторону демонстрацій, в яких проявилася природня реакція нашого народу на знехтування наших конституційних прав, але притім мушу вказати на те, що чуттєву пружину демонстрацій треба звернути проти правдивих виновників.

Чеська Народна Рада в Хусті заявила через своїх делегатів, що вона вважає іменування ген. Прхали міністром Карпатської України нещасним кроком, і коли б була Прага її запитала, то вона в ніякому разі не пристала була би до такої розв'язки цього питання.

– Правдивих виновників всього конфлікту треба шукати і в колах недобитків фенциківських та бродіївських мадярончуків, які від самого початку нової конституції шукали дороги до впливових чеських русофілів, щоб там нашу народну владу оклеветати, очорнити й дискредитувати. У тій злобній праці помагали їм російські, галицькі та буковинські еміґранти-русофіли, які ще з часів розсипалівщини мали зв'язки особливо з партією нар. со-ціалістів (Бенеша) і партією чеських ліґістів. Особливо посол Шварц шкодив і виступав проти нашого народу! Цей пан Шварц в недавній минувшині великий приятель Фенцика, виступив в грудні в парламенті проти нашого відродження, проти нашого національного здвигу. Навколо цього пана групуються фенциківські та бродіївські недобитки, при його помочі видавали в Празі "Дневник", денунціювали нашу владу, ходили на чужі конзулати, де скаржилися, що тут у нас переслідується "русских" і "православних", населення терпить від голоду, холоду і т. п.

– Маємо добрі інформації про тайні наради цих панків з паном Шварцом з дня 26. XII. 1938, де між іншим брали участь і деякі панове з краю. Тяжко зрозуміти, що в цих нарадах брав участь теж один з генералів чехословацької армії.

– От працею тих ворогів нашого народу був приготовлений план іменування третього міністра в особі пана генерала Прхали. Його іменовано, хоч він не має приналежності в Карпатській Україні, а іменовано без сиґнації прем'єра української влади, чим і був нарушений конституційний закон. Ось так причинилися фенциківці та бродіївці, ніби "автономісти" до першого поважного нарушення наших автономних прав.

– Є сумним фактом, що ще й сьогодні знаходяться чеські політики, русофільство яких можуть використовувати недобитки фенциківських та бродіївських псевдорусофілів для нищення нашої національної справи і дня викликування нікому непотрібного недовір'я й пропасті між чехами та українцями.

– За наслідки такої політики будуть відповідати перед історією ті чеські політики, які ще й сьогодні вірять мадяронським фарисеям русофілізму і вважають можливим розбиття нашого народу знов на два народи, хоч тут живе лиш один український народ.

– Я твердо переконаний, що змагання цих панів є марне. Сила народної свідомості переможе.

Фатальний крок централістів випровокував українське населення до обурення проти чеського урядництва нашого краю, хоч і між ними є багато, які разом з нами осуджують нарушення наших конституційних прав. І ми є твердо переконані, що український народ дасть гострий відпір цьому новому замахові мадяро-русофілів та і чеських шовіністів проти прав українського народу.

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995 – С. 94–95.

№ 110

20 січня 1939 р. – Статут урядової партії "Українське Національне Об'єднання" (УНО)

20 січня 1939 р.

Хуст

Українське Національне Обєднання

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ПРАВИЛЬНИК

Українського Національного Обєднання

Часть І. Приналежність до УНО

1. Членом УНО може статися кожна особа обох полів без різниці віку української народності по походженні і по крові, яка узнає програму УНО й буде прийнята проводом.

2. Член УНО має право й повинність брати участь на зібранні місцевої політичної організації свого осідку.

3. Повинність члена УНО бути членом декотрої підпорядкованої організації партії УНО / : Просвіта, Січ, Дружества й інші. /

4. Член УНО не може бути членом іншої політичної організації /партії./

5. Член УНО може прийняти функцію плачену, або неплачену в різних інституціях, або законодавчих зібраннях, але це може статися тільки за згодою проводу УНО.

Часть ІІ. Дисципліна УНО і страта членства.

1. Дісципліна УНО є найвищою повинністю всіх членів. Якщо дехто порушить дісципліну, програму або організаційний правильник, або не додержить важних рішень організації УНО, або нечесно поводиться супроти проводу може бути після ступня вини покараний:

а/ доганою;

б/ виключенням із УНО.

2. Догану уділює провід місцевої організації. Покараний член може проти кари покликатися до окружнього проводу. Рішення окружнього проводу УНО є конечне, по ухваленні централі. Коли в

окрузі нема окружнього проводу, рішає централя УНО, а її рішення є остаточним, проти якого нема відклику.

3. Страта членства:

а/ хто письменно відмовив що з УНО виступає;

б/ хто через писемне напімнення довгує більше як 6 місяців членських внесків;

в/ хто був приналежними органами виключений з УНО.

4. При виключуванні членів треба поступати:

Місцевий провід скличе засідання, протоколярно вислуҳає члена й у його відсутності більшістю голосами проводу виключить, або виключення відкине. Провід писемно повідомить дотичного про виключення і повчить, що може до 14 днів проти тому відкликатись посередництвом окружнього проводу до централі УНО. Про виключення члена повідомить місцевий провід через централю УНО окружний провід. По правосильному виключенні, тратить член усі функції, що їх набув титулом приналежності до УНО.

Ч а с т ь III. Непорозуміння між членами.

1. Всякі непорозуміння між членами полагоджує централя УНО по предложені потрібних матеріялів окружним проводом. Рішення централі є остаточним.

Ч а с т ь I V. Організації УНО.

1. Організація місцева,

2. провід окружний,

3. Провід центральний.

Ч а с т ь V. Осідок організації і проводу.

1. Осідком місцевої організації є місцевість, де була така організація заложена.

2. Провідника місцевої організації іменує окружний провідник. Місцевий провідник зложить присягу й підлише обіт вірності до рук окружного провідника.

3. Місцевий провідник іменує місцевий провід у такому складі : свого заступника, секретаря, скарбника й 2-х членів-ревізорів. Іменовані зложать до рук місцевого провідника обіт вірності протоколярно, а відпис протоколу місцевий провідник перешле окружному провідникові.

4. Окружний провід має свій осідок у центрі політичного округа, в якому є найменше 3 місцеві організації.

5. Окружного провідника іменує голова централі УНО , яке право може перенести на провідника УНО.

Окружний провідник складає обіт вірності до рук провідника УНО.

6. Членів окружнього проводу іменує провідник УНО на предложення окружного провідника в такому складі:

скарбника, свойого заступника

заступника окружнього провідника, секретаря, скарбника, референта пропаганди й 2-х контролів. Члени окр. проводу зложать обіт вірності до рук окружнього провідника. Протокол про зложення обіту має бути пересланий централі УНО.

7. Осідок централі УНО є Хуст. Головою УНО є голова Української Центр. Народної Ради. Заступником голови УНО є заступник голови УЦНР. Провід твориться з 21 членів. Провідника УНО іменує голова УЦНР Карпатської України. Голова УНО іменує дальше: заступника провідника, генерального секретаря, секретаря відповідального редактора центрального органу УНО, референта пропаганди, 2-х контролів і решту членів центрального проводу. Провідник, його заступник, ген.секретар, секретар, відповідальний редактор, референт пропаганди, творять президію центрального проводу. Всі члени центрального проводу складають обіт вірності до рук голови УНО.

Часть VI. Місцевий провід.

1. Місцевий провід керує всіми справами, що спадають під його компетенцію.

2. При розвязанні місц. організації весь маєток припадає централі УНО.

Часть VII. Права й обовязки місцевого проводу.

1. Провід дбає про дісципліну місц. організації та порядок у ній.

2. Веде статистику всіх виборів, відбутих у селі, подає всі важливі справи окружньому проводу.

3. Провід місц. організації, під час виборів, є виборчим комітетом села.

4. Опікується виборчим фондом для виборів до законодавчих та інших установ.

5. Після вказівок окруж. проводу УНО встановляє кандидатку до сільських заступництв та інших установ.

6. Дбає, щоб на кандидатну листу ввійшли лиш члени УНО, які підпишуть реверз і заяву, що будуть підпорядковуватися програмі УНО і рішенні її органів.

Часть VIII. Окружний провід.

1. Переводить постанову централі УНО в своїм окрузі й дає інструкції місцевим провідникам.

2. Провідник округа подає звіти про діяльність свого округа центр. УНО.

Часть IX. Централя УНО.

1. Президія відбуває свої засідання кожних 14 днів, веде протокол у справах біжучих. Реферує генеральний секретар.

2. Провідник має право покликати на засідання центр. проводу представників : Просвіти, Січі, УЦНР, дружеств і ін., підпорядкованих організацій цілокраєвих для подання справоздання.

3. Провідник і ген. секретар призначають окруж. секретарів, принимають урядників до канцелярії, установляють їм платню, звільняють урядників.

4. УНО кожнього місяця скликає центр. провід, на якому подає реферат провідник з ген. секретарем.

5. Центр. провід переводить програму в життя, дає вказівку окружним провідникам і його розпорядженням мусять всі організації підчинятись.

6. Центральний провід є найвищим органом у всіх справах.

7. Контрольори мають право участі на всіх засіданнях.

Часть X. Маєток централі УНО.

1. Центр. провід дбає про фінансові справи й установляє висоту членських внесків.

1. В випадку розв'язання УНО весь маєток припадає, як місц. організацій, округів і централі УНО, Централі Укр. народньої Ради Карпатської України.

Ухвалено, дня 20. І. 1939.

Голова УЦНР А. Волошин в[ласною] р[укою]. Премієр правительства К.України.

Карпатська Україна (1938–1939). Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 129–134.

№ 111

20 січня 1939 р. – Лист прем'єр-міністра уряду Карпатської України А. Волошина генералу чехословацької армії Леву Прхалі з приводу призначення його міністром в уряді Карпатської України

20 січня 1939 р.

м. Хуст

ПАНЕ ГЕНЕРАЛЕ

Я повідомив Вас, що Ваше іменування міністром Карпатської України /Підкарпатської Руси/ було переведене проти мого протесту та що Ваше іменування є нарушенням конституції Карпатської України /Підкарпатської Руси/ тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співпідпису декрету з боку премієра Карпатської України /Підкарпатської Руси/. Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом краєвої влади були Ви іменовані помимо того, що не маєте краєвої приналежности.

Це нарушення автономних прав Карпатської України /Підкарпатської Руси/ викликало велике обурення між карпатоукраїнським населенням. Свідчить про це стихія демонстрацій, які дуже згірши-

ли дотепер на загал добрі відносини між карпатоукраїнським населенням а чеським урядництвом Карпатської України /Підкарпатської Руси/. Невідповідність того кроку узнала також чеська рада в Хусті, яка заявила, устами своїх відпоручників, що Ваше іменування вважає рішенням нещасливим, та що коли б її питали, ніколи б такої розв'язки питання третього міністра не допоручила.

Про це все інформував я п. Президента Рспубліки та пражську владу з тим, що на знак протесту я і п. міністр Ревай не будемо брати участи в засіданнях ради міністрів центральної влади, доки питання Вашого іменування не буде полагоджено способом для нас вдовольняючим.

Мусите узнати, що співпраця з Вами у правительстві Карпатської України /Підкарпатської Руси/ за таких обставин є неможливою, хоч би з огляду на становище, яке займає супроти Вас предсідник правительства, в якому мали б Ви бути членом. Пригадую, що функція міністра не є функцією державного урядовця чи вояка, який виконує розкази, але справою політичного характеру.

Тому сподіваюся, що з того мого становища до Вашої участи у правительстві Карпатської України /Підкарпатської Руси/ витягнете яко політик одиноку можливу консеквенцію.

Коли б Ви не вважали ту розв'язку з причин, яких я не предвиджую за можливу, думаю, що Вашим обов'язком є в інтересі нашої федеративної держави та доброї приязни чеського та українського народу інформовати особисто п. Президента Чесько-Словацької Республіки про відносини, які склалися через Ваше іменування третім міністром Карпатської України /Підкарпатської Руси/.

З тої причини взиваю Вас, негайно виїхати до Праги і зложити п. Президенту Республіки об'єктивний реферат про ситуацію, зв'язану з Вашим іменуванням.

З пошаною до Вас

Предсідник правительства
Карпатської України:
А. Волошин в[ласною] р[укою].
Пан армадний генерал
Лев П р х а л а
в Х у с т і.

Карпатська Україна (1938–1939). Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 134–136.

№ 112

21 січня 1939 р. – Стаття закарпатського поета Андрія Карабелеша з газети "Нова Свобода"

ПОВОРОТ ДО СВОГО НАРОДУ

З розпуття на певну дорогу
Мені здається, я не жив,
А тільки все збирався жити,
Чогось шукав, за чимсь тужив,
Бажав комусь, весь вік служити...

Маковей

Перед двадцятьма роками Карпатська Україна ожила в промінні національного розквіту. Почулося нове життя після тисячолітнього занепаду. По селах задзвеніли призабуті народні пісні, в читальнях взялись до праці старі й молоді, і здавалося, що нема щасливіших людей на світі.

Але як гірко і скоро прийшлося розчаруватися в нових ідеалах! Як жалісно було дивитися на братовбивчі образи національного непорозуміння, коли нацьковані на себе штучним мовним спором, сини одної землі називалися то "руськими", то українцями. Самозвані керівники вважали не на те, щоб піднести народ на європейський рівень культурного та економічного розвитку, але на його довірі будували план його цілковитого пригноблення, продаючи, то за мадярські пенге, то за польські злоті. Таке змагання мусило провалитися, хоч і за рахунок трагічного для нас Віденського арбітражу. Відпали від нас прадідні міста Ужгород і Мукачів, але тим самим зникли моральні боляки на тілі нашої батьківщини, центри спекуляцій, інтриг кар'єристів і Юдових запроданців. З упадком самозваних керівників опинилось на розпутті і "русское направленіе". Багато людей дізналися про те, що раніш було тайною одиниць.

Керівники-агенти чужих держав, діставали величезні суми на підтримку руського напряму в Карп. Україні, але з тих сум росли палати, купувались гарні авта й багатіли, бар-дами в ужгородських та мукачівських гаремах "демократичних" магнатів. Мадяри й поляки підтримували між нашим народом національну ворожнечу, щоб не завмерла боротьба, та розбрат. І так русскій напрям зробився все більше ізольованим, як від народу, та і від впливу русскої культури. Були змагання звертатися до Росії про моральну й матеріальну поміч, але Росія сьогодні більше зацікавлена месіянством комуністичного інтернаціоналу, як життям півмільйонного народу, далеко за Карпатами.

А щож тоді? Нам боротися за єдину велику неподільну Росію? досить було того! На кордоні нового життя після двадцятилітнього досвіду, час спинитись. Час рішучо відректися усього того, чим хворіла наша батьківщина протягом експериментаційних двадцяти літ, що гальмували розвиток його природного національного духу, що полишило його на декілька століть від загального рівня європейської цивілізації. Час усвідомити, що в нових наших життєвих умовах потрібні нові, здорові сили для збудування кращого життя в малому, але надійному і гарному краю. Ми можемо існувати в формі нової Швейцарії, для цього є у нас всі природні передумови. По-

ширення рідної культури, зміцнення темпу шкільної освіти, для нового життя – нових людей чесних, працьовитих, що визнають всяку конструктивну працю для загального добра, народу й рідної батьківщини. Ми тут малий народ, але джерела нашої душевної сили є великі! Кордони можуть бути перегородою матеріальною, але моральною ніколи!

...З цим пересвідченням вертаюсь з бувшого русского табору до свого рідного народу, щоб в теперішних тяжких його життєвих умовах принести і свою лепту співпраці на ниву його культурного й соціального розквіту. Багато з моїх колишних співпрацівників уважатимуть, мене "изменником", але спізнати правду і ступати по її приказові тоді, коли її жадає інтерес загальний а не особистий – не уважаю за "измену", а ділом чесним і в наших умовах необхідним!

Справжній націоналізм має виходити з народу, з його минувшості, його віри й традиції, бо як поганим і траґічним був русскій націоналізм Фенцика та Бродія по рецепту Пешту та Варшави, так трагічні можуть бути й інші змагання, шляхи яких ідуть не до свого, а до чужого народу...

І крізь туман ідеалізму та сентименталізму ми мусимо бачити ясно свою мету наших близьких та далеких сусідів і змагатися до звільнення цілого українського народу в такій Україні, яка буде передовсім Україна для – Українців, а не колонією його кількалітніх ворогів і гнобителів;

Досить було сварок та роздорів, досить було братовбивчої боротьби! Хто в цей важний час не пірве пута грішної традиції, той справді заслуговує назви зрадника!

За мною браття, до праці!

Проф. А. Карабелеш

Особистий архів О. Довганича.

№ 113

22 січня 1939 р. – Відзначення Першою Українською Народною Радою в Хусті 20-ї річниці від дня соборності України

ЗВІТ ПРО ПРИЛЮДНІ ЗБОРИ І УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ В ХУСТІ, ВЛАШТОВАНІ ДНЯ 22 СІЧНЯ 1939 З НАГОДИ 20-ЛІТТЯ ВІДБУТТЯ ЗБОРІВ НАРОДНОЇ РАДИ В ХУСТІ

Влаштування зборів на площі Волошина і походу містом Хуст позволила дирекція поліції в Хусті виміром з дня 21 січня 1939, чис. 934 і 1939, котрим підписаний поліц(ійний) конціпіста др. Вілібалд Пановський був повірений заступленням уряду.

Програма: І. урочиста служба божа о г. 9 в церквах, 2. поход містом о год. 11 з площі Волошина, 3. прилюдні збори о год. 13 на площі Волошина.

Предсідателі: др. Михайло Бращайко, др. Юлій Бращайко і Федір Ревай, у протоколі Є. Шерегій.

Учасників було на зборах 15.000, на поході понад 12.000, після здогаду порядників 29.000, зглядно 19.000 осіб.

Похід:

До походу зачали згуртуватися учасники уже коло 10 год. на площі Волошина, звідки вирушив похід коло 11.30 год. вулицями, Свободи, Масарика до владної будівлі, вул. Швегли, Масарика і Духновича назад на пл. Волошина. Протягом походу не дійшло до жодних інцидентів. Похід тривав годину.

Перебіг зборів:

Збори були відкриті по повороту учасників походу о. год. 11.30 з трибуни на площі Волошина, де були зібрані представники Народної Ради, урядів і корпорацій др-ом М. Бращайком, котрий в своїй промові привітав присутніх, котрих закликав обмежуватися тільки на відсвяткування торжества в спокої, а не демонструвати проти якимсь особам. Під час його промови появився п. прем'єр влади за натхненних оплесків і викликів "Слава", котрий по привітанню др-ом М. Бращайком сам заговорив до маси. Оцінив передовсім заслуги братів Бращайків в здобуттю свободи Карпатської України. Визвав масу показати свою дозрілість при виборах дня 12 лютого. Свою промову скінчив з тим, що майбутній сойм буде мати тільки одно завдання, а то благобут українського народу. Протягом його бесіди дійшло до бурхливих овацій особі п. прем'єра, так що часто мусив свою промову переривати. Промова була скінчена о год. 13.05. Опісля др. М. Бращайко висловив свою подяку п. прем'єрові.

За город Хуст привітав збори владний комісар Гулянич.

Віктор Желтвай, як колишній делегат Хустської ради сказав: "Що маєте свою владу, можете дякували обом братам Бращайкам і не можу не пишатися, щоб і тут не поцілювати." Потім зложив урочисту присягу синьо-жовтому прапору.

Др. Михайло Бращайко виголосив потім промову на тему історії подій, зв'язаних з уконституванням народної ради в Хусті. Потім відчитав винятки з протоколу засідання цієї ради. Скінчив о 14.00 За його промови відійшов п. прем'єр.

Іван Рогач іменем Січі в своїй промові занимався головно порядком дня по національній сторінці і різними домаганнями як створенням української територіальної армії з українською командою. Прикінці визвав присутніх віддати честь поляглим українцям одноминутною мовчанкою. Свою промову закінчив проголошенням Слави Україні і батькові Волошинові.

Федір Ревай начеркнув в своїй промові програму партії "Українське Національне Об'єднання".

З привітами виступили потім: І. Др. Іван Долинський, 2. Василь Ґренджа-Донський в імені Просвіти і карпато-українських письменників – під час його промови прибув п. міністр Ю. Ревай, котрий по

привітанню сам заговорив до присутніх„3. Олекса Блистів за Пласт, 4. Іван Васюк в імені кубанських козаків, 5. Августин Штефан за Учительську громаду, 6. делегат Маханець з Бедевлі, 7. Іван Климпуш за Гуцульщину, 8. Йосиф Січ з Хуста, 9. Ілько Федькович з Солотвини, 10. Іван Волощук з Нанкова, 11. Др. Степан Росоха за українських націоналістів.

На кінець зголосився до слова ще др. Михайло Бращайко, котрий присутнім подякував за участь і потім закрив о год.15.35. Учасники зборів потім розійшлися після поодиноких колон в супокою.

До інцидентів протягом зборів не дійшло. Маса переривала бесідників вигуками різних гасел, котрими виявила свою солідарність згодою із провідниками народу.

Інтервенуючий урядник

ДАЗО. – Ф.18. – Оп. 4. – Спр. 282. – Арк. 17. Оригінал. Машинопис.

№ 114

23 січня 1939 р. – Декрет уряду Карпатської України про затвердження провідника та членів проводу Українського Національного Об'єднання

Др. Августин Волошин прем'єр-міністр
Число: 101/ през. 1939.

Пан Федір Ревай,
провідник "Українського
Народного Об'єднання" в Хусті

На основі організаційного правильника У[країнського] Н[аціонального] О[б'єднання] (7. точка V. части), узгляднивши предложення президії Української Центральної Народної Ради в Хусті, і по згоді з моїм заступником та новоіменованим провідником УНО назначаю центральний провід "Українського Народного Об'єднання з осідком в Хусті", а його членами й функціонерами іменую:

1. провідником: п. Федора Ревая, директора Української Центральної Народної Ради в Хусті;

2. його заступником: п. Михайла Тулика, редактора в Хусті;

3. генеральним секретарем: д-ра. Михайла Гупаловського, професора в Хусті;

4. секретарем: п. Івана Рогача, секретаря в Хусті;

5. за редакцію преси УНО: п. Василя Ґренджу-Донського, редактора в пропагаційному відділі президії влади К[арпатської] У[країни] в Хусті;

6. референтом пропаганди: д-ра. Володимира Комаринського, начальника пропагаційного відділу президії влади в Хусті;

7–8. контрольорами: п. Миколу Баботу, господарського секретаря й д-ра. Миколу Бандусяка;

членами центрального проводу УНО:

1. Августина Штефана, начальника міністерства шкільництва, культу й освіти;

2. д-ра. Михайла Бращайка, публічного нотара, т. ч. предсідника правничої ради при президії влади К[арпатської] У[країни] в Хусті,

3. п-і Ірину Невицьку, в. т. в Ставнім;

4. д-ра Степана Росоху, освітного референта в міністерстві шкіл, культу й освіти;

5. Юру Пазуханича, шкільного інспектора в Хусті;

6. д-ра Миколу Долиная, начальника здоровельного ресорту в міністерстві для господарських справ в Хусті;

7. Степана Клочурака, секретаря прем'єра правительства Карпатської України в Хусті;

8. о. Василя Ларя, директора державної учительської семінарії в Севлюші;

9. Дмитра Німчука, директора краєвого уряду соціального обеспечения в Хусті;

10. Михайла Марущака, господаря в Великому Бичкові;

11. о. Дмитра Поповича, професора гімназії в Хусті;

12. Івана Климпуша, господаря в Ясіню.

Визивая Вас, як провідника УНО, повідомити всіх іменованих про їх призначення з тим, що предписаний обіт по думці 7. точка V. части мають зложити до моїх рук дня 24 січня 1939, попол. о 16 годині.

Один ухвалений організаційний правильник та ухвальну програму УНО долучую.

Рівночасно наказую Вам негайно іменовати окружних провідників та зробити належні кроки, як приписує організаційний правильник, щоби цілий апарат УНО зачав працювати і підготовляв успішне переведення виборів.

О всіх зарядженнях інформуйте мене.

Всі уряди й органи даватимуть Вам належну підтримку.

Про це повідомляю:

1. президію правительства й п. міністра Ю. Ревая;

2. міністерство внутрішніх справ для повідомлення окружних та нотарських урядів;

3. краєву жандармську команду в Хусті для інформації жандармських команд;

4. поліційну дирекцію в Хусті;

5. секретаріат УНО.

Цей декрет виготовиться в шістьох примірниках. В Хусті 23 січня 1939.

Прем'єр правительства Карпатської України
підпис Волошин
Голова Української Центральної Народної Ради

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр.163. – Арк. 5–6. Оригінал. Машинопис.

№ 115

23 січня 1939 р. – Звернення випускника господарської школи с. Нижні Верецьки Юрія Штелі до міністерства землеробства Карпатської України з проханням працевлаштування

Юра Штеля, абсольвент господарської школи в с. Нижні Верецьки
в Нижнім Студенім, 23- січня 39

Предмет: прохання о принятя до служби*

СЛАВНЕ МІНІСТЕРСТВО ЗЕМЛЕДІЛСТВА В ХУСТІ

Ниже підписаний Юра Штеля з Нижнього Студеного , № 51, рож. 22 березня 1919 р. отсим ласкаво прошу о принятя мене до якої-небудь служби, а свою просьбу мотивую отсим:

Маю скінчену господарську школу в с. Ниж. Верецках, а я є безмаєтним та вдома не можу зістатися, а заробітку нема, зато звертаюся до Вас з надієв, що мене де-небудь замістите, або уділите міні ласкавої поради о яке інше місто, за що вже наперед дякую.

В глубокій пошані, Слава Україні!

Юра Штеля, абсоль. Госп. Шк. з Н. Студеного, окр. Волове

ДАЗО.– Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 703. – Арк. 17. Рукопис, оригінал.

№ 116

23 січня 1939 р. – Клопотання Української Народної ради села Нижній Студений щодо працевлаштування випускника господарської школи Юрія Штелі

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РАДА В НИЖНІМ СТУДЕНІМ

Посвідка

Місцева Укр. Нар. Рада в Ниж-Студенім посвідчає: що Юра Штеля, абсольвент госп. школи в Ниж.Верецьких, менчого росту, народжений 22 березня 1919 року, є наш певний свідомий українець як сталий член читальні Т-ва "Просвіта" и тепер "Січовик", якого допоручаємо прийняти до якої нибудь державної служби.

Дано в Ниж-Студенім 23 січня 1939
(підпис) Василь Іваницький, (підпис) Федір Жигон
голова Укр. Н. Ради секретар

ДАЗО. – Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 703. – Арк. 18. Рукопис, оригінал.

---

* На документі квадратна печатка з написом: Президія Міністерства комунікацій, публ. робіт, ..., соціальної опіки для Підкарпатської Русі. День 27.I.1939. Число 734.

№ 117

24 січня 1939 р. – Звернення місцевої Української Народної Ради с. Королево над Тисою до уряду Карпатської України в Хусті з проханням замінити в селі всіх чеських службовців українцями

24 січня 1939 р.
с. Королево над Тисою

Предмет : Меморандум о заміні
урядників-чехів українцями

ДО ВИСОКОЇ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ в ХУСТІ

24 листопада 1938 року ми доручили Високій Владі меморандум у справі заміни урядників-чехів українцями. Нам так би то приобіцяно все полагодити прихильно нашій просьбі, але досі за два місяці нічого не зроблено. Тимчасом настали в Королеві відомі події 19 і 22 січня, коли чеські жандарми не лише били мирних людей-старших і маленьких дітей, а й стріляли в безборонних січовиків, поробивши декого з них на цілий вік інвалідами. При такій ситуації ми не можемо ручити за успіх виборів 12.II.39. до сойму, не можемо ручити й за життя тих чехів, що живуть між нами, чим би вони не були, бо розлючений народ їх знищить.

Тому ріщуче вимагаємо від Нашої Влади наступне:

1/ Всіх жандармів Королева н/Т арештувати, перевести слідство й остро покарати, а Січі дати до рук зброю.

2/ Всім січовикам, що потерпіли від королівських жандармів, у нагороду дати добру службу.

3/ Командантом жандармської станиці в Королеві н/Т виіменувати надпоручника Якова Лащукевича, що є держ. учителем в Веряці /Прапорчик Копа відпадає/.

4/ Державним комісаром Королева призначити пенс. залізничника п. Івана Палфія, а його заступником державного учителя Петра Міговка.

5/ Нотарем – канд. філ. Евгена Поляка, або Дра прав Павла Теняка, або нотаря Петра Стеця.

6/ Начальником пошти – Петра Зейканя.

7/ Начальником залізничної станції в Королеві –Миколу Павлюка / буштинського/.

8/ Інспектором пограничної сторожі – Йосипа Ботоша, довголітного скарбника королівської Просвіти, або Петра Балога.

9/ Начальником митного уряду – митного урядника Дальчевського.

10/ Начальником севлюського округу – Дра Михайла Стахуру, адвоката в Севлюші, або п. Тюлюпу, референта окружного суду в Севлюші, і давнього суддю, або Дра Юськова, адвоката в Рахові.

11/ Шкільним інспектором Севлюської округи – нашого довголітнього учителя, заслуженого культурнопросвітнього й політичного діяча й теперішнього голову тутешньої Укр.Нар.Ради Дра Гриця Мельника.

Просимо Владу, по можливості, не числитися з тим, хто застарий чи замолодий, хто має відповідну з боку юридичного кваліфікацію чи не має, а числитися лише з двома фактами – чи людина зможе з часом повести даний їй уряд, чи людина є наша, т.є українець.

12/ Одночасно жадаємо зарядити голосування до сойму після народності, щоби знати хто наші приятелі і хто вороги. Чехо-Словаків до голосування зовсім не допустити, а чеську народну Раду в Хусті розпустити.

13/ Спішно зарядити курс шоферів, щоби чехи страйкувати не могли.

14/ Зарядити контролю концесій на трафіки коршми ресторації й под., щоби дати можливість дістатися до них нашим людям.

15/Для Королева й цілої околиці зробити через Тису до Хуста возовий міст.

Предкладаючи Високій Владі свої домагання, віримо, що всі вони будуть задоволені, бо то інтерес цілої держави.

Одночасно висловлюємо У к р а ї н с ь к і й Н а р о д н і й В л а д і, іменем Королева повне довір'я й безоглядний послух.*

СЛАВА УКРАЇНІ! СЛАВА БАТЬКОВІ ВОЛОШИНОВІ, ВЛАДІ Й ВСІМ НАШИМ ПРОВІДНИКАМ!

За місцеву Укр. Нар. Раду :

Голова : Др. Гриць Мельник

М.- голова

Секретар : М. Попадич

Члени : Василь / Гліба/

Петро Міговк

Лудвик Палько

/Талабірчук / Іван

Іван Боднар

Іван Палфій

За Січ :

Комендант :

Інструктор : Я. Лащукевич

Резолюція: Центральна Українська Народна Рада предкладає цей меморандум до дальшого поступования.

* На документі квадратна печатка з написом: Президія Міністерства комунікацій, публ. робіт, ..., соціальної опіки для Підкарпатської Русі. День 27.I.1939.

ДАЗО. – Ф.46. – Оп. 2. – Спр. 13 – Арк. 2 – 2 зв. Оригінал.

Карпатська Україна (1938–1939). Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 139–141.

№ 118

26 січня 1939 р. – Наказ Першої Української Центральної Національної Ради до окружних і місцевих функціонерів філій Національної Ради

НАКАЗ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ДО ВСІХ ОКРУЖНИХ І МІСЦЕВИХ ДОВІРНИКІВ ФІЛІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ!

Всі представники філій повинні негайно зорганізувати місцеві організації Українського Національного Об'єднання, після програми УНО, яку зокрема пересилаємо окружним проводам філій Національних Рад.

Підготовча праця до виборів має розпочатися негайно. Не сміє бути села, де не було б місцевої організації УНО. За інформаціями звертатися до секретаріату УНО, Хуст, Коменського, чис. 9

Президія Першої Української Центральної Національної Ради в Хусті

Нова свобода. – 1939. – 26 січня.

№ 119

26 січня 1939 р. – Інформація про створення Проводу Українського Національного Об'єднання (УНО)

ІСТОРИЧНИЙ ДЕНЬ ІМЕНУВАННЯ ПРОВОДУ УНО

День 18 січня стане історичним. Того дня оснувалась єдина партія нашого народу по цей бік Карпат: Українське національне об'єднання (в скороченні УНО). Наш народ, що був поневолений віками, не мав дотепер змоги створити всенародню єдність. Його чужинці роздирали на шматки, розбивали на партії, щоб обезсилювати його, та щоб над ним панувати.

Та ось прийшло велике наше воскресіння і народ, позбавившись зрадників і запроданців, заложив свою Державу, а тепер, під проводом вже історичної Центральної Ради, заложив і свою партію, з'єднавши в ній творчі сили нашого народу.

Не менше важний для партії і вчорашній день, 24 січня, коли, великий провідник народу, голова нашого найвищого всенародного органу Укр[аїнської] Національної Ради, прем'єр др. Августин

Волошин іменував генеральний штаб цієї партії. Цей штаб, цей провід партії енергічною, залізною рукою візьметься за керму і, згуртувавши в ній увесь український народ, поведе нас до світлої будучини...

Точно о 16-й годині зійшовся провід У[країнського] Н[аціонального] Об'єднання до Голови Націон[альної] Ради Батька Прем'єра на своє перше історичне засідання. До них сказав між іншими й такі слова:

– Велика різниця між системою авторитетативних і системою тзв. демократичн[их] партій. Демократичні партії, побудовані на "більшості", дуже часто ідуть проти тої самої більшости, бо викликають розклад і суперечності та є занадто матеріалістичні. Демагогія і нашу країну була довела до того, що тут було 32 партії. Супроти того авторитетативна партія чи краще: тоталістична – це висока ідея, консолідація, солідність і всенародна єдність. Таж на власних очах бачимо, що італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм і партія ген[ерала] Франка в Іспанії об'єднила ввесь народ і робить дива по цілому світі. Авторитет – це не доктрина, не статут – але сама хрустально-чиста ідея і політичне об'єднання. Виходить на верх думка цілої Нації, що керує цілим народом... Я вітаю еліту нашого народу і прошу взятися до праці. Провід вимагає абсолютної дисципліни, бо лиш карністю, єдністю можемо витворити всенародню силу. Я лиш вас прошу, не бути максималістами, бо якраз той максималізм знищив перед двома десятками років Українську Республіку і тепер знищив ЧСР.

Своїм підпорядкуванням, своєю карністю витворимо могутній фронт цілого народу.

Після того, урядуючий Голова Національної Ради пан міністр Ревай, святочно перечитав декрет іменування Проводу Українського Національного Об'єднання:

Президія: провідник партії Федір Ревай, заступник провідника Михайло Тулик, генеральний секретар Андрій Ворон, секретар Іван Рогач, редактор Василь Ґренджа-Донський, референт пропаганди д-р. Володимир Комаринський, контрольори: Микола Бабота і др. Микола Бандусяк; члени проводу: начальник Августин Штефан, д-р. Михайло Бращайко, Ірина Невицька, д-р. Степан Росоха, інсп. Юрій Пазуханич, д-р. Микола Долинай, Степан Клочурак, о. Василь Ларь, Дмитро Німчук, Михайло Марущак, о. Дмитро Попович, Іван Климпуш, д-р. Михайло Гупаловський.

Провід відтак зложив на руки Голови Української Національної Ради присягу.

Провідник партії п. Федір Ревай щиро подякував за довір'я і висловив, що цей крок є великою історичною подією в житті української Нації Карпатської України. Почуває себе щасливим, що в цьому історичному часі дістав таке велике повірення та заявив, що всі

його сили і знання присвятить тій ідеї і тій меті, для якої була створена партія Українського Національного Об'єднання. Просить всіх іменованих, що зложили присягу до рук найвищих представників нашої Держави, щоб були дуже добрими, карними старшинами – бо котра армія має добрих і карних старшин, то має добру дисциплінована армію, яка завжди мусить перемогти. Заявив далі, що в своїй праці буде руководитись справедливістю, але строго, бо керувати Державою не можна сентиментами, тільки певною рукою.

Після того президія зійшлась на нараду і рішила щоденник "Нову свободу" перетворити на орган УНО. Провідник партії пан Федір Ревай доручив редакторові Ґренджі-Донському обняти редагування партійного щоденника.

Наші сили отже з'єднані, створена всенародна цілість, що поведе нашу молоду Державу і цілий наш народ до світлої Будуччини. (Ґ.-Д.)

Нова свобода. – 1939. – 26 січня.
Тернистий шлях ... – С. 212–214.

№ 120

30 січня 1939 р. – Інструкції Головної Команди ОНОКС з приводу проведення виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р.

"СІЧ" – НА ФРОНТІ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ

В неділю 30 січня ц.р. роз'їхалися члени хустського Відділу "Карпатської Січі", якими є громадяни Хуста, здебільшого інтелігенти в край для передвиборчої пропаганди. Головна Команда О.Н.О. "Карпатська Січ" видала інструкції в справі виборів. В них підчеркує:

1. Ідемо до виборів і голосуємо на листу Батька Волошина.

2. Вибраний нами сойм має уґрунтувати основи під справжню самостійність Карпатської України (...)*

4. Вони перші у вільній Карпатській Україні. Мають вони скріпити організованість народніх мас, як теж стануть вони виявом їхньої національно-політичної свідомости.

5 Вибори мають дати першу законодавчу владу Карпатської України, що удогіднюватиме розвій нашого суспільно-господарського життя. Законодавча влада Карпатської України мусить бути в руках українців !!!

6. Мусить організувати місцевих громадян до безпосередньої активної участи у виборах та віддати їх справу контролі лист управнених до голосування.

7. До голосування є управнені всі громадяни, що покінчили 21 років життя.

* Третій пункт конфіскований чеською цензурою.

8. Обов'язком всіх громадян є голосування за кандидаткою БАТЬКА ВОЛОШИНА.

9. Всі громадяни, що не будуть голосувати цею кандидаткою, є ворогами України, української влади і кращого майбутнього укр[аїнського] народу.

"Карпатська Січ" вислала до своїх відділів комунікати в справі виборів до першого сойму Карпатської України та здецидовано своїми силами активізує населення, щоби голосувало за листою принятою нашим Урядом.

Січовики-культурники роз'їхалися в край для підготовки населення до виборів. Багато робить для цеї цілі мистецький гуртож-Січовий Рій-Летюча Естрада, яка об'їжджає міста й села Карпатської України з відповідною програмою.

Наше українське селянство й робітництво виказало в дні Свята Соборності України, 22 ц.р., що воно стане до виборів одною лавою. Всі спроби розбити його будуть безуспішні.

Наступ (Хуст). – 9 лютого 1939 р.

№ 121

30 січня 1939 р. – Вказівка відділам Карпатської Січі про порядок використання зброї у прикордонній смузі

ГОЛОВНА КОМАНДА О.Н.О. КАРПАТСЬКА СІЧ

Число ..... Хуст, дня 30 січня 1939.

Справа: заказ вступу на прикордонну полосу.

До
Всіх відділів
Карпатської Січі
в прикордонній полосі

Отсим заказується Січовикам робити які-небудь вправи зі зброєю, зглядно входити зі зброєю в прикордонний пояс, який простягається на ширину 1,5 (півтора кілометра) від границі.

Слава Україні!

*Комендант**

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт №1. Оригінал. Машинопис.

№ 122

30 січня 1939 р. – Лист Головного коменданта Карпатської Січі до міністра внутрішніх справ Карпатської України про спільну працю обох відомств у справі призначення кандидатів до жандармерії і фінансової сторожі

* На документі міститься червона печатка з написом "Організація Народної Оборони "Карпатська Січ" в Хусті".

ДО МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
В ХУСТІ

Команда Організації Народної Оборони "Карпатська Січ"
Адреса: Хуст, вул. Румунська, 1
Адр. телегр.: Карпатська Січ, Хуст
Телефон ч. 147
Ч. п. 74/39

Хуст, дня 30 січня 1939

Команда ОНО "Карпатська Січ" в Хусті пропонує хвальному міністерству свою співпрацю в справі стягнення опіній на прохання й прийняття до жандармерії і фінансової сторожі.

Співпраця має виглядати так: Міністерство Внутрішніх Справ повідомляє Команду ОНО "Карпатська Січ" про прохання, які вплинули з поданням генералій патентів. Команда прослідкує моральну сторінку патента своїм апаратом і про вислід доходження повідомлення міністерства. На основі поданих опіній міністерство буде могти рішити позитивне чи негативне прохання патента.

Наведений спосіб поступування є нині одинокий, який дозволяє засягнути про патента правдиві і не фальшовані інформації. При прийманню кандидатів до жандармерії і фінансової сторожі йде в першу чергу про їх відношення до уряду. На об'єктивність зі сторони існуючих органів безпеки саме у тому відношенню не приходиться рахувати.

Сподіваємось, що наша пропозиція буде прихильно полагоджена.

Слава Україні!

Командант
Ґол. секретар Іван Рогач (підпис)
(підпис) Климпуш

ДАЗО. – Ф. т. 17. – Оп. 2. – Спр. 321. – Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№ 123

3 лютого 1939 р. – Розпорядження міністерства внутрішніх справ про припинення античеської пропаганди на території Карпатської України

Міністерство внутрішніх справ
Карпатської України в Хусті
Число: 1528/А-през. 1939. В Хусті, дня 3 лютого 1939.
Предмет: Протическа агітація на
Карпатській Україні, припинення.

ВСІМ ОКРУЖНИМ УРЯДАМ,
КРАЄВІЙ КОМАНДІ ЖАНДАРМЕРІЇ В ХУСТІ,
ГОЛОВНІЙ ФІНАНСОВІЙ ДИРЕКЦІЇ В ХУСТІ,
ПОЛІЦІЙНІЙ ДИРЕКЦІЇ В ХУСТІ

В останній добі чужі ревізіоністи змагаються викликати між нашим українським населенням і тутешнім чеським урядництвом якнайгірші відносини.

Всі протичеські гасла, як "Вон з Чехами" "Бийте Чехів" походять від агентів чужої пропаґанди. Помагають їм і агенти інших держав, які вкралися у наші національні організації під плащиком українських націоналістів.

Проти цеї для нашої молодої держави й для нашого народу дуже небезпечної пропаганди треба з найбільшою енергією й безоглядністю виступити.

Треба знати, що значна часть чеського урядництва хоче дістатися назад у т. зв. історичні краї. У нас залишаються лише ці, які зв'язані з Карпатською Україною родинними або іншими обставинами і зрослися по довголітній службі з нашим краєм і народом або яких ми самі не можемо дати до диспозиції, бо є фахівцями, яких у скорому часі не можна заступити тутешнім урядництвом.

Протичеська агітація не могла тому вийти від наших національно свідомих і політично зрілих кругів, але є ту заведена тайними агентами чужої, ворожої нам пропаганди, щоби викликаним замішанням знеохочувала чеських службовців виконувати на Карпатській Україні службу, занархізувала публічну адміністрацію, безпеку, комунікацій і т. д. і потім уможливила нашим сусідам замарширувати у наш край в цілі зроблення порядку.

ДАЗО. – Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 64. – Арк. 2. Оригінал. Машинопис.

№ 124

7 лютого 1939 р. – Заклик Головної референтури жіночих відділів ОНОКС до медсестер Карпатської України

ЗАКЛИК ДО СЕСТЕР

Головна Референтура Жіночих Відділів ОНО "Карпатська Січ", яка має санітарний відділ – дає наказ зголоситися до Гол[овної] Рефер[ентки] Жін[очих] Від[ділів] всім українкам, що вже скінчили сестерський курс, а то як сестрам жалібницям так добровільним сестрам. Приголошення кожної сестри є потрібні для регістрації. – Сестерська праця є все потрібна – не лише під час війни, але і за мирного часу. Сестра все мусить бути на поготівлі. А щоб це її поготівля та головне її знання можно було прикласти до діла – мусить бути сестринство зорганізоване в Жіночих Відділах Карпатської Січи та зарегістроване в централі Санітарного Відділу, а то в Гол[овної] Реф[ерентури] Жін[очих] Від[ділів] ОНОКС.

В оголошенню мусять бути ось такі дані: 1. Коли й де народилась, 2. Коли й де скінчила курс, 3. Яку мала практику, 4. Родинний стан, 5. Точна адреса.

Зголошення надсилати до Санітарного Відділу ОНО "Карпатська Січ" Хуст Городська 1.

Слава Україні!
Хуст, 7 лютого 1939 р.

Головна Референтура
Жіночих Відділів ОНОКС

Наступ (Хуст). – 1939. – 23 лютого.

№ 125

8 лютого 1939 р. – Звернення автономного уряду до громадян Карпатської України у зв'язку з виборами до Сойму

ДО ВСІХ ГРОМАДЯН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Перед першим вибором до сойму Карпатської України уважаємо потрібним ще раз звернути увагу на історичну вагу цих виборів і в зв'язку з ними на обов'язки нашого громадянства.

Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння позволило нам, щоб ми, найменша частина великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли.

Перед 20-и роками рішенням наших Національних Рад та рішенням організацій нашої еміграції в Америці, ми забезпечили собі автономію в рамках молодої братньої Чехословацької республіки. Наші права не були тоді, на жаль, зовсім здійснені, що спричинила хибна політика деяких чеських партій, як також ворожа агітація, підтримувана заграничними політичними чинниками. Вони викликали культурну й політичну боротьбу в нашому краю, щоб в такий спосіб згальмувати національне відродження нашого народу.

Одначе кожний з нас мусить признати, що за минувших 20 літ і наш народ далеко поступив вперед, що сьогодні проявляється в національній свідомості широких верств нашого народу. Виявом цієї національної свідомости й політичної зрілости мають бути і перші вибори до нашого сойму.

Національно свідомий і політично зрілий народ не розбивається на партії та партійки, не роздроблює дорогу народну енергію, але старається створити спільну програму творчої співпраці всіх верств народу, підпорядковуючи менш важні цілі великим завданням.

Першою ознакою тої свідомості є обставина, що, заслугою нашої Національної Ради, бувші партії створили одну тільки партію: "Українське Національне Об'єднання". Це Об'єднання подало одну тільки кандидатну листу до виборів. Між кандидатами знаходяться й представники наших лояльних національних меншин, які в будованні нашої держави Карпатської України хотять з нами разом щиро співпрацювати.

Лише мадярська дрібна меншина через своїх провідників з старого режиму саботувала предложене для них місце на кандидатній листі Українського Національного Об'єднання. Цей поступ мадярських провідників доказує, що ворожі нашій державі заграничні сили ще все працюють проти інтересів мадярської меншини нашого краю і проти нашого народу. Ми є певні, що мадярський загал жалітиме цього кроку своїх провідників.

Зате тішить нас, що чехи, німці й румуни зрозуміли нашу добру волю і стали до співпраці для нашого спільного державного добра.

Від сойму залежатиме дальший політичний і господарський розвиток нашого краю. Спільна листа є, власне, запорукою, що цей розвиток піде добрим шляхом, в чому будуть нам і надалі допомагати лояльні меншини: наші брати чехи та щирі приятелі німці і румуни. Національні меншини своїм вступленням на спільну листу доказали найкраще, що хочуть відтепер з нами щиро співпрацювати, й тому віримо, що часи ворожнечі та непорозумінь раз і назавжди покінчилися великим актом згоди в одному дружньому державнотворчому таборі.

Ми є федеративною частиною Чехо-Словацької республіки, і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілости. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіми сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки.

Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини.

Всі разом, всі враз! У виборах голосуйте всі на одну спільну об'єднану листу!

Хай живе нова федеративна республіка українців, словаків і чехів!

Слава Україні!

Ю. Ревай міністр,
о. др. А. Волошин міністр,
прем'єр-міністрів.

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 380–381.

№ 126

8 лютого 1939 р. – Вказівка Головної Команди ОНОКС про порядок забезпечення на місцях виборів до Сойму Карпатської України

ІНСТРУКЦІЇ ВСІМ ОКРУЖНИМ, РАЙОНОВИМ ТА МІСЦЕВИМ КОМАНДАМ

Вибори для нас – це великий політичний чин, що має доказати силу й самостійність КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Тому треба нам до цьої великої справи підійти з особливо святочним почуттям.

В тій цілі.

1) В суботу 11 лютого в год. 4-й вечером всі мусять припинити всяку працю та переодягнутись у святочний одяг, щоб вже о год. 5-й бути біля церкви.

2) Січовики приходять організованим відділом.

3) Точно в год. 5-30 дзвонитимуть дзвони і заповідять святочну хвилю – "ХВИЛЮ ВОЛІ НАРОДУ", що йде до виборів, щоб вибрати перший свій законодатний сойм.

4) Враз з дзвонами мусять на видніших верхах вогні, щоб своїм світилом заповісти волю народу. Отже "ВОГНІ ВОЛІ" мусять загорі-ти враз з дзвонами по всій КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

5) Дзвони дзвонять чверть години. Коли вони замовкають – один із січовиків читає виборче слово.

6) Після слова – знову дзвонять дзвони протягом чверть години.

7) Після дзвонення похід усіх через село.

8) В неділю рано в год. 7-30 січовики машерують селом – як теж дають п'ять стійкових до виборчого льокалю, щоб берегти порядку.

9) В год. 8-й дзвонять дзвони на знак, що вибори почалися.

10) Січовики організовано – перші йдуть до виборчого льокалю й віддають голоси. Відтак ідуть у село та накликають людей, щоб йшли голосувати.

11) священники мусять відправити Богослуження в наміренні успішних виборів.

12) Після Богослуження заклик до людей, щоб усі йшли голосувати.

13) По закінченні виборів – перечислення голосів. Вивісити білий прапор перемоги і – дзвони б'ють чверть години – на знак закінчення виборів.

Всі команданти в суботу мусять наказати січовикам, щоб на видніших місцях, на верхах розклали великі ватри "ВОГНІ ВОЛІ". Вогні мусять бути великі й горіти одну годину.

Вогні мусять загоріти в час 5-30.

Команданти мусять розіслати січовиків по селі, щоб в год. 4-й люде заперестали праці і спішилися біля церкви.

СЛАВА УКРАЇНІ! КОМАНДА О.Н.О. "КАРПАТСЬКА СІЧ"

Хуст, дня 8.2.1939.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник.

№ 127

8 лютого 1939 р. – Оглядовий розвідувально-інформаційний звіт 5-го представництва II відділу Головного штабу Війська Польського у м. Львові щодо Організації Народної Оборони "Карпатська січ" і діяльності її осередків

Представництво 5 Відділу Головного штабу В П

Львів, 8 лютого 1939 р.

"С І Ч"
(ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ "КАРПАТСЬКА СІЧ")

а) Повідомлення преси за період від 17.01. до 31.01.1939 р.

"Січ" – це позавійськова організація, подібна до гітлерівських "охоронних естафет".

Верховною владою "Січі" є головна команда, якій підлягають окружні команди, яким у свою чергу підпорядковані команди районні.

Головна Команда

Головна Команда "Січі" знаходиться у Хусті в будинку по вул. Румунській, 1.

Головний комендант: Климпуш Дмитро.

У Головній команді діють на даний час такі референтури та підреферентури: 1) референтура інструкторсько-оборонна; 2) підреферентура вишкілу; 3) головна референтура жіночих відділів – керівничка П.* Тисовська.

Окружні команди

В окружних командах станом на цей час діють:

– референтура жіночих відділів, якою керує референтка і її заступниця (в організації). При необхідності у референтурі можуть бути утворені підреферентури: організаційна, вишколу і т. ін.

Розпізнано на цей час такі округи "Січі": 1) Хуст – комендант округу Роман Іван, 2) Великий Березний, 3) Свалява, 4) Рахів – комендант округу кап. Клочурак Василь.

Районні команди

Станом на цей час в районних командах утворено:

– референтуру жіночих відділів (в організації), якою керує референтка та її заступниця. При необхідності у референтурі можуть бути утворені підреферентури – організаційна, вишколу та ін.

Відділ у Верб'яжі

б) Повідомлення агентства від дня 11.1.1939 р.

Відділ "Січі" у Верб'яжі (с. Верб'яж – прикордонна місцевість, біля 4 км від с. Вишні Верецьки) нараховує 30 осіб, з них вибуло вже 7 осіб, які вийшли з організації. На збір прибуває 4–5 людей.

---

* Вірно: Стефанія Тисовська.

Відділ у Новоселиці

в) Повідомлення агентства від дня 14.1.1939 р.

У відділі "Січі" в с. Новоселиця (над рікою Тересвою по Тячево–Тячів (присяги поки що не було). Відділ на даний час інструкторів і зброї нє має.

Вишколи (муштра стройова) відбуваються раз на тиждень. Крім того, січовики виконують у селі службу порядку.

Командант відділу – Граділ Слєпи.

Відділ у Торуні

г) Повідомлення агентства від дня 14.1.1939 р.

Члени місцевого відділу "Січі" несуть прикордонну службу (с. Торунь – прикордонна місцевість на північ від Волового).

Відділ у Верецьках Вишніх

д) Повідомлення агентства від дня 16.1.1939 р. Відділ "Січі" у с. Верецьки Вишні вислав дня 10.1. ц. р. трьох січовиків до Хуста на одномісячний вишкіл, після закінчення якого ці січовики повернуться до свого відділу інструкторами.

Відділ у Завадці

є) Повідомлення агентства від дня 16.1.1939 р.

Січовики Півкач Іван і Кілкович Іван з відділу "Січі" в с. Завадка (близько 3 км на північ від с. Верецьки Нижні) виїхали дня 10.1. ц. р. до Хуста на одномісячний перевишкіл, після закінчення якого повернуться до свого відділу інструкторами.

Відділ у Хусті

ж) Повідомлення агентства від дня 16.1.1939 р.

Члени "Січі" в Хусті зорганізовані в січовий полк (4 батальйони). Січовики мають однострій.

Відділ у Верецьках Нижніх

з) Повідомлення агентства від дня 16.1.1939 р.

Відділ "Січі" у Верецьках Нижніх вислав дня 10. І. ц. р. двох січовиків до Хуста на одномісячний вишкіл, після закінчення якого ці січовики повернуться до свого відділу інструкторами.

Відділ в Ясіня

1) Повідомлення агентства від дня 16.1.ц. р. Відділ "Січі" в с. Ясіня нараховує біля 130 людей. Січовики не мають однострої в. Кожен з членів "Січі" отримує місячну винагороду в сумі 80 кч. щомісяця, крім того, поза службою може працювати вдома.

Відділ має озброєння в кількості 30 карабінів сист. Маннліхер, яке залишилося після "Народної гвардії", і 3 скриньки амуніції. Зброю і амуніцію переховує місцеве відділення жандармерії.

к) Повідомлення агентства від дня 26.1.1939 р.

Відділ "Січі" в Ясіня нараховує близько 450 людей. Щонеділі і в свята січовики проходять стройову муштру. До демонстрації січо-

вики тренувалися зі зброєю, залишеною від "Народної Гвардії"". В цей час карабіни знаходяться на складі у жандармерії, а січовики тренуються без зброї. Тренування з кидання гранат відбувається з дерев'яними муляжами.

Командантом відділу "Січі" є місцевий староста (бургомістр комісаріату) Андрейчук Іван, який в "Січі" має звання поручика.

Вишкіл

л) Повідомлення агентства від дня 17.1.1939 р.

Дня 12. І. ц. р. розпочався у Хусті по вул. Румунській у резиденції головної команди "Січі" одномісячний інструкторський курс для вишколу організаторів і командантів. Кількість учасників – по 6 на кожний округ і 6 -на м. Хуст.

Вимоги до кандидатів:

1) відбута військова служба, 2) освіта хоча б на рівні початкової школи, 3) попередня громадська робота.

Учителі мають пріоритет при прийомі. Курсанти отримують безплатну квартиру і харчування.

Навчальні кадри – це офіцери і інструктори "Січі".

м) Повідомлення преси від дня 17.1., 19.1.1939 р.

Дня 15.1, ц. р. з Хуста до Німеччини на запрошення організації "Гітлер-югенд" виїхала делегація "Карпатської Січі" у складі 14 осіб під керівництвом головного команданта "К. С." Д. Климпуша, секретаря І. Рогача і д.-ра Росохи. Делегація мала відвідати Відень, Берлін і затриматися у Німеччині протягом 14 днів. Метою екскурсії було ознайомлення з життям

"Гітлер-югенд" і відвідування важливих центрів цієї організації.

По дорозі у Братиславі делегація була прийнята мін. Сідором – вождем "Гвардії Глінки" і німецькою організацією СС. На банкеті, організованому німцями на її честь, з промовою виступив держсекретар з німецьких справ Кармазін.

У зв'язку з ситуацією, яка склалася на Закарпатській Русі внаслідок номінації ген. Л. Прхали третім міністром Русі делегація перервала подорож і повернулася до Хуста.

н) Повідомлення преси від дня 17.1.1939 р.

Головна команда "Січі" установила на всіх організаційних ступенях окремі референтури для жіночих відділів "Січі" і видала відозву до українських жінок з закликом вступати в ряди жіночих відділів "Січі", обіцяючи вислати додатково програми вишколу з рекомендаціями в міжчасі проводити освітню роботу у новосформованих відділах.

о) Повідомлення преси від дня 26.1.1939 р.

Преса оголошує, що влада автономії Закарпатської Русі видала розпорядження у справі нормалізації відносин "Січі" з рештою збройних сил Русі.

п) Повідомлення преси за період від 17.1. до 31.1.1939 р.

Компактні відділи "Січі" брали активну участь у численних зборах, походах і політичних демонстраціях, які відбувалися за звітний період в цілому краї з нагоди 20-ліття УНР (Української Народної Ради), оголошення виборів до крайового сойму, а також акцій протесту проти номінації ген. Прхали третім міністром автономного уряду Закарпатської Русі.

р) Повідомлення преси за період від 17.1. до 31.1.1939 р.

Поведінка січовиків щодо чехів з часу номінації ген. Прхали – виразно ворожа. Преса фіксує ряд інцидентів між жандармерією і членами "Січі".

Характерним прикладом є інцидент в Королеві над Тисою, в результаті якого вбито 1 особу, а 9 осіб поранено, в т. ч. 2 важко. Органи правопорядку були змушені викликати військо для ліквідації інциденту.*

РГВА. – Ф. 462 к. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 122–129. Копія. Машинопис. Переклад з польської.

№ 128

8 лютого 1939 р. – Оглядовий розвідувально-інформаційний звіт 1-го представництва II відділу Генерального штабу Війська Польського у м. Львові про суспільно-політичне становище на Закарпатті у зв'язку з призначенням генерала армії Л. Прхали третім міністром уряду Карпатської України

Представництво 5 Відділу
II Головного штабу В П
Львів, 8 лютого
490

Львів, 8 лютого 1939 р.

КОНФЛІКТ ХУСТ-ПРАГА У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИЗНАЧЕННЯМ ГЕН. ПРХАЛИ ТРЕТІМ МІНІСТРОМ ЗАКАРПАТСЬКОЇ РУСІ

а) Повідомлення преси від дня 18.1.1939 р.

Президент Чехословацької Федеративної республіки др. Еміл Гаха декретом від дня 16.1, ц. р. призначив чеха ген. Льва Прхалу членом уряду Закарпатської України.

б) Повідомлення преси від дня 19.1, і до 20.1. 1939 р.

Призначення ген. Прхали викликало в українських колах Закарпатської Русі глибоке незадоволення. Це призначення трактується, як провокація у проти української громади Русі, зважаючи на факт, що Прхала одружений з / росіянкою, а за період командування ужгородською дивізією проявив себе, як русофіл.

* На документі міститься червона печатка з написом "Організація Народної Оборони "Карпатська Січ" в Хусті.

Хвилю протестів започаткувала телеграма від органів влади автономної Русі, надіслана до президента Гахи і прем'єра федеративного уряду Берана. У телеграмі органи влади підкреслюють, що призначення є порушенням конституції, домагаються його відкликання, тим більше, що призначення відбулося без порозуміння і згоди з урядом Русі. Українська Народна Рада (УНР) в Хусті надіслала також на ім'я президента Гахи і прем'єра федерації Берана рішучий протест, домагаючись відкликання цього призначення.

в) Повідомлення преси від дня 21.1. 1939 р.

Делегація УНР (Української Народної Ради) під час відкриття словацького сейму взяла інтерв'ю у прем'єра Берана у Братиславі. Під час довгої розмови делегат Федір Ревай і др. Ю. Бращайко представили прем'єрові Берану позицію УНР справі призначення Прхали, вимагаючи його відміни.

Прем'єр Беран обґрунтував позицію уряду федерації необхідністю забезпечити результативну охорону кордонів Русі перед угорцями і висловив надію, що відносини між урядом Русі і її новим міністром будуть будуватися на платформі взаємної співпраці.

У відповідь українська делегація заявила прем'єру Берану, що УНР знімає з себе відповідальність за всі наслідки ситуації, яка виникла.

г) Повідомлення преси від дня 21.1. 1939 р.

Уряд Закарпатської Русі надіслав до генерала Прхали телеграму з вимогою відмовитися від довіреного йому відомства і з заявою, що уряд Русі не прийме його до свого складу і не буде з ним співпрацювати.

У відповідь ген. Прхала заявив, що вважає за честь для себе довіру президента республіки та має надію, що і з урядом Закарпатської Русі знайде порозуміння, яке уможливить взаємну співпрацю.

д) Повідомлення преси від дня 21.1, і 27.1. 1939 р.

У зв'язку з призначенням ген. Прхали, у Хусті відбулася 17. 01. ц. р. велика протестна маніфестація, яку організувала УНР і в якій взяло участь близько 10.000 учасників. На пропозицію др. Бращайка учасники зборів подали прем'єру Волошину резолюцію такого змісту:

– учасники зборів стверджують, що ніколи не дозволять, щоб доля українського народу на Закарпатській Русі знаходилася в інших, ніж українських руках;

– кожний акт, виданий без відома УНР, буде вважатися поза Законом;

– збори домагаються негайного усунення чеських урядовців із Закарпатської Русі так, як це здійснено у Словаччині, щоб раз і назавжди припинити втручання чехів в українські внутрішньополітичні справи та водночас зліквідувати питання чеської меншини;

– призначення Прхали збори трактують як провокацію і насміхання з прав народу та вільної української держави.

є) Повідомлення преси від дня 24.1. 1939 р.

Після протестної маніфестації в Хусті уряд Закарпатської Русі вислав до президента Гахи і прем'єра Берана телеграму, в якій висловив загальне обурення і розчарування серед карпатоукраїнської громадськості, викликане призначенням ген. Прхали, та домагається виправлення помилки, яку допустили центральні органи влади республіки.

є) Повідомлення преси від дня 24.1. 1939 р.

За інформаціями німецької преси міністр Ю. Ревай вислав до міністра закордонних справ рейху фон Ріббентропа телеграму, в якій повідомляє його про ситуацію, яка склалася на Русі у зв'язку з призначенням ген. Прхали.

ж) Повідомлення преси від дня 24.1. 1939 р.

"Народні листи", обґрунтовуючи позицію Праги у справі призначення ген. Прхали членом уряду Закарпатської Русі, стверджують, що причиною цього кроку було бажання зняти напругу внутрішніх відносин у цьому краї.

З погляду мін. Бачинського, який уособлював в уряді Русі т. зв. "руський" напрямок, необхідно було подумати про його заміну. Коли ж спроби в цьому напрямку не дали жодних результатів, прем'єр Беран порозумівся з міністром Волошином відносно того, що у відповідний час буде запропоновано нейтрального кандидата, народно і політично, і сторони дійшли згоди, що ним повинен бути хтось з військових.

Вибір прем'єра Берана випав на ген. Прхалу тому, що лише він дає Празі гарантію зліквідувати постійні прикордонні інциденти, за які сусідні держави роблять відповідальним празький уряд, та зліквідувати внутрішньополітичну напругу, яка зросла на тлі нетолерантності уряду Волошина щодо неукраїнських груп населення.

з) Повідомлення преси від дня 24.1. 1939 р.

Прем'єр др. Волошин і міністр Ю. Ревай не прийняли запрошення на засідання центрального уряду в Празі та повідомили прем'єра Берана, що на знак протесту проти призначення ген. Прхали і до часу його відкликання не будуть брати участі у засіданнях центрального уряду республіки.

и) Повідомлення преси від дня 21.1. 1939 р.

Чеська народна меншина, солідаризуючись з думкою української громади, вислала зі свого боку до центрального федерального уряду у Празі телеграму з протестом проти призначення ген. Прхали.

Необхідно підкреслити, що і так важке становище чеської меншини на Русі значно погіршилося у зв'язку з призначенням, про яке йде мова.

й) Повідомлення преси від дня 21.1.і 24.1. 193 9р.

Генерал Прхала після складення присяги прем'єру Берану 17. І. ц. р. з'явився 21.І. ц. р. в будинку ради міністрів у Хусті з метою прийняти пост і мав довгу розмову з прем'єром уряду Закарпатської Русі др-ом Волошином. Крім них, у розмові взяли участь: офіцер федеральної армії з Міністерства Народної Оборони полк. дипл. Лукаш і ад'ютант Прхали м-р Короптва. Після одногодинної розмови з Волошином і Реваєм Прхала негайно повернувся до Праги, де взяв участь у засіданні центрального уряду, перед яким склав звіт про хід розмов у Хусті.

к) Повідомлення преси від дня 24.1. 1939 р.

У зв'язку з передбачуваною реакцією української громадськості і можливістю демонстрацій під час перебування ген. Прхали в Хусті, чеські органи правопорядку розпорядилися про боєготовність гарнізону. Вулицями Хуста проходили патрулі жандармерії у касках і з багнетами на зброї.

л) Повідомлення преси від дня 24.1. 1939 р.

УНР організувала 21.1, ц. р. в Хусті і ряді інших місцевостей протестні збори проти призначення ген. Прхали. Однак, не всюди ці збори пройшли за задумом організаторів. Напр., в с Ізa громада підтримала Прхалу. Українці зважають, що це результати чеської агітації.

м) Повідомлення преси від дня 26.1. 1939 р.

За інформаціями чеської преси чеські центральні органи влади мають намір призначити четвертого міністра уряду Закарпатської Русі.

н) Повідомлення преси від дня 27.1. 1939 р.

Згідно інформацій НАП з Ужгорода Прхала привезе з собою до Хуста категоричну вимогу центрального уряду підпорядкуватися його рішенням.

У випадку подальшого саботажу його розпоряджень, центральний уряд нібито пригрозив відкликати чеську армію з території Закарпатської Русі.

о) Повідомлення преси від дня 28.1. 1939 р.

Дня 23. І. ц. р. у Празі відбулося засідання ради міністрів, на якому поряд з референтом міністра закордонних справ Хвалковського про результати дипломатичної подорожі до Німеччини, заслухано звіт мін. Прхали про ситуацію на Русі. На нараді вирішено підтримати призначення Прхали. Міністр Прхала повернеться до Хуста і займе довірений пост.

п) Повідомлення преси від дня 31.1. 1939 р.

У зв'язку з українсько-чеським конфліктом внаслідок призначення ген. Прхали, прем'єр Беран після повернення ген. Прхали до Праги провів декілька розмов по телефону з мін. Волошином, пропонуючи йому компроміс, згідно з яким ген. Прхала мав би зайняти

пост міністра комунікацій замість попередньо пропонованого поста міністра внутрішніх справ.

Однак, уряд Закарпатської Русі відхилив цей компроміс, наполягаючи на своїй позиції відносно того, що Прхалу призначено без згоди і відома Хуста, порушуючи вимоги конституції.

р) Повідомлення преси від дня 31.1. 1939 р.

Міністр Ю. Ревай виїхав дня 28.1, ц. р. до Праги, де протягом кількох днів повинен взяти участь у важливих нарадах центрального федеративного уряду.

РГВА. – Ф. 462. – Оп. 1. – Арк. 108–116. Машинопис. Копія. Переклад з польської.

№ 129

8 лютого 1939 р. – Звернення православних віруючих до населення краю із закликом голосувати за Українське Національне Об'єднання

ПРАВОСЛАВНИЙ НАРОДЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Дня 12 лютого (фебруара) 1939 р. Твоя доля і щастя у Твоїх руках. В цей день, вибираєш свій перший національний Сойм, якого чекав наш народ двадцять літ.

Дорогі браття і сестри, православні християне!

Не забудьте, що православний такий самий українець, як і греко-католик. Пригадаймо собі, що перші наші борці за православіє, ще перед світовою війною, тайно ходили до Києва набрати кріпости і надії. Тепер ми також духом і серцем, через високі Карпати, єднаємось із цілим українським народом. Перед двадцяти роками православні заявили, що хочуть жити в Українській Державі. Року 1919 православна Іза ішла з нашим, синьо-жовтим прапором на Хустський конґрес заявити свою українську волю.

Та за ці минулі двадцять років празькі централісти наш народ туманили і розбивали на десятки партій, а мадярські запроданці Бродії та Фенцики обманювали фальшивою москальскою рускостю, відриваючи нас від народного напряму.

Сьогодні вже всі знають, куди вели наш народ ці запроданці, тому, дня 12 лютого всі голосуємо за єдину листу Українського Національного Об'єднання. Докажемо перед цілим світом, що боремось за своє нове, ліпше життя, а не йдемо за чужими агентами.

БРАТТЯ І СЕСТРИ!

У нашому краю ще є обманці, які шепчуть, що по виборах православна віра і Церков не буде мати таких прав, як дотепер. Ці підшепти є велика брехня!

Женіть геть таких шептунів, вони є тайні слуги зрадників і запроданців. Наш український уряд вже більше разів заявив пред-

ставникам православної Церкви та мирян про те, що віра православна є повноправна в Карпатській Україні!

На кандидатній листі є і православні, у нашому першому Соймі будуть православні посли, які заступлять інтереси православної віри і Церкви. Заступником голови Укр. Національного Об'єднання є православний Михайло Тулек з Бичкова, який ще в роках 1920–25 боровся і терпів за нашу святу православну Церков і як посол все зробить для неї у нашому першому Соймі.

Не забудьте, браття і сестри, що велика частина цілого українського народу є православна і в Карпатській Україні не може діятись жодна кривда православний вірі і Церкві.

Карпатську Україну будуємо для себе і своїх дітей, та для добра своєї Церкви. Фундамент під цю гарну будову кладемо дня 12 лютого, вибираючи свій перший національний Сойм.

Всі православні, віддамо свій голос на єдину листу Українського Національного Об'єднання.

До цього великого діла поможи, нам Боже!

В Хусті, дня 6 лютого 1939.

Конференція будучих православних послів, православного духовенства і представників мирян.

За представників православних вірників:

Дмитро Симулик, господар, Іза, учасник мараморошського процесу 1913 року.

Інж. Микола Кушніренко, урядник, Хуст.
Др. Яків Зозуля, Хуст,
Олександер Блистів, окр. комендант Січи
Андрій Буркацький, дир. горож. школи, Нересниця.
Юрко Болош, Копашново.

За православне духовенство:

Свящ. Василь Сокол, Нересниця.
Ігумен Теодозій Боршош, Дубровка.
Ігум. Ем. Мадар, Дубове.
Свящ. Кеніз, Копашново.
Свящ. Д. Ткаченко, Богдан.
Свящ. Юр. Носа, Рахів.
Свящ. Василь Мандзюк, Кричово.
Свящ. Василь Попп, Буштино.
Свящ. Буркало, Веряця.
Свящ. І. Кричфалуші, Кричово.
Свящ. Степан Назина, Руське Поле.
Свящ. Іван Добош, Чорна.
Свящ. Боровський, Хуст.
І. Рибар, єремонах, Чумальово.
Свящ. Цуцко, Сокирниця.
Свящ. Георг. Гриньо, Вульхівці.
Свящ. Василь Немеш, Вульхівські Лази.

Українські православні кандидати до сойму:
Михайло Тулєк, Хуст.
Інж. Леонід Романюк, Хуст,
Щобей Василь, Вульхівці.

Нова свобода. – 1939. – 8 лютого.
Тернистий шлях ... – С. 216–219.

№ 130

9 лютого 1939 р. – Заява Головної Команди Карпатської Січі з приводу поширення вісток про існування "Українського військового легіону" в Карпатській Україні

ДО ЗАГАЛЬНОГО ВІДОМА!

Ворожі до Української справи чинники – поширюють фальшиві та провокаційні вістки, мовляв, існує в Хусті якийсь "Український військовий легіон", що підготовляє воєнну виправу проти сусідніх держав.

Офіціяльно комунікуємо, що на Карпатській Україні існує тільки Організація Народної Оборони Карпатська Січ, яка ніякої збройної виправи проти сусідніх держав не підготовляє.

Головна Команда
Організації Народньої Оборони
Карпатської Січі
Д. Клемпуш

Наступ (Хуст). – 1939. – 9 лютого.

9 лютого 1939 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про організаційну діяльність Карпатської Січі

З Орг[анізаційного] життя Карп[атської]Січі

– Дня 15 лютого пічнеться курс для інструкторок Жіночих Відділів "Карпатської Січі". Ціль цього курсу є: школити провідниць, які займуться веденням Жіночих Відділів, та культурно-освітною працею в кожній місцевости нашої країни.

З моментом округи будуть приняті по 3 курсантки, які будуть користуватися удержанням Головної Команди.

Умови приняття:

1. Укінчена горожанська школа.

2. Посвідка в культурно-освітної праці в своїому районі.

3. Поручення Окружної Команди "Карпатської Січі". На курсі будуть порушувані такі ділянки:

Українознавство, санітарна праця, ведення дитячих садків, гутірка на загальні національно-політичні теми, фізичне виховання, впоряд і т.п.

– 15 січня ц.р. відбулися основні збори Жіночого Відділу "Карпатської Січі". В Перечині 22 січня ц.р. новозаложений Жіночий Відділ відсвяткував Свято Соборности України.

– При міністерстві внутрішніх справ створено *Референтуру для справ "Карпатської Січі"*. Референтом назначила Головна Команда чотаря Д-ра Юлія Шпильку, дотеперішнього Команданта Іршавської Округи. Так само будуть назначені референтури січових справ при Окружних Командах.

– 28.01. ц.р. виїхала делегація до Праги з мін. Юлієм Реваєм на чолі. В склад її входив шеф штабу Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ" – командант Іван Роман. Делегація мала на меті вирішити остаточно справу третього міністра.

– Службу безпеки перебирають Січовики. Під цю пору 40 січовиків відбуває потрібні вправи з інструкторами публічної служби. Вся служба безпеки нашої держави мусить в цілости перейти до українських рук.

– Дня 28.01. ц.р. приїхав в Карпатську Україну п. Уежуд Бен, бувший міністр колоній Великої Британії. Міністр цікавився національно-політичними справами нашої держави, зокрема Народньою Обороною Карпатською Січею. Підчеркнув господарське значіння Карпатської України в Европі. Відвідав наш Уряд і Головну Команду "Карпатської Січі".

– Дня 29.01. ц.р. відбувся З'їзд учительок та учителів тячівського округа. Цей З'їзд присвятив особливу увагу політичній ситуації Карпатської України. Взявши під увагу передвиборчий час в нашій країні, З'їзд порішив, що всі учителі та учительки будуть якнайбільше працювати для повного успіху перших виборів до сойму Карпатської України.

Дуже важною справою для З'їзду була справа Народньої Оборони Карпатської України. Багато учителів є провідниками відділів "Карпатської Січі". По з'їзді відбулась конференція учителів-січовиків, які обговорювали справи політичної і воєнно-оборонної натури. На конференції були приявні й січовики із Командою тячівської округи на чолі.

Наступ (Хуст). – 9 лютого 1939.

№ 131

10 лютого 1939 р. – Звернення Всеукраїнської Народної Ради до українського народу

10 лютого 1939 р.

м. Хуст.

ПРОГОЛОШЕННЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РАДИ
ДО УСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

ВЕЛИКИЙ НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ!

В нинішній важливий і відповідальний час звертаємося до Тебе із цим нашим словом.

Над нашою Батьківщиною, многострадальною Україною, заясніла радісна зірка Свободи.

Правда, ще хвилюють густі тумани над широкими степами України, ще ворог лютує й кров ллється, але на малім окрайчику Землі Української, в Карпатах лісистих повстала маленька держава українська – Карпатська Україна, – у звязку Федеративнім з державою Чехо-Словацькою.

Карпатська Україна повстала до життя в наслідок перемоги великого гасла людскости – права кождої нації на своє вільне життя.

За це гасло народ Український боровся сотні років і тяжко стікав кров'ю останніх два десятки літ, але змагання його не пішли на марне. Нині це гасло стало двигуном світової політики : великі й сильні держави європейські й видатні мужи сучасности поставили це гасло в основу свого поступування політичного.

У зв'язку з цим, справа України, як ніколи раніше, стала високо актуальною: про неї пишуть нині часописи цілого світу, над нею радять найвидатніші політики чужоземні, її страхаються гнобителі України.

Щож в цих умовах, під теперішню хвилю, маємо робити ми, Українці?

Відповідь на це одна: наш великий і святий обовязок перед Батьківщиною й перед історією – не занедбати цей виключний момент й довести боротьбу до кінця. Мусимо подвоїти й потроїти наші намагання, мусимо стати на висоті подій, а для цього мусимо порозумітися й об'єднатися.

Прийшла історична доба, коли народи й держави закидають розподіл на партії та стани, бо це шкодить державі.

Тим більше ми, Українці, що ще маємо будувати державу, повинні сказати собі: геть партійна нетерпимість, геть розподіл по землях, геть боротьба авторитетів та гуртків! Усі до праці, до братерської згоди во ім'я визволення народу нашого з під нечуваного гніту, всі до карности й до послуху во ім'я здвигнення великої й могутньої Держави Української.

Во ім'я цієї високої ідеї, під тиском преважних і далекосяглих політичних подій, улягаючи історичну ходу річей, рішились ми, Українська Центральна Народня Рада Карпатської України, в порозумінню з чинниками українськими, взяти на себе велике завдання – довершити організацію сил українських в одно ціле і тому

УХВАЛИЛИ:

В цей історичний момент покликати до великого діла будівництва державности української видатних і заслуженних представників національного життя з ріжних земель українських і тим дати почин до створення Всеукраїнської Народньої Ради, як загальнонаціонального осередку усього світового українства.

Так сталося й нині уконституовано Всеукраїнську Народню Раду.

Новостворена Рада проголошує урочисто, що головним її завданням буде змагатись, аби народ український здобув те становище, яке належить йому, як великому народови.

Для осягнення цього закликаємо об'єднатися навколо Всеукраїнської Народньої Ради усіх українців, розпорошених по цілому світі, без різниці походження, політичних переконань, віри та освіти.

Усі Українські Землі, де це є нині можливе, а також усі осередки еміграції у Європі, Америці та Азії мають обрати до Ради, згідно зі статутом своїх делегатів.

Заявляємо – далі – що, зродившись внаслідок невідкличної вимоги хвилі, Народня Рада визнає себе за тимчасову і зложить свої уповноваження при першій можливості скликання загальнонаціонального зїзду. Беремо на себе великий тягар відповідальности лише з огляду на конечність національну, в добрій вірі в добру волю й патріотизм українських людей.

Нині, розпочинаючи свою діяльність, Всеукраїнська Народня Рада подає до загального відома й виконання наступне:

1. По всіх державах, де мешкають Українці, мають повстати, згідно зі статутом, Краєві й Місцеві Народні Ради. Всеукраїнська Рада закликає, щоб вони були організовані можливо скоріше і приступили до праці.

2. Народня Рада широко одчиняє двері усім, що бажають працювати для добра України. Тому Рада закликає тих громадян, що мають свої пропозиції чи побажання в ріжних національних справах, зголоситити ...на письмі до Всеукраїнської Народньої Ради /через Місцеві і Краєві Ради/.

Повставши до життя з метою виконання невідкладних завдань Всеукраїнська Народня Рада, одначе, з цілою виразністю зазначає, що ніяка праця не можлива без відповідних коштів. У першу чергу є потрібна допомога молодій державі нашій – Карпатській Україні, тому Народня Рада одразу ж урочисто проголошує своє рішення про встановлення. ВСЕНАРОДНЬОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДАТКУ. А саме:

1. Однині кождий українець й українка, – де б вони не жили, по всіх державах та країнах світу, – що досягли 20 літ життя та мають самостійний заробіток, вплачують всенародній національний даток.

2. Даток встановлюється : а/ одноразовий і б/ щорічний. Одноразовий даток встановлюється на допомогу Карпатській Україні і виносить один доляр американський. Вплачується негайно по цім проголошенню. Заможні громадяне встановлений даток можуть збільшити добровільною жертвою. Щорічний даток буде проголошений окремо.

3. Краєві і Місцеві Народні Ради негайно приступають до збору одноразового датку, залишаючи з нього 20 % в розпорядження Краєвої й 20 % – Місцевої Ради на видатки по збору. Ради подба-

ють, щоб не було жадного українця на підлеглів їм терені, який не знав би й не виконав свого національного обов'язку.

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ ! Переживаємо момент історичний. Над нами заясніла зоря свободи. Справа Українська вийшла на широкий форум политичний. На нас дивиться цілий світ. Будьмо ж мудрі, сильні, обережні. Меньше слів, – більше діла ! Кождий на своїй стійці виконуй свій обовязок! А плянова спільна праця, організованість та послух дадуть нам непереможну міць. До цієї праці, до жертвенности, до посвяти ми кличемо Тебе сьогодня, НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ, а кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою ... на тисячолітних горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного,...Київа!

Дано 10 лютого 1939 року
В місті Хусті, в Карпатській Україні.
Проголосити по радіо.
ПІДПИСИ *

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 65. – Арк. 160 – 163 . Копія.

Карпатська Україна (1938–1939). Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 159–162.

№ 132

12 лютого 1939 р. – Лист кандидатів у посли Сойму Карпатської України від Українського Національного Об'єднання

ЛИСТА КАНДИДАТІВ *

Українського Національного Об'єднання і народностевих груп в Карпатській Україні (Підкарпатській Руси) для виборів до першого сойму Карпатської України (Підкарпатської Руси):

1. Др. Августин Волошин, прем'єр правит. Карпатської України, Хуст
2. Ревай Юлій, Міністр Карп. України, Хуст
3. Др. Бращайко Михайло, публічний нотар, Хуст
4. Др. Бращайко Юлій, адвокат, Хуст
5. Гріга Іван, хлібороб, Вишні-Верецьки
6. о. Довбак Адальберт, духовник, Ізки
7. Др. Долинай Микола, лікар, Хуст
8. Dr. Drbal Miloš, advokát, Chust
9. Дутка Августин, суддя, Хуст
10. Ігнатко Іван, хлібороб, Білки
11. Др. Комаринський Володимир, адвокат, Хуст

* Підписи відсутні. Внизу, під прізвищами кандидатів, кругла печатка Крайової виборчої комісії в Хусті. Всередині печатки символ і прапор Підкарпатської Руси з зображенням ведмедя, що стоїть.

12. Качала Іван, залізничар, Перечин
13. Клемпуш Василь, торговець, Ясіня
14. Клочурак Степан, урядник, Хуст
15. Лацанич Василь, учитель, Великий Березний
16. Мандзюк Микола, учитель, Севлюш
17. Марущак Михайло, господар, Великий Бичків
18. Інж. Романюк Леонід, урядник, Хуст
19. Moys Grigorie, protopop, Bila Cerkov
20. Німчук Дмитро, директор, Хуст
21. Ing. Oldofredi Anton-Ernest Unterstaatssekretar, Chust
22. Пазуханич Юрій, інспектор, Хуст
23. Перевузник Іван, земледілець, Середнє
24. Попович Петро, земледілець, Великі Лучки
25. Ревай Федір, директор друкарні, Хуст
26. Др. Різдорфер Микола, лікар, Свалява
27. Др. Росоха Степан, урядник, Хуст
28. о. Станинець Юрій, парох, Вонігово
29. Шобей Василь, господар, Вільхівці
30. Штефан Августин, начальник мін. шк., Хуст
31. о. Феделеш Кирило, катехит, Білки
32. Тулик Михайло, редактор, Хуст

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509-С. – Т. 3. – Арк. 3 (пакет) Оригінал. Друкований примірник.

№ 133

13 лютого 1939 р. – Заява Головної Команди Карпатської Січі з приводу проведення виборів 12 лютого 1939 р.

Команда О.Н.О. "Карпатська Січ" з радістю стверджує, що великий успіх виборів до І. Сойму Карпатської України – є доказом повного зрозуміння національного обов'язку і політичної зрілости нашого Громадянства.

Українці цілого світу мають бути горді з цього.

СЛАВА УКРАЇНІ!

Хуст, 13 лютого 1939.

КОМАНДА
О.Н.О. "КАРПАТСЬКА СІЧ"
В ХУСТІ

Наступ (Хуст). – 16 лютого 1939 р.

№ 134

13 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про хід голосування на території Карпатської України

ВІДПОВІДЬ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

В неділю 12 лютого замаяли жовто-блакитні прапори по цілій території Карпатської України. Задзвонили радісні дзвони. Карпатоукраїнський нарід нетерпеливо чекав цього так визначного історичного дня. В цей день хотів доказати перед світом та історією, що перші свобідні вибори вміє як слід оцінити і вміє домагатися свойого права на самостійне визначення свого імени. З одушевленням села прийняли авторитативну політику. Провід над громадянським життям взяло Українське Національне Об'єднання.

Очевидці виборів розказують про надзвичайно радісні хвилини мас. Старих немічних дідусів односельчани несли на руках, щоб й той голос був даний за єдину партію, єдиний провід, на чолі якої стоять улюблені провідники з батьком прем'єром А. Волошином.

Всі села хотіли здобути білі прапори. Та стара політика зуміла використати свій вплив, який ще й дотепер не вигас серед малокультурного населення, яке збаламучене – перешкодило свідомішим селянам здобути білий прапор. Та більша частина сіл Карпатської України замаяла білими прапорами.

Вже в ранніх годинах телєфонічно найдальше висунене село на північ зголосило свій успіх і домагалося права вивісити білий прапор. Це було перше село, за яким йшли дальші.

Хочемо підкреслити два моменти: Віденський арбітражний розсудок переділив Ужгород на дві части, і ця менша частина Ужгорода припала Карпатській Україні. Оцей саме Ужгород мав успіх з правом до голосування 393 мешканців, за УНО голосувало 348, а з того тільки два голоси були проти... Рівно ж так само голосували і Підгоряни, передмістя Мукачева. Це наглядно доказує, як розуміє населення Карпатської України вагу цих виборів. Це був ніщо інше, як плебісцит, який доказав найкраще, куди хоче належати Карпатська Україна.

Бюлетень Пресової Служби
Карпатської України.

Хуст, 13 лютого 1939.

Особистий архів О. Довганича.

Тернистий шлях ... – С. 219–220.

№ 135

14 лютого 1939 р. – Звернення А. Волошина до населення автономного краю у зв'язку з перемогою партії УНО на виборах до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р.

СОЛОДКИЙ МІЙ НАРОДЕ!

Вже з перших вислідів голосования бачив я щирі прояви Твоєї любові до тої великої Нації, з котрої Ти походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти вже виробив у собі свідомість,

що Ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким тебе колись з презирством прозивали чужі пани, але що Ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли теперішні великі західні народи далеко були від нього.

В цьому нашому великому успіху я бачу повну гарантію того, що наша країна, хоч мала, але на своєму місці постояла, є на міжнародному полі запевнена і що минуться за неї великі міжнар-(одні) спори. Тепер вже наша країна сконсолідована, і її чекає велика будучність.

Я в імені Твоїх виборних послів до твого першого сойму можу Тобі, любий мій народе, пообіцяти, що ми присвятимо всі наші сили для вибудування здорового політичного, господарського та культурного устрою нашої країни. Тоді з нашої країни зникне біда і зникне недовір'я, викликане всілякою міжпартійною боротьбою, і наша мала Карпатська Україна зможе експортувати багато духовного корму і для своїх братів, що живуть поза кордонами Рідної Землі.

З утіхою маю ще тут пригадати щиру співпрацю з нашими національними групами – з німцями, чехами і румунами, які кандидували на нашій спільній листі своїх заступників, а також на ту листу і голосували. З приємністю констатую також і те, що мадярська національна меншість в більшості пішла з нами. При зложенню кандидаційної листи ми запропонували місце і для їх заступника, але в останній хвилі – певно лиш на якийсь зовнішній диктат – відступили від того, але при виборах, разом і з жидівським населенням нашої країни, ішли з нами. При такій гармонійній співпраці могли ми осягнути в голосуванні такого прекрасного успіху – вище 90% всіх голосів. Любов за любов, щирість за щирість.

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна, і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культуру, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації.

А.Волошин. Вибрані твори. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – С. 163–164.

№ 136

Середина лютого 1939 р. – Звернення керівництва ОНО "Карпатська січ" до жінок Карпатської України з пропозицією вступати в ряди Жіночої "Січі"

ЖІНКИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Час не жде! Події розгортаються, набираючи актуальности – та важливости. Найвищий час віддати свої сили Батьківщині!

Всі, хто є національно свідомий, – всі хто любить свою Землю – свій Нарід – стають в ряди Карпатської Січі. І ми українське жіноцтво мусимо щонайшвидше організовувати та ставати побіч наших братів. Мусимо бути готовими разом з січовиками станути в обороні нашої Держави. Мусимо підготовитись, щоб в рішаючий мент стати на оборону наших границь та на поміч нашим сестрам, що борються під пануванням окупантів. Мусимо бути національно та політично свідомими, щоб бути міцними та не піддаватися агітації ворожих сил. Бути готовими подати першу санітарну поміч. Нести моральну і фізичну поміч та розраду серед свого оточення. Провадити опіку та національне виховання наших дітей.

Для осягнення цього наше жіноцтво мусить бути добре організоване та підготовлене, а тому негайно вступайте в ряди Жіночої Січі.

В організацію можуть вступати жінки від 18 літ вгору.

Кожна організаторка звертається до референтури Жіночих Відділів при Карпатській Січі, надсилаючи рівночасно спис вступаючих до організації. Від реферату відділу вона дістане інформації й карти впису. Повсталі жіночі організації негайно зголошуйтесь до Референтури Жіночих Відділів при Карпатській Січі – Хуст, Румунська ч. 1.

Карпатська Жінко! Поруч з мужеськими відділами понесемо поміч і опіку в найдальші закутини нашого Краю. Організуймо жіночі відділи в кожнім селі. Нехай не лишиться не одна українська жінка поза рамцями Січової Організації.

Геть з байдужістю й лінивством! Усі на фронт боротьби за Українську Державу! В силі Карпатської Січі і лежить майбутнє та могутність нашої Держави!

СЛАВА УКРАЇНІ!

Реферат відділу Жіночої Січі.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник.

№ 137

Середина лютого 1939 р. – Інструкції окружним, районним і місцевим командам ОНОКС щодо проведення 19 лютого 1939 р. II краєвого з'їзду Карпатської Січі в Хусті

ІНСТРУКЦІЇ

Окружним районним і місцевим Командам

Дня 19 лютого відбудеться в Хусті здвиг О.Н.О. Карпатська Січ. Здвиг почнеться Полевою Службою Божою в год. 8.30 рано. Після Богослуження – офіціяльно частина здвигу – дефіляда перед Командою Карпатської Січі, а відтак промови. Після обіду знову відбу-

деться з'їзд окружних, районових та місцевих Комендантів у великій салі Січової Гостинниці, де будуть відчитані реферати.

На цей здвиг мусить явитися якнайбільшу скількість Січовиків та Січовичок організованими відділами. В Хусті треба бути вже в год. 7.30. Місцеві відділи мусять мати докладний опис, тих, що можуть бути на здвизі та передати Окружному Комендантові. Окружні Коменданти укладають вимаршу всіх до Хусту. В Хусті Окружні Коменданти зголосять своє прибуття в Команді Карпатської Січі й там дістануть інструкції, як мають поводитися і де їхнє призначення.

Місцеві відділи, що не мають Січових мундурів – всі мусять бути одягнені по змозі однаково й то в своїх місцевих строях, щоб організовані частини були уодностайнені.

Жіночі відділи – мусять іти організовано та в однакових місцевих строях.

Під час здвигу – всі мусять бути дисципліновані. Кожна частина мусить повинуватися інструкціям впорядників здвигу.

При дефіляді на заклик струнко тільки ті, що проводять, підносять руку, відділ рук не підносить.

Коли відділи стоять на площі при особливих хвилях на приказ почесть дай – всі підносять руки в гору.

В час присяги Січовики знімають шапки, стають на струнко та підносять праву руку в гору.

При співанні гімну всі стають на струнко та підносять праву руку в гору.

Відділи розходяться організовано на окремий приказ Команданта здвигу. Всі місцеві відділи мусять розучити ось такі пісні: 1. Гей у лузі... 2. Ми Гайдамаки ... 3. Засвистали козаченьки. 4. О Україно ... 5. Гей там на горі Січ іде ... 5. Гей нумо хлопці до зброї...

Пісні треба співати поважно й організовано.

Ці, що їхатимуть на здвиг – будуть користати залізничних знижок.

СЛАВА УКРАЇНІ!

КОМАНДА О.Н.О. "Карпатська Січ"

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник. Дата не вказана.

№ 138

15 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про хід і підсумки виборів до Сойму Карпатської України

ЩЕ ДО ВИСЛІДІВ ВИБОРІВ

Мадярське та польське радіо та їхня преса перед виборами до першого сойму Карпатської України старалися переконати європейський загал, що населення Карпатської України ставиться ворожо до виборів, до виборчої листи Українського Національного

Об'єднання. Через мадярську границю посилано масу різних летючок, де в ім. св. Марії Повчанської закликали народ кидати до виборчих урн порожні конверти і так виявити своє бажання: прилучитися до Мадярщини.

Народ вже вечером перед виборами показав, що розуміє вповні значіння та святочність хвилі. Майже в кождому селі відбулися 11-го вечером збори при світлі смолоскипів, бесідники взивали до єдності. Улицями переходили походи з прапорами, образами відомих українських діячів, співалися патріотичні пісні. Всюди відбулися збори, де присутні присягали, що не будуть зрадниками народу і тому віддадуть свій голос за УНО.

В селі Нересниці відбулося зворушливе свято. Селяни при світлі смолоскипів закопали стовп, на котрому в неділю, коли за листою УНО було щонайменше 98%, повисне білий прапор.

Неділя – день виборів – була справді великим святом в цілому краю. Раненько поспішило населення до церкви, а опісля лавами пішло до виборів. Всі веселі, щасливі, що дожились дійсної свободи. А при тому тривожаться, коли згадають, і той чи інший непевний і міг би віддати свій голос проти свойого народу. До виборів йде кождий. Видно: тут несуть на руках діти старого батька, там на возі привезли безногого інваліда. Кожний хоче виконати свій обов'язок супроти народу.

А коли під вечір проголошено в селі вислід, після котрого декуди впало лише кілька голосів проти УНО, декуди ні одного зрадника народу не найшлося, задзвонили звони на знак, що село здобуло білий прапор побіди національної думки. За звуків дзвонів вивішувано його на вежі церкви чи на приготовленому стовпі.

Багато заграничних журналістів слідкувало по селах за виборчими настроями. "Такого національного оптимізму, як у вас на селах під час виборів, я ще в житті не бачив" – говорив заступник Канцелярії Райтера. Інший, німецький журналіст оповідав: "Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор. Я бачив, як селяне з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи, на мене, немов би хотіли сказати. "Видиш нашу гордість, чужинче". Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя".

А сама столиця Хуст, очікувала вислідів перед Січовою Гостинницею. Маси населення слухають голос, що звучить з намонтованих голосників. Перший вислід з маленького пограничного села Біласовиці. Це село, куди не раз заходили минулого року польські терористи. А голос з ампліону голосить: "Всіх виборців 72, один на праці в Чехах, один помер, остало 70, які явилися всі та всі віддали свої голоси за УНО. В селі вивішено білий прапор.

Це була перша вістка, А за нею дальші і дальші. Радісні та могутні. Зокрема села, що тепер лежать на мадярській границі, свої-

ми білими прапорами ясно сказали, що не хочуть іти до Мадярщини. Завіяв білий прапор і над тою малою частиною Ужгорода, що остала при Карпатській Україні. У всіх селах, на які нападали польські терористи, вивішено в неділю білі прапори. Не цілих 20 тисяч голосів віддано проти УНО. Найбільше було їх в мадярських селах, досить було і в двох румунських селах, на які не були задоволені з поставним румунським кандидатом. Також голосовано проти УНО в декотрих селах, що були осідками Бродіївських та Фенциківських агітаторів. Також Іза, яка супроти кождої влади стояла в опозиції, і тим разом не зломила своєї засади.

При послідніх виборах до чсл. парламенту виносила в Карпатській Україні участь виборців 68%, тепер вона виносить 93%. Говорено, що вибори ті мають бути плебісцитом. Тут його вислід: 92% населення висловилося за Карпатською Україною.

Мадярське та польське-радіо хоче ослабити значіння висліду виборів тим, що говорить всякі нісенітниці про мнимий терор та надужиття при виборах. Шкода ними займатися, про правильність та законний спосіб переведення виборів переконалися многі чужинці, межи ними і німецький конзул в Хусті.

Вислід виборів до першого сойму Карпатської України – це похорон послідніх надій на спільні мадярсько-польські границі.

Народ зложив свій іспит національної свідомости.

Бюлетень пресової служби Карпатської України
Хуст, 15. лютого 1939.
Особистий архів О. Довганича
Тернистий шлях ... – С. 224–225.

№ 139

16 лютого 1939 р. – Інструкції та наказ Головної референтури жіночих відділів ОНОКС щодо проведення санітарного, суспільно-політичного та військового вишколів жіночих відділів Карпатської Січі

ІНСТРУКЦІЇ ч. 3. НАКАЗ ч. 1.

Головна Референтура Жіночих Відділів ОНОКС доручає всім Окр[ужним] Командам ОНОКС, що ще не підлягають ніяким Окр[ужним] Командам, слідуюче:

а) Підшукати лікарів для переведення санітарного курсу. Підшукати людей, що зможуть повести національне виховання, ідеологічний вишкіл та культурно-освітну працю серед січовичок.

б) Ці інструкторки переводитимуть вишкіл та виховання у відділах згідно з програмою та інструкціями Головної Референтури Жіночих Відділів ОНОКС.

в) Окружні інструктори в порозумінні з місцевими командами, а згідно зі загальними напрямними Головної Референтури переводять подрібну програму вишколу і виховання. Цю програму точно розроблену та відповідні інструкції одержуватимуть Відділи чи Округи від Вишкільного Субреферату.

г) Всі інструктори придержуються точно поданої програми та інструкцій, щоби вишкіл та виховання були однорідні.

ґ) З огляду на ріжні місцеві умовини, день і час виконування програми вишколу і виховання устійнюють місцеві Команди разом з інструкторками. В програму вишколу і виховання входять слідуючі ділянки:

а) Науки виховні: Історія і географія України (землезнання) та обов'язки січовичок.

б) Культурно-освітна: загально-освітна праця, гігієна, поборювання неписьменности, плекання чистої літературної мови.

в) Скріплюванні культу матері, виховування та опікування дітьми.

г) Санітарний вишкіл.

ґ) Фізичне виховання (руханка і спорт).

д) Впоряд.

Наступ (Хуст). – 1939. –16 лютого.

№ 140

16 лютого 1939 р. – Наказ Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі щодо збереження таємниці в діяльності відділів ОНОКС

НАКАЗ ч.2.

Всі інструкції Гол[овної] Реф[ерентури] та програму Гол[овної] Реф[ерентури] наказує задержати в тайні перед нечленами (некандидатами ОНОКС).

З огляду на безпеку й безперешкодну діяльність місцевих відділів наказується членам "Січей" не оповідати постороннім людям, що і як працюється в Січах і які приходять накази. Також нікому невільно показувати писані обіжники Гол[овної] Реф[ерентури]. Вільно оголошувати людям неорганізованим в Січах лише ті справи, які ясно будуть підчеркнуті в обіжниках, що їх можна оголошувати.

Про діяльність місцевих відділів повідомляйте Гол[овну] Реф[ерентуру]. Прямо до часописів про діяльність відділів вістей не подавайте.

Наступ (Хуст). – 1939. –16 лютого.

№ 141

16 лютого 1939 р. – Повідомлення про організаційну діяльність Карпатської Січі

СІЧОВІ ВІСТІ

Основуючі збори Жіночих Відділів ОНО "Карпатської Січі" відбулися в неділю 15 січня 1939. Сходини відкрив Окружний Комендант учитель С.Прокоп. Дальше говорив про "Завдання Січовичок" професор Іван Романченко, а по нім говорив на тему "Січей" учитель Ю. Долинич. Збори вибрали Окружну Референтуру Жіночих Відділів ОНО "Карпатська Січ" в такому складі: референтка п-і А. Долинича, її заступниця проф. М.Панькевич, писарка А. Пмурівна. З нагоди 2-ї річниці проголошення Соборности Українських Земель перечинські "Січовички" відбули святочні збори. Головною точкою програми був святочний реферат, перечитаний проф. О. Галицьким на тему: *"Роля "Січі" в соборності України"*.

Дня 2.02. ц.р. влаштували січовики в слав'янському домі в Хусті пам'ять Крутянських Героїв святочну Академію. – В програму ввійшли реферати, було підчеркнуте ідеологічне значення Крут для Української Нації та політичне значення Крутянського Чину для України і Европи. Крути, як доказ: Україна є захисним муром для Европи перед монгольською навалою.

В другому рефераті були підчеркнуті події, що попередили Крутянський чин трьох сотень українських студентів. – Прелєгєнт при владі про потягнення тодішнього Уряду, остерігає: не допустимо, щоби Крути повторилися під Хустом. Нам лишається: – раз і на все мусимо зірвати з гнилою демократією, яка спричинила вже розвал".

Дня 2 лютого ц.р. відвідував Уряд Карпатської України й інші важніші інституції військовий аташе Швеції. Всюди, де бував висловлював признання керманичам за взірцеве ведення своїх постів, подивляв лад і спокій в нашій країні.

Наступ (Хуст). – 1939. –16 лютого.

№ 142

16 лютого 1939 р. – Стаття Василя Саблюка про роль та завдання Карпатської Січі в державному будівництві Карпатської України

Василь Саблюк

"СІЧ" – В АВАНГАРДІ

Завдання, які поставила історія перед молодою Карпатською Україною виростають далеко поза межі нашої сучасної Держави. Розбудова нашої Держави, боротьба за повну її самостійність не лишається без впливу на наш широкий загал на континенті і за океаном, що хоче у відроджені Карпатської України бачити заграву всеукраїнського визвольного зриву до волі і державности всіх земель. Бодай в інтуїції і в логіці подій така думка є безперечно вірною.

Але мусимо відразу признати, що носієм і носієм активних визвольних задумів є "Карпатська Січ". Здається, що весь наш найактивніший і найбільше відданий елемент згуртувався в "Січі", щоб від мрій і доктринальних диспутів про "волю" і "чин" перейти до реалізації єдиної генеральної ідеї – *волі України*. Це не є жадна проблема, щоб її треба було підтримувати шляхом агітації; її підсвідомо відчувають маси і настирливо допомагають зробити зі "Січі" опору боротьби (...)*.

"Січ" стала дійсно національною гордістю, стала надією на велике майбутнє. Відроджується традиція Січових Стрільців скрізь по темних селах, що ще нишком сусідові оповідають про схований десь в стрічі "дараб", щоб "шитких угнати вон сесім дарабчиком". 20 літ чекав він у стрісі і ще "почекать мало", але підуть у бій з ним.

Так самочинно без програми виростає легенда "Січі", її революційний розмах і сила. Росте, як в році 17-му, любов до старого козацького ремесла, до збройної боротьби. Чи зуміють керманичі використати цей запал і розгін нашої стихії, щоб скермувати її в творче русло, покаже недалеке майбутнє.

Але мимо цього в таких умовинах, в яких працює і розвивається "Січ" треба надлюдських сил і волі доконати тих завдань, які стоять перед нею. На диво, як і в 17-му році основну ідею збройної організації зрозуміло в першу чергу "темне село" в той час, коли безліч колод під ноги тій організації, кидають "здобу денні землянки". Не думаємо, як наші сумної пам'яти батьки, скидати відповідальність за програну на карб "земляків", що "будуть відповідати перед історією". З того розсміється дитина. Ніхто зі зрадників 17-го року не думає відповідати "перед історією", а ті, що писали ще недавно псалми в честь Масарика і Бенеша – закарпатські славні поети! – нині на шпальтах своїх часописів дають їх. Чудодійні переміни! Хто з них може дійсно відчути революцію? (...).

Без виробленої програми, без точно окресленої тактики "Січ" відрухово прийняла революційну лінію у всіх ділянках життя: змінити психіку народу в боротьбі і втягнути його власними силами творити події на Карпатській Україні. Змінити їх так, щоб не інтереси груп, кляс – чи людей були засадою, але цілість нашої справи. В цьому напрямі іде діяльність "Січі". Мусимо стати на рівній лінії з нашими братами обабіч Збруча в справах загально національних, але мусимо використати можливість створити те, чого не можуть вони творити: бо моральна підготовка вояка вже нині в нас не вистарчає, а хто це каже, хоче виграти час в користь ворога.

Може тому, що чуйність грає ролю в "Січі", кожний січовик хай не по фаховому, але завше відповість, як направити недомагання нашого державного життя. Всі реформи повинні прийти, коли не

* Далі сконфісковано чеською цензурою.

хочемо мати в себе нової Еспанії в закарпатському виді, але без "Січі" вони не прийдуть. Вже хоч би тому, що ця організація ставить справу отверто і справедливо, без соціялістичних викрутасів і оправдань: або, або і дякуючи тому напорові до розвитку, до основних змін, "Січ" робить скоки, радше змушує робити їх тим, хто міг би стократ більше зробити, коли б направду мав такий контакт з масами, як має його "Січ", коли б так відчував пульс життя сьогодні, а на вперед 20 років.

"Січ" знайшла свою ціль в спільній боротьбі з масами всієї України через координацію всіх сил у націоналістичному русі, який єдино "Січ" репрезентує на Закарпатті. В кличі "Наша сила в нас самих" не треба шукати нас – слабих, старої дати і поглядів еволюціонерів, тип літеплих українців, що на вид жовто-блакитного прапору на будинку Уряду плакала ревно півгодини, мовляв, "вже нам браття старії усміхнулась доля". Сила "Січі" в її революційному розмаху, в її сприйманню життя трагічно, але й реально.

Ця сила переломлює всі обставини і вийде з розбрату і крутійства нашої дійсности ще більше сконсолідована і зі ще більшим досвідом.

Наступ (Хуст). – 1939. –16 лютого.

№ 143

17 лютого 1939 р. – Відозва уряду Карпатської України про внесення пожертв до народного фонду розбудови держави

ДО ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Відозва уряду Карпатської України

Громадяни, українці та українки на рідних землях та в розсіянню сущі.

Центральна Національна Рада Карпатської України дня 10 лютого 1939 року звертається до всіх українців по цілому світі, де б вони не жили, щоб кожний та кожна з них зложили на діло розбудови держави нашої – Карпатської України – всенародний національний даток, який, по змозі, був би рівний 1/2 (пів відсоткові) річного заробітку кожного та був сплачений по можливості негайно.

Уряд Карпатської України наведений заклик Центральної Ради дня 10 лютого 1939 засвідчив та приєднав до нього свій голос.

Додатково до цього повідомляю, що національні датки треба засилати на адр.: Підкарпатський банк в Хусті, Карпатська Україна, Pidkarpatskyj bank, Chust, Karpatska Ukrajina, де був утворений біжучий рахунок під назвою "Народний фонд розбудови Карпатської України".

З листуванням та за різними інформаціями треба звертатись на адресу: п. Сергій Єфремов, рах. директор при президії правительст-

ва Карпатської України в Хусті, Sergij Jefremov, rach. director prezydii vlady Karpatskoji Ukrajinay v Chusti, якого я повірив веденням аґенди народного фонду розбудови Карпатської України.

Вірю, що великий та жертвенний Український Народ підтримає свою молоду Державу та одностайно відгукнеться на наш заклик.

Рівночасно прошу нашу українську, а також прихильну нашій справі іншу пресу цілого світу, заклик Карпат. України передрукувати і акцію нашу належно підтримати.

В Хусті, дня 17 лютого 1939.

Слава Україні!

Прем'єр-міністр Карпатської України:
Д-р Августин Волошин, в. р.

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 382.

№ 144

19 лютого 1939 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про проведення II краєвого з'їзду ОНОКС в Хусті

СІЧОВІ ВІСТІ

УРЯДОВА СТОРІНКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ

"КАРПАТСЬКА СІЧ"

II. КРАЄВИЙ СІЧОВИЙ З'ЇЗД В ХУСТІ

10.000 Січовиків на Святі Української Зброї.

Це надзвичайно імпозантна імпреза: II. Краєвий З'їзд Січовиків та Січовичок з цілої Карпатської України в Столиці в дні 19 лютого 1939 р. був потвердженням великої побіди української національної ідеї в Карпатах з 12 лютого 1939 р. До цьої побіди спричинилися в більшій мірі Січовики і Січовички. Вони прийшли 19 лютого 1939 р. до Столиці показати свою збройну силу, яку віддадуть без застереження на услуги Батьківщини. Їх прийшло десять тисяч карних, зорганізованих, готових на накази Штабу. Хоч неможлива погода пересаджала. Вони прийшли до Столиці зі своїми прапорами по 30 кілом[етрів] пішки.

В третій годині рано Головна Команда й Штаб ОНО "Карпатської Січі" станули з прапорами в греко-кат[олицькій] церкві. Заповіджена Полева Служба Божа не могла відбутися на площі Прем[єра] Августина Волошина через неприв'ітливу погоду. Тому тільки мала частина Січовиків і Січовичок змогла зміститися в Церкві. По Службі Божій карні ряди пройшли головними вулицями Столиці. Здержувалися перед будинком Уряду, перед будинком Головної Ком[анди] "Карпатська Січ" та під "Січовою Гостинницею", де відбулась офіційна частина З'їзду.

На головній вулиці Хусту пишалася вітальна брама вся в зелені. На ній Національний Тризуб й синьо-жовті прапори. Над цілим містом мляли з дахів Українські державні синьо-жовті прапори.

На балконі "Січової Гостинниці" являється Головна Ком[анди] і Штаб ОНО. "Карпатська Січ".

МИ ХОЧЕМО ВЕЛИКОЇ ПОБІДИ

Між ними Достойний Гість, що звеличав Свято Української Збройної сили своєю особою Пан Генерал В. Курманович зі своїм ад'ютантом. Головний Комендант Дмитро Климпуш отпирає цей імпозантний здвиг. Паде остре: Струнко! Прапор йде! Представник УНО, а Німеччини – пор[учик] Доскоч, вносить на балкон прапор, який передає Українське Національне Об'єднання для ОНО. "Карпатська Січ".

Пор[учик] Доскоч передає цей прапор до рук Головного Коменданта Організації Народньої Оборони "Карпатська Січ". Здвиг витає п. мін[істр] Ревай. Від їх Експ[енції] Єп[архії] Наряді і від грекокат[олицького] духовенства промовляє о. Зореслав. Від січовиків п. Потушняк. Для оцінки політичної національної свідомости українського села в Карп[атській] Україні подаємо дещо з привіту селянина Січовика: "Волею своєю Карпатська Україна стала вільна. Не помогли інтриги Мадярщини, Польщі, не помогли підступи Праги. Щоби боротися і побіждати погубні течії старого покоління і пустити молоде, нове покоління на цей шлях, який воно вибрало: шлях геройства і посвяти. Старий світ мусить бути знищений ... Нас не заверне ніхто!" Від жіночих відділів "Карп[атської] Січі" говорить Гол[овна] Референтка п. Тисовська: Наша Ідея побідила. Доказом цього це ряди Січовиків – січовичок в цілій Карп[атській] Україні. Над нами синьожовті прапори, під якими підемо шляхом Львів-Київ.

РЕВОЛЮЦІЯ НЕ СКІНЧИЛАСЬ ...

По цім промовляв секр[етар] п. Прем[єра] Іван Рогач: Вислід наших змагань – це Вільна Соборна Незалежна Укр[аїнська] Держава. Він буде такий незалежний від того чи подобається це кому, чи ні ... Факт, що сьогодні виступаємо в своїй державі, накладає на нас великий обов'язок. Ми зав'язок Великої Української Держави, який буде зав'язок така буде доля цілої Української Нації. Січовики, на Вас дивляться большевицько-московськими варварами катовані брати, на Вас дивляться гнані найманцями Українці-Революціонери, ми приріkаємо перед Всемогутнім Богом, перед Українською Нацією, що всі сили віддамо на розбудову Української Держави. Між політичними працівниками мусить бути здорова націоналістична споєність. Ми є вповні відповідальні за свої вчинки. Ми будемо нести прапор нашої політичної боротьби. Опершись на свою оборонну силу Січ. *Будьмо свідомі, що революція, що зачалася шостого жовтня минулого року не скінчилась.*

ПРОМОВА, НА ЯКУ ЧЕКАЛИ ТИСЯЧІ

На балконі з'являється пор[учик] Штабу Петро Чорний й оголошує п. Генералові Курмановичеві:

"Пане Генерале, голошу слухняно, що Українські збройні сили чекають на Ваше слово".

Пан Генерал говорить:

Мені припала велика честь повитати Вас. Між нечисленними Генералами лишився Я. Це, що бачу сьогодні в Карпатській Україні, підносить мій запал в дальшій боротьбі.

Цьому клаптеві Української Землі припало велике завдання: вести весь нарід до остаточної перемоги. Це що сьогодні бачу тут, дає мені певність, що Український Нарід на все не завагається. Не піддавайтеся чужим підшептам. Не дайте стоптати українського прапору. На Вас дивиться ціла Україна, на Вас дивиться цілий світ. Ми Українські Націоналісти переконанні, що Карпатська Україна не заведе.

З'ЇЗД ПРОВІДНИКІВ О.Н.О. К. СІЧ.

По обіді відбулась друга частина З'їзду, сходини всіх окружних і районових провідників Карпатської Січі в Салі СІЧОВОЇ ГОСТИННИЦІ.

Цю частину З'їзду вшанували своєю приявністю Пан Прем'єр, Ген[ерал] Курманович, мін[істр] Ю. Ревай та Німецький Конзуль в Хусті. Відчитано ряд програмових рефератів. Др. Росоха: Ідеологічні підстави "Карп[атської] Січі". Поручик Чорний: "Військові завдання "Карп[атської] Січ", П. Маслюк: Народня господарка Карп[атської] України. Інстр. п. Химинцева: Організація жіночих відділів О.Н.О. "Карп[атської] Січі", пор. Кедюлич: О.Н.О. К.С. та її політичні завдання, Січовик Потушняк відчитує Комунікат О.Н.О. "Карп[атської] Січ", пор. Тацинець: відчитує резолюції З'їзду. Всі резолюції і реферати подамо в найближчому числі "Наступу".

Наступ (Хуст). – 1939. – 23 лютого.

№ 145

19 лютого 1939 р. – Постанови II-го крайового з'їзду Організації Народної Оборони "Карпатська січ"

З II Краєвого Січового З'їзду О.Н.О. "Карп. Січі"
В Хусті, 19.02.1939*.

ПОСТАНОВА II. З'ЇЗДУ ОНО КАРПАТСЬКА СІЧ
В Хусті

1.Спираючись на традиції II. з'їзду народовецької молоді в Мукачеві і в липні 1924** та першого з'їзду Січей в жовтні 1938 р.,

* Написано рукою сірим олівцем.

** Має бути 1934 р.

Карпатська Січ твердо стоїть на ґрунті ідеології, програми і організаційних принципів Українського Націоналістичного Руху.

2. Виходячи з постулату суверенности Карпатської України, Карпатська Січ рішуче протиставиться кожному замаху на Самостійність Української Карпатської Держави та право Українського Народу самому порядкувати своїм життям.

3. В ювілейному двадцятому році проголошення Соборности Українських Земель з'їзд хилить голову перед найвищим ідеалом Української Нації – її Соборністю та Великодержавністю.

4. Виходячи з переконання, що одним з перших обов'язків цивілізованого світу є знищення його найбільшого ворога – московського большевизму, Карпатська Січ жадає від Влади, щоб вона зробила відповідний натиск на уряди союзних Чеського й Словацького народів, щоб федерація приступила до антикомінтернівського пакту.

5. З'їзд з радістю стверджує міжнародну актуалізацію української справи та заявляє, що розв'язка східно-европейського питання можлива тільки через прийняття української концепції розподілу Сходу Европи на національні держави.

6. З'їзд констатує, що остаточний розвал московської імперії та звільнення поневолених нею малих націй можливе тільки коли вони згуртуються в своїй боротьбі навколо України, та кличе ці народи до активної співпраці з Українським Націоналістичним рухом.

7. З'їзд стверджує невпинний зріст і посилення визвольної боротьби на всіх українських землях та розгорнення організаційної праці на еміграції під стягами Українського Націоналізму, пересилає гарячий привіт його борцям та закликає всіх, хто ще стоїть осторонь, об'єднатись під цими стягами.

8. Карпатська Січ визнає, що тільки випливаючий з українського націоналізму мілітаризм піднесе Українську Націю з нинішнього морального й політичного упадку і дасть їй силу створити власне життя на Сході Европи, та забезпечить належне місце на арені світової історії у змагу з найсильнішими народами.

9. Уважаючи, що тільки доктрина, організаційні методи та практики українського націоналізму можуть упорядкувати державне, господарче і культурне життя Карпатської України, Карпатська Січ жадає від Уряду послідовного застосування їх в кожній ділянці.

10. З'їзд висловлює віру, що Перший Сойм Карпатської України закріпив в конституції Карпатської України Суверенні права українського народу, які він здобув.

11. З'їзд уважає одним з перших завдань Сойму Карпатської України переведення ревізії дотеперішньої господарки в країні, витвореної колоніальним режимом Праги, парцеляцію великої земельної власности та запровадження політики суворої економії, що відтяжить дефіцитовий державний бюджет.

12. Карпатська Січ вітає заложення Українського Національного Об'єднання на основах ідеології та програми українського націоналізму та сподівається, що воно не схибить з свого шляху і достосується до загально-українського націоналістичного фронту.

13. Розуміючи, що Карпатська Січ є єдиною в одстоюванні кордонів та державно політичних прав Карпатської України, з'їзд домагається від Уряду включення до державного бюджету відповідної позиції на потреби розбудови Карпатської Січі та жадає її озброєння.

14. Для здобуття потрібних фондів на працю Карпатської Січі споміж громадянства, з'їзд проголошує цілокраєву збірку оборони держави між всіма верствами та групами населення.

15. З'їзд домагається пороблення Урядом відповідних заходів для виділення з чехословацької армії всіх старшин і вояків – Українців у тереторяльну армію Карпатської України під Українською Командою.

16. З'їзд стверджує, що Чеські жандарми та нотарі у ряді випадків при нагоді останніх подій, а з окрема виборів, поводились не лояльно супроти Української Держави, а з окрема допустили збройних виступів і провокацій супроти членів Карпатської Січі.

17. Карпатська Січ заявляє, що всякі вискоки нелояльних чужинецьких елементів скеровані проти Української Держави, її Уряду чи Карпатської Січі, вона чується на силі ліквідувати в корені, уживаючи всіх засобів.

18. Розуміючи, що Українська Влада, лад і порядок в Карпатській Україні можуть бути забезпечені тільки Українськими Органами, Карпатська Січ домагається негайного передання цілої служби безпеки в краю, це є жандармерії та фінансової сторожі, в Українські руки, створюючи єдину державну службу безпеки, до якої Січ достарчить відповідні кадри кандидатів

19. З'їзд домагається негайного усунення з посад всіх чеських урядовців, нотарів і т.п. та заступлення їх врешті Українськими силами.

20. З'їзд домагається широкого притягнення до розбудови державного, економічного та культурного життя Карпатської України кваліфікованих сил з поміж конструктивного українського елементу інших Українських Земель чи еміграції, надаючи їм громадянство Карпатської України.

21. Карпатська Січ припоручує всім відділам якнайґрунтовніше поставити справу військового вишколу членства та передвоєнного виховання молоді в Пласті, впоюючи в своїх членів бойові прикмети й воєнні чесноти Української Нації, богобоязливість, хоробрість, самопосвяту, відвагу, мужність, лицаркість, послух зверхникам і товариськість.

22. З'їзд уважає конечним посилення організаційної праці серед жіноцтва Карпатської України, що повинно гуртуватись у жіночих відділах Карпатської Січі, та переходити в них належний військово-політичний та санітарний вишкіл.

23. Карпатська Січ припоручує всім низовим клітинам посилити політично-виховну та культурно-просвітню працю в дусі Українського Націоналізму в лавах Січі та серед найширших верств Українського Населення.

24. З'їзд вітає заокеанських братів з лав націоналістичних організацій О.Д.В.У. в Америці та У.Н.О. в Канаді, як рівно ж Український Народний Союз у Франції та У.Н.О. в Німеччині, що своєю матеряльною допомогою уможливлюють організаційну працю Карпатської Січі.

25. Служба Карпатської Січі, це служба ідеалу, за який гинули й гинуть найкращі сини Української Нації. Це найбільша почесна служба, якою Карпатський Українець зможе в нинішніх часах окупити свою приналежність до Української Нації та підтвердити, що він є гідний жити і користати з духовних і матеряльних благ Українського Народу від Дунайця і Тиси по Кавказ і Каспійське море.

ЦДАВО України. – Ф. 3575. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 39–41.
Копія. Машинопис.

№ 146

19 лютого 1939 р. – Інтерв'ю з гостем II краєвого з'їзду ОНОКС, членом закордонного проводу ОУН генерал-чотарем УГА В. Курмановичем

Пан Генерал В. Курманович
Б. Начальник Ген. Штабу Зах.-Укр. Армії
відвідав Столицю Карпатської України
(Інтерв'ю з Достойним Гостем)

– Пане Генерале, як провели Ви своє життя цих двадцять літ на еміграції?

– Я жив з надією, що часи мусять змінитися, що правда переможе – і це сповнилось. Та наша думка, що правда переможе, що великому 45 міліоновому народові не можливо відняти того, що прислуговує всім народам. Та надія і ця думка держала мене при житті. Ніколи я не відмовлявся, доки сил стане, – від тої співпраці, коли йде про національні справи.

Як тільки прийшла змога працювати для Нації, на Незалежність і Соборність України – я присвятив цій праці всі мої сили. Я гордий з цего, що можу співпрацювати. Я живу вірою: що клич – "Нація понад усе", – здобуває собі все більшу силу й він переможе.

– Пане Генерале, як приняла українська еміграція вістку про повстання Карпатської України?

– Мов той вулкан зірвався весь український народ на вістку, що Карпатська Україна стала господарем своєї землі.

Тим більше запалила ця вістка українську еміграцію, що поневіряючись по чужих краях, між чужими людьми все життя тільки надією, що все таки прийде час, коли вона зможе працювати для свого Народу, для своєї Держави, для своєї Батьківщини!

Як боєва молодь, так і старші загорілися цею надією.

В еміграції ця вістка дала віру, що вона зможе вернути в свій вільний край.

В Америці і у всіх європейських краях йде акція, яка змагає до того, щоби морально і фізично допомогти Карпатській Україні. І може ця допомога часом не відповідає розмірам, але вона є щира і сердечна.

– Пане Генерале, яка Ваша думка про вибори до першого сойму в Карпатській Україні?

– Признаюся, що нарід, який тисячу літ був в неволі займанців, які збиралися всіми силами знищити його існування, – викликував деяку здержливість щодо успіху виборів, – але перемога була величава, над усі сподівання, бо ніхто не міг сподіватися, що український націоналізм так глибоко вщеплений в цьому відламі українського народу.

Не тільки український нарід, який цілий світ був заскочений вислідом виборів. Ніхто не сподівався, що по такій довгій неволі український нарід в Карпатах виявить таке міцне своє українське "Я"!

Український нарід доказає, що він здібний бути господарем на своїй землі і керманичем своєї Держави".

– А вчерашній (19.02.1939). Січовий Здвиг, Пане Генерале?

– Не тільки виборами доказав нарід про свою зрілість, але й ним Січовим Здвигом. Українці доказали, що вміють боронити те, що найбільше, що найдорожче.

Були там люди ріжного віку, але всі вони проявили себе однаковими. Хотілося-би мати ту надію, щоби такий напрям проявило ціле життя Карп. України

Наступ (Хуст). – 1939. – 23 лютого.

№ 147

19 лютого 1939 р. – Текст програмного реферату поручика Карпатської Січі Івана Кедюлича "Карпатська Січ" і сучасне політичне положення", виголошеного на II краєвому з'їзді ОНОКС 19 лютого 1939 р. в Хусті

"КАРПАТСЬКА СІЧ" І СУЧАСНЕ ПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ

(Реферат виголошений на II. З'їзді ОНОКС)

В 1918 р. розпалася Австро-Угорська монархія Український нарід під Карпатами, подібно, як і інші народи стремів до створення своєї державности. Тому, що за Карпатами вже існувала Українська Держава, він проголосив на своїх з'їздах злуку з Україною. Вороги його одначе з цим не погодилися і спільним наступом розбили нас. Наша країна припала чехам (...)*

Як звичайно нація відроджується через молодь, тому наша молодь в 1929 році на І свойому з'їзді в Ужгороді перша проголосила, що вона є українська і є частиною великої Української Нації. Від цього часу національна свідомість українського народу пішла скорим темпом. Своє ідеологічне завершення знайшла молодь на ІІ свойому з'їзді в р. 1934 в Мукачеві, де отверто призналася до українського націоналізму.

Чехи ще все не думали резигнувати з дотеперішньої політики, хоч бачили, що реакція зростає. Масон Бенеш в 1934 році заявив у своїй промові "що доля Підкарпаття вже вирішена на тисячу літ". Але він помилився! Націоналістична молодь не дала себе застрашити словами Бенеша і на ІІ свойому з'їзді дала йому відповідь, ось яку: "ІІ з'їзд констатує, що Чехословаччина, до якої добровільно прилучилося українське Підкарпаття, за 15 літ не додержала своїх зобов'язань супроти нього, обернулася у фактичного пана нашої землі" – "ІІ з'їзд констатує, що чеська влада спекулює на гаслі автономії для Підкарпаття, переводячи свою імперіалістичну політику, та заявляє, що ніякі пародії прав українського народу не задовольнять його та не спинять на шляху до осягнення його найвищої цілі".

Як видно з повищого українська націоналістична молодь разом з часописом "Пробоєм" вже від десятка літ вела безкомпромісну боротьбу з чехами. І коли чотири велико-держави зійшлися в вересні 1938 р. в Мюнхені, щоби поділити ЧСР, то не могли знехтувати бажанням українців творити власне політичне життя і признали їм права на самовизначення. Так Карпатська Україна досягнула мрії кількадесят поколінь – бути повноправним господарем на своїй прадідній землі.

Карпатська Україна є нині вільним членом федеративної республики українців, чехів і словаків під управою української влади та українського сойму. Стара Чехословацька держава в наслідок шкідливої жидомарксистичної бенешівської політики зникла, а її організм почетвертовано,

Повстання Карпатсько-Української Держави змінило геополітичний уклад західньої і середньої Европи. Польща, побоюючись мати під боком вільну Українську Державу, яка спокушала б 7 мил[іонів] українців в Польщі, стати теж самостійними – видвигнула концеп-

* Текст конфіскований чехо-словацькою цензурою.

цію створення спільних польсько-мадярських границь. В цьому Польщу й Мадярщину підтримувала й Італія, думала, що спільний польсько-мадярський кордон буде заборолом проти Німеччини в її експансії на схід Европи. Однак ця концепція не витримала життєвого іспиту через гідну й рішучу поставу українського народу під Карпатами бути самому паном на своїй землі...

У висліді Мадярщина приступила до пакту антикомінтернівського і сперла свою політику не на Римі, але на всі Берлін-Рим, а Польща залишалася осамітнена.

Створення Карпатської України має вплив і на політику Румунії. Румунія, яка мала велику приязнь з Польщею, коли видвигнено спільні польсько-мадярські границі поставилася проти них і щораз далі тяготіє до Німеччини.

Геополітичний уклад Західньої Европи централізується в Німеччині. Німеччина своїм панівним становищем в міжнародній політиці зуміла ціпко зв'язати з собою цілу низку середньо-европейських держав та готує їх до спільного удару на Совєти. Війна з Совєтами актуалізує українське питання, бо Україна у своїй перманентній боротьбі з большевизмом є першою вирішальною силою в боротьбі з совєтською Москвою. В цій боротьбі Україна є найбільш динамічною силою і саме з нею мусить безпосередньо зв'язатися Німеччина, при чому мусить брати під увагу підметність України.

Повстання України для Німеччини є конечне, щоби мати сильного і гідного партнера на Сході Европи.

І тоді, коли з'явиться на мапі Великодержавна Україна, тоді в Европі вся політика буде крутитися тільки біля таких держав: Англія, Німеччина, Україна й Італія.

При народженні самостійності Карпатської України цілий український загал, де б він не жив, зрозумів, яке велике значення буде мати це у загальному відродженні української нації. Тому всі як один спішили молодій Українській Державі з моральною й матеріяльною допомогою, бо кожний українець на Карпатській Україні почувається дома, бо ж це українська земля. Ми не сміємо ставити справу, що Карпатська Україна лише для карпатських українців, бо вона є територією національною і є майном цілої української нації. Хто думає інакше, є шкідником нації! Карпатська Україна, як самоціль, є засуджена на смерть. Треба пам'ятати, що і чужинці правильно зрозуміли величезну вагу Карпатської України в розв'язанні українського питання. Вона є покликана до того, щоб з неї зродилась сила, щоб вона була засобом для здобуття цілої Соборної України. Карпатська Україна мусить виконати це історичне післання! Ми не винні, що немилосердна логіка історичних подій видвигнула на порядок дня не справу Східньо Українських Земель чи Галичини, але найслабшої частини – Українських Земель – Карпатську Україну. Тому ми мусимо зосереджувати на Карпатській Україні хвилево усю

нашу революційну силу, всі наші духовні й матеріальні засоби, щоб Карпатську Україну приготовляти до тих історичних завдань, які вона має виконати вже в скорому часі.

Реалізатором цих великих завдань, які падуть на Карпатську Україну, є безсумніву український націоналістичний рух, зокрема ОНО "Карпатська Січ", що без довгих вагань і роздувань станула на правильний шлях, на шлях українського націоналізму, спираючись на його доктринальних і організаційних методах. Це вона ж задекларувала на І свойому з'їзді в місяці жовтні 1938 р. Це своє становищ К. Січ нав'язує на постанови ІІ націоналістичного з'їзду в 1934 р. в Мукачеві. В резолюціях з'їзду говориться: "Визнаючи непереможну силу національної Ідеї, з'їзд стверджує, що повною причиною краху наших національних змагань були ворожі духу нашого народу, розкладаючи силу нації, руйнуючи її єдність ідеї марксизму, комунізму, клясової боротьби та інтернаціоналізму і споріднені з ним ідеї. Тому з'їзді закликає молодь стрясти з себе рештки цієї отруйної омани і стати на шлях українського націоналізму – шляхетної сили, яка одинаково скріпить українську націю внутрі та зміцнить її назовні. З'їзд закликає молодь валити рештки червоних поганських перунів та роздувати світле полум'я ідеї націоналізму.

Наступ (Хуст). – 1939. – 3,8 березня.

№ 148

20 лютого 1939 р. – Інформація для міністерства внутрішніх справ про проведення ІІ-го крайового з'їзду Організацій Народної Оборони "Карпатська січ"

ЗВІТ ПРО КРАЄВИЙ З'ЇЗД ВІДДІЛІВ О. Н. О. "КАРПАТСЬКА СІЧ", КОТРИЙ ВІДБУВСЯ ДНЯ 19 ЛЮТОГО 1939 В ХУСТІ

Влаштування з'їзду позволила дирекція поліції в Хусті виміром з дня 18 лютого 1939 число 2064, котрим підписаний поручник уніф. сторожі безпеки Юрій Попович був рівно ж повірений заступленням уряду.

ПРОГРАМА:

1. Полеве богослуження на площі дра А. Волошина в 9 год.
2. 10.00 дефіляда відділів Карпатської Січи перед владною будовою
3. 11.00 прилюдні збори перед Січовою гостинницею.
4. 14.00 в залі Січової гостинниці сходини районованих командантів Карпатської Січи.

Предсідательство зборів:
предсідник – Дмитро Климпуш,
Число учасників походу: 7.000 осіб,
Число учасників зборів: 9.000 осіб.

ПЕРЕБІГ ЗБОРІВ:

Збори відкрив в год. 11,30 Дмитро Клемпуш з Ясіня. Витав присутних і в дальших словах з'ясував значіння дня здвигу.

П. Доскоч – передав привіт від української еміграції, взивав до витривалости в дальшій праці і при тій нагоді передав проводові "Карпатської Січи" синьо-жовтий прапор.

Юліян Ревай, міністр Карпатської України – по вступних словах висловив подяку за працю і поступ, якими доказали своє довір'я до влади, і якими спричинилися до добра українського народу і краю. Ввізвав, щоб і будучині стояли все на так певному ґрунті, як то доказали при послідних виборах. Висловив надію, що і на дальше задержать ту єдність, що й дотепер.

Зореслав – Привітав здвиг від Його Екселенції єпископа Нярадія від Чину отців св. Василія, від українських греко-кат. священиків.

Потушняк – прочитав реферат на тему: Ідеологія українського народу. – В своїому рефераті вказав на розвиток українського народу взагалі, і зокрема українського народу на Карпатській Україні. Підчеркнув, яку важну роль відограла в критичному часі для нашої країни О. Н. О. "Карпатська Січ". В дальших словах звернув увагу на доцільність українського народу в Карпатській Україні і взагалі, де б він не находився. Пояснив значіння боротьби взагалі, зокрема народу Карпатської України. На закінчення вказував на потребу перебирання служби безпеки в свої руки, бо лише така чинність може забезпечити свободу народу і краю.

Ігнатко – посол сойму К. У. – З'ясував перебіг подій, які відограли ся в минулому році на нашій країні. Передав привіт від Іршавщини і взиває до підтримки в дальшій праці, яка чекає український нарід в будучому.

Тисовська – В своїй промові вказала на повинности жінок в праці розбудови нашого краю, увізвала до підтримки у всіх ділянках, що мали б служити кращій долі нашого народу.

Іван Рогач – В промові звернув увагу на події, які пройшли в минулому році. Вказав на чинність протягом 20 років, зокрема чинність українського народу. Взивав до витривалости і до праці. Намітив обов'язки, які чекають цілого українського народу в будучині, і якраз тоді, коли можна очікувати ще більшої праці, ніж праці в минулому, весь український народ повинен бути сконсолідований, щоб спільними силами працювати для ліпшого завтра українського народу.

Ген. Курманович – Привітав з'їзд "К. С." і взивав до боротьби і витривалости у визвольній праці українського народу.

По вищеуведених промовах був відспіваний національний гімн "Ще не вмерла Україна...".

Збори були закриті о год. 12,30 Дмитром Климпушом. По закритті слухачі в порядку розійшлись.

Хуст, дня 20 лютого 1939.

(Підпис Попович)

Тернистий шлях ... – С. 226–228.

№ 149

22 лютого 1939 р. – Лист М. Бандусяка до президії Української Центральної Народної Ради в Хусті про недоліки в діяльності Карпатської Січі та окремих осіб

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
ЗА КУЛІСАМИ ПОДІЙ 1937–1938 рр.

Президії Української Центральної Народної Ради
(слідчій комісії) в Хусті

Яко громадянин та яко людина, яка вважає себе реальним українським націоналістом, переконався я, що група молодих українців в Хусті, проголошуючи себе українськими націоналістами, ділає свідомо чи несвідомо на шкоду Карпатської України, а тим і цілої ідеї державности українського народу, – примушений почуваюся виступати, з обвинуваченнями проти нижче названих осіб.

Зазначую, що обвинувачення вношу проти них не з яких-небудь особистих міркувань, але виключно в публічному інтересі.

Як є загально звісно, групу т. зв. націоналістичної молоді представляють: Іван Рогач, др. Степан Росоха, Іван Роман, а з ними співпрацюють др. Галаган, Володимир Забавський, Іван Патрусь, Юліян Химинець та інші, яких поки що не викрито.

Підчеркую, що беру під увагу тільки ті факти, які сталися по дні 10 листопада 1938.

Ту групу та її членів звинувачую з слідуючого:

1) розбивають спільноту української нації на Карпатській Україні твердженням, на основі якого уважають себе одинокими представниками національної молоді, яка не погоджується з дотеперішнім веденням політичного та державного життя на Карпатській Україні, тому уважає конечним це ведення змінити. Ця група має свій секретаріат, видає часописи та веде спеціальну пропаганду.

Наглядним доказом цього є промова Івана Рогача та д-ра Росохи з дня 28 та 29 ц. м., в якій систематично послуговуються фразами: ми націоналістична молодь, ви самозванці, ми не дозволимо і подібне.

2) Надуживають організацію "Карпатська Січ" для своїх вузьких цілей, використовуючи її майна та імени для своїх неясних та підозрілих політичних цілей, сепаруючи себе на шкоду української справи від загалу українського народу Карпатської України.

Доказом того є, що Січ не лиш не поміщує, але навіть забороняє поміщувати в часописі "Нова Свобода" вісток про організаційне життя того товариства. Нехтують в тому напрямі і уряди Карпатської України, не інформуючи на пр. відділ пропаганди та преси про працю "Карпатської Січи", вимовляючися недостатком часу, при чому вистачає часу на те, щоби інформувати про ті самі справи український відділ радіовисильні в Відні. Іван Рогач надуживає також імпрез Січи, як, напримір, в Іршаві, де на січовій маніфестації говорив промову політично, виходячи з свого вузького ідеологічного погляду.

3) Заангажували Січ до торговлі (Роман і тов.), якій мусив немалу увагу присвячувати сам Комендант, і тим наумисно відвернули увагу Коменданта від точної діяльности Січи. Отже, військова організація перетворюється в торговельне підприємство, маючи свої: Січову гостинницю, січову молочарню, напис "Карпатська Січ" на незарядженім склепі при Румунській ул. 1.

У зв'язку з тим, всякі неприємності, що відбуваються у тих підприємствах, ідуть на адресу Січі: січовик наливає у буфеті, носить воду з покоїв, замітає у готелі, отже, виконує роботи, які понижують його гідність і авторитет, тим більше, що це відбувається публічно.

4) Своєю нетактністю та безоглядністю викликують ненависть до Січи як між старшим, так молодшим громадянством української нації.

Прикладом того є, що др. Юськів, який також числить себе до радикальних націоналістів, дав у Рахові наказ, щоби січовики (виключно галицькі збігці) викинули місцевого громадянина Юру Ворохту (голову Просвіти!) з Народного дому, що і сталося. Січовиків підозрівається в розбоях, було сконстатовано, що ходять п'яні, по галицькому звичаю терором видирають від жидів гроші і подібне.

5) Особисто і при помочі січовиків агітують проти офіціального часопису "Нова Свобода", мовляв, вона не вистачальна і соціалістична, називаючи її редакторів марксистами. Це твердив Забавський та Патрусь, а не таїться тим переконанням Рогач.

Доказом того є лист редакції, який був дня 29 ц. м. перечитаний.

6. Підкопують авторитет українського правительства, спеціально міністра Ревая, твердячи, що його минувшість не дає запоруку правильного ведення держави, а п. прем'єр Волошин старий і мало енергічний, тому таку владу треба виміняти.

Про це має відомости сам п. прем'єр та міністр Ревай. За границею ширять настрій, що міністрами мають бути: Росоха, Рогач та Галаган.

Ім'я особи, яка цю вістку принесла, не можу прозрадити і коли би мав бути відсуджений за клевету, тому що ця особа є мені потрібна для дальших вісток.

7) Побирають субвенції від незнаних чинників, при помочі яких удержують дві редакції (Пробоєм, Наступ і Народна Воля). В ред. Наступ є, наприклад, занято 3 особи, які дістають добру платню, що навіть не рефлектують на державну посаду. З підозрілих джерел мають много грошей на репрезентацію. Статті до тих часописів дописують люди, які не знають місцевих відносин.

Сюда належить провокативне і демагогічне писання час. Пробоєм, чого відпов. редактор Росоха не хоче спростувати.

8) Мають розбудовану сітку "невдоволення" націоналістів по селах (Рахів і Ясіня), які шкодять консолідаційній праці.

9. Ігнорують та бойкотують нашу Укр. Центр. Нар. Раду, твердячи, що це є організація соціалістів (Рогач і Росоха). На улиці і на сходинах твердять, що Народну Раду захопили самозванці, чим підкопували публічно авторитет Нар. Ради, яка може себе дати захопити самозванцями. Нині признають тільки Раду зі старою президією. Однак ця президія була й дотепер, та це не шкодило робити збори поза рамками Нар. Ради, видавати часописи і ані словом не згадати про Нар. Раду, говорити про потребу її реорганізації та закидати, що українці, бувші емігранти, не сміють входити до Народної Ради.

10) Публічно кидають підозріння, що наші урядники з мін. комунікацій побирають кількаразові незаслужені платні та підозрівають їх у корупції, (доказ: Бабота і Романюк).

11) Витворюють партійництво видаванням часопису "для селян і робітників" із закликом: гуртуйтеся коло часопису "Народна Воля" – не згадуючи ні словом про Народну Раду.

12) Оперують брехливими твердженнями та знеуживають імени прем'єра: Рогач послуговується безпідставно і без відома п. прем'єра наказом "з розказу п. прем'єра", Роман – твердив, що пан прем'єр дав згоду, згл. знає о цілях побуту дра Галагана у нашім краю.

13) Є підозріння, що виносять урядові тайни з міністерства шкільництва.

14) Не респектують наказів уряду, приміром чого є: поширювання часопису "Наступ" без предложения до цензури, поширювання конфіскованої афіші, як це ствердив дир. Белей та інж. Романюк.

15) Послуговуються січовими та державними автами для своїх приватних цілей (Рогач і Росоха).

16) Рогач виужив доброти п. прем'єра та дістав від него звільнення від кавції на часопис "Наступ", який за свою писанину мусив бути конфіскований.

17) Творять напрямні націоналістичної молоді, яка для нашого відродження нічим не причинилася, бо її члени тільки колись критикували і лаяли наших людей, підозрівали їх із запроданства, називали їх безхребетниками і подібне (Штефан, Бращайки, Ревай та др.).

18) Роман – надужив січових грошей у висоті 100.000 Кг, які видав на інші цілі, чим они були призначені. В Хусті є комітет збігців, який міг галицькими збігцями зайнятися, але чому він би те робив, коли Роман удержував їх у Січі. Тим знеможливив організаційну розбудову Січі на провінції, з чого настало велике обурення і розчарування.

Рівно ж пошкодив Січ о півміліону корон, бо, покликуючися на своїх партійних поновласників, не постарив вчас рахунків для закуплення потрібних предметів з бюджету ЦПО (цивільна протипов. оборона).

Тим собі здобув так велику симпатію галичан, що опираючися на них, не хоче послухати розказу команданта і уступити з функції, на яку абсолютно не годиться та якої надуживає.

Доказ: звіт команданта Клемпуша.

19) І. Рогач – закликав січовиків розбивати вікна, бити жидів по морді та зривати чеські прапори. Внаслідок такої вихови січовики билися з вояками і поліцією (доказ: Бабота і Шабельський).

20) Перетягають із державного пропагаційного бюра наймолодші сили, змагаючись цим свідомо підорвати працю пропагаційного відділу. Приклад: Горзо, а особливо Василь Потушняк, який був вирекламуваний владою з війська, щоби стати на чолі пропагаційного відділу в окрузі, був реквірований ред. часопису "Наступ".

21) Рогач – знеужив січового з'їзду в Іршаві і замість організаційної промови, говорив промову політичну.

22) Рогач і Росоха відбувають збори без дозволу уряду, до чого самі признаються.

23) Твердять, що вони не відповідальні люди, то ж можуть робити що хотять, як це вчора заявив Рогач.

24) Національна оборона в Ужгороді приготовляла бунт проти нашої влади, про що має відомости інж. Романюк.

25) Рівно ж приготовляли бунт січовиків проти нашої влади в Хусті, твердячи, що її треба за кажду ціну змінити. Відомости про це має загр. редактор укр. часопису, якого ім'я довірочно можу прозрадити.

26) Із Січи витворили конспіративну організацію, яка веде свою роботу у т. зв. розвідчім відділу, про чинність якого відмовила подати звіт командантови. Та конспіративна робота є керована із-за границі і за чужі гроші.

27) На днях Рогач проголосив, що він лиш тому є при пану прем'єр-міністрови, бо це йому наказала "Організація Українських Націоналістів" – отже, загранична партія. Доказ: др. Попович.

22. II. 1939 Др.Бандусяк

(Опубліковано мовою оригіналу)

Карпатський край (Ужгород). – 1995. – № 5–8 (трав.–серп.). – С. 36–37.

№ 150

22 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про діяльність Карпатської Січі

"КАРПАТСЬКА СІЧ"

Організація Народної Оборони "Карпатська Січ" в Карпатській Україні – прийняла назву, яка зв'язана з українською традицією Запорозької Січі на Дніпрових порогах.

Командантом Карпатської Січі є Дмитро Клемпуш, наймолодший з трьох ясінських братів, що під час визвольних змагань "Гуцульської Республіки" відіграли визначну ролю в будові Української Соборної Держави.

Карпатська Січ вже по Віденському арбітражі, в перших початках свойого існування, виявила себе як організована і вповні віддана урядові Карпатської України частина.

Члени Січі стояли на сторожі безпеки Карпатської України і забороняли чужій агітації опановувати терен Карпатської України! Вони переловлювали мадярські і польські летючки, що великими масами діставалися підкупленими людьми на територію Карпатської України!

"Карпатська Січ" фізично боронила прикордонні села Карпатської України від нападу терористів на карпатоукраїнське населення. Члени Січі врешті дуже причинилися до додатнього висліду виборів. Вони об'їздили майже всі села і своєю пропагандою підтримували уряд Батька Волошина. "Карпатська Січ" являється під сучасну пору сильним моральним фактором в політичному і громадському житті Карпатської України.

19 лютого ц. р. відбувся другий Краєвий З'їзд "Карпатської Січі", який наглядно показав живучість, здисциплінованість та вірність українській національній ідеї широких кадрів Організації Народної Оборони. До Хуста з'їхалося 7 тисяч членів, що прибули незважаючи на погану погоду. Іменем уряду привітав з'їзд міністр Юліян Ревай. Зворушливим моментом з'їзду був виступ ґенерала Курмановича, що приїхав як гість із Відня, де перебував на еміґрації по розвалі Української Держави. Карні рядовики Січовиків одушевлено вітали дорогого гостя як того, що мужньо витревав у боротьбі за ідею незалежности.

Бюлетень пресової служби Карпатської України Ч. 22(27). Хуст 22. лютого 1939. Стор. 2.

ДАЗО. – Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 970. Арк. 14.

№ 151

22 лютого 1939 р. – Вказівка Іршавської Окружної команди ОНОКС щодо уточнення членів місцевихі районних команд ОНОКС та їх відповідальності за порушення військової дисципліни

КОМАНДА ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНЬОЇ ОБОРОНИ "КАРПАТСЬКА СІЧ" В ІРШАВІ

Число: 131/39. Іршава, 22 лютого 1939.

ВСІМ РАЙОНОВИМ, КОШОВИМ І ПРОВІДНИКАМ ВІДДІЛІВ ОНОКС ІРШАВСЬКОЇ СІЧОВОЇ ОКРУГИ!

1) найпізніше до дня 15 березня 1939 подати Окружній Команді ОНОКС в Іршаві точний список своїх членів на приложених друксортах.

2) найпізніше до 15 березня 1939 доставитися до Окружного Команданта ОНОКС в Іршаві та як що так до тепер не вчинили зложити на його руки січову присягу;

3) найпізніше до дня 15 березня 1939 подати точний звіт всіх своїх матеріяльних засобів (каса, домівка і др.), скількість зброї та уніформованих членів.

Наказується дальше всім членам відділів ОНОКС іршавської січової округи, котрі скінчили військову службу та як військовики були аспірантами, або ж мали старшинський ступінь, щоби подали негайно зголошення через Окружну Команду ОНОКС в Іршаві, адресоване Головній Команді ОНОКС в Хусті (інструкторсько-вишкільний реферат), щоби їм був признаний такий же старшинський ступінь в ОНОКС.

Наказується дальше всім районовим, кошовим та провідникам відділів ОНОКС іршавської січової округи, щоби в найкоротшому часі предложили Окружній Команді ОНОКС в Іршаві писемно та здопорученням тих своїх членів, що скінчивши військову службу, досягли якого-небудь підстаршинського ступня або з огляду на свою працю в ОНОКС такий ступінь би їм міг бути признаний, щоби Окружна Команда ОНОКС в Іршаві, могла їх іменувати підстаршинами ОНОКС, евентуально військ[овий] підст[аршинський] ступінь признати.

Звертається увагу, що згідно з параграфом 1 старшинського правильника С.В. 7-7/39 члени ОНОКС має право до свойого старшинського ступня лише тоді, коли йому цей ступінь осібним актом надано. Усі підстаршинські і старшинські ступні, одержані в одній з армій, набувають в ОНОКС правного значіння лише тоді, коли вони зістали правно в ОНОКС узнані.

Подається до загального відома, що всі письма, подавані до Головної Команди ОНОКС, треба спрямовувати через Окружну Команду ОНОКС в Іршаві.

Звертається увагу всім районовим, кошовим та провідникам ОНОКС іршавської січової округи, що вони повинні дбати про як-найстрогіше додержування членами ОНОКС організаційної дисципліни. Заказується всякі почини та акції поодиноких членів на власну руку то є без відома компетентних провідників. Не сміється діяти нічого, що би підривало авторитет організації. Кождий проступок

того роду мусить бути докладно прослідженій, а винники потягнені до відповідальности, про що рівно ж мусить бути повідомлена також Окружна Команда ОНОКС в Іршаві.

Слава Україні!

ОКРУЖНА КОМАНДА

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1. Машинопис. Друкований примірник.

№ 152

24 лютого 1939 р. – Циркуляр Міністерства для господарських справ Карпатської України в Хусті про надання щомісячної статистики безробітних

24 лютого 1939 р.
м. Хуст

Предмет : Місячні статистики безробітних.

ВСІМ ОКРУЖНИМ УРЯДАМ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Пригадується Вам повинність точного предкладання місячних виказів о кількости глядачів праці, які окружні уряди предкладали раньше краєвому урядові. Всі розпорядки, які були (окружним) * урядом видані в цьому ділі, є важні і на далі, а точне предкладання статистичних дат нашому ресортові є особливо тепер дуже важне.

Рівночасно дається Вам до відома, що в Хусті засновується краєвий державний уряд праці, якому будуть річево підлягати всі окружні посередні праці. Відносне розпорядження буде видано в найближчих днях – краєвий державний уряд праці вже фактично фунгує, а міститься в Хусті, вул. Ласточна ч. 2.

За міністра:

Помітка: Сьогодні. Ліхтей.

Державний архів Закарпатської області. – Ф.263. – Оп. 4. – Спр. 1747 – Арк. 27. Ротапринт.

Карпатська Україна (1938–1939): Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 197–198.

№ 153

25 лютого 1939 р. – Інформація міністерства внутрішніх справ уряду Карпатської України про зміст угорської пропаганди на території автономного краю

Міністерство внутрішніх справ Підкарпатської Руси в Хусті.
549/Впрез./1939 В Хусті, дня 25. лютого 1939.
Довірочне
Мадярська іредентистична пропаґанда-інтервенція в міністерстві закордонних справ.

* Слово "окружним " написано олівцем замість закресленого слова "краєвим".

Президія міністерства внутрішніх справ просить отсим о інтервенцію на міністерстві закордонних справ в Празі в слідуючій справі:

Від часів рішення віденських арбітрів мадярська пропаґанда як пресою, летючками так і радіом невтомимо приготовляє почву для конечної ревізії границь в рамках бувшої великої Мадярщини. Середники до цего не вибирає і послуговується різними методами. Так, для прикладу в Ужгороді виходячий "Карпаторусский голос", орган фенциківських чорносорочників, далі "Русскій вістник", "Русин", "Карпаті Модьор Гірлоп" поміщують лише статті слідуючого змісту: "Чехо-Словакія капитулирует", "Неспокойствія на Карпат. Украині", Украинскій терор, Нужда на Карпатах, Провокація "сичевиков", Прага забавлюется, Украинскые бандити, Комедія виборов на Карпатах, Невіроятний терор, Убійцы "сичевики", Карпатская Русь і мазепо-аваньтюристы, Выборы на Карпатской Руси – сплошная мистификація, Волошин предатель, Ревай обивает пороги... На Карпатах толко Сватек, Украинскые "патріоты" в Праге, Сибірскій опыт на Карпатах. Чешскіе пани, Швейк с Мазепой ссоряться і т. д. цілий ряд на цілих сторінках поміщених підбурюючих стать. (Підчеркується, що особливо ці чотири часописи у великій скількости є мадярськими агентами і пограничними офіцерами перепаковані на тутешню територію).

З початку прямо тероризували мешканців Карпатської України вістками окупації аж до Ужка (план спільної польсько-мадярської границі), де театрально виступнюваний час окупації мінявся з місяців в тижні, дні, а навіть і години. До цього приключовалася безпощадна пропаганда летючками і шепотом, розширювана добре плаченими агітаторами, або принагідно зисканими людьми через подарунки (припад розділювання пакунків з життєвими потребами в шаланецькому лісі), які свідомо, або навіть і несвідомо стали настроями цеї безоглядної і для нас крайньо ворожої агітації. Ця тендеційна акція довершилася саме в моменті історичного значіння фальсифікацією урядової виборчої листини, яка мала на ціли в часі виборів викликати паніку та згіршити внутрішню ненависть між урядовими колами і бувшими руськими провідниками.

Словом Мадярщина, не жаліючи грошей, людських жертв, невтомно працює надалі для досягнення своїх 20 річних цілей. Всякими способами і фантастичними видумками старається підкопати авторитет цілої Чехо-Словацької республики, а зокрема Карпатської України, поодиноких міністрів, о. прем'єра Др. Волошина, і цілого українського загалу.

Скреслює чесько-українські відносини, описує жахливі припади видуманого терору Січовиків та чеських жандармів, причім всюди підчеркується, що Карпатська Україна є здібна, як господарського так і культурно-політичного життя лише в рамках Мадярської дер-

жави. Ця систематична іредента осягнення думка спільних границь з Польщею не лише підкопує авторитет цілої держави, але і знеможливлює добрі сусідські відносини в кожному напрямку.

Виходячи з цего є бажаним катеґорично вимагати в будапештської влади в цій справі негайної направи, застановлення ворожої агітації в цілі зискання карпато-української території і загостреної кампанії проти ЧСР для уможливлення будучого мирного співжиття з нашою федерацією, а тим самим і Карпатською Україною.

Матеріал предкладаю в прилозі.
За міністра внутрішніх справ:
(підпис)

ДАЗО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 1–3. Оригінал. Машинопис.

№ 154

26 лютого 1939 р. – Лист міністра закордонних справ Угорщини Іштвана Чакі угорському послу в Німеччині з роз'ясненням недопущення знищення лісів карпатоукраїнським урядом

Будапешт, 26 февраля 1939 г.

ПИСЬМО МИНИСТРА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ ИШТВАНА ЧАКИ ВЕНГЕРСКОМУ ПОСЛАННИКУ В ГЕРМАНИИ ДЁМЕ СТОЯИ

Соблаговолите в соответствующей форме сообщить на Вильгельмштрассе следующее:

По общему мнению, державы оси оказались в положении обороны, что чувствуется также и венгерской общественностью. В экономическом отношении две державы оси также находятся в тяжелом положении, что оказывает свое влияние на Венгрию. При таких обстоятельствах желателен какой-либо предварительный жест, могущий дать венгерскому правительству возможность предпринять дальнейшие шаги по установлению самых тесных отношений между двумя странами.

Возможности для такого жеста представляются мне в связи с Русинской областью, предполагая, разумеется, что это будет сделано не слишком поздно. Разъясните, что Карпатская область имеет для нас важное значение не для установления общей с поляками границы, а потому, что мы не хотим допустить истребление лесов так называемым украинским правительством. Таким образом, мы стремимся не к завладению Карпатским хребтом, а к тому, чтобы Русинская область до верхней границы лесов входила в состав Венгрии.

Истребление лесов действительно представляет чрезвычайно серьезную опасность для Большой Венгерской низменности, ибо, имея в виду годовые осадки, достигающие в среднем 1400 мм, это истребление может привести к тому, что низвергающаяся со склонов вода смоет плодородную почву и превратит всю Русинскую

область в карстовую область, а район за Тиссой, который является у нас одним из богатейших с точки зрения производства пшеницы, – в заболоченный край. (Здесь попутно замечу, что вам надлежит подчеркнуть, что этот аргумент отнюдь не является новой выдумкой. Он был подробно изложен в меморандуме венгерской делегации на мирных переговорах, который был направлен председателю мирной конференции по вопросу о гидрографическом единстве Венгрии. См. стр. 350 и последующие в книге "Мирные переговоры". Нота № XXXII.) Мы имеем сведения, что такая опасность существует, ибо правительство Волошина хочет покрыть дефицит бюджета за счет разработки лесов. Если эти разработки превратятся в хищническое истребление, первые признаки чего мы уже наблюдаем, то венгерское правительство вынуждено будет выбирать между бездействием, что неминуемо будет означать самоубийство, и действием. Безусловно, будет избрана последняя альтернатива.

В связи с зависимостью водного режима Большой Венгерской низменности от Карпат в Трианонский мирный договор по просьбе венгерской делегации был включен параграф о контроле за водным режимом. В 20-х годах не представлялось вероятным, что Большой Венгерской низменности может угрожать другая опасность, кроме потоков талой воды из Новой Румынии, как это случилось во время катастрофического наводнения 1922 г. На основе уроков этого наводнения строилась работа Comission des Regimes des Eaux. Трудно себе представить возможность заключения с Карпатской Украиной соглашения, регулирующего разработку лесов. Таким образом, нам не остается ничего другого, кроме как обратить внимание Берлина и Праги на опасности, связанные с уничтожением лесов, и если эти усилия окажутся тщетными, то прибегнуть к средствам самозащиты.

Ваше Превосходительство может заверить Вильгельмштрассе, что в случае присоединения Русинской области пожелания Германии в отношении коммуникаций в сторону Восточной Европы будут учтены в полной мере путем включения в будущую венгерскую дорожную сеть магистралей, которые будут построены империей. Мы были бы готовы также принять во внимание их пожелания технического характера – относительно ширины проезжей части, строительных материалов и т. д.

Чаки.

Черновик. Гос. арх., М. МИД, пол. отд., 1939–33/а.–155.

Венгрия и Вторая мировая война. – С. 156–157.

№ 155

26 лютого 1939 р. – Повідомлення про окружний з'їзд Карпатської Січі у Сваляві

ОКРУЖНИЙ СІЧОВИЙ З'ЇЗД У СВАЛЯВІ

В неділю 26.02. ц.р. відбувся у Сваляві перший окружний Січовий З'їзд. Вже від ранку напливали здисципліновані ряди січовиків і січовичок з найближчих околиць. Властива сила січовиків приїхала поїздами зі скотарського – воловецького району і частина з веречанського. Січовиків зі Страбичова, коли проїздили окуповану мадярами територію, українське населення тієї території витало з великим ентузіазмом. Із Керецьких, Березника і дусинської ріки приїхали січовики автобусами. Район нижньо-веречанський і жденієвський спізнив Службу Божу, а по тому, що ще досі невисліджені типи виколеїли у Жденіовій вузькоторовий поїзд, який їхав по січовиків. Із Полянської долини приїхало около 600 січовиків.

З'їзд почався збіркою на площі коло станції. Звідти вимашерували карні відділи січовиків до міста на Службу Божу, що відбулась на подвір'ю Торговельної Академії. На просторій площі під голим небом у висоті 8 м пишався престіл, прикрашений національними стягами. Службу Божу відправив о. Чекан і виголосив високо патріотичну проповідь. Рівночасно відбулась Служба Божа й для вірних православних. Відправу в українській мові відслужив о. Мацко.

Перед Службою Головний Командант в асисті П. Чорного, пор[учика] Кедюлича, чот[аря] Кетоського* приняв звіт від окр[ужного] команданта О.Немеша. Стан січовиків і січовичок на Святі був 2,290, котрі брали участь в дефіляді.

Під час Служби Божої о. Чекан посвятив прапор Січі, котрий дарувала Жіноча Референтура – Карпатської Січі в Сваляві Окружній Команді. Зворушуючою була хвилина передачі прапору, коли Гол[овний] Командант перебрав жовто-блакитний прапор з націоналістичним тризубом з рук п.Горбачевської і передав окр[ужному] Командантові зі словами: "Держіть його й бережіть його до послідної каплі крови".

Точно о год. 10.30. почалася дефіляда, котру провадив сот[ник] Клименко. З балкону Сільського Дому, прикрашеного національними прапорами і емблємами, відібрав дефіляду Гол[овний] Командант в асисті окр[ужного] Команданта і представників зорганізованого громадянства.

На чолі походу хорунжі несли новопосвячений прапор. За ними карні ряди дефілюючих січовиків і січовичок. Вже після одягу можна було пізнати, котрий відділ з якої околиці. Виріжнялися мальовничі верховинські одяги дівчат в Виш[ніх] Верецьких, Волівця і Керецьких. Дальше прекрасно машерували академісти, жіноча Січ зі Сваляви під проводом агільної Командантки п. Мільфайтової, хлопці зі Завадки і район полянський. Під час з'їзду приграваали музики зі Страбічова, Виш[ніх] Верецьких і Перечина.

* Має бути Кедровського.

По дефіляді січовики і січовички уставилися на площі перед Сільським Домом з балкону, котрого виголосили промови: Гол[овний] Комендант Дмитро Климпуш, Окр[ужний] Комендант О. Немеш, котрий вітав Гол[овну] Команду і цілий З'їзд. Промовляли ще п. Кузьмівна, пос[ол] Рісдорфер, Окр[ужний] начальник Др. Охримович і пос[ол] Іван Грига та сот[ник] Клименко.

У бадьорому і святочному настрою відійшли січовики і січовички до будови Торговельної Академії, де відбулось спільне прийняття. По прийнятті відбулися наради районових і місцевих комендантів. До повного успіху Свята у великій мірі причинилася Торговельна Академія, котра з повним пожертвованням повнила всі накази.

Свалявський.

Наступ (Хуст). – 1939. – 4 березня.

№ 156

27 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про звернення Августина Волошина до військовослужбовців чехословацької армії, які повертаються додому

Прем'єр Карпатської України звернувся до вояків, що відходять додому:

"При цій нагоді, як голова Уряду Карпатської України, почуваю обов'язок, щоб Вам усім подякувати іменем влади Карпатської України за Вашу вірну і тяжку службу, яку Ви всі чесно виконували для нашого краю, Карпатської України, і для нашої спільної, федеративної держави, Чехо-Словацької республіки.

Складаю подяку всім карпатським Українцям, що були готові життя своє положити за нашу волю, за нашу рідну мову, за нашу рідну культуру і за наше право на життя, що ніким не може і не сміє бути стоптане...

В цій хвилі згадую з глибоким зворушенням всіх тих, що за наш край і нашу державу пожертвували своє життя. Були між ними українці, чехи і словаки. Їх пам'ять заховаємо в наших серцях на всі часи.

Тим старшинам і підстаршинам і воякам, що за нашу волю в Карпатській Україні проливали свою кров, але все ж таки врятували своє життя, дякую зокрема і запевняю їх, що ані наша влада, ані цілий наш народ їх не забуде й не лише словами, але й чинами виявить їм глибоку вдячність".

Бюлетень пресової служби Карпатської України. Хуст, 27 лютого 1939.

ДАЗО. – Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 970. – Арк. 19.

№ 157

28 лютого 1939 р. – Посвідчувальний лист посла сойму Карпатської України С. Росохи

Міністерство внутрішніх справ Карпатської України в Хусті

Число: 86/ 235 аі 39. Хуст. Дня 28.II.1939.

ВЕРИФІКАЦІЙНА ГРАМОТА

Посвідчую, що пан Др. Степан Росоха, урядник в Хусті, був вибраний 12 лютого 1939 послом до першого Сойму Карпатської України і має право вступити до канцелярії Сойму Карпатської України. Тут проголосить, до якої народности він належить і підпише проголошення, яке містить в собі і присягу (обіт), постановлену параграфом 22 конституційної грамоти; що це так сталося, потвердить йому канцелярія Сойму на верифікаційній грамоті, і тоді дістане він право вступити на салю засідання Сойму Карпатської України і брати участь в його діланнях.

Ця верифікаційна грамота тратить свою силу, коли виборчий суд признав і проголосив його вибір послом за неважний.

Августин Волошин*
Предсідник влади
і міністр внутрішніх справ

Посвідчую, що власник цьої верифікаційної грамоти підписав проголошення, приписане параграфом 22 конст[итуційної] грамоти.

Хуст, дня 15 березня 1939.

*Августин Штефан***
предс[ідник] Сойму

Архів ОУН в Києві. Машинопис. Оригінал.

№ 158

1 березня 1939 р. – Інформація про роботу пресової служби та наступне засідання Сойму Карпатської України

ПРЕСА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Після віденського рішення багато змін наступило на території Карпатської України. Ворожі українському народові і його духовности газети, утримувані чужими висланництвами, врешті зникли.

---

* З лівого боку від автографу А. Волошина міститься печатка з надписом "Президія Правительства Підкарпатської Руси".

** З лівого боку від автографа А. Штефана міститься печатка з надписом: "Канцелярія Сойму Карпатської України".

На їхнє місце почали виходити нові часописи та журнали, що стали проповідувати вільному карпато-українському народові нові гасла конструктивної праці, нові ідеї живучої нації. Прийшов кінець штучних експериментів – настала нова світла доба в житті народу під Карпатами.

Преса – є це виразник духовного наставлення кожного народу. Преса є віддзеркаленням всіх проявів життя на всіх ділянках людського буття. Хто хоче пізнати Карпатську Україну, мусить заглянути до її преси.

Найповажнішим щоденником в Карпатській Україні є "Нова Свобода", що постала із ужгородської "Свободи", заложеної і редагованої нинішнім прем'єром Карпатської України Др-ом. А. Волошином. Є це офіційний орґан Українського Національного об'єднання. Редагує її тепер відомий карпатоукраїнський письменник і поет Василь Ґренджа-Донський.

Популярніше редагована є "Карпатська Україна", що виходить в Хусті два рази в тиждень. Орган призначений для селянства.

Націоналістична молодь видає свій орган "Наступ" під редакцією посла, Дра Росохи. "Наступ" виходить раз в тиждень з додатком "Народня Воля".

Літературно-мистецька громада "Говерля" видає місячник літератури і мистецтва під назвою "Говерля". Редактором є відомий поет О. Ольжич.

Драматична група "Нова Сцена", що перетворилася в державний карпатоукраїнський театр, видає ілюстрований місячник драматичного мистецтва "Нова Сцена", під редакцією братів Шереґіїв.

Чехи в Карпатській Україні видають в чеській мові тижневик "Перегляди з Карпатської України", що виходить в Хусті під редакцією Коваржіка.

В Хусті почав виходити релігійний журнал-місячник "Благовісник" під редакцією о. Сабола, що відомий під поетичним прізвищем Зореслав.

В Рахові виходить тижневик "Нація" під редакцією Дра Юськова, адвоката в Рахові.

Влада Карпатської України видає "Урядовий Вісник", в якому друкуються всі розпорядження та оголошення Уряду.

Відділ преси та пропаганди при президії влади Карпатської України видає "Бюлетень Пресової Служби Карпатської України" в українській, чеській та німецькій мовах.

Далі виходитимуть:

В Хусті виходитиме "Прочухан" – двотижневик сатири і гумору під редакцією В. Потушняка.

В Севлюші "Вісник з Рідного Краю", призначений для тих, що є поза межами Карпатської України.

Рівно ж відновить свій вихід пластовий журнал "Молоде життя".

В Празі виходить:
"Пробоєм", місячник в українській мові для молоді.
"Карпатоукраїнська Преса" (КУП), циклостилевий щоденний випуск вісток Карпатської України в чеській мові та "Карпато-українська Свобода", тижневик в чеській мові.

СОЙМ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Врешті влада Карпатської України вирішила, що перше святочне засідання сойму відбудеться в Хусті в ґімнастичній залі Української гімназії. Українці на всіх етнографічних землях нетерпеливо ждуть так важливої події в історії Карпатської України.

Відкриття сойму відбудеться в Хусті, а не так, як говорилося в серці Гуцульщини – Рахові. Дійсно це була б сатисфакція для найвідомішої частини Карпатської України, але Хуст є тепер головним містом – тож і така важлива подія може тільки бути зафіксована в місці осідку правительства Карпатської України.

Денний порядок сойму буде слідуючий:

1. Відкриття сойму.
2. Присяга членів до рук прем'єра влади Карпатської України.
3. Вибір предсідника сойму.
4. Вибір президії сойму.
5. Вибір комісій і закриття.

Засідання сойму буде тривати півтори години. Після засідання містом пройде лампіоновий похід. Офіційні гості та посли візьмуть участь в банкеті, що відбудеться в той же день вечером в січовій Гостинниці.

З нагоди відкриття першого сойму Карпатської України пошта видала поштову марку в ціні 3 кч. і пошти в Хусті та Рахові будуть друкувати листи з нагоди відкриття сойму святочною печаткою.

Бюллетень пресової служби Карпатської України.
Хуст, 1 березня 1939.

ДАЗО. – Ф.19. – Оп. 3. – Спр. 970. – Арк. 23.

№ 159

1 березня 1939 р. – Наказ військового штабу ОНОКС про формування старшинського складу Карпатської Січі та проведення вишкільної роботи у січових відділах

НАКАЗ ШТАБУ

1. З наказу штабу ч. п. 30 параграф 1. Забороняю старшинам Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" належати до якої-небудь іншої старшинської організації. Старшини О.Н.О.К.С. творять спеціяльний старшинський корпус безпосередньо підлеглий Головній Команді.

Параграф 5. Команданти Гарнізонів в Королеві над Тисою і в Іршаві подадуть негайно начальникові вишкільного Відділу програму вишколу на цілий місяць. Програма на кожний день має містити в собі вишкіл від год. 8-ї до 12-ї в полудне, і від 14-ї до год. 17-ї. Перед полуднем бойовий вишкіл в полі. По полудні може бути в касарні.

Вони ж подадуть також кілько викладовців і до яких предметів потребують. Кромі стисло гарнізонової служби і військового вишколу, вести поміч українському населенню в кожному нещасливому випадку в міру своїх можностей. Започаткувати культурну освітню працю в місцевих українських товариствах. Подати негайно звіт, як ця праця зістала уплянована, а відтак звітувати окремим звітом про висліди культурно-освітної праці щомісяця.

Головна Команда ОНО
"Карпатська Січ"
Вишкіль[ний] Відділ чп. 3/39

Хуст, 1 березня 1939 р.

Наступ (Хуст). – 1939. – 3 березня.

№ 160

2 березня 1939 р. – Звернення президії влади Карпатської України до громадян із закликом своєчасно оплачувати державні податки

ГРОМАДЯНИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Територіальні страти відступленням частини нашої землі Мадярщині ослабили нас економічно, але не знищили.

Наша земля буде жити далі, бо це наша воля.

Побудуємо нові залізниці, нові дороги і тим забезпечимо господарську розбудову всіх наших сіл і міст. Побудуємо потрібні лічниці (шпиталі), старобниці, сиротинці та інші соціальні інституції.

Добудуємо наше шкільництво, яке буде запорукою дальшого культурного розвитку нашої землі. Заложимо промислові підприємства для використання природних багатств нашої землі та забезпечимо роботу працюючому народу. Переведемо повну земельну реформу на полевих і лісових господарствах.

Вибудуємо на основі важних законів нову та ощадну державу і самоуправну адміністративу. Переведення всіх цих завдань та дальших пильних праць буде, однак, коштувати гроші, про які мусимо постаратися самі після законів о податках та оплатах.

Фінансові уряди будуть управляти всіми фінансовими ділами в межах законів на основі найвищої справедливости.

Всі податники дістануть у всіх фінансових урядах ясні інформації про свої податкові та сплатні справи; їх права та охорона будуть за кождих обставин респектовані.

Не чекайте однак, щоби Вас напоминали. Платіть добровільно готівкою у своїх податкових урядах, сільських та районних нотаріатах або поштовою щадницею. Хто заплатить всі недоплатки сейчас, будуть йому дані полегші. Пам'ятайте, що платите собі, будуєте для себе. Докажіть світу, що хочете вільно жити, що хочете працювати для утримання самостійности Карпатської України, що знаєте боротися за свою свободу і виконанням фінансових обов'язків для своєї щасливої будучности та будуччини своїх дітей.

Свій патріотизм та свою лояльність до нової і власної держави доказуйте добровільним та завчасним заплаченням податків та оплат. Плачення податків – це підтримка боротьби за свободу та незалежність, неплачення то – шкідництво, саботаж. Торговці, ремесельники та промисловці. Докажіть особливо Ви сповненням всіх даньових та оплатних зобов'язань своє щире державнотворче відношення до свобідної Карпатської України.

Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах.

Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас.

Прем'єр влади
Карпатської України
Мснр. др. А. Волошин, в. р.
Міністр господарських справ:
Ревай, в. р.

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С 383.

№ 161

3 березня 1939 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про організаційну діяльність жіночих відділів Карпатської Січі

ЖІН[ОЧІ] ВІДДІЛИ "К[АРПАТСЬКОЇ] СІЧІ" ПРИ ПРАЦІ

Дня 9 січня 1939 р. відбулися основуючі сходини. Вписалось 45 дівчат. Січовички розділені на три рої (гуртки). В 1. рою є 15 січ[овичок], в 2 – 11 січ[овичок], а в 3-тім – 13. Рої в короткому часі будуть доповненні новими членками. Районова Команда складається з таких січовичок: Анна Ткачуківна уч[ителька] коман[ди], Анна Сурупова уч[ителька] заступниця, Марія Підмалівська уч[ителька] кас. Того ж дня були відчитані такі реферати: п. Маркусьова "Завдання жінки у визвольній боротьбі", О. Коперльос: "Чистота мови", а О. Христофор: "Заклик вступати в члени січі". Значіння Січі для Укр[аїнського] Народу проголосив реферат районовий командант П.Волошук.

Жіночі Відділи Січи брали участь в ріжних святах. Багато праці приложили до виборів. У Вел[икому] Бичкові Районова Команда Жін[очих] Відд[ілів] устроїла інструкторський курс. Команда переконала, що до місяця виховає собі потрібних інструкторок, які бу-

дуть успішно вести працю між січовиками. На курсі викладають фахові сили.

Місцевий відділ у Малім Бичкові: Малий Бичків має 2 рої, рої – січовичок. Комендантка Соня Грицева, уч[ителька]. – Місцевий відділ Кобилецька Поляна 3 січовичок. Місцевий відділ Росішка 10 січовичок. Окружна, Районова і Місцева Команда, мусить присилати точні звіти з своєї діяльності кінцем місяця, як було вже сказано в інструкціях.

В початку березня ц.р. відкликає Головна Команда ОНО "Карп[атської] Січі" старшинський курс. Конкретні відомості про цей курс подамо в слідуючому звідомленні. Дня 24.02. ц.р. закінчився інструкторський курс підстаршин ОНО К.С. В цьому дні відбувся кінцевий іспит. Курсанти роз'їхались по своїх округах.

Жінки-січовички працюють. З черги основано жіночий відділ ОНО Карп[атської] Січі в Перечині. Про завдання "Кар[патської]. Січі" говорив п. С. Прокоп, учитель, Ю. Долинич, учитель та Іван Романенко, професор. Від 15 лютого ц.р. ведеться курс для інструкторок в домівці жін[очих] відділів ОНО К.С. Цей курс – це кожний день твердої, інтензивної праці.

Наступ (Хуст). – 1939. – 3 березня.

№ 162

Початок березня 1939 р. – Лист міністра Національної оборони Карпатської України Степана Клочурака до Камінського Єпіфанія Даниловича, полковника армії УНР в еміграції

Панові Полковникові Др. Епіфанію КАМІНСЬКОМУ

в Празі

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
МІНІСТР
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
ПРЯШІВ

Березня, року 1939.

Призначаю Вас Шефом Президії Міністерства Національної Оборони Карпатської України.

Рівночасно пропоную Вам виготовити проєкт організації Міністерства Національної Оборони Карпатської України і приставити мені його на затвердження.

При виготовленні проєкту мати на увазі модерну організацію збройних сил великих держав, а також і те, аби виготовлений проєкт організації МНО Карпатської України міг пригодитися, без великих змін, для ужитку в Львові чи Київі для будування збройної сили великої Української Держави.

печать Міністр Національної Оборони Карпатської України (підпис) Степан Клочурак

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74946 фп. – Т. 1. – Арк. 26. Копія. Машинопис. Дата не вказана.

№ 163

4 березня 1939 р. – Заклик Карпатської Січі до українців у всьому світі пожертвувати на фонд оборони Карпатської України

НА ФОНД ОБОРОНИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Під сучасну непевну пору всі держави світа інтензивно зброяться й видають на озброєння головокружні ціни. Від найменших до найбільших – всі держави вставляють в свої бюджетові позиції великанські суми на цілі оборони держави, розписують внутрішні позички на потреби оборони границь і територій своїх держав і колоній. Так звані демократії мобілізують всі свої сили, а головне фінанси проти авторитативних держав, щоб в слушний момент виповісти війну і її виграти. Війна ідеологічне вже ведеться всіма засобами, але до позіційної ще не час. Йде лише підготовка до неї, йде гарячкове приготовання до військових операцій на всіх ділянках.(...)

Умовою першою і найголовнішою є оборона нашої молодої країни перед нашими гнобителями. Запорукою до цього є єдино збройна сила Карпатської України, яка мусить перетворитися в регулярну армію зі всіма потрібними для цього акцесоріями. Без цього немислима оборона нашої батьківщини взагалі, а Карпатської України зокрема. Ці важливі завдання зв'язані з організацією й вишколом нашої збройної сили падуть на провід "Карпатської Січи". Допомога в утриманні нашого війська падає всеціло на наше суспільство. "Карпатська Січ" не боронить нічиїх інтересів поза інтересами української нації і від цього завдання мимо цього не відмовиться, бо це лежить в її місії.

Заклик наш передаємо цілому українському світові: збройні сили Карпатської України є малі, але духом всеукраїнські. Знаємо всі, що несе "Січ" не своїх прапорах, за що вона ломить леди вікового пацифізму і продовжує традицію боротьби за волю і могутність Української держави. Від свого суспільства "Січ" не домагається і не просить порятунку, але домагається одверто від усіх українців, бо це є їх обов'язок дати в руки українського січовика кріс і амуніцію і тоді "Січ" сміло буде відповідати за наше майбутнє і здасть перед історією іспит не так, як його здали в бурхливі роки революції 17-го наші миролюбні батьки.(...)

Задаємо, що ніхто так не тужив останніми часами за своїм військом, як українці, ніхто так не ловив найменшої вістки про

спортові організації, про на еміграції закуплені літаки. Про нашу армію на своїй землі мало хто мріяв в так короткий час. Але події прийшли, а з ними і час перейти від мрій до вчинків. Ядро армії мусить бути в наших руках, нашою силою і матеріальною допомогою в нашу армію, що віддасть своє життя за всіх вас – братів, за цілу Україну, коли впаде наказ: В рострільну! (...)

Тому наша "Карпатська Січ" не сміє просити ні від кого устійненого бюджету крім свого суспільства на наших землях і всюди сущих, а цей бюджет має бути сталим і високим. Відмовмо собі зайвих приємностей, відмовмо вигоди, коли нація є в небезпеці, для своє військо поставмо так, як стоїть військо окупантів. Карпатська Україна не буде поневолена ніколи, доки хоч одна формація буде узброєна і підтримана. Програш не дасть ціле українське суспільство. І воно ж не допустить до повторення страшної пам'яти помилок 17-го року.

Тому кличемо всіх українців: складайте на фонд розбудови Карпатської України, складайте на фонд "Карпатської Січи", складайте на свою українську збройну силу на нашій українській землі. Сповніть свій обов'язок добровільно і докажіть, що ви народ, що вийшов з боротьби з честю. Вміємо твердо по козацьки закріпити волю і її поширити.

Наступ (Хуст). – 1939. – 4 березня.

№ 164

4 березня 1939 р. – Повідомлення про закупівлю нової уніформи для членів Карпатської Січі

ОДНОСТРОЇ ДЛЯ СІЧІ

Команда Січі повідомляє, що на днях ОНО "Карп[атської] Січі" одержала нові однострої та обуву для молодої укр[аїнської] армії. Січовики дуже одушевлені цими однострояими й зараз на кожньому кроці молодого стрункого юнака, що проходжується з гордістю вулицями столиці й красується одним довго вимріяним однострюєм оборонця молодої укр[аїнської] Держави.

Наступ (Хуст). – 1939. – 4 березня.

№ 165

5 березня 1939 р. – Вимоги Чинадіївського окружного проводу УНО про призначення комендантів жандармських відділень у селах Мукачівщини

Окр. провід УНО в Чинадійові.

Ракошино, дня 5 березня 1939.

Предмет: Домагання.

ЦЕНТРАЛЬНЕ УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ОБ'ЄДНАННЯ В ХУСТІ

Домагаємося, щоби за комендантів жандармських станцій в пограничних селах були іменовані тито жандари.

1) В селі Горонда, Олексій, штабний ротмайстер.
2) В Великих Лучках, Маняк, прапорщик,
3) В Новім Давидкові, М. Тирпак, стражмістер.
4) Ракошин, В. Гощук, стражмістер.
5) Підгоряни, П. Драшкаба, стражмістер.
6) Виш. Коропець, І. Крішфолоші, стражмістер.
7) Лалово, Реднік, І. стражмістер.
8) Ромочевиця, П. Бойчук, стражмістер.
9) Барбово, М. Куклішін, стражмістер.
10) Доробратово, Баганич, стражмістер.
11) Зняцьово, М. Ігнатко, стражмістер.

В припаді повернення Росвигова, а заведення там жандармської станції допоручаємо як команданта проектованої станції штабного стражмістра Дмитра Ігнатку.

Згора наведений список єсть зіставлений із таких членів жандармерії, о котрих єсть знайомо, що пильно працювали вже в перших початках для добра нашого і добули настільки знання, що днесь суть здібні до ведення їм допоручених функцій.

Щоб досягнути повного довір'я до жандармерії в пограничних селах, єсть негайно пильне і тому домагаємося, щоб допоручення назначених було якнайскорше проведено. Щоб був захований авторитет допорученим командантам жандармських стацій, треба їм приділити таку годність, яка відповідає команданту жандармської станції.

Маємо надію, що Українське Народне Об'єднання справу порозуміє і постарається справу чим скорше перевести.

Укр. провідник УНО: (підпис – нерозбірливий)

ДАЗО. – Ф. – Оп. 3. – Спр. 163. – Арк. 36. Оригінал. Машинопис.

№ 166

6 березня 1939 р. – Інформація про діяльність Союзу карпатських українських студентів у Празі

Свідоміші українські студенти, що виїздили з Карпатської України на студії до Праги були в переважній більшости орґанізовані в "Союзі Підкарпатських Руських Студентів". Декотрі, щоби не стра-

тили стипендії належали тайно до Союзу. Початок цієї першої студентської організації датується з 1921 року. Продовж двадцяти років була це єдина організація молоді, що дуже багато поклала праці при освідомлюванні як свого студентського середовища так і народніх мас. Союз видав багато людей, що сьогодні займають визначніші місця в урядах Карпатської України, є професорами в ґімназіях, інженерами в технічних урядах і т. д.

Управа Союзу кілька разів зверталася до адміністративних чинників в Празі, щоб дозволено вживати правильну назву: "Союз карпатських українських студентів", але всі старання не увінчалися успіхом. Прага була глуха на домагання наростаючої молодої української генерації...

Хоч члени Союзу у внутрішньому діловодстві вживали назви українець, український, проте назовні не сміли. Цю назву взагалі заборонювано і іншим організаціям. Справи нераз набирали досить неприємного судового характеру. Багато разів доводилося боронити перед чеським судом національної назви нинішньому шефові пропаганди Др.. Володимирові Комаринському. Перед двома роками врешті справа дійшла до Найвищого Трибуналу і... теж без успіху.

Щойно тепер, по важких 20-х роках українська студентська організація прийняла назву: "Союз Карпатських Українських Студентів у Празі".

Бюлетень пресової служби Карпатської України.
Хуст, 6 березня 1939.
ДАЗО. – Ф. 19. – Оп.3. – Спр. 970. – Арк. 28.

№ 167

8 березня 1939 р. – Лист міністерства господарських справ уряду Карпатської України окружному управлінню в Севлюші про виділення коштів на проведення робіт з укріплення правого берега річки Тиси у районі с. Сірма

8 березня 1939 р.
м. Хуст

Предмет : Забезпечення правого берега Тиси коло Сірми.
Доповнення.

ПРИБАВКА СЕЛА НА КОШТИ БУДОВИ.
ОКРУЖНОМУ УРЯДОВІ
в Севлюші.

Село Сірма подало прохання о переведення забезпечення правого берега Тиси на охорону села та дороги до Гетені та зобов'язалося заплатити 10% на кошти будови, які будуть виносити округло 50.000.- К.

На закупно вербових фашин в селі Тростнику потребують готівки до часу ніж буде можливо окружному урядові дати їм обіцяну грошеву допомогу.

Тому просять з огляду на небезпеку, що фашини будуть продані приватним людям на огородження, а пізніше на регуляцію їх не буде можна дістати, щоб окружний уряд дозволив вибрати із вкладної книжки села Сірми суму 2500.-К для задаткування всіх приготовлених фашин.

Допоручається, щоби просьба села була по можливости прихильно полагоджена.

За міністра: *

ДАЗО. – Ф.263. – Оп. 7. – Спр. 223 – Арк. 7. Оригінал.

Карпатська Україна (1938-1939). Збірник документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 210–211.

№ 168

10 березня 1939 р. – Розпорядження єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії в Хусті Дионісія про урочисте відзначення в церквах відкриття Сойму Карпатської України

Цими днями має відбутись святочне створення першого сойму нашої молодої держави. Не мушу пригадувати, яке велике значення має сойм і які великі впливи може мати він не лише на стан держави, але й на стан церкви та релігії. Всі священики і вірники повинні в цих великих днях гарячо молитись і випрошувати у Господа Бога обільних ласк і світла божого для членів нашої влади і першого нашого сойму, котрі мають видавати закони не тільки відносно державного життя, але й відносно церкви.

В особливіший спосіб поручаю і заряджую, щоб у день створення сойму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили службу божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджую, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє отворення сойму через чверть години й у самий день створення сойму по службі божій – також через чверть години.

Дионісій,
єпископ, апостольський адміністратор.

Вісник. – 1939. – № 5. – С. 40–41.

Тернистий шлях ... – С. 245.

* Підпис не прочитано.

№ 169

10 березня 1939 р. – Витяг із доповіді Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б) про Карпатську Україну

(...) Характерен шум, который подняла англо-французская и северо-американская пресса по поводу Советской Украины. Деятели этой прессы до хрипоты кричали, что немцы идут на Советскую Украину, что они имеют теперь в руках так называемую Карпатскую Украину, насчитывающую около 700 тысяч населения, что немцы не далее, как весной этого года присоединят Советскую Украину, имеющую более 30 миллионов населения, к так называемой Карпатской Украине. Похоже на то, что этот подозрительный шум имел своей целью поднять ярость Советского Союза против Германии, отравить атмосферу и спровоцировать конфликт с Германией без видимых на то оснований.

Конечно, вполне возможно, что в Германии имеются сумасшедшие, мечтающие присоединить слона, т. е. Советскую Украину, к козявке, т. е. к так называемой Карпатской Украине. И если действительно имеются там такие сумасброды, можно не сомневаться, что в нашей стране найдется необходимое количество смирительных рубах для таких сумасшедших. (Взрыв аплодисментов) Но если отбросить прочь сумасшедших и обратиться к нормальным людям, то разве не ясно, что смешно и глупо говорить серьезно о присоединении Советской Украины к так называемой Карпатской Украине? Подумайте только. Пришла козявка к слону и говорит ему, подбоченясь: "Эх ты, братец ты мой, до чего мне тебя жалко... Живешь ты без помещиков, без капиталистов, без национального гнета, без фашистских заправил, – какая ж это жизнь... Гляжу я на тебя и не могу не заметить, – нет тебе спасения, кроме как присоединиться ко мне... (Общий смех.) Ну что ж, так и быть, разрешаю тебе присоединить свою небольшую территорию к моей необъятной территории..." (Общий смех и аплодисменты.)

Еще более характерно, что некоторые политики и деятели прессы Европы и США, потеряв терпение в ожидании "похода на Советскую Украину", сами начинают разоблачать действительную подоплеку политики невмешательства. Они прямо говорят и пишут черным по белому, что немцы жестоко их "разочаровали", так как, вместо того, чтобы двинуться дальше на восток, против Советского Союза, они, видите ли, повернули на запад и требуют себе колоний. Можно подумать, что немцам отдали районы Чехословакии, как цену за обязательство начать войну с Советским Союзом, а немцы отказываются теперь платить по векселю, посылая их куда-то подальше.

Сталин И. Отчетный доклад на XVIII съезде партии о работе ЦК ВКП(б). – Москва, 1945. – С. 13–14.

№ 170

Перша декада березня 1939 р. – Повідомлення німецького представника про господарські переговори делегації уряду Карпатської України на чолі з Ю. Реваєм у Берліні

СООБЩЕНИЕ
ОТНОСИТЕЛЬНО КАРПАТО-УКРАИНСКОЙ ДЕЛЕГАЦИИ ПОД РУКОВОДСТВОМ МИНИСТРА РЕВАЯ

По приглашению немецкого правительства, в понедельник 5 с. г.* прибыла в Берлин Карпато-Украинская делегация для хозяйственных переговоров. Во главе ее стоят министр Ревай, в сопровождении которого находились шеф печати доктор Комаринский и спец по хозяйственным вопросам Бабота. Переговоры велись с уполномоченным по этим вопросам государственным секретарем доктором Кеплером. 7 числа с. г. министр Ревай и доктор Комаринский посетили меня, после чего я их пригласил на обед. Помимо того, вечером 7 числа я был приглашен на ужин, устроенный в честь делегации ведомством Риббентропа. Мне удалось весьма обстоятельно беседовать с министром Ревай, тем более, что он, незнающий немецкого языка, мог разговаривать [только] по-украински.

Что касается переговоров, то по следующим вопросам достигнуты положительные результаты:

1. Исследование и возможная эксплуатация природных богатств Закарпатской Украины.

2. Согласие относительно поставки леса.

3. Соглашение относительно скотоводства и молочного хозяйства.

4. Перемещение 2 000 карпато-украинских рабочих в Рейх.

Карпато-Украинское правительство особое внимание уделяет предоставлению кредита, но относительно этого вопроса окончательного ответа со стороны Берлина не последовало.

Помимо этих вопросов, Ревай очень подробно изложил [информацию] относительно внутриполитического положения Закарпатской Украины, а также о попытках разных лиц и групп добиться там влияния.

В конце нашего разговора он совершенно открыто говорил о том, что группа Коновальца то и дело старается добиться там влияния. Ярый, якобы, был в гор. Хусте и все утверждал, что у него "самые лучшие связи с немецким генеральным штабом и авторитетными ведомствами". Кроме того, не было упущено также случая о том, чтобы повлиять на руководителей организации "Сич" – не-

* Йдеться про 5 березня 1939 р. Далі всі дати в документі подаються за березень 1939 р.

что вроде украинского легиона, на основании которого возникали довольно неприятные пререкания.

Самым неприятным сюрпризом оказалось для Ревая извещение государственного секретаря доктора Кеплера в Берлине о том, что Ярый, ссылаясь на Министерство внешних дел, видимо пытается вмешаться в переговоры в качестве представителя карпатоукраинского правительства. Перепроверка его утверждений о том, что Министерство внешних дел, якобы, согласилось с этим, доказала, что он все это выдумал и что Министерство внешних дел об этом ничего не знает. В общем, он пришел к заключению, что роль Ярого сильно преувеличена. Ярый обещал 1 000 мундиров, которые, как потом выяснилось, должны были быть отпущены рейхсштатгальтером Сейс-Инквардтом.

Министр Ревай просил меня передать рейхслейтеру Розенбергу свой привет и благодарность своего народа за внимание, которое рейхсляйтер уделяет украинскому народу.

Подпись – Лейбранд

ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 74–76. Копія. Машинопис. Переклад на російську мову. Дата не вказана.

№ 171

13 березня 1939 р. – Лист регента Угорщини Міклоша Горті німецькому рейхсканцлеру А. Гітлеру з висловленням вдячності за згоду на окупацію угорськими військами Карпатської України

Будапешт, 13, марта 1939 г.

ПИСЬМО МИКЛОША ХОРТИ ГИТЛЕРУ

Ваше Высокопревосходительство!

Сердечно благодарю!

Не могу выразить, как я счастлив, поскольку эта богатая ресурсами провинция – я неохотно пользуюсь высокопарными словами – действительно имеет для Венгрии жизненное значение. Несмотря на то что новобранцы прослужили всего пять недель, мы с величайшим энтузиазмом приступили к делу. Распоряжения уже отданы. В четверг, 16-го числа сего месяца, произойдет пограничный инцидент, вслед за которым в субботу должен быть нанесен большой удар.

Я никогда не забуду этого свидетельства дружбы, и Ваше Высокопревосходительство всегда может твердо рассчитывать на мою благодарность.

Дружески преданный
Хорти

Akten zur deutschen Auswartigen Politik. S. D.Bd. IV. S. Dok. N 199.

Венгрия и Вторая мировая война. – С. 158.

№ 172

14 березня 1939 р. – Декларація Августина Волошина по радіо з проголошенням незалежності Карпатської України

ГРОМАДЯНИ Й ГРОМАДЯНКИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Рішенням словацького сойму була проголошена незалежність Словаччини. Тим була змінена й міжнародна ситуація Карпатської України, яка рішенням нашого Сойму буде ще офіційно проголошена незалежною державою.

До остаточного рішення Сойму наша влада вже тепер цю нашу незалежність проголошує.

Склад уряду Незалежної Карпатської України такий: Прем'єр – Д-р Августин Волошин; заграничні справи – Юліян Ревай; внутрішні справи – Д-р Юрій Перевузник; господарство – Степан Клочурак; фінанси й комунікація – Д-р Юлій Бращайко; здоров'я й соціяльна опіка – Д-р Микола Долинай.

Нова Свобода м. Хуст. – 1939.– 16 березня.

Стерчо П. – Карпато-Українська Держава. – Торонто, Канада, 1965. – С. 134.

№ 173

14 березня 1939 р. – Телеграма Уряду Карпатської України міністру закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропу з проханням про захист Карпатської України

14 березня 1939 р.

До Міністра Закордонних Справ

Берлін, Німеччина

В імені Уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійности під охороною Німецького Райху.

Прем'єр-міністер Д-р Волошин, Хуст.

Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Канада, Торонто, 1965. – С.213.

№ 174

14 березня 1939 р. – Лист канцелярії влади Карпатської України в Празі дипломатичній місії США в Празі про проголошення незалежності Карпатської України

КАНЦЕЛЯРІЯ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ПРАЗІ

Ч.598 Прага, 14 березня 1939

Його Ексцеленція Високодостойний ВІЛБУР ДЖОН КАРР

Дипломатична Місія ЗСА,

ПРАГА.

Ексцеленціє:

В моїй компетенції повноважного заступника Карпатської України маю честь повідомити Вашу Ексцеленцію про наступне:

Після того, як Словаччина проголосила повну незалежність, Чехо-Словацька республіка перестала існувати. Тому Карпатська Україна проголосила себе повністю незалежною на основі Мюнхенських рішень, які торкаються права самовизначення карпато-українського народу, так само як і завдяки Віденському арбітражу.

Карпато-український народ жадає Вождя німецької нації та уряд німецької держави не відмовити у виявленню їхнього суверенного захисту незалежної Карпатської України.

За дорученням Прем'єр-міністра уряду Карпатської України
(підпис) Ю. Ревай, міністр
За канцелярію уряду Карпатської України в Празі:
В. Шандор, канцлер

Тернистий шлях... – С. 247.

№ 175

15 березня 1939 р. – Вказівка міністерства закордонних справ Німеччини німецькому консулу в Хусті Г. Гофманну проінформувати уряд А. Волошина про позицію III Рейху в конфлікті Угорщини з Карпатською Україною

Прошу поінформувати уряд Карпатської України усно, що з огляду на те, що мадярські війська на широкому фронті посунулися вже вглиб Карпатської України, уряд Німеччини радить йому не ставити опору. Так як справи зараз стоять, уряд Німечини вважає, що він не є в позиції прийняти охорону.

Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Канада – Торонто, 1965. – С. 216–217.

№ 176

15 березня 1939 р. – Текст конституційного закону ч. 1., прийнятого на засіданні Сойму Карпатської України

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАКОН Ч. 1.

§ 1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§ 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

§ 3. Карпатська Україна є республікою з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.

§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§ 5. Барва державного прапору Карпатської України є синя та жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§ 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півколі, чотири сині та три жовті смуги у правому півколі і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законові.

§ 7. Державний гімн Карпатської України є "Ще не вмерла Україна".

§ 8. Цей закон обов'язує зараз від його прийняття.

В Хусті. дня 15 березня 1939.

Підписали:
Авґустин Штефан, Предсідник Сойму К. У.
Авґустин Дутка, письмовод Сойму К. У.
Др. Авґустин Волошин, Президент Карп.-Української Респ.
Др Михайло Кочерган, Секретар Сойму К. У.
А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 384.

№ 177

16 березня 1939 р. – Шифрована телеграма угорського посла в Румунії міністру закордонних справ Угорщини Іштвану Чакі щодо позиції Румунії у справі угорської окупації Карпатської України

Бухарест, 16 марта 1939 г.

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА ВЕНГЕРСКОГО ПОСЛАННИКА В РУМЫНИИ ЛАСЛО БАРДОШИ МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ВЕНГРИИ ИШТВАНУ ЧАКИ

5401/14.

Весьма срочно!

Сегодня в первой половине дня меня пригласил Гафенку. Он сослался на свои прежние сообщения о том, что румынское правительство еще до последних событий изменило свою позицию, которую оно заняло в свое время в Галаце по вопросу о Русинской области. Румыния также имеет свои интересы на русинской территории. Это относится к пограничным деревням, населенным румынами, и к территории, через которую проходит железнодорожная линия Мараморош-Сигет – Коломия. С польской стороны усиленно склоняют румынское правительство оккупировать эти территории, что можно было бы осуществить с помощью войск, стянутых к границе. Они воздерживаются от этого шага по двум причинам. Между венгерскими и румынскими войсками могут произойти столкновения. Любые затруднения в Русинской области дадут лишь повод германскому правительству вмешаться, исходя из своих внешнеполитических целей, в дело окончательного урегулирования этого вопроса, а следовательно, вмешаться в польско-румынско-венгерские отношения.

Продолжение следует.

Бардоши.
Бухарест, 16 марта 1939 г.
5402/15.
Весьма срочно!

Продолжение!

Вначале возникла идея, чтобы поляки также приняли участие в оккупации. Поскольку Варшава приняла иное решение, Румыния пока также занимает выжидательную позицию. Это делается в надежде, что венгерское правительство с уважением отнесется к румынским интересам. Не имея в виду предрешать решение русинского вопроса по существу, румынское правительство через своего посланника в Будапеште обращается по-дружески к венгерскому правительству с просьбой воздержаться от оккупации румынских деревень и вышеуказанной железнодорожной линии. Оно надеется получить как можно скорее заверения на этот счет.

Перебежавший в Мараморошсигет Волошин еще в Хусте провозгласил присоединение Русинской области к Румынии. Сегодня во второй половине дня Совет министров рассматривал это предложение Волошина.

Бардоши.

Копия. Гос. арх., М. МИД, шифр. отд., 1939. (Входящая.)

Тернистий шлях... – С. 250–251.

№ 178

16 березня 1939 р. – Оголошення Міністерства Національної Оборони Карпатської України про загальну мобілізацію у зв'язку з військовою агресією Угорщини

УВАГА!

Бувші військові старшини, підстаршини й вояки, голосіться!

При міністерстві війська в Хусті утворився Генеральний штаб під проводом полк. Єфремова. Формується армія Карпатської України. Всі бувші військові старшини, підстаршини й вояки, голосіться до головної команди армії, і тому нехай не буде ні одного вишколеного вояка, який би не заоферував свої прислуги своїй Державі. Служили ми цісарям, всяким чужим президентам, то послужім тепер свому народові.

Вояки, Вас кличе рідна Держава.

Нова Свобода , м. Хуст. – 1939. – 16 березня.

Стерчо П. Карпато-Українська Держава. – Торонто, 1965. – С. 218.

№ 179

Не раніше 16 березня 1939 р. – Лист міністра Національної Оборони Карпатської України Степана Клочурака до полковника армії УНР Е. Камінського

ПАНОВІ ПОЛКОВНИКОВІ ДР. ЕПІФАНІЮ КАМІНСЬКОМУ

в Празі

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
МІНІСТР НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
Пряшів Березня, року 1939.

Призначаю Вас Шефом Президії Міністерства Національної Оборони Карпатської України.

Рівночасно пропоную Вам виготовити проєкт організації Міністерства Національної Оборони Карпатської України і приставити мені його на затвердження.

При виготовленні проєкту мати на увазі модерну організацію збройних сил великих держав, а також і те, аби виготовлений проєкт організації МНО Карпатської України міг пригодитися, без великих змін, для ужитку в Львові чи Київі для будування збройної сили великої Української Держави.

СТЕПАН КЛОЧУРАК
Міністр Національної Оборони Карпатської України.
Печать.
Міністр Національної Оборони Карпатської України.

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74946 фп. – Т. 1. – Арк. 26. Копія. Машинопис.

№ 180

Не раніше 19 березня 1939 р.– З рапорту командира батальйону чехословацької армії про боротьбу проти угорських терористів та бойові дії на Закарпатті в березні 1939 р.

(...) 15 квітня 1938 р. мене як командира 1/36 польового батальйону було послано з батальйоном на угорський кордон на території Чопа, де я зайняв призначену мені дільницю й охороняв кордон. Тут я був аж до половини липня того року. Протягом цього часу не трапилось ніяких подій. Приблизно в середині липня мене знову перевели до Ужгородського гарнізону.

1 вересня 1938 року мене знову було послано з батальйоном на територію Чопа, де я приступив до охорони кордону. Цей час уже не був такий спокійний, як у липні. В складі батальйону були солдати й угорської національності, які вже тоді були добре поінформовані про те, що частина Підкарпатської Русі перейде до Угорщини. Часто мало місце дезертирство цих солдатів. Просто ці солдати

були мало надійні. Решта солдатів батальйону – чехи й русини, які були цілком надійні.

Крім того, на нашій території діяло вже чимало угорських терористів, так що певна частина солдатів мусила бути постійно в бойовій готовності для боротьби проти цих терористів. Угорське населення в Чопі ставилось вороже до нашої армії, виявляло саботаж тощо. Кордони були з угорського боку зайняті угорським військом, так що рух на кордонах був небезпечний, тому що угорські солдати відразу стріляли, як тільки хто з'являвся.

Після оголошення віденського рішення 2 листопада 1938 р. я одержав наказ відійти від кордону до села Сюрте. Батальйонові було додано танковий взвод. Відхід відбувався в порядку аж до села Береги. Під час переходу села терористи відкрили вогонь по 2-й роті. Стріляли з дзвіниці, з школи і ще з двох будинків. Інцидент було швидко ліквідовано: один танк вистрілив по церкві, другий – по школі, а піхота очищала село. Було убито 9 угорців. Скільки було поранених, не знаю. З батальйону нікого не було ні вбито, ні поранено. В селі Сюрте населення ставилось до нас дуже вороже, не хотіло приймати наших солдатів на квартири, погрожувало, що застосує зброю.

Я діяв дуже енергійно: взяв з села кілька осіб як заложників і попередив населення, що коли буде хоч один постріл, я накажу прилюдно розстріляти заложників. Населення злякалось. Батальйон було розміщено і було дано наказ про його бойову готовність. Ніч минула спокійно, як і наступний день. Біля 18-ї години я одержав наказ перейти з батальйоном до Мукачева, налагодити евакуацію Мукачева і залишитись там аж до передачі міста угорському війську.

Перехід відбувся цілком спокійно. Батальйон прибув до Мукачева і розмістився в нових кавалерійських казармах. Евакуація Мукачева відбувалась протягом дня спокійно, а як стемніло, банди терористів почали грабувати, а при тому застосовували й зброю.

Угорське населення трималось вороже. Його націьковував проти нас колишній угорський депутат, ім'я якого я вже не пам'ятаю. Внаслідок визивного, провокаційного поводження населення, 9 листопада 1938 р. я зайняв усі вулиці міста військом з станковими кулеметами і попередив згаданого депутата, що коли населення не припинить провокаційних дій, коли будуть повторюватись постріли з боку населення і коли хоч один з моїх солдатів буде поранений або вбитий, я звелю відразу ж обстріляти Мукачово з гармат. Вулиці були зайнятими аж до 10 листопада 1938 р. до 3 годин дня, коли місто Мукачово було передане угорському війську.

Я з батальйоном вирушив до Ракошина, де став на демаркаційній лінії. Ця демаркаційна лінія для батальйону проходила від Чинадійова через Ракошино аж до Великих Лучок. Солдати і командуван-

ня батальйону були розміщені в Ракошині, тільки окремі взводи були на демаркаційній лінії. 12 листопада 1938 р. на кулеметну роту вночі напала банда терористів. 12 терористів було захоплено і допитано. З'ясувалось, що всі вони громадяни села Ракошина та що їх озброїла рушницями і гранатами угорська влада й підготувала до нападу на наші частини. Цих 12 терористів було розстріляно в селі. Крім того, було взято заложників, закрито угорську школу, усунуто угорського старосту, розпущено сільське представництво, а комісаром села я призначив одного вчителя русина.

Оскільки напади на моїх солдатів продовжувались і їх було більше (солдати поодинці не могли вночі появлятися на вулиці), я змушений був діяти проти цих банд терористів дуже рішуче. У відповідь на це угорська влада призначила за захоплення моєї особи винагороду в сумі 20000 пенге.

В кінці грудня я перейшов з батальйоном до Сваляви, де мене було призначено командиром гарнізону. Батальйон було розташовано таким чином: командир батальйону, 2 роти піхоти і кулеметна рота – в Сваляві, 3 роти піхоти – в Чинадійові та одна рота піхоти – в Неліпині, де був інтендантський склад для цілого військового батальйону. В такому складі батальйон був аж до 13 березня 1939 р.

13 березня 1939 р. вдень я одержав від командира 3-ї роти в Чинадійові донесення про те, що на території Мукачева зосереджується угорське військо і що 14 березня 1939 р. ранком має розпочатись наступ на Сваляву. Я дав наказ привести батальйон в бойову готовність, а третю роту в Чинадійові посилив двома ротами з станковими кулеметами. Крім того, до Чинадійова було послано взвод броньованих автомобілів. Командування батальйону теж перейшло до Чинадійова.

14 березня 1939 р. о 5-й годині угорське військо почало наступ на Сваляву силами одного полку. Крім цього полку, в Мукачеві був ще один полк піхоти і один батальйон мотопіхоти. Пізніше прибула й ворожа артилерія. Завдяки енергійним заходам командира 3-ї роти поручика Єлінка і перехресному вогню станкових кулеметів, ворожі частини, що вирушили з Мукачева, було відкинуто назад. Угорське командування кинуло в наступ нові частини, посилені станковими кулеметами і протитанковою зброєю, але й ці було відразу при виступі притиснуто вогнем до землі, вони зазнали втрат, і наступ знов було припинено. В цей час 2-га і 1-ша роти уже дійшли до Чинадійова. Як тільки угорське командування спробувало почати третій наступ, ще сильнішими частинами, то ці частини також було взято під сильний вогонь піхоти, станкових кулеметів, броньових автомобілів. Я дав угорським частинам підійти на близьку відстань, потім перейшов у контрнаступ і знову відкинув ці частини до вихідних позицій. В цьому контрнаступі особливо відзначився командир 3-ї роти поручик Ян Єлінек і взводний надстрокової служби Людвік

Гавелка, які з своїми частинами проникли в тил ворога і створили там паніку. В наших частинах не було вбитих, було тільки 9 поранених. На цьому 14 березня 1939 р. закінчились ворожі дії в напрямку Сваляви. Ворог намагався діяти проти флангів моїх частин, хотів охопити їх і таким чином примусити мене до відступу. Але й на цю спробу ми належно реагували, так що ворожі дії 14 березня були безрезультатні. В ніч з 14 на 15 березня 1939 р. я вислав розвідку з завданням з'ясувати, чи були частини замінені або посилені й привести полонених. Цю розвідку провадив взводний надстрокової служби Гавелка. Він пробрався глибоко в тил ворога, встановив, що деякі частини були замінені, інші посилені, і привів полонених, які розповіли, з яких вони частин, і що 15 березня вранці намічається почати наступ на Сваляву.

І дійсно, 15 березня 1939 р. угорське військо рушило знову в наступ. Хоч його прикривав дуже сильний вогонь, проте воно рухалось помалу. Особливо сильний натиск був на обидва фланги. Тому я був змушений об 11-й годині ранку 15 березня 1939 р. дати наказ про відступ. Частини відступили в повному порядку, без втрат до ущелини Берегвар, де батальйон зайняв позицію. В замку Берегвар була тоді лікарня, в якій лікувалось багато чехів, був там чеський лікар і чеські медсестри, але для евакуації цієї лікарні вже не було часу. Але, як я пізніше дізнався, нікому з присутніх там чехів нічого не сталося, вони щасливо дісталися додому. В тій лікарні від лікаря я довідався, що німецька армія окупує Чехію і Моравію. Ця звістка розхвилювала мене, але я стримався, солдатам і офіцерам нічого не сказав. Лише ввечері того дня, відступивши до Сваляви, я розповів усьому складу батальйону, що в наших історичних землях діється. Багато солдатів плакало, інші були тихі, деякі лаялись.

На території Берегвару ворог продовжував чинити опір, але потім приїхав угорський офіцер зв'язку та наш полковник генерального штабу Герман і було домовлено, що ми відступимо на територію Сваляви й залишимо її о 23-й годині. Тоді частини в порядку біля 16 години 15 березня 1939 р. відступили на територію Сваляви.

В Сваляві я одержав від командира дивізії такий наказ:

– Надаю вам ще 11/36 батальйон. З цими двома батальйонами 16 березня 1939 р. вранці проведете контрнаступ і відкинете угорське військо назад до Мукачова.

Крім того, мені було дано ще одну батарею і 60 автомашин на випадок відходу батальйону. Будучи добре обізнаним з становищем і знаючи, що проти нас стоїть ціла угорська бригада, яка має в запасі ще піхотні й моторизовані частини, я зв'язався по телефону з командиром дивізії і доповів йому про становище, як у ворога, так і своє, і вказав, що засоби для контрнаступу недостатні, що ми зазнаємо великих втрат. Командир дивізії свій попередній наказ

скасував і дав мені наказ спробувати відійти від Сваляви до Перечина, а коли це не вдасться, то відступити до Польщі. Точно о 23-й годині 15 березня 1939 р. ми залишили Сваляву. Я від'їжджав останнім із взводом броньованих автомобілів, а на околиці Сваляви вже чекало угорське військо, яке негайно ввірвалось до Сваляви. Склад, що був у Неліпині, вже не можна було евакуювати, тому що в бою я не мав на те часу, а також не було й засобів. Пізніше я довідався, що місцеве населення після нашого відходу розібрало все, що було на складі.

Я відступив від Сваляви до Поляни, де одержав повідомлення, що шлях від Сваляви до Перечина перерізаний, бо село Тур'ї Ремети було окуповане. Але я дізнався, що в тому селі перебуває слаба угорська частина і тому вирішив вчинити напад на це село, вигнати угорський гарнізон і перекинути обидва батальйони на машинах на територію Перечина. Із взводом броньованих автомашин я так несподівано напав на це село, що угорський гарнізон кинувся тікати до навколишніх лісів. Таким чином, я зміг перекинути обидва батальйони на територію Перечина. Прибувши туди, я одержав наказ зайняти на південь від Перечина оборону, щоб III-36 батальйон і частина 45 піхотного полку могли під моєю охороною відступити в напрямку Великого Березного.

Наказ, було виконано об 11 годині ранку 16 березня 1939 р., коли вже III/36 батальйон підходив. Під охороною мого 1/36 батальйону III/36 батальйон відступив. II/36 батальйон відступив з III/36 батальйоном і частиною 45 піхотного полку прямо на словацьку територію до Ублі. Таким чином, 1/36 батальйон знову взяв на себе весь тягар бою. На цій території угорське командування мало сильнішу артилерію і також авіацію. Як тільки ворог наблизився, він був притиснутий до землі вогнем, і наступ було припинено. Ворог тиснув на наш правий фланг, але був контрнаступом відтиснутий назад. На цих позиціях наші частини лишилися аж поки стемніло. А під покровом ночі ми непомітно відірвалися від противника і відступили до Малого Березного. Ворог не наважився 16 березня 1939 р. після нашого відступу ввійти до Перечина.

17 березня 1939 р. я вранці марно чекав, коли з'явиться ворог. Я виїхав особисто бронемашиною на розвідку і доїхав аж до околиці Перечина, де дізнався, що тільки біля 9 години ранку 17 березня 1939 р. угорські частини ввійшли до Перечина. Я повернувся до свого батальйону. Тільки біля 11 години ранку з'явився угорський бронепоїзд. Але як тільки моя артилерійська батарея відкрила вогонь, бронепоїзд відступив, не виконавши даного йому завдання. Ворожа піхота з'явилася в повній силі аж біля 13 години дня 17 березня 1939 р. Під її натиском з боєм ми відступили на словацьку територію до Ублі.

19 березня я вирушив з Ублі й перекинув частину батальйону на машинах до Гуменного, де батальйон здав зброю словацькій армії. Потім батальйон було перекинуто машинами до Пряшева, а звідти поїздом на батьківщину.

В боях мій батальйон зазнав таких втрат: 6 вбитих і 36 поранених. Ці поранені були відвезені поїздом до Праги. Взагалі можу сказати, що після віденського рішення і передачі частини Підкарпатської Русі Угорщині становище на Підкарпатській Русі було хаотичне. Уряд був нерішучий, слабий, кожен хотів бути паном, але не слугою. Організація "Січ" на Підкарпатській Русі ставилася до нашого війська вороже, провадила саботаж, при кожнім випадку кричала "Чехи, геть!" Хоч, мабуть, тодішній уряд Підкарпатської Русі цілком усвідомлював, що без допомоги чехів і празького уряду він безсилий.(...)

Штабс-капітан піхоти Богумір Мартін.

II/36 польовий батальйон, Микулов у Моравії.

Воєнно-історичний архів Чехословацької Соціалістичної Республіки. VKPR.

Переклад з чеської.

Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. 5. – Ужгород: Карпати, 1967. – С. 66–73.

№ 181

19 березня 1939 р. – Лист уповноважених уряду Карпатської України до прем'єр-міністра Угорщини Пала Телекі про приєднання Карпатської України до Угорщини на умовах автономії

СВЕТЛЕЙШЕМУ ГРАФУ Г-НУ ТЕЛЕКИ ПАЛ,

премьер-министру Венгерского Королевского правительства.

Будапешт

Мы, нижеподписавшиеся уполномоченные заседанием правительства Закарпатской Украины 15.3.39 г. в г. ХУСТ, посланы в Будапешт к светлейшему графу обсудить условия присоединения Закарпатской Украины.* На основе порученного и наших полномочий мы подготовили светлейшему графу следующее:

Закарпато-украинское правительство признает, что территория, называемая Закарпатская Украина, в силу исторических, геополитических и хозяйственных обстоятельств принадлежала к Венгрии и что коренное украино-русинское население получит в наше время гарантию на жизнь, если ему предоставят территориальную автономию лишь в пределах Венгерского государства.

Закарпато-украинское правительство признает, что часть населения так называемой Закарпатской Украины в период между

* Тут і далі підкреслення в документі зроблене сірим олівцем.

2.9 и 10.9.38г. высказало желание – как было за несколько столетий до этого – целиком присоединиться к Венгрии.

Для некоторой части коренного населения Закарпатской Украины слово украинец было чуждо и не признавалось; они поэтому открыто протестовали против такого названия.

На территорию так называемой Закарпатской Украины в 1918 году и в последующие годы [его] импортировали главным образом солдаты и унтер-офицеры, находившиеся в течении мировой войны на "русской" Украине.

От имени правительства Закарпатской Украины мы объявляем, что эта территория и коренное украино-русинское население просит такую автономию, которая уважает существующие в Закарпатской Украине отношения для того, чтобы эта национальность сохранилась в рамках венгерского государства, проявила свою культурность в области литературного языка, администрации, религии, школ, хозяйства и юриспруденции.

Мы заявляем, что некоторые члены Закарпато-украинского правительства хотели уже со 2.9.38 г. работать во имя установления связи для взаимопонимания с венгерским королевским правительством, но они этого не могли осуществить, так как правительство Закарпатской Украины в этом вопросе не было свободным и лишь вечером 15.3.39 г. получило такую возможность и поэтому немедленно послало своих представителей в Будапешт.

С глубоким почтением мы просим светлейшего графа принять это послание и учесть его и передать на обсуждение венгерскому королевскому правительству.

Со своей стороны мы заявляем, что мы не противимся божьей воли и просим венгерское правительство – и в прошлом поддерживающее экономически население Закарпатской Украины, – чтобы и в будущем оно оставалось внимательным к украино-русинскому населению и давало возможность квалифицированным кадрам народа Закарпатской Украины в рамках венгерского государства продолжать свою службу.

Остаемся полные уважения к светлейшему господину полные почтения:

Уполномоченные правительства
Закарпатской Украины.
Будапешт, 19 марта 1939г.
Перевели: Эрцгеди и ст. л. Залетный.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 928. – Т. 2. – Арк. 29–31. Переклад з угорської мови. Копія. Машинопис.

№ 182

27 березня 1939 р. – Свідчення інженера Михайла Гегіна про угорський терор на окупованій території Карпатської України

Копія

ПРОТОКОЛ

свідчення п. Інж. Гегіна Михайла

Я був свідком подій у Воловім в днях 21–22.03.1939. В ту ніч були мадярами застрілені на полі між дорогою та річкою Др. Фігура Степан, учитель на горожанській школі у Воловім, Д-р Завальницький, учитель народної школи там же, та ще два, прізвищ яких я не пам'ятаю. Як до розстрілу дійшло, не знаю. Наскільки мені відомо, і останнім українцям, ув'язненим у в'язниці, грозить подібне. По відомостях, які я мав, є ув'язнено багато людей.

Протокол мені прочитано (підпис)

Прага 27.03.39. Записав Д-р Юрій Гаєвський.

Докладніші відомости, на мою думку, міг би подати Д-р Фр. Штиль, окружний суддя у Воловім, який нині є в Празі. Адреса: Прага 11, Жеротінова ч.п. 1529.

З оригіналом згідно. Д-р Юр. Гаєвський (підпис)

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. – Оп.1. – Спр. 2. – Арк. 16. Машинопис. Копія.

№ 183

30 березня 1939 р. – Звернення Августина Волошина до українців Югославії

ВЕЛИКОДНЄ ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНЦІВ У ЮГОСЛАВІЇ

Христос Воскрес!

Дорогі браття й сестри!

Божому Провидінню подобалося знову досвідчити нас. Ми знову, втратили свободу, що нею втішилася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасности дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу.

Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні.

Голгофа українського народу еще не скінчена. Як Божественний наш Учитель Христос, щоб висвободити нас з неволі гріха, терпів і під глумом своїх ворогів був прибитий до хреста, а опісля Воскресенням своїм посоромив їх і закріпив правдивість своєї божественної науки, так прийде й час, твердо віримо, національного воскресення Української Нації.

До тої світлої хвилини приготовляймося, плекаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, орґанізованости, єдности. Творім національний моноліт, щоб у рішаючий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а осягнувши його, були в силі й боронили його.

З приємністю стверджую факт, що Українці в Югославії духом із цілою Українською Нацією. Вашою жертвенністю Ви вможливили нам перші хвилини нашого побуту між Вами, за це хай Вам буде від Бога заплата, а від мене щира подяка.

Вітаючи Вас, дорогі Просвітяни, з Христовим Воскресінням, чи ж можу Вам чогось кращого побажати, як тільки – щоби ми всі чим скорше дійшли до того, за чим тужить уся Українська Нація? Високо тримаймо національний прапор, а ВОСКРЕСНЕ УКРАЇНА!

Загреб, дня 30 березня 1939.

Др. Авґустин Волошин

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 385.

№ 184

Березень 1939 р. – Зі звіту командира батальйону чехословацької армії про бойові дії під час окупації угорськими військами території Карпатської України

(...) ХІД ПОДІЙ НА ДІЛЬНИЦЯХ ОКРЕМИХ РОТ

Рота в Доманинцях, командир надпоручик поліції Соукуп.

Дільниця від Ужгородського аеродрому (включно) до Руських Комарівців (не включаючи).

14 березня о 2 год. була обстріляна сторожа STOS у Довгому в напрямку від Часлівців до Геївців. Стрілянина тривала до 3 год., але на неї не реагували. Між 3 і 4 год. того ж дня обстрілювали також відділення STOS на Барвінкоші.

О 8 год. командир роти STOS* одержав повідомлення командира 12 дивізії, передане офіцером зв'язку підполковником Некузою, що угорці, розпочавши наступ о 5 год. 14 березня, підійшли до Підгорян і захопили Чинадійово. Командир роти наказує:

а) сувора готовність і посилене спостереження;

б) припинити переїзд і перехід на всіх проходах демаркаційної лінії;

в) збільшити запас боєприпасів у загрожуваних відділеннях.

О 10 год. 14 березня командир взводу STOS біля мосту в Доманинцях (старший вахмістр Голи) заявив, що з казарм колишнього 36 піхотного полку в Ужгороді виїжджає 2 угорських взводи станкових кулеметів у повній бойовій готовності в напрямку до міста Ужгорода. О 10 год. 15 хв. повідомив командир взводу STOS на ужгородському аеродромі (старший вахмістр Міскартик), що від дров'яного складу на Собранецькій вулиці в Ужгороді, в напрямку на Граховану, біля 80 цивільних осіб будують траншеї і що в цей же час в напрямку від Ужгорода на Граховану проїхало біля 60 кавале-

* STOS (straza obrany statu) – прикордонна охорона країни.

ристів у повній бойовій готовності. Згідно з цими повідомленнями було ясно, що угорці організовують наступ також з території Ужгорода. Тому командир роти зупинив транспорт дров, що проїздив Доманинцями, і звелів з тих дров скласти барикади на всіх дорогах, які мають значення для наступу. Одноразово просили військового підкріплення. Тим часом виїзд угорських військових з'єднань з казарм колишнього 36 піхотного полку в Ужгороді тривав далі. Про все було повідомлено командира дільниці, тобто командира 36 піхотного полку, і командира батальйону STOS. О 16 год. пройшли Доманинцями в напрямку від Собранців новою шосейною дорогою до Перечина 6 наших танків. О 16 год. 15 хв. командир роти STOS одержав підкріплення в кількості 2-х відділень, з них одне мало станковий кулемет, усього 22 солдати. Одне відділення поставлено на Лису гору, друге – на Чікеру. У другій половині дня тривало переміщення угорського війська з казарм в Ужгороді до міста. На ділянці Ужгорода діяли з угорського боку: 26 піхотний полк, батальйон прикордонників, артилерійська частина, декілька літаків, ескадрон кавалерії, рота мотоциклістів і 3 взводи.

В другій половині дня 14 березня окружний начальник з Середнього декілька разів просив роту STOS для допомоги, бо угорський наступ наближався до Середнього. Серед населення української національності панувало велике хвилювання. Керівних діячів "Січі" ніде не було видно, хоч у Доманинцях у місцевій школі , часто бували протичеські збори.

О 18-й год. 14 березня на польовій сторожі STOS на Розпутті було відкрито артилерійський вогонь і вогонь з мінометів. Артилерія стріляла з позицій біля Минайського шляху, міномети було встановлено на ужгородському замку. В той же час було розпочато наступ на польову сторожу STOS біля ужгородського стрільбища, де загинули командир відділення, фінансовий стражник Хрестецький і поліцейський вахмістр Груни, і на відділення біля мосту в Доманинцях. Всі відділення героїчно відбивали наступ переважаючих сил противника.

О 18 год. розпочався наступ угорців на всьому фронті роти, причому напад на місток біля Доманинців підтримували 2 танки. Один танк був залпом протитанкових куль виведений з ладу (стрілець поліцейський штабний вахмістр Матейко). О 18 год. 15 хв. той же стрілець примусив замовкнути угорський станковий кулемет, що був встановлений на даху ужгородських казарм біля демаркаційної лінії.

О 18 год. 30 хв. перервано телефонний зв'язок на Розпутті й Горянах. О 20 год. захоплено угорцями Розпуття, а після вимушеного відступу наших з'єднань з території ужгородського стрільбища й петровицького шляху угорці пройшли на Лису гору, де їх було затримано. Але з Лисої гори вже стріляли з боків угорські кулемети

на з'єднання в Доманинцях, де угорський наступ було припинено біля мосту через канал електростанції. Але оскільки ворог в значно переважаючій кількості просувався головним чином з боків і була небезпека оточення з'єднань STOS у Доманинцях, командир роти дав 14 березня о 2 год. 30 хв. наказ про відступ на нові оборонні позиції біля Оноківців, які були 14 березня біля 22 год. зайняті ротою під командуванням поручика піхоти Кодри. Відступ було здійснено під сильним вогнем, але без втрат, о 3 год. 30 хв. За наказом командира III/36 штабс-капітана Франца, на нових позиціях після відступу проведено реорганізацію з'єднань STOS, які було включено до війська. Командування прийняв капітан Мікшічек. Командування роти STOS перейшло до командира III/36 у Кам'яниці. Тоді угорські з'єднання 15 березня о 4 год. зайняли нові позиції для наступу на північ від Доманинців і почали о 5 год. 30 хв. новий наступ, при підтримці артилерії. Від 5 год. 30 хв. до 11 год. тривав запеклий опір, під час якого угорські з'єднання мали великі втрати. З нашого боку загинуло 9 солдатів, поранений жандармський вахмістр із STOS Студнарж. О 6 год. оборона ускладнилася тим, що пішов густий сніг і не було добре видно. О 9 год. до бою вступив наш танковий взвод, який завдав угорцям великих втрат. Потім взвод танків було виявлено угорським льотчиком і обстріляно угорською артилерією. Об 11 год. командир батальйону III/36 майор піхоти Копал дав наказ про відступ на позиції біля Кам'яниці, а командування батальйону III/36 перемістилося до залізничної сторожки між Кам'яницею і Ворочевим. На лівому березі командував ротою штабс-капітан Прохазка, на правому – штабс-капітан Мікшічек. Заступником командира батальйону був штабс-капітан Франц, командир роти був призначений із з'єднаннями STOS прикривати дальший відступ з Кам'яниці на Перечин.

15 березня о 17 год. 40 хв. командир угорських окупаційних військ викликав офіцера зв'язку підполковника Некужу. Угорці вимагали здачі зброї й обіцяли вільний відхід через Угорщину. О 23 год. командир 12 дивізії послав підполковника Некужу до угорців на переговори про відхід на Словаччину з строком до 12 год. 17 березня. На цю пропозицію угорці не погодились і розпочали 16 березня о 3 год. новий наступ на Кам'яницю. 16 березня вранці командир III/36 батальйону одержав нове підкріплення в складі 1 роти піхоти і взводу артилерії, яке негайно відкрило ефективний вогонь. З'єднання STOS і війська окопались на вершинах Кам'яниці з двох боків, точно пристрілялись, так що угорське військо не змогло пройти до Кам'яниці. Втрати угорців були великі, тоді як з нашого боку не було жодного пораненого.

16 березня о 10 год. угорський літак бомбив, без наслідків, командування III/36 батальйону. О 15 год. наказано відступати з Кам'яниці на Перечин, Малий Березний через Ублю на Словаччину.

З'єднання STOS були з Перечина відправлені частково залізницею, частково автомашинами до Малого Березного, а потім далі пішки до Ублі для сконцентрування. Після сконцентрування в Ублі з'єднання відійшли до Стакчина й Пряшева, використовуючи військовий колісний транспорт, головним чином автомашини.

II. Рота в Ракошині, командир інспектор фінансової сторожі Людвік Ваверка.

Дільниця: Руські Комаровці (включно) – Підмонастир (не включаючи).

14 березня 1939 року між 6 і 7 год. розпочався наступ угорців на території Горонда–Страбичово і частково в східній частині селища Чомонин. Варте уваги було те, що спочатку тут діяли терористи, а тільки після них інша угорська піхота. Терористи штурмували з великим піднесенням. Наступала сила війська приблизно в чотири рази більша, і велика кількість угорських терористів. Командир взводу в Чомонині Заїчок із взводом STOS боронився завзято, як і командир взводу старший вахмістр Вольни в Страбичові, а в Горонді старший вахмістр Роділ. Взаємодія між взводами була така добра, що пощастило вдержати позиції протягом цілого дня 14 березня, коли в другій половині дня, через недостачу боєприпасів, з'єднання STOS були змушені почати відступ за ріку Латорицю.

Командир роти STOS командував усіма діями на дільниці Чомонин–Страбичово–Горонда. Спершу вогонь почався 14 березня о 3 год. з угорських кулеметів на території східної частини Чомонина. У відповідь на цей вогонь було піднято на всій дільниці роти тривогу, а коли о 6–7 год. розпочався наступ, усі з'єднання на згаданій дільниці були вже напоготові. Тому пощастило відбити всі атаки, підтримувані станковими кулеметами. Найбільший натиск угорців був на території Страбичово – Горонда, де ліс був зручною вихідною позицією для наступу угорців. При переході угорським військом демаркаційної лінії було відкрито кулеметний вогонь, і противник змушений був залягти. Але угорські терористи, використовуючи місцевість, дійшли до краю з'єднань STOS, що обороняли Страбичово. Останні змушені були переміститися до залізничної лінії, де продовжували оборонятися, як і всі з'єднання, до 15 год. 14 березня. Заступник командира роти старший вахмістр Ейдлпеш з Ракошина повідомив командира батальйону і командира 12 дивізії телефоном про становище. Просив також підкріплення, головним чином боєприпасів. Командування дивізії відповіло, що підкріплення надійде, прибуде автомашиною, а боєприпаси будуть скинуті з літака на території між Ракошином і Великими Лучками. Військо не прибуло, тому що комунікації біля Підгорян і Колчина були вже в руках противника, а боєприпаси також не було доставлено, хоч на них чекали в умовленому місці до вечора 14 березня 1939 р. Після цього через недостачу боєприпасів і внаслідок обходу з боку Давидко-

ва, з'єднання між Страбичовим і Чомонином змушені були відступити з боєм за Латорицю. Наші втрати – 2 поранених із STOS. Відрізані й без зв'язку трималися з'єднання STOS у тім віддаленім кутку відмінно. Це видно з співвідношення сил. Нападник мав біля 2 рот війська і багато терористів і був підтриманий приблизно 8 станковими кулеметами. Наша оборона мала 3 взводи STOS з 8 ручними кулеметами. Відступ за Латорицю з наказу командира роти було проведено спокійно. Останнє з'єднання, взвод STOS в Чомонині, досягло Латориці біля 20 год. 14 березня. Атаки повторювались протягом ночі, і з'єднання на Латориці оборонялись до 6 год. ранку 15 березня. Командиру роти пощастило знайти ще деякі залишки боєприпасів у Ракошині. З'єднання біля Росвигова (2 взводи) оборонялось також дуже вперто і залишило свої позиції тільки вночі з 14 на 15 березня, відступивши на Ракошино. Тим було досягнуто того, що з'єднання в найвужчому кутку біля Страбичова–Чомонина не були цілком оточені ще 14 березня, коли почався наступ угорців. 15 березня вранці почався новий наступ угорців знову на східному фланзі роти на території східного краю Ракошина, де взводи, що відступали від Росвигова, були змушені відступити, причому на території мукачівських виноградників були захоплені в полон 4 бійці з STOS, один командир взводу, фінансовий стражник Колдец, обидва взводи мали 3 поранених.

О 8 год. 15 березня, враховуючи небезпечне становище східної частини Ракошина, командир роти дав наказ про відступ усіх з'єднань на Зняцьово. Від Зняцева почався дальший бій, незважаючи на значну виснаженість бійців STOS, з відступом в напрямку на Середнє. Тим часом командир роти довідався, що угорці намагаються пройти на Середнє із заходу через виноградники й захопити єдиний шлях з Середнього на Анталовці. Після короткого відпочинку рота почала дальший відступ на Анталовці. Рота не мала зв'язку з сусідами, була без боєприпасів. Під час великого снігопаду змогли відірватись від противника й досягти Анталовців. Там було залишено жінок і дітей деяких бійців STOS, які приєднались до відступу. Рота з Ракошина відступала далі з великими труднощами по глибокому снігу, гірською, поросłою лісом територією до Тур'їх Ремет, куди прибула 15 березня о 20 год. Командир роти вирішив тієї ж ночі виїхати поїздом до Перечина, де звернувся до командира 36 піхотного полку за дальшими розпорядженнями. Через велику виснаженість роту STOS з Ракошина більше не використовували, її було відведено до командира батальйону STOS у Великому Березному, а звідти, з ротою STOS з Доманинців вона рушила через Ублю, Стакчин до Пряшева, а далі поїздом до протекторату. В Перечині рота з Ракошина одержала похвалу від командира 12 дивізії за хоробрість.

III. Рота в Колчині, командир інспектор фінансової сторожі Петлах.

Дільниця: від Підмонастиря (включно) до Шаркад (включно).

14 березня біля 5 год. почався угорський наступ в напрямку Мукачево–Свалява на території Підгоряни і Верхній Коропець, про що повідомили командира STOS із Підмонастиря і Кам'янки. Наступ підтримувався артилерією. Більшість наступаючих становили мотоциклісти. Оскільки атака була швидка й несподівана, взводи STOS з Підгорян і Верхнього Коропця були змушені відступити в напрямку на Чинадійове. Тому сталося так, що командир роти STOS у Колчині залишився без зв'язку з своїми підрозділами на сході від долини Латориці. Про наступ командир роти STOS негайно повідомив телефоном командира батальйону STOS і одночасно офіцера зв'язку майора Меліхара в Чинадійові. Одночасно просили військової допомоги. Офіцер зв'язку відповів, що все організує, спробує зупинити наступ угорців, бо вважав, що справа йде про якусь місцеву самовільну дію. Командир роти STOS мав у цей час відомості тільки від взводу в Залужжі, який повідомив, що ворог на дільниці цього взводу ще не наступає. З Підмонастиря командир роти STOS чув у цей час, тобто після 6 год. 14 березня, сильну стрілянину з кулеметів. Командир роти зв'язався по телефону з гарнізоном монастиря в Підмонастирі й дізнався, що на території Росвигово– Підмонастир наступає угорська піхота. Від сусідньої роти STOS у Ракошині також телефоном довідались, що и там угорці наступають. Командир роти ще раз по телефону зв'язався з взводом STOS у Залужжі й дізнався, що на дільниці того взводу спокійно. Приблизно о 6 год. 30 хв. 14 березня командир роти спробував зв'язатись по телефону з взводом STOS у Підгорянах. Коли ж виявилось, що зв'язок порушено, командир роти в Колчині вислав одного телефоніста на велосипеді для перевірки пошкодження лінії в напрямку до Підгорян. Солдат не повернувся, бо був угорцями взятий в полон біля Колчинського вокзалу, про що повідомив один цивільний з Колчина. Тоді командир роти послав у тому напрямку свого зв'язкового мотоцикліста, який за короткий час повернувся з повідомленням, що станція в Колчині й шлях на Чинадійово в руках угорців. У той же час (6 год. 30 хв.) було перервано телефонний зв'язок роти з Чинадійовом. Вважаючи на таке становище, командир роти вирішив з своїм допоміжним відділенням в кількості 6 чоловік вступити через село Шелестово до Чинадійова, причому польову станцію було взято з собою, Відступаючих переслідували три угорські танки.

До Чинадійова командир роти прибув з допоміжним відділенням 14 березня о 15 год. 30 хв. і заявив про себе командиру 1/36 батальйону штабс-капітану Маржіку. З'єднання STOS з Підгорян і Верхнього Коропця, відступаючи з боєм, також дійшли до Чинадійова і за наказом командира 1/36 батальйону були залишені під командуванням командира роти STOS в запасі через виснаженість.

Чинадійово обороняв 1/36 батальйон з 3 гарматами. Ніч з 14 на 15 березня минула спокійно. Тим часом, цілий день 14 березня,

полковник генерального штабу Герман, старший офіцер зв'язку, разом з окружним офіцером зв'язку майором Меліхаром вели переговори з угорцями. Про хід переговорів не було відомо. 15 березня, приблизно о 6 год., почався новий угорський наступ на Чинадійово. Через перевагу сил противника 1/36 батальйон відступив між 7 і 8 год. за північну околицю Чинадійова. З'єднання STOS підтримували військові з'єднання головним чином з флангів. З боєм з'єднання STOS, разом з 1/36 батальйоном, біля 9 год. 30 хв. 15 березня досягли Берегвару. В цей час командир батальйону одержав наказ генерала армії Прхали, що Підкарпатська Русь оголосила себе самостійною і що треба почати дальший відступ до Сваляви. Відхід усіх з'єднань з території Сваляви мав бути організований на військових автомашинах. Але оскільки не було досить місця на машинах, з'єднання одержали наказ скористуватись для від'їзду поїздом через Польщу, що й було здійснено. Поїзд з Сваляви відправився 15/III о 15 год., а прибув на польську прикордонну станцію Бескид о 18 год. того ж дня, де здали зброю і де з'єднання STOS було дуже приязно зустрінуте. Через Польщу йшов транспорт STOS разом з цивільними біженцями (загальна кількість 533) на Стрий–Львів–Пржемисл– Краків–Богумін, Пртеров. Прибуття до Пртерова 17 березня о 16 год. Там транспорт поділився: на Моравію й на Чехію.(...)

(Без підпису).

Воєнно-історичний архів Чехословацької Соціалістичної Республіки. VKPR. Реверс 762/А. Переклад з чеської.

Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. 5. – Ужгород, 1967. – С. 74–90.

№ 185

Березень 1939 р. – З виступу по радіо єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії О. Стойки з привітанням угорських військ, які окупували Карпатську Україну

(Перша половина березня 1939 р.)

Вітаю і благословляю вас стародавнім русинським привітанням, Слава Ісусу Христу! Милі мої, в день великого і святого свята Водохреща я вже сповіщав вас з Ужгородської єпископської церкви на хвилях ефіру, що після найближчого великодня ми вже всі разом підемо на відпуст до с. Марія-Повчі, щоб від імені нашої дорогої рідної землі і русинського народу поклонитися перед дівою Марією, яка є захисницею, матір'ю нашої єпархії, нашої дорогої рідної землі й усього русинського народу. З того часу, як відбувся відомий Віденський арбітраж, ні ми тут в Угорщині, ні ви там під Карпатами й Бескидами не переставали штурмувати небо, прохаючи, щоб Бог не дозволив нас, русинів, роз'єднати, щоб на підставі взаємної любові об'єднав усіх нас у тій батьківщині – Угорщині, – яка протя-

гом тисячі літ була дорогою батьківщиною наших предків і батьків, де наша свята віра й церква користувалися повагою, шанували наші традиції і забезпечили матеріальне життя нашого народу.

Але знайшлись і такі, які нехтували інтересами нашої церкви, соціальними й господарськими потребами нашого народу, повертались в іншому напрямі, незважаючи на те, що ясніше від сонця, що місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом тисячі літ ділив добро і лихо з братським народом. Що роз'єднання є катастрофічним для нас, свідчить сьогоднішнє трагічне становище нашого народу.(...)

Дорогі угорські брати, приймайте і ви верховинських русинів з такою любов'ю, з якою ви прийняли нас, адже батьки цього народу разом з вашими батьками боролися під прапорами князя Ракоці I в 1848 р. вони боролися в ваших лавах, і цей наш дорогий народ ніколи не відокремлювався від Угорщини.

Хай живе наша тисячолітня батьківщина – Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе наш дорогий русинський народ.

ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 18. – Спр. 2303. – Арк. 1. – Оригінал, Машинопис. Переклад з угорської.

Документи свідчать. – Вип. II. – Ужгород: Карпати, 1985. – С. 121–123.

№ 186

3 квітня 1939 р. – Свідчення фінансового службовця Карпатської України Василя Попадюка про бої січовиків з угорськими військами та їх відступ на територію Румунії

ПРОТОКОЛ

списаний дня 3 квітня 1939, год. 17. в канцелярії Комітету Допомоги збігцям з Карпатської України в Празі I. Вартоломейська 14.

Предметом

єсть виповість Василя Попадюка, дозорця фін[ансової] сторожі з Карп[атської] України, котрий був приділений до сторожі оборони держави Р.Ч.С.* Протекторату Чех й Морави й виповідає:

"Дня 14 березня 1939 р. о 4 год. рано провели мадярські озброєні війська напад на перші сторожі нашої Ст. О.Д**. в великій кількости так, що мусілисьмо виналожити всі свої сили, що б їх здержати до того часу поки будуть мочи виевакувати всі ті, котрі не можуть про своє політичне положення вичекати обсадження їх села мадярськими військами. Свої місця держалисьмо до 4 (16) год. відполудня. З розказу команданта сіли на поїзд й від'їхали до Хусту. Того самого дня в Хусті переночували. Військо, котре було в

* Республіка Чехословаччина.

** Станичної одиниці.

самім Хусті, вже було приготовано до від'їзду до Румунії.

Дня 15 березня 1939 р. о 13 год. уступалисьмо з Хусту, а то: чехи зібравшіся з околиці й місцеві з військом, т. є. 45 полком "Румунським", а ми 6 (шість) од фін[ансової] сторожі йшли полями до Тересви. До Тересви ми прибули о 17 год., де були задержані місцевими людьми, озброєні крісами з пасками на рукавах з надписами "Модор немзеті ир", котрі нас одзброїли і заперли на бувшу жандармську станцію, де малисьмо (після їх розговору) вичекати приходу мадярських військ. Однак так не сталося, щоб ми були передані військам мадярським, тільки там переночували і опісля о 6 год. рано дня 16.03.39 перейшли кордони румунсько-карп[атсько] українські і прибули до Сігет Марматтеін (Сигіт).

Між іншим в селі Сиготі кружили вістки між чехами, котрі відходили з Хусту, що будуть кождого українця видавати румунським властям, котрі каждого передадуть Мадярам і з кождим буде поступовано так, як то сталося з братами Клемпушами Дмитром і Васильом та Др. Іваном Рогачем, які після їх виповіди мали впасти в бою з Мадярами.

В часі подорожі через Румунію й на місцях здержування між чехами були такі розмови й посмішки: кождий хвалився як вистрілював січовиків повздовж в пограничній полосі з Мадярщиною, як де був приділений до служби. Як продавали свою зброю Мадярам, ручницю по 20 К., а пістолю по 5 К., щоб могли вистрілювати січовиків та місцевих людей українців, а коли треба було віддавати зброю січовикам, то віддавали скорострільні без внутрішнього механізму, а гранати з викрученими безпечними ключами."

Скінчено, перечитано й підписано.

Василь Попадюк

Свідки: *Слідчий (підпис)* *Записав(підпис)*

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. ("Український комітет допомоги збігцям з Карпатської України"). – Оп.1 ("Протоколи свідчень про звірства та терор мадярських окупантів над українським населенням Карпатської України"). – Спр. 2. – Арк. 1. Машинопис. Оригінал.

№ 187

3 квітня 1939 р. – Свідчення державного нотаря Павла Теняка про знущання та розправу угорських жандармів і військових над захисниками і населенням Карпатської України

З оригіналом згідно* Копія

ПРОТОКОЛ

* Зверху на документі міститься відбиток печатки з надписом на трьох мовах (українській, чеській та німецькій): "Комітет допомоги збігцям з Карпатської України в Празі".

свідчення п. Теняка Павла, нотаря в Поляні.
В Празі дня 3 квітня 1938* р.

Я був свідком подій днів 15–29 березня 1939 в Поляні та Сваляві.

1) Коло 18 березня до мене на нотарський уряд солочинський лісний сторож (ім'я не пам'ятаю) привів трьох молодих мужів (від 20 до 30 р.), яких він знайшов у своїм ліснім ревірі, де вони скривалися перед мадярськими властями. Ці троє твердили, що вони є пряшівські українці та хотять від'їхати на Словаччину. Але по довшій розмові з ними я пізнав по їх бесіді, що вони є з Галичини. Тому що з причин воєнних переслати їх на Словаччину не було можно, я передав їх (в їхніх інтересах) мадярській жандармерії, яка на другий день відіслала їх на польську границю. За кілька день мадярські жандарми в Поляні мені приватно сказали, що всіх тих трьох людей поляки на границі розстріляли (імена їх на пам'ятаю, бо ніхто з них не мав жадного документу, свої імена мені не сказали, а лишень в кінці призналися, що вони дійсно з Галичини). Передаючи їх жандармам, я хотів цим бодай урятувати їм життя, яке було б загрожено, коли б я в перші дні окупації пустив їх на свободу в Поляні. Мадярські жандарми в дійсности коректно з ними поступали.

2) Втікаючи з Карпатської України, я зійшовся в поїзді з пані Коцулякоціях. Вона мені оповідала, що мадяри, по приході на Карпатську Україну, арештували її та страшенно били. Була збита аж до ран, щоб вона, як вони самі їй сказали, не дала сфотографуватися до закордонних часописів. Сам я бачив ще не загоєну рану на пальцях її лівої руки та ліктю правої руки, по мойому вражінню від ударів обухом рушниці.

Протокол мені прочитано.
Записав Д-р Юрій Гаєвський.

Додаю:

3) Нотар зі села К. по імени К.Н. (назви села та ім'я нотаря я з причин його безпечности тимчасом не подаю, бо він лишився на Карпатській Україні) мені оповідав, що він кожного дня (після обсадження К.У. мадярами) чув у сусідній кімнаті дому, де була нотарська канцелярія, нелюдські крики від болю та плач українських людей, яких члени мадярської народньої гвардії разом зі жандармами немилосердно били. Таких випадків денно позначує на 10–15.

4) Той самий нотар оповідав мені, що він був урядовим членом комісії (вже за мадярської окупації), яка мала дослідити причину смерти десятьох молодих семінаристів, трупи яких знайдено на березі ріки (назву ріки з вищенаведених причин знов не подаю). Вислід дослідження був такий: всих 10 студентів було забито мадярськими вояками (обставини невідомі).

* Має бути – 1939 р.

5) Коло села Т. (по оповіданню того ж нотаря) було виловлено з ріки Т. 17 трупів молодих українських студентів (імена їх мені не подав, але комісія зконстантувала, що всі перед вкиненням у воду були забиті. Є догади, що це вчинили мадярські вояки.

6) Громадянин Х.Х. (ім'я знов затаюю) оповідав мені, що бачив, як мадяри били пані Купчикову з Королєва над Тисою.

7) Так само він же сповідав, що бачив, як пана Палько, железничаря в Королеві, і Т. били члени мад. нар. гвардії разом зі жандармами. Там же він бачив труп забитого січовика. У Королеві ж через село везли 11 українців (між ними: учитель горож. Школи Петро Миговк та студент фільозоф[ії] Іванчо – обидва команданти Січи (зкованих ланцюгами). Всих їх одвезено до Ніредьгази.

Додаток мені теж прочитано: (власноручний підпис).

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. – Оп.1. – Спр. 2. – Арк. 14. Машинопис. Копія.

№ 188

26 квітня 1939 р. – Свідчення вчителя Андрія Мостяка про знущання угорських жандармів і офіцерів військової контррозвідки над січовиками і місцевим населенням Карпатської України

ПРОТОКОЛ

списаний дня 26 квітня 1939 в. канцелярії Українського комітету допомоги збігцям з Карпатської України в Празі I, Бартоломейська 14(11) 687.

Предметом єсть виповідь пана інж[енера] Мойсіяка Андрія, державний учитель в Воловім, Карпатська Україна, про мадярські терори над українцями при забиранню краю К[арпатської] У[країни].

Стверджую, що 1573 чехам, урядникам і їх родичам нічого злого не було зроблено.

Свідки: інж[енер] Кузь, Лукіані і Др. Горський.

Далі 16-го о 14-й годині січовики торунські, командант Др. Фігура, інж[енер] Лушненко і інші без вистрілу залишили Волове і втікали в Румунію. Згадані особи не втекли до Румунії, вони зголосилися добровільно жандармерії і були заарештовані.

В неділю 19-го при арешті Др. Фігури, Штефан і невідомий січовик були побиті до крови. Інж[енер] Рябів, який був пізніше посаджений в ту камеру, де сиділи ці побиті, знайшов під ліжком покривавлені ганчірки.

Коли Др. Фігура в розмові з мадярським офіцером Моргітаєм просив, щоб не били, ліпше застрелили, офіцер сказав: "Як умкнулись, так і утретесь". На вислуху цей самий капітан склав обвинувачення против Д-ра Фігури, інж[енера] Лушненка, інж[енера] Мой-

сіяка, учителя Степана Пруска, Д-ра Яцько, попа Желтвая в цім дусі, що вони хотіли підняти озбройне повстання против мадярів, що свідками не доказано і свідків згаданих осіб не хотіли звідувати

В понеділок 20-го у в'язниці у Воловім згаданих осіб били жандарми пушками. Не дозволяли спати. Не давали їсти.

Середа 22-го: в 20 годин прийшли п'яні вояки, взяли Д-ра Фігуру, Д-ра Завальницького і двох січовиків-галичан, яких на четвертім кілометрі од Волового по дорозі на Хуст застрілили. По дорозі знущалися, били.

В п'ятницю 24-го вивезли інж[енера] Лушненка, Д-ра Яцька, Желтвая, Мойсіяху, Прусака автом до Хусту з метою розстріляти, але невідомо що перешкодило.

В суботу 25-го вивезли з Волового з темниці Татинця з трьома галичанами і кажуть люди, що коло села Соймів їх розстріляно. Жінка Д-ра Яцька ствердкує, що їх селяни поховали, вночі на могилу поклали синьо-жовтий прапор. За це арештували 29 селян і розстріляно.

З 24-го 03. по 16.04. я сидів у в'язниці в Хусті.

6-го 04. бачив побитих мадярською тайною розвідкою-цівілями Величко Івана з Хусту, Млинська 20, Лунько Івана з Хусту, Шімона Андрія з Данилова, учителя Ріжка Миколу з Драгова, інж[енера] Ковардинського і других. Побиті були немилосердно. Коли люди умлівали від побоїв, їх поливали холодною водою і знову били. Щоб не чути криків від побоїв, пускали працювати мотор. Величко Іван і Лунько Іван можуть сказати призвища двох осіб з тайної поліції, котрі били людей.

Величку і Лунька 18-го одвезли до концентраційного табору в Ніредьгазі.

Список осіб, котрих відвезли в табор:

Др. Станько, 63 роки, проф. Коломієць Дмитро, 61 рік,

Проф. Балицький, 60 років, інж[енер] Ковардинський, Романовський,

Синельників, Холодний, Самойлович, Лушненко, Др. Гупаловський,

Др. Яцько, 18-го 04. були вивезені з Кривої в табір в Ніредьгазі.

Зрадниками і катами з Волового рахується таких:

Оштенда, ременар, Чік, мірник, Керестеші, капітан Моргітай, Егреші, Калабішка, священик Сопко, Піфко, Шуберт Олекса і Шуберт Стефан, різник Бокотей, Гичка – корчмар з Прохідного і Шунинець.

Перечитано і підписано: інж[енер] Мойсіяк Андрій.

Слідчий: Ілько Довсхлан Записуючий: Ігнатишин С. Свідки: І. Рябік.

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. – Оп.1. – Спр. 2. – Арк. 4–5. Машинопис. Оригінал.

№ 189

2 травня 1939 р. – Свідчення Юлії Вільківни про угорський терор над місцевим населенням Карпатської України

ПРОТОКОЛ

свідчень пані Юлії Вільківни в Празі, дня 2 травня 1939.

Щодо звірства окупантів Карпатської України можу посвідчити: Посол Грига (з Верецьків) був арештований в суботу 18 березня й цілу ніч до неділі 19 замкнений у пивниці в Волівці. Потім його жінка привезла додому його труп: був застрілений, а перед тим страшно мучений. Я бачила його мертве тіло: всі пальці на руках покриті ранами, в боці була куля, голова вже без чашки та без мозку, лівої сторони лицевої кости та ока бракувало, чоло також розбите. Загальний висновок: був мучений биттям по руках, а потім застрелений і нарешті добитий кульбакою, або навпаки. Обломки черепу лежали на віддалі 4 метрів від тіла, на місці, де знайдено труп. Пальці правої руки були цілком розмолочені. Чоботи з мертвого були зняті. Мертве тіло знайдено в неділю о 5 год. ранку на горі коло лісу, годину подорожи від Воловця. Суджено його не було. Допитував мадярський поручик і наказав забити.

В Яблонові, після допиту, переведеного тим самим поручником, забито двох. Імен їхніх не пам'ятаю, бо це люди мені незнайомі, а записати призвища боялися. Один з них залишив 5 дітей. Про це я довідалась від селян та родичів замучених.

У Воловцю забито: Д-ра Фігуру, Д-ра Завальницького, священика та одного цівільного. Імен останніх двох не пам'ятаю. Д-ра Завальницького було заарештовано, коли він виходив з церкви. Їхніх трупів я не бачила. Довідалась про це від наочних свідків, яких імен з відомих причин тимчасом тримаю в тайні. З них можу назвати лишень пані Мойсіяхову, яка всіх забитих (їхні трупи) сама бачила. Їм пощастило виїхати з Карп. України, а тому її ім'я подаю. Всіх їх застрілено на пасовиську коло Волового, два кілометри в напрямі на Хуст.

Арештованих є кілька тисяч. Всіх мучать фізично. Багатьом загрожує смерть.

За втікачами аж до Протекторату мадяри послали багато шпиків, що, володіючи українською мовою, прикидаються українцями. Одного з них я впізнала в Українській їдальні жіночого союзу в Празі.

Українське громадянство Карп[атської] України просить заступитися за арештованих.

Протокол мені прочитано:
Записав Д-р Юрій Гаєвський.
З оригіналом згідно: Юлія Вільківна, учителька з Верецьки.

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. – Оп.1. – Спр. 2. – Арк. 6. Машинопис. Оригінал.

№ 190

5 травня 1939 р. – Свідчення Бориса Кульчицького про березневі події в Хусті

ПРОТОКОЛ

свідчення пана Кульчицького Бориса про події на Карпатській Україні, в Празі дня 5 травня 1939

Дня 14 березня 1939 о 7 год. ранку, коли я ще був у ліжку, почув стрілянину в коридорі, до якого виходили двері моєї кімнати (зі мною жив і в ту хвилю був Гутник Юлій). Стрілялося з кулемету. Ми обидва, лежучи в ліжку, дивилися, як кулі того кулемету, пробиваючи двері, залітали до нашої кімнати. Стрілялося з кулемету на замок дверей. За яку хвилю замок був кулями відбитий. Ми не могли й додуматися, що це діється. Ще момент, і двері відчинилися. До кімнати вступили: жандармський ротмістр, поручик чеської армії, інспектор фін. сторожі (в уніформі), один у цивільнім одягу та ще кількох уніформованих. Жандарм мав у руці легкий скоростріл, фінанси–карабін, останні–револьвери, а жандарм ще–пендрик. Вступивши до кімнати, всі почали кричати: "руце взгуру". Ми постали на ліжках, піднявши руки догори. Тоді всі (і офіцер-поручик) почали нас обох бити кольбами карабінів, кулаками, а жандарм – пендриком. Потім, збивши на обох, гукали: "где мате револьвери?". Я револьвера не мав, але в Гутника були: один пістоль-пугач, значки "М. Г." та військовий револьвер. І той і другий були в замкненій скрині, револьвер лежав у кешені Гутникової блюзи. Шафа була замкнена, а ключ від неї був у шуфлядці секретаря. Про це Гутник сказав тим, що питали про зброю. Поручник відімкнув тим ключем скриню і знайшов зброю там, де було сказано. Пугач був цілком розібраний, а револьвер був цілком порожній без садівника, а дуло та комора були наповнені вазелиною. Поручник, поглянувши револьвер, заявив, що з нього не було стріляно. Питався, чи не маємо ще якої зброї. Коли ми сказали, що не маємо, всі присутні почали робити трус всіх речей у нашій кімнаті. З нашої кімнати були двері до кімнати Фрідмана, в якого ми були на мешканню. Жандарм, розбігшись, висадив ногою ці двері. Після того ще й у тій кімнаті шукали. По скінченню трусу, звеліли нам одягнутися. Під зброєю, наміреною на наші голови, пішли ми з ними до гарнізонової команди. Ми були так збиті, що ледве могли йти. Я особисто мав губи розбиті до крови, обличчя було в дряпанинах та синяках. Коли ми перейшли браму гарн[ізону] з команди, присутні у дворі чеські вояки кинулися нас бити кольбами карабінів та копати ногами. Поручник на це воякам нічого не сказав. Так ми йшли, вірніше котилися по землі, підпихувані вояками через цілий двір. Коло двери ми з останніх сил піднялися й скочили до будинку канцелярії. Заведено нас до канцелярії, де були капітан та ще кілька чеських

офіцерів та вояків. Та всі знов кинулися нас бити (і капітан теж), кричучи: "ми вам укажемо, цо знамена револьвери" та подібне. Потім до канцелярії ступив майор. Бійка припинилася. Майор запитав у присутніх, о що йде. Ми йому поскаржилися на знущання. Він вислав усіх з канцелярії, розпитав про обставини нашого арешту, а потім відіслав нас з вояками до деревляної шопи у дворі команди. Там було вже коло 50 заарештованих українців та один жид. Між ними мені знані: Михайлевич Михайло, Химинець, Малюк, Мирський Микола ... Замкнено за нами двері. Там всі ми сиділи до $^1/_2$ 10 год. За цей час я діркою від суку в деревляній стіні бачив, як до двору принесли тяжко раненого січовика (в уніформі), кинули його на купу дошок та відійшли. Рани не були перев'язані, все обличчя було в крови, так що я не міг пізнати, хто це. Груди були теж в крови. Потім до нього підходили вояки (не ті що принесли), сміялися з нього, лаялися. Стало було чути: "Січаку" ... , "ать зціпнеш ...". За яких 15 мінут його накрили якоюсь шматою – вже мертвого. Між арештованими було багато помічної поліції, що мали право (та і обов'язок) на ношення зброї, кілька січовиків. По більшости були збиті, закривавлені. Було там ще кілька гімназистів.

Звідти нас усіх на військових тягарових автах перевезено до "владної будови", де замкнено 54 у одній кімнаті (і я між ними), останніх у другій. Там ми сиділи до 7 год. ранку другого дня. Їсти нам не давали. Не дали ані води напитися. Лікарської помочи також нам не дано, хоч багато з нас її потребувало. Я ще й нині чую болі внутрі тіла.

Потім мене без переслухання випущено та ще кількох.

Всі ці події відбулися в Хусті.

Протокол мені прочитано (підпис).

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. – Оп.1. – Спр. 2. – Арк. 7–8. Машинопис. Оригінал.

№ 191

9 травня 1939 р. – Свідчення вчителя Миколи Балаша про знущання угорських жандармів над населенням Карпатської України

ПРОТОКОЛ

свідчення пана Балаша Миколи, учителя в Рокосові.

Прага дня 9 травня 1939.

Дня 25 березня коло 9 год. ранку вийшов зі склепу, де я купував дещо, був зупинений двома мадярськими жандармами. З ними був місцевий селянин Павло Тодавчич, який переклав мені на українську мову приказ жандармів: "пане учителю, ми вас шукаємо, йдіть за нами". Приведено мене до нотарського уряду. В канцелярії було багато мадярських вояків. Зараз мене почали допитувати. Допиту-

вав жандарм через перекладника – того самого Тодавчича. Мусив я відповісти на такі питання: 1. чи в ніч з 14 на 15 березня я ходив по селу з рушницею та чи взагалі мав у себе рушницю, 2. Чи в своїх викладах, що я виголошував тижнево в Просвіті, говорив я проти мадярів? Я дійсно (тільки не в ту ніч, а в ніч з 13 на 14 березня (проглядаючи, як комендант Ц.П.О* . сторожі самоохорони, розставлені по наказу з Хусту (але беззбройні) вертався до школи з рушницею в руках, яку відібрав на вулиці в якогось хлопця, що не був з нашого села. Цю рушницю й залишив зараз же у школі. Про цей випадок я сказав на допиті жандармові, як це було по правді. Допит вівся в коректній формі. По допиті мене було заарештовано й відвезено до Севлюша. Зі мною було відвезено ще учителя Килеменя. Замкнено нас в арешті при міському домі в камері разом з 11-ми українцями. Двоє з них: Кошара та Левенчук, селяни з Вел. Бичкова, були заковані в ланцюги. Обидва були такі збиті, що цілі обличчя були в синяках та пухирях. По їх словах, били їх вояки та жандарми. В ночі до камери кілька раз заходили вояки та знущались з нас: лаялися та грозили, що нас повішають, бо "куль до вас шкода". Тримали нас там 4 дні та ні разу не допитували. Їсти нам не давали. Це у мадяр при всіх арештах правило: заарештовані годуються тим, що принесуть родичі арештованих. Хто ж таких не мав, з тіми ділилися товариші по камері. По цих 4 днях нас щось коло 12 год. ночі розбудили та всіх перевели до арешту при окружнім уряді там же, в Севлюші. Приведено нас до камери розміру 3 x 2 $^{1}/_{2}$ метри, де вже було повно – разом з нами там було 39 осіб, так що лежати мусили скорчивши ноги, бо інакше б усі не могли покластися. Лежали на голій підлозі (навіть соломи не було), в страшнім бруді на п'ятий день сидження, всі нападені вошами. Прогулки не були дозволені, хоч в камері було все страшне повітря. Після трьох наших протестів (по двох днях сидження) нам дозволили прогулки – 2 рази денно по 15 мінут. З годівлею так само, як я сказав вище. Декого виводили на допити, після яких всі вертали збиті. Допитували жандарми та детективи і завжди били. Мене не допитувано. Так ми сиділи 10 день. Потім в'язниця розгрузилась: з ріжних камер (яких було всього 4) було вивезено до Кривої (як переказували, для дальших допитів та дезінфекції перед вивезенням до таборів у Мадярщині) щось коло 100 людей. В камері, де я сидів, лишилося нас 7 душ. Потім додали ще трьох, так що було разом десятеро. Режим трохи поліпшився. Так просидів я в тім арешті 28 день. Ні разу мене не переслухано.

В ніч з 22 на 23 квітня о год. 2-й нас розбуджено та перевезено потягом під охороною 4 жандармів до Фоголитабор коло Ніредьгази. Завели нас до великого хліву, де було вже замкнено коло 100 людей. Всі валялися на кам'яній підлозі на соломі. На другий день

* Центрального пункту охорони.

нас там допитували. Допит базувався на протоколі, списанім жандармами в Рокосові. При допиті сиділо трьох цівільних. Допитував один, що добре говорив українською мовою, та мої відповіди перекладав на мадярську. По допиті мене запитували, куди я б хотів виїхати. Потім мене відведено до того самого хліва й тримано ще 8 день. В день мого допиту, переслухували також інших, між ними: Андрія Ворона, особистого секретаря Ревая та секретаря Укр[аїнського] нац[іонального] об'єднання (УНО), Івана Бігуна, секретаря Окр[ужної] Соц[іальної] Опіки, та учителя Юрка Тупицю з Оноку*. Всіх їх страшно бито. Їхні розпачливі крики доносилися з канцелярії, що була на поверсі над хлівом, до нас. Приводили їх після допитів ледве живих. Найбільше мордували А. Ворона. Коли пізніше (на 2-й день по переслуханню) під час дезінфекції Ворон зняв сорочку, я вжахнувся: плечи й вся спина аж до пояса була в страшних ранах. Одного незнаного мені хлопця з допиту принесли до хліва на руках: сам рухатися не міг. Били, як мені оповідали збиті при початку допиту, в процесі його та опісля допиту. Били людей і мимо допитів, при кожній нагоді та й без нагод.

Протокол мені прочитано. М. Балаш (в. р.)
Записав Д-р Юрій Гаєвський.

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. – Оп.1. – Спр. 2. – Арк. 9-10. Машинопис. Оригінал.

№ 192

12 травня 1939 р. – Свідчення Матілди Совкупової про знущання угорських жандармів і військовиків над населенням Карпатської України

ПРОТОКОЛ

списаний дня 12 травня 1939, о год. 12 – в канцелярії Українського Комітету в Празі, Бартоломейська вул. ч. 14 /11/67, в ділі вислуху про події, котрі відбулися на Карпатській Україні при заниманню згаданої землі мадярським військом.

Предмет творить вислух Матілди Совкупової з Пізня, Кржміцка ч. 11, котра зістала на Карпатській Україні аж до дня 13 квітня 1939 в селі Требушани окр[уг] Рахів і бачила на власні очи мадярами роблені слідуючі терори на нашими Братами Українцями.

Дня 15.03.с.р. о год. 13.30. прийшли перші колони мадярського війська.

Дня 16 оборона народня Карпатська Січ мадярському клала тугий відпір, коли мадяри домагалися, щоб ті зложили зброю.

Дня 17 забрали Михайла Циганина (Мандрищова) та Івана Годвана, а Івана Полінчука (січовики) повели в жандармську штацію, де при вислуху їх страшено збили жендарі та терористи. Я була

* Має бути: " з ОНОКСу".

примушена пійти на жанд[армську] штацію скріз свою залеглість, де бачила Івана Годвана на обличю страшно побитого. Дня 19 їх пропустили.

Дня 20 всіх трьох назад забрали, а з ними і Федора Розничука, 58 літнього отця 6 дітей, та Василя Тимочка, котрий прийшов в неділю з роботи з Богдану, і відвели їх до Бичкова, а з Бичкова до Рахова, б'ючи та босими аж до Ясіня, по котрих більше не було вістки.

Дня 30 я була до Рахова міняти гроші, де зійшлася з Тимочуковим батьком, котрий якраз розмовляв з Квасівським старостою і просив інформації про свого сина. Той сказав, що нехай іде попри Тису і в Кевелевській долині в дворі лежить 7 мертвих людей на одній громаді, прикритих листом, то нехай пізнає свого сина. Батько Розничуків відібрався на назначене місце і в дійсности в пописсаннім положенню найшов як свого сина, так і всіх позабираних з Требушан, а 2 незнамо звідки найшов з пообрізованими перстами на руках, на голові очі повикоповані, уха повідрізувані, як також і носи. Всі були не пострілянні, а добиті якимось твердим предметом. Уведені несчасники лежали там 5 днів, а опісля мадярські вояки їх знесли і в Квасах загребли до одної ями. Потім прийшла незнама комісія і зроблено їм погріб по воєнські. Родичі несчасників хтіли забрати додому, але їм не було дозволено цього. Несчасників перше було загреблено, потім вігреблено, а так по воєнські похоронено. Родичів припустили до гробу аж тоді, як вже гроби були готові і мертві погреблені.

Скінчено, перечитано і підписано. Матілда Совкупова.
Слідчий(підпис) Свідки(підпис) Записуючий (підпис) Ілько Довсхан.

ЦДАВО України. – Ф. 3988с. – Оп.1. – Спр. 2. – Арк. 11. Машинопис. Оригінал.

№ 193

26 травня 1939 р. – Лист уповноважених уряду Карпатської України до прем'єр-міністра Угорщини Пала Телекі з викладенням умов надання автономії Карпатській Україні у складі Угорського королівства

СВЕТЛЕЙШЕМУ ГРАФУ ГОСПОДИНУ ТЕЛЕКИ ПАЛ,
премьер-министру венгерского королевского правительства

Будапешт

Нижеподписавшиеся уполномоченные 15 марта 1939 г. в 9 часов вечера правительством Закарпатской Украины [надеялись]обсудить с венгерским королевским правительством вопрос о присоединении Закарпатской Украины к Венгрии. Мы хотели выполнить это поручение и поэтому 16.3. в полдень выехали в направле-

нии Надьселлеш, желая возможно скорее попасть в Будапешт. Но мы не могли перейти границу в районе села Ракас, лежавшего в направлении Надьселлеш, из-за стрельбы с венгерской стороны; в силу этого карпато-украинские солдаты не могли установить контакт с венгерскими командными кругами, чтобы те прекратили стрельбу и дали возможность нам перейти фронт.

В силу этого мы были вынуждены возвратится и перейти границу Закарпатской Украины в районе села Тячево и направиться на автомашине через Румынию в Будапешт, куда мы могли прибыть лишь 17.3 в 6 часов вечера. Мы немедленно явились в Министерство иностранных дел, где, однако, нам заявили, что г-н министр иностранных дел болен и что по вопросу о Закарпатской Украине необходимо обращаться к почтенному г-ну государственному секретарю д-ру Тибору Патоки. Поэтому мы обратились к почтенному г-ну д-ру Тибору Патоки, который, однако, заявил, что он не может принять нас как представителей правительства Закарпатской Украины, так как за это время венгерские войска оккупировали Закарпатскую Украину; но в интересах народа Закарпатской Украины принимает нашу словесную просьбу, как просьбу граждан Закарпатской Украины, и передает ее Венгерскому королевскому правительству.

Вскоре затем нам предложили изложить нашу просьбу письменно с соответствующей аргументацией. В ходе переговоров обсуждался также вопрос автономии и поэтому нам предложили разработать заявление, касающееся этого вопроса. Мы подготовили эти заявления (а именно: заявления о размере территории Закарпатской Украины, об автономии, организации правительства и парламента) и 26.3.39 г. передали в руки почтенного г-на д-ра Патоки Тибора.

Перед отъездом из Будапешта мы считаем полезным обратиться непосредственно к светлейшему господину, как к главе правительства, и вкратце повторить, что происходило до сих пор.

Действительно, венгерские войска перешли границу Закарпатской Украины еще 13.3.39 г. Действительно также, что 14.3.39 г. правительство Закарпатской Украины получило телеграмму г-на министра иностранных дел венгерского королевского правительства; из 4-х пунктов телеграммы правительством Закарпатской Украины были немедленно выполнено 3 пункта и лишь одно требование – вооружить граждан венгерской национальности в Закарпатской Украине выполнено не было. Несогласие с этим требованием имело место потому, что правительство Закарпатской Украины в интересах соблюдения общего порядка не могло вооружать какие-либо национальности. Но кажется, что подобную телеграмму получило также командование Чешской армии Закарпатской Украины, так как чешские солдаты вооружали граждан венгерской

национальности; это признавали сами граждане венгерской национальности, а также видели своими глазами нижеподписавшиеся. Например, в селах: Буштягазо, Тячев и т. п.

После обеда 15.3.39 г. г-н министр иностранных дел венгерского королевского правительства прислал новую телеграмму, в которой предложил немедленно и без всяких условий передать власть. На это правительство Закарпатской Украины дало немедленный ответ, в котором предлагало сейчас же прекратить военные действия для того, чтобы послать в Будапешт делегацию из трёх человек, которые обязаны [были]обсудить условия присоединения к Венгрии.

Венгерское королевское правительство не дало указания прекратить военные действия и сослалось на невозможность сделать это в силу технических причин, но заявило, что делегацию из трех человек оно примет с венгерской гостеприимностью.

По нашему мнению, большой вред принесло то обстоятельство, что венгерское королевское правительство лишь из-за технических причин не приняло заявления правительства Закарпатской Украины. Если бы это заявление было принято, то не умер бы ни один гонвед и ни один солдат Закарпатской Украины, а результатом было бы получение Венгрией Закарпатской Украины без крови; в действительности же Венгрия получила Закарпатскую Украину ценою крови; организация управления и юриспруденции была бы разрешена одним ударом в интересах обеих сторон и не началась бы длительная борьба, конец которой сегодня никто не видит.

Чтобы вопрос Закарпатской Украины был разрешен гладко в интересах Закарпатской Украины и Венгрии, нижеподписавшиеся использовали проведенное в Будапеште время, чтобы изложить в заявлении № 30 наши просьбы, касающиеся автономии Карпатской Украины и ее территории. Но на это мы не получили ни устного, ни письменного принципиального ответа, исключая удовлетворение нашей просьбы со стороны армии отпускать безнаказанно домой скрывающихся в горах русинских и украинских солдат и членов организации "СИЧ", если последние сдадут оружие.

Мы видели благонамеренного почтенного д-ра Патоки Тибор, который в некоторых случаях помогал нашим товарищам, но само собой разумеется, что принципиального решения он сам дать не мог. Поэтому мы считаем полезным суммировать наши принципиальные точки зрения для светлейшего господина и надеемся, что это явится предметом обдумывания.

1. Венгерское королевское правительство должно принять наши законные заявления, переданные почтенному господину доктору Патоки Тибору, касающиеся вопросов территории Закарпатской Украины, автономии и организации правительства и парламента.

2. Венгерское королевское правительство должно принять просьбу о возвращении на старое место работы всех закарпато-украинских учителей, профессоров, административных, финансовых чиновников, судей и служащих судов, служащих железных дорог, почты, телеграфа, здравоохранения, сельского хозяйства и прочих государственных служащих, которым надлежит выплатить деньги без учета того, родились ли эти чиновники в Закарпатской Украине, или переехали туда после 1.9.1918 г. и получили там государственное гражданство. Мы просим не учитывать прошлой деятельности закарпато-украинских чиновников, как при принятии их на старое место работы, так и при новых назначениях.

3. Венгерское королевское правительство рассматривает всех закарпато-украинцев, бывших чехословацких гр-н, которые получили закарпато-украинское гражданство с 1.9.1918. по 15.3.1939 г., как венгерских граждан.

4. Венгерское королевское правительство объявляет о подтверждении светлейшего регента – или в форме амнистии, или в другой форме, – что всякая политическая, хозяйственная или культурная деятельность с 1.9.1918 г. по 15.3.39 г. (как в направлении закарпато-украинском, так и великорусском) не будет преследоваться и поэтому всякий может вернуться домой из-за границы без проверки его прошлой деятельности. В силу этого должны быть освобождены все заключенные в тюрьмах, в концлагерях; не должно возбуждаться процессов по вышеуказанной деятельности. Караться должны обычные преступления.

5. Венгерское королевское правительство признает в Закарпатской Украине украино-русинскую национальность, название национальности, язык, культурные, политические и хозяйственные организации, разрешает дальнейшую деятельность на украино-русинском языке союза культуры, церковной организации СЕНТ БАЗИЛ (для мужчин и женщин).

5. Венгерское королевское правительство до предоставления Закарпатской Украине автономии объявляет в парламенте проект закона о введении в парламент 20 делегатов от Закарпатской Украины: I) АНТАЛОВСКИЙ Н., школьный инспектор в с.Сойва, президент организации ДУХНОВИЧ; 2) Д-р БАЧИНСКИЙ Эден, судья и сенатор, б.министр, проживает в ХУСТЕ; 3) БЕНЦЕ Георг, владелец мелкого предприятия, член делегации Закарпатской Украины, проживет в Хусте; 4) д-р БРАЩАЙКО Дюла, адвокат, б.министр, президент просветительного культурного совета, проживает в Хусте, 5) БРОДЫ Эндре, депутат парламента, б. Премьер-министр, проживает в Ужгороде; 6) д-р ДОЛИНАЙ Миклош, главный врач больницы, член провинциальной рады Закарпатской Украины, проживает в Ужгороде; 7) ГУЯНИЧ Михай, школьный инспектор, член провинциальной Рады Закарпатской Украины, проживает в Хусте;

8) ГАДЖА Василь, крестьянин, член провинциальной Рады Закарпатской Украины, живет в селе Альшоселисе; 9) ГАЙ0ВИЧ Петр, фабрикант, промышленник, главный секретарь русской национальной рады, проживает в Мукачево; 10) ГОККИ Карой, депутат парламента, профессор, проживает в Нодьселлеш; 11) ЯЦИНА Андраш, чиновник кассы помощи больным, член провинциальной Рады Закарпатской Украины, проживает в Хусте; 12) Д-р КОССЕЙ Пал, чиновник административного совета, депутат парламента, проживет в Буштягаза; 13) РЕВАЙ Дюла, профессор средней школы, депутат парламента, б. министр, проживает в Хусте, 14) д-р СТЕПАН АНАТОЛЬ*, адвокат, член делегации Закарпатской Украины, проживает в Рахов; 15) д-р ВОЛОШИН Агоштон, б. депутат парламента, директор педагогического института, б. премьер-министр, президент дирекции Подкарпатского Банка, проживает в Хусте; 16) д-р БРАЩАЙКО Михай, президент "Школьна Матица"; 17) КЛОЧУРАК Иштван, б. министр; 18) ПЕРЕВУЗНИК Георг, б. министр; 19) РЕВАЙ Федор, б. член делегации Закарпатской Украины; 20) СИДОР ПАЛ, член делегации Закарпатской Украины.

Вышепоименованные лица рекомендуются потому, что это бывшие министры, депутаты парламента, сенаторы, члены провинциальной Рады и делегации Закарпатской Украины; они являются ведущими личностями в политической, культурной и хозяйственной жизни и могут представлять Закарпатскую Украину в венгерском парламенте.

7. Венгерское королевское правительство должно положить конец беспочвенной клевете и натравливанию против украинской национальности, бывшего Украинского правительства в Закарпатской Украине, отдельных членов б.правительства, отдельных административных чиновников и других государственных служащих, а также против частных лиц в прессе – в Ужгороде (главным образом газета "КАРПАТЫ МАДЬЯР ГИРЛОП"), Мукачево и везде в Закарпатской Украине, ибо это ведет к излишнему замучиванию "воды в колодце". Одновременно правительство даст строгий приказ властям в Ужгороде гарантировать жизнь и благосостояние украинорусинов.

8. Венгерское королевское правительство приглашает для переговоров по вопросу автономии и связанным с ней вопросам господ доктора ВОЛОШИНА Агоштон, РЕВАЙ Дюла, д-ра БРАЩАЙКО Дюла с таким расчетом, чтобы со стороны великорусской партии БРОДИ Эндре и д-ра ФЕНЦИК Иштван было бы такое же количество представителей, имеющих право утверждать окончательный текст проектов законов об автономии и прочих и могущих перенять в руки власть в Закарпатской Украине.

---

* Штефан Агоштон.

9. Венгерское королевское правительство передает обратно церкви б. греко-католическую школу, которая была передана государству чехословацким правительством с 1918 по 1938 г.

Это заявление мы делаем лишь в интересах украино-русинов в Венгрии и Закарпатской Украине. Надеемся, что светлейший господин даст положительный ответ, с тем, чтобы вопрос консолидации в Закарпатской Украине шагнул далеко вперед, чтобы все было решено спокойно и могла быть начата созидательная работа.

Остаемся полные уважения к светлейшему господину полные почтения:

Будапешт, 26 мая 1939 года.
Перевели: Эрцгеди и ст. л. Залетный.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 928. – Т. 2. – Арк. 11–19. Копія. Машинопис.
Переклад з угорської мови.

№ 194

12 червня 1939 р. – Лист уповноважених уряду Карпатської України з їх пропозиціями до державного секретаря Ради Міністрів Угорщини Тібора Патокі щодо амністії репресованим громадянам Карпатської України

ПОЧТЕНЕЙШЕМУ ДОКТОРУ ПАТОКИ ТИБОРУ,
г-ну секретарю венгерского королевского правительства.
Будапешт

Высочайшее королевское правительство Венгрии смилостивилось известить нас о том, что оно не препятствует возвращению главы правительства Закарпатской Украины, впоследствии президента Закарпатской Украины доктора Волошина Агоштона на родину.

Мы знаем о том, что господин доктор Волошин Агоштон, б.президент Закарпато-Украинской Республики, со своей стороны также охотнее вернулся бы на родину, но в интересах собственного престижа и в культурных, хозяйственных и политических интересах своего народа может вернуться лишь тогда, когда высочайшее королевское правительство Венгрии будет милостиво исполнять просьбу нижеподписавшихся, а доктор Волошин немедленно вернется на родину.

1. Неоднократно мы просили объявить амнистию, или сделать подобное заявление за подписью светлейшего регента, чтобы эта амнистия распространялась на граждан, оставшихся внутри страны, а также эмигрировавших за границу и чтобы все могли свободно вернуться на родину и по возможности получить работу на старом месте. В этой амнистии мы просим ясно указать о распространении ее и на членов так называемой "Сич" гвардии.

2. Одновременно с амнистией, мы просим освободить из тюрем и концлагерей всех арестованных после 15.3.39 года украино-русинов.

3. Мы просим немедленно ликвидировать военную администрацию на территории Закарпатской Украины.

4. Кроме того, мы просим Венгерское королевское правительство письменно заявить о том, что желание говорить и разговор на украино-руссинском языке, называть себя украино-русинами не является преступанием, а, главное, не является противовенгерской антигосударственной деятельностью и значит употребление этого названия разрешено.

5. Господин доктор Волошин Агоштон, б. президент Закарпатской Украины, просит, чтобы для обсуждения законов об автономии и всех административных дел приглашались такие члены бывшего Закарпато-Украинского правительства, которые являются коренными гражданами Закарпатской Украины.

6. Далее мы просим Венгерское королевское правительство, чтобы все члены организации СЕНТ-БАЗИЛ (мужчины и женщины), находящиеся в Закарпатской Украине, могли вернуться в свои монастыри и что ни их личности, ни их собственность не будут затронуты. Положение остается таким, каким было до 15.3.39 г.

7. Далее мы просим при возвращении господина д-ра Волошина Агоштона сохранить его жизнь и собственность.

Мы просим Вашей протекции у Венгерского королевского правительства, чтобы разрешить наши просьбы в полном объеме; в этом случае г-н Волошин Агоштон вернется совершенно определенно.

Остаемся полные уважения, полные почтения:

Будапешт, 12 июня 1939г.

Перевели: Эрцгеди и ст. л. Залетный.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 928. – Т. 2. – Арк. 24–26. Копія. Машинопис. Переклад з угорської мови.

№ 195

21 липня 1939 р. – Акт про встановлення взаємовідносин і співпрацю між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України

АКТ

списаний у Венеції дня 21 липня 1939 року в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності

Голови ПУН полк. Андрія Мельника,

Членів ПУН Омеляна Сеника-Грибівського і Ярослава Барановського-Лімницького,

Президента Карпатської України о. др. Августина Волошина,
Членів Уряду Карпатської України прем'єра Юліана Ревая,
Міністра Августина Штефана,
яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві стороні твердо обстоюють становище невідривности Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіми з того випливаючими висновками Український Націоналістичний рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. др. Августином Волошиним за законодатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі – Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіми силами створити, збудувати і оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що випливають з тих повищих засад, устійнюється в окремому залучникові.

(підпис) Андрій Мельник *(підпис) Августин Волошин*
(підпис) Омелян Сеник-Грибівський *(підпис) Юліан Ревай*
(підпис) Ярослав Барановський-Лімницький *(підпис) Августин Штефан*

Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Торонто, 1965. – С. 110 –111.

№ 196

Липень 1939 р. – Лист С. Фенцика* до прем'єр-міністра Угорщини Пала Телекі про необхідні заходи щодо зміцнення угорського окупаційного режиму на території Закарпаття

Донесення про становище на Підкарпатті. У зовнішньополітичному відношенні, в зв'язку з сусідством Підкарпаття з росіянами, тобто комуністами, слід рахуватись з їх величезним впливом. Здобу-

* Автор встановлений за супровідним листом.

ти Підкарпаття не було трудно, але його треба і вдержати, і якраз тому я коротко вкажу на ті пункти, по яких треба негайно поліпшити становище.

I. Питання політичного характеру

1. Питання про здійснення обіцяної автономії дуже актуальне.

2. Проект автономії маю щастя додати, але неповний.* У всякому разі, важливо в першу чергу, щоб Підкарпаття зі своєю автономією в рамках Угорщини становило з нею назовні одну цілу єдність, але у внутрішньо адміністративному відношенні Підкарпаття само вирішувало б свої адміністративні справи. Значить, до Національних зборів Підкарпаття слід негайно призначити вибори. Депутати, обрані до Національних зборів Підкарпатської території, обирають і направляють депутатів у Будапештський парламент. Громадськість Підкарпаття це вирішення визнала б найраціональнішим.

3. Оскільки мова може бути й про інші вибори, тільки місцеві, підкарпатці, які знають народну мову, можуть бути обрані.

4. Більша частина службовців, що направлена на роботу на Підкарпаття з Угорщини, не знає народної мови і не намагається, всупереч урядовому розпорядженню, протягом одного року вивчити угро-руську мову. Більшість угорських службовців висміює угро-руську мову і надзвичайно грубо поводиться з людьми. В багатьох випадках таврують назвою іредентиста того, хто заговорить угро-руською мовою.

5. Місцевих підкарпатських службовців стільки попереводили на роботу в Угорщину, що в адміністрації і державних установах вже ледве знайдеться угро-руський службовець. Звичайно, в такий спосіб національну проблему не можна вирішити.

6. Багато людей, головне молодь, студенти, гімназисти, перейшли в Росію, бо з ними поводились дуже необережно, а також вимагали від них знання угорської мови, якої в них не було.

7. Жандармерія жорстоко поводиться з людьми, багатьох невинно ображають, і головним чином тому молодь, гімназисти десятками переходять в Росію. Кількість молоді, що втекла, перевищує 2000 чоловік.

8. Антиугорська пропаганда за кордоном дуже сильна як з радянського боку, так і з боку американських угро-русів, які просякнуті комуністичним і бенешівським духом. В американських газетах розпочалась велика пропаганда за відірвання Підкарпаття від Угорщини, і тому слід би вжити заходів до розгорнення контрпропаганди.

II. Питання про культуру

1. Ще й на сьогодні нема для початкових і середніх шкіл єдиних угро-руських підручників.

---

* Додаток не знайдений.

2. Ті переміщення вчителів, що недавно мали місце, викликали серед підкарпатських вчителів паніку, в багатьох випадках розірвано сім'ї, тоді як можна було це питання й інакше вирішити.

3. Припинення роботи культурних товариств, а саме культурні товариства проводили велику роботу, а зараз діяльність їх майже припинилась. Визнання угро-руських скаутів.

4. Про угро-руський театр. Недавно трапилось, що ужгородська поліція заборонила виступити угро-руському театру, і лише міністерство культів дало дозвіл на постановку вистави.

5. Видання брошур угро-руською мовою, які ширили б новий дух, яким би було охоплено населення Підкарпаття. На подібні цілі чеська пропаганда дуже багато витрачала.

6. Студентам Дебреценського університету було пообіцяно, що буде споруджений інтернат більше як на 100 чоловік, проте, на жаль, до цього часу цього не зроблено.

7. Не дозволяють вживати угро-руський прапор.

8. На левентських заняттях не дозволяють співати угро-руських пісень.

III. Економічні питання

1. Заміна грошей. Заміна грошей 1:7 викликала велику диспропорцію. Коли господар продавав 1 центнер пшениці за 160–175 к. ч., то він міг купити собі 4–5 пар черевиків. А зараз, коли він продасть 1 центнер пшениці за 20 пенге, то ледве купить 1 пару черевиків.

2. Сіль, ліс, незважаючи на те, що їх багато на Підкарпатті, набагато дорожчі, ніж були раніше.

3. Можливість експорту зараз зовсім паралізована. Експорт худоби і фруктів майже неможливий. Звичайно, для населення Підкарпаття це велика невигода, бо джерело його існування – це тваринництво і садівництво.

4. Альфельдські жнива, що їх ледве дочекались, теж викликали велике розчарування серед підкарпатського населення. Вірніше, влітку деякі пішли туди на жнива, та, на жаль, ледве заробили на дорогу.

5. Будівництво заводів. Природні багатства Підкарпаття дають велику можливість для будівництва заводів для переробки місцевої сировини. Так, напр., папір, цемент, оцет, консервні заводи по переробці фруктів тощо.

6. Єврейське питання. Якнайшвидше проведення в життя розпоряджень по єврейському закону. Передача концесій і патентів на ведення промислу в християнські руки.

7. Земельна реформа.

8. Повернення збитків, заподіяних дикими звірами. Відомо, що в малих господарствах дикі звірі, головним чином дикі кабани, роблять велику шкоду. На жаль, є багато випадків, що нема кому повернути ці збитки.

9. Списання старих податків та інших недоїмок. Загальновідомо, що колишні чеські власті легко нараховували податки і мита, які тепер угорські власті суворо стягують.

IV. Питання про кадри

1. У державних установах керівні посади займають невідповідні люди. (Напр., Демко Михайло напівінтелігент, простий вчитель, призначений фінансовим міністерським радником, незважаючи на те, що він для цієї посади не має ніякої відповідної освіти. Возарі Аладар призначений урядовим радником, теж не має відповідної освіти, і нарешті Марина Дюла став на чолі шкільних справ, тоді як він навіть і уявлення не має про керівництво школами, і якраз під його керівництвом між учителями та в шкільних справах виникли великі ускладнення.

2. Релігійні занепокоєння. В православних колах під час диктаторського керівництва Марини виникло велике незадоволення, що можна теж пояснити його незнанням справи.

3. Багато українців і січовиків ще й тепер відіграють керівну роль.

4. Колишнім добрим службовцям не дали відповідних посад, навпаки, понизили їх в посаді, і це тоді, коли таким, як Демко, Возарі та Бодакі дали посади не за освітою, і вони панують по-диктаторськи.

5. Перевірки. Під час перевірок багатьох дуже ущемили, причому зовсім надійних, щодо минулого яких не може бути ніякого сумніву, а тих, які в минулому найбільш вороже ставились до Угорщини, зараз ще й відзначають.

(Без підпису).

Угорський національний архів М. Е. 1939. Незасвідчена копія. Переклад з угорської.

Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. 5. – Ужгород, 1967. – С. 113–117.

№ 197

*Серпень 1939 р. – Звернення влади Карпатської України в еміграції до закарпатських емігрантів із закликом вступати до лав Українського Національного Об'єднання**

* Українське Національне об'єднання (УНО) – одна із двох дозволених гітлерівським урядом українських організацій, які легально діяли на території третього Рейху (друга організація – "Українська громада") у 1933–1945 рр. До 1937 р. УНО діяла тільки в Німеччині, а у 1938–939 рр. поширила свою діяльність також на території Австрії та окупованої німцями Чехії. Займалась духовною і матеріальною опікою над українцями, які перебували на території третього Рейху, надавала соціальну допомогу українським студентам, робітникам, військовополоненим та втікачам, видавала власний друкований орган – тижневик "Український вісник". Головами УНО у 1933–1937 рр. були Ф. Королів та І. Драбатий, а у 1938–1945 рр. – Т. Омельченко. Станом на 1942 р. УНО складалось з 1268 філій, які об'єднували у своєму складі 42 тис. членів.

ЗАКЛИК ВЛАДИ ДО ВСІХ ЕМІГРАНТІВ З КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Пресова служба влади Карпатської України уповноважена опублікувати наступний заклик до емігрантів з Карпатської України, бувших членів: Центральної Української Національної Ради та УНО.

Українське населення Карпатської України, зокрема від жовтня 1938 р., зрозуміло велику вагу політичного об'єднання. Зліквідувавши партії, під проводом Національної Ради утворило могутню всенародну політичну організацію УНО. Тільки при такому розумінні справи, при такій дисциплінованості могло карпато-українське населення сконсолідувати свої сили, перевести маніфестаційні вибори й бути прикладом для інших українських земель.

Щоб і тепер, на еміграції, не бути розпорошеними, але щоб творити певну сконсолідовану силу,

Закликаємо Вас знов до єдності, до згоди, що Ви вже на Рідній Землі виявили. Карпато-українська еміграція, хоч і є наймолодшою українською політичною еміграцією, повинна бути своєю карністю, організованістю й надалі прикладом для інших, згуртувавшись під один Провід і йому неодмінно підпорядкувавшись, бо тільки так можна поліпшити власну долю на еміграції й ступити на шлях здійснення віками вимріяної мети.

Як відомо, в Німеччині й Протектораті існують тільки два організовані українські політичні рухи: націоналістичний і гетьманський. Обміркувавши зовнішні й внутрішні відносини Української Нації, а зокрема її Карпатської вітки, прийшли ми до переконання, що карпато-українська еміграція повинна корпоративно вступити до Українського Національного Об'єднання.

Тому влада Карпатської України звертається отсим до кожного члена Національної Ради або УНО і до всіх прихильників та допоручає вступати в члени УНО, що існує вже віддавна на території Німеччини, в Протекторат Чехія й Морава саме тепер створилось, а в Словаччині є в стадії організування.

Еміграція, серпень 1939. *Влада Карпатської України*

ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп.1. – Спр. 242. – Арк.16-17. Друкований примірник. Машинопис.

№ 198

30 листопада 1939 р. – Меморандум колишнього уряду Карпатської України до міністра закордонних справ Німеччини І. Ріббентропа

Його превосходительству пану Іоахіму фон Ріббентропу,
міністру закордонних справ у Берліні

МЕМОРАНДУМ

Ваше превосходительство!

Члени колишнього уряду Карпатської України поданим нижче мають честь звернути увагу Вашого превосходительства на нову ситуацію, що склалася через військову окупацію Східної Галичини (Західної України) Радянським Союзом. У силу цих обставин дозволимо собі внести конкретні пропозиції, метою котрих є оздоровлення політичної ситуації не тільки у Карпатській Україні, але й, у зв'язку з цим, також у Середній та Східній Європі.

Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилась насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище напруги.

Підсумком приведених фактів, не говорячи вже про масові антиугорські демонстрації, є рух серед українського населення за приєднання Карпатської України до Радянського Союзу. Доказом цього служить постійне дезертирство з угорської армії солдатів української національності на територію, зайняту радянськими військами. Число їх із кількості всіх узятих становить набагато більше 50%. До того ж усе частіше трапляються випадки втеч у Радянський Союз української інтелігенції. На одній ділянці кордону між Карпатською Україною і землею, зайнятою радянськими військами, знесені прикордонні знаки, щоби дати можливість совєтам вступити на територію Карпатської України.

Угорський королівський уряд помітив більшовизацію Карпатської України і з метою придушення проявів симпатій населення до Радянського Союзу ввів, особливо у заселені українцями райони, велику кількість жандармерії, таємної поліції та військ.

Ці заходи угорського королівського уряду не змогли (також не зможуть і в майбутньому) придушити дружні до Радянського Союзу демонстрації, так як народ у будь-якому випадку бажає відокремитися від Угорщини і об'єднатися з будь-якою іншою державою, тільки не з Угорщиною. Найбільш жорстокі репресії угорського уряду не в силі заспокоїти бунтарів, тому що на протязі восьми місяців угорського режиму народ прийшов до висновку: угорський королівський уряд не має наміру виконати навіть елементарні національні, культурні та господарчі запити українського населення. Через те під час заворушень і висловлюється незадоволення угорськими владними структурами, про що свідчить випадок у громаді Ясіня.

Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі діти шкільно-

го віку обох статей. Вони розпустили всі українські культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства "Просвіта", заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні.

У результаті взаємних причин сусідство з Радянським Союзом буде продовжувати подальші ускладнення. Це в кінці кінців може мати наслідком військову інтервенцію з боку Радянського Союзу під приводом визволення братського народу Карпатської України. Така військова інтервенція закінчилася би, само собою зрозуміло, приєднанням Карпатської України до Радянського Союзу, тому що невелика угорська армія не змогла би протистояти радянським військам.

Які би наслідки мало таке приєднання Карпатської України до Радянського Союзу в політичному і стратегічному відношенні для Центральної та Південно-Східної Європи – зрозуміло кожному. За своїм географічним становищем і структурою території Карпатська Україна є для кожної держави ключовою позицією. Завоювання цією північною державою Карпатської України означало би для неї панівне становище над усім дунайським басейном через те, що пануванням над південними схилами Карпат мали би перевагу величезного стратегічного значення. Стратегічне панування у Карпатській Україні держави, що лежить від неї на північ, у сусідніх країнах викликала би, без сумніву, всеохопні політичні перевороти, наслідками яких би були небажані ускладнення.

З окупацією Карпатської України Радянським Союзом підпадуть під його вплив не тільки Угорщина, але й всі балканські держави. Тому теперішнє державне становище Карпатської України у складі Угорщини далі тривати не може, так як це означає небезпеку не лише для Угорщини, але й для всієї Середньої Європи.

Виняткова важливим вирішенням ситуації, що склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини. Беручи до уваги не-

велику площу і незначну кількість населення країни, найдоцільніше і найзручніше було би з'єднати Карпатську Україну у федерацію зі сусідньою Словаччиною. Її населення споріднене українському. До того ж обидва народи на протязі тисячоліть розділили одну долю.

Само собою зрозуміло, що союз Карпатської України і Словаччини можливий у тому випадку, коли, крім згоди Словаччини, з боку Великої Німецької імперії на Карпатську Україну буде поширено гарантований захист. Результатом такого політичного державного союзу Карпатської України зі Словаччиною були би зазначені переваги:

1. Карпатська Україна перестала би бути суб'єктом радянської експансії у Середній Європі.

2. Велика Німеччина внаслідок цього була би гарантована від небажаних стратегічних і політичних переваг Радянського Союзу в Середній Європі.

3. Велика Німеччина досягла би на сході ніким не контрольований доступ до румунських джерел сировини.

4. Велика Німеччина, надаючи більшого значення своєму союзнику – Словаччині, в очах світу набула би більшої ваги.

Це нове державне становище Карпатської України вітали би всі сусідні країни, особливо Румунія, державні кордони якої з Угорщиною, звідки їй загрожують ускладнення, скоротилися би на 200 км. Збільшуючи площу, Словаччина також би тільки виграла. Радянський Союз, беручи до уваги договір про дружбу з Великою Німеччиною, не буде перешкоджати цьому рішенню, тим більше, коли Карпатська Україна, щасливіша, ніж будь-коли, спокійно присвятила б себе культурним, національним і господарським стремлінням. Цього нема тепер у складі Угорщини, де народ позбавлений усіх можливостей розвитку, де в нього відібрані елементарні людські права, у тому числі свобода мови.

Єдиним недоліком такого вирішення були територіальні втрати Угорщини. Але і ці втрати були би, власне кажучи, уявними, так як запропонований варіант дав би Угорщині такі переваги:

а) безпеку від Радянського Союзу, тому що вона не мала з ним у даному випадку державного кордону;

б) всі клопоти через те, що робити з революційними елементами, відпали би;

в) Угорщина відокремилась би від населення, з яким угорський народ не має ніякої спорідненості чи будь-якого спільного як у етнічному, так і культурному, політичному і мовному відношенні, що для Угорщини у теперішній час означає постійну небезпеку;

г) для слабких угорських фінансів відокремлення Карпатської України потягло би за собою велике розвантаження, оскільки Карпатська Україна є і тривалий час буде залишатися пасивною, збитковою.

Оскільки окупація Карпатської України юридично не визнана ні Великою Німеччиною, ні Радянським Союзом, ні Італією ніщо не завадить з цього приводу запропонованій зміні державного статусу Карпатської України. Технічне проведення відокремлення Карпатської України від Угорщини уряд Карпатської України пропонує здійснити у такий спосіб:

До остаточного врегулювання державного статусу Карпатської України її територія повинна бути зайнята німецькою армією. Для визначення державної принадлежності Карпатської України провести плебісцит. За пропозицією уряду Карпатської України з допомогою плебісциту вирішити, чи залишиться Карпатська Україна в Угорщині, чи утворить зі Словаччиною федерацію. Право голосу мають усі громадяни, що проживали до 4 листопада 1938 р.на території Карпатської України. Контроль за плебісцитом довірити уряду Німеччини. Враховуючи ворожий настрій населення Карпатської України до Угорщини, український уряд упевнений, що плебісцит вніс би рішення утворити федерацію зі Словаччиною.

Державно-правове упорядкування федерації повинні підготувати уряди Словаччини і Карпатської України після відповідної згоди уряду Німеччини. Урядові рішення підлягають ратифікації словацьким і карпатоукраїнським законодавчим зібранням.

Уряд Карпатської України заявить, що у своїй країні він не допустить і не буде терпіти жодних ворожих стремлінь стосовно як і до сусідніх, так і до будь-яких інших держав.

В інтересах забезпечення кращого майбутнього багатостраждального українського населення у Карпатах, в інтересах порядку і безпеки у Середній Європі, чекаємо сприятливого вирішення піднятого питання і залишаємось глибоко відданими Вашому превосходительству.

Прага, 30 листопада 1939 року

За уряд Карпатської України
Президент монс. Августин Волошин
Прем'єр-міністр Юліан Ревай
Міністр внутрішніх справ Юрій Перевузник
Міністр господарства і оборони Стефан Клочурак
Міністр культів і юстиції Августин Штефан

ДАЗО. – Ф. 2558. – Справа 5369 (пакет речових доказів).

№ 199

16 березня 1940 р. – Директива Комінтерну про роботу комуністичної партії Угорщини в Закарпатській Україні в умовах її окупації

ДИРЕКТИВЫ О РАБОТЕ КП ВЕНГРИИ
НА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЕ

14 марта 1940 г.
"2"
2396 (3) ас
16.III.1940 г.

Секретно!

1. Освобождение Западной Украины Красной Армией от ига польских капиталистов и помещиков потрясло до основ Закарпатскую Украину и пробудило в народных массах светлые надежды на их освобождение от ярма венгерских господствующих классов. Народ Закарпатской Украины жаждет присоединения к Советскому Союзу тем более, что положение рабочих, крестьян и городского трудового люда резко ухудшилось после захвата Закарпатской Украины Венгрией.

Громадное сочувствие трудового народа Закарпатской Украины к Советскому Союзу и большая популярность коммунизма среди народных масс не нашли, однако, до сих пор надлежащего выражения в форме широкой массовой борьбы против угнетателей и эксплуататоров. Причина этого заключается главным образом в отсутствии организованной, подлинной коммунистической партии с единым руководством. Коммунистическая партия на Закарпатской Украине не была подготовлена к переходу к нелегальным условиям. Ответственность за это падает на старое партийное руководство, которое пренебрегало перестройкой партработы применительно к возможному ухудшению положения, достаточно не использовало период до оккупации Венгрией Закарпатской Украины для создания крепкой нелегальной парторганизации и в самый момент оккупации на деле оставила партию без руководства. Отсутствие партруководства в значительной степени содействовало тому, что часть партийных кадров вместо того, чтобы использовать обстановку для развертывания партийной и массовой работы, покинула свой боевой пост, переехав венгерско-советскую границу. В результате всего этого массы не поняли в достаточной степени необходимости организованной борьбы и ограничивались пассивным выжиданием событий в надежде на то, что Красная Армия также освободит Закарпатскую Украину, как она освободила Западную Украину и Западную Белоруссию.

Обязанность партийного руководства на Закарпатской Украине состоит в том, чтобы, использовав громадное сочувствие трудящихся масс к Советскому Союзу и коммунистической партии, направить революционную энергию масс на борьбу против угнетателей; провести умелую разъяснительную работу и принять необходимые организационные меры, чтобы окончательно положить конец дезертирству отдельных коммунистических кадров.

Партруководству на Закарпатской Украине необходимо учесть, что венгерская реакция, преследуя цели предотвращения и раз-

грома нарастающего движения масс, будет стараться и спровоцировать вооруженные, путчистские выступления отдельных групп, и обезглавить это движение путем арестов коммунистических кадров. Поэтому одна из важнейших задач руководства заключается в том, чтобы принять строгие меры для предохранения партии от проникновения в нее провокаторов и развернуть в партии и среди масс политическую работу, разъясняя сущность тактики коммунистов, тактики массовой борьбы, целиком и полностью противоположной путчизму.

2. Коммунистическая партия должна мобилизовать народные массы на борьбу против национального угнетения, вести пропаганду за право национального самоопределения, включая и право на отделение; стать застрельщиком объединения народа Закарпатской Украины в трудовом народном фронте для борьбы против гнета венгерских капиталистов и помещиков. Ведя пропаганду за национальное самоопределение, партия ставит в центре своей агитации созыв учредительного национального собрания на Закарпатской Украине, на основе демократически избранных делегатов. Партия борется за удаление всего аппарата насилия (полиции, жандармерии, армии, администрации) с Закарпатской Украины. Партия борется против насильственной мадяризации, за школы, суд и администрацию на украинском языке. Борясь против венгерских угнетателей, партия должна решительно выступить за совместную борьбу народа Закарпатской Украины с венгерским рабочим классом и народом и систематически разоблачать местных буржуазних националистов (верхушку партии Броди – Фенцика).

Среди промышленных рабочих партия ведет борьбу за предоставление работы рабочим и за пособие безработным, за повышение зарплаты, за 8-часовой рабочий день, за коллективные договоры, за социальное страхование, за свободу профсоюзов и т. д.

В деревне партия борется за безвозмездную конфискацию земель крупных помещиков и бесплатную раздачу ее маломощным крестьянам и сельхозрабочим. Наряду с этим партия ведет борьбу за непосредственные требования крестьян: освобождение от уплаты налогов и в особенности недоимок; уничтожение долгов; возвращение отобранных у деревень пастбищ; снижение арендной платы за пастбища и землю; свободный сбор дров в государственных и помещичьих лесах. Партия должна организовать борьбу против продажи с молотка крестьянского имущества.

Партия требует отмены антиеврейских законов, возвращения отнятых концессий, снижения налогов и т. д.

3. Партия должна использовать все имеющиеся легальные возможности для сохранения и расширения связей с массами. В этих целях необходимо: а) всеми средствами добиваться создания проф-

союзов на Закарпатской Украине и в первую очередь на химических предприятиях: на лесопильных заводах, среди строителей, на мебельных фабриках и среди лесных и сельскохозяйственных рабочих; б) организовать в местном и окружном масштабе движение по самым разнообразным вопросам (например, в пользу налогов; в защиту интересов крестьян-животноводов; в пользу возвращения отобранных концессий; за восстановление уволенных служащих и т. д.); стараться облечь эти движения в соответствующую организационную форму с тем, чтобы явочным порядком создать массовые организации; в) стремиться к созданию левого, оппозиционного крыла в партии Броди – Фенцик, посылая туда с этой целью ряд тщательно подобранных и проверенных товарищей; г) использовать культурные кружки Духновича и другие культурные организации, чтобы вести массово-политическую работу главным образом среди молодежи.

4. Партия должна своевременно подготовиться к парламентским выборам, которые, возможно, состоятся весной 1940 года. В выборной кампании партия должна стремиться выдвинуть свои кандидатуры, хотя бы в двух-трех избирательных округах. Взять курс на выдвижение коммунистических кандидатур под видом беспартийных, выступивших каждый самостоятельно со своей индивидуальной выборной платформой, тщательно подготовленной руководством партии. Необходимо уже заранее создать легально и полулегально выборные организации, организовать собирание средств и т. д. Нужно также обсудить и выяснить вопрос о возможности выставить коммунистическую кандидатуру под ширмой других партий (например, социал-демократической или партии мелких землевладельцев).

5. Решающее условие осуществления задач партии – это создание единой, дисциплинированной, централизованной партийной организации с единым руководством для всей Закарпатской Украины (в исторических границах). Партийная организация на Закарпатской Украине должна быть единой, и ни в коем случае нельзя допустить расщепления парторганизаций на украинские и венгерские. Необходимо создать руководство из трех членов, подчиненное Центральному комитету КП Венгрии. Целесообразно, чтобы из трех членов этого руководства двое были украинцы и один венгерец.

Нужно взять курс на создание пяти округов (Унгвар, Мункач, Берегсас, Селлеш, Бочко). Необходимо ориентироваться на то, чтобы во главе каждой окружной организации стояло также руководство из трех членов.

Необходимо обеспечить регулярный выход "Карпатской Правды" и также другой агитационной и пропагандистской литературы.

Для обеспечения изданий нужно организовать технический аппарат.

РЦХИДНИ – Ф. 495. – Оп. 18. – Д. 1318. – Л. 1–5

Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. I. Москва. Памятники исторической мысли. – Москва, 1994. – С. 297–302.

P.S.:Показовим є той факт, що в розробці директив про роботу КП Угорщини в Закарпатській Україні, поряд з іншими функціонерами Комінтерну, брав участь: Олекса Борканюк, який у березні 1939 р. з дозволу керівництва КПЧ емігрував до Москви.

№ 200

20 березня 1940 р. – Протокол допиту Гафинця М. О., обвинуваченого в переході угорсько-радянського кордону

Вопрос – Можете ли Вы давать показания на русском языке?

Ответ – Я понимаю русский язык и не возражаю, если протокол допроса будет записан на русском языке, но разговаривать и давать показания я буду по-украински.

Вопрос – Где, когда и при каких обстоятельствах Вы перешли госграницу в СССР?

Ответ – 2 декабря 1939 года я из своего села Вишни Верецки, которое расположено в 3-х км от границы, в 8 час. вечера перешел госграницу в СССР. Когда я перешел границу, то пройдя 1 км, наткнулся на мельницу, а возле мельницы стоял погранотряд, который задержал меня и направил в Выжлов.

Вопрос – Кто Вам способствовал в переходе границы?

Ответ – Я не нуждался в помощи, потому что сам хорошо знал дорогу до границы, от с. Вишни Верецки видна граница.

Вопрос – Что Вас побудило к переходу границы?

Ответ – Я перешел госграницу с целью скрыться от воинской службы в венгерской армии и поступить на работу.

Вопрос – Кто вместе с Вами переходил границу и где эти лица?

Ответ – Вместе со мной переходили госграницу 9 человек односельчан и 3 человека из с. Керецки, нас было 13 человек. Андрей Слычко, Пацо Михаил, Лупит Павел, Василий Козык, Карпышинец Иосиф и Иван Лупит были этапированы вместе со мной в г. Харьков и я их здесь видел. Где в настоящее время остальные 7 человек, я не знаю, фамилии их могу сказать: Козык Павел, Слычко Иван, Ленчур Иван и Маровдый Василий из с. Керецки, а остальных 2 человек я фамилии не знаю.

Вопрос – С кем Вы обсуждали свое намерение перейти границу?

Ответ – Кроме матери и сестры, больше никто не знал о моем намерении перейти границу.

Вопрос – Кого Вы имеете из родственников или знакомых, проживающих в СССР?

Ответ – Из родственников или знакомых, проживающих в СССР у меня никого нет.

Вопрос – В чем заключалось Ваше участие в организации "сичевиков"?

Ответ – Меня в организацию "сичевиков" записал Грига Иван, его убили мадяры в 1939 году. Нас, молодежь, Грига часто собирал и с оркестром ходил с нами по селам, собирал крестьян и выступал против мадяр.

Вопрос – Где, когда и за что Вы арестовывались или допрашивались в качестве обвиняемого или свидетеля?

Ответ – Под судом и следствием я никогда не был. Один раз в 1931 году я был вызван в суд в качестве свидетеля по делу одной ссоры между соседями нашего села.

Вопрос – С кем Вы или Ваши родственники были знакомы с чинами полиции, жандармерии?

Ответ – Как я, так и мои родственники не были знакомы с чинами полиции и жандармерии. Я знаю, что Иосиф Карпышинец подавал заявление о приеме его в жандармерию. Служил ли он или нет, я не знаю.

Списано с моих слов верно, мне прочитано, в чем и расписываюсь
(підпис) Гафинец Михаил
Мл. следователь следственной части У НКВД по Харьковской обл.
(підпис) Каменев

ДАЗО: Ф.2558. – Оп.1. – Спр.4086. – Арк. 10–13.

№ 201

21 березня 1940. – Протокол допиту Гафинця Михайла Олексійовича, обвинуваченого в переході угорсько-радянського кордону

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Гор. Харьков 1940 года, марта 21 дня, я, мл. следователь следственной части УНКВД по Харьковской области Каменев, допросил в качестве обвиняемого Гафинец Михаила Алексеевича.

Вопрос – Назовите фамилии активных участников "сичевиков" с. Вишние Верецки, где Вы состояли на учете, как член организации?

Ответ – Из организаторов организации "сичевиков" я знаю: Баланчука Иосифа, ему лет 40–42, Демян Ивана Васильевича. Баланчук был директором школы, а Демян служил в церкви дьяком.

Членами организации "сичевиков" были: Карпышинец Иосиф, Ленчур Иван, Козык Павел, Слычко Андрей.

Вопрос – Признаете ли Вы себя виновным в нелегальном переходе государственной границы со стороны Венгрии в СССР?

Ответ – Да, я признаю себя виновным в том, что нелегально перешел госграницу со стороны Венгрии в СССР...

Протокол записан с моих слов верно, мне прочитан, в чем и расписываюсь.

(підпис) Гафинець Михаил

Мл. следователь следственной части УНКВД (підпис) Каменев

ДАЗО. – Ф.2558. Оп.1. – Спр.4086. – Арк.13–14.

№ 202

26 березня 1940. – Із протоколу додаткового допиту М. І. Сидоряка, обвинуваченого в переході угорсько-радянського кордону

Вопрос – Где Вы проживали в 1934–1937 гг., чем занимались?

Ответ – В это время я проживал в с. Бычков*, работал в своем хозяйстве.

Вопрос – На допросе 21 марта 1940 г. Вы показали, что с 1934 по 1937 г. принадлежали к "Подкарпатскому союзу молодежи" г. Мукачево и были секретарем этой организации. Уточните как Вы работали секретарем в г. Мукачево и проживали в с. Бычков?

Ответ – Секретарем "Подкарпатского союза молодежи" в г. Мукачево я не был, т. к. там находился ЦК указанного союза, секретарем там был Гаджега Юрий** и Куруц Василий, отчества я не знаю. А в это время я был секретарем "Подкарпатского союза молодежи" в с. В. Бычков...

Вопрос – Где проживал и чем занимался с 1934–1937 гг. Руснак Матвей Михайлович?

Ответ – Он проживал в селе Великий Бычков, занимался хлебопашеством в своем хозяйстве. Это я хорошо помню, потому что в этот период "Подкарпатский союз молодежи" в с. В. Бычков производил свое собрание в доме Руснака, и он был дома.

Вопрос – Арестовывался когда-либо Руснак властями и за что?

Ответ – Арестовывался он раньше до 1934 г. за то, что предоставлял квартиру для комсомольских собраний, содержался под стражей два года...

Вопрос – Вы на допросе 21.03.1940 г. показали, что состояли в партии "Карпатская сечь"*** по заданию коммунистической партии, о вступлении в указанную партию согласовывали вопрос с Руснаком, как секретарем парт. орг... Допрашиваемый Руснак Вашу принадлежность к партии "Карпатская сечь" подтверждает, но о том,

---

* Великий Бичків Рахівського району.

** Не точно – правильно Гаджега Михайло.

*** Партії "Карпатська січ" не було.

что Вы пошли по его указанию, отрицает. Одновременно Руснак заявил, что связей с коммунистической партией не поддерживали, а работали в фашистской партии. Уточните все это, одновременно укажите, по чьему заданию Вы спасали жизнь урядникам и жандармам?

Ответ – Еще раз утверждаю, что о вступлении меня в партию "Карпатская сечь" согласовывал вопрос с Руснаком, но его настоящее отрицание объясняется потерей памяти, т. к. он старый по возрасту. О том, что я с коммунистической партией связей не поддерживал за момент пребывания меня членом "Карпатской сечи", не отрицаю. Не поддерживал связей потому, что были указания такие от компартии – т. е. моя задача была состоять членом фашистской партии, а если будут какие события, должен бороться за приход к власти коммунистической партии, но каким образом нужно было делать, я не знал...

(підпис) Сидоряк

Слідчий (підпис) Терешенков

ДАЗО. – Ф.2558. – Оп.1. – Спр.1433. – Арк. 28–29.

№ 203

18 квітня, 13 вересня 1940 р. – Витяги із щоденника секретаря прем'єр-міністра Чехословаччини 1930-х років В. Г. Барана про події на Закарпатті та їх оцінка

18 квітня 1940 ...Розглядаючи мою співпрацю з урядом Волошина, мушу зазначити, що я це робив зовсім свідомо. Я вірив і тепер вірю, що українці були справжніми патріотами Закарпаття. Вони не були підплачувані жодною чужою державою, як наші русофіли... Між іншим, хочу зазначити, що неправильно говориться тільки про агентуру Бродія й Фенцика, бо всі "куртяківські" посли і провідники брали гроші від угорського уряду. Чеська розвідка тільки при кінці довідалася, що угорські гроші приходили на Закарпаття дипломатичною дорогою на руки польського консула, а консул, звичайно, передавав Камінському, який породілював їх між репрезентантами партії та іншими мадярськими аґентами.

Сьогодні вже можемо бачити, куди завело нас закарпатське русофільство і мадяронство. Виявилося, що тільки українці працювали для свого народу без чужих інтересів. У минулому столітті й наші русофіли мали свою народовецьку традицію, але із змадярщенням нашої інтелігенції перед Першою світовою війною вони стратили ґрунт під ногами. На жаль, чехи аж до останнього моменту підтримували наших русофілів. Вони це робили під впливом свого слов'янофільства. Думали, що росіяни є оборонцями всіх слов'ян від германської аґресії й ідеями російського панславізму можуть об'єднати і народи Чехословаччини. Але вони помилилися – і на словаках і на наших русофілах.

Закарпатські русини в 1918 році прилучилися до Чехословаччини з надіями, що з братніми слов'янськими народами вирішать свою національну ідентичність. Але наші сподівання трагічно скінчилися. За 20 років демократії та свободи ми не зуміли знайти себе. Нас поділили різні політичні орієнтації, штучні мовні традиції та державні лояльності.

Наша інтеліґенція до Першої світової війни походила з учительських і священичих родин. Вона, вихована в мадярських школах, отримала психіку і комплекс "угро-русинства", тобто комплекс більш етнічної, ніж національної, меншини. Після війни треба було творити якусь національну ідентичність, і тоді кожний наш інтелігент, не знаючи філології, етнографії, а головно історії наших сусідів, почав творити всякі ідеологічні нісенітниці, які провадили людей в бруд і поділили нас. Цей поділ використали і чехи, і мадяри, щоб недопускати до самостійницьких ідей. Сьогодні можемо сказати, що на Закарпатті найбільш оправдала себе карпатоукраїнська ідеологія.

13 вересня 1940 ... Щодо останніх днів Карпатської України, то деякі оповідали мені про боротьбу з січовиками й про те, як вони роздавали зброю цивільному населенню, аби тільки січовики не дістали цю зброю в свої руки. Сумно, що при кінці вийшла та сутичка в Хусті між січовиками та чехословацькою армією. Та ж уряд Карпатської України тоді ще репрезентував Чехословаччину на Закарпатті, а в політиці великих розходжень між нами не було. Один з тих офіцерів, який добре знав політичні відносини на Закарпатті, сказав, що не ті січовики, які народилися на Закарпатті, були проти чехів, але ті, що прийшли з-поза Закарпаття. Цей офіцер також сказав мені, що він не думає, що совєти залишать Закарпаття надовго з Мадярщиною. Коли совєти його допитували про відносини на Закарпатті, то весь час говорили на "наш нарід", який нам треба визволити.(...)

Баран В. Денник – Ужгород: Гражда, 1996.

Тернистий шлях... – С. 302–304.

№ 204

28 липня 1941 р. – Лист А. Волошина до митрополита греко-католицької церкви А. Шептицького

Др. АВГУСТИН ВОЛОШИН ПРАГА 28 липня 1941

Б. ПРЕЗИДЕНТ КАРП[АТСЬКОЇ] УКРАЇНИ Smichov, Pod lipkami 11.

Телефон 44115

Сл[ава] Іс[усу] Хр[исту]!

ВАШЕ ЕМІНЕНЦІЄ,

МИЛОСТИВИЙ ОТЧЕ МИТРОПОЛИТЕ!

Передовсім сердечно витаю Вашу Екселенцію з нагоди ювілею 40-літної архієрейської служби, а особливо, що добрий Ісус до-

поміг Вам перейти найгіршу неволю наших часів і визволив Вас з большевизму для дальшої праці душевного відродження нашого народу.

При цій нагоді дозволіть мені піддати одну скромненьку думку.

Для здійснення загального бажання релігійного об'єднання нашого народу чи не могли би Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця звернутися до компетентних репрезентантів української автокефальної церкви так, що повстав наш український патріярхат.

Українсько-католицький патріярхат міг би заспокоїти всі серіозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність.

Працю церкви міг би значно підперти, кромі інших інституцій, передовсім українсько-католицький університет, який мав би повстати у Львові, евентуально під веденням О.О. Василіян.

Молю Бога, щоб Вам дарував много сили і здоровля для здійснення Ваших ідей.

Цілую Вашу руку з глибокою пошаною поздоровляю Вас

Ваш син в Христі: Августин Волошин
(особистий підпис)

Архів ОУН в Києві. Машинопис. Оригінал.

№ 205

Серпень 1941 р. – З програми діяльності Крайового Проводу організації Українських Націоналістів (ОУН) на Закарпатті

ІЗ ПРОГРАМИ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЙОВОЇ ЕКЗИКУТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ЗАКАРПАТТІ

Український народе Закарпаття!

1939 року протягом шести місяців у своїй державі – Карпатській Україні – маніфестував цілий український нарід Закарпаття живучість Української Нації. Закарпаття здобуло було самостійність, за яку боролися і вмирали найкращі наші сини протягом довгих століть. Протягом довгих століть боролись ми проти тисячолітнього гноблення українського народу Закарпаття – проти монгольських мадярів. І боротьба наша була увінчана успіхом. Ми стали повними господарями на нашій землі. Ми мали в своїх руках владу, самі кермували своїм життям, самі заводили в себе порядок. Всі ми пам'ятаємо, з якою злістю і ненавистю дивились мадяре на те, як гарно розвивалась Карпатська Україна. Вони гризлись із скаженості, що вже не будуть могти зробити з нас слуг і рабів, що мали б

на них робити. І висилали на нас терористів, щоб розбити нашу державу, а коли то не помогло, то вислали цілу мадярську армію на нас. Найкращий і найдорожчий цвіт Карпатської України – молодь – пішла на фронт, щоб стати й грудьми своїми боронити вхід мадярських орд на Карпатську Україну. А дика орда сунула що далі й безжалісно вистрілювала їх молодих, а потім ще побоями знущалася над цілим українським народом Закарпаття. Прийшли і знищили все, що мало український характер, з криком, що нема вже українців, що не існує український народ у світі. Раділи, що на нову тисячу літ зробили нас рабами.

Але нині велика Українська Нація у своєму Національно-Революційному поході стала в коло вільних народів світу. Український народ піднявся і силою своєю знищив та кинув під ноги двох відвічних ворогів України – поляків і москалів. І простягає руку, щоб те саме зробити з третім, не ліпшим перших двох, нашим ворогом – мадярами. Мадярський народець зжахнувся. Він бачить, що хоч силою забрав Закарпаття, але воно ще не його.

Закарпатські українці!

В цьому історичному моменті і ми нашими руками маємо помогти звалити мадярів, а тим самим скоріше здійснити наше історичне прагнення, належати до одної, великої Соборної Української Держави. Мадяре думали, що вбили раз на все українців. Так! Вони вбили тіло многих наших братів і синів наших, але Духа нашого не вбили. Дух наш нині наповнений радістю волі українських земель, піднімається ще більше в гору й проголошує, що: Закарпаття має й мусить належати до України. Так! Мадярщина мусить стратити його раз назавжди! Мадяре гнобили нас за тисячу літ, нищили нас на всіх ділянках нашого національного життя, аби в народі панувала нужда й темнота, поводилися з нами гірше, ніж з худобою. Для нас іншої називки не мали як "бідіш русін". Що нам лишили мадяре? За мадярського старого режиму не було і в нас нічого нашого, ні шкіл, ні урядів. Наші міста були змадяризовані, наша інтелігенція відчужена, більша частина наших земель була в руках мадярських панів-графів.

А тепер що видимо? Здусивши нас політично, хотять знищити нас культурно. Інтелігенцію нашу переложують в глиб Мадярщини, б'ють, сажають по тюрмах та концентраційних таборах і т. д. Але це їм не поможе. Ні переслідування, ні арешти, ні тюрми, ні побої, ні концентраки, ні ніщо в світі не може зломити нашого і непохитного Духа та нашої твердої волі. Український рух серед цих жахливих обставин тільки змужнів і посилився. І тепер, коли українські землі стали вільними, цей український націоналістичний рух ще з більшою силою голосить: Закарпаття до України!

Незабаром Велика Українська Держава стане вільною. І тоді проти Мадярщини виступим не тільки ми самі закарпатські українці,

але виступить проти неї 50-міліонова Українська Нація. І чи зможе монгольський народець мадярів заборонити, щоб Закарпаття не було прилучене до України? Ні! Великий український народ одним помахом змете їх з нашої землі – бо Закарпаття має і мусить належати до України!

Тепер є і буде ще більше по наших селах плачених мадярських агентів, які вихвалюватимуть мадяр, туманити будуть народові голову тим, що нам тут добре житиметься, аби тільки лишитися при Мадярщині. Надходить вже час, щоб раз назавжди порахувалися з такими.

Українці й українки Закарпаття!

Ми всі хочемо, щоб Закарпаття належало до України! Жменька азіатських варварів – що стоїть перед загибеллю – приложить всіх зусиль, щоб втримати Закарпаття при Мадярщині. Змадяризувавши нас, хоче зрости коштом українського народу.

Українське Закарпаття в цю історичну годину волі Львова кидає своє слово: "Мадярським займанцям українського Закарпаття виповідаємо боротьбу за наше життя, а за їх смерть! Хай цей день, день волі города Льва, буде днем присяги за визволення з-під мадяр Закарпаття.

Українці й українки Закарпаття!

Тепер ми вже не самі! Це не тільки наше бажання – це бажання 50-міліонового українського народу. Ми всі хочемо, щоб Закарпаття належало до України!..

Наше становище до часу прилучення Закарпаття до Української Великодержави.

Безперечно, що український уряд приложить всіх старань, щоб Закарпаття якнайскоріше і в цілості було приключено до Української Великодержави. Український уряд ніколи не зречеться Закарпаття, тому що перед ним закон, за який бореться Український Народ продовж історії, а саме СОБОРНА, САМОСТІЙНА, СУВЕРЕННА УКРАЇНА.

Український Народе Закарпаття! Ніколи не зневіряйся, що Уряд України забуде за Закарпаття, навіть, коли б Тобі то ворожа пропаганда говорила. Може статись, що на якийсь час настануть такі політичні обставини, що Закарпаття не припаде до Української Держави, але лишиться під Словаччиною, чи під Мадярщиною (якщо така взагалі буде існувати). Це ще не значить, що ми маємо розчаровуватись і що вже всякі надії на злучення з Україною пропали. Уряд Український не лишить нас – бо тоді він не був би Українським Урядом – а здійснення Соборної України – то наказ найбільших синів України, наказ історії – і змінити його ніхто не зможе... Але й ми закарпатські українці мусимо спричинитися до прилучення Закарпаття до України. І то всі без виїмку. Праця кожного з нас не велика – лише кожний мусить бути свідомий теперішніх наших засад і завдань. Я подаю їх тут тільки загально:

1. Кожний закарпатський українець мусить бути переконаний, що Закарпаття має і мусить належати до України і всіми своїми працями мусить співділати до найскоршого здійснення цього.

2. В першу чергу мусить поширювати в народі ідею злуки Закарпаття з Україною й поборювати мадярську й зрадницьку "угроруську" пропаганду проти злуки і т. под.

3. Коли б ми на якийсь час мали лишитись при Мадярщині, то мадярська влада, якщо і узнає на Закарпатті український культурний рух, – то всіма силами буде підпирати т. зв. "русинізм". Кожний закарпатський українець від цеї хвилі мусить безкомпромісово поборювати всякі ворожі напрямки.

4. Мадяри, можливо, будуть старатись, щоб якнайбільше закарпатських українців втекло на Україну, й тоді вони (як вже замічається) дуже тішили б ся, бо Закарпаття лишило б ся порожне, отже їхнє. Тому не сміє бути випадку, щоб знову ми перебігали кордон так, як перед цим перебігали до Совітів. Це було б тільки на користь мадярів. Безперечно, що за кордоном, в Україні, і в інших державах, будуть закарпатці все виступати проти мадярської держави аж доти, доки Закарпаття не буде приключено до України. Інший закарпатець не сміє без дозволу залишити терен Закарпаття. Були зроблені кроки, щоб Уряд України завертав закарпатців, що будуть перебігати на Україну. Завертати будуть ся такі не тому, що буде це уважатися втечею від приложення й своєї руки до здійснення прилучення Закарпаття до України, далі тому, що уважатимуться ті люди без найменшого порозуміння національної праці й завдань, як також без найменшої самопожертви в службі Нації – отже тим самим – зрадниками. І нікому не поможе навіть його славне ім'я, щоб перейшов на Україну. Якраз тому має тут лишитися і тут працювати. Можливо, побачимо знову криваві переслідування з боку мадяр, ба навіть і смерть многих з нас – але в кінці побачимо й ми під ногами своїми смерть народу мадярського. Тому в цій боротьбі стій кожний на своїм місці! Отже ніхто не залишить Закарпаття!

5. Мадяри будуть пропагувати переселити закарпатських українців на Україну. Цю думку український Уряд й Українська Нація відкидає цілком. Переселювати можна тих, що на даній землі є колонізаторами. А ми на Закарпатті не є колонізаторами, а власниками цеї землі від допам'ятної історії. Українська Нація не залишить ні клаптика української землі ні одному окупантові – тим більше мадярам. Отже пропаганду переселення поборюйте і то в чужих і в своїх!

6. Можливо, що Закарпаття буде рішати голосуванням (плебісцитом), куди хоче належати. Тому вже відтепер вщіплюйте в народі ідею Соборності Українських Земель.

7. Хто уважав би подані засади неправильними і або ухилився б від них, або також сам думав би про інших, або говорив чи ширив би інші, буде покараний карою "Сіркової могили", карою батька Бульби над сином Андрієм, карою гетьмана Мазепи над Кочубеєм...

Мадяри, якщо не хочуть цілком загинути, думаємо, не будуть ставити опору проти злучення Закарпаття з Україною. Ставлення опору спричинило б скорше чи пізніше повний упадок мадярської держави. Український нарід, тепер у своїм історичнім – чи не найбільшім поході – розбиває всі перешкоди, що стоять на перешкоді до злучення українських земель в одну Соборну й Самостійну Державу. На своїй дорозі він знищив вже своїх відвічних ворогів – поляків, нищить кайдани червоної Росії, і він готов також закрити й останню сторінку історії Мадярщини.

Мадярщина якщо й чесно віддасть Закарпаття, то й так понесе наслідки за повище наведені злочини супроти українського народу продовж історії. Народ український великий – п'ятдесятмільйоновий – з великою історією – і сильний – і він зостанеться за своїх синів Закарпаття.

Українці й українки Закарпаття!

Кожний на свойому місці. Україна дала Вам все, вона все Ваша, а Ви в день найбільшої слави Її, на жертвенник Її положіть і свою працю – свій вчинок в прилученні Закарпаття до останніх укр. Земель.

Кожний хай стоїть на свойому місці аж доти, доки з Києва волею й поміччю Великого Бога – й Твоєю працею та жертвою Твоїх найбільших синів віднині злучаться воєдино вовіки всі Землі українські в одну Велику, Соборну, Самостійну й Суверенну Українську Державу!.."

Слава Україні!

Смерть ворогам!

Газета "Чин", серпень 1941 р.

Український Чин Закарпаття. Архівні матеріали і документи. Дослідження. Спомини. – Ужгород: Мистецька лінія, 2004. – С. 50–52.

№ 206

30 листопада 1941 р. – Лист актора і драматурга Юрія Августина Шерегія до Юліана Ревая

Юрий Августин Шерегий, Каморжаны 145.
Почта: Модржаны около Праги
Каморжаны, 30.11.1941 года.

ВЫСОКОЧТИМЫЙ И ДОРОГОЙ ПАН БЛАГОДЕТЕЛЬ!

Ваше сиятельство!

Прежде всего выражаю искреннюю благодарность за ваше прекрасное письмо от 4.11. сего года, которое было приятной неожиданностью для нас.

Хочется жить: ибо верим, что прийдет завтра, которое мы так долго ждем, прийдет завтра, когда мы вновь очутимся на родной земле.

Спрашиваем: какие наши планы, остаемся ли мы здесь или поедем дальше на восток?

Я верю, что для нас самая большая работа еще впереди. Я верю, что прийдет время, которое даст возможность каждому из нас проявить свои способности и таланты. Верю, что мы, бывшие карпатчики, справимся с любой точки зрения с нашими задачами, и если Господь помог пережить нам несчастье, то значит дождемся лучших дней.

Знаю, что ухудшился контакт с нашими ребятами со всех земель: Киева, Галичины и губернии ...

... А именно эта возможность быть участником и сотворцем новой жизни на родных землях является тем, что влечет меня туда. Необходимо об этом побеспокоиться, стараться завязать сношения с надлежащими деятелями, а здесь желающих и пригодных к этому – нет.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 303. – Т. 2. – Арк.78–78 зв. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української мови.

№ 207

23 лютого 1942 р. – Лист о. Севастьяна колишньому міністру Карпатської України Юліану Реваю

ПИСЬМО о. СЕВАСТЬЯНА, ИГУМЕНА ЛАБОРЕЦКИХ МОНАХОВ ВАСИЛИАН ЮЛИЮ РЕВАЮ

Спрашиваете о новостях, которые принес п. Миколин? Можно заключить, что идет сильная борьба между мельниковцами и бандеровцами.

С п. МИКОЛИНОМ ехал на другую сторону и МАРКОВИЧ. По его беседам можно было заключить, что простое население говорит: "Пусть немцы забирают у нас еще то, что оставляют окончательно, то еще из того дадим половину, только бы большевики больше не возвращались. Очень интересные истории рассказывал п. МАРКОВИЧ о подвигах своего брата большевика в села под Самбором. Можно было бы написать роман.

Гениальными идиотами должны бы быть эти "славные коммунисты". Я выберусь на другую сторону в праздники (на пасху). Русские* покорно склоняются под ноги миродержавцев-немцев, набрали воды в рот, давятся, танцуют, но вместе с тем молчат и бессловно выполняют возложенные на них обязанности.

П. инспектор (Гайшащ), большой приятель пана Ивана (БЫКО), теперь он на Зап. Словакии, учитель гражд. школы в Пези-

* Мова йде про "русских" в Словаччині.

ноке, говорит, что этот народ должен погибнуть. Он и погибнет, так как его интеллигенция совсем уже погибла.

На украинцев, слава Богу никакой пес не тявкает, никто нас не трогает. ... Еще прийдет наше время. Некоторые паны сразу было хотели сыграть на великодержавной и гегемонистической политике, а теперь общая масса должна переносить печальные последствия разумной политики Германии.

Искренне желаю Вам здоровья, высокоуважаемый пан министр, и пану Ивану Гопко и Николаю Бабота.

Остаюсь с уважением. Слава Украине!

Межилаборцы. 23.02.1942 г.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 303. – Т. 2. – Арк.71–71 зв. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української мови.

№ 208

19 листопада 1942 р. – З постанови Політбюро ЦК ВКП/б/ про задоволення клопотання чехословацького уряду про амністію закарпатських порушників угорсько-радянського державного кордону, які до березня 1939 р. – мали чехословацьке громадянство

ИЗ ПОСТАНОВЛЕНИЯ ПОЛИТБЮРО ЦК ВКП(б)
ОБ АМНИСТИИ НАРУШИТЕЛЯМ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАНИЦЫ

Протокол № 39 — 19 ноября 1942 г.
Строго секретно

12 – Об амнистии нарушителям государственной границы из Венгрии карпато-руссам и украинцам бывшего чехословацкого гражданства и об укомплектовании этим контингентом формируемых на территории СССР чехословацких частей.

1. Удовлетворить ходатайство чехословацкого правительства об амнистии нарушителям государственной границы из Венгрии карпато-руссам, украинцам и словакам по национальности, состоявшим до расчленения Чехословакии в чехословацком гражданстве.

2. Поручить НКВД СССР освободить содержащихся ныне в заключении на советской территории в качестве осужденных следственных заключенных, интернированных, или на других достаточных основаниях, нарушителей границы из Венгрии карпато-руссов, украинцев и словаков, состоявших до расчленения Чехословакии в чехословацком гражданстве.

Амнистированию не подлежат указанные категории б. чехословацких граждан, содержащиеся на территории СССР в качестве военнопленных армий воюющих с СССР стран, члены антисоветских, украинских националистических и русских белогвардейских организаций и лица, подозрительные по шпионажу против СССР.

3. Всех лиц призывного возраста, годных к несению военной службы, направить в город Бузулук в распоряжение командира чехословацкой бригады, снабдив их проездными документами и всеми видами путевого довольствия по нормам тылового пайка № 3 Красной Армии...

РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 162. – Д. 37. – Л. 66. Подлинник. Машинопись.

Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР "Смерш". 1939 – март 1946. – М., 2006. – С. 354–355.

№ 209

27 січня 1943 р. – Лист чехословацького політичного діяча Я. Шверми голові комінтерну Г. Димитрову про переведення закарпатських комуністів зі складу Комуністичної партії Угорщини до Комуністичної партії Чехословаччини

ТОВ. ДИМИТРОВУ

Дорогой товарищ Димитров!

В чехословацкую армию прибывают теперь люди из Закарпатской Украины, находящиеся в СССР. Общее количество армии будто бы равняется около 2500 чел., причем большинством являются люди из Закарпатской Украины. Среди них имеется много коммунистов, которые несомненно могут многое сделать для улучшения политической атмосферы в чехословацкой армии. Но в связи с этим возникают следующие вопросы:

1. Прежде всего, вопрос касается о принадлежности к партии товарищей из Закарпатской Украины, вступающих в чехословацкую армию. Раньше они были членами КП Чехословакии и после оккупации Закарпатской Украины Венгрией были переведены в КП Венгрии. Ввиду того, что партработой в чехословацкой армии должна руководить наша партия, я предлагаю, чтобы товарищи из Закарпатской Украины, прибывающие в чехословацкую армию, снова были переведены в КП Чехословакии. Решение о принадлежности других коммунистов из Закарпатской Украины к КП Венгрии, разумеется, остается в силе.

Тов. Ракоши, с которым я по этому вопросу разговаривал, согласен с моим предложением.

2. Для политической работы в чехословацкой армии теперь, разумеется, необходим способный товарищ, который работал в Закарпатской Украине.

Тов. Готвальд предлагает, чтобы тов. Туряница был направлен в чехословацкую армию. Он уже давно предполагался для специальной работы, но до сих пор не мог быть использован.

Тов. Туряница известен в Закарпатской Украине и имеет большой опыт в массовой работе.

Тов. Ракоши тоже с этим согласен. Я прошу о Вашем решении по этим вопросам.

В приложении последнее сообщение Прохазки о положении в чехословацкой армии и состоянии нашей организации.

Москва, 27. 01. 1943 г. Шверма
Перевод с немецкого Казмерчук

РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 281. – Д. 8. – Стр. 35.

№ 210

17 лютого 1943 р. – Лист Івана Гриця до колишнього міністра Карпатської України Юліана Ревая

Петрино, 17 февраля 1943 года

ВЫСОКОУВАЖАЕМЫЙ ПАН МИНИСТР!

Примите мою искренейшую благодарность за поддержание Вами нашего настроения своим письмом.

В нынешнее бурное время, неблагоприятное нашему делу, Ваши строчки оказали влияние на нас, и хотим верить и верим, что милосердный Бог не допустит нового несчастья на наш народ.

1942 год мы прожили счастливо. Дай же Бог, чтобы весь наш народ в таком же мире и спокойствии жил в своей вольной Родине. Однако единственная моя вера и надежда на Бога, который даст нам сил выдержать грядущие удары, что не упадем духом и пойдем к цели через бури со знаменем нашей "освободительной" борьбы.

Слава Украине!

Верный и преданный Вам Иван Гриц.

Милостиво прошу поздравить пана Николая Баботу.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 303. – Т. 2. – Арк.74. Завірена копія. Машинопис. Переклад з української мови.

№ 211

8 січня 1944 р. – Звернення завідуючого відділом міжнародної інформації ЦК ВКП(б) Г. Димитрова до наркома закордонних справ СРСР В.Молотова про відрядження закарпатських комуністів в розпорядження ЦК Компартії Закарпатської України

Сов. секретно

Тов. Молотову

Прошу Вашей санкции на выезд в распоряжение ЦК Компартии Закарпатской Украины* следующих товарищей:

1. Варга П. И.

* Як відомо, тоді ще ЦК Компартії Закарпатської України не існувало. Він був утворений лише 19 листопада 1944 р. на першій конференції КПЗУ.

2. Ионаш И. Ф.

3. Нямещук В. В.

Указанные товарищи рекомендованы загранбюро КП Чехословакии. С ними беседовали Готвальд, Копецкий, а также работники отдела международной информации ЦК ВКП(б). Все дали согласие на выезд в свою страну. Соответствующая проверка произведена. Справки с основными данными на вышеуказанных товарищей прилагаются.

Такое же письмо и справки на указанных товарищей направлены т. Маленкову Г. М.

б/даты и номера/личная подпись/ Г. Димитров

"Не возражаю"

8.01.44 г. (підпис) Молотов

Приложение-Справка Секретно

Г.Димитрова к В. М. Молотову
от 8.01.44 г.

СПРАВКА

Варга Петро Ильич (Шалек Роман Ильич) родился в 1896 г. в с. Кайданово Закарпатской Украины. Украинец. Чехословацкий подданный. Знает венгерский, русский, чешский языки. Крестьянин. Член КП Чехословакии с 1921 года. Начиная с 1921 г. принимал активное участие в комм. движении Чехословакии, работал главным образом среди крестьян.

С 1921 по 1924 гг. был председателем местной организации КПЧ в с. Кайданово.

С 1925 по 1938 гг. был членом крайкома КПЧ в г. Мукачево.

С 1924 по 1929 гг. был членом самоуправления в с. Кайданово и был там бургомистром.

В 1928 г. был делегатом на VI Конгрессе Коминтерна.

В 1936 г. был избран членом ЦК КП Чехословакии.

За комм. деятельность был много раз арестован на короткие сроки.

В 1939 г. с разрешения КП Чехословакии приехал в Сов. Союз. Сначала находился в д/о ЦК МОПР "Новоникольск", осенью 1941 г. эвакуировался в спецсанаторий ЦК МОПР в г. Ош, Киргизская ССР, где находился до ноября 1944 г.

Представитель КП Чехословакии писал о Варге: "Политически выдержан, проводил массовую агитацию среди крестьян. За время пребывания Варги в КПЧ уклонов от генеральной линии партии не было. Является честным и преданным партии товарищем.

Согласно характеристики директора спецсанатория в г. Ош от 27.04.1943 г., Варга принимает активное участие в работе коллектива и чешской группе. Первомайский план выполнил на 270% Дисциплинированный и выдержанный. В ноябре 1944 г. прибыл в Москву.

Н. Норовков 18 декабря 1944 г.
РГАСПИ. – Ф. 82. – Оп.2. – Д. 1357. – Стр. 92–93.

№ 212

4 квітня 1944 р. – Рапорт начальника УПВІ НКВС СРСР І. Петрова наркому внутрішніх справ Л. Берії з викладенням прохання ЦК ВКП(б) про використання військовополонених антифашистів, в т. ч. угорців, румунів і русинів, у діючих партизанських загонах

4 апреля 1944 г.

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР
ГЕНЕРАЛЬНОМУ КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ Т. БЕРИЯ

ЦК ВКП(б) (товарищи Хрущев и Мануильский) просят НКВД СССР.

1. Отобрать и направить на Украину из числа проверенных военнопленных-антифашистов 100 венгров, 100 румын и 50 русинов.

Указанные военнопленные после специального обучения в школе Украинского штаба партизанского движения будут использованы в действующих партизанских отрядах.

2. Товарищ Мануильский просит:

а) В нашем Южском лагере НКВД № 165 в Ивановской области организовать краткосрочные курсы по обучению 600 человек военнопленных-антифашистов, из них 300 румын и 300 венгров.

Указанные военнопленные по окончании курсов будут использованы для антифашистской работы среди местного населения на территории Румынии и Венгрии, под руководством общественно-политических деятелей (т. т. Ракоши и Паукер);

б) Сосредоточить в 27-м оперативном лагере НКВД в г. Красногорске, Московской области, наибольшее количество проверенных антифашистов из числа румын, венгров, чехословаков и немцев, с тем, чтобы использовать их в работе среди войск противника и местного населения.

в) Разрешить отобрать из числа военнопленных, окончивших антифашистскую школу и курсы, 40 румын и 20 венгров и направить их вместе с т. т. Паукер(ом) и Вайнбергер(ом) для работы на территории Румынии и Закарпатской Руси.

Прошу Ваших указаний.

Начальник Управления НКВД СССР
по делам о военнопленных и интернированных.
генерал-майор Петров

РГВА. –Ф. 4 п. – Оп. 2. – Д. 3. – Л. 36 – 36 об. Подлинник.

Венгерские военнопленные в СССР: Документы. 1941–1953 годов. – М., 2005. – С. 241–242.

№ 213

19 серпня 1944 р. – Заповіт Августина Волошина, написаний у Празі в присутності колишніх міністрів Карпатської України Степана Клочурака і Миколи Долиная

МІЙ ЗАПОВІТ (ТЕСТАМЕНТ)

Переступивши 70 р. життя, уважаю потрібним зарядити все, що треба, на випадок моєї смерти.

1. Душу мою вручаю Божому милосердю. Виражаю й тут мою глибоку вдячність Богові за те, що дарував мені добрих християнських родичів і добру побожну жінку, що так щиро помагала мені і в духовному життю. Дуже вдячний я й за те, що покликав мене до священичої служби. Особливо вдячний я за великі ласки, якими обдарував мене Бог після тяжких провин моєї молодости та необдуманости, і все захороняв мене для дальшої праці над спасенням душі.

Тіло моє прошу по смерти поховати в гробі, приготованім при гробі покійної дружини Ірини в Ужгороді; коли б воєнні, або політичні обставини не позволили, прошу тіло моє дочасно поховати там, де постигне мене смерть.

Похорон має бути скромний, без світських парад. На похороні прошу роздавати людям образочки, на котрих на одній стороні має бути образ Розп'яття з підписом: "Мій Ісусе милосердя" (100 дн. відп.); На другій стороні образ малий мій з проханням:

Помолімся за о.Августина Волошина, б. президента Карп. України, народженого 17 III 1874 в Келечині, померщого дн... в...

І ці короткі молитви: "Слава Отцю і Сину і св. Духу, нині і присно і во віки ніков. Амінь" (100 дн. відп.)

"Ісусе помилуй мя!" (100 дн. відп.)

"Серце Ісусово, на тебе ся здаю" (300 дн. відп.)

"Мати любови, болів і милосердя, молися за нас"! (300 дн. відп.)

"Св. Авґустине, молися за мене!"

Отче наш... Богородице Діво... Милосердя двері...

По смерті прошу сейчас найняти 40 (Сорок) Служб Божих за спасіння душі моєї.

2. Мій маєток в селі Селешка (окр. Крал. Хлумец) віддаю Чину сс. Василіянок в Ужгороді для піддержування сиротинців, заложених пок. жінкою моєю і мною в Ужгороді і в Хусті, і для новіціяту Чина.

На виплачення довгів маєтку в Подк. Банку в Ужгороді лишаю вклад фонду імени мого в Хусті в сумі 315.005.85 (вал. 2/111.1939) числ. вкладної книжки 24047 з пождами. Після догоди з Подкарпатським банком з дня 29. IV. 1938 ч. 12022 на цілковите вирівнянння всіх інтабулованих на маєтку й векслями покритих довгів маю заплатити 325,000 К.; я ще р. 1939 предложив банкови цей вклад

на вирівняння довгу, тому й вимагаю від банку, щоб за довг за рр. від 1939 не рахував вищого пожду, як кілько платив банк за вклад. На покриття діференції нехай ужиє банк вартість моїх акцій Подк. Банку, яких маю 100 і акцій Ассекурац. Товариства "Бескид", яких маю 134 к Подк. Банку.

Чину сс. Василіянок віддаю вповні і право моє на відшкодування за те, що я від 1939 р. був насильно і несправедливо позбавлений уживання маєтку; Мад. Комісарят Земельних Діл (скоро потім зрушений) р. 1939 сконфіскував мій маєток, уважаючи мого приділеним із земельної реформи; я доказав заявою самого празького Поземк. Уряду, що я маєток свій купив з вільної руки від самого бувшого маїтеля гр. Юлія Андрашія, з одобрениям Поз. Уряду і Фідеїкомісового суду, але той комісаріят, хоч після своїх статутів супроти мойого маєтку не мав компетенції, моє відкликання відкинув; на скаргу мою Найвищий Адм. Суд в Будапешті справу віддав Міністерству [...] відшкодовання має бути урядове установлене, і воно має бути значне, бо напр., лиш у винницях вродилося р. 1943 360 Гл. вина, яке мало ціну 7–8 пенґе за літер.

Із відшкодування нехай заплатить Чин всі інші довги маєтку, довг Сиротинця в Ужгороді 80,000 К. (Земському Банку у Празі), а також довг Сиротинця в Хусті 110000 К., з пождами (Єпархіяльній касі в Ужгороді).

Чин сс. Василіянок нехай постарається про те, щоб в каплицях Чина і Сиротинців була відправлена поодна заупокойна Служба Божа щороку за Ірину і Отця Августина.

3. Права видавання моїх книг, учебників, педаґоґічних підручників, молитовників, перекладів і т. д. віддаю як конфратер Чина св. Василя Вел. ужгородській друкарні цього Чина.

4. Мою віллу в Празі (XVI ч. 1784 Под ліпкамі 12) з цілим заряджженням, гроші у вкладках і в готовости і житєві ассекурації віддаю сестрі Гелені Волошин, нар. 1873 в Келечині, яка має постаратися й про те, щоб сей мій заповіт був точно додержаний.

Із готових грошей має вона зложити в Єпархіяльній касі в Ужгороді:

а) 50000 К., як фундацію для гр. кат. уч. Семінарії в Ужгороді, щоб з доходів того капіталу щороку доповнювалися кабінети й бібліотека;

б) 50000 К., як фундацію для Сиротинця дівчат духовників;

в) 50000 К., як фундацію Сиротинця синів духовників (Конвікт);

г) 50000 К., як фундацію для сиротинця дівчат і дякоучителів в Ужгороді, щоб з доходів цих фундацій щороку куповалися черевики або одяги для найбідніших сиріт.

(...)

а) в Товаристві "Адрія" на 5000 К. (ч. 156096),

б) в Товаристві "Адрія" на 15000 К. (ч. 396214),

в) в Товаристві "Ассекураціоні Генералі Трієст" на 10000 К. (ч.123145).

Коли б моя сестра Гелена скорше померла, тоді все, постановлене для неї, переходить на другу сестру мою, Ольгу Волошин, пензіоновану вчительку в Ужгороді, а коли б і ця померла, тоді все переходить на третю сестру, Лавру, або її чоловіка о. Михайла Дутку, респе на їх дітей після віку.

5. Мій політичний заповіт.

Передовсім відказую любому українському народу гаряче побажання моє, щоб більшість народу чимскорше обновила церковну єдність під головою наслідника св. ап. Петра. Твердо вірую, що обновлення церковної єдности принесе за собою й політичну свободу нашого народу, яку має забезпечити дорозумінням (Федерацією) з сусідніми народами. Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльности для всіх історичних чинників освіти, між сими й для католицької Церкви. Лиш загально-християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає можности найширшої и найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утилітаризму й без жорстокости безбожного соціального плану. Без додержування цієї головної основи здорового розвитку культури нарід наш знову може втратити свою тяжко здобуту свободу.

Зокрема милому народові моєї рідної Карпатської України пригадаю страшні переслідування й терпіння, які пережив у Першій і Другій світовій війні; (...) ...Преч. Діва; передбачила Вона ті тяжкі часи й тоту братовбійчу боротьбу, яку вже тоді зачав провадити наш народ, підбурений злобними агітаторами проти своєї Церкви й проти народної єдности. Цю нерозумну боротьбу проти церковної і народної єдности уважаю я головними причинами тих тяжких допустів Божих, які пережив наш нарід в послідних 30 роках. Із гарячої любови до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чимскорше обновив свою церковну й народну єдність і щоб в будучности не дав себе розбивати чужими інтересами.

"Мир Божий, що вище всякого розуму, нехай хоронить серця ваші й мислі ваші в Христі Ісусі". (Филип.4, 7).

Дано в Празі дня 19 серпня 1944.

Авґустин Волошин

Цей свій заповіт др. о. Авґустин Волошин у повнім здоровлю душі й тіла власноручно підписав перед нами як свідками:

Степан Клочурак

Др. Микола Долинай

А. Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 386–388.

№ 214

28–29 вересня 1944 р. – З протоколу допиту Басюка Є. М. про його участь в Карпатській Січі

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
Басюк Евгения Михайловича

28–29 сентября 1944 года

БАСЮК Евгений Михайлович, 1922 года рождения, уроженец села Хоров Острожского района Ровенской области, по национальности, украинец, подданный СССР, происходит из крестьян-середняков, образование незаконченное высшее, холост, со слов раннее под следствием и судом не был

Вопрос: Расскажите подробно свою биографию.

Ответ: Я родился в апреле 1922 года в селе Хоров Острожского района Ровенской области. Мой отец – крестьянин, в период существования Польши был бедняком – имел полтора гектара земли и занимался хлебопашеством. При советской власти отец получил надел земли в 5 гектаров и считался середняком.

С 7 лет я учился в сельской школе-семилетке, которую закончил в 1936 году. По окончании семилетки я намеревался поступить в какую-либо техническую школу, но не имея для этого материальных средств, а в Польше за учение в школах нужно было платить солидные деньги, я уехал в Ковель, поступил там в слесарную школу, но вскоре и эту школу из-за недостатков средств вынужден был оставить и поступил на роботу в качестве батрака к крестьянину ПОЗДНЯКЕВИЧУ в г. Ковель, одновременно посещал заочно курсы средней школы.

Помимо учебы в школе я много читал литературы, главным образом, украинской исторической. Общался с людьми националистически настроенными, что в условиях националистического гнета в Польше способствовало выработке моего мировоззрения в националистическом направлении.

Именно поэтому в 1938 году 16-летним юношей, прочитав в газетах, что на бывшей территории Чехословакии образована автономная Закарпатская украинская республика, я решил ехать туда, надеясь пробить себе там путь к самостоятельной жизни.

В Закарпатскую Украину я выехал из Ковеля поездом через Львов-Стрий в г. Сколе, откуда в районе г. Самбор в селе Делятин нелегально перешел границу в Закарпатскую Украину.

По переходе границы я был задержан пограничной охраной. На заставе меня поверхностно допросили и машиной Украины – г. Хуст. В г. Хусте меня допрашивали в украинской полиции, а затем в штабе главнокомандования украинской армии Закарпатской Украины – "СИЧ", куда я был передан украинской полицией.

После допросов, на которых я объяснил всю свою историю так, как она и сложилась, меня по молодости передали на попечение средней школы, которую я феврале 1939 года закончил и поступил снова в распоряжение командования "СИЧИ".

Штаб главного командования "СИЧИ" направил меня в подофицерскую школу. Однако окончить эту школу мне не удалось, так как уже в марте 1939 года Закарпатская украинская республика немцами была ликвидирована, территория ее передана Венгрии, а я затем со всеми курсантами школы с воинскими соединениями "СИЧИ" был брошен на фронт под г. Сваляву для борьбы с венгерскими войсками.

В городе Хусте, куда войска "СИЧИ" были оттеснены венграми, я 4 раза был в бою. Участвовал также в бою под Быковым и в Рахове, где был ранен в колено правой ноги и попал в плен к венграм.

Как военнопленного, венгры меня заключили в лагерь в м. Ниредьгаза, на границе с Югославией. В этом лагере я пробыл до конца июня 1939 года.

В июле 1939 года всех военнопленных украинцев немецкий консул вывез на территорию Австрии в г. Вену. В городе Вене всех военнопленных украинцев разбили на три группы – одну вывезли в г. Гамбург, другую – в Артештейн, третью оставили в Вене. Всех раненых, в том числе и меня, направили в санаторий для лечения. В санатории я находился до середины октября, когда в связи с выздоровлением был выписан и направлен на медосвидетельствование.

Протокол читал лично, с моих слов записано верно на понятном мне русском языке, в чем и расписываюсь. Басюк
Допросили: Начальник отдела 2 Управления НКГБ УССР
Майор безопасности (підпис) Мазин
подполковник государственной безопасности (підпис) Карин

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75133 фп. – Арк. 14–15. Оригінал. Машинопис.

№ 215

1 листопада 1944 р. – Заява начальника штабу чеського партизанського з'єднання майора Стенда про прибуття в м. Сваляву чехословацьких офіцерів, призначених в комендатуру міста

Копия
Сов. секретно

ЗАЯВЛЕНИЕ НАЧАЛЬНИКА ШТАБА ЧЕШСКОГО ПАРТИЗАНСКОГО СОЕДИНЕНИЯ МАЙОРА СТЕНДА* И ОФИЦЕРА ПРОСВЕЩЕНИЯ

* Вірно – Стендер.

ЭТОГО СОЕДИНЕНИЯ ФАБРИЦИЯ ИВАНА ИВАНОВИЧА

В гор. Сваляву прибыл представитель Чехословацкого правительства надпоручик Немец (документы его подписаны генералом Кратофвилом).

Согласно документам, он назначен комендантом города. Его заместитель подпоручик Попович (коммунист).

Надпоручик Немец не признает выборную народную раду и самовольно выбрасывает из неё наиболее демократически настроенных членов и, прежде всего, коммунистов.

После того, как с ним в частном порядке беседовал командир чешского партизанского соединения Русин, он восстановил в правах уволенных им лично членов рады.

Одновременно надпоручик Немец создает в Сваляве партию Бенеша.

В настоящее время чешское партизанское соединение Василия Русина дислоцируется в Липовцах.

Товарищу Фадееву. Выселите из Свалявы этого Немеца

Ив. Петров Л. Мехлис 1. XI. 44 г.

РГВА. – Ф. 32885. – Оп. 1. – Дело. 57. – С. 150. Оригінал. Машинопис.

№ 216

1944 р. – Меморандум "Українського об'єднання в Карпатській Україні", підготовлений В. Шандором, до президента Е. Бенеша з вимогами дотримання законів щодо Карпатської України

ПАНЕ ПРЕЗИДЕНТЕ!

В критичнім 1938 році перервалися між нами державно-правові зв'язки, які з'єднували нас через цілих двадцять літ. Якраз в тім останнім відтинку державно-правових змін показалися політичні чинники на Карпатській Україні та їхні приклонники в повнім та правдивім світлі. Наглядно показалося, на яку фальшиву карту грала велика більшість чеських політичних партій на Карпатській Україні протягом цілих двадцять років. Розходиться тут головно про штучне викликання спорів національних, релігійних та політичних, штучне покликання до життя та підтримка вже згори на смерть відсуджених всяких напрямків, між котрими був пануючим т. зв. великорусский, правильно кажучи – мадярський. В найкритичнішім часі Чехословацької держави у 1938–1939 роках показали ці, так звані великорусскі мадярони, яких чеські політичні партії так щедро підтримували, як їм залежало на обороні та збереженні Чехословаччини. Наші твердження та докази, що так званий великорусский напрям не працює ані для Ужгорода, ані для Праги, але для Будапешта, чеські державні чинники вважали за неймовірні. Підхоплене

ворожою пропагандою і нею утримуване гасло української іреденти, було, є і буде у відношенні українців до Чехословацької держави все безпідставним та нелогічним.

Всупереч тому не можна злегковажити той факт, що українці Карпатської України у 1939 році зі зброєю в руках боронили границі держави проти нашого спільного ворога. Народ, котрий в обороні своєї вітчизни вхопився зброї, має вже й ідеологічну підставу своєї національної та політичної зрілості, і тому тільки його воля може бути здоровим джерелом права та тільки він може бути здоровою основою державного організму. Якраз в цім огляді державне ведення бувшої республіки на Карпатській Україні робило основну хибу, коли в нас, проти нас, злучувалось з різними ідеологічно сумнівними та штучно утвореними напрямками, а здорове українське народне ядро відсувало та проголошувало його за протидержавне. Наш народ завзято веде свій тяжкий життєвий бій, не склавши зброї в минулому, не складе її ані тепер, навіть тоді ні, коли внаслідок доносів т. зв.великорусских мадяронів є виставлений прямо нелюдським переслідуванням, шибеницям та вбивствам. З нинішнього бою вийде переможцем знову український народ, тому що тільки він являє собою ту незнищиму моральну силу, яка протягом тисячі літ протистояла всім ворожим атакам і – перемогла.

З'єднані долею і волею українського народу в Карпатській Україні у 1919 році з ЧСР і нав'язуючи якраз у цю пору наші спільні національні інтереси, принципово погоджуємося з Вашим закликом до співпраці, домагаємося, однак, щоб Ви спершу визнали такі наші домагання:

І. Конституційний закон ч. 328 від 22. 11. 1938 р. (Зб. з 1 р.) про автономію Підкарпатської Русі буде надалі діючим у повному обсязі, а в майбутньому буде служити як основа державно-правового становища Карпатської України.

2. Правове становище Карпатської України в питаннях господарських і соціальних буде аналогічне зі Словаччиною, головно, поки розходиться про маєток крайовий.

3. Як тільки на визволеній території Карпатської України владу і виконавчу міць візьме в руки призначений представник союзницьких армій, щоб був йому приділений, як дорадник, нами призначений громадянин з місцевого українського населення.

4. Принципове проголошення, що нинішня чехословацька влада на еміграції тепер і в майбутньому зрікається підтримки так званого великорусского напрямку, котрий є ворожий державі та нашим спільним інтересам, і що влада буде спиратися виключно на українське населення.

Рівночасно зазначуємо, що нашим уже були дані потрібні вказівки, щоб дома солідарно працювали зі всіма демократичними угрупуваннями.

Подаючи цей Меморандум, бажаємо собі, щоб нинішній і всі майбутні уряди Чехословаччини, маючи за собою таку багату практику з попередніх років, дійсно і щиро об'єдналися до співпраці з українським народом. В цім дусі нехай нам буде правилом спільний Інтерес наших народів та спільне добро держави.

Цей Меморандум подаємо в мовах українській та словацькій.

Українське об'єднання в Карпатській Україні

Вікентій Шандор. Спомини. – Т. II. – Карпатська Україна 1939–1945. – Ужгород: Гражда, 2000. – С. 132–133.

№ 217

7 листопада 1944 р. – Інструкція чехословацького урядового делегата міністра Ф. Нємеца окружним та місцевим народним радам

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Уряд правительственного делегата

Ч. Пр. 140/1944 Хуст, дня 7 листопада 1944 р.

Діло: інструкції відносно задержання осіб.

ВСІМ ОКРУЖНИМ ТА МІСЦЕВИМ НАРОДНИМ РАДАМ

Особи, що по 29 вересню 1938 проявили протидержавні свої наміри чи яким-небудь іншим способом провинились проти своїх співмешканців і дали поміч окупантам, хай будуть зразу задержані й передані до тюрми в приналежнім окружнім суді. Задержання переводять містні народні ради, а так само органи безпечності.

Це розпорядження відноситься головне до тих, що брали участь в правительствах і веденні публічними справами по 29 вересня 1938 р., до донощиків, а так само до всіх тих, що принадлежали до фашистівських організацій, як на пр.: "Нілошкерест" (гаково-хрестова організація), "Фойведев" (організація охорони чистоти мадярської раси), "Келеті орцвонал бойтарші сиветшег" (організація воюючих на східнім фронті), властителів "Немзетвиделмі керест" (хрест за спеціальні заслуги); дальше всіх ведучих і організаторів "Фолксбунд дер дайчен", "Левенте", "Січі", партії Куртяк-Броді-Фенцик, членів СС, СА, "Гестапо", далі всіх тих, хто нарядили або зучастнилися при затягуванні людей до тілесного насильства-мучення, а также всіх тих, що приказували або самі зучастнились аризования, конфіскования та розпродавання маєтків чсл. горожан, наскільки це противилося законним предписам Чехословацької Республіки.

Належні кроки у вищенаведенім треба зробити моментально. При найближчім засіданні президії Народної Ради треба рішати, чи дотична особа має зістатись арештованою. О такім рішенню треба написати протокол, який підпише голова і найменше два члени пре-

зидії. Опис такого протоколу треба заслати приналежному окружному уряду до трьох днів по переведенім арештованню.

Правительственний делегат міністр Ф. Нємець

ЦАМО РФ. – Ф. 244. – Оп. 2980. – Д. 67. – Л. 180 об. Друкований примірник.

№ 218

8 листопада 1944 р. – Протокол допиту арештованого Ворона А. М., Генерального секретаря УНО

Копія

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

1944 года, ноября 8 дня, я, заместитель начальника 1 отделения 4-го отдела Управления контрразведки "Смерш" 4-го Украинского фронта – капитан Шварц, допросил обвиняемого Ворон Андрея Михайловича, 1901 года рождения, уроженца с. Чума – Чехословакия, проживал в городе Хусте, по специальности учитель, из крестьян-бедняков, служащий, образование высшее, беспартийный.

Вопрос – Расскажите свою автобиографию?

Ответ – Я родился в 1901 году в селе Чума – Чехословакия.

В 1912 году я начал учиться в селе Мария-Повч (Венгрия) в школе, окончив 4 класса в 1917 год. В том же 1917 году я поступил в учительскую семинарию, окончив ее в 1921 году.

После окончания учительской семинарии, я работал учителем по украинскому языку, литературе, географии, истории до 1925 года в городе Мукачево, до 1932 г. в гор. Рахов, до 1933 года в гор. Севлюш.

С 11 октября 1938 года по 31 января 1939 года работал секретарем министра хозяйства Ревая правительства Подкарпатской Руси Чехословацкой республики.

С февраля 1939 года по 16 марта 1939 года я работал генеральным секретарем "Украинского народного объединения".

После оккупации Венгрией Закарпатской Украины я был арестован венгерскими властями, как украинский националист, и содержался под стражей с 17 марта 1939 года и находился в тюрьмах Хуста 3 дня, Севмок – 3 недели, а с 13–14 апреля находился в концлагере Варого Лакош (Венгрия), откуда был освобожден и до 14 сентября 1939 г. находился дома в гор. Хуст.

С этого времени и до 1-го октября 1940 года я работал учителем в приселке Кирош (7 клм от г. Хуст).

С октября 1940 года и до 29 апреля 1941 года был учителем народной школы Пештержебет (в 12 км от Будапешта).

До 1 августа 1942 года я работал в канцелярии адвоката доктора правовых наук Бандусяк Миколая в Хусте.

У Бандусяка я прекратил работу в связи с мобилизацией меня в венгерскую армию, где служил рядовым в 12 полку, а 27 августа 1942 года был арестован по подозрению в принадлежности к организации украинских националистов бандеровского направления, а 22 декабря 1942 года был освобожден за недоказанностью.

С декабря 1942 года до 1 декабря 1943 года я продолжал служить в 12 полку венгерской армии, а затем был демобилизован из венгерской армии.

С 10 февраля до 15 марта 1943 года работал в качестве чернорабочего деревообделочной фирмы Ковач и Барабаш в м. Фельшеввистов

С первых чисел октября 1943 года до конца марта 1944 г. был служащим деревообделочного предприятия фирмы Йосиф Уйгели м. Майданка Воловского района.

С этого времени и до прихода войск Красной армии я проживал в Хусте и работал служащим в фирме Гулянич Михайла по продаже топорищ.

Вопрос – Чем Вы еще занимались, кроме указаного ранее?

Ответ – Начиная с 1923 года, я занимался журналистической деятельностью.

До 1-го февраля 1924 года я был редактором газеты "Рудин", издаваемой губернатором Закарпатской Украины Жаткович Григорием. Прекратил работу здесь в связи с ликвидацией газеты.

Работая на учительской работе, я одновременно писал статьи на националистические темы в еженедельную газету "Русская Нива", "Наука", "Свобода", "Новая Свобода", "Новый час", "Литературный вестник".

С января 1937 года до октября 1938 года я работал редактором учительського журнала на украинском языке "Учительський голос". На эту должность я был избран общим собранием учительской громады в гор. Ужгороде.

Вопрос – Дайте подробные показания о Вашей политической деятельности?

Ответ – По убеждению – я украинский националист, имеющий цель создать украинское буржуазное государство "Самостийную Украину" за счет Закарпатской Украины, Западной Украины и отторжения вооруженным путем от Советского Союза Украины.

Моя политическая деятельность связана с антисоветской украинско-националистической работой.

В 1928 году я вступил в члены "Христианской народной партии", которой руководил (до 1924 года) доктор Бращайко Михаил, а затем Волошин Августин, оба они были украинские националисты. В этой партии я состоял до 1935 года весны.

С этого времени и до июня-июля 1937 года я был членом "Социал-демократической партии" Закарпатской Украины II Интерна-

ционала. Из этой партии я был исключен, как украинский националист.

В январе 1939 года была образована партия "Украинское народное объединение", в члены которой я тогда же вступил и сразу был избран генеральным секретарем этой партии. Членом "Украинского народного объединения" и ее генеральным секретарем я был до оккупации Венгрией Закарпатской Украины – 16 марта 1939 года.

Все указанные партии, за исключением "Социал-демократической", были украинско-националистические, а последняя была антисоветская.

После оккупации Венгрией Закарпатской Украины я арестовывался. После освобождения меня вторично из-под ареста – 22 декабря 1942 года я отказался от своих украинско-националистических убеждений, так как убедился в том, что незначительная группа украинских националистов не в силах что-либо сделать для создания "независимой" Украины. После этого я прекратил свою политическую деятельность, как украинский националист, а лишь работал, чтобы с семьей мог существовать.

Вопрос – Какую связь Вы поддерживали с немцами?

Ответ – В конце ноября или начале декабря 1940 года, когда я работал учителем в школе Пештеркебет, прийдя домой, мне жена моя – Ворон Єлизавета, передала, чтобы я в тот же день в 17 часов был у Бабота Андрея (гор. Будапешт, ул. Ангельская, 4), котрого я знал с 1937 г., как украинского националиста.

Я в назначенное время прибыл к Бабота, который мне сказал, что со мной должен вести беседу один человек, но о чем будет разговор, он меня не предупредил. Вскоре к Бабота пришел мужчина лет 40–44, среднего роста, худощавый, блондин, одетый в гражданскую одежду, с которым меня Бабота познакомил. Он себя назвал доктором Пухер.

Пухер мне и Бабота сказал, что нас ему порекомендували, как людей, которым можно довериться. Ревай Юлий, у которого я служил секретарем в бытность его министром хозяйства Закарпатской Украины, и Бабота Николай (брат Андрея), а поэтому он с нами будет разговаривать откровенно и его интересует настроение венгров по отношению к советской власти. Чтобы это установить, ему должны люди, и для выполнения этой задачи я и Бабота безусловно подходим, так как являемся украинскими националистами и наша задача заключается в создании независимого украинского государства, в чем, якобы, может помочь лишь Германия, а потому и мы должны выполнить задание немцев. Пухер мне и Бабота также объяснил, что ему эти данные необходимы в связи с тем, что Германия несомненно будет в состоянии войны с Советским Союзом и Германия должна заранее узнать, как настроены мадя-

ры с тем, чтобы можно было определить, можно ли надеяться на Венгрию, что она будет активно воевать против Советского Союза.

Пухер со мной и Бабота беседовал на протяжении более часа, и мы с Бабота не дали согласия на сотрудничество с немецкой разведкой, мотивируя это незнаним разведывательной работы.

После этой беседы Пухер пригласил меня и Бабота в ресторан ужинать, а после этого пригласил меня к себе в номер гостиницы "Парк". Здесь он продолжал вести беседу в направлении дачи мной согласия о работе в пользу германской разведки. Пухер говорил, что о моем сотрудничестве с немецкой разведкой никто знать не будет, а я этим помогу Германии и буду иметь от этой работы материальную выгоду. После этого я дал согласие и был завербован Пухер в качестве агента немецкой разведки.

Вопрос – Вы давали какое-либо официальное обязательство о сотрудничестве с германской разведкой?

Ответ – Когда я дал согласие на сотрудничество с немецокой разведкой, Пухер что-то написал по-немецки и сказал мне по-украински, что эта бумага представляет из себя подписку, что я обязуюсь работать в пользу германской разведки, и если я кому-либо об этом расскажу, то буду вне немецких законов, и меня любой немец может убить. До изготовления подписки Пухер мне сказал, что я должен избрать себе псевдоним. Я ему сказал, что в периодическую прессу писал статьи под псевдонимами "Сигма" и "Крюк" и что могу избрать себе один из этих псевдонимов. Пухер сказал мне, что этого делать нельзя, так как есть люди, знающие, что я писал в прессу под этими псевдонимами, а необходимо избрать другой псевдоним, сам же он предложил мне избрать псевдоним "Черный", с чем я согласился.

О том, что мне присваивается такой псевдоним, было указано в подписке, которую я по указанию Пухер подписл.

Вопрос – Каное задание вы получили от немецкой разведки?

Ответ – Мое задание заключалось в том, что у лиц, среди которых я вращаюсь, установить их отношение к Советскому Союзу. Пухер мне также сказал, что он едет в Бухарест и после возвращения в Будапешт даст мне дополнительные указания по моей работе, как немецкого разведчика.

Вопрос – Кому вы должны были передавать добытые данные разведывательного характера?

Ответ – Пухер мне указал, что все сведения, добытые мной, я должен буду передавать ему лично во время встречи с ним после его возвращения из Бухареста в Будапешт. Им также было сказано, что если срочно я пожелаю передать сведения, я должен зайти в германское консульство в Будапеште (ул. Ури, номера не помню) и сдать эти данные с надписую: "Дела доктора Пухера".

Вопрос – Какое вознаграждение вы получили от немецкой разведки, как ее агент?

Ответ – После того, как я был завербован в качестве агента немецкой разведки, Пухер дал мне двадцать (20) американських долларов и сказал, что после выполнения его задания я буду вознагражден, чем именно, им не было сказано.

Вопрос – Как Вами выполнялось задание немецкой разведки?

Ответ – Задание Пухера я не выполнил и Пухера я больше не видел. От кого-либо из немецкой разведки указаний не получал.

Вопрос – Бабота был завербован в качестве агента немецкой раведки?

Ответ – Мне думается, что Пухер, как и со мной, с Баботой также разговаривал наедине на предмет его вербовки в качестве агента немецкой разведки, видя, что если будет разговаривать с нами вместе, то мы не согласимся быть агентами германской разведки. Мне лично не говорил ничего о его последующих беседах с Пухер.

Вопрос – Что Вам известно о Баботе Андрее?

Ответ – Бабота Андрей был служащим так называемого "Союза кооперативних товариществ" в городе Ужгороде, а в 1939 году переехал на жительство в гор. Будапешт и был служащим центрального союза кооперативних товариществ, кажется, в 1944 году он вновь переехал в гор. Ужгород, но где там проживал не знаю. Его брат Бабота Йосиф учится в селе Нижняя Быстрица (32–34 км от гор. Хуст).

Приметы Бабота Андрея: лет 38–40, роста низкого, плотного телосложения, лицо круглое, шатен, имеет золотые зубы.

Вопрос – Сколько раз вы были в немецком консульстве?

Ответ – Я посетил немецкое консульство в гор. Будапеште один раз. Это было в апреле или мае 1941 года при следующих обстоятельствах: когда я служил у юриста Бандусьян* Миколая, последний мне сказал, чтобы я поехал в село Сокирница (в 9 км от гор. Хуст) к врачу Лупини Августину получить у него пакет и отвезти в Будапешт и сдать в германское консульство.

Я приехал поездом в Сокирницу и явился к Лупини, которому передал, что приехал по поручению Бандусьян за пакетом для германського консульства. Лупини сам что-то писал на пишущей машинке, а затем запечатал эту бумажку в пакет и велел мне передать Гофману, который служил в немецком консулстве в гор. Будапеште. Этот пакет я привез и сдал в названное консульство, но не лично Гофману, а сотруднику консульства, так как меня туда не пустили. Через сотрудника, который должен передать Гофману пакет, последний сказал, что ответ на письмо Лупини он пошлет по почте. Об этом я и сказал Бандусьян по возвращении из гор. Будапешта.

Вопрос – Что Вам еще известно о связях Лупини и Бандусьян с немцами?

---

* Читати Бандусяк.

Ответ – Я не могу утвердительно сказать, но мне думается, что Лупини и Бандусьян – агенты германской разведки. К этому выводу я пришел по следующим причинам: Бандусьян часто ездил в Будапешт, где заходил в германское консульство. Об этом он мне лично говорил, кроме этого, он неоднократно писал Ревай письма через чехословацкое консульство в Будапеште. Эти письма я лично читал. В них было указано о положении крестьянства Закарпатской Украины, что оно (оккупировано) мадярами, о том, что венгры закрывают украинские школы. Учитывая, что Ревай порекомендовал меня Пухеру для вербовки в качестве агента германской разведки, то и он сам с ней был связан, а в свою очередь он был связан с Бандусьян.

Бандусьян убежденный украинский националист и был членом партии "Украинское народное объединение", а до 1938 года был членом "Социал-демократической партии" II Интернационала. Он до моего ареста проживал в гор. Хуст по ул. Феечка (номера дома не помню).

Его приметы: лет 38-40, среднего роста, блондин, худощавый, лицо продолговатое, нос ровный, имеет золотые зубы, украинец.

О Лупини мне известно, что до настоящего времени проживает в селе Сокырница и работает врачем.

Его приметы: лет до 40, высокого роста, худощавый, блондин, лицо продолговатое, нос ровный, по национальности немец.

В 1941 году Лупини приезжал к Бандусьян и я лично от него слышал, что он уполномочен охранять интересы немцев и это уполномочие им получено от гестапо.

Протокол допроса мной прочитан, мои показания записаны верно (підпис) Андрей Ворон
Допросил Зам нач. 1 отделения 4-го отдела УКР "Смерш" 4-го Украинского фронта (підпис) капитан Шварц

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684. – ФП. – Арк.39–45. Копія. Машинопис.

№ 219

13 листопада 1944 р. – Постанова військової ради 4-го Українського фронту № 0036 про реєстрацію колишніх солдат і офіцерів німецької і угорської армій, військовозобов'язаних, чиновників і службовців угорської поліції і жандармерії на території Закарпатської України

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ВОЕННОГО СОВЕТА 4-го УКРАИНСКОГО ФРОНТА

13 ноября 1944 года

№ 0036

Действующая армия

В тылу фронта осело большое количество бывших солдат и офицеров немецкой и венгерской армий, проживающих в настоя-

щее время в населенных пунктах освобожденной территории Закарпатской Украины.

В ряде населенных пунктов проживают военнообязанные лица немецкой и венгерской национальностей, подлежащие также, как и солдаты противника, задержанию и направлению в лагерях для военнопленных.

Большинство чиновников и служащих полиции и жандармерии венгерского правительства не только не арестованы, но даже и не учтены.

Военный совет фронта постановляет:

1. В период с 14 по 16. 11. с. г. включительно, военным комендантам городов, местечек и крупных населенных пунктов провести регистрацию солдат и офицеров, служащих в немецкой и венгерской армиях, независимо от их национальности.

2. Провести регистрацию всех военнообязанных лиц в возрасте от 18 до 50 лет немецкой и венгерской национальности, проживающих в настоящее время на освобожденной территории Закарпатской Украины, а также всех чиновников и служащих венгерской полиции и жандармерии, находящихся на освобожденной территории Закарпатской Украины.

Проект приказа военного коменданта о проведении регистрации указанных выше лиц утвердить.

Военным комендантам, во время регистрации, объявить всем о повторной явке на 18. 11 и всех вызванных вторично 18. 11. 44 года:

а) бывших солдат и офицеров немецкой и венгерской армий задержать и под конвоем, как солдат противника, направить на пункты военнопленных;

б) военнообязанных лиц немецкой и венгерской национальности, проживающих на освобожденной территории Закарпатской Украины, отдельными командами при списках под конвоем направлять на пункты военнопленных.

Весь учетный материал регистрации чиновников и служащих венгерской полиции и жандармерии, вместе с задержанными 18–19. 21 с. г. передать ближайшим окр. "Смерш" соединений и разведывательных частей охраны тыла фронта.

4.На время проведения операции организовать к 17. 11. 44 г. дополнительно два приемных пункта военнопленных один в районе г. Перечина, второй в районе г. Густе.*

5. Начальнику войск НКВД по охране тыла генерал-майору Фадееву дать указания своим частям об усилении работы по выявлению и задержанию перечисленных выше лиц.

6. Начальнику тыла фронта генерал-майору Кацнельсону для обеспечения выполнения настоящего постановления разрешить военным комендантам пользование автомашинами "Виллис", находящимся на вербовочных пунктах фронта.

* Хусті.

7. Для усиления конвоирования направляемых на пункты военнопленных разрешить комендантам городов, местечек и крупных населенных пунктов использовать местные гарнизоны.

8. Начальнику тыла фронта организовать с 18. 11. 44 г. по маршруту Ужгород-Самбор и Свалява-Самбор достаточное количество питательных пунктов.

9. Начальнику войск охраны тыла генерал-майору М Фадееву на 15.00 12. 11. 44 года собрать всех военных комендантов и их заместителей на совещание.

Приложение: приказ военного коменданта.
Командующий войсками 4-го Украинского фронта генерал армии Ив. Петров
генерал-майор Новиков
Члены военного совета 4-го Украинского фронта генерал-полковник Л. Мехлис
генерал-лейтенант арт. Кариофилли
кругл. печать.
Верно: секретарь военного совета 4-го Украинского фронта гвардии майор Устинов (подпись)

РГВА. – Ф. 32885. – Оп. 1. – Д. 243. – Л. 35–37. Завірена копія. Машинопис.

№ 220

14 листопада 1944 р. – Доповідна записка керівника угорської оперативної групи члену військової ради 4-го Українського фронту про настрої угорського населення Закарпатської України

Члену Военного Совета 4-го – Украинского фронта
генерал-полковнику т. Мехлису

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА "О НАСТРОЕНИИ ВЕНГЕРСКОГО НАСЕЛЕНИЯ"

В деле освобождения Закарпатской Украины венгерский вопрос, конечно, стоит на заднем плане. Все связанные с ним вопросы можна рассматривать лишь в таком разрезе. Но ввиду того, что значительная часть населения г.г. Мукачева, Ужгорода, Берегова и др. является венграми, этот вопрос все же заслуживает внимания. И по следующим причинам.

Широкие массы венгерского населения как до 1939 г., так и во время оккупации Закарпатской Украины венграми, симпатизировали с коммунистическим движением и Советским Союзом (это выразилось в выборах, в коммунистическом, антифашистском движении и т. д.). Можно с основанием считать, что если бы встал вопрос выбора между Венгрией, Чехословакией и Советским Союзом, оставшееся здесь (не бежавшее) венгерское население в своем большинстве выбрало бы СССР.

В силу этого, желательно противодействовать тем настроениям, которые сейчас возникают на основе:

а) непонимания проводимых мероприятий;

б) пропаганды венгерских фашистских элементов (невыявленных, или действующих под маской друзей СССР).

Распространяются и фашистские листовки;

в) отсутствие нашей работы среди венгерского населения.

В частности на настроения венгерского населения влияют:

– распространение слухов, что налоги с венгерского населения являются контрибуцией для Красной армии (на неимущие слои во многих случаях были наложены большие налоги, чем на богачей);

– известные фашисты все еще ходят на свободе, некоторые даже на руководящих местах, и вообще не чувствуется репрессий против фашистских элементов;

– пугающие слухи в связи с регистрацией военнообязанного и всего мужского населения;

– слухи, что отправка всего венгерского населения на работы в Россию отложена лишь по причине отсутствия вагонов;

т.д.

Влияют распространяемые фашистской агитацией и такого рода слухи:

якобы заключенным соглашением Англии и Германии против СССР, объявление Турцией войны СССР, провал Рузвельта на выборах, о якобы большом контрнаступлении немцев на Ужгород и Мукачево и т. д.

При отсутствии нашей работы среди венгерского населения, в частности, распространения венгерской газеты, – эта вражеская агитация остается без ответа.

Надо отметить и следующее: фашистская агитация старается скомпрометировать местных коммунистов, обвиняя их в том, что их обещания оказались обманом.

В то же время распространяются слухи, что партия чешских социалистов (партия Бенеша) и социал-демократы начали работать и среди венгерского населения, например, в г. Берегово. Или были будто-бы изданы венгерские листовки и другого рода литература на венгерском языке.

Надо обратить внимание на то, что эти партии работают с большими суммами денег, используя венгерское население с явной целью: предупредить коммунистов.

Насколько положительно можно влиять на настроение населения показывает пример распространения венгерской газеты с докладом тов. Сталина. Газету буквально расхватали. Доклад т. Сталина читали и обсуждали. Доклад произвел огромное впечатление. Особенно те места, где т. Сталин говорит о содружестве всех народов СССР и об отношении советского народа к другим народам.

В связи с этим, имели место высказывания о равноправии народов СССР, а также такие замечания, что если бы Закарпатская Украина принадлежала к СССР, национальный вопрос в Закарпатской Украине был бы разрешен.

Стоит отметить, как повлияла и помещенная в этом же номере газеты международная информация. В моем присутствии, увидев это сообщение, один венгр воскликнул: "Значит оказались ложью слухи о провале Рузвельта!"

На основе всего, что можно наблюдать о положительном и отрицательном влиянии на настроение венгерского населения Закарпатской Украины, особенно в перспективе советской политики, считаю необходимым:

а) самыми решительными мерами обезвредить скрывающихся под любым видом венгерских фашистов;

б) не отказываться от работы среди венгерского населения. Почва для работы с этой точки зрения очень благоприятная. Но отсутствие работы среди населения заметно портит её.

В частности предлагаю разрешить распространение венгерской газеты "Мадьяр Уйшаг" и среди местного населения, причем возможен и такой вариант, что часть тиража для венг. населения Закарпатской Украины печатать с изменением некоторых статей.

Руководитель венгерской оперативной группы Г. Ольднер
14 ноября 1944 б/н

РГАСПИ. – Ф. 495. – Оп. 147. – С. 1-7. Оригінал. Рукопис.

№ 221

18 листопада 1944 р. – Лист православного духовенства Закарпатської України Й. В. Сталіну про прийняття "Карпатської Русі" до складу Радянського Союзу

ВЕЛИКОМУ ВОЖДЮ МАРШАЛУ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ТОВАРИЩУ ИОСИФУ ВИССАРИОНОВИЧУ СТАЛИНУ

в Москве.

Мы, нижеподписавшиеся представители православных общин в Карпатской Руси, выражая волю всего нашего русского православного народа, просим включить Закарпатскую Украину (Карпатскую Русь) в состав СССР в форме: Карпаторусская Советская Республика.

Желания и мечты наших предков были всегда те, чтобы наша область за Карпатами заселена русинами, т. е. Руси-сынами, возвратилась к своей матери великой Руси. Но наши поработители всегда тому препятствовали. Таким образом мы целые столетия оставались в германо-венгерском рабстве вплоть до 1919 года. В 1919 году на мирной конференции наша область, именуемая Карпатская Русь, согласно С.-Жерменскому договору, на автономных

правах, была присоединена к Чехословацкой республике. Уже тогда нашу область признали Карпатской Русью, ибо здесь живет исконе русское племя. Сам народ именует себя: "карпаторусс", русин, т. е. Руси-сын, вера "русска", жена "русска", мама "русска" и т.д.

С названием "Украина", "украинский" наш народ был познакомлен только под чешским владычеством, после первой мировой войны и то интеллигенцией, пришедшей из Галичины. Этих галичан само чешское правительство призвало в Карпатскую Русь и их идеологию, за все время существования Чешской республики, серьезно финансировало. Но в 1939 году оказалось, что сепаратическое украинство в Карпатской Руси жило на двух хлебах: чешском и германском. Когда в 1939 году Гитлер начал оккупировать Чехословакию, то он воззвал своих наемников, галицких сепаратистов по всей Чехословакии и Германии и всех выслал на Карпатскую Русь с поручением провозгласить Карпатскую Русь – Карпатской Украиной и начать работу в пользу Германии, на ущерб всем славянам, а особенно Советскому Союзу. Прямой задачей этих сепаратистов и было подточить устои Советского Союза. Против зверского насилия германофилов, галицких сепаратистов местное население Карпатской Руси, как и чешские власти, оказались бессильными: Гитлер Чехию взял под свой протекторат, Словакию объявил самостоятельной, а Карпатскую Русь (Украину) испробовав, передал ее Венгрии. Передал он Карпатскую Украину Венгрии не потому, что она ему не была нужна, а потому, что население Карпатской Руси поставилось против украинской идеологии вообще, а против сепаратических планов Гитлеровых наемников в особенности. У нас все знают, что "От Карпат до Владивостока и Кремля – все русская земля".

Очень интересно, что галицкие украинствующие сепаратисты избивали карпаторусское население и его интеллигенцию, и говорили: "Кацапи, маскали, вам мисто у Москви, там у вашого Сталина". Мадяре при избиении нас тоже самое говорили: – "Муско, комуништо иди в Москву к твоему Сталину".

Все это наше карпаторусское население с великим терпением и болью сердца переносило, ожидая своего спасения именно от Москвы. А что это правда, то это уже тем доказано, что когда границы Советского Союза оказались на наших Карпатах, то наши юноши и девушки – интеллигенция и простой народ-крестьянство массами бежали в Советский Союз.

– Вопрос: Почему наш народ не бежал раньше за Карпаты к галичанам в Польше? А именно потому, что наш народ никогда не разделял и не соглашался с идеологией галицких украинствующих.

Наш народ русский, русин – Руси-сын. Наши матери не рождали нерусских сыновей. Наша русскость не вчерашняя, – наша рус-

скость не моложе Карпат... Только тем и можно объяснить эту несказанную радость при встрече русской красной армии.

Но эта радость молниеносно была убита в нашем народе вестью, что наша Карпатская Русь, под названием Закарпатская Украина, войдет в состав Чехословацкой республики. Оказывается, что мечты наших предков остались только мечтами и для нас.

Но наученные горьким опытом, мы решительно заявляем, что политическая, экономическая, культурная и социальная жизнь нашего народа может успешно развиваться в пределах великого, родного нам Советского Союза, и ни в коем случае, не в каком-либо чужом государстве.

Чаша нашего терпения переполнена: довольно игрались нами наши недруги, бросая нас из рук в руки.

Воля карпаторусского нашего народа: – хотим раз навсегда связать свою судьбу с судьбою наших соплеменников в СССР и то определить нам Карпаторусскую Советскую Республику от Ясиня до Попрада и от Ужка до Доброчина (Дебрецена).

Выражая великую радость и глубокую благодарность по поводу освобождения великому вождю и освободителю всего славянства и Европы товарищу маршалу Сталину и Красной армии, мы просим принять Карпатскую Русь в состав Советского Союза.

В Мукачеве дня 18 ноября 1944 г.

Игумен Феофан Сабов, заместитель епископа и администратор православной Мукачевско-Пряшевской епархии, архимандрит Алексий Кабалюк, настоятель Св. Н. монастыря, протоиерей Дмитрий Беляков, член Высшего духовного суда епархии, священник Иоанн Кополович, секретарь епарх. управления, проф. Петр Вас. Линтур.

Новини Закарпаття. – 1995. – 14 січ.

Тернистий шлях... – С. 438–440.

№ 222

24 листопада 1944 р. – Проект постанова військової ради 4-го Українського фронту про виселення всіх осіб німецької національності з території Закарпатської України

Совершенно секретно

Военным советам 1 Гв. 19 и 8 воздушной армиям
Начальнику управления контрразведки "Смерш" фронта
Начальнику войск НКВД по охране тыла фронта
Начальнику тыла фронта
Начальникам гарнизонов
Военным комендантам фронта
Военному прокурору фронта

На территории Закарпатской Украины проживает значительное количество лиц немецкой национальности, все они враждебно настроены к Красной Армии и занимаются шпионско-разведывательной работой.

Военный совет фронта постановляет:

1. Всех лиц немецкой национальности в возрасте от 16 до 50 лет общего пола, проживающих в настоящее время на освобожденной территории Закарпатской Украины, выявить и выселить их в специальные лагеря.

2. Разрешить выселяемым брать с собой вещи и продукты питания в размере носимой клади.

3. Начальникам гарнизонов, военным комендантам и войскам охраны тыла фронта проследить, чтобы остальное все движимое и недвижимое имущество выселяемых немцев было передано по акту представителям местных народных комитетов – для раздачи бедноте и лицам, пострадавшим от немецко-венгерской оккупации.

4. Начальнику тыла фронта генерал-майору Кацнельсону на период операции организовать для этих лиц сборные пункты в следующих местах:

а) гор. Рахов
б) –"– Густе
в) –"– Берегово
г) гор. Мукачево
д) –"– Ужгород

и выделить для обеспечения выполнения операции в распоряжение генерал-майора Фадеева – 40 автомашин и 15 тонн горючего.

5. Основной пункт сбора выселяемых немцев – гор. Свалява (СПП – № 2) при лагере для военнопленных.

6. Выселение и конвоирование их на сборные пункты возложить, до линии ДОП'ов: на Военные Советы Армий, из остальных районов тыла – на военных комендантов и войска охраны тыла фронта.

7. Операцию по изъятию и выселению произвести одновременно во всех населенных пунктах " " ноября 1944 года.

8. Начальнику войск НКВД по охране тыла генерал-майору Фадееву с " " ноября с. г. организовать вторичную поверку и изъятие лиц немецкой национальности, уклонившихся от выселения.

Примечание: Разрешить выселяемым по их усмотрению с собой брать детей, независимо от возраста или же оставлять их членам семей, не подлежащих выселению (старше 50 лет).

7. О результатах выполнения постановления донести специальной докладной запиской " " ноября 1944 года.

Командующий войсками 4-го Украинского фронта
генерал-армии Ив. Петров
Член военного совета 4-го Украинского фронта
генерал-полковник Л. Мехлис
Начальник штаба генерал-лейтенант Корженевич.

отп. 2 экз.

24. 11. 44 мк.

РГВА. – Ф. 32885. – Оп. 1. – Спр. 57. – Акр. 173–175. Копія. Машинопис.

№ 223

26 листопада 1944 р. – Маніфест першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною

Настав радісний історичний день для Закарпатської України. За допомогою героїчної Червоної армії скинуто німецько-мадярське іго. Покладено кінець багатовіковому пануванню мадяр і всіх чужоземців на споконвічних українських землях Закарпатської України.

З'їзд народних комітетів Закарпатської України приносить від імені всього населення Закарпатської України сердечну подяку доблесній Червоній армії, яка вигнала німецько-мадярських окупантів і принесла на своїх бойових прапорах радість і щастя нашому народові. Слава Верховному Головнокомандуючому маршалу Радянського Союзу, нашому батькові Йосифу Віссаріоновичу Сталіну!

Століттями перебуваючи у відриві від своєї матері-вітчизни України, закарпатоукраїнський народ був приречений на злидні і вимирання. Селянство, яке становить переважну більшість закарпатоукраїнського народу, позбавлено було землі. Кров'ю і потом здобуті багатства нашого народу йшли мадярським та іншим чужоземним гнобителям. Мова наша переслідувалася, школи закривались, національна українська культура руйнувалася і знищувалася. Народ витіснявся з своїх земель чужоземцями і вимирав. За століття, з 1826 р., вимушені були, рятуючись від голоду, злиднів і поневіряння, емігрувати в чужі країни сотні тисяч закарпатських українців.

Розвал клаптевої Австро-Угорської монархії, в якій Закарпатська Україна влачила колоніальне існування, не привів до національного, економічного і культурного відродження Закарпатської України. Наша батьківщина опинилась знову відрізаною від своєї матері-вітчизни України. Так звана "автономія" Закарпатської України в межах Чехословацької республіки, проголошена Сен-Жерменським договором 1919 року, не була установлена. Навіть у назві створеної на руїнах Австро-Угорщини Чехословацької республіки не знайшлося місця для нашого закарпатоукраїнського народу. Від усіх керівних державних посад українці були усунуті.

Але найтяжчим для Закарпатської України був 1938 рік і наступні шість років мадярського рабства. Чехословацький уряд, відкуповуючись від насідання гітлерівської Німеччини, віддав нас у рабство мадярським фашистам. Без єдиного голосу протесту, без єдиного пострілу, нами заплатили німецько-мадярським імперіалістам, щоб врятувати Чехословаччину. Закарпатська Україна була перетворена в дрібну розмінну монету на міжнародній арені.

Так з нами чинили тому, що відірвані від своєї матері-вітчизни–Радянської України, ми були беззахисними. Так з нами змогли вчинити тому, що не була доведена до кінця наша боротьба за возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, що ми залишилися поза великою сім'єю народів Радянської Росії.

Не раз за свою історію народ Закарпатської України піднімався на боротьбу проти чужоземних гнобителів. Не згладились з пам'яті нашого покоління виступи народу за приєднання Закарпатської України до Росії, за возз'єднання з Радянською Україною. Народні збори в Мараморощі 18 грудня 1918 року і в Хусті 21 січня 1919 року, які репрезентували 420 громад, проголосили возз'єднання Закарпатської України зі всією Україною. Спроби народу добитись своєї національної незалежності нещадно подавлялись. Назавжди залишаться в історії мараморощські процеси 1904, 1913–14 років, розстріл робітників в Хусті в 1929 році, розстріл демонстрантів у Хусті, Тур'ї-Пасіці і інших селах 10 і 18 лютого 1932 року.

Вся історія Закарпатської України говорить, що наш народ позбавлений національної незалежності, перебуваючи віками в рабстві, загине, коли залишиться в межах чужої держави. Або возз'єднання з Радянською Україною і національне відродження, або гніт, безправ'я і поступове вимирання народу Закарпатської України.

Тепер, коли народи Європи борються проти нацизму і гітлерівської тиранії, проти расової ненависті, за свою національну незалежність, було б величезною несправедливістю, коли б наш народ і надалі залишився животіти відірваний від своєї рідної матері Радянської України. Тільки возз'єднавшись з Радянською Україною в сім'ї братерських народів Радянського Союзу, ми забезпечимо свободу національного розвитку, внутрішній господарський розквіт і зовнішню безпеку.

Закарпатоукраїнський народ, вирваний з німецько-мадярського полону, вирішив раз і назавжди здійснити свою віковічну мрію і возз'єднатися з Радянською Україною. З цими думками він ішов на вибори сільських, районних і міських народних комітетів з наказом їм – добитися возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Спираючись на непохитну волю всього народу, висловлену в петиціях і постановах робітників, селян, інтелігенції і духівництва всіх міст і сіл Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, Перший з'їзд народних комітетів всієї Закарпатської України постановляє:

1. Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини.

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України.

4. Уповноважити і зобов'язати Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Прийнятий одноголосно на першому з'їзді Народних комітетів Закарпатської України.

Мукачево.

ДАЗО. – Ф. Р. – 190. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 5. Друкарський відтиск. Закарпатська Україна. – 1944. – 27 листопада. – № 7.

№ 224

26 листопада 1944 р. – Звернення першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України до Президії Верховної Ради УРСР та Ради Народних Комісарів УРСР з проханням прийняти Закарпатську Україну до складу Радянської України

Перший з'їзд делегатів Народних комітетів Закарпатської України від імені нашого багатостраждального народу шле Вам і єдинокровному народові Радянської України наш палкий і братерський привіт.

Ні один народ в Європі не перетерпів такого національного гніту, як наш маленький, але волелюбний закарпатоукраїнський народ.

Протягом багатьох віків, не по своїй вині, ми були відірвані від наших єдинокровних братів-українців по той бік Карпат і піддавались національному пригнобленню. Угорські і німецькі гнобителі перетворили закарпатських українців в безправних рабів, глумились над нашою національною самосвідомістю, душили нашу мову, культуру.

Внаслідок революції в Росії в жовтні 1917 року наші брати-українці, які живуть на схід від Карпат, створили в великий сім'ї народів Радянського Союзу дійсно народну Українську Радянську державу. Закарпатоукраїнський народ всією душею прагнув тоді возз'єднатися з Радянською Україною, про що неодноразово заявляв на весь голос. Але в той час наша мрія по злому замислу імперіалістів не здійснилась. По Сен-Жерменському договору, не питаючи нас і проти нашої волі, Закарпатську Україну включили до складу Чехословацької держави, де навіть в самій назві Чехословацької держави для нас не знайшлося місця.

Відірвані від наших єдинокровних братів-українців Радянської України, ми були в складі Чехословаччини в ролі пасинків. Наша національна культура, наша українська мова піддавалися чужому

впливові. Відірвані від своєї рідної матері – Радянської України ми почували себе сиротами в складі Чехословаччини.

Волю і позбавлення від вікового рабства і національного пригнічення принесла нам визвольниця Червона армія, керована великим полководцем Йосифом Віссаріоновичем Сталіним. Сьогодні очищена Закарпатська земля від наших одвічних ворогів і гнобителів – угорців і німців.

Віднині наш народ сам буде вирішувати свою долю. Ми хочемо і будемо жити в дружбі з чеським і словацьким слов'янськими народами, але ми зіллємося в одне зі всім українським народом, зі своєю матір'ю – Радянською Україною.

Від імені народу, який послав нас на перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України, ми урочисто заявляємо: настав довгожданий історичний час покінчити з віковою несправедливістю і навічно возз'єднатися зі своєю Радянською Україною. Ми звертаємось до Вас з проханням прийняти закарпатоукраїнський народ в єдину велику сім'ю українського народу. Народ Закарпатської України буде вічно вдячний Вам і українському народові за своє визволення. Наш народ не бажає більш залишатись в складі Чехословаччини, де ми були на становищі пасинків. Ми хочемо жити, працювати і боротися в ім'я процвітання нашої жаданої, палко коханої Батьківщини – Радянської України. Прийміть нас, вірних синів і дочок, в свою сім'ю.

Перший з'їзд делегатів Народних комітетів Закарпатської України. Закарпатська Україна. – 1944. – 27 лист. – № 7.

№ 225

1 грудня 1944 р. – Протокол допиту Янути П. П., обвинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

1944 года, декабря 1 дня. Я, следователь 1-го отделения 4 отд. УКР "Смерш" 4-го Украинского фронта, капитан Сосновый, допросил обвиняемого Януту Петра Петровича, 1912 г. р. ...(Все другие установочне данные в протоколе от 10/XI-44 г.)

Допрос начат в 9.30 ч
Допрос окончен в 13.30 ч.

Вопрос – Ранее вы показали, что являлись участником организации украинских националистов. Уточните ваши показания об этом?

Ответ – Еще будучи в Ужгородской семинарии 1930–1933 год я познакомился с некоторой националистической литературой. С 1932 по 1933 год я систематически читал украинскую националистичес-

кую литературу, журнал "Розбудова нации", а также книги по идеологии национализма. Книги и журналы приносил в семинарию Вайда Николай, ученик старшего класса семинарии, приходил из села Матиево Севлюшского округа. Никаких собраний националистов в то время не было.

После окончания семинарии, в сентябре 1933 года, я был назначен учителем начальной школы в с. Великие Лучки, где работал 1 год. В 1934 году в городе Мукачево в торговой академии, куда я по делам заходил, познакомился с писарем Химинец Василием – уроженцем с. Подгоряны Мукачевского округа, который являлся руководителем организации украинских националистов по Мукачевскому округу. Химинец мне как учителю предлагал свои услуги, давал мне читать книги, газеты националистического содержания. В октябре 1935 г. я был призван в чехословацкую армию, где находился по октябрь 1937 г., никакой националистической деятельностью не занимался. С октября 1937 по май 1938 года работал учителем в с. Плоскановица. В мае 1938 г. был призван в чехословацкую армию, находился в резерве до конца июня 1938 г.

Возвратившись из армии, я встретился с Химинец, последний мне предложил вступить в организацию украинских националистов. Тогда же Химинец мне говорил, что он меня знает, хочет вместе работать, а также хочет меня послать на офицерские курсы, которые организовывает организация украинских националистов в г. Вена /Австрия/. Предложение Химинец мне понравилось и я дал ему согласие вступить в организацию украинских националистов и ехать на офицерские курсы ОУН.

Вопрос – Объяснил вам Химинец, для каких целей подготавливаются офицеры ОУН?

Ответ – Подробных объяснений Химинец не делал, он мне объяснил, что на курсах я должен пройти курс высшей подготовки офицера, а также познакомлюсь глубоко с идеологией украинских националистов.

Вопрос – Продолжайте ваши показания об учебе на офицерских курсах ОУН?

Ответ – Примерно в середине июля 1938 года я зашел к Химинец в торговую академию, где последний мне вручил заграничный паспорт с разрешением выезда на территорию Австрии в г. Вена, проездной билет и 20 корун денег. Химинец меня предупредил, чтобы я как можно скорей выехал.

15 июля 1938 года я выехал в Вену и прибыл туда 19 июля. На вокзале меня встретил представитель школы, фамилию его не знаю, по наставлениям Химинец – при выходе из поезда я должен был нести в руках чемоданчик и газету, по этой примете меня опознают и доставят в школу, так оно и было. Когда мы прибыли в здание школы на окраине г. Вены, улицы не знаю, меня встретил началь-

ник школы, называли его доктором, фамилии, имени и отчества его не знаю, пригласил меня к себе в кабинет, где ознакомил меня с режимом в школе, а также с приказом по школе и инструкцией. Со времени вступления в школу я не имел права называть свою фамилию и имя, а также не имел права рассказывать, откуда я. Запрещалось выходить из здания школы, а также общаться со служащими школы.

Всего нас было 30 человек, в здании школы помещались – комната отдыха, столовая и другое необходимое для жизни. На воздух мы выходили только тогда, когда выезжали за город на военные занятия, где нас знакомили с типами танков, автомашин, артиллерии и другого вооружения.

Классные занятия состояли из теоретических лекций по военной подготовке, а также политзанятия о немецком социал-национализме и украинском национализме. Все воспитание было построено на украинском национализме, в основу чего вкладывалась немецкая фашистская идеология. На курсах нам прямо заявили, что мы должны будем под руководством немецкого фашизма и при помощи вооруженных сил Германии создать самостоятельную Соборную Украину. Вся теоретическая учеба строилась по типу немецкому, что будущая соборная Украина должна будет находиться в союзе с Германией, от нее зависеть.

Основными плацдармами для создания самостоятельного соборного украинского государства должны быть Закарпатская Украина и Западная Украина, которая входила в то время в состав Польши, дальнейшее расширение имело целью – движение на Восток.

Уже в то время нам открыто говорили, что скоро должна быть война, что нам нужно готовиться к переустройству Чехословакии, так как первым шагом войны будет – переустройство Чехословакии. Закарпатская Украина будет автономной республикой.

С идеологическим и политическим воспитанием школы я был не согласен, так как я видел, что немцы добиваются создать из Украины колонию, по этой причине я стал просить начальника школы об отпуске меня, я сослался на то, что я семейный человек, что я не владею достаточно немецким языком. Сначала меня не хотели отпускать, а потом, примерно после 15 дней моей учебы, я из школы был отпущен, получил документы и уехал на родину, куда прибыл примерно 25 августа 1938 года. 28 августа 1938 года я получил повестку о явке в чехословацкую армию, где и пробыл до декабря 1938 г. Как учитель, из армии был отпущен и назначен на работу учителем начальной школы в с. Великие Лучки, где я проработал до 15 февраля 1939 г. По решению Мукачевского учительского инспектората я был переведен учителем в с. Голубиное по месту жительства семьи, там же я был назначен комендантом орга-

низации "Сич". После оккупации Закарпатской Украины мадярами до мая 1939 г. я нигде не работал. В мае 1939 г. был назначен учителем в с. Абранка, где пробыл 6 дней, был переведен в с. Перехрестное и с октября 1939 г. по май 1942 г. работал учителем в с. Пашковцы. От участия в организации украинских националистов я отошел после прихода мадяр в Закарпатскую Украину.(...)

С моих слов записано правильно, мне прочитано, в чем и расписываюсь (підпис) Янута
Допросил следователь 1-го отд-я 4 отд. УКР "Смерш" 4-го Укр. фронта капитан (підпис) Сосновый

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. 5605-С. – Арк. 37–39а.

№ 226

5 грудня 1944 р. – Повідомлення Народної Ради Закарпатської України президенту Чехословацької республіки про прийняття 1-м з'їздом Народних комітетів Закарпатської України Маніфесту про вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької республіки і возз'єднання її з Радянською Україною

Лондон

ШАНОВНИЙ ПАНЕ ПРЕЗИДЕНТЕ!

За дорученням першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України маємо честь довести до Вашого відома прийнятий одноголосно 26 листопада 1944 р. делегатами всіх народних комітетів міст, округів і сіл Закарпатської України Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької республіки.

НРЗУ, являючись за рішенням з'їзду єдиною центральною владою на всій території Закарпатської України, приступила до здійснення рішень з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, і ми сподіваємось, пане президенте, що ви не будете перешкоджати здійсненню віковічної мрії нашого українського народу возз'єднатись зі своєю матір'ю – Радянською Україною.

Народні комітети сіл, міст і округів, очолювані НРЗУ, включилися в активну роботу по наданню всебічної допомоги своїй великій визволительці – героїчній Червоній армії – в її історичній місії цілковитого розгрому німецько-угорських окупантів і очищення від них земель дружніх нам сусідніх слов'янських народів – словаків і чехів, які входять до складу двоєдиної Чехословацької республіки.

НРЗУ чекає від Вас, шановний пане Президенте, негайної вказівки урядовому делегатові Чехословацької республіки, панові Немецу залишити межі Закарпатської України.

Залишаємося з пошаною Голова НРЗУ І. Туряниця, Члени НРЗУ (підписи)

Мукачево, дня 5 грудня 1944 р.

ДАЗО. – Ф.-4. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 11. Відтиск.

№ 227

5 грудня 1944 р. – З протоколу допиту першого прем'єр-міністра уряду Підкарпатської Русі, лідера партії "Автономний землеробський союз" Бродія А. І.

(...)

1944 г., декабрь 5 дня. Я, зам. нач. 4-го отдела Упр. "Смерш" 4-го Укр. Фронта подполковник Маглеванный, допросил арестованного –

Бродий Андрей Иванович 1895 г. рожд[ения], уроженец с. Киявжди Иршавского округа, русский, по профессии журналист, со средним образованием. Женат, имеет 2-х детей. Член партии "Автономный Земледельческий Союз", является депутатом Венгерского парламента, житель г. Ужгород, ул. Учительская № 12.

Допрос начат в 18 час.

Вопрос – Владеете ли Вы русским языком?

Ответ – Да, по национальности русский, по профессии – журналист. Издавал газету на русском языке и хорошо им владею.

Вопрос – К каким политическим партиям Вы принадлежали?

Ответ – На протяжении всей моей сознательной жизни я принадлежал только к одной партии "Автономный Земледельческий Союз".

Вопрос – Расскажите подробно о партии "Автономный Земледельческий Союз" и какое положения вы в ней занимали?

Ответ – Партия "Автономный Земледельческий Союз" была создана в конце 1923 года. Предводителем данной партии (главой) является Иван Куртяк, а я – главным секретарем и редактором партийной газеты "Подкарпатский вестник".

К этому должен пояснить: еще в 1921 году житель г. Ужгород д-р Йосиф Каминский образовал политическую партию "Подкарпатский Земледельческий Союзу". В конце 1922 или начале 1923 года, точно не помню, Каминский Йосиф и редактор газеты этой партии – Демко Михаил пригласили меня вступить в их партию. Я принял данное предложение и стал ответственным редактором партийной газеты "Карпатский Курьер".

Приблизительно к концу 1923 г. руководитель и организатор "Подкарпатского Земледельческого Союза" д-р Каминский вошел в соглашение с другими партиями, существовавшими на террито-

рии Закарпатской Украины, и образовал партию "Карпато-Русская Земледельческая Республиканская партия", а позже она влилась в Чешскую аграрную партию. Ряд членов исполнительного комитета партии: я, Демко Михаил, Иван Куртяк и д-р – разошлись со взглядами Каминского Йосифа, считая, что он лишил нашу партию самостоятельности, порвали с Каминским и образовали новую партию "Автономный Земледельческий Союз". Основной политической задачей программы нашей партии ми ставили, создание автономной Закарпатской Украины на основе буржуазного строя. Первоначально стремились достичь своих целей в составе Чехословацкой Республики, а позже, когда Чехословакия развалилась, в составе Венгерской государственности.

В 1924 году от нашей партии в чехословацкий парламент был избран депутатом Иван Куртяк, а Ришко Белай – сенатором.

В феврале 1933 года Иван Куртяк умер. Вместо него главой партии "Автономный Земледельческий Союз" стал – Я. Одновременно я был котирован депутатом Чехословацкого парламента.

Таким образом со времени вступления меня в партию "Автономный Земледельческий Союз" я являлся одним из его организаторов и руководителем, а с 1933 года главой – этой партии.

Вопрос – Каким путем "Автономный Земледельческий Союз" и Вы лично, как его глава, стремились достичь автономии для Закарпатской Украины"?

Ответ – Я лично и руководимая мною партия считали, что достичь автономии для Закарпатской Украины ми сможем и должны достичь путем представления в законном порядке через парламент требований о предоставлении автономии и были убеждены, что наши стремления увенчаются успехом. Поэтому партия стремилась провести в парламент своих депутатов, через которых и представляли свои требования.

В 1939 году, когда Германия отобрала от Чехословакии Судетскую область, а Польша Тешинскую – я, как глава партии "Автономный Земледельческий Союз", сумел совместно с руководителем аграрной партии, христианско-народной, соц[иал]-демократической и др. использовать создавшуюся ситуацию и создать правительство Закарпатской Украины. Я был избран премьер-министром, министром внутрен[них] дел – Эдмунд Бачинский, министром ж. д. путей, сообщения, почты и телеграфа – Юлий Ревай и два статс-секретаря – Августин Волошин и Иван Пиещак.

Вопрос – При содействии какого государства Вы создали правительство Закарпатской Украины и представителем каких политических партий вошли в него?

Ответ – Правительство Закарпатской Украины мной было создано 9-го октября 1938 года, без чьего-либо содействия, а по моей личной инициативе, а Чехословацкому правительству в той ситуации пришлось считаться с совершившимся фактом.

В состав созданного мною правительства вошли представители следующих партий, существовавших на территории Закарпатской Украины: я – как голова "Автономного Земледельческого Союза", Бачинский Эдуард – сенатор Чехословацкой республики, член аграрной партии, Ревай Юлий, депутат чехословацкого парламента, член социал-демократической партии, Волощин Августин – руководитель Христианско-народной партии и председатель "Украинской Народной Рады", Пиещак Иван – депутат парламента, член "Автономного Земледельческого Союза".

Вопрос – Как проистекала деятельность созданного правительства?

Ответ – Никакого практического решения правительству Закарпатской Украины, которое я возглавлял, провести на удалось, так как оно просуществовало всего лишь от 9 октября по 27 октября 1938 года. 27 октября 1938 г. я был арестован чехословацким правительством и содержался под стражей три с половиной м-ца в Праге.

Вопрос – По каким причинам вы были арестованы?

Ответ – Точно объяснить причину ареста я не могу, но этому предшествовало следующее:

Учитывая обстановку того времени, когда Чехословакия распадалась по частям, Германия отторгнула Судеты, Польша – Тешинскую область, Венгрия требовала Ужгород, Мукачево и другие районы, я пришел к убеждению, что нам следует ориентироваться на Венгрию. 19 октября 1938 г. на Совете министров Закарпатской Украины я поставил этот вопрос и совет принял решение послать депутацию в составе меня и Волошина в Будапешт, просить Венгерское правительство принять в состав Венгерского государства Закарпатскую Украину на условиях предоставления Автономии. На второй день 20 октября я по телефону связался с венгерским консулом в Братиславе, которого просил зондировать в Будапеште почву, примут ли там нашу депутацию (в Будапеште).

Через несколько часов венгерский консул, фамилии его не помню, ответил по телефону (мне), что Будапешт нашу депутацию примет. Выехать в Будапешт мне не пришлось, поскольку о решении Совета министров я также уведомил генерала Сирови – премьер-министра Чехословакии.

Сирови 20 октября 1938 г. потребовал, чтобы я прибыл в Прагу, где он мне заявил, чтобы мы в Будапешт не ездили, ибо вопрос о Закарпатской Украине должен разрешаться Чехословацким правительством, а не нами. При разрешении данного вопроса будет присутствовать наш представитель.

После, когда Венгрия предъявила Чехословакии ультиматум об отторжении к Венгрии Ужгорода, Мукачево, Берегово, Севлюш и Тячево, в Праге 26 октября состоялось заседание Совета мини-

стров, где был и я, члены чехословацкого правительства высказывались, что этот вопрос должен разрешиться арбитражем, а я высказался о необходимости проведения плебисцита. Я полагал и был уверен, что при проведении плебисцита народ Закарпатской Украины выскажется в пользу Венгрии и не только по перечисленным выше районам, а вся Закарпатская Украина проголосует за присоединение к Венгрии.

Я считал, что если состоится арбитраж, от Закар[патской] Украины к Венгрии отойдут Ужгород, Мукачево, Берегово и Тячево и Закарп[атская] Украина будет разорванной, для нас же и для Венгрии будет более выгодно, когда за плебисцитом к Венгрии отойдет вся Закарпатская Украина.

После этого 27 октября 1938 г. там же в Праге я был арестован.

Вопрос – Вас привлекали к ответственности судебным процессом?

Ответ – Нет. Меня не судили, а только я содержался в тюрьме три с половиной м-ца, а после был освобожден.

Вопрос – При каких обстоятельствах Вы были освобождены?

Ответ – Из тюрьмы я был освобожден 11 февраля 1939 г., как мне объявили, по амнистии президента.

Вопрос – Чем Вы занимались и где [были] после освобождения из тюрьмы?

Ответ – Будучи освобожденным из тюрьмы, я пробыл в Праге около недели. Ничем не занимался, потом около двух недель пробыл в санатории в Татрах и 5-го марта 1939 г. выехал к себе в гор. Ужгород.

Вопрос – Чем Вы занимались по прибытию в Ужгород?

Ответ – Прибыв из Праги в Ужгород, я ничем не занимался, проживал дома. Точно не помню, то это было после оккупации венграми всей Закарпатской Украины. В Ужгороде из Будапешта мне позвонил статс-секретарь Министерства Патаки Тибор и передал, чтобы я прибил в Будапешт, со мной желает говорить премьер-министр Телеки.

На второй день я выехал в Будапешт, явился к Патаки, который в тот же день и представил меня Телеки.

Вопрос – По каким вопросам с Вами беседовал Телеки?

Ответ – Премьер-министр Телеки заявил мне, что регент Хорти издал обращение к народу Закарпатской Украины, в котором обещает предоставить автономию. Телеки уверял меня, что он лично примет все меры, чтобы это обещание регента было осуществлено и предложил мне стать ему на помощь в разъяснении населению политики Венгерского государства к народам Закарпатской Украины. За что обещал мне предоставить мандат в Венгерском парламенте. На это я дал свое полное согласие. После этого Телеки мне заявил: "Было бы желательным, чтобы Вы представились

регенту Хорти". Я на это также изъявил согласие. Через день меня принял регент Хорти. При встрече я выразил Хорти свою глубокую благодарность за данное обещание предоставить автономию Закарпатской Украине, которую мы от чехов не могли добиться в течении 20 лет. Хорти заверил меня, что его обещание будет обязательно осуществлено. Венгерский народ сочувственно относится к русинам и русины будут жить при венграх в значительно лучших условиях, чем при чехах. На этом наша беседа и закончилась.

Вопрос – Значит Вы пошли в услужение к Венграм?

Ответ – Я верил и был убежден, что Венгрия выполнит свое обещание и предоставит автономию Закарпатской Украине. Поэтому я стал служить венгерской государственности и принял депутатский мандат.

Вопрос – Депутатский мандат Вы получили?

Ответ – Да, мандат депутат венгерского парламента я получил в мае 1939 год.

Вопрос – А предоставлена ли была автономия для Закарпатской Украины?

Ответ – Нет. Автономии Закарпатской Украины осуществлено не было.

Вопрос – Почему же Вы продолжали служить Венграм, если они не выполнили обещания о предоставлении автономии?

Ответ – Я действительно служил венграм искренне и честно, надеясь, что автономия все же будет предоставлена и этого добивался.

Вопрос – Вы не прикрывайтесь пустыми фразами. Скажите, чем Вам заплатили за предательство?

Ответ – Я ничего от венгров не получал, кроме жалования как депутат 1500-1600 пенгов в месяц.

Вопрос – А какие суммы Вы получали от Венгерского правительства?

Ответ – Я действительно получал ежемесячную субсидию в 2400 пенгов на издание газеты "Русское Слово", но не от правительства, а от Регентского комиссариата – в Ужгороде. Эти деньги выплачивались не мне лично, а для пояснительной работы.

Вопрос – Чем объяснить такое доверие венгров, оказанное Вам, когда и чем Вы его заслужили?

Ответ – Венгерское правительство знало о моей ориентации на Венгрию, ибо я еще 20 октября 1938 года обращался через консула в Братиславе, чтобы по вопросу Закарпатской Украины меня приняли в Будапешт. Поэтому венгерское правительство после оккупации Закарпатской Украины, желая привлечь меня на свою сторону и использовать в своих интересах пригласило меня в Будапешт и предоставило мандат депутата парламента, стремясь использовать мой авторитет в проведении своей политики на Закарпатской Украине.

Я же искренне верил в обещание регента и честно служил венгерской нации, разъяснял народу, доказывал общность русинов с мадьярской нацией, что мадьяры и русины братские народы, их братство скреплено 1000 летием и что мадьяры делают все для создания лучшей жизни русинам. Я разъезжал с этой целью по населенным пунктам и городам и среди народа вел популяризацию обращения Хорти. (...)

Допрос прерван в 01.25 6.12.1944.

Показания с моих слов записаны правильно, мной прочитаны, в чем я и расписываюсь (підпис) Андрей Бродий

Допросил: зам. Нач. 4-го отдела подполковник Маглеванный

ГДА СБУ. – Ф.6. – Спр. 75817фп. – Арк. 15–20 зі зворотами. Оригінал. Рукопис.

№ 228

6 грудня 1944 р. – Доповідна записка народному комісару внутрішніх справ СРСР Л. Берії від командування 4-го Українського фронту про операцію з вилучення угорських військовозобов'язаних і направлення їх в табори військовополонених

МОСКВА НКВД СССР НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР ТОВ. Л. П. БЕРИЯ

ДОКЛАДЫВАЕМ:

При наступлении войск 4-го Украинского фронта в тылу оказалось значительное количество разбежавшихся солдат и офицеров венгерской армии, уроженцев Закарпатской Украины, осели по месту своего жительства.

Также на освобожденной территории Закарпатской Украины оказалось значительное количество военнообязанных венгерской национальности в возрасте от 18 до 50 лет.

Военный совет 4-го Украинского фронта своим постановлением от 13 ноября с.г. за № 0036 решил провести операцию по изъятию бывших солдат и офицеров венгерской и немецкой национальностей, а также военнообязанных этих же национальностей от 18 до 50 лет, за исключением чехов, русинов-украинцев и поместить всех изъятых в лагерь военнопленных.

Войска НКВД тыла фронта, которые осуществляли эту операцию с 18 ноября с.г. и проводят ее в настоящее время, изъяли и направили на сборные пункты военнопленных и в лагерь 7729 солдат, 154 офицеров, 7201 военнообязанных от 18 до 50 лет, 176 жандармов венгерского правительства, а всего по состоянию на 4 декабря с. г. 15260 чел.

По национальности: немцев – 137, а остальные мадьяры.

При проведении регистрации бывших солдат венгерской армии среди них оказалось словаков 362, русинов 2243, украинцев 1201,

евреев 43, сербов 100, чехов 156 и 10 чел. других словянских национальностей, а всего 4280 чел., которые освобождены и оставлены по месту жительства.

По учетным данным проведенной регистрации было учтено 20240 человек, из них уже находится на сборных пунктах и в лагере 16260 чел. и освобождено 4280 чел.

В связи с продвижением фронта операция по изъятию перечисленных выше лиц будет продолжена.

Все изъятые 15260 чел. помещены на сборные пункты и в лагерь военнопленных и будут направлены в тыловые лагеря.

На 4 декабря с.г. из числа содержащихся в лагере и на сборных пунктах 5.000 чел. используются по решению ВС фронта на работах по восстановлению железных дорог.

Отправка остальных военнопленных в тыловые лагеря задерживается из-за неподачи вагонов.

Докладываем на Ваше распоряжение.

Петров, Фадеев

6. 12. 44 г. г. Ужгород

РГВА. – Ф. 32885. – Оп. 1. – Д. 243. – Л. 146–147. Оригінал. Машинопис.

№ 229

10 грудня 1944 р. – Доповідна записка полковника Тюльпанова про становище в районах Хуста, Тячева, Севлюша і Берегова

НАЧАЛЬНИКУ ПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ 4 УКРАИНСКОГО ФРОНТА
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ ТОВ. ПРОНИНУ
ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА О ПОЛОЖЕНИИ В РАЙОНАХ ХУСТА, ТЯЧЕВА, СЕВЛЮША И БЕРЕГОВА.

1. В настоящее время представители чехословацкого правительства, широко используя офицеров и солдат чешской армии, перешли в политическое и организационное наступление на народные комитеты всех указанных районов, имеющие целью сорвать подписание Манифеста.

2. В г. Хусте, ночью, 4. XII. 44 г., офицеры-чехи собирали женщин на собрание, где требовали прекращения подписей Манифеста. Собрания были обнаружены после того, когда офицеры ушли. То же имело место и в Севлюше.

3. В Берегове, которое хотя и расположено за демаркационной линией, но в силу близости к Севлюшу, находится под сильным влиянием чехов, проводилась подписка за присоединение Закарпатской Украины к Чехословакии. Агенты были посланы из Севлюша.

Там же создана группа, агитирующая за присоединение к Чехословакии (доктор Бора и другие).

4. В последнее время участились случаи открытых выступлений чешских солдат и офицеров против народных комитетов и отдельных лиц, выступающих за присоединение.

Помимо известного Вам случая об аресте одного из членов народного комитета г. Севлюша и его избиении, а также запрещения продажи "Закарпатская правда", отмечены случаи, когда офицеры чешской армии угрожали подписывающим Манифест и запугивали их, говоря: "Вот, подождите, будет здесь Чехословакия и тогда мы всех украинцев в бараний рог согнем".

5. В Хусте и Тячеве подписывание Манифеста фактически провалилось (напр. в селах Поляна, Горечево, Березово и др.).

Есть случаи, когда уже подписавшие Манифест приходят вновь и слезно просят немедленно вычеркнуть их подписи.

Все это результат работы чехов, которые запугивают, а в ряде случаев терроризируют население указанных районов, хотя само население, безусловно стоит за присоединение и ненавидит чехов больше даже, чем в других районах.

6. Кроме деятельности, направленной против народных комитетов, в последнее время чехи развернули усиленную антисоветскую агитацию и пропаганду, направленную против Красной армии.

На рынке и на улицах городов Хуста и Севлюша ходят чешские офицеры и солдаты, которые рассказывают, что они, якобы, были в Советском Союзе и знают, как плохо там живет население. Говоря о низком жизненном уровне в Советском Союзе, они используют в качестве аргументов более высокие цены военторга по сравнению с ценами на местном рынке.

7. Чешские власти берут под свою защиту мадьяр, которых командование Красной армии направляет на работы. Целый ряд мадьяр, особенно фашистски настроенных, скрываясь от трудовой повинности, прячутся у чехов, которые их моментально зачисляют в чешскую армию.

8. Обладая большими денежными средствами, чем народные комитеты, представители чешских властей пытаются высоким жалованием и просто денежными подачками переманить на свою сторону всех служащих.

Подавляющее большинство из них ни за какие деньги не хочет идти служить чехам, признавая своим единственным законным правительством Народную Раду, но некоторая часть дает себя переманить деньгами.

Народные комитеты в Хусте и Севлюше ведут упорную борьбу с представителями чешских властей, предъявляя им ультиматум и требуя прекращения антисоветской агитации и ухода с территории Закарпатской Украины.

В то же время народные комитеты в Берегове и Тячеве оказываются недостаточно крепкими и в них сильны чехофильские тенденции.

Например, народный комитет города Тячево посылал делегацию к министру Немецу с просьбой о присоединении к Чехословакии.

В Берегове народный комитет и в частности голова города Ситовский, не желая портить отношения с чехами, в случае их возвращения в Закарпатскую Украину, не последовательно до конца поступают в отношении мадьяр. До сих пор в городских учреждениях полно мадьярских чиновников, которые ничего не делают и получают жалованье, в то время, как русские и украинцы зачастую сидят без работы.

В гимназии до сих пор еще не перевели преподавание целиком на украинский язык. Часть уроков ведется на украинском языке, а потом переводятся на мадьярский.

По ликвидации всех указанных недостатков приняты меры, контроль за выполнением которых проводят партизаны – уполномоченные Народной Рады.

10. XII. 44 г. *Тюльпанов (подпись)*

ЦАМО РФ. – Ф. 4 Укр. – Ф. 244. – Оп. 2980. – Д. 67. – Л. 191. Оригінал. Машинопис.

№ 230

13 грудня 1944 р. – Протокол допиту Головного коменданта Климпуша Дмитра Івановича

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Действующая Армия 13 декабря 1944 года

Я, ст. следователь окр. "Смерш" 18 армии капитан Передереев, допросил в качестве задержанного Климпуша Дмитрия Ивановича, 1897 года рождения, уроженца и жителя села Ясиня Раховского округа (Закарпатская Украина), из крестьян-середняков, торговец-промышленник, бывший член партии "социал-демократов", существовавшей в Чехословакии, по национальности украинец, гр-н Чехословакии, со слов не судим, женат.

Вопрос – Какими языками вы владеете и на каком из них желаете давать показания?

Ответ – Я хорошо владею украинским языком. Понимаю разговорную русскую речь и слабо владею чехословацким и мадьярским языками. Показания желаю давать на украинском языке.

Вопрос – Ваши показания будут фиксироваться на русском языке, не имеете ли вы возражений к этому?

Ответ – Возражений у меня не имеется, однако я прошу, чтобы протокол был переведен на украинский язык.

Вопрос – При каких обстоятельствах вы были назначены на должность главного коменданта "сичевиков"?

Ответ – Примерно в октябре 1938 года, чехословацким правительством Закарпатской Украине была предоставлена так называ-

емая автономия. На должность премьер-министра Закарпатской Украины был назначен некий Бродий Андрей, который до этого являлся руководителем так называемого "русского автономного земледельческого союза". Этот союз и его идеолог Бродий внешне якобы добивался автономии Закарпатской Украины, но как выяснилось впоследствии, Бродий проводил провенгерскую политику и добивался присоединения Закарпатской Украины к Венгрии.

Когда чехи об этом узнали, то Бродий был снят с должности премьер-министра и на его место был поставлен руководитель "християнской народной партии" или как ее еще называли "клерикалы" Волошин Александр (правильно Августин – О. Д.).

В ноябре 1938 года венгерской армией была оккупирована часть Закарпатской Украины, в том числе города Ужгород и Мукачево. В связи с этим чехословацкие правительственные учреждения, а также и учреждения Волошина переехали в город Хуст.

В том же ноябре 1938 года ко мне в село Ясиня по телефону позвонил Волошин и предложил явиться к нему в Хуст. Должен заявить, что с Волошиным я был знаком на протяжении около 20 лет.

По прибытию к Волошину, он кратко изложил мне сложившуюся обстановку, в частности, что в связи с оккупацией венграми части Закарпатской Украины, венгры еще не на оккупированную ее часть засылают шпионов, диверсантов и вообще лиц, старающихся подорвать мощь автономного закарпатского государства, и что чехословацкая жандармерия не в состоянии справиться в борьбе с ними, требуется оказать помощь украинскими силами. В данном случае мне было предложено стать главнокомандующим "Карпатской сичи", в которой к тому времени насчитывалось около 1000 человек. Я попытался отказаться, но после убедительной просьбы Волошина согласился.

В мою задачу на первых порах входило расширить "Сич" за счет создания таких организаций в населенных пунктах и силами "сичевиков" оказывать содействие чехословацкому правительству и его карательным органам в борьбе с мадьярскими шпионами, а также вообще поддержание порядка в населенных пунктах всей Закарпатской Украины.

Кроме меня, в таком же чине как и я было 4 человека, т.е. три

1. Роман Иван – комендант "Сичи" по организационной и хозяйственной линии, он же являлся моим заместителем.

2. Росоха Степан – руководил рефератом культуры "Сичи".

3. Рогач Иван – начальник секретариата "Сичи" и личный секретарь Волошина.

Где находятся эти лица в настоящее время, для меня не известно. Насколько мне известно, в 1939 году все они выехали в Румынию.

Таким образом в должности главного коменданта "Сичи" я проработал до оккупации мадьярами всей территории Закарпатской Украины. Затем в связи с проводимыми мадьярами репрессиями в отношении "сичевиков" я пытался бежать в Румынию, но мне не удалось, поэтому я скрывался по месту жительства в селе Ясиня.

Вопрос – Расскажите все, что вам известно о построении государственного "волошинского" аппарата?

Ответ – В государственном аппарате Волошина было три министерства, а именно:

1. Министерство внутренних дел, возглавлял его некий Бачинский Иден* Степанович, в возрасте около 60 лет, житель города Ужгород, где находится в настоящее время, для меня не известно. Последний раз виделся с ним в 1939 году.

2. Министерство юстиции и земледелия, возглавлял его Ревай Юлий, отчество не знаю, около 50 лет, житель Ужгорода, где находится в настоящее время, не знаю. С 1939 года с ним не виделся.

3. Министерство связи, руководство им осуществлял Цуперяк Николай Васильевич, 36 лет, уроженец села Ясиня, в данное время депутат Народной Рады Закарпатской Украины. Место его жительства – местечко Рахов, или село Бычков.

4. Министерство финансов, руководил им Прхала, имени и отчества не знаю, по национальности чех, якобы ушел в СССР.

5. Министерство просвещения, министром его являлся директор Мукачевской торговой академии, фамилию не помню. Вспомнил, Штефан.

Вопрос – Расскажите о вашей деятельности после провозглашения самостоятельной Украины в Закарпатье?

Ответ – "Самостоятельная Украина" была провозглашена в то время, как мадьяры начали оккупацию всей Закарпатской Украины. Это было 14 марта 1939 года. Провозглашение произошло на заседании так называемого волошинского парламента в городе Хусте. Мадьяры этот город оккупировали 15 марта. Правительство Волошина было ликвидировано, а сам Волошин вместе со своими министрами бежал в Румынию, а затем якобы в Югославию.

Во время провозглашения "самостийной Украины" я находился в селе Ясиня и никакого участия в этом не принимал и, поскольку мадьяры в отношении волошинцев применяли репрессивные меры, в особенности к "сичевикам", то я скрывался дома.

В конце июля 1939 года попытался выехать нелегально в Словакию, чтобы скрыться от преследования мадьяр, но был задержан и доставлен в венгерскую военную контрразведку в город Буда-

* Читати: Едмунд.

пешт, о чем рассказал на предыдущих допросах, со мной тогда также находился родной брат Василий.

Вопрос – Расскажите более подробно о вашей поездке в город Вену в начале 1939 года?

Ответ – Подготовка для поездки в город Вену для меня не была известна. 15 января 1939 года, возвратившись из села Ясиня, куда я ходил домой по личным надобностям, мой заместитель Роман сообщил о том, что готовится группа "сичевиков" для поездки в город Вену на экскурсию и что руководство этой группы поручается Рогачу, как знающему немецкий язык. Роман также посоветовал поехать и мне. Я этому не возражал.

В тот же день группа "сичевиков" примерно в количестве 6–7 человек выехала по назначению. 16 января мы прибыли в Вену. С кем связывался там Рогач, я не знаю, но на второй день утром нам подали к гостиннице автобус и мы выехали на осмотр города, посетили музей, царский двор (Бург), фирму Мэйр, где осматривали фабрики и ряд других мест.

17 января 1939 года Рогач нам сообщил, что им из Хуста получена телеграмма, в которой предлагается немедленно возвратиться домой. В последствии мне стало известно, что причиной нашего быстрого возвращения явилось возникновение...*

Вопрос – Изложите обстоятельства, при которых вы попали в венгерскую контрразведку в город Будапешт?

Ответ – Выше я уже говорил о том, что после прихода мадьяр, они повели репрессии в отношении волошинцев, в связи с чем я вынужден был перейти на нелегальное положение и продолжительное время скрывался у местного жителя села Ясиня Марусяка Дмитрия. Впоследствии у меня зародилась мысль бежать на территорию Словакии. С этой целью в конце июля 1939 года я послал свою жену Климпушеву Елизавету Дмитриевну в немецкое консульство в городе Хусте, чтобы она подыскала нам человека, могущего оказать мне содействие в выезде в Словакию.

Как в последствии мне стало известно, жена познакомилась с работником немецкого консульства по фамилии Орловский, кажется по национальности чех. Последний на просьбу жены ответил, что он может меня вывезти в Словакию на своей автомашине, но необходимо немного обождать, так как автомашина находится в отлучке и тут же заявил, что о времени выезда он сообщит дополнительно.

Спустя примерно три недели, жена получила от Орловского телеграмму с ранее обусловленными знаками встречи. Жена мне сообщила, что необходимо подготовиться к отъезду. На следующий день ночью Орловский прибыл в село Ясиня на автомашине. Я

---

* У протоколі допиту відсутня одна стор., арк. 20.

захватил своего брата Василия и совместно с Орловским выехали в направлении Будапешта.

Отъехав от Ясиня на расстоянии 15 километров, в селе Квасах мы остановились ночевать у местного жителя Кабалюк Алексея. Утром, когда надо было выезжать, я подошел к автомашине, то Орловского не оказалось, а вместо него в автомашине находился венгерский офицер в чине капитана, фамилию которого я в данное время на помню. Восстановлю в памяти, скажу дополнительно. До этого с этим офицером я совершенно знаком не был. Увидев его, я перепугался и хотел было возвратиться от автомашины. Но он предложил подойти к нему, затем начал интересоваться, кто мы такие и куда следуем.

Я находился вместе с братом, когда венгерскому капитану я ответил, что скрывать своих действий не намерен и рассказал о том, что являюсь главным комендантом "Карпатской сичи" и, боясь ареста со стороны мадьяр, имею намерение уехать в Словакию, то капитан ответил, что бояться нечего, так как в отношении "сичевиков" венгерским правительством издана амнистия и поэтому можно возвратиться домой и жить спокойно. Однако я не согласился и просил капитана дать мне с братом возможность выехать в Словакию. Капитан не возражал этому. И здесь же порекомендовал возвратиться домой, собраться и спокойно выехать.

Вопрос – Почему ваш брат старался выехать в Словакию?

Ответ – Он просто хотел уехать вместе со мной.

Вопрос – Какое отношение имел ваш брат к волошинскому правительству?

Ответ – Мой брат Василий являлся депутатом волошинского парламента и так же боялся репрессий со стороны мадьяр. Это и явилось причиной его намерения скрыться в Словакии.

Вопрос – Не припомнили ли вы фамилию венгерского капитана, с которым встретились в селе Квасы?

Ответ – Вспомнил. Его фамилия Невицкий.

Вопрос – Какие данные вам известны в отношении Невицкого?

Ответ – Невицкий Тибор, отчество не знаю, в возрасте около 50 лет, с его слов мне известно, что уроженец одного из населенных пунктов невдалеке от Ужгорода, где его отец работал судьей при Австро-Венгрии в 1918 году. Говорил, что отец его является сыном священника, по национальности русский.

Вопрос – Вам известно, где в настоящее время находится Невицкий?

Ответ – Этого я не знаю.

Вопрос – Продолжайте показания.

Ответ – Когда Невицкий посоветовал нам возвратиться домой, мы согласились. Здесь же я обнаружил, что Невицкий имеет свою легковую автомашину. В последствии к нам подошел и Орловский.

Он начал говорить, что бояться нам не приходится и можно возвратиться домой, однако я оставался сторонником выезда в Словакию.

Видя мое настоятельное мнение по данному вопросу, Невицкий заявил, что если мы желаем выехать в Словакию, то необходимо вместе с ним поехать в Будапешт и получить при его содействии официальное разрешение, чтобы в Словакии нас не считали как эмигрантов и чтобы впоследствии если у нас появится желание возвратиться обратно, чтобы в этом никто не препятствовал. Из села Квасы на автомашине Невицкого Орловский выехал в Хуст. Я и мой брат совместно с Невицким на автомашине Орловского выехали в село Ясиня. По прибытию в последнее, остановились около моей гостинницы, и зайдя в нее выпили, закусили и спустя примерно два часа выехали в Будапешт.

В Будапеште мы оказались вечером, поэтому вместе с братом Василием остановились ночевать в готеле "Немзети-салодо", а Невицкий куда-то уехал, заявив, что утром возвратится к нам. На следующий день утром в сопровождении Невицкого мы прибыли в помещение полевого суда генерального штаба венгерской армии, где были представлены одному венгерскому офицеру в чине капитана по фамилии Сентпийтери.

Вопрос – На предыдущем допросе вы показали, что в Будапеште явились в венгерскую военную разведку "Годи-локтоня", почему сейчас об этом не говорите?

Ответ – Я утвердительно заявить не могу, но полагаю, что это являлся венгерский разведорган.

Вопрос – На основании каких данных вы считаете, что это был венгерский разведорган?

Ответ – Когда я возвратился обратно в Ясиня, то встретился с чешским майором по фамилии Свительский, и, рассказав последнему о моем пребывании в указанном выше органе, Свительский заявил, что это является венгерская разведка и что он, Свительский, был арестован этим органом и находился там под стражей, как чехословацкий офицер.

Вопрос – Вам хорошо известно, что из себя представляет орган, в который вы были доставлены Невицким. Почему не желаете откровенно об этом заявить?

Ответ – То, что мне было известно в отношении этого органа, я рассказал и больше дополнить ничего не имею.

Вопрос – Расскажите о сути происходившего разговора между вами и капитаном Сентпийтери?

Ответ – Как я понял, в начале нашей беседы, то Невицкий информировал Сентпийтери в отношении меня и моего брата Василия. Ибо, когда мы только зашли, то Сентпийтери, представившись нам, сразу обратился с вопросом, по какой причине мы на-

мерены выехать в Словакию. Я ответил так же, как ответил Невицкому, что боялся преследований со стороны мадьяр. Он заявил, что бояться не приходится, ибо правительство волошинцев амнистировано. Но поскольку мы настаивали на выезде в Словакию, то Сентпийтери с нами согласился и предложил свои услуги в выдаче нам паспортов на право выезда в Словакию, одновременно заявил, что если у нас появится желание возвратиться домой, то чтобы мы зашли к нему по возвращению из Словакии.

Спустя несколько часов от Невицкого, очевидно по поручению Сентпийтери, получили с братом паспорта и через город Вену выехали в село Песчаны (Словакия) на лечение. Пробыв там на протяжении 5 недель, решили возвратиться домой. По прибытию в город Будапешт явились к Сентпийтери, представились и в последствии выехали домой. Должен заявить, что этот капитан дал нам провожатого подофицера, вернее младшего лейтенанта, в сопровождении которого ми прибыли домой.

Вопрос – Выше вы показали, что намерены были остаться на жительстве в Словакии, почему через непродолжительное время опять возвратились домой в село Ясиня?

Ответ – Я не намерен был находиться продолжительное время в эмиграции, поэтому возвратился домой.

Вопрос – Из ваших показаний явствует, что мадьяры преследовали "сичевиков", чем же объяснить такое положение, что вам, как главному коменданту "сичевиков" вместо преследований венгерская разведка оказывала услуги в выдаче паспортов и прочее?

Ответ – В то время венгерским правительством в отношении "сичевиков" была издана амнистия.

Вопрос – Так почему же вы после амнистии решили бежать в Словакию?

Ответ – Несмотря на амнистию, я все же боялся, что отдельные лица мадьярской власти, вопреки законам могут бесчинствовать и меня уничтожить.

Вопрос – Почему через 5 (пять) недель опять возвратились домой, разве в этом случае не боялись "бесчинств"?

Ответ – К этому времени положение стало несколько спокойнее, поэтому я решил возвратиться домой.

Вопрос – Все же расскажите правдиво, почему венгерская разведка оказывала вам вышеуказанные услуги?

Ответ – Капитан Сентпийтери говорил, что это делается с той целью, чтобы украинцы поняли, что мадьяры хорошо относятся к украинскому народу и чтобы украинцы не считали мадьяр своими врагами.

Протокол мне прочитан в переводе на украинский язык, с моих слов записан верно, в чем и расписываюсь.
(підпис) Климпуш

Допросил ст. следователь окр. "Смерш" 18 армии капитан (підпис) Передереев

ДАЗО. – Ф.2558. – Оп.1. – Спр.3742. – Арк. 16–25. Копія. Машинопис.

№ 231

18 грудня 1944 р. – Декрет № 22 "Про утвердження Спеціального суду при Народній Раді Закарпатської України"

ДЕКРЕТ ЧИС. 22.

Про утворення Спеціального Суду при Народній Раді Закарпатської України

Мадярсько-німецькі гнобителі вдерлися і протягом пяти років господарювали на нашій землі, запровадивши кривавий режим сваволі, знущались над нашим народом, розбивали родинні вогнища, грабили міста і села, палили народне майно. Тисячі синів і дочок нашого змученого народу заганяли вони на каторгу до Угорщини і її спільниці Німеччини. В застінках фашистської жандармерії і поліції від нестерпних тортур і знущань мадярсько-німецьких сатрапів гинули десятки і сотні мирних громадян.

Славна Червона Армія єдинокровного вам радянського народу визволила від поневолення і вигнала мадярсько-німецьких окупантів. Утікаючи під ударами Червоної Армії, мадярсько-німецькі загарбники залишили на нашій землі своїх агентів.

Ідучи на зустріч волі народу, в цілях зміцнення державної безпеки – Народна Рада Закарпатської України визнає необхідним утворення судових органів для боротьби з ворогами нашого народу.

Народна Рада Закарпатської України, відповідно з Маніфестом І. З'їзду делегатів Народних Комітетів Закарпатської України від 26. листопада, 1944 року про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід її зі складу Чехословацької Республіки, слідуючим декретом постановляє:

§ 1.

Установити при Народній Раді Закарпатської України Спеціальний Суд, вибраний Народною Радою.

§ 2.

Спеціальний Суд діє на всій території Закарпатської України.

§ 3.

В своїй діяльності Спеціальний Суд має на увазі виключно інтереси народних мас і діє на основі засад, викладених в Маніфесті І. З'їзду делегатів Народних Комітетів Закарпатської України.

§ 4.

Позбавити сили всі закони і розпорядки мадярського і окупаційних урядів.

§ 5.

До видання карних, карнопроцесуальних та інших законів, Спеціальний Суд керується своєю народною правосвідомістю та внутрішним переконанням, що базується на потребі оборони суверенітету уряду і собистих прав горожан.

§ 6.

Спеціальному Судові підлягають справи:

а) про керівників органів окупаційних урядів,

б) про службовців мадярської поліції і жандармерії,

в) про зрадників і їх помічників з громадян Закарпатської України, які своїми діяннями зміцнювали окупаційний режим на шкоду свойому народові,

г) про тайних агентів, мадярських і німецьких органів,

д) про осіб, які в період окупацій чинили звірства і насильства над мирним населенням,

є) про осіб, що саботують діяння Народної Ради Закарпатської України, та які провадять агітацію і пропаганду, скеровану проти нашої визволительниці – Червоної Армії,

ж) про всіх осіб, які посягають на заступників уряду та суспільних діячів,

з) про осіб, діяльність яких скерована на розпалювання національної і релігійної ворожнечі,

и) про діячів фашистських партій,

к) про всі інші карні злочини, розглянення яких в Спеціальному Суді буде визнано потрібним.

§7.

Як міру кримінального покарання Спеціальний Суд має право пристосувати тюремне увязнення терміном до 10 років або розстріл з конфіскацією майна.

§8.

Вироки Спеціального Суду виносяться іменем Народної Ради Закарпатської України і не підлягають оскарженню. Вироки про розстріл підтверджуються Народною Радою Закарпатської України.

§ 9.

Для проведення слідства в справах, названих в.§ 6., утворити при Спеціальному Суді слідчу комісію. Порядок проведення справ в Спеціальному Суді і слідчій комііссії визначається спеціальною інструкцією, яка прикладається до цього декрету.

§ 10.

Цей декрет вступає в силу з дня його опублікування і здійснює його Уповноважений Народної Ради Закарпатської України в справах судівництва.

Ужгород, 18 грудня 1944. року.

І. І. Туряниця в. р. П. П. Сова в. р. П. І. Лінтур в. р. І. М. Ваш в. р. Ю. І. Івашко в. р. М. В. Молдавчук вір. М. В. Цуперяк в. р. С. Л. Вайс в. р. С В. Борецький в. р. І. Ю. Керча в. р. Г. І. Русин в. р. І. Ю. Керечанин в. р. Ф. І. Чекан в. р. Д. М. Тарахонич в. р. С І. Борканюкова в. р. І. І. Кополович в. р. В. М. Теслович в. р.

ВІСТНИК НАРОДНОЇ РАДИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ, Ужгород. – 30, грудня 1944. – Арк. 1–2.

№ 232

19 грудня 1944 р. – Протокол допиту арештованого Симочко О. М., обвинуваченого в агітації за партію УНО під час виборів до Сойму Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

19 декабря 1944 года. Я, сотрудник 4 отдела УКР "Смерш" 4 Украинского фронта Зернов, допросил арестованного Симочко Алексея Михайловича. (Установочные сведения о Симочко Алексее Михайловиче смотри в протоколе от 8 декабря 1944 г.)

Допрос начат – 10.00
Допрос окончен – 22.00

Вопрос – Расскажите, при каких обстоятельствах вы были вовлечены в контрреволюционную Организацию Украинских Националистов?

Ответ – О существовании Организации Украинских Националистов в селе Турьи-Реметы я узнал впервые в начале 1938 года. Тогда ко мне на квартиру пришел житель села Турьи-Реметы Попович Михаил (младший) и, по поручению Медведя Семена, который тогда был директором народной школы села Турьи-Реметы, пригласил меня на проходившее в помещении школы собрание украинских националистов. На собрание в школу я отправился вместе с жителем нашего села Косым Петром, который в момент приглашения меня на собрание находился у меня в доме. В помещении школы собралось около 30 человек, все они были жителями села Турьи-Реметы. Через некоторое время в класс вошел Медведь Семен. Заметив меня, он сказал, что пригласил меня для того, чтобы предложить мне пост казначея Организации Украинских Националистов. Я отказался. Тогда он, посовещавшись с Поповичем Михаилом (старшим), Крупчинским Иваном и еще с одним, фамилию которого я не помню, приказал мне покинуть собрание. После этого я ушел.

Через несколько дней после этого я узнал, где тогда было установочное собрание Организации Украинских Нацоналистов села Турьи-Реметы и тогда же был выбран комитет организации.

Вопрос – Кого вы знаете из членов Организации Украинских Националистов в вашем селе?

Ответ – Я знаю следующих жителей, которые были членами Организации Украинских Националистов: Медведь Семена, Сухий Юрия, Беле Михаила, Беле Андрея, Попович Михаила (старшего), Данило Михаила и Крупчинского Ивана, фамилии других я не помню.

Вопрос – Кто был руководителем Организации Украинских Националистов в селе Турьи-Реметы?

Ответ – Я точно не знаю, кто был руководителем Организации Украинских Националистов в нашем селе, но предполагаю, что им был директор народной школы села Турьи-Реметы Медведь Семен. Он руководил собраниями и манифестациями, проходившими под националистическими лозунгами.

Вопрос – Расскажите, что вам известно о деятельности Организации Украинских Националистов в селе Турьи-Реметы?

Ответ – В 1936 году Медведь Семен организовал в селе Турьи-Реметы украинскую читальню "Просвита". Об этом я узнал от самого Медведя, который и предложил мне посещать ее. В читальню, поместившуюся в здании школы, по вечерам собиралась сельская молодежь. Чем она там занималась, не знаю, так как ни разу в этой читальне не был. В конце 1937 года ко мне в корчму пришли Медведь Семен и учитель Сухий Юрко. Они предложили мне предоставить помещение для учебы молодежи села танцам с 20 часа. Я согласился. Танцевальные вечера проводились приблизительно около 7 дней. Их посещала сельская украинская молодежь в количестве до 25–30 человек. Руководил обучением танцам учитель Шмидт. Медведь Семен присутствовал на танцах, кажется, 2 раза. Он не танцевал, а только наблюдал, как танцует молодежь. Учитель Сухий Юрко танцы посещал постоянно.

Вопрос – Назовите фамилии лиц, которые посещали танцевальные вечера:

Ответ – На танцах присутствовали следующие жители села Турьи-Реметы: Вакула Юрий, Мешко Иван, Скубенич Мария, фамилии остальных я не помню.

Вопрос – Кого из жителей села Турьи-Реметы вы знаете?

Ответ – Я знаю следующих жителей села Турьи-Реметы: Воронич Ивана, Данило Юрко, Мешко Богдана, Мешко Станко. С ними я нахожусь в нормальных взаимоотношениях, личных счетов не имею. Я знаю также жителя села Турьи-Реметы Попович Станко, с которым поссорился в ноябре 1944 года, когда я был членом Народной Рады села Турьи-Реметы. Попович Станко подал туда заявление о том, чтобы ему передали в эксплуатацию корчму. Я выступил против этого и мы поссорились. Личных счетов с ним я не имею.

Кроме того, я имею брата, Симочко Ивана, с которым нахожусь в натянутых отношениях. Я сердился на брата за то, что он посе-

щал другую корчму, а ко мне не заходил. С Иваном Поцко я поссорился из-за того, что он разбил у меня в корчме стакан и не заплатил за него.

Со всеми жителями села Турьи-Реметы я нахожусь в нормальных отношениях, личных счетов с кем-либо не имею.

Вопрос – Следствие располагает материалами, что под предлогом танцев в вашей корчме проводилась среди сельской молодежи националистическая пропаганда. Расскажите, что вам известно об этом?

Ответ – Мне ничего не известно о националистической пропаганде на танцах. Танцы устраивались в отдельной комнате, а я с женой больше находился у стойки, где продавал пиво. В танцевальный зал я заходил редко и не слышал, чтобы среди молодежи велась националистическая пропаганда.

Вопрос – Вы говорите неправду. Вам зачитываются показания свидетеля Поповича Станко, которые изобличают вас в том, что вы, под предлогом обучения молодежи танцам, вели среди них националистическую пропаганду: подтверждаете вы эти показания?

Ответ – Показания свидетеля Поповича Станко не подтверждаю. Я не занимался среди молодежи националистической пропагандой. Правда, я несколько раз видел, что Медведь и Сухий иногда беседовали с молодежью, посещавшей танцы, но содержание этих бесед мне не известно и никакого участия я в них не принимал.

Вопрос – Расскажите о своем участии в проводимых Организацией Украинских Националистов собраниях, митингах и демонстрациях и под какими лозунгами они проводились?

Ответ – В декабре 1938 года меня встретил на улице села Турьи-Реметы Медведь Семен и сказал мне, что в Перечине будет съезд украинских националистов и что меня он приглашает присутствовать на этом съезде. Я отказался от участия в съезде украинских националистов. Тогда Медведь сказал, что на съезд в Перечин он пошлет других.

В 1938 году я присутствовал на собрании Организации Украинских Националистов, которое проводилось в помещении русской школы села Турьи-Реметы. На собрании присутствовало около 50 человек.

Собрание открыл Медведь Семен. Из числа лиц, присутствовавших на собрании, я помню следующих: Попович Михаила (старшего), Данило Михаила, Крупчинского Ивана, Беле Михаила, Попович Михаила (младшего).

В своем выступлении Медведь Семен говорил, что нужно к Закарпатской Украине присоединить Великую Украину и тогда уже будет "великий народ", что еще он говорил, я не помню.

После него выступил Попович Михаил (младший), но о чем говорил, я так и не помню, так как за мной на собрание пришли

моя дочь Мария и передала мне, что меня зовет домой жена. После того я с собрания ушел и чем оно кончилось я не знаю.

Вопрос – Вы говорите неправду. Вам зачитываются показания свидетеля Воронич Ивана, которые изобличают вас в том, что вы активно подготавливали это собрание и проводили агитацию среди жителей села за создание "Самостийной Украины" при помощи фашистской Германии и ее вождя Гитлера. Подтверждаете вы эти показания?

Ответ – Нет, показания свидетеля Воронич Ивана я не подтверждаю. Никакого участия в подготовке этого собрания украинских националистов я не принимал и не вел агитацию среди жителей села за создание "Самостийной Украины" при помощи фашистской Германии и ее вождя Гитлера.

Вопрос – Какое участие вы принимали в подготовке и проведении националистической демонстрации, устроенной Организацией Украинских Националистов по поводу выборов в Первый Сойм Закарпатской Украины?

Ответ – В начале 1939 года в селе Турьи-Реметы состоялась демонстрация украинских националистов, участником которой я был. По какому поводу она проходила, мне не известно. Впереди демонстрантов несли флаг украинских националистов, рядом с ним шел руководитель демонстрации Медведь Семен. Я находился в середине демонстрантов. Демонстранты кричали: "Хай живе Закарпатская Украина!"

У военных казарм села Турьи-Реметы был проведен митинг, на котором выступали Медведь Семен и священник Хира. Они говорили об организации "Великой Украины". О чем еще говорилось на митинге, я не помню.

Вопрос – Вы говорите неправду. Вам зачитываются показания свидетеля Попович Станко, из которых видно, что вы принимали активное участие в агитации, предшествовавшей выборам в Первый Сойм Закарпатской Украины, призывая жителей голосовать за "Самостийную Украину" и являлись одним из главных организаторов демонстрации, организованной украинскими националистами по поводу выборов в первый Сойм Закарпатской Украины. Подтверждаете вы эти показания?

Ответ – Показания свидетеля Попович Станко я не подтверждаю. Никакой агитации среди населения за образование "Самостийной Украины" я не проводил и организатором демонстрации, устроенной украинскими националистами, не был. Правда я признаю, что в этой демонстрации участвовал, но не как организатор ее, а как участник.

С моих слов записано верно, мне прочитано (підпис) Симочко
Допросил: сотрудник УКР "Смерш" Е. Зернов (подпись)

Архів УСБ України в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С–1883. – Арк. 14–16. Оригінал. Машинопис.

№ 233

28 грудня 1944 р. – Протокол допиту арештованого Симочко О. М., обвинуваченого в агітації за партію УНО під час виборів до Сойму Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

28 декабря 1944 года. Я, сотрудник 4 отдела Укр "Смерш" 4 Украинского фронта Зернов, допросил обвиняемого Симочко Алексея Михайловича

Допрос начат в 23.45

Вопрос – Уточните о своем участии в кампании по выборам в Первый Сойм Закарпатской Украины?

Ответ – В начале 1939 года ко мне на квартиру пришли Данило Михаил, заместитель старосты села Турья-Ремети, и Гало, писарь с канцелярии нотарского уряда, и сказали мне, чтобы я пошел с ними на собрание, которое было организовано украинскими националистами в школе на краю села и было посвящено выборам в Первый Сойм Закарпатской Украины. Я им ответил, что не имею желания туда идти и собраниями не интересуюсь. Но они настаивали и я согласился. На собрание мы пошли втроем: Данило Михаил, Гало и я. Собрание проводилось в хате Данило Ивана, в том помещении, где была школа. Когда мы вошли, там уже присутствовали 20–25 человек. Из них я помню лишь одного хозяина хаты Данило Ивана. Фамилии других участников я забыл. Думаю, что на собрании присутствовал Попович Станко. Данило Михаил и Гало прошли вперед, а я остался стоять сзади.

Данило и Гало говорили собравшимся о предстоящих выборах в Первый Сойм Закарпатской Украины, о том, за кого и как нужно голосовать. Что конкретно они говорили, я не помню. В конце собрания я сказал собравшимся, чтобы здоровались не "Слава Украине", как это установили украинские националисты, а по прежнему "Слава Исусу Христу".

Присутствующие одобрили мое выступление и решили здороваться друг с другом по-старому. Больше я на этом собрании ничего не говорил и никакой агитации за участие в голосовании не вел.

Вопрос – Вы говорите неправду, вам зачитываются показания свидетеля Попович Станко, которые изобличают вас в том, что вы активно проводили агитацию за то, чтобы население на выборах голосовало за украинских националистов.

Ответ – Показания свидетеля Попович Станко мне зачитаны. Я их не подтверждаю. Я никакой агитацией в помещении школы в феврале 1939 года не занимался и на собрании, за исключением вышеуказанного, ничего не говорил.

Вопрос – По какому поводу и когда вы вывешивали на своей корчме украинский националистический флаг?

Ответ: Я действительно один раз повесил на корчме флаг украинских националистов. Его мне прислал с посыльным директор школы, руководитель украинских националистов в нашем селе Медведь Семен. Когда это было и по какому поводу я сейчас не помню. Флаг висел всего один день. После чего я его снял и отдал обратно Медведь Семену.

Вопрос – Расскажите о своих встречах с руководителем украинских националистов Закарпатской Украины Волошиным и о заданиях, которые вы от него получали?

Ответ – В октябре 1938 года чехословацкими властями были арестованы 5 жителей нашего села: Симочко Иван (мой брат), Мешко Иван (Василев), Скубенич Федор (Иванов), Яцкович Иван, Скубенич Игнат (Иванов). Они были арестованы за то, что подписывали обращение к венгерскому правительству с просьбой о присоединении Закарпатской Украины к Венгрии. Мне после рассказывал брат Симочко Иван, что он подписывал прошение к венгерскому правительству с просьбой о присоединении Закарпатской Украины к Венгрии.

В октябре 1938 года к власти в Закарпатской Украине пришло правительство Волошина. Меня просили жены арестованных чехословацкими властями жителей нашего села, чтобы я посетил главу украинского правительства Волошина и попросил его освободить из заключения арестованных. Я согласился, так как среди арестованных находился и мой брат Иван Симочко. С подобной же просьбой обращались жены арестованных и к Данило Михаилу, который был активным деятелем украинских националистов в нашем селе. Но Данило Михаил почему-то отказался.

В конце 1938 года я отправился в город Хуст, где находилось правительство Волошина. Текст прошения, адресованного Волошину, с просьбой об освобождении арестованных написал нотарь нашего села Червоный Богомил.

Приехав в город Хуст, я отправился на квартиру к Волошину, где кухаркой работала дочь моей сестры. Волошина дома не было и я ожидал его до вечера. Вечером он меня принял в своем кабинете. Прочитав поданное мною прошение, Волошин сказал, что если будет возможно, то он поможет.

Потом я у него попросил концессию на продажу табака. Он обещал рассмотреть это дело. (Концессию на продажу табака я получил через некоторое время).

Затем Волошин спросил, как живет Медведь Семен. Я ему ответил, что к Медведь Семену хожу редко и сказать, как он живет, не могу. На этом наш разговор закончился и я ушел. Никаких заданий от него я не получил и ни о чем, кроме изложенного выше с ним не беседовал.

Вопрос – Кого из лидеров украинских националистов вы знаете?

Ответ – Кроме Волошина, больше никого с лидеров украинских националистов я не знаю.

С моих слов записано верно, мне прочитано (подпись) Симочко
Допросил: сотрудник УКР "Смерш" 4 Украинского фронта (підпис) Е. Зернов

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. 1883. – Арк. 25–26 а. Оригінал. Рукопис.

№ 234

29 грудня 1944 р. – Телеграма уповноваженого чехословацького уряду на визволеній території держави Ф. Немеца президенту та уряду Чехословацької республіки

После переговоров в Москве я предлагаю вашему вниманию следующее мнение об общем положении.

Движение на Подкарпатской Украине за отрыв от республики и присоединение к Советскому Союзу в нынешней его фазе нужно считать движением народным и стихийным. Советский Союз считает его выражением национального стремления и уважает его так, как он уважает вообще проявление национальных стремлений славянских народов. Он настаивает, естественно, на соблюдении международных договоров и соглашений, что он также доказал действиями своих руководящих военных органов на нашей освобожденной территории. Если же в этом направлении и появились некоторые недостатки с нашей или советской стороны у подчиненных органов, то мы уже обсудили их во время вчерашних переговоров с Молотовым. По этому поводу я обратил его внимание на то, что с нашей стороны имели место некоторые упущения, объясняемые неясностью положения. Он в противовес этому констатировал, что в период, когда люди уже устали от войны, неизбежно были и будут упущения, объясняемые лихорадочностью первых дней свободы. Учитывая это положение, я рекомендую правительству немедленно заняться проблемой Карпатской Украины. Исключено, чтобы чехословацкие административные органы могли действовать на Карпатской Украине против воли местного населения. В данном положении это означало бы господствовать путем насилия против народа и против намерений советских военных органов, которые хотят полного спокойствия в своем тылу. Проблема государственно-правовой принадлежности украинского народа всегда была в республике проблемой особого рода. Право решения вопроса о государственной принадлежности украинского народа дано им его историческим развитием. Я считаю совершенно необходимым, чтобы, учитывая престиж государства и дальнейшее внешнее и внут-

реннее развитие республики, правительство решило официально сообщить Советскому Союзу, что, принимая во внимание постановление собрания местных комитетов Карпатской Украины от 26 ноября 1944 г., правительство готово удовлетворить это требование и просит Советский Союз о переговорах по этому вопросу. Откладывание переговоров об этой проблеме до мирной конференции или даже после нее, по моему мнению, совершенно невозможно. Дело СССР самому решить, вызовет или не вызовет решение этого вопроса уже теперь международные трудности. Я предостерегаю от того, чтобы наши круги изображали это движение не как результат народного движения и национального самосознания на Карпатской Украине, которые постепенно развились после освобождения страны. (...)

С моей точки зрения, дело теперь в том, используем ли мы стремление карпатского народа для улучшения нашей позиции или будем ждать, пока карпатский народ осуществит это без нашего согласия или даже вопреки нашей воле. Сегодня смелым решением мы можем многое выиграть, а неблагоразумием или колебаниями многое потерять. Эти предложения являются результатом моего опыта, приобретенного на Карпатской Украине, в Баньской Быстрице, и результатом совместных бесед со сдешними депутатами и членами Словацкого национального совета, а с другой стороны, результатом их бесед с советскими деятелями. Я считаю, что здешние депутаты весьма ясно, недвусмысленно и решительно защищают принцип Чехословацкой Республики, внутренне сильной, благодаря решению вопроса о чешском и словацком народах, и поддерживают политику лояльного сотрудничества с Советским Союзом.

Немец

Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: Документы и материалы. – Москва, 1960. – С. 215–217.

№ 235

1 січня 1945 р. – Витяг з протоколу допиту затриманого Бращайка Ю. М., підозрюваного в антирадянській діяльності

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

1945 года, января 1 дня — Действующая Армия

Я, следователь УКР "Смерш" 4 Украинского фронта – капитан Марченко, допросил сего числа задержаного Бращайко Юлия Михайловича, 1879 года рождения, уроженца с. Глубокое Ужгородского р-на, жителя гор. Хуст /Закарпатская Украина/, украинец, из крестьян, служащий, образование высшее юридическое, адвокат, член УНО, несудим.

Допрос начат в 19 часов 50 мин.

Вопрос – С какого времени вы являетесь украинским националистом?

Ответ – Украинским националистом я являюсь с 1918 года.

Вопрос – В чем выражалась ваша националистическая деятельность?

Ответ – В начале второй половины 1918 г. из Галиции возвратились служившие в австро-венгерской армии жители гор. Хуст – Величко Василий, Тымчик Михаил и Сирко Илья, которые начали распространять идеи о присоединении Закарпатской Украины к остальным украинским территориям и создании единого государства.

С этими идеями я был полностью согласен.

Примерно в декабре 1918 года в Хусте была создана т. н. "русская народная рада". Наименование это не соответствовало сущности народной рады, т. к. нельзя было открыто говорить об украинизме ввиду того, что Австро-Венгрия являлась противником присоединения Закарпатской Украины к другим украинским землям.

Тогда же я был избран секретарем президиума упомянутой народной рады и выполнял эти функции до января 1919 года.

10 декабря 1918 года в Будапеште решался вопрос о Закарпатской Украине, причем большинство украинцев стояло за присоединение к Венгрии.

Узнав об этом, я вместе с Тымчик Михаилом и еще тремя человеками, фамилии которых забыл, поехали в Будапешт. В пути следования мы переходили из одного вагона в другой, агитируя народ высказаться против присоединения Закарпатской Украины к Венгрии и это сразу дало положительные результаты. С нами не соглашалась только лишь интеллигенция.

Ввиду этого, венгерские власти с утра начав собрание, для участия в нем допустили только интеллигенцию и священников.

Председателю собрания доктору Сабо /умер/ я выразил по этому вопросу протест, требуя участия народа в собрании. Впоследствии было разрешено народу принять участие в собрании. Поскольку народ высказывал желания, не приемлемые австро-венгерским властям, доктор Сабо предложил до 21.1. 1939* года провести на Закарпатской Украине народное собрание.

Таковое собрание состоялось в Хусте, где было принято решение о воссоединении всех украинских земель, там же была избрана центральная Украинская рада во главе с моим братом Бращайко Михаилом Михайловичем. В состав президиума вошли я, Гаевич Петр и др. /вспомнить сейчас не могу/.

Членом президиума этой рады я был до конца ее существования, т. е. до 1925 года.

---

* Потрібно читати: до 21.01.1919 года.

В середине 1919 года Галиция отошла к Польше, в связи с чем я и другие украинские националисты начали проводить политику другого направления, а именно: добиться присоединения Закарпатской Украины к Чехословакии.

В скором времени после присоединения Закарпатской Украины к Чехословакии в 1920 году я создал украинское товарищество "Просвита" и являлся председателем его по всей Закарпатской Украине.

В 1925 году я вступил в земледельческую партию /"хлеборобская партия"/. В 1928 году она слилась с Христианской партией Волошина, в результате чего возникла "народно-христианская партия", во главе которой стоял Волошин.

Примерно года два я был заместителем Волошина, после чего меня сменил мой брат Бращайко Михаил Михайлович, а я стал членом правления этой партии.

В 1938 году я вступил в "Украинское национальное объединение" и впоследствии представлял его в сейме правительства Волошина, как депутат.

Кажется, 14 марта 1939 года Волошин ввел меня в состав своего правительства, назначив министром финансовых дел. Однако на этой должности мне пришлось быть всего только лишь дня три-четыре, т. к. в скором времени "правительство" Волошина прекратило свое существование в связи с оккупацией всей территории Закарпатской Украины Венгрией.

Вопрос – Почему в 1918 году и в начале 1919 г. вы боролись за воссоединение украинских земель, а затем изменили свою политику?

Ответ – Я всегда придерживался политики, направленной на воссоединение украинских территорий, однако в 1919 году Закарпатская Украина осталась оторванной ввиду отхода Галиции к Польше. В связи с этим возникла необходимость присоединиться к Венгрии или Чехословакии.

Вопрос – Какую связь вы имели с националистическим петлюровским движением на Украине?

Ответ – Никакой связи с националистическим петлюровским движением я не имел. Насколько мне известно, между националистами Закарпатской Украины и петлюровцами ничего общего не было.

Вопрос – Изложите подробно, что вам известно о националистической деятельности Величко Василия, Тымчик Михаила и Сирко Ильи?

Ответ – Никакой активности в национализме они не проявляли. Еще в 1918–19 г. они высказывали идеи об объединении украинских территорий, а затем вообще политической деятельностью не занимались.

Вопрос – Каким образом вы вошли в состав УНО?

Ответ – В начале 1939 года в Закарпатской Украине существовала только лишь одна партия – "Украинское национальное объединение", возглавляемое Волошиным. Примерно в феврале 1939 года проходила подготовка к выборам в сейм "правительства" Волошина и в то время была выдвинута моя кандидатура для голосования. Поскольку нужно было представлять в сейме партию УНО, я должен был вступить в эту партию, что и было мною сделано.

Вопрос – Кем была выдвинута ваша кандидатура?

Ответ – Об этом мне не известно. С октября 1938 года почти постоянно я находился в Будапеште, будучи членом демилитационной чехословацко-венгерской комиссии, занимавшейся решением вопросов об установлении границ между Чехословакией и Венгрией. Однажды в феврале 1942 года я прибыл домой в гор. Хуст, где Ревай Федор или же мой брат, сообщили о введении моей кандидатуры для выборов в сейм, но при этом не было сказано, кто именно выдвинул мою кандидатуру.

Вопрос – Какое положение вы занимали в УНО?

Ответ – В УНО я был рядовым членом.

Вопрос – Изложите программу УНО на Закарпатской Украине?

Ответ – УНО на Закарпатской Украине было создано в конце 1938 года, или в начале 1939 года, путем слияния христианско-народной, социал-демократической партий и украинской секции аграрной партии.

Вопрос – К тому времени Чехословацкая республика была в критическом положении, а следовательно не могло УНО ставить вопрос об автономии Закарпатской Украины в рамках Чехословакии. Укажите действительную программу УНО?

Ответ – Выше мною показано, какой я представлял программу УНО, и больше ничего в этом отношении дополнить не имею.

Вопрос – Какой ориентации придерживался Волошин в своей политике?

Ответ – Об этом я не знаю.

Вопрос – Общеизвестным является то, что Волошин придерживался германской ориентации, преследуя цель создания т. н. самостоятельного буржуазно-националистического государства под протекторатом Германии.

Ответ – Я не хочу ничего скрывать перед следствием. Возможно, что Волошин действительно ставил перед собой цель создания "Самостоятельной Украины", однако точно об этом мне не известно. Сразу после образования УНО националисты везде говорили о том, что они добиваются автономии для Закарпатской Украины в рамках Чехословакии. Но впоследствии "правительство" Волошина имело желто-голубой флаг, был принят националистический гимн "Ще не вмерла Украина", гербом являлся "трехзуб" и т. д. Из этого

можно заключить, что Волошин имел намерение не ограничиваться автономией Закарпатской Украины. Однако открыто об этом националисты не говорили и лично мне по данному вопросу ни с кем беседовать не приходилось.

Вопрос – Какую же цель преследовали лично вы, проводя националистическую деятельность?

Ответ – Я хотел, чтобы были объединены все украинские территории. С этой целью я направлял свою деятельность на воспитание у населения Закарпатской Украины националистического духа, чтобы оно враждебно относилось к другим национальностям и стремилось присоединиться к украинцам, проживающим на других землях.

Конечно, я не являлся сторонником советской власти, как националист. Причем, я считал, что украинские территории должны объединиться не скоро, через 40–50 лет, когда возникнет мировая война или же произойдут какие-либо серьезные изменения в международном положении. Как практически это должно было осуществляться и какой являлась бы государственная форма на Украине, ясно себе этого не представлял.

Вопрос – Какую деятельность проводили вы во время войны Германии против СССР?

Ответ – После оккупации Закарпатской Украины Венгрией, т. е. в 1939 году, никакой политической деятельности я не проводил. Приняв венгерское подданство, я работал в своей адвокатской канцелярии и больше ничем не занимался.(...)

Допрос окончен в 04 часа 10 мин. 11.1.1945 г.

Протокол мне прочитан на понятном для меня русском языке, показания с моих слов записаны правильно, в чем и расписываюсь. – подпись

Допросил: следователь УКР "Смерш" 4 Украинского фронта – капитан Марченко

Верно: следователь УКР "Смерш" 4 Украинского фронта – капитан (підпис) Марченко

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 50–57. Машинопис. Копія.

№ 236

7 січня 1945 р. – З протоколу допиту заарештованого контролера партії Українське Національне Об'єднання Бандусяка М. М.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
ДОПРОСА БАНДУСЯКА НИКОЛАЯ МИХАЙЛОВИЧА

от 7 января 1945 года

Я, ст.следователь отдела контрразведки "СМЕРШ" 107 стр. Дрогобычского корпуса ст. лейтенант Турик, сего числа допросил задержанного – Бандусяка Николая Михайловича, 1909 года рождения, уроженца м. Ясеня Раховского округа Чехословацкой республики, жителя г. Хуста, Чехословацкой республики, Ластовчка ул. №14, по национальности украинец, подданный Чехословацкой республики, из рабочих, по профессии адвокат, холост, образование высшее, закончил в 1935 году Пражский юридический университет, с 1933 по 1939 год состоял членом социал-демократической партии Чехословакии, в настоящее время беспартийный, не судим, с октября по декабрь мес. 1942г. содержался под стражей в "Кемельгарито-Осталь" по политическим признакам, на военной службе не состоял.

Допрос начат в 11.00 7.1-45г.

Вопрос – В каких вы состояли политических партиях и расскажите о вашей деятельности в них?

Ответ – С 1930–31 г.г. по 1934 г. я состоял членом социал-демократической организации, существовавшей в Пражском университете. Это был по сути период подготовки в соц. демократическую партию, в которую вступил в 1934 г. и состоял в ней по 1938 год, т. е. до периода роспуска всех партий, существовавших на территории Закарпатской Украины. В социал-демократической партии был рядовым членом и только в 1935 году оказывал практическую помощь по восстановлению партийной организации в г. Рахове. В Раховской партийной организации я также выполнял обязанности писаря. С декабря 1938 года и по март 1939 года я состоял членом партии, так называемой "Украинское народное объединеиие", что сокращенно именовалось "УНО". Эта партия на территории Закарпатской Украины переживала организационный период.

Вопрос – Расскажите, что вам известно о структурном построении партии "УНО"?

Ответ – Поскольку мне известно, партия "УНО" своей программы не имела, во всяком случае я ее не видел и не читал. В руководстве этой партии находился центральный провод, в составе: почетного председателя – премьер-министра временного правительства Закарпатской Украины Волошина, фактического председателя Ревая Федора, директор государственной типографии, заместитель председателя – фамилии не помню, по профессии врач, секретарь проводу – Ворон Андрей – учитель по профессии, должность организационного референта занимал какой-то учитель, фамилии также не помню. В центральном проводе существовали также отделы по отраслям народного хозяйства.

Помимо центрального провода существовали окружные и местные проводы. Партия "УНО" объединяла всех членов, распущен-

ных чешским правительством политических партий: социал-демократической, коммунистической, аграрной и христианской из числа населения украинской национальности, документов о принадлежности к этой партии не выдавалось ее членам и членами партии УНО мы становились автоматически.

Вопрос – Каковы политические задачи ставила перед собою так называемая партия "УНО"?

Ответ – Главной и основной политической задачей, которую ставила перед собою партия "УНО" являлось создание на территории Закарпатской Украины автономного государства в условиях Чехословацкой Федерации с ориентацией на Германию. Идеологически вдохновлял партию премьер-министр Волошин, который и проводил в жизнь эту задачу. Дальше предполагалось провести выборы до сойму и выбрать уже постоянное правительство. Правом выставления кандидатур пользовались только партийные организации "УНО". Как понимаю я, тогда вопрос стоял только о закарпатскоукраинском государстве. В 1938 году обстановка сложилась такова, что существовало в центре правительство Волошина, а на местах власть принадлежала чехам, которые фактически не подчинялись правительству Волошина. Поэтому понадобилась вооруженная сила, которая бы навела порядок в стране и создала бы обстановку правительству Волошина для управления страной. В этих целях были созданы вооружённые отряды, так называемые "Сич".

Вопрос – Кто находился в руководстве "Сичи" и чем практически занимались эти вооруженные отряды?

Ответ – Во главе войска сичевиков находился мой родственник, брат моей матери, Климпуш Дмитрий, житель м. Ясеня. Он занимал должность коменданта в чине генерала. Причиной назначения Климпуша на должность коменданта по-моему служило то, что он с 1924 года был комендантом ясеньской спортивной организации "Сич" и среди "Сич" пользовался известной популярностью.

Кроме Климпуша Дмитрия, в руководстве "Сич" находились Роман Иван /заместитель коменданта/, Росоха Стефан, Рогач Иван, Комаринский Владимир и Химинец Иван.

Отряды "Сич" были созданы в основном за счет украинской молодежи и эмигрантов-галичан. Всего насчитывалось в отрядах "СИЧ" до двух тисяч человек. В гор. Хусте для местных сичевиков были отведены специальные казармы, где проходили они соответствующее обучение, а также привлекали для учебы сичевиков с периферии. Участники отрядов несли в населенных пунктах полицейскую службу, охрану границ и вели борьбу с венгерскими и польскими террористами.

Мне известно, что в конце декабря 1938 года или в первых числах января 1939 г. в г. Вену выезжала "сичева" делегация по приглашению украинской эмиграции из Галиции и Советской Украины. В состав этой делегации вошло чел. 10–15, из которых знаю следующих участников: Климпуш Дмитрия, Роман Ивана, Росоха Степана, Рогач Ивана, Комаринского Владимира и Химинец Ивана. Визит делегации в Вену продолжался одну неделю. С кем вела переговоры делегация и о чем договорились, мне неизвестно, но Климпуш об этой поездке отзывался с восхищением и говорил, что делегацию приняли гостеприимно.

После возвращения из Вены в гор. Хусте в январе м-це 1939 года была организована сичева манифестация. Я лично в этой манифистации участия не принимал, но по отчету прессы мне известно, что основным требованием сиичевиков было – выдача оружия для защиты интересов государства против венгерских и польских террористов при попустительстве чешских властей. О чем еще говорилось в этой манифестации, я сказать не могу.

Вопрос – Какое положение вы занимали в партии "УНО"?

Ответ – В партии "УНО" я себя считал рядовым членом. Как рядовой член УНО, я был участником двух съездов партии "УНО". Первый съезд в январе 1939 года, посвященный предстоящей избирательной кампании в сойм. Второй съезд правильно было бы назвать манифестацией в знак протеста партии – "УНО" против чешского генерала Прхало, которого чехи собирались назначить премьер-министром в Закарпатской Украине.

В ноябре 1938 года по поручению "УНО" я совершил одну поездку в с. Ждениево Н. Верецкого округа. Цель моей поездки была информировать население о сложившейся в Закарпатской Украине ситуации и призывал население всячески поддерживать правительство Волошина. О вступлении украинцев до сичевиков я не призывал, так как тогда о "Сич" вообще речи не было.

В начале декабря 1938 года, по поручению министра промышленности и торговли впоследствии Ревая Юлия, я разработал проект положения о "Сич", однако он одобрен правительством не был. Положение о "Сич" было одобрено правительством, которое разработал Комарницкий. Его положение в дальнейшем подвергалось дополнениям.

Кроме того, я в двух случаях выступал с речами на расширенном заседании центрального провода "УНО". Первое такое заседание состоялось в помещении "УНО". На заседание я был приглашен как рядовой член УНО Ревай Федором. Это относится к концу декабря 1938 года. Основным вопросом, который обсуждался на заседании, был вопрос о роли эмиграции в общественной жизни и определение отношения "УНО" к "Сичи".

Постановка этого вопроса была вызвана тем, что украинская эмиграция, в основном галицкая /Дудыкевич, Охримович, Кочерга

и др./, претендовали на руководящую роль в правительстве, тем самым хотели подчинить своему влиянию, как мы себя называли, локал-патриотов. Кроме того, к тому времени "Сич" наполнялась прибывающими украинскими эмигрантами, чего также нельзя было допускать. На этом заседании я выступил в интересах государства и правительства Волошина против участия эмигрантов в политической жизни нашей страны. Решение УНО было примерно таким, что украинских эмигрантов к руководству в политической жизни не допускать, а использовать отдельных эмигрантов как специалистов.

Второе расширенное заседание состоялось в феврале 1939 года в кабинете премьер-министра Волошина. На этом заседании я выступил против "Сич", так как последняя начала вмешиваться в государственные дела, в компетенцию органов безопасности и даже угрожала правительству свержением. Определенного решения на этом заседании принято не было. Волошин тогда выступил и заявил, что распускать "Сич" в создавшейся обстановке невозможно и что этот шаг будет использован врагами в ущерб украинскому народу. Волошин ограничился призывом руководителей "Сичи" не допускать нарушения положения о "Сич". Помню, что Климпуш Дмитрий тогда заявил о своей отставке, но ему в этом было отказано и он остался на посту коменданта "Сич" до дня венгерской оккупации всей территории Закарпатской Украины.

Допрос окончен в 0.30 9.1-45 года

Показания с моих слов записаны верно и мне прочитаны
(підпис) – Бандусяк
Допросил: ст.следователь ОКР "СМЕРШ" 107
СК – ст. лейтенант – Турик

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 43–47. Копія. Машинопис.

№ 237

9 січня 1945 р. – З протоколу допиту голови проводу Українського Національного Об'єднання і заступника голови Сойму Карпатської України Ревая Ф. І.

Копия

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

1945 года, января 9 дня Действующая Армия

Я, следователь управления контрразведки "Смерш" 4-го Украинского фронта капитан Марченко, допросил сего числа обвиняемого

Ревай Федора Ивановича, 1890 года рождения, уроженца с. Мирча Великоберезнянского района, жителя г. Хуст (Закарпатская Украина), украинец, из служащих, образование 8 классов, семейный, не судим.

Допрос начат в 16 час. 40 м.
–""– окон. в 05 час. 45 м. 10. 1. 45 г.

Вопрос – В каких партиях и политических организациях вы состояли?

Ответ – С 1907 до 1911 года я принадлежал к венгерской социал-демократической рабочей партии ("модєрурсаги социал-демократо мункашпарт"), после чего пошел на военную службу в австро-венгерскую армию и таким образом оказался вне партии.

По возвращении из армии, я вступил в чехословацкую социал-демократическую партию ("чешко-словенська социал-демократицка страна") и состоял в ней до 1936 года, затем был исключен.

В конце 1938 года в начале 1939 года, я вступил в "Украинское национальное объединение", в котором был до конца его существования, т. е. до марта 1939 года, когда вся территория Закарпатской Украины была оккупирована Венгрией.

Больше ни к каким партиям и политорганизациям я не принадлежал.

Вопрос – По какой причине в 1936 году вы были исключены из социал-демократической партии?

Ответ – Из социал-демократической партии я был исключен за нарушение партийной дисциплины и националистический уклон.

Вопрос – В чем это выражалось?

Ответ – С 1929 по 1930 год я был членом президиума социал-демократической патрии по Закарпатской Украине, одновременно являясь депутатом земского представительства. Исполнительный комитет социал-демократической партии в Праге в 1936 году выдвинул две кандидатуры для участия в земском представительстве – мою и Кекус Антония, чеха по национальности, из которых нужно было избрать одну.

За Кекус голосовало большинство членов исполнительного комитета и таким образом моя кандидатура отпала.

Не подчинившись большинству и тем самым нарушив партийную дисциплину, я требовал, чтобы в земское представительство Закарпатской Украины был послан от социал-демократической партии не чех, а украинец. Это мое действие квалифицировалось, как националистический уклон.

Вопрос – Почему вы настаивали чтобы в земское представительство был послан украинец?

Ответ – Это получилось ввиду моих националистических настроений, хотя еще в то время твердым националистом я не был.

Вопрос – При каких обстоятельствах вы вступили в "УНО"?

Ответ – Как известно, в конце 1938 года к власти на Закарпатской Украине пришел Волошин Авустин, который по своим политическим убеждениям был украинским националистом и являлся главарем т. н. "народно-христианской партии".

Став премьер-министром Закарпатья, Волошин добился объединения народно-христианской, социал-демократической партии и украинского крыла аграрной партии, в результате чего было создано "Украинское национальное обьединение" ("УНО").

В то время еще не имелось выработанных уставных положений, в связи с чем отсутствовали какие-либо определенные условия для вступления в эту партию. В нее как бы сами себя зачисляли те лица, которые по своим политическим убеждениям являлись украинскими националистами. Кажется в конце 1938 года, после переезда – "правительства" Волошина в Хуст, Волошин собрал заседание ранее существовавшей центральной украинской народной рады, на котором провозгласил меня председателем "УНО". До этого по данному вопросу ни Волошин, ни кто-либо другой со мной не беседовал.

Я полагаю, что в этом отношении мне была составлена протекция моим братом Ревай Юлием Ивановичем, который находился в очень близких взаимоотношениях с Волошиным и впоследствии стал министром почты, телеграфа и путей сообщения в его правительстве. Таким образом я и вошел в состав "УНО".

Вопрос – Сколько времени вы исполняли функции председателя "УНО"?

Ответ – Председателем УНО я был с момента его создания и до конца февраля 1939 года, после чего Волошин по неизвестной причине отстранил меня с этого поста, назначив на мое место Перевузник, имени не знаю, являвшегося доктором юридических наук. С тех пор я был рядовым участником "УНО", одновременно являясь депутатом сойма при правительстве Волошина, в который меня избрали в числе других лиц, примерно 12 февраля 1939 года.

Вопрос – Изложите программу "УНО"?

Ответ – На первых порах основной задачей УНО ставило сплотить украинскую часть населения Закарпатской Украины, воспитать в националистическом, антисоветском духе, т. е. объединить националистические силы для последующего воспитания против советской власти, в результате которого добиться конечной цели УНО – создания Украинского самостоятельного буржуазно-демократического государства, путем отторжения Советской Украины от СССР.

Вопрос – Каким образом Волошин и его последователи рассчитывали создать "Самостоятельную Украину"?

Ответ – Проводя свою политику, Волошин и его последователи-националисты Закарпатской Украины – через свою печать и в процессе выступлений перед населением на различных собраниях заявляли о том, что "народы советской Украины порабощены большевиками", в результате чего должна осуществиться "революция", т. е. восстание против Советской власти, которое добьется оттор-

жения Украины от СССР и тогда произойдет объединение всех украинских земель.

В этом направлении украинские националисты проводили свою деятельность довольно активно, начиная примерно с 1934–1935 годов.

В 1936 году ниционалистическое движение на Закарпатской Украине возглавил Рогач, имени и отчество его не помню, который по окончании Львовской духовной семинарии, прибыл в Ужгород, где стал секретарем "народно-христианской партии", возглявляемой Волошиным. Последний также занимался националистической деятельностью, будучи в контакте с Рогачем. Оба они распространяли пропаганду и агитацию о том, что в Советской Украине должно подняться восстание, которое поддержат националисты Галиции (Западная Украина) и Закарпатской Украины.

В подробности националистического движения я тогда еще не вникал, поскольку состоял в социал-демократической партии, однако, идея о создании "самостоятельной Украины" для меня было проблемой.

Постепенно Волошин активизировал свою деятельность и вскором времени стал во главе националистического движения.

В конце 1938 года он добился назначения его на пост премьер-министра Закарпатской Украины, после чего создал партию "УНО", о чем мною показано выше.

С тех пор многие националисты начали придерживаться немецкой ориентации, считая, что немцы в предстоящей мировой войне должны сыграть решающую роль и помогут осуществить идею отторжения Украины от Советского Союза и создать желаемое для украинских националистов государство, аналогичное фашистской Германии (национал-социалистическое).

Вопрос – В чем заключалась лично ваша практическая деятельность в этом направлении?

Ответ – Вся моя деятельность также была направлена на создание "Самостоятельной Украины". Являясь председателем "УНО", я боролся за организационное и идейное укрепление этой партии и за укрепление "правительства" Волошина. С этой целью по поручению последнего я занимался вопросами подготовки и проведения выборов в сейм. Задание Волошина я выполнял. В сейм было выбрано 32 человека, из которых все являлись украинскими националистами, за исключением трех. В число последних входили – один чех, немец и румын. Причем это было сделано по указанию Волошина.

Выступая на предвыборных собраниях публично, перед населением я произносил речи антисоветского националистического содержания, в которых клеветал на Совеский Союз и большевистскую партию, резко критикуя коллективную форму труда и отстаи-

вая частную собственность, одновременно клеветал на политику Советского государства в национальном вопросе.

Вопрос – Какую связь вы имели с немецкими и венгерскими властями?

Ответ – Лично я никаких связей с немецкими и венгерскими властями не имел. Связь с Германией поддерживал Волошин через находящегося в гор. Хусте немецкого консула Гофмана, но, в чем конкретно она выражалась – для меня неизвестно. Вообще то Волошин в своей политике придерживался содружества с фашистской Германией и с этой целью в феврале 1939 года было создано украинско-немецкое культурное товарищество, председателем которого являлся я. В день создания этого товарищества, за моей подписью была составлена поздравительная телеграмма Гитлеру, впоследствии опубликованная в газете "Новая Свобода". Однако практически ничего украинско-немецкое товарищество не сделало, так как просуществовало оно недолго в связи с распадом "правительства" Волошина.

Знаю, что в начале 1939 года Волошин для какой-то цели посылал в Германию делегацию из числа "сечевиков", в состав которой входили – Клемпуш Дмитрий, Рогач, Росоха, Роман и другие. Эта делегация находилась в Германии в течение примерно недели.

Вопрос – Что собой представляли отряды "сечевиков" и для какой цели они были созданы?

Ответ – Примерно в 1930 году Рогач и Роман начали создавать физкультурное товарищество "Сечь" националистического направления. К этому товариществу могла принадлежать молодежь только лишь украинской национальности.

Помимо занятия физкультурой, участники товарищества воспитывались в националистическом духе.

Когда Волошин стал премьер-министром Закарпатской Украины, он занялся вопросом создания военных отрядов "сечевиков" на базе ранее существовавшего товарищества.

Эти отряды создавались с целью защиты "государственной" политики Волошина и надо полагать, что в дальнейшем они должны были превратиться в украинскую националистическую армию. Создание отрядов "сечевиков" практически осуществляли участники УНО – Рогач, Росоха и Роман по заданию Волошина.

Примерно в конце ноября или в начале декабря 1938 г. главным комендантом "сечевиков" Волошин назначил Климпуш Дмитрия. Одновременно был учрежден генеральный штаб при главном коменданте, полный состав которого для меня неизвестен.

Знаю, что в составе генерального штаба были Рогач, Росоха, Роман и два полицейских эмигранта.

Таким образом, вся деятельность отрядов "сечевиков" возглавлялась Климпуш Дмитрием, однако какие практические мероприятия он проводил – сказать не могу.

Я слышал о том, что существовали специальные курсы, где обучались "сечевики" военному делу. Кроме того, участники этих националистических отрядов несли полицейскую службу, а также службу пограничную на установленной демаркационной линии после оккупации Венгрией части территории Закарпатской Украины.

Вопрос – Откуда поступало вооружение для "сечевиков"?

Ответ – Об этом мне неизвестно.

Вопрос – Кем субсидировались УНО и националистические отряды "сечевиков"?

Вопрос – Один раз Волошин выдал для нужд УНО 5 тысяч чехословацких крон из неизвестных для меня средств. Откуда он получал субсидии на "Украинское национальное объединение и отряды "сечевиков", я не знаю. По этим вопросам никогда Волошин со мной не делился.

Вопрос – Какую связь Волошин и другие участники УНО имели с националистами вне Закарпатской Украины?

Ответ – Я лично связей с националистами вне Закарпатской Украины не имел, поскольку вопросы такого порядка входили в компетенцию Премьер-министра и идейного руководителя УНО Волошина. В чем именно заключались эти связи – сказать не могу.

Примерно в январе 1939 года со Львова к Волошину приезжал редактор печатного органа "украинского национально-демократического объединения (УНДО) – газета "Дило" по фамилии Голив, но с какой целью он приезжал – мне неизвестно.(...)

Вопрос – Оставаясь на территории Закарпатской Украины, какие установки вы получили о дальнейшей националистической деятельности?

Ответ – Никто мне никаких установок в этом направлении не давал и вообще националистической деятельностью после оккупации всей территории Закарпатской Украины Венгрией я не занимался.

Протокол мне прочитан на понятном для меня русском языке, показания с моих слов записаны правильно. (підпис) – Ревай.

Допросил: следователь УКР "Смерш" 4 Украинского фронта капитан (підпис) Марченко

верно:

ВР. начальник 1 отд. 2 отдела УКР "Смерш" 4 Украинского фронта гвардии майор (підпис) Дворный

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509-С. – С. 4. – Арк. 87–93 а. Машинопис. Копія

№ 238

10 січня 1945 р. – Протокол допиту колишнього міністра Карпатської України Бращайка Ю. М.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

10. 1. 1945 г. Следователь УКР "Смерш" Марченко допросил задержанного Бращайко Юлия Михайловича

Вопрос – С какого времени вы являлись украинским националистов?

Ответ – С 1918 г.

Вопрос – В чем выражалась ваша националистическая деятельность?

Ответ – В начале второй половины 1918 г. из Галиции возвратились служившие в австро-венгерской армии жители г. Хуст – Величко Василий, Тимчик Михаил и Сирко Илья, которые начали распространять идеи о присоединении Закарпатской Украины к остальным украинским территориям и создании единого государства. С этими идеями я был полностью согласен...

1938 г. я вступил в "Украинское национальное объединение" и впоследствии представлял его в сейме "правительства" Волошина как депутат. Кажется, 14 марта 1939 г. Волошин ввел меня в состав своего "правительства", назначив министром финансовых дел. Однако на этой должности мне пришлось быть всего лишь дня три-четыре, т. к. в скором времени "правительство" Волошина прекратило свое существование в связи с оккупацией всей территории Закарпатской Украины Венгрией.

Вопрос – Почему в 1918 г. и в начале 1919 г. вы боролись за воссоединение украинских земель, а затем изменили свою политику?

Ответ – Я всегда придерживался политики, направленной на воссоединение украинских территорий, однако в 1919 г. Закарпатская Украина осталась оторванной ввиду отхода Галиции к Польше. В связи с этим возникла необходимость присоединения к Венгрии или Чехословакии.

Вопрос – Какую связь вы имели с националистическим петлюровским движением на Украине?

Ответ – Никакой связи с этим движением я не имел. Насколько мне известно, между националистами Закарпатской Украины и петлюровцами ничего общего не было.

Вопрос – Изложите подробно, что вам известно о националистической деятельности Величко Василия, Тымчик Михаила и Сирко Ильи?

Ответ – Никакой активности в национализме они не проявляли. Еще в 1918–1919 гг. они высказали идеи об объединении украинских территорий, а затем вообще политической деятельностью не занимались.

Вопрос – Каким образом вы вошли в состав УНО?

Ответ – В начале 1939 г. в Закарпатской Украине существовала только лишь одна партия – "Украинское национальное объедине-

ние", возглавляемое Волошином. Примерно в феврале 1939 г. проходила подготовка к выборам в сейм "правительства" Волошина и в то время была выдвинута моя кандидатура для голосования. Поскольку нужно было представлять в сейме партия УНО, я должен был вступить в эту партию, что и было мною сделано...

Вопрос – Общеизвестным является то, что Волошин придерживался германской ориентации, преследуя цель создания так. наз. Самостоятельного буржуазно-националистического государства под протекторатом Германии. Почему вы умалчиваете об этом?

Ответ – Я не хочу ничего скрывать перед следствием. Возможно, что Волошин действительно ставил перед собой цель создания "самостоятельной Украины", однако точно об этом мне не известно. Сразу после образования УНО националисты везде говорили о том, что они добиваются автономии для Закарпатской Украины в рамках Чехословакии. Но впоследствии "правительство" Волошина имело желто-голубой флаг, был принят националистический гимн "Ще не вмерла Украина...", гербом являлся "тризуб" и т. д. Из этого можно заключить, что Волошин имел намерение не ограничиваться автономией Закарпатской Украины. Однако открыто об этом националисты не говорили и лично мне по данному вопросу ни с кем беседовать не приходилось.

Вопрос – Какую же цель преследовали лично вы, проводя националистическую деятельность?

Ответ – Я хотел, чтобы были объединены все украинские территории. С этой целью я направлял свою деятельность на воспитание у населения Закарпатской Украины националистического духа, чтобы оно враждебно относилось к другим национальностям и стремилось присоединиться к украинцам, проживающим на других землях. Конечно, я не являюсь сторонником советской власти, как националист. Причем я считал, что украинские территории должны объединиться не скоро, через 40–50 лет, когда возникнет мировая война или же произойдут какие-либо серьезные изменения в международном положении. Как практически это должно было осуществляться и какой бы являлась государственная форма на Украине, ясно себе этого не представлял.

Вопрос – Какую деятельность проводили вы во время войны Германии против СССР?

Ответ – После оккупации Закарпатской Украины Венгрией, т. е. с 1939 г. никакой политической деятельности я не проводил. Приняв венгерское подданство, я работал в своей адвокатской канцелярии и больше ничем не занимался.

(...)

(підпис) Юлій Бращайко

Допросил: следователь УКР "Смерш" 4-го Украинского фронта капитан (підпис) Марченко

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 1678. – Арк. 22–32. Копія. Машинопис.

№ 239

19 січня 1945 р. — Вирок військового трибуналу 4-го Українського фронту про засудження до вищої міри покарання Янути П. П. за участь в діяльності організації ОУН

ПРИГОВОР № 0033

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

Военный трибунал 4 Украинского фронта 19 января 1945 года в закрытом судебном заседании в составе: председательствующего майора юстиции Миляева, членов: гв. майора юстиции Кривицкого, ст. лейтенанта Трофимова, при секретаре капитане юстиции Калачеве рассмотрел дело по обвинению Янута Петра Петровича, 1912 года рождения, уроженца села Великие Лучки Мукачевского округа, жителя села Голубиное Свалявского округа, украинца, служащего, со средним образованием, состоявшего в контрреволюционной организации украинских националистов ОУН с июня 1938 года, женатого, в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-6 ч. 1, 58-2 и 58-11 УК РСФСР.

Предварительным и судебным следствием установил:

Янута с 1933 года примыкал к украинскому националистическому движению в Закарпатской Украине, а в июне 1938 года официально вступил в контрреволюционную организацию украинских националистов ОУН.

В том же, 1938 году Янута обучался в специальной школе в гор. Вена по подготовке руководителей ОУН. После окончания школы Янута в 1938 и 1939 годах принимал активное участие в деятельности ОУНовцев, ставивших своей целью при содействии вооруженных сил фашистской Германии произвести отторжение Советской Украины от СССР и создания буржуазного националистического украинского государства.

Проживая в пограничном селе в 1939 году, Янута содействовал двум участникам ОУН — сичевикам, нелегально перейти границу из Венгрии в СССР.

В 1940 году Янута был завербован венгерской разведкой в качестве агента-проводника, имел задание подбирать людей и перебрасывать на территорию Советского Союза с шпионскими заданиями.

По заданию венгерской разведки выявлял антивенгерски настроенных лиц и лиц, намеревающихся уходить в СССР, по его доносу в 1940 году было арестовано венгерскими властями два человека.

На основании изложенного военный трибунал признал Януту виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 58–6 ч. 1, 58-2 и 58-11 УК РСФСР.

Руководствуясь ст.ст. 319 и 320 УКК РСФСР приговорил:

Януту Петра Петровича по совокупности совершенных им преступлений, на основании ст. 58-2 УК РСФСР подвергнуть высшей мере наказания — расстрелу.

Изъятые ценности при аресте у Януты конфисковать в доход государства.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председательствующий майор юстиции (підпис)
Члены: гв. майор юстиции (підпис)
ст. лейтенант (підпис)

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 2121. – Арк. 77. Копія. Машинопис.

№ 240

20 січня 1945 р. — Лист голови військового трибуналу 4-го Українського фронту начальнику Управління контррозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту про негайне виконання вироку щодо засудженого Янути П. П.

Совершенно секретно.

НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ КОНТРРАЗВЕДКИ "СМЕРШ" 4 УКРАИНСКОГО ФРОНТА ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ ТОВ. КОВАЛЬЧУК

КОПИЯ: ВОЕННОМУ ПРОКУРОРУ 4 УКРАИНСКОГО ФРОНТА ПОЛКОВНИКУ ЮСТИЦИИ ТОВ. ИЗРАИЛЬЯН

Приговор Военного трибунала 4-го Украинского фронта от 19 января 1945 года в отношении осужденного по ст.ст. 58-6 ч. I, 58-2 и 58-11 УК РСФСР к ВМН — Расстрелу — ЯНУТУ Петра Петровича, 1912 года рождения, уроженца села Великие Лучки Мукачевского округа, жителя села Голубиное Свалявского округа, украинца, служащего, со средним образованием, состоявшего в контрреволюционной организации украинских националистов ОУН с июня 1938 года, женатого, — утвержден Военным Советом 4-го Украинского фронта 19 января 1945 года.

Прошу Вашего распоряжения о немедленном приведении в исполнение приговора в отношении осужденного Януты Петра Петровича и дату исполения сообщить в Военный Трибунал 4-го Украинского фронта.

Осужденный Янута П. П. содержится под стражей в полевой тюрьме укр "Смерш" 4-го Украинского фронта.

Приложение: Копия приговора, — только для укр "Смерш" 4 УФ.

Председатель Военного Трибунала 4 Украинского фронта — генерал-майор юстиции (А. Мясников)

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 2121. – Арк. 83.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 58.

№ 241

20 січня 1945 р. — Вказівка начальника відділу НКВС СРСР у справах військовополонених при начальнику тилу 4-го Українського фронту щодо облікування затриманих органами НКВД громадян Закарпатської України

Сов. секретно

НАЧАЛЬНИКУ ФППЛ № 22 МАЙОРУ МКЕРВАЛИДЗЕ

В дополнение к моему указанию № 00153 от 17 января 1945 года разъясняю, что все новые поступления интернированных рассматривать не как поступления в порядке постановления военного совета № 0036, а как поступления в порядке приказа НКВД СССР № 0016 от 11 января 1945 года.

Всех поступивших с армейских и сборных пунктов считать не интернированными, а доставленными и учитывать отдельно от военнопленных.

В общие сведения о движении военнопленных арестованных не включать, а предоставлять на них отдельные сведения по прилагаемой форме в те же сроки, какие установлены для предоставления сведений о движении военнопленных.

Для эвакуации арестованных в тыл вам будет придано специальное подразделение, до прибытия его можно будет в первые этапы отконвоировать силами команд конвойных войск, приданных из тыловых частей.

Эвакуация будет производиться в гор. Мостиске распоряжением уполномоченного НКВД СССР генерал-лейтенанта Селивановского.

Для разработки арестованных и сопровождения их в тыловой лагерь генерал-лейтенант Селивановский прикомандирует к ФППЛ опергруппы в 7—8 чел.

При заболевании арестованных сдавать их госпиталям порядком, установленным для военнопленных.

Приложение: форма сведений о движении арестованных.

п/п Начальник отдела НКВД СССР по делам о военнопленных при начальнике тыла 4-го Укр. фронта майор госбезопасности Мочалов

№ 00174 20. 01. 45 года

ЦХИДК. – Ф. 425 п. – Оп. 1. – Ед. хр. 11. – С. 59. Копія. Машинопис.

№ 242

22 січня 1945 р. – Постанова про припинення слідства по справі обвинуваченого Симочко О. М.

"Утверждаю"
Начальник УПР контрразведки "СМЕРШ"
4-го Украинского фронта, генерал-лейтенант

(підпис) Ковальчук
22 января 1945 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

/о прекращении следствия по делу/

Действующая армия 1945 года, января 22 дня.

Я, ст. следователь ОКР Смерш" I Гв. Армии-гвардии капитан Василевский, рассмотрев материалы следственного дела нр 947 по обвинению Симочко Алексея Михайловича в преступлениях, предусмотренных ст. 58-4, 58-11 УК РСФСР, -

нашел:

Симочко А. М., проживая в с. Турьи-Реметы Перечинского р-на, Закарпатская Украина, являлся участником организации украинских националистов, ставившей своей задачей при помощи фашистской Германии вооруженным путем отторгнуть от Советского Союза Украину и создать автономное националистическое украинское государство.

В период 1938–1939 гг. Симочко выступал на собраниях и митингах, где призывал украинское население к вооруженной борьбе против Советского Союза, за создание "Самостийной Украины" при поддержке фашистской Германии, одновременно возводил клевету на Советский Союз.

Руководствуясь приказом НКВД СССР*, – постановил:

Следствие по делу Симочко Алексея Михайловича производством прекратить и его направить в лагерь.**

Копию постановления направить Военному Прокурору 4 Украинского фронта.

Ст. следователь ОКР "СМЕРШ"
I гв. армиии гв. капитан (підпис) Василевский
Согласны: Нач. 1 Отд-я 4 ОТД УКР "СМЕРШ"
4 Укр Фронта майор (підпис) Казанцев
Начальник 4 Отдела Укр "СМЕРШ" 4 Укр Фр подполковник (підпис) Мещеряков

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С – 1883. – Арк. 54 – 54 а. Оригінал. Машинопис.

№ 243

23 січня 1945 р. — Лист Й. В. Сталіна президенту Чехословацької Республіки Е. Бенешу у зв'язку з подіями в Закарпатській Україні

* Мова йде про наказ НКВС СРСР № 0016 від 11 січня 1945 року.

** Спеціальний табір НКВС для ізоляції окремих урядовців Карпатської України і місцевих лідерів різних політичних партій і громадських організацій був розташований у м. Єнакієво нині Донецької області.

ПИСЬМО И. В. СТАЛИНА ПРЕЗИДЕНТУ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ Э. БЕНЕШУ В СВЯЗИ С СОБЫТИЯМИ В ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЕ

г. Москва 23 января 1945 г.

Уважаемый президент, господин Бенеш!

Сегодня я узнал от товарища Готвальда, что Чехословацкое Правительство испытывает неловкость в связи с событиями в Закарпатской Украине, полагая, что Советское Правительство думает односторонне решить вопрос о Закарпатской Украине вопреки договору между нашими странами.

Должен Вам сказать, что если у Вас создалось такое предположение, то это основано на недоразумении.

Советское Правительство не запрещало и не могло запретить населению Закарпатской Украины выразить свою национальную волю. Это тем более понятно, что Вы сами мне в Москве говорили о Вашей готовности передать Закарпатскую Украину Советскому Союзу* при этом, как Вы, должно быть, помните, я не дал тогда на это своего согласия. Но из того, что Советское Правительство не запретило закарпатским украинцам выразить свою волю, ни в коем случае не следует, что Советское Правительство намерено будто бы нарушить договор между нашими странами и односторонне решить вопрос о Закарпатской Украине. Такое предположение было бы оскорбительным для Советского Правительства.

Поскольку вопрос о Закарпатской Украине поставлен самим населением Закарпатской Украины, его, конечно, придется решить. Но этот вопрос может быть решен лишь по соглашению между Чехословакией и Советским Союзом еще до окончания войны с Германией или после окончания войны, когда это найдут целесообразным оба правительства.

Прошу верить, что у Советского Правительства нет намерения нанести какой-либо ущерб интересам Чехословацкой республики и ее престижу. Наоборот, Советское Правительство полно решимости оказать Чехословацкой республике всяческое содействие в деле ее освобождения и восстановления.

С уважением И. СТАЛИН

АВП РФ. – Ф. 06. – Оп. 7. – П. 51. – Д. 820. – Л. 1. Копия.
Советский фактор в Восточной Европе. 1944—1953. — Т. 1. 1944—1948: Документы. — Москва: РОССПЭН, 1999. — С. 132—133.

---

* Питання про можливість передачі території Закарпатської України Радянському Союзу було вперше поставлене Е Бенешом у вересні 1939 р. у розмові з радянським послом у Великобританії І.І. Майським. На протязі1941 і 1942 рр. Бенеш прямо або опосередковано підтверджував цю позицію. Після розмови з В. М. Молотовим у червні 1942 р., коли Молотов заявив, що СРСР визнає Чехословаччину в до мюнхенських кордонах, питання про Закарпатську Україну було тимчасово зняте. Проте у липні 1944 р. Бенеш знову поставив питання про Закарпатську Україну перед радянськими дипломатами в Лондоні. Він заявив що не буде суперечити проти приєднання Карпатської України до СРСР, але хотів би це питання вирішити після звільнення всієї Чехословаччини і переїзду уряду в країну (АВП РФ. – Ф. 07. – Оп. 5. – П. 50. – Спр. 198. – Л. 2–3.).

№ 244

29 січня 1945 р. — З послання президента Чехословацької республіки Е. Бенеша Голові Ради Народних Комісарів СРСР Й. Сталіну

ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ СССР

Уважаемый господин Председатель Совета Народных Комиссаров!

Я получил Ваше личное послание от 23 января и искренне благодарю Вас за это послание.

Особенно благодарю Вас за то, что Вы так ясно и точно сформулировали свою точку зрения, дав тем самым возможность и мне, со своей стороны, столь же ясно сформулировать свою точку зрения. Это отвечает искренне дружеским отношениям между нашими странами и народами.

Подтверждаю Вам, что в связи с событиями в Закарпатской Украине в некоторых наших кругах действительно возникло беспокойство. Это явилось результатом событий чисто местного характера и следствием участия в них чисто местных деятелей. К этому присоединились некоторые заявления киевской радиостанции, которые злонамеренно использовали противники Советского Союза и Чехословакии в международной печати. Но я заверяю Вас, господин председатель, самым решительным образом, что ни я лично, ни чехословацкое правительство ни на минуту не допускали, что советское правительство имело намерение односторонне решить вопрос о Закарпатской Украине или нарушить договор между нашими государствами. Я хорошо знаю принципы политики Советского Союза и знаю, что это совершенно исключено. Прошу Вас полностью верить этим моим словам.

Далее, я совершенно согласен с Вами о том, чтобы этот вопрос был решен лишь по соглашению между Чехословакией и Советским Союзом, "когда это найдут целесообразным оба правительства", как Вы сами формулируете это в своем послании.

Мы желали бы, чтобы это произошло по окончании войны с Германией, т.е. как только будет обеспечено восстановление наших домюнхенских границ с Германией и с Польшей и когда я смогу переговорить по этому вопросу с нашими деятелями в Праге.

К этому я хотел бы добавить лишь два замечания:

1) Я не менял своей точки зрения в этом вопросе с того момента, когда я впервые говорил об этом с вашим послом И. Майским в Лондоне в сентябре 1939 г., и не изменю ее в будущем. В этом же смысле я буду формулировать свою точку зрения в Праге.

2) Со своей стороны мы не сделаем этот вопрос предметом каких-либо дискуссий или вмешательства других держав. Мы хо-

тим прийти на эвентуальную мирную конференцию, имея этот вопрос уже окончательно решенным с Вами в духе полной дружбы. Лично я и правительство считаем, что этот вопрос никогда не будет предметом какого-либо спора между нами.

С полным уважением д-р Эдуард Бенеш

Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: Документы и материалы. – Москва, 1960. – С. 223–224.

№ 245

Початок лютого 1945 р. – Донос групи осіб у районний секретаріат КП/б/У в м. Перечині на Цмура І. М.

РАЙОННИЙ СЕКРЕТАРІАТ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
В ПЕРЕЧИНІ *

В присутності більше членів комуністичної партії подаю це голошення:

Іван Цмур, житель г. Перечин, віддавна, ще під час Чехословацької Республіки, був прихильником фашистської Німеччини. Його приватне життя, це життя розбійника, який постійно окрадував людей, як тільки міг, і про це був караний Ч. С. Р. судом. Був одним із організаторів фашистської самостійної організації "Січ", якої ціль була розбиття Радянського Союза в связі із фашистичною Німеччиною. Організація "Січ" стояла в диспозиціях Німеччини і працювала з нею в 1938–39 році, коли розпалася ЧСР.

В 1939 році, коли в нас була Гітлером побудована самостійна Україна для німецьких воєнних цілей, вищезгаданий був членом народної ради і комендантом січовиків в Перечині. В той час у нас робилися великі терори проти тих людей, що не були прихильниками фашистської ідеї. Багато людей було вбитих, де ніхто не бачив і щоб про це ніхто не знав. В часі виборів до парламенту ЧСР оголошення і об'явлення комуністичної партії зривав або заліплював іншими партійними оголошеннями. Великого вождя товариша Сталіна називав жидом, і всюди, де лише міг, висміював нашу справедливу партію. Після розпаду ЧСР, виїхав в Німеччину, де пробув один рік, а відтак вернувся знов сюди додому. Тут ширив німецько-фашистську ідею і переконував людей, що тільки німецький фашизм є правдива ідея. Під час нападу німцями на Совітський Союз, ширив серед населення таке, що Совітський Союз й інші держави, це горшки з глини й вони будуть розбиті одним німецьким ударом. І тепер забуває, що вже нема тут ніяких фашистів і ще хоче шкодити людям, які працюють за нашу ідею.

* На документі стоїть від руки накладена резолюція без підпису і дати – "арестовать".

О правдивості цего голошення свідчать і присягають вірні члени комуністичної партії. Пощо терпіти людину, котра є найбільшим нашим ворогом і розбиває нашу працю в такому тяжкому часі. Чому він держить в себе зброю, коли ніхто не сміє держати без дозволу воєнного коменданта? Чому він її заховав, нащо він думав, що йому ще придасться зброя?!

На жаль, таких людей є в нас більше. Тільки приклад, що найбільші мадярські паразити, які займали в нашому районі ведучі місця, тепер вони не тільки ведучі району, але навіть в Народній Раді ЗУ працюють і ще підтримують таких шкідників. Ніяк не можуть звикнути до цього, що ми вже раз назавжди стряслися й збулися як мадяр, так німців. Це їм дуже тяжко забувати, і вони ще все не знають, що наша ідея не та, яка була всіх.

Ми переконані, що наше оголошення буде взято під увагу і поступиться справедливо.

Підписи (всього 18 підписів)

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. – С–4689. – Арк. 32–33. Оригінал. Машинопис. Дата на документі не вказана.

№ 246

2 лютого 1945 р. – Постанова на арешт Цмура І. М., як активного діяча українських націоналістів

"Утверждаю:"
Уполн. Н. Р. З. У. по внутр.
делам и госбезопасности
2.II.1945 И. Ваш

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
на арест, 2 февраля 1945 г.

Я, и. о. шефа окротдела по внутр. делам и госбезопасности Гудак рассмотрел поступившие материалы в отношении преступной деятельности Цмур Ивана Николаевича, уроженца и жителя г. Перечина, ул. Сталина, работает в своем индивидуальном хозяйстве, н а ш е л :

Что Цмур Иван Николаевич является активным деятелем украинских националистов. Организовал в период самостоятельной Карпатской Украины в г. Перечине вооруженные отряды "сичевых стрельцов" и являлся их командантом. Будучи командантом "сичевиков", регулярно проводил с ними военные занятия и выступал на митингах и собраниях с националистическими и провокационными речами по адресу Советского Союза.

Проводил агитацию против коммунистической партии и восхвалял фашистский строй, что подтверждается допрошенными свидетелями Бецом Михаилом Георгиевичем и Манзулич Михаилом Ивановичем.

На основании изложенного п о с т а н о в и л :

Цмур Ивана Николаевича, проживающего в г. Перечине, ул. Сталина, подвергнуть обыску и аресту.

И. о. шефа окротдела по внутр. д Делам и госбезопасности (підпис)
Я. Гудак

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. – С–4689. – Арк. 3. Оригінал. Друкований примірник.

№ 247

5 лютого 1945 р. – Протокол допиту обвинуваченого в націоналістичній діяльності Ворона А. М.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

5 февраля 1945 г.

Я, зам. нач. 1 отд-я 4 Отдела УКР "Смерш" 4 Украинского фронта капитан Шварц, допросил Ворон Андрея Михайловича.

Допрос начат в 18.00 ч.
Окончен в 1.35 ч. 6 февраля 1945 г.

Вопрос – Когда была организована организация "Украинское национальное объединение"?

Ответ – 11 октября 1938 г. в Подкарпатской Украине было создано министерство Закарпатской Украины, во главе которого был Андрей Иванович Бродий, после него 27 октября 1938 г. был Волошин Августин Иванович.

В декабре 1938 или январе 1939 г. министр Закарпатской Руси Волошин подал декрет о роспуске всех политических партий, существовавших в Закарпатской Украине. Сразу же за этим декретом последовал другой декрет о создании на территории Закарпатской Украины политической партии под названием "Украинское национальное объединение".

Эта партия существовала на Закарпатской Украине до ее оккупации Венгрией – 16 марта 1939 г.

Вопрос – Какую задачу ставило перед собой "Украинское национальное объединение"?

Ответ – "Украинское национальное объединение" ставило перед собой задачу вести борьбу с советской властью и коммунистической партией за отторжение от Советского Союза Украины и создание украинского буржуазного государства – "Самостийну Украину".

Вопрос – Каким путем УНО вело борьбу с Советским Союзом?

Ответ – "Украинское национальное объединение" на протяжении всего времени своего существования свою борьбу против Советского Союза проводило путем пропаганды среди своих участников и населения. Эта пропаганда проводилась через газеты –

орган УНО "Нова свобода" и "Карпатська Украина" и путем постановки докладов среди своих участников и населения Закарпатской Украины.

Кроме того, при министерстве Закарпатской Украины существовала так называемая "Сич". Это была военная сила, которая воспитывалась в националистическом антисоветском духе. "Сич" насчитывала в Закарпатской Украине до пяти тысяч участников. Она была ликвидирована, как и "Украинское национальное объединение", в марте 1939 г., когда в Закарпатскую Украину вошли венгерские войска.

Вопрос – Каким структурно было "Украинское национальное объединение"?

Ответ – Когда Волошин издал декрет о создании "Украинского национального объединения", то им был назначен комитет, который обязан был организовать всю работу УНО:

В этот комитет вошли:

1. Волошин Августин Иванович, председатель комитета, находился в Праге. Его приметы: лет 68–70, среднего роста, брюнет, с проседью, плотного телосложения, лицо круглое, имеет золотые зубы, носит очки.

2. Ревай Федор – заместитель председателя комитета до моего ареста проживал в гор. Хусте. Его приметы: лет 50, среднего роста, брюнет, с проседью, лицо круглое, плотного телосложения, имеет золотые зубы, носит очки.

3. Тулик Михайло – второй заместитель председателя с 1939 г., находился в г. Братислава. Его приметы: лет 50, высокого роста, брюнет, по телосложению худощав, лицо продолговатое, имеет золотые зубы

4. Ревай Юлиан – член комитета, жил в гор. Песчаный (Словакия). Его приметы: лет – 45, среднего роста, брюнет, сухощав, лицок руглое, имеет золотые зубы, носит очки.

5. Бращайко Михайло – член комитета, жил до мого ареста в гор. Хуст, Учительская улица. Его приметы: лет – 50–55, високого роста, брюнет, плотного телосложения, лицо круглое, носит очки.

6. Гупаловский Михайло – член комитета, живет в г. Прага. Его приметы: лет – 48-50, високого роста, шатен, плотного телосложения, лицо круглое, носит очки, имеет золотые зубы.

7. Росоха Степан – член комитета, живет в г. Прага. Его приметы: лет – 40, малого роста, шатен, плотного телосложения, лицо круглое, носит очки, имеет золотые зубы.

8. Попович Дмитрий – член комитета, живет в г. Хуст, работал директором интерната. Его приметы: лет 45–46, високого роста, шатен, плотного телосложения, лицо круглое, имеет золотые зубы, носит очки.

9. Рогач Иван – член комитета, секретарь комитета. Умер (не точно). Его приметы: лет 34–35, малого роста, шатен, лицо круглое, плотного телосложения, имеет золотые зубы, носил очки.

В состав этого комитета вошел также и я. В округах Закарпатской Украины (Хуст, Тячев, Рахов, Воловое, Севлюш, Иршава, Мукачево, Среднее, Ужгород, Перечин, Свалява, Велика Березня) были назначены комитетом УНО уполномоченные, которые должны были организовать на территории округов организации УНО и руководить таковыми. Низовыми организациями УНО были сельские комитеты УНО.

Вопрос – Перечислите уполномоченных УНО по округам?

Ответ – Всех окружных уполномоченных УНО я не помню,а могу лишь назвать следующих лиц:

1. Гупаловский Михаил – уполномоченный по Хустскому округу, а также член комитета УНО по Закарпатской Украине.

2. Маркуш Александр – уполномоченный УНО по Тячевскому округу, работал также окружным школьным инспектором в г. Тячево. Его приметы: лет 50–52, высокого роста, худощав, шатен, носит очки, имеет золотые зубы .

3. Петрецкий Василий – уполномоченный УНО по Раховскому округу, работал окружным школьным инспектором Раховского округа. Его приметы: лет 50–52, среднего роста, плотного телосложения, шатен, носит очки, имеет золотые зубы.

4. Дудикевич Иосиф – уполномоченный УНО по Воловецкому округу, работал адвокатом в г. Воловое. Его приметы: лет 68-70, высокого роста, седой, плотного телосложения, носит очки.

5. Качало Михайло – уполномоченный УНО по Перечинскому округу, работал железнодорожником на ст. Перечин. Его приметы: лет 38–40, высокого роста, худощав, шатен, лицо продолговатое.

6. Лацанич Василий – уполномоченный УНО по Великобереznянскому округу, учитель в г. Великое Березне. Его приметы: лет 38–40, среднего роста, шатен, плотного телосложения.

7. Герзанич Юлий – уполномоченный УНО по Середнянскому округу, работал учителем в г. Середне. Его приметы: лет 45–46, высокого роста, шатен, сухощав, носит очки.

Вопрос – Когда вы вступили в "Украинское национальное объединение"?

Ответ – В декрете министра Закарпатской Руси Волошина о создании политической партии "Украинское национальное объединение" в декабре 1938, или январе 1939 г., был указан список лиц, что составили комитет УНО. В этот список входил и я на должность генерального секретаря комитета.

Таким образом, с момента организации УНО я состоял ее членом.

До того, как издать декрет об образовании УНО, со мной беседовал министр Юлий Ревай, у которого я был личным секретарем.

Ревай меня проинформировал о том, что на Закарпатской Руси образовывается партия под названием "Украинское национальное объединение", разъяснив мне ее программу. Тогда же Ревай мне сказал, что есть такое мнение у Волошина, чтобы меня назначить генеральным секретарем УНО, спросив, нет ли у меня по этому поводу возражений.

Таким образом, в "Украинское национальное объединение" я вступил добровольно, а также и добровольно занял должность генерального секретаря УНО. Сделал я все это в силу того, что был согласен с теми задачами, которые стояли перед этой антисоветской организацией. Участником и генеральным секретарем УНО я был на всем протяжении его существования.

Вопрос – Вы были участником "Сичи"?

Ответ – Будучи участником и генеральным секретарем "Украинского национального объединения", я также вступил в антисоветскую организацию "Сич" и все время был рядовым сичевиком.

Вопрос – Расскажите о своей практической деятельности во время работы в "Украинском национальном объединении"?

Ответ – Будучи генеральным секретарем "Украинского национального объединения", я занимался созданием низовых организаций УНО, которых насчитывалось в Закарпатской Украине, примерно, 200. Я лично ходил по селам Закарпатской Украины, где проводились собрания, на которых выступал с докладами антисоветского характера, призывая население к вступлению в УНО.

Я также занимался финансовыми делами УНО. Хочу сказать, что "Украинское национальное объединение" финансировалось чешским правительством, от которого УНО получило полмиллиона чешских крон на организацию работы УНО.

Из этой суммы было израсходовано четыреста одиннадцать тысяч крон на оплату чиновникам, приобретение машин, горючего, печатанья газет, на пропаганду.

Остальные деньги в сумме 89.000 крон я лично сдал венгерским властям, военному коменданту гор. Хуст, полковнику венгерской армии Часар. Тотчас же после того, как Закарпатская Украины была оккупирована венгерскими властями.

Протокол допроса мне зачитан, мои показания верны
(підпис) Андрей М. Ворон
Допросил Зам. Нач. 1-го отделения 4 отдела УКР "Смерш" 4 Укр. Фронта
капитан (підпис) Шварц

ГДА СБУ. – Ф. 6. – С-75836. – ФП. – Арк. 26–28. Оригінал. Рукопис.

№ 248

7 лютого 1945 р. – Протокол допиту Цмура І. М., обвинуваченого в націоналістичній діяльності

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Цмура Ивана Николаевича

от 7 февраля 1945 г.

Цмур И. Н., 1904 г. рождения, уроженец и житель м. Перечина, до ареста работал в своем единоличном хозяйстве.

Допрос начат в 18.00, окончен в 2 часа

Вопрос – Расскажите подробно о своей трудовой деятельности?

Ответ – До 13-летнего возраста я работал в хозяйстве отца. С 13 лет поступил на работу рабочим по постройке железной дороги в с. Турья-Пасека, где проработал около года и перешел на работу в Перечинский лесопильный завод в качестве рабочего и проработал до 1924 года.

В 1924 году я совместно со своим родственником, жителем г. Перечина Цмур Юрком, решил перейти госграницу и поселиться в Советской Украине, т. к. в Закарпатской Украине в то время было очень тяжело получить работу. Однако переход границы нам не удался, поскольку в районе Кременец Волынской области были задержаны польской жандармерией и заключены в тюрьму. Позже началось ведение предварительного расследования , где меня и Цмура Юрка обвинили в шпионаже в пользу Чехословацкой республики. В процессе допросов я и Цмур Юрко дали показания, что мы намеревались добраться до Винницкой обл. Советской Украины, где проживают наши родственники. Несмотря на наши доводы, я и Цмур Юрко были осуждены польским судом по подозрению в шпионаже на 6 недель и отбывали наказание в Кременецкой тюрьме.

После освобождения из-под стражи меня и Цмура Юрка представили местной жандармерии и отправили к госграницe в районе Великого Березного, где передали нас пограничным властям Чехословацкой республики. Последние под конвоем доставили нас в г. Перечин и передали в распоряжение окружного начальника Висоцкого, который подверг нас допросу и передал окружному суду.

Перечинским судом мы был осуждены на две недели. По отбытию наказания я поступил на работу в лесопильный завод, где проработал до 1926 года.

В 1926 году был мобилизирован в чехословацкую армию и прослужил рядовым до 1928 года. По возвращению из армии я арендовал в Перечине 7 десятин земли и занимался сельским хозяйством до прихода Красной армии.

Вопрос – В каких политических партиях Вы состояли?

Ответ – С 1922 по 1926 год я принадлежал к коммунистической партии. С 1928 по 1929 год состоял членом социал-демократической партии, в 1930 году перешел в партию "земледельческий союз",

где пробыл до 1938 года и с 1938 по 1939 год примыкал к организации украинских националистов, т. н. "сичевых стрельцов". В других каких-либо партиях я не состоял.

Вопрос – Какое Вы принимали участие в этих партиях?

Ответ – В коммунистической и социал-демократической партиях я никакого участия не принимал как в организационной, так и в политической работе.

Являясь членом партии "земледельческий союз", я руководил кружком молодежи по изучению и ведению сельского хозяйства, для этой цели организовывал беседы и лекции. Будучи в организации украинских националистов в т. н. "сичевых стрельцов", я проводил активную националистическую работу по созданию "самостийной Закарпатской Украины" и вел открытую борьбу с партией доктора Фенцика, который вместе со своими единомышленниками проводил работу по воссоединению Закарпатской Украины с мадярами.

Не помню точно даты, кажется, в июне 1938 года я совместно с группой молодежи разогнал организованный Фенциком в г. Перечине митинг, где он выступал с речью о воссоединении Закарпатской Украины с мадярщиной.

В период наступления мадяр на Закарпатскую Украину в начале 1939 года я с группой активных украинских националистов Керецманом Иваном, Керецманом Михаилом, Телега Михаилом, Телега Иваном, Деха Василием, Домнич Юрком, Станько Василием, Лешко Панасом, Раманченко Иваном (перебежчик из Киева) и другие, фамилии их сейчас не помню, удрали из Закарпатской Украины в Чехословакию в г. Братиславу, где нас почти всех, за исключением Рананченко Ивана, арестовали и заключили в концентрационный лагерь в г. Браншвайг (Германия). Находясь в этом лагере, мы все работали на фабрике. По истечению пяти месяцев, т. е. в конце 1939 года к нам в лагерь явился Раманченко Иван и предложил всем украинцам вступить в организацию немецко-украинских националистов и дал мне задание приступить к организации на территории Германии украинской армии. Я и остальные односельчане заявили Раманченко, что мы имеем намерение ехать на родину, последний заявил, что пока там мадяры, нам туда показываться нельзя. Несмотря на протест Раманченко, я совместно с Богишом Иваном, Керецманом Михаилом, Керецманом Иосифом и Керецманом Иваном – сбежали из лагеря и добрались до Видня, где меня и Богиша арестовало гестапо и поместили в лагерь.

В этом лагере мы просидели около двух недель, после чего сбежали и прибыли в Будапешт, где в тот же день через официанта готеля достали билет до Ужгорода, а из Ужгорода возвратились в Перечин.

В Перечине я вместе с Богушем на следующий день явились в местную жандармерию и зарегистрировались как удравшие украинские националисты, последние обязали нас каждые шесть недель являться к ним для регистрации.

Вскоре после этого я был арестован мадярской жандармерией и отправлен в г. Ужгород, где предстал перед судом, который за мою националистическую деятельность осудил на 6 недель тюремного заключения.

Сразу же после возвращения в г. Перечин из Ужгородской тюрьмы ко мне на квартиру явились официальный сотрудник Перечинского отдела мадярской разведки "кемельгарито", фамилии его не помню, и староста г. Перечина Цып Иван – в данное время проживает в г. Мукачево, которые после ознакомления с моими биографическими данными по моей националистической деятельности предложили мне секретно сотрудничать с мадярской разведкой "кемельгарито", от чего я не отказался и принял от них задание на протяжении двух недель собрать и подготовить информационный материал о настроениях местных жителей по отношению к мадярским властям, но отдельно сообщить им о лицах, которые бежали в Советский Союз. Все эти данные я должен был в готовом, т. е. написанном виде, передать Цып Ивану, а последний в "кемельгарито".

Это задание я не выполнил, т. к. для этого нужно было посетить рестораны и другие общественные места и в назначенный день Цып не явился. Спустя некоторое время ко мне на квартиру вторично пришли Цып и сотрудник "кемельгарито" уже в мое отсутствие, сделали тщательный обыск в квартире и ушли, ничего не сказав моей жене в отношении меня, и я к Цып не являлся, таким образом они меня больше не беспокоили и заданий не давали.

Вопрос – Какого содержания вы дали подписку сотруднику "кемельгарито" и Цып Ивану?

Ответ – Никакой подписки сотруднику "кемельгарито" и Цып Ивану я не давал, поскольку они ее от меня не требовали.

Протокол с моих слов записан верно, мною прочитан, в чем и расписываюсь: (підпис) Цмур Иван
Допросил: и. о. шефа окротдела внутренних дел и государств. безопасности (підпис) Гудак.

Архів УСБУ в Закарпатській області – Ф. 7. – Спр. С–4689. – Арк. 6–14. Оригінал. Рукопис.

№ 249

15 лютого 1945 р. – Протокол допиту обвинуваченого в націоналістичній діяльності Цмура І. М.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
обвиняемого Цмура Ивана Николаевича

от 15 февраля 1945 г.

Допрос начат в 20.00,
окончен в 1.00 час.

Вопрос – Расскажите подробно, какие были цели и задачи организации украинских националистов и в частности "сичевиков"?

Ответ – Основной целью организации украинских националистов Закарпатской Украины было создание государства "самостоятельной Украины" с включением к ней территории Советской Украины. Осуществление этой цели намечалось следующим образом: организация украинских националистов Закарпатской Украины при помощи и материальной поддержке немецкого правительства должна была объединиться с организацией украинских националистов Галичины и позже совместными вооруженными силами выступить против Советской Украины. Для этой цели на территории Закарпатской Украины был создан так называемый боевой отряд "сичевых стрельцов", куда входила преимущественно молодежь, которая воспитывалась в националистическом духе и обучалась военному делу.

Вопрос – Какую работу Вы лично проводили в "Сичи"?

Ответ – Будучи в боевом отряде "сичевых стрельцов", я занимал должность заместителя председателя Перечинской "сичи". В мои функции входило руководство вооруженным отрядом "народна стража" и обучать участников этого отряда военному делу.

Вопрос – Как же Вы выполняли эти обязанности?

Ответ – Являясь заместителем председателя Перечинской "сичи", я руководил работой вооруженного отряда "народна страж". Участники этого отряда несли патрульную службу на улицах Перечина, на территории химического завода и регулярно принимали участие совместно с чехословацкой жандармерией в боевых операциях против польских партизан,* что имело место почти в каждом селе. Я лично, как руководитель этого отряда, принимал активное участие в его работе и также лично, будучи вооруженным пистолетом и винтовкой, подвергал проверке документов в г. Перечине у подозрительных лиц, в частности мною были задержаны как подозрительные лица и переданы в местную жандармерию три человека (фамилии их не помню). Это были священник, учитель и рабочий, которые впоследствии были заключены в тюрьму.

Кроме этого, занимался обучением участников отряда "народна стража" военному делу, т. е. изучали оружие и строевую службу.

---

* Мова йде про польських терористів (див. документи операції "Лом", які, починаючи з жовтня 1938 року напередодні окупації Карпатської України військами Угорщини, діяли на території краю разом з угорськими терористами з метою дестабілізації політичної обстановки.

Вопрос – Следовательно: в своей практической работе в "народной страже" Вы поддерживали связь с местной жандармерией и получали от них задания?

Ответ – Да, это так и было, поскольку работой отряда "народна стража" руководила местная жандармерия и чешская военная комендатура. По линии жандармерии я поддерживал связь с начальником жандармерии (фамилии не помню) и его заместителем Шубой, в комендатуре – с комендантом, фамилии его не знаю. От последних я получал инструктаж и задания, которые беспрекословно выполнял.

Вопрос – По каким вопросам Вы выступали на собраниях, устраиваемых украинскими националистами?

Ответ – За все время своего пребывания в организации украинских националистов, в частности в "сичи", я никогда ни с какими политическими вопросами не выступал.

Протокол с моих слов записан верно, мною прочитан, в чем и расписываюсь: (підпис) Цмур Иван
Допросил: и. о. шефа окротдела госбезопасности (підпис) Гудак

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С–4689.– Арк. 17–21. Оригінал. Рукопис.

№ 250

25 лютого 1945 р. – Повідомлення громадян с. Верб'яж надзвичайній комісії в Мукачеві про звірства мадярсько-фашистських окупантів

Ми, селяни Вербляжа, заявляємо, що ми виділи в 1939 році при часі приходу мадярів на 3 або 4-й день. Мадярські жандарми гнали одну групу 44 чоловік українців через наше село Вербляж так понад вечір у перевал Бескид, а ночію їх там вистріляли. Коли їх убивали, то було чути у селі стрільбу і йойку.

А пак через пару днів наші сільські пси-собаки ходили там м'ясо їсти і приносили в село цілі чоловіческі руки і ноги.

Но люде в страху не знали, що робити та пішли до священика голосити, що пси носять чоловіческі руки й ноги. А священик пішов туди подивитися в котрім місті суть побиті, щоб поховати, но вояки єго увиділи і такой того дня ночію прийшли за ним, но на щастя його не було вдома, лем сама жінка з дітьми. І пак за рік ходили до нього кажду ніч, но він дома не спав, только в селі або в сусіднім селі.

Свідки Грига Іван Андр.,
(5 підписів) секретар НК у Вербляжі

ДАЗО. – Ф. Р-26. – Оп. 1. – Од. зб. 28. – Арк. 66. Рукопис.

Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. 5. – Ужгород, 1967. – С. 385–386.

№ 251

21 березня 1945 р. — З запису розмови В. М. Молотова з Е. Бенешом з питань післявоєнних кордонів ЧСР та обміну населенням між Чехословаччиною і Карпатською Україною

Запись беседы В. М. Молотова с Э. Бенешем по вопросам о послевоенных границах ЧСР, переселении венгерского и немецкого населения и об экономическом положении страны

г. Москва 21 марта 1945 г.

Секретно

КАРПАТСКАЯ УКРАИНА

БЕНЕШ подчеркивает, что в этом вопросе он хочет быть совершенно искренним. В течение 20 лет вопрос о Карпатской Украине никогда не считался им окончательно решенным. В 1918 году Чехословакия не требовала Карпатской Украины. Ее предложили Чехословакии американцы, рекомендовав проведение плебисцита. Советская Россия в 1918 году не получила Восточной Галиции, и Венгрия могла приподняться, получив Карпатскую Украину, поэтому Чехословакия считала себя вынужденной включить Карпатскую Украину в Чехословакию, к тому же она хотела сохранить свои связи с Румынией и смотрела в будущее, имея перспективу сближения с СССР. Чехословакия считала себя лишь доверенным в управлении Карпатской Украиной и была принуждена принять контроль Лиги Наций. В этом направлении все это означало, что вопрос не окончательно решен. После освобождения этой территории Красной армией на ней имели место отдельные инциденты и было условлено между Бенешем и тов. Сталиным, что: а) этот вопрос будет решен в дружественном смысле между Чехословакией и СССР и б) что для решения его будет избран определенный момент, когда будет решен вопрос о границах Чехословакии. Бенеш считает, что этот вопрос должен быть обсужден чехословацким парламентом, когда он, Бенеш, уже будет в Праге. Никакого сомнения нет, что чехословацкий народ решит этот вопрос так, как предлагает Бенеш. Для Чехословакии Карпатская Украина с точки зрения экономической играла всегда пассивную роль. Чехословакия вложила значительные капиталы для развития хозяйства Карпатской Украины, но мало пользовалась плодами этих вложений. Чехи, по словам Бенеша,— самые разумные люди, они хотят заключить договор, как будет передана Советскому Союзу Карпатская Украина, причем до этого договора очень важно решить вопрос, как будет проходить граница Карпатской Украины, ибо и на территории Чехословакии живут украинцы. По мнению Бенеша, вопрос об украинцах на словацкой территории мог бы быть решен путем переселения их и обмена населением с Карпатской Украиной, где также проживает часть словаков. Бенеш спрашивает, как тов. Молотов относится к такому решению вопроса.

МОЛОТОВ заявляет, что тут нет никакого вопроса и, конечно, можно договориться об обмене населением.

Записал В. ЗОРИН

АВП РФ. – Ф. 06. – Оп. 7. – П. 51. – Д. 833. – Л. 1–9.

Восточная Европа в документах российских архивов. 1944–1953 гг. – Том. I. 1944–1948 гг. – Москва–Новосибирск: Сибирский хронограф 1997. – С. 176–177.

№ 252

20 квітня 1945 р. – Вирок Спеціального суду Закарпатської України, винесений Шнелцеру Й. І. за участь в організаціях "Фольксбунд" і в армії "СС"

ПРИГОВОР*

Именем народа Закарпатской Украины

1945 года, 20 апреля в Ужгороде Специальный суд Закарпатской Украины в составе председательствующего председателя Русина В. П. и членов Кампов Мих. и Леднея Ивана, в присутствии секретаря Кампова Михаила, рассмотрел дело по обвинению Шнелцер Иосипа Ивановича, 1926 г. рождения в Сваляве, жителя гор. Свалявы, по национальности немец, образование низшее среднее, столяр, не женатый, в том, что в период оккупации Закарпатской Украины фашистскими захватчиками состоял активным членом фашистской организации "фольксбунд" с 1943 г. месяца мая, а потом добровольцем был в немецкой армии "СС", где воевал против Советского Союза, чем нанес большой ущерб карпатоукраинскому народу.

Выслушав обвиняемого, свидетелей по материалам дела, Спец. Суд Закарпатской Украины – у с т а н о в и л:

Что Шнелцер Иосип Иванович:

1. В 1943 году 1 мая в Сваляве добровольно вступил в фашистскую организацию "фольксбунд" и был ее активным членом.

2. В 1944 г. 17 сентября добровольно вступил в немецкую армию "СС" и был зачислен в 22 кавалерийскую дивизию "Житний цвет". Участвовал в боях против Советского Союза и Красной армии в районе и самом Будапеште аж до разгрома этой дивизии – 5.1.1945 г.

Переодевшись в гражданскую форму, пробыл в погребе до тех пор, пока фронт не продвинулся вперед.

Затаив свое участие в "СС" военной комиссии Красной армии, проскользнул от последней и отвернулся домой.

Своими действиями нанес большой ущерб карпатоукраинскому народу.

---

* На документі міститься резолюція: Приговор затверджується 27.IУ. 45 р. (підпис) Туряниця.

Виновность Шнелцер Иосифа Ивановича доказана полностью материалами дела, свидетелями и его признанием.

Поэтому на основе изложенного, ссылаясь на декрет Народной Рады З. У. от 18.XII.1944 г. № 22 Спец. Суд. З. У.

приговорил:

Шнелцер Иосиф Ивановича признать виновным по статье № 6 /и, к/ и подвергнуть к высшей мере наказания – расстрелу, с конфискацией всего имущества.

До исполнения приговора держать под арестом.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.*

Председательствующий председатель Спец. Суда З. У. (підпис) Русин
Члены: (підпис) Мих. Кампов
(підпис) Ив. Ледней

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. С–5343. – Арк. 21–22. Оригінал. Рукопис.

№ 253

15 травня 1945 р. – Протокол затримання органами військової контррозвідки "Смерш" НКО СРСР президента Карпатської України Августина Волошина

ПРОТОКОЛ ЗАДЕРЖАНИЯ

15 мая 1945 года

Я, сотрудник воинской части полевая почта 43850 капитан Шибайлов, сего числа в присутствии сержанта Суворова произвел задержание гр-на Волошина Августина Ивановича, проживающего в гор. Прага-16 по ул. Подлипками, дом 2.

При задержании изъята круглая печать с надписью "Президия правительства Подкарпатской Руси."

Задержание произвел капитан (підпис) Шибайлов
Присутствовал сержант (підпис) Суворов

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 10. Копія. Рукопис

№ 254

22 травня 1945 р. – Протокол допиту слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш" НКО СРСР президента Карпатської України Августина Волошина

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Волошина Августина Ивановича

Волошин Августин Иванович, 1874 года рождения, уроженец села Келечин, округ Волове, Закарпатской Украины, украинец, происходит из семьи священника, образование высшее – в 1896 году

* Шнелцер розстріляний 1.06.1945 р. Реабілітований у 1991 р.

в городе Ужгород окончил богословскую академию, а в 1900 году высшую педагогическую школу в городе Будапешт, прелат, последнее место жительства – город Прага, улица Подлипками, 12.

г. Москва мая, 22 дня 1945 года

Допрос начат – 12. 15
-"- окончен – 14. 55

Вопрос – В каких партиях и политических организациях вы состояли?

Ответ – Примерно с 1919 по 1938 год я являлся членом т. н. "Христианской народной партии", в составе которой в своем большинстве состояли украинцы.

Я лично являлся одним из организаторов указанной партии и впоследствии был послом от этой партии в Чехословацком парламенте (1925–1929 г.) .

"Христианская народная партия" стремилась к созданию автономной Закарпатской Украины. Осенью 1938 года было создано на базе "Христианской народной партии" и других партий т. н. Украинское Народное Объединение, поставившее перед собой задачу выработать конституцию автономной Закарпатской Украины. 15 марта 1939 года после оккупации венграми Закарпатской Украины Украинское Народное Объединение перестало существовать.

Несколько позже, примерно с конца 1939 года, при моем непосредственном участии, как организатора, было создано т. н. правительство Подкарпатской Руси.

В составе этого правительства я занимал сперва пост министра просвещения, а затем вплоть до 15 марта 1939 года являлся министром-премьером Подкарпатской Руси.

После оккупации венграми 15 марта 1939 года Закарпатской Украины упомянутое правительство перестало существовать.

Украинское Народное Объединение контролировало деятельность правительства Подкарпатской Украины.

В связи с оккупацией венграми Закарпатской Украины, я вынужден был через Румынию, Югославию, Германию (Берлин) бежать в г. Прагу, где проживал до последнего времени и на протяжении всего периода, начиная с 1939 по 1945 год, занимался профессорской деятельностью в области педагогики.

Вопрос – Дайте показания о программе правительства Подкарпатской Руси, министром-президентом которого вы являлись?

Ответ – Правительство Подкарпатской Руси, министром-президентом которого я являлся, ставило задачу создание автономной Закарпатской Украины и ориентировалось на фашистскую Германию, т. е. в лице последней мы видели силу, которая сможет обеспечить неприкосновенность Закарпатской Украины.

Хочу заметить, что положение Германии в то время, как арбитражной державы, заставляло "правительство Подкарпатской Руси" просить (...) Германию об обеспечении наших границ против оккупации венграми.

Записано с моих слов верно, мне прочитано на понятном для меня русском языке, в чем и расписываюсь

Проф. (підпис) Волошин

Допросил: Следователь Главного Управления "Смерш" майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684–ФП. – Арк. 14. Копія. Рукопис.

№ 255

24 травня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого органами військової контррозвідки "Смерш" президента Карпатської України Августина Волошина

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Волошина Августина Ивановича

г. Москва мая, 24 дня 1945 года

Допрос начат – 11. 20

-"- окончен – 16.00

Вопрос – Дайте показания о вашей деятельности до 15 марта 1939 года?

Ответ – Родился в 1874 году в семье священника. Мой отец до дня своей смерти, т. е. до 1894 года, являлся священником греко-католической церкви в селе Келечин Закарпатской Украины. В 1892 году я окончил в городе Ужгороде 8-классную классическую гимназию.

По окончании гимназии я уехал в город Будапешт, где поступил на богословский факультет Пазманского университета, а затем в 1893 году переехал в город Ужгород и поступил в богословскую академию, которую окончил в 1896 году.

В 1896 году я переехал в город Будапешт, где поступил на физико-математический факультет Высшей педагогической школы, которую окончил в 1900 году.

По окончании Высшей педагогической школы в Будапеште я вернулся в город Ужгород, где поступил в учительскую семинарию на должность профессора физико-математических наук.

В 1916 году я был назначен директором упомянутой учительской семинарии и одновременно занимался профессорской деятельностью в области педагогических наук.

В должности директора учительской семинарии я пробыл до сентября 1938 года.

Указанную работу я оставил потому, что в этот период был назначен на пост министра-президента правительства Подкарпатской Руси.

Пост министра-президента этого правительства я занимал до распада последнего в связи с оккупацией венгерскими войсками 15 марта 1939 года Закарпатской Украины.

В 1896 году, т. е. по окончании в Ужгороде богословской академии, я женился на дочери профессора Ужгородской гимназии. Девичья фамилия жены – Петрик Ирина Ивановна.

В 1936 году жена моя умерла. Детей у нее не было.

У меня имеются 3 родных сестры:

Волошина Елена Ивановна, – проживает в городе Прага, улица Подлипки, 16;

Волошина Ольга Ивановна, – проживает в Ужгороде, улица Раковцы, 26;

Дутка Элеонора Ивановна, – проживает в селе Семерки, округ Перечин Закарпатской Украины

Дочь моей сестры – Дутка Эмилия-Терезия Михайловна, 24 лет, проживает у меня на квартире в городе Прага и учится в пражской консерватории.

Вопрос – Дайте показания о вашей деятельности после 15 марта 1939 года?

Ответ – В связи с оккупацией венгерскими властями Закарпатской Украины я бежал в город Прагу по маршруту: из города Хуста поехал в город Клуж (Румыния), а затем в город Темешуара (Румыния), затем поехал в Югославию, город Белград, где пробыл 4 дня. Из Белграда поехал в город Загреб, пробыл 7 дней, из города Загреб переехал в курортный городок Югославии – Цирквеница, где пробыл 11 дней. После вернулся обратно в город Загреб и оттуда через город Вена переехал в город Берлин, где пробыл полтора месяца. Из Берлина уехал в город Прага, туда прибыл в мае 1939 года.

По приезде в город Прага в мае 1939 года, когда последний уже был оккупирован немцами, я поступил на службу в Украинский вольный институт на должность заведующего кафедрой педагогики.

В должности профессора, заведующего кафедрой педагогики я пробыл до мая 1945 года, вплоть до дня прихода частей Красной Армии в город Прага.

Вопрос – Дайте показания о вашей политической деячтельности?

Ответ – Начало моей политической деятельности относится к 1919 году. В 1919 году я явился организатором т. н. "Христианской народной партии" в Подкарпатской Руси. Аналогичными по программе (христианско-социальной) партии существовали в то время в Чехословацкой республике, как то:

В Чехии и Моравии – т. н. "Лидова партия" ("Народная партия"). В Словакии т. н. – "Людова партия" ("Народная партия").

А в Подкарпатской Руси, как я уже сказал, с 1919 года стала существовать т. н." Христианская народная партия" .

Наряду с указанной партией в Подкарпатской Руси позднее существовали и другие партии: аграрная партия, социально-демократическая партия, народно-социалистическая партия, партия торговцев и промышленников, венгерская народная партия, румынская народная партия и ряд других, названия которых не помню.

Осень 1938 года на базе всех партий, существоваших в Подкарпатской Руси, образовалось Украинское Народное Объединение, т. е. новая партия, которая существовала до 15 марта 1939 г., т. е. до момента оккупации венгерскими войсками Закарпатской Украины.

Вопрос – Коммунистическая партия существовала в Подкарпатской Руси?

Ответ – Да, в Подкарпатской Руси существовала коммунистическая партия.

Вопрос – Что случилось с коммунистической партией в момент образования осенью 1938 года партии т. н. Украинское Народное Объединение,

Ответ – После мюнхенских событий, проходивших в первых числах октября 1938 года, тогдашнее чехословацкое правительство (...) о роспуске коммунистической партии Подкарпатской Руси и таким образом на ее территории последней стала существовать только одна партия, т. н. Украинское Народное Объединение.

С моих слов записано верно, мною прочитано, в чем и расписываюсь.
(підпис Волошина відсутній)
Допросил: Следователь следотдела. Гл. Упр. "Смерш" майор Вайндорф
(підпис Вайндорфа відсутній)

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 15–16. Копія. Рукопис.

№ 256

3 червня 1945 р. – Постанова слідчого відділу Головного управління контррозвідки "Смерш" на арешт президента Карпатської України Августина Волошина

Утверждаю
Нач. Гл. упр. Контрразведки
"Смерш"
(підпис) Абакумов
3 июня 1945 года

Арест санкционирую
Зам. Гл. военного прокурора
Красной Армии
генерал-майор юстиции
(підпис) Афанасьев
3 июня 1945 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
на арест

Гор. Москва, 3 июня 1945 года

Я, следователь следотдела Главного управления контрразведки "Смерш", майор Вайндорф, рассмотрев материалы о преступной деятельности Волошина Августина Ивановича, 1874 года рождения, уроженца села Келечин, округа Волова (Закарпатская Украина), украинца, подданного Чехословакии, по происхождению из семьи священника, с высшим образованием, педагога семинарии, проживавшего в гор. Прага, по улице Подлипками, 12, –

нашел:

Волошин, являясь украинским националистом, проводил враждебную деятельность против Советского Союза.

В 1924 году на территории Закарпатской Украины из числа враждебно настроенных к Советскому Союзу местных жителей – украинцев Волошин создал так называемую "Христианско-социалистическую партию" и до конца 1938 года являлся ее руководителем.

В период 1937–38 гг. эта партия установила контакт с немецкими фашистами и по их указанию проводила работу, направленную к отделению от Чехословакии Закарпатской Украины, за создание на территории последней самостоятельного государства под протекторатом Германии, которое должно было явиться плацдармом для вооруженного нападения на Советский Союз.

В этих целях осенью 1938 года по настоянию руководителей германского правительства Закарпатская Украина была отделена от Чехословакии и на ее территории было создано автономное государство во главе с фашистским правительством.

Волошин при содействии немцев был назначен на пост премьер-министра этого правительства.

В начале 1938 года он создал из разрозненных антисоветских националистических партий и группировок антисоветскую организацию "Украинское народное объединение", в которую вошли также и члены "Христианско-социалистической партии".

Являясь создателем и идеологом "Украинского народного объединения", Волошин по заданию немцев направлял деятельность этой антисоветской организации на вооруженную борьбу против Советского Союза, за отторжение от него Украины и создания на ее территории буржуазно-националистического государства под протекторатом Германии.

В марте 1939 года, после оккупации Закарпатской Украины венгерскими войсками, Волошин вместе со своими сообщниками бежал в Германию, а оттуда – в Прагу, где продолжал антисоветскую деятельность, публикуя в фашистской прессе свои статьи, направленные против Советского Союза. В антисоветской деятельности Волошин изобличается показаниями арестованного Ревай Ф. И., Бращайко Ю. М., Ворон А. М. и других своих сообщников.

На основании изложенного, – п о с т а н о в и л :
Волошина Августина Ивановича подвергнуть аресту и обыску.

Следователь следотдела Гл. управления "Смерш"
майор (підпис) Вайндорф
Согласен: начальник следотдела Гл. управления "Смерш"
генерал-майор (підпис) Леонов

ГДА СБУ. – Ф. 6.– Спр.71684-ФП. – Арк. 4–5. Копія. Машинопис.

№ 257

3 червня 1945 р. – Постанова слідчого відділу Головного управління контррозвідки "Смерш" про застосування запобіжних заходів до арештованого президента Карпатської України Августина Волошина

Утверждаю
Нач. Гл. упр. Контрразведки "Смерш"
Комиссар госбезопасности 2 ранга
(підпис) Абакумов
3 июня 1945 года

"Арест санкционирую"
Зам. Гл. военного прокурора Красной Армии
генерал-майор юстиции
(підпис) Афанасьев
3 июня 1945 года

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е
на арест*

гор. Москва, 3 июня 1945 года

Я, следователь следотдела Главного управления контрразведки "Смерш", майор Вайндорф, рассмотрев материалы о преступной деятельности Волошина Августина Ивановича, 1874 года рождения, уроженца села Келечин, округа Волова (Закарпатская Украина), украинца, подданного Чехословакии, по происхождению из семьи священника, с высшим образованием, педагога семинарии, проживавшего в гор. Прага, по улице Подлипками, 12, –

н а ш е л :

Волошин достаточно изобличается в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 58-4 и 58-11 УК РСФСР, и принимая во внимание, что находясь на свободе он может уклониться от следствия и суда, руководствуясь ст. ст. 145 и 158 УПК РСФСР, –

п о с т а н о в и л :

Мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда Волошину Августину Ивановичу избрать содержание под стражей, о чем в порядке ст. 146 УПК РСФСР об'явить арестованному под расписку в настоящем постановлении.

* Потрібно читати: " об избрании меры пресечения".

В соответствии со ст. 160 УПК РСФСР, копию настоящего постановления направить прокурору и передать начальнику тюрьмы для приобщения к личному тюремному делу.

Следователь следотдела Гл. управления "Смерш"
майор (підпис) Вайндорф
Согласен: начальник следотдела Гл. управления "Смерш"
генерал-майор (підпис) Леонов
Настоящее постановление мне обьявлено 5 июня 1945 года
(підпис) Волошин

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр.71684-ФП. – Арк. 6. Копія. Машинопис.

№ 258

3 червня 1945 р. – Постанова на арешт колишнього міністра Карпатської України Клочурака С. С.

"Утверждаю"
Нач. Гл. упр. контрразведки "Смерш"
комиссар госбезопасности 2 ранга
(підпис) Афанасьев
кругл. гербовая печать
3 июня 1945 года

"Арест санкционирую:"
Гл. военный прокурор
Кр. Армии
(підпис) Абакумов

3 июня 1945 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

/на арест/

Город Москва 3 июня 1945 года

Я, следователь следотдела Главного Управяения контрразведки "Смерш" майор Вайндорф, рассмотрев материалы о преступной деятельности Клочурака Степана Степановича, 1895 года рождания, уроженца села Ясиня Раховского округа /Закарпатская Украина/, украинца, подданного Чехословакии, с высшим образованием, торговца, проживавшего в г.Праге, по ул.Островна, д. 28, кв. 7,

- н а ш е л :

Клочурак, проживая на территории Чехословакии, являясь украинским националистом, проводил вражескую деятельность против Советского Союза.

В период 1920-1926 гг. он являлся секретарем социал-демократической партии в Закарпатской Украине, а затем был руководителем так называемой "аграрной партии".

В начале 1939 года, возглавив наиболее враждебно настроенную к Советскому Союзу часть этой партии, вошел в состав антисоветской организации "Украинское народное объединение", которая была создана премьер-министром фашистского правительства Закарпатской Украины Волошиным и ставила своей целью вооруженную борьбу против Советского Союза за отторжение от

него Украины и создание на ее территории буржуазного государства под протекторатом Германии.

Как активно проявивший себя на практической антисоветской деятельности, Клочурак был назначен Волошиным на пост министра промышленности и хозяйства фашистского правительства Закарпатской Украины.

В марте 1939 года, после оккупации Закарпатской Украины венгерскими войсками, Клочурак бежал в Прагу, где, проживая до последнего времени продолжал свою антисоветскую деятельность, заведуя канцелярией бывшего правительства Закарпатской Украины, возглавляемого Волошиным и действуя по заданиям последнего, группировал вокруг себя проживавших в Праге украинских националистов.

В антисоветской деятельности Клочурак изобличается показаниям арестованного Ревай Ф. И. и другими документами.

На основании изложенного, –

Постановил:

Клочурака Степана Степановича подвергнуть аресту и обыску.

Следователь следотдела Гл. управления "Смерш"
майор (підпис) Вайндорф
Начальник следотдела Гл. управления "Смерш"
генерал-майор (підпис) Леонов

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 5369. – Арк.1–2. Оригінал. Машинопис.

№ 259

5 червня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого органами військової контррозвідки "Смерш" президента Карпатської України Августина Волошина

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

арестованного Волошина Августина Ивановича

г. Москва 5 июня 1945 года

Допрос начат – 11.30

"-"- окончен – 16.00

Вопрос – Ваша политическая деятельность после мюнхенского соглашения?

Ответ – После мюнхенского соглашения Подкарпатской Руси была предоставлена автономия и в первых числах октября 1938 года было сформировано правительство во главе с премьер-министром Бродием. В состав правительства Бродия вошли: Бродий – премьер-министр Подкарпатской Руси, Бачинский – министр, Ревай – министр, Фенцик – министр без портфеля, Пьещак – член

правительства, статс-секретарь, я – Волошин – член правительства, статс-секретарь.

Это правительство существовало до 26 октября, а затем сменено, т. к. было установлено, что Бродий придерживается венгерской ориентации и всю свою деятельность он направил к тому, чтобы присоединить Подкарпатскую Русь к Венгрии.

26 октября 1938 года тогдашний президент и премьер-министр Чехословакии Сировий назначил меня министром-президентом Подкарпатской Руси, а министром Ревай Юлиана.

В феврале 1938 года, когда президентом Чехословакии был Гаха, а премьер-министром Беран, ими дополнительно в состав моего правительства был назначен Прхала (чех). (...) Затем мое правительство было переформировано и в состав его уже входили: Волошин – министр-президент, Клочурак С. – министр, назначенный Гахой и Беран, Прхала – министр. Еще кто-то входил в состав моего правительства, однако сейчас не могу вспомнить фамилии этих лиц.

До 12 февраля 1939 года УНО – Украинское Народное Объединение, т. е. правительственная партия и мое правительство совместно готовили кандидатские списки для голосования и выборов депутатов сейма.

12 февраля 1939 года в результате голосования было избрано 32 депутата сейма.

На 22 марта 1939 года с разрешения Гаха и Берана было назначено заседание сейма для избрания президента Подкарпатской Руси. Однако, в силу случившихся обстоятельств, я с разрешения Гаха и Берана созвал заседание сейма в 16.00 15 марта 1939 года. На этом заседании сейм провозгласил Самостоятельную Карпатскую Украину и меня избрал президентом. Здесь же мною было сформировано правительство Самостоятельной Карпатской Украины в составе: Ревай Юлиан – премьер-министр, Клочурак С. – министр, Перевузник Ю. – министр, Долинай Н. – министр, Штефан А. – министр, Бращайко Ю. – министр.

15 марта 1939 года ночью я и остальные члены правительства Самостоятельной Карпатской Украины (эмигрировали) в связи с оккупацией Карпатской Украины венгерскими войсками.

Вопрос – Какие-либо законы были приняты 15 марта 1939 года на заседании сейма?

Ответ – Насколько я помню, были приняты на заседании сейма 15 марта 1939 года следующие законы: о введении гимна "Ще не вмерла Україна..." и второго гимна "Боже великий, єдиный" и о введении герба в форме "тризуба" с крестом.

Вопрос – На прошлых допросах вы показали, что после возвращения из Берлина в Прагу в мае 1939 года вы и члены правительства Самостоятельной Карпатской Украины вплоть до мая 1945 года

политической деятельностью не занимались. Соответствует ли это действительности?

Ответ – Нет, это не соответствует действительности, так как я и остальные члены правительства Самостоятельной Карпатской Украины занимались политической деятельностью, выразившейся в том, что мы направили меморандум министру иностранных дел фашистской Германии Риббентропу.

Вопрос – Когда, какого содержания и в связи с чем направили фашистской Германии меморандум от имени правительства Самостоятельной Карпатской Украины?

Ответ – В конце сентября 1939 года я, Ревай Юлиан, Долинай, Перевузник, Клочурак и Штефан направили подписанный всеми нами меморандум на немецком языке министру иностранных дел фашистской Германии Риббентропу.

В силу того, что я, Ревай Юлиан, Клочурак, Перевузник, Долинай и Штефан, т. е. президент и члены правительства Самостоятельной Карпатской Украины (...) настроены антисоветски, мы в этом меморандуме организованно выступили против Советского Союза, требуя от фашистской Германии не допустить дальнейшей экспансии со стороны СССР, т. к. к тому времени советские войска вступили в Западную Украину и приблизились к границам Карпатской Украины.

Мы, члены правительства Самостоятельной Карпатской Украины, в силу своих антисоветских убеждений являлись противниками Советского Союза и не хотели, чтобы он вступил на территорию Карпатской Украины, а по создавшейся тогда обстановке это было вполне возможно.

Вопрос – При каких обстоятельствах возник вопрос о направлении фашистской Германии меморандума антисоветского содержания?

Ответ – В сентябре 1939 года в Прагу из Словакии ко мне приехал премьер-министр Ревай Юлиан и сообщил, что он имел переговоры со словацким правительством на предмет присоединения Самостоятельной Карпатской Украины к Словакии, против чего последний не возражает. Я сказал Ревай Юлиану, что для обсуждения этого вопроса необходимо собрать всех членов моего правительства. Через несколько дней у меня на квартире собрались члены правительства самостоятельной Карпатской Украины (и подготовили проект меморандума) на украинском языке, адресованный министру иностранных дел Риббентропу.

В этом проекте меморандума говорилось о том, что президент, т. е. я, и правительство Самостоятельной Карпатской Украины, просим Германию, как арбитражную державу, разрешить последней присоединиться к Словакии.

В результате обсуждения указанного проекта было решено нами создать редакционную комиссию в составе, если мне память не изменяет, Штефана, Перевузника, Ревая Ю. и Клочурака.

Эта комиссия составила меморандум, в который включила и упомянутый текст антисоветского содержания. Меморандум в окончательной редакции был переведен с украинского на немецкий язык, подписан от имени правительства Самостоятельной Карпатской Украины – мною, Ревай Ю, Перевузник, Клочурак, Штефан и Долинай.

Затем документ, т. е. меморандум, был соответственно оформлен и отправлен по почте в Германию. Копия меморандума на украинском и немецком языке была оставлена в делах ликвидированной канцелярии б. правительства Карпатской Украины.

Что еще, кроме упомянутого, было (написано) нами в этом меморандуме, я сейчас не помню.

Вопрос – Какие события происходили в международной жизни в сентябре 1939 года?

Ответ – В сентябре 1939 года Советский Союз освободил и защитил украинцев Западной Украины.

Вопрос – Значит антисоветского содержания меморандум был направлен в Германию именно в связи с указанными событиями?

Ответ – Да, это так.

Вопрос – Какое правительство было в то время в Словакии?

Ответ – Тогда президентом Словакии был Тисо, а премьер-министром доктор Тука, причем это правительство было германофильским, и Словакия естественно находилась под протекторатом фашистской Германии.

Вопрос – Значит, выдвигая в меморандуме требование о присоединении Карпатской Украины к Словакии, вы и члены вашего правительства добивались того, чтобы быть под протекторатом фашистской Германии, а следовательно и сами были германофилами?

Ответ – Выходит, что так, но мы имели надежду объединиться со Словакией.

Записано с моих слов верно, мною прочитано, в чем и расписываюсь (підпис) Волошин

Допросил: Следователь следотдела. Гл. Упр. "Смерш" майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 15–19. Копія. Рукопис.

№ 260

9 червня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого органами військової контррозвідки "Смерш" президента Карпатської України Августина Волошина

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
арестованного Волошина Августина Ивановича

г. Москва 9 июня 1945 года

Допрос начат – 11.45
-"- окончен – 15. 40

Вопрос – При каких обстоятельствах вы встретились, находясь в Берлине, с гетманом Скоропадским?

Ответ – Когда я прибыл в апреле 1939 года в Берлин, многие эмигранты об этом узнали.

Через несколько дней ко мне в гостиницу "Мольтке" пришел секретарь гетмана Скоропадского по фамилии Мурашко, который передал, что Скоропадский желает встретиться со мной. Я ответил согласием на это, и вскоре посетил Скоропадского в Берлине в одной гостинице, название которой не помню.

Будучи на приеме у Скоропадского, я с ним имел беседу на политические темы в течение около часу.

Скоропадский в присутствии Мурашко спрашивал у меня, при каких обстоятельствах произошли события на Карпатской Украине, о чем я ему рассказал. После этого Мурашко в присутствии Скоропадского стал говорить мне, что события, происшедшие на Карпатской Украине, свидетельствуют о необходимости придерживаться другой позиции, а именно: присоединить Карпатскую Украину ко всем остальным украинским землям для создания единой державы во главе с Скоропадским.

Насколько мне было известно, Скоропадский стремился и в этом направлении вел свою работу к тому, чтобы объединить все украинские земли, т. е. Карпатскую Украину и Советскую Украину, путем отторжения ее вооруженным путем от СССР, и во главе такой Украинской державы должен бы стать гетман Скоропадский. Я на такое предложение ничего не ответил, но Мурашко снова повторил, что если не идти таким путем, то Карпатская Украина одна всегда будет переживать такие события, которые произошли с ней в тот момент.

Затем Мурашко стал восхвалять "Громаду" и я понял, что он пытается предложить мне вступить в их организацию "Громада". Выслушав все это, я ответил, что в дальнейшем буду проводить работу в направлении того, чтобы удалить венгров с территории Карпатской Украины и оставить последнюю в рамках автономии.

Далее я заявил, что ни с кем не думаю объединяться и в никакие организации не вступать. Не помню точно, о чем мы еще беседовали, но помню хорошо, что вскоре я ушел и больше с Скоропадским и Мурашко не встречался.

Вопрос – При каких обстоятельствах вы встретились, находясь в Берлине с Мельник и Омельченко?

Ответ – Через несколько дней после встречи и беседы с Скоропадским ко мне в гостиницу "Мольтке" пришел председатель центрального "Украинского национального объединения", известный националист Омельченко, который в беседе со мной сообщил, что меня хочет видеть "вождь" украинских националистов Мельник. На это предложение я ответил согласием и вскоре встретился в одной из гостиниц Берлина с Мельник, с которым наедине имел беседы на политические темы около часу.

Мельник спросил меня, какие у меня планы. Я ответил, что буду добиваться всеми путями обеспечить Карпатской Украине автономию и удаления с территории последней венгров. Мельник далее повторил его стремление, а именно: создание самостийной Украины на базе объединения Карпатской Украины и Советской Украины, включая и Западную, посредством отторжения вооруженным путем этих территорий от Советского Союза. После этого я ответил, что мои стремления остаются прежние, т. е. добиться автономии Карпатской Украины и удаления с территории последней венгров. Я также сказал, что не имею настроений и желаний вступать в какие-либо организации, т. к. меня это не интересует. О чем мы с Мельник беседовали дальше, я сейчас не помню. Вскоре я ушел и больше ни с Мельник, ни с Омельченко не встречался.

Вопрос – Вам Мельник предлагал вступить в Украинское национальное объединение и вы ответили, что якобы не имеете желания вступать в какие-либо организации?

Ответ – Нет, Мельник мне не предлагал вступить в УНО, но я, чувствуя, что этот вопрос может быть им поднят, наперед предупредительно заявил, что вступать в какие-либо организации не намерен.

Вопрос – Через сколько времени после приезда из Берлина в Прагу вы вступили в члены пражского филиала Украинского национального объединения?

Ответ – Примерно через две недели или месяц после приезда из Берлина в Прагу я вступил в члены националистической организации, т. н. Украинское национальное объединение – пражский филиал центральной организации того же названия в Берлине, председателем которой являлся известный украинский националист Омельченко, о котором показал выше.

Вопрос – При каких обстоятельствах вы вступили в упомянутую националистическую организацию?

Ответ – Находясь после приезда из Берлина в Праге, ко мне на квартиру, не помню точно, председатель или секретарь пражского филиала националистической организации Украинского национального объединения прислал анкету для вступающих в члены последней. Я заполнил указанную анкету и отправил ее в Украинское национальное объединение, после чего получил официальное удо-

стоверение о том, что являюсь членом националистической организации Украинского национального объединения.

Вопрос – Чем объяснить, что вы вступили в члены упомянутой националистической организации?

Ответ – В беседе с Мельник – вождем украинских националистов, мне лучше понравились его идеи, чем Скоропадского, и под влиянием этого я решил вступить в руководимую им националистическую организацию Украинское национальное объединение. Кроме того, я, как эмигрант, по существовавшим порядкам в Праге должен был вступить в какую-либо организацию, допущенную немецко-фашистскими властями, иначе я бы не мог в последующем получить удостоверение от местных властей на право постоянного жительства в Праге. В 1940 году, когда я получил от местных властей удостоверение на право жительства в Праге, я из организации националистов Украинского национального объединения выбыл.

Будучи членом Украинского национального объединения, я деятельность в ней не проводил.

Записано с моих слов верно, мною прочитано, в чем и расписываюсь (підпис) Волошин

Допросил: Следователь следотдела. Гл. Упр. "Смерш" майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 20–23. Копія. Рукопис.

№ 261

12 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш"

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
арестованного Волошина Августина Ивановича

г. Москва 12 июня 1945 года

Допрос начат – 11.45
-"- окончен – 15.45

Вопрос – Изложите программу УНО – Украинского народного объединения?

Ответ – После того, как моим правительством были распущены все политические партии на Подкарпатской Руси, в январе 1939 года была создана одна правительственная партия, т. н. УНО – Украинское народное объединение.

Я, как министр и президент Подкарпатской Руси, принял деятельное и руководящее участие в организации и создании упомя-

нутого УНО. На протяжении всей деятельности УНО я контролировал его работу. Это УНО – Украинское народное объединение являлось антисоветской националистической организацией, в задачу которой входило создание в конечном итоге самостоятельной украинской державы путем объединения всех украинских земель, включая Советскую Украину.

Эта партия УНО подготовила и провела выборы депутатов в сойм, причем большинство избранных депутатов являлись националистами. Кроме того, сам председатель УНО и члены УНО Рогач и Химинец, с моей точки зрения, и, судя по их деятельности, являлись немецкими агентами, проводящими работу в пользу фашистской Германии.

Я признаю себя виновным в том, что являлся прямым соучастником антисоветской националистической деятельности в упомянутой организации УНО. Я видел, к чему вело УНО и допускал ошибки тем, что не смог своевременно, как министр и президент, пресечь подрывную работу, проводившую УНО.

Под влиянием окружавших меня националистов и агентов Берлина я скатился и проводил в дальнейшем националистическую деятельность, которая выражалась в том, что в бытность премьер-министра Подкарпатской Руси допустил организацию и существование банд сичевиков, принятия закона в националистическом духе во время заседания сейма 15 марта 1939 года и избрание в состав сформированного мною правительства Карпатской Украины националистов – в качестве премьер-министра Ревай Юлия и министра Штефан. Кроме того, как я уже показал ранее на допросах, я вступил в антисоветскую националистическую организацию – пражский филиал украинского национального объединения, подчинявшийся своему центру в Берлине. В этой организации я пробыл членом недолго, и вскоре из нее выбыл, т. к. понял, что такая моя националистическая деятельность ни к чему хорошему не приведет. После выбытия из упомянутого "украинского национального объединения" я прервал связь с националистами.

Я признаю себя виновным, что допускал политические ошибки, но я их вовремя осознал и после примерно 1941 года никакой политической деятельностью не занимался.

В качестве примеров приведу факты, которые характеризуют, что я старался отойти от националистов: в феврале 1939 года я отстранил от должности Рогач, который работал в секретариате моего правительства, т. к. до меня дошли слухи, что он – Рогач в пьяном виде заявил, что он имеет задание наблюдать за мной.

В феврале 1939 года я назначил Ваку Владимира (чех) земским начальником жандармерии, который 14/III-1939 г. участвовал в разоружении сичевиков и его назначение не нравилось моим националистам.

Кроме того, я всячески стремился не давать возможности министру Прхала проводить свою деятельность в моем правительстве, т. к. со слов одного человека мне стало известно, что Прхала настроен в пользу немцев.

Записано с моих слов верно, мною прочитано, в чем и расписываюсь: (підпис) Волошин
Допросил: следователь следотдела Гл. управления "Смерш" майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 24–26. Копія. Рукопис.

№ 262

12 червня 1945 р. – Протокол допиту керівника партії "Автономний землеробський союз" (АЗС) Бродія А. І.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
обвиняемого Бродий Андрея Ивановича

г. Ужгород 12 июня 1945 г.

Допрос начат в 11.30 час.
Окончен в 14.30 час.

Вопрос – Вам предъявлено обвинение в совершении вами преступления в том, что вы, проживая на территории Закарпатской Украины, начиная с 1923 года состояли членом буржуазно-националистической партии "Автономный земледельческий союз" и были организатором и политическим руководителем последней. Одновременно с этим были издателем и редактором ряда газет, издаваемых этой партией, как то: "Карпатский курьер", "Русский вестник", "Русская правда", "Русское слово" и др., на страницах которых систематически помещались антинародные статьи в поддержку фашистского венгерского правительства, ведущего войну против СССР, и возводилась клевета на коммунистическую партию большевиков и вождя народов СССР.

Являясь главой вышеуказанной партии, систематически выезжали за границу в Чехословакию, а позже в Венгрию, где имели деловые связи с руководителями этих правительств. С 1933 по 1938 год состояли депутатом чехословацкого парламента. В 1938 г. вошли в блок с другими буржуазно-националистическими партиями, создали буржуазное правительство Закарпатской Украины и были премьер-министром последнего.

Будучи сторонником политики, проводимой венгерским правительством, вели борьбу за подчинение Закарпатской Украины Венгрии. В 1939 г. после раздела фашистами Германии и Венгрии территории Чехословакии, находясь в г. Будапеште, дали согласие премьер-министру Хорти добиться превращения Закарпатской Украины в колонию Венгрии.

С мая 1939 г. до прихода частей Красной Армии в Закарпатскую Украину являлись депутатом венгерского фашистского парламента, совместно с венгерскими оккупантами участвовали в порабощении и грабеже народов Закарпатской Украины, всемерно способствовали венгерскому правительству в ведении войны против СССР.

Систематически получали от правительства Венгрии крупные денежные суммы, которые расходовали для антинародной, антисоветской деятельности как предатель народов Закарпатской Украины и враг СССР, за свою предательскую деятельность получили от венгерских фашистов лично крупные денежные субсидии и право на эксплуатацию лесопильного завода и предприятий фирмы "Лам".

Признаете ли себя виновным в предъявленном вам обвинении?

Ответ – В предъявленном мне обвинении признаю себя виновным в следующем:

1. Что я действительно с 1923 г. состоял членом буржуазно-националистической партии, именуемой "АЗС". Являлся организатором и политическим секретарем этой партии. Одновременно с 1923 по 1939 год я являлся редактором газеты партии "АЗС" "Русский вестник", а с 1939 г. по момент прихода частей Красной Армии в Закарпатскую Украину был издателем антинародных газет "Русская правда" и "Русское слово". На страницах вышеуказанных газет систематически помещались антинародные статьи, восхвалялась политика, проводимая фашистским венгерским правительством, ведшим войну против СССР и возводилась клевета на коммунистическую партию большевиков и СССР и вождя народа.

Для выпуска вышеназванных газет и проведения антинародной деятельности, я, как руководитель партии "АЗС", получал денежные субсидии до 1938 г. от соединения русинов, живущих в Америке, через представителя доктора Геровского Алексея, а с 1938 г. – от венгерского правительства.

2. Являясь политическим руководителем вышеназванной партии, я неоднократно выезжал за границу в Австрию, Швейцарию, Францию, Польщу, Чехословакию и Венгрию, где имел деловые связи с руководителями ряда правительств. С 1933 г. я состоял депутатом чехословацкого парламента. В 1938 г. вошел в блок с другими буржуазно-националистическими партиями Закарпатской Украины и создал буржуазно-националистическое правительство "ЗУ" и был премьер-министром последнего.

3. Будучи сторонником политики, проводимой венгерским правительством, я на протяжении длительного периода времени вел борьбу за подчинение Закарпатской Украины Венгрии. В 1939 г. после раздела фашистской Германией и Венгрией территории Чехословакии, я, находясь в г. Будапеште, дал согласие премьер-

министру Хорти о совместной работе и участии народов Закарпатской Украины и в частности представителем его в работе венгерского правительства.

4. С мая 1939 г. и до прихода частей Красной Армии в Закарпатскую Украину я являлся депутатом венгерского фашистского парламента, дал, как и все депутаты парламента от Закарпатской Украины, обет на верность службы и поддержания законов венгерского правительства. Будучи депутатом венгерского парламента, я стал на путь предательства своего народа, систематически в произносимых мною речах и через печать обманывал народ Закарпатской Украины, извращая историческую действительность, доказывал, что родиной закарпатских русинов является Венгрия. С начала войны Венгрии против СССР, я, как депутат парламента, не только не принял каких-либо мер к предотвращению бедствий, вызываемых войной, а, наоборот, призывал народ Закарпатской Украины к успешному ведению этой войны.

5. Видя, что венгерские оккупанты порабощают, грабят народ, представителем которого я являлся, я не только не поднял голос протеста, а, наоборот, своими действиями помогал этому.

6. Я также признаю себя виновным в том, что я за свою предательскую деятельность лично получал от венгерского правительства крупные суммы денег, а также на эксплуатацию лесопильного завода в с. Волосянка и типографии фирмы "Лам" в г. Ужгороде.

(підпис) Бродий
Допросил сотрудник упр. держбезп. ЗУ (підпис) Аксенов
Сотрудник упр. держбезп. ЗУ (підпис) Христиченко

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 359. – Арк. 35–36. Оригінал. Машинопис.

№ 263

14 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш"

Протокол допроса
арестованного Волошина Августина Ивановича

г. Москва — 14 июня 1945 года
Допрос начат – 11.30
-"- окончен – 15.30

Вопрос – Расскажите о вашей политической деятельности в т. н. "Первой украинской центральной народной раде"?

Ответ – Примерно с 1919 года по 1939 год я являлся председателем "Первой украинской центральной народной рады" на Подкарпатской Руси. Эта рада состояла из представителей различных партий, за исключением коммунистической.

Будучи председателем рады, я осуществлял идейное руководство ею и те задачи, которые на нее были возложены статутом. Рада имела президиум и т. н. Главный отдел (управа).

За давностью я не могу назвать всех членов рады, президиума и главного отдела.

Помню только, что моим заместителем был Бращайко Михаил и позднее, с 1938 года, также Ревай Юлий. Генеральным секретарем рады являлся Долинай Николай.

Перечислить всю деятельность рады из-за давности не могу, но помню, что 21 октября 1938 года, когда я входил в состав правительства Бродия, "Первая украинская центральная народная рада", председателем которой являлся я, издала манифест, обращенный к гражданам Подкарпатской Руси, где были изложены требования к правительству.

Вопрос – Какие требования были изложены в упомянутом вами манифесте "Первой украинской центральной народной радой"?

Ответ – Из-за давности я точно не могу воспроизвести содержание манифеста.

Вопрос – Вам предъявляется экземпляр упомянутого манифеста. Скажите, об этом манифесте идет речь?

Ответ – Ознакомившись с полным текстом манифеста от 21 октября 1938 года, предъявленного мне следствием, я вспомнил, что это именно тот манифест, который был издан Первой украинской центральной народной радой 21 октября 1938 года. Этот манифест требовал от правительства Бродия, членом котрого являлся и я, выполнения 20 пунктов, перечисленных в манифесте от 21 октября 1938 года, изданном в гор. Ужгород.

Вопрос – Как практически подготавливался этот манифест?

Ответ – Я сейчас не могу вспомнить, кто именно являлся редактором манифеста, но таковой был составлен членами рады, а затем проект манифеста в окончательной редакции был предъявлен мне, как председателю "Первой украинской центральной народной рады" на рассмотрение. Я, как председатель рады, одобрил манифест по содержанию, после чего он был отпечатан в типографии Ревай Федора и опубликован. Какое количество экземпляров было отпечатано я сейчас не помню, но манифест был разослан по всем городам и селам Подкарпатской Руси.

Хочу дополнить, что моей подписи и подписи Ревай Ю. в манифесте нет и это вполне естественно, т. к. в то время я являлся членом правительства Бродия, а в манифесте изменились требования к этому правительству.

Помимо согласования со мной текста манифеста до издания его, этот же текст был согласован с Ревай Ю. и одобрен им.

Вопрос – Какие еще манифесты, либо другие документы, были изданы радой?

Ответ – Не помню, т. к. это было давно.

Вопрос – Вы подписывали манифест "До українського народу Підкарпаття" от 1 октября 1937 года?

Ответ – Этого я не помню.

Вопрос – Вам предъявляется для ознакомления манифест от 1 октября 1937 года. Вы его подписывали?

Ответ – Ознакомившись с полным текстом манифеста от 1 октября 1937 года, изданного в Ужгороде, я вспомнил, что действительно таковой подписывал.

Вопрос – В связи с чем был составлен и опубликован этот манифест?

Ответ – В 1937 году министерство просвещения Чехословакии своим распоряжением пыталось ввести на Подкарпатской Руси для преподавания в некоторых школах русский язык и книжки на русском языке. Узнавши об этом, ряд организаций стали принимать меры, чтобы не допускать преподавания на русском языке в школах Подкарпатской Руси.

Этой мерой явился манифест от 1 октября 1937 года, в котором было изложено требование о созыве 17 октября 1937 года съезда в городе Ужгород.*

Я подписал этот манифест от имени рады, председателем которой являлся и от имени педагогического товарищества Подкарпатской Руси, председателем которого также являлся я.

Записано с моих слов верно, мною прочитано, в чем и расписываюсь
Допросил: следователь следотдела Гл. управления "Смерш"
майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 27–29. Копія. Рукопис.

№ 264

19 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш"

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
арестованного Волошина Августина Ивановича

г. Москва 19 июня 1945 года

Допрос начат – 11.45
-"- окончен – 15.50

Вопрос – Расскажите о сути сделанного вами усного заявления следствию?

* 17 жовтня 1937 р. в м. Ужгороді відбувся крайовий Всепросвітянський з'їзд, організований т-вом "Просвіта", серед основних питань якого – україномовний розвиток Закарпаття.

Ответ – На одном из прошлых допросов я показал о моей встрече и беседе с "вождем" украинских националистов в Берлине Мельник Андреем. В действительности же я имел встречу и беседу с Мельник Андреем, но не в Берлине, а в Италии.

Об обстоятельствах, при которых произошла встреча и беседа с Мельник Андреем в Италии, я и хочу показать следствию.

Все мои остальные показания, данные на том допросе, где речь шла о встрече и беседе с Мельник Андреем, соответствует действительности.

Вопрос – При каких обстоятельствах вы встретились и беседовали с Мельник Андреем?

Ответ – Находясь в Праге, ко мне на квартиру в конце августа или вначале сентября 1939 года пришли премьер-министр моего правительства Ревай Юлий и Комаринский – руководитель пропаганды при моем правительстве и сообщили, что "вождь" приглашает меня – президента Карпатской Украины, их и члена моего правительства, министра просвещения Стефан Августина в Венецию (Италия) для политических переговоров по вопросу о дальнейшей судьбе Карпатской Украины.

Каким образом и когда они договорились о встрече и переговорах с Мельник Андреем я сейчас не помню.

Я согласился вести переговоры с Мельник Андреем и для этой цели поехать к нему в Италию.

Вопрос – Каким образом вы получили документы на приезд в Италию?

Ответ – Этим вопросом я лично не занимался, документами на приезд в Италию меня и остальных членов делегации – Ревай Ю. и Штефан А. – обеспечил Комаринский.

Насколько я помню, Комаринский от немецких властей в Праге получил на всех нас пропуска т. н. "durchlassehein" на право переезда границы и пребывания в Италии.

Вопрос – Перед отъездом из Праги вы, Ревай Ю., Штефан А. и Комаринский предварительно обсудили совместно план ваших бесед при переговорах с Мельник Андреем?

Ответ – Этого я не помню.

Вопрос – Когда прибыли для переговоров с Мельник Андреем в Италию?

Ответ – В Венецию через Вену мы прибыли на следующие сутки?

Вопрос – Где именно состоялись переговоры с Мельник Андреем?

Ответ – Переговоры состоялись в гостинице на острове Лидо (Венеция), где нас уже ожидал Мельник Андрей, его секретарь и профессор римского университета.

Вопрос – Назовите, кто именно присутствовал при ваших переговорах?

Ответ – При переговорах присутствовали: Мельник Андрей, его секретарь Барановский и профессор римского университета Онацкий – идеолог украинских националистов, одновременно возглавлявший украинские националистические организации в Италии, я – президент Карпатской Украины, премьер-министр моего правительства Ревай Юлий, министр просвещения моего правительства Штефан Августин и Комаринский – руководитель пропагандой при моем правительстве.

Вопрос – Как протекали переговоры и какие были приняты решения?

Ответ – После обмена приветствиями проходили политические переговоры полного содержания которых не помню. Хорошо помню лишь то, что Мельник предложил мне и остальным членам делегации согласиться на присоединение территории Карпатской Украины к остальным украинским землям, т. е. к Галиции и Советской Украине для образования "Самостийной Украины".

Далее Мельник заявил что эта цель по созданию "Самостийной Украины" будет осуществлена с помощью украинцев, населяющих все земли, и они же помогут удалить венгров с территории Карпатской Украины, которую последние оккупировали.

Вопрос – Какое участие принимали в переговорах Ревай Ю., Штефан А., Комаринский, Онацкий и Барановский?

Ответ – Ревай Ю., Штефан А., Комаринский, Онацкий и Барановский также участвовали при этих переговорах, но из-за давности я не помню содержания их выступлений.

Вопрос – Каким путем должны были отторгнуть Советскую Украину от Советского Союза, а также и Галицию и привлечь украинцев для совершения этих насильственных актов?

Ответ – Какие-то планы при переговорах обсуждались, но не в подробной форме, однако из-за давности я не могу припомнить их сейчас.

Вопрос – Какие были приняты решения в ходе переговоров?

Ответ – Окончательных решений принято не было.

Вопрос – Какой документ был выработан и подписан после переговоров?

Ответ – Документ не вырабатывался и я лично ничего не подписывал и об остальных участниках переговоров не знаю.

Вопрос – На чем же тогда закончились переговоры?

Ответ – Мельник, Онадский и Барановский пригласили меня, Штефан, Ревай Ю. и Комаринского поехать в Рим для продолжения переговоров, но я от этого отказался и уехал с Комаринским в Прагу.

Мельник, Онацкий, Барановский, Ревай Ю. и Штефан А. поехали в Рим, где продолжали переговоры.

Приглашение Мельника я расценивал, как стремление с его стороны оказать на меня влияние и согласиться на его предложения в Риме, где ему бы помогли в этом круги националистов.

Вопрос – О чем договорились указанные лица в Риме?

Ответ – Не знаю.

Вопрос – Вас Ревай Ю., Штефан и другие лица информировали с результатами переговоров в Риме?

Ответ – После возвращения Ревай Ю. и Штефана А. из Рима я с ними в Праге встречался и беседовал неоднократно, но я сейчас не помню, информировали ли они меня о результатах переговоров с Мельник и его сообщниками в Риме.

Допросил: следователь следотдела Гл. управления "Смерш" майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 30–33. Копія. Рукопис.

№ 265

20 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

арестованного Волошина Августина Ивановича

г. Москва 20 июня 1945 года

Допрос начат – 11.30

-"- окончен – 15.50

Вопрос – Вам предъявлено обвинение в том, что, являясь членом т. н. правительства Карпатской Украины и "Украинского народного объединения", проводили враждебную против Советского Союза деятельность.

Признаете себя виновным в предъявленном обвинении?

Ответ – В чем меня обвиняют и статьи обвинения мне понятны. В предъявленном обвинении виновным себя признаю.

По существу предъявленного мне обвинения признаю себя виновным в том, что я действительно был настроен против Советского Союза и проводил по отношению к последнему враждебную деятельность. Однако, начиная с 1940 года я изменил свое отношение к Советскому Союзу и против него до последнего времени уже враждебной деятельности не проводил, что я могу доказать фактами. Конкретно моя деятельность выразилась в следующем:

С 1919 по 1938 г. я в созданной мною т. н. "Христианской народной партии" занимал положение сперва в качестве заместителя председателя последней, а затем с 1930 года в качестве председателя этой партии. Одновременно я с 1925 по 1929 год являлся послом от "Христианской народной партии" в Чехословацком парламенте.

С 1919 по 1938 год я являлся председателем т. н. "Первой украинской центральной народной рады", которая с моего одобрения выпустила Манифест 21 октября 1938 года, в котором требовала от правительства Бродия, членом которого я являлся, сотрудничества с фашистской Германией во всех областях политической и хозяйственной жизни, а также роспуска политических партий и создания национального объединения.

С конца октября 1938 года по 15 марта 1939 года я являлся министр-президентом Подкарпатской Руси.

После того, как моим правительством были распущены все политические партии, в январе 1939 года была создана одна правительственная партия, т. н. УНО – Украинское народное объединение.

Я, как министр-президент Подкарпатской Руси принял деятельное и руководящее участие в организации и создании упомянутого УНО и на протяжении всей его деятельности контролировал там работу.

УНО являлось антисоветской националистической организацией, в задачи которой входило создание в конечном итоге самостоятельной Украинской державы путем объединения всех украинских земель, включая Советскую Украину. Эта правительственная партия УНО подготовила и провела выборы депутатов в сойм, причем большинство избранных депутатов являлись националистами.

Кроме того, сам председатель УНО и члены его Рогач и Химинец, если судить по их деятельности, там являлись немецкими агентами, проводившими работу в пользу фашистской Германии.

Я признаю себя виновным в том, что являлся прямым соучастником антисоветской националистической деятельности в УНО, я видел, к чему вело УНО, но допускал ошибки тем, что не смог своевременно, как министр-президент пресечь подрывную работу, проводившуюся этой организацией.

Под влиянием окружавших меня националистов и агентов Берлина я проводил в дальнейшем националистическую деятельность, которая выражалась в том, что я как министр-президент допустил организацию и существование банд сичевиков, принятия закона в националистическом духе во время заседания сойма 15 марта 1939 года и избрания в состав сформированного мною правительства Карпатской Украины националистов – в качестве премьер-министра Ревай Юлия и министра просвещения Штефан Августина.

Я признаю себя виновным в том, что поддерживал связь с националистическими кругами, после 15 марта 1939 года фашистской Германии и фашистской Италии – Мельник, Омельченко, Онацким и другими националистами, с которыми обсуждал при переговорах

вопросы создания т. н. "Самостийной Украины" в состав которой намечалось путем насильственного отторжения включить Советскую Украину.

Однако, я при обсуждении этих вопросов согласия не дал на включение в состав самостийной Украины территории Карпатской Украины.

После возвращения из Италии и встречи с Мельник, Онацким и другими националистами, я, находясь в Праге, в 1939 году вступил в члены антисоветской националистической организации, т. н. Пражский филиал "Украинского националистического объединения", подчинявшийся своему центру в Берлине.

Однако членом этой организации я пробыл недолго и затем из нее выбыл.

Я признаю себя также виновным в том, что в ноябре 1939 года, когда после освобождения советскими войсками Западной Украины, последние приблизились к границам Карпатской Украины подписал вместе с остальными членами моего правительства меморандум министру иностранных дел фашистской Германии Риббентропу, в котором выступили организованно против Советского Союза.

Выполнение этого акта против Советского Союза объясняется тем, что я и остальные члены моего правительства были настроены антисоветски и в силу этих антисоветских убеждений являлись противниками Советского Союза, не желая допустить, чтобы войска последнего вступили на территорию Карпатской Украины, т. к. по создавшейся обстановке это с нашей точки зрения также было вполне возможно.

В этом же меморандуме было показано наше германофильское лицо, т. к. в нем мы требовали присоединения Карпатской Украины к Словакии и протектората под последними со стороны фашистской Германии.

Находясь в Праге, я однажды написал статью в издававшемся там членом "Украинского народного объединения" националистическом журнале "Наступ".

Записано с моих слов верно, мною прочитано, в чем и *расписываюсь (підпис) Волошин*
Допросил: следователь следотдела Гл. управления "Смерш" Майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 35–38. Копія. Рукопис.

№ 266

20 червня 1945 р. – Постанова слідчого Вайндорфа про притягнення А. І. Волошина до кримінальної відповідальності

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(о предъявлении обвинения)

г. Москва, 1945, июня 20 дня.

Я, следователь следственного отдела Главного управления СМЕРШ майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что, являясь членом т. н. правительства Карпатской Украины и "Украинского народного объединения", проводил враждебную деятельность против Советского Союза.

ПОСТАНОВИЛ:

Руководствуясь ст.ст. 128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст. 58-4 и 58-11 УК, о чем объявить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

"Согласен" Начальник Отделения Следственного отдела подполковник Кулешов

"Утверждено" Зам. начальника Следственного отдела Главного управления СМЕРШ подполковник Флягин.

20 июня 1945 г.

ГДА СБУ Ф. 6, спр. 71684-ФП, арк. 30. Оригінал. Машинопис.

№ 267

20 червня 1945 р. – Постанова про приєднання до слідчої справи на Августина Волошина речових доказів

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

о приобщении к делу вещественных доказательств

г. Москва 20 июня 1945 года

Я, следователь следственного отдела Главного Управления "Смерш" майор Вайндорф, рассмотрев следственные материалы по делу № 1244 по обвинению Волошина Августина Ивановича в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 58-4 и 58-11 УК РСФСР, -

Н а ш е л :

При задержании Волошина и его сообщников – Клочурак С. С., Перевузник Ю. Ю. и Долинай М. П. – были изъяты документы, уличающие всех в их преступной деятельности, как-то: меморандум в адрес б. министра иностранных дел фашистской Германии Риббентропа, письмо в адрес Гитлера, ряд воззваний и другие документы.

На основании изложенного и руководствуясь ст. 67 УПК РСФСР, –

Постановил:

Указанные документы считать вещественными доказательствами по делу Волошина Августина Ивановича.

Следователь следотдела. Гл. Упр. "Смерш" майор (підпис) Вайндорф

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 72. Копія. Рукопис.

№ 268

26 червня 1945 р. – Постанова начальника 1-го відділення 4-го відділу Управління контррозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту про припинення слідства по справі Ворона А. М.

Утверждаю
Зам. нач. Упр. Контрразведки
"Смерш" 4 Украинского фронта
полковник Казакевич
27 июня 1945 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
о прекращении следствия

26 июня 1945 г. Польша

Я, начальник 1 отделения 2 отдела УКР "Смерш" 4 Украинского фронта майор Дворный, рассмотрев материалы следственного дела № 904 по обвинению Ворон Андрея Михайловича, 1901 г. р. , уроженец с. Чума, Чехословакия, украинец, б/п, с высшим образованием, -

нашел:

Ворон арестован по подозрению в проведении шпионской деятельности против СССР.

Следствием установлено, что Ворон с 1923 г. был членом Христианской народной партии и с 1939 г. Украинского национального объединения, но шпионской деятельности не установлено.

Руководствуясь ст. 4 п. 5 УПК РСФСР,

постановил:

Следственное дело № 904 на Ворон Андрея Михайловича производством прекратить, из-под стражи Ворон А. М. освободить, а дело сдать в архив на хранение.

Копию настоящего постановления направить военному прокурору 4 Украинского фронта.

Нач. 1 отд-я 2 отдела УКР "Смерш" 4 Украинского фронта, гв. майор (підпис) Дворный
Согласен: Начальник 2 отдела УКР "Смерш" 4 Украинского фронта, гв. подполковник (підпис) Шабалин

ГДА СБУ. – Ф. 6. – С-75836 ФП. – Арк. 50. Оригінал. Рукопис.

№ 268 а

29 червня 1945 р. – Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну

Президія Верховної Ради Союзу РСР і Президент Чехословацької Республіки, сповнені бажання, щоб народи Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацької Республіки жили у вічній і щирій дружбі, щоб їм у взаємному близькому співробітництві було забезпечено щасливе майбутнє, вирішили з цією метою укласти Договір і визначили своїми Уповноваженими:

Президія Верховної Ради СРСР – Вячеслава Михайловича Молотова, заступника Голови Ради Народних Комісарів Союзу РСР і Народного Комісара Закордонних Справ Союзу РСР;

Президент Чехословацької Республіки – Зденека Фірлінгера, Голову Ради Міністрів, і Володимира Клементіса – статс-секретаря Міністерства Закордонних Справ, які, обмінявшись своїми повноваженнями, визнаними у належній формі і в повному порядку, погодились про таке:

Стаття 1

Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі Договору від 10-го вересня 1919 року, укладеного в Сен-Жермен ан Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується в згоді з бажанням, проявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, з своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Кордони між Словакією і Закарпатською Україною, які існували до дня 29 вересня 1938 року, стають, з внесеними змінами, кордонами між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою згідно з картою, що додається.

Стаття 2

Цей Договір підлягає затвердженню Президії Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацьких Національних Зборів.

Обмін ратифікаційними грамотами буде зроблений в Празі.

Цей Договір складений у Москві, в трьох примірниках, кожний російською, українською і словацькою мовами. При тлумаченні всі три тексти мають однакову силу.

За уповноваженням Президії Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік В. Молотов.

За уповноваженням Президента Чехословацької Республіки Зд. Фірлінгер, В. Клементіс.
Радянська Україна. – 1945. – 30 черв. – № 129 (7705).

№ 269

6 липня 1945 р. – Протокол допиту затриманої Богдан М. М., підозрюваної в націоналістичній діяльності

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Задержанной Богдан Магдалины Николаевны, 1924 года рождения, украинки, гор. Хуст, дочь рабочего-строителя, образование 4 класса гражданской школы. Проживает на иждивении родителей, беспартийная, проживает в г. Хуст по ул. Бартушская, д. № 25.

Допрос начат в 12 ч. 6 июля 1945 г.

Вопрос – Вы задержаны как участница Организации Украинских Националистов, признаете это?

Ответ – Я не состою в Организации Украинских Националистов, но о существовании ее знаю и меня готовили к вступлению в нее.

Вопрос – Скажите об этом?

Ответ – О существовании ОУН мне известно с 1939 года из украинской националистической литературы, которую я читала. Эту литературу тогда давал мне ухаживающий за мной студент Хустской гимназии Маслей Иван, в последствии бежавший в СССР по неизвестным мне причинам, но кажется из-за того, что его не приняли в 8 класс гимназии. Сейчас Маслей находится в чехословацкой армии, и после бегства его в СССР я больше его не видела. Названия книг, которые он мне давал, не помню и где он их доставал я не знаю.

Впоследствии в 1942 году в числе другой украинской литературы националистическую литературу давал мне студент той же гимназии Бисун Василий, находящийся сейчас в чехословацкой армии. В то время Бисун за мной ухаживал и давал мне читать эту литературу.

В дальнейшем я столкнулась с деятельностью украинских националистов после моего знакомства с украинским националистом Бандусяком Юрком в 1944 году, который в то время закупал товары в г. Хуст для торговли своей сестры в селе Ясиня Раховского округа. Тогда мы только познакомились, а уже позднее, приблизительно в мае 1945 г., в одной из встреч со мной в разговоре о разных новостях Бандусяк между прочим спросил, "что вы слышали о бандеровцах и за что они воюют?" Я ответила Бандусяку, что буду знать об этом, если он мне расскажет. Тогда Бандусяк начал говорить мне о том, что на территории нашей Украины действуют бандеровцы, т. е. украинские националисты, которые борются за

самостийную украинскую державу, против, как он выразился, всех врагов самостийной Украины и заявил далее Бандусяк – они хорошо делают, что борются за самостийную Украину, что украинцы Закарпатья станут на сторону бандеровцев и совместно с ними будут бороться за создание самостийной Украинской державы.

Спросила у Бандусяка, что за войско у бандеровцев и кто ими руководит?

Бандусяк уклонился от ответа на этот вопрос, но обещал сказать, когда это нужно будет мне знать.

Далее Бандусяк Юрко сказал мне, что он состоит в Организации Украинских Националистов и спросил меня, выполню ли я его поручения, если он пошлет меня с поручениями к кому-нибудь. Я ответила согласием.

Вопрос – Из Ваших показаний не понятно, почему Бандусяк решился на этот разговор с Вами?

Ответ – Я полагаю, что Бандусяк изучил меня, так как он знает, с кем говорит. Бандусяк знал, что я и моя семья преследовались мадярами, так как мой отец галичанин и прибыл на территорию Закарпатской Украины по неизвестным мне причинам в 1920 году, то мадярами наша семья преследовалась.

Вопрос – Ваш отец был сечевик, почему Вы об этом не говорите?

Ответ – Я об этом не знаю.

Вопрос – Неправда. Вы не могли не знать об этом и мы к этому вопросу еще вернемся. Продолжайте Ваши показания?

Ответ – Разумеется, в процессе нашего знакомства я рассказывала Бандусяку, что я читала украинскую националистическую литературу и увлекалась ею. Таким образом в результате чтения украинской националистической литературы и под впечатлением репрессий, которым мадяры подвергали украинских националистов, казавшиеся мне мучениками за свою великую идею, и наконец под влиянием Бандусяка Юрка, я сочла себя преданной борьбе за самостийную Украину, поэтому согласилась выполнять поручения Бандусяка и беспрекословно их выполняла, помогая ему поддерживать связи с другими украинскими националистами.

Вопрос – Назовите участников украинских националистов?

Ответ – Мне известны следующие участники Организации Украинских Националистов: 1. Бандусяк Юрко, о котором я указала выше. 2. Грицюк Юрко, студент Хустской гимназии, проживал по Резницкой улице, дом не знаю. 3. Куцын Константин – житель гор. Хуста. Наименование улицы и номер дома не знаю, но в доме этом я бывала неоднократно. 4. Бисун Юрко – житель г. Хуста, Полевая улица, номер дома не помню, но в этом доме я бывала неоднократно. 5. Ромко. Не знаю, это фамилия или имя его, но Бандусяк называл его так. Высокого роста, имеет лысину со лба, брюнет,

носит очки, одет в костюм серого цвета. 6. Иванко. Точно фамилии имя его не знаю, так его называл Бандусяк, когда посылал меня на квартиру Грицюка. Больше никого из украинских националистов я не знаю.

Вопрос – Не правда.

Ответ – Бандусяк Юрко посылал меня также к Обручар Василию, но является ли он националистом, я не знаю.

Вопрос – Ваш ответ не удовлетворяет следствие и к этому вопросу мы еще вернемся. Сейчас расскажите, какую националистическую работу вы вели?

Ответ – Я выполняла задание Бандусяка Юрка, оказывая помощь ему в поддержке связи между ним и другими украинскими националистами.

Вопрос – Расскажите об этом?

Ответ – Мне известно, что в гор. Хусте Бандусяк проживал у вдовы Драгуловой за железнодорожной насыпью. Однажды, приблизительно вначале июня с. г. я по случайному делу зашла к Драгуловой. Увидя меня, Юрко предупредил о сохранении этого в тайне, поручил отнести письмо на квартиру Грицюку Юрко.

Я это поручение выполнила, но Грицюка не оказалось дома и я письмо принесла обратно Бандусяку. Тогда Бандусяк поручил мне найти секретаря Хустского окружного комитета молодежи Обручар Василия и договориться с ним о встрече с Бандусяком Юрком, при чем местом встречи он указал конец Резницкой улицы, а я должна была договориться с Обручаром о времени встречи. Я нашла Обручара в парикмахерской и сказала, что ему нужно встретиться "с одним паном" в конце Резницкой улицы и спросила, в какое время он может быть на месте встречи. Обручар даже не спросил меня, с кем предстоит встреча, назначил время встречи в 12 ч. того же дня, о чем я и сказала Бандусяку, когда вернулась в квартиру Драгулы.

В тот же день Бандусяк посылал меня узнать дома ли Куцын Константин.

Я сходила на квартиру Куцына Константина и узнала дома ли он. Это поручение Бандусяка я выполнила, и, побывав на квартире Куцына, я узнала, что его нет дома, о чем и сообщила Бандусяку. В этот день других поручений Бандусяк мне не давал.

В субботу 30 июня с. г. я пошла на квартиру к моей знакомой Фединец Марии (проживающей по дороге на железнодорожную станцию, номер дома не помню) по личному вопросу.

В квартире Фединец оказался Бандусяк Юрко. Бандусяк тут же дал мне письмо, запечатанное в конверте без указания адреса, и поручил отнести на квартиру упомянутого мною выше Иванка, вручить ему лично, сказать, чтобы он передал Грицюку Юрку, а если не найдет Грицюка, то пусть сожжет письмо. Я это письмо отнесла

Иванку, которого встретила около церкви, передала ему письмо и сказала то, что велел передать Бандусяк. Иванко это письмо от меня принял, и я ушла домой.

Мне припоминается, что приблизительно в те дни, когда Бандусяк меня посылал с поручением к Обручару и Куцину, он посылал меня к Бисуну Юрку, чтобы он пришел на квартиру Драгулы для встречи с Бандусяком.

Это поручение Бандусяка я выполнила, передав Бисуну, чтоб он явился на квартиру Драгулы для встречи с Бандусяком.

Был еще случай, когда Бандусяк посылал меня на квартиру Куртяк, проживающей по улице Ластевча, номер дома не помню. Бандусяк просил забрать и принести белье ему, оставленное братом. Между прочем, Куртякова сказала мне, чтобы я передала Бандусяку о том, что его ищет какой-то молодой человек и хочет передать ему какое-то письмо или сверток.

Я об этом передала Бандусяку, который ответил "хорошо". Между прочем, посылая меня к Куртяковой, Бандусяк предупредил меня, чтобы я не говорила, что он находится в Хусте. Приблизительно две-три недели тому назад я случайно встретила Бандусяка на улице и он дал мне письмо, запечатанное в конверт, но без адреса, поручив отнести его Куцыну Константину.

Это поручение Бандусяка я выполнила. Придя на квартиру Куцына, я вручила ему письмо Бандусяка, который мне ничего не сказал.

Допрос прерван в 15 ч. 40 м. 6 – 45 г.

Протокол лично мною прочитан, записан с моих слов (підпис) Магдалина Богдан

Допросил: Зам. Нач. укр. ДБВУ (підпис) Бойко

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 171-С. – Т. 1. – Арк. 242–246. Оригінал. Рукопис.

№ 270

10 липня 1945 р. – Висновок начальника санітарної частини Лефортовської тюрми НКДБ СРСР про стан здоров'я Августина Волошина та необхідність його стаціонарного лікування

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Заключенный Волошин Августин Іванович, 1874 г. рождения, обратилися впервые за медпомощью 28 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, отдышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным обложением жира, кожа и видиме слизистые бледны.

Сердце – границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, (...) хрипы. Печень и селезенка не пальпируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась отдышка и общая слабость, сильно отекли ноги, совершенно исчез апетит. Заключенный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного Волошина имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего заключенный нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти Лефортовской тюрьмы НКГБ СССР майор медицинской службы (підпис) Яншин

10 июля 1945 года

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 110. Копія. Машинопис.

№ 271

10 липня 1945 р. – Постанова про припинення слідства по слідчій справі на Августина Волошина у зв'язку з його хворобою

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

о приостановлении следствия

г. Москва 10 июля 1945 года

Я, следователь следотдела Главного Управления "Смерш" майор Вайндорф, рассмотрев следственные материалы по делу № 1244 по обвинению Волошина Августина Ивановича в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 58-4 и 58-11 УК РСФСР, -

Нашел:

Волошин А. И. был арестован 5 июля 1945 года Главным Управлением "Смерш" за враждебную деятельность против Советского Союза.

По заключению санчасти Лефортовской тюрьмы от 10 июля 1945 г. обвиняемый Волошин нуждается в стационарном лечении, в связи с чем он переведен в больницу при Бутырской тюрьме.

На основании изложенного и руководствуясь ст. 202 п "5" УПК РФСР,

Постановил:

Следствие по делу Волошина Августина Ивановича производством приостановить до его выздоровления.

Следователь следотдела. Гл. Упр. "Смерш" майор (підпис) Вайндорф
ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 109. Копія. Рукопис.

№ 272

18 липня 1945 р. – З протоколу допиту затриманого Заяця М. М., підозрюваного в націоналістичній діяльності

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

18 июля 1945 года г. Ужгород

Я, сотрудник управления Державной безпеки по Закарпатской Украине – Федоров, сего числа допросил задержанного Заяц Михаила Михайловича, 1923 года рождения, уроженца села Дубриничи Перечинского округа Закарпатской Украины, из крестьян, украинца, образование 8 классов гимназии, холост. В 1942 году судим мадярским судом к двум годам тюремного заключения за принадлежность к организации украинских националистов (ОУН). Наказание отбывал в течении пяти месяцев и был освобожден.

До задержания работал в Народной Раде в отделе снабжения и заготовки в должности референта-практиканта. Проживал в г. Ужгороде по улице Закарпатской, том № 14.

Допрос начат в 21.00

Задержанный Заяц от ответственности за дачу ложных показаний предупрежден (підпис) Заяц

Вопрос – Органы державной безпеки располагают материалами о том, что вы являетесь украинским националистом – состоите в организации ОУН.

Расскажите подробно, когда, где, кем и при каких обстоятельствах вы были вовлечены в состав организации украинских националистов?

Ответ – Да, я действительно состою в организации украинских националистов и являюсь украинским националистом. В состав указанной организации ОУН я был вовлечен зимой в 1941 году в январе, или феврале месяце, не помню какого числа, моим соучеником по Ужгородской гимназии Шимоняк Василием при следующих обстоятельствах: помню Шимоняк Василий во время перемены в гимназии, т. е. перерыва между уроками, в беседе со мной сказал мне, что "я знаю, что ты по национальности украинец, а в гимназии существует организация, которая воспитывает молодежь в националистическом украинском направлении", и предложил мне вступить в эту организацию, но ввиду того, что я в тот период времени преследовался мадярскими карательными органами, согласия Шимоняк о вступлении в эту организацию я тогда не дал.

После этого в середине марта месяца, числа 15, 1941 года Шимоняк Василий пригласил меня пойти к ним на квартиру, где он проживал по улице Минайской в г. Ужгороде. Я согласился и пошел к ним, т. е. к Шимоняк Василию на его квартиру. На квартиру к нему пришли также наши соученики по гимназии Желтвай Александр и Физер Иван. Будучи в квартире, в комнате Шимоняк Василия, в присутствии перечисленных мною выше лиц, он рассказывал нам об участии в боях студентов учительской семинарии и сичевиков против мадяр в период мадярской оккупации Закарпатской Украины, вернее в то время, когда мадяры вступили на территорию Закарпатской Украины. Это было в тот период времени, как мадяры в течение уже двух лет находились на территории Закарпатской Украины.

После указанной беседы Шимоняк Василий примерно недели через две дал мне прочитать газету "Чин" издания организации украинских националистов на Закарпатской Украине. Прочитав эту националистическую газету, я узнал о том, что существует организация украинских националистов. Прочитав газету "Чин", я её возвратил Шимоняк Василию.

Заинтересовавшись существованием организации украинских националистов, её целями и задачами, во время возвращения этой газеты Шимоняк Василий подробно рассказал мне о том, что на территории Закарпатской Украины существует организация украинских националистов , что руководителем организации ОУН является Степан Бандера, который находится за границей и что задача украинских националистов в настоящее время заключается в том, чтобы вести борьбу против оккупантов и их пособников.

Здесь же Шимоняк Василий предложил мне вступить в состав организации украинских националистов, на что я ему дал своё согласие быть участником указанной организации.

Вопрос – Какое вы получили задание по работе в организации украинских националистов, дав своё согласие быть участником данной организации?

Ответ – Изъявив свое согласие быть участником организации украинских националистов, Шимоняк Василий для конспирации в работе дал мне кличку "Полонинский" и дал мне задание распространять среди молодежи-студентов гимназии националистическую литературу, как-то газеты и книги националистического содержания, а также изучать молодежь, которая настроена в националистическом духе и вовлекать таковую в состав организации украинских националистов.

Вопрос – Расскажите о вашей практической работе в организации украинских националистов ?

Ответ – Моя практическая деятельность в организации украинских националистов заключается в том, что я распространял среди

студентов гимназии националистическую газету "Чин", в частности указанную газету давал читать студентам Соломон Петру, отчество не знаю и Пекарь Василию, отчество последнего также не знаю. Указанным лицам я также рассказал о существовании организации украинских националистов, о целях и задачах данной организации, а впоследствии я Соломон Петра и Пекарь Василия вовлек в состав организации ОУН. Быть участниками этой организации они согласились, так как националистические взгляды о создании самостоятельной Украины они разделяли. О вербовке указанных выше лиц в организацию ОУН мною было доложено Шимоняк Василию. А также мною Соломон Петру была дана кличка "Ворон", а какая кличка была дана мною Пекарь Василию, я уже не помню, но кличку он имел.

Допрос прерван в 00.50 м. 19.7.1945 года

Записано с моих слов правильно, мною прочитано, в чем и расписываюсь (підпис) Заяц

Допрос возобновлен в 11.00 ч. 19.7. 1945 года

Вопрос – Продолжайте рассказывать о вашей практической работе в организации украинских националистов.

Ответ – В июне месяце 1941 года студенты Ужгородской гимназии были распущены на летние каникулы, которые продолжались по сентябрь месяц 1941 года. Во время каникул я проживал в селе Дубриничи Перечинского округа вместе со своими родителями и никакой националистической деятельности не проводил, так как из числа участников организации украинских националистов я ни с кем не встречался. В первых числах сентября месяца 1941 года я возвратился в г. Ужгород и стал продолжать учиться в гимназии в шестом классе. Продолжая учиться в гимназии, я снова установил связь с Шимоняк Василием, который пригласил меня на его квартиру, где дал мне для чтения и распространения среди студентов второй номер газеты "Чин", напечатанный на пишущей машинке на украинском языке. Указанный номер националистической газеты я прочитал и возвратил Шимоняк Василию. Содержание газеты "Чин" было националистическое и направлено против оккупантов мадяр.

Кроме этого, в конце сентября 1941 года Шимоняк Василий предложил мне, а также Желтвай Александру и Физер Ивану, написать рассказ или стихи о событиях в период вступления мадяр на территорию Закарпатской Украины. Согласно этого задания мною было написано о своих воспоминаниях в день вступления мадяр на территорию Закарпатской Украины, т. е. о дне 15 марта 1939 года. Эту, написанную мною статью, я передал Шимоняк Василию. Написали ли, что-либо Физер и Желтвай, я не знаю.

После этого, в октябре 1941 года я от Шимоняк Василия получил два номера националистической газеты "Украинское слово",

отпечатанные типографическим способом. Эти два номера я прочитал и возвратил Шимоняк Василию. В этот период времени Шимоняк Василий давал мне читать книги украинских классиков – "Кобзарь" поэта Шевченка и произведения Франко, которые я читал и возвращал ему, т. е. Шимоняк Василию.

В течение зимы 1941–1942 года я никакой националистической работы не проводил, хотя с участниками организации украинских националистов, как-то: Шимоняк, Желтвай Александром, Физер Иваном, Соломон Петром и Пекарь Василием встречался, так как учился вместе в гимназии.

В марте 1941 года, не помню какого числа, в г. Ужгороде я около городского кинотеатра встретился с жителем села Мирча Великоберезнянского округа Глуханич Андреем, отчество не знаю, с которым я знаком не был, но знал, что он Глуханич, как житель соседнего со мной села. При этой встрече Глуханич мне заявил: "Я знаю, кто ты такой, работу в организации нужно пока приостановить потому, что мадяры преследуют националистов. На это я ему ответил, что мы уже в течение месяца никакой работы в организации украинских националистов не проводим. На этом мы с Глуханич разошлись. Откуда Глуханич узнал о том, что я состою в организации ОУН, я не знаю, но предполагаю, что о моей принадлежности к ОУН Глуханич узнал от Физер Ивана, потому что Физер и Глуханич являются жителями одного села.

В апреле 1942 года Глуханич Андрей во время следования поездом в город Ужгород мадярскими карательными органами был арестован, что я лично видел, так как с этим же поездом я ехал из дома в г. Ужгород в гимназию.

После ареста мадярскими карательными органами Глуханич Андрея Шимоняк Василий предупредил меня о том, что надвигается опасность, так как нас тоже могут арестовать, и добавил, что будет все равно все зависит от судьбы.

В конце июня или вначале мая 1942 года Шимоняк Василий мадярскими карательными органами был также арестован. Арест его был произведен в помещении Ужгородской гимназии во время занятий.

В середине июня 1942 года студенты гимназии были распущены на летние каникулы, во время которых я проживал у своих родителей дома в селе Дубриничи.

28 июня 1942 года ко мне на квартиру пришли два мадярских жандарма, которые арестовали меня и в числе других семи человек, арестованных жителей села Дубриничи, доставили меня в город Мукачево, где заключили в лагерь, в котором я встретился с Шимоняк Василием, который, как я уже показал выше, был арестован раньше меня. В последствии я узнал о том, что в указанном лагере также содержался под стражей и Глуханич Андрей, который

из лагеря совершил побег еще до ареста Шимоняк Василия и меня. Просидев под стражей в течение трех недель, я подвергался допросу о моей принадлежности к организации украинских националистов, а также и о моей работе в этой организации. В процессе допросов я рассказал о том, что я состою в организации ОУН и что в состав этой организации меня вовлек Шимоняк Василий, а я в свою очередь вовлек Соломон Петра и Пекарь Василия, которым давал читать один номер националистической газеты "Чин", которую получал от Шимоняк Василия.

Точно не помню, но кажется 18 июля 1942 года мне, а также и другим участникам организации украинских националистов, которых было арестовано до ста человек, был суд. Меня осудили к двум годам тюремного заключения, а через две недели мне мадярский прокурор объявил о том, что мера наказания мне снижена, т. е. я должен отбыть наказание только восемь месяцев. После чего 5 декабря 1942 года из-под стражи я был освобожден досрочно и возвратился домой. (...)

Допрос окончен в 16 ч. 45 м. 23.7.45.

Протокол допроса с моих слов записан правильно, мною прочитан, в чем и расписываюсь (підпис) Заяц Михаил

Допросил: сотрудник след. отдела Управления Державной Безпеки по ЗУ (підпис) Федоров

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 171. – Арк. 104–112. Оригінал. Рукопис.

№ 273

19 липня 1945 р. – Акт чергового лікаря про смерть президента Карпатської України Августина Волошина

Копия

АКТ

Заключенный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11. VII.- 45 г. по поводу декомпенсированного порока сердца, воспалания почек, хронического колита, 19.VII.-45 г. в 15 час. 20 мин. умер от паралича сердца.

Держ. врач – подпись

Копия верна: Секретар Бутырской тюрьмы НКВД СССР (підпис)

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684-ФП. – Арк. 107. Копія. Машинопис.

№ 274

19 липня 1945 р. – Витяг з протоколу допиту звинуваченого Габовди (Габоди) М. Д.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
обвиняемого Габовды Михаила Дмитревича
от 19 июля 1945 г. гор. Ужгород

Допрос начат в 11 ч. 15 мин.

Допрос окончен в 17 ч.00 мин.

Вопрос – Расскажите более подробно о связях Краевого провода ОУН Закарпатской Украины с Центральным проводом ОУН и отдельными его членами?

Ответ – Как я уже показал ранее, что в период оккупации мадярами Закарпатской Украины Краевой провод ОУН Закарпатской Украины подчинялся и был связан с членом Центрального провода ОУН, проживающим в Словакии в г. Братислава Химинец Юлием.

Мне также известно, что Краевой провод ОУН Закарпатской Украины осуществлял связь с референтом связи и коммуникации Центрального провода ОУН, псевдоним "Медведь", фамилии, имя его я не знаю, проживающего в гор. Кракове /Польша/.

После освобождения частями Красной армии Закарпатской Украины Краевой провод ОУН установил связь с представителями Центрального провода ОУН по псевдониму "Гринченко", "Гай" и "Роберт", фамилии и имени всех троих я не знаю.

Вопрос – Какие принципиальные директивные указания получал Краевой провод ОУН Закарпатской Украины и в частности Вы, как референт связи этого провода, от представителей Центрального провода ОУН и представителей ОУН Западной Украины?

Ответ – При венгерской оккупации Закарпатской Украины от членов Центрального провода ОУН Химинец Юлия и "Медведь", я, Романец и Бандусяк Дмитрий получали указания по вопросу организационного построения ОУН на Закарпатской Украине, создание женской сетки ОУН, организации специальных курсов для членов ОУН и ряд других, которых я сейчас не помню.

От "Гринченко" и "Гай" мы вообще никаких указаний не получали, за исключением того, что они являлись связующим звеном между нами, как краевым проводом ОУН, и организациями украинских националистов Западных областей Украины.

От "Роберта" Бандусяк Дмитрий в апреле месяце 1945 года получил указание о структурном построении ОУН /окружных и районных проводов/, о выделении людей на специальные курсы ОУН, подготовка кадров, быстрейшем окончании организационных оформлений ОУН в Закарпатской Украине и создание боевых отрядов УПА.

Допросил: начальник следотдела УМГБ ЗО подполковник (підпис) Аксенов
Сотрудник след. отдела УМГБ ЗО капитан (підпис) Гаврилов

ДАЗО. – Ф.2558. – Оп.1. – Спр.1045. – Арк.84. Копія. Машинопис.

№ 275

19 липня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в українському націоналізмі Габовди (Габоди) М. Д.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
ОБВИНЯЕМОГО ГАБОДА МИХАИЛА ДМИТРИЕВИЧА.

19 июля 1945 г. г. Ужгород

Допрос начат в 20 ч. 15 минут

Допрос окончен в 22 ч.10 минут

Вопрос – Назовите всех известных Вам участников "Организации Украинских Националистов", их место жительства и работы, занимаемое положение в "ОУН" и их практическую деятельность ?

Ответ – Из числа участников "Организации Украинских Националистов" мне известны следующие лица:

Бандусяк Дмитрий Михайлович, примерно 26 лет, уроженец и житель села Ясиня Раховского округа Закарпатской Украины, происходит из семьи крестьянина, образование среднее, окончил в Мукачево торговую школу, холост. В 1942 году совместно со мной и другими "Украинскими националистами" за националистическую деятельность мадярским военным судом был осужден на 12 лет тюремного заключения, наказание не отбыл, в марте 1944 года венгерскими властями был амнистирован и из под стражи освобожден.

По работе в "Организации Украинских Националистов" Бандусяк Дмитрий известен при оккупации венграми Закарпатской Украины под псевдонимами "Оля" и "Ордан", а при освобождении Закарпатской Украины частями Красной Армии – под псевдонимом "Лопата".

Бандусяк при венгерских оккупантах проживал в гор. Хуст, работал чиновником банка. В 1944 г., после освобождения его из тюрьмы в течение примерно шести месяцев служил в венгерской армии. С приходом частей Красной армии в Закарпатскую Украину нигде не работал, занимался националистической деятельностью и проживал на нелегальном положении, имея для этого две конспиративные квартиры в г.Хуст, одна квартира находится на бывшей Будапештской улице, дом № 7, хозяйка этой квартиры мадярка, фамилию и имя ее не знаю, вдова, ей примерно 60 лет, имеет сына 15 лет. Вторая квартира также находится в г. Хуст по Бартушской улице, дом № 25, хозяйка квартиры по фамилии Богдан, старуха имеет дочь по имени Магдалина.

В указанных конспиративных квартирах Бандусяк Дмитрий скрывался с января по май месяц 1945 года. Последний раз с Бандусяк Дмитрием я встречался в начале мая месяца 1945 года в г. Хуст на квартире у Богдан, место нахождения его в настоящее время мне неизвестно.

Отец Бандусяка Дмитрия, Бандусяк Михаил, проживает в с. Ясиня Раховского округа, работает на своих лошадях в лесу. Имеет сыновей, кроме Дмитрия, Георгия /Юрко/, Василия, Николая, дочерей Марию и Одарку.

Бандусяк Дмитрий является активным деятелем "Организации Украинских Националистов" на Закарпатской Украине, при венгерских оккупантах он в "Организации Украинских националистов" занимал положение заместителя краевого проводника "ОУН" и организационного референта. После изгнания венгерских захватчиков с территории Закарпатской Украины Бандусяк являлся краевым проводником и организационным референтом "ОУН".

О принадлежности Бандусяка к "Организации Украинских Националистов" я знаю потому, что сам по националистической деятельности был связан с ним лично.

Практическая деятельность Бандусяка Дмитрия в "ОУН" заключалась в следующем:

а/ Руководил политической деятельностью всей "Организации Украинских Националистов" Закарпатской Украины, систематически и с той целью разъезжал по территории Закарпатской Украины, давал указания по работе и устанавливал связи с другими членами "ОУН".

б/ Занимался вербовкой новых членов "ОУН", лично завербовал в "ОУН" меня, Ороса Михаила, Цугу Андрея, Бандусяка Георгия и других.

в/ Проводил совещания с членами "ОУН", писал руководящие националистические статьи в газету "Чин".

г/ Лично осуществлял связь с представителями Центрального провода "ОУН" "Медведь", для чего в 1940 году ездил на связь к нему в город Краков, а также встречался с ним в гор. Хуст.

д/ В феврале месяце 1945 года уходил в Галичину, где находился до апреля месяца 1945 года. Будучи в Галичине, установил связь с руководящими работниками "ОУН" Западных областей Украины и в частности с "Робертом", получил от последнего указание об организации на территории Закарпатской Украины окружных и районных проводов "ОУН", посылки членов "ОУН" в Галичину на специальные курсы и создании отрядов "УПА", что практически и выполнял.

е/ В декабре месяце 1944 года совместно с участником "ОУН" Гринченко ездил в Галичину с целью установления связи с действующими там бандами "УПА".

Цуга Андрей, отчества не знаю, примерно 30 лет, уроженец с. Малый Березный Великоберезнянского округа, происходит из семьи служащего железнодорожника, холост, имеет среднее образование, окончил в гор. Мукачево торговую школу. В 1942 году совместно со мной и другими украинскими националистами, за

националистическую деятельность мадярскими военным судом был осужден к 12 годам лишения свободы, наказание не отбыл, в марте месяце 1944 года, венгерскими властями, был амнистирован и из под стражи освобожден.

Отец Цуга Андрея проживает в селе Малый Березный Великоберезнянского округа, работает на железной дороге, имеет, кроме Андрея, ряд сыновей и дочерей, с которыми я не знаком.

Сам Цуга Андрей при венгерских оккупантах проживал в Венгрии, работал чиновником железнодорожного транспорта и на территорию Закарпатской Украины приезжал периодически. С освобождением частями Красной Армии Закарпатской Украины Цуга некоторое время служил в Народной Раде Закарпатской Украины чиновником торгового отдела. Примерно в феврале месяце 1945 года перешел на нелегальное положение и скрывался вместе с Бандусяком Дмитрием в г. Хуст на вышеуказанных конспиративных квартирах.

По работе в "Организации Украинских Националистов" Цуга известен под псевдонимом "Мур". В организации он занимал положение со времени венгерской оккупации краевого проводника "ОУН", а после изгнания оккупантов заместителя и войскового референта.

О принадлежности Цуга Андрея к "ОУН" я знаю потому, что с ним был связан по националистической работе.

Цуга Андрей, как руководящий работник Краевого провода "ОУН" Закарпатской Украины, во время венгерской оккупации неоднократно приезжал на территорию Закарпатской Украины, где вместе с Бандусяком Дмитрием участвовал в разрешении вопросов практической деятельности "ОУН".

Лично изучал военную литературу, издаваемую в Венгрии и Чехословакии, и готовил материалы для преподавания их на военных курсах, которые намечал организовать Бандусяк Дмитрий.

В отсутствии Бандусяка Дмитрия лично проводил совещания с членами "ОУН".

Другая практическая деятельность Цуги Андрея мне неизвестна.

Орос Михаил, примерно 25 лет, уроженец и житель с. Буштино Тячевского округа Закарпатской Украины, происходит из семьи служащего, холост, образование 7 классов гимназии, его отец проживает в с. Буштино имеет сына Георгия, который работает чиновником в Лесной промышленности в с. Буштино,

В 1941 году перед войной Венгрии с СССР за националистическую деятельность Орос венграми был интернирован и находился в венгерском лагере до марта месяца 1943 года, после ареста руководящего состава участников "ОУН" Закарпатской Украины он был привлечен к следствию, осужден гражданским судом, содержался в тюрьме в гор. Дебрецен и примерно в апреле месяце

1943 года венгерскими властями был амнистирован и из-под стражи освобожден.

Орос Михаил при венгерских оккупантах нигде не работал, был учащимся Хустской гимназии. После освобождения Закарпатской Украины частями Красной армии он некоторое время работал учителем в Тячевском округе, примерно в январе, феврале месяце 1945 года перешел на нелегальное положение и скрывался в квартире одной украинки, проживающей в гор. Хусте вблизи малой остановки поезда. В этом районе имеется 3-4 дома, расположенных на правой стороне железной дороги при движении в г. Хуст. Хозяйка квартиры, где скрывался Орос Михаил, – вдова, примерно 40 лет, имеет дочь 16 лет, сама занимается спекуляцией на базаре, в ее доме, кроме Ороса, проживали какие то ученики Хустской гимназии.

По работе в "Организации Украинских Националистов" Орос Михаил известен под псевдонимом "Данило". Во время венгерской оккупации Орос Михаил занимал в организации положение референта Краевого провода "ОУН" по юнацтву. После освобождения Красной армией Закарпатской Украины он был референтом пропаганды Краевого провода "ОУН".

Будучи референтом Краевого провода "ОУН" по юнацтву, Орос руководил всей националистической работой среди молодежи, занимался вербовкой молодежи в "Юнаки", часто разъезжал по территории Закарпатской Украины, давал указания по работе и устанавливал связь.Являясь референтом Краевого провода "ОУН" по пропоганде, Орос лично писал и размножал на пишущей машинке националистические листовки "Диалог", указания по работе станичным "ОУН", подбирал материалы и готовился к лекциям об истории "ОУН" на военных курсах, которые собирался организовать Бандусяк Дмитрий.

В апреле месяце 1945года по своей личной инициативе ходил в Галичину в с. Рафайлово Станиславской области к участнику "ОУН" "Гаю" с целью узнать, где находится Бандусяк Дмитрий.

Допрос прерван

Протокол с моих слов записан верно, мне прочитан вслух и на понятном для меня языке, в чем и расписуюсь. Габода

Допросили: нач. следотдела Державной Безпеки подполковник (підпис) Аксенов

Сотрудник следотдела ДБЗУ капитан (підпис) Токмачев

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 2379. – Арк.28. Копія. Машинопис.

№ 276

6 серпня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в націоналістичній діяльності Романчука В. Д.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Романчук Василия Дмитровича

от 6-го августа 1945 года гор. Киев

Допрос начат в 11 часов.

Вопрос – Где Вы жили и чем занимались до оккупации Закарпатской Украины венграми?

Ответ – До конца 1938 года я проживал в селах Ясиня и Богдан Раховского округа, работал учителем народной школы в этих селах.

В первых числах января 1939 года я поступил в полицию Хустского повита, где один месяц обучался практической работе при коменданте полиции майоре Зигмунде, а с начала февраля по 15-е марта 1939 года, после ухода с полиции Зигмунда, я был комендантом Хустинской* полиции.

В марте 1939 года, накануне оккупации территории Хустинского повита венграми, я бежал в Румынию.

Вопрос – Какой политический строй был в Хустинском повите во время Вашей работы в полиции?

Ответ – К этому времени большая часть Закарпатской Украины с Ужгородом, Мукачево и другими городами была уже оккупирована венграми. Небольшая часть территории с центром в гор. Хуста была введена в созданную немцами "новую Чехословацкую республику" на правах автономии.

Во главе этой "автономной Подкарпатской Руси" стояло правительство Волошина.

10–12-го марта 1939 года был созван сейм Подкарпатской Руси, который провозгласил "Самостоятельную Карпатскую Украину", но через 2-3 дня эта "самостийность" была утеряна, т. к. территорию, контролируемую волошинцами, оккупировали венгерские войска.

Вопрос – Какое Вы имели отношение к партии Волошина?

Ответ – Членом волошинской партии я не был, но полностью разделял ее программу, сводившуюся к борьбе за создание "Самостоятельной Карпатской Украины".

Вопрос – С какой целью и при каких обстоятельствах Вы поступили на службу в полицию Волошина?

Ответ – Поступая в полицию, я не преследовал никаких политических целей. В полицию я пошел потому, что я считал работу в ней легче учительской, а также из-за желания проживать в городе.

На службу я поступил совершенно добровольно при следующих обстоятельствах: в начале января 1939 года я случайно встретил своего знакомого учителя Штефуца Михаила, который сообщил мне, что ему волошинское правительство предлагает службу в полиции, но он, в связи с болезнью, не может принять это предложение.

---

* Читати Хустської.

Тогда же Штефуца посоветовал мне обратиться к директору полиции Билей Юрию и предложить ему свои услуги.

Через 2-3 дня я поехал к Хусту, где посетил Биллей, и выразил ему свое желание служить в полиции. Он удовлетворил мою просьбу и направил меня в распоряжение коменданта полиции майора Зигмунда.

Вопрос – На какие территории распространялась деятельность хустинской полиции?

Ответ – Это был центральный орган полиции при правительстве Волошина, распространявший свою деятельность на территорию всей "Самостийной Карпатской Украины".

Вопрос – Как организационно была построена полиция Волошина и что входило в ее функции?

Ответ – Во главе всей полиции стоял директор. В полиции было два совершенно независимые друг от друга органы: тайная политическая полиция и униформенная полиция.

Во главе тайной полиции был шеф доктор Пановский.

Политическая полиция вела паспортное дело и наблюдала за государственной безопасностью, проверяла политическое лицо граждан, боролась против политических преступлений и преступников.

Кроме этого существовала пограничная полиция, состоявшая на бюджете вверенной мне полиции, но на время войны она была предана в подчинение министерства обороны.

Также существовала жандармерия, находившаяся в подчинении министерства внутренних дел.

Вопрос – В силу каких причин Вы – человек, совершенно не знающий полицейской службы, были назначены на такой высокий пост?

Ответ – Волошинцы, как известно являются украинскими националистами. Они желали, чтобы руководящие должности во всех органах власти заполнялись только украинцами. Среди полицейских офицеров, находившихся тогда на территории, контролируемой волошинцами, не было ни одного украинца. Поэтому меня как бывшего офицера чехословацкой армии – украинца и назначили на должность коменданта полиции.

Вопрос – Расскажите о своей практической работе в должности коменданта полиции и о работе подчиненного Вам полицейского аппарата.

Ответ – Подчиненный мне аппарат полиции нес охрану правительственных зданий и других важных государственных объектов, нес дежурство на улицах гор. Хуста, где поддерживал общественный порядок и регулировал уличным движением.

Кроме этого, подчиненные мне полицейские систематически использовались как вспомогательная сила для производства арестов и обысков политической полицией.

Будучи комендантом, я руководил всей этой деятельностью полиции.

Вопрос – Какую категорию лиц по политическим мотивам Вы подвергали арестам?

Ответ – Арестам подвергались лица, проводившие провенгерскую пропаганду и другую деятельность в пользу Венгрии. Персонально из этих лиц никого не помню.

Вопрос – Какое было отношение волошинских карательных органов к коммунистам Закарпатской Украины.

Ответ – Коммунистическая партия Закарпатской Украины в тот период на территории, контролируемой волошинцами, работала легально и преследованиям не подвергалась.

Вопрос – Расскажите о составе негласного аппарата подчиненной Вам полиции и о его деятельности.

Ответ – В униформенной полиции никакого негласного аппарата не было, агентурной работой мы не занимались.

Допрос прерван в 16 ч. 45 минут.

Протокол записан с моих слов верно, мною прочитан, в чем и расписываюсь: (підпис) Романчук.
Допросил: Зам. Нач. отд. Следчасти НКГБ УССР (підпис) капитан Клименко.

ГДА СБ України. – Ф. 6. – Спр. 75837фп. – Арк. 15–23. Оригінал. Рукопис.

№ 277

6–7 серпня 1945 р. – Протокол допиту Данищука І. В., звинуваченого в причетності до ОУН

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Данищука Ивана Васильевича

6–7 августа 1945 года гор. Киев

Данищук И. В., 1896 года рождения, уроженец села Переров Коломыйского района Станиславской области, украинец, гр-н СССР, б/п, из крестьян, с высшим образованием, женат, с 1939 г. по 1941 г. работал инспектором гороно в гор. Коломыя, на этой же работе после Отечественной войны, не судим.

Допрос начат в 10 час. 30 мин.

Вопрос – Вы арестованы как активный участник антисоветской организации украинских националистов. Намерены ли вы рассказать следствию о проводимой Вами антисоветской националистической деятельности?

Ответ – Я уже рассказывал органам Государственной безопасности, что с 1941 г. по день задержания меня, я являлся участником ОУН и в период оккупации Украины немецко-фашистскими

захватчиками, в работе организации принимал активное участие, являлся руководящим работником украинского окружного комитета в г. Коломыя.

Вопрос – Вы скрываете свою антисоветскую националистическую деятельность в прошлом, следствию известно, что в националистическом движении Вы принимали участие еще задолго до германо-советской войны, почему Вы скрываете об этом?

Ответ – Да, это так. Я действительно намеревался скрыть от следствия свою деятельность в ОУН, но сейчас я вижу, что это мне не удастся, потому я буду подробно и правдиво рассказывать следствию о всей проводимой мною антисоветской националистической деятельности.

(...) В 1937–1938 гг. моя поездка в Америку не состоялась, т. к. я не успел оформить документы на выезд, а к тому времени в 1938 году произошли события в Закарпатской Украине /захват Закарпатской Украины мадярами/. Эти события потребовали усиления националистической работы в Закарпатской Украине, куда по решению Центрального провода ОУН я и был направлен.

Вопрос – Какую работу вы выполняли в Закарпатской Украине по линии ОУН?

Ответ – В связи с событиями в Чехословакии в 1938 году /раздел Чехословакии с вмешательством Германии/, в Закарпатскую Украину были направлены по линии ОУН целый ряд работников, в том числе: Сулятицкий Степан, Шухевич, Росоха, Гренджа-Донской, Федак, я и другие члены Центрального провода.

Находясь на территории Закарпатской Украины, я являлся членом краевого провода ОУН, в котором возглавлял отдел пропаганды и агитации, одновременно выполнял обязанности главного редактора националистической газеты "Нация", которая издавалась в гор. Рахов.

Вопрос – Сколько времени Вы находились в Закарпатской Украине?

Ответ – В Закарпатской Украине я находился с декабря 1938 г. по март 1939 г. На протяжении этого времени я являлся руководителем отдела пропаганды и агитации краевого провода ОУН и редактором газеты "Нация".

Вопрос – Какую работу Вы выполняли после марта 1939 года?

Ответ – В марте 1939 года, в связи с захватом Закарпатской Украины мадярами, я, как и все другие националисты, перешел на нелегальное положение, так как со стороны мадяр националисты подвергались массовым арестам.

При переходе границы Румынии я был задержан и передан мадярам, которыми заключен в концлагерь в г. Герегсалаж. В этом лагере я находился непродолжительное время, так как 27 апреля, как уроженец и житель Галичины, был передан в распоряжение польских властей.

Вопрос – Поляками вы были освобождены?

Ответ – Нет, поляками я был заключен в концлагерь Березо-Картузка, где содержался до освобождения территории Западной Украины частями Красной Армии.

В связи с освобождением Западной Украины частями Красной Армии, в сентябре 1939 года я был освобожден из лагеря, после чего остался проживать на освобожденной советскими войсками территории...

Вопрос – С 1939 года до начала войны Германии с Советским Союзом Вы проживали на территории Галиции?

Ответ – Да, с 1939 года до войны Германии с Советским Союзом я проживал в гор. Коломыя и работал в советских учреждениях.

На освобожденной частями Красной Армии территории я остался потому, что в гор. Коломыя оставалась на жительство моя семья. Кроме этого, до прихода частей Красной Армии я находился в лагере Березо-Картузка, откуда был освобожден только с приходом Красной Армии.

Вопрос – В 1939 году Вы получали задание по линии ОУН?

Ответ – Нет, никаких заданий по работе ОУН ни от кого я не получал. Не получал я их потому, что находясь в заключении, я не имел связи с кем-либо из руководящих работников Центрального провода. Кроме этого, в связи с создавшейся военной обстановкой, таких заданий мне вручать никто не мог.

Вопрос – Какую работу по линии ОУН Вы проводили, находясь на освобожденной частями Красной Армии территории?

Ответ – До 1941 года через одного из активных членов организации украинских националистов Королюка, который работал в комиссии по отправке немецко-подданных из Буковины в Германию и находился в гор. Черновицы, я установил связь с Центральным проводом ОУН, от которого в январе 1941 года через этого же Королюка получил указание провода ОУН. Все документы на выезд мне должен был оформить Королюк и под видом германско-подданного я должен был выехать в Германию. Для этой цели необходимо было переехать в Черновицы по месту работы комиссии.

Вопрос – Указание Центрального провода Вы выполнили?

Ответ – На предложение Центрального провода я ответил, что в выезде в Германию нет необходимости, так как я больше смогу принести пользы для организации, работая на советской территории.

Вопрос – Как на это посмотрел Центральный провод?

Ответ – Центральный провод одобрил мое предложение и разрешил мне остаться в Коломыи. Причем Центральный провод предупредил меня, чтобы я до особого указания не проводил никакой

работы, так как я намечен для пользования на руководящей работе в Краевом проводе ОУН (...)

Допросил ст. следователь следчасти НКГБ УССР капитан Лимарченко
Верно: зам. нач. следотдела 2-Н УМГБ ЗО майор (підпис) Семаков

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509-С. – Арк. 289, 309–310, 315–316. Копія. Машинопис.

№ 278

9 серпня 1945 р. – Постанова слідчого Головного управління контррозвідки "Смерш" про припинення кримінальної справи на президента Карпатської України Августина Волошина у зв'язку з його смертю

Утверждаю
Нач. Следотдела Гл. Упр. Контрразведки
"Смерш" генерал-майор (підпис) Леонов
9 августа 1945 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(о прекращении дела)

Гор. Москва, августа 9 дня 1945 года

Я, следователь следотдела Управления "Смерш" майор Вайндорф, рассмотрев материалы следственного дела № 1244 по обвинению Волошина Августина Ивановича, 1874 года рождения, уроженца села Келечин Закарпатской Украины, украинца, с высшим образованием, проживал в г. Прага, улица Подлипками, 12, в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 58-4 и 58-11 РСФСР, –

нашел:

Волошин А. И. 5 июня 1945 года был арестован Главным управленим "Смерш" за враждебную деятельность против Советского Союза.

19 июля 1945 года Волошин, находясь в Бутырской тюрьме, умер от паралича сердца, о чем имеется акт и сообщение начальника Бутырской тюрмы.

Руководствуясь ст.. 4 п. 1 УПК РСФСР, -

Постановил:

дело № 1244 за смертью обвиняемого Волошина Августина Івановича в уголовном порядке прекратить и сдать на хранение в архив.

Следователь следотдела Главного управления "Смерш" майор (підпис) Вайндорф
Согласен: нач. Отд. следотдела Главного управления "Смерш" підполковник (підпис) Кулешов

ГДА СБУ в Закарпатській області. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 114. Копія. Машинопис.

№ 279

24 серпня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в націоналістичній діяльності Романчука В.Д.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Романчук Василия Дмитровича

от 24 августа 1945 года гор. Киев

Допрос начат в 12 часов

Вопрос – На предыдущих допросах Вы скрыли от следствия о своем участии в т.н. "Карпатской Сечи". Расскажите правдиво об этом.

Ответ – С октября 1938 года до января 1939 года я действительно был офицером "Карпатской сечи", занимал должность инструктора Сечи в Ясини.

Вопрос – Когда и кем была создана "Карпатская сеч", какие задания она имела?

Ответ – "Карпатская сеч" была создана в октябре 1938 года по распоряжению военного министра чехословацкого правительства – генерала Сирового.

Сеч представляла из себя народную вооруженную силу, в задачи которой входили оборона территории "Карпатской Украины" от нашествия венгров.

Вопрос – Как организационно была построена "Карпатская сеч", какие внутренние порядки в ней были?

Ответ – Во главе "Карпатской сечи" стоял главный комендант сечи Климпуш Дмитрий.

При нем была главная канцелярия, которая являлась своеобразным главным штабом сечи.

Начальником канцелярии был подпоручик Чорный.

Главный комендант и его канцелярия дислоцировались в гор. Хусте.

Вся сеч делилась на коши, которые дислоцировались в разных районах Закарпатья.

Во главе их стояли кошевые.

Я хорошо знаю Ясинский кош, во главе которого с начала организации сечи стоял Климпуш, выполнявший одновременно обязанности главного коменданта сечи.

Низшим ступенем после кошов были т. н. курени, которые в свою очередь делились на "виддили".

Никакого устава сеч не имела.

Все сечовики жили по домам, но один раз в неделю собирались по "виддилам" для прохождения боевой подготовки.

Я лично руководил боевой подготовкою сечи в Ясенях с октября 1938 по январь 1939 года.

Вопрос – С каких элементов складывалась боевая подготовка сечи?

Ответ – Я вел только строевую подготовку. Никаких других видов боевой подготовки сечи в Ясенях во время моей работы там не было.

Вопрос – Почему Вы скрываете о политической работе в сечи?

Ответ – Никакой политической работы в сечи не велось.

Вопрос – Это неправда. В сечи велась широкая антисоветская пропаганда с целью воспитания сичевиков в духе вражды к Советскому Союзу.

Рассказывайте об этом.

Ответ – Об антисоветской пропаганде и воспитании в сечи мне ничего не известно.

Вопрос – Какая политическая организация руководила деятельностью "Карпатской сечи"?

Ответ – Деятельностью сечи руководила волошинская христианская партия и "Украинское национальное объединение".

Вопрос – Какое имела отношение к сечи организация украинских националистов?

Ответ – Мне ничего не известно о существовании этой организации в Закарпатье.

Вопрос – Когда было создано "УНО" в Закарпатье?

Ответ – "УНО" было создано примерно в сентябре 1938 года.

Вопрос – Какое имела вооружение "Карпатская сечь"?

Ответ – Когда я руководил строевой подготовкой сечи в Ясенях, никакого вооружения сичевики не имели.

Позже, уже когда я работал в полиции, сичевики были вооружены чехословацкими винтовками.

Вопрос – Каким образом приобретала вооружение сеч?

Ответ – Все вооружение для сечи представила чехословацкая жандармерия.

Вопрос – Расскажите об участии сечи в боях?

Ответ – "Карпатская сеч" вела незначительные бои против венгерской армии, оккупировавшей территорию Закарпатской Украины.

Эти бои не носили общеорганизованного порядка.

Сеч была незначительной военной силой и ее очень быстро опрокинули венгры.

Вопрос – При каких обстоятельствах Вы поступили на службу в "Карпатскую сеч"?

Ответ – Я как офицер чехословацкой армии получил приказ Клемпуша, которым последний обязывал меня занять должность

инструктора сечи в Ясинях. Во исполнение этого приказа я приступил к службе в сечи.

Вопрос – Кто такой Климпуш и что Вам известно о его антисоветской деятельности?

Ответ – Климпуш Дмитрий, примерно 45-ти лет, уроженец и житель с. Ясиня, имеет 7-ми летнее образование, до нынешней войны был владельцем лесопильного завода в Ясенях. Являлся главным комендантом сечи до конца ее существования.

Где он находится в настоящее время, мне неизвестно.

О его антисоветской деятельности я ничего не знаю.

Также не знаю к каким политическим партиям он принадлежал.

Вопрос – Назовите всех известных Вам офицеров и активных офицеров и активных участников "Карпатской сечи".

Ответ – Как я показал ранее, начальником главной канцелярии был Черный, примерно 30-ти лет, среднего роста, брюнет, быстрый в движении.

Никаких других данных о нем мне неизвестно.

2. Росоха Степан, около 30-ти лет, уроженец села Драгово Хустского округа. Выполнял обязанности какого-то референта главной канцелярии сечи. Одновременно работал в министерстве школ. Последнее время проживал в Праге, имел там свое украинское издательство.

3. Рогач, около 30-ти лет, работал личным секретарем премьер-министра Волошина, а также был каким-то референтом главной канцелярии сечи.

Уже будучи в Праге, я слыхал, что он убит немцами.

Больше о нем мне ничего неизвестно.

4. Штефуца Михаил, около 30-ти лет, уроженец и житель гор. Рахова, по специальности учитель. Являлся инструктором сечи в Рахове.

Где он находится в настоящее время мне неизвестно.

Вопрос – Расскажите о деятельности сечи после освобождения Закарпатской Украины Красной Армией.

Ответ – Как я показывал ранее, сеч была разгромлена венграми. Почти все ее участники убежали на территорию Галиции после воссоединения ее с Советской Украиной. Возобновляла ли после этого свою деятельность сеч мне неизвестно, т.к. я проживал в Праге и никакой связи с участниками сечи не имел.

Знаю, что многие сичевики позже служили в Красной Армии и в Чехословацком корпусе, сформированном на территории СССР.

Допрос прерван в 16 часов.

Протокол записан с моих слов верно, мною лично прочитан, в чем и расписываюсь: (підпис) Романчук.

Допросил: Зам. нач. отд. Следчасти НКГБ УССР (підпис) капитан Клименко.

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75837 фп. – Арк. 38–47. Оригінал. Рукопис.

№ 280

30 серпня 1945 р. – Протокол додаткового допиту полковника армії УНР в еміграції Камінського Е. Д.

ПРОТОКОЛ

дополнительного допроса обв.

Каминского Эпифания Даниловича

30 августа 1945 года

Допрос начат в 10.00

Допрос окончен в 16.00

Вопрос – Вы выезжали в Закарпатскую Украину?

Ответ – В Закарпатскую Украину я ездил из Праги в 1935–1938 годах.

Вопрос – Цели поездок?

Ответ – Летом 1935 года я ездил для изучения экономического положения Закарпатской Украины. Для того, чтобы найти соответственную возможность для заработка, одновременно интересовался политическими настроениями населения.

В последующие годы, т.е. в 1936,1938 и 1937 годах мои поездки были связаны с тем, что я занимался торговлей: в Закарпатской Украине скупал у населения фрукты и перепродавал их в Праге в компании с Людвигом Гут (чехом).

Вопрос – Какую политическую работу Вы проводили в Закарпатской Украине?

Ответ – Во время моих поездок в Закарпатскую Украину я политической деятельностью не занимался, так как боялся репрессий со стороны чехословацких властей.

Вопрос – У вас изъято письмо от Степана Клочурак. Дайте показания по существу этого?

Ответ – В 1938 году чехословацким парламентом был издан Закон об автономии Закарпатской Украины. А в начале марта 1939 года, в связи с обострением отношений с Венгрией, было разрешено организовать министерство национальной обороны. Министром был назначен Степан Клочурак. В том же марте месяце профессором Митюк по согласованию с Клочураком был написан документ (копия этого документа изъята у меня) о назначении меня на должность шефа Президиума министерства. В нем, кроме назначения, указывалось о том, чтобы я составил проект организации министерства национальной обороны в такой плоскости, чтобы он без больших изменений отвечал требованиям организации вооруженных сил для великой Украинской державы.

Практически в должности шефа президиума министерства я не работал и вышеуказанных проектов не составлял в виду того, что

через несколько дней, в марте 1939 года, Чехословакия была оккупирована немецкими войсками.

(...)

Протокол допроса мною прочитан, с моих слов записано правильно.
(підпис) Э. Каминский.
Допросил: Зам. нач. след. отд. упр. СМЕРШ
7 гв. Армии гвардии капитан (підпис нерозбірливий)

ГДА СБУ. – Ф. 6. – 74946 фп. – Т. 2. – Арк. 88–91. Оригінал. Рукопис.

№ 281

4 вересня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в націоналістичній діяльності Романчука В. Д.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
обвиняемого Романчук Василия Дмитровича

от 4 сентября 1945 года гор. Киев

Допрос начат в 12 часов

Вопрос – Покажите о структуре и деятельности волошинской политической полиции?

Ответ – Как я показывал на предыдущих допросах, во главе всей волошинской полиции стоял директор Билей Юрий.

Ему была подчинена политическая и униформенная полиция.

Шефом политической полиции был капитан Пановский.

Структура политической полиции мне хорошо неизвестна, однако знаю, что там было два отдела: паспортный и уголовный. Последний так и назывался "Уголовная полиция".

Паспортный отдел выдавал паспорта и разрешения на выезд за границу, а также на въезд из-за границы.

Уголовный отдел вел борьбу со всеми преступлениями, в том числе и политическими.

В этом отделе велось следствие по делам различных преступников.

Конкретные факты деятельности политической полиции мне неизвестны.

Вопрос – На предыдущих допросах Вы показывали, что униформированная полиция контактировала свою роботу с политической. В чем конкретно выражался этот контакт?

Ответ – Униформированная полиция была как-бы вспомогательным силой при политической полиции.

Во всех случаях, когда политическая полиция проводила облавы, аресты или обыски, ей придавалось необходимое число полицейских униформенной полиции для оказания нужной помощи.

Вопрос – Как много было произведено арестов по политическим мотивам волошиновской полицией, какая категория лиц подвергалась арестам?

Ответ – Арестам подвергались главным образом лица, проводившие работу в пользу венгров, переходившие нелегально границу с территории, оккупированной венграми.

Арестов было очень незначительное количество.

Вопрос – Почему Вы скрываете о деятельности полиции, направленной против коммунистов и их сторонников?

Ответ – Я уже показывал на предыдущих допросах, коммунисты сотрудничали с волошиновским правительством и никаким репрессиям не подвергались.

Вопрос – Вы говорите неправду. Известно, что волошинцы являются злейшими врагами коммунистической идеологии и революционной практики, проводимой коммунистической партией.

Ответ – Я утверждаю, что в момент существования правительства Волошина в Закарпатской Украине, местная коммунистическая партия сотрудничала с этим правительством. Коммунистическая партия работала совершенно легально.

Вопрос – Назовите всех известных Вам активных деятелей волошиновской партии и правительства "Карпатской Украины".

Ответ – Из волошиновского правительства я персонально знал только Клочурака Степана, являвшегося военным министром после провозглашения "Самостоятельности Карпатской Украины". Раньше он был министром железнодорожного транспорта и почты.

Клочурак является моим дальним родственником. Он оказал мне содействие при поступлении в полицию.

Из документов помню: генерал Прхала одно время являлся министром железнодорожного транспорта, почты и внутренних дел.

Ревай Юлиан был министром внутренних дел.

Перевузник – министром юстиции (справедливости).

Долынай – министром здравоохранения.

Персонально этих лиц я не знаю.

Дополняю, что персонально я еще знал министра школ Штефана Августина.

Других руководящих деятелей волошиновского правительства я не знаю.

Вопрос – Покажите об антисоветской деятельности перечисленных здесь "министров"?

Ответ – О их деятельности против Советского Союза мне ничего неизвестно.

Вопрос – Где в настоящее время находится Волошин и перечисленные Вами "министры"?

Ответ – Волошин и все министры находились в г. Праге после освобождения ее Красной Армией от немцев.

Один только Штефан убежал куда-то в Баварию, еще до прихода Красной Армии в Прагу.

Допрос окончен в 16 часов.

Протокол записан с моих слов верно, мною прочитан, в чем и расписываюсь: (підпис) Романчук.

Допросил: Зам. Нач. отд. Следчасти НКГБ УССР (підпис) капитан Клименко

ГДА СБ України. – Ф. 6. – Спр. 75837 фп. – Арк. 48–54. Оригінал. Рукопис.

№ 282

5 вересня 1945 р. – Витяг з протоколу допиту Качуровського І. Д., звинуваченого за участь в діяльності ОУН

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Качуровского Ивана Дмитриевича

от 5 сентября 1945 года

Допрос начат в 20.00 ч.

Вопрос – Расскажите вашу автобиографию и трудовую деятельность?

Ответ – Я, Качуровский Иван Дмитриевич, родился 8 марта 1924 года в семье крестьянина-середняка. Место рождения моего села Старое Давыдково Мукачевского округа Закарпатской Украины. Когда мне исполнилось шесть лет, я пошел учиться в народную школу, где в 1938 году окончил восемь классов. По окончании народной школы я вместе со своими родителями занимался сельским хозяйством до момента моего ареста органами державной безпеки, т. е. по 3 августа 1945 года.

Вопрос – В период мадярской оккупации вы подвергались репрессиям?

Ответ – Нет, проживая на территории Закарпатской Украины, оккупированной мадярами, я репрессиям не подвергался.

Вопрос – Вы лжете. За что вы были судимы мадярским военным судом?

Ответ – Я говорю правду. Мадярским военным судом я судим не был. Повторяю, что никаким репрессиям со стороны немецко-мадярских карательных органов я не подвергался.

Вопрос – А кто подвергался аресту из членов вашей семьи?

Ответ – Проживая на территории Закарпатской Украины в период немецко-венгерской оккупации из членов нашей семьи аресту никто не подвергался.

Вопрос – А ваша сестра Качуровская Анна за что была арестована мадярскими карательными органами?

Ответ – Моя сестра Качуровская Анна аресту не подвергалась.

Вопрос – Уточните, когда, где, кем и при каких обстоятельствах вы были вовлечены в состав Организации Украинских Националистов?

Ответ – В состав Организации Украинских Националистов я был вовлечен 29 июля 1945 года в своем доме Бандусяк Дмитрием при следующих обстоятельствах. Примерно около двух часов дня 29 июля сего года меня пригласила моя сестра Качуровская Анна зайти в комнату нашего дома. Когда я вошел в комнату, то в комнате находились Бандусяк Дмитрий и моя сестра Качуровская Анна. Родителей же моих в это время дома не было. Будучи втроем, Бандусяк Дмитрий стал рассказывать о том, что существует Организация Украинских Националистов, которая борется за создание самостоятельного украинского государства, что в состав самостоятельной Украины должны войти Советская Украина, Галиция и Закарпатская Украина. Здесь-же Бандусяк Дмитрий предложил мне прочитать брошюру националистического содержания под заглавием "Наша Правда", которую он оставил моей сестре Анне, однако я этой брошюры прочитать не успел, потому что не было времени.

Тут же Бандусяк Дмитрий и моя сестра Качуровская Анна сказали мне, чтобы я выполнял все их поручения, которые они мне будут давать, и заявили о том, чтобы я никому не рассказывал о существе происходившего между нами разговора.

Я ответил своим согласием, пообещал выполнять их поручения в свободное от работы время и никогда никому не рассказывать о содержании беседы с Бандусяк Дмитрием и сестрой.

При выше изложенных мною обстоятельствах я и был вовлечен в состав Организации Украинских Националистов.

Вопрос – Ваша кличка, как участника ОУН?

Ответ – Являясь участником ОУН, я клички не имел.

Вопрос – Вы лжете. Отвечайте правдиво, какую вам дал кличку Габода, который посещал вас?

Ответ – Я говорю правду. Будучи участником Организации Украинских Националистов, я клички не имел. Габода Михаил, а также Бандусяк Дмитрий в отношении клички мне ничего не говорили.

Вопрос – Ваше место в Организации Украинских Националистов?

Ответ – В Организации Украинских Националистов я был связником, потому что я неоднократно выполнял поручения Бандусяка Дмитрия только лишь на связи с другими участниками ОУН, о чем я рассказал следствию на прошлых допросах.

Вопрос – Что вас побудило вступить в Организацию Украинских Националистов?

Ответ – Я попал под влияние своей сестры Анны, которая грамотнее меня, а поэтому в то время я поверил, что будет самосто-

ятельная Украина и изъявил свое согласие помогать в этом Бандусяку Дмитрию и Анне. (...)

Вопрос – Вашему отцу было известно о том, что вы и ваша сестра состоите в Организации Украинских Националистов?

Ответ – Я лично не говорил своему отцу о том, что я и моя сестра Анна состоим в Организации Украинских Националистов, а также и отец мне о ОУН никогда ничего не рассказывал, а поэтому я не знаю, было ли ему известно и о нашей принадлежности к ОУН.

Вопрос – Вы националистическую литературу читали?

Ответ – Нет, националистической литературы я никакой не читал.

Вопрос – Вы подтверждаете данные вами показания на прошлых допросах?

Ответ – Данные мною показания следствия я полностью подтверждаю.

Допрос окончен в 1 ч.40 м. 6.9.45 года.

Протокол допроса с моих слов записан правильно, мною лично прочитан, в чем и расписываюсь (підпис) Качуровский Иван

Допросил: Ст. следователь след. Отдела УДБ ЗУ лейтенант (підпис) Федоров

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 171-С. – Т. 2. – Арк. 45–52. Оригінал. Рукопис.

№ 283

6 вересня 1945 р. – Протокол допиту керівника Руської національно-автономної партії (РНАП) Фенцика С. А.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

6.IX.1945 г. Я, ст. следователь упр "Смерш" Прикарпатского военного округа, капитан Марченко, допросил сего числа обвиняемого Фенцика Стефана Андреевича

Допрос начат в 11 часов 30 минут

Вопрос – По каким вопросам с вами беседовал Имреди, когда вы были у него на приеме в 1938 г.?

Ответ – Беседуя со мной, Имреди интересовался теми же вопросами, которых еще в Праге касался Патаки, одновременно с этим спросил, согласен ли я сотрудничать с венгерскими властями, на что мною был дан утвердительный ответ. В то время население Закарпатской Украины было резко настроено против венгров, не желало согласиться с решением Венского арбитража об оккупации Венгрией закарпато-украинской территории, а многие прямо высказывались за присоединение к Советской России.

Поэтому Имреди поставил передо мной задачу вести борьбу за изменение общественного мнения, доказывать экономическую,

политическую и этнографическую связь населения Закарпатской Украины с венграми и таким образом помогать Венгрии в осуществлении ее агрессивных планов. Чтобы население лояльно относилось к венгерскому правительству, нужно широко распространять заявление последнего о его намерениях предоставить Закарпатской Украине национальную автономию. Вместе с этим вести антисоветскую пропаганду, воспитывать в сознании населения ненависть к Советскому Союзу.

Для достижения этих целей Имреди предложил использовать издаваемую мною газету "Карпато-русский голос", являвшуюся печатным органом Русской национально-автономной партии, выделяв мне субсидии для газеты в сумме 2.400 пенгов ежемесячно.

Тогда же Имреди подтвердил обещание Патаки о предоставлении мне депутатского мандата и профессорской пенсии. На этих условиях я согласился сотрудничать с венгерским правительством и 1 декабря 1938 г. меня ввели в состав венгерского парламента (без выборов).

Вопрос – Сколько времени вы были в составе венгерского парламента?

Ответ – В составе венгерского парламента как депутат от Закарпатской Украины я был вплоть до капитуляции Венгрии.

Правда, после прихода к власти Салаши я сделал заявление о выходе из парламента, поскольку приближались войска Красной Армии и обстановка для меня была неблагоприятной, однако никакого ответа на мое заявление не последовало.

Вопрос – Что практически вами было сделано в соответствии с заданиями Имреди и других представителей венгерского правительства?

Ответ – Своей практической деятельностью я оказывал венгерскому правительству помощь в оккупации Закарпатской Украины.

10 ноября 1938 г. венгры оккупировали часть закарпато-украинской территории с городами –Ужгород, Мукачево, Севлюш,* Берегово, а на остальной части территории Закарпатской Украины власть была в руках "правительства" Волошина. Венгры готовились к оккупации всей Закарпатской Украины и в этот период времени мною проводилась довольно активная деятельность.

В течение четырех месяцев, т. е. к концу первой половины марта 1939 г. в различных обществах городов: Ужгород, Мукачево, Мишкольц, Серенче, Шарошпоток, Будапешт и др., а также по радио я прочитал около 60 лекций, в которых доказывал "научно" необходимость присоединения Закарпатской Украины к Венгрии, одновременно призывал население Закарпатской Украины к сотрудничеству с венграми. В этом направлении работала моя газе-

* Севлюш (нині Виноградово) не був окупований.

та "Карпато-русский голос". Через газету я проводил антисоветскую пропаганду, помещая клеветнические статьи, поступившие из Будапешта от Ильковича, который являлся доверенным лицом премьер-министра Имреди. Кроме того, печатались статьи белоэмигрантов Федорова и Левицкого, работавших в редакции "Карпато-русского голоса".

Население оккупированной территории Закарпаткой Украины недоброжелательно относилось к венграм и усиливало симпатии к Советской России, в связи с чем в отношении местных граждан венгры начали применять репрессивные меры в массовом порядке.

Многих арестовывали и предавали суду или увольняли с работы. Например, были случаи, когда венгерскими властями арестовывались местные граждане за то, что пели даже такие песни, как "Сердце" из советского кинофильма "Веселые ребята".

Наряду с применением венграми репрессивных мер моя газета возводила клевету на советское государство и его руководителей, с расчетом на то, чтобы пресечь советофильские настроения. Таким образом в то время венгерское правительство, белоэмигранты и газета "Карпато-русский голос" представляли собой единую силу, направленную против Советского Союза.

В 1943 году на территории Закарпатской Украины начали активно действовать партизанские отряды, диверсионные и разведывательные группы, сбрасываемые с самолетов советским командованием. Партизанское движение широко поддерживалось местным населением и поэтому венгры еще больше начали применять репрессии, а моя газета по-прежнему вела антисоветскую пропаганду, призывала население к содружеству с венграми.

Венгерское правительство, начиная с ноября 1938 г., занималось обманом, обещая предоставить Закарпатской Украине национальную автономию. Вывешивались плакаты с портретами Хорти, где говорилось об автономии, но через несколько месяцев венгерские оккупационные власти их начали снимать. Некоторые местные граждане прятали такие плакаты, а затем, высказывая требования о предоставлении национальной автономии, ссылались на плакаты. Таких лиц венгры подвергали репрессиям. Жандармерия и полиция производили обыски и, обнаружив у кого-либо плакаты, арестовывали и избивали таких граждан. Русский язык был запрещен, различные культурные общества русского направления распущены, даже было закрыто возглавляемое мною общество им. Духновича. Из всего этого было ясно, что венгры ведут политику обмана и осуществить предоставление автономии намерений не имеют, хотя представители венгерского правительства продолжали выступать с прежними заявлениями по этому вопросу.

В 1943 г. венгерское правительство запретило в газете или в своих выступлениях употреблять слово "автономия", что мною выполнялось.

Вопрос – Что побудило вас встать на путь антисоветской деятельности?

Ответ – Как уже мною было показано ранее, я стремился занять правящее положение в Закарпатской Украине, и это побудило меня пойти на выслугу к венгерскому правительству, полагая, что национальная автономия будет предоставлена, о чем мне заявил лично Имреди в ноябре 1938 г. В связи с этим я выполнял все, что мне предлагали венгерские правящие круги. Будучи националистом по своим убеждениям и противником марксизма, я легко согласился вести антисоветскую пропаганду.

В дальнейшем, убедившись в том, что венгры не имеют намерения осуществлять свои обещания, я не решался портить связь с венгерскими властями и прекращать сотрудничество с ними, боясь лишиться депутатского мандата. В этом отношении я руководствовался личными интересами.

Допрос окончен в 24.00 (с перерывом от 17.00 до 20.00).

(підпис) Фенцик
(підпис) Марченко

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 329. – Арк. 90–94.Оригінал. Машинопис.

№ 284

9 вересня 1945. – Акт про виявлення особистого архіву керівника партії РНАП Фенцика С. А. і передачу його в УНКГБ Закарпатської України

АКТ

гор. Ужгород 9 сентября 1945 года

Мы, нижеподписавшиеся сотрудники УНКГБ по Закарпатской Украине, оперуполномоченный 10 отдела УНКГБ по ЗУ лейтенант Обухов и мл. урядовец того же отделения Козарь, составили настоящий акт в нижеследующем:

5 сентября 1945 года оперуполномоченным 10 отделения 2 отдела лейтенантом Обуховым в типографии "Лама" по ул. Русская, № 11, гор. Ужгорода был обнаружен личный архив, принадлежащий доктору С. А. Фенцику, который владельцем типографии был привезен из дома бывш. Общества им. А. Духновича, ул. Русская, д. 17, после бегства, в связи с вступлением Красной армии в г. Ужгород сотрудников центрального секретариата "РНАП" и редакции газеты "Карпато-Русский Голос", помещавшихся в этом доме.

Данный архив в количестве 2 мешков разных бумаг, как то: газет, журналов, личной переписки и др. был изъят и доставлен в УНКГБ по Закарпатской Украине для разборки.

В чем и составлен настоящий акт.

Оперуполномоченный 10 ОТД 2 отдела УНКГБ ЗУ лейтенант (підпис) Обухов
Мл. урядовец 10 отд. 2 отдела УНКГБ по Закарпатской Украине (підпис) Козар

13.IX. 1945 года.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 329. – Арк. 141. Оригінал. Рукопис.

№ 285

12 вересня 1945 р. – Протокол допиту Галаган М.М.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого Галаган Николая Михайловича

12 сентября 1945 года гор. Киев

Допрос начат в 10 ч.

Вопрос – Почему Вы выезжали в Закарпатскую Украину, сколько времени там находились и чем занимались?

Ответ – В июле 1938 года по личному желанию я вышел из состава членов Комитета "Украинской Громады".

На съезде этой организации мною было издано заявление с просьбой — освободить меня от работы председателя Комитета. Моя просьба была удовлетворена и вместо меня, на том же съезде, был избран председателем Комитета – Буковский Кирилл. Последний работал председателем до объединения "Украинской Громады" с УНО.

В октябре 1938 года Чехословацким правительством Закарпатская Украина была объявлена автономной областью с центром в городе Хуст. Я по личному желанию в ноябре 1938 года выехал в город Хуст, с целью устроиться там преподавателем Украинской гимназии.

По приезде в город Хуст министром народного просвещения - Августином Штефаном я был назначен преподавателем Украинской гимназии.

Председатель правления, существовавшей в Закарпатской Украине, организации УНО – Ревай возбудил ходатайство о выселении меня из Закарпатской Украины, но чем это было вызвано я не знаю.

Поэтому на встречу директор полиции Закарпатской Украины – Билей вызвал меня и передал, что вопрос, о выселении меня из города Хуст, после переговоров с главой правительства автоном-

ной области Волошиным урегулирован и я могу оставаться на работе в Украинской гимназии.

В марте 1939 года Венгерские войска оккупировали всю территорию Закарпатской Украины, в том числе и город Хуст.

В это время я, как и многие другие, пытался через Румынию выехать в Чехословакию, следуя к румынской границе в городе Тячев местными жителями – венграми я был задержан и заключен в тюрьму.

В Тячевской тюрьме я находился две недели, а с приходом венгерских властей, после проверки документов, был освобожден и направлен снова в город Хуст, так как мне сообщили, что венгерские власти чехов и украинских эмигрантов транспортами направляют в Чехословакию.

Прейдя в город Хуст, я обратился в немецкое консульство с просьбой о выдаче мне визы на выезд в Чехословакию. Секретарь немецкого консульства мне обьявил, что визу консульство мне выдать не может.

Спустя несколько дней я был снова арестован венгерской полицией. В тюрьме находился около десяти дней, несколько раз вызывался на допрос, а затем, после проверки был освобожден и вскоре выехал транспортом в Чехословакию.

Вопрос – О чем Вас допрашивали в венгерской полиции?

Ответ – На допросах в венгерской полиции мне были поставлены вопросы о моем прошлом и о том при каких обстоятельствах я оказался в городе Хусте.

Давая показания о своем прошлом я сообщил, что в 1920 году был главою дипломатической миссии правительства УНР в Будапеште, что являюсь эмигрантом, а в город Хуст приехал из Праги, для работы в Украинской гимназии.

Больше ни о чем меня не допрашивали, а затем из тюрьмы я был освобожден и спустя три дня транспортом выехал в Чехословакию.

Вопрос – Вы лично встречались с немецким консулом в городе Хуст?

Ответ – Я имел разговор только с секретарем немецкого консульства. Последний на моем паспорте поставил отметку о том, что я был в консульстве, а с консулом я не встречался и не виделся.

Вопрос – На допросе от 16 июля 1945 года Вы показали, что были освобождены из тюрьмы по ходатайству немецкого консула и с визой последнего выехали в Чехословакию. Почему Вы сейчас даете противоречивые показания?

Ответ – На допросе 16 июля 1945 года мною ошибочно указано, что я был освобожден немецким консулом и с визой последне-

го выехал в Чехословакию. Я заходил в немецкое консульство только один раз еще до моего ареста. Заявляю, что консула я не видел и визы от него не получал.

Допрос прерван в 13 ч. 50 м.

Протокол записан с моих слов верно, мною лично прочитан, в чем и расписываюсь:
Н. Галаган Допросил: ст. следователь НКГБ УССР капитан Уласенко

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69840фп. – Т.2. – Арк.80–85.

№ 286

2 жовтня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого Бірчака В. І., підозрюваного в антирадянській і націоналістичній діяльності

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

гор. Мукачево 2-го октября 1945 года

Я, зам. нач. НКГБ ВО-ЗУ, подполковник Гаценко, допросил арестованного Владимира Ивановича (дополнительно):

Вопрос – Какая руководящая политическая партия существовала в Закарпатской Украине в период существования националистического правительства А. Волошина?

Ответ – Когда в Закарпатской Украине существовало националаистическое правительство Волошина, то руководящей политической партией являлось "УНО" (Украинское Национальное Объединение). Других политических партий и организаций в тот период в Закарпатской Украине не существовало.

Вопрос – Кто возглавлял "УНО" в Зак. Украине и в чем заключалась его деятельность?

Ответ – Украинское Национальное Объединение (УНО) возглавлял Волошин – президент правительства Закарпатской Украины и еще кто-то из министров правительства. Руководство УНО проводило антисоветскую работу и вынесло резолюцию о присоединении "Закарпатской Украинской Республики к так называемому антикоммунистическому пакту".

Вопрос – Вы являлись членом УНО?

Ответ – Нет, в УНО я не состоял, но с правительством А. Волошина я сотрудничал.

Вопрос – На предыдущем допросе вы показали, что являлись членом организации "Украинская громада". Сообщите полное наименование этой организации, ее структуру и руководство.

Ответ – Эта организация называлась "Украинская громада в Нимеччыни", центр ее был в Берлине, а филии имелись во многих городах Германии и Чехословакии, в том числе и в Праге. Почетным руководителем этой организации являлся бывший гетман Пав-

ло Скоропадский, действительными же руководителями в разное время были Русов и Гомзин, причем Русов в последнее время был руководителем филии "Украинская громада" в Праге.

Вопрос – Какие взаимоотношения и связи существовали между "Украинской громадой в Нимеччыны" и Украинским Национальным Объединением (УНО)?

Ответ – Обе эти организации были созданы и работали под руководством немцов. В начале немцы были противниками сближения и общей деятельности этих организаций, но в 1943 году они изменили свою политику и начали сотрудничество УНО и УГ. Поэтому с осени 1943 года эти организации сблизились в своей деятельности, особенно в культурно-просветительной, устраивали совместные собрания, вечера и праздники,

Вопрос – Следствию известно, что вы определенный период являлись редактором газеты "Українська дійсність" – органа "Украинской громады в Нимеччыны"?

Ответ – Да, я действительно был редактором газеты "Українська дійсність" с декабря 1940 по декабрь 1943 года.

Вопрос – Газета "Українська дійсність" помещала на своих страницах антисоветские статьи, фельетоны и другие материалы.

Ответ – Да, газета "Українська дійсність" на своих страницах помещала ряд антисоветских статей и других материалов.

Допрос прерван.

Протокол записан с моих слов правильно, мне зачитан.
Допросил: Зам. Нач. отделения следственного отд. УКГБ ЗО лейтенант (підпис) Зудов
Справка: Протокол допроса Бирчак находится в следственном деле по обвинению Бирчака 14.VII.1947 г. Зам. Нач. Отделения лей-нт (підпис) Зудов

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509 – С. – Т-2. – Арк. 11–12. Копія. Машинопис.

№ 287

29—30 жовтня 1945 р. – Вирок Спеціального суду Закарпатської України по кримінальній справі М. Д. Габовди та його спільників, керівників і членів організації ОУН

СПЕЦИАЛЬНЫЙ СУД ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ В УЖГОРОДЕ

Число: Ск. 204/45

П Р И Г О В О Р

ИМЕНЕМ НАРОДА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ

1945 г. октября 29—30 дня. Специальный суд ЗУ г. Ужгород

В составе: председательствующего Русина, членов: Шолома и Калинова, при секретаре Решетарь и Токарь, без участия сторон,

рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению:

1. Габовда Михаила Дмитриевича, 1918 г. рождения, уроженца г. Блак-Лик (Америка), жителя с. Великие Лучки Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.

2. Заяц Михаила Михайловича, 1923 г. рождения, уроженца и жителя с. Дубрыничи Перечинского округа, из крестьян-середняков, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.

3. Петричко Михаила Петровича, 1924 г. рождения, уроженца и жителя с. Чинадиево Свалявского округа, из крестьян-середняков, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.

4. Корень Ивана Юрьевича, 1919 г. рождения, уроженца с. Вишне Немецкое Собранецкого округа (Чехословакии), жителя с. Луг Великоберезнянского округа, из крестьян-середняков, словака, грамотного, женатого, члена ОУН, несудимого.

5. Богдан Магдалину Николаевну, 1924 г. рождения, уроженку и жительницу г. Хуст, из рабочих, украинку, грамотную, незамужнюю, члена ОУН, несудимую.

6. Качуровскую Анну Дмитриевну, 1922 рождения, уроженку и жительницу с. Старе Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, служащую, украинку, незамужнюю, члена ОУН, несудимую.

7. Качуровского Ивана Дмитриевича, 1927 г. рождения, уроженца и жителя с. Старе Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, холостого, члена ОУН, несудимого.

8. Качуровского Дмитрия Григорьевича, 1890 г. рождения, уроженца с. Старе Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, грамотного, женатого, несудимого.

9. Балаж Ивана Михайловича, 1913 г. рождения, уроженца и жителя с. Нове Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, холостого, члена ОУН, несудимого.

10. Укста Василия Васильевича, 1912 г. рождения, уроженца с. Росвигово Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, женатого, члена ОУН, несудимого.

11. Ильяшко Стефана Ивановича, 1908 г. рождения, уроженца с. Вонигово Тячевского округа, из крестьян-середняков, служащего, с высшим образованием, украинца, женатого, члена ОУН, несудимого, всех в том, что являлись участниками бандеровских банд ОУН.

Установил:

Габовда и Качуровская с 1940 г. состояли членами объединения украинских националистов ОУН, Заяц, Петричко, Ильяшко состояли также членами ОУН с 1942 года и активно поддерживали, а также принимали участие в работе этой организации.

С приходом частей Красной армии в октябре м-це 1944 года указанные выше подсудимые стали на путь возрождения на территории Закарпатской Украины оуновской организации и активизации в ее работе. Подсудимый Габовда, являясь референтом связи краевого провода Закарпатской Украины, имея тесную связь в работе с руководителем краевого провода Бандусяком, в начале 1945 года получил от последнего указание привлечь к работе старых членов организации ОУН в частности: подсудимых Качуровскую, Заяца, Петричко, Балажа, Ильяшко. Кроме того, вовлекал в указанную организацию новых членов, на что дали свое согласие работать в указанной организации подсудимые по делу Качуровский Иван, Качуровский Дмитрий, Корень Иван, Укста Василий, Богдан Магдалина.

Все подсудимые по делу ставили своей задачей вести вооруженную борьбу с Красной армией и органами народной власти Закарпатской Украины. Роль участия в ОУН по отношению каждого подсудимого выражалась в следующем:

Габовда являлся референтом связи краевого провода ОУН ЗУ. Также поддерживал связь для организованной борьбы с Красной армией с бандеровскими бандами, находящимися в Станиславской области, куда он делал личное посещение. Вел организованную работу по привлечению к работе старых членов ОУН, а также вовлечению новых членов, собирал боевое оружие для членов организации. Качуровская являлась активным членом указанной организации, имела тесную связь по работе с руководителем указанной организации ЗУ Бандусяком, распространяла антинародную националистическую литературу, скрывала имущество организации ОУН, занималась сбором боевого оружия для членов организации, кроме того, вела разведывательную работу в Мукачевском округе о численности войск Красной армии и боевой технике.

Заяц, Петричко, Балаж, будучи активными членами организации, были краевым проводом выдвинуты на связных и станичными. С этой целью в апреле м-це 1945 года принимали участие на совещании краевого провода ОУН, где обсуждались планы борьбы с Красной армией и народной властью на территории Закарпатской Украины. Кроме того, каждый из них имел конспиративно-явочную квартиру, где передерживали связных краевого и центрального проводов ОУН. Также занимались разведывательной работой, собирали сведения для краевого провода ОУН. Ильяшко, Качуровский Иван, Качуровский Дмитрий, будучи вовлечены к работе ОУН,

содержали конспиративные квартиры для краевого и центрального проводов ОУН, выполняли роль связных, снабжали продуктами питания. Кроме того, Качуровский Иван собирал боевое оружие и снабжал таковым членов организации. Богдан, являясь активным членом организации, имела тесную связь в работе ОУН, выполняла роль связной при краевом проводе ОУН, распространяла антинародную националистическую литературу, содержала конспиративно-явочную квартиру для руководителей краевого и центрального проводов ОУН.

Корень и Укста с 1942 года имели тесную связь с немецкими агентами "гестапо". В начале 1946 года были вовлечены для работы в ОУН, содержали конспиративные квартиры для явки членов ОУН и снабжали их продуктами. Тем самым все подсудимые изменили Родине.

Виновность подсудимых доказана полностью материалами дела, а также и их личными признаниями.

Руководствуясь декретом Народной Рады ЗУ от 18 декабря 1944 г. (22, § 6 (в, е, и, к)

Приговорил:

Габовду Михаила Дмитриевича, Качуровскую Анну Дмитриевну, Заяца Михаила Михайловича, Петричко Михаила Петровича, Балажа Ивана Михайловича – всех пятерых подвергнуть к высшей мере уголовного наказания – расстрелять, конфисковав лично принадлежащее им имущество.

Качуровского Ивана Дмитриевича, Качуровского Дмитрия Григорьевича, Богдан Магдалину Николаевну подвергнуть к лишению свободы сроком на двадцать лет каждого, с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Ильяшко Стефана Ивановича, Уксту Василия Васильевича и Корень Ивана Юрьевича подвергнуть к лишению свободы сроком на пятнадцять лет каждого с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого, с конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Начало срока отбытия меры наказания исчислять:

Корень с 16 августа 1945 г., Ильяшко – с 29. 5. 1945 г., Богдан – с 21. 7. 1945 г., Качуровский Иван и Качуровский Дмитрий – с августа 1945 г., Укста – с 23. 6. 1945 г.

Вид меры пресечения всем осужденным – содержание под стражей. Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председатель Спец. суда
Председательствующий Русин с. р.
Члены: Шолом с. р.
Калинов с. р.
Ужгород, дня 30 октября 1945 года

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 2380. – Арк. 267–270. Оригінал. Машинопис.

№ 288

23 жовтня 1945 р. – З протоколу допиту Поповича Д. П. як свідка арештів і розправ над патріотами Карпатської України під час окупації її території в березні 1939 р. угорськими військами

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Допрос начат 23 октября 1945 г. в 21 00 час.

Окончен 24 октября 1945 г. в 4. 00 час.

Я, начальник Береговского окротдела держбезпеки, капитан Цибулько допросил в качестве свидетеля Поповича Дмитрия Петрович, 1906 года рождения, уроженца г. Хуст – Боронява, Закарпатская Украина, из крестьян-бедняков, член КПЗУ с 1928 г., украинца, в 1931 г. окончил 3 курса совпартшколы в г. Киеве, рабочий, с 1928 г. член компартии Чехословакии, был член политбюро Закарпатско-Украинского края, в должности секретарь по крестьянскому вопросу. Был политзаключенным Венгрии, имеет увечья от экзекуции венгерских карательных органов, находился в венгерских тюрмах (гг. Будапешт, Кошицы, Ужгород) как политзаключенный /освобожден Красной Армией в апреле 1945 г. г. Шопронь Банфалу, Венгрия. Венгерско-фашистский суд судил в 1942 году 24 июля за деятельность в компартии.

Попович Дмитрий Петрович об ответственности за ложные показания предупрежден (підпис)

Вопрос – Знаете ли Вы жителя гор. Берегово Кастнер Густава Густавовича?

Ответ – Кастнер Густава Густавовича я знаю с апреля 1939 года как тайного мадярского агента, который в с. Великий Бычков был непосредственным участником экзекуций над деятелями коммунистического движения на Закарпатской Украине, которые были арестованы мадярской жандармерией в первый месяц оккупации восточной части Закарпатской Украины в марте-апреле 1939 года. В частности, Кастнер Густав Густавович за время своей службы в детективе лично принимал участие в катуваннях народного героя Закарпатской Украины Борканюка Алексея, Поповича Дмитрия Петровича и других.

Вопрос – Расскажите об этом подробно?

Ответ – Встретился я с Кастнером Густавом Густавовичем в апреле 1939 года в Велико-Бычковском лагере, где я был как политический заключенный, а он детектив и палач. Было это так:

При чехословацком режиме я с 1931 года работал на партийно-коммунистической работе и был членом бюро Закарпатского краевого комитета коммунистической партии /КПЧ/. С 1931 по 1933 – секретарем комсомола, а с 1933 года секретарем крайкома партии по крестьянскому вопросу.

В октябре 1938 года в восточной части Закарпатской Украины восстановилось Волошинское правительство, которое начало проводить националистическую профашистскую деятельность. Центральный комитет компартии Чехословакии, и в частности члены бюро крайкома компартии на Закарпатье Борканюк Алексей и Туряница Иван Иванович, которые в это время руководили всей подпольной коммунистической деятельностью на Закарпатье, дали мне задание устроиться на работу в секретариат Севлюшского украинского народного комитета Волошинского уряду и выведывать все необходимые для компартии сведения с тем, чтобы можно было избирать правильную линию своей партийной деятельности. Кроме того, я получил задание в отрядах сичевиков и в урядовых установах создавать коммунистические ячейки /тройки-пятерки/ для разложения политики украинских националистов. В это время вообще крайком компартии все острие своей политической деятельности направил против украинских националистов, которые до хрипоты кричали и клеветали на коммунистическую партию, на Коминтерн и Советский Союз.

Заседания крайкома компартии мы проводили под руководством Туряницы Ивана Ивановича и Борканюка в гор. Хусте по ул. Ветрова в доме Виконт Ивана. Там я неоднократно выкладывал добытые данные о деятельности волошинцев и принимали соответствующие решения. Получив новые задания, я снова выезжал в Севлюш.

Волошинские ищейки усиленно рыскали [чтобы] установить и разрушить наш крайком, но им это не удавалось.

17 марта 1939 года мадяры оккупировали Севлюш и стремительно двигались дальше на Хуст и остальную часть Закарпатской Украины. Волошинская партия, сичевики сразу же подверглись репрессиям со стороны мадяр. Последние успели сориентировать мадярскую разведку на деятельность коммунистической партии в Закарпатской Украине.

Коммунисты мадярами немедленно арестовывались и заключались в тюрьмы и лагеря. Не имея возможности оставаться в Севлюше, я бежал в Хуст, а затем в Великий Бычков Раховского округа, где и скрывался до 12 дней и бежал до солотвинских соляных шахт Раховского округа, где скрылся в своего тестя. Но т. к. вся территория Закарпатской Украины уже была мадярами оккупирована, а фамилии членов крайкома компартии мадярам были известны, то они везде расставили на нас свои ловушки.

На 2-й день прибытия моего в Севлюш я был арестован мадярским жандармом и двумя тайными детективами /фамилий их не знаю/. Это было в 1-х числах апреля 1939 года.

После двухдневного избиения меня в Солотвине привезли в В. Бычков и поместили в здание горожанской школы, где был обору-

дован лагерь для заключенных. Одновремнно со мной сюда поместили до 300 человек.

Помещение школы было оборудовано и приспособлено для применения всевозможных форм издевательств над арестованными.

В нижнем этаже в общих камерах помещались арестованные, верхний этаж был оборудован для экзекуций: специальные столы, плети, резиновые дубинки и др. (...)

Среди детективов был и мадярский жандармский офицер. Офицер начал допрашивать – какие директивы компартия получает от Коминтерна, кто из них остался и находится на нелегальном положении для проведения партийной работы и т. д. (...)

Вторично я был арестован 4 мая 1942 года и заключен в лагерь в г. Перечин. В этом лагере я встретился с Алексеем Борканюк, Попович Василием /в н. время работает в с. В. Лучки/, Кормош Иваном /ныне работает директором Мукачевского нефтеперегонного завода/, который в то время работал краевым инструктором компартии КПЧ (...)

В этом лагере я лично видел, как Кастнер зверски избивал Борканюка Алексея. Было это примерно 5–6 мая 1942 года. В камеру, где находились политзаключенные, зашел пьяный палач Кастнер и крикнул: "Борканюк, на допрос". Борканюк поднялся, и будучи закованным в кандалы на ногах и руках, поволи двигался к выходу. Кастнер закричал нечеловеческим криком, ругая Борканюка нецензурно, что медленно двигается, и ударил со всего размаха резиновой дубинкой по голове. Борканюк упал. Еще более озверевший Кастнер накинулся на Борканюка и начал его бить сапогами под боки, а затем схватил за ворот и со всего размаха ударил резиновой дубинкой по спине. Сорочка на Борканюке лопнула и все тело обдалось кровью из ран, образовавшихся на спине. В таком состоянии Борканюка Кастнер увел на допрос. (...)

4 июня 1942 года меня этапировали в лагерь с. Турья-Ремета Перечинского округа. Борканюка отправили в Будапешт в тюрьму.

С июня 1942 года и до 1 апреля 1945 года я находился в разных тюрьмах, как политзаключенный, в том числе в Будапеште, и был освобожден лишь Красной армией.

Вопрос – Что желаете следствию дополнить по существу?

Ответ – Я сообщил все, что мне было известно, дополнить ничего не могу.

Протокол составлен с моих слов правильно, мной лично прочитан, в чем и подписываюсь
(підпис) Попович Дмитрий
Допросил: Начальник Береговского окр. отдела Держбезпеки капитан
(підпис) Цыбулько

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. Спр. С-5616. – Арк. 29–34а.Оригінал. Рукопис.

№ 289

31 жовтня 1945 р. – Лист Ганни Качуровської до голови Народної Ради Закарпатської України Туряниці І. І. з проханням про помилування її чоловіка і сина, засуджених Спеціальним судом НРЗУ за націоналістичну діяльність

Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною!

Голові Народної Ради Закарпатської України тов. Івану І. Туряниці

В Ужгороді.

Підписана нещасна женщина Анна Качурівська села Ст. Давидкова, прошу Вас, тов. Голова Народної Ради Закарпатської України, щоб помилували мого чоловіка і сина Івана з розсудку спецсудом дня 30 жовтня 1945 р. на 20–20 літ і скоротити тюремне.

Прохання своє мотивую слідуючим: Я, як жона свого чоловіка Дмитра Качурівського, який є осуджений спец. Судом на 20 літ, якого тов. Голова особисто знає з встрічі на обіду у ревізора Левандовського в Мукачеві. Левандовський знає добре мого чоловіка, засудженого на 20 літ, сина Івана, також осуджений на 20 літ, та доньку Анну, яку було засуджено на смерть. Як мені перевести цей розсудок? Коли це все наробили два люди, за яких моя донька не хотіла вийти замуж і через те наробили біди доньці, чоловікові і синові.

Оскільки я дізналась від доньки Анни та сина Івана, що їх катували, мучили, били на безпеці в Мукачеві, щоби признались на всі питання, що їм були надані. Ці вислухи несправедливо були проведені. Я певна, що чиста совість і справедливість Ваша, батьку закарпатського народа Іван І. Туряниця, не допустить до того, щоби наші діти та чоловіки – українці, яких били і переслідували чехи та мадяри, щоб нині так марно попрощались зі своїм життям, яке життя є нам свобідне, веселе всьому українському народові.

В повній надії, що тов. Голова Народної Ради зробить все те, що буде в його словах і помилує мойого чоловіка та сина коротшою тюрмою, як 20–20 літ.

Ще раз в імени річниці возз'єднання Закарпатської України з матір'ю Радянською Україною прошу помилувати мого чоловіка та дітей.

Ужгород, 31 жовтня 1945. (підпис) Анна Качурівська

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 171. – Т. 2. – Арк. 283. Оригінал. Рукопис.

№ 290

31 жовтня 1945 р. – Лист до М. С. Хрущова від батьків Балаж, Габовди, Качурівської, Петричка, Заяця, діти яких були

засуджені за націоналістичну діяльність, з проханням про їх помилування

Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною!

Голові Народних Комісарів УРСР тов. Микиті С. Хрущову

Голові Народної Ради Закарпатської України тов. Івану І. Туряниці

в Ужгороді

З нагоди прибуття Вашого в Закарпатську область в м. Ужгород, підписані просимо Вас, дорогий батьку і вчителю всього українського народу, тов. Голова Народних Комісарів УРСР, щоби Ви прийняли нас на аудієнцію в справі помилування відсуджених на смерть наших дітей спеціальним судом в Ужгороді дня 30 жовтня 1945 р. Прохання о помилування є подано Голові Народної Ради Закарпатської України тов. Івану І. Туряниці.

В повній надії, що тов. Голова Народних Комісарів УРСР нашим батьківським проханням не одкаже і наших дітей помилує життям, зістаємось вірними Батьківщині.

Ужгород, 31 жовтня 1945 р.
(підписи) Михайло Балаж, Габовда Дмитро, Анна Качурівська, Петричко Марія, Заєць Михайло

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 171-С.– Т. 2. – Арк. 282. Оригінал. Рукопис.

№ 291

31 жовтня 1945 р. – Лист батька і матері Петричка М. П. до Голови Народної Ради Закарпатської України І. І. Туряниці з проханням про помилування їх сина Михайла, засудженого Спеціальним судом НРЗУ за націоналістичну діяльність

Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною!

Івану Івановичу Туряниці, Голові Народної Ради Закарпатської України в Ужгороді*

Підписані родичі Петричко Михайла з села Чинадійова, довідавшися, що наш син Михайло сьогодні, то є 31 жовтня 1945 року, був відсуджений Спец. Судом в Ужгороді на кару смерти. Сокрушені сумною вісткою, ми, старі 70-літні батьки одного тільки сина, просимо Вас, тов. Голова Народної Ради, щоби Ви уділили мойому 19-літньому синові помилування в той спосіб, щоби вирок смерти був змінений на іншу кару.

Своє прохання мотивуємо слідуючим:

* На документі міститься прямокутна печатка Президії народної Ради Закарпатської України. Число 5323. Дійшло 31. окт. 1945.

В 1942 році, як молодого студента держ. гімназії в Мукачеві, взяли його мадярські кати до так званого Ковнера, який був відомий цілому Закарпаттю та за границями, що в нім діється з комуністами-українцями. Не дивлячись на його молодечий вік та здоровельний стан, був відсуджений на 6 місяців тюрми. По визволенню з мадярського гніту і з рабства славною Червоною Армією, допомагав вести пропаганду за возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, матір'ю всіх земель України. Бігом визволення Закарпаття, склавши іспити вступив до восьмої (8) класи гімназії і кінчив іспит зрілості відмінно.

Ми, як громадяни Закарпатської України, дрібні господарі від своїх уст відривали і видавали все своїй дитині, щоби йому тільки удалось скінчити хоч середню освіту. Ми були горді, що коли син Михайло скінчив відмінно 1 клас гімназії, буде працювати не для загарбників, а в добро свого народу, і ніколи не посміли таке думати, що нам доведеться дожити та узнати таку страшну вістку "вирок смерти" свойого одинокого сина.

Якщо наш син дійсно провинився проти своєї батьківщини та свого народу, тоді прошу Вас, тов. Голова Народної Ради, дати можливість відпокутувати йому кількалітнім ув'язненням, або примусової праці.

В імени дня річниці возз'єднання Закарпатської України з радянською Україною, просимо Вас тов. Голова, щоби Ви, як батько всіх нас закарпато-українців, розглянувши справу і уділити нашому синові Михайлові Петричко помилування і не допустити до того аби вирок смерти був виконаний.

Ми, як родичі нашого сина Михайла, обіцяємо чесним своїм словом, що будемо уважати як і до тепер приказів та Вами виданими декретів та постанову віснику Народної Ради Закарпатської України, як ісповняти за вилуплення з смертної кари на життя нам одинокого сина.

З глибокою пошаною та великою надією зістаємось батьки
(підписи) Петричко Петро, Петричко Петрова

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 171-С. – Т. 2. – Арк. 279–279 а. Оригінал. Рукопис.

№ 292

2 листопада 1945 р. – Протокол допиту перекладача угорської контррозвідки в період окупації Карпатської України Г. Кастнера

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Кастнер Густава Густавовича

2 ноября 1945 г. гор. Ужгород

Допрос начат в 10.30
Допрос окончен в 14.00

Вопрос – С какого года Вы проживаете на территории Закарпатской Украины?

Ответ – На территории Закарпатской Украины я проживаю с 1908 года.

(...)

С приходом мадяр на территорию Раховского округа Закарпатской Украины, я работниками жандармерии, как знающий ряд языков, был взят на работу в качестве переводчика, в должности которого я работал примерно с 19 марта по 15 апреля 1939 г. в лагерях с. В. Бычков Раховского округа, с. Кривое* Хустского округа и Гюрик-Салаш /Венгрия/.

(...)

Вопрос – Расскажите подробно при каких обстоятельствах Вы поступили на службу в качестве переводчика венгерских карательных органов в 1939 году?

Ответ – Примерно через 4 дня после занятия мадярами с. В. Бычков Раховского округа, где я в течении некоторого времени проживал, ко мне на квартиру явились в штатском работники жандармерии – Ловас Ференц и Чопов /с которыми я знаком не был/ и предложили мне, как знающему мадярский, чешский, еврейский, русский, украинский языки, следовать с ними в здание сельской школы к подполковнику жандармерии /фамилию я его не знаю/. По прибытию в школу подполковник жандармерии расспросил меня, какими языками я владею и предложил мне работать в качестве переводчика при допросах арестованных.

Вопрос – Сколько времени Вы работали переводчиком в жандармерии в с. В. Бычков, в лагере?

Ответ – В с. В. Бычков в лагере в качестве переводчика жандармерии я работал примерно одну неделю.

Вопрос – Где содержались арестованные в лагере с. В. Бычков?

Ответ – Арестованные в лагере В. Бычков содержались в сельской народной школе, приспособленной под временную тюрьму.

Вопрос – Какое количество арестованных содержалось в лагере с. Бычков?

Ответ – В лагере с. В. Бычков содержалось более 200 человек арестованных.

Вопрос – Что это за арестованные?

Ответ – Абсолютное большинство арестованных были так называемые "сичевики", которые тогда вели борьбу с мадярами.

Вопрос – А коммунисты были?

---

* Вірно – с. Крива.

Ответ – Нет, коммунистов не было.

(...)

Вопрос – Следствию известно, что работники жандармерии, в том числе переводчики, применяли зверские пытки к арестованным, содержавшимися в лагере с. В. Бычков, расскажите об этом подробно.

Ответ – К арестованным, содержавшимся в лагере с. В. Бычков при допросах со стороны жандармов применялись различные пытки, арестованные избивались резиновыми дубинками по лицу, рукам, пяткам и т. д.

Особыми зверствами по отношению к арестованным отличался жандарм Чопов. Кто еще избивал арестованных, я не знаю, т. к. мне, как переводчику, приходилось работать только с определенными жандармами.

Вопрос – Вы лично избивали арестованных?

Ответ – Нет, я арестованных не избивал.

Вопрос – Как долго вы работали в качестве переводчика в лагере села Крива Хустского округа?

Ответ – В лагере арестованных с. Крива Хустского округа в качестве переводчика я работал примерно одну неделю.

Вопрос – Где размещались арестованные в селе Крива?

Ответ – Арестованные в с. Крива содержались в бывших воинских казармах.

Вопрос – Какое количество арестованных содержалось в этом лагере?

Ответ – В лагере села Крива содержалось до 400 арестованных.

Вопрос – Среди арестованных были Ваши знакомые?

Ответ – Среди арестованных, содержавшихся в лагере с. Крива, я видел Марущак Ивана из с. Великий Бычков, "сичевик", Боднар /имя и отчества не знаю/, жителя с. Луга Раховского округа Закарпатской Украины, до ареста работал в лесной управе села Ясиня.

Вопрос – Кого вы избивали в лагере с. Крива?

Ответ – В лагере села Крива я никого не избивал.

Стенограмма с моих слов записана правильно и лично мною прочитана (підпис) Кастнер

Допросил: Начальник след. отд. УДБ ЗУ подполковник (підпис) Аксенов
Стенографировала (підпис) Решетникова

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С-5616- – Арк. 17–18.

№ 293

9 листопада 1945 р. – Постанова Президії Народної Ради Закарпатської України про зменшення терміну покарання за-

судженим Заяць М. М., Петричко М. П., Богдан М. М., Качуровській А. Д., Качуровському І. Д., Качуровському Д. Г., Балажу І. М., Укстї В. В., Коріню І. Ю. та Іляшко С. І

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Президиума Народной Рады Закарпатской Украины

в Ужгороде, дня 9 ноября 1945 г.

В связи с годовщиной освобождения Закарпатской Украины от немецко-мадярских захватчиков Президиум Народной Рады Закарпатской Украины в составе: председателя Туряницы И. И. и членов Линтур П., Ваш И., Борецкий С., в присутствии главного прокурора З. У. Андрашко, председателя Спец. суда З. У. Русина, начальника держбезпеки Чередниченко, рассмотрев материалы по обвинению: Заяц Михаила Михайловича, Петричко Михаила Петровича, Богдан Магдалины Михайловны, Качуровской Анны Дмитриевны, Качуровского Ивана Дмитриевича, Качуровского Дмитрия Григорьевича, Балаж Ивана Михайловича, осужденных к лишению свободы сроком на 20 лет каждый, и Укcты Василия Васильевича, Кореня Ивана Юрьевича и Иляшко Степана Ивановича, осужденных к лишению свободы по 15-ти лет каждый, -

постановил:

Всех вышеуказанных осужденных помиловать от половины срока наказания, оставив за ними: Заяц, Петричко, Богдан, Качуровской, Качуровскому, Качуровскому Дмитрию и Балажу – лишению свободы сроком на десять лет каждому, Укста, Корень и Иляшко лишение свободы сроком на 7 с половиною лет каждому с поражением в избирательных правах всех 10-х сроком на 5 лет и конфискацией лично надлежащего им имущества.

Начало срока отбытия меры наказания исчислять: Заяцу с 23 июля, Качуровской с 20-го августа, Петричко с 5-го июля, Балаж – с 9-го августа 1945 года.

Ужгород, дня 9 ноября 1945 г.
Председатель президиума НРЗУ И. И. Туряница с. р.
члены: Линтур с. р., Ваш с. р., Берецкий, с. р.
Присутствовали: Андрашко, с. р., Русин, с. р., Чередниченко, с. р.
С подлинным верно: Ужгород, дня 10 ноября 1945 г.
Председатель Спецсуда З. У. (підпис) Русин

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 171-С. – Т. 2. – Арк. 286. Копія. Машинопис.

№ 294

10 листопада 1945 р. – Звинувачувальний висновок на колишніх міністрів Карпатської України Перевузника Ю. Ю., Клочурака С. С. і Долиная М. П.

по обвинению: Перевузника Юрия Юрьевича, Клочурака Степана Степановича и Долиная Николая Петровича в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 58–4, 58–11 УК РСФСР,

5-го июня 1945 года Главным Управлением контрразведки "Смерш" за враждебную деятельность против Советского Союза были арестованы бывшие министры правительства Закарпатской Украины Перевузник Юрий Юрьевич, Клочурак Степан Степанович и Долинай Николай Петрович.

Следствием установлено, что в октябре 1938 года после того, как в составе чехословацкого государства Закарпатская Украина получила автономию, в составе правительства последней вошли украинские националисты Волошин и Ревай Юлиан.

Оказавшись на посту премьер-министра правительства Закарпатской Украины, Волошин при поддержке других, входивших в состав правительства, украинских националистов, запретил деятельность коммунистической партии и распустил все другие, существовавшие на территории Закарпатской Украины политические партии и организации.

Одновременно с этим Волошин создал антисоветскую организацию, так называемое "Украинское национальное объединение" (УНО), во главе которого поставил ярого украинского националиста, германофила Ревая Федора. УНО ставила своей задачей воспитание украинского населения в антисоветском националистическом духе, сближение Закарпатской Украины с фашистской Германией, при содействии последней – отторжение от СССР Советской Украины и создание на ее территории буржуазного националистического государства по типу фашистской Германии.

Обвиняемые по настоящему делу Клочурак, Перевузник и Долинай 7 марта 1939 года при формировании Волошиным нового состава правительства Закарпатской Украины вошли в это правительство: Клочурак в качестве министра хозяйства, Перевузник – заместителем министра юстиции и Долинай – заместителем министра здравоохранения.

Затем Клочурак, Перевузник и Долинай вступили в члены антисоветской организации "Украинское национальное объединение".

15 марта 1939 года Волошин после оккупации немцами Чехии и Моравии объявил Закарпатскую Украину самостоятельным государством и сформировал новое правительство, в котором Клочурак, Перевузник и Долинай согласились занять посты министров.

В первый же день своего существования это правительство и созданный Волошиным сейм Закарпатской Украины приняли в качестве государственного герба и гимна, герб и гимн украинских националистов.

Однако вражеская деятельность этого состава правительства Закарпатской Украины против Советского Союза была временно прервана тем обстоятельством, что Закарпатская Украина в тот же день 15 марта 1939 года подверглась оккупации венгерскими войсками. По этой причине Волошин и министры Перевузник, Клочурак и Долинай бежали в Прагу (Чехословакия).

В ноябре 1939 года, в обстановке, когда Красная армия после воссоединения народов Западной Украины с СССР находилась на границе с Закарпатской Украиной, проживавшие в то время в Праге Волошин, Клочурак, Долинай и Перевузник по инициативе последнего в результате своего враждебного отношения к Советскому Союзу, обратились с официальной просьбой-меморандумом к правительству фашистской Германии об установлении над Закарпатской Украиной протектората Германии. Эта просьба ими мотивировалась главным образом тем, что Венгрия не в состоянии ликвидировать стремлений народа Закарпатской Украины к воссоединению с народом Советской Украины и что в случае присоединения Закарпатской Украины к Советскому Союзу – СССР окажется в выгодном стратегическом положении и распространит свое влияние на Балканы.

После нападения фашистской Германии на Советский Союз Волошин, продолжая свою враждебную деятельность против СССР, в июле 1941 года направил Гитлеру письмо с проектом присоединения к Закарпатской Украине Советской Украины и создания единого монархического государства Украины во главе с монархом из числа угодных Гитлеру немцев, о чем поставил в известность Клочурака, Перевузника и Долиная.

Допрошенные в качестве обвиняемых Клочурак, Перевузник и Долинай – виновными себя в совершенных преступлениях признали.

Кроме того, в преступной деятельности изобличаются показаниями друг друга и вещественными доказательствами по делу (спецпакет). На основании имеющихся в деле материалов – обвиняются:

1. Клочурак Степан Степанович, 1895 года рождения, урож. села Ясиня Раховского округа (Закарпатская Украина), украинца, подданного Чехословакии, из крестьян, с высшим юридическим образованием, служащего, до ареста проживал в Праге и занимался торговлей.

2. Перевузник Юрий Юрьевич, 1900 года рождения, урож. села Среднее Ужгородского округа (Закарпатская Украина), украинец, подданный Чехословакии, из крестьян, с высшим юридическим образованием, до ареста проживал в Праге, где работал районным судьей.

3. Долинай Николай Петрович, 1894 года рождения, урож. села Долгое Поле, округ Мараморош-Сигет (Румыния), украинец, подданный Чехословакии, из семьи священника, с высшим медицинским образованием, до ареста проживал в Праге, где работал врачом, в том, что являлись участниками существовавшей на территории Закарпатской Украины антисоветской националистической организации "Украинское национальное объединение", ставившей своей задачей отторжение от СССР Украины и создание при содействии немцев украинского государства по типу фашистской Германии; в период их пребывания в 1939 году на постах министров правительства Закарпатской Украины, а также в период нахождения в эмиграции в Чехословакии продолжали свою враждебную деятельность против Советского Союза, т. е. в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58—4, 58—11 УК РСФСР.

Руководствуясь ст. 208 УПК РСФСР, следственное дело № 1243 направить Главному военному прокурору Красной армии для передачи на особое совещание при НКВД СССР.

Меру наказания предложить:

Клочураку Степану Степановичу – 8 лет ИТЛ

Перевузнику Юрию Юрьевичу – 8 лет ИТЛ

Долинаю Николаю Петровичу – 5 лет ИТЛ

Ст. следователь главного управления "СМЕРШ"
капитан(підпис) Бурдин
"Согласен" нач. следотдела гл. управления "СМЕРШ"
генерал-майор (підпис) Леонов

Справка: Клочурак, Перевузник и Долинай арестованы 5 июня 1945 года, содержатся под стражей в Бутырской тюрьме НКВД СССР.

Вещественные доказательства по делу в отдельном пакете.

Ст. следователь гл. управления "СМЕРШ"
капитан (підпис) Бурдин
10. XI. 1945 г.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 246–249. Оригінал. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 73–74.

№ 295

11 листопада 1945 р. – Протокол допиту Галаган М.М.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого Галаган Николая Михайловича

от 11 ноября 1945 года

Допрос начат в 12 часов

Вопрос – На предыдущих допросах Вы показывали, что в 1938 году выезжали из Праги в гор. Хуст, где находились до оккупации Венгрией территории Закарпатской Украины.

С какой целью Вы выезжали в Закарпатскую Украину и какую политическую деятельность там проводили?

Ответ – В 1938 г. в Закарпатье была создана, так называемая "Карпатская Украина", как автономная единица Чехословацкой республики.

Будучи сторонником создания самостоятельного украинского государства, я выехал в гор. Хуст с той целью, чтобы принять участие в борьбе украинского народа Закарпатья за создание такого государства.

Кроме того я желал провести последние годы жизни и умереть на родной земле.

Проживая в гор. Хусте, я занимался педагогической деятельностью, работал преподавателем государственной гимназии.

Никакой другой общественной и политической деятельностью я не проводил.

Я считал, что своими трудами на педагогическом поприще вношу какую-то часть в общее дело по строительству "Украинского государства".

Вопрос – По чьему указанию или приглашению Вы выезжали в Закарпатскую Украину?

Ответ – Это была моя собственная инициатива. По моем приезде министр просвещения "Карпатской Украины" Августин Штефан предоставил мне работу.

Вопрос – В правительстве Волошина Вы принимали участие?

Ответ – В правительстве я никакого участия не принимал.

Я только дважды имел встречи с Волошиным.

По прибытию в Хуст я представился ему и второй раз был на приеме у него вместе с поэтом Олесь*.

Допрос прерван в 16 часов

Протокол записан с моих слов верно, мною лично прочитан, в чем и расписываюсь:
Н. Галаган
Допросил: Зам. Нач. отд-я следчасти НКГБ УССР
капитан Клименко
ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69840 фп. – Т.2. – Арк. 40–42.

№ 296

23 листопада 1945 р. – Повідомлення ТАРС про ратифікацію Національними зборами Чехословацької Республіки ра-

* Ідеться про Олександра Кандибу-Олеся.

дянсько-чехословацького Договору про Закарпатську Україну

РАТИФІКАЦІЯ РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО ДОГОВОРУ ПРО ЗАКАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ

Прага, 23 листопада. (ТАРС). Вчора на засіданні тимчасових Національних зборів Чехословаччини були заслухані доповіді комісії по закордонних справах і конституційної комісії про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну, підписаного в Москві 29 червня ц.р. Після виступу кількох депутатів, що схвалювали в своїх промовах укладення договору, тимчасові Національні збори одноголосно ратифікували Договір.

Закарпатська правда. –1945. – 25 лист. – № 147 (173).
Тернистий шлях ... – С. 678.

№ 297

8 грудня 1945 р. – Довідка про розстріл засудженого до смертної кари Габовди М. Д.

Сов. Секретно

СПРАВКА

Приговор Спецсуда Закарпатской Украины от 29–30 октября 1945 года над осужденным к ВМН – расстрелу Габода Михаилом Дмитриевичем, 1918 года рождения, приведен в исполнение 8 декабря 1945 года в г. Ужгороде.

Начальник отдела "А" УНКГБ подполковник (підпис) Фомичев

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп.1. – Спр. 2380. – Арк. 284. Оригінал. Рукопис.

№ 298

14 січня 1946 р. – Вирок Спеціального суду Закарпатської України на засуджених М. А. Ороса та його спільників за діяльність в ОУН

Спеціальний суд Закарпатської України Число: Ск, 318/45

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ НАРОДА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ!

1946 января 14 дня Специальный суд Закарпатской Украины г. Ужгород В составе: Председательствующего Шолома
Членов: Пупчака и Плахтяка
При секретаре Токарь, без участия сторон.

Рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению:

1. Орос Михаила Андреевича, 1920 г. рождения, уроженца с. Буштино Тячевского округа, из рабочих, служащего, со средним образованием, холостого, б/п, несудимого.

2. Немеш Ивана Михайловича, 1919 г. рождения, уроженца с. Вонигово Тячевского округа, из крестьян, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, б/п, несудимого.

3. Визичканич Петра Васильевича, 1917 г. рождения, уроженца с. Колодное Тячевского округа, из крестьян, украинца, грамотного, женатого, б/п, несудимого.

4. Форкош Василия Степановича, 1929 г. рождения, уроженца с. Буштино Тячевского округа, из крестьян, рабочего, украинца, грамотного, холостого, б/п, несудимого.

5. Паш Юлию Михайловну, 1925 г. рождения, уроженку с. Буштино Тячевского округа, из крестьян, служащую, украинку, грамотную, незамужнюю, б/п, несудимую.

6. Криванич Николая Федоровича, 1916 г. рождения, уроженца с. Торунь Воловского округа, из крестьян, украинца, грамотного, холостого, б/п, несудимого.

7. Габорец Ивана Ивановича, 1919 г. рождения, уроженца с. Вонигово Тячевского округа, из крестьян, украинца, холостого, грамотного, б/п, несудимого.

8. Орос Ивана Степановича, 1928 г. рождения, уроженца с. Буштино Тячевского округа, из крестьян, грамотного, холостого, б/п, несудимого – всех восьмерых в том, что занимались националистической деятельностью ОУН.

Установил:

Орос Михаил, будучи еще учащимся, вступил членом объединения украинских националистов, в котором состоял до его ареста, т. е. до октября 1945 г. Подсудимый Немеш состоял также членом указанной организации с 1941 г. по день ареста т. е. до 9. X. 1945 г.

Подсудимые Орос и Немеш через два месяца после прихода частей Красной армии на территорию Закарпатской Украины, связавшись с краевым проводником бандеровских банд УПА Бандусяком Дмитрием, по инициативе Бандусяка и Ороса создали на территории Закарпатской Украины организацию украинских националистов, задачей которой была борьба с Красной армией, создание так называемой "самостийной Украины".

Подсудимый Орос в указанной организации, как активный член ОУН, был руководителем отдела пропаганды, распространяя среди населения националистическую литературу, а также листовки с призывом борьбы путем террора по отношению работников советских учреждений, командиров Красной армии. Поддерживая связь с руководителями бандеровских организаций, находившихся в Станиславской области, вовлекал новых членов ОУН, собирал оружие, которое у него при задержании отобрано.

Кроме того, проводил организационную работу по созданию вооруженных отрядов. Немеш в указанной организации является нач. отдела снабжения, заготовлял продукты питания, боевое оружие, имел связь с руководством банд, находившихся в Станиславской области. Как Орос, так и Немеш находились на нелегальном положении.

Визичканич в июле 1945 г. был подсудимым Орос и другими вовлечен в организацию ОУН, выполняя роль связного, хранил националистическую литературу.

Подсудимая Паш, имея преступную связь с подсудимым Орос и другими националистами, выполняла роль связной, снабжая бланками оуновцев, которые она похищала, будучи служащей лесничества.

Криванич, Форкош, Орос Иван и Габорец подсудимыми Орос, Немеш были также привлечены к националистической деятельности, в частности Криванич, Форкош и Орос Иван являлись связными у подсудимого Орос Михаила и других оуновцев. Кроме того, Форкош снабжал оуновцев чистыми бланками удостоверений, которые он похищал, будучи работником типографии. Габорец содержал у себя конспиративную квартиру, в которой скрывался подсудимый Немеш.

Виновность подсудимых доказана материалами дела, а также их личным признанием.

Руководствуясь декретом НРЗУ от 18/XII-44 г. № 22 § 6 п. "в," "и"

Приговорил:

Орос Михаила Андреевича подвергнуть к высшей мере уголовного наказания – расстрелять, конфисковав лично принадлежащее ему имущество.

Немеш Ивана Михайловича, подвергнуть к лишению свободы сроком на двадцать лет с конфискацией лично принадлежащего ему имущества и поражением в избирательных правах на пять лет.

Визичканич Петра Васильевича и Паш Юлию Михайловну подвергнуть к лишению свободы сроком на десять лет каждого, с поражением в избирательных правах на пять лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Криванич Николая Федоровича, Форкош Василия Степановича, Габорец Ивана Ивановича подвергнуть к лишению свободы сроком на пять лет каждого с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого с конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Орос Ивана Степановича подвергнуть к лишению свободы сроком на два года без поражения в правах.

Начало срока отбытия меры наказания исчислять: Немеш, Визичканич, Паш, Форкош с 7/X-45 г.

Криваничу с 20/VIII-45 г., Габорец и Оросу Ивану с 9/X-45 г. Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

С подлинным верно
Ужгород, дня 15 января 1946 г.
Председательствующий (підпис) Шолом с. р.
Члены: (підписи) 1. Пупчак с. р. 2. Плахтяк с. р.
Зам. председателя спец. суда З. У. (підпис) круглая печать

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 349. – Арк. 264–265. Оригінал. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 78–79.

№ 299

22 січня 1946 р. – Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення Закарпатської області в складі Української РСР

Затвердити подання Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки про утворення Закарпатської області з центром в місті Ужгороді.

До складу Закарпатської області включити міста: Ужгород, Мукачево та округи: Берегівську з центром в місті Берегово, Великоберезнянську з центром у селі Великий Березний, Воловецьку з центром у селі Воловець, Воловську з центром в селі Волове, Іршавську з центром в селі Іршава, Мукачівську з центром у місті Мукачево, Перечинську з центром в селі Перечин, Рахівську з центром в селі Рахів, Свалявську з центром в селі Свалява, Севлюську з центром в селі Севлюш, Тячівську з центром в селі Тячів, Ужгородську з центром у місті Ужгород і Хустську з центром в місті Хуст.

Голова Президії Верховної Ради СРСР М. Калінін.
Секретар Президії Верховної Ради СРСР О. Горкін
Москва, Кремль. 22 січня 1946 року.

Радянська Україна. –1946. – 26 січ. – № 19.

Тернистий шлях ... – С. 684.

№ 300

25 лютого 1946 р. – Витяг з постанови закритого засідання Президії Верховної Ради УРСР про відхилення клопотання про помилування засудженого М. А. Ороса

ВИТЯГ З ПОСТАНОВИ

закритого засідання Президії Верховної Ради УРСР

від 25 лютого 1946 року

СЛУХАЛИ: Клопотання про помилування Ороса Михайла Андрійовича –1920 року народження, уродженця с. Буштино

Тячівського округу Закарпатської України, походить з робітників, має середню освіту, неодружений, з 1939 року член ОУН, в 1942 р. судимий угорським судом за участь в ОУН, до арешту перебував на нелегальному положенні.

Ороса М. А. засуджено вироком спеціального суду Закарпатської України в м. Ужгороді від 14 січня 1946 року на підставі декрету народних зборів Закарпатської України від 18 грудня 1944 року до вищої міри покарання – розстрілу.

ПОСТАНОВИЛИ: Відхилити клопотання про помилування засудженого до вищої міри покарання – розстрілу.

Голова Президії Верховної Ради УРСР
кругла гербова печатка (підпис) Гречуха
Секретар Президії Верховної Ради УРСР (підпис) Межжерін

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 349. – Арк. 273. Оригінал. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 80.

№ 301

28 березня 1946 р. – Протокол допиту Киштулинця М. Ф., звинуваченого в націоналістичній діяльності

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
Киштулинец Михаила Федоровича

от 28 марта 1946 года

Вопрос – Расскажите, кем и когда вы были вовлечены в организацию украинских националистов?

Ответ – В националистическом духе я воспитывался из самого детства. Учась в Ужгородской специальной деревообрабатывающей школе, в 1929 г. я был вовлечен в молодежную националистическую организацию "Пласт" студентом этой же школы Гаврилом Петром, проживающим в настоящее время в с. Дравцы Ужгородского округа.

В националистической организации "Пласт" с 1929 до 1933 г. – рядовым членом, а с 1933 г. на общем сборе организации "Пласт" Мукачевской торговой академии я был избран куринным и имел пластовый псевдоним "Оришок".

Вопрос – Кто являлся руководителем организации "Пласт" в Мукачевской академии?

Ответ – Руководителем националистической организации "Пласт" в Мукачевской торговой академии весь период, сколько я знаю, являлся Балаш Адальберт, где находится в настоящее время, не знаю.

Вопрос – После окончания Мукачевской торговой академии вы принадлежали к ОУН?

Ответ – После окончания Мукачевской академии я состоял в ОУН с 1941 до 1942 года.

Вопрос – Расскажите подробно обстоятельства, кем и когда вы были вовлечены в ОУН?

Ответ – В период венгерской оккупации Закарпатской области в 1941–1942 году я встретися с бывшим своим соучеником по Мукачевской торговой академии Габовдой Михаилом в г. Мукачево. При встрече Габовда, беседуя со мной, интересовался моей националистической деятельностью. Я дал свое согласие на проведение националистической работы.

Примерно через 2–3 дня после нашего разговора с Габовдой, последний прислал мне письмо в с. Кузьмино, в котором просил меня прибыть к нему в с. В. Лучки Мукачевского округа.

По прибытию в с. В. Лучки я увидел Бандусяка Дмитрия, Габовду Михаила, Орос Михаила, Романец Ивана, Потушняк Василия, а также одного неизвестного мне человека, по прибытию которого мне стало известно о том, что названные лица являются членами краевого провода ОУН Закарпатской Украины и собрались на совещание. На указанном совещании мне был присвоен новый псевдоним "Довбня", под которым я был известен и в ОУН ЗУ.

Вопрос – Следовательно, в ОУН вы были вовлечены Габовдой, а кто же от вас принял присягу и присвоил псевдоним?

Ответ – Присягу вообще не принимал, а псевдоним мне был присвоен Габовдой или же Бандусяком, точно не помню.

Вопрос – Какие вопросы решались на совещании руководства ОУН, на котором вы присутствовали?

Ответ – Совещание краевого провода ОУН было организационным, или точнее говоря, разрешало некоторые организационные вопросы, а также была сделана информация о работе ОУН на Закарпатье и инструктаж о дальнейшей работе.

На указанном совещании были распределены обязанности между членами краевого провода. Так, Цуга Андрей загласно был назначен краевым проводником, Бандусяк Дмитрий – его заместитель, Орос Михаил – референт по юнацтву, Потушняк – референт по пропаганде, Габовда – референт по связи, я, Киштулинец – военный референт краевого проводу ОУН ЗУ.

После указанного распределения членов краевого провода были заслушаны отчеты собравшихся о состоянии работы, главным образом по вовлечению в ОУН и было предложено активизировать работу по вовлечению новых членов в организацию.

Вопрос – Какую практическую работу вы проводили как военный референт краевого провода?

Ответ – На совещании ставились вопросы об организации сбора оружия и других боеприпасов для создания вооруженных отрядов из числа членов ОУН. Мне, как военному референту, предлага-

лось организовать военную подготовку членов ОУН. Однако, в марте 1942 года в связи с провалом, я был арестован и находился под стражей до 1943 года.

Вопрос – В автобиографических данных вы указали, что в период 1938–39 гг. работали на железнодорожном транспорте. В этот период вы состояли в националистической организации?

Ответ – Работая на железной дороге в 1938 г. в период Волошинской власти я состоял в вооруженной дружине по охране железной дороги и станции.

Вопрос – Вы подвергались репрессии венгерскими властями?

Ответ – Да, репрессии венгерскими карательными органами я арестовывался дважды – в 1939 и 1942 году за принадлежность к организации украинских националистов. В марте 1939 года я был арестован венгерскими властями за принадлежность к националистической организации "Сич" и после трехмесячного содержания в концлагерях был освобожден.

Вторично я был арестован 28 марта 1942 года за принадлежность к ОУН, где находился под стражей до 2 декабря 1943 года. После окончания следствия в 1943 году из-под стражи я был освобожден, а с 1944 года февраля месяца до прихода Красной армии я находился в лагере.

Вопрос – Назовите фамилии лиц, которые принимали участие в националистической работе как в период учебы в Мукачевской торговой академии, так и позже?

Ответ – Из числа лиц, принимавших активное участие в националистической работе, мне известны следующие:

1. Василий Гренджа-Донской – писатель, в период Волошинской власти был редактором националистической газеты "Нова свобода", писал много националистических статей. В данное время находится в Братиславе, работает в банке, видел его в последний раз в июле-августе 1945 года.

2. Химинец Юлий, уроженец с. Пидгоряны Мукачевского округа, до 1938 г. работал секретарем Мукачевской академии, был активным участником националистической организации "Пласт", жена – Химинец Марта руководила организацией "Пласт" в какой-то средней школе в г. Мукачево, брат последнего – Химинец Василий, находился в тот период в Мукачевском монастыре, где в данное время находится не знаю.

3. Василий Потушняк являлся членом краевого провода ОУН.

4. Мадяр Илья, прим. 28 лет, уроженец и житель с. Пидгоряны Мукачевского округа, его брат, Мадяр Михаил, 32 лет и Мадяр Иван, 26 лет, состояли в националистической организации "Пласт". Мадяр Ивана видел примерно в октябре 1945 года, ехал откуда-то в Мукачево.

5. Глуханич, 25 лет, откуда уроженец и житель, не знаю. Находился совместно со мной в тюрьме в 1942 году, со слов находив-

шихся под стражей членов ОУН известно, что Глуханич являлся окружным проводником в Мукачевском или другом каком-то округе, не знаю, рассказал в "Кемельгарито" все и выдал других националистов, однако из тюрьмы как-то бежал, где находится в настоящее время, не знаю.

6. Бисун Марта, 25 лет, уроженка гор. Хуст, в 1941 или 1942 году подвергалась аресту венгерскими властями за участие в вывешивании националистического флага на Хустском замке.

7. Пагиря Иван, 22 лет, уроженец с. Кальник Мукачевского округа, арестовывался совместно со мной за принадлежность к ОУН. В данное время находится в г. Ужгороде.

8. Шкоба Василий, 22 лет, уроженец с. Кальник Мукачевского округа, арестовывался за принадлежность к ОУН.

9. Телига, 30 лет, уроженец с. Копинивци Мукачевского округа, арестовывался за принадлежность к ОУН.

Протокол допроса мне прочитан, с моих слов записан правильно (підпис) Киштулинец
Допросил (підпис) Христиченко

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. 3358-С. – Арк. 17–18 а. Оригінал. Рукопис.

№ 302

26 квітня 1946 р. – Витяг з протоколу засідання Президії Верховної Ради СРСР про помилування М. А. Ороса

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 102/24

Заседания Президиума Верховного Совета СССР от 26.IV.1946 г.

СЛУШАЛИ: Ходатайство о помиловании:

Ороса Михаила Андреевича, рожд. 1920 года, уроженца с. Бушгино Тячевского округа, украинца, из рабочих, служащего, со средним образованием, холостого, беспартийного, несудимого – приговоренного 14 января 1946 года Специальным судом Закарпатской Украины к высшей мере наказания по декрету народного собрания Закарпатской Украины от 18 декабря 1944 года

ПОСТАНОВИЛИ:

Удовлетворить ходатайство Ороса М. А. о помиловании и заменить ему высшую меру наказания двадцатью годами каторжных работ.

Выписка верна:
Председатель Верх. суда СССР
Голяков с. р.
нб
С подлинным верно
Ужгород, дня 8 мая 1946 года

отп. 3 экз.

Председатель Закарпатского облсуда (підпис) Русин В. П.
круглая печать

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 349. – Арк. 301. Копія. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 82–83.

№ 303

14 травня 1946 р. – Протокол допиту Феделеша К. І., звинуваченого у причетності до діяльності урядових структур Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

гор. Ужгород 14 мая 1946 года

Обв. Феделеш Кирилла Ивановича

Допросил следователь след. отд. Упр. МГБ ЗО лейтенант Балас.

Допрос начат в 10.40 час.

Допрос прерван в 17.05 час.

Вопрос – На допросе от 10/IV-46 г. Вы показали, что, будучи включенным в список кандидатов в депутаты сейма Карпатской Украины в 1939 году, Вы выезжали в ряд сел Закарпатской Украины и проводили среди населения предвыборную агитацию.

Скажите, по чьему заданию Вы выезжали, в какие села и какую именно агитацию Вы проводили?

Ответ – Отвечая на этот вопрос, я должен сказать, что когда был составлен список кандидатов в депутаты сейма Карпатской Украины во главе с Волошиным, то части кандидатов, в том числе и мне, было поручено сеймом провести предвыборные собрания в нескольких селах и ознакомить избирателей с кандидатами в депутаты, за которых они должны были голосовать.

Всем, кто должен был проводить предвыборную пропаганду выделены по несколько сел, были выданы специальные документы на право проводить предвыборные собрания и проведено со всеми семинар по всем тем вопросам, которые мы должны были разъяснить избирателям.

О том, кто из кандидатов в депутаты будет проводить предвыборные собрания, в каких селах и в какие дни, несколько дней подряд передавалось по радио. Так что все население Закарпатской Украины об этом было достаточно осведомлено.

Лично мне было поручено провести предвыборные собрания в 3-х селах, это Ардовец, Олешник и Фанчиково. Но мною были проведены собрания только в 2-х селах: Ардовец и Олешник.

Касаясь самого содержания моих выступлений на предвыборных собраниях избирателей в этих селах, то они сводились к сле-

дующему: это восхваление Волошина, как главы Карпатського правительства и подобранных им остальных кандидатов в депутаты сейма.

Что все они десятки лет боролись за создание самостоятельного государства Карпатская Украина, и этого они добились. Что они будут отстаивать интересы карпато-украинского народа и будут заботиться об улучшении быта народа Карпатской Украины.

В заключении своих выступлений я говорил, что все кандидаты в депутаты сейма достойны быть членами нашого самостоятельного государства и все избиратели должны отдать свои голоса за этих кандидатов.

Вот к чему сводились содержания моих выступлений на предвыборных собраниях избирателей в селах Ардовец и Олешник.

Вопрос – Являясь депутатом правительства Волошина, Вы были сторонником тех задач, которые ставило перед собой правительство Волошина, т. е. создания самостоятельной Украины.

Ответ – Да, я был сторонником Волошинского правительства и всегда поддерживал его программу действий.

Вопрос – В чем именно Вы поддерживали его и как практически осуществлялось это Ваше поддержание его?

Ответ – Как депутат сейма, я не выступал на каких-либо заседаниях сейма и не вносил своих предложений по каким-либо вопросам государственной важности, которые решались депутатами сейма. Да и не мог решать, вернее принимать участия в решении таких вопросов, ибо я только числился депутатом сейма, а никакого участия в работе сейма я не принимал и никто этого от меня не требовал.

За все время существования Волошинского правительства, а следовательно и моего пребывания депутатом сейма, я не присутствовал ни на одном заседании сейма и даже не получал вызовов на заседание сейма.

Дав выше показания о том, что я являлся сторонником Волошинского правительства и всегда поддерживал его, то это действительно так было. Но это было не на заседании депутатов сейма, о чем я показывал выше, а при разговорах с людьми, если в этом возникала необходимость, где-либо на собраниях и прочее.

Вот в этом заключалась моя поддержка Волошинского правительства, и в такой форме она практически осуществлялась.

Протокол с моих слов записан верно, мне прочитан, в чем и расписываюсь (підпис) Феделеш

Допросил ст. следователь След. Отд. лейтенант (підпис) Балас.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 170. – Арк. 47–48 а. Оригінал. Рукопис.

№ 304

3 червня 1946 р. – Протокол допиту Феделеша К. І., звинуваченого в участі в діяльності урядових структур Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Феделеш Кирилла Ивановича

Допросил Ст. следователь след. Отд. УКР "Смерш" лейтенант Балас

Гор. Ужгород 3 июня 1946 года

Допрос начат в 11. 10

Прерван в 16.30

Вопрос – Уточните, как часто созывались на собрания депутаты националистического правительства Волошина и какие разрешались вопросы на этих заседаниях?

Ответ – Состоялись ли такие заседания, мне не известно, так как я никогда на них не присутствовал, никогда вызовов на такие заседания не получал. Один раз по личной инициативе я ходил в г. Хуст и посетил руководителя националистического правительства Волошина. Причиной посещения мною его явилось следующее: я проживал в с. Иршава, а на работу ходил ежедневно в с. Билки Иршавского округа. Это для меня было очень трудным. Поэтому я, будучи уже депутатом правительства Волошина, пошел лично к Волошину и просил его, чтобы он разрешил мне переехать на постоянное местожительство в г. Хуст, одновременно, чтобы он предоставил мне работу в г. Хусте.

Но эта моя просьба осталась безрезультатной. В переводе меня в г. Хуст Волошин отказал, но о причинах отказа ничего не сказал. Больше я в парламенте никогда не был и о деятельности его мне ничего неизвестно.

Вопрос – Вы говорите неправду. Следствие располагает данными о том, что Вы неоднократно ходили в г. Хуст как депутат, принимали участие в состоявшихся заседаниях Волошинского правительства. Почему Вы скрываете это от следствия?

Ответ – Нет, я ни разу не присутствовал на заседаниях Волошинского правительства и никто меня не просил туда. Что касается посещения мною гор. Хуста, то я должен сказать, что кроме случая посещения Волошина, я еще несколько разов ходил к брату, который в то время проживал в г. Хуст.

Вопрос – Где находится в настоящее время Ваш брат?

Ответ – Брат Феделеш Михаил Иванович, к которому я ходил, проживает в г. Прага, Чехословакия, куда выехал он в октябре 1945 года.

Вопрос – Какую работу Вы, как депутат Волошинского правительства, проводили среди членов УНО в период Вашего пребывания в с. Иршава?

Ответ – Проживая в с. Иршава в период пребывания депутатом националистического правительства Волошина, я никакой деятельностью по линии УНО не занимался и никто меня не обязывал этим заниматься.

Вопрос – Вы говорите неправду, следствию известно, что Вы, будучи в Иршаве, проводили среди членов партии УНО агитационную работу по созданию отрядов сичевиков, которые впоследствии принимали участие в боях. Что Вы скажете на это?

Ответ – Невзирая на то, что я являлся депутатом националистического правительства Волошина, я никакой работы по сколачиванию отрядов сичевиков не проводил и никто на меня не возлагал этого.

Что касается моих взглядов на создание этих отрядов, то я должен сказать, что я был доволен действиями правительства Волошина, занявшимся формированием таких вооруженных отрядов, так как в них видел защитников политики правительства Волошина. Повторяю, что я был доволен созданием таких отрядов еще и потому, что они должны были вести борьбу за создание самостоятельности Подкарпатской Украины.

Допрос прерван в 16.30

Протокол мне прочитан, показания с моих слов записаны верно, в чем и расписываюсь (підпис) Феделеш

Допросил Ст. следователь след. Отд. УКР "Смерш" лейтенант (підпис) Балас

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 170. – Арк. 55–56. Оригінал. Рукопис.

№ 305

3–14 червня 1946 р. – Витяг з протоколу про вирок на засудженого керівника Руської національно-автономної партії Фенцика С. А. .

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

Закарпатский областной суд в Ужгороде

Дело № 67/46

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1946 года, 3—14 июня судебная коллегия по уголовным делам Закарпатского областного суда гор. Ужгорода в составе: председательствующий: Шолом, народные заседатели: Варга и Пупчак, при секретаре: Токарь. С участием прокурора: Кондратьева, адвокатов: Датского, Тудовший и Юдковича.

Рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению: 1. Фенцика Степана Андреевича, 1892 г. рождения, уроженца с. Великие Лучки Мукачевского округа Закарпатской области, из семьи священника, русского, с высшим образованием, лидера фашистской партии "Русская национальная автономная партия", неженатого, несудимого (...)

УСТАНОВИЛА:

В 1934 г. подсудимые Фенцик, Гаджа и Игнаций, а также при участии других лиц, под непосредственным руководством Фенцика на территории Закарпатской Украины была создана буржуазно-националистическая партия под названием "Русская национальная автономная партия" (РНАП), ставившая в то время задачи создания буржуазной автономии Закарпатской Украины и проведение борьбы с коммунистическим движением.

Принципы организации указанной партии были тотожны и позаимствованы от фашистских партий Италии и Германии.

Подсудимый Фенцик, объявивший себя вождем партии, в своей практической работе ориентировался на белоэмигрантские фашистские организации за границей, имел с ними тесную связь, объединявшую их в борьбе против СССР и установлении в России монархического строя, к этому он ориентировал своих сподвижников подсудимых: Чепинец, Игнаций, Гаджа, которые выполняли ответственные задания Фенцика.

В ноябре 1938 г. с приходом мадярских оккупантов на территорию Закарпатской Украины Фенцик и его сподвижные превратили РНАП в фашистскую партию, организовав при ней отряды чернорубашечников-фашистов тотожно немецким фашистским штурмовым отрядам.

Фенцик, будучи в 1935—1938 гг. лидером РНАП, одновременно являлся агентом профашистских правительств Венгрии, Польши, а также агентом Ватикана, получил от последних денежные субсидии, за счет чего издавал газеты "Наш путь", "Карпато-русский голос", в которых клеветал на СССР, коммунистическую партию, восхвалял фашистский строй.

В 1938 г. Фенцик вошел в тайные связи с руководителями венгерского фашистского правительства, взял на себя обязательство использовать РНАП и гвардию чернорубашечников для помощи венгерским властям при оккупации территории Закарпатской Украины, что им и осуществлено в ноябре 1938 г. и марте 1939 г.

Фенцик, будучи фашистом, одновременно являлся почетным членом "Русского фашистского союза", центр которого находился в Германии, контактировал с ним работу, в своей печати и устной пропаганде возводил клевету на СССР, коммунистическую партию, жизнь и быт трудящихся СССР.

Подготовляя таким образом единый фронт борьбы с СССР, ускорял военное нападение на страну советов.

В период Отечественной войны СССР с фашистскими государствами Фенцик, будучи депутатом венгерского парламента, под его руководством значительное число членов РНАП являлись агентами мадярских фашистских и разведывательных органов, а также значительное число лиц использовались в разных административных учреждениях, чем укреплялась мощь немецко-мадярских войск в войне с СССР.

Конкретная виновность каждого из подсудимых выражалась в следующем:

Подсудимый Фенцик еще в 1922 г. являлся организатором общества имени "Духновича" и, став генеральным секретарем такового, используя эту организацию под видом просветителей, фактически воспитывал ее членов, особенно молодежь, в националистическом духе, привлек к этому русских и украинских националистов, находившихся в то время в эмиграции в г. Ужгороде, которым поручал чтение лекций и докладов. В 1936 г. Фенцик организовал на Закарпатской Украине организацию молодежи под названием "Русский скаут", являлся главным старостой таковой.

Основной задачей указанной организации была подготовка и воспитание националистических кадров. Прикрываясь догмой о "русскости", "Единый русский народ от Попрада до Камчатки", Фенцик в 1934 г. организовал в Закарпатской Украине фашистскую Русскую национальную автономную партию (РНАП), членом которой являлась молодежь из организации "Скаут", а также было путем обмана вовлечено значительное количество жителей Закарпатской Украины.

В конце 1934 г. Фенцик совершил поездку в Америку, где установил связи с русскими белоэмигрантами и за проведение националистической и антисоветской деятельности получил материальную и моральную поддержку. В 1935 г. путем всякого рода шантажа Фенцик был избран от партии (РНАП) депутатом Чехословацкого парламента, как депутат, состоял в оппозиции по вопросу за присоединение Закарпатской Украины к Венгрии. Проживая на территории Закарпатской Украины, Фенцик вступил в преступные связи с польскими послами Халупчинским и Грибовским и, будучи привлеченным в качестве секретного агента, получил от последних денежную субсидию 52 тыс. крон. В октябре 1938 г. Фенцик совместно с подсудимым Чепинец добились от правительства Чехословацкой республики организации русской национальной гвардии чернорубашечников, якобы для необходимости защиты Чехословацкой республики, однако указанная гвардия была организована Фенциком как агентом венгерского правительства для оказания помощи мадярским войскам в период оккупации территории Закарпатской Украины, что ими осуществлено в ноябре 1938 г.

3 ноября 1938 г. Фенцик созвал представителей профашистских партий и добился решения о присоединении Закарпатской

Украины к Венгрии, хотя этого народ не желал. 10 ноября 1938 г. Фенцик с приходом мадярских оккупантов в Ужгород торжественно встречал совместно с гвардией чернорубашечников, провозглашая приветствия. За предательские действия, совершенные против Чехословацкой республики в пользу Венгрии, Фенцик был назначен мадярским правительством депутатом венгерского парламента.

5 декабря 1938 г. Фенцик, выступая в парламенте, заявил, что он является скромным депутатом закарпатских фашистов и разделяет навечно судьбу закарпато-украинского народа с Венгрией. Такой гнусный акт предательства вызвал у закарпато-украинского народа справедливое возмущение и ненависть к мадярским оккупантам и предателю Фенцику.

В период оккупации мадярскими войсками территории Закарпатской Украины, Фенцик, как предатель, лично руководил гвардией чернорубашечников, объявил себя вождем и начальником штаба и совместно с мадярскими войсками вел борьбу с чехословацкими войсками. В знак этого мадярским фашистским правительством в начале 1939 г. дважды был вызван в Будапешт со своим штабом чернорубашечников. Штаб чернорубашечников во главе с подсудимым Фенциком и его заместителем также выполняли функции разведывательных органов контрразведки Венгрии "Кемельгаритоосталь", которой передавались сведения военного характера, собранные чернорубашечниками на чехословацкой территории.

Как член мадярского парламента, Фенцик одобрял военное нападение на СССР, голосовал за доверие правительству и за военный бюджет. Фенцик, будучи издателем с 1932 по 1944 гг. фашистской газеты "Карпато-русский голос", "Наш путь" и календаря РНАП, на страницах печати вел разнузданую гнустную клевету на СССР, коммунистическую партию, советское правительство, предсказывал неизбежное поражение СССР в борьбе с фашистскими странами. В 1939 г. в г. Мукачево провел конгресс РНАП и чернорубашечников, на котором приветствовал мадярских оккупантов. Свою работу подсудимый Фенцик тесно контактировал с белоэмигрантскими фашистскими организациями за границей, как-то: "Русский фашистский союз", "Национально-трудовой союз нового поколения", "Витязи" и др., с которыми вел деловую переписку, посылал свою печать, а также получал от них.

В 1939—1943 гг. Фенцик совершал поездки в Рим, где был на приеме в Ватикане, в частности папы Пия XII, которому передал нужные ему сведения...

Обсуждая вопрос об избрании мер наказания в отношении подсудимого Фенцика, учитывая его гнусную предательскую деятель-

ность против народов СССР, судебная коллегия считает необходимым по отношению его применить В. М. Н.

Руководствуясь ст. ст. 296, 297 УПК УССР –

Приговорила:

Фенцика Степана Андреевича на основании ст.ст. 54–4, 54–11 и 54—13 УК УССР подвергнуть высшей мере наказания – расстрелять с конфискацией лично принадлежащего ему имущества...

Приговор может быть обжалован в Верховный суд СССР в течение 48 часов с момента вручения копии приговора осужденным.

Председательствующий: Шолом
члены: Пупчак, Варга
Верно: следователь следотдела УМГ ЗО капитан (підпис) Увин

Справка: подлинник настоящего приговора находится в следделе № 337 по обвинению Фенцика и др., хранится в 1 спецотделе МВД СССР.

кругл, печать ст. следователь УМГБ
капитан (підпис) Увин

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 4089. – Арк. 223–226. Оригінал. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 83–85.

№ 306

1 серпня 1946 р. – Протокол допиту (продовження) Головного команданта Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" Климпуша Д. І.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

г. Ужгород 1 августа 1946 г.

(Продолжение протокола допроса)

Клемпуш Дмитрия Ивановича (установочные данные имеются)

Допрос начат в 22.00

Вопрос –Продолжайте ваши показания.

Ответ –Как я уже говорил, спортивное общество по Закарпатью стало популярно, а я в то же время авторитетен. Состояло спортобщество в большинстве из крестьян, но были и рабочие с лесосплава.

Вопрос – На какие средства существовало ваше спортобщество?

Ответ – Наше спортобщество "Сич" существовало на членские взносы членов общества, а также и на пожертвования отдельных лиц, как у нас называлось коляда. Таким образом я прожил до 1937 г., когда был выбран членом окружной управы. В окружной управе я был членом управы от социал-демократической партии. В наши функции входили административные дела. Управа состояла из представителей нескольких партий, от социал-демократов был я, от

коммунистов из с. В. Бычкова было двое – один по фамилии Гайналь, звать по имени не помню, также не помню имени другого, ни по фамилии, от аграрной партии Петрецкий Василий, житель с. В. Бычков, был священник (поп) с. Рахово и ряд других лиц, каковых в данный момент я не припоминаю. В должности члена управы я пробыл до 1939 г., т. е. до момента оккупации мадярами территории Закарпатья.

В то время находящиеся организации и партии требовали через своих представителей в чехословацком парламенте автономии Закарпатской Руси. Чехословацкий парламент пошел в этом вопросе навстречу и в парламент были введены несколько депутатов от разных партий, от крестьянской партии был введен Волошин Августин, от земледельческого союза Бродий, от русской автономной партии Фенцик, от коммунистов Борканюк Алексей и ряд других лиц, каковых я сейчас не помню. Из числа этих депутатов премьер-министром по Закарпатью избрали Бродия.

К этому времени Германия начала войну и забрала у Чехословакии Судетскую область. И в этом случае ее союзница Венгрия стала проявлять агрессивные намерения в отношении Закарпатья и оккупирует в ноябре 1938 г. часть территории Закарпатья, приблизительно Мукачево, Берегово и Ужгород.

Бродий, проводивший политику перед этим мадяр, с премьер-министра в октябре 1938 г. снят, а вместо него поставлен представитель крестьянской (христианской – *О. Д.*) партии Волошин, который избрал своим местом пребывания г. Хуст. Прошло приблизительно один месяц, как к власти пришел Волошин, и как сейчас помню, 7 ноября 1938 г. меня по телефону вызвал секретарь премьер-министра Волошина, некий Рогач Иван, который предложил мне при явке в г. Хуст иметь с собой статут, т. е. устав спортивного общества "Сич". Прибыв 8 ноября в г. Хуст, я пошел на прием к Волошину, но последний сказал мне, что он в этот момент со мной говорить не может и предложил мне иметь разговор с Рогач Иваном.

Получив такое участие, я явился к Рогачу Ивану и спросил, в связи с какими причинами меня вызвали, на что он мне ответил, что по поручению Волошина в Закарпатье надо организовать расширенную организацию "Сич", которая бы охватила все Закарпатье и в связи с тем, как выразился в то время Рогач, Закарпатье получило автономию, к этому делу привлечь в большинстве своем местное население, т. к. чехи будут все административные органы передавать нам же – правлению Волошина.

Рогач познакомил меня с инженером Кульчицким и сказал, что Кульчицкий расширит устав спортивного общества и разработает его применительно ко всему Закарпатью. Кульчицкий, прочитав устав, сказал, что надо выработать такую схему, которая бы охватывала все Закарпатье. Кульчицкий в то время, когда стал разра-

батывать устав, то в нем ввел пункт, который говорил, что членам организации разрешается носить оружие. Этот пункт был и раньше, когда я работал по спортобществу по селу, но его власти в то время вычеркнули.

На следующий день, когда Кульчицкий принес устав общества с новыми добавлениями о ношении оружия, я ему на это ничего не сказал, т. к. этому не придал никакого значения. При согласовании Кульчицким устава с юридическими лицами, адвокатами и другими пришлось устав еще несколько изменить и исправить.

Согласно нового устава теперь уже организация бывшего когда-то общества "Сич" стала "Карпатская Сич" с центром руководства в Хусте. Я с новым уставом согласился и подписал, а затем пошел к Рогачу и сказал, что устав готов, на что он сказал, подожди до обеда. Надо собрать несколько человек, утвердить устав и провести собрание организации. Как помню, это было после обеда. Рогач привел с собой доктора Шпильку, проживавшего в то время в Хусте, и мне незнакомого – впоследствии он был заместителем окружного начальника Иршавского округа, доктора Росоху, а впоследствии избранный культурным референтом по "Карпатской Сичи". Где он в настоящее время, мне неизвестно. Было еще двое из г. Хуста, один по фамилии Блестив, другого фамилии не помню.

Мы, собравшиеся, утвердили данный устав и тут же я был избран главным командиром или как тогда называли комендантом "Карпатской Сичи". Кульчицкий был избран организационным референтом, Росоха – культурным, Рогач – головным писарем, Черный – спортивным инструктором. Кроме того, заочно был избран мой заместитель Роман Иван, житель Подкарпатья, в то время работавший в Карпатском банке. Он эвакуировался из Ужгорода в связи с занятием его мадярами. Кроме того, он должен был руководить всеми референтами и хозяйством "Сичи".

Допрос прерван в 12.00

Допросил: нач. 3 отделения ОББ УМВД ЗО ст. лейт-нт
(підпис)Тверкин

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Од. зб. 3739. – Арк. 18–19. Оригінал. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 93–94.

№ 307

2 серпня 1946 р. – Протокол допиту (продовження) Головного коменданта Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" Климпуша Д. І.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

/Продолжение/

Климпуш Дмитрия Ивановича

1 августа 1946 г. г. Ужгород

Допрос начат в 22.30.

Вопрос – Расскажите содержание дальнейшей вашей беседы с Роман Иваном?

Ответ – В дальнейшем разговоре с Роман о том, что я думаю, идти ли мне к Прхале, последний стал мне говорить, что я себе много позволяю и упрекнул меня в том, что я разговаривал с майором-чехом по фамилии Мицкевич и при этом разговоре никто из сичевиков не присутствовал. Должен пояснить, что я действительно имел разговор с майором Мицкевич, между нами шел разговор. Мицкевич просил меня рассказать, в каком состоянии находится "Карпатская сич".

Я рассказал майору о том, что наша организация имеет мало средств для существования, на что мне майор ответил, что если бы сичевики помогали чехам, то правительство Чехословакии помогло бы сичевикам, но чем и какими средствами, майор не сказал.

Об этом разговоре между мной и майором я рассказал референтам "Карпатской сичи". Вот поэтому и Роман стал кричать на меня. Разрешая вопрос о моем посещении министра, мы решили собрать референтов и с ними решить данный вопрос. Собранные нами референты предложили мне к министру не ходить, а написать в газету "Новая свобода" опровержение о том, что я якобы имел беседу с министром Прхалой, т. к. к этому времени в газете было объявлено, что я, как комендант "Карпатской сичи", имел беседу с министром, но содержание этой несостоявшейся беседы в газете помещено не было.

Я знал о том, что, соглашаясь с моими референтами и не идя к министру, углублял те трения, какие были в тот период между чехами и сичевиками, но, боясь своих референтов, я выполнял их волю, к министру не пошел и написал опровержение.

Прошло несколько дней, как ко мне в канцелярию "Карпатской сичи" пришел Роман, который стал меня упрекать в том, что я ездил в с. В. Бычков, где подбирал себе других референтов. Он говорил, что этого не будет и мне его из референтов прогнать не удастся. К этому времени в начале марта 1939 г. обстановка и отношения между чехами и мадярами были очень враждебные, мадяры стремились оккупировать всю Закарпатскую Украину.

Учитывая то, что я имел трения между референтами, а также мне по личным делам нужно было попасть в с. Ясиня домой, я 12 марта 1939 г. из Хуста ушел. Об этом обстоятельстве могут подтвердить хозяева квартиры в г. Хусте по фамилии Гофман Золтан, улицу, где находился их дом, сейчас не помню, об этом может подтвердить моя жена и братья, проживающие в с. Ясиня Раховского округа.

В Хуст обратно мне возвращаться не удалось, т. к. за время моего отсутствия произошли следующие события, о которых слышал от других лиц. В этот период времени 1939 г. Германия, продолжая оккупацию Чехословакии, продвигается вглубь страны. В то же время в Хусте 13 марта 1939 г. происходит стычка вооруженного порядка между чешскими солдатами и сичевиками.

Вечером 14 марта 1939 г. Словакия, входившая в чешское государство, объявила самостоятельность и в это же время Венгрия начала дальнейшую оккупацию Закарпатья. Этим же вечером по радио из Хуста выступил член правительства, находящегося в Хусте, и объявил, что объявляется мобилизация в армию и что всем надо приходить в Хуст, где явиться к поручику Черному /мой бывший инструктор по спорту в "Карпатской сичи"/. Это я слышал сам лично, находясь в Ясиня. Узнав об этом положении, я в Хуст решил совсем не ездить, т. к. боялся за свою личную жизнь.

В эти тревожные дни в Хусте был созван сейм и Волошин объявил, что Закарпатская Украина стала самостоятельной. Закарпатская Украина, как самостоятельная, просуществовала очень немного времени, т. к. мадяры в этот же день, т. е. 15 марта 1939 г. оккупировали Хуст и стали продвигаться в Рахов. 17 марта мадяры были уже в с. Ясиня.

Как я уже показал выше, что я лично в боях не участвовал, но мне известно со слов других: сичевики, при отступлении чехов с территории Закарпатья, вооружились оставляемым оружием чехов и оказывали вооруженное сопротивление наступлению мадярам, но были быстро разбиты. Особенно сопротивлялись долго сичевики из Галиции, но и они были мадярами подавлены.

Допрос прерван – 24-30.

Допросил: (підпис) Тверкин

ДАЗО. – Ф.2558. – Оп.1. – Спр. 3739. – Арк. 23.

№ 308

16 вересня 1946 р. – Протокол допиту Климпуша В.І. як свідка

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

16 сентября 1946 г. г. Ужгород

Ст. следователь отд. УМВД л-т Гаврилов допросил в качестве свидетеля гр-на Клемпуша Василия Ивановича, 1891 года рождения, уроженца с. Ясиня Раховского округа Закарпатской области, украинца, беспартийного, образование 4 класса, из крестьян-середняков, ранее со слов не судим, холост.

За ложные показания об ответственности по ст. 89 УК УССР предупрежден (підпис) Клемпуш.

Вопрос – Расскажите подробно свою автобиографию.

Ответ – Я, Клемпуш Василий Иванович, родился в 1891 году в семье крестьянина-середняка, жителя с. Ясиня Клемпуша Ивана Юрьевича, до 1912 года проживал совместно с родителями, занимался сельским хозяйством и работал в лесу по заготовке и сплаву леса, специальной школы не кончил, учился дома, самоучка, сдал испытания в школе за 4 класса. В 1912 году был призван в венгерскую армию в 12-й пехотный полк под названием..., дислоцирующийся в г. Ноль-Карон. В 1914 году в составе венгерской армии участвовал против русских войск, по окончанию военных действий в 1920 году возвратился домой, где находились чешские войска. С 1920 по 1939 год находился дома, занимался сельским хозяйством, одновременно работал на лесопильном заводе, который был построен в 1925 году мною и моими братьями Дмитрием и Иваном.

В начале 1939 года еще до оккупации села Ясиня венгерскими властями на территории Закарпатской Украины проходили выборы в Сойм, то есть правительство я был избран членом правительства. В марте 1939 года с. Ясиня оккупировали венгерские власти. Уточняю, до прихода венгерских войск на Закарпатскую Украину Сойм, то есть Волошинское правительство, вышло из подчинения Чехословакии и приняло все руководство Закарпатской Украины в свое подчинение с задачей провозгласить Закарпатскую Украину "самостийной". С приходом венгерских войск я и мой брат Дмитрий, который был комендантом организации, то есть ... "сичевиков", вынужден был скрываться, так как венгерская разведка преследовала это правительство. (...)

По возвращению мы обратно начали работать на своем лесопильном заводе, где проработали до августа 1943 года. Я и мои братья Дмитрий и Иван были арестованы венгерской жандармерией за то, что мы не предоставляли венгерским военчастям строительный лесоматериал. Сразу после ареста мы были направлены в г. Будапешт в войсковой криминальный отдел "Маргит-Керут", где нас неоднократно допрашивали и через 2 месяца мы были освобождены и направлены на прежнее место жительства в Ясиня. По прибытию как я, а также и мои братья работали на своем лесопильном заводе до освобождения территории Закарпатской Украины частями Красной Армии, т. е. до октября 1944 года.

В декабре 1944 года контрразведка фронта меня и моего брата Дмитрия арестовала и направила в лагерь военнопленных в г. Перечин, где находились до января 1945 года, а после этого нас отправили в гор. Енакиево, там мы работали на шахте.

В феврале 1946 года моего брата Дмитрия поместили в госпиталь и с тех пор я его не видел. Я находился на шахте до сентября 1946 года.

Вопрос – Чем Вы занимались и в каких партиях состояли при оккупации территории Закарпатской Украины венгерскими властями?

Ответ – В период оккупации территории Закарпатской Украины венгерскими властями ни в каких партиях я не состоял, занимался сельским хозяйством, а также совместно с братьями имел свой лесопильный завод, выпускал строительный лесоматериал.

Вопрос – По каким причинам Вы были направлены в лагерь военнопленных в декабре 1944 года?

Ответ – Конкретно мне не известно, по какой причине меня и Дмитрия направили в лагерь военнопленных.

Но я предполагаю, как меня допрашивали, когда я был арестован, по вопросу нашего пребывания в Будапеште в венгерской разведке, а также за деятельность за время пребывания в составе Волошинского правительства.

Допрос прерван 16.IX.-46 г.

Показания с моих слов записаны правильно, мне зачитаны в чем и расписываюсь (підпис) Климпуш

Допросил: ст. следователь отд. УМВД л-т (підпис) Гаврилов

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509 – С. –Т. 1. – Арк. 121–124 а. Оригінал. Рукопис.

№ 309

3 жовтня 1946 р. – Протокол допиту Головко Ф. Д., звинуваченого в причетності до українського націоналістичного підпілля

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Головка Федора Дмитриевича

от 3 октября 1946 года г. Ужгород

Допрос начат в13 ч. 50 мн.

Вопрос – На очной ставке Галащук Юрий Михайлович изобличил вас в том, что вы имеете "сичевицкие" документы. Расскажите об этих документах?

Ответ – Действительно я имел "сичевицкие" документы, полученные мною в городе Хуст во время существования на территории Закарпатской Украины так называемого Волошинского правительства, как то: справка о том, что я состоял в украинской организации "Сич", окончил курсы жандармов, вторая справка о том, что я был назначен жандармом в селе Прислоп Воловского округа и имею право носить оружие, и третья справка, подтверждающая мою личность, т. е., кто я такой, где родился.

Указанные документы после ограбления кооператива в селе Прислоп, я боялся того, что меня подвергнут аресту и обнаружат эти документы, передал жителю села Прислоп Зятюк Василию Георгиевичу и просил его, чтобы он их запрятал.

Вопрос – Уточните ваши показания, когда вы вступили в украинскую организацию "Сич"?

Ответ – В конце 1938 года, когда на неоккупированной венгерскими войсками части территории Закарпатской Украины было провозглашено Волошинское правительство, то в село Прислоп из Германии прибыли четыре человека активных украинских националистов, один по фамилии Мельник, остальных фамилии не помню, которые в селе Прислоп среди населения проводили националистическую деятельность за создание "самостоятельной" Украины. Этими же лицами в селе, в состав которой ими же был вовлечен и я, а впоследствии одним из них был направлен на курсы в город Хуст, которые готовили командный состав для украинской организации "Сич". На указанных курсах обучалось до ста человек "сичевиков". Курсы проходили только втечении одного месяца. По окончанию таковых я был направлен в село Прислоп на должность сельского жандарма Волошинского правительства. В занимаемой должности я прослужил до момента вступления мадярских войск в с. Прислоп, т. е. не более двух недель.

Вопрос – Кто вместе с вами из жителей Воловского округа обучались на этих курсах?

Ответ – Со мной вместе на указанных выше курсах из жителей Воловского округа обучались: Криванич Федор или Иван, точно не помню, примерно 1910 года рождения, уроженец и житель села Новоселица Воловского округа Закарпатской Украины. Где он находится в настоящее время, я не знаю. Слышал, что он, якобы, в период немецко-венгерской оккупации Закарпатской Украины бежал в Советский Союз.

Мигря, имя, отчество не знаю, примерно 30 лет, уроженец и житель села Торунь Воловского округа Закарпатской Украины. В настоящее время должен проживать в с. Торунь. Других лиц, обучавшихся со мной на этих курсах, я не помню.

Вопрос – Кто из жителей с. Прислоп состоял в украинской организации "Сич"?

Ответ – Я не знаю, кто еще, кроме меня, из жителей села Прислоп состоял в украинской организации "Сич".

Допрос окончен в 17 ч. 00 м.

Протокол допроса с моих слов записан правильно, мне вслух прочитан (підпис) Головка

Допросил: Нач. отд. След. Отдела УМГБ ЗО лейтенант (підпис) .....

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 6. – Спр. 1044. – Арк. 107–108 а.

№ 310

23 грудня 1946 р. – Вирок Закарпатського обласного суду по групі членів ОУН – Бандусяк Г. М., Бісун Г.Й., Бісун В.І.

Закарпатский областной суд в Ужгороде Число: ск. 125-11/46

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ!

1946 года 23 декабря месяца, судовая коллегия по уголовным делам Закарпатского областного суда в г. Ужгород. В составе председательствующего – Шолома, народных заседателей – Фантич, Сас, при секретаре – Токарь, с участием прокурора – Нечипоренко, адвоката –Шаповаленко, Калинова, рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению:

1. Бандусяк Георгия Михайловича, 1923 г. рождения, уроженца с. Ясиня Раховского округа Закарпатской области, из крестьян, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.

2. Бисун Георгия Иосиповича, 1924 г. рождения, уроженца г. Хуст Закарпатской области, из служащих, служащего, с неоконченным высшим образованием, украинца, холостого, члена ОУН, несудимого.

3. Бисун Василия Ивановича, 1922 г. рождения, уроженца г. Хуст Закарпатской области, из рабочих, служащего, с неоконченным высшим образованием, украинца, холостого, члена ОУН, всех троих в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-2 и 54-11 УК УССР.

УСТАНОВЛЕНО:

Бандусяк, Бисун Георгий и Бисун Василий с 1941 г. являются членами организации ОУН.

С начала 1945 г., т. е. после освобождения территории Закарпатской области частями Красной Армии от мадярских оккупантов Бандусяк и Бисун Георгий стали на путь активизации оуновской работы под руководством краевого проводника Бандусяка Дмитрия, Габовды, Ороса и других (осужденные в 1945 г.).

Подсудимый Бандусяк в начале 1945 г. являлся в краевом проводе ОУН комендантом СБ, а в последствии интендантом, его помощником был подсудимый Бисун Георгий.

Бандусяк неоднократно участвовал на совещании краевого провода ОУН, на котором обсуждались вопросы активизации работы ОУН, борьба с органами советской власти за создание так называемой "самостійної України".

Подсудимий Бисун Василий, находясь в городе Праге, будучи убежденным националистом, в 1945 г. навязал связь с членами ОУН Печора, Глуханич и другими, которых передерживал в своей квартире, имел с ними тесные деловые связи, переправлял членов ОУН через чехословацкую границу в сторону Германии.

Виновность подсудимых доказана материалами дела, а также их личным признанием.

Руководствуясь ст.ст. 296, 297 УПК УССР

ПРИГОВОРИЛА:

Бандусяка Георгия Михайловича, Бисуна Георгия Иосиповича, Бисуна Василия Ивановича на основании ст.ст. 54-1"а" лишению свободы – Бандусяка на десять лет, Бисуна Георгия и Бисуна Василия на восемь лет каждого с конфискацией лично принадлежащего им имущества (поражение прав не применяется ввиду того, что подсудимые в 1945 г. приняли чехословацкое гражданство).

Начало срока отбытия меры наказания исчислять: Бандусяку с 7 июня 1946 г., Бисуну Георгию с 15 июня 1946 г. и Бисуну Василию с 17 июля 1946 г.

Приговор может быть обжалован в Верховный суд в течении 5-ти дней с момента вручения копии приговора осужденным.

Председательствующий –Шолом
Народные заседатели –Фантич и Сас
Верно: зам. председ. облсуда Шолом (підпис)
г. Ужгород, дня 23 декабря 1946 г.
кругл. герб. печать

ДАЗО. – Ф. 2558ю. – Оп. 1. – Спр. 1364. – Арк. 236–237. Оригінал. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 96–98.

№ 311

17 квітня 1947 р. – Лист депутата Верховної Ради Української РСР Білусяка до начальника Управління МДБ по Закарпатській області Чернецького з проханням звільнити на волю Климпуша І. І., арештованого за участь в розбудові Карпатської України

Вх. № 487 від 28/10. 1947 р.

Депутати Верховної Ради Української РСР Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

На днях органами Державної Безпеки був задержаний громадянин села Ясеня Климпуш Іван І., народжений 1898 року в селі Ясіню.

Відносно задержання Климпуш Івана Івановича дозволяю собі подати слідуючі зауваження:

Климпуш Іван І. я особисто знаю від 1912. Разом з ним я возив бокори і працював з ним в лісовій роботі ще за часів Австро-Угорщини і за бувшої Чехословаччини. За часів Чехословацької республіки був я обраний членом сільради від компартії і Климпуш Іван І. від соціал-демократичної партії. Тут також доводилось мені спільно працювати з Климпуш Іваном Івановичем. В ті часи компартія знаходилась під великою репресією з сторони чеських властей і інших партій, що проявлялось і на засіданнях сільради. Однак Климпуш Іван І., як представник соціал-демократичної партії, ніколи не був в опозиції проти компартії, навпаки, він все підтримував пропозиції та домагання компартії.

Протягом всього часу мадярської окупації Климпуш Іван І. проти Радянського Союзу ніколи ворожо не ставився. Радянська Армія освободила Закарпаття. Климпуш Іван Іванович з радістю приймає в свій дім та угощає бійців і офіцерів Червоної Армії, тішучись освобожденню. Свою відданість до Радянського Союзу проявляє тим, що охоче підписує Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною та веде масово роз'яснюючу працю про підписання Маніфесту за возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Всіми силами береться до праці по відбудові окупантами зруйнованого села. Організує кооперативу і всіми силами та коштами доставляє споживчі продукти для населення, і за це народ обрав його головою кооперативи. Опісля Іван Іванович Климпуш взявся за відбудову спаленого окупантами лісопильного заводу. Користуючись довір'ям народу, Климпуш Іван І. був обраний членом сільради, де також виявляє свою відданість до Радянського Союзу, бо рішення партії і уряду всіми силами старається перевести в життя.

Багато разів виступав на зборах, на мітингах, брав активну участь у виборчій кампанії та в масово-культурній роботі.За проявлену працю в користь Радянського Союзу Климпуш Іван Іванович заслуговує пошану.

Знаючи Климпуш Івана Івановича як щирого працівника і добросовісного громадянина нашої Батьківщини, прошу випустити його на волю.*

В Ясіню, дня 17. квітня 1947 року.
Депутат Верховної Ради УРСР (кругла печатка, підпис) Білусяк
Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. 1509-С. – Т. 3. – Арк. 3. Оригінал. Машинопис.

№ 312

5 червня 1947 р. – Протокол допиту Климпуша І. І., звинуваченого за участь в діяльності Карпатської Січі

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Клемпуша Ивана Ивановича

гор. Ужгород 5 июня 1947 года

Допрос начат в 20 ч. 20 м.

Вопрос – Расскажите подробно, когда и при каких обстоятельствах Вы вступили в организацию "Сич"?

Ответ – В 1922 или 1923 году, точно не помню, учитель с. Ясиня – Водонос, имя и отчество не знаю, собрал граждан села и объяснил присутствующим, что в селе создается организация "Сич", при этом он зачитал нам статут этой организации. Точно содержание

* На документі міститься резолюція: *т. Аксенов. Зайдите ко мне. 25.4.47 (підпис) Чернецкий.*

этого статута я уже не помню, но я тогда понял, что эта организация была спортивного характера. После чтения статута Водонос объявил нам, что кто желает вступить в эту организацию, тот должен внести вступительный взнос в сумме одной кроны. Насколько я помню, почти все присутствующие пожелали вступить в эту организацию, в том числе вступил и я. Таким образом с указанного времени я и состоял в организации "Сич".

Вопрос – Какое положение Вы занимали в этой организации?

Ответ – Первое время я был рядовым членом "Сич", затем, примерно в 1926 я был избран членом суда организации "Сич", которым был два или три года, а впоследствии я также был рядовым членом.

Вопрос – Какие выполнял функции этот суд, членом которого Вы были?

Ответ – В обязанности суда входил разбор персональных дел на членов организации "Сич", которые не выполняли своих обязанностей, как членов организации, или нарушавших статут.

Вопрос – Кто являлся руководителем "Сичи" по Ясиню?

Ответ – Насколько я помню, первое время руководителем организации "Сич" в Ясиня являлся учитель Водонос (где он находится в настоящее время, я не знаю), как руководитель организации он назывался "Кошевым". Позднее, когда он переехал учить в другое село, Кошевым был мой брат Клемпуш Дмитрий, Клочурак Степан и его брат Клочурак Василий. Когда и сколько времени каждый из них был Кошевым, я уже точно не помню.

Вопрос – Какое участие Вы принимали в деятельности организации "Сич"?

Ответ – Будучи членом организации "Сич", я состоял в драматическом и хоровом кружках, где принимал участие в выступлениях этих кружков. Другой деятельности не вел.

Вопрос – Следствию известно, что Вы вовлекали в организацию новых членов и вели националистическую агитацию за создание "самостийной Украины".

Ответ – Националистической деятельности я никогда не вел, т. к. организация "Сич" была, как я уже сказал, спортивно-культурного характера и националистической деятельностью не занималась.

Вопрос – Не правда. Организация "Сич" вела активную националистическую деятельность, особенно ярко в 1938–1939 годах, в период т. н. Волошинского правительства. Следствию известно, что и Вы, как член этой организации, вели националистическую деятельность. Почему вы это скрываете?

Ответ – Я утверждаю, что организация "Сич" националистической деятельностью не занималась, так же и я националистическую агитацию не вел.

Вопрос – Зачитываю Вам выдержку из газеты "Наступ" от 17 января 1939 г., где заместитель Вашего брата Клемпуш Дмитрия –

Иван Роман от имени "Карпатской сичи" клянется верности премьеру Волошину и заявляет: "Мы есть християне-националисты. Бог и Нация есть наивысший идеал, за который мы будем бороться. Мы есть врагами социальных демократических, масонских и других подобных теорий. Мы наизлейшие враги коммунизма".

Зачитываю Вам также выдержку из брошюры, изданной Головной командой "Карпатской сечи", озаглавленной "Во что верит и за что борется "Карпатская сич", где на странице 10 этой брошюры сичевики называют себя националистами, а на странице 14-й – первой и основной задачей "Карпатская сич" ставит задачу борьбы с коммунизмом. Вы и сейчас будете скрывать свою националистическую деятельность?

Ответ – Выдержки из газеты и брошюры мне зачитаны. В статуте организации "Сич", в которую я вступил в 1922 или 1923 году, этих задач не ставилось. В 1938–1939 гг. к нам в Ясиня из представителей "Карпатской сичи" никто не приезжал и я об этом ничего не знал, сам я лично националистом себя не считаю и националистической деятельности не вел.

Вопрос – Вы продолжаете говорить неправду. Ваш брат Клемпуш Дмитрий являлся комендантом "Карпатской сичи", а газета "Наступ" выходила легально и была общедоступна, таким образом Вам это все хорошо было известно.

Ответ – Я еще раз утверждаю, что брат Дмитрий мне об этом ничего не говорил, а газет и брошюр я не читал.

Вопрос – Объясните следствию, за что же тогда Вас арестовала венгерская жандармерия в 1939 году?

Ответ – В марте 1939 года я действительно, как сичевик, в числе других граждан с. Ясиня, состоявших в организации "Сич", был арестован и заключен в лагерь. Будучи на следствии в основном меня обвиняли не как сичевика, а за то, что я еще в 1928 году участвовал в восстании против мадяр и поклялся, что я не буду присягать венгерскому правительству.

Вопрос – Расскажите об этом более подробно?

Ответ – В конце 1918 года, после окончания войны, когда большинство закарпатских украинцев демобилизовалось из австро-венгерской армии, то к нам в Ясиня, я помню, прибыли три венгерских офицера, которые собрали население села и разъяснили, что Закарпатская Украина будет принадлежать Венгрии и что мы должны дать присягу венгерскому правительству, при этом офицер развернул мадярский флаг, перед которым мы должны были дать присягу. Однако, перед приходом этого офицера, большинство граждан Ясиня ездили в город Сигет, где проводился митинг, на котором нам объяснили, что после войны все национальности должны объединиться и жить в своем государстве, т. е. немцы должны жить в Германии, мадяры в Венгрии, а мы – украинцы Закарпатья долж-

ны присоединиться к Украине. В связи с этим население с. Ясиня, а также это было и в других селах Закарпатья, были недовольны приходом венгерских офицеров и, когда они предложили принять присягу, то мой брат Клемпуш Василий, а также ряд других граждан выступили против этого и заявили, что присягать мадярам мы не будем. Офицеры, увидев это, немедленно уехали. Через несколько дней к нам в село Ясиня прибыло две роты венгерских солдат, которые расположились у нас в селе и стали нести сторожевую службу. Мы с этого времени, т. е., я – Клемпуш Иван, мой брат Василий и житель Ясиня Фищерюк Михаил (умер, примерно, в 1926 году), как представители сельского народного комитета, были посланы в г. Сигет сообщить о сложившейся обстановке. Прибыв в Сигет, мы обратились к Гощук, работавшему адвокатом, который был членом народной рады. Вместе с нами туда прибыли другие представители народных комитетов из села В. Бычкова, Рахова и другие, которые также отказывались присягать венгерскому правительству. Рассказав Гощук о том, что население отказалось присягать мадярам, последний одобрил наше поведение и сказал, чтобы мы ехали домой и выбирали депутатов в Будапешт на конгресс, где будет окончательно решаться вопрос о судьбе Закарпатской Украины. Прибыв в село, мы разъяснили населению о результатах поездки в Сигет и тут же избрали шесть человек народных представителей для поездки в г. Будапешт. В число лиц, входили: Клочурак Степан Степанович, Сободюк Николай, – бывшие офицеры австро-венгерской армии, Ластовицкий Иван Юрьевич и Шепюк Илья, крестьяне с. Ясиня, я, Клемпуш Иван, и шестого человека фамилию не помню. Примерно через два дня после этого из Сигетской народной рады нам сообщили, чтобы мы выехали в Будапешт. В этот же день мы поездом выехали из с. Ясиня и на другой день прибыли в Будапешт в так называемый Народный дом. Вместе с нами с Закарпатья прибыли и другие народные делегаты, всего нас там собралось до пяти тысяч человек.

Венгерские представители, выступая перед нами, объяснили нам, что Венгрия теперь будет самостоятельным государством, Закарпатской Украине, будет предоставлена автономия, и т. д., после чего предложили нам, как представителям народа, подписать манифест о присоединении Закарпатской Украины к Венгрии. Однако наши представители были против этого, таким образом, возникли противоречия. После долгих споров в выступлении наши представители ответили мадярам, что 21 января 1919 года в г. Хусте будут созваны народные рады из Сигета, Мукачева, Ужгорода и других городов, где сам народ решит свою судьбу. На этом т. н. Конгресс закончился и мы разъехались по домам. Возвращаясь домой, отдельные делегаты начали вести агитацию, что мадяры к 21 января 1919 г., т. е. ко дню созыва народных рад, введут свои

войска и насильно заставят подписать манифест о присоединении Закарпатской Украины к Венгрии. Поэтому нужно организовать тайное восстание, которое якобы готовится во всех городах Закарпатской Украины.

Приехав домой, мы как делегаты, рассказали обо всем населению и приняли решение также поддержать восстание. Подготовкой этого восстания проводили у нас в селе бывшие офицеры Клочурак Степан, Сободюк Николай и еще какие-то три офицера, прибывшие к нам с Буковины. Примерно 6 или 7 января 1919 года ночью мы собрались в доме Сободюк, а затем напали на роту мадярских солдат и разоружили их, после чего, кажется, на третий день, выехали в гор. Сигет.

Вопрос – Ваши братья участие в этом восстании принимали?

Ответ – Да, принимали. Клемпуш Дмитрий в то время как раз служил в венгерской армии пулеметчиком и находился в роте, которая была у нас в селе Ясиня. Дмитрий знал о готовящемся восстании и примкнул к нам с пулеметом. Василий также, кажется, участвовал в разоружении роты.

Вопрос – Продолжайте свои показания.

Ответ – Прибыв в гор. Сигет, а наш отряд из жителей с. Ясиня собрался до трехсот человек, мы заняли оборону за Сигетом в сторону румынской границы и стали ожидать румынских представителей, с которыми должны были решить вопрос о присоединении этого города к Закарпатской Украине. Однако никто к нам не пришел, а румынские войска напали на нас, разбили и большинство забрали в плен. Вместе со мною тогда забрали в плен и моего брата Дмитрия. Василий был арестован румынами позднее в с. Ясиня, куда они прибыли через несколько дней после нашего поражения.

В плену у румын я и Дмитрий находились около года, а Василий был заключен в тюрьму, где содержался свыше года. Вот все, что мне известно о борьбе за так называемую "Гуцульскую республику".

Протокол допроса с моих слов записан верно и мне прочитан.
(підпис) Климпуш

Допрос окончен 6/VI. – 47 г. в 1 ч. 40 м.

Допросил: Зам. нач. отделения. лейтенант (підпис)

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509-С. – Т. 1. – Арк. 200–205 а. Оригінал. Рукопис.

№ 313

13 червня 1947 р. – Протокол допиту Климпуша В. І., звинуваченого за участь в діяльності Карпатської Січі

Стенограмма

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Клемпуш Василия Ивановича

13 июня 1947 года гор. Ужгород

Допрос начат в 13.00 мин.

Допрос окончен в 16.00 мин.

Клемпуш Василий Иванович, 1891 г. рождения, уроженец с. Ясиня Раховского округа Закарпатской области, УССР, из крестьян-середняков, содержатель лесозавода, украинец, гражданин СССР, с 1920 по 1939 год состоял членом социал-демократической партии Чехословакии, женат, со слов несудим, до ареста проживал в селе Ясиня, работал механиком лесозавода.

Вопрос – Следствие располагает материалами, что вы являетесь старым идейным украинским националистом, почему вы скрываете это от следствия?

Ответ – Украинским националистом я никогда не был и об этом мне от следствия скрывать нечего.

Вопрос – Неправда, следствие изобличает вас в этом имеющимися вещественными доказательствами.

Ответ – Я еще раз заявляю следствию, украинским националистом никогда не был.

Вопрос – Вы состояли в украинской организации "Просвита"?

Ответ – Да, состоял. В украинской организации "Просвита" я состоял членом с 1920 года.

Вопрос – Где и при каких обстоятельствах вы вступили в украинскую организацию "Просвита"?

Ответ – В украинскоую организацию "Просвита" я вступил в 1920 году в городе Ужгороде по своему личному желанию.

Вопрос – Кто являлся организатором в украинской организации "Просвита" в Закарпатье?

Ответ – Основателями и организаторами создания украинской организации "Просвита" в Закарпатье являлись Бращайко Юлий, Волошин Августин и Клочурак Степан.

Вопрос – Какое положение занимали вы в украинской организации "Просвита" ?

Ответ – За время моего пребывания в украинской организации "Просвита" с 1920 по 1939 год я периодически исполнял обязанности председателя сельской организации "Просвита" в селе Ясиня.

Вопрос – Какие цели и задачи ставила перед собой украинская организация "Просвита" ?

Ответ – Украинская организация "Просвита" ставила перед собой цель и задачи – проведение среди украинского населения культурно-просветительной работы. Других целей и задач эта организация не имела.

Вопрос – С какого года вы состояли членом организации "Карпатская сечь"?

Ответ – В организации "Карпатская сечь" я состоял членом с 1924 года по 1935 г.

Вопрос – Какое положение вы занимали в "Карпатской сечи"?

Ответ – С 1924 по 1927 год я являлся руководителем-кошевым сельской организации "Карпатская сечь" в селе Ясиня, позже был рядовым членом.

Вопрос – Следствию известно, что вы в "Карпатской сечи" состояли до 1939 года, т. е. до дня оккупации мадярами территории Закарпатской Украины. Почему вы об этом скрываете?

Ответ – Формально я "Карпатской сечи" состоял до 1939 года, т. е. до момента оккупации мадярами территории Закарпатской Украины. Однако я должен заявить следствию, что с 1935 года я никакой активной деятельности в "Карпатской сечи" не проводил.

Вопрос – В феврале 1939 года вы, как станичный сичевик, открывали организованный праздник сичевиков?

Ответ – Я не помню такого случая.

Вопрос – Вам предъявляется газета "Наступ" – орган немецко-украинских националистов за № 2–3 /8–9/ от 17 февраля 1939 года, в которой на странице третьей в статье "Січові свята – вечір в Хусті" указывается, что вы, как сичевик, открыли празднество в селе Ясиня?

Ответ – Вышеуказанная газета мне предъявлена. Действительно, в феврале 1939 года в селе Ясиня на празднике в честь открытия памятника погибшим сичевикам во время восстания гуцулов под Мараморош-Сигетом я открывал митинг, на котором выступал мой брат – главный комендант "Карпатской сечи" – Дмитрий Клемпуш.

Вопрос – Когда и кем была организована в Закарпатье "Карпатская сечь"?

Ответ – Когда и кем была организована в Закарпатье "Карпатская сечь", я не знаю. Устав этой организации мы – сичевики села получили в гор. Ужгороде, от кого именно, не помню.

Вопрос – Следствию известно, что создателями и организаторами "Карпатской сечи" в Закарпатье являлись именно вы и ваши братья Клемпуш Дмитрий и Клемпуш Иван.

Ответ – Клемпуш Дмитрий и Клемпуш Иван создателями и организаторами "Карпатской сечи" в Закарпатье не являлись.

Вопрос – Неправда, вам предъявляется газета "Новая свобода" – орган немецко-украинских националистов, т. н. правительства Карпатской Украины – Августина Волошина от 11 января 1939 года, за № 30, в которой на странице седьмой в статье "Цікаві голоси в чужій пресі" указывается, что основоположниками и органи-

заторами "Карпатской сечи" в Закарпатье были три брата Клемпуши с Ясиня. Вы и теперь будете отрицать это?

Ответ – Вышеназванная газета мне предъявлена, в которой на странице седьмой в статье "Цікаві голоси в чужій пресі" действительно указывается: "По целой территории Карпатской Украины были созданы организации национальной обороны "Карпатской сечи". В нее принимается молодежь до 30 лет. Только для людей физически сильных делается исключение. Сегодня "Карпатская сечь" имеет более 5 тысяч членов. Инициаторами и основоположниками "Карпатской сечи" были три брата Клемпуши с Ясеня. Они происходят из гуцульской семьи, про которых наше население слыхало уже много раз. Как раз перед двадцатыми годами они стали организовывать гуцульское восстание, с того времени по сегодняшний день они неустанно работают на благо народного возрождения. Они являются народными представителями плечистых, сильных гуцулов". По существу этой статьи я поясняю, что инициатором и основоположником "Карпатской сечи" в Закарпатье я не являлся.

Вопрос – Вы были членом правительства Карпатской Украины, возглавляемого Августином Волошиным?

Ответ – Да, был.

Вопрос – Газета "Новая свобода" была этого правительства?

Ответ – Да, была.

Вопрос – Вы возражали, как член правительства Карпатской Украины, против этой статьи?

Ответ – Нет, не возражал.

Вопрос – Какие цели и задачи ставила перед собой "Карпатская сечь", руководящим лицом в которой вы являлись?

Ответ – "Карпатская сечь" ставила цели и задачи чисто спортивного характера.

Вопрос – Неправда. Следствию известно, что "Карпатская сечь" была организацией украинских националистов и вела борьбу против Советского Союза и коммунизма.

Ответ – Я еще раз заявляю, что организация "Карпатская сечь" была чисто спортивной организацией.

Вопрос – Прекратите говорить неправду. Вам предъявляется брошюра, изданная главной командой организации народной обороны "Карпатская сечь" в гор. Хуст, Румынская, №-1, под названием "У що вірить и за що змагається "Карпатська січ". Из этой брошюры видно, что "Карпатская сечь" является организацией украинских националистов и ведет борьбу против Советского Союза и коммунизма... "Вы и теперь будете отрицать это?

Ответ – Вышеназвання брошюра, изданная главной командой организации Народной обороны "Карпатская сечь", мне предъяв-

лена. На страницах 13,14,15,16 этой брошюры в разделе: "От кого мы хотим оборонить народ"? действительно указывается:

1. "Ми є ворогами на життя і смерть комунізму, тієї московської отрути. Комунізм конає всюди у світі, бо він всюди ширив тільки руїну. Комунізм за розбиття народу на класи, що мають себе вирізувати, ми ставимо нарід понад усіх і всіх на службу народові. Комунізм викляв релігію і роздичавлював народи, а для нас християнська релігія є важною силою, що виховує і кріпить нарід.

Комунізм проти родини, а ми видимо в родині підвалини духовного здоровля народу. Комунізм поставила собі на послуги Москва, щоб панувати над народами, а ми не хочемо, щоб над нами хтось панував, і ні тим більше – Москва, що важко катує велику частину нашого народу. Комунізм не найде собі місця в нашій державі, за це ми подбаємо!

2. Ми поборюємо так званих руських. Бо вони є або мадярськими агентами, або зрадниками-відступниками, що відреклися свого народу і шукають собі чужих богів. Ми поборемо зокрема зрадники в народу між представниками церков, бо вони соромлять релігію і церкву в очах народу. Час стати свідомими українцями всім тим, що їх збаламутили руські та їх опікуни. Хто буде вперто виступати проти нашої народної правди, нашої держави, нашої влади, того будемо вважати ворогом народу й не дозволимо тому підкопувати нашу народну державну силу.

3. Чужих людей, що здавна живуть і працюють на нашій землі, шануємо. Але й вони мусять шанувати нашу державу, наш нарід. Вони повинні доказати, що хочуть з нами жити в згоді, доказати словом і ділом. Повинні з прихильністю ставитися до української правди й повинні помагати нам будувати державу. Оскільки будуть нашими ворогами, поможемо нашій державі й народові забезпечитися перед ними. Оскільки будуть бездушні супроти українського народу й держави, будемо бездушні супроти них – будемо їх бойкотувати й ними погорджувати. На місце чужих людей, які не живуть віддавна на нашій землі, повинні всюди в державному господарському житті приходити наші люди. Будемо цю думку голосити перед нашим народом і проводити її в життя. Ось у це вірить і за це змагається "Карпатська січ". Хто думає так, як ми – хай вступає в наші ряди.

Слава Україні"

По существу изложенного в этой брошюре я поясняю, что первое время организация "Карпатская сечь" в Закарпатье являлась чисто спортивной организацией, позже, в 1938 году с образованием правительства Карпатской Украины, возглавляемым Августином Волошиным, "Карпатская сечь" была названа организацией Народной обороны и ставила перед собой цель, как и другие украинские националисты, проведение борьбы с Советским Союзом и коммунизмом.

Стенограмма с моих слов записана правильно и мне прочитана (підпис) Климпуш
Допросил нач. следотдела УМГБ ЗО подполковник (підпис) Аксенов
Стенографировала (підпис) Решетникова

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. 15090-С. – Т.1. – Арк. 150–154. Оригінал. Машинопис.

№ 314

10 липня 1947 р. – Протокол допиту свідка Бращайка Ю. М. про його діяльність в уряді Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

свидетеля Бращайка Юлия Михайловича

гор. Тячево 10 июля 1947 года

Бращайко Юлий Михайлович, 1879 года рождения, уроженец села Глубокое Ужгородского округа Закарпатской области УССР, из служащих, украинец, гр-н СССР, б/п, женат, с высшим образованием, по специальности юрист, зав. юридической консультации с. Дубовое, проживает в с. Дубовое Тячевского округа Закарпатской области.

Свидетель Бращайко за дачу ложных показаний по ст. 89 УК УССР предупрежден (підпис) Бращайко.

Вопрос – Где вы проживали и чем занимались в период 1938–1939 годов?

Ответ – До сентября 1938 года я проживал в гор. Ужгороде, работал частным адвокатом. С сентября по ноябрь 1938 года я проживал в гор. Праге, работал членом комиссии по определению границ между Чехословакией и Венгрией. Для работы в этой комиссии я был назначен Министерством иностранных дел Чехословацкой республики. С ноября 1938 г. по сентябрь 1939 года я проживал в гор. Будапеште, работал до марта членом вышеназванной мною комиссии, позже находился без определенной работы. В сентябре 1939 г. я выехал в гор. Хуст, где работал адвокатом.

Вопрос – За время существования т. н. правительства Волошина вы часто приезжали из гор. Будапешта в гор. Хуст?

Ответ – За время существования правительства Карпатской Украины, возглавляемого Августином Волошиным из гор. Будапешта в гор. Хуст я приезжал 3 или 4 раза с целью проинформировать вышеуказанное правительство о результатах работы комиссии по установлению границ между Чехословакией и Венгрией.

Вопрос – Какие ответственные должности вы занимали в правительстве Карпатской Украины, кроме вышеназванной комиссии в 1938–1939 годах?

Ответ – В правительстве Карпатской Украины, я как депутат сойма этого правительства, был избран министром финансов, в

должности которой я находился 1-2 дня, после чего мадярские войска территорию Закарпатской Украины оккупировали. Вышеназванное правительство вынуждено было эмигрировать в Румынию, а оттуда в другие страны. Я лично имел поручение от этого правительства выехать в гор. Будапешт, договориться с мадярским правительством вывести свои войска из территории Закарпатской Украины.

По прибытию в гор. Будапешт я имел встречу с государственным секретарем правительства Венгрии Патаки Тибором, однако достигнуть какого-либо реального соглашения в отношении территории Закарпатской Украины мне не удалось.

Вопрос – В каких политических партиях вы состояли в прошлом?

Ответ – С 1923 по 1925 год я состоял членом "Подкарпатской хлеборобской партии". С 1925 по 1938 год, т. е. до момента роспуска всех партий, я состоял членом "Христианской народной партии". В других политических партиях я не состоял.

Вопрос – От имени какой политической партии или организации вы были выдвинуты кандидатом в сойм Карпатской Украины?

Ответ – Я не знаю от какой политической партии или организации я был выдвинут кандидатом в депутаты сойма правительства Карпатской Украины, т. к. я в то время в гор. Хусте не проживал.

Вопрос – Вы говорите неправду, вам предъявляется бюллетень кандидатов по выборам в сойм правительства Карпатской Украины, выдвинутых от партии УНО. Под порядковым номером 4 имеется ваша фамилия.

Ответ – Вышеуказанный бюллетень мне предъявлен, из которого действительно видно, что я был выдвинут кандидатом в сойм от партии УНО. Однако заявляю следствию, что я своего согласия баллотироваться от партии УНО в сойм не давал.

Вопрос – Следствие вас предупреждало говорить правду. Нам известно, что вы не только баллотировались как кандидат в сойм правительства Карпатской Украины от партии УНО, но и являлись основателем и организатором этой партии.

Ответ – Я не отрицаю, что я наряду с другими лицами, будучи в январе 1939 года в гор. Хусте, подписал коллективное заявление, адресованное в министерство внутренних дел правительства Карпатской Украины с просьбой разрешить создать и зарегистрировать партию УНО. Такая партия была создана и проводила свою деятельность. Таким образом я практически наряду с другими лицами являюсь организатором и создателем партии УНО. Это коллективное заявление имеется в распоряжении следствия, моя собственноручная подпись на котором значится под порядковым № 23. Однако я хочу сказать следствию, что в связи с тем, что я все время находился в гор. Будапеште, активного участия в этой партии не принимал.

Вопрос – Какие цели и задачи преследовала партия УНО?

Ответ – Я не знаю какие цели и задачи ставила перед собой организованная нами партия УНО.

Вопрос – Вы снова говорите неправду. Вам было известно, что созданная вами партия УНО являлась партией украинских националистов, антисоветской, антикоммунистической партией, что видно из программы УНО, которая вам предъявляется.

Ответ – Вышеназванная программа УНО мне представлена, из которой видно, что эта партия действительно антисоветская, антикоммунистическая.

Вопрос – Братьев Клемпуш из села Ясиня вы знаете?

Ответ – Братьев Клемпуш Дмитрия, Василия и Ивана я знаю хорошо с 1920 года. Взаимоотношения у меня с ними нормальные.

Вопрос – В каких политических партиях и организациях состояли братья Клемпуш?

Ответ – Все три брата Клемпуш Дмитрий, Иван и Василий являлись старыми членами общества "Просвита", в котором принимали активное участие и как в работе съездов этого общества, так и по месту их жительства в с. Ясиня.

Так же все три брата Клемпуш до 1938 состояли членами русской социал-демократической партии. Клемпуш Дмитрий в 1938–1939 годах являлся главным комендантом "Карпатской Сечи" в гор. Хусте. Состояли ли другие братья Клемпуш в организации "Сечь", я не знаю.

Вопрос – Расскажите все, что вам известно о прошлом братьев Клемпуш?

Ответ – Братья Клемпуш происходят из крестьян, сами лично до прихода частей советской армии являлись владельцами лесопильного завода с наемной рабочей силой. Слышал, что они в прошлом принимали участие в т. н. Гуцульском восстании. С приходом мадяр в Закарпатскую Украину в 1939 году Клемпуш Дмитрий и Василий уехали в Германию, позже вернулись к себе домой в с. Ясиня и продолжали иметь лесопильный завод. Клемпуш Василий также как и я был избран в сойм правительства Карпатской Украины.

Вопрос – Кто такие сичевики и за что они боролись?

Ответ – Я не знаю историю возникновения сичевиков, так же не знаю, за что они боролись, т. к. я за это время проживал в гор. Будапеште.

Вопрос – Расскажите о связи братьев Клемпуш с немецкой и венгерской разведками, а в частности с немецким консулом в гор. Хуст.

Ответ – Об этом я ничего не знаю.

Вопрос – Расскажите все, что вам известно о преступной деятельности братьев Клемпуш?

Ответ – В связи с тем, что я в 1938–1939 годах не проживал на территории Закарпатской Украины, а поэтому о преступной деятельности братьев Клемпуш я ничего рассказать не могу.

Протокол с моих слов записан правильно. Мне прочитан (підпис) Бращайко Юлий
Допросили: Нач. след. Отд. УМГБ по З/о подполковник (підпис) Следователь следотд. УМГБ Зо мл. л-т (підпис) Кречко

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509-С. – Т. 2. – Арк. 133–136. Оригінал. Рукопис.

№ 315

5 серпня 1947 р. – Довідка про засудження Військовим трибуналом 4-го Українського фронту до смертної кари Ревая Ф.І.

СПРАВКА

По сообщению начальника отдела "А" МГБ СССР, Ревай Федор Иванович осужден Военным трибуналом 4-го Украинского фронта 25 января 1945 года по ст. 58-2 УК РСФСР к ВМН.

5/VIII.47 г. Зам. Нач. отделения УМГБ ЗО лей-нт (підпис) Зудов

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 1509-С. – Т. 3. – Арк. 4 (пакет).

Оригінал. Рукопис.

№ 316

10 вересня 1947 р.– Постанова на арешт письменника А. М. Патруса-Карпатського за участь в роботі в редакції газети "Нова Свобода"

"УТВЕРЖДАЮ"
Зам. Министра госбезопасности
генерал-лейтенант
(підпис) Огольцев
" " сентября 1947 года

"АРЕСТ САНКЦИОНИРУЮ"
Зам. генерального прокурора
Союза ССР генерал-лейтенант
(підпис) Вавилов
кр. печать
" сентября 1947 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(на арест)

Гор. Москва, 1947 года, сентября 10 дня

Я, Начальник Отделения 2 Главного Управления МГБ СССР, подполковник Лалиашвили, рассмотрев имеющиеся в отношении Патруса А. М. материалы, –

НАШЕЛ:

Патрус Андрей Михайлович, 1917 года рождения, уроженец с. Теребля Тячевского района Закарпатской области, украинец, гражданин СССР, член ВКП(б), со средним образованием, женат, по профессии журналист – писатель, проживает в г. Ужгороде, нигде не работает.

По полученным МГБ СССР данным, Патрус А. М. до сентября 1939 года проживал в Закарпатской области, где был связан с украинскими националистами и при их содействии после образования "автономной" Закарпатской Украины в составе Венгрии получил должность редактора газеты "Нова Свобода".

Венгерские власти, зная что Патрус является членом компартии Чехословакии, допустили его на работу редактора газеты.

Используя свое служебное положение, Патрус превратил газету "Нова Свобода" в профашистский националистический орган, в котором выступал лично, как автор многочисленных статей и стихов, восхваляя гитлеровский режим и призывал украинский народ к созданию самостоятельного государства под протекторатом Германии.

В сентябре 1939 года Патрус нелегально прибыл на территорию СССР, за что был арестован, но в конце декабря 1939 года за недоказанностью состава преступления из-под стражи освобожден.

В начале Отечественной войны, будучи призван в Советскую Армию, Патрус, выдавая себя за чехословацкого гражданина, добился демобилизации и вскоре был направлен в формировавшуюся на территории СССР чехословацкую воинскую часть.

По прибытии в гор. Куйбышев в первых числах января 1942 года Патрус посетил бывш. начальника чехословацкой военной миссии в СССР генерала Пика, который принял его на работу в миссию.

Генерал Пика и его помощник майор Пати, являясь кадровыми агентами английской разведки на территории СССР, были связаны с бывшим сотрудником английского посольства, установленным резидентом "Интеллидженс Сервис" в СССР – Барри, по заданию которого занимались шпионской работой.

Как установлено, Патрус был принят генералом Пика на службу в военной миссии в целях использования его националистической работы среди украинцев из Закарпатской Украины, призванных в чехословацкую воинскую часть.

Работая в военной миссии в Куйбышеве, Патрус установил связь с известным украинским националистом, бывш. членом государственного совета Чехословакии в Лондоне доктором Цибере П. П., которому направлял через генерала Пика подробные донесения тенденционного клеветнического характера о положении и настроениях закарпатских украинцев на территории СССР и лично прово-

дил среди них националистическую работу, за что ежемесячно получал из Лондона от Цибере иностранную валюту.

Общаясь с руководителями компартии Чехословакии и видными общественными чехословацкими деятелями, лояльно настроенными к Советскому Союзу, Патрус собирал сведения о деятельности компартии Чехословакии и в частности об отношении КПЧ к вопросу будущности чехословацкой республики к Закарпатской Украине, о чем информировал Пика и Цибере.

Перед выездом чехословацкого корпуса на фронт, Патрус в сентябре 1944 года дезертировал и, прибыв в Москву, обратился в советские органы с просьбой представить ему убежище на территории СССР.

Будучи направлен в гор. Уфу, Патрус в начале 1945 г. выехал в гор. Ужгород, где проживает до настоящего времени и занимается националистической работой.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 146, 158 и 175 УПК РСФСР, —

ПОСТАНОВИЛ:

Патруса Андрея Михайловича арестовать и подвергнуть обыску.

Нач. отд.-ния 2 главн. упр. МГБ СССР (підпис) Лелиашвили
подполковник
"Согласен" Начальник 2 главного управления МГБ СССР
генерал-майор(п ідпис) Питовранов

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 972. – Арк. 1–3. Оригінал. Машинопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 106–108.

№ 317

17 жовтня 1947 р. – З протоколу допиту Лавра І. В. як свідка по справі на групу членів Карпатської Січі

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

17 октября 1947 года гор. Ужгород

Я, оперуполномоченный Ужгородского окротдела МГБ ЗО мл. лейтенант Иващенко, допросил в качестве свидетеля гр-на Лавра Ивана Васильевича, 1920 года рождения, уроженца и жителя с. Дубровка Ужгородского округа Закарпатской области, б/п, украинца, женатого, из семьи крестьянина-бедняка, работает в своем сельском хозяйстве, в армии не служил, гр-н СССР, со слов несудимый.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупрежден по ст. 89 УК УССР.

Вопрос – Когда и при каких обстоятельствах вы вступили в организацию "Сич"?

Ответ – Примерно в декабре месяце 1938 года в воскресный день Шпонтак Михаил Андреевич собрал всю молодежь в школу, куда пришел и я, последний провел собрание молодежи, где в своем выступлении сказал, что в настоящее время организована "Самостийна Украина" под руководством Волошина и нам всем молодым ребятам необходимо вступить в организацию "Сич". После организационного собрания каждое воскресенье проводилось военное обучение, но я его не посещал.

Вопрос – Кто руководил организацией "Сич" в вашем селе Дубровка?

Ответ – Руководителями организации "Сич" в нашем селе были Шпонтак Василий Андреевич и его брат Шпонтак Михаил Андреевич, которые обучали молодежь – "сичевиков" военному делу.

Вопрос – Где находятся в настоящее время указанные братья Шпонтаки?

Ответ – Шпонтак Василий убит на фронте, а Шпонтак Михаил проживает в Чехословакии.

Вопрос – Кто из вашего села Дубровка состоял в организации "Сич"?

Ответ – В организации "Сич" в нашем селе Дубровка состояли:

1. Шпонтак Михаил Михайлович /Яким/, в настоящее время проживает в гор. Ужгороде.
2. Граб Василий, где проживает в данное время мне не известно.
3. Пеца Василий, проживает в Дубровке.
4. Андрейчик Андрей, проживает в Дубровке.
5. Шпонтак Юрий Васильевич, проживает в Дубровке.
6. Андрейчик Степан, проживает в Дубровке, и другие, фамилий которых я не помню.

Вопрос – Кто совместно с вами эмигрировал в Чехословакию?

Ответ – Вместе со мной в Чехословакию шли: 1. Король Василий Васильевич, 1920 г. рождения, уроженец и житель с. Дубровка, с 1939 по 1945 гг. находился в Германии. В настоящее время проживает и работает в гор. Ужгороде. 2. Довганич Василий Васильевич, 1920 г. рождения, уроженец с. Дубровка, где проживает в настоящее время мне неизвестно.

Вопрос – Почему вы из Закарпатской Украины ушли в Чехословакию?

Ответ – Из Закарпатской Украины в Чехословакию я ушел потому, что я боялся преследований венгерских властей, ибо венгерские власти в то время преследовали сичевиков. Кроме этого, из нашего села уходило много молодежи, состоявших в сичевиках, а поэтому, смотря на них, ушел и я.

Вопрос – Находясь в Чехословакии, вы находились в каких-либо партиях или организациях?

Ответ – Находясь в Чехословакии, я ни в каких партиях и организациях не состоял.

Вопрос – Сколько времени вы находились в Чехословакии?

Ответ – В Чехословакии я находился на протяжении одной недели.

Вопрос – Куда вы уехали из Чехословакии?

Ответ – В Чехословакии в гор. Братислава всех нас беженцев задержали и направили в лагерь "Червоний хрест", где нас собралось около 30 человек, после чего нас на автомашинах вывезли в Австрию в гор. Вена и поместили в лагерь.

Вопрос – Кто вас перевозил с одного лагеря в другой?

Ответ – В гор. Братислава мы были задержаны немецкими властями, которые всех нас беженцев собирали и перевозили из лагеря в лагерь.

Вопрос – Находясь в эмиграции, вы находились в организации украинских националистов?

Ответ – Находясь в эмиграции на территории Германии, я состоял в организации украинских националистов мельниковского направления.

Вопрос – Откуда вам известно, что вы состояли в украинских националистах мельниковского направления, а не бандеровского?

Ответ – Известно мне, что я состоял в украинских националистах мельниковского направления лишь только потому, что всех нас, состоящих в украинских националистах, заставляли выкрикивать поздравления по имени Мельника. Всегда и везде мы произносили "Хай живе полководець Мельник". (...)

Находясь в этом лагере, мы проходили обучение, в задачу которого входило изучение видов оружия, строевая подготовка и другая военная подготовка. На обучении мы примерно находились около 5 недель. В это же время нас обучали конспирации, т. е. мы должны были держать в строжайшей тайне кто мы такие, что мы делаем и чему обучаемся. Кроме этого, нам запрещали общаться с немцами и гражданским населением. (...)

Вопрос – Назовите свой псевдоним, под которым вы находились в банде ОУН?

Ответ – Находясь в банде, я не имел никакого псевдонима, я все время писался под своим именем. Быть может мне и был присвоен какой-то псевдоним, но мне он не был сообщен.

Вопрос – Назовите время, когда вы вступили в ОУН?

Ответ – В ОУН я вступил в августе месяце 1939 года.

Вопрос – Расскажите о структуре банды, в которой вы находились?

Ответ – Весь лагерь банды Свободы назывался куренем, куренным которого был сам поручик Свобода. Курень делился на две сотни. Сотенным, в котором я был, – Кидюлич. Каждая сотня делилась на три четы. Четовыми были Кулинда Юрий из Хустского округа и Верецканич, третьего не знаю. Каждая чета делилась на три роя, роевым, в котором я находился, в руководстве были из числа галичан, которые и руководили нами. (...)

Вопрос – Расскажите, для чего вас готовили, когда вы находились в школе ОУН?

Ответ – Когда я находился в ОУН, нас готовили для заброса в Польшу. Когда нас обучали, нам говорили, что немцы Польшу забрали и заберут все украинские земли и отдадут в распоряжение ОУН, где будет создана "Самостийная Украина", а поэтому там необходимое первое обученное украинское войско. Вот только для этой цели нас и готовили, чтобы мы, пройдя на территорию Польши, как обученные, должны суметь поддерживать порядок в новом самостийном государстве. Других целей, для чего нас готовили, нам не говорили.

Вопрос – Следствию не ясно, когда и для какой цели вы были переброшены в Польшу. Внесите эту ясность?

Ответ – На территорию Польши нас направляли в октябре месяце 1939 года. Когда мы еще учились, то нам говорили, что мы будем переброшены в Польшу и Западную Украину для создания "Самостийной Украины", и как украинское обученное войско, должны были бы поддерживать порядок в новом самостийном государстве. Первой была переброшена наша сотня на трех машинах, но когда мы доехали до Кракова, то война Германии с Польшей была уже окончена. Западная Украина отошла к Советской Украине и нам уже было нечего делать по своему назначению, а поэтому, когда весь курень переехал в местечко Закопане, нас разбили по группам и разослали по разным городам Польши, где мы и несли службу вспомогательных немецких полицейских по охране промышленных объектов, где я находился в гор. Староховица до февраля месяца 1940 года, а потом оттуда бежал в Чехословакию гор. Прага... (...)

Вопрос – В названной вами школе, на кого вас готовили?

Ответ – Как уже говорил и раньше, что всех нас готовили на рядовых украинского войска, где ставилась задача обучить нас, перебросить в Польшу как обученное украинское войско, и при создании "Самостийной Украины" мы должны были нести защиту, т. е. оборону нового самостийного государства. Однако, не исключена возможность, что если бы была осуществлена мечта и "Самостийная Украина" была бы создана, то возможно, что из обученных украинских националистов мог бы кто-то попасть и в руководящий состав для организации более сильного украинского войска, однако об этом нам никто ничего не говорил.

Находясь в школе и в Польше, мы свято выполняли все указания украинских националистов, которые стояли в руководстве, особенно указания поручика Свободы.

Вопрос – Кто такой сам Свобода и как вы его знаете?

Ответ – До поступления в его банду я его не знал. Однако, будучи в этой банде, я от ряда лиц, фамилий которых не помню, слыхал, что Свобода выходец со Львовской области, который являлся крупным националистом того времени, последний, якобы, в 1939 г. проживал в гор. Хусте, а когда Волошинское правительство было разогнано, то он бежал на территорию Германии и там организовал свою банду, так называемое украинское войско, в число которой входили эмигранты галичане и закарпатцы. Больше о нем я ничего не знаю. (...)

Протокол с моих слов записан верно и мне прочитан, в чем и расписываюсь.
Допросил мл. лейтнант Иващенко
Верно: оперуполн. 1 отд. Отдела 2-н УМГБ ЗО
капитан (підпис) Шовкопляс

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С-5176. – Арк. 128–134. Копія. Машинопис.

№ 318

13 жовтня 1948 р. – Протокол допиту Шпонтака М. М., звинуваченого за участь в організації "Пласт" в період розбудови Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Шпонтак Михаила Михайловича

Допрос начат в 11 час. 40 мин.
Допрос окончен в 16 час. 50 мин.

13 октября 1948 года г. Ужгород

Вопрос – Когда и где Вы вступили в украинскую молодежную националистическую организацию "Пласт"?

Ответ – В конце 1937 года в селе Ракошино Мукачевского округа я вступил в украинскую молодежную националистическую организацию "Пласт", участником которой я являлся до середины марта 1939 года, т. е. до момента оккупации мадярскими фашистами территории Закарпатской Украины. В момент вступления в украинскую националистическую организацию "Пласт" я являлся студентом третьего класса Ракошинской гимназии.

Вопрос – Почему же Вы на допросе от 1 апреля 1946 года показали, что в украинскую молодежную националистическую организацию "Пласт" вступили в 1936 году?

Ответ – Я уточняю ранее данные мною показания по этому вопросу и заявляю следователю о том, что в украинскую молодежную националистическую организацию "Пласт" вступил в конце 1937 года, а не 1936 года.

Вопрос – Кем Вы были вовлечены в украинскую молодежную националистическую организацию "Пласт"?

Ответ – Должен сказать, что в этот период времени происходила массовая запись в украинскую молодежную националистическую организацию "Пласт" и я сейчас не помню за давностью, кто из учителей вовлек меня в эту националистическую организацию.

Вопрос – Какой Вам был присвоен псевдоним как участнику украинской молодежной националистической организации "Пласт"?

Ответ – Будучи участником украинской молодежной националистической организации "Пласт", я псевдоним не имел.

Вопрос – Расскажите, какую Вы прошли националистическую подготовку за период нахождения в молодежной организации "Пласт"?

Ответ – Никакой. Я формально числился участником украинской молодежной националистической организации "Пласт", на лекциях националистического содержания никогда не присутствовал и вообще не знаю, проводились ли таковые. Я уточняю свои показания о том, что в конце 1937 года я вступил в украинскую молодежную организацию "Пласт" в г. Ужгороде, а не в Ракошино. Это обстоятельство я просто перепутал. В конце 1938 года г. Ужгород был оккупирован мадярскими фашистами, в связи с чем Ужгородская гимназия, студентом которой я являлся, была переведена в Ракошино.

Вопрос – Когда и где Вы вступили в состав военной организации УНО – "Сич" в период существования на Закарпатской Украине т. н. Волошинского правительства?

Ответ – В период существования на Закарпатье т. н. Волошинского правительства я был сторонником украинского националистического направления, однако официально в военной организации УНО "Сич" не состоял.

Вопрос – Неправда. На допросе 10 февраля 1948 г. Вы показали, что в феврале 1939 вступили в военную организацию УНО – "Сич". Почему Вы это скрываете сейчас?

Ответ – Я еще раз повторяю о том, что будучи сторонником украинского националистического направления, официально в военной организации УНО – "Сич" не состоял. Действительно, на допросе от 10 февраля 1948 года я показал, что в феврале 1939 года я вступил в военную организацию УНО – "Сич", но эти мои показания не соответствуют действительности. Почему я ранее на допросе дал неправдивые показания, сказать не могу, так как и сам не знаю.

Протокол допроса мною прочитан лично, с моих слов записан правильно (підпис) Шпонтак
Допросил: Нач. 4 от-я следователь УМГБ майор (підпис) Н. Еремичев
Архів УСБУ в Закарпатській області. –Ф. 7. – Спр. С-5176. – Арк. 26–32. Оригінал. Рукопис.

№ 319

24 грудня 1948 р. – Вирок Військового трибуналу прикордонних військ МВС Закарпатського округу Шпонтаку М. М., звинуваченому в націоналістичній діяльності

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1948 года, декабря 24 дня

Военный Трибунал Пограничных Войск МВД Закарпатского округа в закрытом судебном заседании, в помещении УМВД, в составе председательствующего лейтенанта юстиции Николаева и членов: ст. лейтенанта Малонос и лейтенанта Щербань при секретаре ст. сержанте Давыдове, без участия сторон: обвинения и защиты, рассмотрев дело по обвинению гражданина СССР – Шпонтак Михаила Михайловича, 1920 года рождения, по национальности украинца, уроженца села Дубровка Ужгородского округа Закарпатской области, до момента ареста проживавшего в городе Ужгороде по ул. Борканюка, доме № 10, происходящего из крестьян-середняков, служащего, б/партийного, женатого, имеющего образование в объеме 8 классов, несудимого, в преступлении, предусмотренном ст. ст. 20-54-1 "а", 54-11 и 54-4 УК УССР,

предварительным и судебным следствием, -

установлено:

Подсудимый Шпонтак Михаил, проживая на территории Закарпатской Украины и являясь учащимся украинской гимназии, состоял в молодежной националистической организации "Пласт".

В период, когда на территории Закарпатской Украины существовало возглавляемое Волошиным профашистское правительство, входил в состав военной организации "Сич".

В период венгерской оккупации Закарпатской Украины в 1939 году Шпонтак эмигрировал в Австрию, где он окончил военные курсы украинских националистов, после чего был переброшен на территорию Польши с целью ведения вооруженной борьбы за создание так называемой самостийной Украины на территории Галиции.

Находясь на территории Польши, Шпонтак в конце 1939 года служил во вспомагательной полиции у немцев и с оружием в руках охранял военно-промышленные объекты немецкой армии.

Кроме этого, Шпонтак поддерживал связь с участниками антисоветской организации украинских националистов, в частности, он в июле месяце 1948 года два раза встречался со связным Львовского провода ОУН "Владимиром", [который] на свою встречу [выходил] от органов советской власти.

Учитывая, что материалами предварительного следствия, а также судебным следствием не доказана преступная практическая деятельность Шпонтака в пользу ОУН, суд ст. ст. 20-54-1 "а" и 54-11 УК УССР из обвинения исключает, а на основании изложенного Военный трибунал его признает виновным только по ст. 54-4 УК УССР.

Поэтому, руководствуясь ст. ст. 296-197 УПК УССР –

п р и г о в о р и л :

Шпонтак Михаила Михайловича на основании ст. 54-4 УК УССР и в соответствии со ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 мая 1947 года "об отмене смертной казни" заключить в исправительно-трудовые лагеря сроком на двадцать пять (25) лет, с поражением в правах, предусмотренных пунктами "А", "Б" и "В" ст. 29 УК УССР сроком на пять (5) лет и с конфискацией всего имущества.

Срок отбытия наказания по приговору исчислять с 8 октября 1948 года.

Меру пресечения – содержание под стражей – оставить без изменения.

Приговор может быть обжалован в Военный трибунал войск МВД Львовского округа в течение 5 суток с момента вручения копии его осужденному через трибунал, вынесший приговор.

Председательствующий (підпис)
члены: (підпис) (підпис)

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С-5176. – Арк. 229–230. Оригінал. Рукопис.

№ 320

19 січня 1949 р. – З протоколу допиту Тулека М. М., звинуваченого в націоналістичній діяльності

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

обвиняемого Тулек Михаила Михайловича

от 19 января 1949 г. гор. Ужгород

Тулек Михаил Михайлович, 1900 года рождения, уроженец села Вел. Бычков Раховского округа Закарпатской области, УССР, из семьи рабочего, образование не-

законченное высшее, член компартии Чехословакии, украинец, гр-н Чехословакии, до ареста являлся владельцем авторемонтной мастерской, проживал в с. Русовцы Братиславского округа /Чехословакия/.

Вопрос – Вам предъявляется кандидатский лист Украинского Национального Объединения и народных групп по выборам в так называемый первый сейм Карпатской Украины, в котором под № 32 значится Ваша фамилия. Скажите, Вы были избраны в состав профашистского правительства, возглавляемого Волошиным?

Ответ – Да, в феврале 1939 г. я был избран депутатом профашистского правительства, возглавляемого Волошиным.

Вопрос – От какой политической партии Вы были избраны и вошли в состав Волошинского правительства?

Ответ – В состав украинско-националистического Волошинского правительства я вошел от украинско-селянской рабочей партии. Должен отметить, что эта партия к моменту проведения выборов в состав Волошинского правительства по существу уже распалась.

Вопрос – Вопрос – Когда и кем была создана "Украинско-селянская робитныча партия"?

Ответ – "Украинско-селянская робитныча партия" была создана в гор. Ужгороде весной 1937 г. женой греко-католического священника Невицкой Ириной, которая и возглавила ее. В этот же период времени по предложению председателя "УСРП" Невицкой я вступил в члены последней.

Вопрос – Какое положение Вы занимали в "УСРП" ?

Ответ – Я был избран секретарем "УСРП" и одновременно был назначен редактором печатного органа этой партии газеты "Народная сила", на страницах которой печатались статьи антисоветского характера.

Вопрос – О принадлежности к "УСРП" и практической деятельности, как члена последней Вы будете допрошены позже. А сейчас скажите, какое положение Вы занимали в профашистском Волошинском правительстве?

Ответ – В период существования в Закарпатской Украине националистического правительства Волошина я вошел в состав этого правительства и выполнял должность руководителя секретной службы в тесном контакте с чехословацкой жандармерией.

Вопрос – Покажите подробно при каких обстоятельствах Вы вошли в состав Волошинского правительства и были назначены на должность руководителя секретной службы?

Ответ – Общеизвестно, что летом 1938 г. международное положение осложнилось. Чехословакии угрожали правительства Германии, Венгрии и Польши, претендовавшие на захват чехословацких земель. В частности, Венгрия претендовала на оккупацию тер-

ритории Закарпатской Украины. Несмотря на то, что все политические партии, за исключением "Русской национальной автономной партии" и "Автономного земледельческого союза", были против оккупации мадярскими фашистами Закарпатья, Венский арбитражный суд санкционировал частичную оккупацию Закарпатской Украины.

С лета 1938 г., и особенно после Венского арбитража, мадяры начали в массовом порядке засылать в Закарпатскую Украину участников отряда "Собот Чопотош", которые занимались совершением диверсионно-террористических актов и сбором сведений разведывательного характера.

Учитывая сложившуюся обстановку, чехословацкая жандармерия мобилизовала все силы на борьбу против участников мадярских террористических отрядов "Собот Чопотош", и с этой целью начала проводить широкую вербовку агентуры, необходимую для выполнения и ликвидации мадярских террористов.

Летом 1938 г. меня вызвал к себе начальник управления чехословацкой жандармерии по Закарпатской Украине подполковник Витт, который завербовал меня в качестве агента жандармерии и дал мне задание выявлять мадярских и польских террористов.

Одновременно Витт дал мне задание подобрать ему несколько человек для секретного сотрудничества с жандармерией.

Вопрос – Какими документами была оформлена Ваша вербовка?

Ответ – Витт дал устное согласие о своем секретном сотрудничестве с чехословацкой жандармерией. Несколько позднее Витт выдал мне удостоверение, в котором говорилось, что я являюсь агентом жандармерии, которое я должен был предъявлять только в том случае, когда это вызывалось крайней необходимостью.

Вопрос – Как Вы выполняли задание Витт?

Ответ – Согласно полученного задания я подобрал кандидатуры на вербовку – Нимчук Дмитрия и Ревай Федора, которых Витт по моей рекомендации зарекомендовал в качестве агентов жандармерии, и выдал им, как и мне, аналогичные удостоверения.

Будучи агентом жандармерии, также как Нимчук и Ревай, я выезжал в села Закарпатья, где проводил среди населения контрразведывательную работу по выявлению мадярских и польских террористов.

Вопрос – Продолжайте подробно рассказывать об обстоятельствах, при которых Вы вошли в состав Волошинского правительства и были назначены на должность руководителя секретной службы?

Ответ – На Закарпатской Украине с 1919 г. существовала Центральная Украинская Рада, которая до лета 1938 г. по существу не действовала.

Летом 1938 г. Центральная Рада, возглавляемая Волошиным, пополнилась видными украинскими националистами, как Росоха Степан, Рогач Иван и другими и стала активизировать свою деятельность.

Примерно в июле 1938 г. в гор. Ужгороде начала выходить ежедневная газета "Новая свобода" – печатный орган Центральной Украинской Рады под редакцией Гренджи-Донского, открыто проповедывавшего идеологию организации украинских националистов.

После Мюнхенского соглашения в Закарпатской Украине было создано правительство, премьер-министром которого, вопреки надеждам украинских националистов, был назначен известный мадярон, председатель партии "Автономный земледельческий союз" Андрей Бродий, против которого украинские националисты вели борьбу.

Незадолго до Венского арбитража Бродий был заподозрен чехами в связи с венгерским правительством, по заданию которого он вел работу, направленную на отторжение Закарпатской Украины и присоединение ее к Венгрии. В связи с этим, Бродий был вызван в гор. Прагу премьер-министром Чехословакии генералом Сирови и арестован.

После ареста Бродия премьер-министром правительства Закарпатской Украины был назначен украинский националист Августин Волошин, а министром железнодорожного транспорта Ревай Юлий, бывший социал-демократ, перешедший в лагерь украинских националистов.

В октябре 1938 г. в гор. Ужгороде в здании общества "Просвита" было проведено заседание членов Центральной Украинской Рады для обсуждения вопроса о создавшемся международном положении. На этом заседании по инициативе Невицкой я был введен в состав этой Рады.

2-го ноября 1938 г. состоялся Венский арбитраж, по которому города Мукачево, Ужгород и Берегово с прилегающими к ним окрестностями отошли к Венгрии, а 10-го ноября 1938 г. эта территория была оккупирована мадярскими фашистами.

После Венского арбитража столица Закарпатской Украины была перенесена из гор. Ужгорода в гор. Хуст, который стал центром деятельности украинских националистов.

Вопрос – Известно, что 10 ноября 1938 г. в гор. Хусте от имени Первой Центральной Украинской Рады был выпущен другой манифест. Скажите, вы также приняли участие в составлении этого демагогического манифеста?

Ответ – Этого манифеста я не подписывал и не принимал никакого участия в его составлении.

Вопрос – Продолжайте Ваши показания.

Ответ – Перед выездом в гор. Хуст я от подполковника Витт получил указание совместно с Нимчук Дмитрием и Ревай Федором

возглавить секретную службу при Волошинском правительстве, о чем мне было предложено поставить в известность премьер-министра Волошина, а о своей контрразведывательной деятельности отчитываться перед заместителем Витт чешским майором жандармерии, фамилию которого за давностью времени не помню.

Будучи руководителем секретной службы, я занимался подбором и вербовкой агентуры, часть которой находилась у меня на личной связи. Свою контрразведывательную работу я вел в направлении выявления и пресечения деятельности мадярских и польских террористов и охраны правительственных чиновников.

Обо всех материалах, полученных мною от агентуры, я регулярно информировал чешского майора жандармерии. По некоторым агентурным материалам я в устной форме информировал премьер-министра Волошина.

Секретную службу при Волошинском правительстве я возглавлял до 15 марта 1939 г., т. е. до начала оккупации мадярскими фашистами остальной территории Закарпатской Украины.

Необходимо отметить, что в начале января 1939 г. Волошин распустил все существовавшие тогда политические партии, о чем он сделал сообщение в печати, и создал единую украинскую националистическую партию, так называемое Украинское национальное объединение – УНО, председателем которой он стал сам, а генеральным секретарем УНО был избран Ворон Андрей.

Партия УНО ставила перед собой задачу ведение борьбы против советской власти, коммунистической партии и создания так называемого "Украинского самостоятельного государства". Указанная партия просуществовала до оккупации мадярскими войсками гор. Хуста.

18 февраля 1939 г. произошли выборы в так называемый первый сейм Карпатской Украины, в который было избрано 32 депутата /или как их еще называли – послами/, в числе которых был избран и я.

15 марта 1939 г. первый сейм Волошинского правительства провозгласил самостоятельность Закарпатской Украины.

Однако нам, украинским националистам, осуществить самостийность не пришлось, так как в тот же день мадяры начали оккупацию Закарпатской Украины, которая ими была через несколько дней занята полностью. В связи с чем я, боясь ответственности и преследования со стороны мадяр за свою политическую деятельность и как возглавлявший секретную службу при Волошинском правительстве, бежал с Закарпатья через Румынию, Югославию и Австрию в Чехословакию и поселился на жительстве в гор. Братиславе.

Одновременно с оккупацией мадярами Закарпатья немецкие фашисты оккупировали Чехию и Моравию, а в Словакии создали марионеточное правительство во главе с президентом Тиссо под своим протекторатом.

На этом моя карьера политического "деятеля" того времени и руководителя секретной службы при Волошинском правительстве закончилась.

Допросил: нач. 4 отд. След. Отдела УМГБ ЗО майор (підпис) Еремичев

Справка: Подлинник протокола допроса находится в следделе № 2147 по обвинению Тулей Михаила Михайловича.

Верно: Нач. 4 отд. след. отдела УМГБ по ЗО майор(підпис) Еремичев

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф.7. – Спр. С-5930. – Арк. 68–72. Копія. Машинопис.

№ 321

21 березня 1949 р. – Звинувачувальний висновок на Поповича Д.М., арештованого за націоналістичну діяльність

"Утверждаю" нач. УМГБ по следделу № 2200
по Закарпатской обл.
полковник (підпис) Чернецкий
21 марта 1949 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По обвинению:
Попович Дмитрия Николаевича,
по ст. ст. 54-4 и 54-10, ч. 2
УК УССР.

Управлением МГБ по Закарпатской области за активную пособническую деятельность в пользу мадярских захватчиков и антисоветскую агитацию 4 февраля 1949 года был арестован и привлечен к следствию по настоящему делу Попович Дмитрий Николаевич.

Произведенным по делу расследованием установляю, что Попович, проживая на территории Закарпатской Украины, с 1924 года являлся преподавателем религии Хустской гимназии, воспитывал молодежь в антикоммунистическом духе, прививал ей чувство преданности католицизму и ненависть к Советскому Союзу. С 1923 года состоял членом и вел активную работу в националистическом обществе "Просвита".

В 1934–1940 годах систематически сотрудничал в реакционных греко-католических журналах "Благовестник" и "Душпастырь", на страницах которых выступал со статьями антисоветского и антикоммунистического характера, возводил клевету на Советский Союз и теоретиков марксизма-ленинизма.

В период существования в Закарпатье профашистского правительства Волошина состоял в украинском националистическом объединении УНО и являлся членом центрального провода этой антисоветской националистической партии.

Являлся руководителем "Христианско-народной партии" в городе Хуст, как кандидат этой партии избирался членом окружного представительства.

Будучи членом УНО, выступал на страницах украинско-националистической газеты "Свобода", а также с публичными речами антисоветского содержания, направленными против коммунизма, клеветал на Советский Союз и призывал к борьбе за создание Самостийной Украины.

В 1939 году Попович, выступая в городе Хусте на митинге перед отрядами сичевиков, призывал их вести борьбу за создание самостийной Украины, проводил антисоветскую агитацию.

Тогда же Попович среди учеников Хустской гимназии проводил активную деятельность по созданию в гимназии националистической молодежной организации "Пласт".

С оккупацией Закарпатской Украины венгерско-фашистскими захватчиками Попович снова начал вести религиозную и политическую деятельность в пользу мадярских оккупантов. Как преподаватель религии Хустской гимназии, воспитывал учащихся в повиновении оккупационным властям. Являлся организатором и руководителем при гимназии молодежной организации "Марийской конгригации", в которой воспитывал членов ее в духе преданности папе римскому и проповедывал католицизм.

Наряду с работой в Хустской гимназии, Попович в период венгерской оккупации, начиная с 1940 года, был консисториальным советником Мукачевской греко-католической епархии, являлся епархиальным цензором, состоял членом профашистского общества "Святого Стефана" и членом "Контрольной комиссии" при Хустском венгерском суде.

Кроме этого, Попович писал статьи в реакционный греко-католический журнал "Миссионный вестник", на страницах которого возводил клевету на Советский Союз, коммунистическую партию, проповедывал католицизм и восхвалял папу римского. Неоднократно ездил в Ватикан, где был на личном приеме у папы римского.

После воссоединения Закарпатья с Украинской ССР Попович проводил среди местного населения антисоветскую агитацию, призывал население к укреплению католицизма и борьбе с православием, восхвалял и оправдывал антисоветскую политику Ватикана. Высказывал неверие в сообщения советской печати, клеветал по адресу коммунистической партии и Советского государства и руководителя последнего.

Кроме этого, Попович на протяжении длительного периода времени хранил у себя антисоветскую и фашистскую литературу.

Допрошенный в качестве обвиняемого Попович виновным себя признал частично.

На основании вышеизложенного, обвиняется:

Попович Дмитрий Николаевич, 1899 года рождения, уроженец села Онок Севлюшского округа Закарпатской области, УССР, из рабочих, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим духовным образованием, бывший консисториальный советник Мукачевской греко-католической епархии, до ареста проживал в городе Хусте Закарпатской области, служил священником греко-католической церкви, в том, что:

Являясь профессором богословия Хустской гимназии, на всем протяжении своей педагогической деятельности воспитывал молодежь в антисоветском духе, прививал ей чувства преданности католицизму и мадярским оккупантам.

Состоял членом и вел активную работу в националистическом обществе "Просвита" и молодежной организации "Пласт". В период существования профашистского правительства Волошина состоял в УНО и являлся членом центрального "провода" этой антисоветской националистической партии. Одновременно являлся руководителем "Христианско-народной партии" в гор. Хуст.

Сотрудничал в редакционных католических журналах "Благовестник", "Душпастырь" и "Миссионный вестник", помещал в них статьи антисоветского характера. В период венгерской оккупации Закарпатья являлся членом профашистского общества "Святого Стефана" и членом "Контрольной комиссии" венгерского суда.

После воссоединения Закарпатья с УССР проводил среди населения антисоветскую агитацию, хранил у себя антисоветскую литературу, т. е. в совершении пр. пр. ст. ст. 54-4 и 54-10, ч. 2 УК УССР.

Руководствуясь ст. 204 УПК УССР, следственное дело № 2200 направить прокурору Закарпатской области для предания обвиняемого Поповича суду.

Обвинительное заключение составлено в гор. Ужгороде 21 марта 1949 года.

Ст. следователь следотдела УМГБ ЗО лейтенант (підпис) Волков

Согласен: Начальник следотдела УМГБ ЗО подполковник (підпис) Аксенов

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 2765. – Арк. 112–114. Оригінал. Машинопис.

№ 322

30 березня 1949 р. – Звинувачувальний висновок на арештованого Баконі М. С. за участь в організації "Пласт" у період розбудови Карпатської України

"Утверждаю"
Нач. УМГБ по Закарпатской обл.
полковник (підпис) Чернецкий
30 марта 1949 года

По следделу № 2173

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по обвинению: Бакони Михаила Степановича
в совершении пр. пр. ст. ст. 54-4, 54-11
и 7-206-17 "а" УК УССР.

Управлением МГБ по Закарпатской области 7-го января 1949 года за преступную деятельность был арестован и привлечен к следствию по настоящему делу Бакони Михаил Степанович.

Следствием по делу установлено, что Бакони, проживая на территории Закарпатской Украины, в 1937–1939 г.г. состоял в молодежной националистической организации ""Пласт" и как участник последней воспитывался в националистическом духе.

Летом 1939 года Бакони вместе со своими единомышленниками по националистической деятельности Данко Юрием и Пастеляк Михаилом /находится за границей/ по месту своего жительства в селе Невицкое Ужгородского округа в ночное время учиняли на асфальте дороги надписи националистического характера и немецко-фашистские знаки-свастику.

Тогда же Бакони вместе с Данко и Пастеляк нелегальным путем бежал на территорию Чехословакии, оккупированную в то время немецко-фашистскими войсками.

В августе 1939 года Бакони был зачислен в школу украинских националистов и направлен в гор. Брук /Австрия/ для прохожденя учебы в школе, которая готовила кадры украинских националистов для организации и проведения националистической деятельности на территории Польши и Западных областей Украины.

В конце 1939 года, в связи с окончанием учебы в школе, Бакони был направлен украинскими националистами в украинскую гимназию в гор. Модржаны /Чехословакия/.

В 1942 году во время летних каникул Бакони в течение нескольких месяцев находился на территории Германии, где работал в авиационной промышленности, а затем возвратился з Модржанскую гимназию и окончил ее в 1943 году.

Будучи воспитан в националистическом духе, Бакони во время учебы в Модржанской гимназии являлся участником националистической, организации "Украинская громада".

Являясь участником вышеназванной организации, Бакони воспитывался со стороны преподавательского состава – видных украинских националистов – в антисоветском националистическом духе.

По окончании учебы в Модржанской гимназии Бакони 1944 года продолжал заниматься националистической деятельностью. После разгрома немецко-фашистских войск частями советской армии, как репатриант, летом 1945 года возвратился на территорию Закарпатской области.

Проживая на территории Закарпатья, осенью 1945 года установил преступную связь с руководителем организации украинских националистов, существовавшей в селе Невицкое Ужгородского округа, Цапулич Василием /арестован/, высказывал последнему свои националистические взгляды и враждебность к советскому строю.

Являясь секретным сотрудником органов МГБ с февраля 1948 года и до момента ареста, умышленно уклонялся от выполнения даваемых ему заданий органами МГБ по выявлению и разоблачению врагов советского народа, мотивируя тем, что он воспитан в националистическом духе и враждебно настроен к советской власти.

В момент дачи подписки органам МГБ о своем добровольном секретном сотрудничестве с последними Бакони скрыл свою националистическую деятельность, проводимую им по месту рождения и за период пребывания в эмиграции.

В предъявленном обвинении по ст. ст. 54-4, 54-11 и 7-206-17 "а" УК УССР Бакони виновным себя признал.

На основании изложенного обвиняется:

Бакони Михаил Степанович, 1920 года рождения, уроженец села Невицкое Ужгородского округа Закарпатской области, УССР, из служащих, украинец, гр-н СССР, б/п, образование незаконченное высшее. До ареста проживал в г. Ужгороде Закарпатской области, УССР, работал начальником планового отдела в облконторе "Заготживсырье" в том, что, проживая на территории Закарпатской Украины, в течение двух лет являлся участником молодежной националистической организации "Пласт" и занимался националистической деятельностью. Будучи в эмиграции, учился в школе украинских националистов и был участником националистической организации ""Украинская громада".

По возвращению из-за границы поддерживал преступную связь с руководителем организации украинских националистов, существовавшей в селе Невицкое. Являясь секретным сотрудником органов МГБ, в силу своего враждебного отношения к советской власти, умышленно уклонялся от выполнения даваемых ему заданий органами МГБ, т. е. в совершении пр., пр. ст. ст. 54-4, 54-11 и 7-206-17 "а" УК УССР.

Руководствуясь ст. 204 УПК УССР, п о л а г а л – б ы:

Следственное дело № 2173 по обвинению: Бакони М. С. через Военного Прокурора войск МВД Закарпатского погранотряда направить на рассмотрение Особого Совещания при МГБ СССР с ходатайством о применении меры наказания – лишения свободы в ИТЛ сроком на 25 /двадцать пять/ лет без конфискации имущества из-за отсутствия такового.

Обвинительное заключение составлено 30 марта 1949 года в гор. Ужгороде.

Зам. Нач. 2 Отд. След. отдела УМГБ ЗО (підпис) Гаврилов
Согласны: Нач. 2 Отд. След. отдела УМГБ ЗО (підпис)
ст. лейтенант (підпис) Федоров
Начальник След. отдела УМГБ ЗО (підпис) Аксенов

Справка: 1. Обв. Бакони Михаил Степанович арестован 7 января 1949 года, содержится под стражей в тюрьме № 1 УМВД ЗО в гор. Ужгороде.
2. Вещественных доказательств по делу нет.
3. Личные документы обвиняемого находятся на хранении в отделе "А" УМГБ ЗО в гор. Ужгороде.

Зам. нач. отд. след. отдела УМГБ ЗО (підпис) Гаврилов

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 1045. – Арк.137–139. Оригінал. Машинопис.

№ 323

14 квітня 1949 р. – Протокол допиту Микуляка В. І., звинуваченого за участь в Карпатській Січі і ведення агітації за самостійну Україну

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Микуляк Василия Ивановича

от 14 апреля 1949 г.

Допрос начат в 21.00.

Вопрос – На проведенных очных ставках свидетели Мороз Юрий Иванович, Попович Илья Ильич, Мукачко Юрий Юрьевич, Валентир Яков Иванович и Староста Михаил Васильевич изобличали Вас в том, что Вы в с. Крива в период 1938 года проводили среди населения соответствующую работу по вовлечению последних в националистическую организацию "Сич". Следствие требует правдивых показаний по данному вопросу?

Ответ – Показания свидетелей по данному вопросу я не подтверждаю и заявляю, что никакой работы по подготовке и созданию в 1938 г. в с. Крива националистической организации "Сич" я не проводил.

Вопрос – Перечисленные свидетели изобличили Вас в том, что вы в период существования на территории Закарпатья "правительства" Волошина среди населения систематически проводили агитацию о создании "самостийной" Украины, за отторжение от Советского Союза территории Советской Украины и присоединения ее к Закарпатской Украине, о создании украинского сорокамиллионного "самостийного" государства, призывали население в поддержке Волошина и его "правительства". Дайте подробные показания по существу данного вопроса?

Ответ – Прежде чем ответить на этот вопрос я хочу сказать, что я по своим убеждениям являюсь сторонником и защитником украинского народа, населяющего территорию Закарпатья, который за период своего пребывания под игом иноземных захватчиков – мадьяр, потерял свою украинскую культуру, свой родной язык, свои обычаи, даже больше того, стали называться не украинцами, а русинами. При мадьярском и чехословацком режиме закарпатская молодежь, учась в школах, не имела своего родного украинского языка, не имела своей украинской литературы, отходила от всего украинского.

Исходя из этого, я, как греко-католический священник и по национальности украинец, любящий свой украинский народ в неоднократных частных разговорах с украинским населением, а также выступая на собраниях, доказывал жителям с. Крива, украинцам о том, что мы должны возродить и поднять на подобающую ступень свою украинскую нацию, свой язык, культуру и т. д.

В период существования на территории Закарпатья "правительства" Волошина, провозгласившего независимость и самостоятельность территории Закарпатья, населяющего украинским населением, я также продолжал отстаивать возрождение закарпатского украинского народа и его культуры, доказывал населению, что мы есть не русины, а украинцы, поддерживал "правительство" Волошина в проведении в жизнь их мероприятий.

Пример: согласно указания этого "правительства", участвовал в проведении мероприятий по выбору местных народных рад, в назначении председателей и секретарей.

Подробные показания по данному вопросу я изложил в проведенных очных ставках со свидетелями.

В отношении того, что я якобы проводил среди населения агитацию за создание сорокамиллионного "самостийного" украинского государства, агитацию за отторжение Советской Украины от Советского Союза и присоединение ее к Закарпатской Украине при помощи гитлеровской Германии, то это не соответствует действительности и показания свидетелей по данному вопросу я не подтверждаю.

Вопрос – На очной ставке от 11 апреля 1949 г., проведенной со свидетелем Попович Ильей Ильичем, Вы показали, что осенью 1938 года представитель украинских националистов, фамилию которого не назвали, на собрании жителей с. Крива в своей речи призывал последних о поддержании создания "самостийной" Украины, не допустить на территорию Закарпатья мадярских захватчиков, поддержать "правительство" Волошина.

На данном собрании выступили и Вы, где в своей речи доказывали населению, что они есть не русины, а украинцы. Так ли это?

Ответ – Да, это так.

Вопрос – Следовательно, Вы также на данном собрании проводили агитацию населения за создание самостийной Украины, за поддержание "правительства" Волошина?

Ответ – В тот период я, конечно, приветствовал создание "правительства" Волошина, т. к. оно было украинское и начинало проводить в жизнь украинскую культуру и традиции. На данном собрании объяснил населению, что мы есть не русины, а украинцы. Каких-либо других слов, произнесенных на этом собрании, за давностью времени я не помню, чтобы произносил.

Допрос окончен в 24.00

Протокол допроса с моих слов записан правильно, мною прочитан, в чем и расписываюсь (підпис) Микуляк

Допросил: следователь следдела УМГБ л-т (підпис) Пацула

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 2309-С. – Арк. 39–46. Оригінал. Рукопис.

№ 324

12 липня 1949 р. – Касаційна скарга по справі Дудли В. М., звинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України

В Судебную Коллегию по уголовным делам
Верховного Суда СССР от члена Закарпатской Областной Коллегии Адвокатов Юдковича М.Г. Второй Юридической Консультации

г. Ужгород, ул. Айвазовского, 2

по делу: Дудла Василия Михайловича

КАССАЦИОННАЯ ЖАЛОБА

На приговор Закарпатского Областного

Суда от 15.VI.1949 г.

Закарпатский областной суд приговором от 15.VI.1949 г. осудил моего подзащитного Дудлу Василия Михайловича к заключению в ИТЛ сроком на 25 лет с поражением в правах на 5 лет и конфискацией имущества преступления по ст. 54/10 ч. 2 УК УССР.

Считаю этот приговор неправильным и подлежащим изменению согл. п.п. 1/ и 2/ ст. 348 УПК УССР по следующим соображениям:

Суровость меры наказания.

Областной Суд оправдал осужденного от обвинения за преступления по ст. 54/4 УК УССР и признал его виновным только в преступлении по ст. 54/10 ч. 2, совершившим тем, что хранил на квартире антисоветскую литературу, использовавшую национальных предрассудков масс.

Это преступление вменяется осужденному потому, что хранил у себя книги и то:

1/ прейскурант бывшей фирмы И. Эстрайхер, в котором прейскуранте эта фирма предлагала свои изделия еще во время Чехословацкой Республики, т. е. печати и штампы различного вида,

2/ книгу об истории герба "Тризуб", издание "Учительско громади" в Ужгороде от 1934 года,

3/ 3 экземпляра книги о языковом вопросе.

Из этих книг ни прейскурант фирмы И. Эстрайхер, ни историческая книга о гербе "Тризуб" не содержат в себе пропаганду и агитацию с призывом "к свержению, подрыву или ослаблению советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений".

О третьей книге нельзя это утверждать, но при этом видимо принимать во внимание, что эта книга хотя и сильно перегибала в сторону ярого украинского национализма и поэтому нужно считать выборочной, но была написана в ходе справедливой борьбы украинского населения бывшей Закарпатской Украины во время Чехословацкой Республики как протест против грубо фальсифицированного так. наз. "плебисцита" родителями школьных детей в вопросе языка школьного обучения.

Борьба велась тогда в условиях буржуазной "демократии" против наичернейшей реакции, против партий злопамятного Броди Андрея, еще злейшего врага народа Фенцика Степана /оба осужденные/, эти партии требовали обучение детей исключительно на русском языке, причем – как (...) в инкриминированной книге – с правописанием непринятым нигде на свете, кроме русскими монархическими и контрреволюционными эмигрантами.

В этой борьбе с реакцией за украинский язык школьного обучения Коммунистическая Партия Закарпатской Украины /в то время составная часть Компартии Чехословакии/ также принимала участие.

Принимая во внимание эти обстоятельства, как и смягчающие обстоятельства и то, что осужденный стоит перед судом первый раз, и является малограмотным, политически неразвитым человеком, не разбирающимся в тонкостях политических вопросов, считаю меру наказания, выбранную Областным Судом несоразмерно суровой, и руководствуясь ст. 346 УПК УССР прошу:

Кассационную жалобу удовлетворить и приговор Закарпатского Областного Суда изменить так, что меру наказания понизить на законном, т. е. ст. 54/2 допущенную наинизшую меру.

(підпис) Юдкович

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 2270-С. – Арк. 234–235. Оригінал. Машинопис.

№ 325

5 серпня 1949 р. – Протокол допиту Петенько С. С., звинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Петенько Степана Степановича

5 августа 1949 года г. Ужгород

Допрос начат в 20 час. 30 мин.

-"- в 0 час. 30 мин.

Вопрос – Следствию известно, что вы во время существования Волошинского "правительства" на Закарпатье являлись одним из активных членов организации украинских националистов. Расскажите об этом правдиво?

Ответ – Членом организации украинских националистов я никогда не был, однако хочу сказать, что во время существования Волошинского правительства на Закарпатье в 1938 году я в течении десяти дней являлся председателем, как тогда называли, "народной рады", затем с этой должности был снят.

Вопрос – Вы говорите неправду. Как же вы могли быть председателем "народной рады", не являясь членом организации украинских националистов?

Ответ – Я говорил правду, повторяю, что членом организации украинских националистов я не был, старостой же села, а в то время называли председателем "народной рады", я был всего десять дней и стал я по своей инициативе, так как в этот период был период перелома, т. е. в это время к власти пришла партия Волошина. А когда уже было организовано "правительство", я с должности старосты села был снят и на мое место был избран Токарь Михаил (умер).

Вопрос – Вы в это время были также и священником?

Ответ – Да, я был священником греко-католической церкви в с. Добрянское, одновременно и старостой села.

Вопрос – Следствию известно, что вы во время проведения собраний в селе Добрянское представителями "правительства" Волошина выступали на этих собраниях перед жителями села с антисоветскими проповедями. Рассказывайте об этом правдиво?

Ответ – Помню один случай, когда я в помещении школы с. Добрянское выступал с речью на собрании, в своем выступлении я рассказал собравшимся о происхождении нации украинцев, о их культуре, быте, однако, антисоветских высказываний с моей стороны тогда не было, а также на собрании тогда никто из представителей "правительства" Волошина не присутствовал...

Вопрос – Вам зачитывается выдержка из показаний свидетеля Токарь Михаила Ивановича. В своих показаниях свидетель Токарь

изобличает вас в том, что вы на одном из собраний жителей села Добрянское выступили с антисоветской проповедью, в которой возводили клевету на коммунистическую партию и призывали население всемерно поддерживать и укреплять буржуазно-националистическое "правительство" Волошина. Вы подтверждаете показания свидетеля?

Ответ – Действительно, я выступал на одном из собраний жителей с Добрянское в помещении школы с. Добрянское, о чем я показал выше, однако, показания свидетеля в том, что выступил на этом собрании с антисоветской проповедью, а также в том, что я призывал население поддерживать и укреплять буржуазно-националистическое "правительство" Волошина, я эти показания свидетеля не подтверждаю.

Вопрос – Что вы желаете дополнить к своим показаниям?

Ответ – Дополнить свои показания больше ничем не могу.

Протокол допроса с моих слов записан правильно, мною лично прочитан, в чем и расписываюсь (підпис) Петенько
Допросил мл. следователь спец. Отд. Ст. лейтенант (підпис) Барабан

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 2338. – Арк.39–42. Оригінал. Рукопис.

№ 326

8 лютого 1950 р. – Протокол допиту Матейко І. І., звинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Матейко Ивана Ивановича

от 8 февраля 1950 года гор. Ужгород

Допрос начат – 21.00
Допрос окончен – 24. 00

Вопрос – На допросе 21 января сего года вы показали, что во время мадярской оккупации территории Закарпатья вы зачитывали верующим епископские послания и циркуляры Мукачевской греко-католической епархии. Скажите, какого содержания были эти послания и циркуляры?

Ответ – Верующим я действительно зачитывал епископские послания и эти послания были религиозного характера. Циркуляры же я верующим не читал.

Вопрос – Епископские послания были не только религиозного содержания. В своих посланиях епископ также призывал верующих оказывать помощь мадярской армии в войне против Советского Союза. Такие послания епископа вы получали?

Ответ – Да, помню, что получал такой циркуляр, в котором епископ призывал верующих помогать мадярской армии теплыми вещами, деньгами и всем, чем мог.

Вопрос – Вами зачитывался этот циркуляр перед верующими?

Ответ – Нет, этот циркуляр верующим я не зачитывал.

Вопрос – Значит вы не выполнили предписание епископа, которое гласит, чтобы этот циркуляр был дословно прочитан и все в нем удовлетворено?

Ответ – Да, я не выполнил указания епископа, так как это было против моих национальных убеждений.

Вопрос – Вы присягу давали епископу на верность греко-католической вере и римскому Папе?

Ответ – Да, в 1937 году, когда я был посвящен в священники , я епископу Олександру Стойке давал присягу на верность греко-католической вере главе греко-католической церкви римскому Папе.

Вопрос – Значит вы не могли не выполнить предписания епископа?

Ответ – Предписания епископа я не мог не выполнить в религиозных делах, однако в национальном вопросе я епископу не подчинялся.

Вопрос – Какие же у вас были национальные убеждения?

Ответ – Я по национальности являюсь украинец, потому я не мог делать противное своему народу.

Вопрос – Вы что, украинский националист?

Ответ – Я не считаю себя националистом и не являюсь им, однако я, как украинец, симпатизирую украинским националистам. Во время существования "правительства" Августина Волошина 1938–1939 годов я симпатизировал этому правительству и поддерживал его. В частности, я, будучи священником с. Ракошино, обучал неселение украинским песням, кроме этого, я вместе с жителями с. Ракошино ходил в с. Воловое, где проводился митинг министром "правительства" Волошина Реваем.

Вопрос – Еще какую националистическую деятельность вы проводили?

Ответ – По поручению националиста-адвоката Дудикевича я должен был изучать с жителями с. Ракошино историю Украины, однако за неимением литературы этих занятий я не проводил.

Вопрос – Почему же тогда Дудикевич поручил вам занятия по изучению истории Украины, если вы не были украинским националистом?

Ответ – Поручение это Дудикевич дал мне лиш потому, что он знал, что я украинец и симпатизирую, и поддерживаю "правительство" Волошина.

Вопрос – Где находится в настоящее время Дудикевич?

Ответ – Перед оккупацией территории Закарпатья мадярскими войсками Дудикевич вместе с семьей выехал за границу и где он находится в настоящее время, я не знаю...

Вопрос – Вам предлагали принять православную веру?

Ответ – Да, предлагали, но я отказался.

Вопрос – Почему?

Ответ – Принять православную веру я отказался потому, что я дал присягу епископу на верность греко-католической вере и главе греко-католической церкви Папе римскому, а также и по своим религиозным убеждениям.

(...)

Протокол допроса с моих слов записан правильно, мною лично прочитан (підпис) Матейко Иван

Допросил: Следов. Следотдела УКГБ ЗО ст. лейтенант (підпис) Барабан

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 2951-С. – Арк. 37–41. Оригінал. Рукопис.

№ 327

25 квітня 1950 р. – Протокол допиту Желтвая М. В., звинуваченого в націоналістичній діяльності і причетності до організації "Просвіта"

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Желтвай Николая Викторовича

Допрос начат – 13 час. 00 мин.
Допрос окончен – 17 час. 00 мин.

25 апреля 1950 года г. Ужгород

Вопрос – Когда Вы вступили в культурно-просветительное общество "Просвита"?

Ответ – В культурно-просветительное общество "Просвита" я вошел в 1937 году в селе Пилипец Воловецкого округа, где я являлся греко-католическим священником.

Вопрос – Когда и кем на Закарпатье было создано общество "Просвита"?

Ответ – Насколько мне известно, культурно-просветительное общество "Просвита" было создано в Закарпатской Украине в 1920 году, но кем оно было создано, я не знаю. Однако, мне впоследствии стадо известно, что активное участие в организации "Просвиты" принимали: Бращайко Юлий, Клочурак Степан, ставшие впоследетвии министрами буржуазно-националистического "правительства", возглавляемого Августином Волошиным; Бращайко Михаил, мой отец Желтвай Юлий, Августин Волошин, последний стал в 1938–1939 годах президентом и премьер-министром марионеточного "правительства" "самостийной" Карпатской Украины.

Вопрос – С какой целью на Закарпатье было создано общество "Просвита"?

Ответ – Центральный отдел общества "Просвиты" находился в г. Ужгороде, где имел собственное здание, т. н. Народный дом, ныне Дом офицеров. Сеть филиалов центрального отдела "Просвиты" была разбросана по всем округам и селам Закарпатья. Общество "Просвита" в Закарпатской Украине было создано с целью распространения и поднятия культурного уровня украинского населения.

Вопрос – Общеизвестно, что буржуазные националисты широко использовали общество "Просвита" в целях идеологической обработки местного украинского населения в антисоветском националистическом духе. Почему Вы это скрываете?

Ответ – О том, что буржуазные националисты широко использовали общество "Просвита" в целях идеологической обработки украинского населения Закарпатской Украины в антисоветском и националистическом духе я узнал только после того, когда в Закарпатье была установлена советская власть, но в тот период времени я об этом не знал.

Вопрос – А так ли это?

Ответ – Я утверждаю, что это так.

Вопрос – Когда вы вступили в члены украинской националистической партии "Христианско-народная партия"?

Ответ – В члены украинской партии "Христианско" народной партии я вступил в с. Пилипец осенью 1938 года, но я не считаю эту партию националистической.

Протокол допроса мною прочитан лично, с моих слов записан правильно (підпис) Желтвай

Допросил: Нач. 4 от-я следователь УМГБ майор (підпис) Н. Еремичев
Пом. Облпрокурора по спецделам (підпис) Рибалко

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С-5930. – Арк. 18–22. Оригінал. Рукопис.

№ 328

28 червня 1950 р. – Протокол допиту Манівчука Ю. С., звинуваченого в причетності до ОУН

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

28 июня 1950 г. с. Лазещина

Мы – начальник 2 отд-я, отд. 2 а УМГБ – подполковник Захаров и опер. Уполномоченный того же отделения – лейтенант Задоянчук сего числа допросили в качестве свидетеля:

Манивчук Юрия Степановича, 1909 г. рождения, уроженца с. Ясиня Раховского округа, проживает в пос. Рахово Закарпатской области, украинца, беспартийного, образование среднее, женатого, работает старшим бухгалтером в Раховском мех. лесопункте, со слов несудим, гр-н СССР.

Манивчук за дачу ложных показаний предупрежден по ст. 89 Ук УССР

(*підпис*) Манивчук

Вопрос – Расскажите кратко свою автобиографию?

Ответ – Родился я в с. Ясиня Раховского округа Закарпатской области в 1909 г. в семье лесоруба.

В 1920 г. я вступил в Ясинянскую горожанскую школу, которую окончил 1924 г. В 1925 г. я вступил в Мукачевскую торговую академию, которую окончил в 1929 г. После окончания Мукачевской торговой академии, я работал на разных счетно-бухгалтерских работах в городах Ужгороде, Хусте, Тячеве, в селах Ясиня, Рахово и Вишне-Водяное. В настоящее время работаю старшим бухгалтером Раховского мех. лесопункта.

Вопрос – В каких вы состояли политических партиях до настоящего времени?

Ответ – С 1930 г. по 1935 г. я состоял членом социал-демократической партии Чехословакии. В 1934 г. я был избран членом исполнительного комитета этой партии в г. Ужгороде.

Во время существования на Закарпатье так называемого Волошинского правительства в 1938–1939 гг. я состоял в партии УНО (Українське Народне Об'єднання), в других партиях за время моей жизни я не состоял.

Вопрос – Когда Вы вступили в военную организацию при Волошинском правительстве "Закарпатская Сич"?

Ответ – В "Закарпатскую Сич" я вступил в декабре 1938 г., или в январе 1939 г., точно месяца вступления я не помню. В "Закарпатской Сичи" был рядовым сичовиком.

Вопрос – Будучи сичовиком, Вы имели оружие?

Ответ – Во время нахождения в "Закарпатской Сичи" я не имел ни оружия, ни сичевицкой формы.

Вопрос – При правительстве Волошина, т. е. в период 1938-1939 гг., какую вы занимали должность?

Ответ – Во время существования Волошинского правительства на Закарпатье, т. е. с конца 1938 г. и по 15 марта 1939 г., я находился в г. Хусте и работал служащим страховых касс. В феврале 1939 г. Волошинским правительством я был послан в числе других представителей в Братиславу, а затем в Будапешт с целью раздела движимого и недвижимого имущества страхкасс между Венгрией , Чехословакией и правительством Волошина.

Вопрос – Органам МГБ известно, что учась в горожанской, а затем в Мукачевской торговой академии, Вы уже тогда занимались националистической деятельностью, а с приходом к власти Волошина в 1938–1939 гг. Вы вступили в УНО и "Закарпатскую Сич", где активно проводили националистическую деятельность, участвуя в проведении выборов Волошинского правительства, а также сис-

тематически помещали свои националистические статьи в прессе того же времени и т. д. Расскажите об этом подробно?

Ответ – На этот вопрос могу пояснить следующее: Будучи студентом горожанской школы, а также Мукачевской торговой академии, вся молодежь, в том числе и я, систематически обрабатывались в украинском националистическом духе учителями и профессорами белоэмигрантами и галичанами. В это же время я состоял членом молодежной организации "Пласт", где так же молодежь обрабатывалась в националистическом духе. Но в горожанской школе, а также в Мукачевской торговой академии я лично националистической деятельности не проводил.

В 1937 г., точно не помню, я дважды писал статьи в газету "Крестьянско-народное слово", которая выходила в г. Ужгороде под редакцией Ирины Невицкой.

В 1938 г. и 1939 г., т. е. во время существования Волошинской Украины, я действительно состоял членом УНО и "Закарпатской Сичи", но активной националистической деятельности в это время я не проводил. В отношении выборов Волошинского правительства могу пояснить, что за список членов в это правительство я голосовал, а также подписывал свою фамилию под заявлением о праве участия в выборах Волошинской партии УНО. Другой какой-либо деятельности националистической я не проводил.

Вопрос – Считаете ли вы себя националистом (украинским) и с какого времени?

Ответ – Украинским националистом я себя не признаю.

Вопрос – Это не правда. Вы старый украинский националист и следствие к этому вопросу еще вернется, а сейчас расскажите о своей связи с бандОУНовским подпольем?

Ответ – Связь с бандоуновским подпольем я установил в ноябре 1948 г. через своего родного брата Манивчук Дмитрия Степановича.

Вопрос – Расскажите, при каких обстоятельствах Вы установили связь с бандоуновским подпольем?

Ответ – Припоминаю, что в октябре 1948 г. я пришел к своему брату на квартиру Манивчук Дмитрию, который проживает в с. Ясиня Раховского округа, где между нами произошел разговор о том, что его однажды, т. е. осенью 1948 г., в лесу с. Студеный встретила банда и в процессе беседы с ним бандиты предложили ему поддерживать связь с ними, доставлять им необходимые сведения, а также, интересуясь его родственниками, выяснили, что я, т. е. Манивчук Юрий Степанович, являюсь его родным братом, и предложили ему организовать мою встречу с ними.

Я своему брату Манивчук Дмитрию дал свое на это согласие.

Примерно в первых числах ноября 1948 г. брат Манивчук Дмитрий снова имел беседу со мной на своей квартире, где мне рас-

сказал, что в лесу Бойкивец, что в 6-8 км от с. Лазещина, он снова встретился с бандитами. При этом бандиты передали ему националистическую литературу, примерно на 8-10 листах, в которой были написаны всевозможные наклепы на Конституцию СССР и советскую действительность, а также один экземпляр формы-вопросника, по которому бандиты требовали сведения.

Все эти антисоветские националистические материалы мой брат передал мне, а также передал форму-вопросник, по которой я должен был написать бандитам отчет-сведения по с. Рахово и передать назад своему брату Манивчук Дмитрию с последующим вручением бандитам.

При этом же разговоре брат Манивчук Дмитрий мне сообщил, что бандиты назначили мне встречу с ними, примерно между 15 и 20 ноября 1948 г. в лесу Лопушанка Раховского округа. На встречу с бандитами я должен был идти совместно со своим братом Манивчук Дмитрием.

Так как я в этот период проживал на квартире своего брата Манивчук Дмитрия, то примерно в начале второй половины ноября мы были должны идти на встречу с бандитами на обусловленное место, но так как в этот день выпал снег, то потребность во встрече отпала ввиду того, что и нам и бандитам на встречу идти было опасно, потому, что оставлялись отпечатки ног на снегу, что могло привести к провалу.

В 1948 г., я больше не знаю, встречался мой брат Манивчук с бандитами или нет, но мне он об этом не говорил.

Вопрос – Где находится в настоящее время националистическая литература, которую Вы и Ваш брат Дмитрий получили от бандитов осенью 1948 г.?

Ответ – Националистическую литературу, полученную мною от бандитов через моего брата Дмитрия, спустя два-три дня я сжег в печке в с. Рахово, т. е. на своей квартире, также сжег форму-вопросник, полученную от бандитов, совместно с националистической литературой.

Вопрос – Вы говорите, что Яблонецкий Иван давал Вам антисоветскую литературу. Уточните этот факт?

Ответ – В 1948 г. Яблонецкий Иван дал мне два или три раза брошюры ОУН для ознакомления и распространения среди единомышленников.

Кроме того, весной 1948 г. Яблонецкий Иван в селе Ясиня мне рассказал, что он имеет антисоветские листовки ОУН, которые в него закопаны где-то в земле. Яблонецкий имеет незаконченное среднее образование, старый украинский националист.

Вечером 1949 г. я несколько раз разговаривал с жителем с. Ясиня Яблонецким Михаилом, который имеет жену из г. Станислава. Яблонецкий Михаил мне неоднократно высказывал антисоветские националистические взгляды.

Вопрос – Уточните, с кем из бандОУНовского подполья имел связь Ваш брат Дмитрий Манивчук?

Ответ – Со слов брата Манивчук Дмитрия мне известно, что он имеет связь с руководителем Станиславского окружного провода ОУН, псевдоним которого я не помню. Через брата Манивчук Дмитрия я передавал руководителю этого провода ОУН свои звиты, о чем я показал выше.

Записано с моих слов правильно и мною прочитано (підпис) Манивчук

Допросили: Нач.Раховского ОО МГБ (підпис) Шибайлов
Нач. Отд-я 2 а. УМГБ подполковник (підпис) Захаров
Оп. Уп. Отд. 2 а. УМГБ лей-нт (підпис) Задоянчук
28.06.1950 г.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С – 1350. – Арк. 25–32, 40–41. Оригінал. Рукопис.

№ 329

15 вересня 1950 р. – Протокол допиту арештованого Чешока Л. О., звинуваченого в антирадянській пропаганді

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

арестованного Чешок Лукача Алексеевича

г. Ужгород 15 сентября 1950 г.

Допрос начат в 20.30.

Вопрос – Уточните, с какого времени вы являлись членом украинского националистического общества "Просвита"?

Ответ – Членом украинского националистического общества "Просвита" по селу Длинная Горонда (старое название села Старая Бовтрадь) я являлся с 1932 по сентябрь месяц 1938 года.

Вопрос – Сколько времени вы являлись секретарем этого общества?

Ответ – Секретарем общества "Просвита" по селу Длинная Горонда я являлся с февраля 1937 по сентябрь 1938 года.

Вопрос – Кем было создано националистическое общество "Просвита" в селе Длинная Горонда?

Ответ – Националистическое общество "Просвита" было создано в селе Длинная Горонда белоэмигрантом Статником, имени и отчества не помню, в 1932 году.

Вопрос – Где в настоящее время находится Статник?

Ответ – Статник в 1938 году бежал в Чехословакию.

Вопрос – По какой причине?

Ответ – Статник не захотел остаться на оккупированной мадярами территории Закарпатской Украины.

Вопрос – Статник был украинцем по национальности?

Ответ – Да.

Вопрос – По чьему заданию он создал отдел националистического общества "Просвита" по селу Длинная Горонда?

Ответ – Статник имел при себе какую-то директиву от центрального филиала общества "Просвита" в городе Ужгороде, в которой ему предписывалось создать отдел названного общества по селу Длинная Горонда.

Вопрос – Какие цели и задачи имело общество "Просвита"?

Ответ – В директивах, подписываемых руководителем центрального филиала общества "Просвита" по городу Ужгороду Юрием Бращайко, указывалось, что данное общество является якобы не политическим, не партийным, и что оно имеет цель воспитывать в украинском населении чувство "гордости" за свою национальную принадлежность, язык, самобытную национальную культуру.

Для выполнения этих целей предлагалось проводить среди населения культурно-просветительную работу: чтение украинских книг, газет, постановка пьес, проведение собраний и т. д. Чтобы каждый украинец принимал активное участие в этой работе, в селах создавались отделы читален "Просвиты", в которые вовлекалось большое количество населения украинцев.

Вопрос – То есть, "Просвита" имела цели и задачи воспитывать население в духе "самостийного национализма"?

Ответ – Да, выходит так, однако в то время среди членов об этом прямо не говорилось.

Вопрос – Покажите о вашей практической деятельности, как секретаря общества "Просвита" по селу Длинная Горонда:

Ответ – Я, как секретарь националистического общества "Просвита" по селу Длинная Горонда, вел протоколы общих собраний членов этого общества, неоднократно избирался делегатом на съезд филиала общества "Просвита" и на центральный съезд "просвитян", где я выступал с отчетами о деятельности общества "Просвита" по нашему селу. Я, как член общества "Просвита", принимал участие в художественной самодеятельности, организуемой обществом, читал националистические книги, издаваемые этим обществом, а также принимал участие в празднованиях, демонстрациях "просвитян".

Вопрос – Из ваших показаний видно, что вы, как член общества "Просвита", занимались активной националистической деятельностью?

Ответ – Да, действительно я являлся активным членом общества "Просвита" и в своих выступлениях на общих собраниях "просвитян" призывал население усиливать националистическую деятельность по "возрождению" украинской нации и украинской самобытной культуры.

Вопрос – Значит, вы еще в прошлом являлись украинским националистом?

Ответ – Именно украинским националистом я себя не считал, однако стоял за возрождение украинской "нации" на Закарпатье и питал враждебное отношение к русским, которые стремились "уничтожить украинскую нацию" и культуру.

Вопрос – Каких русских вы имели в виду?

Ответ – Те, которые на словах считали себя русскими, а в действительности подвизались к мадьярам.

Вопрос – В протоколе № 24 от 3 сентября 1937 года общего собрания членов "Просвиты" по селу Длинная Горонда вами лично подписано, что необходимо вести борьбу против "москвофильских недобитков". Разве здесь речь идет об этих русских?

Ответ – Да.

Вопрос – Почему в таком случае русских называли "москвофилами"?

Ответ – Потому, что они стремились создать на Закарпатье русский язык, подобный действительному русскому (московскому), однако у них из этого ничего не выходило.

Вопрос – Следовательно, вы еще в то время питали ненависть к Советскому Союзу и его сторонникам?

Ответ – Нет, этого я признать не могу. Я питал враждебное отношение к тем, кто посягал на возрождение "украинской нации" и культуры.

Вопрос – Неправда. Вы, как украинский националист, в прошлом и в настоящее время среди населения проводили антисоветскую агитацию националистического характера. Покажите об этом правду?

Ответ – После воссоединения Закарпатья с Советской Украиной до настоящего времени антисоветской, тем более националистической деятельностью не занимался.

Вопрос – Следственным органам известно, что вы, будучи враждебно настроены к советской власти, проводили среди населения антисоветскую агитацию. Почему вы об этом скрываете?

Ответ – От органов следствия я ничего не скрываю. Антисоветскую агитацию среди населения я никогда не проводил.

Вопрос – В антисоветской деятельности вы будете изобличены.

Ответ – В антисоветской деятельности меня никто не сможет изобличить, ибо таковой я не занимался.

Допрос производился с перерывами от 0.15 м до 13.30 16 сентября 1950 года, окончен в 17.00

Протокол допроса мною лично прочитан, показания записаны правильно (підпис) Чешок Лукач

Допросил: следователь следчасти УМ МВС капитан(підпис) Увин

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 3404-С. – Арк. 18–24. Оригінал. Рукопис.

№ 330

15 жовтня 1950 р. – Протокол допиту Манівчука Ю. С., звинуваченого в націоналістичній діяльності

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Манивчук Юрия Степановича

от 15 октября 1950 года

Допрос начат в 10 час. 00 мин.

Вопрос – Уточните, в каких политических партиях и организациях Вы состояли в прошлом, т. е. в период вхождения Закарпатской Украины в состав Чехословацкой республики, во время существования на Закарпатье контрреволюционного "правительства" Волошина и в период мадярской оккупации Закарпатья?

Ответ – В период мадярской оккупации территории Закарпатья, т. е. с марта 1939 по октябрь 1944 года, я ни в каких политических партиях не состоял.

В 1925–1939 годах, т. е. во время вхождения Закарпатья в состав Чехословацкой республики и существования на Закарпатье контрреволюционного "правительства" Волошина, я состоял членом ряда антинародных политических партий и националистических организаций, а именно:

Будучи участником Мукачевской торговой академии, я с 1925 по 1929 год состоял членом молодежной организации "Пласт". С 1930 по 1935 год являлся членом буржуазной социал-демократической партии Чехословакии. В то же время я состоял членом организованной, вернее созданной этой партией молодежной организации "Сич". С 1930 по 1938 год состоял членом националистического культурно-просветительного общества "Просвита".

С декабря 1938 года по март 1939 года являлся членом националистической партии "УНО" (Украинское Национальное Объединение) и полувоенной организации немецко-украинских националистов "Карпатская сечь".

В других каких-либо партиях и организациях я не состоял.

Вопрос – Покажите о свой практической националистической деятельности, как члена молодежной националистической организации "Пласт"?

Ответ – Будучи с 1925 по 1929 год членом молодежной организации "Пласт", я никакого руководящего положения в последней не занимал и какой-либо практической деятельности по линии этой организации не проводил за исключением того, что регулярно платил членские взносы, посещал собрания и занятия членов организации "Пласт", на которых обучался спорту и военному делу, а также слушал лекции на различные культурно-просветительные темы.

Вопрос – Общеизвестно, что "Пласт" была организацией националистической и занималась воспитанием молодежи в антисоветском националистическом духе. Почему умалчиваете об этом?

Ответ – Не отрицаю, что существовавшая на Закарпатье молодежная организация "Пласт" в 1930-1932 годах превратилась в организацию политическую, националистическую и воспитывала своих членов в духе украинского национализма, но я состоял в этой организации в 1925–1929 годах, когда учился в Мукачевской торговой академии. В то время министерством школ и просвещения Чехословацкой республики всякая политическая деятельность в средних школах была запрещена. В виду этого, молодежная организация "Пласт" была в то время просто культурно-просветительной и спортивной организацией. Никакой политической деятельности не проводила.

Вопрос – Вы просто не хотите сказать правду?

Ответ – Уверяю следствие, что это так.

Вопрос – Покажите о Вашей практической деятельности как члена буржуазной социал-демократической партии Чехословакии и националистического общества "Просвита"?

Ответ – В члены украинско-националистического общества "Просвита" и буржуазной социал-демократической партии Чехословакии я вступил в 1930 году, когда работал счетным работником в страхкассе в городе Ужгороде. С 1930 по 1934 год я был рядовым членом, а в 1935 году на краевой конференции социал-демократической партии Закарпатья меня избрали членом краевого исполкома этой партии.

В 1932 году названной партией была создана молодежная организация под названим "Сич", в которую я вступил и тогда же, как член социал-демократической партии /в виде партийного поручения/, был назначен руководителем Ужгородской городской организации "Сич", имел звание "эсаул", а в последнее время – "кошевой".

Как руководитель городской организации "Сич", я систематически с 1932 по 1935 год проводил собрания членов последней и от случая к случаю проводил спортивные занятия с членами "Сич". Кроме этого, я, как член социал-демократической партии, регулярно платил членские взносы и посещал партийные собрания. В конце 1935 или начале 1936 года я из этой партии выступил.

Вопрос – Почему?

Ответ – Причиной моего выхода из социал-демократической партии Чехословакии послужило то, что моя жена – Манивчук Анна, работавшая техническим секретарем в краевом секретариате названной партии в городе Ужгороде, в конце 1935 года на почве личных счетов с секретарем Кекус, была уволена с работы. Я за это рассердился и из социал-демократической партии выступил.

Вопрос – Продолжайте давать показания о вашей практической деятельности как члена социал-демократической партии Чехословакии?

Ответ – Кроме того, о чем я выше показал, я как член буржуазной социал-демократической партии, в период 1930–1935 годов неоднократно читал лекции в "рабочей академии" на темы по социальному обеспечению. "Рабочая академия" – это было культурно-просветительное общество, вернее кружок социал-демократической партии, для повышения общеобразовательного и политического уровня членов партии.

Вопрос – И это все?

Ответ – Да, о своей практической деятельности, как члена социал-демократической партии Чехословакии, я рассказал следствию все.

Вопрос – Неправда. Являясь руководителем молодежной организации "Сич", Вы воспитывали молодежь в националистическом духе, выступали в печати и призывали молодежь вступить в "Сич". Почему умалчиваете об этом?

Ответ – Созданная социал-демократической партией Чехословакии молодежная организация "Сич", была организацией физкультурной, а не националистической. Являясь руководителем Ужгородской городской организации "Сич", я проводил с членами последней только спортивные мероприятия и в националистическом духе их не воспитывал. Что касается моего выступления в печати, то я действительно в конце 1935 или январе 1936 года опубликовал одну статью в газете "Вперед" /орган социал-демократической партии/, в которой я призывал молодежь Закарпатья создавать организации "Сич".

Вопрос – Вы признаете, что социал-демократическая партия Чехословакии, членом которой Вы являлись, была партией антисоветской, антикоммунистической?

Ответ – Фактов антисоветской деятельности со стороны социал-демократической партии я не знаю. О том, что это была партия антикоммунистическая, признаю, так как она действительно вела борьбу против коммунистической партии Чехословакии.

Вопрос – Покажите о вашей практической деятельности как члена националистического общества "Просвита"?

Ответ – Будучи членом "Просвиты", я до 1938 года являлся заведующим библиотеки "Просвита" в городе Ужгороде, и как член этого общества, платил членские взносы. Другой какой-либо деятельности по линии этого общества я не проводил.

Допрос окончен в 17 час. 10 мин.

Протокол допроса мною лично прочитан, показания с моих слов записаны верно, в чем и расписываюсь (підпис) Манивчук

Допросил: Ст. следователь след. отд. УМГБ ЗО мл. л-нт. (підпис) Кречко.

Архів УСБУ в Закарпатській області. –Ф. 7. – Спр. С-1350. – Арк. 201–205. Оригінал. Рукопис.

№ 331

30 жовтня 1950 р. – Вирок Закарпатського обласного суду по справі Чешока Л. О., звинуваченого за діяльність в організації "Просвіта" і за антирадянські висловлювання

Справа № 184

1950 р.

ВИРОК

Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки

1950 року, жовтня 30 дня Судова колегія в кримінальних справах Закарпатського обласного суду, в складі: головуючого – Шолома, народних засідателів – Петричко і Фігура, при секретарі – Заднінрянець, з участю прокурора Беца, адвоката Ребінкової розглянула у закритому засіданні в місті Берегово кримінальну справу про обвинувачення Чешок Лукача Олексійовича, 1899 року народження, уродженця с. Типово Воловецького округу, мешканця с. Довга Горонда Берегівського округу Закарпатської області, із селян-куркулів, українця, письменного, одруженого, п/п, несудимого, в злочині, передбаченому ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР,

з н а й ш л а:

Чешок, будучи українським націоналістом, з 1932 по 1938 роки являвся активним учасником націоналістичної організації "Просвіта", у вказаній організації спочатку він являвся членом, а з 1937 року секретарем.

Підсудний, як секретар "Просвіти" с. Довга Горонда, приймав участь у 1937 році в м. Ужгород в зборищах українських націоналістів, на яких проводилась різна брудна провокація проти комуністичної партії і СРСР.

Чешок, будучи вороже настроєним проти існуючого політичного ладу в СРСР, проводив серед оточуючих його осіб антирадянську націоналістичну агітацію.

Підсудний в 1946 році, в листопаді 1948 року, а також в липні 1949 року і на початку 1950 року в неодноразових бесідах з гром. Іванина, Матейчак, Марковці і другими висказував неправдиві брудні вигадки на радянську дійсність, колгоспне будівництво в СРСР, одноразово з цим вихваляв капіталістичну систему.

Виновність підсудного доведена матеріалами справи, вповні суб'єктивними показами свідків, а також його частковим зізнанням.

Керуючись ст. ст. 296, 297 КПК, -

П р и с у д и л а:

Чешока Лукача Олексійовича на підставі ст. 54-10 ч. 2 КК з санкцією ст. 54-2 і застосуванням Указу від 26/V-1947 року підвергнути до ув'язнення в ЦТТ терміном на двадцять п'ять років з поразкою в

правах, передбачених п. а, б, в ст. 29 КК терміном на п'ять років і конфіскацією належного йому майна.

Початок відбуття міри покарання рахувати йому з 11/IX –1950 року.

В ладі до прим. ст. 85 КПК справить з засудженого в користь міської Ужгородської юрконсультації за виступ адвоката в його інтересах 50 крб.

Вирок оголошено і може бути оскаржений до Верхсуду УРСР на протязі 5-ти діб з моменту вручення копії вироку засудженому.

Головуючий Шолом Нарзан – Фігура, Петричко*
Згідно: в. о. Голови Закарпатського облсуду (підпис) Шолом

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 3404-С. – Арк. 205. Копія. Машинопис.

№ 332

22 грудня 1950 р. – Лист-прохання Манівчука Ю. С. до Міністра Державної Безпеки СРСР про звільнення із тюремного ув'язнення

Міністру Державної Безпеки СРСР, м. Москва
від арештованого Манівчука Юрія Степановича, тюрма № 1, м. Ужгород, камера 63

Управління Міністерства Державної безпеки по Закарпатській області направило мої акти в "Особое Совещание при МГБ" і до матеріалів, зібраних при слідстві, дозволяю собі надати свої застереження та пояснення.

Обвинення пред'явлено мені по ст.ст. 54-1 а, 54-11 та 54-13. В цьому письмі хочу подати пояснення за період до визволення Закарпатської області Червоною Армією.

Народився в сім'ї лісового робітника, батька втратив тоді, коли мені було 10 років. По приході чехословацьких властей на Закарпаття були відкриті українські школи, в яких учителями були білоемігранти з України, Росії та Галичини, які кожний по своєму впливали на виховання шкільної молоді. В часі від 1920–1938 рр. по Закарпаттю проходила завзята боротьба на культурному полі, яка зводилась до того, що одні твердили, що закарпатський народ є частиною українського народу, інші твердили, що ніякого українського народу не є, і що закарпатці є частиною російського народу, а знов інші твердили, що закарпатські "русини" є окремою слов'янською нацією, яка не має нічого спільного ні з українським, ні з російським народом. До цієї боротьби на культурному полі займали кожний інше становище як культурні товариства, так і політичні партії.

* Нарзан – народні засідателі.

Слідство мене обвинувачує за приналежність до молодіжної організації "Пласт", яка була при середніх школах і під доглядом дирекції школи. Чехословацькими властями була заборонена яка-небудь політична діяльність в школах, а сама організація "Пласт" в часі, коли я був членом, знаходилась під керівництвом управи, в склад якої входили представники від українців (або русинів), чехів, мадярів і євреїв, так що кваліфікувати цю організацію, як націоналістичну, є зовсім неправильно. "Пласт" займався тільки вихованням молоді, пошана до старших, пізнавання природи, шанувати і жити дружно з іншими народами, бути правдивим і спортивні заняття, так що як організація ні в якому разі не могла числитися націоналістичною, а скоріше контра-націоналістичною, так як она учила шанувати і любити всіх людей без різниці національності. З наведених тут мотивів не модно організацію "Пласт" числити як антирадянську або протинародну, отже і за членство в ній не можна прилучати до карної відповідальності. Так виглядала організація "Пласт" в часі, коли я був її членом, цебто від 1925 по 1929 рік.

Другою такою організацією за приналежність до якої мене обвинувачує слідство, є культурно-освітнє товариство "Просвіта", якого членом я був від 1930 до 1938 року. Це товариство було заложене в 1920 році і його завданням було культурне і економічне піднесення закарпатського населення. Товариство мало свої читальні майже в кожному селі Закарпаття, в яких проводилися курси (навчання) неграмотних, театральні кружки, співочі хори й оркестри. Проводились лекції на культурні і господарські теми. До "Просвіти" належали люди різних партій і саме товариство було не політичним. В Ужгороді мало свій кінотеатр, який одинокий на Закарпатті ще в 1932–1937 роках демонстрував радянські фільми "Цирк", "Безпритульні", "Звенигора", "Земля" і інші, які я тоді бачив, але назви не пам'ятаю. Членами "Просвіти" були і члени комуністичної партії, а доказом того, що це товариство було безпартійним, служить і той факт, що в 1937 році на ювілейному з'їзді "Просвіти" в Ужгороді з промовами виступали і представники комуністичної партії в особі керівника і депутата до Чехословацького парламенту від комуністичної партії Закарпаття Олекси Борканюка та редактор органу компартії "Карпатська правда" Балега.

Ніякої політичної, а тим більше протирадянської, або протинародної діяльності товариство не проводило, тому і притягати до карної відповідальності за приналежність до нього є грубою помилкою і свідчить про те, що тутешні органи слідства абсолютно не розбираються в тому, що діялось до їх приходу. Будучи членом цього товариства, я виконував обов'язки бібліотекаря і, як член того товариства, не допустився ніяких вчинків, за які можна було би мене притягнути до відповідальності.

Дальше обвинувачується мене за приналежність до соціал-демократичної партії Чехословаччини, якої членом я був від 1930 до

1934 року. По закінченню середньої школи в 1924 році я цілий рік майже постійно був без праці, позаяк на прийняття на працю мали вплив поодинокі партії. Як виходець з робітників, я мав постійні зв'язки з компартією, за що в 1928 році мене навіть зі школи віддалено і задля чого на протязі одного року не міг дістати працю. В 1930 році один із знайомих соціал-демократів Німчук Дмитро приобіцяв дати мені працю в страхкасі з тою умовою, що я стану членом соціал-демократичної партії. В той час інша буржуазна партія могла мені дати намного кращу працю, однак я, як виходець з робітників, не пішов на це, а вступив у соціал-демократичну партію, яка була партією робітників.

Слідство кваліфікує соціал-демократичну партію як буржуазну, що не відповідає правді. Ця партія була партією робітників, в своїй діяльності часто виступала спільно з комуністичною партією. Членом цієї партії був я тоді, коли як комуністична, так і соц. дем. партія вели завзяту боротьбу проти фашизму. Пригадую про таку акцію, як спільний мітинг обох партій проти фашизації Австрії з приводу повстання у Відні. Соціал-демократична партія Чехословаччини в 1948 році злучилася з комуністичною партією, що доказує, що она не була буржуазною. Члени соц. дем. партії Чехословаччини в 1945 році були першими, які повели нову Чехословаччину по шляху народної демократії (Фірлінгер, Лавшман).

Як член цієї партії, мав завдання існуюче в той час в Ужгороді руханкове товариство "Січ" (задіяти) під вплив соціал-демократичної партії. Іншої політичної діяльності мною не було виконувано, і в своїй діяльності, яко член цієї партії, не допустився ніяких вчинків, які можна би кваліфікувати як антирадянські або антинародні, тому і притягання до карної відповідальності мене являється нереальним, так як само слідство не змогло ані одного факту знайти, де я допустився би якогось антирадянського, або антинародного вчинку. З рядів соціал-демократичної партії я вийшов в 1935 році задля особистих непорозумінь з тодішнім секретарем Кексом.

В 1932 році вже існувало в Ужгороді руханкове товариство "Січ", яке однак ніякої діяльності не проводило.

Мені було доручено секретаріатом соц. дем. партії вступити в члени товариства "Січ" з тим, щоб це товариство провести під вплив соц. дем. партії і залучити з існуючим вже при партії робітничо-гімнастичним товариством. Для цієї цілі в 1933 або 1934 році було нам відпущено приміщення – руханковий зал при горожанській школі в Ужгороді, де члени "Січі" один раз в тиждень відбували вправи на снарядах (фізкультурних приладах). По відході з поста директора горожанської школи Парізеки, який був членом соц. дем. Партії, приміщення від нас було відобрано і далі ми ніякої діяльності не проводили.

Чехословацькі власті доглядали, щоб товариство занималось тільки діяльністю, зазначеною в статуті, отже товариство не тільки

що не проводило, але і не могло проводити якоїсь політичної діяльності. Наскільки це товариство було соціалістичним, служить той факт, що в 1933 або 1934 році заучило театральну виставу "Криваві перли", сюжет якої взятий з класової боротьби фабричних робітників.

Отже, і яко член товариства "Січ" я не допустився ніякого протинародного, або антирадянського вчинку, за що можна би було притягнути до карної відповідальності.

Період існування правительства Волошина рівно ж слідство кваліфікує, як карний вчинок у відношенні до моєї особи.

В жовтні місяці 1938 року Празьким правительством були розв'язані всі політичні партії Чехословаччини. Вже правительством Волошина на початку 1939 року була заложена партія "Українське народне об'єднання", яка виставила свою кандидатку на виборах до сойму в 1939 році. Період, в якій ця партія була заложена, визначався боротьбою проти елементів, які хотіли Закарпаття приключити до Мадярщини. До цієї партії увійшли члени майже всіх попередніх політичних партій, які були проти приключення Закарпаття до Мадярщини.

Слідство мені пред'явило програму цієї партії, яку слід кваліфікувати як антирадянську, однак я заявив слідству і тут заявляю, що цю програму вперше я читав на слідстві.

Членом цієї партії був я на протязі двох місяців, однак ніяких доручень від цієї партії я не одержував і не виконував. Вступив я в члени тільки під натиском начальника установи Краєвого уряду робітничого убезпечення Д. Німчука, однак ні разу не взяв участь ні в яких зборах, чи засіданнях, не мав партійного квитка і ані разу не був у приміщенню секретаріату цієї партії. Як вже зазначив вище, політична діяльність цієї партії була різко протимадярською, і в той час недобачав в її діяльності щось проти радянського або протинародного. Признаю, що були деякі невідповідальні особи, які кидали антирадянські гасла, однак за роботу поодиноких осіб не можна притягати до відповідальності інших членів партії, які таких виступів не допустились. Для характеристики, як дивилися на політичну діяльність цієї партії, наведу розговір, який відбувся в лютому місяці 1939 року з одним з передових провідників комуністичної партії Закарпаття, нині головою Закарпатського облвиконкому і депутата до Ради національностей гр. Туряниця Іваном Івановичем. Він зайшов до приміщення крайового уряду робітничого обезпечення разом з депутатом до Чехословацького парламенту за комуністичну партію Закарпаття Олексою Борканюком. Борканюк вів розговір з тодішнім моїм начальником в справі організації профсоюзів на Закарпатті, що правительство Волошина хотіло доручити Борканюку. Вже і цей факт свідчить, що ані партія "УНО", ані само правительство не було вороже настроєно до комуністичної партії. В приват-

ному розговорі з гр. Туряниця І. І., який мене знав як прихильника комуністичної партії ще з часів мого навчання в школі в Мукачеві, на моє запитання, яке становище занимає комуністична партія до правительства Волошина, відповів, що комуністична партія знає Волошина і Юлія Ревая як людей, які працюють за інтереси працюючого народу Закарпаття, і їхню політику партія буде піддержувати. При цьому заявив гр. Туряниця, що партія є проти тих елементів, які занимаються антирадянською пропагандою. Цей розговір з відповідальним працівником комуністичної партії на Закарпатті яскраво доказує, що партією розрізнялася робота правительства і партії УНО від роботи елементів, яких гр. Туряниця назвав "хлопчуками", які іменно занимались антирадянською пропагандою. Однак з ідейною пропагандою я не мав нічого спільного і само слідство не знайшло ані одного вчинку.

Взагалі за час мойого перебування в Хусті в часі правительства Волошина я, крім роботи в своїй установі, де я був занятий, ніякої політичної чи громадської роботи не проводив. Доказом мойого твердження може послужити і той факт, що по заняттю мадярами Хуста, мадяри виарестували всіх, хто хоч трохи був політично діяльним в часі правительства Волошина. Я арестованим не був, що досвідчує, що я, крім свойого заняття, політично не був діяльним.

Дальшою організацією, за яку слідство мене обвинувачує, є товариство "Карпатська Січ", до якої я вступив на початку 1939 року. Крім заяви про вступ, що було зроблено рівно ж під тиском тодішнього мойого начальника Д. Німчука, в їх сходинах чи вправах не брав участі, уніформи не мав. В той час були часті інциденти з мадярами на границі і для посиленого схоронення границь була організована піввійськова організація. Статуту її рівно ж я не читав і не знаю, чи такий був у неї. При окупації Закарпаття мадярами ця організація із зброєю в руках боронила тодішні границі, однак я рівно ж і в цій акції не брав участі, так як військового вишколу в мене не є. Одже, судячи по практичній діяльності сего товариства, можна її кваліфікувати як протимадярську. Були і в цьому товаристві були деякі особи, які займалися антирадянськими наклепами, однак з цими людьми я не мав нічого спільного і ніякого антирадянського вчинку я не допустився.

Я предложив слідству свідків в особі Лос Карла, Немеш Івана, Доробана Івана, всі жителі Хуста, які могли досвідчити, що в період правительства Волошина я занимався тільки по лінії свойого заняття. Слідство однак поданих мною свідків не вислухало.

З наведеного тут мною опису видно, що за період мойого життя до 1939 року я нігде і нічим не допустився протинародного чи проти радянського вчинку, за який можна би притягати до карної відповідальності. Таким способом і пред'явлене мені обвинувачення по ст. 54-13 є незаконним і прошу мене з відповідальності по цій статті

звільнити, так як ані само слідство не знайшло за мною якогось конкретного вчинку.

В слідуючому письмі дозволю собі об'яснити період за час від визволення Закарпаття Червоною Армією.

Ужгород, 22. 12. 1950.(підпис) Манівчук Юрій Степанович, м. Ужгород, тюрма № 1.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С-1350. – Арк. 286–291. – Оригінал. Рукопис.

№ 333

22 березня 1951 р. – Запис розмови оперативного працівника 2-го відділу УМДБ Закарпатської області Гришина з А. Вороном

До 1919 г. Закарпатская область входила в состав венгерского королевства.

Когда осенью 1918 г. в Венгрии была революция, невенгерские меньшинства, как румыны, сербы, словаки и украинцы старались выйти из состава венгерского королевства и присоединится к своему материнскому началу.

Для достижения этой цели они создали свои политические организации, народные рады.

На Закарпатской Украины создано было три народные рады.

В Пряшеве адвокат БЕСКИД, вместе с попом Невицким создали народную раду "русинов, проживающих в Словакии", которая поставила себе за цель присоединения "всех русинов, живущих по сей бок Карпат" к вновь созданной тогда Чехословацкой республике.

В Ужгороде попы Августин ВОЛОШИН, Симеон САБОЙ*, Юлий и Василий ГАДЖЕГИ и Юрий ШУБА создали народную раду "русинов", которая поставила себе за цель не выходить из состава венгерского королевства, стремясь только к приобретению некоторых национальних и политических прав для "русинов".

В Хусте братья Михаил и Юлий Бращайко создали третью народную Раду, которая стремилась к воссоединению с Великой Украиной.

В это время народ наш находился в очень плачевном состоянии. Его тяжелое социальное положение использовала как своя, так и чужая буржуазия; батрачил, работал по найму. В культурном отношении положение было не лучшее: более 60% неграмотных, 80% детей не посещало школу, национальное самосознание на-

* Має бути: Сабов.

ходилось на очень низком уровне. Интеллигенция совсем изменила народу – служила исключительно интересам чужих угнетателей.

Тогда появилась в Ужгороде делегация эмигрировавших когда-то русинов в Америку, в составе адвоката ЖАТКОВИЧА, служащего ГАРДОША, которые привезли резолюции конгресса американских русинов. В этих резолюциях они желали присоединения Закарпатской области к новосозданной славянской державе – Чехословацкой республике, а также, чтобы все три народные рады Закарпатской территории соединились и вынесли аналогичное решение.

9 мая 1919 г. состоялся в Ужгороде конгресс, на котором и произошло соединение всех трех народных рад в одну Центральную Русскую Народную раду с центром в Ужгороде. Председателем этой Центральной Народной рады стал поп ВОЛОШИН Августин. Эта Народная рада утвердила резолюцию о присоединении Закарпатской территории к Чехословацкой республике.

Американские "русины" поддержали свой конгресс в гор. Питсбурге, где по соглашению с Томашем МАСАРИКОМ изъявили желание о присоединении Закарпатской области к Чехословакии. В Питсбурге чешские представители заключили с американскими украинцами (по тогдашней терминологии русинам) соглашение, по которому Чехословацкая республика должна была гарантировать для закарпатских украинцев автономию с широчайшими правами.

Питсбургское соглашение явилось как бы основным принципом (законом) политической жизни закарпатских украинцев, на протяжении двадцатилетнего господства Чехословакии над закарпатскими украинцами.

Резолюцию Ужгородского конгресса Чехословацкому правительству, в Праге вручила делегация закарпатских и американских украинцев, состоящая из 100 человек. После вручения этой резолюции чехословацкое правительство, во главе которого стоял чешский "великомастник" КРАМАРЖ, назначило для Закарпатья, которое в то время называлось "Подкарпатская Русь", директорию из 5 членов, во главе с губернатором – американским адвокатом Григорием ЖАТКОВИЧЕМ.

Членами директории, помимо ЖАТКОВИЧА, являлись: директор Ужгородского педучилища – ВОЛОШИН Августин, Ужгородский адвокат – БРАЩАЙКО Юлий, а также два представителя от Прящевской народной рады – Кошицкий табуларный судья ТОРОПСКИЙ Емельян и поп НЕВИЦКИЙ Емельян.

Однако, эта директория не имела никаких прав и не выполняла никаких функций. Вся власть находилась в руках французского генерала Энока, а во главе политической администрации Прага поставила "вицегубернатора" БРЕЙХУ, чеха по национальности. С этого момента началась усиленная чехизация Закарпатья. В каждом селе был учрежден чешский нотарь, в каждом другом-третьем

селе находилась чешская жандармерия, почти в каждом украинском селе организовывалась чешская школа, каждая чехословацкая политическая партия организовывала в Закарпатье свой филиал или отделение.

Кроме того, и мадьяры имели в Закарпатье свои политические партийные экспозитуры, которые работали в пользу присоединения Закарпатской области в вековечной тюрьме народов – Венгрии.

На Закарпатье имели свои экспозитуры следующие чешские партии:

1. Аграрная партия – в Закарпатье ею руководил КАМИНСКИЙ. Эта партия в 1923 году раскололась на две партии: а) аграрная партия, во главе с КАМИНСКИМ и б) "Автономно-Земледельческий союз", руководителем которого стал Хустский учитель КУРТЯК Иван. "АЗС" впоследствии воспринял реваншистские мадьярские тенденции, вследствие чего финансировался венгерским правительством. "АЗС" энергично стремился к выполнению Питсбургского соглашения, однако не потому, что этого желал народ, а потому, что Венгрия хорошо знала, что это сильно ослабило бы Чехословакию и повлекло бы закарпато-украинский народ в венгерскую кабалу. Эта политическая линия Венгрии и последующих событиях нашла свое воплощение в жизнь.

2. Социал-демократическая партия – на Закарпатье ее возглавлял западно-украинский эмигрант ОСТАПЧУК, позже КЛОЧУРАК Степан, а в последнее время ее существования РЕВАЙ Федор. Эта партия руководствовалась программой II Интернационала, часто возглавляла правительство, ее представители все время являлись членами правительственной коалиции.

3. Чешская народно-социалистическая партия – партия лидеров чехословацкой политики КЛОФАЧА-БЕНЕША, на Закарпатье ее возглавляли АНДРАШКО Василий, Билецкий крестьянин и западно-украинский эмигрант ГАГАТКО Андрей. Вдохновителем этой партии на Закарпатской области была Катерина БРЕШКО-БРЕШКОВСКАЯ, старая русская революционерка и вместе с тем непримиримый враг коммунизма.

4. Чешская народная партия – партия чешских клерикалов, агентов Ватикана, в Закарпатье ее возглавлял ВОЛОШИН Августин, директор Ужгородской учительской семинарии.

5. Партия чешских фашистов – в Праге ее возглавлял чешский генерал ГОЙДА, в Закарпатье – поп ФЕНЦИК Степан.

Кроме этих партий, которые можно назвать крупными было большое количество мелких партий, например: партия сионистов, партия промышленников, партия торговцев, была также партия т.н. должников.

Из так называемых реваншистских партий, которые, якобы защищали лишь интересы венгерского меньшинства на Закарпатье,

а в действительности проводили политику Будапештского правительства БЕТЛЕНА, ГЕМБЕША, КАЛЛОИ и ТЕЛЕКИ, мне известны:

1. Партия венгерского права – руководителем которой являлся КОРЛАТ Андрей, Ужгородский великоместник (помещик) и адвокат.

2. Партия венгерских христианских социалистов, которой руководили Ужгородский адвокат ЭПЕРИЕШИ и Ужгородский врач КЕРЕКЕШ.

3. К этим реваншистским партиям принадлежала также, как я указал выше, т.н. Русская, но по существу венгерская партия "Автономно-Земледельческий Союз" – Ивана КУРТЯКА, Андрея БРОДИЯ и Демко Михаила.

Эти три партии постоянно требовали от чехословацкого правительства исполнения Питсбургского соглашения, что означало передачу всей политической, экономической и административной власти на Закарпатье в руки местного населения.

Наоборот, чехословацкое правительство и чехословацкие правительственные партии считали, что сначала нужно воспитать и обучить в чехословацком духе русско-украинскую интеллигенцию, которой можно было бы доверить эту власть, потому что старая интеллигенция воспитанная в венгерских школах, провенгерски настроенная, может изменить интересам народа и повернуть Закарпатье в венгерскую кабалу помещиков, графов и баронов.

Таково было положение в Закарпатье в 1923–1935 гг.

До этого времени происходили аномалии, т.н. языкового вопроса. Чехословацкие буржуазные круги, чтобы ослабить потенциал борьбы местных экспозитур партий, которые все таки находились под руководством местных людей, поставили на повестке дня политической жизни т.н. языковый вопрос. Закарпатский исконно украинский народ разделили на два культурных лагеря. Одному лагерю говорили, что вы являетесь русскими по национальности, других называли украинцами. Таким образом началась борьба о приоритете русского или украинского языка на Закарпатье. Из числа чешских центральных партий русский лагерь поддерживали и морально и финансово: аграрная партия (КАМИНСКОГО и ЩЕРЕЦКОГО), народно-демократическая партия (ЦУРКАНОВИЧ), партия чешских народных социалистов (АНДРАШКО, ГАГАТКО) и партия чешских фашистов (ФЕНЦИК). К ним тесно примыкали в этой "культурной" борьбе "АЗС" (КУРТЯК, БРОДИЙ, ДЕМКО) и обе венгерские реваншистские партии.

На украинской платформе стояли следующие партии: коммунистическая (МОНДОК, ГАТИ), социал-демократическая (КЛОЧУРАК, РЕВАЙ), христианско-народная (ВОЛОШИН, БРАЩАЙКО).

Борьба эта доходила и до политических эксцессов, так например, в 1935 году русский лагерь сконцентрировал все свои поли-

тические силы в т.н. Центральной Русской Народной раде, куда каждая из вышеперечисленных партий русского направления послали своих делегатов. Таким образом, Центральная Русская Народная рада стала как бы высшим политическим органом русского культурного лагеря.

Культурным центром этого лагеря было культурно-просветительное общество им. Александра ДУХНОВИЧА, лидерами этого общества являлись – САБОВ Евгений, Севлюшский архидиякон и ФЕНЦИК Степан Адреевич, профессор богословия.

В противовес этому, украинский лагерь также сконцентрировал свои политические силы в т.н. Украинской Центральной Народной раде, куда соответствующие партии украинского направления, направили своих представителей. Культурным центром украинского лагеря явилось культурно-просветительное общество "Просвита". Руководителем "Просвиты" были: БРАЩАЙКО Юлий, КЛОЧУРАК Степан, РЕВАЙ Юлий, ВОЛОШИН Августин и ГРЕНДЖА-ДОНСКОЙ Василий.

В таком критическом положении Закарпатье вступило в 1938 год.

В сентябре 1938 года состоялась конференция в Мюнхене. По Мюнхенскому соглашению от Чехословакии было отторжены территории, заселенные немцами. В связи с этим и другие национальные меньшинства ожидали исполнения, обусловленных договорами, своих национальных прав, и стремлений.

6 октября того же года в Турчанском Мартине собрались на совещание словаки, которые потребовали создания словацкого автономного правительства, с центром в Братиславе. Чехословацкое центральное правительство в Праге это требование словакам сразу же исполнило.

Также, в связи с этим 11 октября в Ужгороде на совместном совещании собрались представители обеих Центральных Народных рад, как русской, так и украинской, и в 11 часов вечера того же дня с балкона здания Народной Рады в Ужгороде посол чехословацкого парламента, руководитель "АЗС" – Андрей БРОДИЙ провозгласил собравшемуся народу, что, по соглашению с чехословацким правительством, создается автономное карпаторусское правительство, во главе с ним – Андреем БРОДИЕМ.

На следующий день чехословацкое центральное правительство декретом из Праги назначило автономное правительство для Закарпатья, которое состояло из трех министров и двух государственных секретарей. Премьер-министром этого правительства стал Андрей БРОДИЙ, который также имел портфель министра просвещения, земледелия и судопроизводства.

Вторым министром стал Эдмунд БАЧИНСКИЙ, который получил портфель министра внутренних дел.

Третьим министром стал Юлий РЕВАЙ и возглавлял министерство финансов. К нему был приставлен первый государственный секретарь – Августин ВОЛОШИН, которому также был вручен портфель министра публичных работ и социального обеспечения.

Второй государственный секретарь – ПЕЩАК Антон, был приставлен к министру БАЧИНСКОМУ и имел также портфель министра путей сообщения и связи.

Кроме этих министров, был учрежден уполномоченный министр для окончательного установления границ между Словакией и Закарпатской областью. Этим уполномоченным министром стал ФЕНЦИК Степан.

Таким образом, Русская Центральная Народная Рада имела в этом правительстве 4 своих членов: БРОДИЯ, БАЧИНСКОГО, ПЕЩАК и ФЕНЦИК, а Украинская Народная рада – двух: ВОЛОШИНА и РЕВАЯ.

В этом правительстве с самого начала возникло несогласие по ряду существенных вопросов между двумя группировками, входящими в его состав. Андрей БРОДИЙ, верный своим двадцатилетней деятельности, хотел передать Закарпатье своим старым хозяевам – венграм. Для достижения этой цели он разослал по всему Закарпатью своих эмиссаров, которые среди населения начали собирать подписи под петицией, содержащей требование о проведении в Закарпатье плебисцита по вопросу дальнейшей принадлежности края.

Таким образом, БРОДИЙ стремился возвратить Закарпатье венграм.

Однако, против этого выступили не только члены автономного правительства, украинского направления, но и БАЧИНСКИЙ и ПЕЩАК – представители русского направления.

На совещании Центрального правительства в Праге, на котором принимали участие все 4 министра автономного правительства Закарпатья, БРОДИЙ был разоблачен и 25 октября 1938 р. БРОДИЯ в Праге арестовали, а Ужгородское правительство осталось без премьер-министра.

В тот же день я находился в здании Народной Рады, в котором размешалось правительство. Министры поехали в Прагу на совещание, это было в субботу, после обеда, когда служащие разъехались по домам (по субботам после обеда не работали). Около 6 часов сильно зазвонил у меня телефон. Я поднял трубку и услышал голос самого премьер-министра Пражского центрального правительства, исполняющего в то время также обязанности президента республики, генерала СИРОВИЯ. Он мне приказал по телефону сейчас же увидеться с ВОЛОШИНЫМ, чтобы тот немедленно явился в здание Народной Рады, т.к он назначен премьером автономного правительства Карпатской Руси. СИРОВИЙ также мне заявил,

что хочет взять у ВОЛОШИНА по телефону правительственную присягу.

Я об этом сейчас же оповестил ВОЛОШИНА, который через полчаса явился в Народную Раду.

Я попросил ВОЛОШИНА подойти в телефону и продиктовать текст правительственной присяги. При этом присутствовали пришедшие в народную раду служащие ЛАЦАНИЧ Николай и ВОПРШАЛОК, первые советники, которые были свидетелями назначения по телефону ВОЛОШИНА Августина премьер-министром Ужгородского автономного правительства.

Это произошло 25 октября 1938 года.

Я работал тогда секретарем министра РЕВАЙ Юлия.

2 ноября 1938 г. состоялся Венский арбитраж 2-х министров иностранных дел РИББЕНТРОПА и ЧИАНО, в повестку дня которого входили вопросы по установлению границы между Словакией и Закарпатьем. В отношении Закарпатской области на этом арбитраже было решено, что города Ужгород, Мукачево и Берегово с прилегающими селами отходят от Подкарпатской Руси, как область тогда называлась, и возвращаются Венгрии. Эти города должны были быть освобождены от чехословацких войск и администрации к 10 ноября и в тот же самый день переданы венгерским властям.

Чехословакия вынуждена была выполнить решение Венского арбитража и оставить эти три города. Чехословацкое правительство и все чехословацкие административные учреждения в с. Долгое, однако оказалось, что в Долгом для этого не хватает помещений. Поэтому выбор пал на Хуст.

3–9.11.1938 г. из Ужгорода в Хуст был эвакуированы все учреждения и служащие. В Ужгороде остались лишь промадярски настроенные лица, среди которых был и ФЕНЦИК Степан Андреевич, бывший министр автономного правительства, который за несколько дней до прихода венгров с большими венгерскими национальными кокардами и лентами на грудях ходил по улицам и эвакуировавшиеся из Ужгорода, презирали его.

Автономное правительство Закарпатья в это время состояло уже только из трех членов-министров, а именно:

Премьер-министра ВОЛОШИН Августин, который также был министром школ и просвещения и министром судопроизводства;

Министр внутренних дел БАЧИНСКИЙ Эдмунд, являющийся также министром земледелия и

Министром хозяйственных дел – Ревай Юлий, в состав министерства которого входили: министерство финансов, министерство путей сообщений и связи, министерство здравоохранения и министерство социального обеспечения.

В Хусте министерства помешались:

1. Премьер-министр со своим аппаратом размещался на первом этаже здания, где в настоящее время помещается Хустский окрисполком.

2. Министерство внутренних дел находилось в здании окружкома, где в настоящее время помещается Хустский Горисполком.

3. Министерство хозяйственных дел находилось в здании, где теперь Хустский лесотехникум, откуда перешло в здание окружкома, где в настоящее время размещается Хустский окружком КП(б)У.

4. Министерство школ и народного просвещения было в здании, где теперь Хустское педучилище.

Кроме указанных трех министров, министерские портфели были распределены среди лиц, занимающих посты, соответствующих заместителю министра.

Таким образом, заместителем министра школ и народного просвещения был ШТЕФАН; заместителем министра земледелия – ДУТКА Михаил, лесной инженер; заместителем министра финансов – ГОРВАТ Иван Васильевич; заместитель министра правосудия – СТЕБЕЛЬСКИЙ, заместитель министра здравоохранения – ГОНЧАРЕНКО Антон, заместителем министра социального обеспечения – ТИСОВСКИЙ; заместителем министра внутренних дел – ПАЛЮХ; заместителем министра торговли – БАБОТА Николай.

Начальником пропаганды был КОМАРИНСКИЙ Владимир.

Вместе с правительством в Хуст переехали и другие чехословацкие центральные учреждения, как земский уряд, начальником которого был БЕКСИД Александр, размешавшийся в здании украинской десятилетки; государственная типография, размешавшаяся в теперешнем здании МТС, директором которой был РЕВАЙ Федор; дирекция государственной полиции, которая помешалась в здании где в настоящее время находится контора окружного дома культуры и городская библиотека, директором полиции был капитан чехословацкой армии, украинец БИЛЕЙ Юрий; ежедневная правительственная газета "Нова свобода", главным редактором которой был ГРЕНДЖА-ДОНСКОЙ Василий.

Сразу же после переезда автономного правительства в Хуст, премьер-министр ВОЛОШИН доручил КЛЕМПУШ Дмитрию организовать автономную гвардию для себя, т.н. "сичевиков". В начале в нее вступали только беженцы из Галиции, однако позже премьер ВОЛОШИН, а за ним начальник министерства школ и народного просвещения – ШТЕФАН, обязали всех служащих, особенно учителей, чтобы вступали в полувоенную организацию сич и организовывали отделы сичевиков в селах Закарпатской области. Видными сичевиками являлись: КЛЕМПУШ Дмитрий, РОМАН Иван, РОСОХА Степан, РОГАЧ Иван, ДОВГАНИЧ Иван, Лях Василий, ГРЕНДЖА-ДОНСКОЙ Василий и другие.

2 декабря 1938 р. обе палаты чехословацкого законодательства (парламент и сенат) провели сессию, на которой избрали ново-

го президента Чехословацкой республики вместо БЕНЕША, который после Мюнхенской конференции бежал в Англию. Президентом был избран какой-то профессор ГАХА. При этом и центральное правительство и все автономные правительства подали в отставку.

Новый президент признавал премьер-министром автономного правительства Закарпатской области (в то время Пражским парламентом переименованый в Карпатскую Украину*) ВОЛОШИНА Августина, министром хозяйственных дел – РЕВАЙ Юлия, но вместо БАЧИНСКОГО Эдмунда – министра врутренних дел, предложили ВОЛОШИНУ подобрать другую кандидатуру. ВОЛОШИН предлагал два раза кандидатуры, первый раз – Тячевского окружного начальника КАЛИНЮК Петра, а второй раз своего старшего секретаря – КЛОЧУРАК Степана, однако центральное правительство не одобрило ни одну их этих кандидатур, и назначено министром внутренних дел, одновременно и министром финансов – чехословацкого армейского генерала ПРХАЛА Льва.

ВОЛОШИН не хотел ПРХАЛА считать министром, не ввел его в эту должность, население также было против ПРХАЛА, в связи с чем последний, пробыв в Хусте около месяца, возвратился в Прагу. В Праге он дал такую информацию центральному правительству положении в Хусте, что якобы ВОЛОШИН не возражал против него, но "коммунист" РЕВАЙ устраивал интриги против него. РЕВАЙ был вызван в ПРАГУ, где его вынудили оставить пост министра и вместо него назначили министром КЛОЧУРАК Степана.

В то же время Прага расширила правительство в Хусте, назначив еще трех министров, а именно: уполномоченным министром по заграничным делам – БРАЩАЙКО Юлия; министром внутренних дел и министром правосудия – ПЕРЕВУЗНИК Юрия; министром здравоохранения и социального обеспечения – врача ДОЛИНАЙ Николая.

2 декабря 1938 р. чехословацкий парламент и сенат на совместном совещании утвердили конституцию автономной Карпатской Украины**. Согласно этой конституции законодательную власть Карпатской Украиной должен исполнять по автономным делам – автономный сейм, который должен собраться по истечению трех

* Тут помилка автора. Конституційний закон від 22 листопада 1938 р. визначав офіційну назву автономного українського краю в складі федеративної Чехо-Словацької республіки, як Підкарпатська Русь. Відповідно до його положень назву краю міг змінювати лише обраний на виборах законодавчий орган краю – Сойм Підкарпатської Русі. Незважаючи на це, 30 грудня 1938 р. уряд А. Волошина окремим розпорядженням запровадив поряд з назвою Підкарпатська Русь і назву Карпатська Україна для використання в офіційному діловодстві.

** Тут ще одна неточність автора. Конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі був прийнятий в чехословацькому парламенті 22 листопада 1938 р.

месяцев со дня провозглашения конституции. Эта конституция была опубликована в правительственной газете чехословацкой республики в середине декабря м-ца 1938 года. Она установила новые границы Карпатской Украины с центром в гор. Хусте, уже без городов Ужгород, Мукачево и Берегово. Сейм должен был состоять из 32 членов – автономных депутатов.

Новый президент Чехословацкой республики освободил генерала СИРОВИ от обязанностей главы правительства и назначил новым премьер-министром чехословацкого правительства германофила ГАВЕЛКУ.

Вступив на пост премьер-министр ГАВЕЛКА распустил все чехословацкие партии и пожелал создать т.н. чехословацкое политическое "зведение" (объединение), которое должно было приготовить дорогу немцам к полной оккупации республики.

Вслед за ГАВЕЛКОЙ, на Словакии ТИСО, а на Карпатской Украине ВОЛОШИН, в первой половине декабря м-ца распустили все политические партии. ВОЛОШИН в Закарпатье декретом от 30 декабря учредил единую на территории Карпатской Украины политическую партию "Украинское Национальное Объединение".

Председателем этого объединения личным декретом ВОЛОШИН назначил сам себя, своим заместителем – РЕВАЙ Федора. Организационным генеральным секретарем "УНО" был назначен этим же декретом ВОРОН Андрей Михайлович, идеологическим секретарем – РОГАЧ Иван.

Декретом от 30 декабря был также утвержден исполнительный комитет, состоящий из 12 членов, в том числе:

Др. Юлий БРАЩАЙКО, Др. Михаил БРАЩАЙКО, РЕВАЙ Юлий, КОМАРИНСКИЙ Владимир, ПОПОВИЧ Дмитрий, БИРЧАК Владимир, БАБОТА Николай, ГУЛЯНИЧ Михаил, ГУПАЛОВСКИЙ Михаил, КЛЕМПУШ Василий, РОМАНЮК Леонид.

Выработать программу партии было поручено профессору Хустской реальной гимназии – ГУПАЛОВСКОМУ Михаилу. ГУПАЛОВСКИЙ выполнил это поручение и начал опубликовывать программу "УНО" в Хустском ежедневнике "Новая свобода", однако публикация до конца доведена не была, в связи с оккупацией территории венграми, последовавшей 15 марта 1939 года. Партия эта была создана на авторитативных основах.

Первый членский билет партии был вручен ВОЛОШИНУ Августину, а далее членам правления и 12 членам исполнительного комитета. Первой женщиной, поступившей в эту партию, была жительница г. Хуста, жена Хустского адвоката – СТАЛЬКО Елизавета.

В организационном отношении партия была распределена на 12 районов: в Перечинском округе – КАЧАЛА Иван, работавший на железной дороге; в Березнянском округе – ЛАЦАНИЧ Василий, учи-

тель в Великом Березном; в Воловском округе – один украинский эмигрант, адвокат, фамилию которого уже не помню.

Вскоре после создания партии "Украинское Национальное Объединение", правительство ВОЛОШИНА назначило в день выборов в автономный сейм – 12 февраля 1939 года. Комиссаром проведения выборов ВОЛОШИНЫМ был назначен Тячевский окружной начальник – Петр КАЛИНЮК. Постановили выставить на выборы только один бюллетень партии "Украинское Национальное Объединение", в котором кроме кандидатов-украинцев, будит кандидатуры и других национальных меньшинств. Начались переговоры с представителями национальных меньшинств, в отношении лиц, которых они намереваются внести в списки кандидатов в депутаты автономного сейма. Однако, представители венгерского меньшинства ГОККИ, ШИМЕНФАЛВИ и ГАЙКА на первом же совещании объявили, что они не предлагают ни одной кандидатуры, т.к. не признают автономию Карпатской Украины, считая этот край составной частью Венгрии.

Чешское меньшинство предложило в списки кандидатов автономных депутатов хустского адвоката ДРБАЛ Милоша.

Немецкие представители предложили ввести в список кандидатов ОЛДОФРЕДИ Генрика, хустского жителя.

Румынское меньшинство предложило ввести в список кандидатов румынского священника в Белой Церкви – Мойш Иван.

Украинские кандидаты в депутаты автономного сейма были следующими:

ВОЛОШИН Августин, РЕВАЙ Федор, БРАЩАЙКО Юлий, БРАЩАЙКО Михаил, КОМАРИНСКИЙ Владимир, РОМАНЮК Леонид, ПОПОВИЧ Иван, КАЧАЛА Иван, КЛЕМПУШ Василий, ГРИГА Иван, МАНДЗЮК Николай, РОССОХА Степан, ШТЕФАН Августин, РОГАЧ Иван, ИГНАТКО Иван, ДОВБАК Василий, СТАНИНЕЦ Юрий, МАГУЩАК Михаил, РИЗДОРФЕР Никола.

Имена других кандидатов в депутаты автономного сейма я в настоящее время не помню.

Между тем на венгерско-украинской границе ежедневно происходили различного рода эксцессы. Венгерское правительство ХОРТИ организовало специальные отряды, т.н. "Собот-чобот"*, которые нападали на пограничных жителей и организовывали саботажи.

14 марта 1939 г. венгерская регулярная армия напала на наши пограничные войска, имея цель оккупировать территорию Карпатской Украины. Это произошло в тот же день, когда немцы оккупировали всю Чехословацкую республику, и Гитлер вошел в Прагу.

* З угор. – вільні загони.

Тогда же срочно было создано первое заседание автономного сейма. Это заседание состоялось после обеда 14 марта*. В этот же день словацкое правительство в Турчанском Святом Мартине заявило об отделении от Чехословацкой республики и провозгласило самостоятельную Словацкую республику, обратившись с просьбой к Гитлеру о протекторате.

Закарпатский автономный сейм также провозгласил Карпатскую Украину самостоятельной республикой. Новоизбранный президент – ВОЛОШИН, совместно с немецкими консулом ГОФМАНОМ по телефону обратился к Гитлеру с просьбой принять протекторат над Самостоятельной Карпатской Украиной. Однако Гитлер отказался от протектората и заявил ВОЛОШИНУ, что судьба Карпатской Украины предрешена иначе. ВОЛОШИН вечером того ж дня, вместе с ШТЕФАНОМ Августином автомашиной бежал через В.Бычков в Румынию, откуда через Югославию попал в Прагу.

Самостоятельная Карпатская Украина просуществовала всего 3-4 часа, т.к. утром 15 марта 1939 года** венгерская армия оккупировала Хуст, а через два дня и всю Карпатскую Украину.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Т. II. – Арк. 191–203. Завірена копія. Машинопис.

№ 334

23 травня 1952 р. – Протокол обшуку в будинку заарештованого Горняк С.С.

Форма № 17

УССР

МИНИСТЕРСТВО ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ПРОТОКОЛ ОБЫСКА

1952 года 23 мая дня. Я, Начальник отделения 2 отдела Управления МГБ Закарп[атской] обл[асти], майор Петров в присутствии капитана Меркулова и капитана Шимина на основании ордера МГБ ЗО за № ..... произвел обыск у г-на Горняка Степана Степановича, проживающего в селе Сторожница, Ужгородского Округа по улице ..... в доме № ....., кв. № .....

При производстве обыска присутствовали: Шаранич Василия Васильевича, 1906 г. рожд., жителя с. Сторожница, Кирлик Семена Васильевича, 1924 г. рожд., жителя с. Сторожница.

---

* Має бути – 15 березня 1939 р.

** Насправді перші угорські військові підрозділи увійшли до Хуста о 16 годині 16 березня 1939 р.

При обыске обнаружено и изъято следующее:

№№ п/п.	Наименование изъятого	Количество	Качество состояния
	1. Разные документы украинско-националистической организации в Хусте и Перечине в том числе документы этой организации вооруженных отрядов "Карпатская сич": а) Статут организации народной обороны "Карпатская сич"; б) Инструкция для общего обучения; в) Обращение (обижник) к местным комендантам; г) Организационный устав; д) Обращение к женщинам; е)Обращение карпатских сичевиков; д) Организационная инструкция сичи в Хусте; з) Известие местным проводникам исполненные от руки с указанием районов и ответственных лиц; и) Виписка из приказа штаба за подписью Климпуша – гл[авного] команд[анта] от 1.03.1939 г. Положение для ношения формы. Учебник для укр. младших старшин и подстаршин, изданный в 1938 г. "Украинской Стрелецкой громадой в Канаде"; Извещение часть 2 всем местным командам, на обороте которого – проект названия улиц; Документы руководителя команды Сичи в Хусте от 4.02.1939 г. о назначении Костик Ивана временно окруж[ным] комендантом в Перечине и др. документы.	3 экз. 3 листа 8 экз. 3 экз. на 3 листах 1 экз. на 1 листе 1 экз. 3 экз. Всего 67 листов.	

Жалобы на неправильности, допущенные при производстве обыска, на пропажу вещей, ценностей и документов от Горняк не поступило.

В протоколе все записано правильно, протокол нам прочитан, в чем подписываемся:

Обыскиваемый: Горняк Верона

Председатель домоуправления: [підпис нерозбірливий]

Производивший обыск: Петров, Меркулов, Шимин.

Копию протокола обыска получил: Горняк Верона.

Примечание: 1. Все претензии и заявления должны быть внесены в протокол до его подписания.

После подписи никакие жалобы и заявления не принимаются.

2. За справками обращаться в Ужгородский окр[ужной] отдел МГБ по адресу г. Ужгород.

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 6. – Спр. 4747. – Арк.16 зі зворотом. Оригінал. Рукопис.

№ 335

24 травня 1952 р. – Лист начальника 2-го відділу Управління МДБ по Закарпатській області полковника Турчанінова щодо документів Карпатської Січі, які були вилучені у мешканця села Сторожниця Ужгородського округу Закарпатської області Горняка С.С. 23 травня 1952 р.

УПРАВЛЕНИЕ МГБ ПО ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

24 мая 1952 г. № 2/1/1210 г. Ужгород

Совершенно секретно
Серия "К"
екз. № 2

НАЧАЛЬНИКУ ПЕРЕЧИНСКОГО ОКРУЖНОГО ОТДЕЛА МГБ
Майору
тов. ДУБРОВИНУ
пос. Перечин

Нами были изъяты при обыске у арестованных жителей села Сторожница Ужгородского округа – ГОРНЯК Степана Степановича и ГОРНЯК Вильгельма Степановича 23 мая с.г. документы и штамп существовавшей в 1938–1939 году организации "Народной" обороны "Карпатська сич" в Перечинском округе, руководителем которой являлся, очевидно известный вам КОСТИК Иван, учитель, бежавший в 1939 году в Чехословакию. Жена КОСТИК – Юлана Степановна, сестра арестованных, проживает в настоящее время в гор. Ужгороде.

Среди документов имеется черновик приказа от 11 марта 1939 года по окружной команде О.Н.О. "Карпатська сич" в Перечине, где приводится список проводников "сич" по округу.

Руководители окружной команды: Иван КОСТИК и Юрий ДОЛИНЫЧ – учителя.

с. Т. Поляна – КИНЧУК Остап, учитель
с. Т. Быстрая – БЛАГА Иван, служащий
с. Порошково – БАТЬКО Михаил, учитель
с. Т. Пасека – КАРОЛЬ
с. Мокрое – СИДОР Емельян
с. Раков – ИВАНЧО Иван, учитель
с. Т. Ремета – СУХИЙ Юрий

с. Турица – Дьордь
с. Турички – ДИДЫК Василий
с. Ликицары – КУЦИК Михаил
с. Лумшоры – КУЦИК Иван
с. Симеры – СВАДЕБА Юрий
с. Симерки – КОСТИК Иван, учитель
с. Пастилки – МОНИЧ Емельян, учитель (имеются документы, исполненные самим МОНИЧЕМ, направленные им в окружную команду "сич" в Перечин).
с. Дубриничи – ТОМАШ Юрий, служащий.
с. Новоселица – ТИМКО Михаил
с. Заричево – ОПАЛЕНИК Василий, учитель
г. Перечин – ДЕХА Андрей
с. Ворочево – ПОДГОРСКИЙ, рабочий
с. Невицкое – БАКОНИЙ Стефан, учитель
с. Оноковцы – ТКАЧ Михаил, учитель
с. Доманинцы – МАЗДИНЕЦ
с. Ореховцы – МИГАЛЬНИЦКИЙ
с. Ярок – ПОПОВИЧ, учитель
с. Стрипа – НЕМЕЦ.

На обороте приказа штаба "Карпатська сич" в Хусте, подписанном главным комендантом – Дмитрием КЛЕМПУШЕМ, изданном в феврале 1939 года, имеется черновая запись, исполненная, очевидно, также КОСТИК Иваном:

Список старшин (офицерского состава) "Карпатской сичи" Перечинского округа:

1. Иван КАЧАЛО – б[ывший] поручик чехословацкой армии – хозяйственный референт.
2. Степан ПРОКОП – б[ывший] поручик чехословацкой армии – окр[ужной] комендант.
3. Ярослав ЦИМБРА – б[ывший] поручик быв. чехословацкой армии – Военный референт.
4. Иван КОСТИК – б[ывший] подпоручик чехословацкой армии
5. Иван КЕДЮЛИЧ – б[ывший] поручик чехословацкой армии
6. Иван РОМАНЧЕНКО – сотник – референт.
7. Юрий РУШИКО – б[ывший] поручик чехословацкой армии – районный комендант
8. Др. Иван СИРКО – сотник Украинской галицкой армии – референт.
9. Дмитрий РУДИЧ – сотник УНР – местный организатор.

Там же имеется приказ местным проводникам "Украинского национального объединения" № 0001/39, изданный в Перечине 1.03.1939 года окружным проводником "УНО" и подписанный окружным проводником "УНО" – Иваном ГОПКО.

В этом приказе приводится следующий состав окружного провода "УНО" в Перечине:

1. Окружной проводник – Иван ГОПКО – школьный инспектор.
2. Зам[еститель] окр[ужного] проводника – Иван КАЧАЛА, посол (депутат) сейма "Карпатской Украины".
3. Секретарь – Иван БУЛЕЦА, школьный инспектор.
4. Казначей – Иван ВЕЛИКАЙ, служащий.
5. Ревизоры – Остап ЗЕЛИК, проф. гимназии (учитель), Василий КИДЮЛИЧ, служащий.
6. Референт пропаганды – Иван ДОЛИНАЙ, служащий (концепциент окружного уряду).

Изложенное сообщаем для сведения и оперативного использования.

Просим произвести установку указанных лиц. О всех полученных данных нас информируйте.

Начальник 2 отдела умгб закарпатской области
Полковник Турчанинов
Начальник 1 отд[еления] 2 отдела умгб закарп[атской] области
Майор Петров

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. II. – Арк. 240–242. Завірена копія. Машинопис.

№ 336

25 грудня 1952 р. – Витяги з документів ОНОКС, які були вилучені у мешканця села Сторожниця Ужгородського округу Закарпатської області Горняка С. С. 23 травня 1952 р.

Совершенно секретно

ВЫПИСКИ

Из документов, изъятых при производстве обыска 23 мая 1952 г. у арестованного жителя села Сторожница Ужгородского округа Закарпатской области – ГОРНЯК Степана Степановича.

Выписка из приказа штаба организации "Народной" обороны "Карпатська сич" Главного коменданта ОНО "Карпатська сич" – КЛЕМПУШ Дмитрия назначаются следующх лиц в низовые организации "сич":

Сотника украинской галицкой армии МИКОЛИНА Степана – в Хуст.

ЧЕРНОГО Петра* – четарем в гор. Хуст.

Свободу – комендантом гарнизона 1 сотни в с. Королево.

КИШТУЛИНЦА – комендантом гарнизона 2 сотни в с. Королево.

* Псевдо Григорія Барабаша.

На обороте этого документа список старшин (офицерского состава) "Карпатской сичи Перечинского района (исполнен от руки, химическим карандашом):

1. Иван КАЧАЛО – поручик быв. чехословацкой армии – хозяйственный референт.
2. Ст. ПРОКОП – поручик быв. чехословацкой армии – окр. комендант.
3. Ярослав ЦЕМЕРА – поручик быв. чехословацкой армии – Военный референт.
4. Иван КИДЮЛИЧ – поручик быв. чехословацкой армии.
5. Иван РОМАНЧЕНКО – сотник – референт.
6. Юрий Рушико – поручик быв. чехословацкой армии – районный референт.
7. Др. Иван СИРКО – сотник Укр. галицкой армии – суб. референт.
8. Дмитрий РУДИЧ – сотник УНР – местный организатор.

Местный проводник КОСТИК Иван 11 марта 1939 г. написал организационне указания, где отмечал, что все документы, исходящие из нижестоящих сичевых организаций, должны поступать в адрес окружной команды "Карпатська сич" в Перечине и вручаться ему или учителю Юрию ДОВГАНИЧ, проживающему также в Перечине. В этом же приказании КОСТИК отмечает, что проводником "сич" в с. Порошково он назначает БАТЬКО Ивана.

Документ, адресованный в окружную команду "Карпатська сич" в Перечин от 7.03.1939 г., в котором его автор – Емельян МОНИЧ, проводник "сич" в с. Пастилки, сообщает о своем согласии принять должность проводника. МОНИЧ Емельян тождественный документ составил для его отправки в Хуст. Оба документы имеются.

Список сичевых проводников по селам, подведомственных Перечинской окружной команде "Карпатська сич" (Указание коменданта окружной команды "Сич" – Ивана КОСТИКА от 11 марта 1939 г.).

1. с. Дубриничи – ТОМАШ Юрий.
2. п. Перечин – ВОЛКОТ Ив. (не ясно написано), замест. – ДЕХА.
3. с. Т. Реметы – СУХИЙ Юрий (учитель), зам. Дьордь – с. Турица.
4. с. Т. Пасека – Кораль, зам. Сидор Емельян.
5. с. Порошково – БАТЬКО Михаил, учитель.
6. с. Турья-Поляна – КИНЧУК Остап.
7. с. Невицкое – БАКОНИЙ Ст., уч.
8. с. Ореховцы – МИГАЛЬНИЦКИЙ.
9. с. Турья-Быстрая – БЛАГА Иван.
10. с. Раковцы – ИВАНЧО Иван, учитель.
11. с. Ликицары – КУПИК Михаил.
12. с. Лумшоры – КУЦИК Иван.
13. с. Пастилки – МОНИЧ Емельян.

14. с. Симеры – СВДЕБА Юрий.
15. с. Дубриничи – ТОМАШ Юрий, служащий.
16. с. Новоселица – ТИМКО Михаил.
17. с. Заричево – ОПАЛЕНИК Василий, учитель.
18. с. Ворочево – ПОДГОРОДСКИЙ, рабочий.
19. п. Перечин – ДЕХА Андрей.
20. с. Оноковцы – ТКАЧ Михаил.
21. с. Доманинцы – МАЗДИНЕЦ.
22. с. Ореховцы – МИГАЛЬНИЦКИЙ.
23. с. Ярок – ПОПОВИЧ, учитель.
24. с. Стрипа – НЕМЕЦ, учитель.

В Ужгороде начальником штаба организации "Сич" являлся полковник СТЕФАНИВ (из приказа нач. штаба Ужгородской окружной команды "Сич" полковника СТЕФАНОВА от 29.10.1938 года).

В Перечине представителем УНО в 1938–1939 г. являлся В. СТАНКО – из документа, исходящего из Краевой организации "Сич" № 121/ 39 от 7.02.39 г.

В приказе по строевому отделу организации "Карпатская сич", изданном в Хусте 1 марта 1939 г. (№ 4/39/), подписанном главным комендантом "Карпатської сичи" в Хусте – КЛИМПУШ Дмитрием и персональным референтом "сичи" – Петром Черным (поручиком генштаба), указывается следующее:

Булавному Василию Гудяку (ову) объявляется благодарность за оборону поручика Свобода от чешских жандармов. Гудяк назначается комендантом гарнизона в с. Королево.

Объявляется благодарность "сичевикам" – Михаилу Полянскому, Ивану Токарчуку, Ивану Ковалькевичу, Ивану Серфаина, Николаю Плиске, Степану Сушко, Михаилу Ярмолюку, Петру Горбалю, Николаю Гавриновичу, Юрию Харову, Петру Ферлей, Василию Гавдан, Федору Величко, Юрию Панджяникову и Ивану Дубовичову (с. Веряцы) – им одновременно присваивают звания старшин.

Леонид Клименко – назначается сотником с 1.02.39 г.

Павла Волощука – четарем с 11.02.39 г., Ивана Януш, Василия Солодкого – четарем.

Ивана Янушевского, Алексея Немеша, Андрея Фигуру – четарями организации "народной" обороны "Карпатська сич" (приказ 42/ 39 параграф 1 от 17 февраля 1939 г.).

Приказом № 45, параграф 1 от 27 февраля 1939 г., др. Владимиру Комаринскому присваивается звание поручика юстиции.

Среди документов имеется незаполненный бланк для подписки на ежемесячный (очевидно украинско-националистический) журнал "культуры" "Говерля", издававшийся в Хусте, редакция размещалась по ул. Коменского № 6.

Приказом главного коменданта "Карпатської сичи" – Дмитрия КЛЕМПУША № 36, параграф 5: назначить старшинами генерального штаба О.Н.О. "Карпатська сич" – поручика Петра Черного, Ивана Кедюлича, Юрия Калину, Федора Тацинця и Осипа Свободу.

Приказом № 40 параграф 1,3 от 17 февраля 1939 г. Владимир Джубей назначается четарем О.Н.О. К.С., параграф 2 от 20 февраля 1939 г. – назначается четарем Иван Гриць.

Приказом главного коменданта О.Н.О.К.С. от 30 января 1939 г. назначаются инженер Леонид Романюк, др. Леонид Гуменюк – сотниками О.Н.О. "Карпатська сич".

Подпоручиками – Ивана Кедюлич, др. Иван Волощук и инженер Петр Петренко – поручиком "сичи".

Дмитрий Нимчук, др. Степан Росоха, Осип Данчик и инженер Никола Куширенко – четарями "Карпатськой сичи".

Приказом № 17 – параграф 2 освобождается от занимаемой должности коменданта Хустского коша – Федор Тацина*. Тем же приказом параграф 3 освобождается от обязанностей 30.01.39 г. инструктор Хустского коша Блистивка**. Параграф 5 от 30.01.39 г. чотар Федор Тацинец назначается комендантом "сич" Хустского округа.

Параграф 7 – объявляется благодарность инструктору Свобода – коменданту гарнизона "сич" в Королеве над Тисой за столкновение с чешскими жандармами.

Приказом 22 параграф 4 инструктор Свобода назначается инструктором "сич" Иршавского округа.

Приказом штаба параграф 1 ч. 25 от 6 февраля 39 г. инструктору Борису Щука*** присваивается звание четаря, подполковнику Сергею Ефремову – полковника, Александру Стовбуненко-Заиченко присваивается звание сотника О.Н.О. "Карпатська сич".

Параграф 1 от 7.02.39 г. – назначается четарем "сич" – Петр Куло, параграфом 3 от 8.02.39 г. – Осипа (Йосифа) Волянского**** – четарем, Василия Неболу – четарем, Адальберта Гудака – поручиком О.Н.О. "Карпатська сич". Инженера Платона Цисаря – поручиком, Михаила Турка – четарем, четаря Ивана Романа – поручиком, четаря Федора Тацинця – поручиком, др. Емельяна Велиня – четарем О.Н.О. "Карпатська сич".

Приказ подписал – Дмитрий Клемпуш – главный комендант.

Приказом Главного коменданта № 31 параграф 1 от 09.02.39 г. четарь Осип (Йосиф) Свобода назначается поручиком, Юрий Вашко, Иван Егреший – четарями, Др. Степана Смулятицкий***** и Владимир Садовский – четарями.

Выписка из приказа № 0001/39 от 1.03.39 г. по окружной организации "украинского национального объединения" в Перечине.

---

* Має бути Тацинця.

** Ідеться про Олександра Блестіва ("Гайдамака").

*** Одне із псевд Романа Шухевича.

**** Псевдо Євгена Врецьони.

***** Має бути Сулятицького.

Приводится состав окружного провода "УНО" – проводник Иван Гопко, школьный инспектор; заместитель проводника – Иван Качала, посол (депутат) сейма Карпатской Украины, секретарь – Константин Булеца, служащий школьной инспекции, казначей – Иван Великай, служащий, ревизоры – Остап Зелик, преподаватель гимназии, Василий Кедюлич, служащий, референт пропаганды – Иван Долинай, служащий.

Приказ подписан окружным проводником У.Н.Р. – Иваном Гопко.

ГОРНЯК С.С. объяснил, что эти документы принадлежат мужу его сестры, бежавшему в Чехословакию в 1939 году – КОСТИК Ивану, являвшемуся комендантом окружной команды "Карпатська сич" в Перечине.

СТ. ОПЕРУП. 1 ОТД. 2 ОТДЕЛА УМГБ ЗАКАРП. ОБЛАСТИ
Мл. лейтенант КИСЕЛЮК

СПРАВКА

Мною в отделе "А" УМГБ ЗО проверялось наличие документов, которые фигурируют в настоящей выписке.

Как мне заявил сотрудник отдела "А" лейтенант Погорелый, все документы, изъятые у арестованного Горняк Степана Степановича, по решению суда уничтожены.

Ст. оперуп. 1 отдел-я 2 отдела УМГБ ЗО
мл. лейтенант госбезоп.
25 декабря 1952 г. *Киселюк*

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. II. – Арк. 235–239. Оригінал. Машинопис.

№ 337

23 листопада 1953 р. – Заява дружини, доньки і зятя поселенця Клочурака С. з проханням на звільнення його від довічного спецпоселення в Комі АРСР і депортацію додому

ЗАЯВЛЕНИЕ

Мы, нижеподписавшиеся Олена Клочурак, родившаяся 5 ноября 1897 г. в с. Нижний Быстрый, УССР, Ольга Виноградник, урожденная Клочурак, фармацевтка, родившаяся 27 октября 1922 г. в г.Ужгороде, УССР, и Любомир Виноградник, фармацевт, родившийся 12 февраля 1922 г. в городе Яромерж в Чехословакии, все чехословацкие граждане, проживающие в г. Праге 11, Островни ул., № 28/127, покорно просим о репатриации нашего мужа, отца и тестя Степана Клочурака, по профессии рабочего, родившегося 27 февраля 1895 г. в с. Ясиня, УССР, проживающего в г. Воркута Коми АССР.

Вышеупомянутый тяжело болен, желает приехать к нам на постоянное жительство, и мы заявляем, что обязываемся его у себя

расквартировать и о нем заботиться до его смерти, так как у нас имеется достаточно средств и не будет никому в тягость.

В удостоверение сего наши собственноручные подписи.

23 ноября 1953 г. *Ольга Виноградник, урод., Клочурак, с. р., фармацевтка, Любомир Виноградник, с. р. фармацевт, Олена Клочурак с. р.*

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 272. Оригінал. Рукопис.

№ 338

25 червня 1954 р. – Лист-прохання засудженого Перевузника Ю. Ю. до Президії Верховної Ради СРСР про його звільнення з пожиттєвого поселення у Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу

ПРЕЗИДИУМУ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СОЮЗА ССР

(Комиссии для частной амнистии)

К. Е. Ворошилову г. Москва, Кремль

От Перевузника Юрия Юрьевича, 1900 г. рожд. в с. Среднее Ужгородского р-на Закарпатской обл., УССР, проживающего и работающего заправщиком у АТК в г. Воркута Коми АССР на положении спецпоселенца.

ХОДАТАЙСТВО О ПОМИЛОВАНИИ

Будучи уроженцем Закарпатской обл., я был подданным Чехословакии, а после соединения этой области с Украиной я остался в подданстве Чехословакии, так как мое постоянное место жительства находилось в Праге.

Решением особого совещания НКВД от 26 декабря 1945 г. мне был дан срок 8 лет ИТЛ по ст. 58-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году подписал меморандум, требующий от германского правительства присоединения тогда Венгрией оккупированной Закарпатской Украины к Словакии, пользующейся в то время мнимой независимостью.

В 1939 году как Закарпатская Украина, так и Словакия являлись по праву территориями Чехословакии. Вопрос воссоединения этих территорий в 1939 г. был внутренним вопросом Чехословакии. Поэтому меня не за что было судить особому совещанию НКВД в 1945 году.

Я свой срок честно отбыл, но при освобождении 5 июня 1953 г. мне было спецкомендатурой в г. Воркута объявлено решение о том, что я должен в г. Воркута находиться на вечном поселении без права выезда оттуда. Так как моя жена и двое детей находятся в Чехословакии, то я к ним, а они ко мне не могут [приехать] и таким образом к моему несчастью прибавилась еще и вечная разлука от семьи.

Судьба Закарпатской Украины в 1945 году была счастливо решена на вечные времена. Народу Закарпатья было дано счастье, о каком он за свою тисячелетнюю историю и мечтать не мог.

Подарите и Вы мне семейное счастье! Снимите с меня спецпоселение и разрешите мне выезд к своей семье в Чехословакию.

Буду Вам за это я и моя семья благодарны до конца моей уже не долгой жизни!

Воркута, 25 июня 1954 г.

Перевузник Юрий Юрьевич,
спецпоселенец в г. Воркута Коми АССР

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 266. Оригінал. Рукопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 158.

№ 339

7 липня 1954 р. – Лист засудженого Клочурака С. С. до Президії Верховної Ради СРСР з проханням про його звільнення з пожиттєвого поселення у Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу

ПРЕЗИДИУМУ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

(Комиссии для частной амнистии)

К. Е. Ворошилову г. Москва, Кремль

От спецпоселенца Клочурака Степана Степановича, 1895 г. р., уроженца с. Ясиня Раховского р-на Закарпатской обл. УССР, работающего заведующим складом ОРСа В/уголь в г. Воркута, Пионерская ул. дом. № 6а, кв. 4 Коми АССР.

ХОДАТАЙСТВО О ПОМИЛОВАНИИ ПУТЕМ ЧАСТНОЙ АМНИСТИИ

Решением особого совещания НКВД от 26 декабря 1945 года я был осужден к 8-летнему ИТЛ по ст. 58-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году, будучи чехословацким подданным, подписал меморандум, требующий от германского правительства, чтобы Венгрией насильственно оккупированная Закарпатская Украина была присоединена к Словакии, которую судьба спасла от оккупации.

Так как в то время как Словакия, так и Закарпатье явились территориями Чехословакии, то этот вопрос был внутренним делом Чехословакии и особому совещанию НКВД нечего было меня за это судить. Свой срок я добросовестно отбыл, но при освобождении 18 февраля 1953 г. спецкомендатура в г. Воркута объявила мне решение о пожизненном поселении в г. Воркута без права выезда.

Таким образом навеки отлучили меня от моей семьи, которая проживает в г. Праге в Чехословакии. Я и члены моей семьи яв-

ляются чехословацкими подданными. Меня к семье не пускают, и семья не может ко мне.

Прилагаю подлинник документа, заверенного Консульским Отделом Посольства Союза ССР в Чехословакии, из которого явствует, что власти Чехословацкой республики не возражают против моему возвращению в Чехословакию.

Поэтому убедительно прошу Вас, дайте мне, дряхлому старику, то немногое, что мне еще до конца моей жизни осталось, дожить в среде своей семьи. Этим вернете счастье целой семьи, которая за добро ответит добром со мной вместе. Снимите с меня ссылку и разрешите выезд в Чехословакию.

7 июля 1954 г.

Клочурак Степан Степанович

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 269. Оригінал. Рукопис.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 159.

№ 340

1 вересня 1954 р. – Заява засудженого Ороса М. А. з проханням про скорочення строку покарання

Председателю Президиума Верховного Совета СССР
г. Москва
от з/к Ороса Михаила Андреевича,
3-е лаготделение Норильского МВД
СССР г. Норильск, Красноярский край

ПОМИЛОВАНИЕ

Подписанный Орос Михаил Андреевич, рожденный 1920 г. в селе Буштино, Тячевского р-на Закарпатской области УССР, украинец, арестован 9.X.1945 Спецсудом НРЗУ в Ужгороде, срок 20 лет каторжных работ.

Подписанный до 15.03.1939 г. был гражданином Чехословакии, а после оккупации Закарпатья венгерской армией до 22.10.1944 г. был гражданином Венгрии. В октябре 1944 г. я опять стал гражданином Чехословакии. В конце 1945 г. /после моего ареста!/ Закарпатье юридически и фактически стало частью территории СССР. Следовательно, гражданином СССР я не был и совершенное мной преступление, хотя и направлено было против СССР, было мною совершено, не будучи гражданином СССР.

Во время венгерской оккупации Закарпатья я вступил в ОУН, чтобы бороться против олигархической фашистской власти режима Хорти, а не против СССР.

После прихода Советской армии я не думал дальше участвовать в организации украинских националистов, в чем свидетель-

ствует моя деятельность. Был секретарем народного комитета Раховского округа, после – секретарем милиции с. Буштино, брал участие на сьезде народных комитетов в г. Мукачеве, который вынес резолюцию за воссоединение Закарпатья с СССР, и голосовал за эту резолюцию. Но некоторые местные люди начали писать на меня доносы о том, что я участник ОУН в прошлом и мне нельзя верить. После нескольких допросов со стороны органов безопасности я почувствовал, что меня арестуют. Тем более, некоторые мои товарищи, участники ОУН во время венгерской оккупации, были арестованы. Я сошелся с представителями ОУН и стал на сторону открытой борьбы с советской властью.

Моя деятельность в ОУН не была продуктивной, в чем свидетельствует тот факт, что после месячного пребывания на посту референта пропаганды при закарпатском проводе /который не имел членов/, я был смещен и послан в Береговский округ для организации сети ОУН. На этом посту я также ничего не сделал и решил бежать в Чехословакию, не имея смелости явиться с повинною в органы безопасности. В это время я был арестован. Моя деятельность в ОУН не принесла советской власти никакого вреда, но все же меня судили к высшей мере наказания – к расстрелу, а потом заменили 20-ти годам каторжных работ.

Я никогда не был советским гражданином и на меня советское государство не расходовало ни одной копейки. А меня судили за измену родины. Если меня судили за то, что я был участник ОУН, которое было на службе реакции и было направлено против рабочего класса, то, конечно, я осужден правильно, но как иностранный чехословацкий гражданин! Мне немного осталось жить, я человек больной, но очень бы хотелось прожить несколько лет на воле и посмотреть на эту советскую власть, в которую верят миллионы русских людей. Тем более, что во мне нет классовой ненависти, я сын рабочего и сам мечтал только о трудовой жизни. Я порвал с прошлым и стал думать по-советски. Обещаю, что со временем я буду неплохим гражданином. Прошу сократить срок наказания на половину. Верю, что Президиум Верховного Совета СССР рассмотрит мою просьбу и снизит срок наказания на половину.

1. IX. 1954 г.

Орос Михаил Андреевич

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 349. – Арк. 304. Оригінал. Рукопис.

№ 341

2 вересня 1954 р. – Лист до прокурора Закарпатської області, депутата Верховної Ради СРСР Русина В. П., від дітей засудженого за націоналістичну діяльність в період існування

Карпатської України Желтвая М. В. з проханням про його звільнення

Прокурору Закарпатской области,
депутату Верховного Совета СССР
тов Русину В. П.

ЗАЯВЛЕНИЕ

от Желтвай Юрия Н., Желтвай Николая Н., Желтвай Марии Н., Желтвай Зузанны Н., проживающих в г. Ужгороде, по ул. Островной, № 34

Нижеподписавшиеся обращаемся к Вам с просьбой, чтобы нашему осужденному отцу отпустили оставшееся наказание. Наш отец Желтвай Н. В., 17/V. 1950 г. был осужден Областным судом на 25 лет. С этого времени содержит нас только мать, которая работает медсестрой. Мать ночью на работе в больнице, а днем дома работает по хозяйству. Тяжелое материальное положение, заботы, а также непосильный труд матери довели ее к сердечной болезни. Ноги ее опухли, едва ходит, но она идет и должна идти на работу из-за нас. По заключению врача ей крайне необходимо лечение и отдых. Мы все еще школьники и малолетние, работать еще не можем и нет никого, кто бы помог нашей матери. Помилуйте нашему отцу, отпустите оставшийся срок наказания и отпустите его домой, чтобы он позаботился о нас. Мы все пионеры, усердно учимся, чтобы стать полноценными строителями нашей Родины. Если наша мать станет нетрудоспособной, голод и обнищание ожидают нас и мы не сможем даже школу окончить. Выражаем уверенность, что вы не откажете в нашей просьбе и окажете нам помощь в освобождении нашего отца.

2/IX-1954 года

Желтвай Юрій Миколаєвич, Желтвай Микола Миколаєвич, Желтвай Марія Миколаївна, Желтвай Зузанна Миколаївна

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. С-5930. – Арк. 161–161а. Оригінал. Рукопис.

№ 342

15 вересня 1954 р. – Розписка Перевузника Ю. Ю. про його примусове залишення на спецпоселенні у м. Воркута Комі АРСР Російської Федерації

РАСПИСКА

Мне, Перевузник Юрию Юрьевичу, 1900 года рождения, проживающему в г. Воркута, пос. Предшахтная АТК, объявлено, что согласно Постановлению Совета Министров Союза ССР от 5 июля 1954 года впредь я остаюсь в местах поселения и без разрешения

спецкомендатуры МВД не имею права отлучаться хотя бы временно за пределы района расселения.

Спецпоселенцы обязаны лично являться на регистрацию в спецкомендатуру МВД в место и сроки по указанию спецкомендатуры МВД. Самовольная отлучка за пределы района расселения рассматривается как побег с места обязательного поселения и влечет за собой ответственность в уголовном порядке по статье 82 УК РСФСР.

За нарушение режима спецпоселенцы и ссыльнопоселенцы подвергаются к административным взысканиям в виде штрафа до 100 рублей или ареста до 5 суток.

(підпис) Перевузник

5 сентября 1954 г.

Расписку отобрал пом. коменданта СК старшина (підпис) Ненастьев

15. IX. 1954 г.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5370. – Арк. 19. Оригінал. Рукопис.

№ 343

18 квітня 1955 р. – Постанова Президії Верховного Суду Української РСР про амністію та звільнення з-під варти зі зняттям судимості Кіштулинця М. Ф.

ПОСТАНОВА № 1109 н-55 р.
ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

18 квітня 1955 року

Під головуванням: Президії: Голови Верховного суду УРСР тов. Зощенко П. Х., за участю: Заст. Прокурора УРСР тов. Ардерихіна І. Д., при секретарі Лавриненко М. В.

Вироком Закарпатського обласного суду від 15 липня 1950 року, – Кіштулінця Михайла Федоровича, 1912 року народження, українця, з селян-середняків, б/п, несудимого, засудженого по ст. 54-10 ч. І КК УРСР до позбавлення волі на десять років з обмеженням в правах по п. "а, б, в," ст. 29 КК УРСР на п'ять років.

Кіштулінець визнаний винним в тому, що він, будучи вороже налаштованим до радянської влади, в січні і березні в 1950 році в неодноразових розмовах з гр. Марина, Бабяк, Косичко та ін. висловлював неправдиві, провокаційні вигадки на дійсне становище трудящих в СРСР, а також наводив наклеп на комуністичну партію і одного з її керівників.

Судова колегія в кримінальних справах Верховного суду УРСР в складі Піскунової, Кулікової та Громова по доповіді останнього 21 серпня 1950 року вирок облсуду залишила в силі.

Прокурор УРСР подав протест, в якому просить вирок обласного суду та ухвалу судової колегії Верховного суду УРСР змінити, міру покарання засудженому обрати п'ять років позбавлення волі та застосувати до засудженого "Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27/III – 1953 року "Про амністію".

Заст. Прокурора УРСР т. Ардерихін протест підтримує. Протест Прокурора УРСР підлягає до задоволення з таких підстав:

Матеріалами справи вчинений злочин засудженим Кіштулінець повністю доведено, суд вірно кваліфікував дії засудженого по ст. 54-10 ч. I КК УРСР, але суд при обранні міри покарання не врахував особливість засудженого, ступінь вчиненого ним злочину і обрав йому сувору міру покарання, яка не відповідає заподіяному злочину. Виходячи з таких обставин справи президія Верховного суду УРСР, –

Постановила:

Протест прокурора УРСР задовольнити, вирок Закарпатського обласного суду від 15 липня 1950 року та ухвалу судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР від 21 серпня 1950 року змінити, вважати Кіштулінця Михайла Федоровича засудженим до позбавлення волі у виправно-трудових таборах на п'ять років без обмеження в правах.

На підставі ст. 1, 6 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 27/III -1953 року "Про амністію" від відбуття міри покарання Кіштулінця Михайла Федоровича зі зняттям судимості та з-під варти його негайно звільнити.

Голова президії Верховного суду Української РСР (підпис) Нощенко
Секретар (підпис) Лавриненко

Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7. – Спр. 3358-С. – Арк. 113–114.

№ 344

10 жовтня 1958 р. – Прохання Климпуша І. І. до Генерального прокурора СРСР про його реабілітацію

15. X. 1958 г.
Генеральному Прокурору СССР
гор. Москва
от гр-на Климпуш Ивана Ивановича,
прож с. Ясиня Раховского района Закарпатской обл., УССР, ул. Сталина, 49

ПРОСЬБА О РЕАБИЛИТАЦИИ

Постановленим Особого совещания при быв. МГБ СССР от декабря м-ца 1947 г. был я лишен свободы на срок 8 лет по ст. 54-4

УК УССР. После отбытия срока в 1956 г. я был освобожден из заключения.

Мое обвинение, а следовательно и наказание лишены всякого основания. Я был наказан только за то, что проживал в буржуазной Чехословакии и не был коммунистом. Значит, меня наказано за мое мнимое буржазное убеждение, а не за действия против рабочего класса. Доказательством этого является то, что меня приговорил не трибунал или другой суд, а лишил свободы неконституционный орган – особое совещание, которе наказывало людей не за их действия, а за их мнение.

Отмечаю, что после освобождения Закарпатья Красной Армией я сразу включился в полезный труд и восстанавливал разрушенное войной народное хозяйство (кооперацию и лесозавод). Возвращаясь из служебной командировки я был арестован. Мне предъявлялись чудовищные обвинения в разных вариантах. Но в ходе следствия все попытки следователей доказать мне вину оказались тщетными. Обвинение было тут-же опровержено. В результате незаконного и абсурдного постановления особого совещания я отбыл в заключении 8 лет, потерял стаж работы и здоровье, таким образом, последствия этого постановления преследуют меня и по сей день.

Не чувствуя себя виновным, я не могу примириться с таковым положением. Я считаю, что если было упразднено особое совещание и был осужден культ личности, то должны быть также устранены последствия этих институтов. А между тем, в моем случае, эти последствия стали нетронутыми и я должен их переносить.

Исходя из этого, убедительно прошу реабилитировать меня.

10 октября 1958 г. (підпис) Климпуш

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 3742. – Арк. 105. Оригінал. Рукопис.

№ 345

1958 р. – Зі спогадів члена штабу Національної Оборони Карпатської України В. Филоновича

Новий український уряд жваво взявся до праці в новій вже своїй столиці – Хусту. Цей уряд приймає нову назву своїй державі – "Карпатська Україна" й переводить серед страшної протиукраїнської пропаганди вибори до першого українського сойму. Підкарпатські українці цими виборами сказали своє слово, свою волю, віддавши 94 % своїх голосів за свою українську владу, ясно тим заманіфестувавши, що українці з-під Карпат, сини Срібної Руси хочуть мати свою державу, що вони хочуть жити в своїй, українській "хаті" і в ній мати "свою правду і волю", що вони мають на це право і за це право вміють одностайно встати.

Щоб закріпити, втримати в своїх руках здобуте собі право треба було мати свою власну силу, треба було те право боронити, треба було захищати свій край. Цей обов'язок перебирає на себе "Організація Народньої Оборони – Карпатська Січ". Ця організація мала приправити кадри для майбутньої народної армії. Вже одне це слово – "армія" ясно свідчило про те, що такої організації мусіли прийти б люди, головно організатори її, які розумілись би на військовій справі, які ясно собі усвідомили б чого від них хочуть, що саме вимагає сучасна історична хвиля від такої організації, мали б прийти люди твердої волі, люди з фаховим військовим знанням і досвідом. На жаль, так не сталося. Організація ця підпадає під виключний вплив молодих ентузіастів націоналістів, яким не можна відняти їхнього запалу, їхньої охоти до праці, їхнього патріотизму, але яким без всякого сумніву бракував досвід, а головно бракувало знання.

Військо – армія, то не є іграшка, з якою можна бавитися, то є найповажніша річ, в якій ставиться на карту життя не лише своє, а і життя багатьох тисяч тих, хто так чи інакше є в тому військові ба, ще більше – життя цілого народу. Цей самий момент не був належно урахований і усвідомлений, справа була злегковажена і лише цим можна пояснити, що для організування такої важливої організації були покликані люди цілком не фахові і не військові. Головна Команда К[арпатської] Січі складалася з Головного Команданта Дм[итра] Клемпуша, "шефа генерального штабу" десятника І. Романа, генерального писаря студента Рогача та культурного референта д-ра С. Росохи. Отже, як бачимо ціла та Головна команда не мала ані єдиного старшини-військовика. Ще дасться пояснити призначення Д.Клемпуша. Тут відіграв певну ролю момент бажання нав'язати певний зв'язок, якусь контенюіту* з відомим гуцульським повстанням, "Гуцульською республікою", в якій відограв значну ролю саме Дм.Клемпуш, але дальші призначення на ролі ВІЙСЬКОВИХ провідників і фактичних організаторів майбутньої армії, а особливо призначення десятника І. Романа, як команданта та ще й "шефа генерального штабу" було просто подиву гідне й керувалося очевидно виключно приналежністю до організації, яка мала домінуючий вплив в Січі.

Можна, звичайно, подивляти їхню відвагу, взяти то все в свої руки, хоч то й було легковажно, але разом з тим не можна зняти з них відвічальности саме за те, що вони, не маючи жадних фахових військових знань і досвіду взялися не за своє діло і тим, в значній мірі, спричинилися до створення жахливих умов непідготованости до оборони і вельми випливаючи жертв.

Щодо залишення січовими старшинами Хусту, то в пресі йшла мова не про старшин Січі взагалі, а саме про саму Головну команду

* Континуїтет – тяглість.

і тут правдою є, що Гол[овного] команданта Д. Клемпуша в критичний час взагалі не було в Хусті і він ніби ще 14.03. о 14 годині виїхав кудись з Ясині, фактично зховався в горах, а "шеф генерального штабу" І. Роман виїхав разом з жінками в цивільному одязі на тягаровому авті 16.03. вранці разом з поручиком Щукою. Слідом за Романом на особовому авті поїхав з Хусту Рогач.

Сама Січ складалась з добровольців-січовиків. Тут можна було побачити людей зі всіх земель України – підкарпатці, наддніпрянці, галичане й буковинці. Старі й молоді. Чоловіки й жінки. Всі вони йшли добровільно офірувати свою працю, своє здоров'я і навіть своє життя за для добра одного з кусників розшматованого українського тіла – Срібної Руси – Карпатської України.

Була у цих січовиків добра воля стати корисними за для добра нації. Була це переважно молодь, яка потребувала доброго військового вишколу й доброї підготовки та організації. Організація військова! О, як далеко, далеко була дійсність від правдивого поняття про цю справую Військовий вишкіл, розшук, постачання, навіть дисципліна – все це річи, які вимогали для перепровадження їх в життя і досвіду і знання. Доброї волі і бажання тут рішуче було замало бо ... хотіти не завжди означає уміти. Відци великі і малі хиби й недосягнення. Перебирати то все тут – ятрити без потреби рану. Та коли можна оминути хиби, то ніяк не можна промовчувати злу волю й новітню отаманію декого з провідників організації разом з "шефом генерального штабу", які примінювали кару на тіло і то навіть за дрібні по сути провини, як не відання шани тому ж таки "шефові" або за зпізнення з відпустки. Невже ці новітні творці армії гадали, що саме так можна було завести військову дисципліну? Яке моральне право мали ці військові анальфабети бити тих, хто ДОБРОВІЛЬНО офірував життя своє за рідну справу і свій край?

А хіба розумілись на справі ті, хто ближче стояли до керми держави? Далеко ні. Все робилося, "як Бог на душу положив". Не розумілося провідними колами значіння посідання своєї збройної сили. Знову разюче пригадалися старі, але ніколи не забуті часи нехтування Центральною Радою української армії, а спроба перевести її в міліцію. А хіба не теж саме було в Хусті? Пригадую собі одні збори в Бичкові, де голова Укр[аїнської] Центр[альної] Ради на запитання чому не дають зброї січовикам, відповів не вагаючись "То є небезпечна річ". А на запитання: "Чому Січ не перетворюють в українську армію" – відповів, розводячи руками: "Та прецінь ми не маємо своїх старшин. Нам треба їх випозичати від чехів". І це казалося тоді, коли сотни прохань українських старшин, учасників визвольних змагань, лежали в уряді. Показалося, що і жандармерії своєї ми не можемо мати, бо ... "Ми ж не маємо навіть свого жандармського полковника".

Та не лише в Хусті була організація Січи. Цілий терен Карпатської України, всі села і навіть малі хутори мали свої команди Січі. І

сталі і молоді голосилися до шляхетного діла – оборони свого Краю. Не зразу і не спонтанно творилися такі організації. В багатьох місцях, де відвічна неволя, некультурність і безграничні злидні прибивали дух верховинця, де штучно вщіплювалося нещасному русинові чи то шаленою агітацією, чи і просто горілкою – "паленкою", що він є "русскій" – там справа йшла поволі і тут якнайліпше показувалися наслідки праці молоді – українських націоналістів, які дійсно не шкодували ані грошей, ані своєї праці і мали за те заслужену нагороду. Вибори до карпатоукраїнського сойму й маже стовідсоткова побіда українців були повною сатисфакцією для українського народу, бо саме так він цілому світові показав, що на забутому колись Богом і людьми кусникові України – в Срібній Руси жиють не москалі, не мадяри, а таки справжні українці. (...)

Напруження росте, хоч і кажуть наші керовники, що з чехами продовжуються якісь дальші пересправи. Полковник Г-р* балакає по телефону з міністерством. За хвилю по тім вітає нас всіх з самостійністю Карпатської України, що саме тепер, біля другої години вночі 14.03.1939 р.** була підписана урядом Карп[атської] України. "Слава УКРАЇНІ!" рознеслося по коридорам штабу. "Сталося!" мимохіть вирвалось з уст присутніх. Ще і ще раз довелося мені дожити до історичних хвиль, коли, як казав наш славний поет О. Олесь – "З журбою радість обнялась".

Нарешті почало поволі світати. Чеські вояки почали частіше показуватися на вулиці. Взад-вперед їздили їхні танки. Бачу неминучий напад на штаб, кажу про це кому слід, але керовники певні, що "сьогодня" вже нічого не буде", "що до 10 годин має бути спокій". Мене і дружину, яка тут же вартувала, як сестра жалібниця чекала щоденна праця і ми запевнені, що нічого не буде, оголосивши свій відхід вийшли з штабу. Щойно дійшли ми до своєї їдальні, 5-10 хвилин по виході з штабу, як почулися стріли з кулеметів – то чеські танки почали обстріл штабу і тих, хто там залишився. Коли в штабі – в Січовій гостинниці – почули перші стріли, піднялись на раз всі і вмент забарикадували вхід до штабу, сходи на перший поверх. Столи, стільці, ліжка летіли по сходах вниз, затаращували сходи і так забезпечували вхід до штабу. Коли чехи пробували наближатись до тих сходів, наші оборонці відкривали по них стрільбу. Штаб обкружений з усіх сторін, торкотять з чеських танків кулемети, рвуться гранати і рясно обстрілюють штаб рушничним вогнем. Летять долу порозбивані шибки з вікон, обсипаються стіни. З надвірних дверей вирвався один січовик, але зразу впав мертвий, прострілений чеською кулею. По вулиці біжить другий, буковинець Лютий, але і він

* "Гузар" – псевдонім полковника Михайла Колодзінського.

** Тут помилка, незалежність Карпатської України була проголошена урядом А. Волошина тільки ввечері 14 березня 1939 р.

падає мертвий. Зайво шукала нещасна стара матір цього героя, вона щойно приїхала з Буковини відвідати сина та живого його вже не знайшла. Вибігаємо ми з помешкання, а на зустріч нам біжать декілька січовиків – то вислана стежа під проводом поручника Тацинця робить обхід штабу. За хвилину підходять до нас др. К. і В. обоє видні керовники з команди Січи. Питаю у них, де можна дістати гранати, бо ж треба негайно розпочати протинаступ і знищити чеські танки. Гранат не має. Ідемо на пошту. Треба надіслати телеграму. Вулицями свистять кулі, біля пошти стоїть танк. Попід стінами чеські вояки. Пошта обсаджена військом. На площі, де міститься головна команда Січи надзвичайний рух – там іде обсаджування підходів до будови Січи чеським військом. Під'їхали танки і відкрили по будові вогонь. Напад цей не був несподіваний, Команда Січи наперед приготувалася до нього і забарикадувала всі підходи, головно пакунками з одежою, які щойно дістали з Америки. Всі кімнати переповненні Січовиками. Палають забиті, є дуже багато ранених, а серед них лежить напівживий булавний Васильчик. Йому куля попала в обличчя, вибила декілька зубів, пройшла через язик, вийшла шиєю і знову попала в праве плече і розірвала кістки руки. Чехи були безсилі щось зробити, переговори з обсадженими ні до чого не повели, бо Січовики не хтіли здаватися. До будови Січи провезли чехи на підмогу гармати і з них почали бити по наших героях, та міцна була будова, а ще міцніші духом наші Січовики. Об стіни будови розривались стрільна чеських гармат, а на балконі будови Січи гордо повівав жовто-блакитний український прапор. По ньому марно стріляють чехи, він непохитний, приймає бойове хрещення. (...)

Сімнадцять січовиків впали жертвою чеського терору, заплативши своїм життям свою любов до України. Десятки їх дістали поранення. Сумний це був підрахунок, ще сумніший приготування цих героїв в останню дорогу на вічний відпочинок. До цього всього почули ми ще і про те, що ще один ворог – мадяре розпочали наступ на нашу землю.

Ідуть якісь наради. Збирається Укр[аїнська] Нац[іональна] Рада. Скликається Карпатоукраїнський Сойм, на який прибуло 22 посли, які й схвалили на своєму першому засіданні Перший Конституційний Закон Карпатської України, а то:

"Т. 1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

Т. 2. Назва держави є: Карпатська УКРАЇНА.

Т. 3. Карпатська Україна є РЕСПУБЛІКА, на чолі з президентом, вибираним Соймом Карпатської України.

Т.4. Державна мова Карпатської України є УКРАЇНСЬКА мова.

Т.5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому синя барва є горішня, а жовта долішня.

Т.6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півколі і чотири сині та три жовті

смуги на правому півколі і тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця полишається окремому законові.

Т.7. Державний гімн Карпатської України є "Ще не вмерла Україна".

Т. 8. Цей закон обов'язує зараз од його приняття.

Слідом за прийняттям Конституційного закону прем'єр влади Карпатської України др. о. А. Волошин оголошує Карпатську Україну: ВІЛЬНО СУВЕРЕННОЮ КАРПАТСЬКОЮ УКРАЇНСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ, а на четвертім засіданні Сойму 15.03.39 вибрав Сойм першого президента Карпатської України Др. о. А. Волошина, який і іменував владу Карпатської України.

В новій українській владі постало військове міністерство на чолі з міністром Клочураком. Військовий міністр створив нову організацію "Національної Оборони Карпатської України" на чолі з полковником С.Єфремовим.

П'ятнадцятого березня ранком покликано було мене до військового міністерства. Щойно увійшов я до владньої будови, де містилося міністерство, як мене було зразу ж закликано до штабу "Н.О.-К.У.". В кімнаті повно людей,Ю здебільшого з команди Січі. Тут же і комендант її І. Роман, начальник штабу полк[овник] Г[уза]р і другі.

"Ви полковник Филонович?" питає мене полковник С. Єфремов.

"Так! Відповідаю йому.

"В якій частині служили?".

В 4-му полку Січових Стрільців, відповідаю.

"Призначаю вас, пане полковнику, командантом першої боєвої частини".

А деж є та військова частина, питаю я.

"Візьміть Січ, йдіть в команду Січі, приведіть до порядку військові частини".

Не звик я до таких наказів і такого підходу до справи бо ж невідомо мені було, яку саме "першу боєву частину" мав на увазі штаб оборони і як собі штаб уявляє ту оборону, які саме частини мав привести до порядку. Для дальших розмов всі "не мали часу". Вийшов я з кімнати й став думати над ситуацією. Що властиво мав робити – йти в команду Січі? Таж там мали б бути вже готові частини, пречінь цілих півроку вони формувались, був же в кімнаті при віддачі мені того наказу і її комендант. Очевидно не про саму Січ мала б йти мова. Став я перед тяжким завданням творити не окреслену військову частину з людей, яких мав "десь" взяти, без зброї і старшин. Рішив йти в Січ і подивитися, що там робиться. Жах охопив мене, коли я побачив все те, що там творилося. Повний двір людей, вулиці також наповнені ними. Всі про щось балакають, всі вони чогось хочуть, чогось домагаються. Виходжу до будови, але і там на ліпше – картина жахлива: всі вікна, двері, стіни – все це

розбите кулями і стрільнами з гармат та чеських танків – сліди недавнього розгрому Січі чехами. Метушня. В одній кімнаті видають пістолі, бо рушниць ще не мають, в другій видають уніформу-січовий однострій. Всім цим керує поручник Г-б*. З розмови з поручиком Гр-м й другими керівниками бачу, що все тут робиться "як Бог на душу положив", без будь-якого пляну. Виходжу знову на двір. На одному з підвищень стоїть старий К.Лисюк і каже палку патріотичну промову до зібраних. "Слава Україні!" несеться з уст тих, хто прийшов сюди помагати боронити рідний край. Зфільмовуються тут же окремі групи. Почав я шукати якогось зв'язку між цими людьми, знаходив командантів поодиноких груп, а там де її не було призначав таких сам. Посилаю одну за одною ці команди до владної будови аби там в трохи спокійніших умовах, створити з них військові частини.

На подвір'ю владної будови скупчилися всі ці надіслані сюди мною люди. Починаю приводити до справжнього виду першу групу – "Січ з Королева над Тисою". Не маємо зброї. Де її маю взяти? Тут же на подвір'ю готується до відходу чеська жандармерія, саме та з якою мали вночі сутичку. Вона має зброю. Балачка з чехами була коротка – дали чехам на кожних десять чоловік по одній рушниці, а решту у них відібрали. Перша боєва сотня, окрім тих, що вже були на фронті і завзято билися там, була готова. Є в ній досить старих вояків, має вона зброю, мають навіть три кулемети. Видаю їм набої й даю відповідні вказівки двом братам – коменданту та його помічнику. Все ніби готове. До мене зголошується молодий монах-священик, хоче йти з сотнею на фронт, як її духовник. Даю свою згоду. Монах-священик надіває січовий кашкет і обходе свою нову паству. Боже їм поможи.

Поки я організовував і приводив до порядку другі сотні цю першу сотню відправлено було на фронт навіть не повідомивши мене про це. Вбачав я в тому безплянову віддачу наказів і тому просив штаб, зокрема його начальника полк[овника] Г-ра цього не робити і хоч мені було й приобіцяно це, але і далі відсилались сотні, як були лише готові не фронт без мене. В самому штабі віддавали накази майже всі, хто мав туди доступ навіть цілковито невійськові. Так за ніч сформував я 5 сотень. До всіх їх приділив старих старшин, що зголосилися були по оголошеній мобілізації. Тяжко було зі здобуттям зброї, але і це налагоджувалось – ми беззбройні віднімали зброю у озброєних чехів. Вночі прийшов до штабу полк[овник] С. Єфремов і повідомив про те, що він договорився з чеським командуванням про видачу нам 100 комплектів зброї і обмундірования. Сів я на авто й поїхав до штабу чехів аби там цю догоду міг зразу зреалізувати. Після недовгої балачки чехи згодились видати 150 комп[лектів].

* "Граб" – псевдонім поручика Володимира Федака.

Негайно надіслав я людей по ту зброю. Коли вже біля 50 ком[плектів] було перебрано, дальшу видачу чехи припинили й хтіли відібрати те, що вже видали, але я рішуче відмовив їм ту зброю повернути.

Зі всіх кінців Карпатської України наспівали вістки, що там місцеві мадяри підняли вже свої голови і намагались захопити владу в свої руки, але, що команди Січі всі такі спроби поки що зліквідували.

Увесь час домагаюсь в штабі вияснення ситуації на фронті. Домагаюсь призначення одного з старшин командантом фронту. Передаю потім за згодою штабу це командування в руки сотника Любича, старого старшини. Вибір цей був дуже вдалий, бо сотник Любич дійсно був дуже совісний і добрий старшина. З останньою сотнею пішов він на фронт.

Але, що робилося тоді на фронті? Цього ніхто докладно на знав. Кружляли про нього лише чутки, а тому я почав сам збирати точніші відомости про дійсний стан на фронті. Зібрані відомости були приблизно такі: ворог – мадяри розпочав наступ вже 14 березня майже по цілому фронті, цілому кордоні Карпатської України. Всюди наші прикордонні січові відділи були приправлені до належної відсічі непрошених гостей – мадярів.

В самому Хусті було надзвичайне напруження. Мадяри підходили під Хуст, а чехи не давали спокою і всюди, де лише могли нам шкодили, а то і просто робили подиву гідні звірства. Раз-у-раз приїздили до владньої будови чеські танки і займали бойові стійки, явно тим демонструючи свою силу й збройну перевагу, бажаючи тим внести в наші ряди дезорганізацію і нелад. Робилось і ще гірші річі – на Городській вулиці ч. 1. майже проти чеського військового штабу, в помешканні б. Жіночої Січі містився імпровізований військовий шпиталь властиво приправлено для нього було помешкання. Варту в ньому несли 4 січовика з Коша. Вночі захопили чехи цих вартових і в дуже жорстокий спосіб їх замордували. Калюжі крови були знайдені на підлозі, посередині великої салі стояла повна миска крови, стіни також несли криваві сліди рук – то нещасні жертви чеського терору рясно їх поливали своєю кров'ю. Загинула там ціла стійка: десятник Проць і січовики – Кушнір, Євчук та ще один волиняк призвища якого я не міг довідатись. Один з цих січовиків був майже цілком перерізаний на двоє. Всіх їх чехи повикидали на город поза хлівом аби ми про це не довідались та забули ці звірі про кров на салі, де відбувся цей страшний морд. Так український імпровізований шпиталь прийняв перші жертви бойців за волю Карпатської України. Незадовго по тому цей шпиталь почав повнитися раненими з фронту. Вже вночі з 15 на 16-те березня, коли я відвідав цей шпиталь він вже переповнений раненими. Не було вже місця навіть на підлозі. Серед ранених були й полонені мадяри. Цілий шпиталь – біля 80 душ ранених обслуговували дуже мало сестер жалібниць, а

з першої години ночі 16.03. залишилась там лише одна сестра Вероніка Филонович, яка й зоставалась там одна аж до відкликання її штабом вранці того ж дня. Лікарі приходили до шпиталю лише раз-від-разу. Ранені все прибували.

Коли напруження в Хусті доходило до своєї кульмінаційної точки почався масовий виїзд з Хуста провідних його кол. На жаль, були серед таких страхополохів і ті, хто мусів залишатись разом з фронтовиками і їми керувати, а не заздалегідь тікати. Мадяри наступали на Хуст двома напрямами й загрожували обхватом міста. Хоч і не радо, але саме тому команда Хуста мусіла відійти з Хуста. Відступали ми по соші Хуст-Буштино. Всі мали скупчитись в с. Великім Бичкові. Між цими останніми відступаючими з Хусту був і автор цих споминів. Дійшли ми до с. Сокирниць майже спокійно, але вже по дорозі на Буштино мусіли ми звести бій з мадярами.

В с. Буштино довідалися ми, що там на другому кінці села стоять чехи з гарматами та кулеметами та всіх українців обеззброюють. В той же час в дальшому селі Тячові стоїть гарматний чеський дивізіон під командою москаля підполковника Ігнатьєва. Цей "істіно рускай чалавєк" роздавав мадярам зброю й своїми гарматами допомагав місцевим терористам нищити нас українців. Це примусило нашу групу повернути с. Буштино в гори. Відділ наш мав свій автобус під командою Калюжного, на якому ми помірно скоро по надзвичайно небезпечній гірській дорозі по мокрому снігу, дощу й вітрові доїхали до села Углі. Незадовго по нас надійшли до с. Углі ще два відділи січовиків. Ранком по двохгодинному відпочинкові рушили ми з села через гори на с. Нересниці аби там могли перейти через міст на річці Ріка.

По виході з села Углі перейняв я командування всіма групами, які зараз йшли всі разом. Назбиралось нас тут біля 150 душ. Тяжкий то був перехід. З гори на гору, по снігу й болоті й дуже часто навіть по воді. Свіжі сліди на снігу показували нам, що перед нами пройшла якась наша група. За пару кільометрів перед селом Нересниця нас повідомили селяни про те, що в селі Нересниця мадяро-жидівський відділ обеззброює всіх українців, які переходять через село. Вийшовши на сошу, зайняли ми бойову поготівлю і так наближалися до села приправлені до бою. Вже перед селом зустрів я начальника штабу К.О.К.У*. полковника Г[уза]ра. Від останнього довідався про те, що перед 2–3 годинами перед нами через село пройшов відділ січовиків поручника Сулятицького, теж біля 150 душ. Думав я перед тим, що саме цей відділ прикриває відступ, а тепер виявилось, що саме мій відділ є останній і має робити заслону відступаючим перед нами групам. Тут же пропонував полковникові Г[у-

* Командант Оборони Карпатської України.

за]реві перебрати командування моєю групою, але останній відмовився. Пішов він разом з нами.

Село Нересниця прийняло нас мовчки. Вулиці майже цілком пусті – все поховалося. Жиди і мадяри повивішували мадярські прапори. Сховався десь і мадярсько-жидівський відділ, який перед тим обезброював малі групи українців. Віддаю наказ зірвати мадярські прапори, бо там де є січовики не може бути окупантського прапору. Жиди намагаються їх ховати. Жиденята з позаплітуваними в свої жидівські пейси мадярськими трикольорами підняли вереск. Та за хвилину всі окупантські прапори були зірвані. Відділ перейшов через село і міст та, пройшовши з пару хвилин по соші, звернув в гори, ще більші, ще крутіші ніж раніш. Гори вкриті снігом, йти дуже тяжко. Багато людей відостає. Не маємо, що їсти. Повна картина старої партизанки з тим розділом, що раніш ходили ми по широких степах, а тепер доводилося лазити по крутих горах. Дуже поволі дійшли ми до села Апшиць, ледве знайшли його між горами. Це не наше село, яке видно мов на долоні, де стоїть двір біля двору, хата біля хати. Тут хатки розтрушені одна від одної на сотки метрів, а то й на цілий кільометр й щойно біля церковці є їх трохи більше та й то переважно жидівські з корчмами та крамничками. Робимо невеличкий відпочинок, закуповуємо по хатах кукурудзяний хліб, бо другого тут ніколи люди не лише не їдять, а навіть і не бачать. Але і такий хліб нам всім дуже смакує, бо є ми всі дуже голодні. В с. Апшицях зустріли ми провідника попередньої групи, який і розповів нам куди саме та група пішла. Я знав цю місцевість і повів свій відділ коротшою дорогою, властиво стежками в крутих горах. Коли ми піднялися на одну з гір, ми побачили далеко від нас на сусідніх горах наших січовиків з попередньої групи, їх силуети добре відбивалися на срібному сніжному полі.

Високо на горі над Бичковом зупинилась ціла група. Треба було зробити розвідку й знайти брід через річку Тису. Пішов я разом з пор[учником] Сулятицьким і провідником вниз. Зійшовши вниз, побачили ми, що треба було нам йти багато правіше поза хати, бо було це на краю села. Перекладаючись кущами попід горою, я запримітив три постаті. Тихо присів. Права рука стисла пістолю в кишені. В цей саме мент один з тих трьох вистрілив з пістолі. Куля пройшла через мою кишеню і великим пальцем і пістолею та поранила мені руку. Кров залила пистолю і кишеню, але, на щастя, рана була легка. Чекав я на дальші стріли, але сам не відповідав, бо не хотів стріляниною прозрадити відділ, що чекав на поворот над нами на горі. Сижу тихо. Невідомі постаті підвелись і пішли в напрямкові села. Була це мадярська стежа з місцевих мадярів терористів. Хвилинку по цьому на соші показалось авто й я, використовуючи гул машини, побіг в напрямку соші і річки. Перескакуючи сошу, побачив знову стежу, яка перед хвилиною в мене стріляла. Мій поворот

на гору д своїх був унеможливлений, але затримуючи стежу біля себе я давав змогу безпечно повернутись поручнику Сулятицькому. На очах у цеї мадярської стежи я кинувся в річку Тису. Холодна льодова вода шпільками впивалась в моє тіло, вона сягає все вище й вище та про холод і воду немає коли думати. Натрапив я на якийсь острів серед річки й виліз на берег в кущі. Напроти мене за річкою стояли мадяри й очевидно дуже шкодували, що мене не зловили. Ще хвилина і мадяри пішли собі геть в село, а ще за півгодини, трохи вище мого переходу, почали переходити річку мої побратими по зброї. Перейшов і я ще один рукав річки та так вийшов на румунську сторону й зразу натрапив на румунську пограничну сторажу, яка мене затримала й відвела на свій пограничний пікет. Коли розсвітло, приєднали мене до спільної групи, яка між тим вже склала свою зброю і була інтернована в школі.

Здавалося мені, що саме на цьому і буде кінець нашої нової спроби виборення собі і Краєві волі і державности, та то не був кінець. Вдень румуни перевели нас до другої школи, дали трохи хліба, обіцяли нас до якогось табору, а потім ... потім з легким серцем передали нас всіх 275 душ мадярам назад. Було то в суботу 18 березня 1939 року по полудні.

Перебрало нас з рук румунів мадярське військо разом з міліцією. Привели нас всіх до с. Великого Бичкова, в якому я перед тим жив цілих півтора роки і розмістили нас в гімнастичній салі місцевої горожанської школи. Зразу ж заставили нас всіх віддати все, що м мали: гроші, годинники, всі папери, кроватки, хустки, черевики, постягували навіть обручальні персні і окуляри – взагалі все крім одягу. Все ці відібралося без будь-якого запису, все валилося на стіл або і просто на підлогу. Ціль такого трусу була ясна – грабунок, бо якось потім розібратись хто що дав неможливо, та про це мадяри й не думали. Були ми всі босі – "аби не тікали". Увечері почалися перші тортури. Варту перебрали гусари, які щойно прийшли до села.

Старший вартовий, якийсь підстаршина, служив колись в чеській армії і добре балакав тому по чеському. Всіх нас заставили стати навколюшки й обличчям до стінки, тісно один біля другого з піднятими до гори руками. При такій "гімнастиці" нас всіх рясно било кольбами рушниць, ногами і руками і взагалі всім, що тоді попалося під руки мадярським жовнірам. Мав я ще з часів визвольної боротьби поранену ліву руку і тому не міг її підняти до гори й за це був битий кольбою по тій же руці одним з жовнірів. Я не терплю насильства, а тому і тепер не стерпів та вилаяв мадяра й за це знову дістав добрий удар кольбою по голові та хворій руці. Кров потекла по шиї за комір. Тримали ми руки так десь півгодини, але на цьому не був кінець, бо почалися дальші різні "вправи", які зводилися до того аби нас якнайбільше вимучити. Так без перестану й відпочинку знущались над нами біля 3 годин. Після команди "лягай" думали

ми таки справді лягти, але нам лягти не дали й зігнали нас кольбами і багнетами один на одного хоч місця в салі було досить. Так напівлежачи ми, але спати ніхто не міг. Крайнім, а між ними був і я, було найгірше, бо мадяри продовжували їх бити далі й навмисно топтались нам по босим ногам.

На третій день надвечір прийшов на салю якийсь панок з жидівськими рисами обличчя. Був це, як пізніше виявилося капітан Сабо. Цей капітан почав з нами "бавитися" – перше заявив, що він був в Хусті мадярським шпигуном, що він нас ВСІХ знає і, що він нам покаже "як треба будувати Україну". За хвилю по ньому увійшов на селю кремезний старшина в шкіряному набаті, полковник мадярської армії Баконі. "Це ваш головний командант" заявив нам капітан Сабо. Після цього почалося справжнє пекло. Шпигун – капітан Сабо побив на наших головах товсту палицю. Йому "випозичив" полковник Баконі свій пендрик, але за хвилю і він поломався, бо був не з гуми, а з дерева покритого гумою. Не стало "зброї" в руках Сабо і він тоді з піною в роті впивався руками у волосся і виривав його аж доки йому не принесли знову пендрик. Після цього почали валити за волосся людей на землю, особливо тих, хто мав на собі січову уніформу й бити по п'ятах. При цім всім діяльну участь приймав і сам головний командант – полковник "королівської" мадярської армії й тим виявив культурний рівень старшин тої армії.

Все це робилося для того, щоб нас відповідно "кваліфікувати" на винних, маловинних і випадкових. Капітан-шпигун Сабо аби перед своїм начальством показати, що він не даром працював в Хусті "пізнавав" на своїх. Всі були винні. Десь по 3–4 годинах також страшенної маски головного коменданта, нас всіх розбили на 4 групи: 1) винних – "смертників", яких посадили прямо на сцену тут же в селі – 60 душ. Були тут наддніпрянці, галичане, буковинці і підкарпатці. 2) галичан, яких мали нібито передати полякам, хоч в цій групі були й наддніпрянці – 190 душ; 3) підозрілих-невияснених – 27 душ і зрештою 4) випадкових, яких мали випускати. В цю останню групу входили 9 учнів з Севлюша, а між ними і два мадяри, один з них Боршош був товмачом. Поза цим всім в цей же вечір був випущений старий лікар Зарицький та один хлопець з Галичини, років 16-ти. Цього хлопця забрали гусари собі та він пізніше втік від них та тепер учиться в українській гімназії в Модржанах.

Саме в цей день появилася слідча комісія, яка складалася з 5 детективів та слідчого. Серед детективів був м'ясник з Колочави Кастнер. Перекладчиком – товмачом був при слідчім один з полонених мадяр Боршош, який цю свою функцію знеужив і "засипав" багатьох січовиків, а зокрема видав мадярам Волянського*, якого після цього пересадили з відділу галичан до відділу смертників на сцену.

* Псевдонім Євгена Врецьони.

Ця слідча комісія за пару днів випустила 3 учнів, які були в моїй групі, але рішучо поставилася проти випущення мене і ще двох інженерів з четвертої групи. Почалось слідство. Слідчий сидів в тій же салі, де й ми. Він переводив лише формальну запис, при чім ставив якісь знаки на тому листкові, на якому записував генералії того чи іншого полоненого, хоч правда нас мадяри за таких не вважали і рахували нас просто "сичаками-бандитами". Особливу увагу слідчий звертав на походження і час приходу на Підкарпаття. Мешкання в Кар[патській] Україні менше від півроку було вже великою провиною, бо рахувалося, що та особа приїхала на Підкарпаття виключно за тим, щоб "будувати Україну". Також особливому підкресленню, а за ним і більшому побиттю було означення походження з "Великої України".

Кожен жандарм, що проводив полоненого на допит, обов'язково бив полоненого переважно кольбою рушниці, яку постійно мав в руках. Жандарму помагали бити жовніри чи то ті, що стояли на варті біля кулеметів чи просто ті, які постійно приходили дивитися на нас, як на свою військову здобич. Ця "дорога на Голгофу", як ми її там прозвали, дійсно заслуговувала на цю назву, бо кожен з нас діставав при переході її на допит і з допиту щонайменше 20–30 ударів і то таких, що багато з полонених падали на долівку і їх відливали потім водою. Крім побиття по дорозі на допит кожного майже без виїмки били при самому допиті, де 4 детективи разом били полоненого, а один записував показання. Били переважно пендриками не розбираючись по чому б'ють – голові, уші, носи, очі, брови, загалом все було окрівавлене, а коли й цього було на погляд катів мало, тоді починали бити ще й по п'ятах, ногах або ребрах. Кожен день траплялись випадки, коли з катівні хтось вибігав, але добігти не своє місце вже не міг і падав, заливаючись кров'ю, яка текла їм не лише з розбитих місць, але й з горла, носа або ушей.

Коли я увійшов до катівні, мене, не промовивши до мене ані єдиного слова, повалили на долівку й почали бити пендриками й ногами по п'ятах і ногах. Від болі я стратив притомність. Відлили мене водою і відвели на старе місце в салі. Коли я виходив з тої катівні, один з катів Кастнер навздогін сказав: "Це за те, щоб менш водив січаків по горам" – ясним було для мене, що хтось з малодухих прозрадив мене. Цим "хтось", як пізніше довідався я був Ільницький, молодий хлопець з Галичини, що йшов в моїй групі. Він же прозрадив і те, що з мого наказу були зірвані мадярські прапори в с. Нересниця.

Через день по цьому закликав мене вже сам слідчий і списавши з мене всі генералії, відіслав до тої славної комісії на гору. По дорозі на Голгофу, дістався я ще з пару ударів по спині і вже ледве стояв на ногах. Увійшовши до катівні, я лише тепер міг її як слід роздивитись. Кімната мала приблизно 2х3 метри, стіни були облиті

кров'ю від побоїв нещасних жертв. Під одною з стін стояла шкільна парта, на якій один з детективів записував зізнання полонених. Поставили мене в тій кімнаті, так щоб можна було мене зручно бити всім чотирьом детективам.

Балакати було заборонено. Сидіти мусіли підібравши під себе ноги. Голова мусіла бути піднята. Кожна зміна положення викликала побої варти. Муки були неймовірні. Сцена була переповнена, було нас смертників тут вже 77 душ. Кожен другий сидів між ногами у кожного, один тісно біля другого. Завелися воші, тижнями ми не вмивалися, не голилися і сиділи в бруді. Всі почали кашляти, бо сиділи й лежали, хто міг, на голій підлозі в нетопленій салі й ходили босі. Ось при таких умовах мусів я знаходити слова розради і заспокоювати слабших, учив декого з них, коли відходив трохи далі вартовий, як треба робити зізнання, що можна і що не можна було казати і т.д. Всі обличчя були закривавлені, кров позасихала на обличчях. Все тіло в синяках і ранах, а дехто вже кілком лежали і не могли встати, бо мали внутрішні поранення від жорстокого побиття.

Під час такого сидіння привели на салю двох нових заарештованих, а то: Остапчуки та інж. М. Литвицького. Перший був учителем в с. Кобиляцька Поляна, а другий мав своє підприємство в с. Сільце. Нічого обидва не зробили, єдиною їх виною було лише те, що обидва були українцями. На другий день рано приїхали до Бичківа два якісь пани й зайшли на салю. Слідство припинилося, перестали нас бити. На салі тиша. Взад-вперед ходе один з тих панів та все придивляється до нас. Нараз піднімає він голову й доброю українською мовою каже: "хлопці, а хто з вас хоче ПОВЕРНУТИ до Польщі?". Такий зворот був для нас всіх великою несподіванкою. Для всіх стало ясним, що перед нами був висланець польського консула, коли не сам консул. На 300 душ лише дехто крикнув: "Я", а коли треба було підняти бажаючим руку, то лише пару з них ми побачили. З цим же паном балакав деякий час один з новозаарештованих інж. М. Литвицький потім обидва ці пани вийшли з салі, нас почали знову бити й так аж почало смеркнути. На салю увійшов головний комендант полковник Баконія. Останньому вартові донесли про нових полонених. Полковник Баконія підійшов до Д. Остапчука почав з ним розмовляти по-німецьки. Про що йшла розмова нікому невідомо. Я був від них лише пару кроків і чув, як Д. Остапчук відповідав: "Ні" і за це, на приказ Баконія, Остапчука били в лице два жандарми. Не дивлячись на побої, Д.Остапчук твердив і далі: "ні,ні" і за це знову й знову був битий. Черга прийшла по нім на інженера М. Литвицького. Останній вийняв чеськословацький закордонний пас і почав щось казати комендантові. Перекладав зрадник студент з Севлюша Бошош. Що він перекладав і казав полковнику Баканієві невідомо. Останній лише заричав: "А! ..." й віддав наказ присутнім жовнірам бити інж. Литвицького. На нещасного наскочи-

ло біля 20 жовнірів і почали його бити кольбами. Довго тримався Литвицький і мовчав, але потім нараз страшенно закричав і впав. На лежачого кинулись жовніри та почали його бити ногами, не стерпів від насолоди й собі копнути ногою по нещасній жертві. Інж. М. Литвицького підвели й посадили біля Д. Остапчука. З голови лилася кров, заливала нещасному очі, з рота виступала кривава піна, а на лівій скроні виднівся пролом черепа.

Два жандарми ще й далі б'ючи обох кольбами в спину вивели їх з салі. Завели потім в глуху вуличку й наказали "тікати", щоб в такий спосіб замаскувати розстріл. Інж. М. Литвицький зразу ж відмовився тікати і був застрелений на місці. Куля з рушниці попала йому між очима й вирвала нещасному тімя. Учитель Д. Остапчук почав тікати, був вечер і він мав надію втекти При утечі вибіг на вулицю, але там натрапив на мадярських жовнірів. Почалась погоня, стрільба. Перескакуючи через один з тинів, Д. Остапчук зачепився за нього і впав, а один з жандармів приколов його багнетом. Д.Остапчук дістав аж 8 ран. Над трупами нещасних тріумфували мадяри, бо ж дістали "лицарську" побіду. Ці жертви мадярського терору поховали селяне на старому цвинтарі в селі Великий Бичків, Рахівського округу.

Слідча комісія продовжувала мордувати в своїй кімнатці, а старшини і жовніри мордували нас на салі. Особливо зле було в свято, коли на салю впускали в більшій скількості жовнірів подивитися на "Січаків". Жовніри юрбою йшли наперед дивитися, як на шосе особливе на нас, смертників на сцені і вже наситившись тут "до схочу" биттям, лайкою і знущанням продовжували свої оглядини далі над другими трупами. Одні жовніри виходили, других зараз же впускали на салю і знущання починалися наново...

Státni ústředni archiv v Praze. – Karton U14. – Inv. 71. – L.1-40. Чернетка. Машинопис. Фотокопія зберігається в архіві Центру досліджень визвольного руху у Львові.

№ 346

7 лютого 1959 р. – Прохання засудженого Ороса М. А. до першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова про помилування і звільнення від ув'язнення

Секретаю ЦК КПСС Н. С. Хрущеву
г. Москва

От заключенного Ороса Михаила Андреевича, рожд. 1920 г. в с. Буштино Тячевского р-на Закарпатской области. Осужденного 14.1.1946 г., растрел заменен на 20 каторжных работ. В настоящее время отбывает наказание в г. Норильске Красноярского края п/л УП-288/15

ПРОШЕНИЕ

Я арестован и осужден за принадлежность к организации "украинских националистов /ОУН-бандеровцы/. Нахожусь в заключении более 13 лет /календарных/.

На мои жалобы все юридические инстанции /от Верховного Суда СССР до обласнтой прокуратуры Закарпатской области/ ответили, что приговор не подлежит обжалованию, т. е. осужден правильно. Президиум Верховного Совета СССР мою просьбу о помиловании оставил без удовлетворения. Следовательно, круг замкнулся: ни жаловаться, ни проситься у меня нет возможности.

Но прочитав ваш доклад, произнесенный на XXI съезде КПСС, мне стало невыносимо стыдно, что в такие времена я на правах заключенного. Я понял, правда, с большим опозданием, что во время соревнования двух мировых систем я, сын рабочего, очутился в лагере, враждебному рабочему классу. Как я туда попал? Я долго анализировал свое поведение: не с корыстолюбивых намерений в критический момент в моей жизни я попал в лагерь изменников народа, буржуазных националистов. И пришел к выводу, что единственная причина – это глубокое заблуждение, грубый обман моих романтических чувств, что привело меня к преступлению. И теперь, как никогда, стыдно мне за свою близорукость. Советский народ успешно завершал пятилетки, восстанавливал разрушенное войной хозяйство, улучшал свою жизни, а я в то время разделял участь всяких фашистских полицейских старост, бургомистров, карателей да шпионов. Да, мне стыдно, да и поэтому еще тяжелее становится быть и дальше изолированным от большой советской жизни.

Я давно уже не враг Советского Союза. Я полностью порвал со своим националистическим прошлым и глубоко осознал свою политическую ошибку. Кроме того, мое бандеровское прошлое не содержит уголовных элементов – в нем нет убийств, насилия, грабежа и т. п., а также я не шпионил в пользу иностранного государства. А раз во мне ликвидирована основная причина /националистическая идеология/, я согласен с социалистическим мировоззрением, даже больше, я чувствую себя по-марксистски подготовленным к жизни, то какой смысл держать меня в заключении! Кому это нужно? А за то, что я был националистом, бандеровцем, за то я уже достаточно наказан. Четырнадцатый год живу в Советском Союзе и ни одного дня – вольным гражданином! Ведь за проволокой я мало видел советской жизни, а литература не всегда удовлетворяла. И все же я нашел силы признаться, что вся моя предыдущая жизнь – не настоящая жизнь! И только тогда, когда ощутил, что очистился от националистической бредни, я начал писать жалобы и просьбы. Но оказывается, что никому нет дела до моего исправления. Уже около четырех лет жалуюсь и прошусь, а ответ один и тот же – нет.

Прошу вас, как Первого Секретаря ЦК КПСС, уделить немного времени моему делу. Ведь ужасно хочется быть вольным в такие потрясающие дни триумфа советской политики, советской науки и техники, триумфа мировой социалистической системы.

Пусть бы советские юридические инстанции рассмотрели и мои смягчающие обстоятельства.

Во-первых, я не воспитывался в Советском Союзе и до ареста никогда не был на Советской территории. Закарпатье самая молодая область СССР стала составной частью СССР после моего ареста 9.X.1945 г, т. к. договор между СССР и Чехословакией был ратифицирован уже после моего ареста. Судил меня Спецсуд Народной Рады Закарпатской Украины, но помиловал Президиум Верховного Совета СССР, наивысший советский орган. Следовательно, расценивать меня как изменника Советского Союза будеть не совсем справедливо. Враг, конечно, но не изменник!

Меня обвиняют в том, что я руководил пропагандой при краевом проводе ОУН на Закарпатье. Уже само название говорит о том, что такого провода никогда не существовало. Закарпатье ни в Советском административном отношении, ни в бандеровском понятии никогда не было краем. Потом группа затравленных молодых людей, которые несколько раз сходились и которые никем не руководили, навряд ли достойна такого громкого названия. А какой же я был руководитель пропаганды, когда за мной не числится никакой пропагандистской деятельности. Тем более, если я ничего не делал, как я мог "распространять антисоветскую пропаганду среди украинского населения Закарпатья" – как сказано в приговоре. Неужели тот ребяческий провод до сих пор будут расценивать как какой-то серьезный антисоветский центр!

Мне кажется, что закарпатских бандеровцев нужно рассматривать в другом свете, отдельно от западноукраинских. Хотя бы потому, что за нами не числится никаких насилий. Можно допустить, что к насилию могло дойти, но факт остается – насилие не совершилось.

Мне уже 39 лет. Лучшие молодые годы прошли в самых неблагоприятных условиях, я преждевременно постарел. И я нашел в себе силы порвать с прошлым, с бандеровщиной. Так прошу Вас, как Первого Секретаря ЦК КПСС, помогите мне включиться в светлую, прекрасную советскую жизнь, в жизнь наступающей семилетки.

Ведь зачем считать меня опасным для советского общества, когда я друг его.

Очень надеюсь на Вашу помощь.

Искренне Вас уважающий Михаил Орос

Норильск, 7 февраля 1959 г.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 349. – Арк. 329–330. Оригінал. Рукопис.

№ 347

1966 р. – Уривки зі спогадів команданта Національної Оборони Карпатської України полковника Сергія Єфремова про перебіг подій в Карпатській Україні 14–15 березня 1939 р.

Паризьке „Українське Слово" у своєму числі з дня 17 березня 1939 року подало до відома українцям цілого світу, що:

„14 березня в 15 год. мадярський уряд вручив чеському послові в Будапешті ультиматум. Чеський уряд відповів, що єдиним господарем Карпатської України є уряд її. А уряд Карпатської України, який на першу вістку про переступлення кордону мадярськими військами звернувся телеграфічно до німецького уряду з протестом, а з черги про поміч, відкидає ультиматум Мадярщини, який фактично зводився до того, щоб Карпатська Україна піддалася Мадярщині. Так починається нова українська війна після майже двох десятиріч – тим разом війна проти монгольської Мадярщини, озвірілого ворога українства.

На чолі збройних сил Карпатської України, з наказу міністра збройних сил Карпатської України С. Клочурака станув дотеперішній полковник „Карпатської Січі" Сергій Єфремов. Головним ядром української армії стає „Карпатська Січ" і українські вояки дотеперішньої ч[ехо]сл[овацької] армії в Карпатській Україні. Чехи тільки частково здають зброю, решта втікає зі зброєю до Польщі, ще інші ж відділи заєдно нападають на українські частини й намагаються їх роззброювати. Відступаючи перед мадярами, чехи радше висаджують у повітря муніцію, ніж віддають її українцям. Наше військо мусить нападати на чехів і здобувати для себе зброю. В таких важких умовинах треба негайно ставити чоло ворогові. Команда збройних сил взиває ввесь нарід під зброю"...

Коли я нотував дослівно це повідомлення до свого щоденника, і то багато пізніше, а саме 17 березня 1939 р., то дивувався з надзвичайної поінформованости кореспондента „Українського Слова", який так швидко, коротко й правдиво встиг із Хусту подати до редакції часопису в Парижі відомості про початок війни Карпатської України з Мадярщиною... Дивуюся я й тепер, коли пишу ці рядки, що ні одного зайвого слова та жодного неправдивого факту в його кореспонденції не було.

Увечері 14-го березня о. Прем'єр, монсеньйор Августин Волошин, скликав до свого приватного помешкання на нараду всіх, із ким уважав за потрібне порадитися в цю критичну для Карпатської України годину. Серед закликаних був і я.

Почавши нараду, о. Прем'єр повідомив, що 14-то березня чеське військо напало на січовиків, а мадяри використали це, перейшли кордон та зайняли вже три села на мукачівському відтинку кордо-

ну. Чеська кордонна сторожа залишає кордони, а Карпатська Січ ще не може їх обсадити, тим то кордони відкриті для ворога, і він наступає силами кількох дивізій піхоти та моторизованими частинами при допомозі танків, летунства та гарматних відділів. Далі о. Прем'єр з обуренням повідомив, що у відповідь на протестну ноту, яку він післав від уряду до Берліну, німецький консул у Хусті Д-р Гофман, повідомив, що в такій ситуації, коли мадярське військо зайшло досить далеко в глибину Карпатської України, Німеччина не може дати допомоги, бо це могло б викликати збройний конфлікт з мадярами й поляками, а через те треба добровільно піддатися мадярам і не проливати даремно крови...

Хтось із присутніх на нараді досить голосно зауважив:

– Безсоромна німецька брехня!... Таж Гітлерові досить було б сказати мадярам одне слово й вони забрались би назад... Яка лицемірна гра?!...

Коли ось стражмайстер Торбич повідомив, що прибув мадярський майор, як парламентер від мадярської головної команди, і просить прийняти його.

Прем'єр сказав завести того парламентера до його їдальні, і що він туди зараз прийде. Через декілька хвилин він і пішов туди.

Вістка про прибуття мадярського парламентера якось приголомшила присутніх. Мовчанку перервав Іван Рогач:

– Будемо боронитися й не віддамо добровільно країни ворогові! Карпатська Україна, проголосивши свою незалежність, увійшла в цілість всеукраїнських визвольних змагань!...

Якось не в'язалася розмова й присутні сиділи мовчки.

Нарешті з'являється в дверях о. Прем'єр.

– Панове, – каже о. Прем'єр, – ультиматум мадярів такий: до 8-ї години ранку передати їм владу в цілій Карпатській Україні. Парляментер повідомив, що будапештський уряд о 15.15 годині дав 12-годинний ультиматум також чехословацькому урядові в Празі із такими вимогами: 1) чеське військо за 24 годин має вийти з Карпатської України, 2) чеське військо повинно перестати переслідувати мадярів, 3) чеське командування має видати зброю мадярським самооборонним організаціям і 4) усіх інтернованих мадярів чеська жандармерія негайно має звільнити з таборів. Щоб підтримати свої вимоги, мадяри перейшли кордон Карпатської України, а відповіді з Праги чекають до 3.15 години дня 15 березня. Парляментер чекає на мою відповідь.

Відбувається коротка нарада й ухвалюється: дати парляментерові відповідь, що уряд Карпатської України не може прийняти такого ультиматуму, бо Карпатська Україна є суверенна держава, і така форма ультиматуму суперечить міжнародньому праву.

Одночасно вирішили з'ясувати, як ставиться комендант чеського війська генерал Сватек до подій у зв'язку з ультиматумом мадярів.

Д-р Юлій Бращайко запропонував спробувати провадити з мадярами дипломатичні переговори.

Пропозицію прийняли, але без надії на те, що ці переговори що-небудь дадуть, але принаймні хотіли трохи виграти часу. Було також ухвалено повідомити через присланого парляментера мадярський уряд, що уряд Карпатської України добровільно влади не передасть, хоче провадити переговори, з умовою, що мадярське військо припинить свої дальші воєнні кроки. Для того вибрали делегацію в складі: Д-р Юлій Бращайко, Д-р Микола Долинай та інж. Михайло Дутка.

Прем'єр вийшов до сусідньої кімнати повідомити парляментера про наші ухвали.

Усі були певні, що з наших заходів нічого не вийде, і ми Карпатську Україну не оборонимо, але між нами не було жодного, хто був би за те, щоб добровільно піддатися в багато разів більшій Мадярщині.

Коли о. Прем'єр знову повернувся до нас, йому було сказано, що всі ми вирішили боронити Карпатську Україну, хоч безнадійно, але боронити.

– Згода! – відповів о. Прем'єр, – але почекаємо до ранку, може прийде якась позитивна відповідь від мадярів. – На цьому нарада закінчилася й ми розійшлись.

Уранці прийшла телеграфічна відповідь з Будапешту, який повідомляв, що „з технічних причин не може вже припинити воєнних акцій, але готовий розмовляти з представниками уряду Карпатської України". Про це я дізнався від о. Прем'єра, який мене викликає до телефона ще зі свого мешкання.

Ми повели розмову, що далі нам робити, а тим часом до Прем'єра зайшов військовий міністр п. Клочурак. Він запропонував оголосити мобілізацію й зорганізувати всіх, хто хоче боронити країну, тобто негайно створити армію Карпатської Украйни. Зажадати, щоб чехи передали зброю, потрібну для оборони... Далі він запропонував призначити на головного коменданта цієї армії мене, бо Карпатська Січ, яка само-собою буде творити ядро цієї армії, не має між своїми старшинами відповіднішого коменданта.

Про це Прем'єр зразу й переказав мені телефоном та запитав мою думку.

Я зі свого боку запропонував на головного коменданта п. Климпуша, коменданта Карпатської Січі, який має вже штаб і має надзвичайно доброго шефа штабу полк. Гузара.

Але виявилось, що Климпуш виїхав з Хусту додому, до Ясіня, ще перед боями з чехами і невідомо, де він тепер. А крім того, сказав о. Прем'єр, п. Климпуш тільки звичайний підстаршина, і не може бути командантом армії, а через те попросив мене не відмовлятися.

Я свою згоду дав і на тому наша розмова телефоном закінчилася.

Через яких 10–25 хвилин до моєї канцелярії зайшов учора призначений військовий міністер Степан Клочурак. Він дав розпорядження негайно організувати все для оборони, а найперше штаб, оголосити мобілізацію добровольців, наладнати зв'язок із комендантами Січей на місцях, і взагалі все, що я визнаю за потрібне.

Міністер Клочурак повідомив мене, що за його відомостями чехи спішно відходять із Карпатської України, забираючи із собою не тільки зброю, а й різне майно, як військове, так і державне, яке фактично становить власність Карпатської України.

Проте, певного ще нічого не можна сказати. Він збирається поїхати до Головної команди чеського війська й поговорити із самим генер[алом] Прхалою й з'ясує справу. А тим часом ми взялися написати наказ про організацію Начальної Команди.

У цей час зібралося чимало січових старшин і взагалі старшин колишньої армії У.Н.Р. та У.Г.А. Ми перейшли до сусідньої залі і там міністер Клочурак у присутності зібраних старшин прочитав перший наказ першого військового міністерства Карпатської України. Я уважаю, що це важливий історичний документ, який доводить самостійність Карпатської України, тим то визнаю за потрібне подати його тут дослівно:

ВІЙСЬКОВЕ МІНІСТЕРСТВО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Наказ ч. 1.

Наказую:

Полковник С. Єфремов, як комендант Національної Оборони Карпатської України, прибирає собі штаб в складі осіб: 1) Полковник Михайло Гузар, 2) Полковник Филонович, 3) Надпоручник Парчаній, 4) Надпоручник Гулянич, 5) Поручник Бабіля, 6) Підпоручник Андрій Івашкович, 7) Підпоручник Пухлик Михайло, 8) Підпоручник Вайда Степан, 9) Поручник Петро Чорний, 10) Поручник Щука Борис, 11) Комендант О.Н.О.К.С. Іван Роман, як інтендант.

У Хусті дня 15. III. 1939. Ст. Клочурак.

Міністер справ військових Карпатської України". (Урядова печатка).

Кілька коротких слів на прощання й міністер Клочурак вийшов доповісти о. Прем'єрові про утворення Начальної Команди. Більше я його вже не бачив і не знаю, чи живе він ще.

Після коротенької наради з полк. Гузаром я призначив його начальником штабу та керівником оперативного відділу Начальної Команди. Потім ми надали старшинам штабу такі функції: оперативний відділ – надпоручн. Парчаній, поручн. Івашкович; мобілізацій-

ний відділ – надпоручн. Гулянич й ппоручн. Пухлик; інтендатура – комендант Іван Роман. Формувати Хустський кіш та маршеві сотні був призначений полковник Филонович із тим, що старшинський склад він добере сам. Своїм персональним ад'ютантом я призначив поручн. Петра Чорного. Осідок штабу було вирішено залишити в будинку Уряду на першому поверсі праворуч. У цьому крилі містилися також хустська радіовисильня та моє урядове приміщення.

Тут таки вважаю за потрібне зауважити, що з призначених наказом ч. 1. до штабу старшин у мене до служби не зголосилися і до праці не стали: надпоручн. Гулянич і ппоручн. Вайда. Заступник головного коменданта Карпатської Січі Іван Роман, який спочатку функцію інтенданта прийняв, а ввечері 15-го березня сказав мені, що він захворів і просив звільнити його. Так само надпоручн. Осип Парчаній хоч до служби й зголосився, але функцію в оперативному відділі не виконував.

Крім названих тут старшин протягом цілого дня середи 15-го березня при штабі зголосилося дуже багато старшин, які були призначені чи до маршевих сотень, чи були залишені для праці в самому штабі. Між ними слід згадати старшин Карпатської Січі: сл. пам. поручн. Тарнавського (Косака), чот. Остапа Волинського (Врецьону) і бувш. старшин Армії У.Н.Р. сотн. Дорошенка, сотн. Яворського, сотн. Михайлова, поруч. Петрика, поручн. Бориса Єфремова та пор. інж. Каплю, який зголосився до служби зі своїм власним автом.

Особливої згадки заслуговує прихід до штабу Національної Оборони одного зі славних учасників Визвольної Боротьби 1917–1920 р.р. генерала Всеволода Петрова. (...)

Зорганізувавши штаб, я визнав за потрібне повідомити людність Карпатської України про події цієї ночі та творення Національної Оборони Карпатської України.

Перейшовши до радіовисильні, я оповістив:

"Народе Карпатської України! Українці й Українки!

Ганебний напад наших віковічних ворогів став фактом: мадяри перейшли вночі наші кордони й провадять наступ, щоб знов накинути ярмо на нашу Батьківщину. Уряд Карпатської України видав наказ створити українську армію, якої січовики й січовички стають ядром та основою. Мене влада призначила Комендантом Національної Оборони. Нас чекає нерівна своєю силою і зброєю боротьба з напасником, але – заховаймо спокій і негайно ставмо чоло ворогові. Імовірно, що багатьом з нас доведеться полягти в цій нерівній боротьбі, але смерть поляглих буде історичним прикладом для майбутнього покоління українського народу. Вихований таким прикладом, наш нарід ще стане колись увесь до могутнього здвигу, до боротьби за свою Соборну Державу. І тоді – здобуде її. Утримувати лад і порядок! Ніхто не сміє ширити панічних вісток! Зрадників

Батьківщини та ворожих аґентів негайно затримувати та передавати до найближчої січової команди. На нас дивиться цілий український нарід, а може й світ, а через те – до бою в обороні своїх прав! Будьте відважні в бою, але й обережні, бо життя кожного з вас дороге нашій спільній матері – Батьківщині. Шкода, неймовірна шкода кожної краплі крови, непотрібно проллятої(...)

За Батьківщину, за її волю!

Слава Україні!!" (...)

Єфремов С. Бої 14–15 березня 1939 року на Закарпатській Україні. – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 22–36.

№ 348

Вересень 1972 р. – Стаття Вікентія Шандора про висновки з'їзду карпатських українців у діаспорі щодо оцінки радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну та її возз'єднання з Україною

ВИСНОВКИ З'ЇЗДУ КАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Державно-федеративний статус Карпатської України в роках 1938–1939, як також і проголошення повної незалежности постановили перед населенням нові вимоги відповідальности в небувалих досі розмірах, гарантуючи їм одночасно широкі державні права.

З державними правами перейняв уряд, як носій найвищої екзекутивної влади і державні обов'язки, до яких у першій мірі складає оборона інтересів краю та права його населення.

Від тієї доби пройшла Карпатська Україна різними правополітичними змінами, і кожна з них заторкнула в свій спосіб її державний статус.

Була це повна окупація Мадярщиною. Березень 1939 р. та чехословацько-советський договір відносно її приєднання до України, червень, 1945 року. В сучасну добу, особливо чехословацько-советський договір вимагає від нас точного з'ясування становища. Без цього не можемо бути політичними партнерами в грі, яка відограється, і напевно буде в будучому відограватися довкола території Карпатської України.

Не займаючи досі жадного становища до так основної проблеми, самі себе ставимо поза вимогами сучасного життя.

Мовчки не можна виграти політичної боротьби, ані витворити в світі для нашої справи прихильної опінії.

У вільному світі виступають сьогодні з претензіями на територію К. України два партнери: чехословацький і мадярський. Ми можемо по-різному розцінювати їх акції та аргументи, але ми ніяк не сміємо бути до них байдужими та приймати їх мовчки.

До всіх цих подій не було досі з нашого боку виявлено відповідного центрального становища, а були тільки випадкові реакції поодиноких осіб.

Уважаємо, що є найвищий час усунути це недомагання з нашого боку і приступити до активізації наших власних сил. Для виконання такого завдання і був скликаний Карпатським Союзом з'їзд Карпатських Українців з участю провідних осіб нашого державного і громадського життя.

Передбачені в програмі з'їзду дві доповіді мали на цілі створити реальну базу для рішень з'їзду. Дуже шкода, що перший прелегент п. Ю. Ревай змінив первісну тему своєї доповіді: Важніші політичні події доби федеративної державности Карпатської України. Він виголосив доповідь про Делегацію Американських Русинів до Чехословаччини в 1938 р. та її ролю в справі автономії К. України. Прелегент подав цікаві інформації з поза кулісової гри Делегації з урядом Чехословаччини, як теж наставлення її поодиноких у тому членів до наших справ. Також подав цінне ствердження, як дійшло до іменування о. А. Волошина прем'єр-міністром, чим опрокинув публіковані в минулому статті, які невірно насвітлювали цю проблему.

Прелегент вже на вступі зазначив, що в доповіді головну увагу він зверне на чехословацько-советський договір, соборно-державний інтерес незалежної української держави в майбутньому та узгіднення нашого становища для спільної протидії всім ворожим затіям відносно К. України.

Справа приєднання Карпатської України до України має свій корінь, не тільки в чехословацько-советськім договорі з 1945 р., але далеко перед ним, в політичній концепції Масарика й Бенеша ще в 1918–1919 роках. Про це ясно говорить Бенеш у своїй статті у "Форейн Аферс" в 1945/46 рр., такими словами: "Що в 1919 р. ми оба (я і Масарик) уважали Чехословаччину опікуном Рутенії і були охочі відступити це опікунство, коли український нарід стане національно соборним. Це сталось, коли Східна Галичина була включена до Советської України".

За першої республіки, К. Україна була мостом для Чехословаччини до держав Малої Антанти, а після II світової війни вона стала для неї мостом на Схід.

Після досвіду з Мюнхеном, президент Бенеш і ціла Чехословаччина бачила одиноку гарантію свого державного існування перед німецькою небезпекою в союзі із Советським Союзом. Приєднання К. У. до України вповні відповідало державним інтересам Чехословаччини, тому воно і не було випадковим політичним актом. Чехи протягом своєї довгої історії постійно тяготіли політично на Схід, надіючи звідтам порятунку. Створена ситуація II світовою війною в Центрально-східній Європі була виїмково сприятливою для Бенеша і переведення в життя його політики "мосту на Схід" через К. Укра-

їну. Цим і пояснюється той факт, що в добі голосування над чехословацько-советським договором в парламенті в Празі, не було ні одного голосу проти, бо навіть ніхто не задержався від голосування.

Тому уклад нашого аргументу на такій лінії ставить чехословацько-советський договір у властивому світлі та виключає всякі українським державним інтересам шкідливі легенди про насильство, подарунок Бенешом Сталінові за визволення, терор тощо.

Сам чехословацько-советський договір є важним міждержавним актом та був належно прийнятий і ратифікований; ратифікація була затверджена президентом Бенешом і міністром закордонних справ Яном Масариком.

З'їздові була предложена Декларація, в якій розглянено основні сучасні проблеми К. України, та яка є вихідною точкою нашого становища до них.

Декларація дає належну відповідь на акції чехословаків і мадярів у вільному світі; займає становище в справі Пряшівщини та оформлює наше становище до справи самого приєднання К. України. Таке спільне узгіднення є важливим тому, бо воно створює можливість одностайно виступати в обороні нашої справи та зискати для неї прихильників у світі.

Не сміємо забувати, що Чехословаччина, Мадярщина й Польща мають свої армії, які легко перемінити на національні, особливо тоді, коли мова йде про забір української території. Україна такої можливості не має. Тож потрібно розвинути зусилля на міжнароднім форумі, чого мовчки зробити не можна. Це є основною помилкою відношення української політики... і до Ялти, яка на всі боки й лади засуджується, забуваючи, що тут мова не в тимчасовій державній системі одного з партнерів Ялти, а в історичнім змаганні українського народу та політичній доцільности.

Оба ці міждержавні акти стверджують та створюють для інтересів незалежної і соборної української держави поважні правополітичні аргументи, невикористання яких тепер і в майбутньому, можна кваліфікувати, як грубе недбальство і політичну помилку.

Справа приєднання К. України є в Декларації формульована так: "Однак в процесі історичного розвитку українського народу, в якому національно-державна територія України була розділена й довгими віками окупована сусідніми державами, самий акт приєднання Карпатської України до України вважаємо доконаним і позитивним історичним фактом, який відповідає віковим змаганням українського народу до національної та суверенної-державної соборности. Тому, відкидаємо всякі претензії її міжнародно-правного чи конституційного порядку на території Карпатської України чехословацькими та мадярськими кругами, як правово й історично безпідставні".

Уважаємо, що Декларація належно з'ясовує вимоги доби та спосіб і форму розв'язки небуденної проблеми.

При тім мусимо пам'ятати одно, а саме; що всякий територіальний пересун Карпатської України автоматично визначає таку саму долю для Галичини, щоб могли привести Україну до подібного територіального стану, як після І світової війни.

Обороною поодиноких українських земель, обороняємо соборно-державну цілісність України.

Цю Декларацію З'їзд прийняв.

Борітеся – поборете; Вам Бог помагає; за вас сила, за вас воля і правда святая! ... Свою Україну любіть! Любіть її во время люте! ... (Т. Шевченко).

"Вісник Карпатського Союзу" (США). – 1973, січ.–квіт. – С. 9–10.

Тернистий шлях ... – С. 692–695.

№ 349

26 січня 1984 р. – Витяги з листів поета Зореслава (отця Севастіана Сабола), капелана Карпатської України, до Вікентія Шандора про події в Хусті в ніч із 13 на 14 березня 1939 року

п. ВІКЕНТІЮ ШАНДОРУ

"Про змову проти уряду Карпатської України я чув ще в Хусті. Я часто бував у будинку Головної команди Карпатської Січі, а також брав участь у її нарадах раз-двічі в місяць. Не пам'ятаю, однак, від кого я довідався про змову. Можливо від О. Блистова, який завжди був дуже щирий зі мною...

Вістку про змову я вважав дуже поважною справою й зараз зареаґував на неї, хоч властиво це не було моїм ділом. Моє враження було, що підозріння падало на галичан, випробованих підпільників. Отож після, засідання Головної команди я підійшов до добре знайомого мені старшини – Романа Шухевича, який стояв із іншим старшиною в кутку салі, де відбувалася нарада. Я заговорив до них одверто: "Панове, ми вдячні вам, галичанам, що прийшли допомогти нам будувати Карпатську Україну, бо в нас нема фахових військовиків, але ми не бажаємо собі, щоб ви зруйнували нам те, що ми протягом повних двадцятьох років будували". Покійний Р. Шухевич, заскочений такими моїми словами, розвів руками і сказав: "Отче, ми також чули про якусь змову, але ми нічого спільного з тим не маємо". Може, дальші дослідження в майбутньому покажуть, чи Р. Шухевич казав правду. Ця подія відбулася наприкінці лютого 1939 р. Точної дати не пам'ятаю. Не пам'ятаю також, хто із священиків правив Служби Божі для сестер монахинь та сиріт, що мали свій сиротинець на подвір'ї, де жив також о. прем'єр А. Волошин,

але декілька разів сестри просили мене відправити для них Службу Божу. Отак я іноді правив у них, властиво в каплиці високопреподобного о. А. Волошина, куди приходили сестри-монахині та сироти. Після одної такої Служби Божої, поснідавши у сестер, я йшов до недалекого будинку Головної команди Карпатської Січі лише подивитися. Там я несподівано побачив жвавий рух: одні січовики будували барикади із столів, крісел, з мішків з одягом із Америки, інші приносили пакуночки з ватою, бинтом, йодом, та все це вкладали в шухляди та на полиці. Все робилося гарячково, майже без слів, і мене це наелектризувало. "Що тут діється?" – запитав я переляканий, і один з-поміж хлопців відповів мені, подразнено: "Отець прем'єр дав наказ жандармерії роззброїти Карпатську Січ, а ми без бою не здамося!" Без жодних дальших запитань я побіг до отця прем'єра, бо це ще було перед пів на дев'яту годину, коли високопреподобний отець Авґустин Волошин звик від'їжджати з будинку у свій кабінет в "будинок уряду" (владний будинок).

Січовик у передпокою знав мене, отож не затримував, і я міг сам постукатися у двері прем'єра. На його "прошу" я увійшов у приміщення. Отець прем'єр сидів за столом і щось записував. Побачивши мене перед собою та відповівши мені "Слава на віки", він, як ніколи раніше, обізвався до мене подразнено: "Що ви хочете?"

Мені стало ніяково. Я ніколи не бачив Впр. о. прем'єра таким подразненим. Та справа була вкрай невідкладна, і я вважав, що обов'язково повинен щось зробити для того, аби не дійшло до кровопролиття. Сам о. прем'єр, може, й не знав про те, що діється в будинку Головної команди Карпатської Січі. І я стисло розповів йому про все, що сам бачив і чув там усього декілька хвилин тому. О. прем'єр відповів рішуче, що так, він дав наказ жандармерії роззброїти Карпатську Січ, бо "січовики забагато бешкетів роблять, а я дістаю з Праги ноту за нотою". (Пам'ятаю, що десь тоді йшли демонстрації проти поляків – у Севлюші, Воловому та деінде, і там вибивали вікна. Це могли робити і провокатори, але вони були в січовій уніформі). І як я стояв перед Впр. о. прем'єром, так і висипав йому такі слова: "Отче прем'єр, вчора ввечері о такій-то годині я слухав радіовісті з Будапешта. Мадяри передавали дослівно таке:

"В Хусті проходять великі демонстрації проти уряду Волошина, кров ллється по вулицях Хуста, сам Волошин заліг за кулеметом і стріляє до своїх власних людей". Отче прем'єр, кожний бачимо і знаємо, що в Хусті тихо і спокійно, що жодного кровопролиття нема та що все це тільки мадярська протиукраїнська пропаганда. Але як ви дозволите, аби чеська жандармерія йшла роззброювати Карпатську Січ, тоді справді кров буде литися по вулицях Хуста. Чи ви хочете допустити до цього?"

Отець прем'єр підвівся з крісла, перелякано поглянув на мене і запитав: "То аж так поважно там?" – "Так, аж дуже поважно", – відповів я. Тоді Впр. о. прем'єр сів назад за свій круглий чи оваль-

ний стіл, вибрав з нього свою візитку, дав мені її до рук і сказав: "Ідіть, будь ласка, щонайшвидше до начальника жандармерії полковника Ваки (це був колишній урядовець Карпатського банку, споріднений з родиною Волошинів, чеського походження), дайте йому мою візитку і скажіть, що я вас послав, та що відкликую своє розпорядження у справі роззброєння Карпатської Січі".

Я не знав, де знаходиться комендатура жандармерії в Хусті, але Впр. о. прем'єр нашвидко дав мені вказівки, куди мені треба йти і як знайти полковника Ваку, начальника жандармерії.

Проходячи подвір'ям будинку жандармерії, я бачив мабуть 3–4 вантажні машини, а в них принаймні по десять жандармів сиділо на лавах із гвинтівками між колінами, вже готові до виїзду.

Полковник Вака, побачивши мене, священика-монаха, у своїй канцелярії, усміхнувся, вийшов з-поза стола і запитав: "Що доброго несете нам, отче?"

Я розповів йому, що приходжу від отця прем'єра Волошина, який відкликає своє розпорядження у справі роззброєння Карпатської Січі. Розповів я йому коротко також про ситуацію в будинку Головної команди Карпатської Січі.

Полковник занепокоївся. Знервовано запитав мене: "Отче, чи ви усвідомлюєте собі, що ви робите?" Я відповів жандармові зовсім спокійно і самовпевнено: "Так, пане полковнику, я повністю свідомий того, що я врятую Карпатську Січ від кровопролиття".

Я ще розповів начальникові жандармерії про вчорашні вісті будапештського радіомовлення, коли оце прибув задиханий покійний Іван Рогач також із візиткою о. прем'єра в руках, переказав полковникові те саме, що казав йому я, та ще потім додав: "Ми якраз дістали телефон від наших із Братислави, що словаки готуються проголосити свою самостійність".

Після цих слів Івана Рогача полковник вийшов на подвір'я до жандармів, видав якусь команду, і жандарми стали підніматися із своїх сидінь та злізати вниз.

Всі ці картини, пов'язані із справою роззброєння чи розпуску Карпатської Січі в Хусті, дуже живі в моїй пам'яті, бо це були найдраматичніші, чи хоч би одні з найбільш драматичних моментів у моєму житті Я про них ніяк не можу забути, про отих 50–60 хвилин одного історичного дня у столиці Карпатської України, в Хусті. Правда, ніхто не мусить вірити мені, бо свідків цих подій не маю. Єдиними свідками цього всього були тільки згадувані тут, у моєму спогаді, особи, а їх уже нема серед живих. Однак правдивість і 99-відсоткову точність оцього мого свідчення я готовий кожної хвилини ствердити присягою на Святій Євангелії".

Шандор В. Спомини. – Т. 1 – Ужгород: Гражда, 1996. – с. 304, 316–318.

Тернистий шлях ... – С. 349–352.

№ 350

1984 р. – Витяги із статті Івана Сарвадія про події в Хусті в ніч із 13 на 14 березня 1939 року

ХТО СПРИЧИНИВ ТРАГЕДІЮ?

Весною 13 березня 1939 року в столиці Карпатської України дійшло до кривавих сутичок з чеським військом. Один Бог знає, як прийшло до зудару. Дотепер у нас поширювано товкмачення, що чехи напали на січовиків з ціллю роззброїти їх. Назагал існує неписаний закон, що про Січ можна говорити тільки з похвалами. Всупереч такому переконанню, ми запевняємо, що чеське військо не напало на Січ, – навпаки, озброєна сотня січовиків напала на чеську жандармерію. Чи наше вияснення витримує критику, нехай посудять самі читачі. Незаперечним фактом є, що після загальних виборів до підкарпатського Сойму, що відбувся 12 лютого, відносини між центральною владою в Празі і урядом прем'єра Волошина щодалі краще затіснювалися. Відносини чехів до населення та січовиків, які виконували службу в частинах СОС, були справді гідні. Самозрозуміло, що вислід виборів надав нашому урядові широкі повновласті. Генерал Прхала, якого ще раніш центральний уряд в Празі призначив міністром внутрішніх справ Підкарпаття, ніколи не виконував своєї влади, бо уряд Карпатської України його своїм міністром не визнав. Россоха, подаючи таким способом відомості про ген. Прхалу й армію, тільки доказує, що, не будучи ані один день при війську, не має ані не може мати жодного поняття про неї. Немає сумніву в тому, якщо чеська армія мала б намір розв'язати Січ, чи зробити переворот, то вона мала можливість застосувати повну військову силу, а не бавитися, та з кількома панцеровими возами йти нападати на будови, в яких мешкали січовики, чи Січову гостинницю. Чому вночі дійшло до сутичок? Чого шукали озброєні січовики біля будови "Раковці", де містилася Головна управа жандармерії? На тому місці, тої нещасливої ночі полягло понад сотня молодих відчайдухів, чесних щирих січовиків. Подані запити і факти надто очевидні, щоб їх можна легковажити, замовчувати та їх до своїх особистих потреб викривляти. Мабуть, ані одна історична подія в нас не була так викривлена, як справи, пов'язані з Січчю.

Після тої нашої трагедії у воєнних роках 1941–42, підписаний уже як старшина в мадярській армії, говорив із знайомими селянами з села Боронява, що знаходиться приблизно за чотири км від Хуста. Мої співбесідники двома наворотами оповідали мені, що у понеділок тої пам'ятної темної ночі, коли поверталися через замкову гору додому, із жахом зауважили, що недалеко від стежки на цвинтарних могилах рухалися людські тіні. На потіху підійшов до них молодий січовик і живою мовою запитав їх, де вони так пізно йдуть. Перелякані селяни мовчки поспішали до своїх хат, але увесь час не

могли позбутися переляку. На другий день ранком рознеслася вістка по селу, що у місті січовики воюють з чехами.

Моя розмова з господарями була замітна тим, що вони присягали на правдивість сказаного, – а на їх думку, на цвинтарі січовики очікували на заряд, коли "мають розпочати війну". Цей цвинтар, що міститься на лівому боці замкової гори, підписаний знає від дитячих літ, по доріжці, яка веде біля цвинтаря, пішоходці звичайно поверталися до своїх домів. Старинний цвинтар, заросли кущами і соснами, знаходиться близько 600 метрів від будови, де розпочато нещасливі бої.

Доля так хотіла, що січовики, які тої ночі полягли в бою при жандармській станиці, потім були поховані у спільній братській могилі на тому самому цвинтарі, де приготовлялись до боїв. Літом 1942 року під час страшної бурі і зливу, блискавиць і громів, підписаний ще з двома юнаками, поставив на могилі високий дубовий хрест, який ще і сьогодні там стоїть.

Першого листопада, як у нас говорять, у день святих душ, сотки людей і дітей, немов прочани, приходять на могилу, щоб помолитися і запалити свічку за поляглих січовиків. (Це їх так діти називають). Між іншим, декілька літ тому писали мені рідні, що один такий прочан аж з Києва прибув вшанувати могилу побратимів й тоді відвідав моїх рідних. Мені незнайомий побратим і на мою пам'ять засвітив під хрестом воскову свічку, бо так чув, що я загинув у московській неволі...

"Змова проти уряду Карпатської України". – Нью-Йорк, 1984.

№ 351

26 квітня 1989 р. – Висновок Закарпатської обласної прокуратури про реабілітацію Юськіва С. П.

Утверждаю
зам. прокурора Закарпатской области старший советник юстиции
(підпис) Бондаренко
26 апреля 1989 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по материалам уголовного дала (арх. № 3084) Юскив Семён Филиппович 10 марта 1896 г. рожд. , место рождения с. Соколя Мостисского района Львовской области, беспартийный, работал адвокатом в гор. Межилаборцы /ЧССР/. По данным Закарпатского ОАБ, проживающим в области не значится. Принятыми оперативно-розыскными мерами установить место жительства родственников не представилось возможным.

Арестован 17 июня 1949 года. 19 июля 1950 года по постановлению Особого совещания при МГБ СССР заключен в ИТЛ на 10 лет лишения свободы по ст. 54-4 УК УССР.

Обвинялся в том, что в 1918–1919 годах служил сотником украинско- галицкой армии и вел вооруженную борьбу против Красной Армии.

В 1936 году – Юскив, проживая в г. Рахов Закарпатской области, являлся руководителем националистического общества "Просвита". С 1939 года состоял членом антисоветской националистической организации "УНО" и проводил активную националистическую деятельность. Призывал население вести борьбу за создание "Самостийной Украины", вовлекал население в вооруженные отряды "Сич".

В 1939 гиду организовал выпуск националистической газеты "Нация" являлся ответственным ее редактором.

На основании Указа от 30 июля 1955 года Юскив 12 августа 1955 года из заключения досрочно освобожден и 20 сентября 1955 года передан представителям властей ЧССР.

4 сентября 1968 года, в связи с жалобой Юскив С. Ф., прокурором Закарпатской области было возобновлено предварительное следствие по его делу по вновь открывшимся обстоятельствам.

В процессе расследования оснований для пересмотра дела не установлено. В этой связи в удовлетворении заявления Юскив о его реабилитации было отказано.

На следствии Юскив в предъявленном ему обвинении виновным себя не признал, утверждая, что антисоветской деятельностью он не занимался. Показал, что с 1934 года он действительно состоял членом общества "Просвита" в гор. Рахов, а затем был руководителем этой организации, которая занималась культурно-просветительной деятельностью среди населения. В 1939 году являлся ответственным редактором газеты "Нация", в выпуске газеты участия не принимал и статей в нее не писал, поддерживал ее материально. Газету редактировал не он, а Галюка Николай. В "УНО" и "Сич" не состоял и националистической деятельности не вел.

Юскив также показал, что в 1919–1920 годах служил в украинско-галицкой армии, но участвовал в боях не против Красной Армии, а с польскими войсками.

Принадлежность Юскив в период 1930–1939 годов к обществу "Просвита" и организациям "Сич" и "УНО" подтверждается имеющимися в деле свидетельскими показаниями и архивными документами. Однако эти действия не образуют состава преступления, в них отсутствуют квалифицирующие признаки, предусмотренные ст. 54-4 УК УССР.

Таким образом, Юскив Семен Филиппович подпадает под действие ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16.01.89 г. "О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессии, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов".

Ст. помощник прокурора (підпис) Ю И. Раточка
Начальник подразделения УкГБ (підпис) А. Д. Погориляк
26 апреля 1989 года

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5387. – Арк. 238–239. Оригінал. Машинопис.

№ 352

26 березня 1990 р. – Висновок прокуратури Закарпатської області про реабілітацію Долиная М. П.

Утверждаю
и. о. прокурора Закарпатской области
старший советник юстиции
(підпис) А. Ю. Бондаренко
26 марта 1990 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В отношении Долиная Н. П. по материалам уголовного дела (арх., № 5445)

Долинай Николай Петрович, 1894 года рождения, с. Долгое Поле (Румыния), беспартийный, врач, до ареста проживал в Праге, сведений о родственниках не имеется.

Долинай Н. П. был арестован 5 июня 1945 года. Обвинение было пред'явлено в том, что он, являясь членом так называемого правительства Карпатской Украины и УНО (Украинского народного объединения), проводил враждебную деятельность против СССР.

26 декабря 1946 года по постановлению Особого совещания при НКВД СССР Долинай Н. П. по ст. 58-4 УК РСФСР был заключен в ИТЛ сроком на 5 лет лишения свободы.

Из мест лишения свободы Долинай Н. П. освобожден 1 марта 1950 года по зачету рабочих дней.

По существу предъявленного обвинения Долинай Н. П. показал, что он дважды в октябре-ноябре 1939 года принимал участие на заседаниях членов правительства Карпатской Украины, на которых был выработан меморандум, направленный министру иностранных дел Германии Риббентропу. Будучи членом УНО, избирался этой организацией депутатов сейма, участвовал на заседании сейма, где была провозглашена независимость Карпатской Украины. При сформировании Волошиным правительства Карпатской Украины вошел в его состав в качестве министра здравоохранения и социального обеспечения.

Изучив материалы уголовного дела, считаю, что указанное выше постановление особого совещания при НКВД СССР подлежит отмене, а дело – прекращению за отсутствием состава преступления в действиях Долиная Н. П. по следующим основаниям.

Из материалов дела усматривается, что Долинай Н. П. в период инкриминируемого ему деяния и в момент ареста являлся граж-

данином суверенного государства – Чехословацкой Республики, работал и проживал в Праге. Вопрос о его привлечении к уголовной ответственности за совершенные им в 1938–39 гг. действия должен был решаться чехословацкими властями, а не органами НКВД СССР.

Как видно из материалов дела, автономное государство Карпатская Украина в рамках Чехословакии на правах федерации было создано с ведома и при участии центрального чехословацкого правительства. Правительство Карпатской Украины, в состав которого входил Долинай Н. П. в качестве министра здравоохранения и социального обеспечения, было также сформировано с ведома и по указанию чехословацких властей, поскольку территория Закарпатской Украины в тот период времени входила в состав Чехословакии.

Таким образом, автономное государство Карпатская Украина и его правительство существовало и действовало на основании законов Чехословацкой Республики, то есть на законных основаниях. Этот вопрос был внутренним делом самостоятельного государства Чехословакии.

Организация УНО, членом которой являлся Долинай Н. П., действовала легально, была создана по указанию чехословацких властей и находилась под их контролем. Она вела борьбу за предоставление Карпатской Украине широкой автономии в рамках Чехословаки. Целей борьбы против Советского Союза УНО не ставила и таковой не вела.

В правительство Карпатской Украины Долинай Н. П. вошел как врач-специалист.

В Уголовном деле отсутствуют какие-либо конкретные доказательства, свидетельствующие о проведении Долинаем Н. П. враждебной деятельности против СССР, а инкриминируемые ему действия по ст. 58-4 УК РСФСР не нашли своего подтверждения.

На основании изложенного Долинай Н. П. подпадает под действие ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. "О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов"

Помощник прокурора (підпис) И. Ю. Раточка
Начальник подразделения УКГБ (підпис) А. Д. Погориляк

26 марта 1990 г.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 305–307. Оригінал. Машинопис.

№ 353

26 березня 1990 р. – Висновок прокуратури Закарпатської області про реабілітацію Перевузника Ю. Ю.

Утверждаю
и. о. прокурора Закарпатской области
старший советник юстиции А. Ю. Бондаренко
26 марта 1990 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В отношении Перевузника Ю. Ю.
по материалам уголовного дела (арх., № 5445)

Перевузник Юрий Юрьевич, 1900 года рождения, уроженец села Среднее Ужгородского района Закарпатской области, беспартийный, до ареста работал районним судьей, до ареста проживал в городе Праге.

Двоюродный брат Перевузник Иван Шандорович проживает в пос. Среднее, работает завхозом в больнице указанного поселка.

Перевузник Ю. Ю. арестован 5 июня 1945 года. Обвинение ему было предъявлено в том, что он, являясь членом так называемого правительства Карпатской Украины и Украинского национального объединения, проводил враждебную деятельность против Советского Союза.

26 декабря 1945 года по постановлению Особого совещания при НКВД СССР Перевузник Ю. Ю. по ст. 58-4 УК РСФСР был заключен в ИТЛ сроком на 8 лет лишения свободы.

Документов об освобождении Перевузника Ю. Ю. из мест лишения свободы в деле не имеется.

По существу предъявленного обвинения Перевузник показал, что, являясь автором меморандума, направленного министру иностранных дел Германии, он враждебного намерения против Советского Союза не имел, как председатель организации УНО (Украинское народное объединение), никакой практической деятельности не проводил, так как через несколько дней после его назначения на этот пост территория Карпатской Украины была оккупирована венгерскими войсками.

15 марта 1939 года, как член правительства Волошина, участвовал в заседании сейма, на котором была провозглашена независимая держава – Карпатская Украина, а при сформировании правительства этой державы вошел в его состав в качестве министра внутренних дел.

Изучив материалы уголовного дела, считаю, что указанное выше постановление Особого совещания при НКВД СССР подлежит отмене, а дело в отношении Перевузника Ю. Ю. – прекращению за отсутствием в его действиях состава преступления по следующим основаниям.

Из материалов дела усматриваемся, что Перевузник Ю. Ю. в период инкриминируемого ему деяния и в момент ареста являлся

гражданином суверенного государства – Чехословацкой Республики, где и проживал. Вопрос о его привлечении к уголовной ответственности входил в компетенцию чехословацких властей, а не органов НКВД СССР.

Как видно из материалов дела, автономное государство Карпатская Украина в рамках чехословацкого буржуазного государства на правах федерации, было создано центральным чехословацким правительством. Правительство Карпатской Украины, в состав которого в ранге министра внутренних дел входил Перевузник Ю. Ю., было сформировано с ведома и по указанию чехословацких властей, поскольку территория Закарпатья в тот период времени входила в состав Чехословакии.

Таким образом, автономное государство Карпатская Украина и его правительство существовало и действовало на основании законов Чехословакии, то есть на законных основаних. Этот вопрос был внутренним делом самостоятельного государства – Чехословакии.

Политическая организация УНО являлась легальной организацией и была создана по указанию чехословацких властей. Она вела политическую борьбу за предоставление Закарпатской Украине широкой автономии. Основная его задача была – недопустить оккупации Закарпатья фашистской Венгрией. Цели борьбы против Советского Союза организация УНО перед собой не ставила и таковой не вела.

В уголовном деле отсутствуют материалы, свидетельствующие о проведении Перевузником враждебной деятельности против СССР, а инкриминируемые ему действия по ст. 58-4 УК РСФСР в ходе следствия не нашли подтверждения. Приобщенные к делу копии документов нельзя признать доказательствами, поскольку они были изъяты не процессуальным путем и призывов к свержению советской власти они не содержат. На основании изложенного Перевузник Ю. Ю. подпадает под действие ст. Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. "О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов".

Помощник прокурора (підпис) И. Ю. Раточка
Начальник подразделения УКГБ (підпис) А. Д. Погориляк

26 марта 1990 г.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 298–300. Оригінал. Машинопис.

№ 354

26 березня 1990 р. – Висновок прокуратури Закарпатської області про реабілітацію Клочурака С. С.

Утверждаю
и. о. прокурора Закарпатской области
старший советник юстиции
(підпис) А. Ю. Бондаренко
26 марта 1990 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В отношении Клочурака С. С.

по материалам уголовного дела (арх., № 5445)

Клочурак Степан Степанович, 1895 года рождения, место рождения пос. Ясиня Раховского района Закарпатской области, беспартийный, до ареста занимался торговлей, до ареста проживал в городе Праге.

Сестра Лофердюк Анна Степановна проживает в с. Черная Тисса Раховского района по ул. Ленина, дом Р 72.

Клочурак был арестован 5 июня 1945 года. Обвинение ему было предъявлено в том, что он, являясь членом так называемого правительства Карпатской Украины и Украинского национального объединения, проводил враждебную деятельность против СССР.

26 декабря 1945 года по постановлению Особого совещания при НКВД СССР Клочурак С. С. по ст. 58-4 УК РСФСР был заключён в ИТЛ сроком на 8 лет лишения свободы.

Освобожден из ссылки 7 мая 1956 года.

По существу предъявленного обвинения Клочурак С. С. показал, что он проживал на территории Чехословакии, являлся членом первой центральной Украинский народной Рады, возглавлявшейся Волошиным, а также членом его управы, в которую входил как представитель республиканской земледельческой партии. После образования правительства Волошина был назначен политическим секретарем.

2 ноября 1938 года, как политический секретарь Волошина, участвовал с ним и другими лицами в заседании Венского арбитража, где решался вопрос о присоединении Закарпатской Украины к Венгрии. В начале декабря 1938 года был назначен чиновником по делам меньшинств при правительстве Волошина. 7 марта 1939 года был назначен министром хозяйства и промышленности правительства Подкарпатской Украины. Являлся членом партии Украинское национальное объединение и от этой партии 12 февраля 1939 года был избран депутатом в сейм правительства Волошина. В ноябре 1939 года принял участие в составлении меморандума, который был направлен министру иностранных дел Германии Риббентропу. В этом меморандуме было требование о присоединении Закарпатской Украины к Словакии под протекторатом Германии и удалении венгров с территории Закарпатья.

Далее Клочурак С. С. показал, что после 1 декабря 1939 года и до момента ареста он политической деятельностью не занимался и не примыкал к каким-либо антисоветским националистическим организациям.

Изучив материалы уголовного дела, считаю, что указанное выше постановление Особого совещания при НКВД СССР подлежит отмене, а дело в отношении Клочурак С. С. прекращению за отсутствием в его действиях состава преступления по следующим основаниям.

Клочурак С. С. в период инкриминируемого ему деяния и в момент его ареста являлся гражданином суверенного государства – Чехословацкой Республики, проживал на ее территории в городе Праге. Вопрос о его привлечении к уголовной ответственности входил в компетенцию чехословацких властей, а не органов НКВД СССР.

Из материалов дела усматривается, что обвинение Клочурака С. С. за его участие в 1938–1939 годах в качестве члена правительства Карпатской Украины и члена партии "Украинское национальное объединение" было предъявлено без достаточных к тому оснований.

Как видно из материалов дела, автономное государство Карпатская Украина в рамках Чехословацкого буржуазного государства на правах федерации было создано чехословацким центральным правительством. Правительство Карпатской Украины формировалось с ведома и по указанию чехословацких властей, было им подотчетно, поскольку территория Закарпатской Украины в тот период времени входила в состав Чехословакии. Таким образом, автономное государство Карпатская Украина и его правительство существовало и действовало на основании законов Чехословацкой Республики, то есть на законных основаниях. Разрешение этого вопроса являлось внутренним делом самостоятельного государства Чехословакии.

Политическая организация УНО, членом которой являлся Клочурак С. С., была легальной организацией и создавалась по указанию чехословацких властей. Она вела политическую борьбу за предоставление Закарпатской Украине широкой автономии в рамках Чехословацкой Республики. Основная ее цель была направлена против оккупации Закарпатья фашистской Венгрией.

Клочурак С. С. на пост министра хозяйства и промышленности Карпатской Украины был назначен по указанию премьер-министра центрального чехословацкого правительства.

В уголовном деле отсутствуют какие-либо конкретные доказательства о том, что Клочурак проводил враждебную деятельность против СССР, а инкриминируемые ему действия по ст. 58-4 УК РСФСР не нашли своего подтверждения.

Приобщенные к делу в качестве вещественных доказательств копии двух писем нельзя признать таковыми, поскольку они были изъяты не процессуальным путем. В этих копиях документов нет призывов к подрыву или ослаблению советской власти. Авторство этих документов с достоверностью не установлено. По этой причине копии приобщенных документов не могут служить доказательством вины Клочурака С. С. и других арестованных по настоящему делу лиц.

На основании изложенного Клочурак Степан Степанович подпадает под действие ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года "О дополнительных мерах по восставновлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов".

Помощник прокурора (підпис) И. Ю. Раточка
Начальник подразделения УКГБ (підпис) А. Д. Погориляк
26 марта 1990 г.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 5369. – Арк. 302–304. Оригінал. Машинопис.

№ 355

30 липня 1991 р. – Спогад Федора Іванчова про його перехід на українську орієнтацію та перебування в концтаборі Думен на Рахівщині у 1939 році

НАРЕШТІ ЗНАЙШОВ СЕБЕ...

НАРИС-СПОГАД

Жорстоко посміялася доля над багатьма сучасниками мого покоління, яке виростало в часі між двома війнами в краї під Карпатами – на колишній Підкарпатській Русі, що входила до складу домюнхенської Чехословацької Республіки. В люди виходило це покоління до певної міри в життєвій дезорієнтації.

Роз'єднаність виховання і прищеплювання національної гордості найбільше відбивались на шкільній молоді, зокрема в так званих горожанських школах, двох гімназіях, трьох учительських семінаріях й одній торговельній академії, які тоді діяли для підкарпатських русинів.

Населення Підкарпаття розподілялося на два мовні й національні напрямки: духновичівський, чи "карпаторусский", та просвітянський, чи український, які очолювали "Общество имени Духновича" й культурно-освітнє Товариство "Просвіта". На підставі цього і в школах проходило навчання в одних – на українській мові, а в інших – на "русском языке".

Особисто я зараховував себе до "русского" табору завдяки тому, що, за винятком народної школи, навчався й виховувався в му-

качівській реальній гімназії й учительській семінарії, де навчання проходило російською мовою, а викладачами, особливо російської мови, були російські емігранти. Їм вдячу й за те, що прищепили пристрасну любов до класичної російської літератури. Й сьогодні пригадую, як жадібно, будучи семінаристом, читав твори Пушкіна, Достоєвського, Чехова, Гоголя, Толстого, засвоюючи російську мову й формуючись у "русского". Підкреслюю, що весь час вважав себе "русским", але ні в якому разі – не "карпатороссом".

Дорогою ціною обійшлося мені моє переконання в тому, що тілом і духом належу до карпатських русинів, які є галузкою українського народу.

Виростаючи в однобічному національному вихованні, я просто ненавидів людей з протилежного "просвітянського" табору. З студентами Мукачівської торговельної академії, де навчання проводилось українською мовою, не те, що не дружив, але й найменшої толеранції не мав до них. Отже, обидва мовні і національні напрямки співіснували на Підкарпатті в повній ворожнечі.

Твердоголовість та бараняча впертість вели до того, що й газету "Карпатська правда" читав тільки крадькома, бо виходила вона українською мовою. Та й читав її не заради мовної "насолоди", а тільки заради змісту. Тут настійливо висвітлювалась соціальна несправедливість, вказувалось на соціальне й національне гноблення населення, що повністю відчував і я, виростаючи на кукурудзяному хлібі, картоплі, квасолі й капусті та смакуючи пшеничне печиво хіба на Різдво і Великдень і на храмовий "праздник". Для своєї національної упертості я завжди знаходив простір.

Будучи семінаристом, певний час я жив у чоботаря Сабо-бачія. Тут же, на дешевій квартирі, жили теж двоє "академістів" – Юрко Жупан та Іван Баняс. Вони мали чимало книг української літератури та, крім цього, приносили на квартиру журнал "Пробоєм" та "Учительський голос". Книги, й зокрема, пресу, вони в моїй присутності провокативно читали, щоб дражнити "русского". Згадую, як вони вголос почитували гуморески Марка Бараболі, який, як добре пам'ятаю, залюбки хвиськав по "автохтонах", "карпатороссах" і "русских".

До книжок "академістів", щоб не компрометуватись перед "мазепинцями", як ми називали студентів Торговельної академії, я заглядав лише за їх відсутності. Читане мені подобалось і частково радів, що добре розумію прочитане, хоч воно написане на "чужій", українській мові. Однак і далі я залишився твердим "русским", так би мовити, за принципом інерції. (...)

Тридцять восьмий рік позначився великими змінами в політичному й економічному житті республіки. Поволі стала розпадатись Чехословацька Республіка: у вересні того ж року за мюнхенським диктатом від республіки відірвано й приєднано до гітлерівської

Німеччини райони з німецьким населенням – Судети, на початку жовтня в складових частинах республіки – на Словаччині й на Підкарпатській Русі утворено автономні уряди. Прем'єром першого автономного "Карпаторусского правительства" став Андрій Бродій. Частково я радів утворенню "Карпаторусского правительства", бо у його складі, крім прем'єра, ввійшли теж "русскіє" люди – Едмунд Бачинський, Степан Фенцик та Іван П'єщак, але водночас непокоїло мене те, що сюди увійшли "просвітяни" – Юлій Ревай та Августин Волошин. (...)

Припиняли одна за одною виходити "карпаторусские" газети. Нічого не лишалось, як читати ненависну мені "Нову свободу". Тут вміщались матеріали, які явно послаблювали позиції "карпатороссов" на Підкарпатті. На її сторінках стали появлятись "Спростування" окремих "карпатороссов", які виправдовувались і заявляли, що досі помилялись у своїй національній орієнтації. Появились і "спростування" моїх приятелів – відомого вже тоді поета Андрія Карабелеша та початкуючого поета Андрія Патруса.

Я почав учителювати в селі Собатині на Іршавщині. Тут для мене з кожним днем становище ставало дедалі гіршим. По містечку Іршаві, куди я майже щодня приходив, сновигали "січовики", яких я ненавидів, хоч тоді нічого не знав про Запорізьку січ. Гнітило мою душу й те, що деякі колишні мої друзі, колеги вчителі, зустрічаючи мене, віталися виразом "Слава Україні", підводячи вгору праву руку. На крамницях стали з'являтись фірменні написи в синьо-жовтих кольорах. З Іршавського шкільного інспекторату стали приходити ділові папери українською мовою...

Вільним громадянином Карпатської України мені довелось прожити лише до другої половини грудня тридцять восьмого року.

Тоді двоє чеських жандармів несподівано навідали мене прямо в класі, під час уроку. Наказали школяриків пустити додому, а мені – збиратись з ними, бо, мовляв, за наказом окружного начальника, мають мене переправити в містечко Рахів...

На іршавській жандармській станції приєднали до мене старого мого друга й однодумця Андрія Овсака, що мав буфетик на залізничній станції.

По обіді одного грудневого дня ми з Овсаком, супроводжувані в пасажирському поїзді двома жандармами, зупинились на залізничній станції в Рахові. Тут жандарми заявили, що доведеться нам ще пішки йти десь з два кілометри, щоб добратись до місця призначення – на Думен.

Як тільки один із жандармів на станції висловив слово "Думен", я догадався, про що йде мова. Не з преси, а з розмов, я знав, що недавно тут, на Думені, було споруджено так званий концентраційний табір для "неблагодійного" елементу.

По засніженій дорозі, ми дійшли до двох зрублених бараків. У конторі одного бараку жандарми передали нас табірній управі, а самі, відкозирнувши, відійшли.

Молодий неуніформований чоловік із табірної контори обох нас із Овсаком завів у просторе приміщення більшого барака. За довгим столом посеред барака сиділо кілька чоловік, які привітно дивилися на нас, новоприбулих. Поздовж обох стін простягались поверхові нари з матрацами й військовими ковдрами. З нижніх і верхніх нар, натягуючи шиї, висунулось кілька голів. Деякі із них озвались до нас на привітання. Тут я зустрів своїх колег-учителів, добре знайомих, навіть друзів, що вчителювали в Іршавському окрузі. Серед них – Йосиф Гелетка із Довгого, Михайло Тодавчич із Заднього (нині Приборжавське), Іван Марцій із Ганьковиці, Іван Маринець із Бабич-Покуття, Іван Левко із Неліпина, лікар Баторій із Кушниці та ще кілька знайомих, а головне, що, як і я, всі вони були – "русскіє". Аж тепер я догадався, чого це мене жандарми привели на Думен...

Зібралось нас на Думені кілька десятків "невиправних русских". Пробувши тут кілька днів, я легко став звикати до нових обставин. Жили ми дружньо, не горювали і не вбачали великої трагедії в тому, що опинились тут. Годували нас майже досита, даючи тричі на день теплу страву. Сторожили нас чеські жандарми, що по одному почергово стояли на варті біля вхідної брами до табору, обведеного дротяною сіткою – такою заможніші ґазди відгороджували своє обійстя. На роботу виганяли рідко. Хіба за потребою для прочищування шосейної дороги від свіжовипалого снігу. А в бараку, аби вбити час, грали в карти і час від часу затягували: "Сижу за решеткой в темнице сырой" чи "Эй ухнем..."або "Калинку" і подібне.

Роздумуючи ґпро умови нашого життя в думенському таборі, я згадав якось цікаву книгу, яку мені позичив був друг, гімназист Андрій Патрус. Мала вона назву "Россия в концлагерях", а автор її росіянин-емігрант Іван Солоневич, що проживав у Болгарії. Коли став я порівнювати думенський табір з табором, описаним у книзі Солоневича, я збагнув, що багато чого не вистачає думенському табору, щоб бути справжнім концтабором.

Адже в думенському таборі немає забороненої зони, загородженої колючим дротом, а на її чотирьох кутах відсутні вишки з кулеметами, озброєними вартовими. Нема тут щоденних надокучливих і примусових розводів на роботи, на які з лягавими собаками нарядчики, комендантй наглядачі виганяють ув'язнених. Немає конвоїра, який перед виходом із зони оголошує попередження: "Шаг влево, шаг вправо считается пабєгом, за што прімєняю аружіє без предупреєжденія!" ...Немає тут теж табірного ізолятора, куди на кілька діб запроторювали б відмовників від роботи, або тих, що не виконують норми виробітку, яких годують 300 грамами хліба на добу та літром води чи кип'ятку...

Час невпинно минав. Про те, що діялося в краї, ми дуже мало знали. Хіба за переказами новоприбулих табірників. Наставали перші весняні дні. Надійшов і день п'ятнадцятого березня тридцять дев'ятого. З самого ранку в цей день ми збагнули, що на вхідній брамі табору нема наших "охоронців". Ми повиходили з-за огорожі табору й від цивілів швидко довідались, що Підкарпатську Русь окупують гортіївські війська. Зворушлива вістка швидко розігнала всіх нас, табірників, по своїх домівках.

У загарбаному гортіївцями Підкарпатті, яке тепер було перейменоване на "Фелвідек", від самого початку окупації стали створюватись дуже несприятливі умови для населення краю. У хід пішла дубинка і гонитва за "січовиками", "москалями" й комуністами. Відкрились ворота тюрем і брами концентраційних таборів у Ніредьгазі та Вар'юлапоші для "неблагонадійних" карпатських русинів, яких нові хазяї швидко перейменували на "угроросів".

Особисто я не прийняв нового національного означення "угророс", а залишався таким, як і досі – "русским".

З початку жовтня тридцять дев'ятого року насилля і терор окупантів викликали масову втечу карпатського населення до Радянського Союзу. Тікали одні в пошуках особистого щастя, інші – з метою врятування життя. Нелегально переходили кордони "до своїх братів" по одному й групами – тисячі молоді, літніх чоловіків і жінок, тікали карпатські студенти й інтелігенція.

Понад сім місяців, тобто – до рокового 28 жовтня тридцять дев'ятого року, довелось і мені висмаковувати гортіївську "волю".

Саме вночі цього дощового дня скоїлась моя трагедія – "Толаші", як називали гортіївських жандармів, що носили довге пір'я за касками, навідалися, щоб арештувати мене прямо на квартирі. Не сказали, за що арештують, мовляв, пізніше довідаюсь... Однак, вискочивши з вікна квартири, в останню мить мені вдалось вирватись із рук толашів.

Настала скрутна хвилина: потрібно було швидко рішатись, куди податись, щоб врятувати життя. Вмить вдарила в голову рятівна думка: тікати до "русских братів", у країну Пушкіна, Достоєвського, Толстого. В країну, з якою хоч по літературі знайомий, бо про Радянський Союз дуже мало знав, хіба трохи за творами Івана Солоневича – "Россия в концлагерях" і "Молодежь и ГПУ", чому тоді теж не стовідсотково вірив.

Дощової ночі третього листопада тридцять дев'ятого року я опинився на прикордонній заставі Червоної армії. Тут у нічній тиші при гасовій лампі молодий капітан Червоної армії допитував мене. Це був допит інформативний, бо справжні допити потім уже вели суворі слідчі – "енкаведисти" в тюрмах Станіслава (нині Івано-

Франківськ) та Харкова на Холодній горі. На оцих допитах знову дійшло до непорозумінь з моєю національністю – вдруге після Думена.

Пряшів, 30 липня 1991 р.

Особистий архів О. Довганича. Машинопис.

№ 356

12 вересня 1991 р. – Висновок начальника слідчого відділу КДБ УРСР і відділу з нагляду за слідством в органах державної безпеки Прокуратури УРСР по матеріалах кримінальної справи на президента Карпатської України Августина Волошина і його реабілітацію

Утверждаю
Зам. прокурора Украинской ССР
Государственный советник юстиции (підпис)
12 сентября 1991 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ
в отношении Волошина А. И.

Волошин Августин Иванович, 1874 года рождения, уроженец с. Келечин Закарпатская Украина (ныне Закарпатская область), до ареста работал в Пражском украинском университете, педагог, проживал в г. Праге, ул. Подлипками, 12, беспартийный.

Волошин задержан сотрудниками в/ч Полева почта 43850 15 марта 1945 года в гор. Праге и доставлен в гор. Москву в Лефортовскую тюрму. Главным управленим контрразведки "Смерш" к нему применена мера пресечения – арест. 20 июня 1945 года Волошину предъявлено обвинение по ст. ст. 58-4 и 58-11 УК РСФСР в том, что он, "являясь членом т. н. правительства Карпатской Украины и "Украинского народного объединения", проводил враждебную деятельность против Советского Союза". В связи с заболеванием Волошина и направления его в больницу при Бутырской тюрьме 10 июля 1945 года предварительное следствие по его делу приостановлено. 9 августа 1945 года данное дело "в уголовном порядке" прекращено в связи со смертью обвиняемого.

Из материалов дела видно, что Волошин никогда не являлся гражданином СССР и свою деятельность на территории Советского Союза не проводил, был арестован и содержался под стражей, обвинение ему было предъявлено в совершении контрреволюционного преступления по политическим мотивам, уголовное дело в отношении него прекращено не по реабилитирующим признакам.

Задержан 15 мая 1945 года
19 июля 1945 года умер.

Содержался под, стражей в местах лишения свободы
0 лет, 2 месяца, 4 дня
Данных о живых родственниках Волошина в деле не имеется.
На Волошина Августина Ивановича распространяется действие ст. 1 Закона Украинской ССР "О реабилитации жертв политических репрессий на Украине" от 17 апреля 1991 года.

Начальник Следственного дела КГБ УССР
полковник юстиции (підпис) В. И. Пристайко
И. о. начальника отдела по надзору за следствием
в органах госбезопасности (підпис) П. Г. Кушнир

ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 115–116.
Копія. Машинопис.

№ 357

Вересень 1991 р. – Уривки зі спогадів активного учасника розбудови Карпатської України, колишнього довголітнього політв'язня радянських таборів М. М. Бандусяка

В грудні 1944 р. військова контррозвідка "Смерш" під приводом очистки тилу від оставлених ворожих елементів провела по Закарпатті арешти некомуністичної інтелігенції, в тому числі і мене. Провідники контррозвідки, звісно, не знали таких людей, на них вказували місцеві комуністи. Арештованих звозили в Ужгород, закривали в тюрму і тут складали на них поверхове "дєло", після чого їх машинами вивозили в м. Перечин в табір, створений на базі військових казарм. Тут було зосереджено більше 500 чоловіків і кілька жінок, вроді інтернованих. В січні 1945 р. автомашинами під конвоєм нас перевезли в м. Міхаловці, а на слідуючий день навантажили у вантажні вагони і завезли до Старого Самбора. Тут розвантажили і загнали нас у великий зал (кіно або театр), де й заночували. Зал був також переповнений "інтернованими", що не всі мали змогу лягти, чи сісти на голу підлогу, були й такі, яким прийшлося всю ніч постояти на ногах. Дві величезні параші скоро переповнилися і кал з мочою розливався по підлозі під лежачих навколо людей. Слідуючий день нас знову навантажили у вагони, обладнані нарами, залізною печкою та лотком для відправлення, врізаним в двері вагона. Два рази мінявся караул і проводилася перевірка наявності у вагоні.

Ми не знали, куди нас везуть, були великі морози, тільки десь не десь пригріло сонце, печка не могла нагріти вагон, бо й нічим було топити, бо бракувало або дров для розтопки, або вугілля. В дорозі ми находилися більше тижня, бо в тупиках ешелон находився по півдоби. Вивантажили нас, як про це згодом довідалися, на ст. Горловка, звідки погнали в ст. Єнакієво в лагер, де було шість двоповерхових корпусів, обгорожених колючою проволокою.

Пригадую, що разом зі мною у вагоні їхали між іншими мої вуйки Василь та Дмитро Климпуші та сім'я Фучиків (батько, син і дочка) з Ужгороду, батько в дорозі помер. В дорозі, звісно, не було ніяких умов елементарної гігієни, появилися воші. В лагері нас стали пропускати через примітивну лазню, а вбрання через т. зв. "парілку", але довгий час все це не давало ефекту і невдовзі вибух тифу, хворих стало стільки, що в корпус санчастини не вміщалися. Люди стали помирати щоранку, їх на санях вивозили голими, коли більше, коли менше трупів, в шурф (діра в підземелля покинутої шахти). Уборна находилася в одному углу лагера під голим небом. Це була глибока і широка яма, настелена дошками з прорізаними очками. Мимо неї за дротом вела дорога, по якій проходили мешканці села.

Пригадую, що між інтернованими в цьому лагері були: др.Едмунд Бачинський (аграрний сенатор, а згодом міністр ЗУ), Фильдеші із Ужгорода, др. Соланін (голова Краєвого суду в Хусті), згадані вже Климпуші і Фучки (останні – за організацію партії Салаші, торговець з Хуста Гинці, вчитель Пуржаш (у формі армії Свободи), взвод словацьких вояків – глінковців та багато інших угорців та словаків із Закарпаття та Східної Словаччини.

Пригадую, що десь в лютому 1945 р. в санчастині на тиф помер між іншими Др. Бачинський та Др. Соланін, їх також "похоронили" в шурфі.

В Перечині кормили нас баландою і хлібом, в дорозі сухарями і кип'ятком, в лагері також баландою, то з хлібом, то сухарями. На весні із отриманої допомоги УНРа в баланді стали появлятися куски свинної тушонки і цукор до чаю. Поварством і роздачею їди займалися військові словаки, які, розносячи їду по сходах, кричали "позор" (що по-їхньою "увага"), але згодом надзиратели їм заборонили користуватися цим словом. Не дивлячись на те, що в лагері находилися інтелектуали, голод заставив їх до кражі, щоби вкрадене поміняти на роботі (між вільними) на хліб.

В березні здорових розбили по бригадах і стали виводити на роботу – поновлення розбомбленої шахти "Юний комунар". Територія шахти огорожена колючим дротом, на углах – вишки, а на них стрілки конвою з автоматами. В зоні шахти керували роботою вільні громадяни із Єнакієво. Вони відносилися до нас хорошо, я мав враження, що вони співчувають нам, давали бригаді чи групі завдання, але виконання його не перевіряли, отже, багато користі з нас не було.

Щодня в лагері проводилася перевірка численності "інтернованих", утеч не виявлено. Після такої перевірки політрук часто розказував нам про становище на фронті та про наближення кінця війни, вселяючи у нас надію, що після побіди ми будемо звільнені, а це нас найбільше цікавило. В лагер було закинуто декілька агентів, які

випитували інтернованих про їх минуле і доносили оперативному працівнику, про що я довідався допервa під кінець.

Влітку 1945 р. розпочалася т. зв. "фільтраційна перевірка". В залежності від неї, інтернованих направляли додому на Закарпаття, де нас в 1947 р. постиг новий арешт із засудженням. От так ми та багато інших поплатилися за те, що не втекли на Запад, а чекали визволителів!

Коли мені оголосили постанову Особливої Наради МДБ, я покликався на те, що в Конституції такий орган не передбачено, то начальник слідчого відділу підполк. Аксьонов заявив мені: "Конституция – это книга для заграницы, а у нас свои законы". Тоді допервa я зрозумів, що маю справу із сваволею тодішнього МДБ. Вже в лагері, відбуваючи строк, переконався, що таких наївних було много, що так звані "вороги народу" штучно фабрикувалися, щоби їх перетворити у рабів тоталітарного деспотичного устрою. Ці раби разом із плінними відбудували імперію, що згодом стала загрозою для своїх бувших союзників! От це називається "визволення"!

Вересень 1991 р. *М. Бандусяк, політв'язень*

Особистий архів О. Корсуна. Копія. Машинопис.

№ 358

27–28 червня 1992 р. – Уривок зі спогадів, єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії І. Маргітича

У Хустську гімназію поступив я в 1935-му році з Виноградівської (*Севлюської*) горожанської школи в третій клас....

Залишився в пам'яті перший урок, яким була математика. Учителів гімназії прийнято було ословлювати професорами. На урок прийшла професор математики Соколовская. Вона одразу почала з пояснення. З якогось приводу вона написала на дошці число 55. Їй випало вимовити його в родовому відмінку. До моїх вух дійшла така фонетика: "піці дісіці піці". Я штовхнув однокласника, що сидів поруч, і спитав, якою мовою говорить ця професорка. Він відповів: "Це мова російська, маскальська". Тоді я спитав: "А звідки взялися в Хусті маскалі?" Шкільний товариш, що навчався в гімназії з першого класу, відповів, що це емігранти з Росії, які втекли до нас від більшовиків. Незадовго я довідався, що в гімназії є й українські професори, що їх більше і що між ними уродженці Закарпаття, зокрема, М. Фущич, Чічура, Небесник і навіть один із сусідніх мені Великих Ком'ят – о. Дмитро Попович, професор-катехіт для гімназистів греко-католиків. Були й емігранти з Великої України, такі як д-р Михайло Гупаловський, Самійлович, Ростислава Бирчак (*дочка професора і письменника д-ра Володимира Бирчака*), Балицька (*дочка директора Хустської горожанської школи*) та інші. Пізніше з-поміж закарпатців працював ще професор Голіба.

До ґрупи російських професорів, крім Соколовской, належали Кочетовая й Доброгорский. Закарпатці Олас та Лінтур вважали себе також "русскими".

Серед мадяр, що старалися говорити по-російськи, був Кудрон, а під час угорської окупації – директор Гавел (*Gbvel*).

Майже третину професорського складу становили чехи: Чернак, Шірмер, Андерлова. Нас вони вчили по-чеськи і з чеських підручників. І не лише мову. Підручники з фізики, хімії, математики також були чеські.

Викладачі-чехи намагалися до певної міри бути нейтральними щодо українського й русофільського напрямів. Проф. Шірмер спочатку вважався українофілом, але коли чехословацький президент Бенеш подружився з більшовицькою Росією, то й Шірмер почав загравати з русофілами.

Не дивлячись на мішаний педагогічний колектив Хустської гімназії, її можна вважати українською, бо українська, тобто – руська, мова була не тільки мовою руських підручників, але вважалася рідною в усіх класах, а російська вивчалася тільки з п'ятого класу, як чужа, поряд з німецькою. Учні, в тому числі й русофільської орієнтації, називали уроки руської мови та літератури уроками українськими, і вони дійсно такими були. Руські (*підкарпатські*) письменники вважалися українськими, як і письменники з Великої України.

Цікаво простежити, як спрямовувалось формування національної свідомості учнів Хустської гімназії. У середовищі гімназистів вирізнялися два напрями: український та русофільський. Учні, які вважали себе українцями, мали переконання, що слова "русин" та "українець", як і "Русь" та "Україна" – синоніми і в історичному, і в мовознавчому аспектах. Підручники з історії були українськими, а викладачі – улюблені й видатні історики (*зокрема, Фущич та д-р Гупаловський*).

Особисто моя національна свідомість почала формуватись уже в третьому класі народної школи в рідному селі Велика Чинґава (*тепер Боржавське*). Саме в той час до нас прибув новий учитель Микола Медвідь, родом з Рахівщини. Він заснував у селі товариство "Просвіта", а серед молоді, у першу чергу – шкільної, молодіжну організацію "Пласт". Таким чином, я вже у третьому класі народної школи був пластуном. Ми залюбки вітались пластовим привітом "Скоб" і охоче відгукувались: "Сильно, красно, обережно, бистро".

У горожанській школі в Севлюші (*Виноградові*) Пласт розвивався успішно. Майже всі вчителі були українцями: Ревай, Ворон, Реваєва, Ком'ятій та інші, з яких останній ще живий і сьогодні. Чи можна було вважати себе не українцем за таких сприятливих умов. Був, правда, ще й один мадяр, який говорив про "русский язык", кривлявся з нього, але вважав, що це і є українська мова. Однак його насмішки тільки утверджували національну свідомість учнів.

У Хусті Пласт об'єднував гімназистів та учнів горожанської школи. Кожен пластун мав свій пластовий одяг і пластовий капелюх. У цій формі ми виступали при святкових нагодах, на пластових з'їздах, на з'їздах "Просвіти", у пластових таборах.

Національна свідомість і патріотизм утверджувались переважно на уроках історії. Історія – вчителька життя, виховательна патріотизму. На уроках ми засвоювали, що русини – це і є українці, а Київська Русь – наша Україна. Ми знали й те, що російський народ – братній слов'янський народ, а маскалі – простонародна їх назва. На уроках історії ми порозуміли, що сам російський народ ніколи не виступав проти українського народу....

Учні Хустської гімназії належали до різних віровизнань та різних національностей. З релігійного огляду були це в більшості греко-католики, після них – православні, римо-католики, реформати та іудеї. Десь по одному було і з інших конфесій. Офіційно класи ділилися на паралелі: руські (*українські*) та чеські. У руських класах навчались русини, кілька мадяр та кілька євреїв. У чеських переважали чехи, але були і євреї. Уроки в руських класах проводились руською (українською), російською та чеською мовами, в залежності від того, ким був викладач. Гімназисти, як домородні русини -греко-католики, переважно голосилися до українства. Однак, окремі греко-католики, як також деякі православні, під впливом викладачів росіян-емігрантів (*а ті проповідували проімперську російську доктрину, мовляв, немає української мови, не існує й українського народу, а є тільки "малорусское наречие единого русского языка" та "малорусское население единого русского народа", є "Малороссия как часть единой неделимой России"*) вважали себе "русскими". Незважаючи на антиукраїнську доктрину москвофілів, до якої тісно примикали й православні священики, маємо й таких випускників Хустської гімназії, які в минулому перебували під впливом російщення, а сьогодні стали авторитетними щирими українськими патріотами...

Мирне, майже дружнє співжиття учнів Хустської гімназії з різною релігійною та національною орієнтацією в першу чергу було заслугою самої релігійної духовності учнів. Греко-католицький професор-катехіт отець Дмитро Попович утверджував не тільки релігійну християнську свідомість, але й потребу духовного самовдосконалення. Він сіяв добре зерно, і воно приносило добрий плід. Будучи ревним священиком й педагогом, щирим патріотом, відданим сином свого народу. Для учнів гімназії він підготував підручник "Апологетика й історія церкви", редагував релігійний журнал для молоді "Місійний вісник". До газет, журналів та календарів писав популярні статті й оповідання. З-під його руки вийшов єпископ-ісповідник-мученик Теодор Ромжа, три єпископи, ціла плеяда священиків та широко відомих представників закарпатської патріотичної інтелі-

генції. Це були ті кадри, які своєю духовністю й патріотизмом внесли вагому лепту в справу утвердження на закарпатській землі української державності, самостійної Української Держави – Карпатської України. (...)

Хустська гімназія (Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 70-річчя Хустської гімназії). – Ужгород: МПП "Гражда", 1994. – С. 44–45, 46, 48–51.

№ 359

27–28 червня 1992 р. – Уривок зі спогадів заслуженого лікаря України І. Ю. Коршинського

1944 рік. Осінь. У боротьбі з фашистами прокотилися Закарпаттям танки та бронемашини Червоної армії. Переважна частина населення Закарпаття з великим піднесенням вітала і стрічала визволителів. Тому закономірно в листопаді 1944 року перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України прийняв Маніфест про возз'єднання з Радянською Україною, що було узаконене на державних рівнях між Радянським Союзом та Чехо-Словаччиною.

Не тою і не такою була воля й доля закарпатців, якої вони сподівалися. З часом почали нагромаджуватися різні негативні явища. Вони і викликали спротив найперше в чутливої до всіляких кривд і неправд свідомої частини тої молоді, того населення, якою є студенська молодь. Дух прагнення істинної свободи, відчуття справедливості в молодих душах ніколи не згасав.

За антирадянську діяльність – т. зв. зраду Батьківщині, ворожу пропаганду та агітацію, за "знав і не доніс", а часто, по фальшивках та ганебних провокаціях багато хустських гімназистів засуджено військовими трибуналами, "трійками" до ув'язнення від 10 до 25 років, навіть до страти. І були відправлені молоді до різних таборів ГУЛАГу: у Норильськ, Воркуту, Караганду, на Далекий Схід і Колиму. Серед них Михайло Орос, Іван Марґітич – нинішній єпископ ґрекo-католицької церкви, брати Куцини, Василь та Юрій Бісуни, Арсен Бабиченко, Ярослав Ващишин, Ольга Кришаник, Серафим і Матвій Гриньо, Іван Дочинець, Юрій Купар, Дмитро та Юрій Калиничі та багато інших.

Як не пом'янути свій клас, в якому 1941 року навчалось 27 учнів? З тих, що навчалися з нами, було заарештовано і засуджено по політичних статтях, відправлено в сибірські табори – страшно навіть подумати – 10 гімназистів. А саме: Іван Андришин, Богдан Ващишин, Іван Горинецький, Василь Микита, Василь Новак, Іван Левринець, Михайло Сочка, Федір Удичка, Іван Чонка. Спіткала гірка доля багаторічного політв'язня і мене. Усі на слідствах були незламними

й непоганьбленими. Особливим у мужній непохитності й твердості видався Іван Чонка з Бедевлі – його воля й незламність дивувала і найжорстокіших мучителів. Одинадцятий наш однокласник, а з Бушина шостий, що брав участь у політичному русі і боротьбі, Петро Паращинець трагічно загинув. Справді є кого поминати і перед ким схиляти голову!

Мимоволі пригадується, як у жахливі часи перебування в таборах ми потай збиралися з нагоди релігійних свят, хоч подібне переслідувалося. Мета табірної адміністрації й намуштрованих наглядачів була зламати, упокорити, принизити, розтоптати в людині найпотаємніше, найсвятіше. При табірному молінні дорогоцінним і достойним людини було те, що завжди з уважністю ставилися одні до одних, хто б яку віру не сповідував. Приклад вартий наслідування.

Помиляється, хто думає, що засуджені для більшовицької влади були людьми випадковими, аби тільки нагромадити дармову силу для Півночі. Тодішня влада добре знала, що потенційний ворог той, кого треба ізолювати, навіть згубити. Не випадково не в одного із засуджених до справи додавалася приписка-наказ: "совершенно-секретно"

Хустська гімназія (Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 70-річчя Хустської гімназії). – Ужгород: МПП "Гражда", 1994. – С. 58–60.

№ 360

27–28 червня 1992 р. – Зі спогадів Закарпатського письменника Івана Чендея

Закарпаття наприкінці тридцятих на початку сорокових відзначилося активним проявом молодих і завзятих літературних талантів. Склалося і кілька так званих "літературних шкіл", як тоді їх іменували, в основному при гімназіях. Виходила в світ поважна кількість збірників колективних та індивідуальних-авторських. Це явище знаменувало собою відповідний супротив та опір окупаційному режиму...

Назавжди залишилися пам'ятними дні, коли в гімназії Хуста в 1941 році з'явився альманах літгуртківців "Будет день" з вступним словом викладача Петра Лінтура, цілим соковитим громом талановитих, допитливих, набулих перший історичний досвід орудування словом у поезії і прозі літераторів. Це була справжня культурна подія зі значенням не для одного навчального закладу, не для одного Хуста – а набереться сміливості так сказати – всього Закарпаття....

До питання, яке нині може видатися для багатьох незрозумілим, навіть дивним. А саме: як могло статися, що всі літературні збірники "Будет день", як і переважній більшості інших збірників на межі з

тридцятих у сорокові, друкувалися, відповідно й писали на мові російській. Природніше, здавалося, було б творити на мові навчання в школах часу угорської окупації Закарпаття – на мові угорській...

Та мовна проблема у нашому краї – тема надто широка...

Мова для творення в прозі та поезії минулого Закарпаття (*маю на увазі час до визволення в 1944 році та возз'єднання з Україною в 1945*) є давнім зболеним для культури, тим більше літератури абнормальним явищем. Закарпатців іноземні панівники, тим більше угорські, воліли мати, бачити, уявляти бодай ким, тільки не українцями. Відсутність історичної суверенної української державності до цього спричинялася своїм порядком. Угорські панівники скоріше ладні були терпіти промосковську, проросійську орієнтацію серед інтелігенції в нас, аніж визнавати за нами українськість; робилося все, аби нас від колиски відривати, тлумити і задушувати в нас почуття, розуміння українського роду. Такою страшною є доля тих, котрі опиняються по обочинах, живуть окремо, ще гірше – не мають своєї традиційної державності усталеної й зміцнілої. Хіба не звідси й нинішні спекуляції з так званим закарпатським русинством, у якому не інше, як глухота й сліпота з приниженням закарпатців-українців із роду в рід від прабатька?

Хустська гімназія (Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 70-річчя Хустської гімназії). – Ужгород: МПП "Гражда", 1994. – С. 63–66.

№ 361

30 січня 1993 р. – Висновок військової прокуратури Прикарпатського військового округу щодо реабілітації Климпуша В. І.

"Утверждаю" Военный Прокурор Прикарпатского военного округа
генерал-майор юстиции
(підпис) В. Г. Мельничук
31 января 1992 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ № 80

по материалам уголовного дела (арх. № 1509)

в отношении Климпуш Василия Івановича, 1891 года рождения, до ареста работал механиком Ясинского лесозавода, проживал до ареста в с. Ясиня Раховского р-на Закарпатской области, беспартийный.

Постановлением Особого Совещания при МГБ СССР от 15 ноября 1947 года Клемпуш В. И. по ст. ст. 54-6, 54-4 и 54-11 УК УССР был заключен в ИТЛ сроком на 8 лет лишения свободы.

Клемпуш Василию было предъявлено обвинение в том, что он в 1919 году принимал участие в гуцульском восстании в Раховском районе, состоял членом организации "УВО", занимался переправ-

кой за границу националистической литературы, взрывчатых веществ и людей для националистической деятельности. С 1920 по 1938 год состоял членом и являлся организатором социал-демократической партии Чехословакии. Одновременно состоял в обществе "Просвита" и организации "Карпатская Сичь". В 1938 году являлся одним из организаторов организации "УНО", а в 1939 году, как член организации был избран депутатом сейма, так называемого правительства Волошина.

В предъявленном обвинении Клемпуш В. И. виновным себя не признал и показал, что никакой враждебной деятельности он против советской власти не проводил.

Уголовное дело в кассационном и надзорном порядке судебными инстанциями не рассматривалось.

Из материалов уголовного дела усматривается, что в деле отсутствуют доказательства о проведении Клемпуш В. И. какой-либо враждебной деятельности против СССР.

Инкриминируемые ему действия были им совершены за пределами Советского Союза, когда он являлся гражданином Венгрии и Чехословакии.

Арестован – 11 апреля 1947 года

Освобожден – 19 июля 1955 года.

Содержался под стражей в местах лишения свободы: 8 лет, 3 месяца 8 дней. На Клемпуш Василия Ивановича распространяется действие ст. 1 Закона Украинской ССР "О реабилитации жертв политических репрессий на Украине" от 17 апреля 1991 ввиду отсутствия совокупности доказательств, подтверждающих обоснованность привлечения к ответственности.

Зам. Начальника Следственного отдела
УСБ Украины по Закарпатской области
подполковник юстиции (підпис) С. И. Елагин
Начальник отдела ВП ПрикВО
подполковник юстиции (підпис)А. П. Кибура
30 января 1993 года.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 3742. – Арк. 131–133. Оригінал. Машинопис

№ 362

30 січня 1993 р. – Висновок військової прокуратури Прикарпатського військового округу щодо реабілітації Климпуша Д. І.

"Утверждаю"
Военный Прокурор Прикарпатского военного округа генерал-майор юстиции
(підпис) В. Г. Мельничук
2 января 1993 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ – 78

в отношении Клемпуш Д. И. по материалам уголовного дела (арх. № 1509)

Клемпуш Иван Иванович, 1897 года рождения, до ареста работал бухгалтером Ясинского леспромхоза, до ареста проживал в с. Ясиня Раховского р-на Закарпатской области, беспартийный.

Постановлением Особого Совещания при МГБ СССР от 15 ноября 1947 года Клемпуш Д. И. по ст. ст. 54-6, 54-4 и 54-11 УК УССР был заключен в ИТЛ сроком на 8 лет лишения свободы.

Клемпуш Дмитрию было предъявлено обвинение в том, что он в 1919 году принимал участие в гуцульском восстании в Раховском районе и служил солдатом в войсках Петлюры, позднее состоял членом организации "УВО". С 1920 по 1938 год состоял и являлся организатором социал-демократической партии Чехословакии.

Одновременно состоял в обществе "Просвита", а также являлся организатором и руководителем организации "Карпатская сеч". Будучи главным комендантом "Карпатской сичи", лично проводил съезды и демонстрации этой организации. Кроме того, являлся членом центрального провода организации "УНО".

В предъявленном обвинении Клемпуш Дмитрий Иванович виновным себя не признал и показал, что никакой антикоммунистической деятельности он не проводил.

Уголовное дело в кассационном и надзорном порядке судебными органами не рассматривалось.

Из материалов уголовного дела усматривается, что инкриминируемые Клемпуш Д. И. эпизоды обвинения были им совершены за пределами Советского Союза, когда он являлся гражданином Венгрии, а затем Чехословакии, а поэтому он не подлежал под советскую юрисдикцию.

В уголовном деле отсутствуют доказательства о практической деятельности Клемпуша Д. И. против Советского Союза.

Арестован – 11 апреля

Освобожден – 26 июля 1955 года.

Содержался под стражей в местах лишения свободы: 8 лет, 3 месяца 15 дней. На Клемпуш Дмитрия Ивановича распространяется действие ст. 1 Закона Украинской ССР "О реабилитации жертв политических репрессий на Украине" от 17 апреля 1991 ввиду отсутствия совокупности доказательств, подтверждающих обоснованность привлечения к ответственности.

Зам. Начальника Следственного отдела УСБ Украины по Закарпатской области подполковник юстиции (підпис) С. И. Елагин

Начальник отдела ВП Прик ВО подполковник юстиции (підпис)А. П. Кибура

30 января 1993 года.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 3742. – Арк. 125–127. Оригінал. Машинопис.

№ 363

30 січня 1993 р. – Висновок військової прокуратури Прикарпатського військового округу щодо реабілітації Климпуша І. І.

"Утверждаю"
Военный Прокурор Прикарпатского военного округа генерал-майор юстиции
(підпис) В. Г. Мельничук
2 января 1993 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ – 79

в отношении Клемпуш И. И. по материалам уголовного дела (арх. № 1509)

Клемпуш Иван Иванович, 1893 года рождения, до ареста работал директором Ясинского лесозавода, проживал до ареста в с. Ясиня Раховского р-на Закарпатской области, беспартийный.

Постановлением Особового Совещания при МГБ СССР от 15 ноября 1947 года Клемпуш И. И. по ст. ст. 54-6, 54-4 и 54-11 УК УССР был заключен в ИТЛ сроком на 8 лет лишения свободы.

Клемпуш Ивану было предъявлено обвинение в том, что он в 1919 году принимал участие в гуцульском восстании в Раховском районе. В конце 1919 года служил в войсках атамана Петлюры, состоял членом организации "УВО", занимался переправкой за границу националистической литературы, взрывчатых веществ и людей для проведения националистической деятельности. С 1920 по 1938 год состоял и являлся организатором социал-демократической партии Чехословакии и общества "Просвита". В 1939 году состоял членом центрального провода организации "УНО".

В предъявленном обвинении Климпуш И. И. виновным себя не признал.

Уголовное дело в кассационном и надзором порядке судебными инстанциями не рассматривались.

В уголовном деле отсутствуют доказательства о том, что Климпуш И. И. проводил враждебную деятельность против Советского Союза. Инкриминируемые ему действия были им совершены за пределами Советского Союза, когда он являлся гражданином Венгрии и Чехословаки и они не подлежат под советскую юрисдикцию.

Арестован – 11 апреля 1947 года.

Освобожден – 5 июля 1955 года.

Содержался под стражей в местах лишения свободы: 8 лет, 2 месяца 24 дня. На Клемпуш Ивана Ивановича распространяется действие ст. 1 Закона Украинской ССР "О реабилитации жертв политических репрессий на Украине" от 17 апреля 1991 ввиду от-

сутствия совокупности доказательств, подтверждающих обоснованность привлечения к ответственности.

Зам. Начальника Следственного отдела
УСБ Украины по Закарпатской области
подполковник юстиции (підпис) С. И. Елагин
Начальник отдела ВП ПрикВО
подполковник юстиции (підпис)А. П. Кибура

30 января 1993 года.

ДАЗО. – Ф. 2558. – Оп. 1. – Спр. 3742. – Арк. 128–130.
Оригінал. Машинопис.

№ 364

1993 р. – Спогад В. І. Марчука про президента Карпатської України А. І. Волошина

Марчук Василь Іванович народився 16 червня 1921 р. в с. Йосипівка Малинського району Житомирської області, українець, православний, безпартійний, військовослужбовець, заарештований у 1945 р., звільнений у 1954 р.

* * *

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, я був на західному кордоні як військовий льотчик. У листопаді 1942 р. мене збили. Я вистрибнув з парашутом і потрапив у німецький полон. 1944 р. мав щастя втекти з полону і дістатися до якоїсь частини Червоної армії. Спочатку мене послали у Подольськ на спецперевірку, а потім – в Москву у резерв ВВСКА. Там у березні 1945 р. мене заарештували.

Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Івановича Волошина – президента Карпатської України, Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського. Це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене "Отче наш". Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: "Ну, как "Отче наш" выучил уже?". Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу Волошин в камері писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначав, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви:

"Премьер-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина".

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину...

Літопис нескореної України. – Т. 1. – Львів: Просвіта, 1993. – С. 558–559.

№ 365

16 листопада 1994 р. – Зі спогадів колишнього військового коменданта міста Ужгорода полковника А. Д. Кругляко-ва про замовчування імені президента Карпатської України А. Волошина

(...) Впервые о Волошине, как о президенте бывшей Карпатской Украины, я узнал, когда Закарпатье было уже освобождено, когда я был назначен комендантом города Ужгорода. Само положение коменданта обязывало меня непосредственно, или через окружных комендантов, которые мне подчинялись по службе, знать полную обстановку на территории Закарпатья, регулярно или внеочередным порядком докладывать о ней моему руководству, а такими были начальник управления войск НКВД по охране тыла фронта генерал-майор Фадеев и его заместитель, он же начальник штаба управления войск, полковник Босый. С этих же причин доводилось довольно часто беседовать лично, или отвечать на телефонные звонки, с членом военного Совета фронта генерал-полковником Мехлисом, начальником политотдела 18-й армии фронта полковником Брежневым. Оба они решали все вопросы, которые касались стабилизации обстановки на территории Закарпатья и воссоединения Закарпатской Украины с Советским государством. Также приходилось встречаться с генералом Ковальчуком, начальником военной контрразведки "Смерш" фронта, или его заместителем, начальником тыла фронта генерал-майором Кацнельсоном, полковником Тюльпановым – советником головы Народной Рады Закарпатской Украины, с самим Туряницей – головой Народной рады, Вашем – руководителем добровольных дружин и бывших партизан, которые составляли службу безопасности и своеобразное войско НРЗУ. Близко доводилось контактировать с Тканко – бывшим командиром партизанского отряда, начальником управ-

ления милиции края, которого вскоре заменил присланный из Москвы генерал-майор Сопруненко.

В конце октября, или в начале ноября 1944 года, после освобождения Ужгорода и приостановления наступления войск фронта, фактически на первом совещании, в котором я принимал участие как комендант, начальники различных служб докладывали Мехлису о военном положении на территории Закарпатья. На совещании были, кроме Мехлиса, Фадеев, Босый, Ковальчук и другие. Так вот, в выступлении Ковальчука была упомянута информация о том, что войска 95-го армейского стрелкового корпуса, которые наступали через Турью Долину в направлении Перечина, и где-то в районе Порошково – Турьей Реметы выводились на отдых, местные жители встречали эти войска с портретом Волошина. Реакция Мехлиса была неожиданной. Он прервал Ковальчука, обозвал контрразведчиков грубыми словами, которые не смогли задержать провокаторов с портретом Волошина. А о Волошине сказал примерно так: поменьше о нем говорите, а лучше, если о нем вообще не будете вспоминать. Придет время – народ сам о нем расскажет. Ваше дело выявлять всех, кто о нем ведет разговоры, и арестовывать, а не трепать языками.

Комендантская служба в контакте с органами "Смерш" и управлением фронтовых войск НКВД вела учет всех лиц, которые сотрудничали с венгерским режимом, кто восхвалял чехов и волошинцев, всех, кто служил в армиях противника. Но волошинцев к оуновцам сначала мы не относили, считая их такими ж как фенциковцы, бродиевцы и т. п. враждебные элементы, не вникая в суть их конкретной политической деятельности. Может потому, что толком о Волошине не знали, тогда как Фенцик и Бродий уже были арестованы, или потому, что о Волошине действительно не было никаких разговоров ни среди военных, ни среди населения. Может и потому, что нам категорически запрещалось привлекать внимание к этой личности. Ни на митингах, ни на инструктивных совещаниях фамилия Волошина вообще не упоминалась. О Карпатской Украине тоже не было разговоров. Когда же началось подписание Манифеста о воссоединении Закарпатской Украины с Советской Украиной, тем более о Карпатской Украине уже никто не вспоминал.

Но случай с портретом Волошина в Порошково имел свое продолжение. На одном из совещаний Фадеев очень так себе мирно спросил, как идет поиск лиц, которые имеют отношение к портрету, не упоминая фамилии Волошина. Мы все поняли, что речь идет именно о лицах, которые несли его портрет в Турьей Ремете или Порошково. Когда же офицер из управления войск НКВД начал отвечать и несколько раз назвал фамилию Волошина, Фадеев прервал его ответ и под угрозой направить каждого в штрафбат предостерег не болтать о нем. Стал кричать, что за ним обычно не замечалось: кого и как вы ищете? Волошинцы и оуновцы от вас и

не прячутся. Они же над вами издеваются – сидят по домам и наблюдают за вами через окна, как вы их ищете. "Пожелание" было таким: арестовать всех, кто хотя бы как-то относился к волошинцам или оуновцам. Добавил: арестуйте всех и не ошибетесь, попадет и тот, кто осмелился нести портрет этого попа.

Этим он и закончил совещание, да и сама история с портретом на этом завершилась и никто больше эту тему не поднимал.

Насколько мне известно, начавшиеся вскоре массовые аресты политически подозрительных лиц совпали с выходом приказа НКВД о тотальной зачистке тыла фронта. По докладам окружных комендантов, было арестовано несколько сотен человек только в районе Поляны, Порошково – Турьей Реметы и Перечина. Всего же по Закарпатью эта цифра во много раз была выше. Эту операцию проводили органы "Смерш" силами войск НКВД где-то в январе или в феврале 1945-го. Арестовывали за малейшее подозрение, даже без подозрения, если человек был задержан вне зоны своего проживания.

Тюрем, сами понимаете, тогда было мало. Если не определили человека сразу в следственный изолятор, то его направляли в общие лагеря для военнопленных, или в специальные лагеря, где содержались подозреваемые, как политически ненадежные, или политически особоопасные. Так что на свободе среди населения некому было говорить о Волошине, все такие лица немедленно изолировались. Разве что на допросах они, отвечая на вопросы следователя, вынужденно рассказывали о своем отношении к Карпатской Украине или к Волошину.

16 ноября 1994 г.

Особистий архів О. Корсуна Запис розмови. Рукопис.

№ 366

13 червня 1996 р. – Історична довідка про підпільну антифашистську діяльність молодіжної організації в Закарпатті в роки Другої світової війни (1939–1942 рр.) та розпорядження голови облдержадміністрації про її визнання

ДОВІДКА

про підпільну антифашистську діяльність
молодіжної організації на Закарпатті
в роки Другої світової війни (1939–1942 рр.)

До обласної ради народних депутатів звернулась група громадян області – колишніх учасників підпільної молодіжної організації з клопотанням про визнання їх діяльності в період окупації Закарпаття. Для вивчення цього питання розпорядженням голови обласної ради народних депутатів від 19 серпня 1994 року № 47 була утворена робоча комісія. Фахівцям-історикам було доручено вия-

вити архівні документи про діяльність вищезгаданої організації як в державному архіві Закарпатської області, так і у відповідних архівах Угорщини і підготувати на розгляд комісії обґрунтовану довідку про це.

В результаті копіткого вивчення архівних документів і спогадів учасників комісія констатує, що з осені 1939 року в окремих районах Закарпаття почали створюватися підпільні антифашистські групи. Вони створювалися на базі випускників і студентів Хустської гімназії і Мукачівської торговельної академії (середній учбовий заклад). Крім студентської молоді, в організацію входили і представники інтелігенції. Підпілля широко розгорнуло свою організаційну і пропагандистську роботу, розповсюджуючи антиугорські листівки, видаючи газету "Чин", збираючи зброю та боєприпаси для майбутньої партизанської боротьби, проводячи окремі конкретні антифашистські акції.

Своєю метою організація проголошувала боротьбу за відокремлення Закарпаття від Угорщини, вказуючи, що "ця територія завжди була, є і буде українською землею і на виконання цього ця територія, якщо необхідно, то збройним повстанням і революційним шляхом буде відокремлена від Угорщини і приєднана до України". Все це свідчило про те, що підпільна організація визнавала окупацію краю незаконною і відстоювала право українського населення на приєднання до Української держави. Так, на сторінках підпільної газети "Чин", зокрема уже в її першому номері за серпень 1941 року, були надруковані серйозні звинувачення представників окупаційного режиму проти українського населення краю із застереженням про те, що за все це треба буде відповідати.

15 березня 1941 року в м. Хуст підпільники в річницю проголошення незалежності Карпатської України на руїнах Хустського замку зірвали угорський і на його місці встановили український прапор. На Красному полі поблизу села Велика Копаня на могилі січовиків, які загинули тут в день окупації краю, був поставлений хрест. Після цих акцій були інтерновані деякі члени організації і встановлений нагляд за студентською молоддю. Незважаючи на введення в Закарпатті у червні 1941 року надзвичайного стану, антифашистський опір зростав.

Боячись посилення антифашистського руху, угорська контррозвідка у березні–квітні 1942 року схопила керівників молодіжної організації і у її руках опинилися списки членів організації. Почалися масові арешти в усіх районах краю, які тривали до липня 1942 року. В результаті цього в Мукачеві були організовані три судові процеси угорського військового трибуналу від 17, 22 і 24 липня 1942 року, які засудили до різних строків ув'язнення, позбавлення політичних прав і права займати державні посади відповідно 84, 33 і 32 громадян або всіх 149 чоловік. Всі звинувачувалися в державній зраді, яка полягала в тому, щоб революційним шляхом відокремити Закарпаття від Угорщини і приєднати його до України.

Беручи до уваги вироки угорського військового трибуналу про засудження учасників підпільної організації, їх спогади та рішення ради обласної організації ветеранів війни України від 18.03.1996 р. № 19, комісія прийшла до висновку:

Просити обласну державну адміністрацію визнати учасником підпільної боротьби в роки Другої світової війни антифашистську молодіжну організацію, яка діяла на Закарпатті в 1939–1942 роках.

Голова комісії, заступник
голови обласної державної
адміністрації І. Ю. Грицак

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

голови Закарпатської обласної державної адміністрації

від 13. 06. 1996 р. № 363 м. Ужгород

ПРО ПІДПІЛЬНУ АНТИФАШИСТСЬКУ МОЛОДІЖНУ ОРГАНІЗАЦІЮ У ЗАКАРПАТТІ

На основі висновків робочої комісії по встановленню факту підпільної діяльності антифашистської організації у Закарпатті в період 1939–1942 років та клопотання обласної ради ветеранів України:

1. Визнати учасницею підпільної діяльності в роки Другої світової війни антифашистську молодіжну організацію Закарпаття.
2. Затвердити список учасників вищезазначеної організації.
3. Дане розпорядження та довідку робочої комісії по встановленню факту підпільної діяльності антифашистської молодіжної організації направити Закарпатському обласному державному архіву для використання в роботі.
4. Розпорядження голови обласної державної адміністрації від 11. 04. 1996 р. № 232 вважати таким, що втратило чинність.

Голова державної адміністрації С. Устич

Український Чин Закарпаття. Архівні матеріали і документи. Дослідження. Спомини. – Ужгород: Мистецька лінія, 2004. – С. 65–68.

№ 367

6 вересня 1999 р. – Відповідь Управління федеральної служби безпеки Російської Федерації на лист заступника голови Служби безпеки України про відсутність даних про місце поховання президента Карпатської України А. Волошина

Федеральная служба безопасности
Российской Федерации
06.09.99 № 10 ГА-2937
Москва

Заместителю председателя
Службы безопасности Украины

Генерал-лейтенанту юстиции
Пристайко В. И.*
Республика Украина, г. Киев

На № 24(2-1008 от 02.08.99

УВАЖАЕМЫЙ ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ!

В связи с Вашим письмом об установлении места захоронення Августина Волошина нами была проведена тщательная проверка в Центральном Архиве ФСБ России и в Архиве Бутырской тюрьмы. К сожалению, каких-либо достоверных сведений по данному вопросу не получено. Место захоронення А. Волошина не указано ни в архивном следственном деле, ни в личном деле заключенного.

И. о. начальника Управления
полковник (підпис) В. К. Виноградов

ГДА СБУ. – Ф. 6, спр. 71684 ФП. – Арк. 121. Копія. Машинопис.

№ 368

16 вересня 1999 р. – Відповідь Архівно-облікової служби СБ України начальнику Управління СБ України в Закарпатській області про відсутність даних про місце поховання президента Карпатської України А. Волошина

Прим. № 2

Начальнику Управління
СБ України в Закарпатській
області генерал-майору
Підболячному В. Ф.

На № 1346 від 28 липня 1999 року
Шановний Валерію Федоровичу!

За дорученням Заступника Голови СБУ генерал-лейтенанта юстиції Пристайка В. І. Архівно-обліковою службою проведена робота по встановленню місця поховання Президента Карпатської України Августина Волошина. На жаль, будь-яких відомостей з цього питання в СБ України та ФСБ Росії не виявлено. Ксерокопію відповіді з УРАФ ФСБ надсилаємо.

Додаток: за текстом на 1 аркуші

З повагою,
Начальник Архівно-облікової служби СБ України полковник О. Пшенніков

ГДА СБ України. – Ф. 6. – Спр. 71684 ФП. – Арк. 65. Копія. Машинопис.

---

* На документі є резолюція: Пшеннікову О. М. Пр. надіслати листа (можливо в Управління СБУ в Закарпатській обл.), додавши копію відповіді ФСБ РФ (підпис нерозбірливий) 13.9.99., а також дві прямокутні печатки з відповідними реквізитами: АОС СБУ. Вх. № 3957. 14. 09. 1999 і Управління справами СБ України вх. № 5281-к 13.09.1999.

№ 369

2001 р. – Витяг із книги В. Шандора "Спомини" про правові підстави приєднання Карпатської України до Української РСР

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРИЄДНАННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Правово-політичний розвиток Карпатської України в системі Чехословаччини проходив певними етапами, завершенням яких було визнання для неї федеративного статусу. Ставши частиною державної федерації, Карпатська Україна позбавилася чужих, переважно недоброзичливих, або і явно ворожих елементів на відповідальних посадах адміністративного управління та на чолі інших ділянок суспільного життя. На їх місце прийшли представники власного народу. Перехід Карпатської України на федеративну державну систему мав свою майже двадцятилітню конституційну і правову основу, тому ніяк не можна представляти його, як наслідок тогочасних політичних проявів Німеччини та пов'язувати його з Мюнхеном чи Гітлером.

Актом проголошення незалежності Карпатської України докорінно змінилися дотодішні правові відносини між Чехословаччиною і Карпатською Україною. Вони мали за наслідок:

1. Анулювання постанов Сен-Жерменського договору по відношенню до території Карпатської України (Підкарпатської Руси). Відносно Пряшівщини (тепер Східна Словаччина) та частини Мараморощини (тепер Румунія) постанови Сен-Жерменського договору зостали надалі дійсними.

2. Відмінену дотеперішніх державно-правових актів між ЧСР і Карпатською Україною.

3. Утворення зовсім нових основ для державно-правових взаємин.

Проголошення урядом Карпатської України повної державної незалежності 14-го березня 1939 року, затвердженої наступного дня Сеймом Карпатської України, має велику політичну вагу, бо віддзеркалює волю населення, конституційно виявлену обраними органами – членами сфедерованого уряду і Сойму. У даних умовах акт проголошення незалежності слід вважати актом революційним.

Вихідною точкою державної політики Бенеша в екзилі було анулювання результатів Мюнхенського диктату як по лінії внутрішнього впорядкування, так і по лінії міжнародно-правового відновлення держави. Такий зміст має і резолюція, яку Бенеш і його екзильний уряд ухвалив, а саме: "Все, що відбулося після 19-го вересня: 1938 р., відбулося нелегально, протиконституційно і було нам нав'язане погрозами, терором і насильством. Ми цього ніколи не визнаємо"...

На такій політичній базі Бенеш спільно з екзильним урядом будували концепцію континуітету Чехословаччини в її старих, домюнхенських кордонах.

Зазначена, резолюція формально перекреслює найважливіший політичний акт, який стався в ЧСР після Мюнхена, а саме, утворення федеративної державної системи конституційним законом ч. 328 від 22 листопада 1938 р. (Зб. з. і р.). Згідно з наведеною резолюцією Бенеша, цей закон був проголошений протиконституційним. По відношенню до Карпатської України таке твердження Бенеша є сповна безпідставним, бо Карпатська Україна свої автономні права мала гарантовані конституцією ЧСР і Сен-Жерменським мирним договором. Тому здійснення автономії, навіть і в ширшій федеративно-державній формі було виконанням конституційних зобов'язань Чехословаччини і не може бути протиконституційним актом.

Бенеш ніколи не був прихильником здійснення автономії для Карпатської України, хоч про неї часто говорив і постійно її обі-цяв. Навіть в цій критичній для його визвольної політики добі Бенеш не спромігся мужньо стати на стороні правди й конституції власної держави, на яку сам колись присягав та якої був міністром закордонних справ і президентом...

Узявши до уваги наведені конституційні й правові аргументи, приходимо до висновку, що Чехословаччина добровільно і правосильно зреклася Карпатської України і відступила її Україні...

Наведений чехословацько-радянський договір відносно Карпатської України залишився поза увагою українських політичних діячів у вільному світі. Навіть колишні члени уряду Карпатської України, яких він безпосередньо торкався, не зайняли до нього відповідну позицію. Щойно на Першому з'їзді карпатських українців Америки й Канади (вересень 1972 р.), скликаному Карпатським Союзом ЗСА за присутності членів колишнього уряду і Сойму, Представника уряду Карпатської України в Празі та численного земляцтва, присутні прийняли відповідну Декларацію, в якій висловлювались до чехословацьких та мадярських територіальних аспірацій, як також до справи приєднання Закарпаття до України. У цій декларації говориться:

"Всякі претензії на територію Карпатської України чехословацькими та мадярськими колами відхиляємо, як правово та історично безпідставні, незважаючи на те, що Карпатська Україна є включена в накинену Україні московською мілітарною агресією державну систему, проти якої український народ веде вже більше як півстоліття завзяту боротьбу в обороні своїх національних і державних прав"...

Вікентій Шандор. Спомини. – Т. II. Карпатська Україна 1939–1945. – Ужгород: Ґражда. 2000. – С.184–185, 188, 195–196.

№ 370

Квітень 2003 р. – Інтерв'ю з членом Карпатської Січі Є. Стахівим

РАССКАЗ ЕВГЕНИЯ СТАХОВА ОБ УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ЗАКАРПАТЬЕ 1939 Г.

Евгений Стахов – родился в 1918 г. в польско-украинском городе Перемышле (Австро-Венгрия), после окончания Гражданской войны жил в Чехословакии, Польше. Член Юнацтва ОУН с середины 1930-х гг. В 1942 г. возглавлял бандеровское подполье на Донбассе. После войны был политическим противником Степана Бандеры, примыкая к демократическому крылу ОУН. Эмигрировал в США, где живет до настоящего времени, периодически посещая Украину.

Интервью было проведено автором в Киеве в апреле 2003 г. и позже заверено Евгением Стаховым.

– Как Вы оказались на территории Закарпатья, вы же проживали в 1938 г. во Львове?

– В октябре – ноябре я участвовал в демонстрациях в поддержку Закарпатской Украины и последовавших после этого столкновениях польской шовинистической молодежи с украинскими националами. За это меня искала польская полиция, о чем мне сообщил Роман Шухевич, да и дома у меня были следы обыска. Я переночевал у товарищей и решил убежать в Карпатскую Украину, так как туда бежало много украинских националистов. Попытался с группой перейти польско-немецкую границу, но неудачно. Второй раз переходили кордон уже чехословацкий, чтобы попасть прямо в Закарпатье, 27 декабря 1938 г. я со случайно найденным напарником, такого же возраста, как и я перешел границу – он меня вел. Я все спрашивал: "Скоро ли граница?" – "Скоро уже". Идем дальше, из какой-то хаты начали лаять псы, уже давно ее прошли, а он и говорит: "Там была полиция". – "Что же ты молчал?" – "Сказал бы, так вы бы в штаны наложили".

По ту сторону границы пограничник, охранявший чехословацко-польскую границу, был украинцем. Мы ему сказали, что идем в Карпатскую Сечь (КС – военизированная полуофициальная организация, созданная в конце 1938 г. при администрации Волошина, в состав КС входили также и украинские добровольцы не из Закарпатья. – А. Г.). Он, несмотря на наши протесты, отвел нас в чешскую жандармерию, чехи нас там допросили, чтобы выяснить, не являемся ли мы польскими разведчиками или диверсантами (Польша и Венгрия в конце 1938 – начале 1939 гг. высылали в Закарпатье агентуру. – А. Г.). Полякам нас не выдали, разрешили

переночевать в тюрьме, а утром жандарм даже дал нам билеты до городка Перечина, сказав, что там находится Карпатская Сечь.

– Была ли это военизированная организация наподобие черно-рубашечников в Италии или штурмовиков в Германии?

– Сами решайте, расскажу, что видел.

Приехали в Перечин, нашли здание, в котором размещалась Карпатская Сечь, комендантом ее был Романченко, бывший сотник петлюровской армии, в Сечи – сами добровольцы. У коменданта была только одна комната, даже канцелярии не было. Никто не дежурил.

Нам объяснили, что надо ехать в Хуст – поезда туда не ходили, так как венгры уже заняли часть Закарпатья (включая город Ужгород. – А. Г.) и железнодорожное сообщение было прервано. Два дня мы ждали чешскую военную колонну, и с ней приехали в Хуст в аккурат к Новому году.

На следующий день меня привели в канцелярию Главной команды КС, в помещение, где на двери висела табличка "Архив" – разведывательный отдел. После разговора я был назначен в штаб КС, позже я с другими сечевиками проводил инспекцию отряда, который стоял на границе с Польшей и пытался не допустить проникновения на нашу территорию агентов из Польши. Главой этого отряда; насчитывавшего человек 35–40, был галичанин Степан Гинилевич. Он был также и старостой в округе, судьей и полицейским. Его хвалило начальство за дисциплину в его отряде и справедливое отношение к местным жителям.

– Каким образом руководство КС готовило кадры?

– Была создана подстаршинская школа (по советской терминологии – младшего начальствующего состава – для сержантов и прапорщиков. – А. Г.), которая насчитывала около сорока человек. Преподавали там украинцы, бывшие или действующие офицеры и поручики австро-венгерской, польской и чешской армий. По окончании этих двухмесячных курсов (январь – февраль) мы получили звание подхорунжий-вестник (вістун).

А 1 марта меня назначили редактором отдела спорта ежедневной хустской газеты "Новая свобода". 12 марта решено было создать Украинский олимпийский комитет, так как в 1940 г должна была пройти Олимпиада, а я был легкоатлетом-бегуном. Но все наши старания оказались бессмысленными, так как Закарпатье захватили венгры.

– Карпатская Сечь и была создана вроде бы для защиты от Венгрии?

– Численность Карпатской Сечи была невелика. Часть сидела дома – резерв, может их было тысячи четыре, а на казарменном положении были в основном те, кто приехал в Закарпатье из Галиции и Волыни – человек 500. Реально 14–16 марта воевало несколько сотен человек.

У Карпатской Сечи не было оружия, только некоторые офицеры, да и то не совсем легально, носили оружие. У всей КС было всего три автомобиля!

Помните, что до 14 марта Закарпатье входило в состав Чехословакии, и внешняя защита была обязанностью Праги – в Хусте стоял чешский полк, а во всем Закарпатье – дивизия. Внутренний порядок обеспечивала чешская жандармерия и полиция. Тем не менее, КС пыталась получить оружие в свои руки.

12 февраля были провозглашены выборы в Сейм, куда должно было войти 30 депутатов. Украинское национальное объединение (УНО включало представителей тех партий, которые считали Закарпатье частью Украины, а русинов – ветвью украинского народа. – А. Г.) выставило список своих кандидатов. Русофилы же накануне выборов собрались на тайный совет. Карпатская Сечь узнала про это, окружила дом и арестовала всех участников, среди которых было много и священников. Когда глава администрации Волошин про это узнал, он приказал их выпустить. И как его ни убеждали, что это русофилы, он стоял на своем, поскольку был либерал. В конце концов переговоры между ним и КС закончились тем, что он разрешил выдать со склада чешской жандармерии сто ружей для Сечи в обмен на арестованных!

На выборах примерно 75 процентов проголосовало за УНО и Августина Волошина, около четверти – за русофилов. Должен был быть созван Сейм, но чехи его запретили, так как начались украинско-чешские стычки. (...)

В любом случае, чехи хорошо относились к украинцам и хотели только, чтобы ОУН не проводила в Карпатской Украине подрывной работы. И ее не было, поэтому непонятно, почему ее повели в 1939 г. Тем более что руководство ОУН было частично осведомлено, что Гитлер отдал Закарпатье Венгрии – то есть обманывали своих же людей. Античешская акция ОУН была на руку немцам, но никак не украинцам.

В конце 1938 г. у украинцев Закарпатья уже была культурная автономия, свой министр образования, но националисты хотели и свою отдельную армию – это было противозаконно. На этой основе Карпатская Сечь постоянно ссорилась с Августином Волошиным.

Кроме того, Карпатская Украина была частью федеративной Чехословакии, и Польша раз за разом протестовала, что украинцы идут в Закарпатье из Польши и требовала их интернировать. Поэтому руководство ОУН дало инструкцию в Галицию, что в Закарпатье можно идти только с особым разрешением (это решение вызвало недовольство части молодежи ОУН Андреем Мельником, что в будущем послужило одной из причин раскола Организации на ОУН(м) и ОУН (б). – А. Г.).

– Известно, что одним из первых мероприятий новой, украинской власти было создание концлагеря в Карпатах.

– После упадка Карпатской Украины очень много говорили про террор, но все это за редкими исключениями неправда.

Вот был случай, когда сечевики избили директора школы, который ранее был в УВО, а после создания ОУН перешел к социалистам. Волошин приказал виновных в избиении выслать, но оуновцы сумели обойти этот приказ.

Карали некоторых мадьярофилов, русофилов, которые шли на провокации. Например, когда были выборы, в селе Иза в 7 километрах от Хуста, которое целиком было под влиянием москвофилов, все предвыборные плакаты посрывали. То же самое на Румынской улице в Хусте, где жило несколько русофилов. И сечевики делали засады и когда кого ловили, то, понятно, давали несколько пинков. Но это никакой не террор.

А лагерь создали в горах около Рахова для советских, польских, венгерских и чешских агентов, которые валом валили в Закарпатье в период кризиса. Из-за попыток ОУН получить оружие одно время у Волошина была мысль: совсем разоружить Карпатскую Сечь и выслать всех сечевиков в этот лагерь.

Но хоть террора и не было, не было и никакой альтернативы на выборах. Выборы были проведены не полностью демократичным способом.

– Вы принимали непосредственное участие в боях?

– Сложно ответить на этот вопрос.

Когда ОУН начала выступать с античешскими лозунгами, начались недоразумения между чехами и украинцами. Жандармерия в Закарпатье насчитывала 1000 чехов и ни одного украинца. Мы требовали, чтобы в автономной Карпатской Украине хоть половина жандармов была украинцами – взяли десятка два.

Также мы хотели иметь оружие – нам его также не давали. И один из наших офицеров – Колодзинский, в ночь с 13 на 14 марта пошел брать его силой. Началась стрельба, одного чеха застрелили, у одного сечевика забрали оружие. Чешская армия решила разоружить Сечь. Мы этого не предвидели и не готовились – силы были неравные. Меня с еще тремя бойцами поставили охранять гостиницу Сечи. С утра мы увидели беготню, вероятно, каких-то курьеров, сновавших туда-сюда, сильное движение войск. Втроем пошли на разведку. На одной из улиц навстречу нам шел небольшой отряд – человек 30 чешских солдат. Мы уже их прошли, но внезапно меня кто-то ударил прикладом по голове: "Руки вверх!" Мои товарищи попытались убежать, одному удалось, другого застрелили на месте.

Привели меня в командный пункт армии, обыскали, нашли львовский студенческий билет. "О, да ты с Галиции!" И начали жестоко бить по лицу, пинать. После отвели в то самое здание, где находилось правительство Карпатской Украины и кинули в подвал!

– То есть Волошин заседал этажом выше, а вы под ним сидели в тюрьме?

– Да! Чехи не имели ничего против Волошина, только против Сечи! Нас там было набито, как селедок в бочке – стояли ровно сутки. Вечером 14 марта мы слышали демонстрацию, что за диво – мы сидим, а люди кричат: "Да здравствует Украина! Да здравствует отец Волошин!" Слышали взрывы, стрельбу. Потом узнали, что это были бои между чешской армией и Карпатской Сечью – обороняли Главную команду Сечи.

Утром 15 марта нас выпустил наш сечевик: "Бегите в здание полиции, там получите оружие. Война – венгры напали на Карпатскую Украину, нужно обороняться!"

Мы и пошли – рядами и с песнями. В полицейском участке оружия уже не было, я побежал в штаб Карпатской Сечи, – он был немного разрушенный после чешской атаки, – нашел там спрятанный мной заранее револьвер.

Побежал в здание государственного управления, где я сидел. Узнал, что 14 марта была созвана чрезвычайная сессия Сейма, и на ней провозгласили независимость Закарпатской Украины.

Когда вернулся назад в штаб Карпатской Сечи, то стоявший около него солдат – украинец в чешской форме, рассказал, что чешская армия из Хуста убегает. Чехи нагрузили 50 грузовых машин с офицерами, местные служаки разбежались, а в казармах полно оружия.

Я доложил это командованию, оно приказало мне и еще двоим хлопцам оружие забрать. Ну, мы на военной "Шкоде" подъезжаем к казарме – сторожа на воротах не хотят нас пускать! Тогда один из нас заговорил по-чешски с ними, те пустили и даже показали, где оружие. Целая груда пулеметов – и легких и тяжелых. Они были разобраны и все в смазке. А мы смотрим на это хозяйство и не понимаем, как их собирать, с какой стороны к ним подходить! Ну, забрали запчасти все эти.

Загрузили в авто, сколько можно, и вернулись назад. А в команде Карпатской Сечи были те, которые в оружии знали толк. "Хлопцы, вы взяли не те запчасти! Магазины вы взяли с патронами нормальными, а стволы – для стрельбы резиновыми пулями!" Мы поехали назад. Снова набрали частей пулемета. А нам говорят: "Где машина для набивания патронов! Ствол пулемета забьет!" Снова пришлось возвращаться.

Это только маленький эпизод, но он очень показательный.

– Пыталась ли Сечь получить какую-то международную поддержку?

– Да, но от кого? От Польши, Румынии или Советов, которые выступали против Закарпатья? От венгров, которые шли на нас войной? ОУН хорошо контактировала с Гитлером. И делегация Сечи

пошла в немецкое консульство в Хусте. А консул сказал: "Мы вам советуем капитулировать". Все были шокированы. Решили воевать сами. Мы не верили и не знали, что Гитлер отдал Закарпатье мадьярам. Может быть, Гитлер не хотел злить Сталина независимой Украиной.

Но возвращаюсь к боям за Закарпатье.

Что можно упомянуть: один четар (командир взвода. – А. Г.), подпоручик чешской армии, организовал отряд, чтобы ехать в Севлюш – помочь держать бой с венграми добровольцам из педагогического училища, бившихся под руководством преподавателя с Приднепровья Голоты. Все они там погибли. Но этот бой задержал венгров, и они подошли к Хусту только с утра 16 марта. Там им сечевики дали бой у моста при входе в город. А долго сопротивляться мы не могли – силы были слишком неравными, венгерских солдат было десятки тысяч...

У меня было другое задание – надо остановить чешскую колонну, про которую я уже говорил. Она убегала из Хуста в Румынию, и у них было 62 грузовые машины, 5 цистерн с топливом. Дали нам другую машину, личную машину министра Ревая, с номером R-1, черный элегантный лимузин.

Чехи бежали в Тячев – приграничное село, чтобы оттуда через мост уйти в Румынию. А от Хуста до Тячева– километров 25–30. Я и еще трое бешеных хлопцев быстро перегнали чешскую колонну и остановились в селе Буштино – недалеко от Тячева. В Буштино тоже был отрядик Карпатской Сечи. По дороге стояли хлопцы с сине-желтыми повязками и ружьями на плечах. Мы им говорим: "За нами идет чешская колонна, надо ее задержать. Свалите деревья, которые стоят по сторонам дороги, чтобы чехи провозились, пока мы в Тячеве будем налаживать оборону". Не успели мы усесться в машину, как ребята уже побежали за пилами...

– В Тячеве какая на тот момент была власть?

– Там была небольшая команда Сечи – несколько ребят в чешской форме, но с сине-желтыми лентами на мундирах. Украинцы из чешской армии добровольно взяли на себя охрану городка. Но власть была еще чешская.

Нашли канцелярию Сечи, там был комендант – сотник Клименко, человек лет 45-ти. Он был в панике, думал, как бы быстрее стежать. А мы, ребята от 20 до 23 лет, напористые, дерзкие, думали, что нам все под силу.

Он нам говорит: "В селе полиция, чешские жандармы". А я говорю: "Надо брать власть в свои руки, их разоружить".

Он боится.

А мы втроем идем к зданию жандармерии. Представьте, нас трое ребят, мне – 20 лет, хлопцу с Волыни – 22, хлопцу с Буковины – 23. И у меня все лицо разбитое и опухшее – революционер.

Подходим к взрослым жандармам. Я не могу от страха открыть рот, сказать: "Сдавайте оружие и власть!" Что-то из себя выдавливаю, а они на нас смотрят...

– Как на сумасшедших...

– Нет! Они больше нашего боялись. Им недавно по радио сказали – власть взяла Карпатская Украина! И они говорят: "Вот вам оружие, вот ключи от тюрьмы, от здания жандармерии, наши шлемы и мы уходим!" Так втроем разоружили шестерых жандармов. Так же разоружили и пограничную стражу, перед мостом поставили двух хлопцев с пулеметами.

Объявили набор добровольцев в Карпатскую Сечь.

Первыми, кто на "призывные пункты" пришел, были 12 местных цыган – записываться в армию независимой Карпатской Украины.

Я почесал голову; они конокрады, возьмут у нас винтовки, что-нибудь сопрут, и поминай, как звали. Ну, цыгане все же лучше, чем ничего. Дали мы им шлемы, ружья – они стоят, боятся бежать, а мы их боимся.

С цыганами набралось у нас вооруженных человек 25.

А чешская колонна едет.

На главной улице мы начали строить баррикаду. Потом подумали: подъедут чехи к баррикаде, мы и убежим – ничего ж не понимали в военном деле. Надо одну баррикаду подальше построить, чтобы чехи остановились там, – мы уже будем герои! А мы пока убежим подальше, к другой баррикаде. Оттуда, может, постреляем.

Мелкой торговлей в Закарпатье занимались евреи. Мы приказали цыганам: "Переворачивайте для строительства баррикад лавки!" Никто из евреев не кричал, не протестовал, относились с пониманием – революция!

А цыган мы при первом случае на автомашине отправили в Хуст к главному командованию – пусть оно ломает голову, что с ними делать.

– Так вы принимали участие в боях?

– Чехи посмотрели издалека – баррикады, есть какая-то власть. Идет делегация с переговорами:

– Пустите нас в Румынию!

– Нет, отдайте все оружие!

– Мы должны посоветоваться!

А мы их пустить назад не можем, ведь они расскажут своим о нашем "войске". Вышли вместе с ними на улицу, вдалеке какая-то стрельба началась. Делегаты испугались и согласились на наши условия.

Мы взяли грузовую машину, подъехали к тому месту, где стояли чехи, они накидали полный грузовик – все, что у них было. Им все равно – бежали в Румынию вместе с женщинами, детьми.

На машинах они приехали на базарную площадь в Тячев. Мы им говорим: "Все машины оставляйте и пешочком через мост – в Румынию!" Сначала отказывались, но были уже без оружия. Потом договорились – десять машин оставляют себе, остальные и цистерны с бензином оставляют нам.

– Вы описываете, извините, какой-то маразм. Их же был целый полк! И вообще, в Закарпатье на март 1939 г. стояла целая чешская дивизия. Вас могли бы за пару часов всех разогнать!

– Почитайте "Похождения бравого солдата Швейка". В Первую мировую войну чехословаки сдавались десятками тысяч в русский плен.

А в 1938 г. чехи воевали, когда их земли хотел забрать Гитлер? В марте 1939 г. немцы брали Прагу, чехи воевали?

Ну, далее, я с коллегами иду договариваться на мост с румынскими пограничниками о переходе пленных. Мы говорим по-польски, по-украински и совсем немного – по-немецки. А они к нам по-французски. Не можем найти общий язык. Но кое-как друг друга поняли. Они подходят, козыряют: "Именем королевской Румынии..." А мы ничего не знаем, что говорить, чьим мы тут именем. Но пожали руки, договорились, как мы пропускаем чехов.

Я стою на страже, пропускаю чехов. Подходит молодая чешка, улыбается, говорит: "Пойдем со мной в кусты!" "Я бы пошел, но должен тут стоять!" Вероятно, ее подослал отец, чтобы я оставил пост, и они бы быстрее перешли через границу и перенесли туда мебель.

Вместе с чехами бежали и украинцы, но в тех машинах был и тот полковник бывшей петлюровской армии Ефремов, которого Волошин поставил командовать всей Закарпатской армией – первый убежал. И Клименко, командир Сечи в Тячеве – тоже убежал. Армия воюет, а командир бежит.

Ладно, ушли чехи вместе с нашим командованием. А что дальше?

Звоним в Хуст. У нас сорок машин, 5 цистерн с бензином, но у нас был только один шофер! Команда отвечает: "К нам присоединился чешский подполковник Земан. Он собирает чешских добровольцев, чтобы вместе с нами биться против венгров. Он скоро приедет с чешскими шоферами к вам, и потом вы вместе с ними езжайте к нам".

– Он был подполковник и подчинялся вам?

– Мы были равными, несмотря на то что я был сержант, а чех – подполковник.

Он приезжает с шоферами к нам, все – с сине-желтыми повязками. Говорят: "Чешский батальон, который находится в Хусте, воюет с вами против венгров".

Хорошо!

Едем колонной в Хуст – наша машина впереди колонны, сзади машин 20–25 ведут чехи, а в Тячеве мы оставили несколько ребят.

Но в тылу – в Тячеве, мы взяли власть, да не всю. Там еще в некоторых помещениях пограничников были сами пограничники и жандармы. Может 10, может 15 – мы их не разоружили. Я думаю, что они оттуда позвонили в Хуст и оставшимся чехам сообщили, что тут десять-пятнадцать головорезов их разоружают.

Мы едем, заезжаем в Хуст, во двор главной команды Сечи. Оборачиваемся – а где же колонна? Чехи нас обманули и использовали те машины, на которых приехали, чтобы вывезти оставшихся чехов из Хуста в Румынию.

Колодзинский, который стал главкомом после бегства Ефремова, приказал мне ехать с ранеными на машине в Великий Бычков – это село тоже на румынской границе, чуть дальше Тячева, через который пришлось ехать. Подъезжаем с 5-ю ранеными и медсестрой к Тячеву, а там нас пулемет из танкетки поливает – мы четыре часа были командирами, а после чехи обратно забрали власть. Чуть было мы не попали в плен!

Бросили машину, пошли обходить Тячево пешком через горы. Заиндевели. Везде над селами висели белые флаги, а на мостах стояли вооруженные хлопцы с венгерскими или белыми повязками. Они в течение недели сначала были сперва в чешской армии или жандармерии, потом стали Карпатской Сечью – украинской армией, а ещё через день оказались в венгерской армии или жандармерии. Почти все сечевики, которые были родом из Закарпатья, пошли по домам. В Румынию бежали только хлопцы из диаспоры, Галиции, Волыни или Буковины.

У нас были револьверы – еле уговорили этих вооруженных ребят нас пропустить.

Нашли уносящих ноги сечевиков и утром часов в пять 19-го марта вместе с ними перешли пограничную речку Тису. Течение реки сбивало с ног, вода была ледяная, вышли на берег – одежда покрылась льдом. Нас встреила румынская пограничная стража – несколько человек. Испугались, увидев несколько сот сечевиков. Мы им отдаем оружие – они боятся брать. Такие же, как чехи, вояки были.

На этом мое участие в Карпатской революции завершилось.

А. Гогун. Между Гитлером и Сталиным: Украинские повстанцы. – Санкт-Петербург: Нева, 2004. – С. 443–455.

№ 371

2008 р. – Зі спогадів українського лікаря М. Качалуби про перші дні існування Карпатської України

В ХУСТІ

Ввечері доїхали до Хуста. Місто слабенько освітлене, але й при тім бачу українські написи на крамницях та розвиті українські синьо-жовті прапори. Я забуваю за втому, за турботу з нічлігом, за голод... Стаю і дивлюся не тільки очима, але цілим моїм єством на це чудо... Коли мої очі впали на напис "МОЛОЧАРНЯ", я автоматично попрямував туди, як голодний вовк.

Крамар-молочар – молодий хлопець, говорить нашим закарпатським діалектом. На моє прохання навіть пригрів мені трошки молока, дав хліба зі сиром та маслом. Коли перший голод мій минувся, я почав розпитувати, де би далося переночувати?

– Готелів тут немає, каже, корчми заповнені військовими та нашими, що повтікали з-під мадярів. Я ночую тут в крамниці. Як хочете, можете тут переночувати.

Стелить мені на підлогу кілька мішків і я, змучений, не роздягаючись, засипляю. Вночі збудили мене вибухи гранат. Господар каже мені, що це мадяри, цебто їхня п'ята колона робить колотнечу.

Рано вибираюся я до будови українського автономного уряду. На вулицях багато військових. У багатьох – подібно, як я вже бачив в Пряшеві – є синьо-жовта стрічка на шапці. Але бачу вже сіро-сині уніформи та мазепинки наших карпатських січовиків. Майже всюди гомонить українська мова. Навіть жиди стараються говорити нею. Чути також чеську чи словацьку мову. Я ще не можу їх розрізнити. На коридорах уряду повно людей. Спішаться, з паперами в руках, дівчата, військові та січовики. Підступаю до одного з них:

– Вибачте, я хотів би дістати позволення працювати тут як лікар; до кого маю звернутися?

– Цим займається доктор Мандзюк, але сьогодні його тут нема.

– Хто його заступає? Я приїхав зі Швейцарії.

– Аж зі Швейцарії, кажете? В таку пору?

– Так!

– Маєте документи?

– Маю з собою диплом та потвердження про різні клінічні практики.

– Я тому вас питаю про це все, бо тут мадяри та поляки посилають різних диверсантів, які підшиваються під різні професії, щоб ширити занепокоєння та хаос.

В канцелярії, до котрої привів мене мій симпатичний інформатор, якийсь пан дуже ввічливо мене прийняв, попереглядав мої документи з широко створеними очима, що це "аж зі Швейцарії", але не знав, що зі мною робити.

– Ви ж, пане докторе, не маєте ані чехословацького диплому, ані не є чехословацьким горожанином, – каже мені.

– Диплом дасться знострифікувати, а горожанином буду вашим.

Пан задумався. Це, напевно, був добрий урядовець, який знав дотеперішні чехословацькі закони, але його думки топилися в оцім

новотворнім хаосі. Він казав мені лишити мої документи та прийти завтра.

Ходжу по вулицях і любуюся нашими написами, синьо-жовтими прапорами та всім оцим новим нашим життям, що саме будиться з віковічного спання.

– "Нова Свобода"! – Читайте "Нову Свободу"! – кричать вуличні продавці газет. Купую газету і з насолодою читаю.

Це ж моя материнська мова...

Осінній короткий день закутується в сірий туман, а з нього вилазить вечір. Знову блимають слабенькі вуличні лампи. Заходжу до кав'ярні. І тут багато людей. На підвищенню грає тихенько музика. Слухаю... Це все наші українські мелодії. За хвилину виходить на підвищення співачка: "В кожного є юні мрії, весняні гарні сни, смілі бажання, життя й кохання у перших днях весни... " – вилітають слова пісні у чудовому, мелодичному голосі... Чую, як ніжне, рідне і тужливе почуття тисне мене за горло, а з очей течуть по лицях сльози... В цьому глухому закутку нашої широкої батьківщини, засміченому чужинецьким бур'яном, замороженому чужою псевдокультурою, будиться і продирається до життя наше старинне, рідне і глибоке національне обличчя...

Ранком знову біжу на уряд. По вулицях чеські жандарми та наші січовики... Полуднева границя непевна. Ввечері слухав я радіо, як мадяри та поляки прагнуть спільного кордону.

– Боже милий, Боже! – зітхаю в моїй душі, – тут родиться наша дитина, а вороги вже з ножами ждуть на неї.

В канцелярії цей самий пан знову ввічливо мене прийняв, але сам не міг нічого рішити, а відповідальної особи тут ще не було. Мушу почекати. Збираюся вийти на коридор, але відчиняються двері і входить якийсь пан, середнього віку. Я зволікаю свій відхід, думаючи, що це можливо доктор Мандзюк. Пан цей здоровиться по-чеському, але, видно, є тут знайомий, бо починає негайно обговорювати якусь здоровельну справу, знану їм обом.

– Ось тут, – каже урядовець і показує на мене, – пан доктор приїхав зі Швейцарії, щоб тут працювати, але він не має ані тутешнього диплому...

Пан, що ввійшов, енергійно обернувся до мене і, подаючи руку, представляється: – Доктор Пейше! Дивиться на мене від ніг до голови, щоб, правдоподібно, переконатися, чи я виглядаю на нормальну людину та на доктора, а потім каже:

– Ви українець?

– Так, українець!

– І ви приїхали аж зі Швейцарії сюди, щоб подати помічну руку своїм братам, а вони вам кажуть, що ви не маєте тутешнього диплому?

Я, майже зі сльозами в очах, прикивнув головою.

Інтервенція доктора Пейше є так влучна, що я дістаю тимчасове потвердження прийняття до праці з призначенням йти до Великого Березного та там організувати шпиталь. До диспозиції дістаю ціле зарядження т. зв. "Бабської Школи", евакуйованої з Мукачева. Крім диплому (з якого зробили копію), всі мої документи собі лишають. Очевидно, там і пропали. (На щастя, я маю потверджені копії).

У ВЕЛИКОМУ БЕРЕЗНОМУ

Вертаюся до Братислави, забираю жінку та дітей з нашим мізерним майном та їдемо всі до Великого Березного. Доїхали, здається, 12 грудня 1938 року. Окружне містечко – Великий Березний є таке велике, як його назва. Очевидно, все є релятивне на цьому світі. Дістало назву "Великий" тому, що недалеко від нього є ще Малий Березний. Отже, це Великий Березний є подібним до всіх наших, наприклад, галицьких містечок, як Збараж, Скалат, Гримайлів та інших: в середині ринок, окружений одноповерховими будинками з різними крамницями. В одному з таких будинків принаймаємо тимчасово одну кімнату. Власником є жид з довгою бородою та з обов'язковою ярмуркою на голові. З дружиною моєю говорить по-німецькому. Я пробую говорити з ним по-нашому. Цілком добре знає наш карпатський діалект.

Рано йду я представитися на окружний уряд. Тут довідуюся, що на лікарню є призначена одна школа, де є вже зложений весь здоровельний матеріал та шпитальне зарядження. На адміністратора, керівника шпиталю є призначений якийсь пан Сопко. На другий день ми з сім'єю були вже влаштовані в одній великій "шпитальній" залі. Пан Сопко подбав вже про одну медсестру, кухарський персонал та двох молодих дівчат на упратування. Я негайно беруся також до роботи: вибираю меншу кімнату (на прийомну, другу на терапевтичну, а третю на меншу евентуально й більшу хірургію. Більші кімнати для хворих: жіночий та мужеський відділи і т. д., словом влаштовую зі школи менший шпиталь. Над кожними дверима кажу вмістити жовту табличку зі синім написом, що в цій кімнаті знаходиться. Любо на це дивитися.

Як це все було готове, біжу на уряд з проханням виголосити мешканцям отворення шпиталю та прийти його офіційно отворити. При цій нагоді познайомлююся з доктором Володимиром Пежанським – президентом суду та прокуратором доктором Перевузником. Оба вони бувші емігранти з Галичини. Працювали на Словаччині. Тепер прийшли між своїх. Вони радять мені подати чимскоріше прохання о чехословацьке громадянство. Очевидно, ані вони не передбачали так скорого розпаду ЧСР. Я це прохання подав і, цікаво, що в дуже скорому часі одержав (при інтервенції доктора Пежанського та доктора Перевузника) так звану "обіцянку громадянської приналежності" у Великім Березнім при одержанні державного

громадянства. Документ цей написаний чистою літературною українською мовою. Показую це Люсі, а вона мені каже: – Боюся, бо над цим клаптиком української землі вже збираються чорні хмари. [...]

Але цих хмар ще кожний не бачить. Життя у Великім Березнім, здається, пливе нормальним руслом та нормальним темпом. Вийшли ми з дружиною в суботу поробити деякі покупки. Але на наше превелике здивування, всі крамниці позамикані. Головна вулиця чорна від жидівських святочних халатів та "шабесдехлів" з хвостиками з кун. Деякі мають перевішані через плечі чорно-білі простирала. Жінка моя – швейцарка ще цього не бачила, тому з великим зацікавленням приглядається, а я собі пригадав її слова про "чорні хмари" і якесь дивне, сумне почуття мене огорнуло. Чи було це передчуття нашої та їхньої долі?

В неділю йдемо до церкви. Багато дівчат та молодиць в народних карпатських кроях. Між мужчинами видно уніформи січовиків. Після Служби Божої ще раз дивлюся на цей народ, що був сторіччями відділений від українського пня, але не загинув. Тепер, коли трошки засвітило сонце свободи, він розкриває своє національне обличчя і сміло голосить, хто він. [...]

Качалуба М. Муза і стетоскоп. – Пряшів, 2008. – С. 183–187.

№ 372

3–9, 10–16 грудня 2009 р. – З досліджень О. Д. Гавроша про Карпатську Україну

Головним цьогорічним ювілеєм Закарпаття була 70-та річниця Карпатської України. Але є чимало фактів про ті давні події, які лежать на поверхні й досі не зауважені ні науковцями, ні громадськістю. Серед них фільм-хроніка українського режисера зі США Каленика Лисюка, знятий у березні 1939 року. Його кадри часто використовують сучасні документалісти, які розповідають про Карпатську Україну. Однак сенсацій цього фільму чомусь наші історики не бачать, і далі плодячи міфи, які спростовують документальні кадри цього чорно-білого кіно.

(...) Як не парадоксально, це єдиний фільм-хроніка з українських визвольних змагань 20–40 років XX століття. У стрічці, яка знімалася в найгарячіші дні Карпатської України, Каленик Лисюк подає 13 епізодів, пов'язаних із діяльністю уряду Августина Волошина та засідання парламенту (Сойму). Ми можемо не тільки бачити нині вже легендарних провідників Закарпаття, але й чути і навіть розуміти логіку їхній дій. Чомусь ці документальні кадри, які знімалися в режимі "он-лайн" і де можна почерпнути чимало унікальної інфор-

мації, ніколи істориками не аналізувалися. Але ж це не художнє кіно, а реальні факти, відзняті безпристрасною кінокамерою. Тому й повинні бути введені в науковий обіг, як й інші документи, зафіксовані на папері. (Особливості мовлення зберігаємо, бо в ньому теж відбито дух того часу).

Міф перший: Карпатська Україна вела античеську політику

Епізод перший: нарада за круглим столом у Августина Волошина перед від'їздом делегації на переговори за кордон. Сидять четверо осіб.

Августин Волошин: "Пане міністре, коли відходиш?"

Юліан Ревай: "Отче прем'єре, я вже готовий. Все приготовлено. Всі записки із вчорашніх порад при собі. Так що опівночі рушаємо".

Августин Волошин: "То по дорозі у Празі полагодиш справу відкриття Сойму і бюджету".

Юліан Ревай: "Добре. Я думаю, отче прем'єре, їхати через Братиславу. У Братиславі зустрітися з міністрами Словакії, щоби поінформуватися у них, що вони задумують робити. Щоби ми не були заскочені. А звідтам поїду до Праги. У Празі зголошуся у прем'єра Берана і в міністра Кваркутського. І також поінформую, чого їду за границю".

Августин Волошин: "А ви, пане докторе, полагодите справу з радіоефіром".

Невідомий (можливо, Володимир Комаринський): "Так, я буду інформуватися в Празі. Але, думаю, що там то тяжко піде. Але як Бог дасть, добре скінчаться торгівельні переговори в Німеччині, тоді і пан міністр фінансів дозволить якусь суму. Так що я вже заздалегідь подивлюся ... (незрозуміло)".

Августин Волошин: "Так, лише прошу вас повідомити нас про всякі важні події телефонічно і телеграфічно".

Юліан Ревай: "Добре, отче прем'єре, про все будемо інформувати телефонічно чи телеграфічно або когось вишлемо до Хуста, аби про все інформував завчас. Якщо, отче прем'єре, позволите, то я прощаюся. (Всі підіймаються, прощаються за руку). Всього найкращого!"

Коментар: з цієї розмови чітко видно, що влада Карпатської України не була антическою. Навпаки, існувала тісна співпраця між Прагою та Хустом. Юліан Ревай каже: "У Празі зголошуся у прем'єра Берана і в міністра Кваркутського. І також поінформую, чого їду за границю". Тобто, як і належить автономній владі, вона інформує центральну про свої зовнішні зв'язки".

Епізод другий: приймальня Волошина. Дзвонить телефон. Січовик у формі підіймає слухавку: "Алло? Тут служба пана прем'єра! Хвилинку!" (Подає слухавку Волошину, який щойно заходить у приймальну).

Августин Волошин: "Алло! Хто говорить?.. Ти, Юліане? Вітай!.. Слава Україні!.. Що нового? Яка ситуація?.. Неясна?.. У нас вдома мало тихше, як учора... Пирхало (чеський генерал, призначений Прагою міністром Карпатської України. – *Авт.*) уже випустив Федора на мій розказ. Сватек (командувач чеськими військами на Закарпатті. – *Авт.*) прийняв команду над нашим військом... Так, чеське військо вже буде нам допомагати. Мусимо організувати свою армію... Так-так! До січовиків народ голоситься масами. Але не маємо зброї. Як закінчилися переговори в Берліні?.. Недокінчені?.. Є надія? Повідом про все ... Здоров! Слава Україні!

Епізод третій: Августин Штефан і Степан Клочурак (найімовірніше) у кабінеті прем'єр-міністра.

Августин Штефан: "Ситуація тяжка. Коли б чеська армія в Карпатській Україні стала б українською армією, то ми б могли ще Карпатську Україну перед мадярами оборонити".

Степан Клочурак: "Це є так. Коли б то нам вдалося".

Входить Августин Волошин.

Августин Волошин до С. Клочурака: "Пане міністре, будь ласка, в сей час від'їхати до Сваляви і там полагодити справу із генералом Сватком, щоб він зістався комендантом нашої армії. Мусимо до того довести, щоби ціла наша армія обороняла нашу країну".

Степан Клочурак: "Добре, пане президенте, я їду, і зараз вам подам по телефоні звіт".

Коментар. У цих двох епізодах чітко видно, що свої надії на існування Карпатської України уряд Августина Волошина пов'язує з чеським військом. ("Полагодити справу із генералом Сватком, щоб він зістався комендантом нашої армії. Мусимо до того довести, щоби ціла наша армія обороняла нашу країну". "До січовиків народ голоситься масами. Але не маємо зброї").

Міф другий: Карпатська Україна розвалила Чехословацьку Республіку

Епізод четвертий: приймальня прем'єр-міністра. Дзвонить телефон. Черговий січовик бере слухавку: "Алло!.. Братислава?.. Слава Україні!.. Хвилинку!" (Виходить).

Заходить Августин Волошин: "Алло! Хто говорить?.. Доктор Комар?.. Слава Україні!.. Що нового?.. То велика новина... Що?! Словаки днесь мають оголосити свою незалежність? Коли?... О десятій годині!?.. Я вже чув учора. Телефонував Тренько (?) із Праги... І ми то мусимо зробити. У воздусі не можемо висіти... А яка ситуація взагалі?.. Неясна?.. Так, лише на свою власну силу можемо здаватися. Мусимо витворити наш народний фронт. А Юліан де?.. У Відни?.. До побачення! Слава Україні!

Коментар. Дуже важливий документальний кадр. Волошин дізнається, що словаки будуть проголошувати незалежність, а,

отже, Чехословацька Республіка перестає існувати. Вихід один: аби угорці не загарбали Закарпаття як нічийну територію – проголошувати незалежність. ("Що?! Словаки днесь мають оголосити свою незалежність?.. Коли?.. І ми то мусимо зробити. У воздусі не можемо висіти...").

Міф третій: січовики робили в Хусті збройний переворот

Епізод п'ятий: Августин Волошин біля телефона.

Августин Волошин: "Пан генерал Прхала? Вимагаємо від вас негайно припинити пролиття крові! Ви танками, гарматами напали на беззбройних січовиків!.. Що говорите?.. Загрожували порядок і супокій?.. Коли?.. Де?..

Так, це я дав наказ, щоб січовиків озброїти, щоб ішли на фронт проти мадярів. А ви їх розстрілюєте!.. "Порядок мусить бути" – кажете. А це кажете ви, що нищите самі порядок, ламаєте закони держави, зловживаєте збройною силою?! Ви дали наказ, айно! Але я тут голова влади. І я вимагаю від вас припинити в сей час розстріли січовиків, а військо вислати на фронт проти мадярів ... Каже, що мало війська?.. Я прийшлю вам в допомогу всіх, що лиш можуть стати до бою... Добре, я дам наказ.

Коментар. Дуже важливі документальні кадри, які розвінчують один із найпоширеніших міфів про заколот січовиків. Мовляв, "Карпатська Січ" хотіла захопити зброю, аби скинути занадто м'який уряд Августина Волошина. Насправді події розгорталися зовсім не так. Августин Волошин дав наказ озброїти січовиків, аби було кому захищати країну від мадярської армії. ("Так, це я дав наказ, щоб січовиків озброїти, щоб ішли на фронт проти мадярів").

Натомість генерал Прхала, який не мав жодних симпатій до Карпатської України, дав наказ їх обеззброїти, що викликало справжню перестрілку з багатьма пораненими і вбитими. І це в той час, як ворог наступав по всьому фронту. ("Вимагаємо від вас негайно припинити пролиття крові! Ви танками, гарматами напали на беззбройних січовиків"). Про те, що Прхала не мав жодного наміру захищати Карпатську Україну від угорської агресії, свідчить і репліка Августина Волошина: "Вимагаю в сей час вислати військо проти мадярів... Кажете, що мало війська?" Добре озброєного і навченого чеського війська було цілком достатньо, щоби тримати оборону від значно слабшої угорської армії.

Епізод шостий: Августин Волошин і Августин Штефан у кабінеті прем'єр-міністра.

Августин Волошин: "Августине! Час дуже важкий. Словаки проголосили свою самостійність. Ми то саме маємо зробити днесь. Тому мусимо скликати засідання міністерської ради, засідання УНО, а на завтра приготовити перше засідання Сойму".

Августин Штефан: "Пане прем'єре, є тут уже в Хусті 15 послів (*депутатів – Авт.*). Ми закличемо телеграфічно ще всіх, котрих може-

мо осягнути. Так що на завтра, напевно, буде комплект. О четвертій годині будемо мати засідання Сойму".

Коментар. Ще одне розвінчування тези, буцімто Карпатська Україна розвалила Чехословацьку республіку. Як бачимо, Сойм Карпатської України скликався вже після фактичного розпаду федеральної Чехословаччини.

Епізод сьомий: історичне засідання Сойму Карпатської України. Августин Штефан зачитує текст присяги, яку посли мають скласти до рук пана предсідника уряду Карпатської України.

Августин Штефан: "Обіцяю, що вірний буду Карпатській Україні і буду додержуватися законів та свій мандат виконувати за своїм найліпшим знанням і совістю". (Під час читання виразно чути, як у Хусті дзвонять дзвони. Потім текст присяги зачитується чеською і румунською мовами).

Епізод восьмий: вітальне слово Августина Волошина на відкритті Сойму.

Августин Волошин: "Світлий Сойме! Під свідомістю великої відповідальності перебираю той надзвичайно тяжкий, одночасно надміру почесний обов'язок, що судьба зложила на мене, стояти на чолі першого Сойму Карпатської України. (*Оплески*). В ім'я тих ідей, що всім нам є дорогі, дякую за цю визначну почесть і обіцяю, з поміччю Божією старатимуся доложити всіх зусиль бути гідним проявленого мені довір'я.

Світлий Сойме! В історії української нації не було ще випадку, щоб рішало всенародним голосуванням вільно вибране українське законодатне діло. Сотні літ наш народ ждав і терпів, і ось тепер надійшов той час, коли український народ в Карпатській Україні зірвався до творення вільного життя і пустився в ясну, невідому і золоту дорогу до просторів волі.

Карпатська Україна кличе нас до великої і святої роботи. А ми ж, посли, цей заклик без сумніву та без вагання слухаємо і стаємо туди, де нас призначено. Бо право і силу дають нам не насильство, не темнота, не пострах, не нацьковування одних проти других, не Юдин гріш, але чиста однозгідна воля, чисте, однодушне, беззастережне довір'я українського народу. Кожна нація, кожен народ має право забезпечити життя на цій землі по своїм звичаям, по своїм порядкам. (*Оплески*).

Український народ у Карпатській Україні не є гостем на цій землі. Заселює він цю землю більше, як тисячу триста років. І дав_нам стільки творчої сили і почуття національної єдності, що ми_довели дня 12 лютого сього року перед цілим світом доказати, що є гідні й достойні вчленитися в сім'ю великих, свобідних народів та бути без застережень береженими господарями своєї прадідної землі. З цього, пропам'ятного місця дякую за однозгідне довір'я та уповноваження, яке без найменшого застереження віддав нам наш народ у Карпатській Україні до рук нашого законодавчого Сойму.

Святочно прирікаю перед всемогучим Богом кріпостею іменем цілого Сойму, що над своє життя будемо всі високо цінити собі цього довір'я та доложимо всіх зусиль, керуючись найсвятішими почуваннями християнської етики та національної достойности в розбудові нашої держави. Зробивши сей милий обов'язок, вважаю наш перший Сойм Карпатської України відчиненим". (*Оплески*).

Епізод дев'ятий: проголошення незалежності Карпатської України.

Августин Штефан читає вголос: "Закон Сойму Карпатської України, число 1.

Сойм Карпатської України, вибраний українським народом Карпатської України дня 12 лютого 1939 року і зібраний в Хусті дня 15 березня 1939 року, виконуючи іменем карпатоукраїнського народу своє святе право самовизначення, проголошує повну самостійність Карпатської України". (*Бурхливі оплески, радісні крики, які тонуть у загальному співі "Ще не вмерла Україна"*).

Епізод десятий: Августина Волошина одноголосно таємним голосуванням обирають Президентом Карпатської України. Виступ щойно обраного президента.

Августин Волошин: "Щиро дякую вам за довір'я, що ви проявили, що першим президентом нашої малої республіки вибрали мене. Засадою моєю буде віра. Віра є силою одиниці, є силою народу. Віра святого Кирила і Методія захоронила слов'янські народи для народного, культурного і пізніше політичного життя. Віра святого Володимира Великого була основою першої вільної держави нашого народу.

Віра предків піддержувала в часах походів татарських, турецьких і всяких інших. Вірою піддержувалася наша література, наша всяка культурна праця.

У нашій вужчій родині віра Корятовича зорганізувала перший раз тут, під Карпатами, наш народ. Пізніше віра великого єпископа Бачинського організувала наші культурні інституції, які, можемо казати, захоронили наш народ від народної погибелі. І в новіших часах віра наша, церков наша питала хлібом духовним, була останньою кріпостю нашого народного життя. Сього дня можемо чинити наш перший український Сойм і започати нову працю як кращої, ліпшої майбутности.

У цих грізних часах ми віримо, надіємось, що праця Сойму Карпатської України буде служити на славу Богу, українському народу і всім жителям Карпатської України. Слава Україні!" (*Оплески*).

Епізод одинадцятий: закони Карпатської України.

Засідання Сойму. Головуючий Августин Штефан читає перші закони, які будуть ухвалюватися.

Августин Штефан: "Параграф 1. Одинокою назвою території, позначуваною досі в законах і розпорядках Чехословацької рес-

публіки як Підкарпатська Русь, встановлюється назва "Карпатська Україна".

Параграф 2. Карпатська Україна є республікою. На чолі її стоїть Президент, вибраний Соймом Карпатської України.

Параграф 3. Державною, урядовою і навчальною мовою Карпатської України є мова українська.

Параграф 4. Державні барви Карпатської України є синьо-жовті. Синьо-жовті є барви державного прапору Карпатської України. Барва синя є горішня, барва жовта – спідня.

Параграф 5. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній герб. Попри цього гербу вживається всенаціональний герб тризуб – знак святого Володимира Великого.

Виступ із місця посла (на жаль, виступаючого в кадрах фільму не видно — *Авт.*): "Пропоную, щоб державним гербом Карпатської України був знак святого Володимира – тризуб".

Августин Штефан: "Бажає ще хтось взяти участь в обговоренні цього законопроекту?

Прошу послів, котрі є "за" (*за поправку посла – Авт.*) підняти руки... Проти?.. Прийнято одноголосно... Державним гербом Карпатської України є тризуб – знак святого Володимира Великого. (*Оплески*).

Параграф шестий. Державним гімном Карпатської України є "Ще не вмерла Україна". (*Бурхливі оплески, в яких тоне останнє слово Августина Штефана*).

Коментар. Одна з непомічених сенсацій фільму Лисюків. Досі всюди в історичній літературі вказується, що гербом Карпатської України був дотеперішній герб Підкарпатської Русі (нині герб Закарпатської області). Як бачимо з хроніки засідання Сойму, керівництво пропонувало паралельно з цим гербом застосовувати і тризуб. (Мабуть, звідси походить популярний серед сувенірної продукції мальований варіант герба Карпатської України – традиційного герба Підкарпатської Русі із доданим тризубом в одній половині щита). Але як бачимо із документальних кадрів, по ходу засідання (посли Сойму внесли іншу пропозицію і одностайно проголосували, що гербом Карпатської України має бути саме тризуб, що й констатував головуючий Августин Штефан.

Це була єдина поправка до цього закону із шести параграфів. І, очевидно, пізніше всі, хто писав про Карпатську Україну, посилалися на законопроект, не знаючи або забувши, що до нього було внесено зміни. Але камера Каленика Лисюка це чітко зафіксувала. Тож нині слід визнати істину: гербом Карпатської України є тризуб, а не "ведмедик".

Епізод дванадцятий: завершальне слово Президента Карпатської України.

Августин Волошин: "Передусім виражаю нашу глибоку вдячність Всемогучому за те, що дозволив нам дочекатися цього історичного

свята, яке є святом не лиш нашого малого краю, але також всіх земель, де живе наш великий український народ. Ми вірували і наша віра спасла нас. Вічно палаюча іскра українського національного життя збеглася з перед ворожих очей у глибині душі нашого селянства та найвірніших синів нашої інтелігенції. Не було сили, яка би вдержала могучість сього духа, що перенісся на український народ і по сей бік Карпат. Сповнилися слова нашого безсмертного генія, пророка української нації Тараса Шевченка: "Встане Україна, світ правди засвітить. І помоляться на волі невольничі діти".

Епізод тринадцятий: виступ посла Михайла Бращайка.

Михайло Бращайко: "Громадяни і громадянки! Не такий час, щоб довгими промовами бавитися. Як знаєте, надходять на наш край темні хмари, і будучність наша щонайменше хвилево, переходово не представляється якнайсвітліше. Є надія, що сесі труднощі поборемо вже тепер. Але якби їх не побороли тепер, то поборемо по сьому. Ідея ніколи не вмре, не загине. (*Оплески*).

Тепер 20 літ проголошували ми се, що нині проголошуємо, революційно, а нині проголошуємо конституційно. І се вже такий великий день в нашій історії, такий великий факт, що його вже ніколи ніякі ворожі сили не зітруть. А буде се одним із найважчих і найкращих днів і фактів, які старинний хустський замок колись чув і бачив.

Хоч як можуть ся складати події, хоч який хід може взяти історія, але се є наша земля, і її ніколи і нікому не дасть український нарід відібрати. (*Оплески. Крики схвалення*).

Сесю землю поливали наші предки своєю кров'ю і своїм потом. І їх кости від вас, грядущих поколінь, вимагають, щоби ті святі кости могли спочивати у нашій рідній землі. І я вірю, що хоч як складеться політична махінація, хоч як можуть із нами гратися, дивлячись на то, що наші сили ще тепер слабі, не можемо дати відпір, але той відпір прийде! І най ворог знає, що сюди прийде лише за гостя, а не за пана. Бо паном були, єсьме і будеме тут ми! (*Оплески*).

Як послухають нашої ради і хотять бути добрими сусідами – добре з добрим. Але як ні, то зачнеться боротьба за життя і смерть. А в тій боротьбі за правду, за наші права, не маю найменшого сумніву, що ми вийдеме побідоносно, а як переможений вийде ворог, що кривдить нас і сягає на нашу свободу (*Оплески*).

А як хтось унеможливить нам то, то най знає, що буде відповідати перед Богом, буде відповідати перед історією, а буде відповідати і перед тим українським народом. Не знаю, чи почислені години або дни нашого правительства, нашої влади, єдно є певне: ані дни Карпатської України, ані дни карпатського народу не почислені і як жив туй за тисячі літ, так і буде жити за дальших тисячу літ (*Оплески*). Ми душу, тіло положим за нашу свободу і покажем, що ми – козацького роду!" (*Оплески, схвальні вигуки*).

Коментар. Останні два виступи, як і все засідання Сойму Карпатської України, яскраво спростовують надуману тезу тих, хто твердить про якийсь начебто особливий, неукраїнський, тутешняцький характер державності Карпатської України. Що це, мовляв, була перша держава "підкарпатських русинів" і тому подібні байки. Бачимо, що і лідери, і посли одностайним голосуванням чітко дотримувалися думки, що закарпатці є частиною українського народу і що Карпатська Україна є лише ланкою в довгій історії українського державотворення.

13 миттєвостей Карпатської України: Сенсації одного документального фільму. // Старий замок. – 2009. – 3–9, 10–16 грудня.

ПОКАЖЧИК ІСТОРИЧНИХ ОСІБ

Бадан Олександр (псевдонім Яворенко) (1895–1937) – український громадсько-політичний діяч, доктор права. Після падіння Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у 1919 р. емігрував у Чехословаччину, працював адвокатом. З 1923 р. на Підкарпатській Русі, помічник адвоката в Хусті. Перебував у соціал-демократичній, а у 1924 р. – вступив до КПЧ. У 1926 р. переведений в Ужгород помічником партійного адвоката для допомоги редактору "Карпатської правди" видавати газету літературною українською мовою. Незабаром О. Бадана було позбавлено права проживати на території Чехословаччини, під прізвищем Яворенко він перебрався до Харкова, де працював радником з питань Підкарпатської Русі і ученим секретарем наркомосу України, який очолював М. Скрипник У 1933 р. репресований трійкою ДПУ УРСР на 10 р. ув'язнення, у 1937 р. вдруге засуджений УНКВС Ленінградської області і 3 листопада того ж року розстріляний. Реабілітований посмертно.

Баконі Михайло Степанович, 1920 р. народження, с. Невицьке Ужгородського р-ну Закарпатської області, українець, освіта незакінчена вища, безпартійний, член організації "Пласт" і організації "Українська громада". Проживав в м. Ужгород Закарпатської області, начальник планового відділу обласної контори "Заготживсировина". Особливою нарадою при Міністерстві держбезпеки СРСР 11 червня 1949 р. засуджений на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1989 р.

Балаж Іван Михайлович, 1913 р. народження, с. Нове Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Нове Давидково, хлібороб. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджений до розстрілу. Президією НРЗУ 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Бандусяк Георгій Михайлович, 1923 р. народження, смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта незакінчена вища, безпартійний. Проживав в м. Требонь, Чехія, учитель. Закарпатським обласним судом 23 грудня 1946 р. засуджений на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1991 р.

Бандусяк Микола Михайлович, 1909 р. народження, смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта вища, безпартійний. Проживав в м. Ужгород Закарпатської області, адвокат. Особливою нарадою при Міністерстві держбезпеки СРСР 26 травня 1948 р. засуджений на 25 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1955 р. В останні роки життя – громадський діяч. Один з активістів відновлення крайової організації "Просвіта"

Баран Віктор-Гейза народився 7 лютого 1903 р. в с. Плоске Свалявського району в родині учителя. Закінчив Ужгородську гімназію, у чехословацький період – юридичний факультет Празького університету. Отримавши диплом юриста, працював журналістом у газеті "Лідове новіни". Був членом аграрної партії, яка відрядила його в Інститут Ліги Націй у Женеву. Як журналіст відвідав країни Європи, Близького Сходу і частину Африки. У 1935 р. став референтом у підкарпатських справах в центральному уряді в Празі і приватним секретарем прем'єр міністрів. На цих посадах перебував до ліквідації Чехословаччини.

Знав добре становище Закарпаття. В період війни вступив у чехословацьку закордонну армію. Знаючи іноземні мови, працював у штабі союзників у Єрусалимі. У 1942 р. захворів і 12 березня 1943 р. помер, похований у м. Ромла в Ізраїлі.

Басюк Євген Михайлович (1922 р.н.) – член ОУН з 1939 р., учасник оборони Карпатської України. У 1943–1944 рр. – начальник штабу з'єднання УПА "Холодний Яр" групи УПА-"Південь", полковник УПА. Затриманий 7 вересня 1944 р. під час проведення військово-чекістської операції в районі с. Хорів Острозького району Рівненської області. 19 листопада 1949 р. засуджений особливою нарадою при Міністрі державної безпеки СРСР до 25 р. тюремного ув'язнення.

Бачинський Едмунд Степанович народився у 1880 р. в с. Калини Тячівського району в багатодітній сім'ї греко-католицького священика. Після навчання в гімназії закінчив юридичний факультет Будапештського університету. Працював у м. Дебрецені та в інших містах Угоршини. 1922 р. повернувся в Закарпаття. Незабаром був призначений мером Ужгорода. Член аграрної партії, від якої обирався сенатором чехословацького парламенту. Очолював кооперативну спілку селян та відому футбольну команду "СК-Русь". У 1938 – міністр внутрішніх справ в автономному уряді Підкарпатської Русі. Після визволення краю арештований службою "Смерш". У 1945 р. помер у таборі Єнакієво Донецької області.

Бенеш Едуард (1884–1948) – відомий чехословацький політик. Після проголошення незалежної Чехословацької Республіки (1918) – міністр закордонних справ (до грудня 1935). На мирній конференції 1919 р. в Парижі домігся приєднання Закарпаття до Чехословаччиии. У 1935–1938 рр. – президент Чехословацької Республіки, 1940–1945 рр. – президент в еміграції, 1945–1948 рр. – президент ЧСР. На заключному етапі Другої світової війни вів переговори з СРСР про Закарпатську Україну. 29 червня 1945 р. прем'єр-міністр Чехословаччини Зденек Фірлінгер підписав чехословацько-радянський договір, згідно з яким Закарпатська Україна ввійшла до складу СРСР.

Берія Лаврентій Павлович (1899–1953) – партійний і державний діяч, генеральний комісар державної безпеки (1941–1945), маршал Радянського Союзу (1945). В органах ВЧК–ОДПУ з 1921. У 1931–1938 – секретар, перший секретар Закавказького крайкому ВКП(б), ЦК КП(б) Грузії. З 1938 перший заступник, нарком внутрішніх справ СРСР. Одночасно в 1941–1945 заступник голови ГКО СРСР, з 1941 по 1953 заступник, перший заступник голови Ради НК (Ради Міністрів) СРСР. З березня по червень 1953 міністр внутрішніх справ СРСР. У червні 1953 заарештований за антирадянську діяльність. У грудні того ж року за вироком спеціального суду розстріляний. Не реабілітований. У державних архівах збереглись десятки документів про репресивні заходи фронтових військ НКВС до угорського і німецького населення Закарпаття, про інші каральні акції, до яких був причетний Л. Берія.

Бірчак Володимир Іванович (1881–1952). Уродженець с. Любинці Стрийського району Львівської області. Закінчив Львівський університет, став доктором української філології та історії. У 1920 р. опинився в Закарпатті і до 1939 р. все подальше життя його було пов'язане з педагогічною діяльністю і літературним процесом Закарпаття. Автор монографічної праці "Літературні стремління Підкарпатської Русі", книги "Августин Волошин, його життя і діяльність", збірок оповідань і повістей. В 1938–1939 рр. працював у Хусті в міністерстві культу, освіти і шкільництва Карпатської України. 1939 р. видав книгу "Карпатська Україна: спомини і переживання". Після окупації краю працював у Празі, а після її звільнення був репресований службою "Смерш". Помер у таборі НКВС в Іркутській області Російської Федерації.

Богдан Магдалина Миколаївна, 1924 р. народження, м. Хуст Закарпатської області, українка, освіта неповна середня, безпартійна. Проживала в м.

Хуст, домогосподарка. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджена на 20 р. позбавлення волі. Президією НРЗУ 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 10 р. позбавлення волі. Реабілітована у 1992 р.

Борканюк Олексій Олексійович (1901–1942) – один з керівників Закарпатської крайової організації компартії, Герой Радянського Союзу (1965), родом із с. Ясіня Рахівського району. У 1926–1929 навчався у Харківському комуністичному університеті ім. Артема. Після повернення обраний секретарем Закарпатського крайкому комсомолу, у 1933 – секретарем Закарпатського крайкому компартії Чехо-Словаччини. У 1935–1936 редагував комуністичні видання "Карпатська правда", "Працююча молодь"; У 1935–1938 – депутат чехословацького парламенту від компартії. Делегат VII конгресу Комінтерну (1935) у Москві. Після окупації Карпатської України угорськими військами у 1939 емігрував в СРСР. У січні 1942 р. на чолі парашутно-десантної групи невдало десантований у районі Ясіня. У лютому т. р. був арештований угорською контррозвідкою. У жовтні 1942 страчений у Будапешті. У 1945 його останки перепоховані у Рахові.

Босий Павло Іванович – генерал-майор. На червень 1941 начальник 94-го прикордонного полку, учасник оборони Києва. З квітня 1944 – полковник, начальник штабу управління військ НКВС з охорони тилу окремої Приморської армії, потім – 4-го Українського фронту, якими командував генерал-майор Фадєєв. Разом з останнім командував військами НКВС в акціях з депортації "малих народів" Кавказу, Криму і Закарпаття. Після війни служив у прикордонних військах СРСР на генеральських посадах.

Бращайко Михайло Михайлович (1883–1969) – політичний і громадський діяч. За фахом адвокат. 21 січня 1919 р. – голова Хустської народної ради і Всенародних зборів у Хусті, які прийняли рішення про возз'єднання краю з соборною Україною. Один із засновників Руської хліборобської партії і редактор її газети "Руська нива", згодом – заступник голови Християнської народної партії. У 1932–1938 рр. – редактор газети "Українське слово". В період Карпатської України – член проводу УНО і посол сойму, автор проекту першої частини закону № 1, прийнятого 15 березня 1939 р. За часів угорської влади – голова сирітської комісії, а в Закарпатській Україні – спеціаліст відділу у справах юстиції уповноваженого Народної Ради Закарпатської України. Похований в Ужгороді.

Бращайко Юлій Михайлович (1879–1955) – політичний і громадський діяч. За фахом адвокат. Учасник Хустського з'їзду (Всенародних зборів) 1919 р., який прийняв рішення про возз'єднання Закарпаття з соборною Україною. Один з ініціаторів створення крайового товариства "Просвіта". 9 травня 1920 р. був обраний його головою і перебував на цій посаді до 1939 р. 12 лютого 1939 р. обраний послом сойму Карпатської України, а 15 березня на соймі призначений міністром фінансів і комунікацій. Восени 1944 р. арештований радянською службою "Смерш" і відправлений у табір Єнакієво Донецької області. Після повернення додому жив у Хусті. Похований в Ужгороді.

Бродій Андрій Іванович (1895–1946) – відомий громадсько-політичний діяч Закарпаття русофільської орієнтації, перший прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі. Родом з с. Кам'янське Іршавського району. У 1923 р. – один із засновників Автономного Земледробського Союзу, у 1933–1944 рр. був його головою. З 1933 до 1938 – депутат чехословацького парламенту. Редагував газету "Русский вестник". У травні 1939 р. – депутат угорського парламенту, видавав газети "Русская правда" (1939–1940), "Русское слово" (1940–1944). 1944 заарештований радянськими органами "Смерш". За співпрацю з угорським режимом Закарпатським обласним спецсудом засуджений до розстрілу. Страчений 7 грудня 1946 р. Реабілітований у 1991 р.

Ваш Іван Михайлович (1904–1966) – партійний і державний діяч Закарпаття. Родом з с. Лоза Іршавського району. У 1931–1934 навчався у Радянському Союзі. Після повернення – інструктор компартії у Великоберезнянському, Рахівському і Тячівському округах. Після окупації краю угорськими військами нелегально перейшов в СРСР, побував у таборах ГУЛАГу, воював у складі Чехословацького армійського корпусу під командуванням Л. Свободи. У жовтні 1944 повернувся на Закарпаття. Як член Народної Ради, керував органами держбезпеки Закарпатської України, був секретарем, першим секретарем Закарпатського обкому компартії України, головою облвиконкому. З 1946 до 1958 – депутат чотирьох скликань Верховної Ради СРСР.

Волошин Августин Іванович (1874–1945) – президент Карпатської України, Герой України (2002), вчений-педагог, громадський, культурний і церковний діяч Закарпаття. Родом з с. Келечин Міжгірського району. З 1897 р. поєднував богословську діяльність з науковою та культурно-просвітницькою роботою. З 1918 по 1938 рр. – директор Ужгородської учительської семінарії. Автор багатьох книг, редактор газет "Наука", "Свобода", "Нова свобода" та щорічника "Місяцеслов". Співзасновник крайової організації товариства "Просвіта". Обирався до чехословацького парламенту. З жовтня 1938 – прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі, з 15 березня 1939 р. – президент Карпатської України. Після окупації краю угорськими військами перебував в еміграції (1939–1945), проживав у Празі, викладав в Українському вільному університеті. У травні 1945 р. заарештований радянськими органами "Смерш" і відправлений у Москву, де під час допитів помер. Місце поховання не встановлене. За ініціативою групи офіцерів Управління держбезпеки в Закарпатській області архівна оперативно-слідча справа на А. Волошина двічі (в 1989 і 1990 рр.) викликалась з Москви до Ужгорода, з якою в той період ознайомились вчені-історики Ужгородського державного (нині - національного) університету – О. Д. Довганич, В. Г. Пашкевич, М. П.Макара, С. Ю. Пруниця, письменник І. М. Чендей, журналіст М. І. Бабидорич та ін. представники крайової інтелігенції, завдяки яким закарпатська громадськість вперше отримала правдиву інформацію про останній період життя А. Волошина.

Ворон Андрій Михайлович (1901–1962) – учитель, журналіст, громадсько-політичний діяч. Народився у с. Затисівка Виноградівського району в бідній селянській родині. Закінчив Ужгородську учительську семінарію, працював у газеті "Русин", склав іспити на викладання історії і географії у горожанських школах, у 1925–1932 рр. викладав у Рахівській горожанській, у 1932–1938 – Севлюській горожанській школах. 1938–1939 – секретар міністра Карпатської України Юліана Ревая, у січні 1939 – генеральний секретар партії УНО (Українське національне об'єднання). Після окупації Карпатської України потрапив у концтабір Вар'юлопош біля Ніредьгази, після звільнення учителював у присілку Хуста – Кіреші. У 1942 р. знову був арештований. Потім працював у різних фірмах службовцем. Після визволення краю був арештований службою "Смерш". У червні 1945 р. повернувся додому. У своїй біографії мав ряд нез'ясованих моментів, внаслідок яких у пресі з'явилися небезпідставні звинувачення в його адресу.

Габовда Михайло Дмитрович народився 2 жовтня 1918 р. в с. Блек-Лийк у США, куди емігрували його батьки. У 1921 р. вони повернулися в рідне село Великі Лучки Мукачівського району. Закінчив Мукачівську торговельну академію. У 1940 р. на квартирі його батьків у с. Великі Лучки був створений крайовий провід ОУН на чолі з Андрієм Цугою та його заступником Дмитром Бандусяком. Місцеперебування проводу знаходилося в Хусті. М. Габовда був зв'язковим з Центральним проводом ОУН у Кракові в Польщі. Провід викрила угорська контррозвідка, і у липні 1942 р. в Мукачеві військовий трибунал генерального штабу засудив керівників проводу на 10–12 років, інших учасників від 6 місяців

до кількох років ув'язнення. Після визволення Закарпаття крайовий провід відновив свою роботу, але через півроку був викритий, і його керівники та учасники були засуджені. М. Габовду спецсудом Закарпатської України засуджено до смертної кари і 8 грудня 1945 р. він був розстріляний в Ужгороді.

Габорець Іван Іванович, 1919 р. народження, с. Вонігово Тячівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Вонігово, хлібороб. Спеціальним судом Закарпатської України 14 січня 1946 р. засуджений на 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1991 р.

Галаган Микола Михайлович (1882 – **?**), с. Трибухів Остерського повіту Чернігівської губернії (нині – Броварського р-ну Київської обл.) – український громадсько-політичний діяч, публіцист, дипломат. Весною 1917 р. у чині поручика вступив до українського полку ім. Б. Хмельницького. У жовтні 1917 р. – делегат III Українського з'їзду в Києві. 1917–1918 рр. – входив до складу Української Центральної Ради. У квітні 1918 р. – призначений головою дипломатичної місії УНР в Румунії. 1919–1920 рр. – голова надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. З 1920 р. – в еміграції в Австрії та Чехословаччині. 1928–1938 рр. – голова Української громади у Празі. З листопада 1938 до середини березня 1939 р. – в Карпатській Україні. 16 березня 1939 р. – заарештований угорською національною радою у Тячеві. Після звільнення повернувся до Праги, де вступив до складу УНО. 1943–1944 рр. – бібліотекар Українського вільного університету у Празі. В січні 1944 р. заарештований німецьким гестапо за зв'язок з українськими націоналістами у Львові. У травні 1945 р. заарештований управлінням контррозвідки "Смерш". Засуджений на 10 р. ув'язнення. Подальша доля не відома.

Гаха Еміл (1872–1945). До 1938 р. – голова Верховного суду ЧСР. Після Мюнхенського зговору був "обраний" в листопаді 1938 р. президентом ЧСР. 15 березня 1939 р. разом з міністром іноземних справ Хвалковським підписав у Берліні акт про ліквідацію незалежності ЧСР. Був призначений президентом "чеського протекторату".

Горті Міклош (1868–1957) – угорський державний і військовий діяч, віцеадмірал. У 1919 призначений верховним головнокомандуючим національної армії. Очолив розгром Угорської комуністичної республіки (березень–серпень 1919). З 1920 по 1944 – регент Угорського королівства. Після вступу у війну з СРСР з 1943 активно шукав шляхи виходу з неї, почавши сепаратні переговори із західними державами. Усунутий від влади у жовтні 1944, до якої прийшов вождь партії "Схрещені стріли" Ф. Салаші. Після війни був інтернований. У 1949 емігрував у Португалію. В 1993 його останки були перепоховані в рідному місті Кендереш.

Ґренджа-Донський Василь Степанович (1897–1974). Народився у с. Волове (Міжгір'я) у селянській родині. Вчився у народній школі. 1914 р. був мобілізований до австро-угорської армії і відправлений на російський фронт, був поранений. Лікувався у Будапешті, тут закінчив торговельну академію. У 1922 р. повернувся в Ужгород. 1928–1929 – редактор журналу "Наша земля". Першим на Закарпатті писав і видавав книги українською літературною мовою. У 1939 р. – редактор газети "Нова свобода", член проводу УНО. Вів щоденник "Щастя і горе Карпатської України". Автор багатьох поетичних, прозових, драматичних, публіцистичних творів, що склали найповніше дванадцятитомне видання. Помер у Братиславі, де й похований.

Димитров Георгій (1882–1949) – діяч болгарського і міжнародного комуністичного руху. В 1923–1945 – в еміграції, учасник судового процесу в Німеччині (1933) за підозрою в організації підпалу Рейхстагу. З 1934 жив у СРСР. У 1935–1943 – генеральний секретар виконавчого комітету комуністичного Інтер-

націоналу (ІККІ). У 1944–1945 – завідуючий відділом міжнародної інформації ЦК ВКП(б). В 1937–1945 – депутат Верховної Ради СРСР. В листопаді 1945 повернувся в Болгарію. З листопада 1946 – голова ради міністрів Болгарії. З грудня 1948 – генеральний секретар ЦК БРП(к).

Долинай Микола Петрович (1894–1970) – громадсько-політичний і культурний діяч. Закінчив Ужгородську гімназію і медичний факультет Будапештського університету, доктор медицини. Активіст товариства "Просвіта", голова українського спортивного клубу (УСК) "Хуст". Посол сойму Карпатської України. 15 березня 1939 р. призначений міністром охорони здоров'я і соціального забезпечення. Репресований, після звільнення з таборів ГУЛАГу повернувся в Прагу. Реабілітований.

Дудла Василь Михайлович, 1901 р. народження, с. Широкий Луг Тячівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Широкий Луг, хлібороб. Закарпатським обласним судом 15 червня 1949 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Верховним судом СРСР 18 вересня 1954 р. засуджений на 6 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Єфремов Сергій Федорович (1893–1966). Народився в с. Зеленьково Катеринославської губернії. Закінчив піхотне юнкерське училище, в 1904-Військову академію в Києві. Полковник. В добу Української Центральної Ради очолив гайдамацький полк, який був складовою армії УНР. Протистояв у боях загонам Червоної армії і Добровольчої армії Денікіна. Після поразки української національно-визвольної боротьби емігрував до Чехословацької республіки. Як офіцер, що володіє українською мовою, був направлений у Підкарпатську Русь. В уряді А. Волошина займав пост директора відділу фінансів. 15 березня 1939 р. призначений командантом Національної Оборони Карпатської України "Карпатська Січ". Брав участь у засіданні Сойму Карпатської України. 16 березня віддав наказ про евакуацію всіх установ Карпатської України в Румунію, передавши командування "Карпатською Січчю" своєму заступнику М. Колодзінському-"Гузару". У вересні 1939 р. – офіцер Словацької армії. Після війни виїхав в Австрію, згодом – у Нью-Йорк. Був головою відділу Карпатського Союзу. Помер у м. Асторія, США. Похований на Українському цвинтарі св. Андрія в Савт-Бавнд-Бруку.

Желтвай Микола Вікторович, 1911 р. народження, м. Ужгород Закарпатської області, українець, освіта вища, безпартійний. Проживав в с. Люта Великоберезнянського р-ну Закарпатської області, греко-католицький священик. Закарпатським обласним судом 17 травня 1950 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Президією Верховного суду УРСР 14 жовтня 1955 р. міра покарання замінена на 7 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Заяць Михайло Михайлович, 1923 р. народження, с. Дубриничі Перечинського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в м. Ужгород Закарпатської області, службовець НРЗУ. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджений до розстрілу. Президією Народної Ради Закарпатської України 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Іванчов Федір Васильович народився 17 жовтня 1916 р. в с. Зубівка Мукачівського району. Закінчив Мукачівську гімназію та учительську семінарію. Захоплювався літературною творчістю. У 1938 р. вийшла в світ перша збірка оповідань. Учителював у с. Собатин Іршавського району. Після окупації Кар-

патської України в листопаді 1939 р. нелегально перетнув кордон в СРСР, де був засуджений на 5 років таборів. Після амністії закарпатських втікачів в СРСР став добровольцем чехословацької військової частини, в складі якої визволяв терени України і Чехословаччини, де, будучи офіцером, залишився по війні. Після демобілізації з армії вчителював. Очолив літературно-мистецький журнал "Дукля" в Пряшеві. Став відомим українським письменником. Видав понад десяток книг. Помер у Пряшеві 1 квітня 2007 р., де й похований.

Івашко Георгій Іванович (1897–1972). Народився в с. Колочава Міжгірського району. Закінчив Мукачівську гімназію, після навчався в Будапештському університеті закінчив Празький університет ім. Карла Великого (1925), доктор державо-і правознавства. Його трудова діяльність пов'язана з фінансовими органами. У 1930-х працював у Мукачеві, потім в Ужгороді, а 1936–1938 – в Хусті. У 1944 завідуючий господарським відділом Ужгородського міського народного комітету, а в листопаді 1944 – делегат першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. Член Народної Ради Закарпатської України. До грудня 1945 працював уповноваженим з фінансових питань, а з січня 1946, після утворення Закарпатської області, – завідуючий фінансовим відділом облвиконкому. Згодом був переведений на роботу в колегію адвокатів.

Іляшко Стефан Іванович, 1908 р. народження, с. Вонігово Тячівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в смт Тересва Тячівського р-ну Закарпатської області, учитель. Спеціальним судом Закарпатської України 29-30 жовтня 1945 р. засуджений на 15 р. позбавлення волі. Президією Народної Ради Закарпатської України 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 7,5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Качуровська Ганна Дмитрівна, 1922 р. народження, с. Старе Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської області, українка, освіта середня, безпартійна. Проживала в м. Мукачево Закарпатської області, службовець. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджена до розстрілу. Президією НРЗУ 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 10 р. позбавлення волі. Реабілітована у 1992 р.

Качуровський Дмитро Георгійович (Григорович), 1890 р. народження, с. Старе Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Старе Давидково, хлібороб. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджений на 20 років позбавлення волі. Президією НРЗУ 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Качуровський Іван Дмитрович, 1924 р. народження, с. Старе Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Старе Давидково, хлібороб. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджений на 20 р. позбавлення волі. Президією НРЗУ 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Кіштулинець Михайло Федорович, 1912 р. народження, с. Кузьмино Мукачівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в смт Середнє Ужгородського р-ну Закарпатської області, службовець. Закарпатським обласним судом 15 липня 1950 р. засуджений на 10 років позбавлення волі. Президією Верховного суду УРСР 18 квітня 1955 р. міра покарання замінена на 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Климпуш Василь Іванович, 1891 р. народження, смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Особливою нарадою при Міністерстві держбезпеки СРСР 15 листопада 1947 р. засуджений на 8 років позбавлення волі. Реабілітований у 1993 р.

Климпуш Дмитро Іванович (1897–1959). Народився в с. Ясіня на Рахівщині. Учасник Першої світової війни. Після повернення додому служив у чехословацькій армії. 1925–1928 рр. – керівник спортивної організації "Січ". З утворенням автономного уряду Підкарпатської Русі і створенням організації народної оборони "Карпатська січ" (ОНОКС) був її головним командантом. Після визволення Закарпаття Червоною армією Д. Климпуш разом з братами Василем та Іваном був арештований і відправлений в табір Єнакієво Донецької області. Після звільнення знову був засуджений особливою нарадою при МДБ СРСР на 8 років. Відбувши покарання, незабаром помер. Реабілітований.

Климпуш Іван Іванович, 1893 р. народження, смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в смт Ясіня, директор лісозаводу. Особливою нарадою при Міністерстві держбезпеки СРСР 15 листопада 1947 р. засуджений на 8 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1993 р.

Клочурак Степан Степанович, народився 27 лютого 1895 р. в с. Чорна Тиса Рахівського району в багатодітній селянській родині. У 1914 закінчив гімназію в Мараморош-Сигеті, був призваний до австро-угорської армії і відправлений на російський фронт. На румунському фронті був поранений. Після розпаду Австро-Угорщини опинився в Празі. У 1918 р. повернувся в Ясіня, де очолив українську народну раду, яка прийняла рішення про возз'єднання з Україною, як і Мараморош-Сигетська, делегатом якої він був. Один із засновників крайового товариства "Просвіта", член президії соціал-демократичної партії. Був редактором газети "Вперед". В часи автономного уряду – член проводу УНО, посол сойму Карпатської України, міністр. Після окупації жив у Празі, а після звільнення краю був репресований, засуджений особливою нарадою МДБ СРСР на 8 років. Після звільнення написав спогади "До волі". Помер 8 лютого 1980 р. в Празі.

Ковальчук Микола Кузьмич (1902–1972) – генерал-лейтенант (1944), родом з Холмського повіту (Польща). В роки війни на командних посадах особливих відділів НКДБ фронтових і тилових військ. З квітня 1944 начальник відділу Управління військової контррозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту. В період вступу військ на територію Закарпаття причетний до масових репресій місцевого населення. За матеріалами Управління "Смерш" значна частина заарештованих громадян краю засуджена військовими трибуналами фронту, 1-ї гвардійської, 8-ї повітряної та 38-ї армій цього фронту до різних строків ув'язнення та розстрілів. Після війни – в органах МВС-МДБ-КДБ до 1954. Звільнений з органів на основі фактів, що дискредитують звання офіцера, позбавлений генеральського звання.

Козма Міклош (1884–1941) – угорський державний і політичний діяч. З 1935 по 1937 рр. – міністр внутрішніх справ Угорщини, керівник угорського радіомовлення. З жовтня 1938 – організатор угорських диверсійних загонів (собот чопотош) для підривної роботи і захоплення Карпатської України. У 1940–1941 рр. – регентський комісар Підкарпатської території (Карпатольйо). Ініціатор і засновник підкарпатського общества наук. Виступав проти автономії Закарпаття в складі Угорщини.

Колодзінський Михайло Франькович, 1902 р. народження, с. Поточище Городенківського повіту (сьогодні Городенківський р-н Івано-Франківської обл.), українець, освіта вища, безпартійний. Закінчив Коломийську гімназію (1924), правничий факультет Львівського університетку і старшинську школу польського війська (1928), член Української Військової Організації (1922), військовий референт першої Крайової Екзекутиви на західноукраїнських землях (лютий 1929).Заступник команданта і начальник штабу Карпатської Січі. Організувавши загін патріотів-січовиків, взяв участь у кровопролитному бою проти угорсь-

ких гонведів на Красному полі, де був важко поранений. Був заарештований в с. Апша і через деякий час розстріляний.

Корень Іван Юрійович, 1919 р. народження, с. Вишнє Немецке, окр. Собранце, Словаччина, словак, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Луг Великоберезнянського р-ну Закарпатської області, службовець. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджений на 15 років позбавлення волі. Президією НРЗУ 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 7 років і 5 місяців позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Коршинський Іван Юрійович, 1928 р. народження, смт Буштино Тячівського р-ну Закарпатської області, українець. На час арешту і засудження – освіта середня, безпартійний. Проживав в смт Буштино, студент університету. Військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу 6–7 грудня 1948 р. засуджений на 10 років позбавлення волі. Трибуналом Таврійського військового округу 19 листопада 1954 р. засуджений на 7 р. позбавлення волі. У 1958 р. з нього знято судимість, реабілітований у 1991 р. Кандидат медичних наук, заслужений лікар України, депутат Верховної Ради II скликання, голова Закарпатської крайової організації політичних в'язнів і репресованих.

Кругляков Андрій Давидович, (1910–2003), с. Красное Венгеровського р-ну Новосибірської обл. Полковник. Учасник Другої світової війни. Брав участь у боях з білофінами, у "визвольних" кампаніях в Західній Україні та Бессарабії. 1943 р. – командир 396 стрілецького полку. Березень 1943-січень 1944 рр. – курсант військової Академії ім. М.В.Фрунзе, з січня по жовтень 1944 р. – командир 241 стрілецького полку 237 стрілецької дивізії, з 1 листопада 1944 р. по жовтень 1946 р. – військовий комендант м. Ужгорода.

Манівчук Юрій Степанович, 1909 р. народження, смт. Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в м. Рахів Закарпатської області, старший бухгалтер лісопункту. Особливою нарадою при Міністерстві держбезпеки 28 квітня 1951 р. засуджений на 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1956 р.

Матейко Іван Іванович, 1914 р. народження, м. Кент, Польща, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в смт Королево Виноградівського р-ну Закарпатської області, греко-католицький священик. Закарпатським обласним судом 14 березня 1950 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Президією Верховного суду УРСР 2 березня 1956 р. міра покарання замінена на 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Мехліс Лев Захарович (1889–1953) – партійний діяч, генерал-полковник (1944). З 1937 – начальник Головного політичного управління РСЧА і заступник наркома оборони СРСР. В 1940–1950 нарком, міністр держконтролю СРСР. В роки війни – представник Ставки ВГК та член військових рад армій та фронтів – Воронезького, Волховського, Брянського, 2-го Прибалтійського, Західного, 2-го Білоруського, з серпня 1944 – 4-го Українського. Був безпосереднім натхненником процесу входження Закарпаття до складу Радянського Союзу (1944–1946), одночасно – масових репресій населення краю, в т. ч. угорського й німецького. Відомий своєю жорстокістю, брутальним ставленням до оточення та схильністю до анонімних доносів.

Микуляк Василь Іванович, 1906 р. народження, с. Торунь Міжгірського р-ну Закарпатської області, українець, освіта вища, безпартійний. Проживав в с. Дротинці Виноградівського р-ну Закарпатської області, греко-католицький священик. Закарпатським обласним судом 25 квітня 1949 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Верховним судом УРСР 16 вересня 1955 р. міра покарання замінена на 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Мондок Іван Ілліч (1893–1937) – діяч комуністичного руху 20–30-х рр. XX ст. на Закарпатті. Один з організаторів і керівників Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі, редактор її друкованого органу "Правда", згодом "Карпатська правда". У 1924–1929 рр. – депутат чехословацького парламенту. У 1927 р. брав участь у всеукраїнській конференції з питань українського правопису. Влітку 1928 р. делегат від КПЧ на VI конгресі Комінтерну, ввійшов до складу контрольної комісії. У 1929 р. усунений з посади секретаря крайкому за національний ухил, а в березні 1930 р. за участь у демонстраціях заарештований на 3 місяці. Після звільнення за рішенням ЦК КПЧ емігрував до Радянського Союзу. Навчався в Харкові. Став аспірантом. У 1933 р. арештований і звинувачений за участь у роботі УВО (Українська військова організація) і шпигунській діяльності на користь чеської розвідки. Засуджений на 5 років ув'язнення, а за рішенням "трійки" УНКВС Ленінградської області 25 листопада 1937 р. засуджений вдруге і тоді ж розстріляний. Реабілітований посмертно.

Мочалов Микола Іванович – майор органів держбезпеки. 10 грудня 1944 призначений на посаду начальника відділу в справах військовополонених при начальнику тилу 4-го Українського фронту. В державних архівах збереглась велика кількість документів, які висвітлюють діяльність цього відділу і дають повну уяву про розмах репресивних акцій командування фронту та фронтових військ НКВС на Закарпатті в листопаді 1944 – лютому 1945. Виявлені документи функціонування таборів СПВ-2 і ФППЛ-22 у Сваляві та Самборі, категорії ізольованих осіб, їх етапування, умови існування й т.п.

Нємец Франтішек (1898–1963) – політичний діяч соціал-демократичної партії Чехословаччини довоєнного періоду. З 1936 воював в інтернаціональній бригаді в Іспанії. З 1939 – в еміграції, у 1940–1944 – міністр чехословацького емігрантського уряду в Лондоні. У липні 1944 президент Бенеш призначив його уповноваженим делегатом на визволених територіях. У жовтні того ж року приїхав у Закарпаття до Хуста, де розгорнув свою роботу. Після прийняття першим з'їздом Народних комітетів Закарпатської України Маніфесту про возз'єднання з СРСР і вихід зі складу Чехословаччини виїхав у Банську Бистрицю на Словаччину. В 1948, після приходу до влади комуністів, емігрував у Канаду. Помер в Монреалі.

Немеш Іван Михайлович, 1919 р. народження, с. Вонігово Тячівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в с. Вонігово, бухгалтер. Спеціальним судом Закарпатської України 14 січня 1946 р. засуджений на 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Ольжич-Кандиба Олег Олександрович (1907–1944). Народився у Житомирі. Представник нового покоління національно-визвольного руху за незалежність України. До політичної діяльності вступив ще будучи студентом філософського факультету Празького університету. Вперше побував у Закарпатті в 1936 р. З ініціативи студентів С. Росохи, М. Лелекача і за допомогою Ольжича в 1934 р. вийшов перший номер українського молодіжного журналу "Пробоєм", який існував до 1944 р. і став провідником української національної думки. Як представник закордонного проводу ОУН О. Ольжич у 1938–1939 рр. подав велику допомогу у зміцненні і пропаганді "Карпатської січі" та аналізі державного життя Карпатської України. У вересні 1941 за завданням Центрального проводу ОУН нелегально відправився у Київ разом з О. Телігою, І. Рогачем та ін. Після розстрілу останніх переїхав до Львова. У травні 1944 р. був заарештований і через місяць закатований гестапо у концтаборі Заксенгаузен.

Орос Іван Степанович, 1928 р. народження, смт Буштино Тячівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав

в смт Буштино, учень. Спеціальним судом Закарпатської України 14 січня 1946 р. засуджений на 2 роки позбавлення волі. Реабілітований у 1991 р.

Орос Михайло Андрійович народився 24 вересня 1920 р. в с. Буштино Тячівського району в селянській родині. Закінчив Хустську гімназію, де прилучився до ОУН. У 1940 – призначений підреферентом ОУН серед учнів Хустської гімназії та членом проводу крайової організації. За зрив угорського і встановлення жовто-блакитного українського прапора на руїнах Хустського замку був арештований і засуджений. Після визволення Закарпаття став делегатом першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. Після відновлення діяльності крайової організації ОУН був арештований і у 1946 р. засуджений до смертної кари, згодом заміненої на 20 років таборів. Помер 29 вересня 1994 р. Реабілітований.

Паткі Тібор – керівник відділу у справах національних меншин в канцелярії ради міністрів гортіївської Угорщини. З 1939 по 1944 рр. – статс-секретар тієї ж канцелярії.

Паш Юлія Михайлівна, 1925 р. народження, смт Буштино Тячівського р-ну Закарпатської області, українка, освіта початкова, безпартійна. Проживала в смт Буштино, друкарка. Спеціальним судом Закарпатської України 14 січня 1946 р. засуджена на 3 роки позбавлення волі. Реабілітована у 1991 р.

Патрус-Карпатський Андрій Михайлович, 1917 р. народження, с. Теребля Тячівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в м. Ужгород Закарпатської області, письменник. Особливою нарадою при Міністерстві держбезпеки СРСР 11 грудня 1948 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Реабілітований у 1956 р.

Перевузник Юрій Юрійович народився у 1900 р. в с. Середнє Ужгородського району в селянській родині. Закінчив юридичний факультет Празького університету, став адвокатом у судових установах Закарпаття, у 1936–1938 рр. – суддя в Ужгородському окрузі, згодом – у м. Хуст. Був міністром автономного уряду Карпатської України і головою УНО після Федора Ревая. З окупацією краю угорськими військами емігрував до Праги, де працював у судових органах. У травні 1945 р. арештований радянською контррозвідкою "Смерш" і засуджений на 8 років таборів. Відбувши покарання, повернувся в Прагу. Помер у 1978 р. Реабілітований.

Петенько Степан Степанович, 1907 р. народження, с. Тур'я-Поляна Перечинського р-ну Закарпатської області, українець, освіта вища, безпартійний. Проживав в м. Хуст Закарпатської області, греко-католицький священик. Закарпатським обласним судом 30 серпня 1949 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Президією Верховного суду УРСР 9 травня 1955 р. міра покарання замінена на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Петричко Михайло Петрович, 1924 р. народження, смт Чинадійово Мукачівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта неповна середня, безпартійний. Проживав в м. Мукачево Закарпатської області, студент гімназії. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджений до розстрілу. Президією Народної Ради Закарпатської України 9 листопада 1945 р. міра покарання замінена на 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Петров Іван Юхимович (1896–1958) – генерал армії. Герой Радянського Союзу (1945). З 1918 на командних посадах у Червоній армії. В період війни командував обороною Одеси, Севастополя, командуючий Північно-кавказьким, 2-м Білоруським і 4-м Українським фронтами. З квітня 1945 – начальник штабу 1-го Українського фронту. З вересня 1945 – командуючий Туркестанським військовим округом. З іменем Петрова, як командуючого 4-м Українським фронтом, пов'язана визначна сторінка історії Закарпаття – звільнення краю

від ворожої окупації, його входження до складу радянської держави, як і проведення репресивних акцій фронтовими військами НКВС щодо окремих категорій місцевого населення.

Попович Дмитро Миколайович, 1899 р. народження, с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта вища, безпартійний. Проживав в м. Хуст Закарпатської області, греко-католицький священик. Закарпатським обласним судом 29 березня 1949 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Президією Верховного суду УРСР 3 лютого 1956 р. міра покарання замінена на 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1991 р.

Пронін Михайло Михайлович – генерал-лейтенант, начальник Політуправління 4-го Українського фронту. Один з натхненників і провідників далекосяжних задумів радянського вождя щодо Закарпаття у справі допомоги і проведенні партійної конференції КПЗУ, з'їздів Народних комітетів Закарпатської України і СМЗУ, підготовці й організації підписання Маніфесту про возз'єднання краю з Україною та широкому інформуванні Головного політуправління Червоної армії про хід всіх цих процесів у відповідній доповіді з цієї проблеми.

Прхала Лев (1892–1963) – чехословацький генерал, учасник Першої світової війни, був у російському полоні. У міжвоєнний період – командир дивізії в Ужгороді, командуючий східною групою армії (Словаччина і Підкарпатська Русь). У січні 1939 став міністром автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України, чим викликав у краї бурхливі протести і демонстрації. Після розпаду Чехословаччини і окупації Карпатської України угорськими військами емігрував у Польщу, потім Англію. Після Другої світової війни у Чехословаччину не повернувся.

Ревай Федір Іванович народився у 1890 р. в с. Мирча Великоберезнянського району в родині вчителя. Після приєднання Закарпаття до Чехословаччини вступив у соціал-демократичну партію, член президії її крайової організації, обирався депутатом земського представництва. У 1938–1939 – редактор газети "Нова свобода" в Хусті. Очолював Українське національне об'єднання, обирався послом сойму, а на його засіданні – заступником голови сойму. Після окупації Карпатської України угорськими військами був арештований і відправлений в табір с. Крива, згодом у Вар'юлопош біля Ніредьгази в Угорщині. Після визволення Закарпаття заарештований військовою контррозвідкою "Смерш". Засуджений радянськими органами до ВМП. Розстріляний.

Ревай Юліан Іванович народився 26 липня 1899 р. в с. Мирча Великоберезнянського району в родині вчителя. Закінчив Ужгородську учительську семінарію, працював учителем народної школи. У 1922 р. призначений референтом крайового відділу міністерства освіти в Ужгороді та інспектором шкіл. Автор декількох підручників для шкіл. Член соціал-демократичної партії та її президії. Від цієї партії обраний депутатом чехословацького парламенту. Входив до проводу крайового товариства "Просвіта". У 1938 р. – міністр транспорту і господарських робіт в автономному уряді, посол сойму Карпатської України. 1939 р. – прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Карпатської України. Після окупації краю емігрував у Словаччину, звідки переїхав до Німеччини, потім до Америки. Помер 30 квітня 1979 р., похований у Нью-Йорку.

Ріббентроп Іоахим (1893–1946) – дипломат, міністр закордонних справ Німеччини (1938–1945). Радник Гітлера з питань зовнішньої політики. Був послом у Великобританії. Один з головних нацистських військових злочинців, активний учасник розв'язання Другої світової війни. За вироком Нюрнберзького трибуналу засуджений до смертної кари і у 1946 р. страчений.

Рогач Іван Андрійович народився 29 травня 1913 р. в с. Великий Березний у селянській родині. Закінчив Мукачівську торговельну академію, теоло-

гічний факультет у м. Оломовц в Чехії. Був особистим секретарем прем'єра А. Волошина в автономному уряді. З утворенням організації національної оборони "Карпатська січ" був її секретарем, і як секретар УНО проводив значну роботу по зміцненню державності і незалежності. Після окупації Карпатської України угорськими військами виїхав у Словаччину. На початку Другої світової війни опинився в Києві, де редагував українську газету, працював разом з українськими націоналістами-патріотами Олегом Ольжичем, Оленою Телігою та ін. 1942 р. розстріляний гестапо у Бабиному Яру, за іншою версією знищений гестапо в автомашині- газовій камері ще у грудні 1941 р.

Романчук Василь Дмитрович, 1909 р. народження, смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта вища, безпартійний. Проживав в м. Прага, Чехія, вчитель фізкультури в гімназії. Спеціальним судом Закарпатської України 27 лютого 1946 р. засуджений на 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 р.

Росоха Степан Юрійович народився 27 травня 1908 р. в с. Драгово Хустського району в селянській родині. Закінчив Берегівську гімназію, навчався на філософському факультеті Празького університету і одночасно на юридичному факультеті Українського вільного університету, здобув спеціальність доктора права і суспільних наук. У 1940 – закінчив відділення журналістики школи політичних наук в Празі. У 1933–1944 – видавав журнал "Пробоєм". У 1939 р. став референтом в "Карпатській січі" як зв'язковий з урядом Карпатської України. Працював у міністерстві культу освіти і шкільництва. Член проводу УНО, посол сойму, заступник голови сойму Карпатської України. Після окупації краю Угорщиною опинився в Празі, після її звільнення Червоною армією виїхав у Німеччину, а звідти в Канаду. Помер у 1986 в Торонто.

Русин Василь Павлович, 1919 р. народження, с. Лецовиця Мукачівського р-ну Закарпатської області, русин, освіта неповна середня, безпартійний. Проживав в с. Лецовиця, студент Мукачівської гімназії. Особливою нарадою при НКВС СРСР 2 липня 1940 р. засуджений на 5 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1990 р. У вересні 1944 р. десантований на територію Закарпаття як командир партизанського ("чехословацького") загону для виконання "спеціальних завдань". Після звільнення краю – голова Спеціального суду НРЗУ, голова обласного суду, голова облвиконкому.

Савчук Микола Олексійович, 1915 р. народження, смт Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в с. Луг Рахівського р-ну Закарпатської області, греко-католицький священик. Закарпатським обласним судом 12 вересня 1949 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Верховним судом УРСР 27 січня 1956 р. засуджений на 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Сарвадій Іван Йосипович народився 15 травня 1917 р. в Хусті у багатодітній селянській родині. Закінчив Мукачівську торговельну академію. Служив у чехословацькій армії, де закінчив школу молодших командирів. У 1938 р. переведений у 45 полк, дислокований в Хусті. З утворенням "Карпатської січі" з листопада 1938 по лютий 1939 займався вишколом молодих січовиків. Після визволення Закарпаття в листопаді 1944 р. заарештований радянською службою "Смерш" і відправлений в табір Єнакієво Донецької області. З Одеського фільтраційного табору потрапив у Словаччину, звідти втік у Німеччину, відтак в Америку, де проводив активну громадську роботу. Помер 22 листопада 2002 р. в Чикаго.

Симочко Олексій Михайлович, 1894 р. народження, с. Тур'ї-Ремети Перечинського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Тур'ї-Ремети, хлібороб. Постановою начальника управління контр-

розвідки "Смерш" 4-го Українського фронту справу припинено. Реабілітований у 1991 р.

Селивановський Микола Миколайович (1901–1997), заступник міністра державної безпеки СРСР в 1946–1951 рр. Генерал-лейтенант (1943). Народився в містечку Хойники Поліської губернії, Білорусія. З 1922 р. – в органах держбезпеки. У січні-квітні 1945 р. – уповноважений НКВС на 4-му Українському фронті. Безпосередньо причетний до арештів (близько 3 тис. чол.) громадян Закарпатської України та їх ізоляції в спеціальні табори НКВС згідно з наказом НКВС СРСР № 0016 від 11 січня 1945 р. У серпні 1951 р. знятий із посад і в листопаді т. р. арештований по справі міністра держбезпеки СРСР Абакумова. У березні 1953 р. був звільнений з-під арешту "за відсутністю складу злочину", але за мотивами "як такого, що дискредитує звання особи керівного складу МВС".

Скоропадський Павло (1873–1945) – колишній генерал царської армії. 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів в Києві проголошений гетьманом України. Тоді ж назва України – "Українська Народна Республіка" була замінена на "Українську державу". Провів ряд важливих реформ: фінансова – введення національної грошової одиниці і розміщення українських капіталів в німецьких банках; військова – створення національної армії в 300 тис. бійців за рахунок реформування діючих військових частин та полку січових стрільців; національна – прийняття законів про розширення громадянських прав всіх, хто дасть клятву на вірність Українській державі; у сфері культури – прийняття закону про обов'язкове вивчення української мови, літератури, культури, історії та права. За 6 місяців свого правління встиг відкрити Українську Академію наук, державні університети в Києві та Кам'янці-Подільському, 150 українських шкіл. Виступав за розширення дипломатичних зв'язків з провідними країнами Європи, а також з Польщею, Фінляндією і Росією. У листопаді 1918 р. в результаті політичних чвар в українському національно-патріотичному середовищі (Винниченко, Петлюра) позбувся влади, емігрував в Німеччину, де й загинув при бомбардуванні 16 квітня 1945 р.

Сталін (Джугашвілі) Йосиф Віссаріонович (1879–1953) – діяч комуністичної партії, радянської держави та міжнародного комуністичного руху, Генералісимус Радянського Союзу (1945). З 1922 – генеральний секретар ЦК ВКП(б), одночасно з травня 1941 – голова Ради НК СРСР. В роки війни (1941–1945) – голова ДКО СРСР, нарком оборони СРСР, Верховний головнокомандуючий. Як диктатор й ініціатор політичних репресій, Сталін і очолювана ним комуністична партія несуть історичну відповідальність за масові злочини радянської держави, насильницьке переселення, виселення, депортації та знищення мільйонів громадян, за примусову колективізацію, організацію голодоморів на Україні і геноциду її народу. Сталін стежив за подіями в Карпатській Україні, розглядаючи її майбутнє не інакше, як у складі радянської держави.

Стахів Євген, 1918 р. народження, м. Перемишль. Член "Юнацтва ОУН" з середини 30-х рр. В 1938 р. жив у Львові. В грудні ц. р. разом з двома юнаками в районі с. Ужка Великоберезнянського району перейшли на територію Підкарпатської Русі-Карпатської України, де записався до "Карпатської січі". В період угорської окупації Карпатської України був арештований і відправлений у табір с. Крива Хустського району, звідти в Вар'юлопош в Угорщину, після звільнення відправлений в Австрію. В роки Другої світової війни став учасником українського антифашистського підпілля в районі Донбасу. Після війни – у Сполучених Штатах Америки.

Стойка Олександр (1890–1943) – греко-католицький релігійний діяч. Закінчив Ужгородську гімназію та духовну семінарію. Був каноніком, вікарієм, єпископом. Вітав угорську окупацію краю і поновив юрисдикцію над усіма парафіями греко-католицької єпархії. Був депутатом верховної палати угорського парламенту.

Телекі Пал (1879–1941) – граф, політичний діяч гортіївської Угорщини. Один з організаторів ліквідації Угорської радянської республіки в 1919 р. В 1939 р. призначений прем'єр-міністром Угорщини. Підтримав ідею надання Карпатській Україні статусу автономії. З мотивів несприйняття угорської зовнішньої політики у квітні 1941 р. покінчив життя самогубством.

Тулик Михайло Михайлович, 1931 р. народження, смт Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в м. Львів, студент університету. Військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу 19 липня 1952 р. засуджений на 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Туряниця Іван Іванович (1901–1955) – діяч робітничого і комуністичного рухів на Закарпатті. Народився в м. Мукачеві. У роки Першої світової війни – в австро-угорській армії. У 1930–1933 навчався у Харківському комуністичному інституті журналістики. З 1933 до 1938 – секретар червоних профспілок. Після окупації краю в березні 1939 емігрував у Радянський Союз, працював на заводі у Ворошиловграді (тепер Луганськ). У складі Чехословацького армійського корпусу Л. Свободи брав участь у боях за визволення України. Після визволення Закарпаття був обраний першим секретарем ЦК КПЗУ і головою Народної Ради Закарпатської України. Згодом працював секретарем Закарпатського обкому Компартії України, головою облвиконкому. Обирався депутатом Верховної Ради СРСР (1946), депутатом і членом президії Верховної Ради УРСР (1947).

Тюльпанов Сергій Іванович – полковник, у серпні–жовтні 1944 начальник 7-го відділу політуправління 4-го Українського фронту по політичній пропаганді серед солдат і офіцерів 1-ї угорської армії. У листопаді–грудні 1944 разом з офіцерами політуправління і штабу фронту забезпечував заходи по радянізації Закарпаття, був присутнім на 1-му з'їзді Народних комітетів Закарпатської України. Виконував функції радника голови Народної Ради І. Туряниці. З травня 1945 по 1947 – начальник управління інформації радянської військової адміністрації в Німеччині.

Укста Василь Васильович, 1912 р. народження, м. Мукачево Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в м. Мукачево, хлібороб. Спеціальним судом Закарпатської України 29–30 жовтня 1945 р. засуджений на 15 років позбавлення волі. Президією Народної Ради Закарпатської України 9 листопада 1945 р. засуджений на 7 років і 5 місяців позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Фадєєв Сергій Максимович, 1905 р. н. – генерал-майор. З грудня 1942 – полковник, начальник військ НКВС з охорони тилу Чорноморської групи військ, у квітні 1944 начальник військ з охорони тилу Окремої Приморської армії, згодом – 4-го Українського фронту. Особисто ініціював у листопаді–грудні 1944 ізоляцію військовополонених з числа місцевих угорців та німців Закарпаття в табори НКВС. Його війська були також задіяні в акції по мобілізації та інтернуванню працездатних осіб – місцевих німців на примусові роботи в СРСР, у січні–лютому 1944 разом з управлінням "Смерш" фронту проводив арешти мешканців краю, запідозрених у "контрреволюційних злочинах" та причетних до служби в урядових установах, членстві в партіях і громадських організаціях колишніх державних режимів на території Закарпаття.

Феделеш Кирило Іванович, 1881 р. народження, с. Тополя, окр. Снина, Словаччина, українець, освіта вища, безпартійний. Проживав в м. Берегово Закарпатської області, греко-католицький священик. Військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу 2 липня 1946 р. засуджений на 8 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Фенцик Стефан Андрійович (1892–1946) – політичний діяч Закарпаття русофільської орієнтації. Народився у с. Великі Лучки Мукачівського району в сім'ї священика. Навчався в Будапештському (1910–1914) та Віденському (1914–1918) університетах. У 1920-х роках викладав в Ужгородських учительській і духовній семінаріях. Заснував Руську національно-автономну партію (РНАП) і був її депутатом в чехословацькому парламенті, створив гвардію "чорнорубашників" ("чорносорочників"), яка згодом взяла участь в окупації всієї території Карпатської України. Видавав газети "Карпато-русский голос" (1932–1944), "Наш путь" (1935–1938). У жовтні 1938 входив у автономний уряд Бродія. У 1945 заарештований радянськими органами "Смерш", у червні 1946 засуджений до розстрілу і страчений у тому ж році. Реабілітований у 1992 р.

Філонович Василь Захарович (1890–1987). Генерал. Народився у м. Суми в козацькій сім'ї. За участь в національному русі був засланий в Сибір, звідки втік на Кубань. З 1910 р. служив у 123 піхотному Козловському полку. В 1918 р. закінчив Чугуївське піхотне училище. У 1918–1920 рр. брав участь на більшовицькому і денікінському фронтах. У грудні 1919 р. з групою українських старшин (офіцерів) направлений у тил денікінських військ для допомоги повстанським українським загонам. Потрапив у полон, звідки втік на Кубань. В 1920 р. займав посаду керівника української військової місії в Грузії у м. Поті. Разом з військами Врангеля емігрував у Туреччину. У 1939 р. – учасник оборони Карпатської України. Після її поразки жив у Словаччині, з 1951 р. – в США. Очолив Союз українських ветеранів. Помер у Міннеаполісі, похований на цвинтарі Форест Лавин у Сент-Полі.

Фірлінгер Зденек (1891–1976) – чехословацький дипломат, державний і партійний діяч. З 1941 – посол Чехословаччини в СРСР. У повоєнний період – прем'єр-міністр Чехословацької Республіки. 29 червня 1945 підписав у Москві договір між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну, який був ратифікований обома державами.

Форкош Василь Степанович, 1929 р. народження, смт Буштино Тячівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в смт Буштино, учень друкаря в м. Хуст Закарпатської області. Спеціальним судом Закарпатської України 14 січня 1946 р. засуджений на 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1991 р.

Хрущов Микита Сергійович (1894–1971), партійний і державний діяч, Герой Радянського Союзу (1964), тричі Герой Соціалістичної Праці (1954, 1957, 1961), генерал-лейтенант (1943). У 1939–1949 перший секретар ЦК КП (б) України, одночасно у 1941–1944 член військових рад Південно-Західного, Сталінградського, Південно-Східного, Південного, Воронезького, 1-го Українського фронтів. У 1944–1946 відповідав за успішне проведення радянізації Закарпаття. Як один з ініціаторів, причетний до вбивства глави греко-католицької церкви Закарпаття, єпископа Теодора Ромжі (1947). У 1949–1953 – секретар ЦК КПРС. З 1953 по 1964 – перший секретар ЦК КПРС, одночасно Голова Ради Міністрів СРСР. У 1964 звільнений з посади "за помилки" у керівництві державою. Відомий ініціатор осуду культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС в лютому 1956 та звільнення з таборів і тюрем сотень тисяч громадян, засуджених з політичних мотивів у роки тоталітарного режиму.

Цмур Іван Миколайович, 1904 р. народження, смт Перечин Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в смт Перечин, хлібороб. Спеціальним судом Закарпатської України 1945 р. засуджений на 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1968 р.

Чакі Іштван (1895–1941) – граф, угорський дипломат і державний діяч. У 1938–1941 рр. – міністр закордонних справ Угорщини. Раптово захворів і незабаром помер. Відразу після смерті серед політичних діячів Угорщини ходили чутки, що був отруєний агентами гестапо.

Чешок Лука Олексійович, 1899 р. народження, с. Тишів Воловецького р-ну Закарпатської області, українець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в с. Батрадь Берегівського р-ну Закарпатської області, бухгалтер. Закарпатським обласним судом 30 жовтня 1950 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Президією Верховного суду УРСР 2 березня 1956 р. міра покарання замінена на 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1992 р.

Шандор Вікентій Іванович (1907–2003) – вчений, публіцист, громадсько-політичний і культурний діяч. Народився на Закарпатті в с. Баранинці Ужгородського району. Закінчив Мукачівську торговельну академію. Працював у Підкарпатському банку в Ужгороді. Звання доктора права здобув у Празькому університеті. У 1938–1939 рр. був дипломатичним представником уряду Карпатської України в Празі. Після Другої світової війни емігрував спочатку в Німеччину, потім у США. Після навчання в Колумбійському університеті працював доцентом Українського технічного інституту в Нью-Йорку, у секретаріаті ООН з питань слов'янських країн, призначався заступником голови уряду Української Народної Республіки в екзилі. Ініціатор створення товариства Карпатський Союз, член-кореспондент НТШ. Опублікував понад 100 праць українською, англійською і німецькою мовами. Про Карпатську Україну видав книги: "Закарпаття. Історично-правний нарис від IX ст. до 1920" (1992), "Спомини" (1996, 2000, у двох томах) українською і "Карпатська Україна у XX столітті" (1997) англійською мовами. Помер у 2003 р. в США.

Шептицький Андрій (1865–1944) – митрополит Галицький, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, 7 січня 1901 р. вступив на митрополичий престіл при храмі св. Юра у Львові. У 1907 р. отримав повноваження від папи Римського для унійної праці на Великій Україні, Білорусії та Росії. Постійно виступав на захист українських християнських церков перед урядовими колами Польщі, згодом СРСР і Німеччини.

Шнелцер Йосиф Іванович, 1926 р. народження, м. Свалява Закарпатської області, німець, освіта початкова, безпартійний. Проживав в м. Свалява, робітник. Спеціальним судом Закарпатської України 20 квітня 1945 р. засуджений до розстрілу. 1 червня 1945 р. розстріляний. Реабілітований у 1991 р.

Шпонтак Михайло Михайлович, 1910 р. народження, с. Дубрівка Ужгородського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в м. Ужгород Закарпатської області, бухгалтер художнього училища. Закарпатським обласним судом 11 серпня 1952 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 р.

Штефан Августин Емілійович (1893–1986) –політичний і громадський діяч, голова сойму Карпатської України. Закінчив Берегівську гімназію і Ужгородську духовну семінарію, але священиком не став. Делегат Хустського з'їзду 1919 р. Один із засновників крайового товариства "Просвіта". У 1922–1925 рр. – директор Ужгородської, з 1925 до 1938 рр. – Мукачівської торговельної академії. Очолював "Учительську громаду". 12 лютого 1939 р. обраний послом сойму, а 15 березня – головою сойму Карпатської України. Емігрував у Братиславу, а після війни – у Сполучені Штати Америки, де працював професором і директором єдиної української дівочої гімназії. Написав дві книги спогадів, окремі праці про Карпатську Україну.

Штефан Августин (Агоштон) (1877–1944) – громадсько-політичний діяч. Здобув середню і вищу освіту. Після закінчення університету працював адвокатом у Рахові. Після розвалу Австро-Угорщини в грудні 1918 р. був призначений губернатором "Руської Країни". На цій посаді перебував і після комуністичного перевороту, але потім емігрував у Польщу. У 1925 р. повернувся додому, де був обраний депутатом чехословацького парламенту. Опісля працював адвокатом у Рахові.

Янута Петро Петрович, 1912 р. народження, с. Великі Лучки Мукачівського р-ну Закарпатської області, українець, освіта середня, безпартійний. Проживав в с. Голубине Свалявського р-ну Закарпатської області, вчитель. Військовим трибуналом 4-го Українського фронту 19 січня 1945 р. засуджений до розстрілу. 21 січня 1945 р. розстріляний. Реабілітований у 1992 р.

Ярий Ріко (Ріхард Франциск Маріан Ярк) – 1898–1969, Австрія. Сотник УГА. З 1920 р. проживав у Берліні, кооптований до складу Проводу українських націоналістів. Представник ОУН в Німеччині. Активний учасник розбудови та оборони Карпатської України. Підтримував сторону С. Бандери. Після Другої світової війни проживав в Австрії.

Сергій ЄФРЕМОВ
(1893–1956)

Василь ФИЛОНОВИЧ
(1890–1987)

Августин ВОЛОШИН

Володимир БІРЧАК

Юлій БРАЩАЙКО

Михайло Бращайко

Микола Долинай

Віктор Желтвай

Іван Климпуш

Степан Клочурак

Михайло Колодзінський

Дмитро Німчук

Федір Ревай

Юліан Ревай

Іван Рогач

Степан Росоха

Микола Михайлович Галаган

Прем'єр о. А. Волошин, міністр Ю. Ревай, секретар І. Рогач та урядовці Президії Уряду на нараді

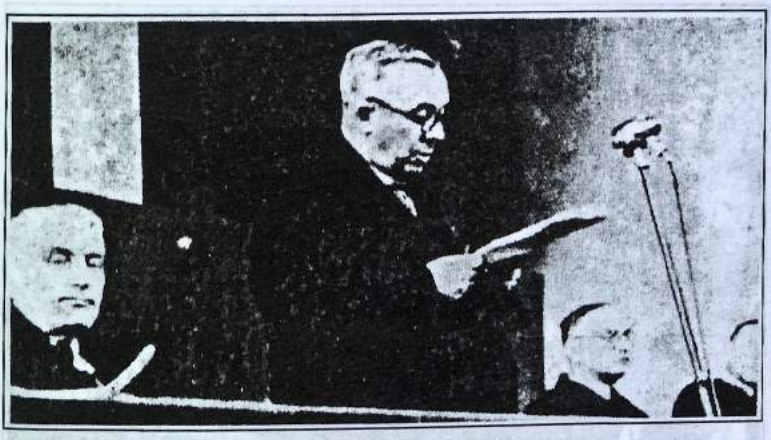

Відкриття Сойму Карпатської України.
Згідно з діючими на той час законами, Сойм Карпатської України відкрив найстарший за віком посол, яким був прем'єр Карпатської України о. монс. Авґустин Волошин

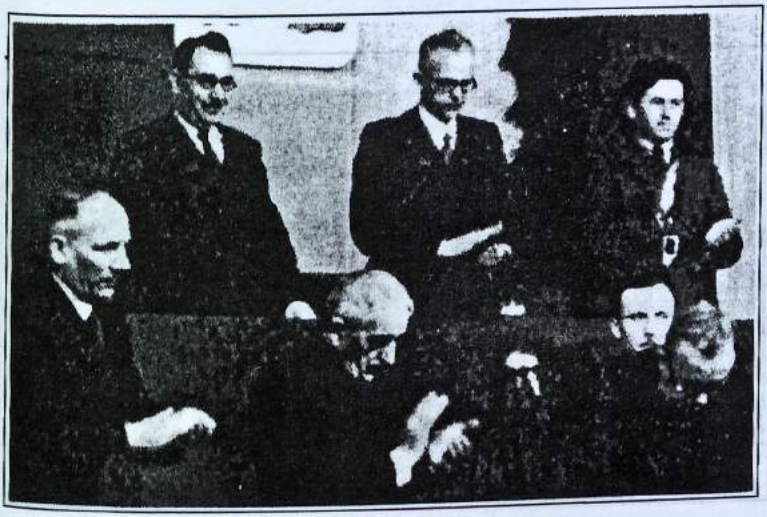

Сойм вибирає Президента Карпато-Української Республіки. Одноголосно обраний таємним голосуванням Авґустин Волошин

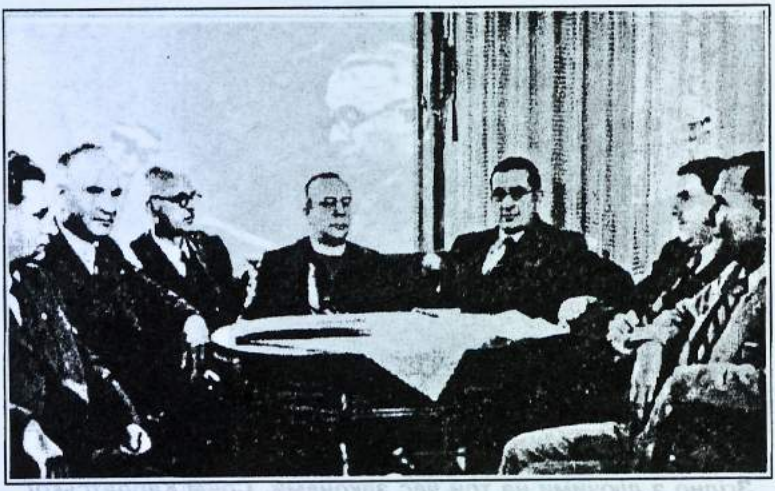

У центрі – президент Авґустин Волошин, ліворуч – міністр Авґустин Штефан, праворуч – міністр Юліан Ревай

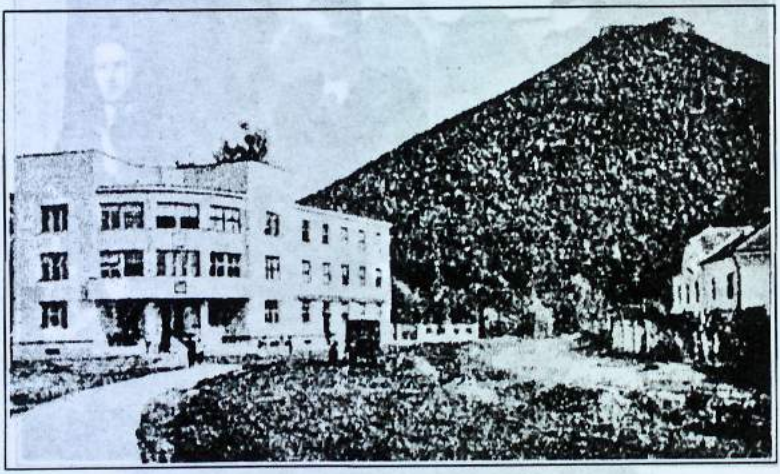

Будівля, в якій проходили засідання Сойму Карпатської України, м. Хуст

Пропогандистські афіші і матеріали
У великій кількості поширювалися між населенням, три з яких для прикладу бачимо вище. Всі вони – роботи художника-професора Михайла Михалевича – він належав до Реферату ідеологічно-політичного виховання, пропаґанди й преси "Карпатської Січі"

Група карпатських січовиків із командантом Дмитром Климпушом (в чорній шапці)

/ первично /

87

6

УИТЛК УМВД Омской области

23 января 1956 г.

№ по алфавитному списку ____ личный номер обвиняемого ____

Справка по личному делу № Д-900

1. Фамилия, имя и отчество заключенного ЖЕЛТВАЙ Николай Викторович

2. Год и место рождения 1911 урож. г.Ужгород/ Закарпатской обл.

3. Место жительство до ареста с. Худлево ,Ужгорского округа.

4. Куда и в чье распоряжение направлена справка КВЧ, органа МВД НАЧАЛЬНИКУ СУЗУНСКОГО РОМ МВД НСО. Ст. ЧЕРЕПАНОВО Новосибирской обл.

5. Где подлежит сдаче и отметки об убытии (наименование пункта до ... Наряд 4 Спецотдела УМВД НСО. № 4/2/17-1057 от 27/1-56 года

6. Основание для конвоирования (наряд, распоряжение, приказ, номер, дата) МВД СССР № 28/3-469 от 11/1-56г.

7. Категория подследственный, осужденный, ссыльный ссыльный

8. Какой судебной органом осужден (когда, 17 мая 1950 г. Закарпатским облсудом по ст. 54-4,54-10 ч1 УК ср. 7 лет

9. Требует ли усиленной охраны и почему обыкновенный

10. Особые приметы заключенного нет.

11. Справка врача: а) о состоянии здоровья заключенного может ли следовать по этапу) этапом следовать может

...ключении или санитарной обработки, дата 22/1-56г.

...пребывания места заключения за последние 21 сутки очагов заболевании в лагере небыло.

(Подпись)

...ванная 120-1

капитан- БАБА...

...ата памята справка обязательно прилагается к личному...

26/1-56 г.

Табірна довідка
М. В. Желтвая

Лист

От ст. Сальдебин

До ст.

ГОДЕН ДЛЯ ПРОЕЗДА:

с 19-мая 194 9 г.

по 19-сентяб 194 9 г.
(включительно)

Нач. ст.

ПРОДЛЕН:

по ——— 194 — г.
(включительно)

Нач. ст.

по ——— 194 — г.
(включительно)

Нач. ст.

Петенько
(фамилия)
Степан
(имя)
Степанович
(отчество)

Действителен для проезда только в поездах пригородного сообщения и в тех поездах дальнего следования, которые предназначены для обслуживания пригородного сообщения.

В случае утраты или хищения билета, таковой не возобновляется и деньги за неиспользованное по нему время не возвращаются

Ст.-ф. А.: 72×101. 2-я тип. МПС.

Львов. ж. д.

СЕЗОННЫЙ БИЛЕТ

Сер. Б

№678431

Цена 26 40 р. — к.

Проїзний квиток звільненого з табору Петенька С. С.

Манівчук Юрій Степанович

Бродій А.І. 1895 г. р.

Романчук Василь Дмитрович 1909

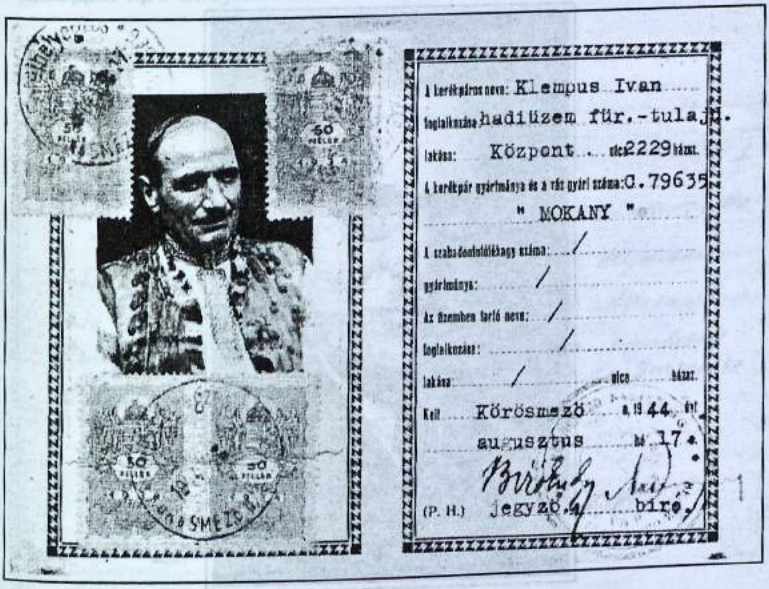

Посвідчення Івана Климпуша

Народна Рада Закарпатської України
Секція желізниць
ЛЕГІТІМАЦІЯ
про Михайло Заяць
реф. праж. під. праж. і тер.

підпись властителя

Серія 313/III Число 222

Ця легітимація виставлена
на 1945 рік

Ужгород 20 грудня 1945

директор

Урядові примітки	Важна на рік	1946	1947
		1948	1949

Посвідчення Михайла Заяця

Федір РЕВАЙ

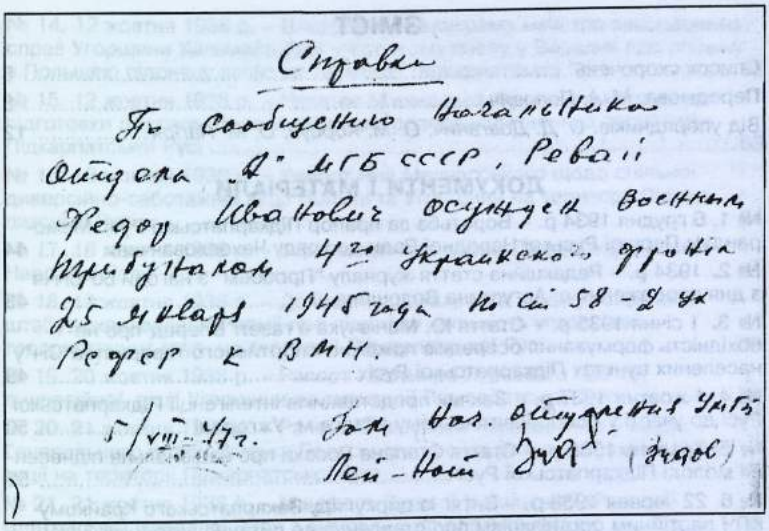

Справка

По сообщению Начальника Отдела "А" МГБ СССР, Ревая Федор Иванович осужден Военным Трибуналом 4-го Украинского фронта 25 января 1945 года по ст. 58-2 УК РСФСР к ВМН.

5/VIII-47г. Зам. нач. отделения УНКГБ Лей-Ной (Зуев)

Довідки про засудження Ф. Ревая до вищої міри покарання та виконання вироку

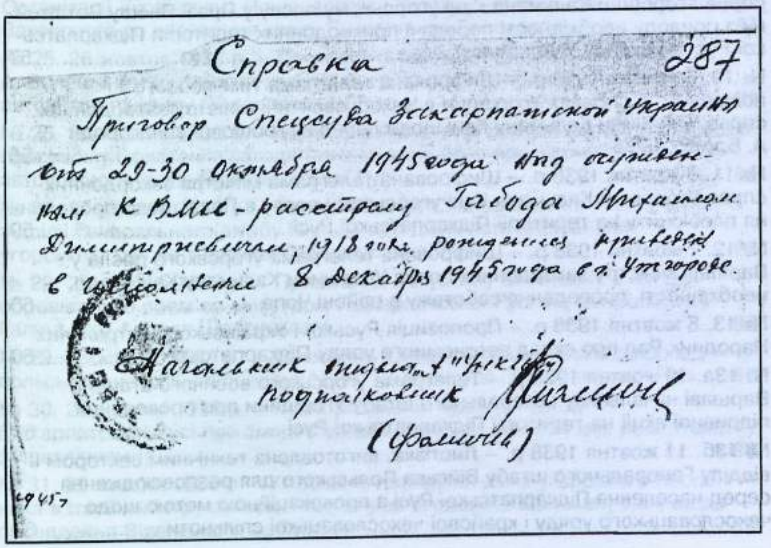

Справка 287

Приговор Специсуда Закарпатской Украины от 29-30 октября 1945 года над осужденным к ВМН - расстрелу Гаврода Михаилом Дмитриевичем, 1918 года рождения, приведен в исполнение 8 декабря 1945 года в г. Ужгороде.

Начальник отдела "Смерш" подполковник (Фалинич)

1945 г.

ЗМІСТ

Список скорочень 5
Передмова. *М. А. Попович* 8
Від упорядників. *О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря* 12

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

№ 1. 6 грудня 1934 р. – Боротьба за прапор Підкарпатської Русі. Меморандум Першої Руської Народної Ради до уряду Чехословаччини 44
№ 2. 1934 р. – Редакційна стаття журналу "Пробоєм" з нагоди 60-річчя з дня народження о. Августина Волошина 48
№ 3. 1 січня 1935 р. – Стаття Ю. Манівчука в газеті"Вперед"про необхідність формування осередків пожежно-спортивного товариства"Січ"у населених пунктах Підкарпатської Русі 49
№ 4. 1 жовтня 1937 р. – Заклик представників інтелігенції Підкарпатської Русі до участі у Всепросвітянському з'їзді в м. Ужгороді 50
№ 5. Травень 1938 р. – Стаття Степана Росохи про національне піднесення молоді Підкарпатської Русі 52
№ 6. 22 червня 1938 р. – Витяг із циркуляру Закарпатського Крайкому КПЧ партійним організаціям про ставлення до питання автономії Закарпаття 53
№ 7. 7 вересня 1938 р. – Повідомлення про установчі збори напіввійськової організації "Українська Національна Оборона" 54
№ 8. 1–15 жовтня 1938 р. – Витяги із щоденника Міклоша Козми про заходи з підривної діяльності і збройного захоплення Угоршиною території Підкарпатської Русі 55
№ 9. 3 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському послу у Празі Яношу Ветштейну з приводу необхідності передачі прикордонних територій Підкарпатської Русі до складу Угорщини 57
№ 10. 6 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма тимчасового повіреного в справах Угорщини в Чехословаччині міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані щодо передачі грошової винагороди А. Броді 58
№ 11. 6 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському послу в Празі щодо проведення плебісциту на території Підкарпатської Русі 59
№ 12. 7 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма угорського посла у Варшаві міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані щодо необхідності проведення саботажу в районі Чопа 60
№ 13. 8 жовтня 1938 р. – Пропозиція Руської і Української Центральних Народних Рад про склад автономного уряду Підкарпатської Русі 60
№ 13а. 10 жовтня 1938 р. – Телеграма угорського воєнного аташе у Варшаві начальнику генерального штабу Угорщини про проведення підривної акції на території Підкарпатської Русі 61
№ 13б. 11 жовтня 1938 р. – Листівка, виготовлена технічним сектором II відділу Генерального штабу Війська Польського для розповсюдження серед населення Підкарпатської Русі з провокаційною метою щодо чехословацького уряду і крайової чехословацької спільноти 62

№ 14. 12 жовтня 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському послу у Варшаві про спільну з Польщею підривну акцію на території Підкарпатської Русі 63
№ 15. 12 жовтня 1938 р. – Нотатки М'ячислава Франковського щодо підготовки листівок, призначених для розповсюдження на території Підкарпатської Русі 63
№ 16. 13 жовтня 1938 р. – Рапорт Яна Мєлчарського щодо спільної диверсійно-саботажної акції Польщі та Угорщини на території Підкарпатської Русі 64
№ 17. 16 жовтня 1938 р. – Інформація про збори Першої Української Народної Ради 65
№ 18. 19 жовтня 1938 р. – Донесення начальника відділу головного штабу чехословацької армії про підривну діяльність угорських терористичних груп на території Підкарпатської Русі 69
№ 19. 20 жовтня 1938 р. – Рапорт Казимира Лурського про хід диверсійної акції Угорщини на території Підкарпатської Русі 72
№ 20. 21 жовтня 1938 р. – Рапорт Станіслава Папроцького у відділ Генерального штабу Війська Польського про хід угорської диверсійної акції на території Підкарпатської Русі 73
№ 21. 21 жовтня 1938 р. – Маніфест Першої Української (Руської) Центральної Народної Ради з вимогами до празької влади 75
№ 22. 24 жовтня 1938 р. – Донесення Станіслава Кіяка про хід підготовки польських спеціальних операцій на території Підкарпатської Русі 78
№ 23. 25 жовтня 1938 р. – Привітальний лист Генеральної Управи Українського Національного Козацького Руху (УНАКОР), надісланий на адресу автономного уряду Підкарпатської Русі 79
№ 24. Близько 25 жовтня 1938 р. – Звернення Крайового Проводу Організації Українських Націоналістів і Української Військової організації Закарпаття до населення краю, Буковини та Бессарабії 81
№ 25. 26 жовтня 1938 р. – Протокол з текстом присяги, прийнятої А. Волошином після призначення його на посаду прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі 82
№ 26. 26 жовтня 1938 р. – Біографія Августина Волошина, надрукована в пресовому бюлетені з нагоди призначення його прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі 83
№ 27. 27 жовтня 1938 р. – Рапорт Юзефа Скшидлевського начальнику II відділу Генерального штабу Польщі про діяльність спеціальних угорських груп на території Підкарпатської Русі 85
№ 28. 28 жовтня 1938 р. – Привітання Августину Волошину з нагоди обрання його прем'єр-міністром Підкарпатської Русі від митрополита Галицького Андрея Шептицького 86
№ 29. 28 жовтня 1938 р. – Донесення Юзефа Скшидлевського про хід польської диверсійної операції "Лом" на території Підкарпатської Русі ... 87
№ 30. 29 жовтня 1938 р. – Розпорядження президії уряду Підкарпатської Русі про зміни в уряді і розподіл функцій між ресортами (управліннями) 88
№ 31. 29 жовтня 1938 р. – Кодована телефонограма угорського посланника в Італії міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані щодо проведення Віденського арбітражу 89

№ 32. 2 листопада 1938 р. – Текст першого Віденського арбітражного рішення про передачу прикордонних територій Чехословаччини Угорщині 90
№ 33. 2 листопада 1938 р. – Циркуляр Президії Крайового управління Підкарпатської Русі в Ужгороді про порядок евакуації чехословацьких владних установ з території, яка відійшла до Угорщини за наслідками першого Віденського арбітражу 91
№ 34. 3 листопада 1938 р. – Маніфест автономного уряду Підкарпатської Русі з приводу рішення першого Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. 93
№ 35. 6 листопада 1938 р. – Оперативне донесення про хід польської диверсійної операції "Лом" на території Підкарпатської Русі 94
№ 36. 9 листопада 1938 р. – Кодована телефонограма угорського посла у Варшаві міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані про хід спільної угорсько-польської диверсійної акції проти автономної Підкарпатської Русі 95
№ 37. 9 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма польського військового аташе у Будапешті підполковника Генерального штабу Яна Емісарського до полковника Тадеуша Пельчинського з приводу реалізації таємної угорсько-польської військової співпраці на території Підкарпатської Русі 97
№ 38. 9 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Яна Емісарського до Тадеуша Пельчинського щодо розпорядження угорської влади у справі співпраці з польською стороною у вирішенні проблеми Підкарпатської Русі 98
№ 39. 9 листопада 1938 р. – Протокол установчих зборів Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" (ОНОКС) 99
№ 40. 9 листопада 1938 р. – Звернення Дмитра Климпуша, Юрія Шпильки та Степана Папа до міністерства внутрішніх справ автономного уряду в Хусті з приводу затвердження статуту ОНОКС 99
№ 41. 10 листопада 1938 р. – Лист міністра внутрішніх справ Підкарпатської Русі про затвердження статуту ОНОКС, його команданта та дозвіл на проведення діяльності організації 102
№ 42. 10 листопада 1938 р. – Звернення міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Русі в Хусті до окружних урядів автономного краю з приводу створення Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" і сприяння в її роботі 103
№ 43. 10 листопада 1938 р. – Шифрована телеграма міністра закордонних справ Угорщини Кальмана Кані угорському послу у Варшаві з приводу спільних дій Угорщини та Польщі на території Підкарпатської Русі 103
№ 44. 11 листопада 1938 р. – Звіт Владислава Дреліхажа про перебіг польської диверсійної операції у районі Нижні Верецьки 104
№ 45. 12 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Яна Емісарського Тадеушу Пельчинському з інформацією про заплановану угорську операцію на території Підкарпатської Русі 107
№ 46. 12 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Яна Емісарського Тадеушу Пельчинському з інформацією про перебіг спеціальної операції на території Підкарпатської Русі 108
№ 47. 12 листопада 1938 р. – Шифрована телеграма угорського посла у Варшаві міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані про

захоплення польським диверсійним загоном в полон 17 чехословацьких громадян 108
№ 48. 12 листопада 1938 р. – Донесення Фелікса Анкерштайна про хід польської диверсійної акції "Лом"на території Підкарпатської Русі 109
№ 49. 14 листопада 1938 р. – Лист команданта Карпатської Січі міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі про дозвіл на проведення акції під назвою "Збірка на оборону держави" 110
№ 50. 17 листопада 1938 р. – Телеграма Української Народної Ради президенту Чехословаччини про назву автономного краю 110
№ 51. 18 листопада 1938 р. – Лист команданта Карпатської Січі про затвердження статуту ОНОКС та направлення його відповідним урядам і командантам 111
№ 52. 18 листопада 1938 р. – Рапорт Яна Емісарського Тадеушу Пельчинському про перебіг угорської диверсійної операції на території Підкарпатської Русі 111
№ 53. 19 листопада 1938 р. – Донесення Станіслава Кіяка про перебіг польської диверсійної акції на території Підкарпатської Русі 112
№ 54. 21 листопада 1938 р. – З робочих записів Олега Кандиби-Ольжича щодо пропагандистського забезпечення розбудови Карпатської України 114
№ 55. 21 листопада 1938 р. – Наказ Головної Команди ОНОКС про створення на території Підкарпатської Русі організаційних округів 118
№ 56. 21 листопада 1938 р. – Німецька нота міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані із висловленням застереження відносно можливості окупації Угорщиною території автономної Підкарпатської Русі 119
№ 57. 21 листопада 1938 р. – Італійська нота міністру закордонних справ Угорщини Кальману Кані про неможливість надання військової допомоги Угорщині в справі окупації нею території Підкарпатської Русі 120
№ 58. 22 листопада 1938 р. – Вимоги Української Народної Ради в Севлюші до уряду Підкарпатської Русі 121
№ 59. 22 листопада 1938 р. – Пропозиції міністра Юліана Ревая до законопроекту чехословацького парламенту про автономію Карпатської України 123
№ 60. 22 листопада 1938 р. – Промова Юліана Ревая, виголошена у Празі по радіо у зв'язку з прийняттям чехословацьким парламентом Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі 124
№ 61. 22 листопада 1938 р. – Оперативне донесення у II відділ Генерального штабу Війська Польського про хід польської диверсійної акції "Лом" на території Підкарпатської Русі 126
№ 62. 23 листопада 1938 р. – Донесення у II відділ Генерального штабу Війська Польського про перебіг диверсійної акції на території Підкарпатської Русі 127
№ 63. 23 листопада 1938 р. – Шифрована радіограма Юзефа Скшидлевського Тадеушу Пельчинському про військові заходи з боку Угорщини щодо Підкарпатської Русі 127
№ 64. 23 листопада 1938р. – План польського Генерального штабу щодо здійснення нової диверсійної операції на території Підкарпатської Русі 128
№ 65. 24 листопада 1938 р. – Донесення Фелікса Анкерштайна про здійснення польських диверсійних акцій поблизу сіл Прислоп і Торунь 130

№ 66. Звернення XII крайової команди "Народних Гвардій" Підкарпатської Русі про перетворення її на Організацію Народної Оборони "Карпатська Січ" 132
№ 67. 24 листопада 1938 р. – Звернення Української Народної Ради та "Карпатської Січі" до автономного уряду про необхідність здійснення кадрових змін в Королеві над Тисою 132
№ 68. 25 листопада 1938 р. – Розпорядження автономного уряду Підкарпатської Русі про державну мову 134
№ 69. 25 листопада 1938 р. – Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти про мову навчання в школах Підкарпатської Русі 134
№ 70. Кінець листопада 1938 р. – Повідомлення Головної Команди ОНОКС про з'їзд організаторів, провідників та членів Окружних команд ОНОКС у м. Хусті 135
№ 71. 4 грудня 1938 р. – Реферат Ю. Шпильки "Організаційні основи ОНОКС", виголошений на першому з'їзді Карпатської Січі 136
№ 72. 4 грудня 1938 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про перший з'їзд Організації Народної Оборони "Карпатська січ" (ОНОКС) в Хусті 143
№ 73. Початок грудня 1938 р. – Рекомендації ("тимчасові приписи") Головної Команди ОНОКС щодо створення місцевих структур Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" 145
№ 74. Початок грудня 1938 р. – Наказ Головної Команди ОНОКС про збереження таємниці щодо інструкцій з військової підготовки та виховання членів "Карпатської Січі" 148
№ 75. Початок грудня 1938 р. – Рекомендації оборонного відділу Головної Команди ОНОКС щодо тематики та порядку проведення виховної роботи серед членів "Карпатської січі" 148
№ 76. Початок грудня 1938 р. – Рекомендації Головної Команди ОНОКС щодо військової підготовки та виховання відділів "Карпатської Січі" 150
№ 77. 13 грудня 1938 р. – Інструкції Головної Команди ОНОКС щодо проведення підстаршинського вишкільного курсу в Хусті 151
№ 78. 13 грудня 1938 р. – Розпорядження міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Русі про виготовлення публічних надписів українською мовою 153
№ 79. 14 грудня 1938 р. – Лист Окружної Української Народної Ради в Білках Іршавського округу міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі про негативне ставлення місцевого коменданта чехословацької жандармерії до Карпатської Січі 153
№ 80. 18 грудня 1938 р. – Повідомлення про проведення окружного з'їзду ОНОКС в Іршаві 154
№ 81. 23 грудня 1938 р. – Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти про вживання на державній службі української літературної мови 156
№ 82. 27 грудня 1938 р. – Інформація Головної Команди ОНОКС для міністерства внутрішніх справ про склад Хустського коша 158
№ 83. Грудень 1938 р. – Лист місцевого коменданта Карпатської Січі з с. Веряця Севлюського округу Головному команданту ОНОКС в Хусті 159
№ 84. 29 грудня 1938 р. – Повідомлення в газеті"Наступ" про візит прем'єр-міністра А. Волошина до Головної Команди Карпатської Січі 159

№ 85. 30 грудня 1938 р. – Проект розпорядження уряду Підкарпатської Русі про назву автономного краю 161
№ 86. 1 січня 1939 р. – Наказ ч. 6 Головної Команди Карпатської Січі про старшинські відзнаки та однострій 161
№ 87. 1 січня 1939 р. – Інформація для Української Пресової Служби в Берліні про вшанування січовиками пам'яті В. Біласа та Д. Данилишина 162
№ 88. 1 січня 1939 р. Інструкції Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі для створення відділів "Жіночої Січі" 164
№ 89. 1 січня 1939 р. – Відозва Головної Команди ОНОКС до свідомого українського жіноцтва із закликом вступати до лав жіночих відділів Карпатської Січі 165
№ 90. 1 січня 1939 р. – Повідомлення про З'їзд пластових організацій 24 грудня 1938 р. в Хусті та створення "Українського Пластового Уладу Карпатської України" 166
№ 91. 1 січня 1939 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про діяльність культурно-мистецького товариства "Говерля" 167
№ 92. 3 січня 1939 р. – Обіжник Головної Команди ОНОКС з приводу проведення організаційної діяльності та вишкільної роботи в окружних та районних командах Карпатської Січі 168
№ 93. 4 січня 1939 р. – Інтерв'ю прем'єр-міністра автономного уряду Августина Волошина газеті "Нова свобода" про актуальні проблеми розбудови Карпатської України 169
№ 94. 4 січня 1939 р. – Повідомлення начальника мукачівського окружного уряду в Чинадійові міністерству внутрішніх справ в Хусті про напади угорських терористів на села Мукачівщини 171
№ 95. 5 січня 1939 р. – Прохання члена військового штабу Карпатської Січі чотаря Є. Врецьони ("Волянського") про надання йому крайового громадянства Карпатської України 172
№ 96. 11 січня 1939 р. – Повідомлення Головної референтури жіночих відділів ОНОКС про проведення тритижневого інструкторського курсу для організаторок та провідниць "Жіночої Січі" 173
№ 97. 12 січня 1939 р. – Розпорядження міністерства внутрішніх справ автономного уряду Карпатської України про виділення і підготовку виборчих приміщень 173
№ 98. 12 січня 1939 р. – Супровідний лист Г. Барабаша ("Петра Чорного") працівнику Української Пресової Служби (УПС) в Берліні В. Стахіву про надіслані матеріали для публікації в закордонній пресі про діяльність Карпатської Січі 174
№ 99. 13 січня 1939 р. – Прохання Головної Команди Карпатської Січі до президії уряду Карпатської України про передачу січовикам зброї, вилученої окружними урядами та судами у місцевого населення 174
№ 100. 13 січня 1939 р. – Прохання Головної Команди Карпатської Січі до президії уряду Карпатської України про дозвіл на закупівлю зброї для січовиків 175
№ 101. 16 січня 1939 р. – Звернення Української Центральної Народної Ради до громадян Карпатської України у зв'язку з призначенням генерала Прхали третім міністром Карпатської України 176
№ 102. 17 січня 1939 р. – Повідомлення про масові акції протесту в Хусті проти призначення третім міністром Карпатської України чеського генерала Л. Прхали 177

№ 103. 17 січня 1939 р. – Інформація для віденського радіо про діяльність "Летючої Естради" Карпатської Січі 177
№ 104. 17 січня 1939 р. – Повідомлення про відзначення у Хустському Коші Карпатської Січі Свят-вечора 179
№ 105. Повідомлення про вшанування ясінянським відділом Карпатської Січі жертв борю військ Гуцульської Республіки проти румунської армії під Мараморош-Сиготом в січні 1919 р. 180
№ 106. Звернення Головної команди Карпатської Січі до національно свідомого жіноцтва Карпатської України 180
№ 107. Інструкції Головної референтури жіночих відділів ОНОКС про проведення тритижневого курсу для організаторок та провідниць "Жіночої Січі" 181
№ 108. 19 січня 1939 р. – Подання секретаріату Українського Національного Об'єднання тексту програми УНО на реєстрацію до міністерства внутрішніх справ Карпатської України 182
№ 109. 20 січня 1939 р. – Інтерв'ю прем'єр-міністра Августина Волошина газеті "Нова свобода" про його ставлення до призначення празьким урядом генерала Л. Прхали третім міністром Карпатської України 190
№ 110. 20 січня 1939 р. – Статут урядової партії "Українське Національне Об'єднання" (УНО) 192
№ 111. 20 січня 1939 р. – Лист прем'єр-міністра уряду Карпатської України А. Волошина до генерала чехословацької армії Лева Прхали з приводу призначення його міністром в уряді Карпатської України 195
№ 112. 21 січня 1939 р. – Стаття закарпатського поета Андрія Карабелеша з газети "Нова Свобода" 196
№ 113. 22 січня 1939 р. – Відзначення Першою Українською Народною Радою в Хусті 20-ї річниці від дня соборності України 198
№ 114. 23 січня 1939 р. – Декрет уряду Карпатської України про затвердження провідника та членів проводу Українського Національного Об'єднання 200
№ 115. 23 січня 1939 р. – Звернення випускника господарської школи с. Нижні Верецьки Юрія Штелі до міністерства землеробства Карпатської України з проханням працевлаштування 202
№ 116. 23 січня 1939 р. – Клопотання Української Народної ради села Нижній Студений щодо працевлаштування випускника господарської школи Юрія Штелі 202
№ 117. 24 січня 1939 р. – Звернення місцевої Української Народної Ради с.Королево над Тисою до уряду Карпатської України в Хусті з проханням замінити в селі всіх чеських службовців українцями 203
№ 118. 26 січня 1939 р. – Наказ Першої Української Центральної Національної Ради до окружних і місцевих функціонерів філій Національної Ради 205
№ 119. 26 січня 1939 р. – Інформація про створення Проводу Українського Національного Об'єднання (УНО) 205
№ 120. 30 січня 1939 р. – Інструкції Головної Команди ОНОКС з приводу проведеннія виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. ... 207
№ 121. 30 січня 1939 р. – Вказівка відділам Карпатської Січі про порядок використання зброї у прикордонній смузі 208
№ 122. 30 січня 1939 р. – Лист Головного коменданта Карпатської Січі до міністра внутрішніх справ Карпатської України про спільну працю обох

відомств у справі призначення кандидатів до жандармерії і фінансової сторожі 208

№ 123. 3 лютого 1939 р. – Розпорядження міністерства внутрішніх справ про припинення антиеської пропаганди на території Карпатської України 209

№ 124. 7 лютого 1939 р. – Заклик Головної референтури жіночих відділів ОНОКС до медсестер Карпатської України 210

№ 125. 8 лютого 1939 р. – Звернення автономного уряду до громадян Карпатської України у зв'язку з виборами до Сойму 211

№ 126. 8 лютого 1939 р. – Вказівка Головної Команди ОНОКС про порядок забезпечення на місцях виборів до Сойму Карпатської України 212

№ 127. 8 лютого 1939 р. – Оглядовий розвідувально-інформаційний звіт 5-го представництва II відділу Генерального штабу Війська Польського у м.Львові щодо Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" і діяльності її осередків 214

№ 128. 8 лютого 1939 р. – Оглядовий розвідувально-інформаційний звіт 1-го представництва II відділу Генерального штабу Війська Польського у м.Львові про суспільно-політичне становище на Закарпатті у зв'язку з призначенням генерала армії Л.Прхали третім міністром уряду Карпатської України 217

№ 129. 8 лютого 1939 р. – Звернення православних віруючих до населення краю із закликом голосувати за Українське Національне Об'єднання 221

№ 130. 9 лютого 1939 р. – Заява Головної Команди Карпатської Січі з приводу поширення вісток про існування "Українського військового легіону" в Карпатській Україні 223

№ 131. 10 лютого 1939 р. – Звернення Всеукраїнської Народної Ради до українського народу 224

№ 132. 12 лютого 1939 р. – Лист кандидатів у посли Сойму Карпатської України від Українського Національного Об'єднання 227

№ 133. 13 лютого 1939 р. – Заява Головної Команди Карпатської Січі з приводу проведення виборів 12 лютого 1939 р. 228

№ 134. 13 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про хід голосування на території Карпатської України 228

№ 135. 14 лютого 1939 р. – Звернення А. Волошина до населення автономного краю у зв'язку з перемогою партії УНО на виборах до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. 229

№ 136. Середина лютого 1939 р. – Звернення керівництва ОНО "Карпатська Січ" до жінок Карпатської України з пропозицією вступати в ряди "Жіночої Січі" 230

№ 137. Середина лютого 1939 р. – Інструкції окружним, районним і місцевим командам ОНОКС щодо проведення 19 лютого 1939 р. II крайового з'їзду Карпатської Січі в Хусті 231

№ 138. 15 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про хід і підсумки виборів до Сойму Карпатської України 232

№ 139. 16 лютого 1939 р. – Інструкції та наказ Головної референтури жіночих відділів ОНОКС щодо проведення санітарного, суспільно-політичного та військового вишколів жіночих відділів Карпатської Січі 234

№ 140. 16 лютого 1939 р. – Наказ Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі щодо збереження таємниці в діяльності відділів ОНОКС 235
№ 141. 16 лютого 1939 р. – Повідомлення про організаційну діяльність Карпатської Січі 235
№ 142. 16 лютого 1939 р. – Стаття Василя Саблюка про роль та завдання Карпатської Січі в державному будівництві Карпатської України 236
№ 143. 17 лютого 1939 р. – Відозва уряду Карпатської України про внесення пожертв до народного фонду розбудови держави 238
№ 144. 19 лютого 1939 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про проведення II крайового з'їзду ОНОКС в Хусті 239
№ 145. 19 лютого 1939 р. – Постанови II крайового з'їзду Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" 241
№ 146. 19 лютого 1939 р. – Інтерв'ю з гостем II крайового з'їзду ОНОКС, членом закордонного проводу ОУН генерал-чотарем УГА В. Курмановичем 244
№ 147. 19 лютого 1939 р. – Текст програмного реферату поручика Карпатської Січі Івана Кедюлича "Карпатська Січ" і сучасне політичне положення", виголошеного на II крайовому з'їзді ОНОКС 19 лютого 1939 р. в Хусті 245
№ 148. 20 лютого 1939 р. – Інформація для міністерства внутрішніх справ про проведення II крайового з'їзду Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" 248
№ 149. 22 лютого 1939 р. – Лист М. Бандусяка до президії Української Центральної Народної Ради в Хусті про недоліки в діяльності Карпатської Січі та окремих осіб 250
№ 150. 22 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про діяльність Карпатської Січі 254
№ 151. 22 лютого 1939 р. – Вказівка Іршавської Окружної команди ОНОКС щодо уточнення членів місцевих і районних команд ОНОКС та їх відповідальності за порушення військової дисципліни 254
№ 152. 24 лютого 1939 р. – Циркуляр Міністерства для господарських справ Карпатської України в Хусті про надання щомісячної статистики безробітних 256
№ 153. 25 лютого 1939 р. – Інформація міністерства внутрішніх справ уряду Карпатської України про зміст угорської пропаганди на території автономного краю 256
№ 154. 26 лютого 1939 р. – Лист міністра закордонних справ Угорщини Іштвана Чакі угорському послу в Німеччині з роз'ясненням недопущення знищення лісів карпатоукраїнським урядом 258
№ 155. 26 лютого 1939 р. – Повідомлення про окружний з'їзд Карпатської Січі у Сваляві 259
№ 156. 27 лютого 1939 р. – Інформація пресової служби про звернення Августина Волошина до військовослужбовців чехословацької армії, які повертаються додому 261
№ 157. 28 лютого 1939 р. – Посвідчувальний лист посла сойму Карпатської України С. Росохи 262
№ 158. 1 березня 1939 р. – Інформація про роботу пресової служби та майбутнє засідання Сойму Карпатської України 262
№ 159. 1 березня 1939 р. – Наказ військового штабу ОНОКС про формування старшинського складу Карпатської Січі та проведення вишкільної роботи у січових відділах 264

№ 160. 2 березня 1939 р. – Звернення президії уряду Карпатської України до громадян із закликом своєчасно сплачувати державні податки 265
№ 161. 3 березня 1939 р. – Повідомлення в газеті "Наступ" про організаційну діяльність жіночих відділів Карпатської Січі 266
№ 162. Початок березня 1939 р. – Лист міністра Національної оборони Карпатської України Степана Клочурака до Камінського Єпіфанія Даниловича, полковника армії УНР в еміграції 267
№ 163. 4 березня 1939 р. – Заклик Карпатської Січі до українців у всьому світі пожертвувати на фонд оборони Карпатської України 268
№ 164. 4 березня 1939 р. – Повідомлення про закупівлю нової уніформи для членів Карпатської Січі 269
№ 165. 5 березня 1939 р. – Вимоги Чинадіївського окружного проводу УНО про призначення комендантів жандармських відділень у селах Мукачівщини 269
№ 166. 6 березня 1939 р. – Інформація про діяльність Союзу карпатських українських студентів у Празі 270
№ 167. 8 березня 1939 р. – Лист міністерства господарських справ уряду Карпатської України окружному управлінню в Севлюші про виділення коштів на проведення робіт по укріпленню правого берега річки Тиси у районі с. Сірма 271
№ 168. 10 березня 1939 р. – Розпорядження єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії в Хусті Дионісія про урочисте відзначення в церквах відкриття Сойму Карпатської України 272
№ 169. 10 березня 1939 р. – Витяг із доповіді Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б) про Карпатську Україну 273
№ 170. Перша декада березня 1939 р. – Повідомлення німецького представника про господарські переговори делегації уряду Карпатської України на чолі з Ю. Реваєм у Берліні 274
№ 171. 13 березня 1939 р. – Лист регента Угорщини Міклоша Горті німецькому рейхсканцлеру А.Гітлеру з висловленням вдячності за згоду на окупацію угорськими військами Карпатської України 275
№ 172. 14 березня 1939 р. – Декларація Августина Волошина по радіо з проголошенням незалежності Карпатської України 276
№ 173. 14 березня 1939 р. – Телеграма уряду Карпатської України міністру закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропу з проханням про захист Карпатської України 276
№ 174. 14 березня 1939 р. – Лист канцелярії влади Карпатської України в Празі до дипломатичної місії США в Празі з повідомленням про проголошення незалежності Карпатської України 276
№ 175. 15 березня 1939 р. – Вказівка міністерства закордонних справ Німеччини німецькому консулу в Хусті Г. Гофману проінформувати уряд А.Волошина про позицію III Рейху в конфлікті Угорщини з Карпатською Україною 277
№ 176. 15 березня 1939 р. – Текст конституційного закону ч. 1., прийнятого на засіданні Сойму Карпатської України в Хусті 277
№ 177. 16 березня 1939 р. – Шифрована телеграма угорського посла в Румунії міністру закордонних справ Угорщини Іштвану Чакі щодо позиції Румунії у справі угорської окупації Карпатської України 278
№ 178. 16 березня 1939 р. – Оголошення міністерства Національної Оборони Карпатської України про загальну мобілізацію у зв'язку з військовою агресією Угорщини 279

№ 179. Не раніше 16 березня 1939 р. – Лист міністра Національної Оборони Карпатської України Степана Клочурака до полковника армії УНР Е.Камінського 280
№ 180. Не раніше 19 березня 1939 р. – З рапорту командира батальйону чехословацької армії про боротьбу проти угорських терористів та бойові дії на Закарпатті в березні 1939 рр. 280
№ 181. 19 березня 1939 р. – Лист уповноважених уряду Карпатської України до прем'єр-міністра Угорщини Пала Телекі з пропозицією про автономію Карпатської України у складі Угорського королівства 285
№ 182. 27 березня 1939 р. – Свідчення інженера Михайла Гегіна про угорський терор на окупованій території Карпатської України 286
№ 183. 30 березня 1939 р. – Звернення Августина Волошина до українців Югославії 287
№ 184. Березень 1939 р. – Зі звіту командира батальйону чехословацької армії про бойові дії під час окупації угорськими військами території Карпатської України 288
№ 185. Березень 1939 р. – З виступу по радіо єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії О. Стойки з привітанням угорських військ, які окупували Карпатську Україну 294
№ 186. 3 квітня 1939 р. – Свідчення фінансового службовця Карпатської України Василя Попадюка про бої січовиків з угорськими військами та їх відступ на територію Румунії 295
№ 187. 3 квітня 1939 р. – Свідчення державного нотаря Павла Теняка про знущання і розправу угорських жандармів і військових над захисниками і населенням Карпатської України 296
№ 188. 26 квітня 1939 р. – Свідчення вчителя Андрія Мостяка про знущання угорських жандармів і офіцерів військової контррозвідки над січовиками і місцевим населенням Карпатської України 298
№ 189. 2 травня 1939 р. – Свідчення Юлії Вільківни про угорський терор над місцевим населенням Карпатської України 300
№ 190. 5 травня 1939 р. – Свідчення Бориса Кульчицького про березневі події в Хусті 301
№ 191. 9 травня 1939 р. – Свідчення вчителя Миколи Балаша про знущання угорських жандармів над населенням Карпатської України ... 302
№ 192. 12 травня 1939 р. – Свідчення Матільди Совкупової про знущання угорських жандармів і військовиків над населенням Карпатської України 304
№ 193. 26 травня 1939 р. – Лист уповноважених уряду Карпатської України до прем'єр-міністра Угорщини Пала Телекі з викладенням умов надання автономії Карпатській Україні у складі Угорського королівства 305
№ 194. 12 червня 1939 р. – Лист уповноважених уряду Карпатської України з їх пропозиціями до державного секретаря Ради Міністрів Угорщини Тібора Патокі щодо амністії репресованим громадянам Карпатської України 310
№ 195. 21 липня 1939 р. – Акт про встановлення взаємовідносин і співпрацю між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України 311
№ 196. Липень 1939 р. – Лист С. Фенцика до прем'єр-міністра Угорщини Пала Телекі про необхідні заходи із зміцнення угорського окупаційного режиму на території Закарпаття 312

№ 197. Серпень 1939 р. – Звернення влади Карпатської України в еміграції до закарпатських емігрантів із закликом вступати до лав Українського Національного Об'єднання 315
№ 198. 30 листопада 1939 р. – Меморандум колишнього уряду Карпатської України до міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа 316
№ 199. 16 березня 1940 р. – Директива Комінтерну про роботу комуністичної партії Угорщини в Закарпатській Україні в умовах її окупації ... 320
№ 200. 20 березня 1940 р. – Протокол допиту Гафинця М.О., обвинуваченого в переході угорсько-радянського кордону 324
№ 201. 21 березня 1940. – Протокол допиту Гафинця М.О., обвинуваченого в переході угорсько-радянського кордону 325
№ 202. 26 березня 1940. – Із протоколу додаткового допиту М. І. Сидоряка, обвинуваченого в переході угорсько-радянського кордону 326
№ 203. 18 квітня, 13 вересня 1940 р. – Витяги із щоденника секретаря прем'єр-міністра Чехословаччини 1930-х років В. Г. Барана про події на Закарпатті та їх оцінка 327
№ 204. 28 липня 1941 р. – Лист А. Волошина до митрополита греко-католицької церкви А. Шептицького 328
№ 205. Серпень 1941 р. – З програми діяльності Крайового Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) на Закарпатті 329
№ 206. 30 листопада 1941 р. – Лист актора і драматурга Юрія Августина Шерегія до Юліана Ревая 333
№ 207. 23 лютого 1942 р. – Лист о. Севастьяна колишньому міністру Карпатської України Юліану Реваю 334
№ 208. 19 листопада 1942 р. – З постанови Політбюро ЦК ВКП(б) про задоволення клопотання чехословацького уряду про амністію закарпатських порушників угорсько-радянського державного кордону, які до березня 1939 р. мали чехословацьке громадянство 335
№ 209. 27 січня 1943. – Лист чехословацького політичного діяча Я. Шверми голові комінтерну Г. Димитрову про переведення закарпатських комуністів зі складу Комуністичної партії Угорщини до Комуністичної партії Чехословаччини 336
№ 210. 17 лютого 1943 р. – Лист Івана Гриця до колишнього міністра Карпатської України Юліана Ревая 337
№ 211. 8 січня 1944 р. – Звернення завідуючого відділом міжнародної інформації ЦК ВКП(б) Г. Димитрова до наркома закордонних справ СРСР В.Молотова про відрядження закарпатських комуністів в розпорядження ЦК Компартії Закарпатської України 337
№ 212. 4 квітня 1944 р. – Рапорт начальника УПВІ НКВС СРСР І. Петрова наркому внутрішніх справ Л. Берії з викладенням прохання ЦК ВКП(б) про використання військовополонених антифашистів, в т. ч. угорців, румунів і русинів, у діючих партизанських загонах 339
№ 213. 19 серпня 1944 р. – Заповіт Августина Волошина, написаний у Празі в присутності колишніх міністрів Карпатської України Степана Клочурака і Миколи Долиная 340
№ 214. 28–29 вересня 1944 р. – Виписка із протоколу допиту Басюка Є. М. про його участь в Карпатській Січі 343
№ 215. 1 листопада 1944 р. – Заява начальника штабу чеського партизанського з'єднання майора Стенда про прибуття у м. Сваляву чехословацьких офіцерів, призначених в комендатуру міста 344

№ 216. 1944 р. – Меморандум "Українського об'єднання в Карпатській Україні", підготовлений В. Шандором, до президента Е. Бенеша з вимогами дотримання законів щодо Карпатської України 345
№ 217. 7 листопада 1944 р. – Інструкція чехословацького урядового делегата міністра Ф. Нємеца окружним та місцевим народним радам .. 347
№ 218. 8 листопада 1944 р. – Протокол допиту арештованого Ворона А.М., Генерального секретаря УНО 348
№ 219. 13 листопада 1944 р. – Постанова військової ради 4-го Українського фронту № 0036 про реєстрацію колишніх солдат і офіцерів німецької і угорської армій, військовозобов'язаних, чиновників і службовців угорської поліції і жандармерії на території Закарпатської України 353
№ 220. 14 листопада 1944 р. – Доповідна записка керівника угорської оперативної групи члену військової ради 4-го Українського фронту про настрої угорського населення Закарпатської України 355
№ 221. 18 листопада 1944 р. – Лист православного духовенства Закарпатської України Й. В. Сталіну про прийняття "Карпатської Русі" до складу Радянського Союзу 357
№ 222. 24 листопада 1944 р. – Проект постанови військової ради 4-го Українського фронту про виселення всіх осіб німецької національності з території Закарпатської України 359
№ 223. 26 листопада 1944 р. – Маніфест першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною 361
№ 224. 26 листопада 1944 р. – Звернення першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України до Президії Верховної Ради УРСР та Ради Народних Комісарів УРСР з проханням прийняти Закарпатську Україну до складу Радянської України 363
№ 225. 1 грудня 1944 р. – Протокол допиту Янути П. П., обвинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України 364
№ 226. 5 грудня 1944 р. – Повідомлення Народної Ради Закарпатської України президенту Чехословацької республіки про прийняття 1-м з'їздом Народних комітетів Закарпатської України Маніфесту про вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької республіки і возз'єднання її з Радянською Україною 367
№ 227. 5 грудня 1944 р. – З протоколу допиту першого прем'єр-міністра уряду Підкарпатської Русі, лідера партії "Автономний Землеробський Союз" Бродія А. І. 368
№ 228. 6 грудня 1944 р. – Доповідна записка народному комісару внутрішніх справ СРСР Л. Берії від командування 4-го Українського фронту про операцію з вилучення угорських військовозобов'язаних і направлення їх в табори військовополонених 373
№ 229. 10 грудня 1944 р. – Доповідна записка полковника Тюльпанова про становище в районах Хуста, Тячева, Севлюша і Берегова 374
№ 230. 13 грудня 1944 р. – Протокол допиту Головного команданта ОНОКС Климпуша Дмитра Івановича 376
№ 231. 18 грудня 1944 р. – Декрет № 22 "Про утвердження Спеціального суду при Народній Раді Закарпатської України" 383
№ 232. 19 грудня 1944 р. – Протокол допиту заарештованого Симочко О. М., звинуваченого в агітації за партію УНО під час виборів до Сойму Карпатської України 385
№ 233. 28 грудня 1944 р. – Протокол допиту заарештованого Симочко О. М., звинуваченого в агітації за партію УНО під час виборів до Сойму Карпатської України 389

№ 234. 29 грудня 1944 р. – Телеграма уповноваженого чехословацького уряду на визволеній території держави Ф. Немеца президенту та уряду Чехословацької республіки 391
№ 235. 1 січня 1945 р. – Витяг з протоколу допиту затриманого Бращайка Ю.М., підозрюваного в антирадянській діяльності 392
№ 236. 7 січня 1945 р. – З протоколу допиту заарештованого контролера партії Українське Національне Об'єднання Бандуська М. М. 396
№ 237. 9 січня 1945 р. – З протоколу допиту голови проводу Українського Національного Об'єднання і заступника голови Сойму Карпатської України Ревая Ф. І. 400
№ 238. 10 січня 1945 р. – Протокол допиту колишнього міністра Карпатської України Бращайка Ю. М. 405
№ 239. 19 січня 1945 р. – Вирок військового трибуналу 4-го Українського фронту про засудження до вищої міри покарання Янути П. П. за участь в діяльності організації ОУН 408
№ 240. 20 січня 1945 р. – Лист голови військового трибуналу 4-го Українського фронту начальнику Управління контррозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту про негайне виконання вироку щодо засудженого Янути П. П. 409
№ 241. 20 січня 1945 р. – Вказівка начальника відділу НКВС СРСР у справах військовополонених при начальнику тилу 4-го Українського фронту щодо облікування затриманих органами НКВС громадян Закарпатської України 410
№ 242. 22 січня 1945 р. – Постанова про припинення слідства по справі звинуваченого Симочко О.М. 410
№ 243. 23 січня 1945 р. – Лист Й. В. Сталіна президенту Чехословацької Республіки Е. Бенешу у зв'язку з подіями в Закарпатській Україні 411
№ 244. 29 січня 1945 р. – З послання президента Чехословацької республіки Е. Бенеша Голові Ради Народних Комісарів СРСР Й. Сталіну 413
№ 245. Початок лютого 1945 р. – Донос групи осіб у районний секретаріат КП(б)У у м. Перечині на Цмура І. М. 414
№ 246. 2 лютого 1945 р. – Постанова на арешт Цмура І.М., як активного діяча українських націоналістів 415
№ 247. 5 лютого 1945 р. – Протокол допиту обвинуваченого в націоналістичній діяльності Ворона А. М. 416
№ 248. 7 лютого 1945 р. – Протокол допиту Цмура І. М., звинуваченого в націоналістичній діяльності 419
№ 249. 15 лютого 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в націоналістичній діяльності Цмура І. М. 422
№ 250. 25 лютого 1945 р. – Повідомлнення громадян с. Верб'яж надзвичайній комісії в Мукачеві про звірства мадярсько-фашистських окупантів 424
№ 251. 21 березня 1945 р. – З запису розмови В. М. Молотова з Е. Бенешом з питань післявоєнних кордонів ЧСР та обміну населенням між Чехословаччиною і Закарпатською Україною 425
№ 252. 20 квітня 1945 р. – Вирок Спеціального суду Закарпатської України, винесений Шнелцеру Й. І. за участь в організаціях "Фольксбунд" і в армії "СС" 426
№ 253. 15 травня 1945 р. – Протокол затримання органами військової контррозвідки "Смерш" НКО СРСР президента Карпатської України Августина Волошина 427

№ 254. 22 травня 1945 р. – Протокол допиту слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш" НКО СРСР президента Карпатської України Августина Волошина 427
№ 255. 24 травня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого органами військової контррозвідки "Смерш" президента Карпатської України Августина Волошина 429
№ 256. 3 червня 1945 р. – Постанова слідчого відділу Головного управління контррозвідки "Смерш" на арешт президента Карпатської України Августина Волошина 431
№ 257. 3 червня 1945 р. – Постанова слідчого відділу Головного управління контррозвідки "Смерш" про застосування запобіжних заходів до арештованого президента Карпатської України Августина Волошина .. 433
№ 258. 3 червня 1945 р. – Постанова на арешт колишнього міністра Карпатської України Клочурака С.С. 434
№ 259. 5 червня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого органами військової контррозвідки "Смерш" президента Карпатської України Августина Волошина 435
№ 260. 9 червня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого органами військової контррозвідки "Смерш" президента Карпатської України Августина Волошина 436
№ 261. 12 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш" 441
№ 262. 12 червня 1945 р. – Протокол допиту керівника партії"Автономний Землеробський союз" (АЗС) Бродія А. І. 443
№ 263. 14 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш" 445
№ 264. 19 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш" 447
№ 265. 20 червня 1945 р. – Протокол допиту арештованого президента Карпатської України Августина Волошина слідчим Головного Управління контррозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту 450
№ 266. 20 червня 1945 р. – Постанова слідчого Вайндорфа про притягнення Волошина А. І. до кримінальної відповідальності 452
№ 267. 20 червня 1945 р. – Постанова про приєднання до слідчої справи на Августина Волошина речових доказів 453
№ 268. 26 червня 1945 р. – Постанова начальника 1-го відділення 4-го відділу Управління контррозвідки "Смерш" 4-го Українського фронту про припинення слідства по справі на Ворона А.М. 454
№ 268 а. 29 червня 1945 р. – Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну 455
№ 269. 6 липня 1945 р. – Протокол допиту затриманої Богдан М. М., підозрюваної в участі в націоналістичній діяльності 456
№ 270. 10 липня 1945 р. – Висновок начальника санітарної частини Лефортовської тюрми НКДБ СРСР про стан здоров'я Августина Волошина та необхідність його стаціонарного лікування 459
№ 271. 10 липня 1945 р. – Постанова про припинення слідства по слідчій справі на Августина Волошина у зв'язку з його хворобою 460
№ 272. 18 липня 1945 р. – Протокол допиту затриманого Заяця М. М., підозрюваного в націоналістичній діяльності 461

№ 273. 19 липня 1945 р. – Акт чергового лікаря про смерть президента Карпатської України Августина Волошина 465
№ 274. 19 липня 1945. – Витяг з протоколу допиту звинуваченого Габовди (Габоди) М. Д. 465
№ 275. 19 липня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в українському націоналізмі Габовди (Габоди) М. Д. 467
№ 276. 6 серпня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в націоналістичній діяльності Романчука В. Д. 470
№ 277. 6–7 серпня 1945 р. – Протокол допиту Данищука І. В., звинуваченого в причетності до ОУН 473
№ 278. 9 серпня 1945 р. – Постанова слідчого Головного управління контррозвідки "Смерш" про припинення кримінальної справи на президента Карпатської України Августина Волошина у зв'язку з його смертю 476
№ 279. 24 серпня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в націоналістичній діяльності Романчука В. Д. 477
№ 280. 30 серпня 1945 р. – Протокол додаткового допиту полковника армії УНР в еміграції Камінського Е. Д. 480
. № 281. 4 вересня 1945 р. – Протокол допиту звинуваченого в націоналістичній діяльності Романчука В. Д. 481
№ 282. 5 вересня 1945 р. – Протокол допиту Качуровського І. Д., звинуваченого за участь в діяльності ОУН 483
№ 283. 6 вересня 1945 р. – Протокол допиту керівника Руської національно-автономної партії (РНАП) Фенцика С. А. 485
№ 284. 9 вересня 1945. – Акт про виявлення особистого архіву керівника партії РНАП Фенцика С.А. і передачу його в УНКГБ Закарпатської України 488
№ 285. 12 вересня 1945 р. – Протокол допиту Галаган М. М. 489
№ 286. 2 жовтня 1945 р. – Протокол допиту заарештованого Бірчака В. І., підозрюваного в антирадянській і націоналістичній діяльності 491
№ 287. 29–30 жовтня 1945 р. – Вирок Спеціального суду Закарпатської України по кримінальній справі М. Д. Габовди та його спільників, керівників і членів ОУН 492
№ 288. 23 жовтня 1945 р. – Протокол допиту Поповича Д. П. як свідка арештів і розправ над патріотами Карпатської України під час окупації її території в березні 1939 р. угорськими військами 496
№ 289. 31 жовтня 1945 р. – Лист Ганни Качуровської до голови Народної Ради Закарпатської України Туряниці І. І. з проханням про помилування її чоловіка і сина, засуджених Спеціальним судом НРЗУ за націоналістичну діяльність 499
№ 290. 31 жовтня 1945 р. – Лист до М. С. Хрущова від батьків Балаж, Габовди, Качурівської, Петричка, Заяця, діти яких були засуджені за націоналістичну діяльність, з проханням про їх помилування 499
№ 291. 31 жовтня 1945 р. – Лист батька і матері Петричка М.П. до Голови Народної Ради Закарпатської України Туряниці І. І. з проханням про помилування їх сина Михайла, засудженого Спеціальним судом НРЗУ за націоналістичну діяльність 500
№ 292. 2 листопада 1945 р. – Протокол допиту перекладача угорської контррозвідки в період окупації Карпатської України Г. Кастнера 501
№ 293. 9 листопада 1945 р. – Постанова Президії Народної Ради Закарпатської України про зменшення терміну покарання засудженим Заяць М. М., Петричко М. П., Богдан М. М., Качуровській А. Д., Качу-

ровському І. Д., Качуровському Д. Г., Балажу І. М., Уксті В. В., Коріню І. Ю. та Іляшко С. І. 503
№ 294. 10 листопада 1945 р. – Звинувачувальний висновок на колишніх міністрів Карпатської України Перевузника Ю. Ю., Клочурака С. С. і Долиная М. П. 504
№ 295. 11 листопада 1945 р. – Протокол допиту Галаган М. М. 507
№ 296. 23 листопада 1945 р. – Повідомлення ТАРС про ратифікацію Національними зборами Чехословацької Республіки радянсько-чехословацького Договору про Закарпатську Україну 508
№ 297. 8 грудня 1945 р. – Довідка про розстріл засудженого до смертної кари Габовди М. Д. 509
№ 298. 14 січня 1946 р. – Вирок Спеціального суду Закарпатської України на засуджених М. А. Ороса та його спільників за діяльність в ОУН 509
№ 299. 22 січня 1946 р. – Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення Закарпатської області в складі Української РСР 512
№ 300. 25 лютого 1946 р. – Витяг з постанови закритого засідання Президії Верховної Ради УРСР про відхилення клопотання про помилування засудженого М. А. Ороса 512
№ 301. 28 березня 1946 р. – Протокол допиту Киштулинця М. Ф., звинуваченого в націоналістичній діяльності 513
№ 302. 26 квітня 1946 р. – Витяг з протоколу засідання Президії Верховної Ради СРСР про помилування М. А. Ороса 516
№ 303. 14 травня 1946 р. – Протокол допиту Феделеша К. І., звинуваченого у причетності до діяльності урядових структур Карпатської України .. 517
№ 304. 3 червня 1946 р. – Протокол допиту Феделеша К. І., звинуваченого в участі в діяльності урядових структур Карпатської України 519
№ 305. 3–14 червня 1946 р. – Витяг з протоколу про вирок на засудженого керівника Руської національно-автономної партії Фенцика С. А. 520
№ 306. 1 серпня 1946 р. – Протокол допиту Головного командanta Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" Климпуша Д. І. 524
№ 307. 2 серпня 1946 р. – Протокол допиту (продовження) Головного командanta Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" Климпуша Д. І. 526
№ 308. 16 вересня 1946 р. – Протокол допиту Климпуша В. І. як свідка .. 528
№ 309. 3 жовтня 1946 р. – Протокол допиту Головко Ф. Д. звинуваченого в причетності до українського націоналістичного підпілля 530
№ 310. 23 грудня 1946 р. – Вирок Закарпатського обласного суду по групі членів ОУН – Бандусяк Г. М., Бісун Г. Й., Бісун В. І. 531
№ 311. 17 квітня 1947 р. – Лист депутата Верховної Ради Української РСР Білусяка до начальника Управління МДБ по Закарпатській області Чернецького з проханням звільнити на волю Климпуша І.І., арештованого за активну участь в розбудові Карпатської України 533
№ 312. 5 червня 1947 р. – Протокол допиту Климпуша І. І., звинуваченого за участь в діяльності Карпатської Січі 534
№ 313. 13 червня 1947 р. – Протокол допиту Климпуша В. І., звинуваченого за участь в діяльності Карпатської Січі 538
№ 314. 10 липня 1947 р. – Протокол допиту свідка Бращайка Ю. М. про його діяльність в уряді Карпатської України 543
№ 315. 5 серпня 1947 р. – Довідка про засудження Військовим трибуналом 4-го Українського фронту до смертної кари Ревая Ф. І. 546

№ 316. 10 вересня 1947 р.– Постанова на арешт письменника А. М. Патруса-Карпатського за участь в роботі в редакції газети "Нова Свобода" 546
№ 317. 17 жовтня 1947 р. – Протокол допиту Лавра І. В. як свідка по справі на групу членів Карпатської Січі 548
№ 318. 13 жовтня 1948 р. – Протокол допиту Шпонтака М. М., звинуваченого в участі в організації "Пласт" в період розбудови Карпатської України 552
№ 319. 24 грудня 1948 р. – Вирок Військового трибуналу прикордонних військ МВС Закарпатського округу Шпонтаку М. М., звинуваченому в націоналістичній діяльності 554
№ 320. 19 січня 1949 р. – Витяг із протоколу допиту Тулека М. М., звинуваченого в націоналістичній діяльності 555
№ 321. 21 березня 1949 р. – Звинувачувальний висновок на Поповича Д. М., арештованого за націоналістичну діяльність 560
№ 322. 30 березня 1949 р. – Звинувачувальний висновок на арештованого Баконі М. С. за участь в організації "Пласт" у період існування Карпатської України 562
№ 323. 14 квітня 1949 р. – Протокол допиту Микуляка В. І., звинуваченого в участі в діяльності Карпатської Січі і ведення агітації за самостійну Україну 565
№ 324. 12 липня 1949 р. – Касаційна скарга по справі Дудли В. М., звинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України 567
№ 325. 5 серпня 1949 р. – Протокол допиту Петенько С. С., звинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України 569
№ 326. 8 лютого 1950 р. – Протокол допиту Матейко І. І., звинуваченого в націоналістичній діяльності в період існування Карпатської України .. 570
№ 327. 25 квітня 1950 р. – Протокол допиту Желтвая М. В., звинуваченого в націоналістичній діяльності і причетності до організації "Просвіта" 572
№ 328. 28 червня 1950 р. – Протокол допиту Манівчука Ю. С., звинуваченого в причетності до ОУН 573
№ 329. 15 вересня 1950 р. – Протокол допиту арештованого Чешока Л. О., звинуваченого в антирадянській пропаганді 577
№ 330. 15 жовтня 1950 р. – Протокол допиту Манівчука Ю. С., звинуваченого в нпаціоналістичній діяльності 580
№ 331. 30 жовтня 1950 р. – Вирок Закарпатського обласного суду в справі колишнього учасника організації "Просвіта" Чешока Л.О., звинуваченого за антирадянські і антиколгоспні висловлювання 583
№ 332. 22 грудня 1950 р. – Лист-прохання Манівчука Ю.С. до міністра державної безпеки СРСР про звільнення із тюремного ув'язнення 584
№ 333. 22 березня 1951 р. – Запис розмови оперативного працівника 2-го відділу УМДБ Закарпатської області Гришина з А. Вороном 589
№ 334. 23 травня 1952 р. – Протокол обшуку в будинку заарештованого Горняк С.С. 600
№ 335. 24 травня 1952 р. – Лист начальника 2-го відділу Управління МДБ по Закарпатській області полковника Турчанінова щодо документів Карпатської Січі, які були вилучені у мешканця села Сторожниця Ужгородського округу Закарпатської області Горняка С.С. 23 травня 1952 р. 602

№ 336. 25 грудня 1952 р. – Витяги з документів ОНОКС, які були вилучені у мешканця села Сторожниця Ужгородського округу Закарпатської області Горняка С. С. 23 травня 1952 р. 604
№ 337. 23 листопада 1953 р. – Заява дружини, доньки і зятя поселенця Клочурака С. з проханням на звільнення його від довічного спецпоселення в Комі АРСР і депортацію додому 608
№ 338. 25 червня 1954 р. –Лист-прохання засудженого Перевузника Ю. Ю. до Президії Верховної Ради СРСР про його звільнення з пожиттєвого поселення у Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу 609
№ 339. 7 липня 1954 р. – Лист засудженого Клочурака С. С. до Президії Верховної Ради СРСР з проханням про його звільнення з пожиттєвого поселення у Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу 610
№ 340. 1 вересня 1954 р. – Заява засудженого Ороса М.А. з проханням про скорочення терміну покарання 611
№ 341. 2 вересня 1954 р. – Лист до прокурора Закарпатської області, депутата Верховної Ради СРСР Русина В. П. від дітей засудженого за націоналістичну діяльність в період існування Карпатської України Желтвая М. В. з проханням про його звільнення 612
№ 342. 15 вересня 1954 р. – Розписка Перевузника Ю.Ю. про його примусове залишення на спецпоселенні у м. Воркута Комі АРСР Російської Федерації 613
№ 343. 18 квітня 1955 р. – Постанова Президії Верховного Суду УРСР про амністію та звільнення з-під варти зі зняттям судимості Кіштулинця М. Ф. 614
№ 344. 10 жовтня 1958 р. – Прохання Климпуша І.І. до Генерального прокурора СРСР щодо його реабілітації 615
№ 345. 1958 р. – Зі спогадів члена генерального штабу Національної Оборони Карпатської України полковника Василя Филоновича 616
№ 346. 7 лютого 1959 р. – Прохання засудженого Ороса М.А. до першого секретаря ЦК КПРС М.С. Хрущова про помилування і звільнення з ув'язнення 630
№ 347. 1966 р. – Уривки зі спогадів коменданта Національної Оборони Карпатської України полковника Сергія Єфремова про перебіг подій в Карпатській Україні 14–15 березня 1939 р. 633
№ 348. Вересень 1972 р. – Стаття Вікентія Шандора про висновки з'їзду карпатських українців у діаспорі щодо оцінки радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну та її возз'єднання з Україною 638
№ 349. 26 січня 1984 р. – Витяги з листів поета Зореслава (отця Севастіана Сабола), капелана Карпатської України, до Вікентія Шандора про події в Хусті в ніч з 13 на 14 березня 1939 року 641
№ 350. 1984 р. – Витяги із статті Івана Сарвадія про події в Хусті в ніч з 13 на 14 березня 1939 року 644
№ 351. 26 квітня 1989 р. – Висновок Закарпатської обласної прокуратури щодо реабілітації Юськіва С. П. 645
№ 352. 26 березня 1990 р. – Висновок прокуратури Закарпатської області про реабілітацію Долиная М.П. 647
№ 353. 26 березня 1990 р. – Висновок прокуратури Закарпатської області про реабілітацію Перевузника Ю. Ю. 648
№ 354. 26 березня 1990 р. – Висновок прокуратури Закарпатської області про реабілітацію Клочурака С. С. 650

№ 355. 30 липня 1991р. – Спогад Федора Іванчова про його перехід на українську орієнтацію та перебування в концтаборі Думен на Рахівщині у 1939 році 653
№ 356. 12 вересня 1991 р. – Висновок начальника слідчого відділу КДБ УРСР і відділу з нагляду за слідством в органах державної безпеки Прокуратури УРСР по матеріалах кримінальної справи на президента Карпатської України Августина Волошина і його реабілітацію 658
№ 357. Вересень 1991 р. – Уривки зі спогадів активного учасника розбудови Карпатської України, колишнього довголітнього політв'язня радянських таборів М.М.Бандусяка 659
№ 358. 27–28 червня 1992 р. – Уривок зі спогадів єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії І.Маргітича 661
№ 359. 27–28 червня 1992 р. – Уривок зі спогадів заслуженого лікаря України І.Ю.Коршинського 664
№ 360. 27–28 червня 1992 р. – Зі спогадів закарпатського письменника Івана Чендея 665
№ 361. 30 січня 1993 р. – Висновок військової прокуратури Прикарпатського військового округу щодо реабілітації Климпуша В. І. 666
№ 362. 30 січня 1993 р. – Висновок військової прокуратури Прикарпатського військового округу щодо реабілітації Климпуша Д. І. 667
№ 363. 30 січня 1993 р. – Висновок військової прокуратури Прикарпатського військового округу щодо реабілітації Климпуша І. І. 669
№ 364. 1993 р. – Спогад В. І. Марчука про президента Карпатської України А. І. Волошина 670
№ 365. 16 листопада 1994 р. – Зі спогадів колишнього військового коменданта міста Ужгорода полковника А. Д. Круглякова про замовчування імені президента Карпатської України А. Волошина 671
№ 366. 13 червня 1996 р. – Історична довідка про підпільну антифашистську діяльність молодіжної організації в Закарпатті в роки Другої світової війни (1939–1942 рр.) та розпорядження голови облдержадміністрації про її визнання 673
№ 367. 6 вересня 1999 р. – Відповідь Управління Федеральної служби безпеки Російської Федерації на лист заступника Голови Служби безпеки України про відсутність даних про місце поховання президента Карпатської України А. Волошина 675
№ 368. 16 вересня 1999 р. – Відповідь Архівно-облікової служби СБ України начальнику Управління СБ України в Закарпатській області про відсутність даних про місце поховання президента Карпатської України А. Волошина 676
№ 369. 2001 р. – Витяг із книги В. Шандора "Спомини" про правові підстави приєднання Карпатської України до Української РСР 677
№ 370. Квітень 2003 р. – Інтерв'ю з членом Карпатської Січі Є.Стахівим 679
№ 371. 2008 р. – Зі спогадів українського лікаря М. Качалуби про перші дні існування Карпатської України 687
№ 372. 3–9, 10–16 грудня 2009 р. – З досліджень О. Д. Гавроша про Карпатську Україну 691
Покажчик історичних осіб 700
Фотоілюстрації 718

Наукове видання

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Хроніка подій. Документи і матеріали. Персоналії.
У двох томах
Том І
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
Документи і матеріали

Упорядкування –
Довганич Омелян Дмитрович, Корсун Олексій Михайлович,
Пагіря Олександр Михайлович

Художньо-технічне редагування та художнє оформлення – М. М. Дем'ян
Комп'ютерна верстка – Л. В. Слов'янин
Коректор М.П. Керецман

Здано до складання 31. 08. 2009. Підписано до друку 11. 12. 2009.
Формат 84 х 108/32. Папір офсетний. Офсетний друк. Гарнітура "Прагматика". Умов.-друк. арк. 39,69. Умов. ф.-відб. 40,11.
Облік.-вид. арк. 46,76. Замовлення № 8049. Тираж 500 прим.

ВАТ "Видавництво "Закарпаття"
88011, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 42/1
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 1548
Від 29. 10. 2003 р.

Друк ВАТ "Видавництво "Закарпаття"
88011, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 42/1
Тел. 66-95-66
E-mail:main@vz.com.ua
http://vz.com.ua

Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій.Персоналії.
К 26 У двох томах. – Том І. Карпатська Україна: Документи і матеріали / Упорядкування – Довганич Омелян Дмитрович, Корсун Олексій Михайлович, Пагіря Олександр Михайлович; передмова – Попович Михайло Андрійович; від упорядників – Довганич Омелян Дмитрович, Корсун Олексій Михайлович, Пагіря Олександр Михайлович. – Ужгород: ВАТ "Видавництво "Закарпаття", 2009.

ISBN 966-347-019-4

Документальна книга у двох томах про один із найзагадковіших феноменів українського державотворення – Карпатську Україну, в якій всебічно представлені труди і дні її формування, розбудови та руйнації за умов терористичних актів двох великих європейських держав – Угорщини й Польщі (1938–1939), окупації гортіївською Угорщиною за згодою гітлерівської Німеччини (1939–1944) та входження до складу радянської держави (1944–1946), йде до читача вперше. Тематично двотомник поєднаний з виданнями редколегії обласного тому "Реабілітовані історією" у двох книгах та наступними збірниками – "Криваві тіні Кремлю" (2006), "Тернистий шлях до України..." (2007), "Закарпатські втікачі в СРСР. 1939–1941" (2008). Тут подано найповніший на сьогодні обсяг архівних документів і матеріалів з фондів ГДА СБУ, архіву УСБУ в Закарпатській області, ЦДАВО, ЦДАГО, ДАЗО, архіву ОУН в Києві, Центру досліджень визвольного руху у Львові та окремих московських архівів. Вміщено хроніку подій Карпатської України на основі широкого, відомого нині масиву джерел. З належною повнотою, наскільки це дозволяють доступні нині джерела, охарактеризовано постаті творців Карпатської України.

До першого тому ввійшли архівні документи і матеріали.

ББК 63. 3 (4 УКР) 624. 01
УДК 9 (477. 87)

НАРОДЕ Карпатської України!

Сойм Гетьманців Державницької

у Франції

25-го березня 1939р.

м.Париж

ЕКСЦЕЛЕНЦІЯ ОТЧЕ-ПРЕМЬЄРЕ,

Маємо честь вітати відкриття ПЕРШОГО СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
початок грядучого всеукраїнського визволення.

Бажаючи ПЕРШОМУ СОЙМОВІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ успіхів у розбудо
Незалежної Державности на Срібній Землі, ми вдяємося в наші думк
вірою - нашу остаточну перемогу.

Полковник

Президія
Ради Підкарпатської Руси
в Хусті
Дня 11 III 1939
Число 2534 Прилогів
1962/39

Видавництво Закарпаття